DR. KOSTAS R. JURGĖLA

LIETUVOS SUKILIMAS 1862-1864 METAIS

DR. KOSTAS R. JURGĖLA

LIETUVOS SUKILIMAS 1862-1864 METAIS

DR. KOSTAS R. JURGĖLA

LIETUVOS SUKILIMAS 1862-1864 METAIS

SUKILIMO ŠIMTMEČIO SUKAKČIAI PAGERBTI

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

Išleido Juozas Kapočius 1970 m.

Spaudė Lietuvių Enciklopedijos spaustuvė
361 W. Broadway, So. Boston, Mass. 02127

TO THE READER

Our personal high regard for Dr. Constantine R. Jurgėla and our confidence in the thoroughness of his scholarly research, his proven objectivity and his judicial sequence in tracing the cause and effect, determined our willing contribution to the publishing of this many-sided documentary reference work regarding an important period culminating the era of Lithuanian-Polish joint history-making: "The Lithuanian Insurrection 1862-1864."

This study in the Lithuanian languages includes contemporary documents written in the style of the period which enable the Lithuanian reader to grasp more fully the principles and spiritual values which had inspired our ancestors of the mid-19th century to sacrifice so much in their unequal struggle against the alien tyranny and oppression blocking their national, religious, social, cultural and economic progress in freedom. The author in his unobtrusive manner reveals so much heroism and unselfnishness among the moving characters of the period, that one understands more readily the touching words of the Lithuanian National Anthem urging the sons of that country to "seek strength from Thy past." The post-1940 events show the unbroken chain of strength-inspiring qualities also in the latest generation of the Lithuanians.

We are happy at having been able to contribute to the publishing of this study which also carefully culls the chaff of Soviet-imposed misrepresentation from the true kernel of facts. We do hope that the reader will share our gratifying sense of justification.

June 29, 1970
Chicago, Ill.

ANTHONY J. RUDIS and
MARY P. RUDIS

AUTORIAUS ŽODIS SKAITYTOJUI

Aštuonerių metų prireikė šiam veikalui pasiekti skaitytoją.

"Kario" redakcija pageidavo 100-120 psl. studijos apie 1863-4 mm. sukilimo karybą, tačiau tokią studiją paruošti beįmanoma štabo karininkui, kuriam būtų prieinami Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos vieši ir slapti archyvai, taipgi maršalo Juozo Pilsudskio, gen. Marijono Kukielio ir kitų karybos mokslininkų darbai. Su čikagiečio Jono Dainausko talka betelkdamas sovietinius leidinius ano sukilimo klausimais, pastebėjau, kad rusų kompartijos vadovai pasuko ratą atbulai: 1862-1864 m. sukilimą Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės ir Rusios-Ukrainos plotuose, dalinai ir Lenkijoje, jie ėmėsi dėstyti buvus rusų revoliucionierių-teoretikų įkvėptos ir vadovautos Rusijos revoliucijos dalį. Užtat, nors Lietuvoje esama šauniai kvalifikuotų istorikų, ano sukilimo klausimais rašyti buvo pavesta gryniems profanams ir rusų saugumiečiams, kurie rašo kas kartą keičiamą kompartijos padalinio Lietuvoje istoriją ir 1940-1953 metų Lietuvos rezistencijos "studijas." Jas beskaitydamas, negalėjau užmiršti muravjovinių tardytojų žodžių, pasakytų 1863 m. Lietuvos sukilimo vadovui Jokūbui Geištarui, jog rusų rašomos tokios istorijos, kad niekas nebeatpažins subjaurotos tiesos. Tad man parūpo atkreipti į tai dabarties ir ateities kartų dėmesį, faktus bedėstant ir tiesos beieškant nužymėti tuos iškraipymus. Taip susidarė 1130 psl. rankraštis, nuolat papildomas naujai užtiktais duomenimis.

Tikėjausi leidybai gauti Kultūros Fondo skelbtą premiją moksliniam veikalui, bet, porą metų garsinęsis, tasai fondas premijų neskyrė. Lietuvių Fondas nekreipė dėmesio. Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija turėjo kitų svarbių išleisti užsimotų rinkinių. Vienas paramą žadėjęs bičiulis pradėjo tylėti. Galop tabako augintojas Williamas Jurgelas sutiko pusę reikalingos stipendijos aukoti, kai netikėtai mecenatais sutiko būti kiti antrosios amerikietiškos kartos, kaip ir aš patsai, lietuvybės mylėtojai ir bičiuliai: inž. Antanas J. Rudis ir Marija Juozaitytė-Rudienė. Jų parūpintoji parama įgalino "Lietuvių Enciklopedijos" leidėją Juozą Kapočių šį veikalą visuomenei pasiūlyti pigesne kaina, nei būtų buvę įmanoma.

Prieš leidęsis atpasakoti įvykių raidą Lietuvoje, stengiausi pavaizduoti lenkuose pradėtą kelią į sukilimą, lietuvių ir lenkų karininkų bei studentų sąjūdį Rusijoje, ir diplomatinius žaidimus svetur, kad skaitytojas įsisąmonintų

visą ano meto mūsų tautiečių kovos tragizmą ir pasiaukojimą Tėvynės išlaisvinimo reikalui, kuris iš anksto buvo pasmerktas pražūčiai. Skaitytojas regės, kad svetur niekas neketino jiems padėti; kad rusų caras su savo vokiečiais ir rusais generolais, rusų liberalai ir revoliucionieriai stengėsi Lietuvą išlaikyti rusų valdžioje; kad caro, Herzeno, Bakunino, kaip ir vėliau Kerenskio bei Lenino, galvojimas ir ketinimai mūsų tautos atžvilgiu sutampa.

Kelių pastarųjų kartų tautinė ideologija skiriasi nuo 1863 m. ir valančinės-priešaušrinės kartos, — kaip ir sovietinėje okupacijoje brendusios kartos galvosena skiriasi nuo kartos, augusios Lietuvos Respublikoje. Tačiau dvasiniai ir psichologiniai tautos pradmenys yra tie patys: 1905 m. revoliucijos ūkininkams skirti atsišaukimai atitnka Kosto Kalnausko "Mužikų Tiesos" dėstymus, su kuriais sutiks ir kolchozinės sistemos aukos.

Reiškiu padėka Marijai ir Antanui Rudžiams, Juozui Kapočiui, Jonui Dainauskui, ir rašyti mane skatinusiems L.K.M.A. ir Lituanistikos Instituto kolegoms. Drauge atsiprašau, negalėjęs sutelkti daugiau iliustracijų, atskiro bibliografijos sąrašo ir pavardžių-vietovardžių rodyklės — pats studijos rankraštis išėjo perilgas.

Bethesda, Md,,
1970 m. gegužės 26 d.

KOSTAS R. JURGĖLA

TURINYS

Leidėjo žodis 5

I. Bendros pastabos 11
II. Kelias į sukilimą Lenkijoj 21
III. "Prinokusios voties pjovimas... Branka" 42
IV. Sukilimas 48
V. Dvi diktatūros, teroras, Trauguttas 53
VI. Studentija Rusijos universitetuose 63
VII. Tarptautinė diplomatija:
1. Prūsai 80
2. Austrija 86
3. Vatikanas 102
4. Italai 111
5. Anglija 121
6. Prancūzija 145
7. Jungtinės Amerikos Valstybės 160
8. Kitos Valstybės 173
VIII. Lietuvos luominė sudėtis 176
IX. Flirtas su caru 183
X. Valstiečių reforma 186
XI. Reformos vykdymas 191
XII. Manifestacijos 193
XIII. Valdžia reaguoja 197
XIV. Įvedamas policinis režimas 200
XV. Ministeris apšviečia savo carą 204
XVI. Revoliucijos užuomazga Lietuvoje — "Veiklos Komitetas" 211
XVII. Jurisdikcinis ginčas su Varšuva 218
XVIII. Lenkų sukilimas užklupo Lietuvą — ar sukilimas prasidėjo Lietuvoje? 228
XIX. Lenkų sukilimo akstinas Lietuvai 233
XX. Perversmas Lietuvos pogrindyje 238
XXI. Atsišaukimai į Lietuvos liaudį 244
XXII. Sukilimas prasidėjo 264
XXIII. Pirmosios kautynės 265

XXIV. Vilniaus Komitetas organizuoja sukilimą 269
XXV. Sierakausko Planas 278
XXVI. Partizaninis karas besiruošiant didžiajam žygiui 289
XXVII. Jaunuomenės patriotingumas 292
XXVIII. Sierakauskas telkia dalinius 296
XXIX. Genetinių kautynės 301
XXX. Apmokymas Andrioniškio girioje 303
XXXI. Tragedija Latgaloje 306
XXXII. Sierakausko triumfo žygis 309
XXXIII. Mūšis prie Medeikių 314
XXXIV. Sierakauskas paimamas nelaisvėn 318
XXXV. Sierakausko mirtis 323
XXXVI. Liudvikas Narbutas 326
XXXVII. Nesėkmės Guduose ir Rusijoj 330
XXXVIII. Jūrinė ekspedicija Lietuvon 333
XXXIX. Ginklų komisijos 341
XL. Lapinskio ekspedicija pagal politgramotos sapnininką 351
XLI. Muravjovo paskyrimas 353
XLII. Muravjovas atvyksta Vilniun 357
XLIII. Pirmosios egzekucijos Vilniuje 359
XLIV. Vyskupo Krasinskio ištrėmimas 365
XLV. Muravjovo satrapijos "įstatymai" 367
XLVI. Ponai apmoka paniekinimu ir pinigais 374
XLVII. Lietuvos Vadyba reiškiasi 379
XLVIII. Lietuvos Vadyba tampa "Vykdomąją" 383
XLIX. Konfliktas su Varšuva 394
L. Veikimas pogrindyje 400
LI. Adresas carui 402
LII. Adreso įteikimo iškilmės 408
Lili. Atentatas prieš Domeiką 410
LIV. Muravjovo kerštas 411
LV. Geištaro suėmimas 415
LVI. Geištaras apie sukilimą 421
LVII. Lenkų įgaliotinio Aweydės likimas 423
LVIII. Kontr-adresai 424
LIX. Ginkluotoji kova tebeina 427
LX. Sukilėlių veiksmai Kauno gubernijoj1863 m..... 433
LXI. Kovos Sūduvoje 1863 m. antroje pusėje 447
LXII. Sūduva pavedama Muravjovui 452

LXIII. Muravjovo "amnestijos" ir represijos 457
LXIV. Rusų šeimininkavimas, trėmimai ir kaimų naikinimas 463
LXV. Muravjovo rūmuose 471
LXVI. Sukiliminės diktatūros Lietuvoje ir Lenkijoje 475
LXVII. Traugutto sukiliminė programa 481
LXVIII. Daliniai krinka, traukia anapus Nemuno 486
LXIX. Kunigo Mackevičiaus stovykloje 493
LXX. Mackevičiaus suėmimas 500
LXXI. "Aš baigiau savo — dabar jūs darykite savo" 508
LXXII. Mackevičiaus ideologija: "Myliu aš mano L i e t u v ė l ę . . . ". . . 510
LXXIII. 1864 metai: kova tebeina 518
LXXIV. Kosto Kalinausko suėmimas 531
LXXV. "Tik tada gyvensi laimingai, kai maskoliaus nebebus ant tavo sprando" 537
LXXVI. Sukilimo merdėjimas 543
LXXVII. Traugutto žuvimas 549
LXXVIII. Sukilimas ir kunigai 552
LXXIX. Vyskupas Valančius ir maskoliai 574
LXXX. Lietuvos byla svetur 584
LXXXI. Sukilimo gesimas — stebint iš kalėjimo 595
LXXXII. Geištaras prisipažįsta — atsisveikina su tardytoju 601
LXXXIII. Muravjovo apyskaita 612
LXXXIV. Kariaujančių jėgų santykis 622
LXXXV. Sukilimo aukos žmonėmis 626
LXXXVI. Tariamoji "klasių kova" 652
LXXXVII. Priešsukiliminiai santykiai su rusais revoliucionieriais .. 659
LXXXVIII. Revoliucinė rusų emigrantų programa 669
LXXXIX. Sukilėlių susitarimas su rusų revoliucionieriais:
A. Varšuvos Komitetomisija Londone 676
B. Varšuvos misija Petrapilin: sandėris su rusais 683
XC. Rusų "talka" sukilimui 693
XCI. Atsiminimų nuotrupos 701

Baigiamosios pastabos 715

Arthur Grottger:
“Lithuania 1863” — Kova

I. BENDROS PASTABOS

Krymo Karas ir caro Mikalojaus I mirtis sukrėtė Rusijos imperijos pamatus. Patys rusai praregėjo, kad tos imperijos pamatai, pagrįsti griežta luomine santvarka, politiniu patvaldystės absoliutizmu, tautine ir religine priespauda ir šlykščiausią baudžiava, buvo supuvę. Rusija buvo vienintelė europinė valstybė (abidvi jos sostinės — Petrapilis ir Maskva — buvo europinėje imperijos dalyje) su dar užsilikusią baudžiavine sistema.

Lietuvos būklė Rusijos valdžioje buvo ypatingai skaudi. Politiniu atžvilgiu, po caro Aleksandro I pasimatymo su imperatorium Napoleonu plauste prie Tilžės 1807 m., Sūduva buvo iš Prūsų atimta ir priskirta prie Varšuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kurią Kongresas Vienoje 1815 m. pavertė autonomine ir konstitucine Lenkijos Karalyste Rusijos caro valdžioje. Aleksandras I, o vėliau Mikalojus I buvo jos konstituciniai monarchai, kai pačioje Rusijoje konstitucijos nebuvo. Po 1830-1831 m. sukilimo, kurio metu lenkai detronizavo Mikalojų, toji konstitucija nebesaistė caro, betgi Varšuvoje teberezidavo caro vietininkas, tebeveikė Napoleono Kodeksas, Grigaliaus kalendorius ir daugelis savitų institucijų su valstybine lenkų kalba, o vadovaujantieji lenkų sluogsniai su caro satrapais šnekėdavo ir susirašinėdavo prancūzų kalba, — nors, tiesa, ir Muravjovas Korikas su savo kolega Varšuvoje, caro vietininku Bergu, irgi prancūzų kalba susirašinėdavo.

Likusioje Lietuvos dalyje, 1799 VII 28 ukazu nuo 1800 m. buvo įvestas seno stiliaus kalendorius (Lietuva viena pirmųjų valstybių buvo įsivedusi naujo stiliaus kalendorių dar karaliaus Stepono Batoro laikais), nuo 1832 V 13/1 uždarytas Vilniaus universitetas (po Krokuvos, seniausias toje Europos dalyje), jo biblioteka ir įrengimai išvežti daugiausia į Kijevą naujai įsteigtam rusiškam universitetui, o buvusio universiteto likutis, Dvasinė Akademija, po kiek laiko buvo iškelta į Petrapilį. Nuo 1840 m. panaikintas Lietuvos Statutas (paliktas Ukrainoje) ir įvesti Rusijos įstatymai; panaikintas Lietuvos Korpas ir patsai Lietuvos vardas. Tiesa, atsižvelgiant į "vakarinių" arba "lenkiškų" gubernijų ypatingas sąlygas ir įsisenėjusias tradicijas, Vilniaus, Kauno, Gardino ir, berods, Minsko gubernijos, kurias tvarkė caro skiriami civiliniai ir kariniai gubernatoriai, buvo pavestos Vilniaus Generalinio Gubernatoriaus valdžiai. Kurį laiką (1852 m.) visos Lietuvos diecezijos neturėjo savo teisėtų ganytojų. Krašte — miestuose, dvaruose, įstaigose ir klebonijose viešpatavo lenkų kalba. Bajorijos autonomija nuolat buvo siaurinama, daugeliui atimtos bajorystės teisės, kelios dešimtys tūkstančių vargingųjų bajorų su šeimomis buvo iškeldinta į Rusiją ir Sibirą, o jų vieton ir į konfiskuotus "politinių nusikaltėlių", bažnyčių ir vienuolynų dvarus buvo gabenami rusai dvarininkai ir kolonistai. Miestiečiai skendėjo skurde, priviso daugybė žydų, ypač po Napoleono karo; krašte nuolat stovėjo stambūs kariuomenės daliniai, žandarų spiečiai, policija, rusai valdininkai, Lietuvos gilumoje atsirado rusiškų cerkvių ir vienuolynų.[1]

Sunkiausio likimo susilaukė valstiečiai ir vargingieji bajorai, "šlėktos". Augustinas Janulaitis rašo: "Padalinimas Lenkų respublikos neišėjo ant naudos valsčionims, nes Maskolija tuokart ekonomiškai žemiau stovėjo už Lietuvą, o pagrobus ją, norėjo įvesti tas pačias tiesas ir sanlygas, kurios viešpatavo Maskolijoje. — Lietuviški Statutai pripažindavo valsčionims, …, šiokiastokias tiesas, bet jiems pakliuvus po maskoliais, ir tos pačios buvo atimtos, — jie tapo ponų vergais."[2]

Kotryna II priveisė Lietuvoje rusų dvarponių, išdalinusi Suvorovui, Zubovui ir daugeliui kitų karininkų valstybinius ir iš (Kosciuškos sukilimo) sukilėlių konfiskuotus dvarus. Naujieji savininkai tuojau įvedė jiems įprastą rusišką baudžiavą, ir jais netrukus pasekė menkadvasiai vietiniai ponai savo dvaruose. Rusijoj baudžiauninkas buvo tikra prasme vergas, vadinamas "siela". Savininkas galėjo tas "sielas" paskirai ar masėmis, atskirai nuo žemės,

[1] "… iki XVIII šimtmečio pabaigos buvo vos viena cerkvė, kadaise didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo laikais Vilniuje pastatyta jo žmonai ir jos dvarui; 1833 m., t.y. po trisdešimt aštuonerių rusų okupacijos metų, Vilniaus gubernijoje buvo trys stačiatikių vienuolynai ir keturios cerkvės, turinčios 3709 parapiečius, neskaitant kariuomenės; Vilniaus generalinis gubernatorius M. Muravjovas pastatė per šimtą naujų cerkvių ir koplyčių arba perdirbo iš atimtų vienuolynų ir parapijų. XIX šimtmečio pabaigoje Lietuvoje atsirado net keturios stačiatikių vyskupijos, kurių vyskupai rezidavo Vilniuje, Gardine, Kaune (gyveno buvusiame katalikų Pažaislio vienuolyne) ir Suvalkuose. Tai reiškia, kad tik per vieną šimtmetį iš keturių cerkvių išaugo net keturios vyskupijos. Tai buvo viena vyskupija daugiau nei patys katalikai turėjo grynai katalikiškame krašte." — Kun. Dr. K. Gečys, **Katalikiškoji Lietuva,** Chicago, 1946, pp. 139-140.

[2] Žmogus, **Baudžiava Lietuvoje**, Tėvynės Mylėtojų Draugystė, Chicago, 1901, p. 30.

pardavinėti ar prakortuoti, atskiriant vaiką nuo tėvų, žmoną nuo vyro, galėjo savo nuožiūra (pagal Kotrynos II 1765 I 17 ukazą) tremti juos Sibiran ir susigrąžinti atgal. Vyrai buvo atiduodami ir parduodami "rekrūtais", mergaitės parduodamos į Rytų haremus ir paleistuvystės lindynes, dvarininkas galėjo bet kokį savo valdomos "sielos" turtą grobti. Skųstis nebuvo kur, o už kreipimąsi į valdovą 1765 II 19 ukazas nustatė bausmes: pirmą sykį — katorgos darbams 1 mėn., antrą sykį — viešai nuplakti ir išsiųsti katorgon 1 metams, trečią sykį — viešai nuplakti ir iki gyvos galvos ištremti į Nerčinską (Sibire), o dvarininkui leista tokį tremtinį užskaityti rekrūtu. Skundams nesiliovus, 1767 VIII 22 ukazas leido valstiečius tremti į Nerčinską jau už pirmą nusiskundimą.[3]

Rusijoj anuomet iš viso nebuvo "laisvųjų valstiečių" ir nebuvo inventorių, kurie ribotų lažus. 1797 IV 5 caras Povilas I ukazu uždraudė darbą šventadieniais ir nustatė 3 dienas lažų darbams, 3 dienas laisvas, bet niekas nepaisė to įsakymo. Ir Lietuvą okupavus, Kotryna II nuo pat pradžių leido žmones pardavinėti be žemės, nes "negalima nuo Lietuvos ponų atimti tas teises, kurias turi Rusijos dvarponiai". Caro Slaptasis Komitetas 1801 V 16 "svarstė mažą klausimą apie tat, kad baudžiauninkų negalima pardavinėti be žemės. Iš to pirmo nedidelio bandymo nedaug teišėjo, nes pasitenkino mažučiu dalyku, būtent, įsakė, kad apie baudžiauninkų pardavimą nebūtų viešai skelbiama laikraščiuose, nes rūpėjo, ką pasakys Europa, taigi, kad ji nežinotų".[4]

Greta visiškos sauvalės ir nesiskaitymo su žmogiškumu, valstiečius slėgė "rekrūtų" našta, kuri dabar užgulė ir Lietuvą. 1794 IX 1 ukazu nustatyta imti po 1 rekrūtą nuo 200 "sielų", pirkliams ir žydams leidžiant vieton rekrūto sumokėti po 500 rublių. Tarnyba — 20 metų. 1795 m. nustatyta imti po 1 rekrūtą nuo 500 "sielų"; 1796 IX 13 ukazu po 5 nuo 500; 1797 VII 18 po 1 nuo 500, vėliau po 3 nuo 500. Kadangi Lietuvoje rusai rado laisvų valstiečių ir smulkių bežemių arba nuomininkų bajorų, nežinota ką su jais daryti. 1798 XII 17 įvedus "pagalvį" mokestį "neponams", rusai pareigūnai vėl nežinojo prie ko skirti bajorus, čyžininkus ir lasvuosius valstiečius — prie ponų ar neponų. 1828 m. rusai uždraudė kaimiečių vaikams mokintis gimnazijose ir universitetuose.

Tai dėl tokių "naujovių" jau po pirmojo Lietuvos ir Lenkijos Bendruomenės išdraskymo, užgrobtų sričių valstiečiai masiniai bėgo į Lietuvą — esą, 1772-1792 laikotarpyje išbėgo 300,000 valstiečių. Dar 1763 m., taigi prieš padalinimus, vien Mstislavo vaivadijos rytiniuose pavietuose buvo prisiglaudę apie 50,000 valstiečių, atbėgusių iš Smolensko sričių, — duomenų iš kitų vietų trūksta. Novgorodo gubernatorius von Sievers savo pranešime Kotrynai rašė, kad, "neribotu gobšumu besivadovaudami, Rusijos dvarponiai savo valdiniams užkrauna labai sunkias prievoles ir duokles, ir todėl tūkstančiai rusų bėglių užpildo Lietuvą ir Lenkiją". 1793 III 9 notose Austrijai ir Prūsijai Rusijos vyriausybė savo pretenzijas į Lenkijos-Lietuvos Bendruomenės žemes teisino kaip atlyginimą už nuostolius — 3-me paragrafe rašoma: "Rusijos valdiniai, pasienio gyventojai, prirašyti prie žemės ir sudarą savo ponų turto dalį, po savo pabėgimo yra lenkų priimami ir paikinami; jų kiekis apskaičiuojamas

[3] Augustinas Janulaitis, **Lietuvos Bajorai ir jų Seimeliai XIX amž. (1795-1863),** Kaunas, 1936, p. 11 ir nurodytieji šaltiniai.

[4] Janulaitis, **Lietuvos Bajorai**, p. 129.

300,000 galvų, neskaitant jų palikuonių nuo to laiko, kaip vyksta ta beprotiška emigracija; taipgi reikia turėti dėmesy, kad stambi jų (bėglių) dalis nėra apimta jokios evidencijos, kad ir tiksliausios." Bendruomenės išdraskymą panašiai aiškino ir Kotrynos ambasadorius Londone.

Galime būti tikri, kad jei "Kosciuškos sukilimas" būtų pavykęs, tai baudžiava su visais savo padariniais būtų Lietuvoje pranykusi. Kukli pradžia buvo padaryta jau sukilimui prasidedant. Dar prieš sukilimą krašte buvo prasidėjusi industrializacija, stambieji dvarininkai kas kartą dažniau atleisdavo žmones nuo baudžiavos ir sudarydavo su jais nuomos sutartis, stiprėjo masių susipratimas ir teisių sau reikalavimas, nyko luominiai skirtumai, kilo liaudies švietimas, vystėsi miestų ir ūkininkų prekyba su uostais Prūsuose ir Kurše, gi bajoriška inteligentija buvo plačiai veikiama "apsišvietimo eros", masonerijos ir prancūzų revoliucijos srovių. Patsai tautinis atgimimas būtų pražydęs Lietuvoje kaip ir kitur Europoje normaliu keliu, maždaug Napoleono eros dešimtmečiais. Bekovojant už savo valstybines teises Bendruomenėje ir paveldėjus kalbinės, religinės ir tautinės tolerancijos tradicijas, lietuvybės atgimimas būtų tarpęs ir susilaukęs valstybinių organų globos — 18-jo amžiaus galop Lietuvos Aukštoji Mokykla ruošė lietuviškus vadovėlius, vyskupai-aristokratai (Giedraičiai ir Kosakauskiai) lietuviškai mokėjo ir rašinėjo, Kosciuškos sukilimo laikais valdžios raštai buvo skelbiami lietuviškai, paskutinio karaliaus paskutinysis kapelionas (Tadas Jurevičius) lietuviškai rašė poeziją.[5]

Deja, Maskolijos, Prūsų ir Austrijos absoliutizmo, karinės diktatūros ir reakcijos slogutis pasmaugė Lietuvos-Lenkijos valstybinę nepriklausomybę, jauną revoliucinį pažangos sąjūdį, ir atgimtsančią lietuvybę. 1794-1815 m. laikotarpyje — dėl bėgimų į Napoleono legijonus, rekrūtų prievolės, rusų kariuomenės atneštų epidemijų (sužeistieji ir ligoti Rusijos kariai buvo laikomi "pasienio ruože", kad rusų masės nepatirtų tiesos apie kariuomenės nuostolius karuose su Napoleonu Europos kraštuose), valstiečių bėgimų į Prūsus ir 1812 m. karo veiksmų, — etnografinė Lietuva neteko trečdalio savo gyventojų ir to pasėkoje įvyko stambių luominių pasikeitimų. Likimo buvo lemta, kad kiekviena lietuvių karta sudėjo stambias kraujo, kančių ir tremties aukas nesiliaujančioje kovoje su savo prispaudėjais,—1794, 1812, 1831, 1846-8, 1853-5, 1863-4, 1877, 1905, 1914-1920, 1940-1968.

Rusų priespauda užkirto Lietuvai kelius į tautinį atgimimą, socialinę ir ekonominę pažangą. Ištisą XIX amžių liaudies švietimas vyko daugiausiai parapijinių mokyklų ir "daraktorių" rėmuose, ir ligi pobaudžiavinio laikotarpio neleista buvo siekti aukštojo mokslo. XVIII amžiaus gale etnografinėje Lietuvoje, be Žemaičių vyskupijos, buvo 196 parapijinės mokyklos, su Žemaičių vyskupija — per tris šimtus. Žemaičių vyskupijoje buvo pojezuitinių ir pijorų licėjų 8, Vilniaus vyskupijoje 13, neturtingiems mokslas buvo nemokamas. Po 1831 m. sukilimo pradėjo nykti vienuolijų išlaikomos mokyklos. 1853 m. Kauno gubernijoje buvo 197 parapijinės mokyklos, vos 17 valdinių. Po 1863 m. sukilimo parapijinės mokyklos buvo uždarytos, gimnazijų paliktos vos kelios.[6]

---

[5] Vaclovas Biržiška, "Nežinomas 18 a. Poetas T. Jurevičius", **Žingsniai**, Nr. 10, 1947 spalis, pp. 15-19.

[6] Gečys, **Katalikiškoji Lietuva,** 131-132.

Visa prekyba buvo paveržta ir atiteko kitataučiams — tik bravorai buvo vietinės ponijos rankose.

Troškimas nusikratyti svetima valdžia vertė lietuvius palaikyti kuo artimiausius saitus su lenkais — su Varšuva, Krokuva, Poznane ir emigrantais Vakaruose. Czartoryskio kuratorystės laikais Vilniaus universitetas ir aukštesniosios mokyklos pasidarė lenkų kultūros židiniais, ir įsigyveno galvosena, kad lietuvių kalba tiko tik pradžiamoksliui ir religijai dėstyti. Ponija, bajorija, miesčionija ir kunigija dvasinio peno sėmės iš gausėjančios literatūros lenkų kalba ir, artimai besantykiaudami su lenkais, lietuviai patys ėmė lenkais vadintis ir lenkybę skleisti. Ir emigracijoje — 1831 m. Besançono stovykloje veikė Lietuvių karinis Komitetas ir Lietuvių Demokratinis Komitetas, kurio nariu buvo ir Adomas Mickevičius, savo laiškus pasirašinėjęs "A. Mickiewicz, Litwin". Paryžiuje grafas Vladas Plateris su savo broliu Cezariu įkūrė "Lietuvių Draugiją" (Towarzystwo Litewskie i Ziem Ruskich), kad pabrėžtų, "jog Rusia ir Lietuva dalinasi Lenkijos likimu, jog nėra Lenkijos be Lietuvos ir Rusios, jog Rusia ir Lietuva yra Lenkija".[7] Aišku, susirinkimuose buvo naudojama lenkų kalba, betgi tėvynės pasiilgusius išeivius lietuviškomis dainomis guodė "žemaičiai". Rusai lietuvius-katalikus vadino "lenkais", Lietuvos gubernijas "lenkiškomis". Ir jaunų lietuvių masėms — vargingiems tikriems ir netikriems bajoraičiams bei miestiečiams — pradėjus veržtis į Rusijos universitetus, ypač po Krymo karo, kai buvo atšaukti studentijos skaičiaus varžtai, gyvai veikė dar 1846-1849 m. Vilniuje brolių Daliauskų (Dalewskių) užmegzta "Lietuvių Jaunimo Sąjunga" — su lenkų kalba ir dvasia.

Pagal naujausią "partlinijinį" aiškinimą "kapitalizmo vystymasis Lenkijoje padidino paruoštų specialistų pareikalavimą. Iš kitos pusės, kas kartą smarkėjantis mažažemės šlėktos skurdėjimas sukūrė stambų klodą jaunimo, kuris buvo priverstas eiti valstybinėn tarnybon arba parsisamdyti kapitalistams ir dvarponiams. Tatai paaiškina, kodėl traukimas aukštąjį mokslą įsigyti Lenkijoj buvo žymiai didesnis, nei Rusijoj".[8]

Tačiau ruso aiškintojo teigimams pagrįsti nurodomieji duomenys atskleidžia, kad tasai "traukimas" reiškėsi Lietuvoje, o ne Lenkijoje. Lenkas istorikas dargi rašo: "Tuo tarpu kai Karalystėje per 30 metų jaunuomenės mokymas buvo apleistas, lietuviai, dar gyvendami filaretinių ratelių dvasia, siuntė savo sūnus mokytis į universitetus Maskvoje, Petrapilyje arba Dorpate, kur lietuvių jaunimas, nei kiek nenustodamas tautinių jausmų, mokėsi tapti naudingais kraštui piliečiais."[9] Pagal III Skyriaus (žandarmerijos) duomenis, cituojamus T. C. Snytko (skilty *"a")* ir Anatolijaus F. Smirnovo (skilty *"b"),* 1861 m. rugsėjo mėn. studentų iš Lenkijos Karalystės ir Vakarinių gubernijų buvo (religinį saitą žymi tik Snytko):

---

[7] Vysk. Pawel Kubicki, **Bojownicy Kaplani** za sprawę Kościola i Ojczyzny w latach 1861-1915 (3 dalys, 8 tomai, Sandomierz 1933-1939), III d., I t. pp. 301-302.

[8] T. G. Snytko, "Studienčeskoje Dviženije v Russkich Universitie'tach v načale 60-ch godov i Vosstanije 1863 g.", veikale: **Vosstanije 1863 g. i russko-polskije revoliucionnyje sviazi 60-ch godov,** Akad. Nauk SSSR, Moskva 1960 (pp. 176-322), p. 203.

[9] August Sokolowski, **Powstanie Styczniowe** (1863-1864), Wieden, b.d., 11.

Universitetas	Iš Lenk. Kar. (a)	Iš Lenk. Kar. (b)	Vak. gub. (a)	Vak. gub. (b)	R. Kat.	Evangl.	Stačtk.	žydu	Unitų	Armėnu
Maskvos (viso stud. 1442)	22	35/22	455	455	423	11	37	1	1	–
			Liet. 375							
Petrapilio	144	145	315	—	388	11	50	10	—	—
			Liet. 283							
Kijevo (su laisvais klausyt.	35	471	436	—	330	14	119	7	—	1
iš viso 1047)	53	59	—	—	562	—	—	—	—	—
Charkovo	2	59	57	—	43	2	4	10	—	—
Tartu (Derpt)	20*	57	37	—	23					
Kazanės	4	4	14	14	—	—	—	—	—	—

*** Jų tarpe tik 3 katalikai.**

Be to, Petrapily daugelis “lenkų” lankė gen. štabo akademiją, artilerijos ir kitas karines mokyklas, technologijos, inžinerijos, susisiekimo, miškininkystės mokyklas, ir dvasinę katalikų akademiją (kurioje veikė slaptoji draugija "Carstvo Baublisa”, atseit, “Baublio Karalystė”, arba pagal Liet. Enciklopediją, klieriko Klemenso Kairio “Baublio respublika”).[10]

Dar keli duomenys padeda spręsti tautinę tų daugelio “lenkų” studentų sudėtį. Maskvos lenkų studentų "ogule” (Ogół) 1861/2 mokslo metais buvo 358 nariai, 1862/3 m. — 418 narių, nors pulk. Volkovas priskaitė 452. Pagal žandarų 1864 VII 30 nučiuptus Ogulo archyvus, kurie buvo patikėti kolegai rusui “ziemlevolcui” studentui Jurijui Mosolovui, — Ogulo veiklą nutraukiant 1863 m. vasario mėn., paskiros Ogulo “gminos” narių turėjo: Vilniaus 73, Padauguvio 30, Slucko 42, Gardino 43, Naugardėlio 32, Žemaičių 48, Kauno 50, Minsko 43, Rusinu (t.y. ukrainiečių) 17. [11] šitie “lenkai” 1860-1862, anot Lietuvių Enciklopedijos, “leido rankraštinį laikraštėlį, kurio antraštė nėra žinoma, bet vien motto — Kol aušra patekės, rasa akis išės. Tą laikraštėlį redagavo” Jonas Koncevičius (1835-1915), Pranas Lipštas-Lipštavičius (1841-1903, dalyvavęs sukilime, ištremtas katorgon, tėvynėn grįžo 1891), Augustinas Paškevičius (1843 1914, vėliau rusų generolas-gydytojas), Leonas Daraškevičius (1840 — žuvo 1863 m. kautynėse ties Stempliais kaip Dluskio dalinio kovotojas) ir “J. Savickis.”[12] Kijevo universitete, anot Snytkos, lenkų “ogule” buvo “Ukrainos (regimai Kijevo), Volynės, Podolės ir Koronos gminos”, gi pagal prof. Adomą Szelągowskį, Kijevo lenkų “Koło” turėjo “provincines gminas, kaip kad Lietuvos, Volynės, Podolės, Ukrainos ir t.p.”[13]

[10] **Snytko, supra,** 223-204; A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje Sviazi Narodov Rossii i Polši 30-60 gody XIX vieka,** Socekgiz, Moskva 1962, p. 395; **Lietuvių Enciklopedija,** II, 269.

[11] Snytko, "Studienčeskoje dviženije...”, **Vosstanije, supra,** p. 217.

[12] **Lietuvių Enciklopedija,** I, 465; Daraškevičius — IV, 305; kt. — žiūrėk pavardes. Enciklop. rašo “K. Koncevičius”, bet biografijoje Jonas Koncevičius. Kitoj vietoj laikraščio motto duoda "Kol saulė patekės, rasa akis išės”.

[13] Snytko, “Studienčeskoje...”, **Vosstanije,** p. 222; Szelągowski stambiame kolektyviniame veikale, **Polska Jej Dzieje i Kultūra,** Warszawa, be datos (apie 1937 -1939 m.), III, 326.

Kai 1863 m. sausio mėn. Lenkijoj prasidėjo sukilimas (beje, muitų siena tarp Rusijos ir Lenkijos Karalystės, Lietuvoje ėjusi Nemunu, buvo panaikinta tik 1851 m.), iš Karalystės (su Suvalkija) kilusių studentų pasiliko: Petrapily 3, Maskvoj 8, Charkove 7, o Kijeve tebesimokė 166 "lenkai" (kilimo vietos nenurodomos). Snytko, priminęs studentų suėmimus ir trėmimus, daro išvadą: "Iš to aišku, kad 1863 m. gegužės 1 d. Rusijos universitetuose tebesimokė 20-25 kilusieji iš Lenkijos Karalystės ir daugiau kaip 500 kilusiųjų iš vakarinių gubernijų. 1863 m. gegužės mėn., kai sukilimas apėmė Baltgudijos ir Dešiniakrantės Ukrainos teritorijas, prasideda masinis iš tų kraštų kilusių studentų bėgimas."[14] Visa bėda su ta išvada tik ta, kad bandymas sukilti Ukrainoje baigėsi gegužės pradžioje, o "vakarinių gubernijų" srityje kautynės ligi 1864 m. vėlyvo rudens vyko tiktai Lietuvoje — Kaunijoj ir Sūduvoj — ir Palenkėję (kun. Stan. Brzoska). Taigi ne Ukrainon ir ne Bielorusijon bėgo akademinis jaunimas po 1863 m. gegužės 8 d.

Politiniai emigrantai vaidino be galo stambų ideologinį vaidmenį inteligentijos nuotaikoms nustatyti. Politinė emigracija į Vakarus, pirmon eilėn į Saksoniją ir Vakarinę Vokietiją, prasidėjo po Bendruomenės antrojo padalijimo, pasidarė masinė po nepriklausomybės netekimo ir masino jaunuomenę į Napoleono legijonus. Nauja, kad ir žymiai mažesnė banga, emigracijon išėjo su Napoleono pasitraukimu iš Rusijos. Stambaus masto emigracija pasireiškė 1831 m., kai tūkstančiai sukilėlių pasitraukė į Prūsus, Austriją, ir palaipsniui susitelkė Prancūzijon. Daugelis jų kovojo Prancūzų svetimšalių legijone (vienas fortas Alžerijoj pavadintas lietuvio Tado Horaino, legijono generolo, vardu), kiek vėliau Ispanijos Svetimšalių Legijone, apie 500 buvo ištremti Amerikon. Tas neramus gaivalas netrukus pasidalino į dvi pagrindines sroves — konservatyviųjų monarchistų-"klerikalų" (kng. Adomo Czartoryskio ir grafo gen. Vladislovo Zamojskio grupė, pagal Čartoryskio gyvenvietę Paryžiuje praminta "Hôtel Lambert partija") ir revoliucinių deomokratų (prof. Joachimo Lelewelio, gen. Juozo Wysockio, Severino Elžanowskio, gen. Liudviko Mieroslawskio). "Demokratai" dalyvavo visuose Europos revoliuciniuose sąjūdžiuose, ekspedicijose Vokietijon, Šveicarijon, Italijon, suruošė kelis įsiveržimus iš Galicijos į Rusijos okupuotas sritis, siuntė mokomąsias misijas Egiptan, mėgino išvystyti sąjūdžius Lenkijoj, Lietuvoj ir Ukrainoj (Simono Konarskio misija ir 1848 m. pastangos), masiniai dalyvavo Vengrijos 1848 m. sukilime, pritraukdami naujų emigrantų iš Lenkijos ir Lietuvos, ir organizavo legijonus Turkijoje (Sadik-pašos Mykolo Čaikovskio "Sultono kazokai", anglų lėšomis Krymo karo metais išlaikoma Wysockio ir gen. Vlad. Zamoyskio lenkų divizija — Adomas Mickevičius buvo savanoriu nuvykęs Turkijon taikinti dešiniuosius su demokratais), ilgą laiką padėjo kng. Šamilui kovoti prieš rusus Kaukaze. Adomo Mickevičiaus, Juliaus Slovackio, Lelevelio, Tuvimo ir kitų lietuvių bei lenkų raštai (lenkų ir prancūzų kalbomis) nuolat slaptai pasiekdavo Lenkiją, Lietuvą ir abiejų tautų studentiją Rusijoj.

Kai po Krymo karo naujasis caras Aleksandras II 1856 m. paskelbė amnestiją politiniams emigrantams ir tremtiniams (Lietuvos išeiviams ir tremtiniams paskelbta kiek vėliau, 1856 VII 15/3), leisdamas jiems tam tikromis

[14] Snytko, "Studienčeskoje...", **Vosstanije,** op. cit., p. 304.

sąlygomis grįžti tėvynėn, — Lenkijon sugrįžo apie 9,000 žmonių, daugiausiai iš Sibiro ir Orenburgo tremties. Lietuviai pasirodė atkaklesni, kadangi buvo reikalaujama raštu pareikšti "atgailą už savo paklydimus": iki 1857 III 25/13 Lietuvon iš užsienio sugrįžo vos 43 žmonės, o iš viso iki 1860 m. rugpiūčio mėn. 353 žmonės. Po 1858 IX 28/16 ukazo, iš Sibiro irgi grįžo žymi dalis tremtinių.[15] Garsesnieji vadai betgi negrįžo — ir netgi spaudoje nebuvo leidžiama minėti Mickevičiaus, Lelevelio ar Mochnackio pavardžių. Tėvynės pasiilgę repatriantai atsidūrė dideliame varge. Visuomenė laukė jų grįžtant ir pačioje pradžioje parodė džiaugsmo, o paskui jais nesirūpino, tenkinosi pašalpomis. Greta savanoriškų aukų, 1858-9 m. žiemą Lietuvos bajorų seimeliuose kilo siūlymai grįžusius tremtinius sušelpti pelnu iš bravorų, nutarta sumokėti po 5 kapeikas nuo turimų "sielų", kartojant per tris metus, betgi neperkeliant aukos valstiečių sąskaiton ir "nevykinti, kol vyriausybė nepatvirtins". Žemaičių bajorai savo seimelyje šalpai paskyrė 8,000 rublių, o Vilniaus bajorija, sakoma, surinkusi 30,000 rb, nors nesama tikrų žinių, ar vyriausybė patvirtino seimelio nutarimą.[16] Grįžusiųjų tarpe buvo tvirtų liaudies gynėjų.

"Naujas vėjas atsiliepia ir Lietuvių raštuose. Pradėta leisti knygelės. Iš karto tas darbas sutiko bajorų pasipriešinimą. ... Liaudies bruzdėjimas jiems nepatiko. Daukanto svajonės turėti lietuvių gimnaziją, apšviestą liaudį, žinoma, įvykti negalėjo. Rusų valdžia neleido įsteigti lietuvių laikraščio — nežiūrint į stiprius pečius, negavo jo nei vyskupas Valančius, nei kunigaikštis Irinėjus Oginskis. Dvarininkų interesai ir valdžios politika supuolė, abu bijojo liaudies atbudimo; leidimo lietuvių laikraščiui taip ir neduota.

"Skaičius žmonių, nepatenkintų dvarininkais, vis augo. Klebonai ima skirtis nuo dvaro. Jų tarpe buvo valstiečių, mažųjų bajorų, kurie skersavo į didelius ponus. Vyskupas Valančius atsargiai, bet nuosaikiai, stengėsi per kunigus paimti liaudį į savo rankas ir tik jaja remtis. Dėlto tai jis rašė, spausdino ir platino knygelių lietuvių kalba. Kunigų tarpe atsirado žmonių, kurie aiškiai rodė savo nemėgimą pono — bajoro kalbos — lenkų, jų raštų, o kūrė savo.

"Kunigai pirmieji plačiu mastu pradėjo organizuoti liaudį, kai atsirado tam galimybės. Forma — grynai dorinė-tikybinė, bet ji turėjo socialio, dargi tautinio pagrindo."[17]

Tuo tarpu kai lenkiškai kalbančią ir skaitančią jauną bajoriją, studentiją, bendrai jaunuomenę, smarkiai veikė politinės emigracijos raštai ir direktyvos, — vyskupas Valančius savo vadovaujamu blaivybės sąjūdžiu pirmą kartą plačiausiu pagrindu išjudino liaudies mases. "Vilniaus generaliniam gubernatoriui pareikalavus, 1860 m. liepos 25 d. vyskupas prisiuntė visų Kauno gubernijos blaivybės draugijų narių sąrašą. Iš 832,243 katalikų gyvenančių 197 parapijose, blaivybės draugijoms priklausė 692,000, t.y. 83.2%. Nepriklausė vos 140,243 žmonės arba 16.8%. Tą skaičių sudarė daugumas stambesnių ir mažesnių dvarininkų, nusigyvenusių bajorėlių, valdininkų, nepataisomų girtuoklių ir visokių visuomenės išsigimėlių. — Kuršo gubernijoje, kuri tuomet priklausė Žemaičių vyskupijai, blaivininkai [katalikų tarpe] sudarė 87.1%." Valančiaus veikla paveikė ir Vilniaus diecezįją, kuri apėmė Vilniaus ir Gardino guberni-

[15] Augustinas Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas Lietuvoje,** Kaunas 1921, p.8.
[16] Aug. Janulaitis, **Lietuvos Bajorai,** op. cit., 585-586.
[17] Aug. Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas Lietuvoje,** op. cit.. 8-9.

jas, “Vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio pastangomis, iš 626,178 Vilniaus gubernijos katalikų 325,261, arba 51.9%, įsirašė į blaivybės draugijas, o Gardino gubernijoje iš 193,373 katalikų toms draugijoms priklausė 114,640 žmonių, arba 59%.” Blaivybės sąjūdžio giliausias tyrinėtojas, kun. Dr. Kazys Gečys, pažymi, kad Kauno gubernijoje degtinės varymas 1858 m. krito 46.5%, sekančiais metais 87.5%. Degtinės pareikalavimas 1859 m. krito 67.4% ir 1860 m. diena iš dienos mažėjo. Kauno gubernijos “692,000 blaivininkų per minėtą laiką sutaupė virš keturiasdešimt penkių milijonų rublių. Anais laikais tai buvo kolosalinė suma. ... Kiek blaivybės draugijos valstybės iždui ir degtinės varykloms buvo nuostolingos, tiek jos visai šaliai kiekvienu atžvilgiu buvo labdaringos ir išganingos.

“Vyskupo M. K. Valančiaus pergalė buvo juo didesnė, kad jis, blaivindamas savo vyskupiją, nugalėjo visus liaudies priešus: vieni skelbė žmonėms suklastotus generalinio gubernatoriaus “įsakymus” — gerti degtinę, kiti žymiai atpigino jos kainą, treti veltui ją dalino, o buvo ir tokių, kurie skleidė paskalas, kad blaivininkai turėsią karčemninkams atmokėti didelius jų nuostolius.”[18]

Būsimasis pirmo lietuviškojo liaudies pogrindžio kūrėjas vyskupas Valančius liaudį suorganizavo be jokio valdžios leidimo — 1858 m. vasarą, lankydamas parapijas, ragino žmones liautis degtinę gerus, patsai priėminėjo blaivybės pasižadėjimus ir žmones įrašė į knygas. Pradžioje nei kunigai nesusivokė, kad parapijose iš blaivininkų automatiškai steigiamos blaivybės brolijos. Tik vėliau pradėta teikti brolijų bruožai, dalinti įstatai, medalikėliai, liudijimai. Rusai pajuto sąjūdį, kai nukentėjo valdžios iždo pajamos. Valdžios organams primygtinai reikalaujant uždaryti blaivybės draugijas, vyskupas nuolat pasiteisindavo, kad nei jis, nei jo kunigai niekad jų nesteigė — blaivybė buvo spontaniškas liaudies noras negerti svaigalų. Drausmingi kunigai gražiai talkindavo savo vyskupui. Kun. Gečys cituoja Vilniaus gen. gub. Vladimiro Nazimovo 1860 m. rašytą pranešimą Rusijos ministerių tarybai apie socialines blaivybės sąjūdžio pasekmes:

“Tose vietovėse, kuriose paplito blaivybė, valstiečių gyvenimo sąlygos rodo žymų pagerėjimą. Vietoj bado viešpatauja ištekliai; geri ir šilti rūbai pakeitė skarmalus; sunkiai uždirbtas skatikas taupomas juodai valandai, mokesčiai laiku įmokami; laikas ir jėgos išnaudojama našiam darbui; gera blaivybės įtaka pastebima net jų išvidinėje sveikatoje ir jėgose, tose pagrindinėse jų gerovės sąlygose...”

Kas kita su akcizo pajamomis. Prof. Janulaitis nurodo, kad “R. Tyzenhauzas, kuris vienoj Vilniaus gub. turėjo baudžiauninkų 9,000 žmonių, turėjo uždaryti visus bravorus, o iš 47 smuklių paliko tik 3.” Anot Geištaro, Rainoldas Tyzenhauzas buvo ano meto turtingiausias Lietuvos žmogus. Janulaitis cituoja šiuos akcizo duomenis:

“Vilniaus gub. 1858 m. užmokėta akcizo už 1,072,733 viedrų
” ” 1859 m. ” ” ” 662,841
Kauno ” 1855 m. ” ” ” 934,475
” ” 1859 m. ” ” ” 304,970

[18] Kun. dr. K. Gečys, **Katalikiškoji Lietuva,** op. cit., 183-187.

Viename Šiaulių pav. 1858 m. iždas gaudavo iš svaigalų 35,000 rub., o dabar po 5 tiktai mėnesių blaivybės gyvavimo vos 500 rub."[19] Anot Janulaičio, "Su kunigais kariavo akcyzininkai, žydai-smuklininkai, bajorai degtyndariai, sunki tai buvo kova, buvo tai iš dalies ir politinė kova prieš bajorus dėl įtakos."

Iš aukščiau patiektų duomenų yra aišku, kad mūsų tyrinėjamo sukilimo išvakarėse pačioje lietuvių tautoje reiškėsi kelios srovės: (1) lenkiškai-pranziškai kalbėjęs aristokratijos klodas ir stambieji žemvaldžiai; (2) didžiumoje lenkiškai kalbėjusi ir demokratiškai-revoliuciniai nusiteikusi jaunoji bajoraičių ir miestiečių karta, giliai veikiama Varšuvos sluogsnių ir ypač politinių emigrantų; ir (3) lietuviškai kalbėjusi religinga baudžiauninkų, laisvųjų valstiečių ir smulkiosios šlėktos-bajorijos masė, kurios vadovai buvo Žemaičių vyskupas Motiejus Kazimieras Valančius ir jo drausmingi kunigai.

Aukščiausio ponijos klodo patriotiniai ir intelektualiniai interesai saistė jį su Lenkija, su Lenkijos-Lietuvos Bendruomenės paskutiniojo laikotarpio tradicijomis, bet klasiniai ir iš dalies ekonominiai interesai sutapo su rusų okupacinės reakcinės administracijos reikalais. Viduriniojo klodo patriotiniai interesai sutapo su lenkų interesais, jų nuomones veikė demokratinė-revoliucinė ir iš dalies "klerikalinė" emigracija. Galop pagrindinė tautos masė dar tebuvo ruošiama politinei veiklai, kovai už savo tautinius, religinius, politinius ir ekonominius interesus. Ši masė nebuvo organizuota ir neturėjo hierarchinės vadovybės — bet organizuotai veiklai kelią jai rodė vyskupo Valančiaus pradėtoji kova už blaivybę ir švietimą, gi pačiu kovos keliu ją vedė daugelis kunigų ir demokratinio-revoliucinio sąjūdžio žmonės, reikalavę "Lenkijos" nepriklausomybės.

Čia nėra ko piktintis ar gėdintis, kad ano meto mūsų tautos veikėjai kovojo už "Lenkiją" — Lenkijos, Lietuvos ir Rusios (t.y. Ukrainos ir Gudijos) federaciją — ir pasidavė bendrai Varšuvos vadovybei; kad kitų jie dažniausiai buvo vadinami lenkais, ir patys vadindavosi lenkais, nors lenkai juos vadindavo lietuviais. Faktinai savitarpyje ir santykiuose su lenkais jie vadindavosi lietuviais ir daugelis kalbėdavo lietuviškai, tačiau rusų jie buvo vadinami lenkais ir tam neprieštaraudavo. Simanas Daukantas čia buvo išimtis, reta išimtis. Kita vertus, 1831 m. sukilimo laikotarpyje Daukantas rusų įsakymus versdavo lietuvių (žemaičių) kalbon, o Mikalojus Akelaitis, "Čiuoderiškių Mykolas", nemenkesnis už Daukantą lietuvis patrijotas, dargi sukilėlis-kovotojas, kito sukilimo laikotarpyje lietuvių kalbon versdavo lenkų pogrindžio vadovybės raštus. Tokia buvo ano meto mūsų tautos dvasia, kurios tautinis renesansas buvo rusų okupacijos sutrukdytas trims-keturioms generacijoms. Negalima savo senelių pažiūrų ir veiklos vertinti dabartinio meto sąvokomis. Ak, ir dabar svetur dažnokai viešį lietuviai sportininkai, mokslininkai ir kiti ekskursantai publikai pristatomi kaip "tarybniai žmonės" ir — bent okupanto spaudoje, per radiją ir rusų palydovų akivaizdoje — save vadina "tarybiniais" žmonėmis. Kitataučiai iš to daro išvadą ir skelbia, kad tai "rusai". Svečiai dėl to neprotestuoja, o TASSas pasigardžiuodamas apie tai pranešinėja. Žinoma, skirtumas yra; prieš šimtą metų mūsų seneliai, lenkų vadinami "litwinais",

[19] Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas Lietuvoje,** p. 9.

patys vienu ypu vadindavosi lenkais ir lietuviais, o dabar — lietuviai yra okupanto verčiami viešai vadintis "tarybiniais", nors patys lietuviai to svetimo vardo kratosi.

Šaunią karjerą rusų kariuomenėje padaręs, vėliau "pulkininko Struš" slapyvardžiu smarkiai Lenkijoje kovojęs sukilėlis, Dr. Jonas "Stella Sawicki" (1831 Šiauliuose — 1911 Lvove), po 40 metų 1903 m. rašė: "Gyvenau anuomet Kęstučio sostinėje Kaune... Nebematysiu netgi mano Lietuvos dangaus, netgi numylėtų kapų, neatsikvėpsiu oru, kuris gaivino kūdikio krūtinę, nepamatysiu tų vietų, kur taip gera buvo gyventi, mylinčioje ir mylimoje šeimoje". O kėdainietis Juozas Jankowskis, Maskvos universiteto fizikos-matematikos fakulteto studentas ir lenkų "Ogulo" veikėjas, ligi 1864 m. pavasario kovojęs Kauno-Kėdainių ruože, rašė: "Kas to nepatyrė, tikrai nesugebės įsivaizduoti, kaip sunku gimtąjį kraštą apleisti, ypač po nepavykusio sukilimo."

Ar tai mūsų generacijai svetimos mintys?

II. KELIAS Į SUKILIMĄ LENKIJOJ

1832 m. vasario mėn. caro Mikalojaus I pasirašytas Organinis Statutas pakeitė Lenkijoje konstituciją — panaikino seimą, tautinę kariuomenę ir caro vainikavimą Lenkijos karaliumi, tačiau paliko Administracinę Tarybą su tam tikra iniciatyva biudžeto ir įstatymų srityje. Statutas garantavo Romos katalikų bažnyčiai laisvę, užtikrino piliečių asmens neliečiamumą, turto nuosavybės teises, suvaržė spaudos laisvę, valdžios įstaigose ir teismuose paliko lenkų kalbą. Tačiau caro Vietininkas feldmaršalas Paskievičius nesiskaitė su Statutu ir, kaip ir Lietuvoje, rusų valdininkija vykdė apiplėšimus, kalino įtariamuosius, be teismo trėmė žmones, cenzūra neleido laisvesnio žodžio. Todėl, kai 1855 III 2 caras Mikalojus I mirė, susyk visi atsiduso lengviau. Varšuvos pilyje merdėjo ir "Lenkijos budelis", caro vietininkas Ivanas Paskievičius, ir vietininko pareigas laikinai ėjo gen. Vincas Krasinskis. Paskievičiui 1856 m. vasario mėn. mirus, vietininku buvo paskirtas senis generolas, kunigaikštis Michailas Dimitrijevičius Gorčakovas, žmogus nearšus. Lenkai daug vilčių dėjo į taikos kongresą Paryžiuje (1856 m. kovo-bal. mėn.). Deja, nors Lenkijos klausimu privačiai kalbėjo ir imperatorius Napoleonas III ir britų delegatai, tačiau Rusijos įgaliotiniui grafui Orlovui pavyko išvengti viešo to klausimo iškėlimo ("užsienio ingerencija pasunkintų padėtį") — ir Krymo karą pralaimėjusi Rusija išėjo laimėtoja taikos kongrese.

Naujasis caras Aleksandras II 1856 m. gegužės mėn. lankėsi Varšuvoje. Caras nesutiko priimti adreso ir memorandumo, bendrais žodžiais reiškė savo palankumą lenkams, bet sykiu pasakė, kad viskas, ką jo tėvas nuveikė, buvo "gera" ir kad jo viešpatavimas būsiąs "tėvo valdymo tęsinys". Per priėmimą Belvederio rūmuose, prancūziškai kalbėdamas, caras pasisakė "laikąs pareiga nuolat mokyti lenkus, kad jų laimė glūdi tiktai visiškame susiliejime su Rusija." Galop jis pareiškė: "Point de réveries! Point des réveries, messieurs!" (šalin svajones, ponai), ir tą patį vėliau pakartojo bajorijos atstovybei. Tačiau gyventojai bendrai imant šiltai jį priėmė — ir žmonės gatvėse, ir

bajorija, ir ponios, prisiminta, kad jo tėvo vainikavime jis buvo apsirėdęs lenkų uniforma.

Netrukus po caro apsilankymo sekė įvairios lengvatos. Paskelbus amnestiją pabėgėliams ir tremtiniams, 1831 m. emigrantų vadovybė, netgi kng. Čartoryskis, su protestu atmetė amnestiją, bet vėlesnieji emigrantai ir sibiriečiai ja pasinaudojo. Gorčakovas buvo švelnus, bet savo padėjėju, vidaus reikalų komisijos direktorium, pasirinko gen. Povilą Muchanovą, kuris seniau, būdamas švietimo kuratorium, mokyklose išvystė šnipinėjimo ir skundėjų tinklą, valdymo priemone laikė kumštį ir nagaiką. Tačiau Varšuvoje buvo leista spausdinti kai kuriuos Adomo Mickevičiaus raštus, paleista daugelis kalinių, retėjo suėmimai. 1857 m. leista įsteigti Žemės Ūkio Draugiją (Towarzystwo Rolnicze), kuriai vadovavo grafas Andrius Zamoyskis, Londone gyvenančio tremtinio gen. Vlado brolis. Toji draugija sutraukė kelis tūkstančius narių, turėjo korespondentų tinklą ir darė gausius suvažiavimus — pasidarė savo rūšies baporiškąja krašto atstovybe, palaikiusia glaudų ryšį su kng. Adomo Čartoryskio "Hôtel Lambert" partija Paryžiuje. Bažnyčiai buvo leista užpildyti vakuojančias vyskupų vietas ir kapitulas. Įsteigta penkių klasių mokykla mergaitėms, reformuota gimnazijos, Marymonto agronomijos institutas, krašte leista steigti penkias žemės ūkio mokyklas, pakeltas atlyginimas mokytojams, įsteigta 170 valstybinių stipendijų. 1858 m. nuo gegužės 19 paštas pavestas vietininko ir admin. tarybos žinion, pašte įvedant lenkų kalbą. Kai 1857 m. spalio mėn. Aleksandras II vėl lankėsi Varšuvoje, jis vėl susilaukė šilto priėmimo — caras sakėsi nesulaukęs nuoširdesnio priėmimo netgi Rusijos širdyje, senutėje Maskvoje.

Dalis lenkų, stebėdama galimybes viešai veikti ir pasimokiusi iš praeities nusivylimų, galutinai atsisakė nuo konspiracijos. 1859 m. pasirodęs margrafo (markizo) Aleksandro Wielopolskio veikalas "Glos Szlachcica" (Bajoro Balsas) atstovavo naujai srovei — reikalavo valstiečiams žemės nuosavybės teisių, steigti Žemės Ūkio Draugiją ir liaudies mokyklas, įspėjo prieš neatsakingas aukas ir sutiko su susijungimu su Rusija "lygūs su lygiais" pagrindu. Tačiau Lenkijoj dar buvo gyvi konstitucinės Karalystės ir 1830-1 m. sukilimo prisiminimai, žmonės buvo karšti patriotai, pasiryžę aukotis, buvo jautrūs ir nepastovūs — "nesiskaitant perdaug su sunkia tautos tikrove, bei pasiduodant Vakarų įtakoms, buvo linkę į konspiraciją ir ne laiku pasišovimus, vieton nuosekliai ir sunkiai dirbę".

Atpratę nuo valstybinės ir visuomeninės veiklos atsakingumo, neįgiję tikro mokslo, jauni lenkai nebuvo linkę sunkiai dirbti ar protauti. Jų dvasinis penas buvo "perdaug poezijos, menko lygio romanai, ir emigracijos literatūra". Atleidus varžtus kelionėms svetur, jauni lenkai ne tiktai stojo į užsienių universitetus, bet masiniai keliavo ir palaikė ryšius su politiniais emigrantais, Čartoryskio srovė neturėjo tikros poltinės programos, gi "demokratai" žavėjo savo kalbomis apie revoliuciją. Italijos vienijimo pavyzdys, tuo metu vykę Garibaldžio karai, kuriuose dalyvavo lenkai savanoriai, Mazzinio propaganda juos labiau veikė nei Cavouro išmintis, "užmirštant, kad Lenkija, neturinti Piedmonto, padalinta tarp trijų didžiųjų valstybių, toli nuo Vakarų revoliucijos centrų, negali karo vesti susyk trijuose frontuose". Juos labiau veikė geras karys, bet diletantas politikoje gen. Juozas Wysockis ir ypač gen. Liudvi-

kas Mieroslawskis, Traugutto žodžiais "šarlatanas", kuris buvo pilnas fantastiškų minčių ir nuolat blaškėsi. Pav., 1837 m. Besançone, minint (1830 m.) "lapkričio sukilimą", Mieroslavskis kalbėjo: "Feodalizmas pirmas kris nuo mūsų smūgių, ir šaltų egoistų, kurie 19-me amžiuje dar nemoka rausti dėl paties aristokratijos vardo, galvos bus plebėjų karžygiams kojų atramos. Netgi kapinynus suardysime salietrai surasti ir plūgus perdirbsime į ginklus. Meilužių brangakmenys, drauge su turtais, per dešimtį fanatizmo amžių sukauptais ant krikščionių Dievo altorių, pripildys mūsų iždą- Mūsų sesių eboninės kasos pažabos skerdynių sūkury nučiuptą žirgą, o mūsų pančiams sutraukyti šauksimės paties pragaro". 1859 m. jis kalbėjo apie atėjusį lemiamą momentą, kai reikia sėsti "į našlį balną", grįžti "į skardų žvanginimą kardu ir prie šalmo signalinių žaibų". Gavęs Garibaldžio 1860 XII 30 laišką, Mieroslavskis, kaip ir praeity, jį plačiai skelbė ir rašė: "Dievas tėra vienintelis mūsų kryžiaus karo etmonas: todėl po jo skeptru susikryžiavusioms tautoms privalu stebėti kiekvieną Jo mostelėjimą, kad nepadarius gėdos Jo akivaizdoje." Po kelių mėnesių, jisai drauge su gen. Wysockiu šaukė: "Jau laikas iš kenčiančios bažnyčios šturmo žingsniu pereiti į kariaujančiąją."

Tokie kliedėjimai žavėjo ir hipnotizavo neprityrusią jaunuomenę, naivius protus, viešinčius Vakaruose, — Augusto Sokolowskio žodžiais tariant, „lenkų širdis skiepijo visuomeninės neapykantos nuodais, tautos sielą nuodijo liguistomis europinių revoliucionierių utopijomis." Anot jo, Mieroslavskis buvo tėvo lenko legionieriaus ir prancūzės sūnus, audringo būdo, Paryžiuje sukartęs, neįsisąmoninęs ir nežinąs nei savo tėvo tautos istorijos nei dvasios, lenkuose skleidęs svetimas teorijas.[20]

Dailiųjų menų mokyklos, medicinos akademijos ir Marymonto agronomijos studentai neperdaugiausiai rūpinosi studijomis — daugelis buvo neapsisprendę dėl rimto profesinio darbo. Pvz., agronomo laipsniu Marymontą baigęs Karolis Majewskis tapo medicinos studentu. Medicinos mokyklon įstojo ir poetai ir ekskarininkai, žmonės be pašaukimo. Jų tarpe atsirado ir buvusieji Rusijos universitetų lankytojai su lenkų-lietuvių studentų slaptų draugijų patirtimi. Jie nerimo, kai senesnioji karta mėgino ramiai dirbti. Aristokratų nuotykiai pasiekdavo ir jų ausis, pvz., kai sekančią dieną po ūkio draugijos atidarymo bajorai Anglų viešbutyje iškėlė grafui Zamoyskiui pagerbtuves, svečių minioje atsirado ir nekenčiamas Muchanovas, kuris mandagumu ir draugiškumu mėgino įsiteikti. Muchanovas iškėlė seną bajorišką tostą pareikšdamas prancūziškai — "Mylėkimės". Visų veidams nukrypus į Zamoyskį, grafas Andrius atsisuko į Muchanovą ir ledo šaltumo balsu mandagiai atsakė, "Taip, kiekvienas pas save (namie)...". Toks elgesys su valdovų atstovais žavėjo bajorus, imponavo maskoliams, bet skatino jaunuolius "persistengti".

Lietuvos bajorijos iniciatyvos dėka iškilus baudžiavinės sistemos reformos klausimui, caras 1857 m. laipkričio mėn. paskelbė reskriptą, per Vilniaus gen. gubernatorių Nazimovą dėkodamas jiems ir leisdamas paruošti reformos projektus, tačiau neskubėjo to daryti Lenkijoj, kur valstiečiai su Napoleono Kodekso įvedimu jau nuo 1807 XII 21 buvo "laisvi", bet be žemės ir tebėjo baudžiavas. 1858 m. gegužės mėn. caras paskyrė Lenkijai komitetą, kuriam

[20] August Sokolowski, **Powstanie Styczniowe (1863-18(14)**, Wiedeń, be datos, p. 17.

turėjo vadovauti patsai jo vietininkas, ir gruodžio mėn. admin. taryba leido laisvu noru sudarinėti činšo sutartis tarp žemvaldžių ir valstiečių. Lenkų inteligentija reiškė daug nepasitenkinimo, kadangi činšas negalėjo klausimo išspręsti, o emigrantai reikalavo valstiečiams žemės nuosavybės. Caras norėjo "geradariu" tapti Rusijos tiesioginėse valdose ir nenorėjo, kad reforma prasidėtų lenkuose, tačiau 1859 m. spalio mėn. kng. Gorčakovas pranešė Andriui Zamoyskiui, kad caras leidžia žemės ūkio draugijai nagrinėti činšo problemas ir savo organe skelbti straipsnius tuo klausimu. Pagyvėjo diskusijos, pasigirdo balsų už žemės nuosavybės teisių suteikimą valstiečiams, o emigrantų spauda piktinosi, kad iniciatyva ėjo iš valdžios pusės, ir tėvynės meilės vardan ragino bajoriją reformos klausimu eiti toliau, nei valdžia nori. Tačiau Zamoyskis ir jo bičiuliai buvo činšo šalininkai. Vienkart pagyvėjo ginčai žydų klausimu, "draugystė su žydais". Tasai ginčas įgalino bankininką Kronenbergą nupirkti "Gazetą Codzienną" ir jos redaktorium iš Lietuvos parsikviesti įžymų rašytoją Juozą Igną Kraszewskį. Valstiečių ir žydų klausimai išjudino ligi tol Paskievičiaus slogučio slėgtą visuomenę.

1859 m. kilo austrų-italų karas, ir netrukus Napoleonas III užstojo italus, o gen. Mieroslavskis vadovavo Tarptautiniam Legijonui Sicilijoj. Austrijos valdžios aplinkraštis dėstė, kad "Europos paskirstymas tautybėmis yra pavojingiausia utopija," o Napoleonas atsišaukime skelbė, kad "Dievo akyse šventas yra reikalas, kuris pagrįstas teisingumu, žmoniškumu, tėvynės meile ir nepriklausomybės siekimu". Austrijai mobilizuojantis, Napoleonas atsišaukė į savo kariuomenę: "Kariai! Jūs išvien su broliška tauta kovosite už jos nepriklausomybę!" Tokie šūkiai kėlė entuziazmą svetimųjų pavergtose tautose. Ir Lenkijoje, ir Lietuvoje kavinėse, parkuose, restoranuose, dvaruose, klebonijose, ir Rusijos universitetų studentų "lenkų" bendrabučiuose mezgėsi gyvos diskusijos, austrų pralaimėjimai džiugino, Napoleonas darėsi "laisvės dievaičiu". Austrijoje galop prasidėjo reformos. Jos žadino ir lenkų apetitus, kurių jau nebegalėjo patenkinti Zamoyskio programa.

Lenkuose reiškėsi trys srovės. Pirmoji siekė susiprasti su Rusijos vyriausybe, laimėti lengvatų ir autonomiją. Ištikimybė Rusijai buvo kertinis akmuo. Šiai srovei atstovavo milžiniško ūgio aristokratas margrafas Aleksandras Wielopolskis, buvęs 1830-1 m. sukilimo dalyvis ir emigrantas, labai didelių gabumų žmogus, šalto proto, bet išdidus, atokus ir atstumiąs kitus. Jisai daug kartų sakė, kad "galima šį tą gera lenkams padaryti, bet tik ne su lenkais." Ši srovė neturėjo daug šalininkų. Antrajai srovei atstovavo grafo Andriaus Zamoyskio vadovaujamos Žemės Ūkio Draugijos programa. Patsai Zamoyskis neturėjo politinių ambicijų, bet rusai skaitėsi su juo ir bajorija jį gerbė, nors jo programos šalininkų nebuvo daug. Galop reiškėsi veiklūs, drąsūs, judrūs gaivalai, veikiami didžiųjų poetų, emigrantų literatūros, sukilimų tradicijos, demokratybės idėjų. Garibaldžio laimėjimai, Burbonų išvijimas iš Neapolio ir Sicilijos su lenkų savanorių talka skatino juos prie veiksmo.

Anot Arturo Śliwińskio, ši jaunuomenė, "Dar mokykloje, taigi gyvenimo pradžioje maitinta melu, slegiama už kilnesnius jausmus, negailestingai plakta už meilę tam, kas buvo tautos praeities pasididžiavimu, persekiota už lenkybę, už patriotiškumą, už nekaltas svajones, jau iš mokyklų išsinešė karčią neapykantą maskvinei tironijai, gyvenimui paniekinime ir gėdoje. Šios jau-

nuomenės atmintyje ilgiems metams užsiliko švokštimas rykščių, kuriomis jie buvo plakami, ausyse girdėjosi žvangėjimas geležinių pančių, kuriuos pakeliui į Sibirą vilko sukaustyti jaunieji jų kolegos, nužudytų patriotų šmėklos, Zawiszos ir Konarskio kruvinos šmėklos, kilo prie dabartinės generacijos lopšio ir kaitino jos vaizduotę. O išeiviai, po amnestijos sugrįžę iš tremties, iš Sibiro katorgos paleistieji, žmonės, kurie po daugelio katorgos metų neprarado tikėjimo tautos jėga ir sugrįžo tėvynėn nepalūžę ir nepermaldauti, palaikė jaunuomenėje nepasitenkinimo ir maišto nuotaikas," kurias žadino ir pažintys su emigrantais, dabar leidus keliauti svetur. Užsienin patekę visi skubėjo Briuselyje pamatyti "lenkiškos demokratijos patriarchą Lelewelį, kadaise jaunimo dievinamą vadovą, dabar jau karšintį tėvynės pasiilgusį senelį, kuris su jaunatvišku užsidegimu tebekalbėjo apie lenko uždavinius! Pagal nurodymus, keliauta ir pas kitus emigrantus, visų pirma pas Mieroslawskį, Poznanės 1848 m. sukilimo vadą, ... Europoje jau išgarsėjusį revoliucijos kurstytoją." [21]

Pirmiausiai pasireiškė jauno vidaus reikalų komisijos valdininko Edvardo Jurgenso ratelis, sutelkęs gimnazijų mokytojų, teisininkų, verslininkų ir studentų. Tasai ratelis tikėjo ramia kultūrine ir ekonomine veikla ir sukūrė pagrindą būsimajai "baltukų" partijai. Patyręs apie šio ratelio veiklą, Garibaldžio "Tarptautinio Legijono" vadas Mieroslawskis lapkričio sukilimo minėjime 1860 m. su panieka jo narius vadino "milenerais", t.y., asmenimis, pasišovusiais dirbti "organinį darbą" ir tariamai "tūkstančiui metų" atidedančiais Lenkijos išlaisvinimą. Greta Jurgenso ratelio pradėjo veikti studentai — 1859 m. spalio mėn. Karolis Majewskis Medicinos akademijoje sukūrė Broliškos Pagalbos Draugiją, kuri turėjo telkti studentiją. Netrukus tas ratelis apėmė ir kitų mokyklų studentų ir išaugo į revoliucinį konspiracinį sąjūdį, ne vien studentų tarpe. Šis sąjūdis netrukus buvo pramintas "raudonuoju". Jau 1859 m. lapkričio mėn. kelių jaunimo ratelių vadovai sukūrė Varšuvos "Kapitulą", kuri netrukus pasiskirstė darbo sritimis, įsteigė slaptą knygynėlį ir užmezgė ryšius su studentais Kijeve ir užsienyje. "Kapitulai" vadovavo vyresnieji amžiumi, tačiau studentija — "snargliai" anot Narcizo Jankowskio — turėjo sudaryti kadrus revoliucinei konspiracijai pagal Mieroslawskio šūkius.

Taigi jaunimas jau skilo į dvi sroves, tačiau kai 1860 m. vidury Jurgensas sudarė slaptą triumviratą, tai greta jo ir gimnazijos mokyt. Vlado Golemberskio trečiuoju nariu buvo "Kapitulos" narys, taigi "raudonikis", Karolis Majewskis, kurio adresą Mieroslawskis nurodydavo ryšiams. Abidvi srovės sutarė dėl slaptų ratelių ir manifestacijų reikalingumo. Pradžioje manifestacijos buvo neviešos, bet vėliau išsiveržė į gatves. 1860 metais spalio mėn., kai Varšuvon suvažiavo Rusijos, Austrijos ir Prūsijos valdovai ir daugybė užsienio svečių bei korespondentų, pasireiškė pirmieji audros ženklai: minios kėlė ovacijas ciesoriaus Napoleono III pusbroliui kunigaikščiui Napoleonui, o moterims, kurios neklausė draudimo dalyvauti "iliuminacijoje", ant suknių buvo pilama siera ir smarvė: fejerverkai tegalėjo prasidėti tik 10 val. vakare ir juos stebėjo tiktai caro svečiai, policija ir tylūs medžiai. Išvykstantį kaizerį Praną Juozapą lydėjo šūkiai italų kalba: "Viva Solferino e Magenta!" Rusų revoliucionierius Aleksandras Herzenas Londono "Kolokole" po to rašė: "Carinis [21]

[21] Artur Śliwiński, **Powstanie Styczniowe,** Warszawa 1921, pp. 47-49.

despotizmas, nežinąs nei saiko nei ribų, galop užtiko savo ribą ir iššaukė tą pritvinusią tylos ir suvaldomos paniekos reakciją, prieš kurią bala karaliai.. Manifestacijų rengėjai triumfavo.

Netrukus medicinos akademijoj įvyko neramumai dėl kvotimų pagreitinimo. Du studentų vadai buvo suimti ir ištremti provincijon, bet vienas jų, Jan Kurzyna, iš tremties vietos, Liublino, po mėnesio pabėgo į Paryžių ir tapo Mieroslawskio sekretorium, ryšininku su kraštu ir agitatorium.

Dabar vystėsi manifestacijų laikotarpis — pirmoji įvyko dar 1860 VI11, laidojant 1830 m. sukilimo generolo Sowińskio našlę. To "lapkričio sukilimo" metinių minėjimas prasidėjo gedulo pamaldomis, o baigėsi patriotinių giesmių giedojimu — čia pirmą kartą pasigirdo užmirštas Felinskio himnas "Bože, coś Polskę", Ujejskio "Z dymem požarów" (pagal kurį M. K. Čiurlionis vėliau parašė "Lituania"), ir Napoleono I legionierių daina, Juozo Wysockio žodžiams lietuvio kng. Mykolo Kleofo Oginskio sukomponuotas "Dąbrowskio mozūras" — "Jeszcze Polska nie zginęła", virtęs Lenkijos tautiniu himnu. Minėjimą organizavo dailiųjų menų mokyklos studentai, kurie užsakė mišias, pradėjo giedojimus bažnyčioje ir gatvėse, dalino Kosciuškos ir Kilinskio paveikslėlius ir slaptai atspausdintus maldos tekstus.

Ši manifestacija labai paveikė gyventojus ir paskatino jaunuolius dar smarkiau reikštis: ant Vietininko rūmų atsirado užrašas, "Po šv. Jono — pilis išnuomuojama", kitur — skelbimas apie revoliucijos atidėjimą iki gegužės mėn. Nekenčiami valdininkai susilaukė grasinimo laiškų, įvairios laidotuvės ir sukaktuvės virto iškilmingomis manifestacijomis, gatvėse kas kartą dažniau giedama "Bože, coś Polskę"—refreno paskutinę eilutę pakeičiant žodžiais "teikis mus išgelbėt nuo maskolių", rusų karininkai buvo gatvėse ir kitur įžeidinėjami, rusams keliama "kačių muzika". Mieroslawskis užvertė kraštą atsišaukimais "Pabuski, tauta!", brošiūromis ir sukilimo instrukcijomis. O kadangi revoliucija turėjo pasikliauti milijoninėmis liaudies armijomis ir kaimiečių dalgiais, tai reikėjo laimėti mases. Taigi po 1859 X 31, kai valdžia leido Ūkio Draugijai nagrinėti įčinšinimo problemas, prasidėjo visuomenės opinijos spaudimas. Ir kng. Czartoryskis iš užsienio ragino skubėti su reforma, duoti ūkininkams nuosavybės teises į jų dirbamą žemę.

1861 m. vasario mėn. Varšuvoje turėjo rinktis ūkio draugijos visuotinis suvažiavimas, ir miestas sujudo. Sausio galop Rusijos universitetus lankančių studentų (iš Lenkijos ir Lietuvos) atstovai nutarė užmegzti saitus su Varšuva ir paragino, kad ūkio draugija, panašiai kaip Rusijos miestai ir gubernijų bajorai, paskelbtų adresą į carą ir pareikalautų kraštui reformų. Ūkio draugijos vadovybė nenorėjo nei girdėti apie adresą, bet Jurgenso ratelio inteligentija ir miestiečiai pritarė tai minčiai. Gi jaunuomenė nesitenkino adreso reikalavimu ir nutarė bajoriją įvelti į manifestacijas gatvėse. Pranešta, kad vasario 25 bus pagerbta Grochovo (1831 m.) kautynių sukaktis: demonstrantai vyksią prie draugijos posėdžių vietos reikalauti valstiečiams žemės. Bręstančių įvykių išvakarėse draugijos suvažiavimas netikėtai nesitenkino vien raginimu skubiai ir visuotinai pravesti činšo sutartis, vieton lažų, ir grafo Tomo Potockio ("Adam Krzyžtopór") siūlymu, nutarė pravesti kredito operaciją su tikslu išpirkti činšus ir įgalinti valstiečius nuosavybėn įsigyti savo dirbamas žemes (kovo 20 apie tai iš sakyklų pranešta bažnyčiose).

Tuo tarpu vasario 25 nustatytu laiku rinkosi demonstrantai. Prie vyriausybės būstinės laukė batalijonas pėstininkų, šimtinė čerkesų ir eskadronas žandarų. Atvyko policmeisteris Trepovas, bet jo įsakymas miniai išsiskirstyti — susilaukė pašiepimo. Trepovas nuskubėjo prie triukšmaujančių akademikų ir griebė vieną, Vladą Krajewskį, už pakarpos, bet susilaukė antausio. Trepovas išsigando triukšmo ir nuvažiavo atgal į pilį, lydimas akmenų krušos. Tuo tarpu kita minia nuo Paulinų bažnyčios pradėjo žygiuotę į Senamiesčio rinką, giedodama "Bože coś Polskę". Pakeliui— minią puolė raitų žandarų būrys su plikais kardais rankose. Spūstyje žandarai atėmė vėliavą ir suėmė apie 30 asmenų.

Tačiau Trepovo triumfas buvo trumpalaikis: miestą sujaudino žandarų puolimas beginklės minios, ir sklido gandas apie daugybę užmuštų ir sužeistų. Kadangi manifestacija nebuvo užbaigta, nutarta vasario 27 naujai demonstruoti ir paveikti ūkio draugiją dėtis į sąjūdį. Tuo pačiu metu Jurgenso iniciatyva miesto inteligentija nutarė pateikti adresą carui, reikalauti švietimo reformos, universiteto, žydų teisių sulyginimo, įgyvendinti organinio statuto numatytas institucijas. Buvo išrinkta delegacija — pirklys Ksaveras Szlenkier, redakt. Juozas Ignas Kraszewskis, Juozas Kenigas, rašytojas Titas Chałubińskis, gen. Lewińskis, kunigai Steckis ir Wyszyńskis, rabinas Mayzels ir kurpius Hiszpańskis. Būsimasis "baltukų" vadas, žydas bankininkas Leopoldas Kronenbergas, posėdžiams užleido pirklių resursos patalpas. Ūkio draugijos narių tarpe santūrieji stengėsi išvengti susirėmimų, bet nedrįso stoti prieš minią ir paprašė kng. Gorčakovą parūpinti suvažiavimui apsaugą. Pastarasis sutiko, bet apsirūpino maskolišku metodu: susitelkimų vietose laukė kariuomenė, kazokai ir žandarai. Šį kartą demonstrantai pradėjo krauti plytas ir akmenis. Bizūnai ir raitelių puolimai neišsklaidė minios, ir kazokai pasitraukė. Tuo tarpu prie aikštės artėjo laidotuvių procesija — ir minia nutarė tą progą išnaudoti, prasiveržti pro kazokus. Susirėmime nukentėjo kryžius, neštas prieš katafalką. "Kryžių laužo!" — sušuko minia, ir užpylė kazokus akmenimis. Tada pėstininkams vadovavęs gen. Zablockij, kad ir neturėjęs tikslių įsakymų, liepė miniai skirstytis, arba jis pavartosiąs šaunamuosius ginklus. Minia su pašaipa šaukė: "Nevalia! Napoleonas uždraudė!" Zablockij įsakė užtaisyti šautuvus. Minia tebesityčiojo iš rusų. Rusai šovė... minia pakriko... vėl ėmė rinktis... penki buvo negyvi: du bajorai, vienas darbininkas, vienas amatininkas ir realinės gimnazijos moksleivis. Minia nešiojo žuvusiųjų kūnus, pirkliai uždarė krautuves, ūkio draugija pertraukė sesiją, miestiečiai šaukėsi kerštо, o maskoliai sumišo, pabūgo...

Su protestu atvykusiam vyskupui Fijalkowskiui vietininkas Gorčakovas grasino demonstracijų pasikartojimo atveju šaudyti iš visų citadelės patrankų, — o vyskupas atsiliepė liepsiąs skambinti visais bažnyčių varpais. Gorčakovas sumišo. Zamoyskiui einant pas vietininką, policmeisteris Trepovas priėjo ir prašė patarimo. Zamoyskis šaltai atšovė: "Vous en aller" (nešdinkitės). Tuo tarpu miestiečiai posėdžiavo, išsirinko didesnę Miesto Delegaciją ir vėlai vakare ta delegacija atsilankė pas vietininką. Gorčakovą paveikė drąsi delegatų laikysena, ir jis sutiko atleisti Trepovą, leisti iškilmingai palaidoti žuvusius, iš gatvių nušalinti kariuomenę, policiją ir tvarką patikėti miestiečių "sau-

gumo sargybai". Tos nuolaidos įtikino varšuviečius, kad bus ir daugiau nuolaidų. Dabar jau greta veikė visų luomų miestiečiai ir bajorija.

Mieste viešėjęs markizas Wielopolskis per savo bičiulį grafą Potockį įteikė savo adreso carui projektą. Jo tezė buvo pagrįsta Vienos Kongreso sutartimi ir buvusios konstitucijos nuostatais, kurių Organinis Statutas neatšaukė įsakmiai. Jis tenkinosi Karalystės sienomis ir reiškė eilę teisėtai pagrįstų pageidavimų. Tačiau ir bajorų komisija, ir mišri miestiečių bei bajorų komisija atmetė nepopuliaraus aristokrato projektą, ir paruošė bendrybių kupiną adresą be įsakmių reikalavimų. Tai buvo greičiau nusiskundimas ir valdžios kritika, jausmų pareiškimas, bet ne politinis aktas, tačiau miniai atrodė, kad tai esąs nepriklausomybės reikalavimas, nors Zamoyskis buvo aiškiai reikalavęs nestatyt jokių prašymų. Adresą pasirašė arkivyskupas, evangelikų kunigas, žydų rabinas ir keliolika tūkstančių piliečių. 1861 II 28 jungtinė ūkio draugijos ir miestiečių deputacija įteikė vietininkui savo prancūzų kalba surašytą adresą, kurį vienas lenkas istorikas pavadino "atsišaukimu į rinkėjus" arba "imti viską, ir nieko nepakvituoti". Vietininkas sakėsi tučtuojau persiųiąs tą adresą imperatoriui į Petrapilį.

Tuo tarpu mieste vyko pasiruošimai laidotuvėms ir tvarką prižiūrėjo jaunimas, "saugumo sargyba". Miestas paskendo gedulo ženkle: Kovo 2 laidotuvės sutraukė minių minias — gal 100,000 žmonių. Procesijos priešakyje paradine uniforma apsirengęs jojo naujasis policmeisteris gen. Pauluzzi, po jo sekė raiti "sargybiečiai", ėjo amnestuotas "sibiriokas" Karolis Ruprechtas, kuriam 1831 m. mirties sprendimas buvo atšauktas jau kilpą ant kaklo užnėrus. Paskui jį ėjo Labdaros draugijos išlaikomi seneliai ir našlaičiai, po to pradinių ir kitų mokyklų moksleiviai, studentai, bažnytinės brolijos-seserijos su vėliavomis, katalikų, liuteronų ir reformatų kunigai, rabinai, rankomis susikibę miestiečiai. Viskas praėjo ramiai, iškilmingai. Egzaltacijos pagauti cechai ir pirklių draugijos atšaukė visus varžtus žydams, o žydai savo keliu reiškė savo lenkišką patriotingumą. Sąjūdis persimetė į provinciją, ir prasidėjo luomų ir religijų bičiulystė, mokyklų ir skaityklų liaudžiai steigimas, patriotingumo išraiškos.

Tačiau caras Aleksandras II netikėtai piktai reagavo. Caras įsakė Gorčakovui pareikšti suinteresuotiems, kad "neprideramas" adresas yra grąžintas nepriimtas, ir pasiuntė kraštan antrą diviziją pėstininkų, gusarų brigadą ir keturis Dono kazokų pulkus. Po savo žodinių įsipareigojimų Gorčakovas nesiryžo to skelbti ir skubiai Petrapilin pasiuntė admin. tarybos sekretorių lenką Karnickį. Pastarasis papasakojo tikrą būklę krašte ir įtikinėjo carą, kad tik skubios reformos tegali pastoti kelią naujiems neramumams. Galop caras principe sutiko, kad reformos reikalingos, bet tam reikės slaptų pasitarimų. Petrapilyje vykstant pasitarimams, Varšuvoj tebeveikė Miesto Delegacija, kurios pirmininku vietininkas paskyrė policmeisterį Pauluzzį. Delegacija buvo padidinta, įsikūrė rotušėje, kėlė politinių kalinių klausimą, mieste tvarką prižiūrėjo jaunimas-"konstabliai", skurdui šalinti pradėtos aukų rinkliavos. Čartoryskis rašė Zamoyskiui, kad "Dievas didelį dalyką pas jus apreiškė", perdavė Napoleono III patarimą toliau žengti "moralinio spaudimo keliu", ir nuo savęs patarė stengtis Karalystę įvalstybinti, užsiminti apie Lietuvą ir Rusią,

suteikti valstiečiams nuosavą žemę. Bet Zamoyskis neturėjo jokių politinių ambicijų ir nesiėmė vadovybės.

Tuo tarpu kasdien vyko religinės demonstracijos, giedama "Bože coš Polskę", gatvėmis zujo keturkampes "konfederatkas" ir "čemarkas" (sermėgas) vilkįs jaunimas, studentija posėdžiavo ir rinko komitetus, mieste sklido žuvusiųjų nuotraukos, medalikėliai. Oktavai praėjus, suruoštos pamaldos už penkis "kankinius", ir gedulo pamaldos greitai paplito po visą kraštą, persimetė į Lietuvą ir į universitetus Rusijoj — Petrapily ir Maskvoje netgi rusai studentai dalyvavo pamaldose ir giedojo "Bože, coš Polskę". Sostinės pavyzdžiu kitur miestuose mėginta rinkti "delegacijas", bet prieita prie susirėmimų su valdžia. Mieroslawskio šalininkai jaunimo tarpe rado dėkingą dirvą savo veiklai.

1861 III 12 atėjo naujas caro laiškas, irgi prancūzų kalba rašytas. "Saujelės individų pasirašytą raštą turėčiau nelaikyti jokiu prašymu ir jį atmesti", tačiau caras sakėsi rūpinąsis savo valdiniais Karalystėje, norįs suteikti pažangių patobulinimų, bet nepakęsiąs netvarkos. Taigi, kaip ir adresas, caro laiškas tenkinosi bendrybėmis.

Kai kovo 13 Gorčakovas paskaitė caro laišką, sukviestieji įžymybės visai šaltai ir su nepasitenkinimu išklausė apie "caro suteikiamas malones" — Valstybės Tarybos, miestų tarybų įvedimą, švietimo reformos pažadą. Delegatai įkalbinėjo Gorčakovą tokio laiško neskelbti. Vietininkas sudvejojo, atsiklausė Petrapilio ir gavo įsakymą spaudoj paskelbti. Paskelbus—"Delegacija" dvejojo ir maldavo, o "raudonikai" piktinosi ir reikalavo, kad "Delegacija" pasiskelbtų nuolatiniu organu. Kraštutinieji nutarė, kad atėjo laikas organizuotis. Iš kalėjimo paleistasis Karolis Nowakowskis su savo šalininkais — studentais ir amatininkais — įsiveržė į prekybos rūmus, "Resursą", ir šūkavo, "šalin išdavikus, mušt, užmušt išdavikus". Visų gerbiamas sibiriokas Karolis Ruprechtas nuramino jaunuolius — ir Nowakowskis dabar pirmasis šaukė: "Tegyvuoja Delegacija! Tegyvuoja konstabliai!"

Tuo tarpu Muchanovas buvo atleistas. Netrukus buvo paleista ir Miesto Delegacija, betgi Gorčakovas stengėsi neerzinti visuomenės ir leido sudaryti Laikiną Piliečių Atstovybę (Wydzial). Gorčakovui besirūpinant reformomis, Senato prokuratorius Julius Enochas atkreipė jo dėmesį į Wielopolskį ir pastarojo knygelę "List Szlachcica polskiego". Enochas siūlė bruzdėjimus apraminti švietimo reformos keliu ir komisijos direktorium piršo Wielopolskį. Gorčakovas buvo įtikintas ir pasikvietė pas save margrafą. Pastarasis paveikė senį kunigaikštį savo ūgiu, valingumu, energija, šaltu protu. Margrafas sutiko paskyrimą priimti, tačiau su sąlyga, kad bus pravestos pagrindinės reformos, bus sukurta religijų ir viešojo švietimo komisija, universitetas, Valstybės Taryba, kraštas bus padalintas vaivadijomis su vaivadijų, pavietų ir miestų tarybomis, aukščiausiuoju teismu, Karalystės herbu. Gorčakovas persiuntė Wielopolskio projektą sostinėn ir savo laiške margrafo siūlymus vaizdavo esant lenkų visuomenės programa.

Kovo 25 (didž. savaitės pirmadienį) gauta Petrapilio telegrama apie Wielopolskio paskyrimą. Rytdieną spaudoje buvo pranešta apie reformas — sudaroma tikėjimų ir švietimo komisija, kurios direktorium skiriamas margrafas Aleks. Wielopolskis, įstatymams leisti bus sudaryta Valstybės Taryba,

sudaromos gubernijų ir apskričių, taipgi Varšuvos ir kitų stambių miestų tarybos, reformuojamos mokyklos. Palyginti nedaug beliko iš Wielopolskio siūlymų, tačiau Gorčakovas įtikinėjo, kad caras norįs programą vėliau praplėsti ir ragino pasitikėti caru.

Varšuvoje anuomet kalbėta: "Margrafas visuomenę gydo administracija, kai ji serga politika." Santūrieji ir blaiviai protaujantieji norėjo priimti koncesijas ir nuoširdžiai bendradarbiauti. Tačiau Ūkio Draugijos ir Delegacijos vadai, miesčionija ir bajorija kitaip žiūrėjo: jie sutiko priimti, kas jiems suteikiama, bet tuo nesitenkinti,—žodžiu, "imti, bet nepakvituoti". Gi raudonikiai pradėjo smarkią priešišką agitaciją. Prancūzijos imperatorius Napoleonas III diplomatiniu keliu ragino Petrapilį daryti Lenkijai nuolaidų, Anglijoje abieji Parlamento rūmai debatavo Lenkijos klausimu, Romoje patsai Popiežius atlaikė pamaldas už penkis žuvusius lenkus.

Wielopolskis nutarė nuslopinti bruzdėjimus, pasmaugti naujai kylančią jėgą — pakrikdyti Ūkio Draugiją, panaikinti Delegacijos likučius, galop susidoroti su "anarchija" ir po to, su ramių gaivalų talka, vesti kraštą į laimingą ateitį. Valdžios aparatas susyk pajuto jo stiprią ranką, Gorčakovas žavėjosi jo energija, vietininko valdininkai matė "kylančią saulę". Margrafas į cenzorius prabilo žodžiais, "Matau, kad mūsų krašte daugiau yra braukytojų, nei rašytojų". Lenkų kalbos nemokąs vyriausias cenzorius Hignet buvo atleistas. Kai mokyklų vizitatorius Štenderis į jį prašneko prancūziškai, margrafas tylėjo; Štenderis mėgino vokiškai šnekinti, bet margrafas atsiliepė — kodėl nekalba lenkiškai. Pasirodė, kad Lenkijoje 29 metus valdininkavęs Štenderis neišmoko lenkų kalbos. Margrafas pareiškė: "Nuo dabar turi būti kitaip, ir todėl tamsta turi pasiduoti dimisijom"

Toks valdininkų traktavimas patiko inteligentijai, bet nepaliko įtakos gyvenimui: krašte tebeviešpatavo religinė minių ekstazė, Velykų šventės darė didesnį įspūdį nei caro ukazas ir margrafo iškilimas. Margrafo pasirodymus bajorija sutiko tyla. Kunigijos delegaciją margrafas ragino sulaikyti kunigus nuo dalyvavimo manifestacijose — jis nesitrauks iš "tikros tolerancijos kelio", bet "valdžios viduje nepakęs valdžių". Žydus jis sutiko mandagiai, sakė, kad žemės ūkio šalyje žydai turi sukurti "trečiąjį luomą". Galop jis uždarė miestiečių atstovybę ir atleido konstablius, paleido Ūkio Draugiją, įčinšinimo reikalus pavedė valdinėms komisijoms.

Draugiją uždarant, gatvėje stovėjo minia; Rusijos erelį ant balkono kažkas pridengė gedulo ženklu ir jo vieton pasirodė baltasis Lenkijos erelis. Vieno kazoko lydimas gen. gubernat. Paniutinas veltui kalbino minią skirstytis, bet minia giedojo patriotines giesmes, vėliau kėlė ovacijas uždarytos draugijos pirmininkui Zamoyskiui. Gorčakovas iškvietė kariuomenę ir patsai raitas sukinėjosi po minią. Į raginimą eiti "namo", minia šaukė: "Pats eik namo. Mes esame namie", "Trisdešimt metų miegojome, nebenorime miegoti", "Eik, seni, namo, nes šalta, slogą gausi". Gorčakovas suriko: "Ko norite?" Minia atsiliepė: "Ūkio Draugijos... Delegacijos... Laisvės, konstitucijos, lenkų kariuomenės. .. Norime Lenkijos." Nieko nepešęs, Gorčakovas pasitraukė. Dabar gen. Chruliovas ragino minią skirstytis. Minia reikalavo kariuomenę atšaukti. Chruliovas pakluso. Minia pradėjo skirstytis — įsitikinusi savo laimėjimu.

Naktį Wielopolskis sukvietė posėdį: nutarta nebeleisti masinių susitelkimų ir naudoti jėgą. Rytdieną įvyko pora numatytų demonstracijų, bet minia nesiskirstė ir giedojo patriotines giesmes. Galop buvo panaudota jėga ir įvyko rimtas minios pasipriešinimas. Minia giedojo "Nuo ugnies, bado ir maskolių, apsaugok mus, Viešpatie". Miniai giedant "Šventas Dieve", kariuomenė pradėjo šaudyti. Iš citadelės buvo paleista patrankų ugnis, raketos, į gatves pasileido raitoji kariuomenė, rusai mindė ir kapojo žmones, daužė šautuvų buožėmis ir durtuvais. Minia pakriko. Gatvėse apsistojusi kariuomenė užkūrė laužus, visur vaikščiojo patruliai, policija tikrino kiemus, rankiojo lavonus ir sužeistuosius.

Niekas nežino tikro žuvusių skaičiaus — tiek tikra, kad 1861 IV 8 žuvo daugiau kaip 200 žmonių. Rytdieną gatvės buvo tuščios, į miestą buvo nutaikytos patrankos, jodinėjo ir vaikštinėjo patruliai, policija nuo praeivių draskė gedulo ženklus, ir tik dabar galop viešai paskelbtas taip žiauriai vakar pavaizduotas įsakymas apie susibūrimus. Po kraštą apibėgo baisi žinia, ir užsienis apie tai sužinojo. Kilo visuotinas pasipiktinimas — ir kaltininku buvo nurodomas Wielopolskis. Bet jisai nebojo, prisiėmė atsakomybę, skelbė tvarką buvus atstatytą ir kad ateityje tvarka "negali būti diena po dienos išmaldaujama", o grasinamas atsakė — "Mano gyvybė yra Dievo rankose."

Smurto ir skerdynių akivaizdoje visuomenė neįvertino kraštui laimėtų reformų, o švietimo reforma prasidėjo mokslo metų sutrumpinimu ir mokyklinio jaunimo pašalinimu iš sostinės. Gegužės 16 paskelbta apie lažų panaikinimą nuo spalio 1 d., vieton to įvedami išperkamieji mokesčiai, kas metų ketvirtį iš anksto, ligi bus suderėtos amžino įčinšinimo sutartys, gi žemės nuosavybės suteikimas valstiečiams tebekabojo ore. Kaimas nerodė jokio entuziazmo ir laukė. Po kraštą zujo agitatoriai, raudonikiai skelbė žemės įsavinimo programą. Gorčakovas susirgo, ir Vietininku buvo paskirtas "rikiuotės karys" gen. Suchozanet. Rusai vėl ėmė kelti galvas, kadangi esą kulkomis ir bizūnais valdyti jiems nebereikia Wielopolskio. Kai netrukus vietininku buvo paskirtas prancūzų kilmės generolas katalikas, grafas Karolis Lambertas, jo kalbinami lenkai įvykių kaltininku nurodinėjo buvus margrafą. Bet pastarasis nesitraukė ir vykdė reformas. Pristeigė liaudies mokyklų, mokytojų seminarijų, naujų gimnazijų — 13 vieton 7. Pulavuose įkurtas politechnikos ir miškininkystės bei agronomijos institutas, meno mokykla Varšuvoje reformuota europiniu pavyzdžiu. Wielopolskis savo darbą vainikavo universitetu, pavadintu Aukščiausiąja Mokykla, su medicinos, fizikos-matematikos, teisės, ir filologijos-istorijos fakultetais. Petrapilyje ilgai nenorėta leisti universiteto, bet galop sutiko, netgi su universiteto savivalda, renkamu rektorium, kelių rūšių profesūra ir universiteto taryba. Visose mokslo įstaigose dėstomoji kalba lenkų, gi rusų kalba ir Rusijos istorija dėstomi lygiomis su kitais dalykais.

Iš sostinės ujamas revoliucinis sąjūdis ėmė krypti į sukilimo nuotaikas. Religinės demonstracijos nesiliovė. Zamoyskio grupė nusistatė boikotuoti savivaldybių rinkimus. Poetas-"chlopomanas" Apollonas Korzeniowski, garsaus anglų rašytojo Joseph Conrad'o tėvas, šiuo metu sugalvojo pagerbti Lietuvos-Lenkijos "unijos Horodloje" sukaktį. 1861 X 10 laukuose prie Horodlos įvyko milžiniška, bet taiki religiniai-patriotinė demonstracija unijai su Lietuva prisiminti. Gen. Aleksandras Petrovičius Chruščiovas, "žmogus padorus", pastojo

procesijai kelią su pėstininkų, raitelių ir artilerijos daliniais, bet galop leido pamaldas atlaikyti lauke už miestelio. Tą pačią dieną Varšuvoje ramiai praėjo iškilmingos arkivyskupo Fijalkowskio laidotuvės. Carą labiau jaudino *Lietuvoje* pasireiškusios demonstracijos ir jau 1861 m. rugpiūčio mėn. Aleksandras II liepė Vilniaus gen. gubernatoriaus valdose įvesti karo stovį. Horodlos demonstracija papiktino carą, ir dabar jis liepė karo stovį įvesti ir Lenkijoje. Tuo būdu valdžia atiteko kariniam gen. gubernatoriui Gerstenzweigui, margrafo priešui.

Kai spalio 15 Varšuvos bažnyčias vėl užtvindė minios pamaldoms už Kosciušką ir Poniatowskį — policmeisteris Piłsudzkis teiravosi citadelėje, ką daryti? Vykdyti įsakymą. Taigi Chruliovo kariuomenė apsupo bažnyčias. Žmonės atsisakė eiti iš bažnyčių, ir prasidėjo apgulimas, galop žmonių vaikymas šautuvų buožėmis ir durtuvais. Tūkstančiai suimtų, sumuštų ir sužeistų buvo nuvaryti į citadelę, iš kur vietininkas Lambertas beveik visus paleido. Po to Gerstenzweigas susirėmė su Lambertu ir "amerikoniškos dvikovos" pasekmė buvo ta, kad Gerstenzweigas nusižudė, o džiova sergantis ir moraliai parblokštas Lambertas atsistatydino.

Į Vietininko postą vėl sugrįžo gen. Suchozanet, Wielopolskio ir jo reformų priešas. Kunigams reikalaujant, Varšuvos archidiecezijos administratorius kun. Białobrzeskis uždarė rusų kariuomenės išprofanuotas bažnyčias, ir už tai jis buvo suimtas ir nuteistas miriop, bet vėliau nuosprendis buvo pakeistas ištrėmimu. Krašte bujojo įtampos, pasipiktinimas, Suchozanetas reikalavo nušalinti margrafą kaip neklaužadą. Caras liepė atsiųsti Wielopolskį Petrapilin, o jei jis priešintųsi — įkalinti citadelėj.

Svetur spauda ir parlamentarai pylė pamazgas ant rusų "sistemos". Herzenas savo "Kolokole" tyčiojosi iš "Aleksandro Nikolajevičiaus": "Gėda, gėda, koks kilnumas, kokia poezija! Tos moterys gedule, tasai počtilionas grojąs 'Lenkija dar nepražuvo', tasai tikrai viduramžinių minių reginys, suklupusių prie Madonos kelių — akivaizdoje plėšrių žvėrių... Ar skaitei, Aleksandrai Nikolajevičiau? Jei tas viskas vyko prieš tavo valią, tai surask kaltininkus... arba nusiimk karūną ir eik vienuolynan atgailauti; tau jau nebėra skaisčios garbės nei ramios sąžinės! ... Pas de réveries Sire, netekai Lenkijos, tai yra gyvosios, nes paskerstoji tegali pasilikti Jūsų Imperatoriškos Didybės pergalingos kariuomenės trofėjumi."

Pačiame krašte ėmė organizuotis ir "baltukai", ir "raudonikiai." Netrukus Vietininko poste Suchozanetą pakeitė "rikiuotės karys" gen. Aleksandras Nikolajevičius Lidersas (Lüders). Tuo tarpu vienišas ir tariamai pasmerktas Wielopolskis nukeliavo Petrapilin. Caras jį priėmė maloniai ir dėkojo už pasišventimą. Margrafas dėstė, kad tvarka sugrįš tik karinę valdžią atskyrus nuo civilinės ir civilinei valdžiai suteikus viršenybę. Caras su tuo nesutiko, kadangi veikia karo stovis, ir norėjo, kad margrafas pasiliktų sostinėje ir dalyvautų pasitarimuose Lenkijos reikalais.

Sostinėje viešpatavo vokiškas elementas — baltiečiai, bet užsienio reikalų ministeriu buvo vokiečių nemėgęs kunigaikštis Aleksandras Michailovičius Gorčakovas ir rusų dignitorių tarpe reiškėsi anti-vakarietiškos "samobytnikų" nuotaikos. Prūsų pasiuntiniu Petrapily buvo grafas Otto von Bismarck. Margrafas domino visus, bet iš Lenkijos ėjo žinios jam priešiškos.

Gruodžio 7 d. Wielopolskis išėjo dimisijon, išskiriant narystę Valstybės Taryboje, ir kartu įteikė carui memorialą su savo siūlymais. Dimisija buvo priimta, ir margrafas buvo apdovanotas Baltojo Erelio ordinu. Galop jis išsiderėjo tam tikrą autonomiją Karalystei ir mokyklinę reformą ir ruošėsi grįžti Varšuvon dalyvauti Valstybės Tarybos posėdžiuose, kur turėjo prasidėti žemės reformos svarstymai.

Netikėtai 1862 VI 8 ukazu caras Vietininku paskyrė savo brolį, Didįjį kun. Konstantiną, o Wielopolskį — civilinės valdžios galva. Karinių pajėgų Lenkijoje vadu paskirtas gen. Eduardas Andriejevičius Ramsay. Antrasis reskriptas Wielopolskį paskyrė Valstybės Tarybos vice-pirmininku. Kadangi Vietininkas jai pirmininkavo, tai margrafas tapo Vietininko pavaduotoju.

Naujasis vietininkas buvo šviesi asmenybė, švelnus, taktiškas, išmintingas, 35 metų amžiaus laivyno karininkas, karo laivyno vadas, ambicingas, pasiklioveęs Wielopolskio išmintimi. Po ilgos viešnagės Petrapily, 1862 m. birželio mėn. Wielopolskis grįžo Varšuvon. Konstantinas turėjo atvykti po kelių savaičių, o tuo tarpu valdė Lüdersas.

Grįžusį kraštan laimėtoją, Lenkijai parvežusį daug nuolaidų, kraštas sutiko šaltai, abejingai. Tatai pritrenkė margrafą, bet neatėmė jo ryžto ir energijos. Jis tikėjosi susitaikinti su "baltukais", bet kumštį gniaužė skaitydamas "raudonikių" išvedžiojimus, pajuokiančius "pseudoreformas" ir okupanto apgaulę.

Varšuvoje jau buvo susiorganizavę ir baltieji, ir raudonieji. 1861 m. gruodžio mėn. susikūrė baltukų "Direkcija" — penkių asmenų organas, kurį sudarė dvarininkai Wojciechowskis ir Kurtzas, miestiečiai Kronenbergas ir Jurgensas, ir jaunimo atstovas Karolis Majewskis. Zamoyskis nesutiko jokių pareigų prisiimti. Jurgensas jau kuris laikas buvo linkęs į sukiliminį kelią, bet galvojo, kad ilgesniam laikotarpiui prieš tai reikia įtempto paruošiamojo darbo. Laiške į užsienį demokratui Leonui Zienkowicziui jis rašė apie ketinimą leisti laikraštį ir taip dėstė programą: "Demokratinė užduotis liovėsi buvus kova ir antagonizmu su aristokratija, kuri nebeturi jokių privilegijų — šiandien gyvename ne neigiamoj ir naikinančioj epochoj, bet savitoj ir ateitį kuriančioj. Laikraštis turi remti tą idėją bendrai, kalbėti už visų luomų teisinį sulyginimą, už reikalą aukotis, kad laimėjus sau valstiečių palankumą ir palengvinus jiems žemės įsigijimą, už žydų brolybę, už visų pilietinę lygybę nepaisant tikėjimo ir luomo skirtumų. Tai pagrindinis uždavinys. Negalima nei per smarkiai pulti bajoriją, nei vėliavas kabinėti per viešai... Krašto politinė būklė liepia pirmoje vietoje dėti pastangas patriotiškai apjungti ne tiktai žmones, bet ir provincijas, sukurti stiprią organizaciją, kurios priešakyje turi būti veik diktatoriška vadovybė, kuri kovos metu, ar tai vieno asmens ar kolektyvo vykdoma, turi būti sąlygojama tvarkingos veiklos." Prieš einant į sukilimą, reikia moralinio ir materialinio "apsiginklavimo" bei vieningumo galutinei kovai; ginkluotoji kova neatmetama, "dargi jai ruošiamasi; tačiau vadovai turi prievolę veltui neeikvoti nei kraujo, nei žmonių, nei materialinių, nei moralinių jėgų. Jie nesitrauks, jei menkiausias patikimas šansas leis pradėti kovą, kuri yra galutinis pastangų tikslas... Ryžtinga kova privalo vainikuotis pergale; niekas neturi teisės patsai ją pradėti iš pasikarščiavimo ar despera-

cijos."[22] Baltukai stengėsi savo žmonėmis apsodinti visas valstybinio aparato pareigas — miestų, pavietų ir gubernijų tarybas, — pajungti valdininkų aparatą savo faktinon valdžion. "Baltukų" vadu visuomenė laikė esant Zamoyskį, nors pastarasis neapsiėmė eiti jokių pareigų, tačiau jo sūnus Vladas palaikė gyvą ryšį. Faktinuoju "baltukų" vadu buvo Leopoldas Kronenbergas.

"Baltukų" Direkcija kaupė pinigus ir netrukus "tautinėmis duoklėmis" surinko porą milijonų lenkiškų auksinų, savo tinklą praplėtė Lietuvon ir Rusion, pritraukė daugelį miestiečių ir bajorų. Poznanijoj jos atstovais buvo Prūsų seimo narys Niegolewskis ir įžymus 1848 m. sukilimo dalyvis Aleksandras Guttry. Galicijoj šią srovę rėmė patriotai, susitelkę apie laikraštį "Czas". Baltukai stengėsi nušalinti revoliucinius gaivalus ir mėgino perimti Mierosławskio su Garibaldžiu įsteigtą karo mokyklą, pradėtą Genujoj, paskui perkeltą į Cuneo. Pavyko Mierosławskį nušalinti ir jo vieton pastatyti seną revoliucionierių gen. Juozą Wysockį, nors pastarasis nepritarė "Direkcijos" taktikai ir neketino lemiamu momentu jaunuomenę sulaikyti.

"Raudonikių" stovykloje rungėsi kelios srovės. "Kapitulai" teko kelis sykius persiorganizuoti, ir veikė keli studentų rateliai, kurių vienas, vadovaujamas Vlad. Daniłowskio ir Janczewskio, buvo susiorganizavęs "dešimtukais" ir "šimtinėmis" ir turėjo sukiliminių pradų. 1861 m. galop energingas studentas Ignas Chmieleńskis ėmėsi darbo apjungti ratelius ir sukūrė "Miesto Komitetą", o greta jo veikė revoliucinis "Koło" (Ratelis), kuris nuolat kėlė sąmyšius. Netrukus Apollono Korzeniowskio pastangomis susidarė pirmas sukiliminis komitetas. Korzeniowskį suėmus ir ištrėmus, pasiliko keli energingi studentai — Vytautas Marczewskis, Ign. Chmieleńskis ir VI. Daniłowskis. Denelis išsikėlė į Baltstogę ir dirbo su Bron. Szwarce; Vilniun nuvyko Jonas Frankowskis, o jį suėmus — Nestoras Du Laurens; Kaune veikė Juozas Demontowiczius.

Dalykai pasikeitė, kai 1862 m. vasario mėn. iš Petrapilio Varšuvon atsikėlė iš Ukrainos kilęs kpt. Jaroslavas Dąbrowskis, baigęs karo akademiją, su Sierakausku vadovavęs "lenkų" karininkų rateliui Rusijos sostinėje, dabar išsirūpinęs paskyrimą šeštos pėstininkų divizijos štaban. Tai buvo jaunas 25 m. amž. karininkas, pasižymėjęs "geležine energija" ir "akmeniniu užsispyrimu", "drąsus ligi pamišimo", gyvas, gabus. Dabar jis pasišovė perimti pogrindžio vadovybę. Dąbrowskis visų pirma sugriovė "Koło", kuris kliudė Miesto Komitetui, paskui pakeitė paties Komiteto sudėtį ir atsistojo jo priešaky su Ign. Chmieleńskiu ir Stan. Matuševičium. Po to prikergė akademikų organizaciją ir Miesto Komitetą papildė dviem naujais nariais: Daniłowskiu ir Marczewskiu. Miesto "viršininku" tapo patsai Dombrovskis. Jis su Chmieleńskiu sukūrė "organizaciją" amatininkų ir darbininkų masėse. Jis planavo su lenkų ir revoliuciniai nusiteikusių rusų karininkų pagalba paveržti citadelę Varšuvoje ir tvirtovę Modline, įsigyti ginklų, apginkluoti liaudį ir pradėt prieš Rusiją sukilimą. Sukilimui laiką jis numatė 1862 VI 26, ir Komitetas tam pritarė. Tačiau įžymesniems organizacijos nariams apie tai patyrus, ginkluotoji Daniłowskio grupė įsiveržė į Komiteto posėdį ir pareikalavo jų atsistatydinimo.

[22] Śliwiński, **Powstanie Styczniowe**, 125-126.

Naujo (antrojo) Komiteto nariais dabar buvo du "baltukai", Karolis Majewskis ir Julijonas Paskiewiczius, pasiliko Daniłowskis ir Marczewskis, prisidėjo W. Koskowskis, ir šeštas narys, amatininkų tarpe populiarus "sibiriokas"-redaktorius Agatonas Gilleris, stipri asmenybė, veržęsis į sukilimą, bet tiktai po solidaus pasiruošimo. Miesto viršininku paliktas kpt. Dąbrowskis.

Po trijų dienų kpt. Dąbrowskis atėjo Komiteto posėdin ir pareiškė, kad miesto "organizacija" — taigi veiklos pagrindinė jėga — yra nepatenkinta permainomis; esą padalinių vadai nutarė, kad Komitetas nedrįstų nieko veikti be miesto komendanto žinios. Majevskis ir Paskievičius atsistatydino, Danilovskis, Marčevskis ir Gilleris pasiliko, Dombrovskis tapo nariu, o penktuoju parinktas Prancūzijos pilietis, narsus ir veiklus revoliucionierius, inž. Bronius Szwarce, dar neseniai dirbęs Baltstogėje prie geležinkelio statybos. Dombrovskis vystė revoliucijos mintį, o Gilleris sistemingai dirbo ir praplėtė organizaciją į provincijas. 1862 m. birželio mėnesį organizacija pasivadino *Komitet Centralny Narodovoy* (Centrinis Tautinis Komitetas), — kitaip sakant, pasisakė nuo šiol atstovausiąs visos tautos interesams.

"Organizaciją" sudarė dešimtukai ir šimtinės. Dešimtukui vadovavo apylinkės viršininkas, kuris įsakymus gaudavo iš miesto nuovados (wydzial) vado, o pastarasis klausė miesto komendanto-viršininko. Provincijoj veikė pavietų viršininkai, klausę vaivadijų viršininkų. Ryšininkais tarp organizacijos vyriausios vadovybės — Centrinio Komiteto — ir vaivadijų vadų buvo komisarai, civiliniai centrinės valdžios atstovai. Centrinis Komitetas turėjo neribotą galią, patsai papildydavo savo sudėtį ir keisdavo narius. Organizacija sparčiai plito provincijoje, pritraukė daugelį dvarų ponaičių, jaunų kunigų, smulkių bajorų ir mokyklinio jaunimo. Po kiek laiko KCN pradėjo daryti šiek tiek įtakos Prūsų ir Austrijos valdose, sukūrė savo skyrių Rusijoje (Kijeve) ir mėgino organizuoti Lietuvą. Centrinis Komitetas išvystė agitaciją kaimuose, bet valstiečiai nenoriai klausėsi kalbų apie sukilimą ir įtariamai stebėjo agitatorių veiklą. Tiktai Palenkėję valstiečiai geriau suprato reikalus ir dėjosi organizacijon, kurią sukūrė ir valdė 31 m. amž. vikaras kun. Stanislovas Brzóska.

Wielopolskio veikla ir Lenkijai jo išsiderėti laimėjimai nedarė jokios įtakos raudonikiams. Kartą jau nusistatę siekti Lenkijai nepriklausomybės 1772 m. sienose, jie laimėjimą tematė sukilime. Margrafo pastangos ir jo imtynės su rusais, jo ir Valstybės Tarybos užgirtas valstiečių įčinšinimas buvo laikomi ne pažanga, o reakciniu veiksmu. Arkivyskupo Felińskio — kurio kandidatūrą Petrapilyj buvo pasiūlęs Wielopolskis — raginimus ramiai dirbti jie smerkė kaip tautos reikalo išdavimą. Jie zujo po kraštą ir organizavosi, Mierosławskio skatinami iš Paryžiaus. Pasirodžiusi pogrindžio spauda aiškiai bylojo, kad "ginkluotas sukilimas anksčiau ar vėliau būtinai turės kilti", nenurodant datos. Slaptai spausdinti lapeliai kurstė organizuotis, skelbė, kad "su maskvine okupacija nėra susitaikymo", "kiekvienos niekšų ir niekingų išgamų nešamos malonės pagrinde glūdi moraliniai nuodai, kuriais norima mūsų širdyse nuslopinti kilnius jausmus ir užmigdyti tautos budrumą", taigi belieka "kova ir tai kova ligi pergalės".

Dombrovskiui atsistojus konspiracinės veiklos priekyje, prasidėjo misteriški įvesdinimai kaip masonų ložėse, šaudymo ir rikiuotės apmokymai, jaunuolius žavėjo jo iškalbingumas ir šnekos apie jo ryšius karininkų, netgi rusų

tarpe. Įdomu, kad "baltukai" faktinai pakluso "raudonikiams": jie pagerbė ir sumokėjo pastarųjų uždėtą "tautinę duoklę". Pasidavė ir kunigija — prieš pat sukilimą kun. Karolis Mikoszewskis tapo Centr. Komiteto nariu, ir jau prieš tai kunigija leido slaptą laikraštį. Lietuvoje "baltukai" dar neturėjo tamprios organizacijos, betgi palaikė glaudžius ryšius savitarpyje ir susisiekdavo su Varšuvos "Direkcija", o raudonikiai, kaip vėliau matysime, susiorganizavę turėjo daug vargo su Varšuvos KCN, kuriam betgi pakluso. Lietuvoje smarkiai pasikliauta kaimo liaudies dalyvavimu sąjūdyje. Drauge KCN palaikė glaudžius saitus su Mierosławskiu, su europiniais revoliucionieriais, prieš pat sukilimą užmezgė santykius su rusais Londone ir galop Petrapily. Deja, rusai žaidė žodžiais, bet nesireiškė darbais.

Netikėtai, prieš pat didž. kng. Konstatino paskyrimą vietininku ir atvykimą Varšuvon, 1862 m. gegužės mėn. gen. Chruliovas pripuolamai nugirdo apie kažkokią politiniai-revoliucinę propagandą Varšuvoje stovėjusio 4-to šaulių batalijono karių tarpe. Jo įsakymu pravestoji kvota nustatė, kad du jauni poručikai (leitenantai), Ivanas Nikolajevičius Arngoldtas ir Piotras Michailovičius Slivickis protarpiais sukviečia savo kareivius, skaito jiems knygutes ir veda su jais ilgus pokalbius. Įtarimas krito ir prieš štabs kapitoną Nepieninį, paporučikį Pleškovą, puskarininkį Rostkovskį ir eilinį Ščurą. Visi buvo suimti, apie įvykį pranešta karo ministeriui, ir pastarasis liepė juos atiduoti karo teisman ir tučtuojau įvykdyti nuosprendį "visu teisės griežtumu". Komisija dar suėmė "iš šiaurės vakarinių gubernijų kilusius" poručikus Vasilijų Telesforovičių Kaplinskį (lenkų karininkų ratelio Petrapily narį) ir artil. Stanislovą Ustinovičių Abramovičių. Už slaptų lapelių — "Vielikoruso" ir kt. "papiktinančių" raštų — skleidimą kariuomenės teismas drausmės palaikymo sumetimais nuteisė Arngoldtą, Slivinskį ir Rostkovskį sušaudyti, Kaplinskiui atimtos pilietinės teisės ir jis buvo nuteistas sunkiems darbams tremtyje, Abramovičius nuteistas tris mėn. kalėti tvirtovėje ir po to pasilikti policijos priežiūroj, Ščurą nutarta lazdomis nuplakti — "600 lazdų". Gen. Lüders tučtuojau patvirtino tokį nepaprastai žiaurų sprendimą, ir nuosprendis buvo už poros dienų įvykdytas Modlino tvirtovėje.

Mirties bausmės taikos metu sukėlė pasipiktinimo bangą karininkų tarpe. Buvęs Petrapilio "lenkų" karininkų ratelio dalyvis, ukrainietis paporučikis Andrius Atanazo s. Potebnia, nutarė atkeršyti. Pasipasakojęs tik Dombrovskiui ir kitam bičiuliui, bet veikdamas grynai savo iniciatyva, 1862 VI 27 kai Vietininkas gen. Lüders rytą vaikščiojo Sasų parke, Potebnia šovė į generolą ir sunkiai sužeidė jį į žandą. Potebnia pasislėpė. Sodelyje buvę ir Potebnią pažinoję karininkai dėjosi jo nematę. Potebnia išbėgo svetur. Įvairiose rusų kariuomenės dalyse praėjo gedulo pamaldų "panichidų" banga — karininkai užsakinėjo pamaldas už Modline nužudytuosius draugus, kartais prigaudami popus, ir kariuomenės teismai bei žandarai turėjo daug darbo išaiškinant panichidų iniciatorius ir dalyvius.

Negana to, Austrijos policija Peschiere sulaikė Londono rusų revoliucionierių komiteto pasiuntinį Ničiporenko, vykusį su misija pas Garibaldį, ir užtiko laiškų bei užrašų. Austrų policija skubiai pranešė apie tai rusams. Kelioms dienoms praėjus po did. kng. Konstantino išvykimo Varšuvon, žandarai 1862 m. vasarą Petrapily suėmė "Ziemlia i Volia" sąjūdžio veikėjus, "Sov-

remienniko" redaktorių Nikalojų Gavrilovičių Černyševskį, Nikalojų Aleksandrovičių Sierno-Solovjovičių ir kelis kitus ir užtiko "siūlus" į Maskvą, Poltavą, Samarą ir kitus Rusijos miestus. Rusų "ziemlevolcų" sąjūdis, vos pradėjęs bręsti ir augti, sunyko, o karininkus pradėta labiau sekti.

Varšuvon sugrįžęs naujasis civilinės valdžios galva Wielopolskis įsižeidė ignoruojamas savo tautiečių, kuriems jis parvežė patenkinamų caro valdžios nuolaidų. Raudonųjų sukeltus bruzdėjimus sugebėjęs Petrapilyje panaudoti nuolaidoms laimėti savo tėvynei, margrafas "dabar drebėjo pagalvojęs, kad pamišėlių saujelė niekais pavers jo laimėjimus", ir nutarė sunaikinti "organizaciją". Kronenbergui tarpininkaujant, jis užmezgė santykius su baltukų Direkcija ir davė suprasti, kad jei kraštas pradės lojaliai naudotis leistomis reformomis, tai laikui bėgant jos galėsiančios būti praplėstos į Lietuvą, Volyniją ir Podolę. Esą did. kng. Konstantinas Varšuvon atvyksta su dideliais planais ir visa tautos ateitis dabar priklauso nuo to, kad visuomeninis gyvenimas krašte vyktų ramaus, įtempto darbo vaga. O kadangi tam darbui kelią pastoja revoliucionierių suokalbiai, jisai ragina Direkciją į jo rankas išduoti visą raudonikių organizaciją drauge su Centr. Komitetu.

Śliwińskis teigia, kad Direkcijos narius "sujaudino" margrafo mestas iššūkis. Būdami "praktiški ir išmintingi žmonės", jie ketino patenkinti jo norą. Esą, Karolis Majewskis, turėjęs ryšių revoliucininkų stovykloje, "sutiko suvaidinti Judo vaidmenį". Tačiau nepaisant margrafo užtikrinimų, kad jis neketina raudonikius žudyti ir tik kuriam laikui ištremsiąs juos Rusijos gilumon ir vėliau Įeisiąs sugrįžti, — Majewskis abejojo, ar civilinės valdžios galva tęsėsiąs savo žodį. Be to, Majewskis žinojo, kad revoliucionieriai nerodys pasigailėjimo išdavikams. Todėl jis pareikalavo, kad Wielopolskis raštu įsipareigotų, jog raudonikiai nenukentės. Derybos nutrūko, ir tuo būdu raudonikiai išliko, bet Majewskis buvo suimtas ir įmestas citadelėn.

Gandai apie tą reikalą pasiekė raudonikių ausis. Ignas Chmieleńskis su Dombrovskiu sutarė smurtu atsakyti į planuotą smurtą. Wielopolskis buvo įsitikinęs, kad tik jo sistema tegali Lenkiją išgelbėti, o raudonikiai buvo tikri, kad Wielopolskį valdžion iškėlė jų revoliucijos banga, kad Petrapilyje laimėtos nuolaidos buvo ginkluoto sukilimo baimės padaras, ir jei veikla liautųsi, tai pranyktų ir reformos. Pagaliau, sau priklausančias teises išsikovoti tauta tegali tik ginkluota kova, o Wielopolskis esąs stabdys tai kovai. Tad — "kulką kakton". Tačiau rusų karininkų byla ir nepavykęs Potebnios atentatas prieš Lüdersą pagreitino d. kng. Konstantino atvykimą Lenkijos sostinėn. Tad Chmieleńskis nutarė nudėti Konstatiną. Du gizeliai-siuvėjai, Edvardas Rodowiczius ir Liudvikas Jaroszynskis, sutiko nušauti did. kunigaikštį. 1862 VII 2, Konstantinui atvykus Varšuvon, juodu betgi neatliko atentato: d. kunigaikštis iš geležinkelio vagono išlipo su žmona ir ėjo drauge su ja. Betgi kitą dieną po vaidinimo teatre, Konstantinui lipant į karietą, pasigirdo šūvis: Jaroszyńskio šūvis tik palietė Konstantiną. Jaroszyńskis buvo suimtas, o Vietininkas ramiai išvažiavo į Belvedero rūmus.

Rytojaus dieną raudonikiai įsitikino, kad tai buvo klaidingas žingsnis: visuomenės opinija piktinosi pasikėsinimu. Arkivyskupas, įstaigų pareigūnai, Zamoyskis ir kiti lenkai vyko Belvederan pareikšti savo užuojautą ir pasipiktinimą. Visa legali spauda pasmerkė atentatą, revoliucinė "Stražnica" jo išsi-

gynė, Centrinio Komiteto organas "Ruch" pasmerkė žygį. Vieton opozicijos įsiviešpatavo taikinimosi dvasia. Vis dėlto 1862 VIII 7 Chmieleńskio grupė mėgino nudėti patį Margrafą: litografas Aleksandras Ryll du sykiu šovė į Wielopolskį, bet nepataikė. Atentatas vėl buvo pakartotas rugp. 15 d. Šį kartą litografijos darbininkas Jonas Rzonca įšoko į pravažiuojančią margrafo karietą ir užnuodytu štiletu puolė Wielopolskį. Betgi margrafas išsilenkė nuo smūgio, greitai išsitraukė revolverį ir krūtinėn peršovė užpuoliką, kurį policija suėmė. Visuomenė vėl bjaurėjosi, ir opinija jau krypo Wielopolskio pusėn. Karštuoliai revoliucionieriai pranyko nuo scenos — Chmieleńskis pabėgo iš miesto, kpt. Dąbrowskis buvo suimtas. Centrinio Komitete viršų ėmė Gillerio samprotavimai, kad sukilimui rengtis reikia atsargiai ir sąjūdin reikia įtraukti visus visuomenės klodus. Kova perėjo naujon fazėn.

Augustas Sokołowskis rašo, kad Petrapily margrafo išsiderėtos nuolaidos, ypač universiteto įsteigimas, švietimo reforma, valstiečių įčinšinimas "be pašaliečių kišimosi", turėjo pagerinti tautos būklę ir įtikinti bajoriją, kad žemės suteikimas valstiečiams nesubankrutytų dvarininkų. Savivalda leido vystyti valstybinį gyvenimą ir gydyti visuomenę. "Politiniam ir visuomeniniam gyvenime reikėjo vienos didelės dorybės, t.y. kantrumo, kurio, deja, lenkų tauta niekad neturėjo ir ligi šiol neišmoko... Niekas galbūt neneigs, kad viena pagrindinių priežasčių pakrikimo, kuris 1860-3 metais kamavo mūsų organizmą, buvo švietimo stoka liaudy ir išprusinimo stoka t.v. inteligentijoj. Protinis nesubrendimas, nenusimanymas valstybiniuose reikaluose, ignorancija istorijos, socialinių, politinių ir filosofinių mokslų srityse, dvasios iki persisotinimo maitinimas poezijos ir lengvų romanų mitalu, sukūrė visuomenėje liguistą nuotaiką, vaizduotės ir jausmų persvarą prieš protą. — Ir jei Bismarkas kadaise pasakė, kad lenkai politikoje yra poetai, o poezijoje politikai, tai jis pilnai turėjo pagrindą."[23]

Nešališkai žiūrint atgal į praeitį, yra aišku, kad Wielopolskis buvo pradėjęs valstybinio aparato lenkinimą: kai jisai pradėjo valdyti, Lenkijos Karalystėje buvo 15,500 rusų valdininkų; jam pasitraukiant — beliko 120. Jisai atleido ir apsileidėlius bei kyšininkus lenkus. Tačiau raudonikių slaptoji spauda jame tematė tautiečių krauju susitepusį maskolbernį, arkivyskupą Felińskį kaltino "klaidingu patriotizmu", pasikėsinimų kulkose matė "dieviškųjų sprendimų įspėjimus."

Deja, ir ramiai nusiteikusius lenkus priešiškai nuteikė viešas trijų pasikėsintojų pakorimas: rugpiūčio 28 Varšuvos bažnyčiose buvo laikomos gedulo pamaldos už jų vėles, sostinės pavyzdžiu pasekė provincija, pasikėsintojai jaunuoliai darėsi tautos kankiniai. O margrafas šeimininkavo su nieku nesiskaitydamas, dargi savo sūnų Zigmantą paskyrė miesto prezidentu. Margrafo suklydimus išnaudojo raudonikiai, kurių eiles dabar papildė jaunuoliai, baigę Genujos arba Cuneo karo mokyklą.

Stipriu veiksniu pradėjo reikštis jaunas 28 m. svajotojas, buvęs rusų karininkas, vėliau karo mokyklos Genujoj dėstytojas, Zigmantas Padlewskis, kilęs iš Berdičevo pavieto Ukrainoje. Po kiek laiko jis tapo sukiliminiu miesto viršininku. Į viršūnes prasimušė ir buvęs Kijevo studentijos veikėjas Steponas

[23] Aug. Sokołows'ki, **Powstanie Styczniowe,** 163-164**.**

Bobrowskis, Marijampolėje gimęs ir Suvalkuose augęs advokatas Oskaras Aweyde, Stan. Krzeminskis, Juozas Narzymskis, poetas Adomas Asnykas — visi revoliucinio generolo Mierosławskio gerbėjai. Tačiau senis europinio garso generolas norėjo diktatoriauti gyvendamas svetur ir reiškė nepasitenkinimą Centr. Komitetu. Po kiek laiko — per Kurzyną — jisai Varšuvoj iš Chmieleńskio organizacijos likučių sudarė savąjį Revoliucinį Komitetą, ir prasidėjo vaidai raudonikių tarpe. 1862 IX 1 Centr. Komitetas pasiskelbė "tikrąja, savąja krašto valdžia", kuri pasiliksianti, ligi tauta laisvų rinkimų keliu išsirinks naują vyriausybę. Atsišaukimas ragino tautiečius laikytis vieningai ir paklusti "valdžiai", kadangi sutartina veikla pagreitina valandą kovos už Lenkijos laisvę ir nepriklausomybę. Kitame atsišaukime Komitetas, savo tarpe turėjęs "ukrainiečius" Padlewskį, Bobrowskį ir — citadelės celėje — Dąbrowskį, vadino Wielopolskį tėvynės budeliu ir išdaviku, o visas reformas — komedija, suvaidinta Europai apgaudinėti, kadangi tos reformos neapima Lietuvos ir Rusios ir sukelia įspūdį, tarsi lenkų tauta išsižada tų kraštų.

Toksai atsišaukimas pažadino baltukus iš snaudulio: keliama audra, nebegalima likti abejingais. Juos gąsdino viešas ketinimas sukilti, ir baltukai nutarė paveikti įvykių raidą. Norėdami pastoti kelią sukilimui, jie nusistatė paremti vyriausybę, t.y. Wielopolskį, tačiau su sąlyga, kad kraštui bus grąžinta 1815 m. konstitucija, kad reformos bus praplėstos į Lietuvą ir Rusią ir kad tos "provincijos" bus sujungtos su Karalyste. Tačiau Wielopolskis nenorėjo girdėti apie jokias sąlygas: "Nei jūsų, nei kieno kito paramos neprašau ir nesu jos reikalingas. Kartais galima šį tą gera lenkų naudai nuveikti, bet su lenkais dirbant — niekados." Śliwińskis pastebi: "Didysis diplomatas santykiuose su rusų valdžia neturėjo jokio diplomatinio lankstumo santykiuose su savo tautiečiais."

Welopolskio atstumti, baltukai užmezgė santykius su did. kng. Konstantinu ir ketino įteikti jam adresą su minėtais savo pageidavimais. Adresą įteikti turėjo delegacija, kuriai vadovautų Zamoyskis, bet pastarasis reikalavo apie visą reikalą pranešti Wielopolskiui, o margrafas prieštaravo užuominoms apie "tautos kančias" ir nerealistiškiems reikalavimams. Todėl adresas nebuvo įteiktas.

Konstantinas savo rūmų pareigūnais buvo paskyręs eilę lenkų ir jo šeima mokėsi lenkų kalbos. Savo kūdikio gimimo proga Konstantinas leido kun. Wyszyńskiui iš tremties Tobolske atsikelti į Oriolą, pasirūpino iš caro bibliotekos atrinkti 17,000 tomų duplikatų naujajam Varšuvos universitetui ir savo sūnų pakrikštijo Vaclovo vardu. Tokie mažmožiai drąsino svajotojus, kurie matė Lenkijos nepriklausomybę 1772 m. sienose, gal su Konstantinu soste. Tačiau, margrafo veikiamas, Konstantinas savo pirmąjį atsišaukimą paskelbė pervėlai — jau po pasikėsintojų pakorimo.

Vietininko atsišaukimas nepatenkino visuomenės, nes jis nieko nežadėjo, tik ragino juo pasitikėti. Raudonikių kurstoma visuomenė buvo abejinga vietininkui, gi baltukai dabar stengėsi per vietininko rūmų maršalą, gen. grafą Chreptowiczių ir kitus pareigūnus, įtikinti Konstantiną, jog Wielopolskis neturi tautos pasitikėjimo ir kad reikėtų jį pakeisti Zamoyskiu. Konstantinas pasikvietė Zamoyskį audiencijon ir tiesmukai paklausė, kaip galima kraštą nuraminti, ko reikalauja ne raudonikiai, bet santūrūs žmonės, ir paprašė gra-

fą padėti aistras nuraminti, “kitaip prasivers bedugnė, kurion ne mes, bet jūs įkrisite”. Šaltas ir nelankstus grafas atsiliepė, kad jis visada troško ir tebetrokšta ramybės savo tėvynei ir kad jo asmenine nuomone — kraštą nuraminti tegali visų buvusios senosios Lenkijos provincijų sujungimas “Tavo, pone kunigaikšti, valdžioje su sostine Varšuvoje”. Bet kadangi kiti gal kitaip galvoja, tai jisai galėtų sukviesti savo bičiulius ir paprašyti juos nuoširdžiai ir atvirai savo nuomonę pareikšti. Konstantinas su šiuo pasiūlymu sutiko.

Bajorijai, Zamoyskio kvietimu, suvažiavus sostinėn, mieste pasklido raudonikių lapeliai apie ruošiamą “naują Targovicą”. Iš Wielopolskio žinodami, kad kunigaikštis reikalavimų nepriims, bajorai nutarė adresą įteikti ne Konstantinui, bet... Zamoyskiui. Adresas skelbė, kad “mes, lenkai, tik tada su pasitikėjimu galėsime valdžią remti, kai ta valdžia bus mūsoji lenkiška ir kai pagrindiniu įstatymu, su laisvomis institucijomis, bus apjungtos visos mūsų Tėvynę sudarančios provincijos... Savo meilės skaldyti negalime, savo Tėvynę mylime visą, tose sienose, kurias Dievas jai nustatė ir istorinės tradicijos paveldėjo.”

Zamoyskis nenorėjo tokio adreso priimti, bet ramybės dėliai priėmė, manydamas, kad, patikimai tvarkomas, tas visas reikalas užsimirš. Tačiau ir raudonikiai, ir adreso šalininkai pasirūpino, kad rašto turinys pasklistų po Varšuvą ir visą kraštą. Pasipiktinęs Vietininkas išsikvietė Zamoyskį ir liepė jam vykti pasiaiškinti carui. Už dviejų valandų Zamoyskis jau keliavo specialiu traukiniu į Petrapilį, lydimas savo sūnaus Stanislovo ir žandarų rotmistro Zierzputowskio, kuriam patsai Konstantinas sakė, kad Zamoyskis nesąs suimtas. Petrapily Zamoyskis buvo laisvas. Caras jį priėmė tik spalio vidury. Po veik dviejų valandų pokalbio, be liudininkų, caras jam pareiškė: “Neužlaikau tamstos Petrapily ir nesuimu, nenoriu iš tamstos daryti kankinį. Važiuosi tamsta užsienin ir, manau, nieko neturi prieš mane asmeniškai.” 1862 X 18 Zamoyskis išvyko iš Petrapilio pro Berlyną į Paryžių, vėliau Krokuvon.

Zamoyskio pralaimėjimas buvo baltukų pralaimėjimas. Bajorijai priėmus esmėje raudonikių programą, “sąjūdis” sustiprėjo ir kompromisas su valdžia darėsi nebeįmanomas. Margrafas tai matė. Jisai išvystė šnipų tinklą ir pamažu ardė raudonikių židinius. Raudonikiai atsakė teroru — nudėjo slaptosios policijos inspektorių Felknerį ir visą eilę šnipų. Organizacija nukentėjo, bet nenyko ir kaskart plačiau reiškėsi. Centr. Komitetui pasiskelbus “valdžia”, raudonikių atsišaukimai nuolat pranašavo “gerai apskaičiuotą sukilimą”. O kadangi citadelėje kalinamas Dombrovskis daug vilčių tebedėjo į tariamai revoliuciniai nusiteikusią rusų inteligentiją ir karininkiją, nutarta užmegzti su jais santykius — Londone ir Petrapilyje.

Prmiausiai Gilleris, Milowiczius ir Padlewskis nuvyko Londonan, veždamiesi oficialų 1862 IX 20 “valdžios raštą”. Tasai raštas skelbė, kad lenkų sąjūdis toli gražu neketina atstatyti “bajoriškos Lenkijos”. Esą, norima sukurti valstybę, kurioje valstiečiai savo dirbamą žemę gaus pilnon nuosavybėn ir kiekviena tautybė galės laisvai spręsti savo likimą. Kovojama už “senovinių”, taigi 1772 m., sienų valstybę ir norima sukilimą sukelti visose jos dalyse, tačiau po pergalės “lietuviams ir rusėnams paliekama visiška laisvė pasilaikyti saitus, arba išstoti (pozostawia Litwinom i Rusinom wolność zupełną utrzymania związku, albo też występienia zeń), ir savo likimą apspręsti pagal savo

valią (rozporządzenia sobą według wlasnej woli).” Herzenas tą raštą paskelbė 1862 X 1 “Kolokole”. Tai buvo “sutartis” su rusais revoliucionieriais, kurią Herzenas “Kolokolo” spalio 15 laidoje vadino “nauja epocha didžiojoje kovos už nepriklausomybę epopėjoje.”

Przyborowskis mato to laiško redakcijoje “logikos ir nuoseklumo stoką”: esą kalbama apie istorinės Lenkijos atstatymą, o jau po to apie apsisprendimą. Szelągowskis paneigia tokią išvadą: “Kalba eina apie istorinės Lenkijos išsikovojimą, gi saitai tarp jos dalių, arba Koronos, Lietuvos ir Rusios, visada, netgi istoriškai, buvo suprantami kaip pagrįsti apsisprendimu, taigi ir sukilimo metu. Tai yra teisės, o ne smurto logika, ir ji teikia garbę Gilleriui, jei jisai buvo to laiško autorius, ko tarp kitko nemanome.”[24] Gi Sokołowskis rašo: “Tasai ypatingas aktas, nevykusiai panaudoto oportunizmo vaisius, pagrindinai prieštaravo raudonikių programai, pagrįstai Lenkijos atstatymu 1772 metų sienose, kadangi jis lietuviams ir rusėnams pripažino laisvę savo likimą spręsti, taigi dėtis su Rusija, su Lenkija, arba sukurti savistovius organizmus. Ir Mierosławskis turėjo tikro pagrindo, kai, tą raštą paskelbus Herzeno ‘Kolokole’, jisai prancūzų spaudoje paskelbė savo rūšies protestą prieš ‘tariamojo Centrinio Komiteto adresą, kuris du trečdaliu lenkiško krašto palieka būsimajai atgimusiai Maskvai mainais už užuojautos ir pagalbos pažadus, tiek pat vertus, kaip ir tasai įkaitas’.[25] Čia Szelągowskis pažymi, kad ištiesų “derybose aplenktas Lenkijos diktatorius” taikėsi perkūnu nutrenkti Centrinį Komitetą, kuriam jis prikaišiojo “atgijusią Targowicą, kuria jis Londone susipančiojo su maskviniais liberalais, pasiremiant garantija tos vargšės kijeviškės studentijos (t.y. Padlewskio ir Bobrowskio), kuri, negalėjusi iš savo profesorių išmokti savo tautos istorijos, pas maskolius mokosi tų pasakiškų legendų apie Riurikaičius ir už porą londoniškių pusryčių su Bakuninu atiduoda Kolokolui visus Riurikų užgrobimus.” Szelągowskis primena, kad netrukus sukiliminė valdžia “pasiūlė diktatūrą ponui Liudvikui, kuris ją priėmė be jokio abejojimo ir be rezervų nei dėl sudarytų susitarimų, nei dėl jų autorių, ‘sugrįžusios Targowicos’ ”.[26]

Kol Gilleris su Padlewskiu buvo svetur, Varšuvoje pasireiškė mūsų jau minėtas teroras. Sugrįžęs Padlewskis vėl tapo miesto komendantu. Kraštutiniai radikalai buvo nušalinti, užmegzti tiesioginiai santykiai su Lietuvos ir Rusios Komitetais, sudaryti komitetai Galicijoj ir Prūsuose. Gi tuo tarpu kraštą supurtė žinia apie naują margrafo ketinimą sunaikinti visą “organizaciją” — tai buvo nelaimingas sumanymas neramų gaivalą grobti į rekrūtus.

---

[24] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 368-369.
[25] Aug. Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 182.
[26] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 369.

III. "PRINOKUSIOS VOTIES PJOVIMAS... BRANKA"

Pagal 1816 m. potvarkį, kariuomenės vadovybės nustatytos rekrūtų kvotos buvo pranešamos šaukimo komisijoms, kurios parinkdavo tinkamiausius jų nuomone vyrus ir policijai liepdavo juos pristatyti kariuomenės žinion. 25 metų laikotarpyje, iš 300,000 Lenkijoj suimtų rekrūtų, namo sugrįžo tik 3,000 vyrų, dažniausiai paliegėlių, sunkios 20-25 metų karo tarnybos nukamuotų ir darbui nebetinkamų vargšų. Todėl šaukiamieji slapstydavosi į girias, o komisijos jų vieton grobdavo kitus ir pristatydavo kariuomenėn, kartais sukaustytus. Rekrutacijos laikas — "paskutinysis teismas" tos sistemos aukoms — būdavo laikomas paslapty. 1859 m. Aleksandras II sistemą sušvelnino: vieton grobimų, dabar — pirmame ėmime po Krymo karo — bus traukiami burtai. 1862 m. birželio mėn. karo ministeris iš Lenkijos pareikalavo 12,000 rekrūtų, ir valdžios organai turėjo kvotą patenkinti, nepaisant numatomų ekscesų ir pasipriešinimo.

Margrafas Wielopolskis sugalvojo rekrutacijos proga nusikratyti neramiais gaivalais. Jo sūnaus Zigmanto patarimu, nutarta šį kartą burtų nenaudoti ir grįžti prie senos sistemos, ir imti tiktai miestiečius bei žemės nedirbančius dvariškius. Vietininkas Konstantinas, gen. Ramsay ir karinė vadovybė prieštaravo, tačiau Petrapilis margrafą parėmė: 1862 IX 17 gautas karo ministerio pritarimas. Paties Wielopolskio žodžiais, vieton konskripcijos bus proskripcija. Užuot veikęs slaptai ir skubiai, margrafas jau spalio 6 valdiniame laikraštyje "Dziennik Powszechny" paskelbė ėmimo taisykles, tik nenurodydamas ėmimo datos. Vėliau, pačią "brankos" dieną, vienas Krokuvos laikraštis spėliojo, kad margrafas norėjęs pažadinti raudonikių organizacijos narius bėgti svetur, bet kiti tokio sentimentalumo jam nepripažino. Atkalbinėtojams Wielopolskis atsakė: "Votis prinoko ir reikia ją pjauti." Ta žinia greitai pasklido svetur ir sukėlė pasipiktinimo.

Mierosławskio šalininkai išleido "kortelę apie ėmimą" — tikino jaunuomenę, kad rekrutacija nesudaro jai pavojaus. Centrinis komitetas turėjo betgi gelbėti organizacijos kadrus busimajam sukilimui, kadangi rusų koncesijos tesančios kompromisas tautos sąmonei užmigdyti ir gali būti valdžios bet kada atšauktos. KCN pasiuntė užsienin ginklų pirkimo misijas, numatytiems kariniams vadams įsakyta atvykti kraštan, skubiai buvo ieškoma sąjungininkų — po "susitarimo" su Herzenu, Ogariovo ir ypač Bakunino miglotų pažadų padrąsintas, kpt. Padlewskis su Andrium Potebnia gruodžio pradžioj išvyko Petrapilin reikalus vietoje patikrinti ir susitarti su rusais revoliucionieriais. Pakeliui į Petrapilį, juodu stabtelėjo Vilniuje, kur Potebnia pasivadino "Bakunino įgaliotiniu."[27]

Petrapilyje Padlewskis buvo rusų sutiktas draugiškai — rusų vardu derybas vedė Aleksandras Aleksandrovičius Slepcovas ir studentas Nikalojus Issakovičius Utinas. Padlewskis jiems pranešė, kad netrukus — už kelių savaičių — prasidės lenkų sukilimas ir atsiklausė, ką rusai darys sukilimui padėti. Rusai aiškinosi esą labai silpni ir ragino sukilimą atidėti. Padlewskis pa-

---

[27] A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi**, 254-255; **Revoliucionnyj Podjom v Litvie i Bielorussii,** Moskva 1964, 173. žr. mūsų skirsnį LXXXIX—B.

sakė karčią tiesą, kad atidėti neįmanoma.[28] Petrapilyje nieko nepešta: pagal KCN raštą, rusams rašytą prancūzų kalba, abi derybų šalys nustatė, "jog Rusija nėra užtektinai paruošta, kad pajėgtų lenkų revoliuciją paremti sukiliminiu veiksmu... Betgi jis (KCN) iš savo sąjungininkų pusės tikisi veiksmingos diversijos sutrukdyti caro vyriausybės šviežių karinių pajėgų siuntimui į Lenkiją. Jis taipgi viliasi, kad gerai tvarkoma propaganda leis jam užmegzti santykius su kariuomene, šiuo metu stovinčia Lenkijoj... raginti karius aktyviai favorizuoti sukilimą", ir santykiai bus palaikomi per paskirtus įgaliotinius.[29] Smirnovas, Snytko ir Pantielejevas pažymi, kad lenkų ryšininku Petrapilyje pradžioje buvo Vladas Kossowskis, vėliau Vitalis Opockis ir Feliksas Rimavičius (Rymowiez). Anot Snytkos, iš rusų pusės "ligi jo išvykimo užsienin, ryšius su lenkų organizacijomis tvarkė N. Utin, vėliau — L. Pantielejev."[30] Tačiau netrukus po derybų Utinas pabėgo užsienin, dar prieš tai ryšius su lenkais pavedęs Pantielejevui, o anas savo atsiminimuose rašo, kad "1863 m. vasara praėjo be jokios kuo nors įsidėmėtinos 'Ziemlia i Volia' veiklos."[31] Faktinai, "lenkai" padėjo rusams spaustuvę įsigyti. Betgi Smirnovas, pažymėjęs Jono Koziello parodymus, jog "iš Petrapilio sugrįžę Padlewskis ir Potebnia buvo desperacijoj dėl jų atskleisto 'Ziemlia i Volia' silpnumo," visvien kaltę primeta lenkams. Esą tiesioginė derybų Petrapily pasekmė buvo nutarimas sukilimo nepradėti sausio 3/15, "Padlewskis davė garbės žodį ir raštu įsipareigojimą kaip Komiteto viršininkas pasipriešinti bet kokiam sukilimui ir uždrausti Paryžiaus (Mieroslavskio) agentams įvažiavimą," bet visvien lenkai sukilimą pradėjo.[32]

Aug. Sokolowski rašo: ''Tai, ką Herzenas, atsiliepdamas į Centrinio Komiteto meilinimąsi, žadėjo lenkų 'Valdžios' pasiuntiniams, neturėjo jokios reikšmės. Du jo atsišaukimai, vienas į rusų karininkus, kitas į kareivius, aiškiai nedavė nei mažiausios naudos, o užtikrinimai, kad imperijoj netrukus įvyks visuotinė revoliucija, pasirodo buvę iliuzijos. ... Iš Padlewskio pranešimo Centrinis Komitetas įsitikino, kad visiškai negalima pasikliauti rusų revoliucionierių pagalba. Todėl sveikas protas patarė nepradėti lengvai sukilimo ir atidėlioti į juo tolimiausią ateitį."[33] Tačiau KCN savo programoje antruoju punktu numatė "jungtinį veikimą su 'Ziemlia i Volia' Komitetu Petrapily."[34] Santykius su rusais revoliucionieriais smulkiau apžvelgsime atskirai.

Bron. Szwarce, kuris 1862 m. rudenį buvo KCN nariu ir, pagal VI. Daniłowskio parodymus, tvarkė "Lietuvos ir Rusios" skyrių, buvo suimtas 1862 XII 23/11 ir laisvę teišvydo tik 1891 m. po ilgo kalinimo Šliselburgo ir kt. tvirtovėse ir Sibire (ir po to galėjo pasakyti: "Ko maskoliai iš kitų nesužinojo, iš manęs nieko nepatyrė"). Apsigyvenęs Krokuvoje ir Lvove, jis padėjo tvarkyti

[28] L. F. Pantielejev, **Vospominanija** — Iz vospominanij prošlago, Moskva Goslitizdat 1958, pp. 319-321; Snytko str. kolektyviame **Vosstanijje 1863 g...,** 290; Aug. Sokołowski, **Powstanie Styczniowe**, 187.
[29] Adam Lewak, **Polska Dzialalność Dyplomatyczna**, I, Warszawa 1937, pp. 7-8.
[30] T. G. Snytko, "Studienčeskoje dviženije," **Vosstanije...**, 290.
[31] **Ibid**., 289; L. F. Pantielejev, **Vospominanija**, 321, 327.
[32] A. F. Smirnov, **Revoliuc. sviazi...,** 257-8; Koziello parodymai — **Revoliuc. Podjom.**.173.
[33] Aug. Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 182, 187.
[34] **Wydawnictwo materyalów do historyi powstania** 1863-64, t. IV, Lw6w 1894, p. 36.

sukilimo dokumentų ir atsiminimų medžiagą, 1894 m. suredagavo bent vieną tomą ir mirė 1904 m. Anot jo, Padlewskio išvystytas karinis planas numatė pagrindinį sukilimo smūgį nukreipti į šiaurės rytus, sukeliant lietuvių, baltgūdžių ir ukrainiečių valstiečius ir galop, santarvėje su rusų revoliucionieriais, sužadinti rusų valstiečių sukilimą. Pagrindinės tvirtovės Lenkijoj — Modlin ir Dęblin — turėjo būti užgrobtos su rusų karininkų-suokalbininkų talka. Anot Szwarcės, tatai nutrauktų rusų susisiekimą — vienintelį geležinkelį iš Petrapilio pro Daugpilį, Vilnių ir Gardiną į Varšuvą; varšuviečių, kurpių ir "polešukų" organizacijos pajėgos būtų tiksliai sunaudojamos krašto viduje, ir "Lietuvai leistų lengviau apsiginkluoti ir tučtuojau sukilti, juo labiau, kad Baltstogės apygarda jau seniai buvo mano ir (Valero) Wróblewskio suorganizuota, nepaisant Vilniaus komiteto pasipriešinimo."[35] Matyt tai buvo dar Dąbrowskio aptartas veiksmų planas, kuriam Padlewskis pritarė. Tačiau Padlewskiui sugrįžus iš Petrapilio po "derybų" su rusų revoliucionierių šmėkla, teko planą keisti, nes atėjo laikas realiai apsispręsti ir veikti.

Krokuvos laikraštis "Czas" paskelbė slaptą Wielopolskio aplinkraštį civiliniams gubernatoriams, kuriame aiškiai pažymėta, kad "pagrindinis (rekrūtų) ėmimo tikslas yra nusikratyti gyventojais, kurie savo elgesiu prisideda prie viešosios tvarkos ardymo." Rekrūtais būsią imami jaunuoliai išimtinai iš inteligentijos ir amatininkų -darbininkų tarpo pagal specialius sąrašus (kaip ir Sierovo-Guzevičiaus-Sniečkaus pravesti lietuvių trėmimai 1940-1941 m.). Slaptame 1862 XII 1 posėdyje nutarta ėmimą vykdyti 1863 m. sausio 14-15 naktį. Centrinio Komiteto nariai ėmimo datos nežinojo, bet Damoklo kardas ant jų kabojo. Veltui "Czas" ramino, kad pašauktieji jaunuoliai atlikinės "laisvės apaštalų" misiją rusų kariuomenėje ir skleis neapykantą despotijai. Jaunuoliai reikalavo sukilimo. Kita vertus, rusų revoliucionieriai, Mazzini ir kng. Czartoryskis atkalbinėjo nuo sukilimo kaip beviltiško veiksmo. Pinigų turėta vos 400,000 auksinų, ginklų nebuvo — be tam tikro dalgių ir medžioklinių šautuvų kiekio, ir kelių tuzinų pistolietų.

1862 m. lapkričio mėn. KCN sudarė gen. Wysockio Paryžiuje vadovaujamą komisiją ginklams pirkti ir pasiuntė 140,00 auksinų. Komiteto agentas Juozas Čwierczakiewiczius (1822-1869), gen. Marijonui Langiewicziui padedant, Genujoj nupirko 5,000 senų prūsiškų šautuvų, Londone 3,987 angliškus šautuvus. Tačiau jisai savo misiją vykdė veik viešai ir palaikė santykius su Mazziniu, kuris buvo sekliais apstatytas, ir tuo būdu į save patraukė prancūzų ir rusų slaptos policijos dėmesį. Gruodžio 20-21 naktį jis buvo drauge su Włodzimierzu Milowiczium prancūzų policijos suimtas tulo Liudviko Brzozowskio bute, o Corneille viešbutyje buvo suimti tūlas Czapińskis ir iš Varšuvos atvykęs KCN narys Pranc. Godlewskis. Vietinio lenkų komiteto narys Severinas Galęzowskis tuojau nuskubėjo pas kng. Napoleoną, o pastarasis pas ciesorių. Napoleonas III jam atsakė: "Mielas pusbroli, lenkai teveikia lenkų revoliucijos reikalu — nieko neturiu prieš tai, tačiau tavo užstojamieji yra įrankiai sąmokslininkų, kurie visus kursto kėsintis prieš mane." Kratos metu prancūzų policija užgrobė korespondenciją ginklų supirkinėjimo ir Lenkijon pristatymo reikalu, ir tuo grobiu pasidalino su Rusijos ambasada. Ambasadorių Pavlą

[35] **Wydawnictwo materyalów.** .., IV, 45.

Dmitrijevičių Kisieliovą anuomet pavaduojąs grafas Andriejus Fedorovičius (von) Budbergas neslėpė svarbaus radinio ir atvirai pasakė Paryžiun pas jį užsukusiam Sierakauskui: "Jūsų tautiečiai svajoja apie sukilimą. Štai pas juos užgrobti dokumentai, mums pristatyti prancūzų įstaigų. Nieko iš to nebus, kadangi dabar žinau, kuriais keliais ketinama ginklus gabenti į kraštą ir juos konfiskuosime pakeliui."[36]

Sierakauskas į Petrapilį grįžo pro Varšuvą ir įspėjo KCN apie misijos nesėkmę Paryžiuje. Varšuvon KCN iškviesti paskirai atsilankė busimieji dalinių vadai — Edmundas Rožyckis, Zigm. Milkowskis ir kiti. Įsigilinę į padėtį, visi jie patarė sukilimą atidėti, bent ligi gegužės mėn. Vilniun išvykdamas, Sierakauskas pasakė Gilleriui: "Pasitikiu tavim ir jumis, kad neprileisite prie sukilimo, kuris būtų nelaimė."

Centrinis Komitetas dvejojo, bet reikėjo gelbėti jaunimą. Tuo tarpu rusai išaiškino slaptą spaustuvę ir 1862 XII 23 suėmė Bron. Szwarcę. Provincijoje buvo suimta eilė veikėjų. KCN nutarė kraštą padalinti į penkias apygardas, kurių kariniais vadais buvo numatyti: kairiajame Vislos krante (pietuose) gen. Juozas Wysockis, vėliau gen. Marijonas Langiewiczius; dešiniajame plk. Valentas Lewandowskis, Plocko ir Augustavo (Sūduvos) vaivadijose Ignas Czapskis, pastarajam neatvykus — vadovavo emigrantas Jonas Aleks. Andriuškevičius (1809-1868), vėliau Padlewskio pakeistas Konradu Blaszczyńskiu-"Bończa"; Lietuvoje — kpt. Zigmas Sierakauskas; Rusioje — pradžioje gen. Wysockis, paskiau Edmundas Różyckis ir Zigm. Miłkowskis. Sukilimą nutarta atidėti iki pavasario, o jaunuomenei gelbėti — priimtas Gillerio pasiūlytas "dislokacijos" planas: dalį jaunimo pasiųsti užsienin į Galiciją ir D. Lenkiją Prūsuose, o reikalui esant ir toliau, kitus — paslėpti krašte.

Iš visų pusių spaudžiami KCN nariai patys gerai nesiorientavo ir nebuvo tikri ar organizacijos nariai paklus. Steponas Bobrowskis buvo įsakmiai pareiškęs, kad raudonikiai neprileis prie kompromiso su Rusija: kad ir apnaikindamas kraštą ir išliedamas lenkų kraujo upę, sukilimas ilgiems metams sukliudys bet kokį susipratimą su grobikais. Varšuvos amatininkai reikalavo sukilimo. Eiliniai "organizacijos" nariai šaukė, kad Komitetas leidžia juos grobti į rekrūtus ir pereina "baltukų" ir didžialenkių pusėn. Tad Gilleris ir Marczewskis atsistatydino, o jų vieton Aweyde į KCN pakvietė Joną Maykowskį, Juozą Janowskį ir kun. Karolį Mikoszewskį.

Padlewskis matė, kad beginklių sukilimas būtų beprotystė. Gruodžio galop buvo priimtas jo planas: jaunimas, kuriam tiesiogiai grėsia "branka" (ėmimas), susirinks kalnuotose Kielcų ir Dąbrowos giriose ir nustatytu laiku pradės kovą, o likusi krašto dalis laikysis ramiai. Jei kovotojams seksis, KCN paskelbs sukilimą, o priešingu atveju — aukų kris nedaug, ir po ginkluoto kruvino protesto prieš "branką" bus įmanoma toliau darbuotis ir ruošti tikrąjį sukilimą.

Tačiau jau buvo pervėlu: 20-metis Liublino vaivadijos komisaras Leonas Frankowskis sukvietė Varšuvon komisarų suvažiavimą, kuris netrukus

[36] Władysław Mickiewicz, **Emigracya polska 1860-1890,** Kraków 1908, t. I, p. 28. Betgi Aweyde savo parodymuose rašė, kad prancūzų policija "berods visiškai nepranešė Lenkijos karalystės vyriausybei apie užtiktus atskleidimus" — **Pokazanija i Zapiski Oskara Aveide**, AN SSSR, Moskva 1961, p. 498 išnašas.

nusikėlė į Gluchowką prie Rawos. Komisarai nutarė reikalauti, kad Komitetas paskelbtų sukilimą vienkart su "branka", kitaip jie patys suruoš sukilimą. Komitetas atstatė Frankowskį iš pareigų ir jį suėmė — betgi tuojau įsitikino, kad opozicija yra stipri. Bobrowskis siūlė Komitetą pakrikdyti, paskelbti apie tai manifestą, ir pasiduoti Rusijos valdžiai — "verčiau mirti nuo priešo rankų, nei pradėti kovą be jokių pasisekimo šansų, kuri užsibaigtų skaudžiausia nelaime." Galop 1863 I 3 nutarta, kad Komitetas neprileis prie "brankos" ir paskelbs sukilimą, nebent sukliudytų nepaprastos aplinkybės. Apie tai pranešta suvažiuvusiems komisarams, ir tie išsiskirstė namo. Pasiruošimai pagyvėjo, iš užsienio pradėjo rinktis numatytieji kariniai vadai. Padlewskio žiniomis, "ėmimas" turėjo prasidėti sausio 27, tad iš anksto pradėta jaunimo "dislokacija". Jaunuoliai nekliudomi vyko iš miesto ir rinkosi Kampinoso ir kitose giriose, iš kur jie pulsią Modlino tvirtovę, kur — anot Dąbrowskio tikinimų iš kalėjimo — įgula esanti sukilimui palanki. Kas kartą daugiau jaunimo rinkosi ir Serocko girioj, laukdami ginklų, kuriuos jie gausią po Modlino paėmimo.

Veik tuo pačiu metu 1862 m. gruodžio galop Varšuvoj posėdžiavo ir baltukai. Atvyko delegatai iš Poznanijos, Galicijos, Podolės, Valuinės, ir trys Lietuvos delegatai: Gardino gubernijos bajorijos maršalka grafas Viktoras Starzenskis, grafas Stan. Zyberk-Plateris ir Jokūbas Geištaras (Gieysztor),— pasidalinti nuomonėmis ir nusistatyti dėl ateities veiklos. Baltukų "Direkcijos" priešaky buvo trys visuomenei gerai žinomi asmenys — bankininkas Leopoldas Kronenbergas ir du "jaunieji bajoraičiai" Lucijonas Horodeńskis ir Julijonas Paszkiewiczius, Karolio Majewskio draugai. Mūsų Geištaras apie Paškevičių rašo, kad jisai jokio reikalo anam nepatikėtų, gi Horodenskis buvęs "padori, bet silpna" asmenybė. Taigi Kronenbergas buvo vyriausioji asmenybė. Pastarajam dėstant labai šališkas pažiūras, Geištaras pareiškė, jog "Lietuva nenori dėtis su jokia srove, nei pas save partijas kurti, tik aiškiai nustatyti programą, kuriai kiekvienas taurus lenkas, nepaisydamas savo luomo ir provincijos, galėtų sutelkti savo pastangas su kitais. Mūsų čia atvykimo tikslas yra ne kurią nors partiją stiprinti, bet, jei įmanoma, partijas panaikinti." Po tokio pareiškimo, patsai Kronenbergas paskubėjo net dviem atvejais aplankyti Geištarą "ir tuo įsiteikė kietam lietuviui", sako Szelągawskis, ir čia pat prideda, kad "šiais žodžiais Geištaras įsiteikė ir 'raudonikiams', nes Padlewskis pareiškė Piaseckiui apgailestavimą, kodėl pas mus bajorija nėra tokia — tokiu atveju būtų lengviau prilaikyti spaudimą į sukilimą."[37]

Szelągawskis taip išvedžioja: "suvažiavimo tikrąjį tikslą labiau galima vaizduotis iš to, apie ką nekalbėta, ko nedasakyta, o ne iš to, kas buvo jame kalbama. O ten krito skaudūs ir pikti žodžiai, dėl kurių prasidėdavo karštos, be apsigalvojimo, diskusijos, kurios tik šiandien domina savo prasme ir pareiškėjų parinkimu. Ogi ten buvo reiškiama nuomonių, kad ėmimas kariuomenėn, arba vadinamasai 'voties perpjovimas', galįs išeiti kraštui į sveikatą. Pranešėjas apie Karalystės būklę (Liudvikas Gorskis), išdrožęs aštrią filipiką apie 'raudonikių' stovyklą, ją baigė šiais žodžiais: 'Patsai krašto viršininkas remia mūsų veiklą'. Ar jis pataikė į tautos pulsą—tai kitas klausimas. Vistik vėliau pasitaisydamas, po dalyvių (Guttry) pareikštų protestų, pridėjo:

[37] **Polska Jej Dzieje i Kultūra**, III, 377, cituodamas Geištaro atsiminimu I tomo p. 188.

‘... norėjau tik pažymėti, kad krašto viršininkas nėra priešingas mūsų veiklai.’ Matyt Wielopolskiui rūpėjo, bičiuliams tarpininkaujant, patirti kiek bajorija arba baltukai padės jam ‘votį pjauti’. Viltis buvo menka. Geištaras įprastiniu savo įkarščiu pareiškė, kad kai sukilimas kils, jisai eis su tauta. Į tai Kronenbergas pastebėjo, kad jei jaunuomenė apie tai sužinos, tai juo greičiau sukels sukilimą. Geištaras taikliau spėliojo, kad jaunuomenė greičiau paklus bajorijai, jei tikės, kad ji rūpinasi ne tiktai savimi, bet ir kraštu. Suvažiavimo rezultatas buvo bendras įsitikinimas, kad sukilimo nebus. Taip tikėjo ne tiktai Karalystės bajorija, bet ir Varšuvos miestiečių rateliai... dvi, trys savaitės prieš sukilimą. Jie pavojų tematė jaunuomenės saujelėje, užmiršdami, kad per praeitus dvejus metus jie patys tą sprogimą ruošė. Prikaupė medžiagos socialinei revoliucijai, kurią pakurti turėjo bajorijos klasinių interesų astovas — margrafas. Visa laimė, kad socialinės revoliucijos gaisrą jaunuomenė užgesino savo krauju, pralietu kovoje su išoriniu priešu. Mes tik šiandien suprantame, kad jei ne sukilimas, tai komunistinė rusų revoliucija būtų užsibaigusi ne prie Dauguvos, bet prie Vislos.”[38] Tai dėl valstiečių įžeminimo delsimo.

Krizės ir įtampos atmosferos nesiliovė. Anot Szelągowskio, “Įvykiai žaibo greitumu sekė vienas paskui kitą, priešingai šalčiausiems ir tobuliausiems skaičiavimams. Kaip kiekviename didžiame istoriniame įvykyje, aistros buvo tiek stipriai sukeltos ir taip susiraizgusios, kad nėra įmanoma atsekti siūlų galų nei paskutiniosios veiksmo spiruoklės. Rezultatas išėjo ne pagal ‘baltukų’, nei ‘raudonikių’, mažiausiai pagal margrafo mintis, o pirmuoju momentu tikrai ir ne pagal rusų norus.”

1863 I 13 rytą kariuomenės judėjimas mieste rodė, kad ruošiamasi kažkam nepaprastam — veikiausiai rekrūtų ėmimui, apie kurį kadaise kalbėta, kad numatyta vykdyti sausio 14. Atsargumo sumetimais Centrinis Komitetas įspėjo narius sausio 14-15 naktį nenakvoti namie. “Branka” įvyko sausio 15-16 naktį: kariuomenės remiama policija ir žandarai veržėsi į namus, varu griebė namie rastus jaunuolius ir stiprių sargybų lydimus gabeno juos į citadelę. Iš miesto pabėgusių “Varšuvos vaikų” gaudyti buvo pasiųsti pulkininkų Bremseno ir Riediečkino vadovaujami stiprūs kariuomenės daliniai. Mieste pasipriešinimo nebuvo. Citadelėn buvo sugabenta 1,657 jaunuoliai, tačiau netrukus 949 į sąrašus neįtraukti asmenys buvo paleisti.

Miestas buvo sujaudintas. Kilo visuotinis pasipiktinimas Centriniu Komitetu, kodėl netęsėjo pažado ir leido atlikti “branką”. KCN paskubomis paskleidė lapelius, aiškindamasis “nepaprastomis numatyti neįmanomomis kliūtimis” ir užtikrindamas, kad pastangos nesiliaus, sukilimo vėliava nekrito ir nekris. Atsišaukimas ragino kiekvieną gintis nuo ėmimo, “vaduoti į maskviečio rankas patekusius,” ir globoti pasislėpusius. “Wielopolskis tėvas ir jo sūnus Zigmantas ir visa toji kriminalistų ruja, kuri Varšuvoje dalyvavo ėmime, ir visi tie, kas ligi šiol padėdavo arba padės okupanto nusikalstamiems darbams, netenka teisinės globos ir kiekvienam valia, neužsitraukiant jokios at-

[33] **Polska Jej Dzieje i Kultūra,** III, 377-378. Išnaše Szelągows'kis prideda, kad pagal Przyborowskio sutelktą rankraštine atsiminimų medžiagą, margrafo kaimynas Sandomierzo krašte, Povilas Popiel, patarinėjo, kad dvarininkai patys, su valstiečių talka, gaudytu bėglius ir juos perdavinėtų valdžiai. “Betgi toksai balsas, jei tikrai jo būta, niekad negalėjo būti viešame posėdyje pareikštas. Popielio pavardės nerandame suvažiavimo dalyvių sąraše.”

sakomybės prieš Dievą ir Tėvynę, teisti juos ir įvykdyti jų užsipelnytus pasmerkimus."

1863 I 16-17 naktiniame posėdyje KCN (Komitet Centr. Narodowy) didžiuma balsų nutarė sukilimą pradėti sausio 22-23 naktį, kad pakirtus kelią "brankai" provincijoje. Jonui Maykowskiui pavesta suredaguoti sukilimo manifestą. Visiems padaliniams išsiuntinėti įsakymai suokalbininkus apginkluoti medžiokliniais šautuvais ir dalgiais, ir nustatytu laiku pulti rusų įgulas. Vyriausią karinę vadovybę nutarta patikėti Paryžiuje gyvenančiam "Lenkijos Garibaldžiui," gen. Liudvikui Mierosławskiui ir pas jį buvo pasiųsti Vladas Janowskis ir Stan. Krzemińskis. Pastariesiems pakeliui dėl kratos sunaikinus dokumentus, Paryžiun buvo pasiųstas Vlad. Daniłowskis. Galop KCN nutarė pasiskelbti Laikinąja Tautine Vyriausybe. Gi tuo tarpu Wielopolskis triumfavo: ramiai praėjusi "branka" jį įtikino, kad rimtų bruzdėjimų nebus, gi į miškus pabėgusieji bus kariuomenės lengvai sumedžioti. Valdiniame laikrašty "Dziennik Powszechny" jis paskelbė straipsnį, kuriame teigė, kad kariuomenėn paimtieji jaunuoliai džiaugiasi galėsią išeiti mokslą tvarkos mokykloje, kokia yra karinė tarnyba. Tai buvo druskos pabarstymas į atvirą žaizdą.

IV. SUKILIMAS

"Savo kankinamos aukos nepasidavimo įsiutinta niekšiška grobiko valdžia nutarė jai smogti lemiantį smūgį: pagrobti keliasdešimt tūkstančių geriausiųjų, uoliausiųjų jos gynėjų, apvilkti juos nekenčiamu maskviniu munduru ir nuginti tūkstančius mylių amžinam vargui ir pražūčiai.

Lenkija nenori, negali be pasipriešinimo pasiduoti šiam gėdingam smurtui; privalo energingai priešintis, ateities gentkarčų sprendimo akivaizdoje. Narsios jaunuomenės, pasišventusios jaunuomenės daliniai, gaivinami karštos tėvynės meilės, nepalaužiamo tikėjimo teisingumu ir Dievo pagalba, prisiekė nusimesti prakeiktą jungą arba žūti! Taigi su ja, Lenkijos Tauta, su ja!"

Šiuo sukilimo manifestu pasiskelbdamas teisėtąja šalies valdžia, KCN ragino visuomenę eiti "į garbės ir pergalės lauką", tėvynei atiduoti savo kraują, gyvybes ir turtą. Po to pogrindinė vyriausybė dėstė savo politiniai-socialinę programą.

"Jau pačią pirmąją savo viešojo pasireiškimo dieną Centrinis Komitetas skelbia visus Lenkijos sūnus, be skirtumo tikėjimo ir giminės, kilmės ir luomo, laisvais ir lygiais šalies piliečiais. Žemė, kurią liaudis ligi šiol turėdavo činšo arba lažų pagrindais, nuo šio momento tampa besąlygine jų nuosavybe, amžinu paveldėjimu. Nukentėjusiems savininkams bus atlyginta iš bendrų valstybės pajamų. Gi visi kamarninkai [bežemiai kampininkai be sodybų, gyveną pas kitus valstiečius] ir samdiniai (wyrobnicy), įstojantieji į šalies gynėjų eiles, arba, jų garbingos mirties kautynių lauke atveju, jų šeimos gaus iš valstybinių dvarų nuo priešo apgintos žemės sklypus!

"Taigi į kovą, Lenkijos, Lietuvos ir Rusios Tauta; už ginklo! nes bendrojo išsilaisvinimo valanda jau išmušė, senas mūsų kardas ištrauktas iš makštų, šventoji Erelio, Vyties ir Arkangelo vėliava išskleista!"

Manifestas baigėsi ugningu atsišaukimu į maskviečių tautą neremti tirono, "kuris mus žudo, o tave mindo". Priešingu atveju, "prakeiksime tave amžinos vergovės gėdon ir amžinos vergijos kančion ir iššauksime į baisųjį sunaikinimo mūšį, paskutinį europinės civilizacijos mūšį su laukiniu Azijos barbariškumu."[39]

Tokį patetišką ir baigminiais žodžiais be reikalo rusų tautą užgaunantį raštą parašė arba pats Jonas Maykowskis, arba jo sesuo, poetė Marja Ilnicka. Patsai priešas, busimojo Vietininko grafo Fedoro Fedorovičiaus Bergo žodžiais, pripažino, kad manifestas stipriai veikė žmones. Drauge buvo paskelbti du Oskaro Aweydės suredaguoti dekretai, kurie netrukus buvo išversti lietuvių kalbon ir paskleisti po Lietuvą. Vertėjas nežinomas, bet, matyt, Vilniuje verstas, taigi ne Mikalojaus Akelaičio. Kadangi dabartinio okupanto leidinys šiuos dekretus pavadino "Varšuvos Centro komiteto atsišaukimais" ir praleido kai kurias vietas, čia naujai skelbsime abudu dekretu, kursyvu nužymėdami okupanto cenzorių praleistus sakinius ir žodžius. Be to, tekstą tarp pirmojo dekreto 4-to skirsnio ir antrojo dekreto 1-jo nuostato, tarybinis autorius praleidžia ir sujungia šiais žodžiais: "Tame pačiame atsišaukime dar buvo skelbiama, kad". Praleistos vietos, čia skelbiamos kursyvu, pavaizduoja, ko nenorima skelbti okupuotos Lietuvos gyventojams, netgi šimtmečiui praėjus ir dargi moksliniame leidinyje:

I

"Nuog tikros Lenku aukszcziausi Wiresnibes wisas Karalistes musų.

Tikra Aukszcziausi Wiresnibe Lenku pastanawija:

Dali 1., Wisi ukinikai arba gaspadorej nu szias dienas apturi žiame, kurio waldia su trioboms, and wlosnastes, par wisus amžius be jokia mokiaszczia, te znoczii: kad už ta žiame ne rejks mokieti ne jokias arendos, a niejti dwaran arba baudžien, tiktejs rejks mokieti padotkas pagal diduma žiames, ir atbūti Karalistes pawidnaste.

2., Ir nu szias dienas nebera jau newalos: nes nebera poną, ni bajora, ni mužiką, ni žida, o esam wisi brolej *ir wejkai ligi arba wienodi, kejp prisz Pona Diewa, tejp ir prisz musu brangiojaj Temine.*

3., Žiames walditojej bus isznagraditi už žiame žmoniems dowanota, isz skarbawu turtu Karalistes.

4., *Wisi pastanimijime, ukaze duoti nuog uiedoras ir prakiejktas wiresnibes Maskolu nekinasi, ir skajtas nu szias dienas už ne wožnas ir nepomidnas ju newienas klausiti.*

5., Szis Dekretas Aukszcziausi Wiresnibes Lenku ira duotas dėl wisų walszcioniu, tej ira: dėl vadinamu poniszku, žiamiu skarbawu, dėl žiamiu prigulinczių ant Bažniczus ir wisu kitni.

6., Aprejszkite ir iszp lditj szia Dekretą Aukszcziausi Wiresnibes prisakia wiresniejems Lenkn wajska.

Ižbuota Warszuman metusi 1863. 22. diena menasis sikia.

[39] **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, pp. 3-4.

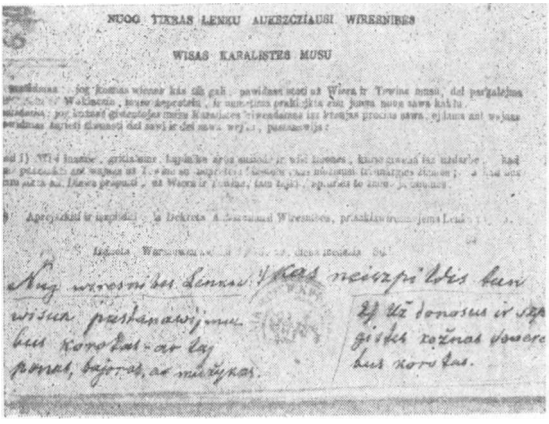
NUOG TIKRAS LENKU AUKSZCZIAUSI WIRESNIBES

WISAS KARALISTES MUSU

Nug wiresnibes Lenku: 1) Kas neiszpildis tun wisun pastanawijimun bus korotas — ar taj ponas, bajoras, ar mužykas. 2) Už donosus ir szpiegistes kožnas smercziu bus korotas."

II

Nuog tikras Lenku aukszcziausi Wiresnibes wisas Karalistes musu.

Matidama: jog kožnas wienas kas tik gali, pawidnas stoti už Wiera ir Tewine musu, del pergalejma Maskolu ir Wokiecziu, musu nepretelu, ir numetimą prakeikta anu junga nuog sawa kaklu.

Matidama: jog kožnas giwentojas musu Karalistes giwendamas isz kraujas procias sawa, ejdams ant wajnas pawidnas turieti žiwvnasti dėl sawi ir dėl wejku, pastanawija:

Dali 1., Visi inamie, gritialnike, kąpininke arba susiede ir wisi žmones, kurie giwena isz uždarbe, kad bus paszaukti ant wajnos už Tewine *su nepretelu Maskolu* gaus *mažiausi* tris margies žiames; a kad bus kam likta nu Diewa prapulti, už Wiera ir Tewine, tam łajki, apturies to žiame ja gimines.

2. Aprejszkiti ir iszpilditi szia Dekreta Aukszcziausi Wiresnibes, prisakia wiresniejems Lenku wajska.

Iždуota Warszuwan metusi 1863 22. diena menasia sikia.

Antspaudas: *Rzad Narodowy wydzial zarząd. prowinciami Litwy.*[40]

Keturiems KCN, dabar Laikinosios Tautinės Vyriausybės, nariams — Aweydei, Juoz. Janowskiui, Maykowskiui ir kun. Mikoszewskiui — išvykus į Kutno, pakeliui į Plocką, įkurdinti vyriausybės, ir Padlewskiui išvykus Kam-

[40] A. Janulaitis, "Spausdintieji ir nespausdintieji 1863-64 m. sukilimo raštai," **Karo Archyvas**, 1925 m., I, p. 225. Tie patys dokumentai, su teksto praleidimais, mūsų nužymėtais kursyvu, yra paskelbti ir dabartinio okupanto Valstybinės Politinės ir Mokslinės Literatūros leidinyje: L. Bičkauskas-Gentvila, **1863 Metų Sukilimas Lietuvoje**, Vilnius, 1958, išnaše 44, pp. 208-209.

Rusų kalba rašytoje "metrikoje", tarybinis istorikas pristatomas kaip "Bičkauskas Leonas, Nikiforo", o leidykla "Gospolitnaučizdat Lit. SSR, 1958 g." Paskutiniame puslapyje redaktoriais pažymėti V. Beržinis ir I. Česnavičiūtė, bet viršelio lapo antroje pusėje nurodyta, kad "Redagavo Istorijos mokslų daktaras prof. V. N. Bočkariovas".

Okupanto leidinys klaidingai skelbia, kad sukiliminės vyriausybės dekretai — arba "Varšuvos Centro komiteto atsišaukimas" — buvo datuoti "senuoju stiliumi".

pinoso girion vadovauti ten susitelkusiam jaunimui, mieste šeimininkauti pasiliko "vykdomasis skyrius" — jaunas Ukrainos bajoraitis-studentas be jokio karinio apmokymo, Steponas Bobrowskis (gimęs 1841 m.), inžinierius Vyt. Marczewskis ir stud. Vlad. Daniłowskis, kuris netrukus turėjo keliauti Paryžiun pas Mierosławskį. Pirmykščio plano buvo neįmanoma vykdyti, todėl priimtas kpt. Padlewskio planas: sutelkti suokalbio jaunimą pietuose Sandomierzo ir Olkušo srityse, iš kur būtų pradėtas puolimas Varšuvos pusėn, ir šiaurės rytuose patsai Padlewskis iš Panarvio girių puls Plocką, kur — anot Dąbrowskio užtikrinimų iš kalėjimo — rusų įgulos karininkai padės užimti miestą ir tuo būdu apginkluoti sukilėlius; po to Plocke įsikurs Tautinė Valdžia ir daliniai nukirs rusų susisiekimo kelius tarp Petrapilio ir Varšuvos. Be to, pagal Mierosławskio "Sukilimo Instrukciją", reikės puldinėti, kur įmanoma, rusų įgulas visoje šalyje, užimti pavietų miestus, muitines, apvalyti pasienį su Poznanija ir Galicija, iš kur turėjo ateiti nauji savanorių daliniai ir ginklai, ir paskelbti visuotiną liaudies pašaukimą prie ginklo.

Deja, Varšuvoje ir kituose miestuose "branką" pravedus, rusams pavyko suimti tūkstančius jaunuolių, kurių nepavyko laiku įspėti. Vieton 25,000 jaunuolių, miškuose susirinko tarp šešių ir aštuonių tūkstančių. Kampinoso girioje Padlewskis rado kelis šimtus "Varšuvos vaikų", garibaldietis Rogalinskis surinko kelis šimtus vyrų Serocko girioje, ir abudu daliniai patraukė Plocko link — Plocką turėjo naktį užimti buvęs tvirtovių artilerijos kpt. Konradas Blaszczynski ("Bohdan Bończa").

Rusai, aišku, bent dalį plano žinojo. Slaptame kariniame pasitarime dar sausio 10 buvo nutarta pagreitinti "Varšuvos vaikų" gaudymą. Dvi kariuomenės voros, vadovaujamos pulkininkų Bremseno ir Riediečkino, turėjo numatomus bėglius priremti prie Vislos krantų, kitus nustumti į kampą tarp Vislos ir Bzuros ir priversti juos pasiduoti. Tikintis pasisekimo, įsakyta nenaudoti šaunamų ginklų, šautuvų neužtaisyti ir, tik būtinam reikalui ištikus, naudoti šaltuosius ("baltuosius") ginklus. Toks planas nepatiko rusų generolų klikai, kurie piktinosi autonomija ir nuolaidomis ir patį Wielopolskį laikė esant "Konradu Wallenrodu", kuris nuolat rusus įžeidinėjo ir suvaržė jų sauvaliavimą. Vietininkas Konstantinas irgi buvo jų nemėgiamas, ypač kad šis labai kultūringas valstybės vyras buvo laivyno admirolas ir visada protegavo laivyno karininkus. Anot Bergo, netrukus po Konstantino atvykimo Varšuvon, buvo pasklidę gandai, kad lenkai ketina pasiūlyti jam savo karališką vainiką. Tos minties šalininkai esą paprašė Varšuvos įgulos vadą, gen. adj. baroną Povilą Korfą, patirti karininkų nuotaikas tuo klausimu. Kai pastarasis atsiklausė gen. Ramsayaus, šis atsakė, kad jei Did. Kunigaikštis išdrįstų karūną priimti, tai jis suimsiąs jį ir su sargyba pristatysiąs į Petrapilį. Todėl rusų generolams nerūpėjo sukilimą tučtuojau pasmaugti — gen. Ramsayus patikimai įsakė plk. Bremsenui leisti "Varšuvos vaikams" pasprukti iš spąstų. Gal todėl Padlewskiui pavyko su maždaug 500 jaunuolių, ginkluotų keliomis dešimtimis medžioklinių šautuvų, dalgiais ir buožėmis, pereiti Vislą prie Secymino ir traukti prie Plocko. Bremsenas Varšuvon grįžo tuščiomis rankomis, ir Konstantinas prikišo jam "išdavimą".

"Bohdan Boncza" vietoj 14,000 vyrų surado 1,000. Sausio 22-23 naktį sukilėliai per lietų ir miglą priartėjo prie Plocko. Nugirdę sutartą ženklą —

bažnyčios varpo gaudimą pirmą valandą naktį — jie įžengė į miestą. Deja, rusai jau laukė jų — įsiveržėlius pasitiko raketų šviesos ir šautuvų ugnis. Po kiek laiko beginkliai sukilėliai pasitraukė iš miesto, o caro saldotai pradėjo "ulioti" gyventojų sąskaiton. Iš viso tą naktį sukilėliai puolė 18 iš daugiau kaip 160 vietovių, kur buvo rusų įgulų. Nei vieno stambesnio punkto užimti nepavyko. Rogalinskiui pavyko nudėti vieną pulkininką, daugely vietų pavyko sunaikinti telegrafo įrengimus, užgrobti šiek tiek ginklų. Tariamieji rusų revoliucionieriai niekur nepajudėjo. Rusų kariuomenė, kurios buvo bent 80,000, pradėjo po visą kraštą judėti, užleido didelius plotus su kaimais ir miesteliais, ir pajėgas sutelkė į 40-50 strateginiai svarbių vietų — į administracijos centrus ir susisiekimo mazgus. Jei sukilimas būtų buvęs gerai paruoštas ir aprūpintas ginklais, suderinta veikla būtų leidusi žymią dalį krašto užvaldyti ir įsistiprinti. Kai kurie kariniai tyrinėtojai, kaip kad maršalas Pilsudskis, sausio 22 naktį laiko taktiniu pralaimėjimu, tačiau stambiu strateginiu laimėjimu.

Jau pačioje sukilimo pradžioje rusų kariuomenė pasireiškė žiaurumais. Pav., kai Zamoyskio dvarų girininkas Gramowskis išvaikė būrį kazokų, užėmė Tomašovo miestelį Galicijos pasienyje, pradėjo rinkti savanorius ir mokyti juos ginklus gaminti, Zamoscės komendantas pasiuntė kazokų plk. Jemanovą "tvarkai atstatyti". Kazokai sukilėlių neberado, bet visvien sudegino ordinacijos archyvą, užgrobė 20,000 auksinų pinigais ir nužudė 27 asmenis, jų tarpe du gydytojus, dvaro prievaizdą ir rusų karininką Mecherną, viešėjusį pas savo seserį. Kai Liublino civilinis gubernatorius pranešė apie tai vidaus reikalų kommisijai, Vietininkas įsakė gen. Ramsayui pravesti tardymą, tačiau Liublino gb karinis viršininkas gen. Aleksandras Petrovičius Chruščiovas tam pasipriešino, ir Jemanovas pasiliko nenubaustas. Rusai daug kur žudė sužeistuosius ir belaisvius. Todėl Sandomierzo vaivadijos sukilėlių dalinio vadas Dionizas Czachowskis, stiprus 65 m. amž. ūkininkas, kartą pasirodė prie Radomo miesto ir pasiuntė rusų vadui gen. leit. A. Ušakovui laišką: rusų žiaurumų akivaizdoje nuo šiol jis lieps belaisvius karti, nepaisant jų laipsnio, pagal šūkį "akis už akį, dantis už dantį". Įsiutęs Ušakovas pasiuntė kelis dalinius maištininkui sudrausti. Czachowskis balandžio 21-22 naktį įrengė vienam daliniui spąstus - 220 rusų vora žuvo, o pasidavusieji belaisviai, jų tarpe kpt. Nikiferovas, buvo pakarti.

Visas kraštas — drauge ir Lietuva — buvo įvykių kaip perkūno nutrenktas. Jau keli metai apie sukilimą kalbėta, emigrantų ir pogrindžio spaudoje rašyta, bet patsai įvykęs faktas visus sujaudino. Jautriai surašytas sukilimo manifestas veikė nuotaikas. Sukilimas dėjosi vienu dekretu išsprendęs valstiečių klausimą, pripažindamas jiems nuosavybės teisę į savo dirbamą žemę ir panaikindamas činšus ir lažus. Kur tik buvo įmanoma, manifestas ir dekretai buvo žmonėms skaitomi bažnyčiose iš ambonų, kaimų ir miestelių susirinkimuose. Daugely vietų sukilėlių dalinių vadai susyk prigrasino dvarininkus vykdyti sukilimo dekretus, o vėliau iš centro buvo įsakyta dekreto nevykdančius plakti ir mirtim bausti. Dvarininkai masiniai pradėjo rinktis Varšuvon, teirautis, tartis ir stebėtinu nuolaidumu pakluso sukilimo dekretui. O vistik veik visur Lenkijoje, išskyrus Polesę, kur valstiečius suorganizavo ir ligi pat 1865 IV 29 kovojo kun. Stan. Brzóska ir jo adjutantas kalvis Pranc. Wilczyńskis (abudu pakarti 1865 V 24), — valstiečiai iš paniūrų klausėsi su-

kilėlių kalbų ir laukė, kas bus toliau. Tiesa, jie nerėmė rusų, išskiriant kelis atvejus, o po 1863 m. gavėnios, kurios metu revoliuciniai nusiteikę jaunieji kunigai išvystė agitaciją sukilimo naudai, valstiečiai pradėjo padėti daliniams, kuriuos sudarė studentai, moksleiviai, amatininkai, miestų darbininkai ir bajoraičiai, ir patys pradėjo stoti į dalinius. .

Varšuvon suvažiavę dvarininkai nutarė laukti įvykių eigos, neremti sukilimo, neduoti jam pinigų, raminti aistras, o sukilimą nuraminus — įteikti Vietininkui adresą. Ir Galicijoj baltukai nutarė, kad "inertia sapientia", ir Varšuvon pasiuntė žmogų patirti tikrą padėtį. Varšuvoje, antrą dieną po sukilimo, Vyriausios Mokyklos studentai sukvietė susirinkimą ir didžiuma balsų nutarė sukilime nedalyvauti ir toliau lankyti paskaitas — ir po kiek laiko iš Krokuvos studentų susilaukė dovanos: "bobų ratelio" (verptuvo). Varšuvos baltukų Direkcija svyravo ir Galicijos pasiuntiniui atsakė: "Sukiliman nesidėti, bet pripažinti jį esant tautinį". Tačiau, pasiuntiniui Cieleckiui sugrįžus, Krokuvos "Czas" 1863 II 13 paskelbė straipsnį, kad iš desperacinio sąjūdžio "išsivystė tautos sukilimas", — ir Krokuvos jaunimas pradėjo veržtis savanoriais į sukilimą.

Taigi sukilęs jaunimas, "Smerkiamas baltukų, Wielopolskio pasmerktas sunaikinimui, kiekvieną akimirką išstatytas maskolių kulkoms ir durtuvams, apginkluotas tik įsitikinimu, kad atliekama patriotinė pareiga, išgyveno pirmuosius pralaimėjimus ir nepadėjo ginklo. O patsai faktas, kad kova nesiliauja, kad toje kovoje liejasi lenkų kraujas už Lenkijos laisvę, veikė inteligentijos protus ir kas kartą platesnius sluogsnius laimėjo kovos idėjai"[41]

V. DVI DIKTATŪROS, TERORAS, TRAUGUTTAS

Sumuštus dalinius pakeitė arba papildė nauji savanoriai. Kai kurie vadai vykdė drąsius puolimus. Apolinaras Kurowskis sutraukė 2,000 jaunimo, jų tarpe Krokuvos universiteto studentų ir prancūzų "plk." François Rochebrun "žuavų batalijoną", ir laimėjo eilę susirėmimų, bet netrukus turėjo stambių nuostolių ir jo dalinys pakriko. Romanas Rogińskis besikaudamas prasimušė Lietuvos Baltgudijon, kur Baltavyžių girioje dalinį formavo Valeras Wrôblewskis — vėlesnysis Paryžiaus komunos generolas, Pirmojo Internacionalo pareigūnas, mūsų laikais Vilniuje lietuvių bylas gynusio adv. Tado Wróblewskio dėdė. Sandomierzo srityje garibaldietis gen. Marijonas Langiewiczius vykusiai apeidinėjo rusus. Tačiau, bendrai imant, kova buvo chaotiška, be plano, be vienos vadovybės, ir pogrindžio vyriausybės faktinai nebuvo.

Nepavykus užimti Plocką, kuriame turėjo įsikurti vyriausybė, kun. Mikuszewskis pirmas pabėgo iš Kutno ir jo vieton stojo Gilleris, o Aweyde, Janowskis ir Maykowskis mėgino prasiskverbti prie gen. Liangevičiaus dalinio, bet turėjo vargais negalais sugrįžti Varšuvon, kur šeimininkavo Kijevo ekstud. Steponas Bobrowskis. Buvo laukiama atvykstant "Lenkijos Garibaldžio", kuris reikalavo, kad jo įžengimo punkte pasienis būtų išvalytas ir lauktų bent

[41] Śliwiński, **Powstanie Styczniowe**, 163.

200 vyrų dalinys. Galų gale vasario 27 d. gen. Mierosławskis perėjo Prūsų sieną Kujavuose. Su diktatorium atvyko 1831 m. sukilimo mjr. Celińskis, garibaldiečiai majoras Buskis ir kpt. Krosnowskis, Genujos-Cuneo karo mokyklos auklėtinių būrelis, ir diktatoriaus sekretorius Jonas Kurzyna. Tačiau vieton 200 karių raudonąjį generolą pasitiko vos kelios dešimtys menkai ginkluotų akademikų. Su naujai atvykusiais buvo 96 vyrai, ginkluoti dvidešimt keliais medžioklíniais šautuvais, vienu štuceriu ir 52 dalgiais. Vasario 19 prisidėjo Mieleckio dalinio avangardo 30 raitelių, kuriuos čia pat vijosi maskoliai — stiprus plk. Šilder-Šuldnerio 700 karių dalinys. Manydamas, kad netrukus atvyks Mielenckio 400 vyrų dalinys, Mieroslavskis nutarė kovot — dvivamzdžiais šautuvais ir dalgiais prieš gerai ginkluotą kariuomenę. Netenkant kas kartą daugiau vyrų, karininkams raginant Mieroslavskį trauktis, raudonasis generolas pavedė mjr. Celinskiui prilaikyti maskolių puolimą, o pats su visais raiteliais išjojo. Celinskis pasiliko su 20 šaulių ir tiek pat dalgininkų. Visi jie žuvo — jų tarpe abudu garibaldiečiai ir valdžios komisaras Vlad. Janowskis, su dalgiu rankose. Rusų vadas nemokėjo pergalės išnaudoti, bet visvien gavo ordiną "za chrabrostj".

Mieroslavskis pasiekė Mielenckio dalini, kurio vadas, kaip visa ano meto dvarponija, regėjo jame įkūnytą revoliucijos velnią. Prasidėjo nesutarimai, vaidai, o Šilder-Šuldneris vėl puolė. Stovykloje kilo panika. Netekus keliolikos nukautų ir sužeistų vyrų, dalinys netvarkingai traukėsi, sukilėliai peikė Mieroslavskį, kuriam nekaltai primetė nesėkmę. Galop vasario 23 d. — po šešių parų viešnagės Lenkijoje — gen. Mieroslavskis vėl perėjo sieną, nuvyko Krokuvon, po to grįžo Paryžiun. Taip baigėsi pirmoji (Mieroslavskio) diktatūra.

Tačiau Mieroslavskis neketino savo titulo atsisakyti. Bobrovskio siūlymu, Taut. Vyriausybė nutarė, kad jei ligi kovo 8 d. Mieroslavskis nepaims kurio nors dalinio vadovybės krašte, tai su juo pergreit sudarytas "susitarimas liausis buvęs Vyriausybei privalomas". Viešos valdžios sudarymo klausimu buvo pasiųsti kurjeriai atsiklausti Krokuvos, Poznanės, ir generolų Liangevičiaus bei Wysockio.

Tuo tarpu iškilo gen. Liangevičiaus žvaigždė. Tai buvo 36 m. amžiaus vyras, gabus matematikas, mokęsis Breslaue ir Berlyne, prūsų artilerijos karininkas, vėliau Italijoje kovojęs Garibaldžio eilėse. Jisai kovon išėjo sausio 22 naktį, turėjo nuostolių, sėkmės ir nesėkmės, bet po kiek laiko savo vadovybėn sutraukė kelis dalinius, apie 3,000 vyrų, jų tarpe Krokuvos studentų, amatininkų ir darbininkų. Iš Galicijos buvo parūpinta drapanų, maisto ir ginklų, kad ir ne visiems — Rochebruno žuavai buvo ginkluoti austrų karabinais ir štuceriais, visi raiteliai turėjo po kardą, jietį ir pistolietą, pėstininkai turėjo kokios nors rūšies šaunamąjį ginklą arba dalgį, didžiuma turėjo uniformas.

Vakarų Europoje spauda ir visuomenė reiškė lenkams simpatijas, ir kaip tik vasario galop Prancūzija pradėjo domėtis įvykiais ir kalbėti apie intervenciją. Mieroslavskio pasirodymas ir negarbingas pasitraukimas sukurstė intrygą neprileisti jo atgal prie valdžios, o baltukai ragino Liangevičių paleisti dalinį ir vykti svetur, bet jis su pasipiktinimu atmetė siūlymą.

Rusai sutraukė prieš Liangevičių stambias pajėgas, bet jis išvengdavo jų ir apsistodavo kitur, iš ten išvarytas — vėl traukdavosi kitur, kas kartą

darydamas rusams nuostolių. Vasario 24 prie Malogoščos jungtinis Liangevičiaus ir Jezioranskio dalinys smarkiai nukentėjo, tačiau generolas, kad ir sužeistas į koją, gabiai manevruodamas ir kaudamasis, vienur be laimės, kitur su pergale, artėjo prie Austrijos sienos ir apsistojo Goščoje, kur tikėjosi susilaukti amunicijos ir ginklų iš Krokuvos, nes kovo 4 jau visai nebeturėjo amunicijos. Austrų valdžios organai šiame laikotarpyje nekliudė lenkams, ir Krokuvos rinka "atrodė kaip sukilėlių stovykla", mieste riejosi raudonikiai su baltukais. Varšuvos pasiuntiniai Jeske ir mūsų jau minėtas ukrainietis Andrius Potebnia buvo iškėlę sumanymą sudaryti generolų Wysockio, Mieroslavskio ir Liangevičiaus triumviratą. Tuo tarpu Liangevičius vis labiau garsėjo. Bobrovskis ir Aweyde Varšuvoje rinko aukas garbės kardui jam įteikti, moterys rinko parašus karžygiui padėkoti.

1863 III 8 Krokuvoje įvyko posėdis, kuriame dalyvavo Varšuvos pasiuntiniai, Krokuvos ir Lvovo organizacijų atstovai ir turėjo atvykti gen. Wysockis, bet neatvyko. Buvo ten ir poznanietis grafas Adomas Grabowskis, Varšuvoje turėjęs santykių su raudonikiais ir su savim atsivežęs Wysockiui pinigų su Vyriausybės lydraščiu, kuris jam pasitarnavo dėtis "Vyriausybės komisaru". Posėdyje buvo ir pripuolamai viešėjęs Prūsų seimo narys Vlad. Bentkowskis, kuris teigė, kad Mieroslavskio diktatūra tik apjuokintų ir sukarikatūrintų sukilimą. Niekam neprieštaraujant, nutarta pasiūlyti Liangevičiui diktatūrą. Trys dalyviai rytdieną nuvyko pas generolą su pranešimu, kuris nebuvo jam staigmena. Generolas padvejojo, galop sutiko, ir pavedė delegatams surašyt atitinkamą manifestą. Trijulė — Grabowskis, Leonas Chrzanowskis ir Bentkowskis — tai padarė kovo 10, o Vyriausybės pasiuntinys Biechońskis grįžo Varšuvon padaryti pranešimo. Tūkstančiai paskleistų lapelių ir aktas apie diktatūros pavedimą Liangevičiui sukėlė daug entuziazmo. Manifestas skelbė, kad "maskolių jungo nusikračius, diktatorius aukščiausią valdžią sudės į tautos rankas, jos atstovų asmenyse". .

Mieroslavskis kaip tik šiuo metu buvo atvykęs Krokuvon. Jis siuto ir protestavo. Tačiau Varšuvoje sklido Liangevičiaus ir jo adjutantės Pustowojtównos (Pustovaitytės) nuotraukos. Čartoryskio iš Paryžiaus paveikta, baltukų Direkcija pranešė Laik. Vyriausybei, kad visa jų organizacija paleidžiama kaipo nebereikalinga, pasiūlė sukilimo reikalams 30,000 frankų, o bankininkas Kronenbergas apsiimąs svetur sutelkti dviejų milijonų rublių paskolą — jei diktatorius Liangevičius palieps.

Liangevičiaus vardu paskelbtas aktas skelbė, kad jis diktatūrą prisiima "susitaręs su slapta Laikinąja Tautine Vyriausybe". Ką gi galėjo daryti tos Vyriausybės nariai, vos prieš kelias dienas liaupsinę generolą? Juos neramino, kad diktatūron jį iškėlė žmonės, kurie ligi šiol buvo Taut. Vyr-bės priešai ir stengėsi sukilimą sulaikyti. Posėdyje, po smarkių diskusijų, nutarta diktatorių pripažinti raštu, kuriame skaudžiai priekaištaujama Grabowskiui, ir su tuo raštu nutarta vyriausiojon generolo būstinėn pasiųsti Bobrovskį. Tačiau dalykai taip susiklostė, kad Bobrovskis negalėjo savo misijos tęsėti, su Liangevičium nesimatė ir žuvo dvikovoje su Grabovskiu.

Po kelių dienų viešnagės Goščoje generolas su 3,060 vyrų pajėga, kuriai postovio vietoje jau stokojo maisto, vėl iššygiavo — po iškilmingų pamaldų, po priesaikos Tėvynei, aidint šūkiams "Tegyvuoja diktatorius! Tegyvuoja Len-

kija!" Deja, jauno generolo iškilimas sukėlė nepasitenkinimo ir intrygų, o patsai generolas įtikėjo savo diktatoriška valdžia. Mieroslavskio gerbėjai viešai diktatūrą vadino paikyste, sukilėliams stokojo drausmės, reiškėsi Jezioranskio ir kitų asmeninės ambicijos.

Diktatoriaus iškilimas negalėjo būti priešui paslaptimi ir reikėjo tikėtis sutelktinio puolimo, bet generolas sakėsi maskolių nebijąs. Liangevičiaus "korpas" buvo padalintas eskadronais, batalijonais ir kuopomis, vyrai šiek tiek mokėsi rikiuotės, bet tebebuvo tik žaliukai naujokai. Kovo 17 jis susikovė su rusais ir privertė juos trauktis, laimėdamas porą patrankų ir 500 šautuvų. Bet Čengerio ("lenko", anot tarybinių istorikų) ir Zvierovo rinktinė susilaukė naujų dalinių ir galop prie Grochoviskų apsupo Liangevičių. Po žiaurių kautynių rusai turėjo trauktis, tačiau lenkai neteko kelių šimtų vyrų, dalis kavalerijos išbėgiojo, o Czachowskis, rusus besivydamas, nutolo ir nutrūko jo ryšis su savo būstine.

Liangevičius sukvietė karinę tarybą. Pajėga buvo padalinta į kelis dalinius, kurie turėjo patys sau kelią prasiskinti pro priešą, o patsai Liangevičius nutarė užsukti Krokuvon su diktatūra susijusiems politiniams reikalams sutvarkyti ir po to grįžti Lenkijon sukilimui pagyvinti. Kovo 19 d. — devynioms paroms praslinkus po diktatūros paskelbimo — jis su keliais karininkais ir adjutante Pustowojtówna patraukė prie Galicijos sienos. Stovykloje kilo panika, ir visas dalinys leidosi žygiuoti sienos pusėn. Generolo pavaduotojui Śmiechowskiui pavyko kelis šimtus vyrų sutvarkyti, bet ir jis žygiavo prie sienos, nes valdiniai atsisakė kitur eiti. Śmiechowskis sieną perėjo, bet jo užpakalinę vorą rusai išskerdė. Iš viso korpo tik Czachowskio dalinys pasiliko krašte kovoti. Patsai Liangevičius ir jo adjutante buvo austrų atpažinti ir suimti prie sienos, nuvežti Tarnovan, vėliau įkalinti Krokuvoje, galop Cecilijoj. Liangevičius laisvėn buvo paleistas tik 1865 m. Šveicarijos užtarimu.

Sunkiai vykusios baltukų derybos su Taut. Vyriausybe buvo nutrukusios, bet Liangevičiaus diktatūrą paskelbus, baltukai pasidavė jo diktatūrai ir, kaip matėme, išformavo savo organizaciją. Vis tik vyriausybėn buvo įleistas baltukų atstovas senis Karolis Ruprechtas. Antrajai diktatūrai sugriuvus, krašte turėjo kilti dezorganizacija ir nusivylimas, o caras džiaugsmu netverdamas šaukė: "Langievič vziat-" Bobrowskiui kovo 12 išvykus diktatoriaus stovyklos ieškoti, ligi kovo 26 vyriausybės faktinai nebuvo, laukiant diktatoriaus sprendimų. Dabar nei diktatoriaus nebeliko. Šiuo atveju Bobrowskis išgelbėjo sukilimo garbę ir reikalą. Kovo 21 Krokuvoje datuotame atsišaukime, pasirašydamas savo vardą ir pavardę, Bobrowskis skelbė: "Tautiečiai! Generolo Liangevičiaus apimtoji diktatūra liovėsi, ir aukščiausioji krašto valdžia vėl grįžo į Laikinosios Tautinės Vyriausybės Varšuvoje rankas." Bobrowskis pasirašė esąs nepaprastas komisaras. Deja, susitikime su Grabowskiu jisai atsisakė paduoti jam ranką, ir jaunas grafas iššaukė jį dvikovon. Trumparegis ir šaudyti nemokėjęs Bobrowskis, aukštas pogrindžio valdžios pareigūnas, turėjo teisę atsisakyti stoti dvikovon, tačiau jisai stojo — ir Poznanijoj prie Ravičiaus 1863 IV 12 jo jauną gyvybę (gim. 1841) pakirto taiklus šūvis į širdį.

Krašte kilo siaubingas pasipiktinimas — ir prieš "valdžią", kuri nesustabdė dvikovos, ir prieš garbės teismą, kuris leido dvikovą, prieš sekundan-

tus ir ypač prieš Grabowskį, kuris, savo gyvybę gelbėdamas, pabėgo toliau į Vakarus.

Liangevičiui priėmus diktatūrą ir baltukus įsileidus valdžion, taigi tarp kovo 11 ir 19, raudonikių pradėtoji revoliucija, revoliucinė programa, palūžo. Bobrowskio tragiška mirtis balandžio 12 d. pribaigė revoliucinę programą. Szelągowskis pažymi, kad "ne dėl to, kad baltukai prisidėjo į sukilimą šalia raudonikių, bet dėl to, kad vieton kolektyvinės Centrinio Komiteto valios, reiškėsi baltukų ir raudonikių bejėgis blaškymasis Taut. Vyriausybės vardu. Toji vyriausybė faktinai niekad nebuvo nei balta, nei raudona, ir kiekvienu atveju, kiekvienoje sudėtyje joje buvo atstovaujamos įvairios srovės — nuo raudoniausių, ligi ultravioletinių, — valdžią galėjo grobti chmielenskiečiai, ir prie jos prieiti Karolis Majewskis su savo bičiuliais. Todėl Vyriausybė sugebėjo tuo pačiu metu pastatyti kng. Vlad. Čartoryskį ir jo biurą Paryžiuje diplomatijos viršūnėse ir skirti gen. Mieroslavskį generaliniu ginkluotųjų pajėgų organizatorium už Karalystės sienų, taigi telkti abiejų pusių viltis ir iliuzijas: vienos, kad Lenkija nepriklausomybę atgaus diplomatiniu keliu, be karo, kad esmėje sukilimo nereikia ir kad jis tegali tverti tik kaip karinė demonstracija, ir antros, kuri svajojo apie sukilimo prezidentūrą už krašto sienų, 'prispaudėjo policijai nepasiekiamą žibintą tautinės valdžios moralumui, patriotingumui', tai yra, apie Mieroslavskio diktatūrą."[42]

Szelągowskis pažymi, kad, nepaisant pralaimėjimų ir nepasisekimų, sukilimas dar ilgiau kaip metus patvėrė. Taigi ne čia ieškotina kaltės. Kaltas "moralas", paskiro kario ir tautos nusiteikimas. "Wielopolskis geriausiai atjautė, ką veikia jo mieli broliai bajorija, kai jisai galop prablaivėjo ir pamatė griuvėsiais virstančią savo sistemą ir pasakė, kad išimtinai ir tiktai valstiečių sukilimas Lenkiją išgelbės." Szelągowskis teigia, kad vėlesnioji "susitaikymo, konservatyvioji bajoriška politika" savo šaknis turėjo 1863 m. vasario ir kovo įvykiuose, kai Krokuvoje vietos veikėjai posėdžiavo su Karalystės ir Poznanijos "jaunais bajorais" ir reikalavo "viešos vyriausybės", kėsinosi baigti "konspiraciją" ir laukti svetimųjų intervencijos. Drauge Szelągowskis ryžosi "sugriauti ir kitą legendą", kurią po sukilimo skleidė buvusieji vyriausybės nariai, Gilleris ir kiti, kad esą sukilimas smuko todėl, kad nebuvo liaudinis. Šiai "legendai sugriauti" Šeliongovskis cituoja "retą kito vyriausybės nario parodymą", parašytą priešui, "istorijoj retu teisumu ir nuoširdumu, su tam tikru filosofiniu pagrindu, o apie autoriaus teisingumą juo mažiau turime teisės abejoti, kadangi šiuo 'tiesos sakymu' jisai sąmoningai gelbėjo savo kailį," — ir čia cituoja Aweydės parodymus rusams.

Rašydamas apie nuotaikų pakitėjimą sukilimo naudai po to, kai jį parėmė baltukai, Oskaras Aweyde rašė: "Svarbiausia buvo, kad valstiečių nusistatymas pakitėjo. Žinoma, būtų neišmintinga teigti, kad valstiečiai užsidegė patriotiškumu ir pamėgo karą: tokiu atveju gal būtume laimėję, tačiau valstiečių nuotaikos buvo geriausios, kokių buvo begalima tose sąlygose tikėtis. Jie ne tiktai nieko neišdavinėjo nepanaudojus *smurto;* ne tiktai parūpindavo vežimų ir visko be atlyginimo; ne tiktai dažnai teikė pagalbą, išslapstydavo, įspėdavo prieš gresiantį pavojų, bet daugelyje vietų savitarpyje darydavo

[42] **Polska Joj Dziejo i Kultura,** III, 406.

rinkliavas, labai daugelis jų tarnavo mūsų žandaruose (kas reikalavo ypatingo ištikimumo), o svarbiausia, kas kartą dažniau ir gausiau stodavo savanoriais į mūsų gaujas. Visame Lenkijos Karalystės plote nebuvo *absoliučiai nei vienos vietovės,* iš kur kariniai vadai savo raportuose nenusiskųsdavo, kad dėl ginklų stokos jie buvę priversti namo grąžinti valstiečių minias. Varšuvos vaivadijoje specialiai vesti sąrašai paliudijo, kad vietiniai vadai buvo priversti į dalinius nepriiminėt mažiausia po tūkstantį žmonių kas savaitę. (Čia įsiterpia Šeliongovskis: Kodėl viską žinąs Gilleris savo istorijoje niekur apie tai nemini?) žodžiu, valstiečių nusiteikimas revoliucijos atžvilgiu buvo labai palankus."

Oskaras Aweyde, gimęs 1837 m. Marijampolėje, buvo Petrapilio univ-to auklėtinis, teisininkas, Kosto Kalinausko kolega universitete. Valstiečių nuotaikų pasikeitimo (1863 m. pavasarį) priežasčių tarpe jisai matė dvi svarbiausias: smarkią ir vienu metu ypač Didžiąją savaitę po visą kraštą kunigų pravestą propagandą, ir antra — valstiečiams žemės dovanojimą. Po to kai kovo mėn. dekretas uždraudė, nuo balandžio 1, bet kokius činšo mokesčius ir lažus ir paskelbė dvarininkus būsiant asmeniškai atsakingus,—anot Aweydės: "Tatai gali atrodyti perdėta, tačiau visvien yra neabejotina tiesa— Tasai juokingas dekretas nuo balandžio 1 dienos kiekvienam tapo aiškus, neliečiamas ir neatšaukiamas faktas. Valstiečio nuosavybė dar nebuvo sutvarkyta, bet jisai ją jau turėjo, nei skatiko už ją nemokėjo ponui, nėjo jokių prievolių. Mes budriai dabojame to dekreto vykdymą; kai kurie mūsų vadai netgi valstiečių akivaizdoje *plakė* neklusnius ponus ir, vietoje licitacijoje pardavę tokio pono turtą, valstiečiams grąžindavo *neteisėtai* iš jų išrinktą činšą; sukilimui ilgai besitęsiant, valstiečiai suprato, kad, nepaisant kas bus, žemė jau pasiliks jų nuosavybe. Mėginimas priešintis įvykusiam faktui sukeltų baisią socialinę katastrofą." Šeliongovskis išnaše prideda: "Tą parodymą patvirtinančius faktus cituoja Švarce. Vienas tokių komisarų, bajorus plakusių už dekreto nevykdymą, buvo Juozas Piotrowskis Augustavo vaivadijoj, ir už tai birželinės valdžios buvo atšauktas. Zigmantas Chmieleńskis, Igno brolis, dalinio vadas, nuolat taip elgėsi, tačiau Tautinė Valdžia nedrįso jo liesti." Po to Šeliongovskis toliau cituoja Aweydės parodymus — kodėl revoliucija nepavyko? Aweyde atsakė: "*Nebuvo tikėjimo savo jėgomis,* — visi, neišskiriant kraštutiniųjų revoliucionierių, atsidėjo prancūzais, laukė prancūzų. O antra, sukilimas įvyko per anksti."[43]

Bobrovskiui žuvus, baltukas Ruprechtas tvarkė užsienio ir finansų reikalus, Aweyde administraciją, Juozas Janowskis karo reikalus. Kiti nariai buvo Gilleris, Maykowskis ir rašytojas Edvardas Sowińskis. Kng. Čartoryskis jau kovo mėn. paskubėjo pareikšti šiai "balandinei valdžiai' ištikimybę. Balandžio 28 dekretu, Ruprechto siūlymu, "piliečiui Čartoryskiui" buvo pavesta atstovauti reikalus svetur, su titulu "tautos reikalams įgaliotinis už Lenkijos sienų," įskaitant ginklų pirkimą ir paskolų parūpinimą. Krokuvoj apsistojo diplomatijos šefo "agentas-korespondentas" Stan. Koźmianas, o Paryžiun buvo pasiųstas Leonas Królikowskis sucentralizuoti iš visų Europos kampų plaukiančių aukų reikalą. Belgijoj, Lježe, nuo vasario mėn. veikė speciali komisi-

[43] **Polska Jej Dzioje i Kultūra**, III, 406-407; **Pokazanija i Zapiski Oskara Aveide,** Moskva 1961, pp. 531-532.

ja ginklams supirkinėti. Taigi baltukai svetur darbavosi sukilimo naudai dar prieš įėjimą valdžion. Norėta paskelbti viešą vyriausybę — lengviau diplomatiniams santykiams tvarkyti, bet svetur nebuvo kur būstinę steigti, o krašte buvo neįmanoma skelbtis. Galop toji balandinė vyriausybė 1863 V 10 dekretu pasiskelbė jau nebe "Laikinąja", bet tiesiog "Tautine" ar "Krašto Valdžia" (Rząd Narodowy) ir pakeitė antspaudą: dabar skyde buvo Erelis, Vytis ir Arkangelas su karališku vainiku virš skydo — vainikas pakeitė kryžių.

Tuo tarpu sugriuvo Vieliopolskio sukurtas autonominių įstaigų pastatas.

Greta Čartoryskio pranešimų apie prancūzų politikos pasikeitimą po to, kai Rusija pasirašė su Prūsija "Alvenslebeno sutartį" (1863 II 8), pagal kurią abiejų kraštų organai ir kariuomenės bendradarbiaus sukilimo malšinime, sukilėlius besivejant galės pereiti sieną, turės ryšininkus ir dalinsis informacijomis, — užsienio karinės intervencijos galimybė pradėjo veikti valdančiųjų klasių nuotaikas. Sukilimo paskelbtas valstiečių klausimo ir žemės nuosavybės teisių išsprendimas slėgė bajoriją, kuri pradžioje laikėsi nuošaliai nuo bet kokios nelegalios veiklos. Vasario galop ir kovo pradžioje baltukų stovyklą pasiekė Čartoryskio raginimas sukilimą iš revoliucinio padaryti "tautiniu". Kovo pradžioje paaiškėjo rusų karinės vadovybės III 6 potvarkis, kuris policinę galią pavedė kaimų bendruomenėms. Bajorijai tatai atrodė skerdynių kurstymu, Galicijos skerdynių pakartojimu. Dvarininkija atsidūrė tarp dviejų ugnių — ir iš rusų mažiausiai galėjo tikėtis užtarimo. Vienintelis išmintingas kelias atrodė — perimti sukilimo vadovybę, nukreipti eigą santūresniu keliu.

Rusų instrukcija pasitarnavo pretekstu, ir nutarta — protesto ženklan — atsistatydinti iš visų pareigų administracijoje. Arkivyskupas Felińskis nuvyko pas Vieliopolskį prašyti paaiškinti rusų instrukciją, bet išdidusis margrafas nieko neaiškino. Arkivyskupas nuvyko pas Vietininką Konstantiną, kuris ramiai aiškino, jog instrukcija pastoja kelią sauvalei, ir valstiečių sargybos veiks karinių organų žinioje. Išdidus margrafo atsisakymas meluoti ir Vietininko "valdinis melavimas" vertė arkivyskupą dvejoti, nors kovo 10 d. — kaip tiktai Liangevičiaus diktatūros paskelbimo dieną — visi kiti Valstybės Tarybos nariai atsistatydino. Kovo 12 arkivyskupas irgi įteikė atsistatydinimą, bet Vietininko įtikinėjamas atsiėmė raštą. Tačiau įstaigose sėdėję "draugai" pasirūpino, kad Paryžius tą pačią dieną patirtų apie arkivyskupo atsistatydinimą — ir kitą dieną kng. Napoleonas savo garsioje kalboje Senate tą arkivyskupo veiksmą minėjo kaip maskoliškos priespaudos ir barbariškumo įrodymą. Bėdon patekęs arkivyskupas ryžosi parašyti laišką carui, įrodinėdamas reikalą Lenkiją padaryti nepriklausoma valstybe, su Rusija surišta dinastiniais ryšiais. Tasai kovo 15 rašytas laiškas po savaitės buvo Vietininko sugrąžintas, ir arkivyskupas vėl pristatė savo atsistatydinimą iš Valstybės Tarybos. Tie patys Vietininko įstaigoje sėdėję "draugai" persiuntė atmesto laiško tekstą Prancūzijos vyriausybei, kuri tuojau jį paskelbė "Moniteur'e". Arkivyskupas po to buvo oficialiai iškviestas Petrapilin pasiaiškinti: jis iškeliavo birželio 14 — ir sugrįžo tik po 28 metų tremties Jaroslavlyje. Tuo tarpu bajorai ir miestiečiai atsistatydino iš įvairių tarybų. Vietininko padėtis pasunkėjo — jis buvo Petrapily įtariamas, ir balandžio mėn. pas "Kostią" Varšuvon buvo atsiųstas "angelas sargas", grafas Fedoras Fedorovičius Bergas pavaduoti gen. Eduar-

dą Andriejevičių Ramsayų. Tuo pačiu metu prasidėjo diplomatinėmis notomis apsikeitimas su Vakarais.

Pastodamas kelią numatomiems notų reikalavimams, caras stačiatikių Velykų dieną kovo 31 (balandžio 12) paskelbė amnestiją sukilėliams, kurie vieno mėnesio eigoje, ligi gegužės 13, sudės ginklus, ir pažadėjo galioje išlaikyti ligi šiol suteiktas koncesijas. Tautinė Vyriausybė tą pačią dieną viešu atsišaukimu atmetė amnestiją — esą, sukilimo tikslas nėra laimėti "daugiau ar mažiau laisvų institucijų, kurios maskvinės valdžios sąlygose niekad nesudaro jokios garantijos, bet nusikratyti mums nekenčiamu jungu, išsikovoti visišką nepriklausomybę ir valstybingumą."

Sukilimas anuomet jau smarkiai vystėsi Lietuvoje. Dar nebuvo žinoma, kad ukrainiečiai ir didžioji baltgudžių dalis nepajudės, tačiau visus padrąsino gandai apie Prancūzijos, Anglijos ir Austrijos diplomatines notas bei intervencijos galimybes. Tačiau intervencija vis neateidavo, gausūs ir šauniai aprūpinti savanorių daliniai, nekliudomai įsiveržda vę iš Galicijos ir prasiveržda vę pro nedraugingų prūsų budrumą, vienas po kito buvo sumušami, nyko, traukėsi atgal, rusams ir kitiems palikdami ginklus, kurių taip reikėjo, bet nebuvo, krašto gilumoje ir Lietuvoje.

Padlewskis nepritarė "pagrindinių revoliucinių dėsnių pažeidimui", kai vyko pirmoji diktatūra, gi patyręs apie antrą diktatūrą — ketino atsistatydinti, bet jį įtikino Bobrowskis: "Tik tie, kas ištveria ligi galo, verti žmonių pagarbos. Kas mums iš to, kad aplink mus vyksta įvairių nenuoseklumų ir niekšybių... jei mes deramai vykdysime savo šventas pareigas. Jei žūsime pareigas beeidami, mūsų byla įgys dvi švarias asmenybes, kurios bus pavyzdžiu kitiems." Netrukus balandžio 12 Bobrowskis žuvo. Balandžio 21 Padlewskis vyko Prūsų pasienin pasitikti naujo savanorių dalinio, bet įkliuvo į rusų nagus — prūsų organai buvo juos įspėję. Gegužės 15 d. Padlewskis buvo sušaudytas, nepaisant paskelbtos amnestijos ir dar gyvas užkastas.

Vienas po kito kautynėse, kartuvėse, sušaudymuose bei kalėjimuose nyko jaunimas ir pirmykščiai jo vadai, bet sukilimas nesiliovė — tebevyko "ginkluotoji demonstracija", belaukiant Europos intervencijos, kuri pasiliko grynai moraline. Ginklų pristatymui kelią pastojo Prūsai. Gi tuo tarpu siautėjo kraštutinio rusiško nacionalizmo išbujojimas, ypač po to, kai sukilimas pasireiškė Lietuvoje ir Lietuvos sukiliminio komiteto (Kenevičiaus) misija mėgino sukelti rusų valstiečių sukilimą Kazanėje, bet rusas studentas išdavė sąmokslą ir vėliau iš valdžios gavo 3,000 rublių, ne 30 skatikų.

Rusų akyse visų negerovių kaltininkais pasidarė "lenkai" ir "jėzuitai". Vilniuje viešpatavo ir didžiai religingu patriotu dėjosi bedievis ir vagišius Muravjovas, o Varšuvoje Vietininku tapo baltietis vokietis, gen. Teodoras (Fedor Fedorovič) Bergas, kuris niekino rusus ir nekentė jų, bet vykdė rusų pavestą jam misiją. Bergas 1815 m. šnipinėjo Lietuvoje, po to Konstantinopoly ir Vokietijoj, galop tapo Suomijos gubernatorium, žiaurumų išmokęs dar Vengrijos sukilimą malšinant. Netrukus po atvykimo Varšuvon, Bergas ilgesniame pokalbyje su Austrijos konsulu baronu Ledereriu šiais žodžiais išpažino savo nusistatymą: "Esu Austrijos grafas, apdovanotas šv. Stepono Kryžiaus ordinu, kurį Jo Ciesoriškoji Didybė, jūsų kaizeris, savo laiku man suteikė. Priklausau prie Vereino tų žmonių Rusijoj, kurie nesutinka su carinės-rusiškos

valdžios pastarųjų metų politika, betgi, to nepaisant, pasilaikė savo nusistatymą ir iš caro pusės pareigas bei pasitikėjimą. Pasiremdami tuo pasitikėjimu, garsiai dėstome savo pažiūras, ir mus vadina vokiškai-rusiška arba Nesselrodes partija... Esu nuomonės, kad visais reikalais Rusijos interesai sutampa su Austrijos ir Prūsų interesais."

Iš tiesų, vokiškoji partija įgijo daug įtakos caro "Sašos" rūmuose. Senrusių partija dabar pakeitė frontą ir tik vokiečiuose tematė išgelbėjimą. Liberalai užmiršo liberalizmą ir skelbė kraštutinį rusiškai-pravoslavišką šovinizmą. Rusija smarkiai mobilizavosi. "Kolokolo" tiražas Rusijoj susyk smuko. "Revoliucionieriai" nesireiškė, o popai ir žandarai kurstė tamsias ukrainiečių ir gudų mases prieš ponus-katalikus.

Baltukams prisidėjus prie sukilimo ir vadovybės, pradėjo nykti santykiai su Europos revoliucionieriais, nors, anot Šeliongovskio, "liaudies ir darbininkų masės buvo vienas ir vienintelis lenkų reikalo bičiulis — čia Italijoj, kaip ir Šveicarijoj, Anglijoj, Prancūzijoj, Švedijoj, netgi Vokietijoj, ir tik toms masėms spaudžiant, europinė diplomatija pradėdavo kalbėti."[44] Vis dėlto paskiri italai, prancūzai ir vengrai savanoriai kovojo, žuvo ir kentėjo, pav. garibaldiečiai — Francesco Nulio, žuvęs prie Krzykawkos, Elia Marchetti, sužeistas ten pat ir miręs nuo žaizdų, plk. Luigi Caroli, miręs tremtyje Sibire, nepaisant Italijos vyriausybės intervencijos; Giovanni Bellotti žuvo Lietuvoje — Gardino apylinkėse; Vloclavke sušaudytas Stanislao Becchi, rusų budeliams betaikant į jį, sušukęs "Vive la Pologne! adieu fréres polonais"; Luigi Navone buvo Plocko apylinkių karinis vadas ir, po sukilimo, Prūsuose savo kaštais išlaikė kelis sukilėlių karininkus; Agesilao Venanzio, ištremtas į Sibirą; plk. Scarpa buvo Krokuvon atvykęs ir turėjo vadovauti tarptautiniam legijonui, kuris niekad nesusikūrė. Iš prancūzų savanorių žinomiausi buvo François Rochebrun ir plk. Young de Blankenheim, žuvęs prie Brodovo.

Pogrindžio vyriausybės dažnokai keitėsi — valdžia priklausė tam, kas antspaudą turėjo: tauta nesiteiravo kas slaptoje valdžioje sėdi, bet vykdė pažįstamo antspaudo patvirtintus įsakymus. "Gegužinė" valdžia sudarė "Priežiūros Komisiją" ir "Revoliucinį Tribunolą", ir tas pat gegužės 25/13 buvo pakartota Lietuvoje. Sudaryta "Nesiliaujanti saugumo taryba" išdavikams ir okupanto nusikaltėliams bausti. Varšuvoj vienu dekretu netgi paskelbta, kad "kiekvienas šalies pilietis turi teisę kitą įskųsti". Valdžioje anuomet buvo du advokatai ir teismo asesorius Erazmas Malinowskis, sekretorium nuolat tebebuvo fenomenalią atmintį turėjęs Juozas Janowskis. Vienu įsakymu Malinowskis paskelbė, kad tautinių mokesčių rinkime susikompromitavę sukčiai — netikri rinkėjai — būtų įduodami rusų valdžiai. Paskiri organizacijos vienetai pradėjo savarankiškai veikti. Buvęs Petrapilio universiteto studentas Aleksandras Waszkowskis nustebino Europą : jis iš Karalystės iždinės pagrobė visą kapitalą — 24 milijonus auksinų. Tačiau Vaškovskis pinigų nedavė tuometinei valdžiai ir pareiškė, kad jis pinigus perduos taut. vyriausybei su sąlyga, kad tą vyriausybę sudarys iš kalėjimo tik ką paleistas Karolis Majewskis. Vyriausybės nariai pasitraukė, ir naują valdžią sudarė Majewskis. Jis valdžion pasikvietė kngt. Tadą Liubomirskį, grafą Stan. Zamoyskį, dvarininką Karolį Kurtzą ir bankininką Kronenbergą, visus baltukus, — kurie vargais negalais

[44] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 417.

sutiko valdžion įeiti "kai sąlygos bus palankesnės", o tuo tarpu valdžią patikėjo Majewskiui. Tad pastarasis valdžion įtraukė mokytoją Vlad. Golembierskį, mieroslavskininką Stan. Krzemińskį, adv. Aweydę ir "amžinąjį narį" Janowskį. Netrukus nariai vėl keitėsi.

Ši "liepinė" valdžia buvo tvarkinga ir greit suorganizavo slaptą spaudą, finansinius reikalus, policiją, ir sukūrė savo siaubą — "Saugumo Sargybą" su jos štiletininkais sprendimams vykdyti. Netrukus saugumiečiai dėjosi esą aukščiau valdžios ir sutraukė žudikus, didmiesčio padugnes. Janovskis tvarkė ryšių "ekspeditūrą" — pašto, geležinkelių, įstaigų ir parduotuvių tarnautojų tinklą. "Sekretorių Lietuvai" tebebuvo Vaclovas Przybylskis, bet netrukus jis tapo miesto komendantu. Šios valdžios metu susilaukta sunkių pralaimėjimų kovos laukuose — sumuštas Zigmanto Jordano iš Galicijos atvestas dalinys ir nepasisekė gen. Wysockio ekspedicija Volynijon.

Sukilimui nesiliaujant, rusai atstatė margrafą Vieliopolskį. 1863 VII 16, rusų konvojaus saugomas, markizas išvyko svetur, apsigyveno Drezdene, ir niekad nebegrįžo tėvynėn.[45] Petrapilin pas brolį carą iškviestas Vietininkas Konstantinas sugalvojo civilinės vyriausybės vadovybę pasiūlyti grafui Andriui Zamoyskiui. Caras sutiko, bet Zamoyskis Paryžiuje atmetė kvietimą. Tad, caro "Sašos" pageidavimu, Konstantinas Vietininko pareigas perdavė Bergui ir su šeima išvyko "atostogų" į Krymą. Bergas dabar nevaržomas smaugė sukilimą visom "muravjovinėm" priemonėm, bet kautynių laukuose smarkiai tebesireiškė visa eilė dalinių, kurių tarpe ypač garsėjo Taczanowskis, Zigm. Chmieleńskis (maskolių pramintas "čiortu"), šulinių kasėjas Borelowski-"Lelewel", ir gen. Mykolas Jonas Heydenreich-"Kruk". Pastarasis, gimęs Varšuvoj 1831 m., buvo rusų kavalerijos rotmistras, Petrapilyje siūlėsi kovoti Lietuvoje, bet iš Vilniaus Vadyba jį pasiuntė Lenkijon. 1863 VIII 4 jis puolė lietuvio saperių poručiko Liaudanskio vadovaujamą pašto palydą ir užgrobė 201,000 rublių — tai buvo antras garsus pinigų užgrobimas.

1863 IX 16 Majewskis valdžios antspaudą perdavė naujai vienų revoliucionierių vyriausybei—Ign. Chmieleńskiui, poetui Adomui Asnykui, Stan. Frankowskiui, Juoz. Narzymskiui, Vaitiekui Biechońskiui. Tačiau civiliniai padaliniai atsisakė paklusti kiaurai kraštutinių raudonikių miestiečių valdžiai. Vis dėlto, su sostinės organizacijos talka, naujoji valdžia pamėgino nudėti Bergą. Rugsėjo 19 į pravažiuojantį Vietininką buvo šauta iš Zamoyskio rūmų ir numestos penkios bombos — krito 3 kazokai ir 5 arkliai, bet Bergas liko sveikas. Rusai įsiveržė į rūmus, viską išplėšė, citadelėn nusivarė 227 rūmų gyventojus. Vėliau rūmai buvo konfiskuoti ir visam miestui uždėta stambi kontribucija. Baudos paskirstymas priklausė nuo mokesčių mokėtojų sąrašų, tad revoliucionieriai nutarė sudeginti mokesčių knygas — ir supleškino rotušę. Po

[45] "Kai 1868 m. skulptorius Ogińskis norėjo padaryti jo biustą ir pasiprašė leidimo, margrafas griežtai atsisakė. — Vadas, kuris pralaimėjo mūšį, neturi teisės pasilikti ateities kartoms, — atsakė niūriai. Margrafas klydo. Kosciuška irgi buvo vadas, kuris pralaimėjo mūšį ir tas baisias kautynes prie Maciejovicų, o vistik ne tiktai pasiliko ateities kartoms, bet tapo tautos didvyriu. Bet Kosciuška krito kovoje su priešu, Vieliopolskis pralaimėjo mūšį su savąja visuomene, kilusia kovoti už Kosciuškos idealus. Vieliopolskis ligi mirties buvo įsitikinęs savo politikos teisumu. Bet ... nesuprato laiko dvasios, nesuprato savosios visuomenės, ir savoji visuomenė ligi galo nesuprato jo." — Śliwiński, **Powstanie Styczniowe**, 217.

to sekė pasikėsinimai prieš policininkus, šnipus ir žandarus. Bergas atsiliepė masiniu teroru — dažni patruliai gatvėse suėminėjo žmones, kratė butus, mirties sprendimai buvo vykdomi viešai. Patsai revoliucinis miesto komendantas Juozas Piotrowskis, buvęs Sūduvos vadas, buvo suimtas ir pakartas. Chmieleńskis ir Frankowskis turėjo bėgti iš miesto.

Organizacijos tinklas nuolat plyšo, nuolat keitėsi — ligi 1863 m. spalio mėn. sostinėn atvyko 37 metų amžiaus "lietuvis", buvęs rusų kariuomenės pulkininkas, po to sukilėlių dalinio vadas "Lietuvoje", pietinėje Gardino gb srityje. Tai buvo Romualdas Trauguttas — įžymiausioji lenkuose sukilimo asmenybė. Atvykęs vyriausybės posėdin — jis pats perėmė vadžią. Nuo tol bendrų posėdžių nebebuvo — diktatorius Trauguttas tiesiogiai ir garbingai tvarkė reikalus su atitinkamais pareigūnais ligi pat jo suėmimo 1864 IV 11.

VI. STUDENTIJA RUSIJOS UNIVERSITETUOSE

"Tuo tarpu kai Karalystėje per 30 metų jaunuomenės auklėjimas buvo apleistas, filaretinių draugijų dvasia tebegyvenę lietuviai savo sūnus siuntė į universitetus Maskvoje, Petrapilyje arba Dorpate, kur lietuvių jaunimas, nei kiek nenustodamas tautinių nusiteikimų, ruošėsi tapti kraštui naudingais piliečiais. 1835-1848 metų laikotarpyje ypač Dorpatas išleido visą būrį veiklių ir išmintingų žmonių, kurie dabar kiek palankesnėmis sąlygomis užėmė įtakingas vietas visuomenėje.

"Tai jų nuopelnas buvo komitetų nutarimai valstiečių reikalu, tai jie nuveikė, kad lenkiškas gaivalas Lietuvoje išlaikė savo pirmykščių reikšmę, kad išėjo iš Mikalojaus persekiojimų Dantės pragaro sustiprintas ir dabar atsibudo naujam gyvenimui."[46] Ir kitas rimtas lenkas rašo:

"Lietuvių jaunuomenė, kietesnė [nei lenkai], irgi vykdavo, kaip ir Karalystės jaunimas, į Rusijos universitetus: medicinos studijoms į Maskvą, gamtos mokslams į Dorpatą arba teisei į Petrapilį."[47]

Lietuvoje nebeliko aukštojo mokslo įstaigų: Vilniaus universitetas uždarytas 1832 m. gegužės mėn. (geg. 1 įsakymu) — jo turto ir knygyno didžioji dalis perkelta į naujai įsteigtą Kijevo universitetą, kuris Konarskio suokalbio laikais buvo metams uždarytas, bet 1849 m. vėl atidarytas; Vilniaus universiteto likučiai — Medicinos-Chirurgijos Akademija uždaryta 1841 XII 30, o Dvasinė Akademija 1832 m. iškelta į Petrapilį. Karo Mokykla (iš Brastos į Maskvą ir galop) Vilniun buvo atkelta 1859 m. vasarą. Vilniuje veikė Bajorų Institutas, privati mokykla mergaitėms, ir pora gimnazijų.

1845-6 metais Vilniuje jaunų mokytojų brolių Prano ir Aleksandro Dalewskių iniciatyva susikūrė slapta "Lietuvių Jaunimo Sąjunga" (Związek Młodzieży Litewskiej), kuri pradžioje filaretų ir filomatų pavyzdžiu siekė grynai humanitarinių tikslų, bet nuo 1848 m., po visą Europą nušvitus "tautų pavasariui", ši organizacija, su skyriais kitose Lietuvos ir Baltgudijos mokyklose, * 4

[46] Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 11.
[47] Dr. Adam Szelągowski, veikale **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 325.

gyvai domėjosi politine-revoliucine veikla. Vykdami į universitetus Rusijoj, Vilniaus bajorų instituto ir kitų gimnazijų auklėtiniai nenutraukė saitų nei savitarpyje, nei su buvusiųjų savo mokyklų besikeičiančia jaunuomene, nors ir neturėta formalios organizacijos. Ypač gyvas buvo Petrapilio "Lietuvių Jaunimo Sąjungos" ratelis, kuriam priklausė ir valuinietis Zigmas Sierakowskis,[48] ir busimieji Lietuvos sukilimo vadai — Jokūbas Geištaras, Aleksandras Oskierko, Jonas Stanevičius, Bronius Zaleskis ir kiti.

Petrapilyje studentija buvo ir ponijos remiama, ir į salonus įsileidžiama, pav. pas žinomą rašytoją grafą Henriką Rzewuskį, kuris su grafu Mykolu Grabowskiu ir sekretariato Lenkijos Karalystės reikalams pareigūnu bei laikraščio "Tygodnik Petersburski" leidėju Juoz. Przeclawskiu ėjo visiško bendradarbiavimo su Rusija keliu. "Literatūriniuose vakaruose" pas Rzewuskį ir vietinius pareigūnus bei profesorius studentai dažnai ginčijo ciniška taikstymosi su Rusija kelią. Nors užsienio spauda nebuvo Rusijon įsileidžiama, tačiau ir Petrapilio studentija nugirdo apie įvykius Europoje ir gandus apie Vengrijoj organizuojamą lenkų legijoną. Sierakauskas buvo kolegų įgaliotas nuvykti Vengrijon — anot V. A. Djakovo, pas gen. Berną, anot Šeliongovskio, pas gen. Wysockį — patirti tikrąją reikalų būklę. Deja, Sierakauskas buvo suimtas Austrijos pasienyje: anot Djakovo (veik aklai sekusio Koszczycą, tik apleidžiant antirusiškas nuotaikas) — išduotas prieš pereinant sieną; anot Šeliongovskio — grįžtant po susitarimo su gen. Wysockiu "išduotas žydo, kuris jį vedė per sieną". Sierakauskas buvo atiduotas į areštantų batalijoną Orenburgo srity, Kirgizijoj, ir ten susitiko visą būrį savo buvusių draugų ir kitų tautiečių — lenkų ir lietuvių.[49]

---

[48] "Artimiausieji jo kolegos, lygiai kaip ir jis mylimi lenkų akademikų, buvo: G. Gejsztoras, Narbutas ir Adolfas Sawickis, visi lietuviai. Su kuriuo iš jų Zigmas buvo išvažiavęs į Vilnių, nežinia, tačiau iš tos ekskursijos pasiliko atsiminimas anekdotuose apie jo gražbylystės talentą ir tautinės idėjos propagavimo sugebėjimus. Kartą tame mieste jis užtiko procesiją ir tuojau prie jos prisidėjo, o eidamas greta pamaldžių miestiečių, pradėjo jiems pasakoti, kad jis pats esąs anūkas mėsininko Morawskio, kuris Kosciuškos laikais smarkiai skerdė maskolius, ir po to labai spalvingai nupasakojo maskolių žiaurumus."— Waclaw Koszczyc, **Zygmunt Sierakowski**, naczelny wódz Żmudzi w r. 1863, Kraków, b.d. (1891?), p. 13. — Lietuvių Enciklopedija, IV, 247-8, vadina "Lietuvos broliškos jaun-nės sąjunga" (Związek Bratniej Młodzieży) ir įsteigimą nukelia į 1848 m. Tačiau visi Sierakausko biografai mini 1845-6 mm. Tremtytyje Sierakausko draugai irgi buvo lietuviai — Bron. Zaleskis, Jonas Stanevičius, Ed. Želigovskis (poetas "Sowa").

[49] Koszczyc, **Sierakowski**, 15-16; V(ladimir) A(natoljevič) Djakov, **Sigizmund Sierakovskij**, Socekgiz, Moskva 1959, pp. 12-14; Szelągowski, **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 328. — Tas pats Djakovas savo vėliausiame straipsnyje, "Materialy k biografii Sigizmundą Sierakovskogo", kolektyviniame veikale **Vosstanije 1863 g., op. cit**., (pp. 63-124), pasiremdamas III Otdielenijos (žandarmerijos-žvalgybos) archyvais ir bylos duomenimis, įrodo, kad Sierakauskas 1848 m. balandžio pradžioje išvyko iš Petrapilio, IV 8 buvo Rogačeve, aplankė brolį Žitomire, pasuko į vakarus, aplankė motiną ir samdytu vežimu IV 21 atvyko į pasienio mt. Počajevą, kur ruošėsi nakvoti, bet buvo suimtas, kai nakvynvietės darbininkas pranešė, kad svečias teiravosi apie sienos perėjimą ir per vežiką siūlė pinigų už pervedimą per sieną — p. 68. Tokie originalūs duomenys paneigia Šeliongovskio nedokumentuotą teigimą, kad Sierakauskas, "aprūpintas gen. Wysockio raštais ir instrukcijomis, grįžo iš ten (Galicijos) į kraštą, bet pakeliui atgal" buvo suimtas.

Aleksandrui II įžengus į sostą, 1855 m. buvo atšauktas universitetų studentijos skaičiaus ribojimas ir prasidėjo smarkus studentijos gausėjimas. Petrapilyje "lenkai" sudarė tarp trečdalio ir ketvirtadalio visos studentijos. Snytko, kurio straipsniu šis skirsnis yra pagrįstas,[50] nurodo, kad Maskvos universitete 1856 m. studentų buvo 429, gi 1860 m. jau 1,442. Ir socialinė studentijos sudėtis pasikeitė — 1861 m. Maskvos universitete studentų buvo: dvarininkų ir valdininkų vaikų 1,063 (68%), kunigijos 142 (9.1%), pirklių ir garbės piliečių 134 (8.6%), raznočincų (laisvų profesijų ir bajorystės neįrodžiusių, kuriuos Janulaitis lietuviškai vadino "berangiais") 44 (2.9%), valstiečių 22 (1.4%), žydų 19 (1.2%). Snytko randa reikalo "pabrėžti, kad studentijos tarpe žymiai padidėjo raznočincų ir lenkų nuošimtis."[51]

1855 m. gale leista kurti studentų savišalpos kasas, skaityklas, bibliotekas. Lėšoms sutelkti leista ruošti koncertus, rinkliavas, vakarus, spausdinti "studentų rinkinius". Taigi studentijoje pasireiškė visuomeninės veiklos ir atsakingumo pradai — susirinkimai, valdybų ir komisijų rinkimai, apyskaitiniai darbai. Po kiek laiko universtetų vadovybės jau skundėsi, kad studentai "darė, ką norėjo..., į savo susirinkimus šaukė rektorius ir dekanus, reikalavo iš jų paaiškinimų, ir jie eidavo, aiškinosi, stengėsi nuraminti jaunimą." Savaime pradėjo prasimušti studentų grupių vadovai ir reiškėsi kritika — netgi paskaitose vieniems profesoriams plodavo, kitus nušvilpdavo. 1858 m. gruodžio m. vyriausybė potvarkiu uždraudė studentams reikšti savo nusistatymus paskaitų atžvilgiu ir įspėjo profesorius neieškoti studentijoje populiarumo.

Ir taip savaime gimė pačios valstybinės ir socialinės santvarkos kritika ir mezgėsi slapti rateliai, kuriuose III Otdielenije pasistengė turėti savo agentų. Reiškėsi įvairios srovės. Snytko cituoja iš rusų žandarų archyvo vieno "lenko-studento" laišką savo bičiuliui Vilniuje 1863 m. sausio mėn.: "Universitete jaunų vyrų tarpe galima rasti tokių, kuriais galima pasikliauti. Tai tie revoliucionieriai raudonais marškiniais, atdarais kaklais, nepatenkinti dabartimi, besigėdiją praeities; jie nori viską sugriauti ir ant despotizmo griuvėsių pastatyti naują pastatą."[52] Snytko įsakmiai nepasako, bet laiškas apibudina *rusus* studentus. Gyviausiai buvo diskutuojamas valstiečių arba žemės reformos klausimas. Caro cenzoriai niekad nepasižymėjo išmintimi, tad ir legalioje spaudoje — apeinant cenzorius — gudriai buvo reiškiamos revoliucinės idėjos, ir tų idėjų reiškėjai darėsi populiarūs studentijos tarpe, k.a. "Sovremienniko" redaktorius Nikolaj Gavrilovič Černyševskij, publicistai plk. Nikolaj Vasiljevič Šelgunov, Nikolaj Aleksandrovič Dobroliubov ir kiti. Pasirodydavo ir Londone Herzeno leidžiamo "Kolokolo" numeriai, kuriuos esą patsai caras godžiai skaitydavęs.

Skirtingai nuo rusų reiškėsi "lenkai" studentai, kurių po 1855 m. smarkiai padaugėjo Rusijos universitetuose. Mes jau matėme, kad tie "lenkai" buvo ne iš Lenkijos Karalystės, bet iš "vakarinių" arba "lenkiškų" gubernijų. Lenkiški rateliai, kaip matėme, reiškėsi jau 1845-1848 m. ir pagyvėjo 1855-

[50] T. G. Snytko, "Studienčeskoje dviženije v russkich universitetach v načale 60ch godov i vosstanije 1863 g." kolektyviniame **Vosstanije 1863 g**., op. cit. 176-322. Plg. A. F. Smirnov, **Revoliucionn.vje Sviazi narodov Rossii i Polši 30-61 gody XIX vieka**, Moskva 1962, 154-5, 395.

[51] **Vosstanije** ..., 190.

[52] Snytko, "Studienčeskoje ..", **Vosstanije**, 182.

1862 metais, kai privažiavo daug studentų ir iš tremties grįžo buvusieji studentai. Kijeve buvo daugiausiai "lenkų" (lenkų teigimu, 1,000 iš 1,200) — veik visi iš "vakarinių ir pietvakarinių gubernijų". Ten reiškėsi slapta draugija "Związek Trojnicki", kurią sudarė trijulės: kiekvienas narys žinodavo tik tris kitus narius. Kai pasidarė įmanoma reikštis viešai, Kijeve susidarė Lenkų Studentų Koło (Ratelis), kuris turėjo Lietuvos, Valuinės, Podolės, Ukrainos ir Koronos "gminas". Iš Kijevo ratelių išėjo pirmoji iniciatyva apjungti arba suderinti studentijos ratelius Rusijos universitetuose ir užmegzti saitus su Lenkijos studentija ir politiniais rateliais. Iš Kijevo studentijos veikėjų iškilo vienas įžymiausių sukilimo rengėjų ir vadovų, vėliau 1863 IV 12 dvikovoje žuvęs Steponas Bobrowskis, ir kiti. Idėjiniu atžvilgiu tai buvo demokratinis, liaudininkiškai orientuotas sąjūdis "su lengvu chlopomanijos atspalviu, kuris reikšdavosi kaimiškų sermėgų vilkėjimu, pamėgimu dainuoti ukrainiečių dumkas ir tt."[53] Ligi 1860 m. politinė veikla Kijeve nepasireiškė. Tais metais sugalvota rašyti studentų "adresą" carui, reikalaujant lenkų kalbą padaryti dėstomąja universiteto kalba. Adresas jau buvo surašytas ir deputacija išrinkta, kai busimasis istorikas Vladimiras Bonifaco s. Antonovičius ir kiti Ratelio nariai-ukrainiečiai pagrasino rašysią kontr-adresą, reikalaudami "malorusų" kalbos įvedimo. Antonovičius nuo tada atkrito nuo lenkiško sąjūdžio, o lenkai, užuot vykę į Petrapilį, iškeliavo Varšuvon su adresu Žemės Ūkio Draugijai.

Ši iniciatyva užmezgė jau tarp-universitetinius saitus. Panašaus turinio "adresus" Varšuvon turėjo vežti ir Petrapilio, Maskvos bei Dorpato (Tartu) universitetų deputacijos. Žandarai dalį "deputatų" pakeliui sulaikė Lietuvoje, o kiti prisistatė Varšuvon kaip tik 1861 m. vasario mėn. "skerdynių" išvakarėse, bet savo raštų nepristatė: įspėtoji policija dieną prieš manifestaciją privertė juos išvažiuoti iš Varšuvos. Vis dėlto studentų iniciatyva metė Lietuvos, Rusios ir Koronos vienybės šūkį kovoje už tautines teises. "Koroniažai" ligi tol nebuvo tikri: "saikingieji" lenkai tenkinosi veikla Karalystės ribose, bet dabar ir baltukai ir raudonikiai atvirai stojo už "istorinę Lenkiją."

Dar keli žodžiai apie Kijevo studentijos pobūdį: bolševikiškai atpasakojant Oskaro Aweydės parodymus — Kijeve reiškėsi (Aweyde rašė: "iš šios draugijos, iš šio ratelio vėliau išsivystė...") trys "partijos". Snytko necituoja Aweydės ištisai, tik atpasakoja vyr. tardytojo gen. Rozvadovskio raportą Bergui: kad vieną srovę sudarė "lenkai-dvarininkai", siekę "tose provincijose išlaikyti katalikiškąjį polonizmą"; antrą partiją sudarę lenkai -revoliucionieriai, norėję "revoliucijos keliu laimėti lygias teises tautybėms, sudariusioms senąją lenkišką valstybę"; trečion partijon "telkėsi ukrainiečiai (Aveidės išsireiškimu 'rusinai') su Antonovičium priešakyje [Aweyde jo nemini — KJR], kurie ėjo prieš Ukrainos prijungimą prie Lenkijos, už savarankią ukrainiečių valstybę." Aweyde ne visai taip rašė, bet... Toliau Snytko teigia, kad "Trijulių" draugija "per savo narius..., gyvenusius Petrapilyje, palaikė tamprius saitus su Dombrovskio-Sierakausko draugija."[54] Pastarajam teigimui pagrįsti neužtikau lenkų šaltiniuose duomenų, kad "Trijulių" ratelis būtų turėjęs skyrių kituose miestuose.

---

[53] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 327.

[54] **Vosstanije** ..., 199; **Pokazanija i Zapiski Oskara Aveide**, 133, 278.

Labai šakota veikla pasireiškė Petrapilyje. Šalia universiteto ten buvo gen. štabo akademija, medicinos-chirurgijos akademija, technologijos institutas, kalnų inžinerijos, susisiekimo, girininkystės ir kitos specializuotos mokslo įstaigos, bei karinės mokyklos. Pacitavęs mūsų jau nurodytą statistiką (p. 16), Snytko prideda: "Reikia pabrėžti, kad į rusiškus universitetus vyko daugiausiai vargingų tėvų vaikai. Stambūs dvarininkai, ponija bevelijo vaikus mokyti užsienio universitetuose." Snytko gerai susipažino su žandarų "agentūriniais pranešimais", kurie rodė, kad "didžiuma jų yra priešiškai nusiteikę vyriausybės atžvilgiu ir veda kalbas apie galimybę atstatyti nepriklausomą Lenkiją". Iš viso vyriausybė raukėsi prieš "katalikybės augimą, studentų-lenkų daugėjimą". Pradėta kalbėti apie reikalą "suvaržyti lenkų įstojimą į rusiškus universitetus ir kitas aukštojo mokslo įstaigas." III Otdielenijos agentams buvo įsakyta stebėti naujų studentų įstojimą ir pranešinėti. Vienas agentas, anot Snytkos, "matyt stengdamasis įsiteikti valdžiai, aiškiai perdėjo" lenkų pavojų: 1861 IX 4 (turbūt senu stiliumi) jis pranešė, kad "šią dieną Mediko-chirurginėj akademijoj paskirtas priimamasai egzaminas. Laisvais klausytojais įstoti gauta ligi 95 prašymų, iš kurių ne daugiau kaip 10 asmenų rusai, visi kiti lenkai". Tasai agentas pabrėžė, kad lenkų studentų didžiuma skurdžiai (biedniaki): "lenkiškos studentiškos plikių (goli) masės" nepajėgia nei uniforminių drapanų pasisiūdinti ir "kaip anksčiau, taip ir dabar trankosi apsirengę visokiausios rūšies fantastiškais savo nudėvėtais rūbais". Dar kitas agentas, Snytkos vaizdingai pavadintas "skalozub", pasiūlė: "Aš visada buvau ir būsiu tos nuomonės, kad kol neišvis iš čia visos tos lenkiškos studentiškos švalj [šlamšto? mėšlo? — KRJ], tol Petrapilyje nebus nuo jų ramybės."[55]

Vyriausybė negalėjo viešai vykdyti tokius patarimus kovai su "lenkų antplūdžiu", betgi rimtai pradėjo nagrinėti galimas priemones. Buvęs Vilniaus gen. gubernatorius kng. Illarionas Illarionovičius Vasilčikovas, dabar Kijevo gen. gubernat., pasiūlė lenkišką gaivalą vietiniam universitete susilpninti, suvaržant priėmimą. Ryšium su Vasilčikovo raštu, nepasirašęs pareigūnas pažymėjo, kad lenkų "vyraujanti įtaka" kenksmingai veikia kitus studentus, betgi viešu įstojimo suvaržymu negalima padėties pagerinti, kadangi lenkų įtakos "jėgą sudaro ne tiek vyravimas prieš kitus skaičiais, kiek žalinga, bet jauniems nepritysiems protams žavinga kryptis." Jis ragino lenkų atveju ("kilusiems iš Lenkijos Karalystės ir visų vakarinių gubernijų") įvesti labai griežtus įstojamuosius kvotimus. Maskvos gen. gubernatorius ir caraičio auklėtojas grafas Sergiejus Grigorjevičius Stroganovas pasiūlė šalia kitų siūlymų "tvarkai įvesti" — "vakarinių gubernijų žmonėms nukreipti nuo rusiškų universitetų" — Vilniuje įsteigti teisės ir medicinos fakultetus su dėstomąja rusų kalba. Speciali Dolgorukovo, Kovalevskio ir Panino komisija užgyrė šį sumanymą, tačiau vyriausybė jį atmetė ir surado paprastesnį kelią — "Putiatino taisykles", kurios pakeitė ligi tol plačiu mastu naudotą atleidimą nuo mokesčio už mokslą. Prof. S. V. Ješevskij rašė, kad "Maskvos universitete didžiuma lenkų ir kilusių iš vakarinių gubernijų išsiskyrė savo kraštutiniu skurdumu; universitete išsilaikyti jie tegalėjo tiktai dėl atleidimo nuo mokesčo už paskaitas, stipendijų ir pašalinės paramos." Vienas valdininkas rašė, kad lenkai, "šie niekšai (niegodiaji) — visų kurstymų ir gerų mūsų šeimų tauriųjų jaunuolių

[55] **Vosstanije**.., 204-205.

gadinimo šaltinis". Kitas agentas pridėjo, kad "šalia lenkų esama tarp jų (studentų) ir kitų laisvamanių, dargi rusų, kurie iš skurdo yra pasiruošę visokiai pamišėliškai veiklai."[50]

Metinis mokestis už mokslą tada buvo: Petrapilio ir Maskvos universitetuose 50 rublių, Kijevo, Charkovo, Kazanės ir Dorpato universitetuose 40 rublių. Pasklido kalbos apie mokesčių pakėlimus ir reformas, ir studentai nerimo. Galop 1861 V 31 (VI 12) caras patvirtino ir netrukus buvo paskelbtos trumpalaikio švietimo ministerio, admirolo Jefimo Vasiljevičiaus Putiatino "taisyklės". Tos "Putiatino taisyklės" naikino studentų bendruomenę, draudė susirinkimus, apsunkino neturtingų šeimų vaikų įstojimą, paskaitų lankymą padarė privalomą ir įvedė griežtą režimą, už kurio nuostatų pažeidimą bausmė — pašalinimas iš universiteto. Įstojamąjį prašymą turėjo lydėti 25 rublių avansas už mokslą. Nuo mokesčio atleisti teleidžiama vos po du žmones kiekviename kurse.

"Putiatino tisyklės" buvo paskelbtos vasaros atostogų metu. Rudeniop prasidėjo masiniai studentų susirinkimai, protestai, demonstracijos, suėmimai, policijos smurtas. Petrapily spalio 21/9 paskelbta, kad studentai, norintieji mokslą pradėti pagal naujas taisykles, privalo trijų parų eigoje pristatyti kanceliarijai pareiškimą raštu. Pareiškimo nedavusieji bus šalinami iš universiteto ir tremiami, o pareiškimus įteikusiems bus išduodamos "matrikulos" — studentų bilietai su "taisyklių" tekstu. Vėl prasidėjo susirinkimai, parašų rinkimai, demonstracijos, smurtas, suėmimai. "Lenkai", prieš kuriuos taisyklės buvo nukreiptos, gerai suprato jų tikslą ir jie vyravo visoje veikloje bei reikalavo iš rusų studentų dalyvauti proteste. Todėl "lenkai" daugiausiai ir nukentėjo: pašalinta 683 studentai, kurių 178 suimti, 57 ištremti — veik visi "lenkai", 100 patys išvyko, 79 pavesti globai, 165 nežinia kur dingo. Pasidavėliai buvo praminti "matrikulistais", ir prasidėjo parašų rinkimas: įsipareigojimui matrikulų nepriimti. Pagal III skyriaus agento pranešimą, 700 rusų ir 264 "lenkai" pasirašė tokį įsipareigojimą. Vistik 600 priėmė matrikulas — kai kurie tiktai su tikslu išvengti trėmimo iš Petrapilio: universitetą atidarius, paskaitas lankė vos po kelis žmones. Maskvos universitete į medicinos fakultetą kasmet buvo priimama ligi 300 studentų — 1861 m. priimta vos 110.

1861 metų pavasarį ir vasarą studentai pradėjo reikštis visokiose demonstracijose ne tiktai universitetų miestuose, bet ir "vakarinėse gubernijose". Vasilčikovas iš Kijevo pranešė, kad studentiją veikė "užsienio įvykiai, užsieninė lenkų propaganda ir pastarieji įvykiai Varšuvoje." Petrapily, Maskvoje ir Kijeve lenkai studentai ruošė pamaldas už žuvusius Varšuvoje, Mickevičiaus, Slovackio, Krasinskio, 1830-1831 m. sukilimo ir kitų sukakčių proga, ir pamaldose atsilankydavo rusų studentų. Vilniaus gen. gubernatorius Vladimiras Ivanovičius Nazimovas 1861 m. pranešė žandarų korpo šefui: "Šių metų pradžioje į man patikėtas gubernijas atvykę imperatoriškų universitetų studentai bendrai pasižymėjo nederamu elgesiu ir kenksminga galvosena. Jie dalyvavo visuose netvarkos pasireiškimuose ir demonstracijose, daugelis buvo jų sumanytojai." Nazimovas pridėjo pasireiškusių studentų sąrašą — 51 pavardę, papildydamas anksčiau pasiųstą sąrašą. Tai vis būsimųjų sukilėlių pa-

[56] **Vosstanije**..., 205-207.

vardės — Boleslovas Limanovskis, Boleslovas Kołyško, Konstantinas Henšelis, Adolfas Mikulskis, Ksaveras Korevo, Florentinas Šunevičius ir kt.

Jau 1861 m. kovo mėn. III Skyriaus agentas pranešė, kad, pasinaudodami uniformos vilkėjimo neprivalomumu, didžiuma studentų "lenkų" vilki "konfederatkas ir kitas tautinio kostiumo dalis", savitarpyje kalba tik lenkiškai. "Lenkų jaunimo tarpe dvasia pati aršiausia (samyj otčajannyj), jie tiktai svajoja apie savo tautybės [suprasti: valstybės — KRJ] atgimimą". Iš provincijų ėjo žinios, kad studentai savo gubernijose skleidžia uždraustus leidinius ir kursto valstiečius. Zigmas Mineika (Minejko) kurstė valstiečius ir 1861 m. gale išvyko užsienin įstoti į Mieroslavskio, vėliau Vysockio vadovaujamą lenkų karo mokyklą Genujoj. Atostogų metu studentai rengėsi kaimiečių apdaru ir kurstė valstiečiuose "neapykantą valdžiai". Prieš vykstant atostogoms, Petrapilio studentas Eustachas Čarnowskis sukvietė "kilusius iš Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijų" studentus ir, anot agento pranešimo, "skaitė kalbas apie sukilimo Lenkijoje galimybę, davė nurodymus, kaip tokiu atveju elgtis... Sakoma, kad jis turi didelės įtakos valstiečiams, kurie jį myli." Iš viso "apie 100 jaunų vyrų nuolat važinėja po kraštą su tikslu apjungti patriotus ir suorganizuot juos". Vienas agentas 1861 m. rugsėjo mėn. pranešė: "Vakarinių gubernijų valstiečiai mieliau klauso studentų, nei savo dvarponių ar vietinių žemvaldžių, sako, kad studentai išmintingesni už juos ir geriau nusimano apie valdžios ketinimus ir veiksmus." 1862 I 25 pranešama, kad valstiečiai "pakeitė savo galvojimo būdą" vyriausybės atžvilgiu, kadangi juos sukurstė "jaunoji karta, visaip besistengusi jiems įkalbėti nepasitikėjimą ir neapykantą carui."

Visų tų reiškinių akivaizdoje Vietininkas kngt. Michailas Dmitrijevičius Gorčakovas 1861 m. pavasarį visus studentus išvijo iš Lenkijos atgal į mokslavietes, pranešė III Skyriui, kad jis ketina neįsileisti Rusijos universitetų studentų ir paprašė švietimo ministeriją nebeduoti studentams leidimų atostogoms į Lenkiją. Vilniaus gen. gubernat. Nazimovas mielai prisidėjo prie sumanymo ir prašė neduoti studentams atostogų į jo valdomas gubernijas. Kauno gubernatorius sulaikė kaip "įtartinus" Petrapilio universiteto atstovą Vladą Choroševskį ir Derpto (Tartu) Boleslovą Boreišą, vykusius Varšuvon, ir grąžino juos atgal į mokslo vietas. Tačiau pietvakarių Krašto gen. gubernat. Vasilčikovas iš Kijevo pasipriešino: lenkai studentai yra tiek pat pavojingi universitetiniuose miestuose, kaip ir Lenkijoj bei Vakarų gubernijose. Caras sutiko su Vietininko nusistatymu. Snytko cituoja duomenis, kad Vasilčikovo baimijimasis buvo pagrįstas — studentai lenkai ir rusai skleidė proklamacijas Maskvoje.[57]

Snytko nurodo, kad "lenkų studentų sąjūdis Rusijoj nebūtų galėjęs taip plačiai išbujoti, jei nebūtų buvę vadovaujančių centrų ir sutelktos organizacijos", ir apžvelgia "ogółų" veiklą pagal carinės žvalgybos archyvų duomenis — kalinių parodymus, užgrobtus dokumentus ir tt. Jis paneigia Bron. Liugailos parodymą, kad Maskvoje lenkų studentų draugija pradėjo veikti tuojau po Vilniaus universiteto uždarymo: pagal archyvinius duomenis, Ogulas pradėjo veikti tik 1858 m. rudenį. Pagal kalinių parodymus, Ogului priklausydavo 500-600 narių, bet pagal užgrobto archyvo duomenis — narių skaičius neviršydavo 420. Jau šio rašinio pradžioje minėjome ogulų pasiskirstymą "gminomis".

[57] **Vosstanije**..., 208-211, 216.

"Koronos" gminos nebuvimą Snytko aiškina tuo, kad 1862 m. Varšuvoje atidarytas universitetas ir Lenkijos studentai persikėlė į savo vietinę "Aukščiausiąją Mokyklą". Maskvos ir Petrapilio oguluose buvo po dvi bibliotekas: vienoje — cenzūros leistos knygos, kitoje — nelegalūs ir užsienio leidiniai. Todėl bibliotekininkų pareigos buvo labai svarbios ir patikimos — Petrapilyje kurį laiką "bibliotekininko" pareigas ėjo Kostas Kalinauskas.

Pastaruoju metu komunistai iš kailio neriasi, mėgindami įrodyti, kad Sierakauskui ir Kalinauskui daugiausia įtakos darė Černyševskis, Dobroliubovas, Herzenas ir kiti rusai revoliucionieriai Petrapily ir užsieny. Įtaigojama nuolatiniu tų pavardžių kartojimu, bet be jokių įrodymų. Tiesa, Sierakausko atveju yra žinoma, kad jis dalyvavo "Ziemlia i Volia" sąjūdžio skatinime, pažinojo Herzeną ir kitus rusus svetur, kaip ir Garibaldį, Mazziną, Mierosławskį; bet savo gyvenimą jis skyrė kovai už Lenkijos-Lietuvos-Rusios nepriklausomybę nuo Rusijos ir palaikė organizacinius saitus su Vilniaus, Varšuvos ir Paryžiaus lenkų revoliuciniais veiksniais. Kai dėl Kalinausko — būdamas bibliotekininku, jis skaitė "uždraustus" leidinius, kurių tarpe, šalia lenkų emigracijos leidinių, galėjo būti ir "Kolokolas", bet rusų rašiniai vargiai galėjo paveikti jo jau susidarytus įsitikinimus: Kalinauskas kovojo ir mirė ne už rusų revoliucionierių programą, bet už Lietuvos ir Lenkijos nepriklausomybę ir savo tautos laisvę su socialiniu teisingumu. Įdomu, kad po visų Černyševskio ir kitų pavardžių kartojimų, kur jos visai nepriklauso, — netgi panegiriškame leidiny, su Maskvos kompartijos palaiminimu kupiname bielorusiško "buržuazinio nacionalizmo", monografijos apie Kalinauską autorius Anatolijus Filipovičius Smirnovas rašo: "Kol kas nepavyko surasti tiesioginių įrodymų betarpiškos ir tiesioginės Kalinausko pažinties su Černyševskiu ir Dobroliubovu, jų asmeninių susitikimų." [58]

Petrapilio Ogului irgi priklausydavo po 500 asmenų kasmet — buvo priimami tiktai penkių ar daugiau narių rekomenduojami asmenys. Dvasinėje Akademijoje veikė "Baublio Karalystė" (Carstvo Baublisa): nariai parodymuose teigė, kad "jų ruošiami susirinkimai neturėjo politinio pobūdžio, tačiau pas kun. Šatinską užgrobti narių laiškai byloja ką kita: jie aiškiai politinio turinio."[59] Petrapily reiškėsi ir III Skyriaus šnipai — vienas jų, universiteto studentas "Juzei Biernackij", 1861 m. buvo pasiųstas Vilniun ir ten išaiškino kito kolegos, Petrapilio studento Eustacho Čarnovskio, sukurtą slaptą jaunimo "Piontkovičių" (rinkdavosi penktadieniais) ratelį su skyriais Ašmenoje ir Švenčionyse. Esą tas ratelis labai įtakingas, kursto "prastą liaudį — miestiečius ir valstiečius" prieš valdžios politiką, įtikinėja juos Lenkijos atstatymo klausimu ir "tuo būdu ruošia juos sukilimui". Vilniuje prieš tai, 1860 m., veikė Vinco Vitkovskio ratelis, kuriame dalyvavo moksleiviai, studentai ir amatininkų jaunimas.[80]

---

[58] A. Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** Socekgiz, Moskva 1959, p. 25.

[59] **Vosstanije**..., 223. **Lietuvių Enciklopedijos** II t., p. 269, Vaclovas Biržiška vadina "Baublio Respublika" ir jos iniciatoriais įvardija Klemensą Kairį (Kajro), vėliau Kauno gimnazijos kapelioną, kuris 1863. 3. 19 suimtas, ištremtas, mirė Pauraly 1864. V. 16/28. Vysk. Kubickis savo veikale mini kun. Kajro, Adomo s., 27 m. amž., Kauno mergaičių gimnaz. prefektą, suimtą ir ištremtą i Permės gb., — III klasės mokiniuose skiepijo galimybę neklusnumo valdžiai, teistas karo teismo. — Pawel Kubicki, **Bojownicy Kapłani**, II d., II t., p. 368.

[60] **Vosstanije**..., 223.

Petrapily veikė ir karininkų ratelis, kurio vadais buvo laikomi gen. štabo karininkai kpt. Zigmas Sierakauskas, kpt. Jaroslavas Dąbrowskis, Jonas Stanevičius, Bazilius Kaplinskis, broliai Mikalojus ir Petras Chainovskiai. Galbūt tai niekad nebuvo "organizacija" įprastine prasme — nebuvo renkamų pareigūnų, bet vyko tik pokalbiai, nors Smirnovas teigia, jog praporščiko (ar poručiko: tekste poručik, išnaše-šaltiny praporščik) V. Milodovskio ir poručiko Ferdinando Varavskio parodymuose esama duomenų, jog karininkai buvo susiorganizavę "dešimtinėmis" (trys trijulės su dešimtininku), "trisdešimtinėmis" ir "šimtinėmis", tačiau Chainovskio parodymuose kalbama apie tinklą "visuose sluogsniuose", "daug miestiečių ir valstiečių buvo draugijon įrašyta" — taigi nekalbama apie karininkų organizaciją/[11] Vėliau sukilimo metu karininkai atlikdavo sukilėliams reikalingų paslaugų — parūpino Lenkijos ir Lietuvos žemėlapių, duomenų apie rusų kariuomenės dislokaciją, tvirtovių planus. Petrapilio karininkų ratelio sueigose dalyvaudavo daug lietuvių ir lenkų karininkų — Ferdinandas Varavskis, Ignas, Boemiras ir Marijonas Stanevičiai, Adolfas Šukstas, broliai Kersnauskai, Savickiai ir kiti. Sueigose vyravo emigracijos "demokratinės visuomenės Centralizacijos" dvasia ir Mieroslavskio įtaka. Su karininkais artimus saitus palaikė studentai ir vietiniai valdininkai.

Iš Varšuvos ateinant kas kartą dažnėjantiems gandams apie kažkokias manifestacijas, susirėmimus, reformas ir represijas, nutarta kurį nors karininką pasiųsti susipažint su tikra padėtimi. Buvo parinktas Dąbrowskis, kuris 1861 m. Kalėdų atostogoms nuvyko Varšuvon su laišku pas Karolį Majewskį, kurio adresą gen. Mierosławskis nurodydavo ryšiams. Dombrovskis iš pradžių šaltai laikėsi raudonikių atžvilgiu, vadino juos "pamišusiais basliais", bet patekęs karštos patriotės Pelagijos Zgliczyńskaitės gražių akių žavėsin — degte užsidegė revoliucingumu ir su tokia nuotaika sugrįžo Petrapilin. Jo pasakojimas apie padėtį Varšuvoje "iššaukė gyvų kalbų tame ratelyje ir buvo priežastis skilimo ir galop visiško pakrikimo" to lenkų karininkų ratelio. Patsai Dombrovskis išsirūpino paskyrimą Varšuvon 6tos pėst. divizijos štabo adjutantu. Ten atvykęs, jis pasinėrė revoliucinin darban.[62]

Kariai ir civiliai studentai gyvai domėjosi emigracijos veikla svetur. Poznanėje per kratą pas Guttry policija rado petrapiliečio kpt. Liudviko Zwierzdowskio laiškų, iš kurių matyt, kad pas Guttry buvo pasiųstas Vincas Koziell, turėjęs painformuoti apie studentų sąjūdį Petrapily ir Maskvoj. Snytko, pasiremdamas III Skyriaus duomenimis, rašo: "Studentai-lenkai palaikė ryšį su L. Mieroslavskiu, kuris imponavo mokslus einančiai jaunuomenei tuo, kad jis šaukė nuo žodžių eiti prie veiksmų. Žinios apie jo pastangas svetur ir jo proklamacijos smarkiai jaudino lenkų sudentiją. Prasidėjo susirinkimai, pinigų rinkliavos Mieroslavskiui talkon, daugelis studentų patys išvyko svetur, kad įstotų į lenkų karo mokyklą Genujoj arba į Mieroslavskio kuriamus legijonus. 'Studentų tarpe, — davė parodymus Koscinskis, — paskleista Mieroslavskio proklamacija, su juo palaikomi slapti ryšiai, ir pastarųjų kelių mėnesių eigoje (1860/61 m. žiemą. — T.S.) iš Maskvos ir Petrapilio užsienin pas jį išvyko apie 100 asmenų, studentų be pasų, kelionei pinigų gavę iš studentų

[61] A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje Sviazi**, 158-159, 396.
[62] Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 157.

kasos.' Iškeliavusių tarpe minimi Ignas Lebkovskis, Teofilis Chudzinskis, Steponas Šepelevičius, Ignas Kurnevičius, Jokimas Želiškevičius, Modestas Stempovskis, du Judickiai, Rylskis, Vilbus ir kiti. Ryšium su tuo, III Skyrius įsakė sustiprinti sienos saugojimą.

"... 1861 X 5 d. III Skyriaus užraše pasakyta, kad Susisiekimo Kelių Instituto studentas Zigmas Mineiko vasarą nelegaliai išvyko Genujon.[63] Maskvos univ. laisvas klausytojas Julijonas Čarnovskis 1861 m. vasarą Vilniaus gubernijoje pardavinėjo bilietus loterijai, kurios tikslas sutelkti piniginės paramos Mieroslavskio pastangoms. Pagal Koscinskio parodymus, studentas Judickis nuvežė Mieroslavskiui 1,500 rblių, surinktų Petrapilio universiteto studentų. 1,000 rublių pasiuntė Maskvos universiteto studentai. III Skyriaus agentas, studentas Josifas Biernackis, pranešė, kad 'Mieroslavskis labai daug vilčių sudeda studentijai' ir rekomenduoja jiems visas lenkų studentų organizacijas apjungti į vieną draugiją. Tačiau studentai nelabai tikėjo Mieroslavskiui. Tas pats Biernackis pranešė, kad Maskvos ir Petrapilio studentai siuntė savo atstovą svetur susipažinti su Mieroslavskio veikla. ... Biernackis nurodinėjo, kad tas delegatas tikrai parvežė nuo Mieroslavskio 1000 proklamacijų ir kitos nelegalios literatūros. Santykius su užsieniu palaikė ir Kijevo studentai."[64]

Snytko rašo, kad pirmaisiais bendravimo metais studentų rateliai ir draugijos rūpinosi "korporatyvinėmis" problemomis, atsieit savišalpos ir kultūriniai-socialiniais reikalais, ir rimtų nesutarimų nepastebėta. "Tiesa, jau tada kai kurie studentai iš aristokratijos ir aprūpintų sluogsnų ignoravo studentų telkinius. ... ne visi studentai-lenkai priklausė ogului." Jis pažymi, kad buvo pastangų neleisti studentijos tarpe politinių srovių ir tenkintis tik tautiniu sąjūdžiu. Pas Karolį Matuševskį žandarai užtiko, matyt 1861 m., Snytkos neįvardinto asmens ar organizacijos instrukciją "studentams-lenkams rusų universitetuose." Ten buvo pasakyta: "Nesivadinti ir nesipuošti kokios nors partijos vardu, nei raudonikiais, nei ružavais, nei violetiniais, nei baltais." Tačiau dažnėjant kalboms apie sukilimą, "neišvengiamai" iškildavo politinės problemos apie sukilimo vadovybę ir stiprybės versmes. Koscinskis savo paromuose žymėjo, kad jau 1860-61 m. studentai kalbėjo apie politines priemones. Jis rašė: "Kai kurie teigė, kad tikresniam pasisekimui išsilaisvinant iš rusų valdžios reikia atostogų metu keliauti pas lenkų šlėktas ir įkalbinėti, kad, kaip Mieroslavskis kuria legijonus tėvynei ginti ir mes patys keliaujame ten pat, todėl ir jie privalo svajoti ir griebtis ginklo ir būti pasiruošę veiksmui... Kiti sakydavo, kad nepalyginamai geriau susivažiuoti Vilniun dažnai vykstančių ginčų tarp valstiečių ir ponų proga, ir kreiptis į liaudį, įrodinėjant, jog tik tada jie bus laisvi, kada jie patys griebsis ginklo ir sukils."

Po to Snytko cituoja Vytauto Gažico parodymus: "Lenkų draugija skirstėsi į tris partijas, kurios buvo vadinamos baltųjų, santūriųjų ir raudonųjų. Pirmajai priklausė tie, kurių tikslas buvo mokytis, išeiti kursą, gi politiniu at-

[63] Zigmas Mineika gimė 1840 m. Balvoniškių dv., Ašmenos pav., iš Genujos grįžęs kovojo Lietuvoj ir Lenkijoj, ties Rasališkiais sumuštas ir valstiečiu suimtas (Ašmenos pv.), buvo kalintas Ašmenoj, Vilniuj, nuteistas miriop, pakeista 12 m. katorga, iš Tobolsko pabėgo, Paryžiuj 1869 m. baigė gen. štabo akademiją kapitonu, vėliau Turkijoj statė geležinkelius, kovojo prieš rusus, pasižymėjo Graikijoj, 1910 m. Graikijos garbės pilietis.

[64] **Vosstanije**..., 225-227; **Revoliuc. Podjom,** 10-11, 45-46, 54-55, 80, 118-124.

žvilgiu niekad nevaidinti vaidmens. Vėliau ta partija buvo praminta matrikulistais, kadangi ji priėmė valdžios patvirtintas matrikulas. Už tai matrikulistai buvo labai persekiojami draugų, kurie nesutiko su jų nuomone, kai kurie netgi buvo priversti palikti universitetą ir grįžti namo. Tarp kitko, tokių buvo labai nedaug. Santūriųjų partijai priklausė studentai, taipgi besistengiantieji mokytis, betgi įsisavinę mintį, jog universitetas, šalia mokslo, privalo jaunus žmones paruošti politiniam gyvenimui. Galop raudonųjų partija, kurie save vadindavo liberalais ir revoliucionieriais, pasižymėdavo tuo, kad jos nariai vilkėdavo apskurusius švarkus ir ilgus batus, o vietoj kaklaraiščių ant kaklo nešiodavo audeklo skarmalą. Ši partija turėjo didžiumą draugijoje, ir jai priklausė studentai Steckievič, Čarnieckij ir daugelis kitų, gi ypatingai griežtai reikšdavosi Kalinovskis. Baltųjų srovę sudarė aukštesniojo luomo žmonės, turėję gerą naminį apmokymą. Santūrieji buvo daugumoje iš Lenkijos Karalystės, o raudonieji iš vakarinių ir pietvakarinių gubernijų, dažniausiai neturėję naminio (privataus) apmokymo ir priklausę žemesniam žmonių sluogsniui. Sueigose jie niekad nesvarstydavo politinių reikalų, gi šeimyniniuose draugų rateliuose labai dažnai kalbėdavo apie politiką. Lenkijos klausimu tų trijų partijų galvoseną galima taip apibudinti: baltųjų partija teigė, kad tėvynei naudingu būti tegalima tik išėjus specialų apmokymą moksluose, reikalinguose visuomeniniam gyvenime, kaip antai: matematikoje, ekonomijoje ir jurisprudencijoje. Santūriųjų partija neatmesdavo revoliucijos, vienok ją laikė esant kraštutine priemone, reikalaujančia daug aukų, nuskurdinančia tautą, taigi priemone, kurios panaudojimo tenka visomis jėgomis vengti ir jos griebtis tiktai kraštutiniais atvejais; todėl jie sekdavo europinę politiką ir laukė minutės, kada bus įmanoma iškelti klausimą apie Lenkijos nepriklausomybę, kas vėliau ir prasidėjo demonstracijų ir manifestacijų keliu. Raudonųjų partija pasikliovė tik revoliucija ne įprastine to žodžio prasme, bet buožine revoliucija, susieta su socialiniu perversmu. Šiuo atžvilgiu jie sutiko su rusų visuomenės liberalais (revoliucionieriais. — *T.S.),* kuriems bendrai labai simpatizuodavo. Vėliau daugelis šios srovės žmonių nusistatė imtis kaimo raštininkų pareigų tam, kad, pagrįsdami savo viltis socialiniu perversmu, turėtų tiesioginės įtakos valstiečiams, žadinant juos revoliucijai ne tautybės vardan, bet jų būviui pagerinti. Raštininkų pareigas prisiimdavo daugiausiai Maskvos universiteto studentai, iš Petrapilio mažai kas stojo, ir visi be išimties vyko į vakarines gubernijas. Be aukščiau įvardintųjų raudonųjų partijai priklausė: Kognovickis, Joč, Stelpen, Dybovskis, Moniuško, Kosteckis."[65]

Iš tų parodymų Snytko daro tris išvadas: (1) "kad lenkų studentijos tarpe buvo tos pačios politinės srovės ("partijos"), kokios buvo ir lenkų visuomenės visumoje"; (2) "kad šios srovės atitiko klasinę studentijos sudėtį" — bet čia, manding, jis savo tezės nepagrindė, nes, pav. Gažycas teigė, kad "Umieriennyje byli bolšej častju iz Carstva Polskogo, a krasnyje iz zapadnych i jugo-zapadnych gubernij"; betgi toksai "geografinis" veiksnys neįrodo "klasinės studentijos sudėties"; (3) "kad revoliucinė srovė lenkų studentijoje palaikė artimą ryšį su rusų revoliuciniais demokratais ir buvo šalininkė jų (suprask: rusų. — KRJ) programinių ir taktinių nusistatymų." Tai irgi perplati išvada: simpatizavimas kolegų rusų pastangoms savąją visuomenę reformuo-

[65] **Vosstanije...**, 228-230. "Joč" — veikiausiai Kazimieras Jočys.

ti dar nereiškia "artimo ryšio" ar organizacinio ryšio su palaida srove, ypač kad, pagal Pantielejevą, "lenkai" tik pasisveikindavo su rusais, nesibičiuliavo. Tikroji tų saitų prasmė greičiau atitinka neįvardinto Maskvos studento "lenko" mintis, savo bičiuliui Vilniuje pareikštas 1863 m. sausio mėn. laiške, kurį rusų žandarai užgrobė: "... mūsų reikale rusai mums labai naudingi" arba kaip kad "ordinatas" Zamoyskis į Muchanovo tostą "Mylėkimės" atsakė — "Kiekvienas pas save" namie. Bet saitus su rusų revoliucionieriais dar teks atskirai nagrinėti.

Nepaisant tų srovių, štai kokiais žodžiais Maskvos ober-policmeisteris 1863 II 20/8 apibūdino "lenkų" studentijos nuotaikas:

"Ligi dabartinio sukilimo Lenkijoje, daugelis buvo tam nepritariančiųjų, netgi tarp lenkų, kurie niekais laikydavo jų susirinkimus ir atmesdavo piniginės paramos raginimus. Gi po sukilimo Lenkijoje, lenkų studentų tarpe buvo pažadinta visuotinė savitarpio vienybė, ir jie tariamai visi esą sutarę išeiti iš universiteto ir tučtuojau važiuoti tėvynėn."[66]

Tokia priešo padaryta mūsų, lenkų bei gudų ano meto studentijos atestacija — tegali kelti *pasididžiavimo* jausmą.

Praėjus "Putiatino taisyklių" sukeltai protestų bangai, nuo kurios tiek daug nukentėjo demonstracijoms vadovavę "studentai-lenkai", tėvynės likimas pareikalavo naujų darbų iš studentų, užsilikusių Rusijos universitetuose: pradėta eiti karinį apmokymą ir supirkinėti ginklus.

1862 XII 23 Maskvoje "ypatingiems reikalams valdininkas" Palicyn pranešė, kad studentai-lenkai smarkiai domisi politiniais reikalais. "Jie gauna Varšuvos revoliucinio komiteto žurnalą, stropiai seka įvykius Varšuvoje, susirašinėja su daugeliu įvairiose lenkiškų gubernijų vietovėse, gauna gana stambias sumas," siuntinėja savo agentus "į visas vietas su įvairiomis proklamacijomis ir revoliucinio centrinio komiteto įsakymais", tie agentai "gana sėkmingai" veikia valstiečių tarpe, krauna ginklus ir paraką.[67] Policijos surastame laiške studentas Damazas Kviatkovskis rašė: "Visi mūsieji nori jį [karinį statutą] juo greičiau draugėje paskaityti, kadangi laikas nelaukia." Pas jį rasta daug karo mokslo knygų ir išrašai iš Mieroslavskio "Karinio mokslo kurso". Ogulo susirinkimai pasisakė už bendradarbiavimą su sukilimu. Maskvos Ogulo archyve rastas "bankininko" laiškas, matyt rašyta 1863 m. sausio mėn.: "Daugelis mūsų atsimename, žinoma, aplinkybes, turėjusias įtakos Ogulo apsisprendimui praeitų metų gale visiems studentams-lenkams grįžti iš Maskvos į tėvynę, su tikslu dalyvauti mūsų tautiečių patriotinėse pastangose. Visi tikriausiai taipgi atsimena, kad mes nutarėme ypatingu atveju visą mūsų Ogulo kapitalą paaukoti šiam tikslui." Snytko pastebi: "Sukilimo paruošime studentai-lenkai labai daug nuveikė, ko gera daugiau nei kiti Lenkijos gy-

[66] **Vosstanije...**, 227. Rusiškas tekstas: "Do nastojaščego vozmuščenija v Poljše bylo mnogo im niesočuvstvujuščich daže iz poliakov, kotoryje preniebregall ich sobranijam i otviergali predloženija dieniežnych vspomoščestvovanij. Posjle vozmuščenija že v Poljše, u poliakov studientov vozbuždieno počti u vsiech vzaimnoje jedinodušije, i oni budto by vsie soglasilisj vyjti iz universitieta i niemiedlenno jechatj na rodinu." Išnaše seka archyvinė šaltinio metrika.

[67] **Vosstanije.**.., 281.

ventojų sluogsniai, išskiriant tą emigracijos dalį, kuri save visiškai pašventė tautinio Lenkijos išlaisvinimo darbui."[68]

Kai Lenkijoje prasidėjo sukilimas — dalis studentų grįžo tėvynėn, o likusieji vedė agitaciją, supirkinėjo ir pristatinėjo ginklus, rinko aukas, verbavo savanorius. Kada ginklų transporto operacija nepavykdavo — laukė kalėjimas ir Sibiras. Katorgon pateko Maskvos univ. stud. Emerikas Zdrojewskis, gabenęs ginklus iš Maskvos į Daugpilį.[69] Petrapily buvo suimtas stud. Spassowskis, iš kareivių supirkinėjęs šautuvus ir paraką; pusantro pūdo parako jis jau buvo perdavęs Technologijos Instituto studentui Kalinowskiui. Piniginės rinkliavos Petrapily vyko įvairiausiomis priedangomis, ir 1863 II 23/11 III Skyrius pranešė visiems aukštųjų mokyklų vadovams, kad rinkliava naujai katalikų bažnyčiai statyti tikrovėje "skiriama lenkų miatiežnikams". Visvien, dar 1863 m. rugsėjo mėn. agentas pranešė, kad rinkliavos tebeina, kad pas stud. Ksenevičių yra net 13,000 rb. ir kad Ksenevičius bei kiti studentai verbuoja jaunuolius į sukilėlių dalinius. Kam iš savanorių trūko kelionei pinigų, studentų rateliai jį aprūpindavo iš savo iždo.

Petrapilio gen. gub. kng. Aleksandras Suvorovas 1863 m. rugsėjo mėn. pavedė komisijai išaiškinti verbavimo veiksmus. "Iš daugelio bylų, pastaruoju metu svarstytų vietinės policijos, matyti, kad Petrapilyje esama žmonių, užsiimančių iš vakarinių gubernijų kilusių jaunų vyrų pristatymu į lenkų maištininkų gaujas, parūpinant jiems pinigų kelionei iš čia į paskyrimo vietas ir nukreipiant juos į nustatytus punktus." Komisija po kvotos atsakomybėn patraukė studentus Grigą Mackevičių, Joną Perkovskį, Leonievskį, tapytoją Aleks. Cerato, vienuolę Pauliną Rydzevičiūtę ir daugelį kitų. Pagal Račkovskio parodymus, šie asmenys "Lenkijon" pasiuntė daugelį studentų — Juozą Orlą, Vladą Burbą, Julijoną Mickevičių, Joną Karevo, Dominiką Noreiko ir kt. Buvo suimtas ir ištremtas Petrapilio univ. stud. Vladas Mickevičius, kuris verbavo savanorius Wysloucho ir kt. daliniams Lietuvoje ir parūpindavo jiems tiekimą. Verbavimu užsiėmė ir Konstantino vardo karo mokyklos kariūnas Tadas Niemčevskis.[70]

Kai tik Lenkijoje prasidėjo sukilimas, daugelis studentų mėgino legaliai išvažiuoti tėvynėn ir padavė rektoriams prašymus leisti atostogų. Sužinojęs apie tai, švietimo ministeris 1863 m- sausio mėn. įsakė neduoti leidimų, o prašytojus pašalinti iš mokslo įstaigų ir drauge pranešti apie tai III Skyriui, kuris tuojau įsakė universitetams pristatyti pašalinamų studentų pavardes ir visų, iš Lenkijos Karalystės ir vakarinių gubernijų kilusių, tėvynėn grįžusių studentų sąrašus. Naujai užvestoji byla "leidžia smulkiai patikslinti studentų dėjimosi sukiliman eigą ir netgi nustatyti jų vardinį sąrašą", rašo Snytko.

"Bendri duomenys rodo, kad periode, kai sukilimas vyko Lenkijos Karalystėje, universitetus apleido daugiausia 'koroniažai'. (1863 m.) balandžio gale, iš Lenkijos Karalystės kilusių studentų pasiliko — Petrapilio universitete 3, Maskvos univ. 8, Charkovo 7, tuo tarpu kai kilusių iš vakarinių gubernijų tebebuvo Maskvoje 250, Petrapily 68, Charkove 42. Kijevo universitetas duomenis davė pagal tautybes, o ne pagal kilimo vietą: jame tebesimokė 166

[68] **Vosstanije**. .., 282.
[69] **Vosstanije**..., 301.
[70] **Vosstanije.** .., 302-303.

lenkai. Kijevo universitete iš Lenkijos Karalystės kilusių iš viso buvo maža, tų 166 lenkų tarpe — 'koroniažai' vienukės. Iš to matyti, kad 1863 V 1 Rusijos universitetuose tebesimokė 20-25 kilusieji iš Lenkijos Karalystės ir daugiau kaip 500 asmenų, kilusių iš vakarinių gubernijų. 1863 m. gegužės mėnesį, kai sukilimas apėmė Bielorusiją ir Dešiniakrantę Ukrainą, prasideda masinis iš tų sričių kilusių studentų bėgimas."[71]

Snytko pažymi, kad Maskvos universiteto studentai pirmieji atsiliepė į sukilimo šauksmą. Jau sausio mėn. žandarų štabo karininkas pranešė apie slaptus studentų susirinkimus ir kad 26 padavė rektoriui atostogų prašymus. Kitame raporte jis rašė, kad pagal švietimo ministerio potvarkį vasario 10 pašalinta 58 asmenys, padavę atostogų prašymus. Netrukus III Skyrius gavo vardinį sąrašą studentų, iš Maskvos išvykusių tarp sausio pabaigos ir vasario 12: viso 74. Vasario 12-20 savaitėje, pašalinta 14 studentų. Iš viso, pagal Maskvos policijos duomenis, 1863 metais ir 1864 m. pradžioje iš Maskvos išvyko daugiau kaip 200 studentų, kilusių iš Lenkijos ir vakarinių gubernijų — jų tarpe Titas Dalevskis, Adomas ir Adolfas Bžozauskai, Leonardas ir Simas Ivaškevičiai, Julius ir Jonas Jasienskiai, Aleks. ir Konst. Muravskiai, Juozas Bobinskis, Cezaris Mickevičius, Henrikas Stanevičius, Leopoldas Valickas, Aleks. Stempkovskis, Vytautas Skaržynskis ir kt. Titas Dalewskis, Sierakausko svainis, tapo Lietuvos Vadybos sekretorium ir 1863 m. gale buvo Vilniuje sušaudytas. Sušaudyti buvo Liudvikas ir Boleslovas Jočiai, "Toporo" ("Kirvio" — Liudviko Zwierzdowskio) dalinio kovotojai. Tame dalinyje buvo ir studentai Grigas Mackevičius, Ričardas Blaževskis, Leonardas Citavičius, Juozas Lomonovičius ir kt. 1863 V 12 (IV 30) jie buvo paimti nelaisvėn ir jiems buvo pasiūlyta prisiekti ištikimybę carui ir už tai "malonė"—tremtis apsigyvenimo teisėmis. Mickevičius ir kiti atsisakė prisiekti, ir buvo ištremti katorgon (sunkiems darbams Sibire). Pakeliui į tą nuo Maskvos artimiausią dalinį buvo suimti trys Maskvos univ. studentai. Kautynėse prie Pohostičių kaimo, Mohilevo gb., nelaisvėn pateko Budzilavičiaus dalinio kovotojas, Maskvos stud. Kaz. Narkevičius. Snytko cituoja ir eilės kitų studentų likimą. Maskvos stud. Bronislovas Liugailo nuvyko "Lenkijon" ir "Čarnoskalskio" pavarde vadovavo daliniui. "Jis pasižymėjo išimtinu charakterio kietumu ir nesitaikstymu išdavikams. Jis pakorė dvarininką Boginskį," džiaugiasi Snytko. Stud. Karolis Jasevičius tarnavo buvusio Petrapilio technologijos stud. Zigmo Mineikos dalyny; vadui patekus nelaisvėn, Jasevičius perėmė vadovybę Ašmenos paviete. Stud. Eduardas Čaplinskis buvo nekaltai pakartas už pasikėsinimą prieš Vilniaus gb. bajorų maršalką Domeiką. Suminėjęs Daugėlą (Dovgielį) ir eilę kitų pavardžių, Snytko pažymi, kad pagal Maskvos policijos "spravkas", 26 Maskvos universiteto studentai-sukilėliai per Maskvą keliavo Sibiran, nuteisti katorgon arba apsigyvenimui. Kiti studentai buvo pavesti policijos priežiūron arba išsiųsti iš miesto už talką sukilėliams — Aleks. Zelveravičius, Kaz. Vierzbickis, Steponas Šablovskis ir kt.

Snytko primena Maskvos "Ogulo" nutarimą 1862 m. galop, kad, sukilimo atveju, visi nariai privalo grįžti tėvynėn. Didžiuma tęsėjo įsipareigojimą. 1864 m. vasarą per kratą pas stud. Jurijų Mosolovą policija įsigijo Ogulo ar-

[71] **Vosstanije**..., 304.

chyvą su vardiniu narių sąrašu — 452 asmenų. Policija patikrino kiekvieno sąraše nario elgesį: 1862 m. gale išvyko 12, 1863 m. 176 ir 1864 m. pradžioje 21. Tame laikotarpyje buvo ištremti dar 9, gi 169 tebegyveno Maskvoje, nors keli jų buvo išvykę tėvynėn ir 1864 m. pradžioje sugrįžo. Apie 63 studentus policija neturėjo žinių.[72]

Petrapilyje — 1861 m. masinių demonstracijų dalyviai buvo pašalinti iš universiteto. Iš likusių — 1863 m. sausio mėn. pašalinta 18 pasiprašiusių atostogų. Studentai greit suprato, kad atostogų prašymai tėra įspėjimai policijai, ir pradėjo pranykti be prašymų, "vykdami į Lenkiją ir Lietuvą". Tokių tarpe buvo: Jonas Tomaševičius, Maksimilijonas Kruševskis, Bolesl. Januševskis, Bruno Roškovskis, Bol. Marcinkevičius, Vladas Oginskis, Bol. Maciejewskis, Kaz. Novakovskis, Aleks. Urbanavičius, Jonas Domaševičius, Kaz. Stempkovskis, Albertas Grabowskis — visos pavardės rusiška rašyba. III Skyrius greit susigaudę ir pradėjo sekti keleivius, keliaujančius Vilniaus-Varšuvos geležinkeliu. Agentūriniuose pranešimuose pažymėta, kad sausio 31 (vas. 12) šeši Petrapilio univ. studentai-lenkai iškeliavo Daugpilin ir šeši Vilniun. To universiteto stud. Vladas Boguslavskis vėliau dirbo Lenkijos Taut. Vyriausybės spaudos skyriuje ir bendradarbiavo laikraštyje "Niepodległošč". I sukilėlių dalinius įstojo Vytautas Gažič (Gažyc), Povilas Jagminas, Ant. Korsakas, Ignas Lepkovskis, Jeronimas Vorotynskis, Vlad. Požarskis, Juozapatas Kovalevskis, Ant. Romanovskis, Adolfas Poplovskis, Mykolas Lepkovskis, Stan. Tomaševičius ir kt.[73] Mus gal mažiau domina Kijevo univ. studentija, bet ir iš ten studentai nyko — ligi 1863 VII 1 d. 101 asmuo. Jų tarpe Vytautas Parfianovič, Petras Rudzijevskis-Kolupailo, ir kt. Gegužės 20-21 (8-9) naktį Antanas Jurjevičius su 20 jaunuolių išvyko sukilimą kelti, bet popų suagituoti ukrainiečiai-valstiečiai Solovjovkoj 12 jų užmušė, ktus 9 baisiai sumušė, surišo ir atidavė valdžiai. Snytko sumini, kad grupė išvyko, bet nemini jų likimo: nepatogu, nes kompartijos politgramota liepia kalbėti apie valstiečių sukilimą prieš carą, ypač bielorusų ir ukrainiečių sukilimą su didžiųjų rusų revoliucionierių programa ir talka...

Labai ryškiai pasigendame duomenų apie studentus, kurie Kaunijoj kovojo — Daraškevičių, Jonauską ir kt. Matyt Snytko naudojosi daugiau Bielorusijos ir Maskvos archyvais, dalinai ir Vilniaus. Taigi, jo studija išvarė stambią vagą, bet toli gražu nėra nei pilna, nei objektyvi.

Pranešime apie Derpto (Tartu) universitetą pažymėta, kad jau sausio 28 (vasario 9) "Lenkijon į sukilėlių dalinius įstoti" pabėgo 12 studentų, jų tarpe Marijonas Kurnatovskis, Bron. Bieliavskis, Julius Biernackis. Po kelių dienų dar pabėgo Bol. Ruseckas ir Severinas Karpuško. Vasario 16/4 III Skyrius raportavo, kad "17 vietinio universiteto studentų, kilusių iš lenkų, prisijungė prie maištininkų gaujų Lenkijos Karalystėje." Tą pačią dieną iš Tartu dar pabėgo Levas Radeckis-Mikuličius ir Mečisl. Sadovskis. Charkove ir Kazanėje buvo mažai "lenkų", bet ir tie neatsiliko: iš Kazanės išvyko 8, jų tarpe Petras Nemysskis, Kaz. Kucharskis, Česlovas Vojevodskis, Liud. Žiburtavičius. Iš Charkovo pranyko 14, jų tarpe Vlad. Snarskis, Stan. Cyganskis, Ipolitas Cho-

[72] **Vosstanije...**, 304-306.
[73] **Vosstanije...**, 306-307.

dzinskis, Vyt. Przeclavskis, o vienas, A. Orlovskis, buvo suimtas Kijevo gb., gi Kazim. Meduneckis nelaisvėn pateko su ginklu rankoje Drusios paviete.[74]

Snytko parūpina daug įdomių duomenų apie Hory-Horki žemės ūkio akademijos studentų dalyvavimą sukilime Gudijoj — bent 56 kovojo, daugiausia "Toporo"-Zwierzdowskio daliny. Vienas žuvo, 1 sužeistas, 32 prisiekė ištikimybę ir buvo ištremti, Augustas Kušelevskis atsisakė prisiekti ir buvo nuteistas 12 metų katorgon. Snytko pažymi, kad iš 56 pašalintųjų, 27 buvo stačiatikiai. Esą, "Ši aplinkybė dar kartą patvirtina, kad sukilimas Bielorusijoj neturėjo išimtinai lenkiško nacionalinio sąjūdžio charaktero". Bet argi per eilę šimtmečių unitai ir stačiatikiai gudai netarnavo Lietuvai ir nekovojo prieš maskolius? Zwierzdowskio daliny kovodami, jie kovėsi už seną tradiciją. Be to, rusai varu priskaitė unitus prie stačiatikių, tad ir šie duomenys nebūtinai yra tikri.

Iš Petrapilio Mediko-Chirurgijos Akademijos — jau sausio 30 (vasario 11) III skyrius gavo "donosą", kad studentai "bėga į Lenkiją" — 20 jau išvyko, daugelis ruošiasi. Akademijos vadovybė pristatė pabėgusių sąrašą ir vėliau papildė duomenis: sausio ir vasario mėn. pašalinta 41, jų tarpe Mykolas Počebutas, Myk. Kladnickis, Eduardas Šmatavičius, Jonas Korevo ir kt. Stan. Biedržyckis ir Adolfas Okulov Kulak vėliau kautynėse pateko nelaisvėn ir buvo uždaryti Daugpilio tvirtovėn. Počebutas, Kladnickis, Vlad. Dyšlevskis ir Šmatavičius buvo suimti Marienhausene (Viliakoje), Latgaloje, kur Lietuvos Komitetas buvo nugabenęs rusams ziemlevolcams įgytą spaustuvę. Paduodama ir daugiau vardinių duomenų.

1863 V 13/1 III Skyrius gavo žinią, kad Mikalojaus vardo inžinerijos mokyklos "konduktoriai" Kazimir-Josafat Girdvein (Girdvainis) ir Dovnarovič (Daunoravičius) buvo nežinomo lenkų maištininkų agento pasiųsti į gaujas. Regimai III Skyrius telegrafo, kadangi Girdvainis su Daunoravičium buvo Daugpily suimti, drauge su kitais tos mokyklos "konduktoriais" Jonu-Aleks. Durasevičium ir Antanu-Serafimu Machnoviecu. Iš inžinerijos akademijos sukiliman išėjo viso 7 "konduktoriai" ir keli jauni karininkai. Iš Michailo artilerijos akademijos — sukilime dalyvavo Stan. Dzeržanovskis. Iš Petrapilio technologijos instituto — 1863 m. sausio mėn. išvyko Meč. Nosalevskis, Povilas Červinskis, Juozas Žukovskis ir Julius Plonovskis. Červinskis supirkinėjo sukilėliams ginklus ir buvo suimtas, bet iš Daugpilio tvirtovės pabėgo ir po to Lietuvoje "Sowa" slapyvardžiu vadovavo daliniui. Patekęs nelaisvėn, jis "išsigiedojo" apie Daugpilio-Zarasų ruožo organizaciją, bet visvien buvo nuteistas miriop. Snytko dar mini porą Technologijos Instituto studentų-sukilėilų: Bron. Mineiką ir Martyną Zeifertą. Iš Petrapilio Statybos Mokyklos, kovo mėn. sukiliman išėjo Eduardas Lansbergis, Leopoldas Kulčickis, Ant. Grodzkis, Gustavas Špilevskis, Zigm. Oziemblovskis, Ignas Vilčevskis, Viktoras Rozenbergas. Iš Susisiekimo Kelių Instituto — sukilime dalyvavo Jonas Nepomucenas Dorohostaiskis, Levas Oržyvolskis, Adolfas Chodoravičius. Dorohostaiskis buvo dalinio vadu, pateko nelaisvėn, ir buvo ištremtas katorgon. Iš Miškų Instituto — sukilėlių daliniuose kovėsi Grigas Levickis, Ferdin. Boričevskis, Pov. Sovinskis, Pranc. Kovalinskis ir kt., viso 8.

[74] **Vosstanije...**, 307-308.

Snytko pažymi, kad šie duomenys toli gražu neišsemia visų — bylose dažnai neminimi universitetų vardai. Vienas 19-metis studentas Mikalojus Zvolianskis, buvo 1864 m. gegužės mėn. suimtas Suomijoj, tarnavęs Varšuvos sukilėlių policijoj. Po to Snytko rašo: "Studentas Trušinskij buvo Žondo bendradarbis, dalyvavo savo tėvo — žandarų pulkininko sušaudyme; taipgi dalyvavo miriop pasmerkto žandarų karininko nuosprendžio vykdyme — to žandaro sūnus, studentas Denisovič". Tatai primena Sovietų "herojaus" Pavilko Morozovo istoriją. Snytko nurodo šaltinį, bendrą Trušinskio ir Denisovičiaus atvejais, nors jo tiesiogiai necituoja.[75]

Tačiau Przyborowskis rašo, kad 1863 V 4 prie Ostrovo-Ostrolenkos plento žiauraus mozūro Igno Mystkowskio dalinys puolė dviejų pėstininkų kuopų, gusarų būrio ir 30 kazokų dalinį, vykusį kratos daryti, ir jį sumušė. Nelaisvėn paimtasis žandarmerijos kpt. Denisevičius, "kadaise lenkų karys, esmėje padorus žmogus ir niekam nekenkiąs, ypač, kad jo sūnus Andrius kaip tik tuo metu įstojo į sukilėlių eiles Sandomierijoj ir tarnavo pradžioje Grylinskio dalinyje, vėliau Iskros, galop Chmieleńskio", maldavo gyvybės, sakėsi niekam nekenkęs, dargi daugeliui padėjęs, ir turįs sūnų sukilime, bet "niekas nepadėjo". Dalinyje tarnavęs kraštutinis raudonikis-varšuvietis Karol Frycze prižiūrėjo egzekuciją — buvo pakarti du sužeistieji broliai karininkai "lenkai Puchalov-Civinskiai", šeši kareiviai ir du šnipai. Denisevičius asmeniškai žinojo Fryczę ir maldavo jo, bet Frycze kariamajam pasakė, "Perduok ten linkėjimus mano bobutei", Žandaro sūnus, Andrius Denisevičius, 1864 m. kovo mėn. pateko rusų nelaisvėn. "Keista likimo ironija, — išnaše sako Przyborowski, — įmanoma tiktai tose apverktinose sąlygose, kuriose kraštas jau šimtmetį vargo: tėvą pakorė lenkai, o sūnų rusai."[76]

Atrodo, kad tai tas pats incidentas, kurį Snytko vaizduoja, bet jis atrodo visiškai kitokioje šviesoje.

Snytko kaž kodėl prie "studentų sąjūdžio Rusijos universitetuose" prikergia ir busimojo įžymaus dailininko Elviro Andriolli sudarytą Vilniaus bajorų instituto (Blagorodnyj Institut) "moksleivių dalinį", nors kiti šaltiniai rodo, kad Andriollis su kitais moksleiviais nuvyko į Liudviko Narbuto dalinį, po to kovojo Poserbskio dalinyje, vėliau slapstėsi ligi jo suėmimo Petrapily 1863 XI 16/4. Įdomus betgi Vilniaus švietimo apygardos vedėjo raportas III Skyriui, kad "iš vakarinių gubernijų gimnazijų į sukilėlių dalinius bėga vyresniųjų klasių moksleiviai". Jis sumini Vlniaus mokyklų mokinių 7 pavardes: Vilniaus gimnazijos Mykolas Cedronskis, Juozas Romanavičius, Bol. Glinskis, Julius Borovskis, Vilniaus progimnazijos — Kostas Žukovskis, Stan. Moškovskis, Levas Čaplinskis.

Dar pažymėtina, kad rusiško-stačiatikiško šovinizmo siautėjimo viršūnės metu, kai rusų ziemlevolcų veikla visai liovėsi, — "lenkų" jaunimas savo patriotingumą demonstravo Rusijos sostinėje. 1863 X 20/8 III Skyriaus agentas pranešė, kad lenkų jaunimas tebedėvi tautinius kostiumus: "Šv. Kotrynos bažnyčioje prie Nevos prospekto, sekmadienį spalio 6 buvo tiek daug šių asmenų, kad kitų kostiumų veik nebuvo pastebima."[77]

[75] **Vosstanije..**310.
[76] **Dzieje 1863 Roku** przez autora "Historyi dwóch lat", Kraków (1897-1919), t. III, Kraków 1902, pp. 269-271.
[77] **Vosstanije...,** 303.

VII. TARPTAUTINĖ DIPLOMATIJA

Sukilimo rengėjai raudonikiai iš viso neturėjo diplomatiniu santykių ir tenkinosi ryšiais su savo vienminčiais emigracijoje ir, per juos, su Europos revoliuciniais sąjūdžiais, ir su rusų revoliucinių nusiteikimų žmonėmis krašte — su bičiuliais karininkais, studentais, ir keliais publicistais — bei svetur, t.y. Londone su Aleksandru Herzenu ir jo bendradarbiais. Tik baltukams pasišovus revoliuciją paversti "tautine" arba "ginkluota demonstracija" ir jiems įėjus slaptos "vyriausybės" sudėtin, vyriausybė paskyrė "pilietį Vl. Czartoryskį" savo atstovu užsienyje, tiksliau: Vakarų Europoje, nes Italijoj ir Turkijos valdose raudonikiai turėjo savo agentų. Be to, vienam KCN (Centrinio Tautinio Komiteto) nariui buvo pavedama tvarkyti santykius su užsieniu ir su savo diplomatiniais agentais.

"Lenkijos klausimas" rūpėjo, visų pirma, buvusios Lietuvos-Lenkijos Bendruomenės išdraskymo dalyviams ir tiesioginiams kaimynams, taigi Prūsams, Austrijai, Dunojaus kunigaikštysčių siuzerenui Turkijai, ir Švedijai. Rūpėjo jis ir to meto pasaulyje pirmuosius smuikus grojusioms imperijoms — Didžiajai Britanijai ir Prancūzijai, kurios, savitarpyje besirungdamos ir besitardamos, nustatydavo ir Otomanų imperijos politiką Rusijos ir Austrijos atžvilgiais. Naujoji Italija — buvusi Savojos-Sardinijos karalystė — klausimu domėjosi, kadangi "Lenkija" buvo jos priešo pašonėje ir galėjo Austrijai nemalonumų sukelti ir tuo pačiu palengvinti Italijos suvienijimą, įsigyti Veneciją ir Romą. Ispanija ir Portugalija tik pripuolamai dalyvavo diplomatinėje veikloje, gi smulkieji "Vokietijos Reicho" nariai-valstybėlės negalėjo turėti reikšmės. Jungtinės Amerikos Valstybės braidžiojo savo pilietinio karo kraujo latakuose, bet nežiniomis suvaidino tam tikrą vaidmenį ir "Lenkijos" byloje. Svarbiu veiksniu tenka laikyti Lenkijos ir Lietuvos emigraciją, kurios diplomatinė-karinė-revoliucinė-propagandinė veikla nuo 1831 m. siekė visus Europos kraštus ir Otomanų imperijos valdas. Emigrantų "demokratinis" sparnas turėjo tamprius saitus su visais Europos revoliuciniais sąjūdžiais, tuo tarpu kai aristokratinis-monarchistinis-"klerikalinis" kng. Adomo Czartoryskio, o vėliau jo sūnaus Vladislovo vadovaujamas "Hotel Lambert" sparnas veikė diplomatines kanceliarijas ir valstybininkų salonus.

Panagrinėkime dabar pagrindinių "diplomatinių aktorių" vaidmenį.

1. PRŪSIJA

Krymo karo išvakarėse, Prūsų pasiuntinys Londone Bunsenas, atspindėdamas Londono nuotaikas, dėstė, kad "galima atgaivinti Lenkiją, tą devynioliktojo amžiaus skaudulį. ... visai ne tam, kad lenkams įtikus, ir visai neatsižiūrint į lenkų politikos klaidas. Atstatytajai Lenkijai Austrai atiduos visą Galiciją, Prūsai — Poznaniaus dalį, o ant jos sosto atsisės saksų dinastija." Valdžia Berlyne kombinavo dar daugiau: gavę atlyginimą vokiečiuose (Sileziją, Moravus), "prijungtų iš Rusų Pabaltės sritis, t.y. dalį žemaičių, estus, latvius, nors to aiškiai nepasakė."[78]

[78] Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas,** 4.

Betgi taikos kongrese Paryžiuje Prūsai daugiausiai žlugdė Lenkijos klausimo kėlimą, o pokaryje slopino tautinį sąjūdį Poznanės, Vak. Prūsų ir Silezijos srityse, ir sekė įvykius kitose buv. Lenkijos-Lietuvos dalyse.

Dar 1860 m. Varšuvoje viešėjo prūsų karininkas, busimasis karo ministeris Verdy du Vernois, kuris vietoje tyrinėjo santykius ir nuotaikas. Grįžęs namo, jisai parašė platų memorialą vyriausybei, kuriame pramatė netrukus kilsiantį sukilimą. Prūsų vyriausybė buvo pratusi veikti sistemingai ir todėl atsiklausė įžymaus istoriko, Rusijos istorijos autoriaus ir "rytinių klausimų" žinovo Teodoro Bernhardi nuomonės lenkų klausimu. Bernhardi prieš pat sukilimą ar sukilimui vos prasidėjus, 1863 m. sausio mėn. galop paruošė memorialą, kuris, anot Sokołowskio, buvo tik 1894 m. paskelbtas vokiškame istorijos žurnale. Numatęs Lenkijos atsistatymo galimybę, Bernhardi rašė: "Tačiau, kad Lenkijos išlaisvinimas nesudarytų Prūsams ir Vokietijai pavojaus, tatai privalo įvykti ne anksčiau, kaip D. Poznanės Kunigaikštystė bus suvokietinta visiškai arba bent iki tokio laipsnio, kad ten bus nebeįmanoma svajoti apie pirmykščios dalykų padėties grąžinimą, ir (ne anksčiau) kai Vokietija bus suvienyta Prūsų vadovybėje. Šiuo metu tų abiejų sąlygų įgyvendinimas dar yra tolimas, ir todėl Prūsų ir Vokietijos interesas mums liepia veiksmais dalyvauti lenkų sukilimo numalšinime, jei Rusija nebūtų pajėgi pati viena tai atlikti."[79]

Ši pažiūra visiškai atitiko naujojo premjero, buvusio pasiuntinio Petrapilyje ir busimojo Vokietijos "geležinio kanclerio", grafo Otto von Bismarck, nusistatymą. Prieš perimdamas Prūsų pirmojo ministerio ir užsienio reikalų vadovo pareigas, Bismarkas 1862 m. vasarą grįžo iš Petrapilio, kur viešpatavo santarvės su Prancūzija nuotaikos, ir aplankė Vakarų Europos sostines, vietoje susipažinti su įvairių kraštų politika ir jos vadovais. Londone per pietus pas Rusijos ambasadorių, baroną Filipą Ivanovičių von Brunnow, Bismarkas dėstė Disraeliui: „Netrukus turėsiu perimti kabineto vadovybę. Kai suorganizuosiu kariuomenę, pirmu padoresnio preteksto atveju skelbsiu Austrijai karą, Reichą suskaldysiu ir Vokietiją suvienysiu Prūsų hegemonijoje." Paryžiuje kalbėdamas su imperatorium Napoleonu III, Bismarkas aiškino, kad Prūsų geografinė padėtis jokiu atveju neleidžia susitaikinti su Lenkijos atstatymu ir liepia kliudyti bet kokioms pastangoms tuo atžvilgiu, ir tai ne tiktai Prūsų karalystės viduje, bet ir artimoje kaimynystėje. 1862 IX 24 Bismarkas perėmė vairą.

Janulaitis cituoja ankstyvesnį Bismarko pareiškimą, kad "kiekvienas lenkų tautinio judėjimo laimėjimas yra Prūsų prakišimas, ir mes turime vesti kovą su šiuo gaivalu, nesivaduodami politinio teisingumo dėsniais, o vien sekdami karo dėsnius. Lenkystė visose jos apraiškose turi būti mūsų vertinama ne žmogiškumo žvilgsniu ir nepartiniai, o priešo žvilgsniu... Tarp mūsų ir bent kokios pastangos atstatyti Lenkiją negali būti taikos."[80] Tatai Bismarkui nekliudė siūlyti "1863 m. pradžioje vienam lenkų baltųjų atstovui Drezdene, kad lenkai viešai pareikštų, jog nenori būti po barbarais rusais, o veli-

[79] Aug. Sokołowski, **Powstanie Styczniowe, 204,** šaltiniais nurodoma Verdy du Vernois: **Im Haupquartier der russ. Armee**, p. 4, ir **Hist. Zeitschrift** 1894 m.

[80] Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas**, 6.

ja vokiečius; tuomet prūsai užimtų juostą iki Vyslos-Narevo upių. Žinoma, tas pasiūlymas buvo atmestas."[81]

Pagal lenkų šaltinius, 1863 m. vasario vidury, per balių karaliaus rūmuose, kalbėdamas su Prūsų seimo vicepirmininku v. Behrendu, Bismarkas "atvirai" sakė, kad reikia arba juo greičiau išvien su rusais sutriuškinti lenkų sukilimą, arba laukti ligi rusai bus išstumti iš Karalystės ir prašysis pagalbos, o tuo atveju užimti Lenkiją ir trijų metų eigoje viską suvokietinti. Behrendas teiravosi — ar tai balinė kalbelė? Bismarkas atsakė: "Ne, apie rimtus reikalus kalbu rimtai. Rusams įgriso Karalystė; pats caras Aleksandras man tai sakė Petrapily. Galų gale galima būtų netgi pačius lenkus patenkinti, pav., sudarant personalinę uniją. Tada Poznanės atstovai sėdėtų ne Berlyne, bet Varšuvoje." Gi valstybės pasekretoris v. Thiele pasikalbėjime su Kališo vaivadijos bajoru Klobukowskiu dėstė, kad, esą, Prūsai nebūtų priešingi Lenkijos valstybės sukūrimui, tačiau negalį leisti, kad jos sostan atsisėstų koks austrų erz-herzogas ar koks Romanovas. Esą, "kam ieškoti svetimų dievų? kodėl lenkų sosto neturėtų užimti kng. Boguslovas Radziwillas? jukgi Radivilai buvo susigiminiavę su Jogailaičiais." Thiele pridėjo, kad reikalas esąs visai rimtas, ir jeigu lenkai su tuo sutiktų, tai jisai "išrūpintų jam audienciją pas Prūsų karalių, o tasai savo monarchiniu žodžiu užtikrins, kad Prūsai pradėsią ta prasme akciją ir reikalą sėkmingai baigs". Paprastas dvarininkas Klobukowskis, palaikytas įtakinguoju pogrindžio vyriausybės žmogumi, sakėsi vyksiąs Paryžiun ir papasakosiąs savo politiniams draugams, ypač kng. Czartoryskiui. Jis žodį tęsėjo ir Paryžiuje viską papasakojo, į ką jam atsakyta: "Ką tas tavo kvailas Bismarkas!"[82]

Sukilimui Lenkijoje prasidėjus, Prūsų konsulas Varšuvoje, baronas von Theremin rašė Berlynan, kad jei sukilimas bus sutriuškintas greitai, tai "Wielopolskis bus visagalis ir Lenkiją perdirbs pagal savo kurpalį."[83] Toks prospektas nepatiko Bismarkui: "Vieliopolskio Lenkija", gal su d. kng. Konstantinu soste, jam atrodė pavojingesnė, nei Mieroslavskio revoliucinė Lenkija. Todėl jis pasiuntė dvi misijas: vieną žvalgomąją Varšuvon — Vietininko d. kng. Konstantino jaunystės laikų gerą pažįstamą, karaliaus adjutantą majorą von Rauchą, jau mums žinomą kpt. Verdy du Vernois ir plk. von Tresckow; o antrą — diplomatinę — Petrapilin: karaliaus patikėtinį ir adjutantą, gen. Gustavą von Alvenslebeną. Instrukcija pastarajam liepė pasiūlyti Prūsų karaliaus seserėnui abipusę talką prieš lenkus sukilėlius, bendrai aptariant karinius pasitvarkymus. Rezultatas buvo 1863 II 8 d. "Alvenslebeno Konvencija", jo pasirašyta su Rusijos vicekancleriu, užs. reik. ministeriu kng. Aleksandru Michailovičiu Gorčakovu. Ši konvencija sugriovė ligšiolinę prancūzų-rusų draugystę, sukėlė furorą Vakaruose ir sužadino Vakarų intervencijos šmėklą. Tačiau tai buvo caro iniciatyva pasirašytas susitarimas, kuris nepatiko nei Gorčakovui, nei Konstantinui: Alvenslebenas Berlynan grįžo pro Varšuvą ir ten buvo labai šaltai sutiktas.

---

[81] **Ibid.**, 24. Bismarko siūlymas primena Ribbentropo-Molotovo paktą.

[82] Przyborowskio **Dzieje 1863 roku,** I, 298-301 — 1897 m. leidinyje autorius dar nedrįso minėti Klobukowskio pavardės ir žymėjo "ponas K"; Sokołowski, **Powstanie Styczniowe**, 207-208.

[83] Heinrich v. Sybel, **Die Begründung des deutschen Reiches durch Wilhelm I,** II, 485, 491-3.

Toji keturių straipsnių konvencija nustatė, kad, kariniams vadams arba pasienio ruožo valdžios organams pageidaujant, prūsų ir rusų kariniai daliniai padės vienas kitam ir, reikalui esant, sukilėlius besivejant, gali peržengti vieni kitų sienas, ir ligi trijų mylių gilumos naudoti kito krašto geležinkelius savo daliniams pervežti. Abiejų kariuomenių štabuose bus priskirti ryšio karininkai, kurių pareiga bus pranešinėti savo vyriausybei apie karo veiksmus ir operacijas, ir abiejų šalių kariniai vadai pranešinės apie savo dalinių dislokaciją. Susitarimas galios tol, kol aplinkybės reikalaus, ir bet kuri susitarimo šalis gali atsimesti bet kuriuo jai patogiu laiku. Vienas straipsnis, turėjęs būti slaptas, įpareigojo abiejų šalių karinius ir civilinius organus vieni kitiems pranešinėti visas žinias apie lenkų politinius veiksmus Lenkų Karalystėje ir D. Poznanės Kng-je, kitaip sakant, šnipintėi ir dalintis žiniomis.

Szelągowski teigia, kad tasai slaptas straipsnis buvo vienintelis, turėjęs ryškios ir įsakmios politinės reikšmės, kadangi karinis susitarimas buvo bespalvis, ir patsai Bismarkas "daugel metų vėliau" konvenciją vadino politine.[84] Szelągowski išveda, kad susitarimo "bespalvumas ir drumzlumas rodo, jog susitarimo autorium tikrovėje buvo kng. Gorčakovas, o ne Bismarkas, kaip kad ligi šiandien (klaidingai) kartojama literatūroje. Būdamas priešingas susitarimo minčiai ir veikdamas išimtinai tik caro įsakymu, Gorčakovas taip jį suredagavo, kad jis būtų kariniai neįvykdomas. Tačiau jis susidūrė su politiniai miklesniu priešu, kuris diplomatiniai išnaudojo tai, ko Gorčakovas jam nedavė kariniu atžvilgiu. Paradoksu, o vienok nuoširdžiai skamba tai, ką apie šį susitarimą daugel metų vėliau Bismarkas pareiškė, jog ta karinė konvencija (Militarconvention) turėjo Prūsų politikai daugiau diplomatinio, nei karinio tikslo. Nes iš tiesų kng. Gorčakovas tuo susitarimu visiškai sugriovė prancūzų-rusų draugystę ir susipratimą, arba, kaip išsireiškė Bismarkas, pateko į jo paties spąstus."[85]

Rusijos pasieniu nuo Palangos ligi Opolės Silezijoje jau buvo išdėtyti 4 prūsų kariuomenės korpai. Ryšininku paskirtasis plk. v. Tresckow vasario 16 išvyko Varšuvon, o Berlynan atvyko rusų ryšininkas plk. Reuter. Tačiau ir svetur, ir Berlyne Bismarkas turėjo daug vargo dėl to susitarimo: pradžioje lenkai deputatai iškėlė interpeliaciją dėl karinių potvarkių paskelbimo, vėliau opozicijos partija, liberalai, kad ir nesutikdami lenkams atiduoti Prūsų aneksuotas valdas, šaukė, kad nepridera su rusais dėtis sukilimo malšinti. Opozicija reikalavo paskelbti Alvenslebeno susitarimo tekstą. Bismarkas išsisukinėjo, kad tai tik faktinai neįsigaliojęs projektas ir jo neskelbė. Galop opozicija pasiūlė rezoliuciją, kuri turėjo būti debatuojama.

Paryžiuj, apie konvenciją pranešti pas užsienio reikalų ministerį Drouyn de l'Huys drauge atsilankė abiejų šalių ministeriai — Rusijos baronas Andrėj Fedorovič de Budberg ir Prūsų grafas von der Goltz. Vakarų atstovai Berlyne ir Petrapily tučtuojau buvo paraginti patirti susitarimo pilną turinį, buvo dedamos pastangos padaryti Berlyne jungtinį demaršą ir buvo kalbinama Austrija, bet ji atsisakė prisidėti. 1863 II 11 D. Britanijos ambasadorius

---

[84] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 387, cituoja "militärisch ziemlich anodyne Abkommen" iš Bismarko **Gedanken und Erinnerungen**, 1914 m. laidos, I t., p. 343.

[85] **Ibid.**, 387-388.

Sir Andrew Buchanan pasikalbėjime su Bismarku užsiminė, kad Lenkija galinti būti atkurta. Bismarkas atsiliepė, kad Prūsai yra pasiruošę dėtis į bet kokį tarptautinį susitarimą, kad tik sukliudžius Lenkijos prisikėlimui. Anglui nurodžius, kad Europos opinija yra palanki lenkų sukilimui, Bismarkas atsakė, kad ta opinija tol bus nereikšminga, kol Rusija, Austrija ir Prūsai laikysis išvien ir bus pasirįžę savo valdas laikyti. Kai Buchananas prileido galimybę, kad rusai būsią priversti išeiti iš Lenkijos Karalystės, ir pasiteiravo, ką Prūsai tuo atveju darytų, Bismarkas atsakė: "Tuo atveju užimsime Lenkiją, kad sukliudžius mums priešiškos valstybės gimimui." Anglas sušuko: "Europa niekad to neleis!" Bismarkas atrėmė: "O kas yra Europa?" Buchananas atsakė: "Įvairios stambios valstybės." Bismarkas sakė: "Ar tikrai tamsta esi tokios nuomonės?" Buchananas pareiškė, kad Prancūzija negali sutikti su nauju Lenkijos pavergimu. Tada Bismarkas pakartojo, kad "sukilimo nuslopinimas Prūsams yra gyvybės ir mirties klausimas", galų gale — "Kam kalbėt apie neįmanomus dalykus?" Kai po savaitės Buchananas vėl lankėsi, savo ministerio įsakomas, ir prašė Alvenslebeno konvencijos teksto, Bismarkas tenkinosi bendrybių kalbėjimu, bet pažymėjo, kad pagal 1857 m. sutartį, sieną perėję sukilėliai bus išduodami rusams.[86]

1863 II 26 Prūsų seime prasidėjo debatai. Bismarkas kietai aiškino, kad Prūsams naudingiau (erfreulichen) kaimynu turėti carą Aleksandrą, nei Mierosławskį ir propagandistų arba revoliucinę Lenkiją. Kartą laimėję, lenkai užsigeistų Dancigo, o jį atiduoti — reikštų Prūsams pražūtį. "Europinė revoliucija yra solidarumo apjungta ir savitarpyje remiama visose šalyse; yra natūralu, kad sąjūdis Lenkijoje... paruoštas su Mazzinio bendradarbiavimu ir, pagal žinomus faktus, vykdomas su Mierosławskio pagalba, susilaukia paramos iš revoliucinių gaivalų visose šalyse. Taigi šiose aplinkybėse jums, ponai, yra siūloma pareikšti savo simpatiją lenkų sukilimui." Po trijų dienų debatų — 246 balsais prieš 57 — buvo priimta rezoliucija: "Prūsijos interesas reikalauja, kad, Lenkijos prasiveržusio sukilimo akivaizdoje, vyriausybė neturėtų padėti ar favorizuoti bet kuriai iš besivaržančių šalių, arba leisti ginkluotiems asmenims įžengti Prūsų žemėn, jų nenuginkluojant tuo pačiu metu." Gegužės 11 d. vėl pasireiškė seimo narių priešiškumas valdžios politikai ir pirmininkas liepė Bismarkui nutilti. Po to karalius raštu nupeikė seimą: geg. 20 d. Bismarkas patsai seimo posėdyje paskaitė karaliaus raštą, pasirašytą visų ministerių. Seimas atsiliepė rezoliucija, bet karalius vėl raštu smerkė jo ministerių nutildymą.[87]

Jungtinio demaršo Berlyne nesusilaukta. Tačiau buvo ironiška, kad anglai kalbino Prūsus dalyvauti demarše Petrapily — Lenkijos klausimu. Bismarkas atsakė, kad Vakarų peršamos koncesijos tik paskatintų lenkus reikalauti daugiau ir iš Rusijos, Austrijos bei Prūsų atplėšti provincijas, tatgi Prūsija negali lenkų užstoti. Balandžio 4 d. Buchananas vėl kalbino Bismarką, bet susilaukė priešiško pasisakymo.[88] Bismarkas savo veiksmais privertė

[86] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 338; Sokołowski, **Powstanie**, 206-207; Przyborowski, **Dzieje 1863 roku**, I, 280-283; **Sybel, Begründung**, II, 494.

[87] **The Annual Register** A Review of Public Events at Home and Abroad for the 1863, London 1864, 236-239.

[88] Przyborowski, **Dzieje 1863 roku**, II (Kraków 1899), 350-351, cituojama **La Pologne et la diplomatic,** 163, 228.

Austriją dalyvauti demaršuose Petrapily, ir po to gyrė Vienos politiką tuo klausimu. Jam teko pergyventi daug neramių valandų — jis bijojo ne tiek karo, kiek prancūzų susitarimo su Rusija Lenkijos klausimu, nes tokiu atveju Prūsams tektų kariauti su europine koalicija. Nugirdęs kalbas apie prancūzų ir švedų ekspediciją į Kuršą (Palangą), Bismarkas per savo atstovą Londone įspėjo, kad Prūsai niekad nesutiktų su tokia ekspedicija ir ginklu jai pasipriešintų.[89] Gegužės vidury Buchananas teiravosi pas Bismarką, ar Prūsai laikytųsi neutralumo, jei Prancūzija santarvėje su Danija ir Švedija imtųsi karo veiksmų Baltijos jūros srityje. Bismarkas atsiliepė, kad tatai priklausytų nuo Austrijos nusistatymo — ir išdrįso pareikšti "asmeninę nuomonę", kad Prūsai eitų ranka rankon su Rusija. Bismarkas tuo metu kalbino Austriją, savo varžovę Reicho sąjungoje, dėtis santarvėn Lenkijos klausimu ir išvien okupuoti Lenkiją, pagrindu: "durtuvas už durtuvą, Galicijos garantavimas už Poznanijos garantavimą."

Nuo 1863 m. balandžio mėn. pradžios pradėjo galvą kelti Šlezvigo-Holšteino klausimas, kuris Bismarkui padėjo Napoleono dėmesį nuo Lenkijos nukreipti kitur. Gi tuo tarpu Prūsų pasiuntinys Paryžiuje grafas von der Goltz kitų draugystėje šiurkščiai kalbėjo, kad Rusija ir Prūsija paaukos "paskutinį kareivį" pasipriešinti Lenkijos atstatymui. Kai kng. Reuss raštu pranešė Berlynui apie savo pokalbį su Napoleonu III Fontainebleau rūmuose 1883 VI 6, kuriame Napoleonas gundė Prūsus pasiremti liberalų opinija Vokietijos sujungimui, Bismarkas ranka prirašė, kad Prūsijos vaidmuo Vokietijoje remiasi kariuomene, o ne liberalizmu. Bismarkas pasiūlė Austrijai santarvę Lenkijos klausimu — savo valdoms Poznanijoj ir Galicijoj ginti susipratus su Rusija arba ir be jos, jeigu Vakarų grasinimų akivaizdoje Rusija savanoriškai pasitrauktų iš Lenkijos. Vienos kabinetas 1863 V 19 nutarė bet kuria kaina neprileisti karo dėl Lenkijos ir sukviesti Vokietijos kraštų valdovų suvažiavimą Reicho struktūros reorganizacijai aptarti. Kitaip sakant, austrai norėtų Prūsų netikėtą pasisiūlymą bendradarbiauti, praplėsti į kitus reikalus, nesiriboti tik Lenkija. Gi tuo tarpu birželio 1 d. caras Aleksandras II parašė savo pusbroliui karaliui Viliui, kalbindamas išvien kariauti prieš Austriją, o reikalui esant ir prieš Prancūziją, kuri galinti panorėti austram padėti. Betgi prūsų kariuomenės reorganizacija nebuvo baigta, Prancūzija gal griebtų Pareinį, o Rusija gal atskirai susitaikintų, — tat Bismarkas įtikino karalių atmesti rusų pasiūlymą. Vilius užtikrino Aleksandrą, kad, susilaukusi užtikrinimo Venecijos klausimu, Austrija pames Vakarų bičiulystę, o lenkų klausimu niekad nekovosianti prieš Rusiją.[90]

1863 m. rugpiūčio pradžioje į Gasteiną, Tirolyje, suvažiavo kaizeris Pranciškus Juozapas ir karalius Vilius, lydimas Bismarko. Pastarasis apsukriai įtikinėjo kaizerį apie Lenkijos pavojų ir apie reikalą dėtis santarvėn su Rusija ir Prūsais. Kaizeris nesutiko, ir sakėsi su Vakarais bendradarbiaująs tik taikai išlaikyti. Intervencijos Rusijoj nebus, ir jis džiaugiasi, kad Anglija irgi neketina lenkų sukilimą paremti ginklu. Bet kaizeris ragino Prūsus bendradarbiauti Reicho reorganizacijos klausimais ir dalyvauti Frankfurto suvažiavime. Bismarkas įtikino savo valdovą nedalyvauti. Tuo būdu beliko siūlymas

[89] Sybel, **Die Begründung**, II, 511.
[90] Sybel, **Die Begründung,** II, 519.

bendradarbiauti tik vienu klausimu, kuriuo abiejų šalių interesai sutapo: Lenkijos. Netrukus Bismarkas patarė su Austrija sutarti ir kitu klausimu, kuris jau kas kartą dažniau buvo linksniuojamas: Šlezvigo-Holšteino. 1863 m. galop lordas Clarendonas jau kalbėjo: "Nesibijau lenkiško žibinto, tik holšteiniškis degtukas kelia man baimės." Austrai su Prūsais pradėjo diplomatinę intervenciją Kopenhagoje, ir kai Napoleonas III pasiuntė savo adjutantą gen. Fleury to degtuko gesinti Kopenhagoje ir Berlyne, Bismarkas atsakė, kad Napoleono peršamas "europinis kongresas" turėtų tenkintis išimtinai tik Šlezvigo-Holšteino klausimu. Kai dėl Lenkijos: "Verčiau žūti, nei leisti kitiems svarstyti mūsų poznaniškes valdas. Bevelyčiau greičiau užleisti mūsų Pareinio provincijas" (Plutôt mourir que de laisser discuter nos possessions de Posen... J'aimerais mieux céder nos provinces rhénanes). Fleury atsiklausė Paryžiaus dėl to išsireiškimo. Atsakymas buvo: "Nešnekėk apie Reiną ir nuramink apie Poznanę" (Ne parlez pas du Rhin et tranquillez sur Posen).

Prūsų ministeris Paryžiuje grafas von der Goltz stebėjosi, kad "keisčiausia" Napoleono politika buvo draugystės su Prūsais siekimas — ir toji politika patvėrė netgi Lenkijos krizės metu. Prūsai išėjo laimėtojais visur...

Iškilus Šlezvigo-Holšteino problemai, paskutinysis Lenkijos pogrindžio diktatorius Trauguttas savo keliu sudraudė savo komisarą Prūsų valdomoms sritims, kuris atsišaukime išsigynė ketinimo kovoti prieš Prūsus: "Jeigu sprendžiate, jog tokių nuomonių reiškimas nuveiks, kad prūsokai mažiau jus persekios, tai labai klystate, kadangi prūsokas puikiai žino, kad kas maskoliui šiandien, tas vokiečiui rytoj, ir todėl jie visiškai solidarūs savo įgeidžiuose su tramdyti mūsų sąjūdį. ... jei šiandien negalima atvirai savo siekimų skelbti, tai geriau yra tylėti, nes kitaip visuomeninė opinija blogai paruošiama." [91]

2. AUSTRIJA

Krymo karo metais grafas Zamoyskis Londone ir gen. Mierosławskis Paryžiuje ragino karo veiksmus prieš Rusiją pradėti įsiveržimais per Klaipėdą į Lietuvą ir iš Turkijos valdomų Padunojaus kunigaikštyščių į Ukrainą: tokius sąjungininkų įsiveržimus paremtų lietuvių, lenkų ir ukrainiečių sukilimai. Mierosławskis siūlėsi organizuoti ekspediciją Žemaitijon, Zigmantas Milkowskis vadovautų ekspedicijai į Rusią, t.y. Ukrainą, — žinoma, visur sukurstant valstiečių mases, kadangi Mierosławskis luomų sulyginimo neskyrė nuo kovos už nepriklausomybę. Turkijoj jau nuo seniau buvo Mykolo Čaikovskio-Sadik-pašos suorganizuoti "Sultono kazokai", ir anglų pinigais buvo organizuojama gen. Vlado Zamoyskio 15,000 vyrų lenkų divizija. Tačiau nors prancūzų štabas turėjo paruoštą planą Rusiją pulti per Austriją, Lenkiją, Lietuvą ir Suomiją, tam planui kelią užkirto "karalius Lenkijai", kng. Napoleonas.

---

[91] **Polska Jej Dzieje i Kultūra**, III, 451.
Beje, minėto Napoleono adjutanto giminaitis Louis de Fleury turėjo miško ir žemių Baltvyžio girioje, Baltstogės paviete. 1861 metais jis prie Bielsko miesto ant Napoleono I karių masinio kapo pastatė kryžių su užrašu: "Kad lietuvių žemė būtų palanki prancūzų kaulams". Apie jo ir kitų Prancūzijos piliečių apiplėšimą ir vargus su Muravjovu, žr. **Moskiowskie na Litwie rządy,** przez autora "Powieści o Horožanie", Kraków 1869, pp. 311-321.

Galop austrams pavyko išvengti dalyvavimo kare ir, pagal susitarimą su Turkija (1854 VI 14), karo veiksmus nukreipti jūros keliais į Krymą. Po to karo, kuriame vieni lietuviai ir lenkai kovojo rusų eilėse, o kiti turkų ir santarvės eilėse, kpt. Lapinskis su apie 200 "lenkų" savanorių nuvyko Kaukazan ir porą metų kng. Šamilo pusėje kovojo prieš rusus.

Austrus daugiausiai vargino italų risorgimento karai, kai Garibaldis iš Sardinijos-Savojos karalystės, su prancūzų kariuomenės ir tarptautinių revoliucionierių talka, žingsnis po žingsnio vienijo Italiją ir iš austrų atiminėjo itališkas provincijas. Seniau Adomas Mickevičius ir gen. Juozas Wysoekis, o dabar gen. Liudvikas Mierosławskis, Marijonas Langiewiczius ir koks tūkstantis "lenkų" buvo Garibaldžio tarnyboje. 1859-1861 m. Mieroslavskis vadovavo Tarptautiniam Legijonui ir valdė Siciliją, po to italai leido jam Genujoje įkurti lenkų karo mokyklą.

Kai Lenkijoje prasidėjo 1863 m. sukilimas, anglų pasiuntinys lordas Bloomfield sausio 29 pranešė iš Vienos, kad ten reiškiama daug susirūpinimo — arba bent apsimetama, tačiau sukilimo atžvilgiu reiškiama palankumo. Austrijos vyriausybė žinojo galinti būti rami dėl Galicijos, o sukilimas Lenkijoje buvo jai patogus, nes griovė Vieliopolskio, Gorčakovo, Napoleono III ir d. kng. Konstantino politiką. Austrai atsiminė Vieliopolskio 1846 m. rašytą laišką Metternichui ir nenorėjo turėti "lenkiško Piedmonto" savo pašonėje. Sukilimas buvo stebimas su tam tikru pasitenkinimu, nes austrai buvo tikri, jog jis nepavyks, bet susprogdins Vieliopolskio-Konstantino politiką ir pridarys skaudulių, kurie ateityje gali būti Vienai patogūs.

Galicijon buvo pasiųsti įsakymai "pro pirštus" viską stebėti, nors Krokuvoje ir Lvove virė sukilimo rėmėjų veikla, buvo supirkinėjami ginklai, organizuojami savanorių daliniai, kuriems žengiant per sieną rusų pusėn — austrų valdininkai "nieko nematė". Krokuvoj buvo paskelbtas kariuomenės pranešimas, kad šautuvą pametęs kareivis bus baudžiamas 15 guldenų — ir sukilėlių agentai veik viešai pradėjo pirkti ginklus iš kareivių ir arsenalų. Vasario 2 Vietininkas Galicijoje, grafas Mensdorff-Pouilly pranešė, kad daugelis jaunimo išvyko į sukilimą ir kad austrų patruliai daugelį sulaikė, tad kas darytina? Policijos ministeris jam telegrafo, kad "nereikia perdaug kliudyti savanorių vykimui; sukilimas tikrai netrukus bus numalšintas, ir tuo būdu vyriausybė nusikratys audringų gaivalų; tačiau reikia suiminėti ginklų ir amunicijos siuntas." Varšuvos režimas nusiskundė Petrapiliui, ir Gorčakovas nusiskundė Austrijos ministeriui grafui Gottfriedui von Thun. Lordas Bloomfieldas Londonan pranešė, kad užsienio reik. ministeris grafas Rechbergas "atrodė labai pasipiktinęs" (seemed very indignant) dėl rusų insinuacijų, ir tučtuojau telegrafavo Thunui, kad "kaizeriškoji vyriausybė bus labai dėkinga už bet kokias žinias, kurios jai leistų atidengti asmenis, įveltus į tokį suokalbį Austrijos teritorijoje." Visvien reikėjo ką nors daryti "dėl žmonių akių" ir sutramdyti viešą neleistiną elgesį. Vasario 2 Lemberge (Lvove) policija paskelbė grasinimą imtis priemonių prieš verbuotojus ir ginkluotų jaunuolių pasirodymus. Po poros dienų Krokuvoje policija paskelbė "esanti priversta" atkreipti gyventojų dėmesį į neleistinus veiksmus, nukreiptus prieš svetimą valstybę, su kuria yra sudaryta sutartys, ir nusikaltėliai bus baudžiami kalėjimu ligi 5 ir 10 metų. Buvo triukšmingai vykdomos kratos pas asmenis, pas

kuriuos, kaip iš anksto buvo žinoma, neras kompromituojančios medžiagos. Jaunimui buvo leidžiama keliauti per sieną, o spaudai — rašinėti smarkius straipsnius apie sukilimą. Kai Rusijos pasiuntinys Vienoje, Balabinas, nesiliovė reklamavęs Galicijos reiškinių, grafas Rechbergas tiesiog paneigė tai ir parodė visus paskelbtus potvarkius.[92]

Staigiai pasklido gandas, kad rusai kalbina Austriją prisidėti prie Alvenslebeno konvencijos. Lordo Bloomfieldo apie tai paklaustas, Rechbergas vasario 12 pareiškė, kad tokio pobūdžio pasiūlymo jam nedaryta, ir jisai telegrafavęs grafui Thun Petrapilin "atmesti bet kokius siūlymus... tuo atžvilgiu...; Galicija yra visai rami, ir jei sukilimas neprasiplės, tai Austrijos vyriausybė mano, kad turimųjų gerų santykių tarp dviejų ciesoriškų kabinetų pakanka šio meto turimam tikslui".

Tačiau Alvenslebeno sutartis sukėlė daug susirūpinimo Vakaruose. 1863 II 18 Napoleono III kabinetas turėjo posėdį šiuo ir Lenkijos klausimu. Nutarta Londoną ir Vieną painformuoti apie Prancūzijos susirūpinimą ir jos notą Berlynui, tikintis, kad Britanija ir Austrija irgi padarys Berlyne pareiškimus. Tačiau Austrijai rūpėjo pirmiausia nuslopinti Vieliopolskio-Konstantino politikos skatinamą Lenkijos autonomiją. Austrijai rūpėjo, kad sukilimas ilgiau nusitęstų ir galutinai rusus sukiršintų su lenkais, gi Anglijai rūpėjo nutraukti Prancūzijos-Rusijos draugystę, Rusiją susilpninti, skatinti Paryžių veikti, bet tai veiklai kliudyt.

Tuo tarpu vasario 21 per balių Paryžiuje, imperatorienė Eugenija, artima Austrijos pasiuntinio kng. Richardo Metternicho žmonos Paulinos bičiulė, kadriliaus metu užvedė su Metternichu trijų valandų pokalbį — pusiau juokais, bet su žemėlapio talka: sakėsi mėgstanti pafantazuoti. Esą, įvykių raidos veikiamas, jos vyras rimtai galvoja apie Austrijos, Prancūzijos ir Britanijos santarvę, kuri padėtų visus klausimus išspręsti, Europos žemėlapį pakeisti. Tarp kitko — Lenkiją atstačius, Rusija galėtų būti atlyginta azijinėj Turkijoj; už Poznanijos perleidimą Lenkijai, Silezijos Austrijai ir Reino kairiojo kranto Prancūzijai, Prūsai gautų Saksoniją, Hanoverį ir šiaurės Pareinio kunigaikštystes; Austrija perleistų Lenkijai Galiciją ir Italijai Veneciją, gautų atlyginimą pietuose. Lenkijos soste galėtų atsisėst vienas jos erzherzogų, jei Viena norėtų, bet gal geriausia būtų leisti sosto netenkančiam Saksonijos karaliui atgauti dinastines teises Lenkijoj. — Esmėje, tai buvo Krymo karo metais kng. Adomo Czartoryskio siūlytas planas.

Po trijų dienų, vasario 24, patsai Napoleonas III užvedė kalbą su Metternichu, kuris suprato šį "didįjį revoliucijos mistrą" siūlantis tapti sąjungininku. Metternichas priminė, kad Austrijai tektų pasiduoti chirurginei operacijai mainais už miražus: kodėl, santarvės atveju, Austrija turi nukentėti? Vasario 27 Metternichas gavo savo vyriausybės atsakymą intervencijos Berlyne klausimu. Rechbergas sakėsi atjaučiąs Paryžiaus notos sentimentus, tačiau Austrija negali prisidėti prie demaršo Berlyne "dėl Austrijos išimtino nusistatymo bendrais principais ir dėl savo ypatingų interesų Lenkijos klausimu". Alvenslebeno konvencija buvusi "visiškai nereikalinga", tačiau, jei laikomasi nesikišimo principo, tai negalima daryti pastabas Berlyne. Austrija ne-

[92] **Dzieje 1863 roku**, I, 271-276.

ketina imtis ypatingų priemonių, kol sukilimas vyksta Rusijos Lenkijoje, "tačiau negali užmiršti" revoliucinių gaivalų, kurie tik laukia progos savo veiklą praplėsti Galicijon. Austrijos vyriausybė jaučiasi "laiminga", kad kaizerio valdiniai-lenkai laikosi taikos ir išminties, tačiau ji "nenori, netgi tarpiniai, skatinti tautines aspiracijas, nesiderinančias su Austrijos valstybės čielumu". Anglija ir Prancūzija yra kitokioj padėty ir gali reikšti savo simpatijas, bet Austrija negali. "Nereikia žadinti vilčių, kurios negali būti įgyvendintos, nei troškimų, kuriuos vėliau reiktų tramdyti." Rechbergas pareiškė ir baimės, kad Prancūzijos demaršas Berlyne galįs turėti rimtesnių pasekmių. Galop, Austrija negali dabar smerkti konvencijos, kurioje dalyvauti ji buvo atsisakiusi." [93]

Metternichas, žinoma, pranešė savo vyriausybei apie savo balinį pokalbį su imperatoriene Eugenija ir vėliau su pačiu imperatorium. Imperatorienė kovo 2 rašė jam laišką, imperatorius net trim atvejais teiravosi atsakymo. Vasario 28 Vienoje Prancūzijos ambasadorius kng. Grammont matėsi su užs. reik. min. grafu Rechbergu, kuris pasisakė santarvę su Prancūzija laikąs savo politinės sistemos ašimi, bet, kaip matėme, nesutiko dalyvauti demarše Berlyne. Tuo tarpu Londone, lordas Russell po pasikalbėjimo su Austrijos ministeriu grafu Apponyi susidarė nuomonę, kad "Austrija pamaži darosi palanki bendriems su Anglija ir Prancūzija veiksmams" ir, pasiuntęs pirmą notą Lenkijos klausimu Petrapilin, ėmėsi veiksmų paraginti visas 1815 m. Vienos Traktato dalyves-valstybes intervenuoti pas "pagrindinį kaltininką" Petrapily, bendrai patarti Rusijai grįžti prie 1815 m. susitarimų vykdymo. Kovo 5 jis instruktavo lordą Bloomfieldą nurodyti Austrijos vyriausybei, kad toks žingsnis "sustabdytų kraujo praliejimą ir lenkų tautai grąžintų teises, jai pripažintas Vienoje". Taika sugrįžtų, jei Lenkijai bus grąžinta seimas ir savivalda, ir britų vyriausybė tikisi, jog "Austrija dalyvaus pareiškime rusų kabinetui nusistatymo, iššaukto iš vienos pusės žmoniškumo jausmo, iš kitos — europinės taikos troškimo, kas jokiu atveju negali Rusijos įžeisti."[94]

Londono iniciatyva buvo šaltokai sutikta Paryžiuje, o Rechbergas pranešė britams, kad Austrija yra priversta laikytis savo nusistatymo: "ji nepažeidė savo tarptautinių įsipareigojimų, neatsižadėjo žmoniškumo, ir neapleido Europos interesų", jai rūpi taika ir "tvarkos atstatymas Lenkijoj", betgi ji "netiki, kad anglų siūlymai turėtų Petrapilyje pasisekimo" ir todėl "neseks anglų ir prancūzų politika lenkų klausimu." Kita vertus, atmesdama anglų siūlymą, Austrija norėtų išskirti Prancūziją nuo Rusijos. Todėl Metternicho pranešimai apie jo pokalbius su Napoleoniene ir imperatorium drauge domino ir baugino, nes tektų su Rusija pyktis. Lenkų sukilimas teikė progų delsti, neprileisti karo, visada skaitantis su naujojo seimo didžiumos nepalankumu Rusijai bei su klerikaline partija, kuri niršo dėl rusų elgesio su katalikų bažnyčia ir kunigija. Todėl nutarta iškviesti Metternichą Vienon, kaip Napoleonas norėjo.

Metternichas dar kelis kartus tarėsi su Eugenija ir su Napoleonu, kuris darė užuominas apie Silezijos grąžinimą Austrijai. Napoleono planai jam atrodė įmanomi, tik neigiamai veikė užuomina apie Reino kairįjį krantą ir pri-

[93] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 392.
[94] **Dzieje 1863 roku,** II, 311-312.

vengimas garantuoti Veneciją. Napoleonas sakė: "vėliau susiprasime", "jei Austrija panorės veikti lenkų reikalu, esu pasiruošęs daryti stambių nuolaidų" Vienai. Metternichas mėgino ką nors konkretaus raštu nusivežti, bet nepavyko gauti Napoleono pritarimo jo paruoštam "pro memoria" — tik "principe". Kovo 12 Metternichas išvyko Vienon su Eugenijos žemėlapiu.

Staigi Metternicho kelionė sudomino visus, ir plito įvairiausi gandai, kurie lenkams kvapą sulaikydavo. Tačiau Austrijos kaizeris Pranciškus Juozapas patsai kontroliavo savo valstybės užsienio politiką, ir jo nusistatymas nenumatė vietos Lenkijai, nepaisant ultra-katalikų srovės svajonių atkurti Lenkiją ir jos soste pasodinti vieną iš kaizerio brolių — Ferdinandą Maksimilijoną arba Karolį Liudviką. Sukilimui Lenkijoje prasidėjus, kaizerio ir jo kanclerio norėta sukilimą malšinti, tačiau vietinė ir tarptautinė padėtis vertė laikytis nešališkai. Metternichas buvo Vienoje sutiktas šaltai. Rytojaus po atvykimo dieną, kovo 15, Metternichas dvi valandas kalbėjosi su kaizeriu ir dėstė, kad Austrijai beliko pasirinkti arba seną santarvę su Rusija ir Prūsija, arba naują santarvę su Prancūzija ir Anglija. Pastarąjį kelią pasirinkus, tektų numatyti skyrimąsi su Galicija, tačiau santarvę atmetus — gali būti dar blogiau: Prancūzija galinti su Rusija susikalbėti Lenkijos klausimu, o Austrija nukentėtų Vokietijos reikaluose ir rytuose. Visą savaitę vyko ministerių pasitarimai, ir politikų pasisakymai spaudoje.

Buvo nurodinėjama, kad Galicija esanti rami ir turtinga provincija, parūpinanti daug karių, gerų karių. Venecijos netekimas atrodė tesąs laiko klausimas, bet kuo gi būtų atlyginti nuostoliai? Migloti pažadai apie Rumuniją, Austrijos įtakos Vokietijos federacijoje sustiprinimas, kuris žymia dalimi priklausė nuo Prancūzijos, karštai trokštamas Silezijos susigrąžinimas, neaiškus lobis rytuose. Tačiau Galicija buvo Austrijos rankose, Venecija galinti ilgėliau pasilikti, o atlyginimui siūlomas sritis tektų nukariauti. Pareinio netekimas — sunkus nusikaltimas vokiečių tautai, vokiečių savigarbos įžeidimas. Tiesa, Rusija nėra patogi kaimynė, Lenkija būtų geresnė. Kita vertus, Lenkijoj knibžda revoliuciniai-anarchistiniai gaivalai, lenkai visada padėdavo vengrams, italams, visoms revoliucijoms ir žavisi panslavizmu, kuris yra grėsmingas Austrijos valdoms. Krymo ir sukilimo nukamuota Rusija negreit atsigaus. Prancūzijos pagalba atstatytoji Lenkija būtų amžinoji Prancūzijos sąjungininkė, tos Prancūzijos, kuri tik ką atplėšė Lombardiją ir rėmė italų nacionalizmą. Kaizeris ir daugelis valstybininkų iš viso nepasitikėjo Napoleonu, visur vadinamu "jis" (Er). Santarvės su Prancūzija priešas grafas Mauricijus Esterhazy pirmasis paskelbė vėliau dažnai kartotą posakį: "galima suprasti karą, kurio tikslas įsigyti naują provinciją, bet netenka pradėti karo, kuris vestų į dviejų provincijų netekimą". Kovo 12 Rechbergas sakė lordui Bloomfieldui: "Valstybės paprastai karo kelio neieško su tikslu ko nors netekti". Anglų ir prūsų diplomatai visaip stengėsi neprileisti austrų santarvės su Napoleonu ir skatino derybas. Rechbergas tikino Bloomfieldą, kad intervencija Petrapily būtų bergždžia, netgi pačių lenkų interese. Esą, Prancūzija siekia Europoje maišaties, kad sau laimėjus Pareinį. Jis sakėsi esąs pasiruošęs su Anglija susiprasti ne tiktai lenkų, bet visais kitais europiniais klausimais, kadangi abiejoms valstybėms rūpi pastoti kelią Napoleono užsimojimui taisyti Europos žemėlapį.

Kovo 18 Rechbergas pasakė Prūsų pasiuntiniui v. Wertheriui, kad Metternichas Vienon atvyko tik pasiinformuoti ir pranešti ką matęs ir girdėjęs Paryžiuje; kad nei kalbos nebuvo apie tariamai jo atsivežtus siūlymus; ir kad Austrija nepakeis savo nusistatymo Lenkijos atžvilgiu, "apie kurios nepriklausomybę nei girdėti nenori". Kovo 16 Londone Austrijos ministeris grafas Apponyi sakė lordui Russell: "Austrijos politika neleidžia dėtis į susitarimus su Rusija, kadangi tai iššauktų valdinių-lenkų nepasitenkinimą; kita vertus, ji negali skatinti lenkų pasipriešinimo, kadangi toksai elgesys galėtų sukilimo liepsną praplėsti į Galiciją". Ir Vienos traktato nuostatus įgyvendinus, lenkai nesitenkintų, nes jie nori visiškos nepriklausomybės, gi nepriklausoma Lenkija stengtųsi susigrąžinti visas savo buvusias valdas. Russellas sakėsi norįs "atvirai" pareikšti, kad Rusija tegali Lenkiją valdyti arba Mikalojaus I metodais — priespauda, žeminimu, kėsinimusi į kalbą, religiją, žodžiu — smurtu; arba teisingumo ir malonės principais. Aleksandras I stengėsi išvengti lenkų neapykantos ir kerštо rusams, suteikė jiems valstybines institucijas ir nuo rusų atskirą savivaldą. Russellas smerkė sukilimą išprovokavusią rekrutaciją ir sakė, kad liberalios valdžios sąlygose lenkų nepriklausomybės troškimas galįs "tapti tikrove po penkiolikos ar dvidešimt metų; betgi nesivaržau prisipažinti, kad, palyginant abidvi valdymo sistemas, Anglija bevelija taiką tučtuojau, besivildama, kad Lenkijos Karalystė eventualiai susilauks nepriklausomybės, ir nenori rusų Lenkiją pasmerkti niūriai ir gėdingai vergovei ir priespaudai, kurios pasekmė būtų, gal netrukus, naujas neapykantos ir kerštо sprogimas." Apponyi atsakė pilnai suprantąs Lordo samprotavimus, tačiau "Austrija, dėl savo situacijos, negali vadovautis tokiais samprotavimais". Kovo 19 Bloomfieldas rašė, kad Metternichas tebėra Vienoje, nes Rechbergas norįs, kad jis pilnai įsisąmonintų vyriausybės samprotavimus Lenkijos klausimu. Rechbergas jį užtikrinęs, kad "Austrijos politika nei kiek nesikeičia ir jis esąs įsitikinęs, kad ji geriausiai atitinka valstybės interesus. Jis pridėjo, kad užsienio kraštai bendrai giria tą politiką ir, kas beįvyktų, ji visada turės dėmesy visuotinos taikos interesą."

Austrija surado diplomatinę formulę: "Vyriausybė tęsės savo tarptautinius įsipareigojimus". Kiekviena šalis gali savaip aiškintis tuos žodžius, gi Austrija bet kuriuo metu galėsianti išsiginti bet kurio įsipareigojimo. Kovo 28 patsai kaizeris Pranciškus Juozapas rašė Napoleonui, kad juodu jungia bendri jausmai: patvarios taikos Europoje idėja, pagrįsta esminiais tautų interesais (taigi nepoleoniškai), — ir tvarkos dvasia, patvarios tvarkos, bei stabdymas revoliucijų, kurios taurių ir šaunių tikslų kauke dangsto savo netikras ir išvirkščias idėjas.

Metternichas Paryžiun sugrįžo kovo 23, nenusiminęs, ir diplomatų rateliuose kalbėjo, kad "įvykiai dar neprinoko", Austrija nevengs intervencijos, tik reikia su Anglija ir Prancūzija sutarti pagrindus; kad Austrija nėra nusistačiusi prieš Lenkijos nepriklausomybę ir, jei prireiktų, paaukotų Galiciją, nenorėdama Lenkijos atveju pakartoti klaidos, padarytos Italijos reikaluose; tačiau, prieš imantis kitokių veiksmų, reikia diplomatinės akcijos; taigi esą svarbu, kad sukilimas kurį laiką patvertų, bent porą mėnesių. Nepaisant tų kalbų, Paryžius suprato, kad santarvės mintis ar sąlygos nepatraukė Austrijos, nors tai nesąs paskutinis jos žodis. Napoleonas III tylėjo, o imperatorie-

nė, vieną savo arklių pavadinusi “Langiewicz” vardu, sakėsi nenorinti kištis į politiką, “perdaug jau neturiu joje laimės.”[95]

Rusams patiko Austrijos atsisakymas dalyvauti demaršuose Berlyne ir Petrapily. Šalia to, rusų žvalgyba daug patirdavo iš austrų. Vienos pasiuntinys, grafas Gottfried v. Thun, pasikalbėjime su vicekancleriu Gorčakovu pareiškė, kad Austrija daugiau pasitarnavo Rusijos interesui ir garbei, nei Prūsai “savo perankstyvu stengimusi”, — t.y. Alvenslebeno konvencija, — “o vis tik tas laikoma blogiu”. Gorčakovas atsakė: “Nei caras, nei aš, niekad nelaikėme to blogiu”. Pasikalbėjimas vyko kovo gale, kai paaiškėjo Metternicho misijos nepasisekimas. Kai Thunas, išvykdamas namo atostogų, kovo 22 atėjo atsisveikini su caru, Aleksandras II prašė pasakyti kaizeriui, kad jis dėsiąs visas pastangas “suglaudinti nuoširdaus ir tikro susipratimo saitus.” Szelągowskis čia pastebi: “Ponas liepia — tarnas privalo, taigi ir kng. Gorčakovas prisitaikė prie naujos padėties, ypač kai tasai naujas susipratimas neturėjo būti viešas. Austrija daugiau Rusijai pasitarnaudavo būdama Vakarų valstybių koalicijoje, nei vieša Rusijos sąjungininke”. Jis nurodo, kad Badeno herzogas Vilhelmas kovo vidury iš Petrapilio pro Varšuvą grįždamas namo, įsitikino, kad ir “caro batas” laiko Austriją lojalia, tik markizas Wielopolskis ir Vietininko d. kng. Konstantino diplomatinės kanceliarijos vedėjas Tęgoborskis nepakeitė savo nuomonės, kad Austrija žaidžia dvilypį žaidimą lenkų sąskaiton. Badeno herzogas Vilhelmas rado savo pusbrolį Konstantiną pasikeitusį, be energijos ir be plano, — vengusį pasirašinėti mirties dekretus. Konstantinas jam sakė, kad Rusija negali Lenkijoj ilgai laikytis durtuvais ir kariniu režimu, o be durtuvų Rusija visai neatsilaikytų, tad tenka ieškoti kitos išeities, gal paliekant tą karalystę — Vilhelmas įtarė savo pusbrolį esant kandidatu Lenkijos sostui.[96]

Liangevičiaus diktatūrai kritus, Rechbergas sakė lordui Bloomfieldui nemanąs, kad sukilimas ilgai patvertų: “Austrijos siena knibžda bėgliais, o kivirčai ir pavydas lenkų vadų savitarpyje palengvina rusų karines operacijas”, ir paties Liangevičiaus nuomone “sukilimas merdi”. Pasisekimas esąs neįmanomas, nes nėra ginklų, nėra karinės organizacijos, negalima tikėtis, kad “neapmokinti ir veik beginkliai žmonės galėtų atremti reguliarios kariuomenės puolimą”. Tokios nelygios kovos tęsimas “nieku nepateisinamas ir jos rezultatas bus tik betikslios aukos.”

Kol kas Austrija nesutiko dalyvauti “didžiojoje demonstracijoje” Petrapily, nors žinojo, kad be jos dalyvavimo, toks veiksmas neduotų jokių rezultatų. Savo instrukcijoje Metternichui, Rechbergas reiškė abejojimą, kad Petrapilio kabinetas norėtų priimti “draugiškus pareiškimus” ir tasai žingsnis esąs “tiek pavojingas, kad negalima jo imtis be rimto apgalvojimo”. Grįžimas prie tikslaus Vienos traktatų vykdymo “būtų labai pageidautinas”, tačiau toksai grįžimas “turėtų būti visuotinis ir nesiriboti tik Lenkija”. — Bet netrukus Prūsų veiksmas privertė Vieną dalyvauti demarše Petrapily.

[95] **Dzieje 1863 Roku,** II, 319-334; **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 392-394, 408-409. Negalėjau patikrinti tuose veikaluose nurodytų šaltinių, tačiau neabejoju jų tikrumu.

[96] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 410.

Austrijos santykiai su Prūsais šiuo metu buvo visai patenkinami — jei iš viso "sena aristokratinė Habsburgų monarchija gali bičiuliautis su parvenues Hohenzollernais, vos vakar iškilusiais smurto ir plėšikavimu keliu". Berlynas buvo dėkingas už Vienos atsisakymą dalyvauti demarše prieš Alvenslebeno sutartį. Tačiau kaip tik šiuo metu Bismarkas Vokiečių Sąjungos vardu sudarė muitų sutartį su Belgija, kas apsunkino Austrijos pastangas sukurti vokiškų valstybių muitų uniją. Bismarkas nei nesigynė, kad ta sutartis buvo suderėta Austrijai pakenkti, tačiau nedraugystė ekonominėje srityje neturėtų kliudyti draugystei išimtinai politinėje srityje, ir pavyzdžiu nurodė Prūsų santykius su Rusija ir Meklenburgu. Rechbergas nesutiko su tokia nuomone: politiniai su Prūsais bendradarbiauti Lenkijos klausimu bus įmanoma tik reformavus Vokietijos konfederaciją ir sudarius muitų uniją. Berlynui nesutikus, Austrija padvejojo ir pradėjo svarstyti Anglijos siūlymą dalyvauti demarše Petrapily.

Kitos "Vienos traktatų valstybės" susyk sutiko daryti Anglijos peršamą demaršą. Anglijai nerūpėjo lenkų likimas, tik rūpėjo, kad iš Paryžiaus eitų nota Petrapilin, o prancūzai spaudė Austriją. Rechbergas nesižavėjo, bet galop įžvelgė reikalą pademonstruoti Austrijos vieningumą su Vakarų valstybėmis. Kai sergąs Bloomfieldas negalėjo pats nuvykti pas Rechbergą, pastarasis 1863 IV 2 atvyko pas britų ministerį, lydimas kng. Grammonto. Rechbergas sakėsi "karštai trokštąs" šiuo klausimu veikti išvien su Prancūzija ir Anglija, tik Austrijos išimtina padėtis, Galicijos ateitis, tiesiog neleidžia jai laikytis Vakarų peršamos formulės. Savo Viešpačio įsakomas, jisai atmeta identiškų notų "grube Form" ir paruošė raštą savo pasiuntiniui Petrapilyje. Tame rašte Austrija nepagrindžia savo nusistatymo 1815 m. Vienos traktatais, nes tai galėtų Rusiją įžeisti, tačiau jis manąs, kad jo projektas "patenkins dėmesy turimą tikslą ir nustatys trijų valstybių sentimentų vieningumą". Abudu ambasadoriai pareiškė apgailestavimą, kad Austrijos kabinetas nesutiko siųsti identiškos notos, bet turėjo sutikti su Rechbergo elgesiu. Tad visos trys sostinės apsikeitė raštais ir, Prancūzijos siūlymu, sutarė notas datuoti ta pačia data, nuorašus išsiuntinėti visoms Europos valstybėms, ir Petrapily notas įteikti visi drauge. Visų trijų imperijų ambasadoriai pasiprašė kng. Gorčakovo priimami tą pačią dieną, ir Rusijos vicekancleris pasikvietė juos atvykti 1863 IV 17/5 rytą. Gorčakovas pirmuoju priėmė Prancūzijos kng. Montebello, paskui lordą Napier, galop grafą Gottfriedą von Thun.

Austrijos nota buvo trumpiausia ir švelniausia. Ji neminėjo Vienos traktatų, kadangi ji pati netęsėjo įsipareigojimų Galicijos atveju. Nota atžymėjo, kad skaitlingas sukilėlių "gaujas" sumušus, sukilimas Lenkijoje "darėsi mažiau grėsmingas", ir tasai faktas patenkino rusų karinę garbę. Todėl gr. Rechbergas drįsta atkreipti Rusijos dėmėsį į piktą įtaką, kokią Lenkijos neramumai daro Austrijos provincijoms, ypač Galicijai. Dėl tos priežasties austrų vyriausybė turi daug rūpesčių ir turi daboti, kad kas panašaus nebesikartotų. Rusija turinti surasti priemonę, kad josios lenkiškos provincijos turėtų patvarios taikos sąlygas. "Tuo būdu bus išvengta skaudžių pasekmių visai Europai ir tiesioginiai nuo tų neramumų nukenčiantiems kraštams". Neramumai Lenkijoje "neišvengiamai kursto visuotiną opiniją kabinetams nerimo keliančiu būdu ir gali iššaukti apgailėtinų painiavų."

Gorčakovas atskirai pasikalbėjo su trim ministeriais, — "su gulbe, vėžiu ir lydeka", kaip jis vėliau pasakodavo. Rytojaus dieną, per pasikalbėjimą su Italijos ministeriu markizu Pepoli, kai italas nusistebėjo, kaip Austrija galėjo susidėti su valstybėmis, ginančiomis tautybės reikalą, Gorčakovas atsiliepė: "Tamsta klysti. Austrijos notos turinys yra visai vietoje, o jos pastabos yra draugingo pobūdžio. Austrija nesileido traukiama nei Anglijos, nei Prancūzijos, ir mes ne tiktai kad neturime pagrindo ja nusiskųsti, bet priešingai, esame visiškai ta puse patenkinti." Pepoli rašė namo savo užs. reik. ministeriui Venostai, kad, po pasimatymo su Gorčakovu, lordas Napier garsiai peikė britų užsienio reikalų ministerijos elgesį lenkų klausimu. Jis sakė, kad to visko rezultate gali susikurti lenkiška katalikiškoji valstybėlė, kuri santarvėje su Prancūzija daug pakenktų anglų interesams. Italas rašė, kad ir Prancūzijos kng. Montebllo, irgi rusofilas, smerkė britų notos griežtumą: "Ji viską stato ant peilio ašmens (elle casse les vittres), tačiau notos turinys esąs griežtesnis, nei jos redaktorius, kadangi lordui Russellui terūpi jo notos poveikis Parlamente." [97]

Balandžio 26 Gorčakovas pasiuntė atsakymus savo ministeriams Londone, Paryžiuje, ir Balabinui Vienoje. Trumpiausioje ir mandagioje notoje Austrijai, Gorčakovas griebėsi austrų notos užuominos apie stambių gaujų išblaškymą, kuris rusams leidžia elgtis švelniau: Rusijos imperatorius kaip tiktai taip ir elgiasi, kovo 31 (balandžio 12) paskelbęs amnestiją. Kai dėl tų įvykių blogos įtakos Galicijai, jis pažymėjo, kad taika Lenkijoje ne nuo Rusijos priklauso: "suinteresuotos valstybės gali geriausiai prie taikos prisidėti, pas save tramdydamos revoliucinius siekimus."[98]

Vakarai suprato, kad rusai stengiasi laimėti sau daugiau laiko kariniams pasiruošimams. Dar balandžio 8 Austrijos ministeris pranešė Vienon, kad rusai mobilizuojasi, neva gynybai ir Petrapilio apsaugai. Gegužės 4 Paryžius kalbino Londoną ir Vieną bendrai pareikšti Petrapiliui savo pageidavimus ir teiravosi apie notos formą. Gegužės 6 Rusellas iškėlė sumanymą reikalauti paliaubų Lenkijoj ir tarptautinio kongreso. Gorčakovas telegrafavo savo ministeriui Vienoje, kad verčiau karas nei stoti teisman kaltinamojo vaidmeny, gi karo atveju "nebūtų tai toksai karas, kaip kad Kryme, politinei įtakai išlaikyti ar kieno ambicijoms sukliudyti [t.y. Šv. Žemėje]... Kova vyks už tai, ką kiekvienas rusas supras, nepaisant kurioje socialinių kopėčių pakopoje jis bebūtų ar kiek inteligencijos beturėtų. Taigi pasikartos ne tiktai 1812 m. užsidegimas, bet kils dar stipresnis sąjūdis... nepaisant koks bus tos kovos galas, revoliucija per tą laiką pilnai užbaigs savo darbą".[99]

Austrija savo diplomatinėje dvikovoje su Prancūzija ligi šiol pasikliovė lygiagrete Anglijos talka, pažabojant intervencijos sumanymus. Staigiai, bešnekant apie galimybę ar patartinumą pripažinti Konfederuotoms Amerikos Valstybėms (CSA) "kariaujančios šalies" (beligerento) statusą jų kare su Jungtinėmis Amerikos Valstybėmis (USA), anglai sugalvojo ištirti galimybes Lenkijos sukilėlius pripažinti "kariaujančia šalim" ir rūpintis paliaubomis lenkų kare su rusais. Szelągowskis įtaigoja, kad tai veikiausiai londoniš-

[97] **Dzieje 1863 Roku**, II, 352-4, 370-372, 380-2, 387.
[98] **Dzieje 1863 Roku**, III, 363.
[99] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 417.

kio gen. Vl. Zamoyskio galvoje kilęs sumanymas, kurį anglai pasigavo. Paliaubos — reikštų ir pogrindžio vyriausybės pripažinimą reguliaria vyriausybe. Anglijai pripažinus sukilėlių vyriausybę, tuo pačiu keliu nuseks ir Prancūzija. Tuo būdu Anglija ir Prancūzija užimtų "ginkluoto neutralumo" poziciją, o tokiu atveju karas galėtų bet kuriuo momentu įsiliepsnoti — juk ir Krymo karan Anglija buvo prieš savo norą nutempta, ir Prancūzija vėl mėgins padėtį išnaudoti. Austrijos pasiuntinys Londone grafas Apponyi 1863 V 16 telegrafavo, kad ten temperatūra kaista ir diplomatinės šnekos linksta į Lenkijos atstatymą (šifruota telegrama prancūziškai-vokišku mišiniu: "Language du cabinet britanique tend de plus vers la Wiederherstellung Polens").

Austrija susirūpino: sąjungininkas sprunka. Kabineto posėdyje 1863 V 9 grafas Rechbergas dėstė, kad Rusija negali leisti sau primesti paliaubas su revoliucija, o kadangi toks reikalavimas reikštų karą, tai Austrija negali prie jo prisidėti. Austrija negali pridėti antspaudą Prancūzijos vadovavimui kontinente, nustoti Galicijos ir Venecijos. Kita vertus, būtų neišmintinga aiškiai nutraukti ryšius su Prancūzija, kuri su revoliucinių židinių talka galinti sukurstyti maišatį Galicijoj, Vengrijoj, Transilvanijoj, pietinių slavų ir italų gyvenamose srityse. Valstybės ministeris Schmerlingas pažymėjo, kad Rusija nėra gera kaimynė (kein guter Nachbar), tačiau ko begalima tikėtis iš revoliucijos keliu sukurtos ir nesuvaldomų besikeičiančių partijų užvaldytos Lenkijos? negi nauja valstybė būtų kuriama Austrijos malonumui? Todėl reikia sulaikyti Lenkijos atstatymą. Schmerlingo nuomonei pilnai pritarė policijos ministeris baronas Mecsery. Karo ministeris grafas Degenfeldas sakėsi iš girdėtų nuomonių priėjęs išvados, kad Austrija negali sekti Prancūzijos pėdomis, keliu į karą. Lenkijai atstatyti, Prancūzijai prireiktų dviejų kampanijų, kurios užtruktų nemažiau dviejų metų. Juk negalima vienkart kovoti prie Reino ir Baltijos kraštuose, ypač kad negalima tikėtis Anglijos karinių dalinių, o tiktai laivyno. Austrijai verčiau laikytis neutralumo, nes neutralumas leidžia sutaupyti pajėgas.

Kaizeris Pranciškus Juozapas ankstyvesniuose posėdžiuose buvo subaręs savo ministerius, kam jie diskusijose leido sau Austrijos nusistatymą sukilimo klausimu vadinti neutralumu, kadangi, jo nuomone, jokia vyriausybė negali būti neutrali kitos vyriausybės kovoje su revoliucija. Ir šį kartą kabineto posėdžiui pirmininkavęs ciesorius pažymėjo, kad apie ginkluotų veiksmų nutraukimą negali būti nei kalbos, kadangi paliaubos sudaromos tik ten, kur viena prieš kitą kovoja dvi armijos, gi čia karas vedamas partizanų (Parteigänger) savo atsakomybe.

Nepatiko austrams nei prancūzuose gimęs sumanymas sukviesti europinį kongresą: juk tokiu atveju pagrindiniai svarstytini klausimai būtų lenkų ir italų, kas Austrijai reikštų netekti Galicijos ir Venecijos. Betgi dviejų (Londono ir Paryžiaus) propozicijų atsiradimas leido Rechbergui iškelti savo kontr-pasiūlymus. Tai buvo garsieji "šeši punktai": 1- visuotina amnestija Lenkijoj; 2- tautos atstovybė, kurios atributai, nustatytini Rusijos sutikimu, neprašoktų provincinio seimo galių, panašiai kaip Galicijoj; 3- lenkų įsileidimas plačia plotme į valdžios aparatą Karalystėje, kurios administracinė autonomija būtų garantuota; 4- visiška sąžinės laisvė ir atšaukimas visų teisinių varžtų kultams, pirmoje eilėje katalikų religijai ir kunigijai; 5- lenkų

kalba Karalystėje pripažintina valstybine ir, kaipo tokia, naudotina administracijoj, teismuose ir mokyklose; 6- reguliarios ir teisėtos rekrutavimo sistemos įvedimas.

Po mėnesio derybų, šie šeši punktai sudarė pagrindą Anglijos, Prancūzijos ir Austrijos diplomatinei intervencijai Petrapily 1863 VI 17-18 — betgi, Anglijai pasiūlius ir Prancūzijai pritarus, antrasis punktas buvo pakeistas: tautos atstovybė "su valdžios galiomis, panašiomis į tas, kurios apibudintos 1815 XI 15/27 konstitucinėje chartoje", t.y. Aleksandro I suteiktoje konstitucijoje, gi Austrija savo notoje tautos atstovybės sąvoką ribojo dalyvavimu įstatymų leidimo srityje ir veiksmingos kontrolės priemonių suteikimu — taigi, konstituciją grąžinti neragino — ir palyginimas su Galicija buvo nubrauktas. Be to, visos trys notos minėjo Vienos 1815 m. traktatus pasirašiusių aštuonių valstybių konferenciją — europinio kongreso nebeminėjo. Paliaubų klausimu, anglų nota kalba apie "karinių veiksmų sustabdymą" (une suspension des hostilités), prancūzų nota kalba apie "provizorinę taiką" (une pacification provisoire) karinio status quo pagrindu, austrų nota maldauja carą sulaikyti kraujo praliejimą. Be to, paliaubų siūlymą sąlygojo konferencijos sušaukimas — reiškia, konferencijos nesukvietus, nereikia nei karo paliaubų. Pati Vienos traktatų valstybių konferencija ribotųsi Lenkijos Karalystės reikalų svarstymu. Taigi, Austrijai pavyko visą diplomatinę intervenciją riboti ir apeiti Napoleoną, kurio ministeris, drauge su Anglija, po notų įteikimo dėkingai siūlėsi užtikrinti Austrijos interesus, atsižvelgiant į jos "ypatingą geografinę padėtį".

Szelągowski čia pažymi: "Taigi Austrija primetė Prancūzijai ir Anglijai savo požiūrį lenkų klausimu, o ne atbulai. Tai grafas Rechbergas savo šešiais punktais taip gabiai nusmaugė lenkų bylą europinėje diplomatijoje, kaip rusų vyriausybė anuomet ją jau buvo užsmaugusi karine jėga. Dar kurį laiką tos bylos šmėklos kibins tarptautinius santykius paliaubų, konferencijos ar kongreso užuominomis, bet tai tik tarpiniai, ligi paryškės europinis horizontas, kuris mums taip aiškiai vaizduojasi, šį reikalą nagrinėjant retrospektyviai — žinant ano meto paslaptis."[100] Visvien, Rusija dar tebesibijojo karinės intervencijos.

Anglijos ir Prancūzijos ministerial Petrapily notas įteikė Gorčakovui 1863 VI 17, o Austrijos ministeris 18 d., pademonstruodamas savo veikimo laisvę. Austrijos nota buvo gausi diplomatiniais mandagumais, kurie užtemdė pagrindinę mintį. Kai Vakarų notos statė "šešis punktus" busimųjų derybų pagrindu, Austrija pakeitė "tautos atstovybės" sampratą ir nereikalavo konstitucijos grąžinimo. Pačius "šešis punktus" Austrijos nota laikė "išeinamuoju punktu apsikeitimui nuomonėmis, kuriam rusų dvaras parodytų palinkimo". Ir "apsikeitimo mintimis" dalyvėmis nota numatė Vienos traktatus pasirašiusias šalis, bet tiktai "jeigu Rusija rastų tai reikalinga". Galop, Lenkijos Karalystės likimą austrų nota paveda "šauniems ciesoriaus Aleksandro polinkiams" ir nei žodžiu neužsimena apie paliaubas.

[100] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 419; **Dzieje 1863 Roku**, III, 370-376, 384-5. Pogrindžio vyriausybė labai piktinosi nepriklausomybės bylos ribojimu koncesijomis tik Karalystei, Maskvai be kovos atiduodant Lietuvą ir Rusią.

Belaukiant Rusijos atsakymo, Prancūzija jau birželio 20 ragino Londoną ir Vieną "išlaikyti solidarumą" ir tiksliau tarpusavyje susiprasti, sutarti konvencijos ar protokolo pobūdžio diplomatinį aktą, besiruošiant deryboms su Rusija. Schmerlingas grynai partijiniais sumetimais pritarė deryboms su Napoleonu, kad laimėjus jo paramą Vokietijos reikalais, tačiau kaizeris ir Rechbergas nepritarė. (Palmerstonas anuomet išsireiškė gailįsis kaizerio, kuris turi nuolat tarpininkauti tarp abiejų savo ministerių.) Rechbergas laviravo, ir lenkų klausimu išeitį matė tokioje formulėje: bendrauti su Vakarų valstybėmis, kol jos ribojasi taikiais veiksmais, atsimesti nuo jų, kai jos suktų karo keliu. Gi tuo pačiu metu "pro pirštus žiūrėjimas" Galicijos pasienyje tik skatino lenkus ryžtis toliau kovoti.

1863 VII 13 Gorčakovas atsakė į notas — anglų atveju piktai, prancūzų atveju mandagiai, ir iš anksto tų notų turinį pranešė Rechbergui, piršdamas sukviesti Rusijos, Prūsų ir Austrijos konferenciją. Liepos 14 d. Rechbergas telegrama atmetė siūlymą, ir po to Gorčakovas, kalbėdamas apie "trečią asmenį", liepos 19 d. pasiuntė savo ministeriui Vienoje notą ("kaip visuomet, rašytą gabaus žydo Hamburgerio"), kuri beveik paniekos tonu mokė Austriją. Rusijos vicekancleris asmeniškai nemėgo austrų, ir po Krymo karo stengdavosi juos "įgelti". Gorčakovas pažymėjo, kad šešių punktų reikalaujamos koncesijos yra bent trim ketvirtadaliais jau įgyvendintos Karalystėje, ir todėl atmetė mintį sukviesti aštuonių valstybių konferenciją. Tačiau Rusija tebėra pasiruošusi kalbėtis su Austrija ir Prūsais. Rusijos ministeriams Londone ir Paryžiuje buvo pasiųsti tos notos nuorašai ir įsakyta paskaityti atitinkamo krašto užs. reik. ministeriui ir palikti ten nuorašą, betgi liepos 17 d. jis pasikvietė kng. Montebello ir jam paskaitė notą, o liepos 18 d. pasikvietė lordą Napierą ir davė jam skaityti savo notą. Montebello buvo labai neigiamai tos notos paveiktas ir pasakė, kad jo vyriausybė tą notą laikys nepatenkinama, dargi įžeidžiančia. Napieras pareiškė baimę, kad "šis atsakymas bus Anglijos laikomas noru laimėėti laiko ir mėginimu Austriją atitraukti nuo saitų su Vakarų valstybėmis." Jis irgi matė piktinantį įžeidimą. Pati mintis, "kad Lenkijos likimas būtų patikėtas išimtinai toms valstybėms, kurios Lenkiją išdalino ir nuo seniai slegia, neskatina pasitikėjimo; kad išviso ta propozicija neturi savyje nieko draugingo nei taikaus." Napieras pastatė Gorčakovui du klausimus: (1) kokia forma ir kokiu pagrindu jis ketina vesti derybas su Austrija ir Prūsais; (2) ar jis ketina visiškai išskirti Prancūziją ir Angliją netgi nuo dalyvavimo tų trijų valstybių sutartų įsipareigojimų ratifikavime, ar gal ketina leisti joms dalyvauti tokiu laipsniu, kaip kad Vienos Kongreso traktatų atveju? Gorčakovas atsakė, kad Austrijos ir Prūsų įgaliotiniai atvyks Petrapilin sutarti protokolo ar traktato forma ar kaip kitaip. Derybų pagrindu būsią Vakarų pasiūlyti šeši punktai, kiek jie neprieštarauja caro pažiūroms, ir netgi kiti pasiūlymai, kuriuos jis ras svarstytinais. Kai dėl antro punkto, tai lenkų klausimu daugiausiai interesuotų trijų valstybių nutarimai bus oficialiai pranešti prancūzų ir anglų kabinetams. Gorčakovas kelis kartus pakartojo nematąs jokio pagrindo nei teisės Vakarų valstybėms kištis į Rusijos imperijos vidaus reikalus.

Visiems rūpėjo kaip Austrija atsilieps į rusų mostą. Ilgai laukti nereikėjo, nes jau liepos 19 Rechbergas pasiuntė kng. Metternichui Paryžiuje piktą

pranešimą apie griežtą rusų siūlymo ir insinuacijų atmetimą. Rechbergas rašė, kad rusų teigimai klaidingai nušviečia Austrijos ketinimus. Jam ypač rūpėjo insinuacija, kad Austrijos birželio 18 d. nota iš anksto numatė Rusijos atsisakymą dalyvauti aštuonių (1815 m. traktato) valstybių konferencijoj, ir kad Rusijos vicekancleris nustato tam tikrą Austrijos lenkiškų provincijų padėties bendrumą su sritimis, kurios "visuotinai žymimos Lenkų Karalystės vardu". Kai dėl aštuonių konferencijos, Rechbergas pažymėjo, kad "mūsų nuomone, konferencijos pasiūlymas turėtų būti rusų vyriausybės priimtas." O kai dėl trijų valstybių konferencijos, "Petrapily pareiškėme, jog sutarimas tarp trijų kabinetų: Vienos, Londono ir Paryžiaus, sudaro mūsų tarpe saitą, iš kurio Austrija šiandien negali atsipalaidoti atskirų su Rusija derybų labui." Tokio pat turinio raštas buvo pasiųstas ir Londonan.

Austrijos nusistatymą, po tam tikro dvejojimo, nulėmė du sumetimai. Viena, noras atgauti senąjį pirmavimą Vokietijos imperijoje, o tam reikėjo Napoleono palankumo. Imperijos konferencijos Frankfurte išvakarėse, nenorėta užsitraukti galingos Prancūzijos pykčio, ir todėl piktai atsikirsta Rusijos insinuacijoms ir apie tai skubiai pranešama Londonan ir Paryžiun. Antra, Austrijai visai nerūpėjo Lenkijai padėti, užtai jai rūpėjo pastoti kelią Vakarų intervencijai, kuri darėsi įmanoma rusų griežtumo pasekmėje. Gorčakovo notos sukėlė blogo įspūdžio Vakaruose, ir Paryžiuje pradėta kalbėti apie 60,000 prancūzų vyrų pasiuntimą į Triestą, iš kur jie "drauge su austrais" turėtų žygiuoti padėti lenkų sukilimui. Tad austrams rūpėjo klausimą nudelsti. Rechbergo nota patiko Paryžiui ir ji buvo laikoma geru pranašu dėl ateities, o Vienoje buvo sakoma, kad, kažkieno paklaustas kodėl jis taip skubiai veikė, Rechbergas atsakęs: "Labai skubėjau, kad kitus suvėlinti" (J'ai été pressé de retarder les autres). Rechbergo atsakymas patiko ir Varšuvos sukilėlių sluogsniams. Varšuviečiams nepatiko Lietuvos išskyrimas iš Lenkijos problemos, užtat Galicijos atveju buvo reiškiami užtikrinimai, kad sukilimas nesikėsina į Galiciją, betgi rusai kėsinasi.

Tuo tarpu 1863 VIII 3 Gasteine, Tirolyje, suvažiavo Austrijos kaizeris ir Prūsų karalius, lydimas Bismarko. Pastarasis visaip mėgino įtikinti Pranciškų Juozapą dėl reikalo solidariai su Prūsais ir Rusija laikytis Lenkijos atveju, ir piešė Lenkijos atstatymo pavojus. Bismarkas sakėsi esąs caro Aleksandro įgaliotas pranešti apie jo troškimą senų draugiškų santykių su Austrija. Tačiau Pranciškus Juozapas atsiliepė, kad Austrijos interesai neleidžia keisti politikos, o Lenkijos klausimo taikus sutvarkymas priklauso nuo caro, nuo gerai apgalvotų nuolaidų. Jis prisidėjo prie Vakarų intervencijos tik taikos išlaikymo sumetimais, ir jei diplomatinė intervencija kryptų į ginkluotos intervencijos kelią, jisai pasitrauks ir kare nedalyvaus. Jis užtikrino, kad Vakarai žino jo nusistatymą ir kad Anglija irgi yra pasirįžusi daryti tik diplomatinę intervenciją ir apie karą negalvoja. Vokietijos reicho reformos klausimu Gasteino tarybų dalyviai nesutarė.

Napoleonas skersavo į Gasteino pusę, betgi Rechbergo atsakymas Gorčakovui rodė galimybę, kad pavyks Austriją geru keliu nustatyti. Staigiai, liepos 27 Gorčakovas išsiuntė Rusijos chargé d'affaires Vienoje, Knorringui, telegramą, kuri, jo žodžiais, "stengiasi nušviesti sumetimus, kuriais jis darė propoziciją". Jis sakėsi neturėjęs paslėptų minčių, ir Galicijos bendrumo įtai-

gojimas tereiškė norą atžymėti solidarumo reikalą tarp trijų kaimynų. Tai tebuvo "bičiuliška mintis" ir reikia "atmesti kitokį aiškinimą".

Išdidus rusų notos tonas paskatino Paryžių mėginti Austriją pastūmėti į nutraukimą su Rusija. Tad jau liepos 29 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija pasiūlė Anglijai ir Austrijai vienodai atsakyti į Rusijos notą. Esą, reikia rusams įrodyti "mūsų vieningumą" ir sustiprinti savo pastangų svorį, nes Rusija dvejoja. Rugpiūčio pradžioje kng. Grammontas Vienoje pareiškė, kad Napoleonas yra pasiruošęs su Austrija susiprasti "visais klausimais, liečiančiais austrų interesus", ir priminė Bonapartų "pareigą Lenkijai" bei naudą, kokią Austrijai neštų karas dėl Lenkijos. Kita vertus, Grammontas užsiminė, kad jei Austrija nenorėtų šiuo klausimu paremti Napoleoną, tai jisai turėsiąs sąjungininkų ieškoti Habsburgams priešingoje stovykloje. Tad Austrija principe sutiko duoti identišką notą, nes jai labai rūpėjo Frankfurto suvažiavimas. Drouyn de l'Huys suredagavo atitinkamą notą ir projektą pasiuntė Londonan ir Vienon. Deja, Londonas atmetė tą projektą, ir galų gale kiekviena valstybė Petrapilin rašė atskirai ir nevienodai.[101]

Rugpiūčio viduryje, kaizerio Pranciškaus Juozapo išvykimo Frankfurtan išvakarėse, Rechbergas atsiliepė į Gorčakovo notą. Jis rašė panašiai kaip prancūzai, notą įteikę VIII 3, ir anglai, rašę VIII 11. Rechbergas pažymėjo, kad Rusija nevykusiai aiškina Vienos 1815 m. traktatų nuostatus, ir paneigė, kad sukilimas Lenkijoj esąs tarptautinės revoliucijos reiškinys, moraliai remiamas iš svetur. Rechbergas savo ruožu mokė rusus: "Jei sukilimas, kaip pasakoja kng. Gorčakovas, visas jėgas sutelkė Lenkijos Karalystėje, tai todėl, kad ten rado tinkamą dirvą, ir lengva buvo iššaukti pagrįstus nusiskundimus ten, kur esama nepasitenkinimui pagrindų, kuriuos kaip tik norėtume nušalinti. Jei rusų dvaras labiau skaitytųsi su savo įsipareigojimais, užtrauktais 1772 ir 1815 mm. religijos laisvės ir tautinių institucijų reikalu, kurstymai iš svetur taip lengvai neiššauktų smurto, kurio dažnas pasikartojimas ne be reikalo rūpina kaimyninius visos Europos kraštus." Rechbergas pabrėžė Vienos, Londono ir Paryžiaus nuomonių darnumą dėl taikaus Lenkijos klausimo išsprendimo, ir Austrija negalinti atskirai derėtis su Rusija ir Prūsais. Toliau jis atmeta padėties bendrumą tarp "Austrijos imperijon tiesiogiai inkorporuotų provincijų, ir senosios Lenkijos dalies, iš kurios 1815 m. buvo sudaryta valstybė, susieta su Rusijos imperija, tačiau turinti atskirą administraciją. Ciesorius, mūsų garbingiausias viešpats, nedvejodamas neseniai savo lenkiškas valdas apdovanojo institucijomis, kurios atitinka reikalingumą ir laiko pažangą. Todėl ciesoriškoji vyriausybė neturi jokios priežasties šiuo atžvilgiu tartis su kaimyninėmis valstybėmis, o jos rekomenduotos Rusijai priemonės neprieštarauja pavyzdžiui, kurį ji davė pas save namie." Nota baigėsi įprastiniu įspėjimu, kad Rusijos nenoras daryti nuolaidas gresia jai rimtomis pasekmėmis.

Austrija laukė sau pritarimo vokiečių valdovų suvažiavime — notos lenkų klausimu turėjusios paveikti liberalus Vokietijoje. Tačiau kaip tik šiuo laiku Anglijos karalienė Viktorija, lydima lordų Granville ir Clarendono, atvyko Vokietijon lankyti savo velionio vyro gimtųjų vietų. Clarendonas netrukus pasirodė Frankfurte ir pasikalbėjime su kaizeriu Pranciškum Juozapu sveikino

[101] Šis atpasakojimas pagrįstas **Dzieje 1863 Roku**, III, 386-9, 406, 413-425.

vokiečių valdovų suvažiavimą, kadangi "Vokietijos stiprinimas geriausiai apsaugos pasaulį nuo prancūzų ambicijų". Jis britų vyriausybės vardu sakė, kad "Austrija neturėtų įsipareigoti ties Visla ir turi stropiai dabotis Napoleono III miglotų kėslų". Londono "Times" jau buvo editorialu pasisakęs, kad britai neleis karo už Lenkiją.

Berlyne ir Petrapily jau buvo aišku, kad Prancūzija izoliuojama. Gorčakovas paskubėjo pareikšti grafui Thun, kad Rusija neketina kliudyti Austrijos pastangoms Vokietijos reikalais ir ta prasme darysianti įtakos Berlyne. Rusų spauda pradėjo liaupsinti Vokietijos suvienijimo pastangas, gi Bismarkas tučtuojau kurstė prancūzų įtarimus Austrijos atžvilgiu. Prancūzų spauda pradėjo rašinėti Austrijai nepalankius straipsnius ir ragino grįžti prie senos antantės su Rusija ir Prūsais. Pasirodė korespendencijos iš Berlyno, kad "gerai painformuoti sluogsniai" sako, jog rusų caras netrukus suteiks konstituciją savo imperijai ir Lenkija turės iš to daug naudos, — tad kam gi čia svetur rietis?

Bismarko partneris Gorčakovas dabar jautėsi pakankamai stiprus padaryti galą "gulbino, vėžio ir lydekos" intervencijai, ypač kad rudenį nieks karo nepradėtų. 1863 IX 7 jis pasiuntė trijų interventų rūmams trumputes notas. Notoje Austrijai, jis reiškė apgailestavimą, kad Viena nesutiko su rusų siūlymu susiprasti Lenkijos žemių paveldėtojų tarpe, o kadangi Austrija tą siūlymą atmetė, tai tolimesni pokalbiai ta tema nebeturi prasmės. Notą lydėjo išsamus memorandumas, kuriame Gorčakovas savaip aiškino Vienos traktatų nuostatus ir kartojo, jog rusų vyriausybė nedarys jokių nuolaidų ligi po sukilimo numalšinimo.

Vakarų sostinės buvo nustebintos ir kurį laiką tylėjo. Rechbergą piktino Gorčakovo įžūlus tonas. Ne gana to, ligi tol paslankus rusas pasirūpino savo šiurkščias notas spaudoje paskelbti. Drouyn de l'Huys pirmasis nutraukė tylą, po dviejų savaičių nusiskųsdamas Londonui ir Vienai. Jis "giliai apgailestavo", kad nesama jokios vilties Rusiją paveikti. Prancūzija tai buvo numačiusi ir buvo siūliusi Londono ir Vienos kabinetams sutarti laikyseną, tačiau ta iniciatyva nesusilaukė pritarimo. Dabar "lauksime ką mums gali patarti mūsų santarvininkai."[102]

Taigi, Napoleono mėginimas Austriją ir Angliją patraukti savo pusėn pasibaigė pralaimėjimu ir, Lenkijos klausimu, Austrijos suartėjimu su Prūsais. Anot Szelągowskio, laikotarpis tarp 1863 m. balandžio ir rugsėjo galo laikytinas "intervencijos laikotarpiu". Diplomatinė akcija varžė Lenkijos — ir Lietuvos — revoliuciją iš lauko "nuo viršūnės" ir krašto viduje "nuo apačios", baltukams dalyvaujant sukiliminėje valdžioje. "Sukilimas pakito ginkluotąja demonstracija trijų valstybių intervenciniam veiksmui paremti. Ta diplomatinė ir karinė akcija labai pasitarnavo rusų vyriausybei. Visų pirma, ji parūpino daugiau laiko Karalystės teritorijon sutelkti daugiau karinių pajėgų ne tiktai prieš sukilėlius, bet ir intervencijos arba išorinės invazijos atvejui. Diplomatiniai veiksmai paraližavo vienintelio tame žaidime priešo, t.y. Prancūzijos, pajėgas. Su Prūsais ir Austrija buvo tylus susipratimas — su pirmaisiais

[102] **Dzieje 1863 Roku**, III, 433-439.

viešas, su antrąja patikimas — už Prancūzijos nugaros. Kitkas priklausė nuo to, ką darys Anglija".[103]

Austrija gabiai suvedžiojo Paryžių: kng. Grammontas tik liepos 30 suprato, kad Austrija nenori karo ir bijosi Lenkijos atstatymo, kad netgi Lenkijos karūna jos neviliojo. Rechbergas atvirai pasakė Grammontui: "Žinome, kiek naudos turime iš tų vadinamųjų nepriklausomų valstybių, valdomų erzherzogų. Jei jos silpnos, turime jas paremti; jei jos stiprios, tai mūsų vengia, kaltina mus neteikiant jų reikalaujamos pagalbos, o reikiamu momentu tampa mūsų priešais. Jų pusbrolystė gali daryti nesmagumų, niekad neduoda naudos." Bet netgi šiuo metu prancūzų diplomatas tebevargino savo galvą projektais apie autonominės Lenkijos sujungimą su Austrija paties Pranciškaus Juozapo valdžioje.

Pogrindžio valdžios agentas Paryžiuje kng. Vladislovas Czartoryskis ištikimai ėjo savo pareigas ir painformuodavo Varšuvą ir, kiek rečiau, per savo sekretorių Bronių Zaleskį, Vilnių apie patirtus įvairius diplomatinius ėjimus. Prieš Traugutto atėjimą valdžion, taigi faktinai ligi intervencijos perijodo galo, Varšuva pritarė Czartoryskio pastangoms laimėti Vienos paramą ir dar VIII 28 siuntė užtikrinimus Galicijos likimo atžvilgiu. Instrukcija pažymėjo, kad "būtų neišmintinga, mūsų padėty nedovanotina klaida, erzinti visus tris piktadarius. ... Stambios, stiprios Lenkijos esimas ne tiktai nepažeidžia Austrų valstybės pamatų, kaipo federacinės liberalinės viešpatystės, bet ją konsoliduoja ir apsaugo. Galicijos netekimas, kaip ir jos valdymas, Austrijai nesudaro būtinos sąlygos, panašiai ir maskoliškos okupacijos 10,000 mylių plotuose atstatytai Lenkijai, Galicija, kai joje gerbiamas tautinis vystymasis, nesudaro [originale klaida: yra...] būtinos ir ūmios sąlygos jos būviui." Ta pati instrukcija dar ragino patikrinti, kiek Austrija domisi "lenkų gaivalo Lietuvoje ir Rusijoje sustiprinimu... Valstybių notos neaiškiai tą klausimą stato, gi kng. Gorčakovo notos įsakmiausiai visą ginčą riboja tik Karalyste."[104] Vienoje agentu buvo grafas Leonas Skorupka.

Rudeniop Napoleonas jau nepasikliovė Austrija, savo viltis dėjo į suartėjimą su Prūsais, ir rūpinosi savo avantiūra Meksikoje. Šlezvigo-Holšteino problemai rimtėjant, ir Austrijai parūpo santykiai su Prūsija. Tad nieko nepadėjo nei Popiežiaus Pijaus IX raštas kaizeriui, "apaštališkai didybei," reiškęs vilties, kad jis globos "karžygišką kankinių tautą" ir neleis sunaikinti jos ir katalikų bažnyčios Lenkijoje. Gausiai liejamas lenkų ir lietuvių kraujas bei kančios buvo kelių valstybių išnaudojami tik savo tarptautinėms intrygoms. Šiame laikotarpyje įvyko ir d. kng. Konstantino atšaukimas iš Varšuvos ir Wielopolskio ištrėmimas. Trauguttas kaip tiktai šiuo metu keliavo po Europą. Vėliau, spalio mėn. perėmęs pogrindžio valdžią, jis pasikliovė tiktai savo tautiečių jėga, gi iš užsienio tikėjosi ne intervencijos, o pripažinimo "beligerentu".

Austrija neprisidėjo prie dar vienos notos Rusijai ruošimo. Po Napoleono III kalbos senate 1863 XI 5, Austrijos dvejojimas ir bauginimasis pranyko: jau rytojaus dieną Vienoje posėdžiavo ministerių kabinetas, pirminin-

[103] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 420.
[104] **Polska Dzialalność Dyplomatyczna w 1863-1864 r**. Zbiór Dokumentów, red. Dra Adama Lewaka, tom I, Warszawa 1937, pp. 174-176.

kaujant pačiam kaizeriui. Nutarta Galicijoj įvesti karo stovį — tik dar neskelbti, ligi finansų ministeris užbaigs derybas dėl paskolos svetur: karo stovis Galicijoj oficialiai paskelbtas tiktai 1864 II 29. Sukilėlių tinklo Galicijoj vadovybė iširo. Bet kokia parama sukilimui pasidarė nebeįmanoma Austrijos valdose.

3. VATIKANAS

1847 VIII 3 Mikalojus I sudarė su Popiežių Pijumi IX konkordotą, kuris įgalino sutvarkyti diecezijų reikalus. Tuo būdu ir Lietuva susilaukė gerų ganytojų, ypač vyskupo Motiejaus Kaz. Valančiaus,[105] nors šiaip carinė vyriausybė nuolat pažeidinėjo konkordato nuostatus ir dvasią. Rusija niekad nepaskelbė konkordato ir tuo būdu "jis nevirto įstatymu, kuris būtų laidavęs katalikų bažnyčiai saugumą ir teisėtumą. Rusų vyriausybė dažnai laužė, o be to, paskelbė visą eilę naujų katalikų Bažnyčios suvaržymų. Antai, Žemaičių vyskupas Motiejus Kaz. Valančius (1801-1875), savo pranešime popiežiui 1862 m., pridėjo dvidešimt keturių puslapių raštą apie tuos konkordato punktus, kurių Rusijos vyriausybė nesilaikė."[106]

Lenkijoj ir Lietuvoj eiliniai kunigai buvo nusiteikę sukilimui palankiai. Tačiau Romoje anuomet gyvenęs "zmartwychstańcas" vienuolis kun. Jeronimas Kajsiewiczius parašė atsišaukimą "į nuodėmingai suokalbiaujančius brolius kunigus ir į neišmintingai santūrius brolius bajorus." Tasai atsišaukimas buvo paskelbtas Grodzisko, Poznanijoje, laikraštyje "Tygodnik Katolicki" kaip tiktai 1863 I 23, ir todėl buvo godžiai perspausdintas Varšuvos valdiniame "Dziennik Powszechny". Kaisevičius graudeno kunigus, kad jie "blogai suprasto patriotingumo pamišime, bendros veiklos sumetimais, tariamai visoms tautos pajėgoms sutelkti, pasiduoda kraštutinio centrinio Komiteto vadovybei ir priesaika įsipareigoja jo klausyti." Toks elgesys esąs priešingas Katalikų Bažnyčios mokslui, ir jis citavo popiežių Benedikto XIV ir Grigaliaus XVI bules, smerkiančias laisvamanius, karbonarus, ir slaptus sąjūdžius. Kaisevičius rašė, kad ginkluotas sukilimas būtų neišmintingas ir Lenkijai pražūtingas žingsnis, ir lenkai savo rankomis iš ugnies griebtų svetimus riešutus, nes Garibaldis, kėsindamasis atimti Veneciją, nori, kad "visa Austrija ir Lenkija būtų sukilime". Tačiau kunigai Lenkijoje sakė, jog Kaisevičius sėdi Romoje, sąjūdžio nesupranta, gi popiežių paskelbti iškeikimai lietė masonus, bet ne savo laisvę ginančius lenkus; galop, smerkiant slaptus sąjūdžius, tektų pasmerkti ir pirmuosius katakombų laikų krikščionis.

Kaip tik prieš to straipsnio pasirodymą 1863 I 15 Varšuvoje susirinko pirmas valdžios leistas arkivyskupijos sinodas. Arkivyskupas Felińskis prašneko į suvažiavusius prelatus, kanauninkus, dekanus ir įžymiuosius kunigus ir, pasiremdamas Klemenso XII, Benedikto XIV ir Pijaus VI bulėmis, smerkė masonus ir kosmopolitines draugijas. Kunigai murmėjo: "Mes nesame masonai, ir tos bulės mūs neliečia." Arkivyskupas padarė pranešimą apie krašto

---

[105] Steponas Matulis, "Lietuva ir Apaštalų Sostas 1795-1940", **Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, Suvažiavimo Darbai,** IV, Roma 1961 (pp. 153-174), pp. 160-161.

[106] Gečys, **Katalikiškoji Lietuva**, 94-95.

padėtį, sakė, kad ginkluoti sąjūdžiai Bažnyčios draudžiami, ir ragino, kad tie kunigai, kurie per išpažintį sužinotų apie išpažintojo priklausymą sąjūdžiui, išaiškintų jam, jog priesaika sukilti yra negaliojanti ir nuodėminga, už kurią gresia iškeikimas. Tik ramus darbas padės Tėvynei, kurią reikia gelbėti, kaip skęstantį. Arkivyskupas suteikė dekanams ir vyresniems klebonams teisę duoti išrišimą tiems, kurie pažadės nebepriklausyti suokalbiui. Tačiau arkivyskupo pastangos tik labiau kunigus nuteikė sukilimo naudai.[107] Vėliau, gegužės mėn., arkivyskupas buvo sukvietęs įžymiųjų kunigų pasitarimą ir ketino paskelbti ganytojišką laišką, nes kai kurie kunigai skelbė savo arkivyskupą esant "Maskvos tarną ir Petrapilio intruzą". Kaip tik prieš tai pasirodė slaptas kunigų laikraštis, "Dzwon Duchowny", kuriame "jaunesnysis brolis Kristuje" ragino arkivyskupą "mesti aizopinio šikšnosparnio elgesį" ir dėtis prie Lenkijos laisvinimo. Po pasitarimo arkivyskupas nepaskelbė laiško — ir pasitraukė iš administracinės Tarybos. Kunigų Išoros ir Ziemackio sušaudymas Vilniuje ir kapucinų abitu aprengto sukilėlių kapeliono kun. Agripino Konarskio pakorimas Varšuvoje, be jokio pranešimo vyskupui iš anksto, be sakros nuėmimo, galutinai pablogino arkivyskupo santykius su Vietininko įstaiga: toks elgesys užsitraukia ekskomuniką. Arkivyskupas rašė Vietininkui, kad kunigo pareigų ėjimas, sužeistųjų ir kitų išpažinties klausymas, kad ir sukilėlių daliniuose, yra kunigo pareiga — ir pati rusų valdžia sukilimo pradžioje buvo paskelbusi, kad kunigai ir gydytojai nebus atsakomybėn traukiami už paslaugas sužeistiesiems. Dabar gi kunigas buvo ant kartuvių išniekintas. .. Birželio mėn., tremiamas Rusijon, arkivyskupas pasiuntė laišką popiežiui, o kitą nuncijui Vienoje. Popiežiui jis pranešė, kaip sutvarkęs arkivyskupijos reikalus, o nuncijų prašė išrūpinti Austrijos vyriausybės globą katalikų bažnyčiai Lenkijoje.[108]

Anot gandų spaudoje, Rusija reikalavo, kad popiežius breva pasmerktų lenkus ir atsišauktų į juos, kviesdamas sudėti ginklus, tačiau skaudus patyrimas praeityje, kai Romos kurija buvo pasmerkusi 1830-1831 m. sukilimą, negalėjo skatinti prie tokio žingsnio. Popiežius nedalyvavo diplomatinėje "didžiojoje demonstracijoje", tačiau kelioms dienoms praslinkus po Vakarų notų įteikimo Petrapily, Pijus IX 1863 IV 22 parašė Aleksandrui II asmeninį laišką, pasisakydamas dėl Rusijos atstovo Kisieliovo nusiskundimo apie kunigų dalyvavimą maište. Popiežius savo laišką siuntė per Austrijos ambasadą. Jis nepagyrė kunigų dalyvavimo politikoje ir ginkluotoje kovoje, tačiau nurodė tokio elgesio priežastis: "religijos priespauda, smūgiai sąžinės laisvei, kunigijos niekinimas ir skurdinimas, antireliginių dėsnių ir mokslų skleidimas." Popiežius iškalbingai ragino carą, "kad tos tautos skausmo aimanos, kurios pasklido po visą Europą ir sujaudino širdis, ligi tol religijai buvusias abejingas", pasiektų jo sostą. Esą, caro "vienas žodis gali tauriajai tautai sugrąžinti taiką ir saugumą ir užtvenkti nuolatinį sukilimų ir nesantaikos šaltinį". Žinoma, tuo metu, kai Vilniun buvo siunčiamas Muravjovas-Korikas, o Varšuvon Bergas, negalėjo būti kalbos, kad toksai balsas būtų išgirstas. Caras gegužės 11 laiške pažymėjo, kad popiežius be pagrindo sukilimą išveda iš tariamojo religijos persekiojimo Lenkijoje, kadangi kituose kraštuose, kur katalikų bažny-

[107] **Dzieje 1863 Roku**, I, 345-347.
[108] **Dzieje 1863 Roku,** IV, 85-87, 90-92, 94.

čia klesti, revoliucija susiranda sau nei kiek nemažiau dirvos, — aiškus dūrimas į garibaldiečių sąjūdį Italijai suvienyti. Lenkų tarpe popiežiaus intervencija susilaukė priekaištų, kad jis kalbėjo tik apie katalikus Karalystėje ir neminėjo būklės Lietuvoje. Kiek vėliau popiežius pasiaiškino, kad, kalbėdamas apie Karalystę, jis turėjęs galvoje senąją Lenkijos karalystę arba Bendruomenę, ir kad jam niekad į galvą nebuvo atėję Karalystės katalikus skirti nuo kitų tos šalies provincijų katalikų.[109]

Kng. Adomo Czartoryskio sūnus Vladislovas palaikė plačias pažintis su klerikaliniais sluogsniais Prancūzijoje ir turėjo pažinčių Romoje. Tapęs sukilėlių valdžios diplomatiniu agentu Paryžiuje, jis sąžiningai vykdė instrukcijas ir vengė savo asmeninius įsitikinimus reikšti prieš Varšuvos norus — "kol sąžinė leidžia". Santykiuose su katalikų sluogsniais jis dažnai pasinaudodavo savo pusbroliu kng. Konstantinu Czartoryskiu, kuris kartais jį apvildavo, pav., katalikų kongrese Malines mieste pasisakydamas už pasaulietišką popiežių valdžią — ir Tautinė valdžia po to reikalavo iš jo pasiaiškinti. Skirdama Czartoryskį agentu ir žinodama jo pažiūras, Varšuvos pagrindžio valdžia neleido jam atstovauti Romoje ir Turine: Romoje pogrindis turėjo savo žmogų, popiežiaus šambelioną kun. Vladą Kulczyckį, kurį Trauguttas vėliau l863 XI 10 pakeitė Gabrieliu Łuniewskiu. Pastarajam instrukcija nurodė reikšti "klusnumą Apaštališkajam Sostui dvasiniuose reikaluose", prašyti popiežiaus intervencijos Austrijoje, pranešinėti apie bažnyčios persekiojimą ir unitų likimą, stengtis kanonizuoti palaimintąjį Juozapatą Kuncevičių, tačiau įspėti prieš Rusijos atvertimo katalikybėn viltį. Trauguttas nelabai skaitėsi su "Hôtel Lambert" politika, sakė "siuvėją pasiųsiąs Tautinės Vyriausybės atstovu Paryžiuje, vieton kng. Czartoryskio, kad tik jis turėtų paprastą sveiką protą." Tasai "baltukas" diktatorius, kuris rytais ir vakarais kalbėjo maldas ir paskutinę parą prieš mirtį praleido susikaupime, "neleido avansuoti kelių tūkstančių auksinų kanonizaciniam šventojo lenko procesui — vieninteliei priemonei, kurią Vyriausybės atstovas Romoje buvo sugalvojęs sukilimui paremti. Juk gi popiežius Pijus IX su sveika kaimiečio išmintimi pasakė, kad jums, lenkams, reikia šautuvų ir patrankų."[110]

Popiežius ir Romos kurija galėjo būti tiksliai informuojami apie padėtį — Varšuvos vyskupas sufraganas Rzewuskis tvarkė religines paslaugas sukilėlių daliniuose ir pat pradžioje padėjo atsverti "zmartwychstańcu" svetur varomą priešsukiliminę akciją. Kunigas Kajsiewicz buvo laikomas "Maskvos tarnu"[111] ir pogrindžio laikraštis "Niepodległość" viešai pasmerkė jo "atvirą laišką". Po to kun. Kajsiewiczius prisipažino klydęs: kiekvienas lenkas ir kiekvienas katalikas privalą remti "dabartinę" taut. vyriausybę — kai baltukai jau dalyvavo valdžioje ir kng. Čartoryskis buvo paskirtas jos diplomatiniu agentu. Romoje gyveno įtakingų lenkų, susigiminiavusių su vietos aristokratiškomis šeimomis, tačiau buvo ir nepalankių asmenų. Todėl sukiliminė valdžia stengėsi, kad jos raštai pasiektų patį popiežių ir raštus savo agentui Kulczyckim siųsdavo po du egzempliorių. Przyborowskis teigia, kad valst. sekretorius kardinolas Antonelli buvęs "priešas", kuris "visus taut. vyr-bės raštus

[109] **Dzieje 1863 Roku,** II, 362-363; III, 390-392; **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 434.
[110] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 456.
[111] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 148.

mesdavo į gurbą". Užtat kardinolas Franchi gautą korespondenciją pranešdavo popiežiui ir svarbesnius aktus spausdindavo popiežiaus spaustuvėj Kvirinale.[112]

1863 m. liepos mėn., kai Vakarų valstybės siuntė savo "šešių punktų" notas Petrapilin, Pijus IX buvo Napoleono III paprašytas lenkus užstoti pas kaizerį Pranciškų Juozapą. Liepos vidury popiežius pasiuntė Vienon kardinolą Reisachą su savo asmeniniu laišku kaizeriui. Pijus IX sveikino kaizerio "palankumą" Lenkijos bylai ir sakėsi abejojąs diplomatinės intervencijos pasisekimu, kadangi Rusija teturi vieną tikslą: "sunaikinti lenkų tautą ir katalikų Bažnyčią Lenkijoj." Popiežius sakėsi gerai suprantąs Austrijos sunkumus ir "blogų bei grobio trokštančių žmonių" kėslus pirma proga smogti Austriją Italijoj ir įgyvendinti savo piktus kėslus prieš Šventąjį Sostą, tačiau visvien prašo ciesorių paimti savo globon "karžygiškų kankinių tautą" ir bažnyčią Lenkijoj. Pranciškus Juozapas savo ranka rašytame laiške popiežiui pareiškė karštai užjaučiąs tą "nelaimingą kraštą", tačiau Austrijos ciesoriaus pareiga yra visų pirma turėti Austrijos interesus galvoje. Jis vis tik stengsis "atitinkamu laiku paveikti Lenkijos labui" ir trokšta, kad lenkų byla būtų išrišta taikiu keliu, užtikrinant lenkams "tautinio ir religinio vystymosi laisvę".[113]

Patyręs apie Napoleono III laišką popiežiui, Czartoryskis paragino varšuviečius Romai pareikšti savo katalikybę, ir pati "raudoniausioji" sukilėlių vyriausybė 1863 VI 26 parašė lotynų kalba atsišaukimą į popiežių. Tas raštas buvo pristatytas Krokuvon su raginimu, kad grafas Adomas Potockis arba kng. Leonas Sapieha vežtų jį Romon. Buvo pridėti ir reikalingieji akreditavimo raštai. Tačiau kaž kodėl nei vienas tų aristokratų neprisiėmė misijos, ir raštas buvo Romon pristatytas tik liepos gale ar rugpiūčio mėn., bene Czartoryskio. Tautinė Vyriausybė prašė Šv. Tėvo palaiminimo "Lenkų Tautai", kuri vėl sukilo, "kadangi šimtą kartų daugiau bevelijame mirtį, nei šlykščią vergovę."[114] Rugpiūčio 17 Čartoryskis rašė Varšuvon, kad jisai dar negavęs iš Romos pranešimo apie rašto sukeltą įspūdį, tačiau "pridera pastebėti, kad dar prieš laiško pristatymą, apie jį pranešė pusiauoficiozas *Osservatore Romano.* Patikimu keliu patyriau, jog Popiežius buvęs painformuotas tarsi 'Tautinė Vyriausybė, mirties bausme grasindama, uždraudė konsekruoti vyskupais nominuotus Popielį ir [Seinų] Lubieńskį', apie tai su dideliu skausmu išsireiškė: 'teneatiminėja lenkai iš manęs to, kas man priklauso.' Būtų labai pageidautina, kad būčiau įgaliotas griežtai paneigti tą žinią, — suprantama, ne spaudoje, bet mano patikimoj korespondencijoj į Romą."[115] Įdomu, kad kaip tik prieš tai, rugpiūčio 13, Čartoryskis rašė, jog Prancūzijos užs. reik. ministeris Drouyn de l'Huys, tarp kitų dalykų, "Pranešė man, kad mūsų memorialo apie Lietuvą nuorašą ponas Latour d'Auvergne įteikė popiežiui į rankas ir tikisi, jog šis žingsnis dar labiau paskatins Šv. Tėvą tvirčiau mus užstoti."[116] Kng. Latour d'Auvergne buvo Napoleono ambasadorius Londone.

---

[112] **Dzieje 1863 Roku**, III, 389-390.

[113] **Dzieje 1863 Roku**, III, 392-393.

[114] **Polska Dzialalnošė Dyplomatyczna**, I, 25-26, tekstas lenkų kalba. Taipgi žr. Przyborowskio **Dzieje 1863 Roku**, III, 393-394.

[115] **Polska Dzialalnošć Dyplomatyczna**, I, 319.

[116] **Ibid**., 329.

Szelągowskis spėlioja, kad palaiminimo prašantį laišką popeižiui įteikė kng. Konstantinas Čartoryskis, nors 1863 VIII 31 pranešime apie audienciją su popiežium, pasiuntinio pavardė neminima. Pirmasis Pijaus IX klausimas buvo: "Ką daro arkivyskupas Felińskis? Ar jis Gatčinoje?" Atsakius, kad laikraščiai taip pranešė, tačiau tikrovėje jis ištremtas Rusijos gilumon į Jaroslavlį, popiežius pastebėjo: "Maskoliai pasakys, kad jis savanoriškai ten nuvyko. Sumeluos, kaip visada." Popiežius sakė, jog Rusija teturi "vieną politiką: melus ir suvedžiojimus". Kai pasiuntinys sakė, jog Rusija savo elgesiu ne tiktai kenkia Bažnyčiai, bet iškreipia moralumą ir ardo visuomenę, popiežius atsiliepė: "Ką gi aš galiu padaryti? ... Per kiekvienas šv. mišias meldžiuosi už Lenkiją... Tačiau maldų nepakaks, jums reikia patrankų ir ginklų". Tad šia proga pasiuntinys paprašė intervencijos pas Pranciškų Juozapą. "Popiežius, pasirodo, buvo gerai painformuotas ir apie diplomatinę klausimo pusę", nes jis atsakė: "Austrija žino, jog tokiu atveju ji netektų Galicijos. Tačiau ne tai yra pagrindinė kliūtis, svarbiau yra, jog jis netiki anam, kuris viešpatauja Paryžiuje... Pamatysime" — ir tais žodžiais baigė audienciją.[117]

Tas pats pranešėjas rašė, jog sunkiau buvo kalbėti su valstybės sekretorium, kardinolu Antonelli, kuris betgi jį nustebino šiais žodžiais:"Lenkija yra būtina Katalikų Bažnyčiai. Negalime ilgiau tylėti. Jaučiame, jog turime žengti žingsnį pirmyn ir ką nors nuveikti Lenkijai," tik dar reikia laiko. Pasiuntinys girdėjęs, kad visus iš Lenkijos gautus ir kng. Čartoryskio raštus popiežius atiduodavo šiam kardinolui, kuris turėjęs daryti jam pranešimus. Iš Kurijos sluogsnių pasiuntinys patyręs, kad vienam bažnyčios dignitoriui popiežius pasakęs: "Rašiau rusų ciesoriui, bet negavau patenkinamo atsakymo, taigi nei Dievo nei žmonijos akivaizdoje neturiu jokių įsipareigojimų tam monarchui. Nebus galima prikišti man, kad remiu revoliuciją Lenkijoj. Nebelieka nieko kito, kaip tik grįžti prie Klemensų XIII ir XIV politikos, kuri nepripažino Lenkijos padalinimo. Tačiau turiu dar laukti, ką padarys didžiosios valstybės."[118]

Deja, pačios bažnytinės valstybės likimas priklausė nuo Prancūzijos ir Austrijos politikos. Todėl, vieton lauktos diplomatinės Vatikano veiklos, susilaukta religinės manifestacijos: *Invito Sacro* 1863 VIII 13 užsakė rugsėjo 8 melstis už Lenkiją. Čartoryskis rugsėjo 13 pranešė: "Mūsų atžvilgiu geras Šv. Tėvo nusiteikimas jau pasireiškė atnaujinant senovinę procesiją, užsakant visuotinas maldas už Lenkiją, kurioms priskirta atlaidų. Savo rašte *Invito Sacro* generaliniam vikarui popiežius tai pridėjo ir pastebima, jog apie Lenkiją kalbėdamas jis išsireiškė, kad ji buvo krikščionybės pylimas prieš islamą, tuo davęs suprasti, jog jis kalba ne apie Kongresinę Karalystę, bet apie visą Tautą. Tikiuosi, kad kng. Konst. Čartoryskio viešėjimas Romoje pasitarnaus tą šv. Tėvo palankumą panaudoti, kad užsakytos maldos būtų tik įvadas aiškiam prabylimui už mus." Ta proga Čartoryskis ragino Varšuvą parašyti popiežiui padėką, ir agentūros Romoje sekretorium skirti rekomendavo Teodorą Kalm-Podoskį.[119] Rugsėjo 17 raštu jis vėl ragino padėkoti popiežiui, įteikėju

---

[117] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 434. Szelągowskis pažymi, kad jis cituoja iš rankraščio. Diplomatinių raštų rinkiny tas pranešimas nepaskelbtas.

[118] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 434-435.

[119] **Działalność, Dyplom**., I, 344, 463.

įvardinti kng. Konstantiną ir "naudinga būtų.... priminti senąsias tautos tradicijas.., kurias Popiežius patsai prisiminė, viešoms maldoms paskirdamas kaip tik tą laiką, kada paprastai minima karaliaus Jono — Vienos išlaisvinimo sukaktis."[120] Agentūrai Romoje padėti, protarpiais iš Paryžiaus atvykdavo Bronius Zaleskis arba kng. Konstantinas Čartoryskis.

Prancūzijos ambasadoriui popiežius pasakė: "Norima, kad paskelbčiau alokuciją... Bet tai sunkus dalykas. Jau kartą pasisakiau laiške ciesoriui Aleksandrui ir nesusilaukiau iš jo tokio atsakymo, kuris pateisintų Bažnyčios nusiskundimų prieš rusų vyriausybę apgarsinimą iškilmingesnių būdu, nepaisant kiek sunkūs yra skundai." Vieton kalbos, jis patvarkė per pamaldas už Lenkiją atlikti procesiją, iš Laterano bazilikos nešant Išganytojo paveikslą į Santa Maria Maggiore. Popiežius pridėjo: "Tas gali būti laikoma permaža materialinėje šio pasaulio dalykų sampratoje. Bet tai didelis dalykas Bažnyčios samprotavimuose. Nieko nėra galingesnio už maldas: jos reiškia daugiau nei ginklai."[121] Rugsėjo 29 Čartoryskis rašė Taut. Vyriausybei: "Popiežiaus ligi šiol nuveiktas darbas paveikė, kad Prancūzijoje vyskupai pradeda skelbti ganytojiškus laiškus Lenkijos labui, o turiu ir duomenų, jog ciesorienė, kuri pastaruoju metu buvo mūsų klausimu atšalusi, dabar vėl po popiežiaus reskripto atsigaivino ir remia mūsų bylą. Nors pradžioje prisibijojau blogo įspūdžio liberalinei srovei dėl prancūzų dvasininkijos simpatijų mums sužadinimo, vienok būtų buvus klaida iš mūsų pusės, jei būtume menkinę arba atmetę paramą iš tos pusės".[122]

Spalio 28 raštu diplomatinis agentas pranešė, kad priede jungiamas Austrijos ambasadoriaus Romoje raštas "dar kartą turi įtikinti mūsų tautą apie Šv. Tėvo nusiteikimą mūsų atžvilgiu. Šiandien tai vienintelis žemėje valdovas, kuris mus taip užtaria," ir vėl ragino padėkoti popiežiui. Regimai tai buvo popiežiaus raginimas, kad Austrija gelbėtų katalikišką Lenkiją.[123]

Tasai pranešimas apsilenkė su Taut. Vyriausybės 1863 X 29 raštu Šv. Tėvui, dėkojančiu už maldų vajaus paskelbimą, "prašant Dievo pasigailėjimo lenkų tautai." Trauguttas rašė, kad tai "smagiausia žinia", gauta bekovojant "su aršiausiu teisingumo ir dorybės priešu kovoje už tėvynės laisvę". Toliau jis dėstė: "Taip yra, Šventasis Tėve! stipriai laikydamies savo protėvių religinės tradicijos, su tuo pačiu tikėjimo ženklu kaip krikščionybės pylimas, griebėmės ginklo, kad nugynus barbariškus maskolius, tikėjimo priešus, naikinančius mūsų tėviškes, mindančius mūsų šventoves." Aistringais žodžiais smerkdamas priešą, Trauguttas maldavo "nieko neapleisti, kad paveikus aukščiausius katalikiškų šalių valdovus suteikti mums pagalbos, kad visi ištikimai viso pasaulio katalikai taip pripažintų mūsų bylą esant teisingą ir taip ją remtų, kaip Tu, pastatytas teisingumo Sargu žemėje." Trauguttas pridėjo: "Tas yra juo labiau pageidaujama, kadangi Lietuvoje atsirado tuli dvasininkai, kurie, nebodami visos kunigijos pavyzdžio, savo pareigos ir Bažnyčios, Tėvynės bylos, perdaug nusileisdami priešui viešu raštu sudėjo maskviniam carui savo ištikimybės homagiumą nepaisant priešingo vidujinio sielos įsitikinimo ir vi-

120 **Ibid**., 355.
121 **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 435.
122 **P. Działalność Dyplomat.**, I, 360.
123 **Ibid**., 382.

sos tautos patvarumo, užmirštant tą tiesą, netgi mūsų priešams aiškią, kad lenkų tautos ir Katalikų bažnyčios Lenkijoje byla yra tiek stipriai vidujinio mazgo surišta, kad po pergalės karių, kovojančių už laimėjimą Tėvynei laisvės, Katalikų bažnyčiai grės neišvengiamas paskutinio nuosmukio pavojus. Palaikyti ir įtvirtinti savo pareigingume tuos kad ir neskaitlingus silpnuosius, suteikti drąsos tiems, kurie kovoja, kad paruošus triumfą teisiausiai bylai, maldaujame Tavęs, Šventasis Tėve, maloniai priimk mūsų prašymus, teikis mums ir Lenkų tautai suteikti Apaštališkąjį palaiminimą.:."[124] Dokumentų rinkinio redaktorius, Dr. Adam Lewak, išnaše nurodo, kad tasai "homagium" tai "1863 IX 6 Žemaičių vyskupo, kun. M. Wolonczewskio ganytojiškas laiškas, šaukiąs sudėti ištikimybės adresą, ir Vilniaus diecezijos Rom. kat. konsistorijos 1863 IX 18 atsišaukimas prieš sukilimą." Galbūt rugsėjo 6 ir 18 datuoti raštai faktinai buvo tos pačios dienos — pagal seną ir naują kalendorių.

Taip rašė Varšuvoje sėdįs Trauguttas. Gi Przyborowskis nurodo, kad Vilniaus diecezijos administratorius, prelatas Juozas Baukevičius (Bowkiewicz), Muravjovui pareikalavus, 1863 IX 22 išleido "przedpisanie" ("tokia gėdinga lenkybė panaudota lenkiškame vertime") konsistorijai, rašytą rusų kalba, kad aplinkraščiu paskatintų diecezijos kunigiją raginti liaudį "nuoširdžiai atgailauti" maišto nusikaltimą. Esą, Baukevčius "žandarišku stilium" rašė, kad "šį kraštą valdanti aukščiausioji valdžia ėmėsi visų priemonių maištui numalšinti ir taikai grąžinti"; kad "ji baudžia nusikaltėlius, sukylančius prieš teisėtąją valdžią, bet drauge atveria mielaširdystės vartus"; "nesąlyginai pasiduokite aukščiausios krašte valdžios valiai ir malonei"; ragino melstis už "visus, kurie yra aukštesnėje vietoje", taigi ir už Muravjovą, ir atsiminti, kad "mūsų kraštas sudaro vieną, nedalomą čielybę su Rusija"; šaukė "mesti bet kokį pasipriešinimą ir neklusnumą, visokius suokalbius prieš valdžią", ir iškilmingai užtikrino, kad "Šviesiausias Monarchas, kuriam mus Dievas pavedė, regėdamas mumyse nepajudinamą ištikimybę sau ir savo sostui, apgaubs mus, kaip ir kitus savo valdinius, vienodu maloningumu ir užtikrins mūsų šventajam tikėjimui savo globą ir pagalbą". Przyborowskis rašo: "Kartojame, klebonams liepta tą atsišaukimą skaityti iš ambonų; baime gyvenanti didelė didžiuma patenkino tai, bet geresnės žmogaus prigimties garbei, atsirado ir tokie šaunūs kunigai, kurie nesutiko tai daryti ir nuėjo į Sibirą. Regimai kai kuriuos sakinius suredagavo pats Muravjovas, neš jis buvo pratęs taip daryti, kaip padarė su Seinų vyskupo kun. Lubienskio adresu, kaip galų gale tai įrodo veik pažodžiui tų sakinių kartojimas ganytojiškame Žemaičių vyskupo kun. Motiejaus Volončevskio laiške.

"Tasai pastarasis, žemaitis, valstietis kilme, turėjo visas lietuvių liaudies savybes, ramumą, patvarumą, išorinį šaltumą ir karštą sielą. Nesigynė savo kilmės, ir prie jo stalo visada garbės vietoje sėdėdavo jo senutė motina, paprasta valstietė, apsirengusi liaudies kostiumu, kas rodo Volončevskio sielos kilnumo mastą. Kai Muravjovas pareikalavo iš jo ganytojiško laiško, kad Bovkevičiaus pavyzdžiu pasmerktų sukilimą, vyskupas sutiko, tačiau parašė

[124] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 60-61.

tokį adresą, kad Muravjovas pasiuto ir pareikalavo radikalių atmainų. Vyskupas nesutiko ir tada, atrodo, Korikas nutarė Krasinskio pavyzdžiu jį ištremti, bent toksai gandas po visą Žemaitiją ir Lietuvą pasklido. Sužinojus apie tai, tuojau į Varnius, į vyskupo gyvenvietę, suvažiavo keliolika tūkstančių kaimiškų vežimų, atvežusių valstiečius, trokštančius atsisveikinti su savo ganytoju, kas įrodo, kokia didelė meilė liaudyje gaubė tą kaimiečio sūnų, iškeltą į bažnyčios kunigaikščio garbę. Toji manifestacija, ne bajoriškoji, netgi ne lenkiška, bet valstietiška ir žemaitiška, padarė Muravjovui tokį įspūdį, kad jis metė savo ketinimą ir tuojau į Varnius pasiuntė savo valdininką Ivaną Nikotiną, kuris paliko savo įdomius priešlenkiškus atsiminimus, kad palenktų vyskupą prie pakeitimų ganytojiškame laiške. Volončevskis priėmė kai kuriuos pakeitimus, parašė laišką, kuris galop Muravjovo kanceliarijoje buvo sauvališkai pataisytas, ir tokiu suklastotu tekstu buvo paskelbtas spaudoje, pakartojant ištisus sakinius veik pažodžiui iš Bovkevičiaus aplinkraščio. Būtent, įterpta žodžiai, kad ‘musu szalis dara wiena neparskirta cielibe su Rossija’. Tasai laiškas bendrai yra šaltas, o kitų tarpe yra jame išsireiškimai, kuriais vyskupas ragina savo tikinčiuosius, kad *‘bedomis sunkei prisliegti* maldų ir pakutos nesigajleket;’ kad Dievas ‘tikrajam musu Monarkaj, ... wisad su dangiszka loska sawa pributu ir visokiomis cnatomis dusze Jo apriedes westu aną kialu doribes ir malones dėl padonuju, kurius waldžej Jo paskirę;’ ‘už visus stonus Ciesoristes, už Ministrus, Gubernatorius ir kitus Karejviszkus ir szejpjau virszinikus, idant milesta Diewa pripilditi ir apszwiesti wale Wieszpates umaj visumet pilditu ir isz kiala doribes niekad ne klistu’; ‘Noriedamas tad gelbieti tus, kurius dar gal gelbiet, sakau szendien wisimss, wajkaj mana, ... kad ne klausitumet ikalbineimu tu, kurie jums prižad pamocze swecziu szales; nesgi jau dabar lengwa parmanit, jogei ta jusu neiszmintinga viltis ne iszsipildis’. Galop vyskupas reiškė — deja, neišsipildžiusią! — ‘vilti, jogej Aukszcziause Wiresnibe, pamaczius sugranžinta tarpo jusų pakaju, parstos spausti priklususius pri sukilusiu, pažwelgs *mielaszirdinga akia ir ant milemu jusu kunigelu newaloj esancziu ir daleis jims pagrinžt pri sawa bažnicziu’.* Po tuo rusiškai suredaguotu laišku, pasirašė lenkiškai: “biskup Maciej Wolonczewski’. [Lietuviškame tekste — “Motiejus Wiskupas” — KRJ]. Muravjovas liepė išspausdinti keliolika tūkstančių to laiško egzempliorių, išsiuntinėjo juos gubernatoriams, kad lieptų klebonams juos iš ambonų paskaityti visuose kaimuose ir miesteliuose.

“Sukiliminė vadovybė negalėjo tylomis praleisti tą Lietuvos dvasininkų žingsnį. 1863 XI 10 nr. 11 ‘Niepodległość’ paskelbė Vykdomosios Vadybos Lietuvos provincijose atsišaukimą, pavadintą: ‘į Romos katalikų konsistoriją Vilniuje’, kuriame gana nevykusiai smerkia tą Lietuvos klero elgesį. Tiesa, atsišaukimas ligi tam tikro laipsnio aiškina ir pateisina kunigiją, kad priespaudos akivaizdoje negalėjo kitaip elgtis, mato ‘šiame elgesyje nuodėmingą silpnumą’, kad ‘nusileido priešo smurtui’, kad ‘sumelavo savo širdžiai’. Galop Vadyba reikalauja, kad kunigija ‘neatidėliojant darytų visokias pastangas’ tam klaidingam žingsniui atitaisyti. Kokios turėjo būti tos pastangos ir kokiu keliu lietuviai kunigai galėjo tą žingsnį atitaisyti, Vadyba nepasako ir negalėjo pasakyti, nes ką gi begalima buvo padaryti akivaizdoje Muravjovo kruvino

engimo ir smunkančio Lietuvos sukilimo. Taigi Vadybos atsišaukimas praskambėjo be aido, kaip daugelis kitų atsišaukimų."[125]

Dabartinio bolševikmečio rašytojai šį incidentą naudoja kaip sunkiąją artileriją, nukreiptą prieš įžymiausiąjį 19-jo amžiaus lietuvį, tautinio atgimimo tėvą. Tarybinis istorikas L. Bičkauskas-Gentvila rašo, kad "1863 m. rugpiūčio 25 d. vyskupo Valančiaus parašytas [Tekste "Rasziau Warniuose, 1863 m. rugsieja 6 dienoj."—KR J] ir generalgubernatoriaus M. Muravjovo neesminiais prierašais papildytas raštas valstybės sąskaita buvo skubiai išspausdintas Vilniaus gubernijos spaustuvėje lietuvių kalba.. 5000 jo egzempliorių buvo pasiųsta į Kauno guberniją, 1500 egzempliorių — į Augustavo gubernijos lietuviškąsias apskirtis ir 200 — į Vilniaus gubernijos lietuviškąsias apskritis." Tuos "neesminius" Muravjovo prierašus tarybinis istorikas išvertė iš rusų kalbos, vieton citavęs iš paskelbto lietuviško teksto. Anot Bičkausko-Gentvilos, Valančiaus redakcijoje esminiai sakiniai skelbė (kursyvu žymime nubrauktus žodžius): "Ponai ir bajorai pateikiamuose adresuose pareiškė savo *norą būti ramūs ir ištikimi* jo didybės imperatoriaus *valdiniai;* jais pasekdami, ir jūs, mano vaikai, nebūkite toliau užsispyrę ir neatsilikite nuo jų. *Kaip vieningai su jais sukilote prieš vyriausybę, taip kartu su jais ir pakluskite."* Muravjovo kanceliarija šį posmą taip suredagavo — čia imsime originalo kalbą, ne Bičkausko vertimą iš rusų kalbos, bet kursyvu nužymėsime priedus: "Ponaj ir bajoraj ant raszta *jau* aprejszkie sawa *pakara ir prasza Szwiesiausia Ciesoriaus pasigajleima* taigi ir jus, wajkaj mana, ne norieket ilgiaus *priesz tikraje wiresnibe* kiszioti ir nu ju liktes *aprejszkime sawa pakaras, tuopradž atmindami jogej musu szalis dara wiena neparskirta cielibe su Rossija po geradieiszku riedu Szwiesiausia Ciesoriaus, abelna musu Gieradiejaus."* Bičkausko vertime pridėti žodžiai tap atrodo: "jau... paklusnumą ir prašo jo didybės imperatoriaus pasigailėjimo; ... paklusnumu vyriausybei, visada prisimindami, kad mūsų kraštas sudaro vieną nedalijamą vienetą su Rusija po maloninguoju mūsų visų geradario aukščiausiojo Monarcho skeptru."[126] Kaip matome, šie "neesminiai" papildymai, caro vardą pakeitus didžiojo brolio partijos ir jos dievukų vardais, visai atitinka mūsų dienų okupanto politliniją.

Jau skaitėme, kaip Przyborowskis įvertino vyskupo Valančiaus charakterį ir vaidmenį. Okupanto "istorikai" norėtų Valančiaus pradėtąją ir vadovautą kovą už lietuvišką raštą ir prieš rusinimą — paversti kone caro žandarų talkininko darbu. Gi lietuvis istorikas štai kaip apibudina Valančiaus taktiką sukilimo metais: "M. K. Valančius per plauką išvengė ištrėmimo. 1865 m.

---

[125] **Dzieje 1863 Roku,** V, 316-320. Valančiaus lietuviškos citatos — iš originalo: **Vosstanije v Litvie i Bielorussii** Materialy i Dokumenty, AN SSSR, Moskva 1965, 229-230. Przyborowskis išnaše, pp. 318-319, rašo, kad kerštingas Muravjovas stengėsi visaip Valančiui įkyrėti ir tam panaudojo protojerėjų Antaną Petkevičių, buv. žemaičių vyskupijos katalikų kunigą, kuris buvo "už nekunigišką gyvenimą vyskupo pasmerktas" ir "nedaug galvodamas perėjo i stačiatikybę, tapo popu, ir apie 1851 m. buvo Bibikovo paskirtas lietuviškų knygų cenzorių." Kartą Petkevičius patikrino vysk. Valančiaus lietuviškos maldaknygės tekstą ir raporte Muravjovui nurodė vietas "su priešvalstybine tendencija." Muravjovas 1864 II 4 aplinkraščiu uždraudė pardavinėti Valančiaus raštus ir knygynuose juos konfiskavo.

[126] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. Sukilimas Lietuvoje**, 276-277. Lietuviškas Valančiaus rašto tekstas: **Vosstanije...** Materialy i Dokumenty, 229-230.

rusų vyriausybės buvo į vieną vietą sutraukti visi tariamieji vyskupo nusikaltimai, pradedant 1856 m. Telšių karinio viršininko pranešimu, kad jis esąs pikčiausias, kaip ir jo kunigai, Rusijos ir rusų tautos priešas; kad 1861 m. manifestacijų jisai ne tik nestabdęs, bet dar joms pritaręs; kad jis nesuturėjęs 1863 m. sukilimo, nors galėjęs sustabdyti, jei pačioje pradžioje būtų išleidęs smerkianti laišką; kunigams, klausiantiems, kaip laikytis sukilimo atžvilgiu, atsakęs: darykite, kaip žinote; kad pateisinęs kunigų, kaip dvasinės pagelbos teikėjų, buvimą sukilėlių būriuose; kad liepęs ištremtiems kunigams siuntinėti algas ir neskyręs į jų vietas nuolatinių klebonų, o tik laikinus administratorius."[127] Pakaks. .

1864 I 5 Čartoryskis rašė, kad Taut. Vyriausybės 1863 X 29 padėkos raštas "galėtų būti viešoje spaudoje paskelbtas, jeigu Romoje būtų sutikta su tuo, tačiau nesijaučiu turįs teisės tai padaryti be Taut. Vyr-bės įgaliojimo, juo labiau, kad mūsų čia vidujiniai santykiai neatrodo palankūs tokiam paskelbimui."[128] Matyti, buvo abejojama dėl mūsų cituoto Varšuvos nusiskundimo ir grūmojimų Bažnyčios ateičiai — tai vis muravjovinio Nikotino padarinys. Sausio 6 Čartoryskis persiuntė agentūros Romoje pranešimus, kurie "įrodo uolumą, o drauge ir taktą, su kuriuo mūsų reikalas Romoje ginamas". Be to, kadangi Romoje "lakraščiai mažai skaitomi", tai agentūra užprenumeravo rusų ir lenkų kalba laikraščių, kurių ištraukos verčiamos italų kalbon ir pranešamos "aukštiems dignitoriams, kurių nuomonė gali paveikti Apaštališkojo Sosto sprendimus."[129]

Tai paskutinis paskelbtas dokumentas iš diplomatinės veiklos Romoje. Tiesa, 1864 II 8 raštu, Taut. Vyriausybė — taigi Trauguttas — padėkojo Diplomatiniam Agentui Paryžiuje už "pil. Mrówkos" (Broniaus Zaleskio) pasiuntimą Romon. "Tačiau prašome įspėti Mrówką, kad būtų atsargus ir apdairus savo susirašinėjime su Lietuvos Vadyba, kadangi toji Vadyba neseniai buvo labai užaliarmuota ir dekuražuota kažkokio rašto, tai Vadybai atsiųsto pil. Mrówkos. Tikriausiai tai vienas ir tas pats asmuo."[130]

Austrijai tikrovėje visada vedus priešsukiliminę politiką, ir Napoleono polėkiams nukrypus Europos šiaurėn ir Meksikon, pasibaigė progos Vatikano įtakai reikštis merdinčio "lenkų" sukilimo naudai.

4. ITALAI

Italijos Karalystė gimė tik 1860 m. Įvairių atspalvių revoliucionieriai italai bendradarbiavo su "Piedmontu" — su Sardinijos-Savojos karalyste, kuri Cavouro vadovybėje žingsnis po žingsnio vykdė Italijos vienijimo svajonę. Buvo dažnų atvejų, kada toji karalystė nebuvo tikra, ar Garibaldžio kariai, kurių tarpe buvo masė lenkų, lietuvių ir kitų tautų revoliucionierių, paklus. Lenkų-lietuvių emigrantai palaikė gyvus santykius su visų atspalvių italų sąjūdžiais — kng. Čartoryskio katalikiškai-monarchinė "Hôtel Lambert" srovė

[127] K. Gečys, **Katalikiškoji Lietuva**, 190-191.
[128] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 421.
[129] **Ibid.**, 425.
[130] **Ibid**., 235.

su valstybininkais katalikais, kelių atspalvių "demokratai" — su revoliucionieriais.[131]

Turine mieliau buvo kalbama su liberaliniai-demokratinio sparno žmonėmis, kurie nuo seniau palaikė saitus su italų revoliucionieriais, dalyvavo Sardinijos karuose, Romos sukilime, tuo tarpu kai monarchistams kliudė jų "Hotel Lambert" srovės "klerikalizmas". Lenkai karininkai eidavo aukštas pareigas Turine, netgi štabo viršininko. 1859 m. gen. Liudvikas Mieroslavskis vadovavo "tarptautiniam legijonui" Garibaldžio tarnyboje imant Siciliją, o Liangevičius buvo Garibaldžio adjutantu. Tų metų galop jau buvo "nutarta" Lenkijoj organizuoti sukilimą ir Mieroslavskis rašė instrukcijas ir vadovėlius partizaniniam karui. Garibaldis sakė Adomo Mickevičiaus sūnui Vladislovui: "Mes, italai, pulsime Austriją, kad atėmus Veneciją. Lenkai tepadeda mums, o mes iš Venecijos trauksime toliau ir su jumis nukeliausime į Lenkiją, kadangi ateina laikas, kada nei viena tauta nebus tikra dėl savo nepriklausomybės, kol kita tauta aimanuoja nelaisvėje".[132] Panašiai kalbėjo ir vengrai emigrantai, Lajos Kossuth, grafas Laszlo Teleki ir gen. Jurgis Klapka, su kuriais Mickevičius suėjo i santykius Ženevoje, kur jis leisdavo laikraštį *l'Esperence.* Esą Galicijoje stovį Austrijos tarnyboj vengrų pulkai puls rusus. Šios mintys patiko ir gen. Juozui Wysockiui, kuris suėjo į santykius su Garibaldžio patikėtiniais ir talkininkavo Mieroslavskiui. Pastarasis tikino italus ir vengrus, kad jei jie suteiks lenkams moralinę pagalbą, tai jis sukels liaudį, sukurs "milijoninę armiją", kuri išlaisvins Lenkiją, padės išlaisvinti Vengriją ir sujungti Italiją. Garibaldis žavėjosi tomis kalbomis ir 1860 V 1 rašė Mieroslavskiui:

"Mielas bičiuli! Artėja galutinoji prispaustų tautų kova, tik niekas negali tiksliai pasakyti valandos. — Pasakyk savo tautiečiams, ką aš sakau italams! Reikia lėšų, pakankamų milijonui šautuvų nupirkti. Kovingieji lenkai, kurie per skerdynes Varšuvoje įrodė moką gyvybę paaukoti Tėvynei, mokės dalį pajamų paskirti jos atstatymui. Tu, generole, ir tavo draugai, esate pasiruošę savo gyvybes paaukoti Italijai. Ogi aš ir manieji tą patį padarysime Jums."[133]

Gribaldžio ekspedicija Sicilijon ir Burbonų išvijimas iš Neapolio aidėjo ligi Vyslos, Nemuno, ir toliau. Ir Letuvoje sklido Napoleono ir Garibaldžio legenda, Mieroslavskio garsas. Pas Mieroslavskį lankėsi jaunimo delegacijos iš Lenkijos, Lietuvos, Kijevo ir Petrapilio. Jaunimas žavėjosi jo kalba, 1858 m. pasakyta per "lapkričio sukilimo" (1830 m.) minėjimą: "Į Jaunąją Kartą!" Lenkijoj, Lietuvoj, tarp studentų Rusijos universitetuose sklido tūkstančiai jo lapelių, buvo skaitomos ir nurašinėjamos jo "instrukcijos sukilimui" ir partiza-

---

131 Senesnieji santykiai su italų revoliucionieriais yra bendrai apžvelgiami Witoldo Łukaszewicz'iaus veikale, **Szymon Konarski**, Warszawa 1948. Daug medžiagos apie monarchistų ir "demokratų" emigrantų santykius su anų laikų pasaulio galybėmis ir sąjūdžiais pateikia Maria Czaps'ka, **Ludwika Śniadecka**, Rzym 1946;; gen. Marian Kukiel **"Książę Adam"** Paryžiaus žurnalo "Kultūra" 1949 m. puslapiuose, ir Adam Lewa'k, **Dzieje Emigracji Polskiej w Turcji (1831-1878)**, Warszawa 1935. Turkijoj kryžiavosi didž. valstybių interesai ir tatai paaiškina didelį lietuvių ir lenkų veiklumą Turkijoj, kuri formaliai niekad nepripažino "Lechistano" padalinimų.

132 Sokołowski, **Powstanie Styczniowe**, 18, šaltiniu nurodoma Władysław Mickiewicz, Emigracya polska 1860-1890, Krakow 1908, pp. 12—13.

133 Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 18-19.

ninio karo vadovėlis. Garibaldis 1860 XII 30 parašė Mieroslavskiui: "Laikinai išvykdamas Capreros salon, nei kiek neapleidžiu tautų bylos, kuriai prisiekiau visą savo gyvenimą paskirti, todėl, neribotai pasikliaudamas generolu Mieroslavskiu, susipratau su juo visais klausimais, liečiančiais mūsų kovingąją Lenkiją." Mieroslavskis, kaip ir anksčiau, atmušė laiško nuotraukų ir atsišaukė dėti aukas lenkų legijonui steigti Italijoj. Aukos turėjo būti siunčiamos legijono organizacinio komiteto iždininko Jono Kurzynos adresu Paryžiun. Prie Mieroslavskio prisidėjo ir gen. Juozas Wysockis, tikėjęsis europinės revoliucijos keliu išlaisvinti Italiją, o po to ir Lenkiją. Krašte prasidėjo demonstracijos. Paryžiuje jau veikė Mieroslavskio įsteigtoji karo mokykla, kuri laukė perkeliama Italijon. Anot Bol. Limanowskio, kuris su broliu Juozu atvyko ton mokyklon 1860 m. rudenį, mokė kpt. Rudzkis, kpt. Celinskis, mjr. Čapskis. "Grįžęs iš Italijos, Mieroslavskis pradėjo dėstyt Konvencijos laikų revoliucinių karų istoriją, bet Lenkijoj prasidėję bruzdėjimai paskatino jį keisti naudingesnių dalyku: senosios Bendruomenės žemių strateginę geografiją". "Ryšiai su kraštu buvo dažni. Vis kas nors atvažiuodavo ir išvažiuodavo", ir gabendavo leidinius. Nesulaukiant legijono steigimo, didžiuma nutarė grįžt kraštan. "Lietuviai, tai yra tie, kas buvo kilę iš istorinės Lietuvos, prieš vykdami susirinko pasitarimui ir nutarė susitelkt Vilniuje balandžio galop, sutelkt juo daugiausiai universitetinio jaunimo..., kad kokia garsia manifestacija paliudyti apie savo glaudžius saitus su Lenkų Karalyste, kovoje už politinę laisvę." Juozas Limanowskis nuvyko Žemaitijon pas jauną gydytoją, Igną Trzaskowskį, gi Boleslovas nuvyko į Tartu "prikalbinti tenykštį lenkų jaunimą važiuoti Vilniun demonstruoti.[134] Sokołowskis rašo, kad demonstracijoms "šūkį metė Paryžiuje viešėjęs lietuvių jaunimas, kur tada Mieroslavskis ketino kurti lenkų legijoną italams padėti. Bet kadangi tasai sumanymas nepasibaigiamai delsėsi, nekantrus jaunimas nutarė grįžti į kraštą ir ten 'dalyvauti liaudies išjudinime', kitaip sakant, manifestacinę karštligę sukurstyti blaivioje ir ramioje Lietuvoje. — Sekė pirmoji Šv. Stanislovo dienos demonstracija prie katedros Vilniuje, po kurios policija suėmė aštuonis studentus, "jų tarpe vėlesnįjį istoriką, socialistą Boleslovą Limanowskį ir vėliau moksle išgarsėjusį Benediktą Dybowskį.[135]

Dabar lenkų ir lietuvių jaunimui atsirado tikra proga vykdyti Mieroslavskio šauksmą: "Liaudie! Pabusk!" — pagal Mieroslavskio susitarimą su Italijos premjeru baronu Ricasoli, vieton legijono, nuo 1861 m. rugsėjo mėn. Genujoje steigiama lenkų karo mokykla. Mieroslavskis atsisakė jam priklausančios pensijos, kaip Sicilijos sukilimo vadui ir Italijos generolui, o Ricasoli leido mokyklai veikti ir iš vyriausybės lėšų mokyklai skyrė po 3,000 frankų į mėnesį. Garibaldžiui paraginus, genujiečiai parūpino patalpas mokyklai ir bendrabučiui, ir nupirko ginklus. Patsai Garibaldi globojo ir lankydavo mokyklą, valgydavo su kariūnais, priėmė kelis kariūnų paradus. Kariūnų uniforma buvo — "lenkiškos sermėgos (čemarkos) ir keturkampės kepurės ("ro-

[134] Boleslaw Limanowski, "Pierwsza manifestacja w Wilnie 1861 r." veikale **W 40ta Rocznicę Powstania Styczniowego 1863-1903, Lwów** 1903, pp. 227-223.

[135] Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 113-114, šaltiniu nurodomas Bol. Limanowski, **Historya powstania polskiego narodu w roku 1863 i 1864,** Lwów 1909, p. 68.

gatywka" arba "konfederatka") su balto avies kailio aplanku (žr. Boleslovo Kolyszkos nuotrauką), bet kitais metais buvo įvesti granatinės spalvos 1831 m. sukirpimo mundurai.

Mokykloje dėstė: buv. Varšuvos artilerijos mokyklos profesorius mjr. Aleksandras Waligórski, artileriją dėstė buv. rusų poručikas Mykolas Suzinas[136] ar Povilas Suzinas, kuris vėliau vadovavo sukilėlių daliniui Sūduvoj ir žuvo 1863 VI 21,[137] po to buvęs rusų poručikas Zigmantas Chmieleńskis, gen. Marijonas Langiewicz, ir galop buv. rusų karininkas kpt. Zigmantas Padlewskis. Kiti dėstytojai — buvęs ispanų karo plk. ir 1848 m. Genujos gynėjas A. Fijałkowski, mjr. Vladas Englert, plk. Surmicki, kpt. Karolis Brazewicz, austrų ulonų buv. leit. Rogaliński. Ūkvedžiu buvo italų karaliaus gvardijos kpt. baronas Boleslovas Dolfus. Mieroslavskis mokė strategijos ir karinės geografijos. Fortifikaciją dėstė De Lille. Kariūnų skaičius svyravo tarp 30 ir 120 (1861 m. gale). Mokyklą lankė viso apie 300 vyrų, jų tarpe visa eilė busimųjų sukilėlių dalinių vadų Lietuvoje — Zigmas Mineika ir Feliksas Wysłouch (Vilniaus gb), Boleslovas Kolyszko (Kauno gb), Mroczkowski (Sūduvoj), Roginski (Gardino gb), ir kiti.

Netrukus pablogėjo Mieroslavskio santykiai su Garibaldžiu ir vengrų vadu Lajos Kossuthu, o Paryžiuje pradėjo lankytis veikėjai iš Lenkijos, raginę emigrantus apsijungti ir santūriau laikytis — gardinietis, Varšuvos dienraščio *"Gazeta Codzienna"* redaktorius Juozas Ignas Kraszewskis slaptai Paryžiuje lankėsi 1861 m. lapkričio mėn. Po 4 mėnesių atvyko baltukų Direkcijos pasiuntiniai Kolaczkowski, Trepka, Aleks. Rembielinski ir Aleks. Guttry, kurie derėjosi su demokratų vadovu, *"Przegląd Rzeczy Polskich"* redaktorium Severinu Elžanowskiu. galia emigracijos susitaikymo, pasiuntiniai siekė įtakos Genujos karo mokyklai ir siūlė sukurti finansinių rėmėjų komitetą iš abiejų (monarchistų ir demokratų) stovyklų, kur dalyvautų kng. Czartoryskis, gen. Wysockis ir Elžanowskis.[138]

Aug. Sokołowskis kiek kitaip rašo. Esą, kad sulaikius šį "kiaurai revoliucine dvasia persiėmusį jaunimą", bent pradžioje "kūnu ir siela atsidavusį Mierosławskiui", nuo "sėdimo į našlį balną", Paryžiun buvo pasiųstas baltukų atstovas, galbūt Stan. Karskis, kuris Andriaus Zamoyskio vardu siūles demokratui Juoz. Wysockiui po milijoną lenk. auksinų Genujos mokyklai kasmet, su sąlyga, kad jisai raštu įsipareigotų savo įtaka kliudyti sukilimo minčiai ir raginti jaunuolius lavintis karinei karjerai. Wysockis atsisakęs klausyti ir pareiškęs, kad sukilimas yra nešvengamas, jis bus, ir privalo įvykti, kadangi "lenkų jaunimas negali leisti, kad įsigaliotų Wielopolskio pravestas kompromisas, ir lenkų tautos susitaikymui su Rusija turi kelią pastoti krauju, kurį jis pralies". Veltui Zamoyskio pasiuntinys įtikinėjo, kad, dabartinėse sąlygose, sukilimas neturi jokių galimybių laimėti ir pasibaigtų katastrofa. Wysockis atsakė, kad tokios kalbos neturi pagrindo, nes jisai iš kng. Napoleono

[136] Taip pagal Aug. **Sokołowski, Powstanie Styezniowe**, 130.

[137] **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, 192, 325 — jo našlei sukiliminė vyriausybė mokėjo kuklią pensiją.

[138] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 304-306.

žinąs, kad Prancūzija visa savo galybe parems lenkų sąjūdį, ir todėl siūlomus pinigus reikėtų skirti ginklams pirkti, o ne mokyklai išlaikyti.[139]

Deja, greta lenkų savitarpio santykių, užkulisyje vyko ir kiti dalykai. Mieroslavskis turėjo pasitraukti, ir Italijos premjeras Ratazzi Genujos karo mokyklą pavedė savo — ir kng. Napoleono — bičiuliui, kng. Marceliui Liubomirskiui, kuris lankydavosi ir Čartoryskių salone, nors buvo Mieroslavskio draugas. Ratazzi pastatė sąlygą, kad mokykla stovės aukščiau emigrantų partijų, nebus politinė, ir išsikels provincijon. 1862 m. kovo mėn. Liubomirskis perėmė mokyklą, tačiau tą patį mėnesį kariūnai su kpt. Padlewskiu pasikvietė vadovu gen. Wysockį, kurį parėmė ir Garibaldis, ir kng. Napoleonas. Wysockis atstatė drausmę, o Paryžiuje susidarė mokyklos rėmėjų komitetas, kuris gavo finansinių pasižadėjimų ir iš Lenkijos. Italijos vyriausybės pageidavimu, 1862 m. gegužės mėn. mokykla išsikėlė į Cuneo. Deja, neilgam.

Atrodo, kad Italijos vienytojas grafas Cavour, seniau pradėdamas derybas su Mieroslavskiu, ketino ir sugebėjo iš lenkų legijono ir karo mokyklos susidaryti objektą deryboms su Prūsija ir Rusija — laimėti Italijai pripažinimą. Tikrai, Prūsų įgaliotinis Brasseur de St. Simon prisidėjo prie Mieroslavskio pašalinimo iš Genujos, ir galop Rusija ir Prūsija mokyklos uždarymą padarė sąlyga Italijos karalystei pripažinti. 1862 VI 19 laišku premjeras Ratazzi pareikalavo iš Wysockio mokyklą uždaryti "dėl diplomatinių sunkumų ir painiavų". Emigrantai ketino mokyklą iškelti Anglijon, ir Ratazzi tam reikalui žadėjo duoti 200,000 frankų. Deja, slaptas derybas pagarsino Mieroslavskio priekaištai spaudoje, kad Wysockis "pardavė" mokyklą, ir Italijos vyriausybė pasitraukė iš viso reikalo. Profesoriai gavo indemnaciją, o kariūnams buvo pasiūlyta apmokėti jų kelionę Prancūzijon, arba pasilikti Italijos tarnyboje.

Mokyklą uždarius, santykiai su Turinu ilgesniam laikui nutrūko. Vėliau, kai Taut. Vyriausybė susirūpino santykiais svetur ir kng. Čartoryskį paskyrė diplomatiniu agentu eilei kraštų, santykiai su Turinu buvo pasilaikyti Varšuvai, "saviems" žmonėms. Wysockiui ir Elžanowskiui išvykus į sukilimą, žymiausiu demokratų atstovu pasidarė Juozas Ordęga, kuris tvarkė ir santykius su Turinu.

Visų srovių italams rūpėjo lenkų — ir vengrų bei pietinių slavų — sąjūdžius nukreipti prieš Austriją, kuri dar laikė italų sritis ir rėmė popiežių bažnytinę valstybę. "Demokratai" tebepalaikė santykius su Garibaldžiu ir su Giuseppe Mazzini Londone. Mazzini vadovavo Europiniam Revoliuciniam Komitetui Londone, kuris galvojo apie revoliuciją visoje Europoje ir palaikė santykius su vokiečių ir rusų revoliucionieriais — Karoliu Marksu, Engelsu, Herzenu, Bakuninu, ir kt. Varšuvos raudonikių atstovus tan komitetan jau 1861 m. liepos mėn. įvedė Londono Demokratų Dr-jos veikėjas L. Bulewskis. 1862 m. sausio mėn. Varšuvos raudonikių atstovai derėjosi su Mazziniu ir Ledru-Rollin. Mazzinio planas buvo sukelti vengrų ir pietų slavų pasaulį, kuris uždegtų Austriją ir Turkiją, gi tuo būdu įsiliepsnojusi "rytų problema" turėtų Rusiją sukivirčyti su Prancūzija bei Anglija, tai yra, sukelti europinį karą. Revoliucija Lenkijoj, Mazzinio nuomone, turėjo sukurstyti karą ir pagreitinti Italijos suvienijimą. 1862 metais Londone rašytame laiške "al presidente della * [139]

[139] Sokołowski, **Powstanie Styczniowe**, 130-131.

riunione Polacca", veikiausiai Bulewskiui, Mazzini džiaugėsi: "Aš tikiu, kad nei metai nepraeis, kai mūsų vėliavos atsiskleis už Dievą ir Tėvynę prieš piktadarius. .. Tai bus šventas karas."[140]

Mazzinio nuomone, kaip vėliau ir Garibaldžio, revoliucija Lenkijoj turėjusi uždegti ir revoliuciją Rusijoj. Jis su džiaugsmu rašė savo draugams Italijoj, kad "Lenkija yra pasiruošusi sukilti, su rusų kariuomenės dalies pagalba". Esą Varšuvos Centr. Komitetas yra tiek galingas, jog kai kurie rusai, "kaip kad artilerijos karininkai", neteisėtai po visą Lenkiją keliauja su kortele, kuri turi Komiteto antspaudą: toji kortelė atidaro duris ir pas suokalbininkus, ir pas baltukus. 1862 XI 11 jis rašė, kad sukilimas prasidės kovo mėn., nebent jei koks nepaprastas įvykis, kaip kad numatomas grobimas kariuomenėn, reikalą pagreitintų. Mazzini dalyvavo jūrinės ekspedicijos Lietuvon paruošime, ir tuo laivu plaukė austrų kariuomenės karininkas italas Pellegrini ir keli kiti. Garibaldis gulėjo sužeistas po kautynių prie Aspromonto, tad, sukilimui prasidėjus, jisai Lenkijon pasiuntė plk. Francesco Nulio su būriu garibaldiečių. Nulio kovojo Liangevičiaus daliny, paskui plk. Juozo Miniewskio "tarptautiniam legijone" (apie 500 vyrų), ir 1863 V 5 žuvo kautynėse prie Krzykawkos kaimo, netoli nuo Olkušo.[141]

Italijos vyriausybė šaltai laikėsi sukilimo atžvilgiu, kai italų tauta karštai jam simpatizavo. Vyriausybei rūpėjo išlaikyti gerus santykius su Rusija, kuri po Cuneo karo mokyklos uždarymo palaikė draugingus santykius su Turinu. Italų policija energingai vaikė masinius mitingus ir demonstracijas lenkų sukilimo labui — Neapoly, Florencijoj, Milane ir kitur. Savosios ir europinės opinijos spaudžiama, italų vyriausybė galų gale leido masinį susirinkimą Genujoj, kur policija abejingai užsilaikė kol buvo sakomos kalbos, bet išvaikė mitingą kai pradėta rinkliava. Didžiausias masmitingis įvyko Turino Vittorio Emmanuele teatre 1863 III 20, kur dalyvavo visa eilė seimo narių. Pirmininkavo deputatas Broffairo, kalbėjo kairieji seimo nariai Cairoli, Sineo, vengrų revoliucionierius Klapka. Mitingai paveikė vyriausybės nusistatymą ir grafo Pasolini kabinetas turėjo sutikti su britų siūlymu pasiųsti Petrapilin notą, reikalaujančią grąžinti Lenkijai Vienos traktato garantuotas teises. Kovo 8 nota su instrukcija buvo pasiųsta ministeriui Petrapily, markizui Massimo d'Azeglio. Kovo 12 seimo posėdyje užsienio reikalų ministeris vicegrafas Venosta tarė kelis Lenkijai palankius žodžius ir pareiškė, kad Italija bendradarbiaus su Prancūzija ir Anglija. Seimas gavo daugybę peticijų iš įvairių miestų, reikalaujančių teikti Lenkijai pagalbą. Kovo 26 užs. reik. ministeris vicegrafas Venosta pasakė seime ilgą kalbą tų peticijų klausimu, teisindamas vyriausybės politiką. Seimas paskyrė specialią komisiją toms peticijoms peržiūrėti ir kovo 28 priėmė rezoliuciją: "Įsitikinęs, kad karališkoji vyriausybė Lenkijos labui panaudos tinkamiausias ir sėkmingiausias priemones, seimas peticijas persiunčia užsienio reikalų ministeriui ir užgiria dienos darbotvarkę."

---

140 "Credo che no passerá Panno senza che entrabe le nostre bandiere siano spiegate per Dio e per la Libertà contro malfátori. Será una guerra sacra" — **Polska Jei Dzieje i Kultura**, III, 367.

141 **Dzieje 1863 Roku**, II, 478-479. Apie italus ir kt. kitataučius savanorius — žr. mūsų p. 61.

Kaip tik šiuo laiku ministeriu Petrapilin buvo paskirtas apsukrus markizas Pepoli, kuris sugebėjo greitai susidaryti bičiuliškus santykius rusų valdžios viršūnėse, ypač su vicekancleriu Gorčakovu. Pakeliui į Petrapilį, Pepoli sustojo Berlyne ir ten rado sau instrukcijas iš Turino. Tos instrukcijos lenkų klausimu prieštaravo buvusiojo ministerio instrukcijoms. Pepoliui buvo įsakyta nesikišti į Rusijos vidaus reikalus, Lenkijos klausimu tylėti, arba bent labai atsargiai kalbėti. Jei pasitaikytų proga, tai pakišti Rusijai mintį, kad ji visas lenkiškas provincijas sujungtų po savo skeptru, tačiau Karalystei duotų institucijų nepraplėstų į kitas provincijas. Lenkų reikalu, jis turįs atsišaukti į caro taurumą ir mielaširdystę, ir dalyvauti pastangose, kurias lenkų klausimu galį daryti Prancūzijos ir Anglijos ministeriai. Toliau instrukcija dėstė, kad jei bus nurodoma į 1815 m. Vienos traktatus, kuriuos buvo pasirašiusi ir Sardinija, ir jei prisieitų pasisakyti apie tų traktatų vykdymą ir aiškinimą, tai būsianti proga naujai pareikšti, kad reikia palikti visišką laisvę caro Aleksandro prakilnumui.[142] Iš to yra aišku, kad italų vyriausybė iš viso šiuo klausimu pajudėjo tik visuomeninės opinijos ir Vakarų politikos spaudžiama, ir nenorėjo įkyrėti Rusijai.

1863 III 26 Pepoli išsikalbėjo apie lenkų klausimą su Gorčakovu — iškalbingai vykdydamas savo instrukcijas. Gorčakovas pakartojo, kad gerasis caras nutarė paskelbti amnestiją ir toliau dirba ta kryptimi, tik, deja, svetimos įtakos stengiasi pakenkti šauniems caro širdies užsimojimams. Caras ketinąs plėsti reformas, bet "griežtai neleis svetimiems kištis į monarchijos vidaus reikalus." Markizas pasakė, kad "lenkų sukilimas meta šešėlį ant caro Aleksandro valdžios" ir vaizduoja apverktiną padėtį, palyginus su šauniu reginiu, kai caras išlaisvino 22 milijonu vergų ir pravedė įstatymines reformas. Čia jis sušuko: "Jums Lenkija, kaip Austrijai Venecija, yra patrankos sviedinys, prirakintas prie jūsų kojų". Gorčakovas ramiai dėstė, kad lenkų klausimas yra revoliucinis, toks pat, kokį Napoleonas kadaise gruodžio 2 patrankų ugnimi išsprendė Paryžiaus gatvėse, o italai prie Sarnico ir Aspremonte. "Turime neginčijamų įrodymų, kad lenkų sąjūdžiui vadovauja Mazzinio ranka." Veltui Pepoli mėgino aiškinti skirtumus tarp demagoginio ir tautinio sąjūdžių: Gorčakovas kartojo savo ir klausė — "Ko gi Lenkija nori? Ji nori ne tiktai išsilaisvinti iš po rusų valdžios, bet dargi užgrobti rusiškas Lietuvos ir Podolės provincijas. Jei atsteigtume Varšuvos Kunigaikštystę, tai amžiams netektume taikos. Leisime lenkams sukurti kariuomenę, tai jie panaudos ją karui prieš mus: Aleksandro II iniciatyva pradėtas reikalas amžinai prapuls ir gailėsimės nustoję Europoje taikos." Gorčakovas nusiskundė Prancūzija ir Anglija, kurios sukilėliuose sužadino neįgyvendinamas viltis, ir pridėjo, jog Italijos vyriausybė veikiausiai nesišauks 1815 m. sutarties, kadangi Italijos karalystės atsiradimas yra aiškus to traktato pažeidimas, ypač, kad "Lenkijai žadėtos reformos buvo tik caro Aleksandro filantropiškos svajonės." Pepoli žinojo negalįs pasiremti Vienos traktatu ir sakėsi prašnekęs ne traktatų var-

[142] **Dzieje 1863 roku,** II, 358-360. Przyborowskis pažymi, kad Pepolio susirašinėjimas buvo 1884 m. paskelbtas "Gazetta d'Italia", ir kad sutrumpintas vertimas buvo paskelbtas rusų mėnesiniame žurnale "Istoričeskij Viestnik" irgi 1884 m., tom. XVII, p. 512 ir kt. Przyborows'kis pažymi, kad jis naudojosi rusišku leidiniu.

dan, bet tautybės principo vardan. Galop, Pepoli labai gražiai atsiliepė apie Austriją, kurios jis nekentė; jis pagyrė, kad Austrija atmetė visokius įkalbinėjimus prieš Rusiją — ir karštai sušuko: "Kaip galima prileisti, kad Austrija kariautų už Lenkiją, neišlaisvinusi mums nei Venecijos, nei vengrų, nei čechų ir neišėmusi nei vieno perlo iš savo karūnos!" Turinan jis raportavo, jog rusai esą tikri, kad karo nebus ir kad viskas baigsis diplomatine korespondencija. Pepoli nuolat vaizdingai pranešinėjo apie visus įvykius ir pokalbius.[142a]

Balandžio 17, po Vakarų demaršų, Pepoli godžiai pranešė apie savo pokalbius su Vakarų diplomatais ir su rusais, kurie prisibijojo karinės intervencijos ir patsai caras buvo linkęs daryti nuolaidas. Rytdieną po Vakarų notų įteikimo, Gorčakovas balandžio 18 d. vėl kalbėjo su Pepoliu. Jis pradėjo pareiškimu vilties, jog "italai yra perdaug išmintingi, kad kištųsi į šį liūdną reikalą". Caro amnestijos manifestas esąs geriausias atsakymas į Vakarų notas. Jis, Gorčakovas, "nežino išsireiškimo: nuolaida; galinga valstybė nenusileidžia ir žodis: nuolaida yra silpnumo sinonimas." Reikalas nesibaigs taip, kaip Vakarai galvoja: "Rusija nenusileis ir nesitrauks, ramiai sutiks netgi karą." Kai Pepoli pastebėjo, jog Rusija galėtų atsistoti visos Europos tautinių sąjūdžių priešaky, suteikdama lenkams teises, Gorčakovas šyptelėjo: "Taip, priešaky tuščių svajonių apie tautybę. Suprantu italų tautybę, bet kaip vaizduotis kitas tautybes? Europos valstybių pagrindimas tautybių principu, reikštų chaosą ir iššauktų šimtus karų". Po to jis pasisakė apie italų pakištą kombinaciją — sujungti Galiciją su Poznanija ir įkurti Varšuvos Kunigaikštystę rusų valdžioje. "Žinau, kad daugelis to trokšta, bet kol aš esu caro patarėju, tai to niekad nebus. Rusija nenori naujų grobių; ... Rusijai reikia sutvarkyti savo vidaus reikalus. Aleksandras I ir Mikalojus I perdaug užsiėmė užsienio politikos klausimais ir mažai paisė krašto vidaus santvarkos. Aleksandras I didžiuodavosi, kad jį Vienos kongrese praminė 'karalium Agamemnonu', ir užmiršo, jog valstybė išorėje tegali būti galinga tik tada, kai ji yra stipri ir laisva viduje. Kai dėl Aleksandro II politikos, tai ji turi tikslą: paruošti laisvės viešpatavimą ir padėti pamatus valstybės prekybinei ir pramoninei galybei". Gorčakovas paneigė paskalus, kad rusų kariuomenė žiauriai elgiasi, paneigė, jog Rusija netęsėjo Vienos įsipareigojimų, ir sušuko: "Tie, kas Rusiją kaltina žodžio netęsėjimu, susilauks tokio atsakymo, kuris atlygins jiems už rusų garbės įžeidimą", Čia Pepoli pasinaudojo proga nusistebėti, kaip Austrija galėjo susidėti su valstybėmis, kurios gina tautybės principą.

Kai balandžio gale Pepoli irgi įteikė Gorčakovui notą lenkų klausimu, rusas jam sakė: "Man koktu, kad Italija, kuri, mano nuomone, galėtų užimti vietą tarp didžiųjų valstybių, to išsižada, sekdama pavyzdžiu Ispanijos, Portugalijos ir Švedijos, kurios bemoka tik kartoti svetimus žodžius ir pasitarnauti Prancūzijai." Senos civilizacijos atstovas pyktelėjo: "Ne prancūzų vyriausybė, o visuotina Europos opinija užstoja lenkų tautybę". Gorčakovas pridėjo, kad "diplomatinė akcija Lenkijos reikalu yra didelė klaida... netgi visos Europos diplomatinis protestas negali manyje nutildyti mano tautinės savigarbos jausmo... Dar niekad anksčiau rusų tautinė vėliava visose jos žemėse neplevėsavo taip išdidžiai, kaip dabar". Į visa tai Pepoli pareiškė nusistebėji-

[142a] **Dzieje 1863 roku**, II, 360-362.

mo: jis negalįs suprasti, "kodėl Varšuvoje laikoma nusikaltimu tai, kas Petrapily laikoma dorybe; ... rusų tauta ir Romanovų dinastija... sudegino Maskvą, kad sukliudžius prancūzų įsiveržimui." Gorčakovas sušuko: "Sudeginsim ir Petrapilį, bet nepasiduosim prancūzų persvarai! Gi kiek tai liečia lenkų tautybę [valstybingumą. — KRJ], tai ji yra tik tuščia svajonė, chimera. Ta tautybė neturi jokios reikšmės, nes Lenkija yra tiek pat silpna kaip Lotaringija ir Alzacija."[143]

Szelągowskis įtaigoja, kad europinio kongreso mintį Gorčakovui faktinai pakišo Pepoli. "Aišku, italų diplomatijai rūpėjo neužbaigtas Venecijos klausimas, kuris kongrese turėtų atsistoti greta lenkų klausimo. Bet ir kng. Gorčakovui patiko naujo europinio kongreso mintis, ypač kai miklusis italas pakuteno jo tuštybę su pastaba apie didelę garbę, kokia jis, Gorčakovas, pasidengtų, imdamasis iniciatyvos sušaukti kongresą. ... Gorčakovas sakė... Arba kongresas visiems europiniams klausimams sutvarkyti, bet, ne, gink Dieve, lenkų klausimui išimtinai... Rusija niekad nesutiks kaltinamojo vaidmeny stoti prieš teismą."[144]

Turkijos valdose Italijos ambasadorius padėjo lenkų emigrantams ginklus iš Italijos per Turkiją gabenti į Padunojį ir Galiciją, tik bevelijo reikalų turėti su Garibaldžio rekomenduojamais radikalais, o ne su Čartoryskio žmonėmis.[143] Iš Turkijos buvo organizuojami savanoriai į Kaukazą, šalia Zigmo Milkowskio ir mjr. Juozo Jagmino savanorių, kurie mėgino per Padunojo kraštus įsiveržti Ukrainon ir žygiuoti šiaurėn. Per ištisus 1863 m. Mazzini savo *L'Unita d'Italia* skiltyse Milane nuolat gynė lenkų sukilimą, "persekiojamas Ratazzio vyriausybės, o remiamas tiktai darbininkų ir buvusių Italijos išlaisvinimo kovotojų."[146]

Taut. Vyriausybė 1863 V 15 rašė Čartoryskiui, kad pavasarį vengrai siūlėsi suorganizuoti 5,000 vyrų dalinį, o plk. Scarpa, su Garibaldžio žinia, įsipareigojo sudaryti legijoną, kuriam vadovaus Italijos išvaduotojo sūnus, Ménotti Garibaldi, ir dalyvaus savanoriai italai, šveicarai ir prancūzai. Betgi 1863 VIII 3 Čartoryskis rašė, kad "čia įsitikinome, kiek reiškia pono Scarpos pažadai, o ponas Ordęga greičiausiai praneš Taut. Vyriausybei kiek šiandien galima skaitytis su italų pagalba."[147]

Napoleonas III patarinėjo Čartoryskiui nepriimti vengrų talkos, nes tai apsunkintų intervencijos galimybes, priešiškai nuteiktų Austriją. Kita vertus, vengrų revoliucinis komitetas Pešte vengrų dalinio apginklavimui ir aprūpinimui reikalavo 5 mil. frankų, ir kai Mazzini panoro užmegzti santykius su Taut. Vyriausybe, tai raudonikis Bulewskis iš Londono įspėjo, kad pirmoji sąlyga bus pinigų reikalavimas arba dalyvavimas rusiškų banknotų klastojime. Tautinė Vyriausybė susilaukė panašių patyrimų Čechuose ir Šveicarijoj.[148] O Bukarešte viešėdamas vengrų emigrantas, gen. Tūrr, "kaip girdas

---

143 **Dzieje 1863 roku**, II, 385-389.
144 **Polska Jej Dzieje i Kultūra**, III, 417.
145 Adam Lewak, **Dzieje Emigracji Polskiej w Turtci** (1831-1878), Warszawa 1935, p. 162. Šaltiniu nurodomas Fr. Sokulskio atsiminimų rankraštis Rapersvilės Bibliotekos rinkiny.
146 **Polska Jej Dzieje i Kultūra**, III, 417.
147 Lewak, **Dzieje Emigracji...**, supra, 115, 306.
148 Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 279, — šaltiniu nurodomi Karolio Majewskio parodymai per tardymą.

nešė, išvien su rusų konsulu Giersu, busimuoju užsienio reik. ministeriu, ir su kng. Kuza, derėjosi apie planą ekspedicijos į Galiciją, iššaukti ten ir Vengrijoj sukilimą prieš Austriją."[149] Tautinė Vyriausybė 1863 V 15 atsiklausė savo skiriamo diplomatinio agento Čartoryskio: "Ligšiolinė Taut. Vyr-bė, su dėkingumu priimdama taurių svetimtaučių pasiūlymus, visada daboja, kad tokie daliniai, jeigu susidarytų ir kraštan įžengtų, kovotų bevardžiai, tai yra, neiškeltų lenkų žemėje savo tautinių vėliavų ir lenkų sukilimui pagalbą neštų tik kaip savanorių būriai. Taip elgdamosi, Taut. Vyr-bė nori įtikinti Europos dvarus, kad, pasitikėdama jų bendradarbiavimu, ji vengia žingsnių, kurie galėtų apsunkinti jų diplomatines derybas ar ginkluotą paramą nepriklausomai Lenkijai atstatyti. Tačiau tos vyriausybės turės sau kaltę prisiskirti, jeigu Lenkija, ... apvilta greitos ir paveikios pagalbos viltyse iš vyriausybių pusės, stengsis sudaryti sąjungą su gaivalais, kurie ne taip šykščiai ir tingiai siūlo kraštui savo veiklų pritarimą."[150]

Garibaldis buvo sutikęs sūnaus vadovaujamą ekspediciją laivu pasiųsti į Odesą. Po visą Italiją buvo renkamos tam aukos, o Taut. Vyr-bė jam avansavo 136,000 frankų. Garibaldžio agentas Rumunijoj kalbino Milkowskį vieton pulti Podoliją, žygiuoti Odeson laivo pasitikti, ir kurį laiką buvo galvojama apie italų legijono susidėjimą su Milkowskio grupe Turkijoj. Garibaldis pakrovė ginklus į laivą Genujoj, bet Italijos vyriausybė konfiskavo ginklus. Kitą ginklų siuntą turkai konfiskavo Konstantinopoly, Čartoryskio paskyrimas Taut. V-bės agentu žymiai atšaldė Garibaldį. Porai mėnesių praslinkus, Garibaldi atmokėjo Taut. Vyr-bei seniau jo gautus 136,000 frankų.[151] Kaip matėme anksčiau, tik paskiri italai pasiekė Lenkiją ir Lietuvą ir kovojo, keli žuvo.

1863 VIII 22 Čartoryskis pranešė apie savo pokalbius su italais. Jis įsitikino, "kad vienintelis italų tikslas yra suardyti prancūzų-austrų santarvę, kuri juos gąsdina; mums pagalbą siūlys tiktai sukilimų Galicijoj ir Vengrijoj atveju, nes jiems niekas kita nerūpi, kaip tiktai Venecija. Jei karo Austrijai neskelbsime, jie laikysis su Rusija."[152]

1863 XI 10 Čartoryskis iš Paryžiaus rašė apie pastangas sušaukti europinį kongresą: "Italai jau pareiškė savo sutikimą su kongresu. Jukgi, norėdamas teisingai nušviesti Turino vyriausybės politiką... negaliu nepaminėti, kad, iš Petrapilio grįždamas, grafas Pepoli ne tiktai stengėsi čia mums įvairiais būdais pakenkti, bet dargi šiandien, pasisakęs už kongresą, italų pasiuntiniui atsiųsta instrukcija panaudoti visas spiruokles Ciesoriui [Napoleonui] laikyti kelyje, kurį jis, atrodo, pasirinko. Italai visada tik apie pačius save galvoja, ir yra pasiruošę mus paaukoti dėl menkiausios sau naudos: su Austrija lengvai būtų prieita prie karo, tikslu turint Veneciją; su Rusija, priešingai, kas kartą glaudesniuose ryšiuose."[153]

Griūvant Vakarų intervencijos viltims, sukilimo vadovybė, taigi Trauguttas, vėl pasuko į buvusių vadovybių grasinimą šauktis tautų ir revoliucinių

---

[149] **Dzieje 1863 roku,** III, 318, 401-402; "Rusija žada visakeriopą paramą ir patrankas", pranešama 1863 VI 5 iš Bukarešto.
[150] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 321-322.
[151] **Dzieje 1863 roku**, III, 239-240, 346-349, 357.
[152] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 321-322.
[153] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 386.

sąjūdžių talkos. Dar tikintis, kad bus įmanoma Austriją lenkų naudai patraukli viliojimais imti Bosniją-Herzegoviną, Turkijai atlyginant Kaukaze, buvo nupirktas laivas, kuris turėjo iškelti ekspediciją Odesoj, kurią paremtų sukilėlių daliniai iš Lenkijos. Buvo pasiųstas savanorių dalinys Kaukazan, ir Turkija buvo masinama įgyti Dagestaną mainais už Bosniją. Tačiau siūlomi mainai nugąsdino Turkiją.

Po to kai Austrija įvedė Galicijoj karo stovį, Ordęga Paryžiuje 1864 III 8 pasirašė susitarimą su vengrų revoliucionierių atstovu gen. Klapka ir kovo 18 buvo paskelbtas Varšuvos pogrindžio vyriausybės atsišaukimas į Europos "tautas ir vyriausybes", šaukiant kovai prieš prievartos ir barbariškumo sistemą, kuri viešpatauja Rusijoj, Prūsijoj ir Austrijoj.[154] 1864 VI 6 Capreroje, Garibaldi "italų demokratijos vardu" ir su savo vyriausybės žinia, pasirašė sutartį su Ordęga, kuris veikė Lenkijos vyriausybės vardu, kovai prieš Austriją ir Rusiją, tačiau Austrija buvo apšaukiama vyriausiuoju priešu ir dviejų mėnesių eigoje turėjo būti prieš ją pradėti veiksmai.[155]

Trauguttas buvo užgyręs sumanymą, tačiau sutarties pasirašymo metu jis jau buvo kalėjime, ir sukilimas Lenkijoj ir Lietuvoj geso. Turkijoj ir Rumunijoj dar zujo Garibaldžio ir Mazzinio agentai ir lenkai. Tačiau sultono didysis vizyras atsisakė veikti vienas, be Vakarų: "teatsiunčia Prancūzija bent vieną batalijoną". Austrų ir rusų spaudžiamas Padunojo "Multanų" valdovas Cuza suėmė vengrų, lenkų ir italų dalinių organizatorius. Po to Italija atsimetė nuo viso sumanymo, o ekspedicija Kaukazan nepavyko. Nors iš Marselio buvo gauta ginklų daliniui, kuris turėjo iš rumunų teritorijos įsiveržti Rusijon ir išprovokuoti karą, bet dabar jau ir turkai patarė nusiginkluoti.[156]

5. ANGLIJA

Krymo karo išvakarėse, užsienio reik. ministeris lordas Clarendon (George Wm. Frederick Villers, 1800-1870) parlamente kalbėjo: "Reikia surinkti visas Europos jėgas, be jokių paslėptų užmačių ar savo interesų žiūrėjimo, uždaryti Rusų valstybę savo sienose, gamtos ir istorijos užbrėžtose."[157] Apie tą patį laiką ministeris pirmininkas lordas Pelmerstonas (Henry J. Temple, 1784-1865) rašė busimajam užsienio reik. ministeriui John Russell: "Mano *beau ideal* kare, kuris beprasidedą su Rusija, yra toksai: Alandai ir Suomija grąžinama Švedijai. Rusijos kai kurios vokiškųjų provincijų prie Baltijos perleistinos Prūsams. Substantyvi Lenkijos Karalystė atstatytina kaip barjeras tarp Vokietijos ir Rusijos. Valakija, Moldavija ir Dunojaus žiotys atiduotinos Austrijai. Lombardija ir Venecija atpalaiduotinos iš austrų valdžios, ir arba padarytinos nepriklausomomis valstybėmis ar inkorporuotinos su Piedmontu. Krymas, Čerkesija ir Gruzija atimtinos iš Rusijos, Krymas ir Gruzija atiduotinos Turkijai, o Čerkesija arba nepriklausoma, arba susaistyta su sul-

---

154 **Ibid**., 69-76.

155 Tekstas: **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 99-102. Preliminarinė sutartis buvo Garibaldžio ir Karolio Ruprechto inicialais pasirašyta Londone 1864 IV 21.

156 Lewak, **Dzieje Eniigracji**, 174-187.

157 Janulaitis, **1863-1864 m. sukilimas Lietuvoje,** p. 3.

tonu kaip siuzerenu".[158] 1863-1864 m. sukilimo laikotarpyje Earl (grafas) Russell (1792-1878) buvo D. Britanijos užsienio reikalų ministeris, o Palmerstonas tebebuvo karalienės Viktorijos pirmuoju ministeriu.

Britų ambasadorius Petrapily lordas Napier ir konsulas Varšuvoje plk. Stantonas nuolat pranešinėjo Londonan apie įvykius. Stantonas buvo įsakmiai nepalankus lenkų sąjūdžiui, o Napierą lenkų klausimas "nuobodino". 1862 m. vasarą Napieras rašė Londonan: "Lenkijos atstatymas ir tuo būdu Rusijos susilpninimas būtų pamišimas, tiesiogiai priešingas mūsų interesams." Kai prasidėjo rekrūtų "branka", Napieras smerkė rekrutavimo metodą, ir jo ministeris sutiko, kad "joks samprotavimas neteikia teisės konskripciją paversti proskripcija ir žmones karinėn tarnybon pasmerkti tik todėl, kad jie įtariami turį revoliucinių įgeidžių." Napieras 1863 I 26 Russellui parašė, kad "Faktinai, tai buvo kėslas nusikratyti Lenkijos revoliucine jaunuomene; energingiausius ir pavojingiausius uždaryti (to shut up) rusų kariuomenės varžtuose; tai buvo paprastas planas pabrogti (to kidnap) opoziciją ir ją nugabenti Sibiran ar Kaukazan". Lordas Bloomfieldas vasario 2 iš Vienos pranešė, kad Austrijos užsienio reik. ministeris Rechbergas jam sakęs, jog rusų valdžia sudarė suokalbininkų sąrašus ir "įsakė tuos žmones pagrobti karinėn tarnybon, tačiau juos rado pilnai pasiruošusius ginkluotam pasipriešinimui."[159]

Prancūzija tada bičiuliavosi su Rusija; Gorčakovas ir Prancūzijos ambasadorius kng. Montebello buvo tos draugystės šalininkai. Gal todėl Gorčakovas rytojaus dieną po Alvenslebeno konvencijos pasirašymo, vasario 9 pasikvietė Montebello ir papasakojo jam apie sutartį. Tuo būdu Europa tučtuojau sužinojo apie slaptą rusų susitarimą su Prūsais. Napieras vasario 10 pranešė Londonan, kad rusų kariuomenė galės sukilėlius vytis netgi Prūsų teritorijoj, o prūsų kariuomenė galės peržengti Rusijos sieną. Tik tiek tesužinota apie slaptą sutartį, bet to pakako sukelti furorui Europoje: juk galvą kėlė "Šventosios Sąjungos" šmėkla — buvo žinių apie prūsų pastangas Vienoje sutartin pritraukti ir Austriją.

Britų parlamente lordas Ellenborough pareikalavo, kad vyriausybė pristatytų korespondenciją apie sukilimo Lenkijoj priežastis ir apie rusų-prūsų sutartį. Russellas pareiškė "negalįs skelbti gen. konsulo Varšuvoj pranešimo, kadangi tatai galėtų tą džentelmeną pastatyti labai sunkion padėtin su abiem pusėm". Jis nesutiko su Ellenborough nuomone, kad sukilimas buvęs staigmena. "Reikia atsiminti, kad lenkų visuomenę sudaro trys luomai — žemės aristokratija, vidurinioji klasė, ir valstiečiai. ... Aristokratija prašė konstitucinės vyriausybės, bet jų prašymas buvo palaikytas nekonstituciniu ir tokiu stambiu nusikaltimu, kad prašymą pateikęs grafas Zamoyskis buvo ištremtas. Vidurinės klasės, iš patyrimo nebesitikėdamos betkokio šalies valdymo pagerėjimo, sudarė slaptas draugijas, kai kurie jų nariai laikosi kraštutinių pažiūrų. Vieton stengęsis suderinti šias klases, įvedant geresnę valdžią, Rusijos imperatorius nutarė imtis kitokios politikos. Buvo pravesta konskripciją, tokiu būdu, kad turėjo vargšus žmones vesti desperacijon. ... teisės buvo nepaisoma; vyrai buvo grobiami dėl jų poltinių įsitikinimų; valstiečiams padaryta išimtis, ir tiktai miestiečiai buvo suimti kariuomenėn... Kai dėl susitari-

[158] p. Guedalla, **Palmerston**, London 1927, pp. 360-361.
[159] **The Annual Register for 1863**, 281; Sokołowski, **Powstanie**, 140, 206.

mų su Prūsija, jis suprantąs iš prūsų ambasadoriaus, kad rusų kariams bus leidžiama lenkus sukilėlius vytis Prūsų sienos pusėje, ir jis (Russell) atsakęs, jog jis laikąs Prūsiją tuo būdu pasidarius atsakinga, po įvykusio fakto, už panaudotas konskripcijos priemones. ... Jis apgailestauja negalįs pristatyti prašomų dokumentų."[180]

Kaip matėme, britų ambasadorius Berlyne, Sir Buchanan, daug kartų mėgino gauti konvencijos tekstą. Tą patį Petrapily mėgino Napieras. Britų visuomenė karštai užstojo lenkus. Kelioms dienoms praėjus po Ellenborough interpeliacijos, žemuosiuose rūmuose atstovas Pope Hennessey pasiūlė priimti adresą Karūnai, jog Anglijos ir kitų valstybių drauge su Rusija sudaryti traktatai Lenkijos reikalu buvo rusų netęsėti ir sulaužyti, lenkai persekiojami ir dabar gyventojai Lenkijoj kaujasi su rusų kariuomene; Parlamentas pareiškia Karalienei, jog šie faktai reikalauja Anglijos įsikišimo savo geram vardui ir įsipareigojimams pateisinti (interposition in vindication of her own public faith and solemn engagements). Reikalas tapęs "anglų, kadangi Anglija buvo susitarimo dalyvė ir yra surišta sutarties, kurią Rusija sulaužė." Hennessey kalba išprovokavo gyvas diskusijas parlamente. Galop ministeris pirmininkas lordas Palmerstonas pareiškė, kad Vienos traktatas Lenkijos reikalu "buvo sistemingai laužomas", esą "neįmanoma nejausti giliausios simpatijos lenkų tautai". Caras mėginęs būklę pagerinti, bet rekrutavimas buvo "barbariškiausias veiksmas, žiaurus tironijos veiksmas karinės priemonės skraistėje". Palmerstonas pareiškė vilties, kad Hennessey tenkinsis "Rūmų vienbalsiu nuomonės pareiškimu" ir nereikalaus balsuoti dėl siūlymo, kuriam esama daug kliūčių, ypačiai teigimas, kad "mes turime prievolę" įsikišti dėl sutarties pažeidimo. "Mes turime teisę įsikišti, bet neturime prievolės tai daryti". Disraeli pastebėjo, kad Anglija nėra priversta veikti, tačiau turi "moralinę prievolę, kuria galima pasinaudoti." Siūlymo tikslas esąs "išryškinti Rūmų nuomonės pareiškimą". Hennessey atsiėmė savo siūlymą.[161]

Alvenslebeno konvencija reiškė galą rusų-prancūzų bičiulystei. Todėl britai užvedė pokalbius su Paryžium ir Viena, tačiau nelaukiant galutinio pažiūrų išryškinimo, 1863 III 2 Russellas instruktavo Napierą įteikti Petrapily notą, kuri atžymėjo britų susirūpinimą įvykiais Lenkijoj. Kariuomenės veiksmų pasisekimas prieš "sukilusių gyventojų masę" įmanomas tiktai kruvina kova, siautėjimu ir nuskurdinimu, neapykantos ir kerštо kaina būsimoms kartoms. Anglija galbūt nesikištų į svetimos šalies įvykių eigą, tačiau Lenkija buvo sukurta ir su Rusija susaistyta 1815 m. sutartimi, kurios šalimi buvo ir D. Britanija. Dabartinė skaudi Lenkijos būklė "nėra tokia, kurios reikalauja sutarties nuostatai", ir "nėra tokia, kokion ji buvo padėta Imperatoriaus Aleksandro I, kuris tą sutartį sudarė". Po 1832 m. ten viešpatauja nepasitenkinimas ir kraujo praliejimas. "Kodėl gi Jo Imperatoriškoji Didybė, kurio nuolankumas yra visuotinai ir maloniai pripažįstamas, nepadaro galo šiam kruvinam konfliktui, tučtuojau mielaširdingai paskelbdamas nesąlyginę amnestiją savo sukilusiems lenkiškiems valdiniams, ir tuo pačiu laiku paskelbiant savo ketinimą neatidėliojant Lenkijos Karalystei grąžinti politines ir pilietines privilegijas, kurios jai buvo suteiktos Imperatoriaus Aleksandro I vykdant

[160] **The Annual Register 1863,** London 1864, pp. 103-104.
[161] **The Annual Register 1863,** 104 108.

1815 m. sutarties nuostatus? Jei tas būtų padaryta, Tautinis Seimas ir Tautinė Administracija veikiausiai patenkintų lenkus ir Europos opiniją."

Kovo 9 Napieras pranešė, kad, vykdydamas pavedimą, jis tą dieną priešpiet įteikė kng. Gorčakovui kovo 2 dienos notą. Gorčakovas tylomis paskaitė notą ir pasakė, kad, laikydamasis "konciliacijos" dvasios, jis neduosiąs atsakymo raštu, tačiau prašąs perduoti jo mintis Londonan, ir jis norėtų Napiero pranešimą matyt prieš persiunčiant Londonan. Vicekancleris žadėjo carui perduoti notą drauge su Londono instrukcijomis Napierui. Po to Gorčakovas garsiai skaitė Russello raštą ir darė pastabas. "Jo Imperatoriškos Didybės širdis buvo skaudžiai paveikta nelaimingą maištą (revolt) lydinčio kraujo praliejimo, nuo civilinio sąjūdžio neatskiriamo materialinės gerovės sumažėjimo, ir minties (contemplation) apie neapykantas, kurios galinčios pasilikti po šių incidentų, už kuriuos, betgi, imperialinė vyriausybė nelaiko savęs atsakinga." Gorčakovas pasilaikė teisę vėliau kalbėt apie 1815 m. traktato teises, ir perėjo prie aštunto paragrafo, brankos. "Vicekancleris pažymėjo, kad pastaroji karinio rekrūtavimo priemonė buvo pretekstas, ne priežastis (provocation) maištui. Lenkų sukilimas, pareiškė Jo Ekscelencija, buvo pasekmė konspiracijos, giliai sudarytos ir plačiai šakotos užsieno sostinėse, iš kurių tarpo jis negalįs Londono nubraukti." Tai demokratinis ir "antisocialis" sąjūdis, "užveistas pražūtingose mintyse (notions), kurių autorium ir simboliu yra Mazzini, ir lenkai buvo įtraukti pakutenus jų natūralias iliuzijas, kurios krypsta į dalykus, skirtingus nuo tų, apie kuriuos galvoja anglų valstybininkų praktiškoji poltika — į Lenkijos atskyrimą (severance) nuo Rusijos Karūnos, į valstybinę (national) nepriklausomybę, į 1772 m. sienų atstatymą". Rekrūtų ėmimas tebuvo pastanga pastoti kelią nelaimėms ir nušalinti nepagydomus neramumų kėlėjus, duoti progą "Imperatoriaus projektuojamoms molonėms" pasireikšti. Sukilime dalyvauja "tiktai miestų mechanikai, skurdūs bajorai, ir kaimo kunigija, žemės savininkai ir didžioji bajorija susirinko ieškoti saugumo po Varšuvos citadelės patrankomis; valstiečiai yra griežtai vyriausybės pusėje," paskatinti caro malonių ir "pasipiktinę reikalavimais, kuriuos jiems primeta besibastančios plėšikaujančių sukilėlių gaujos."

Po to Gorčakovas pasitiesė ant stalo Vienos traktatą ir nurodė pirmojo straipsnio nuostatą, kad "tautinės institucijos" paskiroms lenkų tautos dalims "bus reguliuojamos politinės egzistencijos formų, kokias jų atitinkamos vyriausybės ras naudingomis ir patogiomis suteikti." Napieras atkreipė dėmesį, kad ten panaudotas ir terminas "reprezentacija", ne tiktai "nacionalinės institucijos". Vicekancleris dėstė, kad pagal tą nuostatą Rusijos vyriausybė yra "absoliutus arbitras kai dėl formos, kurioje turėtų būti įrėmintos Lenkijos reprezentacija ir tautinės institucijos". Aleksandras I "spontaniškai" buvo suteikęs "reprezentacinę konstituciją", kuri "nepasirodė suderinta su Lenkijos ar Rusijos taika ir gerove". Toji konstitucija niekad nebuvo privaloma svetimų valstybių atžvilgiu: ką Aleksandras galėjo dovanoti, tą jo įpėdinis gali atšaukti. Dabartinis caras 1861 m. suteikė Lenkijai "pilną autonomiją — tautines institucijas su medifikuota reprezentacija, pritaikinta prie politinės egzistencijos formos" Rusijoj. Jis suminėjo įvairias Vieliopolskio išsiderėtas institucijas. Tokia atstovybė neatitinka Aleksandro I kurpalį, nei Anglijos kurpalį, bet visvien tai sistema institucijų, atitinkančių "Lenkijos sąlygas ir jos

santykius su Rusija". Praktiškai anglai vargiai mėgintų teigti, kad tik jų valdžios forma visur tinka, ir "Jos Didybės Vyriausybė, kuri išpažįsta neintervenciją esant savo užsienio politikos taisyklę, vargiai dabar nenukryptų nuo to principo, kišdamosi į kitos valstybės vidaus reikalus," ir vėl toliau gyrė caro malones lenkams.

Kai dėl Anglijos teisių pagal Vienos traktatą, tai tas reikalas buvo "pilnai ir sumaniai aptartas" britų ir rusų kabinetų "po 1831 m. sukilimo", tepaskaito Russellas. Kai dėl amnestijos, draugiškas britų vyriausybės pasisakymas leidžia jam "spontaniškai pareikšti", kad caras visada ketino, pasipriešinimui pasiliovus, suteikti plačią amnestiją "savo sukilusiems valdiniams", išskiriant "pagrindinius autorius sąjūdžo, kuris tiek daug nelaimių pridarė."

Napieras pranešė nelaikąs pareiga plačiau šnekėti, tik padaręs dvi "rezervacijas". Rusijos suvereno teisės Lenkijoje "tegali būti teisingai vykdomos tiktai Vienos traktato ribose ir atitinkant jo nuostatams". Kai dėl neintervencijos, britų valdžia šiuo atveju "kelia balsą ne klausimu, kuris laikytinas svetmos valstybės išimtinu vidaus reikalu, bet vidujinio pobūdžio klausimu, dėl kurio toji svetima šalis suderėjo įsipareigojimus D. Britanijai (but in a question of an interior nature, with reference to which that foreign country had contracted engagements towards Great Britain); įsipareigojimus, kurie, mūsų nuomone, niekad nebuvo anuliuoti." Gorčakovas vėl kartojo, kad Vienos traktatai padarė "tris Lenkija besirūpinančias valstybes" absoliučiu arbitru dėl suteiktinų institucijų. "Jo Ekscelencija taipogi priminė man, kad, norėdamas su klausimu dorotis humaniškoje ir susitaikomoje nuotaikoje, jis susilaikęs nuo panaudojimo jo galioje buvusio argumento, nukariautojo teisės argumento. Po 1830 m. sukilimo liovėsi bet kokie Rusijos absoliučios valdžios varžtai, kurie gal seniau egzistavo. Lenkai pradėjo karinius veiksmus prieš Rusiją. Jie buvo sutramdyti ginklo jėga. Rusijos galios atsistojo ant naujo pagrindo."[162]

Žinoma, notos ir Napiero pranešimo tekstai buvo pranešti Paryžiun ir kitur, ir paskelbti spaudoje — viešosios nuomonės poreikiams patenkinti. Paryžiuje anglų iniciatyva buvo sutikta šaltai. Užtat prancūzai rodė daugiau iniciatyvos daryti jungtinį demaršą Berlyne dėl Alvenslebeno sutarties. Anglija nesutiko, kadangi ji norėjo Prancūziją išskirti nuo Rusijos ir įtarė, kad Napoleonas tik priekabės ieško Pareiniui užgrobti. 1863 II 23 karalienė Viktorija rašė lordui Granville: "Graikija be karaliaus. Tačiau Lenkija dar labiau mane neramina, kadangi Prancūzija trokšta mus pastūmėti į pavojingą sąjūdį, kurio rezultatu gali būti karas prie Reino. Stengsiuos tam kelią pastoti visomis pajėgomis, kokios yra mano galioje."[163] Palmerstonas kovo 6 parašė laišką Belgijos karaliui, ragindamas paveikti Prūsus susilaikyti nuo bet kokių veiksmų kitapus savo sienų, nes jei lenkų sukilimas patvers ilgiau, o Prūsai kuriuo nors būdu išeis prieš lenkus, tai Napoleonas III be abejonės užims Paremto provincijas.[164] Todėl britų valdžia užsimerkė, kai lenkai su Mazzinio ir rusų revoliucionierių talka nusamdė laivą "Ward Jackson", pakrovė jin gink-

[162] **The Annual Register** 1863, 331-333.
[163] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 394.
[164] Sokotowski, **Powstanie Styczniowe**, 207. šaltiniu nurodoma **Bismarck und Russland**. Enthüllungen über die Beziehungen Deutschlands und Russlands vom 1859 bis heute. Berlin, be metų, be autoriaus vardo, p. 50.

lų ir su 160 įvairiataučių savanorių išplaukė Baltijon, ekspedicijon į Lietuvą. Reikėjo įsikarščiavusią prancūzų opiniją ir Napoleono karingumą prilaikyti, kalbinti, kad visos 1815 m. Vienos traktatą pasirašiusios šalys darytų jungtinį demaršą "pas pagrindinį kaltininką" Petrapily, ir pareikalautų, kad Rusija tęsėtų savo įsipareigojimus Lenkų Karalystėje. Kovo 2 nota buvo pirmas žingsnis pokalbiams užmegzti ir karingoms kalboms kelią pastoti.

Kovo 7 plk. Stantonas iš Varšuvos rašė, kad Lenkijoje rusai sutelkė "ape 70,000 pėstininkų, 3,000 ligi 4,000 reguliarios kavalerijos ir tarp 6000 ir 8000 kazokų, su apie 120 patrankų ir nuo 3000 ligi 4000 artileristų, šalia saperių, invalidų ir kitų kuopų". Be to, "Lietuvos, Volynijos ir Podolės gubernijose yra turbūt apie 50,000 vyrų", kurie irgi laikytini dalyvaują sukilimo malšinime. Šių stambių pajėgų "daugiau nei pakanka numalšinti sukilėlius, kurių negali būti daugiau kaip 20,000 lauke, ir tie nei pusiau neginkluoti, be sandėlių." [165]

Britų atstovai Paryžiuje, Vienoje, Berlyne, Stokholme, Turine, Madride, Lisabonoj ir Amsterdame griebėsi kalbinti Vienos 1815 m. traktatų signatarus. Paryžiuje Vienos traktatus prisiminti nebuvo malonu, nes tos sutartys likvidavo Napoleono Pirmojo imperiją. Prancūzai šaltai sutiko britų siūlymą, bet pritarė minčiai "susiprasti su kitais dvarais", kadangi Lenkijos klausimas esąs "europinis ir todėl domina visas valstybes", ir jei kitos valstybės pritars britų siūlymui, tai "anglų vyriausybės mintis nesusilauks jokios kliūties iš prancūzų pusės... Prancūzija yra pasiruošusi sutikti su jungtiniu demaršu." Visvien, prancūzų ambasadoriui Petrapilyje kng. Montebello kovo 9 buvo nurodyta, kad "jei rusų dvaras yra apsisprendęs, kaip viliamės, eiti nuolaidų keliu, tai gal rastų deramu nelaukti jungtinio valstybių žingsnio". Gal to mosto paveiktas, Gorčakovas kovo 11, taigi dviem dienom praėjus po britų notos įteikimo, atėjo britų ambasadon ir kalbėjo lenkų klausimu. Napieras jam pasakė: "Nesakau, kad anglų vyriausybė reikalauja visuotinos ir nesąlyginės amnestijos visiems asmenims, kurie griebėsi ginklo; tačiau manau, kad caro pažadas dovanoti tiems, kas tam tikru nustatytu laiku sudės ginklą, neabejotinai bus laimingas išėjimas iš dabartinės padėties ir atitiks taurų caro charakterį". Gorčakovas sakė, kad vyriausybė galvoja šiuo tarpu padaryti tam tikrų nuolaidų, be pavojaus atrodyti silpna. Jis nesąs tikras, ar tikrai taip įvyks, tačiau tokio pobūdžio aktas yra vertas rimtesnio apgalvojimo.[166] Paryžius irgi buvo painformuotas apie tą pokalbį. Netrukus krito Liangevičiaus diktatūra, kas padarė slegiančio įspūdžio Vakaruose. Betgi anglai nesiliovė kurstę "didžiąją demonstraciją" — be jokio pasisekimo Berlyne, įvairiu pasisekimu kitur.

Pačioje Anglijoje vyko demonstracijos. Kovo 17 Guildhall patalpose Londone kelių tūkstančių žmonių masmitinge kalbėjo abiejų rūmų parlamento nariai ir priimta rezoliucija, kad britų vyriausybė veikiai paremtų lenkus ir skelbtų Rusijai karą. Išrinkta deputacija, kuri tą rezoliuciją įteiktų Palmerstonui į rankas. Palmerstonas delegaciją sutiko labai šaltai. Jis pažymėjo lenkų kančias ir savo simpatijas jiems; pažymėjo, kad rusai sulaužė Vienos trak-

[165] **The Annual Register** 1863, 282.
[166] **Dzieje 1863 roku**, II, 348.

tato įsipareigojimus; kad jis sutinka su visuotina užuojauta lenkams; tačiau "taika ir karas, tai labai svarbūs dalykai ir reikalauja rimto apgalvojimo", todėl jis jų nelies. Kai delegatas Cromer pareiškė, kad karas yra vienintelė priemonė Rusijai priversti daryti nuolaidų, Palmerstonas su ironišku šypsniu atsakė negalįs įsipareigoti dėl žingsnių, kurių imtis karalienės vyriausybė ras tinkama, ir pažymėjo, kad "valstybės vyras gali reikšti savo nuomones apie praeitį, gali kalbėti apie dabartį, bet jam nevalia nei žodžio tarti apie ateitį." Baigė pažadu apie deputaciją pranešti savo kolegoms ministeriams.[167]

Antraeilės reikšmės valstybės, anglų spaudžiamos, padarė nereikšmingus pareiškimus, kurie rusų nenugąsdino ir įtikino, kad jos neduos savo karių karui už Lenkiją. Betgi rusai negalėjo būti tikri kuo pasibaigs didžiųjų valstybių manevrai. Tad buvo skleidžiami paskalai apie šaunius caro ketinimus ir ruošiamą amnestiją. Kovo 20 rusų ministeris Hanoveryje, grafas Platen, nei iš šio nei iš to gavo pranešimus iš Petrapilio ir tuojau "konfidencialiai" painformavo britų atstovą Sir Howardą. Esą, caras yra apsisprendęs Lenkijai grąžinti politines institucijas, kurias ji turėjo Aleksandro I laikais, apart tautinės kariuomenės, bet tik po to, kai sukilimas bus numalšintas. Platenas sakėsi abejojąs, kad lenkai pasitenkintų konstitucija, nes jie "didžiumoje trokšta atstatyti senąją Bendruomenę su senomis sienomis", tačiau Rusijos ketinimai turėtų nuraminti europinę opiniją, "atimti lenkų klausimui tarptautinį pobūdį, ir tuo būdu nušalinti Europos taikai gręsiantį pavojų". Balandžio 6 d. Gorčakovas užtikrino Napierą ir Montebello, kad sausio mėn. pradėtos "brankos" atsisakyta ir vyrai nebeimami. Napierui užklausus ar įstatymas apie slaptą "branką" atšauktas, Gorčakovas užtikrino, kad neketinama ateityje tos sistemos naudoti, Lenkijoj bus taikomos 1859 m. įstatymas.[108]

1863 IV 10, persiųsdamas Napierui naujos notos rusams tekstą, lordas Russell pasiuntė jam, taipgi lordui Bloomfieldui Vienoje ir grafui Cowley Paryžiuje, savo pranešimą apie balandžio 9 d. savo pasikalbėjimą su rusų ambasadorium Londone, baronu Filip Ivanovičiu (von) Brunnow. Russellas buvo "pasikalbėjime praeity" stačiokiškai pareiškęs, kad jis nesistebi, jei desperacijon įkritę žmonės "žiauriai kerštauja, arba jei Mazzinio mokiniai žudo; tačiau Rusijos drausmingos kariuomenės vykdomi žiaurumo veiksmai sužadino Jos Didybės Vyriausybėje nusistebėjimą ir pasibaisėjimą". Brunnow atsakė, kad sukilėlių žiaurumai paskatino kerštо atpildą. Jam "vakar pranešta, kad gen. Bergas perims rusų kariuomenės Lenkijoj vadovybę" sukilimui nuslopinti. Russellas pažymėjo, kad Bergas turėtų grąžinti rusų kariuomenėje drausmę ir nubausti "šiuos neklusnumo ir barbariško smurto veiksmus, kurie ligi šiol buvo nevaržomi. Baronas Brunnow paneigė" gandus apie žiaurumus. Brunnow teiravosi apie reprezentacijas, kokias ketinama daryti Petrapily. Paaiškinus, jog kalbama daugiausia apie Vienos traktato nuostatų pažeidimą, Brunnowas "pareiškė tam tikro pasitenkinimo, kad mes tebegrindžiame savo reikalavimus tos sutarties pagrindu. Bet jis jautėsi turįs teisę paklausti... ar nota... yra taikaus pobūdžio. Aš atsakiau taip, bet kad aš, nenorėdamas jo suvedžioti, turiu pasakyti daugiau. Jos Didybės Vyriausybė neturi kitokių kaip taikių ketinimų. .. Tačiau dalykų padėtis galinti pasikeisti. Dabartinė overtiūra ... ga-

[167] **Ibid**., II, 364.
[168] **Dzieje 1863 roku**, II, 375-376.

Ii būti atmesta, kaip kad kovo 2 d. nota buvo atmesta. Sukilimai Lenkijoj gali patverti ir gali pasiekti didesnių proporcijų; abiejų pusių žiaurumai gali pasunkėti ir plačiau krašte paplisti. Jei tokioje dalykų būklėje Rusijos Imperatorius nesiimtų jokių susitaikomojo pobūdžio žingsnių, gali iškilti šiuo momentu nenumatomi pavojai ir painiavos." Brunnow dėstė caro malones ir atkreipė dėmesį į kursuojančius "projektus pakeisti Europos žemėlapį. Tuose projektuose Rusijai numatomos kompensacijos. Rusija nesidėjo į jokius iš tų projektų; ji nenori kompensacijos; ji laikosi dabartinių teritorinių Europos patvarkymų, ir jis (baronas Brunnow) tikisi, jog D. Britanija irgi to laikysis. Aš sakiau, kad toksai yra Jos Didybės Vyriausybės ketinimas. Betgi pati Rusija tam tikrais atvejais buvo veikli teritorinių pakeitimų siūlytoja ir vykdytoja." Russellas pareiškė vilties, kad caras suteiks amnestiją sukilėliams, kurie sudės ginklus, ir Lenkijai suteiks laisvas institucijas, kurios baigtų sukilimą. "Praeityje buvo kalbama, jog Rusijos imperatorius negali Lenkijai duoti liberalių institucijų, kai jis neteikia tokių pat gerovių savo rusiškiems valdiniams. Bet dabartiniu metu Rusija, kaip ir Lenkija, galėtų tikėtis reprezentacinių institucijų. Baronas Brunnow neturėjo informacijos apie imperatoriaus ketinimus šiuo subjektu, ir aš daugiau jo nespaudžiau."[169]

1863 IV 17 rytą pas Gorčakovą su notomis atvyko Anglijos, Prancūzijos ir Austrijos ambasadoriai. Gorčakovas iš eilės priėmė kng. Montebello, lordą Napierą ir grafą von Thun. Aštriausiai suredaguota buvo britų nota, aiškiausiai suformulavusi ir reikalavimus. Vien simpatija, "bendra visoje Europoje", pateisintų Anglijos "atsišaukimą į Jo Imperatoriškos Didybės malonius ir geros valios jausmus", tačiau Lenkijos Karalystės atveju "Didž. Britanijos Vyriausybė turi ypatingą teisę pareikšti Jo Imper. Didybei savo opiniją, kaipo 1815 m. birželio mėn. Vienos traktato šalis, išvien su Austrija, Prancūzija, Prūsija, Portugalija, Ispanija ir Švedija. Jos Didybės Vyriausybė turi teisę įsikišti (to interpose) bet kuriuo reikalu, kuris gali jai atrodyti sudaręs nukrypimą nuo to traktato nuostatų ir stipuliacijų". Pagal pirmąjį to traktato straipsnį, Didžioji Varšuvos Kunigaikštystė buvo "sukurta Lenkijos Karalyste, tam tikromis tame straipsnyje nustatytomis sąlygomis neišskiriamai susieta su Rusijos Imperija", ir Anglija pažymi, kad "nors karalystės unija su imperija buvo išlaikyta, tačiau sąlygos, kuriomis ta unija buvo įsakmiai sąlygota, Rusijos Vyriausybės nebuvo tęsėtos." Aleksandro I nustatytoji santvarka po 1830 m. sukilimo buvo nušluota ir įvesta "visai skirtinga dalykų būklė". Kng. Gorčakovas, "kaip ir jo pirmtakai pareigose praeityje teigdavo", išvedžioja, jog to sukilimo numalšinimas "panaikino visus Rusijos įsipareigojimus Vienos sutartimi" ir įgalino Rusiją elgtis Lenkijoje "kaip su nukariauta šalimi", tačiau Anglija "negali sutikti (acquiesce) su doktrina, kurią ji laiko taip priešinga gerai valiai, taip destruktyvia sutarčių įsipareigojimų atžvilgiu, ir taip fatalia visiems tarptautiniams saitams, kurie apjungia Europos valstybes." Jei Rusija būtų Lenkiją valdžiusi kaip seną savo krašto dalį, arba būtų tą kraštą įsigijusi "nepadedamu savo ginklo laimėjimu ir kitų valstybių nesankcionuotu", tai ji būtų galėjusi teigti, jog "galybė yra tolygi teisei" ir, nepaisydama teisingumo, būtų galėjusi savo valdinių sukilimą bausti institucijų

[169] **The Annual Register 1863,** 335-336.

atėmimu. Tačiau Rusijos suvereno padėtis Lenkijos Karalystės atveju yra visai kitokia. Jis "tą karalystę įgijo pagal iškilmingą sutarties stipuliaciją" su eile valstybių, "ir lenkų sukilimas negali jo atpalaidoti nuo užkontraktuotų įsipareigojimų, nei ištrinti parašus, kuriais įgaliotiniai išbaigė, ir jis patsai ratifikavo, tuos įsipareigojimus". Be to, Anglija pažymi Rusijos vyriausybei, "jog, šalia sutarties įsipareigojimų, Rusija, kaipo Europos valstybių bendruomenės narė, turi draugystės prievolę (duties of comity) kitoms valstybėms. Lenkijoje jau seniai egzistuojanti dalykų būklė yra pavojaus židinys ne tiktai pačiai Rusijai, bet bendrai Europos taikai." Britų vyriausybė "todėl karštai viliasi, kad Rusijos Vyriausybė taip sutvarkys šiuos dalykus, kad taika galėtų būti grąžinta lenkų tautai ir galėtų būti sukurta ant pastovių pamatų."[170]

Lordas Napier balandžio 12 (Londone gauta 18 d.) persiuntė caro paskelbtą kovo 31 / balandžio 12 manifestą, amnestiją Lenkijoj, ir tos pačios datos ukazą Senatui, kuriuo panaši amnestija siūloma "vakarinių gubernijų" sukilėliams, kurie, "nepadarę kitų nusikaltimų, sugrįš ištikimybėn prieš gegužės 1 d." (taigi 13 d.). Napieras nebuvo tikras ar amnestija bus taikoma ir tiems, kurie yra patraukti atsakomybėn, ir pažymi, kad manifestas esąs surašytas "carui būdingu žmoniškumo ir gailestingumo tonu; jam teikiama religinė fizionomija, su kokia esame susipažinę rusų valstybės dokumentuose". Napieras nemato nuoširdumo manifesto teiginy, kad sukilimą sukėlė "užsienio ar tremties revoliuciniai agentai... Rusų Vyriausybė galėjo pranašiai (with advantage) panaudoti drąsesnį nuoširdumą; jie galėjo prisipažinti prie klaidos, kurią jie jaučia, ir pažadėti gydymą, kokį jie turi galvoje. Šis pasigailėjimo aktas paskelbtas Velykų sekmadienį. Kiek jį paskatino (prompted) užsienio intervencijos numatymas, aš negaliu su pasitikėjimu teigti. Esu linkęs manyti, jog jis galėjo būti tokių prisibijojimų pagreitintas, tačiau jis aiškiai derinasi ir su suvereno politika bei gerų norų dispozicija."[171]

Russello balandžio 10 d. nota buvo rašyta prieš amnestijos paskelbimą, bet įteikta po to, balandžio 17. Kiekvieną Vakarų notą Gorčakovas priėmė su nuduotu šaltumu, garsiai paskaitė, nedarydamas jokių pastabų, ir iš eilės visiems trims ambasadoriams pasakė atsiklausiąs savo valdovo ir rusų vyriausybės atsakymas bus vėliau jiems įteiktas. Gorčakovas matė, kad Vakarų notos savitarpyje nesiderino — patikimuose pokalbiuose jis naudojo išsireiškimą apie "gulbiną, vėžį ir lydeką". Tačiau tai buvo momentas, kada smarkiai reiškėsi sukilimas Lietuvoje ir mėginimai sukurstyti stačiatikių gyvenamas Baltgudijos ir Ukrainos sritis. Caras buvo išsigandęs ir bijojo naujo "dvidešimties tautų užpuolimo". Jis buvo linkęs daryti Lenkijai nuolaidų ir "tik išgelbėti Lietuvą". Nors Napieras viešai smerkė Londono politiką ir prancūzų ambasadorius kng. Montebello viešai sakė, kad anglų notos griežtumas yra aštresnis nei jos autorius, kuriam terūpėjo notos efektas Parlamente, — visvien rusai įtarė, kad jungtinis Europos demaršas gali slėpti slaptus susitarimus ir reikšti karą. Užtat santykiuose su užsieniu rusai nudavė švelnumą.

Balandžio 24 Russellas rašė Napierui. Britų vyriausybė "atsargiai ir rūpestingai išnagrinėjo" caro manifestą Lenkijai ir ukazą Lietuvai, "vildamosi

[170] **The Annual Register 1863,** 334-335, 285-286.
[171] **The Annual Register 1863,** 336-338.

rasti jame taikos atstatymo sėklą (germ)". "Amnestija gali būti taikos pagrindu dviem atvejais: 1. Jei sukilėliai yra visiškai sumušti ir tik laukia dovanojimo pažado, kad grįžti namo. 2. Jei amnestiją lydi apstūs pažadai atitaisyti nusiskundimus, kurie sudarė priežastį sukilimui, kad įtikinti sukilėlius, jog jų tikslas yra atsiektas." Pirmas atvejis čia nepritaikomas. Kai dėl antro, tai pažadas palaikyti institucijas nieko nepažada, kadangi tų institucijų galiojimo metu 2000 vyrų buvo naktį pagrobti ir pasmerkti tarnybai rusų kariuomenėje, sulaužant pačios Rusijos įstatymus. Taigi čia nesama jokio paskatinimo, nes, toms institucijoms veikiant, "nekalti žmonės gali būti kalinami kaip nusikaltėliai, arba pasmerkiami kariuomenėn, arba tremiami į tolimas šalis, be teismo, be viešumos, be jokio užtikrinimo." Nerandame caro manifeste nei pažado ateičiai. Tam manifestui trūksta "pirmųjų pasisekimo elementų, būtent, saugumo garantijos iš vienos pusės, ir pasitikėjimo jausmo iš kitos." Išvada: "trisdešimties metų eigoje neapykantos jausmas tarp rusų ir lenkų nesušvelnėjo ir nepasikeitė. Dabartinė amnestija neatrodo galėsianti sumažinti sukilimo smarkumą ar duoti solidaus saugumo santūriesiems lenkų patriotų tarpe."[172]

Anot britų metraščio, lenkų sukilimo vadovybė "su panieka atmetė" amnestiją, savo proklamacijoje pareikšdama: "Lenkija gerai žino, kiek ji gali pasikliauti šia nuduodama amnestija ir rusų vyriausybės pažadu. Bet, klaidingai nuomonei išvengti, mes formaliai skelbiame, jog mes atmetame visas tas netikras nuolaidas. Mes ginklą pakėlėme ne su tikslu gauti daugiau, ar mažiau, liberalių institucijų, bet nusikratyti nekenčiamu svetimos valdžios jungu ir išsikovoti savo senovinę ir visišką nepriklausomybę."[173]

1863 V 2 Russellas parašė Napierui, kad tą rytą pas jį atėjo baronas Brunnow ir, prieš įteikdamas Gorčakovo atsakymą į balandžio 10 notą, kalbėjo: "Tamsta pareiškei, jog žingsnis, kurį lordas Napier buvo instruktuotas padaryti, buvo daromas su taikia intencija. Imperialinis kabinetas jūsų pranešimą priėmė irgi panašioje taikos ir konciliacijos dvasioje. Tamsta sakei, kad jūsų pareiškimai yra pagrįsti 1815 m. Vienos sutarties nuostatais. Imperialinis kabinetas, iš savo pusės, priima tą pagrindą. Imperialinis kabinetas yra pasiruošęs pradėti apsikeitimą mintimis 1815 m. sutarties pagrindu ir ribose." Russellas pridėjo ir ilgą Gorčakovo balandžio 14/26 laišką Brunnowui. Iš to laiško regisi, kad Gorčakovo nenuramino Napiero užtikrinimai, notą įteikiant, kad Vakarų demaršas esąs grynai humanitarinio pobūdžio. Nenuramino jo nei žinojimas, kad "kovo 14 (26?) imperatorius Aleksandras II iš britų ambasadoriaus lordo Napiero lūpų girdėjo, pakankamai netikėtu būdu, jog protestantiškoji D. Britanija bendrai negali siekti nepriklausomybės katalikiškai ir frankofiliškai Lenkijai, ir kad religiniai ir materialiniai Anglijos interesai ją lenkų klausimu jungia ne tiek su lenkais, kiek su rusų caru ir prūsų karaliumi, nepaisant kokios būtų whigų atstovų, įskaitant Russellą,

---

172 **The Annual Register 1863**, 338-339.

173 **The Annual Register 1863**, 286.

pro-lenkiškas demonstracijos."[174] Nenuramino Gorčakovo nei to paties Napiero žodžiai, pasakyti valstybės sekretoriui Lenkijos Karalystės reikalams (Petrapily), Łęskiui: "Tamsta esi lenkas; turiu įspėti, jog notas rašome, bet nieko nedarysime."[175] Russello žodžiai Brunnowui apie jo "nenorą suvedžioti" ir kad "gali iškilti šiuo metu nenumatomi pavojai ir painiavos" gerai įsmigo Petrapily. Todėl Gorčakovas skelbė Napierui, kad pravedami tiktai įsistiprinimai Petrapiliui ginti, akivaizdoje sukilimo Lietuvoje, — bet tikrovėje vyko plataus masto mobilizacija. Karui dar nepasiruošus, rusai nuolankiais žodžiais siūlėsi "daugiau kalbėtis."

Savo ilgame laiške Brunnowui, Gorčakovas papunkčiui atsakė į Napiero jam "balandžio 5(17) dieną" įteiktą notą. Esą, pirmoji tos notos dalis nagrinėja teisių klausimą, antroji — pageidavimą juo greičiau atstatyti Lenkijoj taiką. Atpasakojęs senus argumentus, jis išveda, kad "jau viskas šiuo klausimu abiejų pusių išsakyta ir būtų bergždžia tuo reikalu diskusiją prailginti." Kai dėl taikos atstatymo, esą nesunku susikalbėti, nes to paties siekia ir jo maloningas Viešpatis. Tik, deja, anglai linkę galvoti, kad 1815 m. konstitucija tėra "vienintelis vaistas dabartinei agitacijai Lenkijoje nuraminti", čia jis išdrožia panegiriką anglų išminčiai ir atpasakoja caro daugelio metų pastangas pažangos keliu, kurioms reikia laiko ir dėl kurių caras "turi teisę laimėti Europos simpatiją". Tik kad Europa ne viską teisingai supranta, ar tai dėl nuotolio, ar dėl "chimeriškų aistrų ir priešiškų pastangų". Caras, greta amnestijos, pažadėjo išlaikyti institucijas ir ateityje jas vystyti, kas vaizduoja jo "sąžinės teisumą", o kai dėl ateities — "tatai iš reikalo priklauso nuo pasitikėjimo, su kuriuo šios institucijos bus sutiktos" Lenkijoj. Rusija siekė taikos, nepaisant visų suokalbių ir agitacijos. Tačiau "sunku būtų pasakyti, kad šiuo atžvilgiu ji susilaukė reciprociteto" Europoje, iš kur ėjo kurstymai ir tiesioginė parama, ir to kurstymo rezultatai savo keliu vėl skatino jaudinimąsi svetur. Paskui nota kreipia dėmesį "į tikrąsias padėties priežastis" — agitaciją Europoje, nuolatinį kurstymą, kurį veda "Kosmopolitinės Revoliucijos partija". Toji partija, "visur pasišventusi tvarkos griovimui, dabar visą savo veiklą sutelkia Lenkijon", bet būtų "rimta klaida galvoti, kad jos aspiracijos baigsis" ties Lenkijos siena. "Ji siekia dalbos išversti likusiai Europos daliai." Gorčakovas baigia viltimi, kad savitarpio saitai su Vakarais stiprės, kad Vakarai sutramdys "moralinės ir materialinės netvarkos" skleidėjus Europoje, ir su

---

[174] O. A. Adamov, "Russia and the United States at the time of the Civil War", **The Journal of Modern History**, University of Chicago Press, t. II, Nr. 4, 1930 m. kovas-gruodis (pp. 586-602); "Documents relating to Russian Policy during the American Civil War", **ibid**., (pp. 603-611), p. 590. Tai Vanderbilto universiteto prof. Rogers P. Churchill atliktas vertimas iš rusų kalba straipsnio, parašyto Maskvoje, regimai iš ligi tol buvusių slaptų archyvų. Niekur neteko užtikti, kad Napieras būtų Londonan savo vyriausybei pranešęs apie tokį savo pasisakymą carui. Jo kolega William White, ėjęs britų konsulo pareigas Varšuvoje, "Wielopolskio šalininkas ir smerkiąs sukilimą, galvojo, jog trys valstybės nesiima tokio žingsnio, kaip kolektyvinių notų, tik tam, kad nieko nelaimėti ir nieko nedaryti". — Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 230.

[175] Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** III, 356-357: "Kng. Gorčakovas tą viską žinojo"; Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 292: "Vienok Lęskis niekam Varšuvoj nepranešė apie tą įspėjimą."

laiku šie savitarpio saitai "pasitarnaus taikos ir bendrų interesų reikalui."[176] Kaip matėme, Brunnowas gyvu žodžiu ragino pokalbius tęsti.

Anglijos spauda nerodė jokio optimizmo ir nurodinėjo, jog diplomatinės notos nieko nepeš, jei norima Lenkijai padėti. Įvyko visa eilė masmitingų, reikalavusių karo. Gegužės 14 mitinge Southwarte dalyvavo ir kng. Vlad. Čartoryskis, gen. Vlad. Zamoyskis ir keli kiti įžymieji lenkai. Parlamento narys Pope Hennessey šaukė apie reikalą panaudoti "paveikias priemones", "kol Anglija ir Prancūzija nepasiųs, pirmoji laivyną į Baltiją, o antroji kariuomenę į Varšuvą, tol nieko gera nebus." Užsienio reik. ministeris Russell tuojau atšaldė įkarštį, parlamente pareikšdamas, kad, nepaisant savo simpatijos Lenkijai, Anglija negali reikalauti visiškos nepriklausomybės 1772 m. sienose, nes tatai iššauktų griežtą Rusijos, Prūsijos ir Austrijos pasipriešinimą, o po to ilgą karą.[177] Mėgindamas vieną delegaciją supainioti, Palmerstonas paklausė rezoliuciją atnešusius, ar norima, kad vyriausybė skelbtų Rusijai karą. Jam atsakė: "Be abejonės, jeigu tikslas bus atsteigti Lenkiją". Karalienė Viktorija labai susirūpino įkarščiu ir notų aštrumu. Gegužės 17 d. laišku Russellas ją nuramino, kad, nors neketinama skelbti Rusijai karo, negalima to garsiai skelbti, nes tokiu atveju Rusija būtų padrąsinta ir galinti tiek žudynių ir žiaurumų pridaryti, kad girdas apie tai sužadintų karo ryžtą Anglijoj. Szelągowskis pastebi: "Taurusis lordas, kad sutaupius savo karalienei nervinimąsi, liepė lenkų piliečiams caro valdžioje nemokamai lieti savo kraują."[178]

Dėl visa ko, reikėjo patirti tiesą apie padėtį pačioje Lenkijoje. Todėl Japonijon grįžtančiam pasiuntinybės tarnautojui Oliphantui buvo įsakyta pakeliui iš Italijos užsukti Varšuvon, pamatyti sukilėlių stovyklą ir pranešti apie padėtį. Oliphantas gegužės mėn. nuvyko Varšuvon, matėsi su d. kng. Konstantinu, su Vieliopolskiu, ir aplankė sukilėlių dalinius. Londonan jis pranešė: "Apie sukilimo karinę organizaciją negali būti kalbos. Paskiri daliniai, kovoją be ryšio tarpusavyje, kamojami sniego ir vėtrų, pakrinka kartais dėl blogo oro, kitą sykį maskolių spaudžiami, kovoja be plano, bet su desperacijos fanatizmu." Nugalėtieji daliniai iš naujo renkasi, ir nesimato galo tam partizaniniam karui, "ligi bus atstatyta Lenkija jos istorinėse sienose. Šiuo atžvilgiu šiandien nėra nei aristokratų, nei demokratų. Valdžia perėjo į trečias, viduriniosios klasės rankas, kurios klauso ir vieni, ir kiti. Visi tie gaivalai nuolat verda. Terorizuojama bajorija pasiduoda viduriniosios klasės vadovybei, o pastaroji, kartą patyrusi ir pajutusi savo galybę, susyk įžvelgė Rusijos silpnybę." Anglas stebėtojas skaitė tą reiškinį esant naujovę, kuri šį sukilimą skiria nuo 1830 m. Rusų valdžia neteko moralinio pagrindo, ji negerbiama ir jos nesibijoma. Be to, sukilėlių vadovybė neturi nieko bendra su komitetais užsienyje, bent Londone.[179]

Szelągowskis rašo, kad gegužės mėn., per priėmimą pas Valijos kunigaikštį, Palmerstonas, jau turėdamas Oliphanto pranešimą, kalbėjo su Prancūzijos ambasadorium Grosu ir susyk pasakė: "Ta Lenkija ... mums rūpi. ...

---

[176] **The Annual Register 1863**, 339-341.
[177] **Dzieje 1863 roku**, III, 365-366.
[178] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 416.
[179] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 431, 420-421. šaltinis: Vitztum v. Eckstädt, **St. Petersburg u. London in den J. 1852-1864,** II, 220-2.

Būtina sudaryti paliaubas, tačiau Austrija nenori, o Rusija nesuteiks. Austrija perša amnestiją ir institucijas, kaip kad Galicijoj, bet tas nepatenkins sukilėlių. Ar galėtumėt Paryžiuje patikimai iš sukilimo vadų patirti, ar jie tenkintųsi Austrijos siūlomomis Lenkijai koncesijomis? Ar galima būtų apie tai užklausti komitetą, kuris iš Varšuvos vadovauja sukilimui?" Grosas paklausė ar Palmerstonas esąs tikras, kad toksai komitetas, ta slaptoji valdžia, tikrai esanti Varšuvoje? Ar jis tiki, kad rusų valdomam mieste tikrai gali veikti didesnis komitetas, posėdžiauti rusų policijos pašonėje, gauti pranešimus ir davinėti įsakymus, vadovauti akcijai prieš tą valdžią, kuri stengiasi jį sunaikinti? Palmerstonas atsakė teigiamai, nors jis neturi materialinių įrodymų. Kai prancūzas teiravosi, ar kartais kas nors — privatūs asmenys — slaptos vyriausybės "firmos vardu" davinėja įsakymus, kuriuos sukilėliai vykdo, — Palmerstonas sakė, kad kaž ką panašaus jis girdėjęs iš Oliphanto, kad kiekvienas policininkas drauge tarnauja slaptai valdžiai. Palmerstonas pridėjo manąs, kad lenkų komitetai Londone ir Paryžiuje duoda instrukcijas asmenims, gyvenantiems Varšuvoj, kurie tuos potvarkius skelbia slaptos valdžios vardu, ir tuo būdu laimi masių klusnumą.

Tuo tarpu visą laiką vyko pasitarimai su Paryžium ir Viena dėl tolimesnių veiksmų, gavus rusų atsakymus į "didžiąją demonstraciją". Kaip matėme, Londonas ir Paryžius priėmė Vienos pakištus "šešis punktus". Gegužės 6 d. Russellas rašė savo ambasadoriui Paryžiuje, grafui Cowley, kad vyriausybė "nemato jokios naudos iš tolimesnių pokalbių lenkų klausimu. Kadangi Petrapilis nori tolimesnių pokalbių, galima būtų pasiūlyti paliaubas vieneriems metams, visą civilinę ir politinę administraciją krašte pavedant lenkams, gi rusai pasilaikytų tvirtoves ir karinius postus užtikrint Petrapilio susisiekimui su Galicija, Poznane ir Silezija. Tačiau, kad sukilėliai sutiktų su ta sąlyga, reikia, kad per visą laiką Rusija nedidintų savo karinių pajėgų ir nekeltų politinių bylų už dalyvavimą sukilime. Priderėtų, kad administracijos pareigoms būtų šaukiami žinomi žmonės, turį pasitikėjimą lenkų tarpe."

Prancūzai buvo netikėtai užklupti šios minties — sukilimą pripažinti tautiniu arba valstybiniu karu ir reikalauti paliaubų. Bet kadangi tas siūlymas stipriau angažavo Angliją, Paryžius mielai pritarė paliaubų minčiai. Juk britų kabinetas į demonstrantų rezoliucijas atsakinėjo, kad vyriausybė smerkia rusų elgesį, bet karo neskelbs; kad reikia pasitikėti kabinetu ir Dievo Apvaizda. Prancūzų nuomone, paliaubų sumanymas rišo Londoną pripažinti sukilėilius beligerentu ir pogrindžio vadovybę — teisėtąja vyriausybe. Galų gale, notos buvo paruoštos.

1863 VI 17 Russellas rašė Napierui. Britų vyriausybė, kaip ir kng. Gorčakovas, nenori tęsti tuščių pokalbių apie Vienos traktatų prasmę, tad patikslina savo pažiūras. Du principai turėtų pagrįsti Lenkijos ateitį. Pirmas, įgyti valdinių pasitikėjimą vyriausybe, ką Vienos traktato kūrėjai buvo numatę. "Tokios administracijos, kokią Aleksandras I ketino, tokio pasitikėjimo, kokio Aleksandras II ieškojo, deja, Lenkijoj nėra." Kitas principas tvarkai ir pastovumui — teisės viršenybė prieš arbitrarišką valią. Kur viešpatauja teisė, ten triukšmas, suokalbiai ir "kosmopolitų pašaliečių įsikišimas nesukrės tvirto tokios valdžios pastato." Šio pastovumo elemento Lenkijoj irgi trūksta. Pažeistą pasitikėjimą atgauti nėra lengva, kaip ir taiką grąžinti. Britų vyriausybė

nemano, kad neryškūs pareiškimai apie geras intencijas ir kai kurių gerų įstatymų įvedimas padėtų lenkų protus laimėti ir tvarką grąžinti. Todėl siūlomi "šeši punktai" sudaro "kelrodžius priemonėms, įvestinoms po šalto ir pilno apsvarstymo". Sunku rimtai svarstyti, kai aistros bujoja, ir ne britų vyriausybės darbas spręsti kur tikri faktai ir kur prasimanymai. Tad kaip privesti prie susitarimo tarp aistrų veikiamų dviejų pusių? "Eiliniame kare, kovojant narsiai, bet be neapykantos, laivynų ir kariuomenių pasisekimai gali būti subalansuoti derybomis, vedamomis karo veiksmų metu. Perleidžiama kuri nors sala, apytikriai nutiesiama siena, gali atžymėti vėliausios pergalės ir nukariavimo vertę. Bet kur tikslas yra laimėti civilinę taiką ir patraukti žmones gyventi valdžioje tų, prieš kuriuos jie su įtūžimu ir desperacija kovojo, padėtis yra kitokia. Todėl, Jos Didybės Vyriausybės nuomone, pirmas darytinas dalykas yra įvesti karo veiksmų suspendavimą (to establish a suspension of hostilities). Tai gali, humaniškumo vardan, padaryti Rusijos imperatoriaus proklamacija, be jokio pažeidimo jo digniteto. Lenkai, žinoma, neturėtų teisės pasinaudoti tokiu vyksmu, nebent jei suspendavimo metu jie patys susilaiko nuo bet kokių priešiškų veiksmų. Tuo būdu momentui sugrąžinus ramybę, sekantis dalykas yra pasitarti su valstybėmis, kurios pasirašė Vienos traktatą..., atsiklausti jų nuomonės dėl geriausio kelio padaryti veiksminga sutartį, kurios šalimis jos buvo." Russello nota baigiama šiais žodžiais: "Todėl Jos Didybės Vyriausybė siūlo tris propozicijas: 1. Įvardintus šešis punktus priimti derybom pagrindu. 2. Rusijos imperatoriaus skelbtinas provizorinis ginklų sustabdymas (provisional suspension of arms). 3. Vienos traktatą pasirašiusių aštuonių valstybių konferencija."[180] Britų metraštis pažymi, kad markizas Wielopolskis "stipriai ragino rusų vyriausybę priimti šiuos šešis punktus" ir sakėsi turėsiąs nutraukti su dabartine politika.[181]

Atsakymo ilgai laukti nereikėjo: ruduo artėjo ir karo veiksmus pradėti būtų pervėlu. Liepos 13/1 iš po Hamburgerio rankos išėjo trys rusų notos, jau visai kitokio tono. Ilgiausias atsakymas buvo rašytas anglams, barono Brunnowo įteiktas liepos 18 d. Gorčakovas neginčijo sutartį pasirašiusios valstybės "teisę jos prasmę aiškintis" iš savo taškoregio, "kol toks aiškinimas įmanomas teksto prasmės ribose", tačiau Vienos traktato atveju "patyrimas parodė, kad tokios teisės naudojimas neteikia praktiško rezultato." Tokią teisę ir Rusija turinti. Jei rusai, akivaizdoje veiklos svetur, leidosi į aiškinimus, tai tik iš savo pasiruošimo laikytis konciliacijos ir mandagumo. Antra, caro ketinimai savo lenkiškų valdinių atžvilgiu buvo tokie, kad "nebuvo prasmės šalinti juos nuo šviesos." Gorčakovas pritaria teisės viešpatavimo principui ir dedasi, kad Rusija elgiasi pagal tą principą, bet paneigia "dalelytei žmonių" teisę savo tikslų siekti "ginkluotu sukilimu, remiamu priešiškų arba užsienio partijų. .. pagal įkvėpimą iš svetur." Kai dėl šešių punktų, "didesnioji nurodytų priemonių dalis arba jau įvestos arba paruoštos mūsų šviesaus Viešpačio iniciatyva", ir jie vargiai begalėtų grąžinti patvarią taiką, kurios atstatymas priklauso nuo aplinkybės, kurios Russell nemini. "Mes turime dėmesy sukilėlių iš svetur gaunamą materialinę paramą ir moralinį padrąsinimą". Po to paneigiami "šmeižtai" prieš "narsiuosius rusų karius, kurie skaudžią pareigą

180 **The Annual Register 1863**, 342-343.
181 **Ibid**., 287-288.

Lenkijoj atlieka su pasišventimu ir pasiaukojimu". Kada tik sukilimas mėgino iškelti "regimą galvą, ji buvo sutriuškinta. Masės nuo jo šalinasi, kaimo gyventojai netgi rodo priešiškumą" sukilimui, kuris minta "terorizmu be precedento istorijoj", vykdomo gaujų, kurias sudaro "kraštui svetimi gaivalai", kurie sumušti pakrinka, susirenka kitur, ir spaudžiami pereina sieną atgal. "Politiškai, tai spektaklis, kurio tikslas vaidinti Europai": sukilimui vadovaujama iš svetur, kur palaikoma agitacija, parūpinama medžiaga spaudos pasisakymams ir tt.

Šešių punktų įgyvendinimą paraližavo krašto būklė. "Ginkluotų gaujų buvimas, Centrinio Komiteto terorizmas ir tiesioginio spaudimo iš svetur šešėlis atimtų šioms priemonėms" efektingumą. "Jei lordas Russell atidžiai seka lenkų maištui pasišventusios spaudos kūrybą, tai jis turi žinoti, jog sukilėliai nereikalauja nei amnestijos, nei autonomijos, nei atstovybės... Netgi absoliuti Karalystės nepriklausomybė jiems tebūtų tik priemonė atsiekti galutinį savo aspiracijų tikslą. Tas tikslas yra viešpatauti provincijoms, kur gyventojų milžiniška didžiuma yra rusai rase arba religija; žodžiu, tai Lenkija nusidriekusi tarp dviejų jūrų, kuri neišvengiamai iškeltų pretenzijas į lenkiškas provincijas, priklausančias kitoms kaimyninėms valstybėms.

"Mes nenorime daryti sprendimo šioms aspiracijoms. Mums pakanka įrodyti, kad jos yra ir kad lenkų sukilėliai jų neslepia. Galutinis rezultatas, kurio jie pasiektų, negali būti abejotinas. Tai būtų visuotinas gaisras, kurį po visus kraštus išmėtyti netvarkos gaivalai sukomplikuotų ir jie tik laukia progos ardyti (subvert) Europą."

Gorčakovas neabejoja, kad Russellas tokio tikslo neužgirs, ir vėl grįžta prie Vienos traktato aiškinimų. Kai dėl paliaubų — Gorčakovas reiškia vilties, kad britų ministeris "tenkinsis be atsakymo". Jei būtų nustatyta "su kuo derybos vedamos" dėl paliaubų, "kokio pobūdžio status quo" garantuotinas ir kas prižiūrėtų vykdymą, tai savaime paaiškėtų, kad viešoji teisė negali būti taikoma šiai situacijai, kuri yra "ryškus tokios teisės laužymas". Caras pasitiki "savo ištikima armija, kuri kovoja už tvarkos išlaikymą", "taikingąja didžiuma lenkų, kurie kenčia", ir pasitiki "Rusija, kuriai yra primesti skaudūs pasiaukojimai". Kraujo praliejimą sustabdyti tegali sukilėliai, "mesdami ginklus ir pasiduodami Imperatoriaus malonei."

Aštuonių valstybių konferencijos sumanymas "sukelia mums rimtų nepatogumų, mums neįžvelgiant joje jokio naudingumo". Kraštą nuraminus, konferencija neturėtų tikslo. "Jei būtų siūlomos svarstyti priemonės, tai būtų tiesioginis svetimų valstybių kišimasis į intymiausias administracijos detales, įsikišimas, kokiam nepasiduotų jokia didžioji valstybė ir kokio Anglija tikrai neprisiimtų savo reikalams". Galop Gorčakovas sakosi "nuo dabar pasiruošęs" susiprasti su Vienos ir Berlyno kabinetais dėl suderinimo savo lenkiškose valdose reikalų, išplaukiančių iš 1815 m. sutarties. Tvarkos atstatymas žymia dalimi priklauso nuo didžiųjų valstybių ryžto nepasiduoti kalkuliacijoms, "kurias lenkų sukilimo kurstytojai pagrindžia arba (kurių) tikisi iš aktingos intervencijos savo perdėtų aspiracijų labui. Aiški ir kategoriška kalba iš tų valstybių pusės prisidėtų prie šių iliuzijų išblaškymo", krašto nuraminimo, ir leistų tada "mūsų šviesiausiam viešpačiui darbuotis" reformoms pravesti.[182]

[182] **The Annual Register 1863**, 344- 347.

Išdidus ir erzinantis rusų notos tonas labai skyrėsi nuo ankstyvesnio nuolankumo. Britų vyriausybė dar gegužės mėnesį buvo galutinai apsisprendusi nesiimti ginkluotos intervencijos diplomatiniame ginče su Rusija, bet neskelbė nutarimo tiek dėl viešosios opinijos nusiteikimo prieš rusus, tiek dėl vilties, kad karo grėsmė greičiau Rusiją paveiks priimti diplomatinį pralaimėjimą. Europos opinija nerimo, kai pastarosios notos buvo siunčiamos Petrapilin — ir tuo pačiu metu britų karo laivyno dalis išplaukė Baltijos jūros pusėn. Gal tai buvo sąmoningas veiksmas, nors vėliau vyriausybė spaudoje neigė spaudimą. Visvien yra aišku, kad anglai panaudojo ištisą "priemonių arsenalą" savo notoms Petrapily paremti. Dabar Aleksandras II, kaip ir jo tėvas Krymo karo išvakarėse, kreipėsi į Prūsų karalių, siūlydamas puolimo-gynybos sąjungą. Tačiau Bismarkas atkalbino savo karalių, kadangi karo svoris susitelktų vakaruose. Kita vertus, Anglija nesileido įtraukiama į Napoleono tinklą ir "pirmoji užtrimitavo pasitraukimą."[183]

Dar prieš ateinant Gorčakovo notai, atstovas Pope Hennessey buvo Parlamente iškėlęs siūlymą dėl Vienos sutarties pažeidimo, bet atsiėmė siūlymą. Spaudoje pasirodant vis naujoms žinioms apie rusų barbarišką elgesį, Parlamente vėl iškilo diskusijos. Lordų Rūmuose, grafas Grey sakė, kad "karas su Rusija už lenkų teises nepageidaujamas nei vyriausybės, nei šalies", bet jis negalįs paskelbtų dokumentų skaityti nesibaimindamas, kad vyriausybė "to neketindama, gali atsidurti kare". Jėgos neparemtas kišimasis nieko gera neduotų, ir jis ragino vyriausybę "nesukelti šio krašto jausmų, ligi jie bus nebesuvaldomi". Simpatizuodamas lenkams, jis "nemato jokios priežasties, kodėl mes turėtume būti jų gynėjais." Lordas Russellas į tai pastebėjo, kad esama skirtingų nuomonių tuo klausimu, ir pareiškė savo nuomonę, kad ginkluotoji intervencija "būtų neteisingumas Rusijai ir nelaimė Europai dabartinėje nenusistovėjusioje būklėje", nes nėra aišku "kas yra Lenkija". Greyaus skatinama "nieko neveikimo politika yra savanaudiška". Russellas pažymėjo pasitarimus su Prancūzija ir Austrija. Pastarosios elgesį su lenkais jis gyrė, ir klausė: 'kodėl Rusija negalėtų sekti tokiu geru pavyzdžiu?" Pokalbiai su Rusija buvo pagrįsti Vienos sutartimi ir turėjome galvoti (presume), "kad Rusija pasiliks Lenkijoj, ir siūlyti sąlygas, kokias Rusija galėtų priimti". Lordas Derby apgailestavo, kad britų siūlymai pagrįsti Vienos sutartimi, ir stebėjosi, kas bus, jei rusai atmes siūlymus? Lordas Granville stebėjosi iš lordo Derby, kuris galop atsiėmė savo siūlymą.

Atstovų Rūmuose, Horsmanas pasiūlė rezoliuciją, kad Vienos nuostatai nesuteikė Lenkijai geros valdžios ir Europai taikos, ir tolimesnės pastangos ta kryptimi teneštų nelaimę Lenkijai, nesmagumą ir pavojų Europai. Lenkija, sakė Horsmanas, "buvo uždiplomatizuota miriop". Britų ligšiolinių siūlymų atmetimas "sutrumpino klausimą ligi siauriausių ribų. Lenkai kovojo už nepriklausomybę; kabinetas kurstė ir patarinėjo lenkams; ar ketinama jiems suteikti valstybingumą (nationality) ? Ar ketinama lenkams taikyti principus, kurie buvo taikomi Italijoje? Kaip mes galėtume, nepažeisdami teisingumo ir moralumo įstatymų, nedarydami naujo nusikaltimo, vėl išduoti lenkus į jų prispaudėjų rankas?" Jis ragino "Lenkiją lenkams" ir kvietė Palmerstoną

[183] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 420.

pasisakyti "lenkų klausimu, kuris yra ypatinga Lordo Palmerstono nuosavybė". Po ilgesnių debatų, ministeris pirmininkas Palmerstonas pasakė, kad Horsmano kalba nesiderina su jo siūlymu. "Nesama alternatyvos tarp pasyvumo ir reikalavimo grąžinti Lenkijai jos seną būklę. Jei visos Europos valstybės būtų pasiruošusios eiti į karą priversti Rusiją paleisti jos valdą, tas galėtų būti padaryta; tačiau yra aišku, kad to negalima atlikti įtikinėjimu. Vienintelis pagrindas, kuris galėtų pateisinti mūsų remonstraciją su Rusija, buvo Vienos traktatas; jei to būtų išsižadėta, mes rusams pristatytume lenkus surištom rankom ir kojom". Todėl jis reiškė vilties, kad Rūmai nepritars siūlymui ir nevers vyriausybę paskelbti kursą, kurio ji turi laikytis. Horsmanas dar kartą trumpai atsiliepė, ir atsiėmė savo siūlymą.[184]

Liepos 14 d. lordas Russellas, galbūt jau žinodamas dieną prieš tai rašytą, bet tik liepos 18 oficialiai įteiktą rusų atsakymą, parlamente pareiškė, kad nors negalima lenkus smerkti už karą prieš rusus, tačiau britų vyriausybė negali nei teikti jiems ginkluotos pagalbos, nei reikalauti jų išlaisvinimo iš Rusijos valdžios. Lordas Derby pasidžiaugė tokiu pareiškimu, kad nedera tikėtis karinės anglų intervencijos. Anglų spauda pradėjo pasisakyti prieš karą — galbūt ją paveikė rusų karo laivyno praplaukimas pakeliui į Ameriką. Ir Russellas ramino, paneigdamas gandus apie britų karo laivyno išplaukimą į Baltiją — tai buvę pratimai vokiečių jūroje prie Norvegijos, ir nors kartais laivai įplaukdavo į Baltiją, šį kartą įsakyta nuo to susilaikyti, neduoti rusams pagrindo galvoti, jog tai demonstracija prieš juos. Skeptiškai nurodinėjo, kad ir prieš Krymo karą vyriausybė panašiai kalbėdavo. "Tačiau anuomet prieš Angliją nestovėjo Prancūzijos įsiviešpatavimo Pareinyje grėsmė".[185]

Prancūzijoje kaip tik šiuo metu pasirodė brošiūra, *L'empereur, la Pologne et l'Europe.* Vienas iš anglų "įžymiųjų asmenybių" pasakė prancūzų ambasadoriui Grosui, kad, nepaisant simpatijų lenkams, kabinetas būtų tuojau nuverstas, jei jis paprašytų kreditų ginklavimuisi, o rugpiūčio 3 Londono dienraštis *Times* su didele ironija pasisakė apie brošiūrą. Esą, karas galbūt reikalingas Prancūzijai, bent Napoleonui, kuris nori savo dinastiją sustiprini, bet ar karas būtų Anglijai naudingas? "Nuoširdžiai trokštame, kad su lenkais būtų padoriai elgiamasi ir nuo sena linkime, kad Lenkijos išdraskymo nusikaltimas būtų atitaisytas. ... Turime teisę, nors kng. Gorčakovas tai neigia, ... pasisakyti lenkų klausimu, ... turime ta teise naudotis ir Petrapily turi mūs klausytis, tas viskas yra tiesa; bet argi būtinai privalome naudingą bičiulį paskersti tik todėl, kad jis nenori klausyti mūsų patarimo? Mums atrodo, kad žinome savo tautiečių nuotaikas ir nedvejodami atsakome į klausimą, toje brošiūroje pastatytą, jog anglų tauta nenori būti įtraukta į karą su Rusija, nebent iššūkio atveju, o Rusija veikiausiai to nedarys. Visi būtinai norime, kad lenkų labui būtų padaryta viskas, ką diplomatija gali nuveikti. Tačiau bet kuris ministeris, įtariamas ketinimu įtraukti šalį į karą, su tikslu Prancūzijos interesui padalinti Rusiją ir Prūsus, neilgai būtų ministeriu. Jei toji brošiūra turi reikšti prancūzų klausimą, tebūnie šis mūsų angliškas atsakymas."[186]

[184] **The Annual Register 1863**, 109-115.
[185] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 420.
[186] Cituoju iš **Dzieje 1863 roku**, III, 431 432.

Vienintelė skirtinga nuomonė buvo škotų demonstracija už Lenkiją, laivynui grįžtant iš pratimų. Dar liepos 2 Russellas parlamente pareiškė, kad rusų nota "gali mus pertoli nuvesti" ir atsisakė dėl jos pasisakyti be aptarimo kabineto posėdyje. Parlamento sesiją uždarant, karalienės kalba nuo sosto nieko neparyškino, tik užsiminė apie derybas Vienos traktato pagrindu ir pareiškė vilties, kad tos derybos turės sėkmės. Liepos 29 gavus prancūzų atsakymo projektą, Palmerstonas pasakė Grosui, kad projektas vertas dėmesio, bet esąs kiek "pergyvas" ir beveik grasinantis, ir patarė, kad kiekviena valstybė atskirai atsilieptų. Paryžiaus įsakymu, Grosas rugpjūčio 2, rytojaus dieną po pašnekesio su Palmerstonu, matėsi su Russellu. Pastarasis pranešė, kad du kabineto posėdžiai atmetė sumanymą siųsti identiškas notas ir karalienė patvirtino tokį sprendimą. Naujas posėdis negalėtų greitu laiku įvykti, kadangi ministeriai išvažinėjo atostogų, o užsibaigtų kaip ir pirmieji du sprendimai. Identiškų notų siuntimas rusų būtų suprastas kaip grasinimas, "išprovokuotų neigiamą atsakymą, o toksai kelias reikštų karą. Taigi mes jo nenorime." Ir raštu buvo duotas panašus, tik švelnesnis atsakymas.

Prancūzija naują notą pasiuntė 1863 VIII 3, o Russellas savo laišką Napierui rašė VIII 11. Karo skelbti neketindamas, Russellas, kaip ir praeityje, rašė atšiauriausią ir ironijos pilną notą. Esą Gorčakovas, "nuklysdamas nuo Vienos sutarties aiškinimo klausimo, sukilimo Lenkijoje nesiliovimą priskiria iš svetur einančiai paramai", neaškiai "pripažįsta šešis punktus; atmeta siūlomą ginkluotų veiksmų suspendavimą; atsisako priimti sutartį pasirašiusių aštuonių valstybių konferenciją; ir, galop, pareiškia, jog tvarkos atstatymas turi įvykti prieš taikant rimtai bet kokias priemones, skirtas Lenkijai pacifikuoti." Jis mokė rusą, kad "valdžiai pagarbą laimėti, nuolankumas (clemency) ir konciliacija dažnai yra paveikesni, nei materialinė jėga". Kai dėl tariamos pagalbos iš svetur, britų valdžiai "būtų buvę maloniau išvengti tos temos, ir vieton kalbėjus apie praeitį, aptarti tik gydomąsias priemones ateičiai. Tačiau kng. Gorčakovo priversta kalbėti šiuo subjektu, Jos Didybės Vyriausybė nedvejoja pareikšti savo įsitikinimą, kad pagrindinė kliūtis tvarkai Lenkijoje atstatyti yra ne iš svetur gaunama parama sukilėliams, bet pačios Rusų Vyriausybės elgesys." Jis suminėjo Kotrynos II ir Aleksandro I pažadus religijos laisvės ir politinių institucijų reikalais, 1815 m. konstituciją, pažymėjo, kad "visi šie iškilmingi Rusų Vyriausybės įsipareigojimai" buvo sulaužyti." Jei lenkų nuotaikos nebūtų rusams priešiškos, tai moralinė ir materialinė parama iš svetur mažai bepasitarnautų sukilėliams. Betgi yra tiesa, jog Europoje sužadinta gyva simpatija lenkams. ... Rusija turėtų skaitytis su šiomis simpatijomis, ir pasinaudoti pamoka, kurios jos moko."

Kai dėl Gorčakovo pabrėžimo "fakto, kuris negali būti ginčijamas," kad sukilėliai nenori nei amnestijos, nei autonomijos, — "Būtų klaida manyti, kad šio pobūdžio reikaluose tėra tik dvi partijos, pav., sukilimo malšinimu užimta vyriausybė, ir jo kurstymu bei praplėtimu užimti sukilėlių vadai. Greta šių partijų (veiksnių), visuomet tokiais atvejais yra didelė plūduriojanti masė, kuri būtų visai patenkinta matyti asmenis ir turtą esant saugius, teisingos ir geradarės administracijos valdžioje. Šios didžios masės pasitikėjimas nėra laimėtas, ir vargiai begalima pasikliauti jos tebesitęsiančiu neveiklumu (inaction)". Po to Russellas atsikerta į Vienos traktato aiškinimus ir tariamąjį "še-

šių punktų" įgyvendinimą, paliaubų ir Vienos traktato šalių konferencijos atmetimą. Vieton "šio teisingo pasiūlymo", rusų vyriausybė siūlo rusų, austrų ir prūsų konferenciją, kurios nutarimai būtų pranešti kitoms valstybėms. "Yra dvi priežastys, kurių kiekvienos pakanka šiai sugestijai pasmerkti." Viena, tų trijų valstybių susitarimai (Vienoje 1815 m.) atskirai nuo bendrų traktato nuostatų, turi reikalo "tik su materialiais dalykais — upių krantų naudojimu" ir tt., be jokių politinių reikalų. Antra, "yra aišku, kad tokia konferencija pastatytų Austriją netikron (falše) pozicijon ir nesiderintų su jos saitais su Prancūzija ir D. Britanija."

Galop, vykdydamas "būtiną (imperative) pareigą", jis atkreipia Gorčakovo "rimčiausią dėmesį į situacijos sunkumą (gravity) ir į atsakomybę, kokią ji uždeda Rusijai," nesiskaitant su draugingais patarimais; "ji darosi atsakinga už rimtas pasekmes, kurias gali iššaukti Lenkjos vargų prailginimas."[187]

Przyborowskis pastebi, kad Gorčakovas, "skaitydamas tą griežtą ir grėsmingą notą", žinojo, kad nereikia bijotis "rimtų pasekmių", kadangi jis skaitė britų parlamento debatų eigą. "Lordas Russell keliais atvejais ir įsakmiai užtikrino parlamentą, kad Lenkijos užstojimas buvo grynai taikaus pobūdžio ir kratėsi karo, kaip naujas krikščionis išsižada piktos dvasios ir jos pagundų."[188]

Gorčakovas atsiliepė rugsėjo 7 (rugpiūčio 26) laišku Brunnowui, kuris Russellui jį pristatė rugsėjo 14. Jis apgailestavo pokalbių nesėkmę. "Nuo to momento, kai ši diskusija tegali baigtis tik pažiūrų skirtumų nustatymu ir patvirtinimu, būtų priešinga mūsų susitaikomajam nusistatymui siekti ją (diskusiją) prailginti", ir jis tiki, jog tokia pažiūra nesiskiria nuo Russello išvados. Jis kreipia dėmesį į punktus, "dėl kurių mes sutariame, bent intencijose" —• taikos Lenkijoj atstatymą ir saugumą, šviesiausias caras tebėra "įkvėptas maloningiausių norų Lenkijos atžvilgiu" ir taikos su visais. "Pasirūpinti savo visų rasių ir visų religinių įsitikinimų valdinių gerove, yra prievolė, kurią Jo imperatoriškoji Didybė prisiėmė prieš Dievą, savo sąžinę, ir savo tautą." Gi užsienio reikalai "reguliuojami viešos teisės. Tiktai tų pagrindinių principų pažeidimas tegali užtraukt atsakomybę. Mūsų šviesusis viešpats nuolat gerbė ir laikėsi tų principų kitų valstybių atžvilgiu. Jo Didybė turi teisę tikėtis ir reikalauti tokios pat pagarbos iš kitų valstybių pusės"[189] — Muravjovo ir Bergo siautėjimo viršūnės metu...

Vakarai nesitikėjo tokio pašiepiančio atsakymo, ir kurį laiką tylėjo. Pirmasis atsipeikėjo Drouyn de l'Huys, kuris po poros savaičių nusiskundė Londonui ir priminė, kad Prancūzija numatė tokio atsakymo galimybę ir užtat buvo pasiūliusi kabinetams susitarti dėl tolimesnių veiksmų. "Dabar lauksime ką mūsų sąjungininkai gali mums pasakyti. Kiek liečia mus, nesame pakeitę savo nusistatymo apie europinį lenkų klausimo pobūdį ir apie teises, kurias mums teikia bendras interesas ir sutartys. Apgailestaujame, kad tokios galybės, kaip Anglija, Austrija ir Prancūzija nepataikė savo užsistojimui suteikti galutino sėkmingumo."[190]

---

[187] **The Annual Register 1863**, 347-350.
[188] **Dzieje 1863 roku,** III, 432.
[189] **The Annual Register** 1863, 350-351.
[190] **Dzieje 1863 roku**, III, 438 439.

"Generolui Zamoyskiui stipriai skatinant, 'idijotas' lordas Russell dar kartą viešai Blairgowe (rugsėjo 29) pareiškė, jog dėl Vienos traktato nuostatų nevykdymo Rusija nustojo savo teisių į Lenkiją, ir paragino Prancūziją ir Austriją prisidėti prie tokio pareiškimo, nes norėjo aštriu pasisakymu lenkų byloje laimėti tų dviejų valstybių pritarimą Anglijai gyvai rūpimu Danijos klausimu. Bet kai Austrija iš jo pareikalavo garantijos karo atvejui, jis atsisakė, ir pats vienas pasiuntė Petrapiliui notą, ginčijančią Rusijai teisę turėti Lenkiją, — tačiau telegrafu ją atšaukė, kai Prūsai pareiškė, jog tokiu atveju vokiškos valstybės galėtų savo ruožtu pripažinti, kad danų karalius turi būti nušalintas nuo Šlezvigo valdymo dėl neįgyvendinimo visų Londono traktato sąlygų. — Russellas pasitraukė grasinimo akivaizdoje ir užbaigė savo intervenciją lenkų klausimu... Ar tuo padėjo Danijai? Ar nuramino audrą, kabančią virš tos valstybės? Ne."[191] — rašo Aug. Sokołowskis.

Szelągowskis kiek kitaip aiškina. Esą, pastaroji Gorčakovo nota "turėjo nesitikėto poveikio". Atsakymas į liepos mėn. notas užtruko porą mėnesių. Dabar "visai nelauktai spalio pirmomis dienomis lordas Russellas išėjo su notos Petrapiliui projektu ir pateikė jį Paryžiaus ir Vienos kabinetams. Tame projekte anglų valdžia pažymi, kad ji neketina prailginti susirašinėjimą Lenkijos klausimu ir su pasitenkinimu priima kng. Gorčakovo pareškimą..., jog caras Aleksandras yra gaivinamas geriausių norų Lenkijos atžvilgiu ir noro taikstytis su interesuotomis valstybėmis. Ryšium su tuo lordas Russellas pripažįsta, kad Rusijos santykiai su kitomis valstybėmis yra tvarkomi tarptautinių traktatų [angliškame tekste: by public law. — KRJ], tačiau pabrėžia, jog Rusijos ciesorius turi ypatingų įsipareigojimų Lenkijos atžvilgiu.[192]. Ligi šios vietos nieko nebūtų ypatingo, kadangi visa diskusija tarp Anglijos ir Rusijos rėmėsi 1815 m. traktato nuostatų aptarimu. Tačiau užbaiga buvo nelaukta. Britų vyriausybė reikalauja, kad Rusija pripažintų iš traktato išvedamas Lenkijos teises, ir tuo pačiu tęstų savo įsipareigojimus. Kng. Gorčakovo diplomatinis virškinimas dar galėjo tą sudoroti. Vienok paskutinis paragrafas skambėjo ne mažiau, ne daugiau kaip štai kas: 'nes imperatoriškoji vyriausybė turi įsisąmoninti, jog kol ji to nepadarys, galima bus teigti (it may be argued), kad Rusijos suverenumas Lenkijoje negali savintis tarptautinės sankcijos.'

"Kas gerbiamąjį lordą vertė taip griežtai statyti lenkų klausimą — jį, kuris vos prieš kelias savaites susirinkime Blairgowe pareiškė piliečiams, jog nei Anglijos įsipareigojimai, nei interesai, nei galop garbė nereikalauja iš jos imtis karo su Rusija už Lenkiją? Galbūt tai buvo nuopelnas nenuilstančio gr. Vl. Zamoyskio, kuris su draugų talka ir pats asmeniškai rugsėjo mėn. vėl sumobilizavo spaudą ir visą anglų opiniją mitinguose prieš Rusiją. Prancūzų vyriausybė paskubėjo oficialiai painformuoti lordą Russellą, kad ji paliepė savo amabasadoriui tučtuojau prisidėti prie anglų pasiuntinio Petrapily demaršo. Drouyn de l'Huys tos notos nuorašą pasiuntė prancūzų ambasadoriui

---

191 Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 296. "Idijotu" Russellą vadino Klaczko 1864 m.

192 Galutiniame 1863 X 20 tekste seka paskutinis paragrafas: "Jos Didybės Vyriausybė rugpiūčio 11 d. ir ankstyvesniose notose pažymėjo, kad šiuo ypatingu (particular) klausimu Lenkijos teisės yra nustatytos tame pačiame dokumente, kuris Rusijos Imperatorių daro Lenkijos Karaliumi." — **The Annual Register 1863**, 351.

su nurodymu pasisakyti ta pačia prasme, — kai staigiai anglų chargé d'affaires Sir Grey Paryžiuje pranešė ministeriui, jog lordas Russellas telegrafu įsakė sulaikyti tos notos įteikimą, kadangi reikia padaryti rimtų pakeitimų jos turiny. Pakeitimą sudarė paskutinių dviejų paragrafų nubraukimas, būtent tų, kuriais anglų vyriausybė neigė Rusijos suverenes teises Karalystėje, be kurių toji nota neturėjo netgi logikos ir užbaigimo. Todėl įsakymas prancūzų ambasadoriui prisidėti buvo iš Paryžiaus atšauktas. Gi Gorčakovas, paskaitęs lordo Napiero pristatytą pakeistą notą, padėkojo anglų vyriausybei šiais žodžiais: 'Šiame pareiškime regiu anglų vyriausybės santūrumo ir draugingų palinkimų įrodymą. Ši nota sėkmingai atims drąsą kraštutinioms opinijoms (t.y. revoliucinėms) ir pagreitins momentą, kada ciesorius galės sėkmingai įgyvendinti savo maloningus ketinimus savo lenkiškų valdinių atžvilgiu.' "[193]

Szelągowskis pažymi, jog Russellas teisinosi Austrijos nusistatymu vengti karo. "Kiek tiksliau Drouynui de Lhuys paaiškino austrų chargé d'affaires. .. Vienos kabineto nuomone, anglų vyriausybės notoje panaudota kalba atidarė akiračius kraštutiniųjų lenkų aspiracijoms, leidžiant jiems laikyti save atpalaiduotus nuo saitų, rišusių juos su Rusija. Po tokios notos kova tarp lenkų ir rusų paaštrėtų ir Austrijos padėtį padarytų nepakenčiamą." Austrijai atsisakius dalyvauti demarše, Anglija tenkinosi pakeista nota. Be to, "prūsų karalius ir austrų kaizeris atsilankė pas karalienę Viktoriją, jai viešint Vokietijoje Koburgų šeimoje (rugpiūčio gale ir rugsėjo pradžioje), ir abudu dėkojo karalienei už didelį santūrumą, kokį kabinetas rodė lenkų klausimu. Tatai leido karalienei Viktorijai patarti jiems laikytis vienybės vokiškais reikalais, kaip vienintelės priemonės Napoleonui išlaikyti ramybėje. Gi pastarojo sąjungininkas, Pranciškus Juozapas, pareiškė, kad reikia be paliovos sekti prancūzų ciesoriaus kėslus, ir kad tik Anglijos dėka jis išlaikomas tvarkoje."[194]

Gal tikriausią versiją parūpina diplomatinio agento kng. Vl. Čartorysk io raportas Taut. Vyr-bei Varšuvoje, rašytas Paryžiuje 1863 X 28. "Buvo momentas, kada mūsų pripažinimas beligerentais atrodė esąs labai arti. ... Netrukus anglų ministerių kabineto posėdyje laimėjo projektas paneigti Maskvai bet kokias teises viešpatauti Lenkijoje: ir toje dvasioje lordas Russellas atsiliepė per bankietą Blairgowe. — Toji kalba pagarsėjo Europoje ir tikrovėje išreiškė anuometinį Londono kabineto nusistatymą. Čia persiunčiu Taut. Vyrbei slaptai mums parūpintus anglų, austrų ir prūsų ministerių notų nuorašus. Geriau nei kokie atpasakojimai jie nušviečia visą tų derybų eigą ir dabartinę politinę situaciją. Po to kai Prancūzija pareiškė pritarsianti bet kokiam žingsniui, kurį kitos dvi valstybės sutars, Anglija stengėsi palenkti Austriją paneigti Rusijai bet kokias teises į Lenkiją. Austrija, atsargi kaip visada, o dėl savo kaimynystės išstatyta didesniam pavojui, norėjo pirma užsitikrinti kiek Londono kabinetas įsisąmonino tokio žingsnio pasekmes ir kiek jis pasiruošęs jomis dalintis. Po Anglijos pareiškimo, kad jokiu atveju ji neves karo, Austrija reikalavo užtikrinti jai piniginę paramą karo su Maskva atveju, kurį [ka-

[193] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 448. Russello 1863 X 20 notos ir Napiero 1863 X 27 pranešimo, Londone gauto lapkr. 9, tekstai yra paskelbti **The Annual Register** 1863, 351.

[194] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 448.

rą] laikė neišvengiamu po tokio pareiškimo. Anglija ir to griežtai atsisakė. Tada Vienos kabinetas, pats savo iniciatyva ir pagal savo tradicinę politiką, negalėdamas iš savo padėties išsikapstyti, nerasdamas jokios iniciatyvos Prancūzijoje ir nepajėgdamas sulaužyti sistemingą D. Britanijos abejingumą, pasisakė nepasirašysiąs jokios deklaracijos; o gavęs iš Rusijos pareiškimą, kad panašią deklaraciją ji laikytų casus belli, išsigandęs paskubėjo ją [Rusiją] užtikrinti, kad nesidės prie jokio tos valstybės atžvilgiu nedraugingo žingsnio ir linki greitai numalšinti sukilimą. Savo abejingu užsilaikymu iššaukusi tokį Austrijos pasisakymą, Anglija sugalvojo pati viena Petrapilin pasiųsti notą, paneigiančią Rusijai teisę viešpatauti Lenkijoj, ir spalio 10 iš tikrųjų pasiuntė tokią notą savo ambasadoriui. Pastarasis turėjo laukt panašios prancūzų notos, kad tuo pačiu metu įteikti kng. Gorčakovui. Tuo tarpu Rusija painformavo Prūsus, kad tokį bet kurios Vakarų valstybės žingsnį ji skaitys karo paskelbimu. Ponas Bismarkas su tuo įspėjimu nuskubėjo į Londoną; ir kaip anksčiau liepos mėn., taip dabar antrą kartą spalio mėn. paveikė anglų politikos kryptį. Lordo Russello sukviestas ministerių kabineto posėdis nutarė sulaikyti tos notos įteikimą ir tokį įsakymą telegrafu pasiuntė lordui Napierui į Petrapilį. Su tuo ir baigėsi pažadėti dalykai. Dabar pradėta galvoti apie dar vienos jungtinės trijų valstybių notos pasiuntimą, kuri vėl iš Maskvos reikalautų šešių punktų. Bet kadangi suredagavimas turįs būti pavestas ponui Rechbergui, sunku tikėtis, kad ji būtų stipri ir daug reiškianti."[195]

Čartoryskis dar kalbėjo Londono masmitinge 1863 X 21 ir mėgino populiarinti Lietuvos gyventojų "adresus" ryšium su Muravjovo siautėjimo smerkimu spaudoje. Per Kalėdas rašytame, prancūzų kalba, atsišaukime į anglų tautą, Taut. Vyr-bė (Trauguttas) dėkojo masmitingų dalyviams už jų parodytą "mūsų bylos teisumo įvertinimą."[196] Anglija jau nebenorėjo kalbėti apie europinį kongresą ir labiau rūpinosi Šlezvigo-Holšteino byla. Metų gale, *Times* darėsi palankesnis lenkų bylai, Palmerstono organas *Morning Post* ir Russello *Daily News* tebedėjo straipsnius ir žinias iš Lenkijos — iš viso, spauda smerkė rusų terorą ir Muravjovo siautėjimą. Dar 1864 m. sausio mėn. Prancūzija pranešė Londonui, kad, kadangi sukilimas nesiliauja, ji bus priversta Lenkiją skelbti beligerentu — ir Austrija paskubėjo apie tai painformuoti Berlyną ir Maskvą. Anglija atsakė sukilimą laikanti sunykusiu ir negalinti prisidėti prie tokio prancūzų mosto. Gorčakovas pranešė Berlynan, kad tokį žingsnį Rusija laikys karo paskelbimu. Grafas Goltz, pranešdamas apie tai Paryžiui, pažymėjo, kad ir Prūsai negalėtų likti abejingi karo atveju. Anglija grasino prūsams. Karo Šlezvige užklupta, Anglija kalbino Prancūziją danų klausimu sueiti ginamojon-puolamojon sąjungon. Napoleonas atsisakė dėtis sąjungon danų klausimu, bet sutiktų dėtis sąjungon, kuri apimtų Lenkiją, arba Italiją, arba Pareini užtikrintų Prancūzijai, ir pasirinkimą palieka Londonui. Londonas visus tris pasirinkimus atmetė.

1864 III 5 Čartoryskis pranešė, kad Palmerstonas skaito, jog sukilimas prie nieko neprives ir tik padidins krašto nelaimes, ir kad padėti būsią galima tik sukilimui pasibaigus. Lordas Russell sakės labai norėjęs matyti lenkų

[195] **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, 379-380.
[196] **Ibid**., 66-67.

agentą ir raginti sukilimą baigti. “Rusija jums suteiks amnestiją, p. Brunnow man sakė“, ir Gorčakovas žadėjęs po pacifikacijos suteikti lengvatų. “Pourquoi vous obstiner? Pourquoi faire verser le sang inutilement?” Čartoryskis pranešė, kad “Lordas Russell tapo aiškiu Rusijos šalininku, sau įkvėpimo ieško ne iš konsulo Varšuvoje, bet iš pokalbių su p. Brunnow. Rusija nori kokia nors kaina baigti su Lenkija, stengiasi suskaldyti tautą... Visos anglų srovės trokšta visų pirma taikos; jei karas taptų neišvengiamas, norėtų jį lokalizuoti, bet karo lokalizavimui skersai kelio stovi lenkų sukilimas. Toriai dar labiau mums nepalankūs, norėtų nuversti kabinetą, gali lengvai tai padaryti su lenkų klausimo pagalba, kadangi pametė tikėję lordo Russello charakteriu ir politine išmintimi. ... [Prancūzijos ambasadorius Londone] kng. Latour d’Auvergne kartojo mūsų agentui, kad Anglija nepasitiki Prancūzija ir bijo karo; kad karalienė atkakliai laikosi vokiečių; kad toriai mums aršesni už whigus, į kng. Latouro paklausimą, ką jie nuveiktų Lenkijai, jei ateitų valdžion, atsakė: ‘ni un homme, ni un sou.’ Visvien kng. Latour teigia, kad turi prieiti prie karo.”[197]

1864 IV 17 Čartoryskis pranešė, kad prancūzai, nuo imperatoriaus žemyn, davė suprasti, kad Prancūzijai nebeįmanoma ko nors imtis Lenkijos reikalu. Lordas Clarendonas, Paryžiun atvykęs deryboms su Napoleonu, “man pasakė, kad negali būti kalbos apie mūsų reikalo iškėlimą naujai; kad Anglija niekad nesutiks už mus kariauti, o jau kartą sulaukusi paniekinimo diplomatinių reprezentacijų kelyje, neieškos to antrą kartą.”[198]

Ryšium su Danijos karu, britų parlamente 1864 m. pradžioje dar kartą iškilo debatai, kurie palietė ir Lenkijos klausimą. Į lordo Derby priekaištą, kad Anglija pati viena veikė ir šiuo klausimu išsiskyrė su Austrija, Russellas paneigė ir pasakė, kad su Austrija buvo palaikomas dažnas susisiekimas. Patirta, kad 4 milijonus lenkų turinti Austrija nenorėjo skirtumų su Rusija vesti ligi karo, nes “jei ji pradėtų karą su Rusija, ji turėtų ne tiktai pripažinti Lenkiją, ir kovoti už Lenkiją, bet ir sukurti Lenkiją. Ji turėtų atsteigti ne tiktai senąją karalystę, bet ir vadinamąsias Rusijos ‘vakarines provincijas’, kurios kadaise buvo Lenkijos dalimi. Leistis į tokį užsimojimą, įveliantį Rusijos imperijos skaldymą, buvo perdidelė atsakomybė mūsų Vyriausybei imtis, ir didžioji šios šalies žmonių didžiuma būtų buvę priešingi tokiam karui.” Russellas paneigė, kad jis apsunkinęs “blogį”, lenkams duodamas netikrus pažadus. Jis sakėsi “įsakmiai pareiškęs parlamente, kad jis neketino eiti karan dėl Lenkijos. Jis tikėjo, jog prancūzų tautos palinkimas irgi ryškiai buvo priešingas tokiam karui.” Kai dėl prancūzų siūlymo sukviesti europinį kongresą, tiesa, kad “mes atmetėm pasiūlymą, kadangi negalėjome matyti jokio kito išrišimo klausimams, kurie turėjo būti tokiame Kongrese iškelti, kaip tiktai karas. Rusija nesutiktų būti saistoma Kongreso nutarimo Lenkijos atžvilgiu, o Austrija tą pat darytų Venecijos atveju.”[199]

Britų metraštis rašo: “Lenkijos reikalai šiais (1864) metais susilaukė mažai dėmesio Parlamente. Tačiau Mr. Hennessey, praeities sesijose buvęs veiklus to nelaimingo krašto čampionas, neleido šiai sesijai praeiti nepriminęs Žemiesiems Rūmams apie skriaudas ir kančias ... Rusijos rankose.” 1864 V 26

197 **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, 456-457.
198 **Ibid.**, 458.
199 **The Annual Register 1864,** 10-12.

jis pasiūlė rezoliuciją, pažyminčią, kad britų derybos Lenkijos klausimu "nepasibaigė patenkinamai", kad iš vyriausybės pristatytų Parlamentui dokumentų atrodo, jog "sąlygos, kuriomis Britų Vyriausybė buvo sutarusi pripažinti Rusijos dominiją Lenkijoj, nebuvo Rusijos tęsėtos; ir kad Rūmai yra nuomonės, kad Jos Didybės Vyriausybė nebesaistoma ilgiau pripažinti Rusijos suverenumą Lenkijoj." Hennessey karštai kalbėjo už rezoliuciją. Ministeris primininkas Palmerstonas "sakėsi sutinkąs su p. Hennessey pareikštu pasmerkimu didžiojo viešojo nusikaltimo (public crime), Lenkijos išdalinimo, ir su jo pareikštu Rusijos elgesio nupeikimu... Betgi ne tas klausimas stovi prieš Rūmus. Mr. Hennessey smerkia Jos Didybės Vyriausybės elgesį pastarosiose tranzakcijose Lenkijos reikalu; bet jis, lordas Palmerstonas, nesupranta, ko jie nepadarė, ką jie būtų turėję padaryti. Mr. Hennessey praeityje keliais atvejais buvo pažymėjęs, kad jis neprašo karo, tik diplomatinės veiklos su kitomis Europos valstybėmis, ir Vyriausybė dėjo ilgiausias diplomatines pastangas. Beliko du kursai — arba nutraukti tas pastangas, arba eiti karan su Rusija. .. Rusija netęsėjo savo įsipareigojimų Lenkijai tąja sutartimi... šalia Anglijos, Vienos traktatas buvo kitų valstybių pasirašytas, taigi vienos Anglijos pareiškimo nepakaktų padaryti galą Rusijos teisėms Lenkijoje. Rusija nudavė Lenkiją laikanti ne pagal sutartį, bet kardu, ir mes laimėjome gana stambų žingsnį, mūsų diplomatijai laimėjus iš Rusijos pripažinimą, kad ji Lenkiją laiko pagal sutartį ir būtų jos įpareigojimų saistoma, kai tvarka ir ramybė bus atstatyti. Pačių lenkų labui jis tikisi, kad Rūmai nepasiduos jausmams ir neatims jiems tos sutarties užuovėjos ir apsaugos." Dar keliems atstovams pašnekėjus, rezoliucija buvo atmesta.[200]

1865 metais Pope Hennessey "vėl atsišaukė į Anglijos garbę", reikalaudamas padėti lenkams ir palengvinti priespaudą. Jis pasiūlė rezoliuciją, kuri skelbė; "Kadangi Rusų Vyriausybė rodo savo pasirįžimą panaikinti įsipareigojimus, jos suderėtus 1815 m. Lenkijos atžvilgiu, ir kadangi tų įpareigojimų gerbimas buvo sąlyga, kuria Europos valstybės sutiko pripažinti teisėta rusų Caro laikymą didesnės senosios Lenkijos dalies; šie Rūmai nebegali ilgiau susilaikyti nuo paskelbimo, kad tų įpareigojimų sulaužymas implikuoja, jog caras netenka visų teisių tokiai dominijai" ir gauti 1815 m. suderėtos "rusų-olandų paskolos" pinigus. Atstovas Cave sakėsi pritariąs sentimentui, "bet ką gera duos" parlamento debatai ar įsikišimas? Keli kiti atstovai panašiai kalbėjo. Palmerstonas pareiškė, kad toji diskusija tegali būti ketinimas "pareikšti nuomonę, kuri galinti paveikti įvykius" arba versti vyriausybę imtis rezoliucijos numatomo veiksmo. "Todėl Lenkijos interesams būtų geriau leisti dalykui ilsėtis." Vyriausybė gali veikti arba diplomatiniai, arba panaudojant jėgą. Bet kadangi patsai siūlytojas išsigina karo troškimo ir visada ragino diplomatinę veiklą, — vyriausybė mėgino derėtis, ir derybos nepavyko, nors jos buvo visos Europos remiamos. Dabar Hennessey siūlo skelbti galą Rusijos teisėms. "Kiek verta būtų tokio pobūdžio deklaracija? Žemieji Rūmai nebuvo sutartį-sudaranti šalis, ir negalėtų būti sutartį sulaužiančia šalimi". Kai dėl paskolos — ji buvo visai kitu reikalu suderėta, ir Britanija laužytų savo įsi-

[200] **The Annual Register 1864** (London 1865), 113-115.

pareigojimą, "tai būtų veiksmas lygiai nevertas Parlamento ir neprideraąs šaliai". Siūlymas buvo atsiimtas.[201]

1864 IV 24 kng. Vlad. Čartoryskis atsistatydino ir ragino sukilimą nutraukti, pogrindžio vyriausybę paleisti. Faktinai, Trauguttas jau negavo šio rašto — jau buvo kalėjime.

Mums įsidėmėtina, kad Čartoryskis pakartotinai ragino britus užstoti ir Lietuvą. Tačiau britų notos įsakmiai kiekvienu atveju kalbėjo tik apie Lenkijos Karalystę ir Vienos traktatą.

6. PRANCŪZIJA

Po Krymo karo, Napoleonas III bičiuliavosi su Rusija. Sukilimui Lenkijoje prasidėjus, prancūzų tautos tradicija ir simpatijos liepė remti sukilimą, bet Napoleonas turėjo plačių planų Italijoj, Pareinyje, Šventoje Žemėje, Afrikoje, ir — pasinaudodamas pilietiniu karu Jungtinėse Valstybėse, nebodamas Monroe doktrinos — įsivėlė avantiūron Meksikoje. Ambasadoriumi Petrapily buvo rusofilas kng. Montebello, o Rusijos vice-kancleriu, atseit užsienio reikalu ministeriu, buvo frankofilas ir anti-vokietis kng. Aleksandras Michailovičius Gorčakovas. Napoleonas jautė negalįs pats vienas karo vesti Europoje ir Meksikoje. Todėl nei jis, nei jo ministeriai nedavė lenkams jokių intervencijos vilčių. Varšuvos Centr. Komiteto veikla Napoleonui atrodė revoliucinė. Pusiau-oficiozai laikraščiai *Constitutionnel* ir *La France* smerkė sukilimą. 1863 I 30 laidoje valdinis *Moniteur* įsidėjo korespondenciją iš Varšuvos, kurios autoriumi laikomas Prancūzijos konsulas Varšuvoje Valbezanas. Tasai laiškas nesmerkė "brankos", sukilimą laikė didele klaida ir išminties stoka, peikė moteris už vyrų kurstymą neišmintingai ginkluotai avantiūrai. Jis gražiai komentavo caro kalbą ir politinį nuosaikumą, ir pranašavo, kad "nelaimingos jaunuomenės saujelė negalės atsilaikyti prieš patyrusių karininkų vadovaujamą šimtatūkstantinę armiją." Patsai Valbezanas Varšuvoje garsiai ir patikimai smerkė sukilimą.

Netrukus Seimo nariai Guyard Delalain ir Jules Favre iškėlė interpeliaciją lenkų klausimu. Seimo pirmininkas Morny, vedęs rusę ir karštas sąjungos su rusais šalininkas, atkalbinėjo interpeliantus, kadangi "tyla apie Lenkiją atitiktų ciesoriaus norą". Tačiau, emigrantų pastangų dėka, interpeliacija vasario 5 buvo padaryta. Vyriausybės vardu atsiliepė ministeris be portfelio Billault. "Prancūzija nepametė savo senų simpatijų Lenkijai, tačiau jisai ir vyriausybė mano, kad tos šalies autonomija daugiau gali tikėtis iš dabartinio Rusijos caro šaunių ir liberalių jausmų, nei iš sukiliminio mėginimo, kuris tegali naujų nelaimių atnešti tam nelaimingam kraštui." Billault pridėjo, kad Prancūzijos vyriausybė "perdaug yra sumani, kad gražiais žodžiais teiktų apgaulingą skatinimą revoliucinėms aistroms."[202]

Tą kalbą paskelbus spaudoje, Krokuvos "nuosaikieji" Varšuvon pas baltukus pasiuntė Wlodzimierzą Cieleckį pasiteirauti, kaip elgtis. Atsakymas

---

[201] **The Annual Register 1865** (London 1866), 69-70.

[202] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 388; Sokołowski, **Powstanie Styczniowe**, 203; Przyborowski, **Dzieje 1863 roku**, I, 257.

buvo: “nesidėti sukiliman, bet pripažinti jį esant tautiniu” — kitaip sakant: tai nelaimė, kuri greit praeis, tačiau sąjūdis toli gražu nesąs “revoliucinių aistrų” padaras, o patriotinis. Baltukai dar teiravosi Paryžiuje pas kng. Vl. Čartoryskį. Pastarasis vasario 9 per kurjerį griežtai pasmerkė sukilimą, kuris pakenkė Napoleono planams padėti Lenkijai, paveikiant carą, ir tik skubus sukilimo nutraukimas tegali reikalą išgelbėti. Krokuviečiams besiruošiant siųsti kurjerius Varšuvon ir Lvovan, staigiai vasario 16 gauta šifruota Cartoryskio telegrama: “Viskas pakeista; G.F. instrukcijas skaityti nebuvusiomis. Reikia juo ilgiau užtęsti kovą.”[202] Priežastis — Alvenslebeno konvencija.

Napoleonui III buvo sunku įtikėti, kad dvi galingos valstybės darytų sąjungą saujelei beginklio jaunimo nugalėti. Gorčakovas jau vasario 9 praneše ambasadoriui Montebello apie konvenciją. Buvo aišku, kad turėjo būti ir slaptas priedas. Ar atgaivinama “šventoji sąjunga”? Tokiai reakcionierių sąjungai iškylant, rusų-prancūzų draugystė subyrėjo. Reikėjo ieškoti naujų sąjungininkų, tarp kitko, galbūt, paremiant ir lenkų sukilimą, kuriam taip simpatizavo prancūzų visuomenė — tiek klerikalinis sparnas, kaip ir revoliuciniai gaivalai. Reikėjo veikti, bet neįžeidžiant Rusijos, nedeginti už savęs tilto. Patogiausia — kaltinti prūsus.

Vasario 15 naujas užsienio reik. ministeris Drouyn de l’Huys pasikalbėjime su prūsų pasiuntiniu grafu Goltzu pažymėjo: “Suprantame, kad kiekviena dalybose dalyvavusi valstybė nori pasilaikyti savo lenkiškas valdas, tačiau manome, kad Prūsai yra pakankamai stiprūs Poznanės kunigaikštystei auginti. Rusija tegu pati viena dorojasi ir reikėjo ją palikti, nes tokiu atveju būtų iškeltas tiktai vienas trečdalis lenkų klausimo, o jūs būtumėt galėję ramiai stebėti. Betgi visai kitas dalykas, kai lenkų klausimas dedamas ant stalo visa plotme — padėtis visiškai pasikeičia... Ar neprisibijote, kad jūsų solidarumas su Rusija, žinant anglų ir prancūzų tautas gaivinančias nuotaikas, gali sukurti kitokį solidarumą?” Vasario 17 ministeris de l’Huys pasiuntė savo ambasadoriui Berlyne Talleyrandui telegramą: prancūzų vyriausybė negalvojo, kad Berlyno kabinetas kištųsi į reikalą, kuris, atrodytų, negali jo interesuoti, tačiau vasario 8 d. konvencija reiškia “tikrą karinį bendradarbiavimą” tarp rusų ir prūsų, ir todėl tai esąs svarbus dalykas. Tokiai konvencijai nebuvo jokio reikalo, nes Poznanijoje ramu o be to, konvencija “ligi tam tikro laipsnio iškėlė lenkų klausimą”, kuris ribodavosi Lenkų Karalystės teritorija. Taigi Berlyno veiksmas uždeda jam atsakomybę už rusų taikomas represijas ir “tarsi šaukia tos suskaldytos tautos dalis priešintis vyriausybių sąjungai, vienu žodžiu, sukilimą padaryti tautiniu.” Nota būkštavo, kad prūsų elgesys sukūrė neramumų židinį, “kuris gali tapti įvairiausių kabinetams komplikacijų priežastimi.”

Vasario 18 Montebello gavo telegramą, kuri pažymėjo, jog Prancūzija per kelis metus rodė Rusijai draugystę, stengėsi lenkų sąjūdį raminti, “tačiau lenkų byla turi privilegiją, kokios jokis kitas reikalas Prancūzijoje neturi — užuojautą visose srovėse”, ir vyriausybė turi su tuo skaitytis. Prancūzija neketina keisti santykių su Rusija, tačiau “įvykiai gali tapti kas kartą labiau

---

[203] **Polska Jej Dzieje**..III, 401; Sokołowski, **Powstanie**..208; **Dzieje 1863 roku,** I, 258-259.

neraminančiais, visuomenės opinijos spaudimas bus kas kartą stipresnis", ir todėl Prancūzija nori, "kad Rusijos naudojamos priemonės neapsunkintų Prancūzijos padėties Petrapilio kabineto, pačios savęs, ir Europos atžvilgiais". De l'Huys atsiklausė Londono nuomonės Alvenslebeno konvencijos klausimu, ir Russellas pritarė Paryžiaus nuomonei. Apie Alvenslebeno konvenciją pranešti pas de l'Huys drauge lankėsi prūsų pasiuntinys grafas von der Goltz ir rusų baronas (von) Budberg. De l'Huyso pokalbiai su Goltzu darėsi šaltesni, netgi buvo padaryta užuomina, kad tiktai Bismarko atsistatydinimas gali grąžinti gerus santykius. Patsai Napoleonas III vasario 20 pasakė Goltzui: "Žinote, kad visada troškau artimų saitų su Prūsija. Jei tokio pobūdžio klaidą, kokia yra toji konvencija, būtų padariusi Austrija, man būtų buvęs abejingas dalykas, betgi labai esu liūdnai nusiteikęs, kad tai padarė Prūsai."[204]

1863 II 18 Paryžiaus kabineto plenumo posėdyje keli dalyviai prieštaravo sukilimo parėmimui ir interesų bendrumą matė santarvėje su rusais. Prieš posėdį buvo atsiklausta visų prefektų dėl visuomenės nuotaikų lenkų klausimu, ir visi prefektai patvirtino, kad visuomenė entuziastiškai pritaria lenkams. Tad slaptame kabineto posėdyje nutarta pasiūlyti Londonui ir Vienai išvien su Paryžium daryti demaršą Berlyne. De l'Huys paruošė notos projektą ir vasario 21 pasiuntė į abi sostines su pabrėžimu, kad rusų-prūsų sutartis "ne tiktai praplečia karo veiksmų lauką, bet sukuria naują padėtį ir lenkų klausimą daro europiniu". Prancūzų kabinetas buvo tikras, kad Londonas ir Viena pritars demaršui Berlyne. Tačiau išėjo kitaip: Vasario 27 Viena griežtai atsisakė, Londonas nurodė į "pagrindinį kaltininką" ir pasiūlė demaršą daryti Petrapily, reikalaujant, kad Rusija tęsėtų savo 1815 m. Vienos Traktato įsipareigojimus. Kovo 1 de l'Huys aplinkraščiu pranešė savo diplomatams svetur apie savo iniciatyvos nepasisekimą: dabar Prancūzijos pareiga yra stebėti įvykius ir, prieš imantis naujų pastangų, susitarti su interesuotais kabinetais.[205]

Tai buvo *oficialioji* politikos dalis, kurią tvarkė užsienio reikalų ministeris Drouyn de l'Huys. Tačiau Napoleono III politika buvo dvilypė: šalia politikavo patsai imperatorius, jo žmona Eugenija, ir jo pusbrolis kng. Jeronimas Napoleonas "Plon-Plon", revoliucionierių Kossutho, Klapkos, Mierosławskio, ir aristokratų emigrantų bičiulis, kuris žinojo visas paslaptis emigrantų stovyklose.

Jau matėme, kaip vasario 21 kadriliaus metu imperatorienė Eugenija užmezgė trijų valandų pokalbį su austrų ambasadorium kng. Richardu Metternichu ir dėstė santarvės su Anglija ir Austriją reikalą. Imperatoriaus pusbrolis irgi tuojau pajuto ciesoriaus rūmų nuotaikų pakitėjimą ir pasišovė su planu suteikti laisvę visoms tautoms nuo Italijos ligi Suomijos. 1863 II 20 kng. Napoleonas įteikė ciesoriui memorialą, kurio pagrindinės tezės buvo šios: (1) Lenkijos atsteigimas — pranzūzų politikos aksioma, kiekvieno prancūzo idealas, nepaisant jo politinės srovės ir amžiaus. — (2) Dabartinis momentas yra tinkamas, kita tokia proga gal niekad nepasitaikys: esama ir analogijos su italų klausimu, kuris pradžioje irgi buvo laikomas demagogine avantiūra, o

---

[204] **Dzieje 1863 roku,** I, 287-290.

[205] **Dzieje 1863 roku**, I, 291-295, šaltiniais nurodoma: H. v. Sybel, **Die Begründung,** II, 496-497, ir **La Pologne et la diplomatie**, 127, 132, 174, 185.

vienok "kas paneigs, kad to atmintino karo pasisekimas atidaręs naują tautų teisės ir modernios tarptautinės politikos erą, tiek pat priskirtinas neįtikimam prancūzų vieSosios nuomonės pajudėjimui, kaip ir pergalėms prie Solferino ir Magentos?" — (3) Sunkumų esama tik nustatant diplomatinės akcijos planą, kuriame numato "oficialią akciją" — ultimatumą Berlynui nutraukti intervenciją Lenkijoj ir susitarimą su Rusija, — ir "slaptą akciją" — patikimo asmens pasiuntimą su imperatoriaus laišku kaizeriui Pranciškui Juozapui. Veikla turi būti pagrįsta bendradarbiavimu su Anglija ir Austrija, grąsinant lik Prūsijai. Anglijai turi rūpėti Rusiją nustumti nuo Dardanelų, o Austrijai rūpi įsitvirtinti Vokietijoje. Už Galicijos perleidimą Lenkijai ir Venecijos Italijai, Austrija gautų atlyginimą Vokietijoje; gi Prancūzija gautų kairįjį Reino krantą. — Tasai planas turi ir Mieroslavskio, ir vengrų, ir Mazzinio įtakos žymių. Napoleonas III į savo pusbrolio memorialą atsiliepė vasario 22: "Tai, ką tu siūlai, yra, kaip pats sakai, svajonė, tačiau tai svajonė, kuri gali kurį nors rytą tapti tikrove," tik Napoleonas prašė nesupainiot jam kelio, nes turima reikalo su labai pavydžiomis valstybėmis, o antra, jei spauda ragins pergreit veikti, tai jis būtų priverstas padaryti deklaraciją, kuri reikalą apsunkintų.-[0,i] Taigi, Napoleonidams rūpėjo visą Europos žemėlapį pakeisti. "Lenkijos" reikalas tebuvo epizodas.

Kaip matėme, 1863 II 9 Čartoryskis sukilimą smerkė, o vasario 16 telegrafu ragino jį palaikyti, o prancūzų kabineto posėdis vyko tik vasario 18 ir po to prasidėjo flirtas su Austrija, Čartoryskio agentas Krokuvoje, Stan. Kožmian, rašo, kad "vasario mėnesio pirmosios pusės galop" asmeninis Napoleono III sekretorius Mocquard įspėjo Čartoryskį, kad dalykų padėtis pasikeitė ir kad reikia sukilimą palaikyti, ir patsai Napoleonas pasakė Čartoryskiui, "sukilimas tepatvers, o pamatysime". Esą, Mocqardas buvęs Napoleono slaptų misijų vykdytojas lenkų reikalais, kaip ciesoriaus asmeninis gydytojas Dr. Conneau buvo agentas italų klausimais, — deja, anot Szelągowskio, "tik toksai buvo tarp jų skirtumas, jog Conneau tikrai mylėjo Italiją, kurią jis laikė savo antrąja tėvyne, o Mocquardas laisvalaikiu rašydavo meno dalykėlius — ciesoriaus politikos labui ir dalinai savo malonumui." Betgi pagrindinis Čartoryskio šaltinis prancūzų politikos įmantrybėse buvo Aleksandras Walewski, buvęs Krymo taikos konferencijos pirmininkas ir Prancūzijos užsienio reikalų ministeris, 1831 m. lenkų sukilimo dalyvis. "Patsai Napoleonas anuo metu lenkams buvo visiškai neprieinamas, o kiekvienam, žinančiam jo konspiratoriškos politikos kelius, tai labai svarbus ženklas. Tai buvo įrodymas, jog jis kūrė savo diplomatijai *alibi,* slėpė, kad jis buvo užimtas lenku reikalu." Nėra aišku, ar Walewskis ką nors sakė Čartoryskiui prieš vasario 16, tačiau kovo 11 jis sakė baltukų pasiuntiniui Povilui Popieliui: "Tasai sukilimas, neapgalvotas, ne laiku, nepatogus ciesoriaus politikai; tačiau pasakysiu tamstai, kad, nepaisant dabartinio avantiūrinio pobūdžio, lenkų klausimas niekad po padalinimų, nei 1814 nei 1831 metais, nebuvo tapęs tiek europiniu, kaip dabar. Kad tamstą įtikinčiau, patikimai pasakysiu, kaip padoriam žmogui, tai kas yra paslaptis visam Paryžiui, — kad šį vakarą kng. Metternichas išvažiuoja Vienon su ciesoriaus pasiūlymais."

---

[206] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 391-392.

Tačiau ilgametis Paryžiaus policijos prefektas Jean Pietri, atstatytas iš pareigų dėl savo priešiškumo avantiūrai Meksikoje, maždaug tuo pačiu laiku pasakė Vlad. Mickevičiui: "Jaunystėje gyvenau artimai su lenkais, greta kai kurių jūsų emigrantų kovojau prieš Liudviką Pilypą, jaučiu jūsų reikalui nuoširdžiausią užuojautą. Taigi pažįstu, regiu ciesorių ir žinau, kad jis neskelbs Rusijai karo dėl jūsų, o be karo pražūsite, kaip 1831 m. Galų gale ne mano reikalas jums patarinėti, bet laikiau sau pareiga jus įspėti, kad nepasikliautumėte Prancūzija, nes skaudžiai nusivilsite." Mickevičius skubiai nuvyko pas Severiną Gałęzowskį, bet tasai atsakė: "Ciesorius taip kalba, bet pasielgs kitaip."

Čartoryskis pasikliovė ir liepė sukilimą remti, iš revoliucinio padaryt jį tautiniu. Kaip matėme, po to baltukai paskelbė Liangevičių diktatorium ir pradėjo dalyvauti pogrindžio vyriausybėje, o sukilimas virto "ginkluota demonstracija", belaukiant užsienio intervencijos.[207] Kraštan buvo perduotas Napoleono pasakytas Valevskiui žodis — "Durez". Dar vasario 7 Paryžiaus instrukcija konsului Valbezanui peikė sukilimą ir viltis dėjo į "nuosaikius žmones", bet vasario 23 instrukcija jau liepė konsului patarti abiejoms pusėms laikytis nuosaikiai, uoliai stebėti įvykius, vieton raportų du kartu į mėnesį — nuolat šifruotais laiškais ir telegramomis pranešinėti apie visus įvykius. Valbezanui paprašius, pogrindis pradėjo jam teikti pranešimus iš kovos lauko, apie rusų ir sukilėlių pajėgas, ir tt. Tarpininku buvo jaunas grafo Andriaus Zamoyskio sūnus Vladislovas. Valbezanas pradėjo nebevengti lenkų ir atvirai kalbėjo, kad kartą jau pasiėmusi reikalo, Prancūzija jo nepames, to reikalauja garbė, o dar kitiems kalbėjo, kad Lenkijos sienos bus sukilėlių krauju nužymėtos.[208]

Anglų kovo 2, nota Petrapiliui ir netikėtas uolumas, raginimas, kad visos 1815 m. Vienos Traktato šalys darytų demaršą Petrapily, nustebino prancūzus. Vistik nutarta kvietimą priimti ir kalbėtis. Galvodamas, kad geras patarimas padės, kovo pradžioje Napoleonas III parašė carui asmeniską laišką, ragindamas padaryti Lenkijai nuolaidų. Pasikalbėjime su rusų ambasadorium Budbergu jis kartą išsireiškė, kad "kai kada reikia mokėti atitinkamu laiku nusikirsti sau ranką". Ir de l'Huys kovo 9 parašė kng. Montebellui, kad "jei rusų dvaras yra nusistatęs, kaip tikimės, eiti nuolaidų keliu, tai gal jis rastų reikalingu nelaukti ligi jungtinio valstybių demaršo", ir kad Prancūzija pirmoji pasveikintų tokį Rusijos žingsnį, kuris "padarytų nebereikalingais to pobūdžio pareiškimus, kuriuos siūlo anglų kabinetas." Nors susirašinėjimas nebuvo paskelbtas, betgi buvo kalbama, jog Napoleonas raginęs rusus išeiti iš Karalystės, padaryti ją nepriklausomą su d. kng. Konstantinu soste.

Atsakymo belaukiant, spaudai duotas potvarkis opiniją kaitinti Lenkijos naudai, o Krokuvos komiteto pasiuntinį Liudviką Wodzickį ir de l'Huys, ir Valevskis, ir Mocquardas tikino, kad lenkų reikalas niekad taip gerai nestovėjęs, kad sukilimą reikia gaivinti. Valevskis sakė, kad Napoleonas norįs grąžinti padėtį, buvusią prieš 1830 m., o jei rusai nesutiktų, tai esama sumanymo sukurti nepriklausomą Lenkiją su vienu austrų erzherzogų soste, tad reikia plėsti sukilimą. Mocquardas pridėjo: "Praplėskite sukilimo teritoriją, nes tatai gali paveikti sienas."

---

[207] Sokołowski, **Powstanie Styczniowe**, 226, 209.
[208] **Polska Jej Dzieje i Kultūra**, III, 408.

Kovo 9 gautas caro atsakymas Napoleonui. Buvo kalbama, kad caras atmetė siūlymą, bet užtikrino, jog, sukilimą numalšinus, jis paskelbs amnestiją ir suteiks institucijas, "vadovaujančias jų materialiems interesams." Rytdieną Napoleonas pasikvietė Budbergą ir pasakė, kad Petrapilio atsakymas turi nepriimtinų siūlymų, neduoda jokių pažadų, ir atsisveikindamas tarė: "Prašau pasakyti imperatoriui, kad jeigu, gink Dieve, būčiau priverstas stoti jam priešiškon stovyklon, tai būčiau labai liūdnas ir nelaimingas."[209] Dabar prancūzai rimtai ėmėsi derybų su Anglija ir Austrija.

Deja, tų valstybių vadovai turėjo kitokių tikslų ir niekad neketino sukilimui padėti — o tik suvaldyti prancūzų ambicijas.

Prancūzijos senatas gavo 17 peticijų, pasirašytų 650 įžymiųjų asmenų, reikalavusių teikti Lenkijai pagalbą. Kovo 14 posėdyje Laraby pranešė apie peticijas, atsargiai kalbėjo apie Rusiją ir Prūsiją, šiltai apie Lenkijos kančias ir apie caro šaunius ketinimus, tik apie Angliją išsireiškė aštriai. Kovo 17 prasidėjo Senato debatai tuo klausimu.

Visa eilė kalbėtojų iškilmingai pritarė peticijoms, bet markizas La Rochejaquelein kovo 18 pasisakė prieš kišimąsi į svetimus reikalus ir prieš Rusijos įžeidinėjimą. Po Krymo karo, Rusijos nusistatymas Prancūzijos atžvilgiu buvęs lojaliausias ir esama įrodymų, kad 1860 m. Rusija atsisakė dalyvauti koalicijoje prieš Prancūziją. Lenkų atžvilgiu, rusai tęsėjo visus įsipareigojimus, o sukilimas yra visa-europinių suokalbių pasekmė. "Kas gi buvo Garibaldžio adjutantu, kai jis vykdė tariamąjį Sicilijos ir Neapolio nukariavimą? Juo buvo dabartinis Lenkijos diktatorius p. Liangevičius, kuris anąsyk tautybės idėją vykdė Italijoj, o dabar Lenkijoj. Tik anąsyk Italijoj jis buvo priešiškas popiežiui, gi Lenkijoj tapo geru kataliku ir netgi reikalauja, kaip rašo spauda, kad savanoriai į jo gretas prieš tai atliktų išpažintį. Tai vis tie patys žmonės, užsidedą įvairias kaukes, tačiau lengva juos atpažinti. Tereikia jų gyvenimą patyrinėti... Kokiai tautybei priklausė tie, kurie nužudė gen. Lüdersą? kurie mėgino nudėti, paskui užnuodyti markizą Wielopolskį, ... kurie mėgino nudėti d. kng. Konstantiną, kai jis su d. kunigaikštiene atvyko Varšuvon, veždamas lenkams taikos žodžius? Kokiai tautybei jie priklausė? Tai nebuvo lenkai. Ne, mums besidomintiems Lenkija, jie nebuvo lenkai. Kas gi jie buvo? revoliucininkai. Visur jų yra." Senis markizas savo kalbą baigė priminimu, kad "esame prancūzai, ne lenkai, to neturime užmiršti. Tad išlaikykime savo užuojautą Lenkijai, tačiau pirmiausia būkime atsidavę Prancūzijos interesams... pasaulio taikos gynybai, kurios negalime paaukoti riteriškai avantiūrai, kuri dabartinėje būklėje būtų pamišimas... Nekurstykime silpnųjų, nesiimkime ant savęs atsakomybės už jų kentėjimus, kai esame apsisprendę juose nedalyvauti. Mūsų geri santykiai su Rusija, mūsų užuojauta lenkams, leis mums pirmuosius paveikti, kad sušvelnintų savo dalinai pateisinamą rūstybę, kitus gi, kad, turėdami šaunias ir liberalias intencijas, baigtų griuvėsius tegalinčią pagimdyti kovą, kurią jaučia visa Europa."

Po to žodį paėmė kng. Napoleonas. Karštoje kalboje jis neigė lenkų sukilimo saitus su revoliuciniu sąjūdžiu, su Mazziniu ar kitais. "Ir Garibaldis, į kurį perkūnais trankoma, tarnavo karininku Napoleono III vadovybėje ir

---

[209] **Dzieje 1863 roku**, II, 313-317.

buvo jam klusnus; galų gale italų karo metu imperatorius niekad nesiskundė revoliucinėmis užmačiomis.” Lenkų sąjūdis yra vieningas, “jis iškilo aplinkybės dėka, kadangi, kaip kadaise pasakė garsusis kalbėtojas, esama ribos piktai valdžiai pakęsti.” Nupasakojęs sukilimo priežastis, Napoleonas tęsė: “Šiandien tėra tik vienas išdavikas; savigarbos sumetimais neminėčiau to žmogaus vardo, jei jis nebūtų čia įvardintas ir giriamas. Tai markizas Wielopolski. Taip, tas žmogus pavydėjo garso, ir kam? Manding... tik du žmones galime su juo sulyginti. Jis pavydėjo laurų Hudsonui Lowe, tam didžiojo žmogaus budeliui, ir generolui Heynau, tam moterų plakikui; jis dargi pralenkė juos, kadangi anie žmonės, prideramai istorijos pasmerkti, tarnavo savo aistroms, tačiau savo krašto aistroms. Ministeris Wielopolski juodu pralenkė ne jų padarytu blogiu, nes tai neįmanoma, bet savo kilme ir, kaip visi atskalūnai ir visi išdavikai, pasistūmėjo toliau nei anie.” Napoleonas nupasakojo įvykius, citavo sukilėlių atsišaukimus ir rusų dokumentus, valstybės tarybos narių atsistatydinimą, jų tarpe ir vyskupo Felińskio (tatai vyskupui kainavo ilga tremtimi), ir palygino įvairių kraštų nuotaikas sukilimo atžvilgiu. “Esu giliai įsitikinęs, kad prancūzų imperija su Napoleonu III priešaky, gali ir privalo lenkų bylą paimti į savo rankas. ... esu tikras, kad mūsų pareiga atitinka mūsų pajėgumą. Bet reikia skubėti; kraujas latakais teka... Tad veikite, veikite! Ponai! kiekvienas iš mūsų teatlieka savo pareigą ir štai kaip formuluoju savo troškimą: norėčiau, kad sukilimas patvertų, kad gautų paskatinimo, nes jis yra teisus; imperatorius tepadaro tai, ką jis laiko galįs nuveikti Prancūzijos labui ir didžiosios bylos interesui; viešosios opinijos paremtas, jis tikrai tai padarys; senatas teneduoda jam patarimų, kuriuos galima piktai aiškinti.”

Prieš markizo La Rochejaqueleino priekaištus balsą pakėlė ministeris Walewskis. “Negaliu tyla apeiti to, ką savo kalbos galop pasakė ponas La Rochejaquelein, tarsi Mazzini buvo lenkų sukilimo versmė, tarsi Liangevičius esąs Garibaldžio agentas, Mazzinio, o gal netgi Ledru Rollino. Daugiau, p. La Rochejaquelein teigia, kad imperatoriškoji vyriausybė visa tai žinojo. Tai netiesa! netiesa! netiesa! Lenkų sukilimas nėra nei Mazzinio, nei Garibaldžio, nei Ledru-Rollino darbas, jis yra tautinis vyksmas!”

Galop, imperatoriaus pažiūroms dėstyti žodį paėmė ministeris be portfelio Billault. Jo nuomone, senate girdėtos kalbos yra pavojingos, laikas ramiai ir blaiviai dalykus svarstyti. Jis pasiprašė sutikimo pilniau pasisakyti kitą dieną, ir kovo 19 Billault pasakė ilgą kalbą. Apžvelgęs Prancūzijos laimėjimus ir didybę, jis teiravosi, “Ar lenkų bylos labui pridera šiandien tą politiką mesti? bylai, kuri prieš mus sukeltų Šventąją Sąjungą...? Ar pridera, kad Prancūzija prisiimtų tokią sunkią naštą? Lenkų byla yra europinė, ji rūpi visoms kitoms tautoms, kaip ir mums.” Jis atsišaukė į generolus ir į kardinolus padėti išmintingos ir sėkmingos poltikos kelyje. Galop Billault pažymėjo, kad sukilimas nusikratė tam tikrų revoliucinių bruožų ir tapo tautiniu. Kovo 22 valdinis “Moniteur” paskelbė Napoleono III laišką: Billault “teisingai ir iškalbingai išdėstė paties imperatoriaus pažiūras, suderino Prancūzijai brangias simpatijas su pagarba svetimiems valdovams ir vyriausybėms, ir kitokio aiškinimo negali būti.”

Tos poltikos buvo laikomasi per kelias savaites. Kai rusų pasiuntinys Budbergas nusiskundė priešiškais prancūzų spaudos balsais, keli laikraščiai

susilaukė iš vyriausybės įspėjimo, o kovo 22 "Moniteur" laidoje, šalia Napoleono laiško, tilpo ir pranešimas, kad Rusijos ir Prūsijos ambasadoriai paneigia gandus apie rusų karinės voros perėjimą per prūsų sieną. Spauda buvo paraginta mažiau reikšti simpatijų lenkams, neteigti, kad prancūzų intervencija įvyks. Kai Anatole Forge išleido brošiūrą, kurioje karštai ragino ginklu padėti lenkams ir bjaurojo rusų barbariškumą, prieš jį buvo iškelta byla dėl "draugingos valstybės" įžeidimo. Bažnytinių reikalų ministeris Rouland aplinkraščiu paragino vyskupus neminėti lenkų klausimo savo ganytojiškuose laiškuose ir viešuose pareiškimuose. Vyriausybė uždraudė vaidinti veikalą, kuriame tarp kitko buvo vaizduojamas rusų pralaimėjimas prieš sukilėlius. Paryžiuje, Marselyje ir kitur suimta kelios dešimtys asmenų už perdidelį uolumą demonstracijose lenkų klausimu: suėmimai buvo plačiai garsinami, paleidimas už poros dienų nutylimas. "Tas viskas vyko tuo pačiu metu, kai Mocquard ir Walewski ragino Paryžiun atsilankančius lenkus palaikyti sukilimą, jį teritoriniai praplėsti, kadangi kur sieks kovos už nepriklausomybę, ligi tol sieks busimosios lenkų valstybės sienos." Paryžiuje viešėjęs sukilimo dalyvis Rochebrun, faktinai nusivylęs sukilimu, buvo paties ciesoriaus priimtas audiencijoje ir sklido gandas, "neteisingas, bet anuomet įkyriai kartojamas, keliais atvejais spaudoje atžymėtas, kad tasai buvęs prancūzų puskarininkis, o dabar lenkų generolas, buvo apdovanotas Garbės Legijono kryžiumi."[210]

Kai rusai pirmą kartą susidūrė su prancūzų reakcija į Alvenslebeno konvenciją, Gorčakovas pareiškė, kad caras yra pasiruošęs daryti visa įmanoma, jei patsai Napoleonas to pageidautų, tačiau "kiekvienas kombinuotas diplomatinis veiksmas Petrapily susilauks rusų vyriausybės kieto pasipriešinimo (une résistance à outrance)." Kita vertus, ir Napoleonas apsisaugojo sau lieptą grįžti atgal į bičiulystę su Rusija, jei kng. Metternicho misija nepasisektų. Ambasadorius kng. Montebello Petrapily atsidūrė nesmagioje padėtyje, kai jo ministeris pareikalavo atsiliepti į jo kovo 10 d. paklausimą. Montebello kovo 21 parašė oficialų atsakymą ir privatų laišką ministeriui. Jis pripažino, kad rusų sluogsniuose esama nuotaikų nusikratyti Lenkija, tačiau tokių ratelių nusistatymas yra pagrįstas ne teisingumo ir lenkams palankumo sumetimais, bet atbulai — neapykanta. "Tai visų pirma senarusių partija, skelbianti idėją, kad Rusija turi tapti grynai azijine pajėga ir nesikišti į europinius reikalus", tačiau Montebello užtikrina, kad tokia mintis niekad neprigijo Aleksandro galvoje. Ambasadorius išdrįsęs tą klausimą paliesti pokalbyje su Gorčakovu, kuris tokią mintį griežtai atmetė kaip absurdą, kurio negalima rimtai traktuoti. Tokią idėją atmeta ne tiktai caro pareigos pojūtis, "kuris monarchui neleidžia išsižadėti iš tėvų paveldėtų valdų," bet ir įsitikinimas, kad rusams išėjus iš Lenkijos Karalystės dabartinėse jos sienose, "neįmanoma daleisti, kad maža valstybėlė, apsunkinta didžių istorinių prisiminimų, pasiliktų rami ir savo likimu patenkinta; juo sunkiau yra prileisti, kad galima penkiems milijonams lenkų suteikti nepriklausomybę, ir kad likusieji 15 milijonų kitapus Karalys-

[210] **Dzieje 1863 roku**, II, 334-343. Rochejaųueleino ir kng. Napoleono kalbos buvo išleistos atskiromis brošiūromis. **The Annual Register 1863,** 194-197, skelbia kitas kng. Napoleono ir Billaulto kalbų ištraukas, bei Napoleono III kovo 21 laišką Billaultui.

tės sienų pasiliks klusnūs svetimų valstybių valdiniai. Šiuo punktu Prancūzija susilaukė iš rusų kanclerio pusės stipraus ir logiško *non récevoir."*

Čartoryskio stovykla dabar pasuko į sukilimo pusę, o iš Paryžiaus grįžęs Popielis Krokuvoje pasakojo apie Metternicho misiją ir "raudonojo kunigaikščio" Napoleono kalbą, ir skelbė, kad bajorijai nieko nebeliko, kaip tik sėsti į "našlį balną", gelbėti "tautos garbę" ir paskatinti užsienio intervenciją. Deja, tuo tarpu krito Liangevičiaus diktatūra. Nusiminimo banga persimetė į Vakarus, į sukilimui palankius sluogsnius.

Kng. Napoleono kalba senate "sumaišė ciesoriaus kortas. Kiek galima spręsti iš vėlesnio patikimo susirašinėjimo tarp pusbrolių, ... galima įtarti, kad, žinodamas savo brolį, [kng. Napoleonas] bijojo, kad ciesorius gali pasitraukti iš viso reikalo, ir todėl norėjo savo rankomis sudeginti grįžimui tiltą, t.y., į draugystę su Rusija. Ir dalinai tas jam pavyko. Nors Billault savo vėlesnėje kalboje atsiprašė caro Aleksandro, vienok ciesoriaus pusbrolio žodžiai, asmeniškai įžeidžiantieji Aleksandrą, negalėjo būti atšaukti. Tasai incidentas galutinai sugadino asmeninius ir valstybinus santykus tarp Rusijos ir Prancūzijos." [211] [212]

Liangevičiui pasitraukus Austrijon, kng. Vlad. Čartoryskis lankėsi pas ciesorių. Napoleonas III pasakė, "dabar viskas baigta, pralaimėjimas yra lemiamas ir sunku ką daugiau beveikti." Čartoryskis ramino, kad sukilimas vedamas partizanine kova, tatgi vieno dalinio sumušimas nebaigia kovos ir kitose vietose pasireiškia nauji daliniai. Jei reikia europinei akcijai palengvinti, tai lengvai galima sudaryti naujus dalinius ir kovą vesti toliau. Napoleonas atsakė: "Jei taip, tai kas kita, tai pamatysime, nes aišku, kad jei sukilimo nebebūtų, tai pranyktų ir pagrindas valstybių įsikišimui."[213]

Kaip matėme, narsios kalbos iš Paryžiaus pasiekė ausis Lenkijoj ir Lietuvoj. Valstybės Tarybos ir kitų organų pareigūnai masiniai atsistatydino, baltukai įstojo į sukilimo darbą, Lietuvoje baltukai irgi atsistojo greta raudonikių. O tuo tarpu vyko gyvos diplomatinės intrygos, rungėsi anglų, austrų, prūsų, prancūzų pažiūros. Prancūzams nepavyko įtikinti kitų, ir de l'Huys sutiko su anglų "didžiosios demonstracijos" Petrapily mintimi, kad ir prieštaraudamas britų spaudimui intervenciją pagrįsti Vienos 1815 m. traktatu. "Anglijai visai nerūpėjo lenkų interesas, bet visiškai sukiršinti Prancūziją su Rusija, tad jie nieko neturėjo prieš, kad prancūzų vyriausybė savo notos nepagrįstų 1815 m. traktatu. Jai tik rūpėjo, kad iš Paryžiaus išeitų nota Petrapilin," teigia Przyborowskis.[214] Intervencijai artėjant, "kng. Gorčakovas į visas puses garsino" caro amnestijos manifestą, ne tik Lenkijoj, bet ir Lietuvoj. 1863 IV 17 jis galų gale susilaukė trijų ministerių atvykimo su notomis.

Gorčakovas pirmiausia priėmė kng. Montebello. Prancūzų nota buvo labai mandagi ir vengė kalbėti apie Vienos traktatą ir Lenkijos teises. Prancūzai pabrėžė, kad "sukilimui būdinga ir jam išimtinę reikšmę teikia ta aplinkybė, kad tai nėra pereinamosios krizės pasekmė," bet kiekvienos generacijos perijodiškas reiškinys, kuris įrodo ligšiolinių kombinacijų negyvenimiškumą.

---

211 **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 408.
212 **Ibid**.
213 **Dzieje 1863 roku**, II, 349; Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 228.
214 **Dzieje 1863 roku,** II, 369-370.

Krizė Lenkijoj veikia kitus kraštus ir gali sukelti "liūdniausių painiavų". Todėl Prancūzija reiškia vilties, kad rusų dvaras "priims pastabas, kurios vertos jų dėmesio aukščiausiam laipsny" ir bus gaivinami "liberalinių ketinimų, kurių šaunius įrodymus rodo caro Aleksandro vyriausybė", ir "pripažins būtinumą surasti priemones, kad Lenkiją pastačius į patvarios taikos būklę". Gorčakovas žinojo, kad, nepaisant notos nuolankumo, Paryžiuje buvo kalbama apie tai, kas darytina, jei rusai neigiamai atsakys į notas; kad buvo galvojama apie prancūzų ir švedų išlaipinimą Kurše, kad Švedija stiprino savo Karlskronos bazę ir laivyną, kad buvo šnekama apie 60,000 prancūzų ekspediciją per Triestą ir Austriją į Lenkiją. Tų kalbų akivaizdoje, Rusija mobilizavosi, stiprinosi, ruošėsi savo laivyną gelbėti, — ir siūlėsi vesti pokalbius, laimėti sau laiko, Muravjovui besiruošiant vykti Lietuvon ir Rusijoje bekurstant kraštutinį šovinizmą.

1863 IV 26/14 Gorčakovas išsiuntinėjo savo pasiuntiniams Londone, Vienoje ir Paryžiuje notas. Vyriausiojo sekretoriaus "žydelio" Hamburgerio surašyta nota prancūzams buvo mandagi. Gorčakovas rašė, jog prancūzų nota įtikino jo viešpatį, "kad imperatoriaus Napoleono vardu išdėstytos mintys pilnai atitinka jo paties požiūrį į dalykus", kad caras giliai liūsta dėl sukilimo ir "karštai trokšta pagreitinti jo galą". Rusija turi dar didesnio intereso taikai sugrąžinti, tačiau visos ligšiolinės pastangos buvo bergždžios. "Liga, kuria Karalystė serga, nėra paskiras faktas. Visa Europa yra jos paliesta. Revoliuciniai siekiniai, mūsų epochos nelaimė, susitelkė ton nelaimingon šalin, kadangi ten randa pakankamai degalų sukurti gaisrui, kuris gali visą žemyną nusiaubti." Caras nuo pat pradžių stengėsi, kad visos jo valdos žengtų pastovios pažangos keliu. Prancūzų vyriausybė turinti žinoti, jog visuotinės revoliucijos gaivalams veikiant veik visose šalyse, prasiveržę neramumai nenuraminami vienos vyriausybės. Todėl, "iš mūsų reikalauti užgesinti ugnį, kuri iš lauko gauna neišsemiamą paramą, reikštų klausimą uždaryti į ratą be išėjimo." Galop reiškiama viltis, kad Napoleonas "neatsisakys suteikti nuo jo priklausančios moralinės paramos, kad rusų monarchui palengvinti vykdyti savo užduotis lenkų Karalystės atžvilgiu, savo prievoles Rusijai, ir savo tarptautinius santykius su kaimynais ir didžiomis Europos valstybėmis."[215]

Anglų ir prancūzų spauda rusų atsakymuose matė pripažinimą, kad Lenkijos Karalystės klausimas esąs europinis — dėl europinės revoliucijos gaivalų dalyvavimo, — ir mėginimą išvengti 1815 m. Vienos traktato įpareigojimų, kuriuos, anot notos anglams, lenkų sukilimas 1830 m. nušlavė. Spauda matė ir rusų žaidimą laikui laimėti, bevedant "bergždžius" pokalbius. Niekas netikėjo ofiziozo "Moniteur" teigimui, jog rusų atsakymai "teikia pagrindo deryboms, galinčioms privesti prie susipratimo tarp kabinetų, kurie šiuo metu ieško būdo teisėtiems Lenkijos interesams apsaugoti." Ministeris Drouyn de l'Huys 1863 V 4 rašė savo ambasadoriui Vienoje, kng. Grammontui, kad prancūzų notos priėmimas rusuose "leidžia mums tikėti, jog netrukus nusistovės sutarimas dėl tinkamiausio elgesio, dėl klausimo galutinio išrišimo." Jis sutinka su Gorčakovo išvadomis, atmetant 1815 m. stipuliacijas ir ieškant "vaisto" naujoje kombinacijoje. Tad Vakarams reikia skubiai savitarpyje susitarti.[216]

---

[215] **Dzieje 1863 roku**, III, 358-359.
[216] **Ibid**., III, 364.

Kng. Čartoryskis balandžio 29 rašė baltukams, kad, nenorėdamas vienas reikštis, Napoleonas stengiasi "visą Europą įtraukti į moralinę akciją prieš Rusiją", bet tikros pagalbos telaukia iš Švedijos ir Turkijos — "Kaukaze galima būtų daug pakenkti Rusijai, jei būtų tam pinigų; iš ten nuolat šaukiamasi pagalbos." Jis pranešė apie 8,000 šautuvų išsiuntimą į Krokuvą ir ragino reikalą palaikyti "tiesioginį ryšį" su Centr. Komitetu. Gegužės 4 jis pakartojo tą raginimą ir pranešė gavęs Centr. Komiteto laiškus, jog jis bus skiriamas įgaliotiniu. Drauge jis pranešė, jog "p. Drouyn de Lhuys yra nuomonės, kad Taut. Vyriausybė dar trumpam susilaikytų nuo atsišaukimo į Europą, ... ligi paryškės klausimo padėtis europiniu požiūriu". Napoleonas nori, kad reikalavimai rusams būtų svarstomi "europinės konferencijos", bet Anglija ir Austrija to nenori. Nepasitikėjimas Napoleonu daug kliudo ir nudelsia diplomatines derybas. Jei konferencija vyktų "šiandien", tai Austrija reikalautų administracinės autonomijos visoms rusų užgrobtoms sritims, o Anglija — 1815 m. traktatų įgyvendinimo plačia prasme. Gi Prancūzija — *nepriklausomybės* Lenkijai, kad ir apkarpytai", t.y., be Lietuvos ir Rusios.[217]

1863 V 14 Čartoryskis, oficialiai dar nebūdamas sukilėlių diplomatiniu agentu, pranešė, kad prancūzai mėgina sau užsitikrinti bent moralinę Anglijos ir Austrijos talką ir siūlo europinę konferenciją, nes tuo atveju Anglija bent veiksmais negalėtų Prancūzijai prieštarauti. Napoleonas pareiškęs Budbergui, kad praėjo laikas vien administracinėms koncesijoms, reikia nepriklaumybės. Esą prancūzai sąmoningai nenaudoja "Lenkų Karalystės" termino, o naudoja "Varšuvos Kunigaikštystę", taigi platesnę teritoriją. O anglai įtaria Napoleoną, kalba apie 1815 m. traktatą ir baigia taikos linkėjimais; jie "prieš savaitę" pasiūlė reikalauti paliaubų vieneriems metams. Napoleonas "neatmetė to nepraktiško siūlymo, jis dargi ragino, skatino, — vis vildamasis anglus labiau sukompromituoti." Napoleonas, "kaipo asmeninis Aleksandro bičiulis, siuntinėja jam patarimus, pageidavimus, kurių Rusija jokiu būdu negali priimti, iš kitos pusės jis skatina ir pastūmėja Angliją statyti irgi nepriimtinus reikalavimus, pamaži veda į tai, kad jai beliktų pasirinkti tarp nužeminimo ir karo, kurį ji pati gali ir nevesti, kad tik leistų Prancūzijai karą vesti", ir kursto Austriją perleisti Galiciją. Rusai mėgina atitraukti Austriją, kurią ir Prūsai vilioja nuolaidomis — ir gąsdina vengrų bei Venecijos revoliucija. "Kartoju, karas man atrodo neabejotinas, — tik klausimas ar jis ištiks pakankamai anksti, atitinkant krašto reikalus." Čartoryskis patarė plėsti sukilimą ukrainiečių srityse, ir galop pranešė, kad Napoleonas nepataria dėtis su vengrais.[218] Varšuvai labai nepatiko kalbos apie Karalystę, Vakarams neužsimenant apie Lietuvą ir 1772 m. sienas.

Po įkyrių derybų tarp Londono, Paryžiaus ir Vienos, galop gimė "šeši punktai" ir paliaubų sumanymas. 1863 VI 17 Prancūzų nota Gorčakovui buvo nepaprastai mandagi ir siūlymus vaizdavo kaip pagrindą deryboms, o ne sąlygas. Padėtis Lenkijoje esanti šlykšti, siautėja neapykantos ir kraujo liejimas. Rusų dvaras, be abejo, trokšta, kad tasai naikinimas greičiau liautųsi. Tačiau, abi pusi erzintų pokalbių metu vykstančios kovos, todėl prancūzai siūlo "provizorinę pacifikaciją", arba paliaubas. O kai dėl derybų, jose turėtų

---

[217] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 254-255, 258.
[218] **Działalność Dyplomatyczna,** I, 260-263.

dalyvauti visos 8 valstybės, kurios pasirašė Vienos kongreso nutarimus.[219] Birželio 20 de l'Huys parašė Londonan ir Vienon, kad, deryboms su rusais artėjant, reikėtų solidariai suderinti savo pažiūras ir pagrindus, ypač jei rusai atmestų siūlymus. Birželio 21 Montebello iš Petrapilio rašė, kad Lenkijoj rusų valdžia nesiekia toliau durtuvo (La puissance de la Russie ne s'étend pas au cela de la pointe de leurs baionettes).[220]

Rusų atsakymo ilgai laukti nereikėjo. 1863 VII 13/1 rašytoje notoje savo ambasadoriui Paryžiuje Budbergui, Gorčakovas prancūzams rašė žymiai švelniau nei anglams. Rusija trokšta taikos. Deja, ji ne nuo jos priklauso, nes Lenkijon susitelkė visi europiniai revoliuciniai gaivalai ir tatai klausimą daro enropiniu. "Tuo atžvilgiu juo labiau turime atkreipti imperatoriaus Napoleono vyriausybės dėmesį, kad vienas pagrindinių agitacijos židinių yra Paryžiuje. Lenkų emigracija, pasinaudodama savo draugystės pažintimis, sukūrė ten platų suokalbį, tikslu turintį iš vienos pusės klaidinti viešąją opiniją Prancūzijoje, panaudojant pavyzdžio neturinčius šmeižtus, gi iš kitos pusės kurstyti Karalystėje netvarką ar tai teikiant materialinę paramą, ar slaptojo komiteto terorizmu, o svarbiausia, skleidžiant gandus apie užsienio intervenciją neišmintingiausiems sukilimo siekiniams paremti." Jei tos įtakos iš svetur nebūtų, tai maištas jau seniai būtų liovęsis, gyventojų didžiumai esant abejingai. "Tad ten reikia ieškoti moralinių paskatinimų, siekiančių liūdnos dalykų būklės prailginimo", kurios galo "prancūzų vyriausybė, kaip ir mes, trokštame vardan taikos ir žmoniškumo." Gorčakovas nurodė, kad didžiuma "šešių punktų" faktinai yra suteikta Lenkijai, tačiau: "Kol patvers dabartinė netvarka, kol bus užsienio intervencijos vilties, kuri yra pagrindinis sukilimo variklis, tokios padėties neišvengiamos pasekmės bus tos, kad, iš vienos pusės, bus sulaikomas carinės vyriausybės sumanytų reformų įgyvendinimas, iš kitos pusės, suskilusius lenkus skatins jas atmesti netgi ir tuo atveju, jei jos būtų praplėstos" prancūzų pasiūlyta prasme. Šeši punktai neprivers sukilėlių sudėti ginklus. Jie matys "dar vieną žingsnį pirmyn į jų vilčių ir pastangų tikslą, t.y., jiems rodomą simpatiją pakeisti veiklia intervencija jų pačių plačiausių svajonių naudai, o jų išvados iš šių siūlymų bus vsiškai atbulos pageidautiems rezultatams." Kai dėl paliaubų, tai jų negali būti tarp teisėtos vyriausybės ir slapto teroristinio komiteto, kurio gaujos slapstosi miškuose. Su tokio pobūdžio gaivalais tik viena tranzakcija tėra įmanoma: pasidavimas valdžiai. "Kai tas įvyks, mūsų garbingiausias viešpats paklausys savo maloningumo įkvėpimų." Atmetama ir 8 valstybių konferencija; siūloma trijų valstybių konferencija, ir reiškiama viltis, kad draugiškas išsiaiškinimas prives prie susipratimo su Prancūzija. "Smulkūs skirtumai... nėra tiek dideli, kad turėtume nustoti savitarpio susipratimo vilties."[221]

Įdomu, kad liepos 17 Gorčakovas buvo pasikvietęs kng. Montebello ir jam paskaitęs Paryžiun pasiųstos notos tekstą. Napoleono pasiuntiniui toji nota sudarė neigiamo įspūdžio ir jis pastebėjo, kad Prancūzijos vyriausybė tą notą laikys ne tiktai nepatenkinančia, bet įžeidžiančia. Tikrai, liepos 29 de l'Huys paragino Angliją ir Austriją atsiliepti vienodo turinio notomis ir pridė-

[219] **Dzieje 1863 roku,** III, 382-383, žr. taipgi pp. 386-387.
[220] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 431.
[221] **Dzieje 1863 roku,** III, 411-413.

jo savo projektą. Austrija nenoromis sakėsi sutinkanti su vienodo trijų valstybių atsakymo mintimi, bet Anglija ją atmetė. Galop kiekviena valstybė pasiuntė po atskirą atsakymą. Pasipiktinimas rusų išdidžiu tonu buvo didelis, Pirmoji atsiliepė Prancūzija.

1863 VIII 3 Drouyn de l'Huys pasiuntė kng. Montebello notą, kuri polemizavo su kng. Gorčakovo doktrinomis. Jis apgailestavo, kad rusų kabinetas, "keisdamas savo pirmykštę poziciją, formaliai atmeta mūsų raginimus ir jų vieton stato nepriimtinas propozicijas". Jau pat pradžioje nota pažymi, kad rusai klaidingai vaizduojasi Vienos traktato nuostatus ir sukilimą priskiria kosmopolitinei demagogijai. "Mūsų laikai matė įvairių sąjūdžių draskomas visuomenes," tad negalima "vienodai vadinti desperatiškas savo tautybę ginančios tautos pastangas, ir liguistų protų iškrypusias aspiracijas, besikėsinančias prieš visuomenės santvarkos pamatus. Lenkų sukilimo priežastys glūdi sąlygose, kurios nėra atsitiktinės; tai yra išdava padėties, trunkančios šimtą metų ir žymia dalimi prisidėjusios prie revoliucijos užgimimo ir nusistovėjimo Europoje. ... Lenkija atsiliepė, šaukdamasi ne į revoliucines aistras, bet į prakilniausius žmoniškus jausmus, į teisingumo, tėvynės ir religijos idėjas. Argi nėra neginčijamas faktas, kad visa lenkų tauta ir kiekvienas jos sluogsnis pagal savo išgales, veikliai arba budriai, priklausomai nuo vietos ir aplinkybių, kūnu ir siela prisidėjo prie sukilimo? Tokių reiškinių akivaizdoje, ką gi bereiškia kaž kokių revoliucinių komitetų veikla?" Nota priminė, kad visos Europos valstybės nuo Romos ligi Konstantinopolio, nuo Stokholmo ligi Lisabonos, Lenkiją užstojo. Rusų tariamasis sutikimas, sukilimą numalšinus, derėtis šešių punktų pagrindu, tėra išsisukinėjimas, kadangi geriausia priemonė aistroms nuraminti yra plataus pobūdžio nuolaidos, patenkinančios tautinius jausmus. Paliaubų atmetimas, vardan valstybinės savigarbos, turi kiek pagrindo, tačiau "didžios valstybės dignitetas neglūdi nelygios kovos prailginime." Amnestija, tikriau malonės pažadas, nėra pakankama, o mėginimas lenkų klausimą sutvarkyti tik kraštą išdraskiusių valstybių savitarpyje, yra apgaulė. "Esame įsitikinę, kad rusų dvaras, žengdamas tuo keliu į kurį nužengė, nutolsta nuo sveikos politikos ir nuo traktatų nuostatų. ... Prancūzija, Austrija ir D. Britanija atžymėjo būtinumą padaryti galą apverktinai, ir Europai pavojingai, dalykų būklei. Be to, jos nurodė priemones, kurios joms atrodė panaudotinos tam tikslui atsiekti ir siūlė savo talką tuo atžvilgiu. Jei Rusija nepadarys visko, kas nuo jos priklauso, kad įgyvendinus nuosaikius ir bičiuliškus trijų valstybių pageidavimus, jei ji neseks jai nurodytų priemonių, tai ant jos krenta sunki atsakomybė už pasekmes, kurių gali turėti tolimesnis neramumų patvėrimas." Prie notos buvo pridėtas ilgas memorialas, kuriame Drouyn de l'Huys išdėstė Prancūzijos pažiūras į Vienos traktato nuostatų prasmę ir Vakarų valstybių teises kištis į lenkų bylą.[222]

Notos tonas labai skyrėsi nuo ligšiolinių mandagumų. Kaip tik šiuo laiku buvo pasirodžiusi brošiūra, *L'empereur, la Pologne et l'Europe,* kurią parašė arba patsai Napoleonas III arba jo pavestas asmuo, ir kuri iššaukė sensaciją. Įvade buvo pasakyta: "Prancūzija pareiškė savo atjautimą Lenkijos likimui, imperatoriškoji vyriausybė nėra pratusi tuščiai skelbti savo simpatiją didžiajam reikalui. Jei būtų įmanoma lenkų klausmą spręsti taikiu keliu,

[222] **Dzieje 1863 roku,** III, 425-427.

būtų geriau, bet argi bus galima išvengti karo?" Autorius priminė Rusijai, kad Napoleonas visada jos atžvilgiu elgėsi su geriausia valia. Krymo karo metais jis būtų galėjęs pasinaudoti lenkų ketinimu sukilti, bet jis nesutiko; Paryžiaus kongrese jis rėmė Rusiją; 1861 m. valdžios organas "Moniteur" įspėjo lenkus nedėti vilčių į Napoleoną; 1862 m. prancūzų vyriausybė prikalbino Turino kabinetą uždaryti lenkų karo mokyklą Cuneo; 1863 m. pradžioje, rusų vyriausybei paprašius, įsakė suimti lenkus sąmokslininkus; ministeris Billault dviem atvejais seime ryškiausiai išdėstė savo valdovo politiką, taigi ta politika nebuvo nei avantiūristinė, nei revoliucinė, nei Rusijai priešiška. Todėl Rusija negali daryti priekaištų Paryžiaus kabinetui, kuris turi tam tikro pagrindo manyti, kad "juo daugiau jis įvairiomis aplinkybėmis rodė geros valios Rusijos atžvilgiu, juo labiau jis įgijo teisės reikšti jai savo pažiūras ir būti mielai išklausomas." Po to autorius primena lenkams, kad jie visada pasikliovė Prancūzija, nors Napoleono vyriausybė "nei žodžio netarė toms viltims pagrįsti." Autorius sakėsi nesukurstęs lenkų sukilimo ir nepataręs. Lenkų byla yra europinis reikalas, vienas painiausių, gal yra žiauru patarti būti kantriems, bet ko gi norima? Prancūzija negalėjo visiškai apleisti lenkus ir išmėgino visas diplomatines priemones. Autorius apžvelgia lenkų nepasitenkinimą dėl Prancūzijos neveiklumo jų labui, ir rusų žiaurumus. "Argi reikia pridėti, kad Prancūzija, kuri siekia net už Indokinijos jūrų, kad ten savo globon paėmus katalikybę, negali šaltai žiūrėti į vyskupų trėmimus ir katalikų kunigų žudymus Lenkijoj." Autorius stebisi Aleksandro patarėjais, kurie nori jį nustumti kovon, "kurioje palūžo jo tėvas caras Mikalojus". Autorius primena notas, pagiria Angliją ir Austriją, panagrinėja jų politiką. "Anglija ir Prancūzija turėtų įžeidimu laikyti rusų projektą, kuris mėgina tas dvi valstybes nustumti nuo Lenkijos reikalų svarstymo." Prūsai "nuo pat lenkų sukilimo pradžios gelbėjo Rusijai, laužė tarptautinę teisę, nors tatai galėjo iššaukti visuotiną karą." Nejaugi Prūsų karalius neatsimena istorijos pamokų, Jenos ir Friedlando? Prūsai savo rankose laiko karo ir taikos raktą. Brošiūra baigiasi įsakmiu karo grasinimu, nes "jei Petrapilio kabinetas užsispyręs laikysis savo pražūtingos politikos, tai valstybės... bus priverstos, kad ir su liūdesiu, nutraukti santykius, šiuo metu beprasmius. Anglų-prancūzų-švedų laivynas galėtų veikti Baltijoje, o tuo pačiu metu anglų-prancūzų-italų laivynas pasirodytų Juodojoje jūroje. Caras Aleksandras II privalo turėti dėmesyje, kad sąlygos bus sunkesnės po karo, nei prieš pradedant jį. Jis gali nesulaukti susitikimo Nemune. Prancūzija, kartą ištraukusi kardą, skaitys garbės prievole išlaisvinti Lietuvą, kaip ji išlaisvino Lombardiją," ir Rusija tenepasikliauna vėlyvu laiku, kadangi Prancūzija prie Almos laimėjo rugsėjo 20, o prie Jenos spalio 14. Betgi nereikia nustoti vilties, — gal Rusija padarys nuolaidų; bet jei "dėl nesuprantamų priežasčių Rusijos caras vėl duos neigiamą atsakymą į nuosaikius valstybių reikalavimus — tuo atveju būsime priversti dar kartą kardu spręsti tai, kas šiandien dar įmanoma spręsti sveiku protu ir teisumo pojūčiu." Lenkų pogrindis tuojau išvertė tą brošiūrą ir išleido Varšuvoj.[223]

Kaip matėme anksčiau, Londono "Times" atsakymas buvo paskelbtas kaip tiktai tą dieną, kada Drouyn de l'Huys pasiuntė Petrapilin savo notą.

[223] **Dzieje 1863 roku**, III, 427-431.

Londono vyriausybės inspiruotas straipsnis atmetė karą su Rusija. Tačiau rusų karo laivynas apie tą laiką patraukė per Atlantą ir Pacifiką į Amerikos uostus: rusai nepasikliovė Napiero ir kitų užtikrinimais. Gorčakovo sąjungininkas Bismarkas išvystė gyvą diplomatinę veiklą Paryžiuje ir kitur, įtikinėdamas, kad caras yra "griežtai apsisprendęs suteikti lenkams viską, ko reikalaujama," ir kurstydamas prieš Austriją.

Bismarkas sukliudė jungtinį atsakymą Rusijai, Čartoryskio pranešimai gyvai pavaizduoja daugelį užkulisio veiksmų. Tarp kitko, savo 1863 VIII 4 rašte Čartoryskis pažymėjo, "jog laikau savo pareiga pranešti, kad dabartiniu metu aiškus ir įsakmus užsiminimas apie 1772 m. sienas būtų kenksmingas. Jau p. Drouyn de Lhuys įsakmiai pareiškė, kad tatai kenkia mūsų bylai... netenka dauginti jų vargus. Nei vienu žodžiu negalima pasisakyti prieš tokias mūsų Tėvynės sienas: įsakmiai užklausti apie sienas, privalome tas, o ne kitokias nurodinėti, tačiau ligi neprasidės ginkluotoji intervencija, geriau nieko apie jas nesakyti, o kalbėti tik apie nepriklausomybę."[224]

1863 IX 7 Gorčakovas pasiuntė savo atstovui Paryžiuje, baronui Budbergui, atsakymą, kad "nebeverta pratęsti diskusiją, kuri neveda prie tikslo." Nesileisdamas į ginčą dėl Vienos traktatų aiškinimo, jis apgailestavo "negalįs šiuo atžvilgiu sutikti" su Prancūzų kabinetu, tačiau iškelia vieną punktą, "kadangi mums rūpi iš anksto nušalinti bet kokį pagrindą nesusipratimui" — Lietuvos reikalu, nes prancūzai aiškino, kad Vienos kongreso nuostatai tam tikrose ribose lietė ir Lietuvą. "Caro kabinetas jokiu būdu negali priimti tokio taškoregio. Jo Imperat. Didybė visada yra pasiruošęs skrupulingai tęsėti savo įsipareigojimus visų šalių atžvilgiu, tačiau privalo kartą ant visados išjungti netgi bet kokią užuominą... apie tas jo valstybės dalis, kurių neliečia jokie tarptautiniai nuostatai." Gorčakovas pakartojo, kad Rusija, kaip ir Prancūzija, trokšta Lenkijos nuraminimo ir viską darys tam tikslui atsiekti, besivadovaudama geriausiais norais lenkų atžvilgiu ir savo valdinių laime, ir prisiima ant savęs visą atsakomybę už savo veiksmų pasekmes.[225]

Vakarų diplomatus nustebino ligi tol mandagaus ir nuolankaus ruso įžūlus tonas. Pirmasis Drouyn de l'Huys nusiskundė Londonui ir Vienai, kad jie vengė suderinti nusistatymus, ir dabar jis lauksiąs ką sąjungininkai patars. Bet Europa jau plovėsi savo rankas nuo nekalto kraujo...

Dabar žvelgdami į praeitį, žinome, jog Napoleonas III buvo pasiruošęs kariauti su Rusija. Jo pasiuntinys Petrapily, kng. Montebello, buvo Rusijos bičiulis ir visą diplomatinę intervenciją "lenkų klausimu" laikė esant anglų intryga. 1863 IX 20 jisai atsisveikino su caru. Aleksandras kalbėjo kaip ir Gorčakovas — žadėjo malones po numalšinimo. "Kad galėčiau Karalystei grąžinti jos nepriklausomybę! Bet negaliu to daryti. Jei tai būtų buvę įmanoma, mano tėvas seniai būtų tai padaręs. Kiek kartų girdėjau jį kalbant — kodėl negalime nusikratyti Lenkijos našta, pasilaikyti Vyslos krantą ir pamesti likusią dalį. Betgi praktiškai neįmanoma nepriklausomybės įgyvendinti. Lenkija negali savo sienose gyventi, klausimas būtų tiktai pastūmėtas ir perkeltas į imperijos vakarines provincijas. Galų gale lenkai su tuo nesislepia. Tai, ko jie nori, tai

---

[224] **Działalność Dyplomatyczna**, I, 304, žr. dar 289-314.

[225] **Dzieje 1863 roku**, III, 436-437.

1772 m. sienų, arba Rusijos padalinimo. Tai to iš manęs reikalavo, su dideliu atvirumu, grafas Zamoyskis."[228]

Reiškia, užspringo ant Lietuvos.

Tačiau, ar daug kuo skyrėsi Napoleono III pažiūros? 1863 m. birželio pradžioje (pranešimas datuotas birželio 6), prūsų diplomatas kng. Reuss buvo Napoleono III priimtas Fontainebleau rūmuose. Mums rūpimu klausimu Napoleonas šnekėjo, kad jis vengė sekti paskutinio orleaniečio karaliaus klaida — pastarasis išsižadėjo lenkų reikalo ir neteko prancūzų tautoje populiarumo. Papasakojęs apie savo patyrimus su caru, Napoleonas baigė: "Jei Aleksandras savo viešpatavimo pradžioje būtų paėmęs popierių, jei tuojau būtų paskelbęs manifestą, pranešdamas ką padarysiąs lenkams — savo brolio vietininkystę, Valstybės Tarybą, lenkus valdininkus, tikėjimo laisvę ir tt., tai būttų sukėlęs milžiniško įspūdžio... Gi jei lenkai būtų nepatenkinti, kas labai galėjo būti, ir reikalautų daugiau, niekas nebūtų jiems pripažinęs pagrindo... Kadangi politikoje yra vienas dėsnis, kurio reikia laikytis, tai yra, kad ne tiktai reikia būti, bet ir atrodyti" (ce qu'il ne faut seulement étre, mais paraitre). Todėl jis visada patarinėjęs Rusijai susitaikyti su Lenkija, vieton turėti joje amžiną nesantaikos ir revoliucijos židinį. Be to, reketų taip reikalą nukreipti, kad duoti "nepriklausomybę be laisvės". Apie tai jis kalbėjo nesivaržydamas. Reikia paskelbti Karalystės nepriklausomybę jos ligšiolinėse sienose, su d. kng. Konstantinu karaliaus soste, Rusijos protektorate, su laisvomis institucijomis, bet — su galimai siauresne reprezentacija, su kariuomene, kuriai vadovautų rusai karininkai, kurie ten pasiliktų, ir tt. Anot kng. Reusso, Napoleonas savo disertaciją baigė: "Tuo keliu, Rusija įamžins savo įtaką Lenkijoj, ir visi bus patenkinti." Kng. Reuss patebėjo: "Išimant lenkus." Napoleonas sušuko: "Ką gi tai reiškia? Jiems nebus pripažįstamas pagrįstumas, ir liausis jais domėjęsi."[227] Szelągowskis pastebi, kad tas pokalbis vyko birželio pradžioje, kai Konstantinas dar buvo Varšuvoj, ir patsai pokalbis buvo taikomas per Berlyną paveikti Petrapilį. Netrukus patsai Napoleonas liovėsi domėjęsis...

Čartoryskis jau 1863 VIII 17 rašė sukilėlių vyriausybei, kad rugp. 15 d. buvo rengiama demonstracija — imperatoriui pravažiuojant, šaukti "Vive la Pologne!", bet nepavyko: Napoleonas pakeitė kelią. Žolinių išvakarėse čartoryskis lankėsi pas Drouyn de l'Huys, kuris sakėsi kalbėjęsis su Napoleonu apie piniginės paramos ir ginklų parūpinimą. Imperatorius pasakojo apie kliūtis. Prancūzija pati viena negali sukilėliams pripažinti beligerentų teisių. Čartoryskis į tai pasakė, kad Prancūzija "turi mūsų atžvilgiu įsipareigojimų", kai ji skatino tęsti kovą. L'Huys atsakė, kad jis niekad įsakmiai neragino nesiliauti, tik kartojo, jog Prancūzija su dviem kitom valstybėmis yra pasiruošusi "šiandien eiti į karą, ir drauge su viena jų eitų, bet pati viena karo pradėti negali ir šiandien tai pakartoja." "Taip, — atsakiau jam; bet p. Walewskis nekartą man kartojo: patverkite, patverkite kovoje ligi galo, nuo to viskas priklauso." — "Tai buvo pono Walewskio nuomonė", atsakė ministeris. "Jei jis būtų tai man sakęs, — atsakiau, — kaip Walewskis, tai būčiau tai laikęs jo asmenine nuomone, bet kai jis tą man kartojo kaip ministeris, negalėjau tame nematyti paties ciesoriaus opinijos." De l'Huys baigė: "Ką padarysi, sa- [226] [227]

[226] **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 436-437.
[227] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 435.

kau tamstai kaip yra ir kitaip kalbėti negaliu, ir aš esu įsitikinęs, jog kovos nutraukimas būtų nelaimė; bet ar jūs galite ją vesti, ar ne, tai jūsų reikalas, patys turite skaitytis su savo pajėgumu." Čartoryskis sakėsi turėsiąs su ciesorium kalbėti, "nes jei aš neturiu teisės su juo kalbėti apie prancūzų politiką, tai mano pareiga yra painformuoti jį apie Lenkiją ir apie mūsų reikalo padėtį." De l'Huys pritarė, ir Čartoryskis tuojau pasiprašė audiencijos pas Napoleoną. "Ligi šiol neturiu jokio atsakymo. ... Keli ciesoriui artimi asmenys, ... pasakė man visai nežiną, ką ciesorius ketina; jog jis serga, esąs suerzintas, susikrimtęs, visada tylus, neleidžia kalbėti apie mūsų reikalą, tačiau Vichy (vasarvietėje) girdėjo jį keliais atvejais sakant, kad niekad jo (mūsų reikalo) neapleis. Visi tie asmenys sutaria, kad dinastijos interesai yra glaudžiai susiję su mūsų byla... neleidžia abejoti apie Prancūzijos dalyvavimą mūsų reikale." Kitos jo pranešamos žinios rodė, kad Europos dėmesys vis labiau krypo į karo dėl Šlezvigo galimybę.[228]

Sekančiame savo pranešime, Čartoryskis rašė, kad, nesulaukęs audiencijos pas Napoleoną ir Drouyn de Lhuys patariamas, jis parašė jam laišką, Napoleonui įteiktą prieš kabineto posėdį, kuriam pirmininkavo pats ciesorius. Po to jis apsilankė pas de l'Huys patirti imperatoriaus atsiliepimų. De l'Huys sakė, kad Napoleonas labai atidžiai skaitė laišką, bet nematąs priemonių išvengti valstybės kontrolės pinigams ir ginklams, kuriais norėtų padėti. De l'Huys sakė, kad kalbos negali būti apie sukilėlių pripažinimą kariaujančia šalimi, anglai to nenori, o Prancūzija laukia rusų atsakymo. "Kai p. Drouyn de Lhuys taip susilaikė nuo bet kokio pasisakymo", Čartoryskis iš kitur patyrė apie naujas kombinacijas. Vieni sako, kad Napoleonas mėgins susiprasti su Rusija ir pasiuntė kurjerį su pranešimu, kad rusai turį "ką nors" nuveikti Lenkijai, kitaip jis su Anglija pasirįžę kariauti. Pykdamas ant austrų, jis galvoja paremti rusų-prūsų santarvę, jei rusai suteiks lenkams koncesijų; netrukus išeis potvarkis "spaudai, kuri moka groti kaip klavirais, taupyti Rusiją ir puldinėti Austriją". Dar kiti sluogsniai teigė, kad įvairios propozicijos liečia tiktai Karalystę, kitas provincijas paaukojant.[229]

1863 IX 1 Čartoryskis rašė lankęsis pas de l'Huys, kuris pasakęs, kad Napoleonas aptarė su juo sumanymus, bet nemato galimybės padėti. "Tad atkrenta bet kokia viltis iš to šaltinio gauti paramos ekspedicijai į Lietuvą". Kitos žinios: Paryžiuje laukiama atvykstant rusų ambasadoriaus, kuriam pavesta "sutvarkyti lenkų klausimą. Petrapilio kabinetas neva siūlys suteikti konstituciją visai imperijai, su tam tikromis autonomijos privilegijomis paskiroms provincijoms, kaip Suomijai, kongresinei karalystei, Lietuvai, Pabaltijo provincijoms ir tt." Kyla Meksikos problema.[230] Rugsėjo 13 jis rašė, kad Petrapilio kurjeris atvežė tik komentarus apie "šešis punktus" be paliaubų, siūlymą konferencijai, paaukojant Lietuvą ir kitas "užgrobtas" provincijas. Išgarsintos "konstitucinės reformos" imperijai — "susiveda į provincines tarybas, kuriomis Rusija sakosi esanti pasiruošusi apdovanoti Kongresinę Karalystę, Lietuvą, Mažarusiją lygiomis su didžiarusių provincijomis, Kaukazu ir Sibiru." Prūsų atstovas grafas Goltzas teiravosi pas Drouyn de Lhuys apie

[228] **Działalność Dyplomatyczna**, I, 314-317.
[229] **Działalność Dyplomatyczna** I, 328-330.
[230] **Ibid**., I, 336-337.

tų siūlymų priėmimą. Klausimas sutiktas šaltai, o vėliau de l'Huys pasakė, kad "Prancūzija savo notose suformulavo tik savo reikalavimų minimumą ir negali pasisakyti apie rusų reformas" ir "nesiskirs nuo savo sąjungininkų, o jeigu ji būtų jų apleista, tai pasilaiko sau teisę lenkų klausimu elgtis atsižvelgiant savo interesų." Tokį atsakymą telegrafavus Petrapilin, ten "Journal de St. Petersburg" paneigė bet kokias koncesijas. Rusų atsakymo į notas tebelaukiama. L'Huys "vakar man pasakė: be kitų valstybių, nieko negalime nuveikti, laukiame rusų atsakymo, kuris užtruks ligi spalio mėnesio... norėčiau liautis rašinėjęs ir kartą ant visados baigti." Dėl pripažinimo beligerentais, jis sakė: "Anglija yra blogesnė, nei vaizdavausi."[231]

Rugsėjo 29 Čartoryskis pranešė, kad rusų notos "sukėlė stipraus įspūdžio valdžios rateliuose ir visuomenės opinijose," nesitikėta, kad Rusija pati nutrauks derybas ir tolimesnį susirašinėjimą. Nota supykino Napoleoną, kuris iš Biarritzo telegrafu liepė Moniteury paskelbti sukilėlių vyriausybės raštą. Tasai raštas labai paveikė nuomones, biržoje krito vertybių kainos, opinija mato "pirmą žingsnį mus pripažinti beligerentais". Gavusi rusų notą, "Prancūzija buvo pasiruošusi nutraukti diplomatinius santykius su Rusija, jeigu ir anglų vyriausybė drauge nutrauktų," bet anglai nenorėjo taip toli eiti. Pradėta derėtis apie beligerentų teises, bet Austrijos priešiškumas sulaikė, ten lankėsi d. kng. Konstantinas, raginęs austrus atstoti nuo Vakarų ir "įspėjęs, kad Prancūzija karštai trokšta sukilimą Lenkijoj išlaikyti per žiemą, o pavasarį rasti priekabę karui." Čartoryskis pranešė apie savo pokalbius su de l'Huys rugsėjo 18, 22 (drauge su gen. Zamoyskiu) ir 26. L'Huys pagyrė iniciatyvą beligerentų teisėms laimėti, "bet negalvokite, kad Anglija su tuo sutiktų. Kad išėjus iš sunkios padėties, ji veikiausiai baigs pareiškimu, jog Rusija nustojo visų teisių į lenkų provincijas." De l'Huys nesutiko duot paramos ekspedicijai į Kaukazą. Be to, Čartoryskis dviem atvejais kalbėjosi su kng. Napoleonu. Pirmą kartą jis gyvai rėmė beligerencijos klausimą, kitą kartą kalbėjo apie sunkias pasekmes Prancūzijai, apie europinę koaliciją ir karą nepatogiomis sąlygomis. "Vienok jis tikino, kad ciesorius labai suerzintas Maskvos, pyksta ant savęs, kad praleido patogų laiką ir po visų metų derybų nelaimėjo sau jokio sąjungininko, apart tų, kuriais anksčiau galėjo pasikliauti."[232] Spalio 6 diplomatinis agentas rašė apie naują pasimatymą su L'Huysu, kuris sakė, kad "ką Anglija veiks, Prancūzija parems", Čartoryskis iš to darė didelius išvedžiojimus. Be to, jis rašė apie blogą įspūdį, sukeltą perversmų sukilėlių vyriausybėje.[233] Spalio 28 jis nupasakojo aplinkybes, kuriomis Anglija paskutiniu momentu atšaukė savo notą, kuri turėjo Rusijai paneigti teises į Lenkiją.

1863 XI 5 ciesorius Napoleonas III atidarė Prancūzijos seimo sesiją ir abiejų rūmų posėdyje pasakė ilgą kalbą, kurioje daug dėmesio skyrė Lenkijos klausimui — šalia Indokinijos Cochin okupacijos ir Meksikos. "Kai prasidėjo lenkų sukilimas, Prancūzijos ir Rusijos vyriausybės buvo draugiškiausioje būklėje. ... tik lenkų klausimas, Prancūzijoje labai populiarus, galėjo mane sužadinti nedvejojant kompromituoti [santarvę] ir pakelti mano balsą už tautą,

---

231 **Działalność Dyplomatyczna**, I, 339-340.
232 **Działalność Dyplomatyczna**, I, 356-359.
233 **Ibid.**, I, 363-366.

maištingą Rusijos akyse, bet, mūsų akyse, istorijoje ir sutartyse įrašytos teisės paveldėtoją... Lenkų sukilimas tapo tautiniu, visur sukėlė simpatijų, ir diplomatija stengėsi paveikti Rusiją... Deja, mūsų nešališki patarimai buvo aiškinami kaip mėginimas bauginti; ir Anglijos, Austrijos bei Prancūzijos padarytos pastangos, vieton baigti kovą, ją tik apkartino. ... Kas beliko daryti? Ar mums beliko pasirinkti tik tarp karo ir tylos? Ne. Nesigriebiant ginklo ir nepaliekant tyliais mums lieka viena priemonė: tai yra, lenkų klausimą pateikti europiniam tribunolui". Anot Napoleono, 1815 m. traktatai liovėsi veikę "beveik visur — Graikijoj, Belgijoj, Prancūzijoj, Italijoj ir Padunojyj. Vokietija agituoja juos pakeisti, Anglija duosniai juos pakeitė, perleisdama Jonijos salas, o Rusija juos mindžioja Varšuvoje." Todėl reikia sukviesti Europos Kongresą. Jis apžvelgė įvykius, priminė Alvenslebeno konvenciją, įvairias notas Rusijai, tačiau Rusija atmetė trijų valstybių siūlymus. Prancūzija nepretenduoja galinti savo sprendimus primesti. "Klausimu, kuris esmėje yra europinis, nei mūsų įsipareigojimus nei teises neatitinka patiems vieniems prisiimti atsakomybę, kurioje visų yra prievolė dalyvauti."[234] Taigi, Napoleonas klausimą dėjo į archyvą...

Cartoryskis 1863 XI 10 pranešime Varšuvon aukštai vertino tą kalbą kaip gabų politinį manevrą ir reiškė džiaugsmo, kad "ciesorius taip aukštai mūsų reikalą pastatė". Europa susirūpino ta kalba. Daug kas priklausė nuo Austrijos, kuri trim atvejais buvo kviečiama dėtis santarvėn ir niekad nesutiko, bet "dabar turės pasisakyti. Jei ji teiksis su Prancūzija, tai seks reguliarus Prancūzijos ir Austrijos karas su Rusija: Lenkija bus jo pretekstas ir tikslas. Priešingu atveju, ciesorius pajudins prieš Austriją visus revoliucinius gaivalus; o kas žino, ar ne sąjungoje su Maskva ir ne lenkų pagrindu: tokiame katekizme, mes būsime užmiršti, o gal ir paaukoti." Gi kng. Napoleonas po ciesoriaus kalbos esąs gerai nusiteikęs, "jis man sakė, jog veikiausiai einame į bendrą karą — prieš ką, nežino, tačiau iš jo visada turi išeiti gera. Kai pasakiau jam, jog bijausi,kad visuotiniame sumišime nebūtų apie mus užmiršta, jis pasakė, jog prieš visą pasaulį mes visada apie save galvojame, prikišo mums egoizmą, pridėdamas, jog turime suprasti, kad mūsų byla jungiasi su visų tautų reikalu, ir kad Venecijos išlaisvinimas visada būtų ir mums pelningas. Kartoju šiuos išsireiškimus, kad Taut. Vyriausybė žinotų revoliucinės partijos jausmus ir viltis. — Akivaizdoje pasiūlyto kongreso ir po ciesoriaus kalbos, lietuvių adresų klausimas įgija didesnės reikšmės. ... Lietuvos Vadybos raportas bus in extenso paskelbtas Debatuose ir ... spaudoje. ... Tas dalykas labai domina p. Drouyn de Lhuysą; prašo duoti jam nuorašą.. ."[235] Lapkričio 12 jis rašė, kad Lietuvos raportas jau paskelbtas dienraščiuose. Lapkričio 19 Čartoryskis pranešė, kad Napoleono kalbos pasekmėje "nieko lemiamo nebus ligi pavasario." "Kongreso susirinkimas yra abejotinas. Karas atrodo neišvengiamas. Tačiau per kelis mėnesius būsime laikomi nuolatiniame netikrume." Visi ginkluojasi — Italija, Prancūzija, Austrija, Rusija. "Tokioje būklėje, mums aukščiau visko reikia patverti."[236] Gruodžio 5 pranešimu, "diplomatinė stagnacija" dar nesibaigė. Mažosios valstybės pritarė europinio kongreso

[234] **The Annual Register** 1863, 214-223.
[236] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 383-387.
[236] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 396-398.

minčiai, Anglija atsisakė dalyvauti. Italai sakosi pavasarį karą pradėsią. Pats Čartoryskis ruošia Prancūzijos seimui dokumentaciją.[237]

1863 XII 30 Čartoryskis rašė apie pokalbius su kng. Metternichu, de l'Huys ir kng. Napoleonu: padėtis apibūdinama "laukimu". De l'Huys teiravosi "ar patversime per žiemą" ir patarė "šiandien dar nešturmuoti Seimą karo reikalavimais," Kongreso nesitiki, labai domėjosi sukilėlių ruošiama avantiūra Kaukaze. "Jei ciesorius Napoleonas galutinai nutrauks su Austrija, atvirai stodamas italų ir vengrų pusėn, tada, žinoma, turės prieiti prie sukilimo Galicijoj. Bet šiandien dar nežinia kaip Prancūzija nusistatys. o mums gyvybės ir mirties dalykas yra susilaukti tinkamo momento ir neišstoti per anksti." Ir kng. Napoleonas "aiškiai ir be jokių rezervų kelis sykius tai kartojo."[238] 1864 I 5 Čartoryskis apžvelgė Vakarų diplomatijos painiavas, ir pavojus Italijoj bei Šlezvige. "Dabar Prancūzija, atmetus kongreso idėją, neva nusiplauna nuo visko rankas." Kitos dienos pranešime jis raminosi anglų spaudos palankumu. Sausio 15 dienos išsamiam pranešime jis įtikinėjo, kad "vieninteliai mūsų bičiuliai yra prancūzų tauta ir ciesorius; tikiu ta bičiulyste, nes ji yra pagrįsta bendru interesu; mūsų padėtis reikalauja tos politikos laikytis ir nuo jos neatstoti."[239] Tą pačią dieną jis pasiuntė papildomą pranešimą, po pasikalbėjimo su Drouyn de l'Huys: Seime baronas David buvo pasiūlęs sukilėlius pripažinti beligerentais. De l'Huys pasakė, kad vyriausybė tam prieštaraus, nes toksai pripažinimas "nieko jums neduotų".[240]

1864 II 4 Čartoryskis pranešė apie besikeičiančią padėtį. Bismarkas iš naudojo sąmyšį, prikalbino Austriją ir gavo Maskvos sutikimą užimti Šlezvigą. Verda ir Balkanuose, ir kitur. To visko akivaizdoje, "maskoliai stengiasi pasaulį įtikinti, kad sukilimo jau nebėra."[241] Vasario 17 jis papildė duomenis apie žaidimus".[242] Dar vasario 24 pranešime jis matė vilties dėl Danijos karo painiavų ir ragino sukilimą palaikyti, "vilties yra, tikrumo nėra."[243] Kovo 5 I. Plichta padarė išsamų pranešimą apie padėtį ir anglų traukimąsi nuo paramos, bei apie sukilėlių veiklą Švedijoje ir kitur.[244] Balandžio 22 patsai Čartoryskis apžvelgė diplomatinius posūkius nuo sukilimo pradžios. Jis karčiai nusivylęs visais pažadais, "kuriuos mums visi slaptai davinėjo. Nei vienas pasaulio valdovas neišdrįso teisingumo ir Europos didžiojo intereso gynybos vardan gadinti savo santykius su Maskva; tik vienas šventasis Tėvas davė mums tai, ką galėjo duoti, maldą, tačiau taja malda mumyse pripažino tautą, kovojančią už šventą reikalą." Padėtis pablogėjo, sukilimui nykstant nuo scenos kitų įvykių akivaizdoje. "Iš trijų didžiųjų valstybių, kurios pernai metų pradžioje primindavo Maskvai apie mus, viena perėjo priešo stovyklon ir savo valdininkų uolumu nekiek užsileidžia Maskvai; antroji, kuri be abejo norėjo mūsų likimo pagerėjimo caro valdžioje..., apie mus jau nebesirūpina; trečioji, neginčijamai palankiausia... be talkos iš nors vienos pirmaeilės valstybės,

[237] **Ibid**., I, 409-410.
[238] **Ibid**., I, 414-416.
[239] **Ibid.**, I, 429.
[240] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 431.
[241] **Ibid.**, I, 433-435.
[242] **Ibid.**, I, 437-442.
[243] **Ibid.**, I, 443-446.
[244] **Ibid.**, I, 447-458.

nenori pati viena už mus imtis. Visuomeninei opinijai, kuri dar neseniai buvo vadinama šeštąją europine pajėga, ... trūksta kietumo ir patvarumo, kurie gimsta iš įsitikinimo... Maskva visus baido... Tokioje dalykų būklėje, nematau dabar vietos lenkų diplomatinei veiklai. Esu įsitikinęs, jog ateis metas, kada Vakarų tautų sąžinė, ypač Prancūzijoj, pajus sunkumą... Pasaulio apleistoji Lenkų Tauta šiandien privalo pasikliauti Dievo pagalba ir savo dorybe bei išmintimi, ir vyriškai bei ramiai žiūrėdama į ateitį nuspręsti savo veikimą."[245]

1864 IV 24 kng. Vladislovas Čartoryskis parašė paskutinį savo pranešimą ir atsistatydinimą. Jis atpasakojo savo jaudinančius pasikalbėjimus su Drouyn de l'Huys ir Mocquardu, kurie papasakojo Napoleonui. Galop jis matėsi su Napoleonu III ir pasakė norįs iš paties ciesoriaus išgirsti, prieš praneš-damas Taut. Vyriausybei, kad jau nebegalima tikėtis iš Prancūzijos pagalbos. "Ciesorius man atsakė, kad dalykų padėtis yra bloga, kad privalau tiesą pasakyti savo tautiečiams, reikia, kad jie žinotų, jog Prancūzija dabar negali jiems padėti."

"Pernai, — sakė ciesorius, — kaip tik šiuo laiku (šiandien galiu tai išpažinti), kng. Metternichas man teigė, kad jei sukilimas dar kelis mėnesius patvers, tai austrų vyriausybė bus priversta su manim jungtis ir paskelbti Rusijai karą. Dabar dalykai pasikeitė; kraujas, kuris šiandien liejasi Lenkijoj, yra visiškai bevaisis." — Papasakojau ... Ciesorius ... reiškė savo skausmą ir norą pastoti blogiui kelią, tačiau kaip ir lordas Clarendon pranešė, jis nemato kaip tą galima būtų nuveikti dabar. — Rytojaus dieną mačiausi su kng. Napoleonu. Jis nei kiek nesistebėjo tuo, ką ciesorius man sakė. "Seniai tai numačiau, su liūdesiu, daugelį jūsų tarpe įspėjau; bet kągi galėjau su jais daryti, kai jie bevelijo laikytis iliuzijų."

Toliau Čartoryskis dėstė: "Iš Europos dabar nėra mums pagalbos vilties. Anglija trokšta taikos, Prancūzija priversta prie to dėtis, ir netgi italų valdžia savo planus atideda ateičiai. Liūdnai užbaigus pernykštes derybas su Maskva, jokios mūsų pastangos nei išorėje, nei krašto viduje, nepaveiks Vakarų valstybes intervenuoti mūsų reikalu. Esame vieni, pasiliksime vieni, privalome drąsiai žvelgti į mūsų ateitį, o visų pirma statyti sau klausimą: ar pajėgsime savo jėgomis maskolius išvyti iš krašto? Manding, atsakymas yra neabejotinas. ... Bergždžia save suvedžioti." Toliau Čartoryskis įspėja prieš skilimą į dvi stovyklas ir savitarpio nesantaiką, reikia "neleisti bylos vėliavai plyšti į dvi. Tik sandora galime ją išgelbėti, kaip sandora pajėgėme sukilimą išlaikyti ištisus metus." Dvarų savininkai, "nepaisant išdavimų ir Maskvos kurstymų, privalo išlaikyti taiką su kaimo liaudimi, privalo gyventi su ja, dirbti greta jos, perteikti jai viską, kas kilnu ir gražu, ką mes iš praeities išsaugojome. Arba mes, arba maskoliai tą liaudį auklės."

Čartoryskis patarė, kad Tautinė Vyriausybė "savanorišku ir iškilmingu aktu nutrauktų ginkluotą kovą, o po to atsistatydintų ir mandatą atiduotų į tautos rankas. Toksai pilniausiai pateisintas, dargi dabartinės būklės įsakomas aktas privalo pakelti skundą prieš Europą ir jai sudėti atsakomybę už tiek sueikvotų aukų, privalo būti 'Parto šūviu', kaip išsireiškė kng. Napoleo- [245] [245]

[245] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 459-463.

nas, kai, kalbėdamas šiuo klausimu, jis ragino mane, kad tokį žingsnį juo stipriausiai Įtaigočiau Tautinei Vyriausybei. Pasaulio akyse, tas ne tiktai mums nepakenks, bet pakels mus, nes bus įrodymu, jog esame išmintinga ir subrendusi tauta.. ."[246]

7. JUNGTINĖS AMERIKOS VALSTYBĖS

Augustinas Janulaitis teigė, kad "Į Europos reikalus įsikišo tolimosios Žiemių Amerikos Jungtinės Valstybės. Tenai buvo ištikęs sukilimas pietinės jų dalies prieš žiemius. Sukilimą palaikė anglai ir prancūzai, todėl Jungtinės Valstybės, tikėdamosi, jog joms reikės susidurti su anglais ir prancūzais, ėmė ieškoti talkininkų. Juo buvo rusų caras. Pradžia gerų santykių buvo užmegzta: iš rusų pigiai atpirko Aliaską. Apie liepos mėn. 1863 m. buvo padaryta gynimo-puolimo sąjunga tarp rusų ir Jungtinių Valstybių. Liepos 5 d. išplaukė iš Kronštato (prie Petrapilio) rusų karo laivynas į Ameriką; puikiai jį ten priėmė. Suruošta buvo daugybė iškilmių, kur gyrė carą — "išvaduotoją" valstiečių, smerkė Lietuvos ir Lenkijos sukilėlius, gyrė rusus ir grūmojo anglams ir prancūzams. — Suprantama, kad rusų valdžia gavus paspirtį iš Prūsų ir Jungtinių Amerikos Valstybių, galėjo drąsiai priešintis anglų-prancūzų notoms, o ir tie, pajutę dar ir Amerikos įtaką, turėjo atližti ir nebesirūpinti sukilėliais."[247]

Čia prof. Janulaitis klydo — Aliaska buvo nupirkta tik 1867 metais, po 8 metų derybų, o sąjungos su Rusija niekad nebuvo.

Lenkijos ir Lietuvos sukilimo atveju Amerika buvo visiškai abejinga — tik tų kraštų išeiviai, su geraširdžių vokiečių, prancūzų ir ypač airių talka, darė ką galėjo sukilimui paremti, surinko apie 16,000 dol., kai vien New Yorko miestas išleido vieną milijoną dolerių vienam baliui suruošti, rusų karo laivyno jūreiviams pagerbti. Konfederatų pusėje daugiau simpatijų buvo reiškiama — netgi CSA prezidentas Jefferson Davis keliais atvejais viešai reiškė simpatijų Lenkijai, pietiečai sukilimą laikė esant savajai analogine kova. JAV prezidentas Abraomas Lincolnas, anot kpt. Liudviko Žychlinskio atsiminimų, 1862 m. spalio mėn., taigi dar prieš sukilimą, lankė "Potomako Armijos" (gen. McClellano) stovyklą Warrenton, Va., ir ten šnekėjo į lenkus karius New Yorko pulkuose: "Mano bičiuliai, ... kiekvieno lenko gyslose teka jūsų karžygiškų bočių kraujas — taigi jūsų kario savybės yra įgimtos... Jungtinės Valstybės turi gilų jausmą ir simpatiją Lenkijai ir mūsų krantų vaišingumas visada bus atdaras jos vaikams.. ."[248]

Jungtinėms Valstybėms sunkiai besigrumiant su atskilusių pietinių valstybių konfederacija, Anglijoje ir Prancūzijoje reiškėsi simpatijos pietums ir amerikiečiai bijojo anglų ir prancūzų pripažinimo Konfederacijai beligerentų teisių ir netgi karinės intervencjos. Todėl sukilimas Lenkijoj ir Lietuvoj, kuriam prancūzai ir anglai susyk ėmė reikšti simpatijas, amerikiečiams buvo kaip iš dangaus iškritusi gera naujiena. Kas kita su konfederatais, kuriems

---

[246] **Polska Działalność Dyplomatyczna**, I, 464-470.

[247] Aug. Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas Liettuvoje,** 35-36. Visam skirsniui apie diplomatiją autorius šaltiniais nurodo vos porą senų lenkiškų leidinių.

[248] **The Christian Science Monitor** 1963 II 1, korespondencija iš New Yorko: "Polish Rally To Recall Civil War".

rūpėjo laimėti sau beligerentų teises ir Anglijos-Prancūzijos pagalbą. Konfederatų diplomatiją tyrinėjęs istorikas L. M. Sears, rašydamas apie John Slideli'o veiklą Paryžiuje, pažymi: "1863 m. vargai Lenkijoje dominavo sceną ir Slidellas, refrenu, kuris tapo beveik įprastinis, pažymi, kad 'Ligi susitvarkys lenkiškas *imbroglio,* aš nesiviliu, kad kas nors bus čia padaryta mūsų reikalais."[249]

Kitas istorikas atžymi, kad sukilimui Lenkijoj ir Lietuvoj prasidėjus, "problemai esant taip arti namų, Europos valstybininkų dėmesys nukrypo nuo Amerikos konflikto; [1863 m.] sausio gale netgi Napoleonas atsisakė visų savo planų kištis Amerikon, tačiau jis jokiu būdu nenustojo apetito maišytis svetimuose reikaluose."[250] JAV ministeris Paryžiuje Wm. Lewis Dayton 1863 II 23 pranešė valstybės sekretoriui Sewardui: "Lenkijos sukilimas momentui nustūmė Amerikos reikalus nuo regyklos. Neramumas kontinente, ypač centrinėj Europoj, yra taip arti prie pirštų galų ir paliečia interesus tiek daugelio tų kraštų vainikuotų galvų, kad tolimi įvykiai krenta iš akiračio ligi šie artimesni vargai bus sutvarkyti."[251]

Diplomatinė korespondencija Lenkijos reikalu buvo paskelbta dar 1864 metais, kaipo dalis Jungtinių Valstybių Prezidento metinio pranešimo Kongresui.[252] Pasirodo, kad 1863 IV 9 Paryžiuje Prancūzijos užsienio reikalų ministeris Edouard Drouyn de l'Huys pranešė JAV ministeriui Daytonui apie "Lenkijos klausimo padėtį" ir pareiškė, kad Prancūzija, Anglija ir Austrija netrukus išdėstys Rusijai savo pažiūras ir esmėje sutarė dėl turinio. Jis užtikrino Daytoną, kad viskas bus pareikšta švelniausia forma ir be spaudimo. Daytonui toks veiksmas tučtuojau priminė Napoleono politiką JAV pilietinio karo klausimu, ir todėl jis pareiškė, kad tai esąs europinės politikos klausimas ir, "nors mes galime bendrai juo domėtis, jis yra visiškai subordinuotas mūsų interesui mūsų pačių krašto ir kontinento reikalams."[253]

Nepaisant tokio šalto priėmimo, ministeris de l'Huys visvien 1863 IV 23 parašė Prancūzijos ministeriui Washingtone Mercierui, jog Prancūzija, Anglija ir Austrija tariasi dėl deklaracijos, kuri bus tuo pačiu laiku įteikta Rusijai, ir jis tikisi, kad Prancūzijos pažiūros bus priimtos kitų vyriausybių. Mercierui pavedama pranešti apie tai valstybės sekretoriui Sewardui ir pakviesti Jungtines Valstybes prisidėti prie europinių valstybių deklaracijos Rusijai. "Geri

---

210 1863 III 15 — L. M. Sears, "A Confederate Diplomat at the Court of Napoleon III," **American Historical Review** (Macmillan Co.), t. XXVI, Nr. 2, 1921 m. sausis (pp. 255-281), p. 269.

250 Harold E. Blinn, "Seward and the Polish Rebellion of 1863", **American Historical Review,** t. 45, New York 1940 (pp. 828-833), p. 829.

251 Oscar S. Straus, "The United States and Russia: their historical Relations", **North American Review**, t. 181, New York 1905 (pp. 237-250), p. 247.

252 38th Congress, 1st Session. Executive Doc. No. 1. House of Representatives. MESSAGE of the President of the United States and Accompanying Documents to the Two Houses of Congress. Washington 1864. Part II. "Affairs in Poland" prasideda p. 724. Kadangi tai buvo pirmtakas vėliau pradėtų Valstybės Depermento leidinių užsienio politikos klausimais, tai bibliotekos, pav., New York Public Library, savo indeksuose užregistravo: "United States — State Department — Papers Relating to Foreign Affairs — DIPLOMATIC CORRESPONDENCE 1863. 2." Patogumo dėliai, naudosime sutrumpinimą "Diplom. Correspondence 1863, t. 2."

253 Daytono pranešimas Sewardui—**Diplom. Correspondence 1863**, t. 2, pp. 725-726.

santykiai, kurie egzistuoja tarp Jungtinių Valstybių ir Rusijos dvaro tegali suteikti daugiau svorio patarimams, daromiems draugiška forma; ir mes visiškai pasitikime Washingtono kabinetu, kad jis įvertins grėsmę, kurios klausimu jis patenkinamiausiai galės rusų vyriausybei atskleisti savo pažiūras."[25]*

Valstybės sekretorius William H. Seward atsakė 1863 V 11 laišku savo ministeriui Paryžiuje Daytonui. Sewardas rašė įvertinęs Napoleono nuolankumą ir motyvus, ir reiškė įsitikinimą, kad caro "šviesus ir humaniškas charakteris" paskatins jį tą (Vakarų) pasiūlymą priimti "su visu palankumu, kokis derinasi su bendru labu didžiosios valstybės, kuriai jis vadovauja su tokia įžymia išmintimi ir nuosaikumu". Tačiau, nežiūrint savo palankumo Napoleono sumanymui, yra "neperžengiama kliūtis" kelyje į bendradarbiavimą su Prancūzija, Austrija ir D. Britanija. Pažymėjęs, kad Amerikos respublikos kūrėjai kadaise buvo laikomi politiniais reformatoriais, kad revoliucionieriai "kiekvienoje šalyje" juos tokiais esant vertno ir todėl ieškojo Jungtinių Valstybių "paveikios simpatijos, jei ne veiklios paramos ir patronato," Sewardas nurodė, jog netrukus po konstitucijos priėmimo teko svarstyti "ligi kokios ribos mes galėtume deramai, saugiai ir naudingai intervenuoti užsienio valstybių politiniuose reikaluose, ar tai santarvėje, ar tai suderintu (concerted) veiksmu su draugingomis valstybėmis, arba kitaip". Priminęs Monroe Doktriną, Sewardas tęsė: "Mūsoji neintervencijos politika, tiesi, absoliuti ir savita kaip ji gali kitoms valstybėms atrodyti, tuo būdu tapo tradicine, kurios negalima būtų atsisakyti be pačios opiausios priežasties, tolygios ryškiai būtinybei, žinoma, negalėtų būti išmintinga nuo jos atstoti šiuo momentu, kai vietinio, nors tikimės tik pereinamojo, sukrėtimo buvimas atima vyriausybei [galimybę] naudotis patarimais amerikiečių tautos dalies, kuriai toksai platus nukrypimas nuo nusistovėjusios krašto politikos bet kuriuo atveju būtų giliai įdomus."[255]

Savo notos nuorašus Sewardas tą pačią gegužės 11 d. pasiuntė ambasadoriui Londone Charles Francis Adamsui, ir ministeriui Petrapilyje Cassius Marcellus Clay'ui, kuriam pridėjo pastabą, kad "nebūtų jokio neprideramumo, jei tamsta neformaliai šio rašto turinį pranši kng. Gorčakovui."[255]

Rusas autorius rašo, kad gegužės 22 (birželio 3) Gorčakovas pareiškė Clayui: "Federalinė vyriausybė parodė tiesumo ir lojalumo pavyzdį, iš kurio tegalės augti imperatoriaus jaučiamas palankumas amerikiečių tautai."[257] Adamovas prideda, kad Rusijos vyriausybė "prieš tai buvo atsisakiusi dalyvauti panašioje diplomatinėje intervencijoje konflikte tarp pietų ir šiaurės Jungtinėse Valstybėse." 1863 VI 7 ministeris Clay pranešė panašų paties caro pareikštą Amerikos neintervenavimo įvertinimą.[258] Amerikietis Oscar S. Straus pažymi, jog Gorčakovas tiek džiūgavo, kad tą pačią gegužės 22 d. (bir-

[254] **Diplom. Correspondence 1863**, t. 2, pp. 729-730.
[255] **Diplom. Correspondence 1863**, t. 2, 738-739.
[256] **Ibid.**, t. 2, p. 867.
[257] E. A. Adamov, "Russia and the United States at the time of the Civil War" (pp. 586-602) ir "Documents relating to Russian Policy during the American Civil War" (pp. 603-611), **The Journal of Modern History**, Chicago University Press, vol. II, No. 4, March-December 1930, p. 588. šis straipsnis redakcijos aprūpintas pastaba: "Tai straipsnis iš rusų kalbos verstas Rogers P. Churchill'o, iš Vanderbilto Universiteto. Rašytas Maskvoje, datos nėra." — Clay'aus pranešimas 1863 VI 2, **Diplom. Correspondence 1863,** II, 870-871.
[258] **Diplom. Correspondence 1863,** II, 873-874.

želio 3) jis savo atsakymą paskelbė rusų spaudoje. Tarp kitko, caras "buvo sujaudintas" amerikiečių pasitikėjimo.[259]

Dabar mes žinome, kad (1) nuo 1862 m. gruodžio pabaigos jau nebebuvo Anglijos ir Prancūzijos intervencijos JAV reikalais grėsmės ir kad (2) Anglija ir Austrija niekad neketino prieš Rusiją intervenuoti dėl sukilimo Lenkijoj (apie Lietuvą niekas negalvojo). Tačiau, nors Gorčakovas daugel kartų buvo panašia prasme užtikrintas lordo Napiero, Rusija įsidėmėjo Russello žodžius baronui Brunnowui 1863 IV 9 apie "nenorą suvedžioti" ir "šiuo metu nenumatomus pavbjus ir komplikacijas". Anglijoj, Prancūzijoj ir Švedijoj vykstant masiniams susirinkimams, spaudai reiškiant karingas nuotaikas, ir po sukilėlių mėginimo išsikelti ties Klaipėda-Palanga bei bemėginant sukurti kitas ekspedicijas laivais, Rusija negalėjo būti tikra ir bijojo intervencijos.

Po 1863 m. birželio mėn. antrųjų notų, karas atrodė neišvengiamas. Tad tą mėnesį karo laivyno ministerijai vadovavęs (kol d. kng. Konstantinas buvo Varšuvoje) gen. adjutantas Krabbe pradėjo ruošti laivyno operacijų planą. Rusų laivynas buvo nedidelis, visi laivai buvo mediniai — septyni Kronštate, vienas frigatas Vidužemiuose ir maža flotilė Ramiajame vandenyne, — karo atveju laivai galėjo įšalti Baltijoje arba, kaip kad atsitiko Krymo karo metais Sevastopoly, galėjo būti visi nuskandinti. Liepos 17/5 Krabbe pateikė carui raportą. Esą, bendra laivynų istorija ir ypač dabartinė Amerikos karo patirtis su pietiečių korsarais, rodo, kad sumaniai vadovaujami nedaugelis laivų gali jūrose padaryti stambių nuostolių priešo komerciniam laivynui. Rusų laivynas esąs persilpnas kovoti su anglų ir prancūzų sutelktais karo laivynais, bet pakankamai stiprus skandinti jų prekinius laivus. Tad reikia laivus išsiųsti saugion vieton. O kad anglų įtarimai nebūtų sukelti, rusų laivai turi pavieniui plaukti, tariamai į Pacifiką ar Vidužemių jūrą. Net karininkai neturėtų žinoti tikslo.

Liepos 19/7 caras patvirtino Krabbės planą. Laivai buvo aprūpinti pinigais dviems metams ir kpt. Lisovskij buvo paskirtas vadu, drauge pakeltas kontr-admirolu. Rugpiūčio 7 (liepos 26) Krabbe įteikė Lisovskiui įsakymus: jo trys frigatai, trys kliperiai ir du korvetai turi plaukti New Yorkan ir ten pasilikti, rusų atstovo Washingtone žinioje. Ministeris ten padės su tiekimu. "Karo atveju, naikink priešo prekybą ir puldinėk silpnai ginamas pozicijas... Kai sužinosi apie karo paskelbimą, pats nustatyk kaip vykti, kur kitus laivus sutikti... Kpt. Kroun'as iš anksto vyksta Amerikon pasiruošti jūsų atplaukimui. Studijuok Paryžiaus Traktatą, kad gerai orientuotumeis neutralumo klausimais. ... Susisiekite [su kontr-adm. Popovu Pacifike ir kitais] šifru. Karininkams asmeniškai įteik savo slaptus įsakymus. Nepaisant ar bus karas, ar ne, studijuok komercinius jūrkelius, Europos kolonijų..." ir t.t. Popovas apsisprendė plaukt į San Francisco. [260]

---

[259] Oscar S. Straus, member of the Permanent Court of Arbitration at the Hague: "The United States and Russia: their historical Relations", **North American Review,** vol. 181, New York 1905, p. 247.

[260] Frank A. Golder, "The Russian Fleet and the Civil War", **American Historical Review** (Macmillan Co.), vol. XX, No. 4, July 1915 Cpp. 801-812), pp. 802-805. Golderis buvo pirmas amerikietis, kuriam buvo leista susipažinti su rusų karo laivyno archyvais, ir jis viską dokumentuoja.

Rusai gabiai lošė savo kortas ir vaidino. 1863 IX 24 admirolo laivas *Aleksandr Nievskij* ir *Pieriesviet* įplaukė New Yorkan, po kelių dienų atplaukė *Variag* ir *Vitiazj,* po 15 dienų *Almaz,* galop iš Graikijos vandenų atplaukė ir *Osliabia.* Admirolas Popovas su savo korvetais *Bogatyrj, Kalevala, Rinda, Novik,* ir kliperiais *Abrek* ir *Gaidamak* spalio 12 atplaukė į San Franeiską. Rusai buvo entuziastiškai sutikti ir vienur ir kitur. Amerikiečiai pradėjo vaizduotis, kad rusų laivynas atvyko juos paremti kovoje prieš pietus ir prieš galimą Anglijos bei Prancūzijos intervenciją — o priėmimo nustebinti rusai tylėjo.

Užtat laivynų atsiradimas Amerikos vandenyne sukėlė furorą Londone. Rusų ambasadorius baronas (von) Brunnow nežinojo tikros misijos ir paskubėjo nusiskųsti Gorčakovui, kad toksai dalykas tikrai ves į karą, ir už tai smerkė Krabbę. Pastarasis kietai gynė, kad "Anglija nekovos, jei jos komercija tuo pačiu būtų išstatyta pavojun, ir nedaugelis rusiškų kanuolių okeane turės Anglijai daugiau įtakos, nei daug didesnis patrankų skaičius Sevastopoly." Brunnowui ir kitiems iš Petrapilio buvo įsakyta, kad jei kas teirautųsi, aiškinti, jog tai eiliniai plaukimai "pakeisti kitus laivus" ir "ligi politinė situacija Europoje nusistovės, laivai galbūt pasiliks Jungtinių Valstybių vandenyse. O kiek tai liečia europines valstybes, ypatingai Angliją, tesidaro kokias nori išvadas."[261]

Per priėmimus, rusai gėrė tostus į Prezidento sveikatą, kalbėjo apie istorinę rusų ir amerikiečių draugystę, nieko neminėjo apie Europos reikalus. Golderis rašo: "Tai buvo gabi diplomatija, nes iš vienos pusės ji nuslėpė tikrąjį tikslą, o iš kitos stiprino amerikiečiuose įsitikinimą, kad laivynas atplaukė specialiai jų labui. Faktas, jog ši idėja dar ligi šiol stipriai laikosi mūsų šalyje, parodo kaip gabiai žaidimas buvo žaidžiamas. Reikia teisingai pažymėti, kad ši idėja nebuvo laivyno atsivežta, bet gimė Amerikoje. Savo santykiuose su Anglijos ir Prancūzijos pareigūnais, rusai elgėsi draugingai ir korektiškai. Kai New Yorke lankėsi anglų ir prancūzų ministerial, Lisovskis juos aplankė, bet tiktai lordas Lyons revizitavo."[262]

Žinoma, priėmimai ir iškilmės nesutrukdė rusų pasiruošimų įvairioms galimybėms. Rusų ministeris Washingtone, Eduardas Stoeckl, įsakė jokiu atveju nesikišti į amerikiečių konfliktą. Admirolui Popovui nieždėjo įsikišti, jei konfederatų laivai pultų Pacifiko uostus, bet Gorčakovas, kaip ir Stoeckl, įsakė: "net jeigu jie apšaudys fortą, jūsų pareiga būti griežtai neutraliais." Rusų laivai Amerikoje užsibuvo nuo 1863 m. rudens ligi 1864 m. pavasario — tik balandžio 27 Lisovskiui pranešta, kad jau nebebuvo reikalo tupėti Amerikoje. Laivynui atplaukus į Kronštatą, patsai caras jį apžiūrėjo, padėkojo karininkams ir veik visiems suteikė pakėlimus.[263]

Dr. Arthur Prudden Coleman 1934 m. parašė veikalą, "Dedikuotą Romualdo Traugutto Atminimui," kuriame apžvelgė New Yorko spaudos editorialines pažiūras į 1863 metų sukilimą ir rusų laivyno viešnagę. Įdomu, kad rusus daugiausiai ir įkyriausiai garbinęs *New York Herald* 1863 XI 12 pakeitė toną ir puolė tuos, "kurie pasidarė farsiškai juokingi" savo elgesiu, ir skaudžiai pašiepė rusus. Esą, rusų laivyną "siųsti neverta. Vienas mūsų Geležin-

[261] F. A. Golder, **Ibid**., 806-808.
[262] **Ibid.**, 806-808.
[263] F. A. Golder, "The Russian Fleet...", **supra**, 810.

šonių galėtų jį visą per porą valandų iš vandens išsprogdinti, su visais barbarais tuose laivuose". Jei rusai turi meilės, "tenaudoja ją lenkų atžvilgiu," bičiuliavimasis su tokiu despotu esąs priešingas Amerikos tradicijoms. Lapkričio 18 tas dienraštis dar paspirgino rusus — esą, niekur kitur Napoleonas nesusilauktų didesnio pritarimo, jei jis pradėtų karą prieš rusus. "Mes pastaruoju metu pakankamai prisižiūrėjome rusų, kad žinotume, jog šie barbarai negali būti simpatiški... Barbarai jie yra, barbarais jie pasiliks dar kurį laiką, ir mes turime pasakyti, kad mes jau gana juos pas save turėjome."[264]

Rusijos atstovu Washingtone buvo Eduard Stoeckl, kuris 1849-1850 m. tarnavo toje pasiuntinybėje, o 1853 m. buvo iš Petrapilio siunčiamas į Havajus. Kai jis pakeliui stabtelėjo New Yorke, rusų ministeris Aleksandr Bodisko buvo ką tik miręs ir Stoeckliui liepė laikinai perimti reikalus. Krymo karas sutrukdė jo kelionę kitur ir 1857 m. jis buvo paskirtas ministeriu. 1856 m. jis vedė amerikietę Elizabeth Howard. Jis Amerikoje išbuvo apie 20 metų. 1866-1868 metais jis sutvarkė Aliaskos pardavimą, ir tik po to, 1868 m., iškeliavo. Jis gerai pažinojo Amerikos asmenybes, o būdamas vokietis, vedęs protestantę, suprato kraštą. Mums rūpimuoju metu valstybės sekretoriumi buvo Sewardas. Frank A. Golderis taip apibūdina Stoecklio įspūdį:

"Senatorius Seward padarė didelio įspūdžio Stoeckliui, kuris kalbėjo apie jį, kaip gabiausią Amerikos valstybininką, kaip žmogų aukščiau visų kitų, kuris turėtų būti Jungtinių Valstybių Prezidentu; bet Valstybės Sekretorius Seward pasirodė esąs nusivylimas ir rusas diplomatas buvo priverstas jį rūšiuoti su smulkiais politikieriais ir ten jį palikti. Stoecklis piktinosi Sewardo neapsisprendimu (irresoluteness), stiprių įsitikinimų stoka, tarptautinių reikalų ignoranciją, jo arogancija, jo pozavimu didžiuoju žmogumi. Toks staigus pasikeitimas Sewardo įvertinime įvyko veik tučtuojau, kai pastarasis tapo Valstybės Sekretoriumi."[265]

Taip Amerikoje besidžiaugiant rusų bičiulyste ir tariamuoju ketinimu padėti kovoje prieš interventus, "pasitaikė mintis sudaryti politinę santarvę." Ta mintis "niekad nebuvo oficialiai suformuluota," bet buvo kitų įsivaizduojama. 1863 m. spalio mėn. Gorčakovas parašė baronui Stoeckliui, kad tokios santarvės sudarymas nieko nepakeistų esamoje padėtyje, kadangi "l'alliance existant de fait par la confomité et les traditions politiques." Gorčakovas rašė 1863 X 10/22, su caro prierašu: "Très bien."[260]

Benjamin Platt Thomas, giliau studijavęs rusų-amerikiečių santykius 1815-1867 m., pažymi, kad rusų laivynui atplaukus Amerikon, "Visa šiaurė sugriaudė plojimais. Tikrai išlaisvintojai atvyko! Jokia svetima valstybė nebedrįs kištis. Vyravo pasakiški gandai. ... Įsitikinimas, kad esama kokio nors pobūdžio slapto susitarimo tarp šių dviejų kraštų, buvo beveik visuotinas. ... Ir pati Rusija žavėjosi, užsikrėtusi draugiškais jausmais. Ministeris Clay rašė: 'Rusų priėmimas Amerikos vandenyse yra visų ratelių pokalbių tema'... Paryžius ir Londonas natūraliai susirūpino. Feliksui Aucaigne, prancūzų publi

---

[264] Arthur Prudden Coleman, The **Polish Insurrection of 1863** in the light of New York Editorial Opinion, Bayard Press, Williamsport, Pa. 1934, pp. 89-91.

[265] Frank A. Golder, "The American Civil War through the Eyes of a Russian Diplomat," **American Historical Review,** vol. XXVI, No. 3, April 1921 (pp. 454-463), p. 458.

[266] E. A. Adamov, "Russia and the U.S... .".**supra**, 602.

cistui, rusų-amerikiečių santarvė neatrodė negalima. Iš tiesų, jis nebuvo tikras, bene tokia santarvė jau esanti. ... Didžioji Britanija buvo supurtyta ir nustebusi; jai [rusų laivyno] viešnagė atrodė mažiau esanti meilės Amerikai ženklas, kaip priešiškumo Anglijai žymė. — Nors nuo pat pradžių keli žmonės, kaip kad Charles Summer, įtarė, kad laivynas buvo pasiųstas savisaugos sumetimais ir kad lenkų klausimas buvo reikalo šaknyse, tačiau tiktai 1915 m., kai profesorius Golderis paskelbė savo tyrimų rezultatus, reikalas galutinai paaiškėjo."[267]

Bet 1864 XI 22 JAV ministeris Clay Petrapilyje iškilmingai pripažino "dėkingumo skolą ... Jo Imperatoriškai Didybei, kuris ... savo draugingu kursu, neleido (prevented) Anglijos ir Prancūzijos priešiškos intervencijos mūsų reikaluose." Pagal JAV Kongreso rezoliucijos mintį, 1866 metais Petrapilin buvo pasiųstas karo laivyno viceministeris Gustavus Vasa Fox įteikti Kongreso linkėjimus carui, laimingai išvengus atentato.[268]

Sukilėlių vyriausybė turėjo Amerikoje savo agentą lietuvį, 1831 m. sukilėlį, Henriką Korviną Kalussowskį. Jo paskyrimo raštas buvo datuotas 1864 II 17 Varšuvoje. Deja, jo archyvas sudegė. Savo laiške J. I. Kraszewskiui, paskelbtame 1867 m., Kalussauskis rašė apie rusų laivyno sukeltą entuziazmą: "Paskaitininkai, kurių rankas kada nors spaudė Gorčakovas, tokie asmenys kaip Bayard Taylor, keliavo iš kaimo į kaimą, iš miesto į miestą, šaukdami, kad sukilimas Lenkijoj tebuvo fanatizmo ir Čartoryskio partijos reikalas. Netrukus po to atvyko rusų laivynas ir auksas buvo gausiai pilamas, auksas, kuris galbūt buvo mūsų tremtinių Sibire iškastas. ... Po to sekė triukšmingos iškilmės ir širdingas protestantų broliavimasis su schizmatikais."[269] 1864 metais JAV vyriausybė rusams išdavė dezertavusį jūreivį Aleksandrą Milewskį-Miliauską ar Ragočiną-Myklovskį, nors jis jau savanoriu fronte tarnavo JAV kariuomenėje. Rusai jį čia pat New Yorko uoste pakorė nuo stiebo. 1864 IX 8 New Yorke įvyko "lenkų" ir čechų protesto demonstracija.[269a]

Kaip pavyzdį kai kurių amerikiečių nuotaikų paskaitykime ką kun. Dr. C. B. Boynton rašė savo veikale: *The Four Great Powers: England, France, Russia and America* (C. F. Vent & Co., Cincinnati-Chicago-St. Louis 1866, pirmosios laidos p. 552): "Daugelis yra nusiteikę prieš Rusiją dėl jos elgesio Lenkijoj, bet, gerai supratus, netgi ten ji bus laisvės bičiulių pateisinta bent savo bendro elgesio. Pirma, sukilimas Lenkijoj buvo bajorijos, o ne liaudies maištas; kaip ir mūsiškis maištas, tai buvo aristokratijos bandymas užtikrinti ir praplėsti savo valdžią ant darbo klasių. Antra, dabar gerų žinovų teigiama, jog šis prasiveržimas buvo įkvėptas iš Paryžiaus ir buvo Liudviko Napoleono ir jo jėzuitų bandymas įstatyti savo koją Rusijos valdose, iš kur, progai pasitaikius, būtų puolama Rusija ir graikų bažnyčia. Tai buvo slaptas mėginimas

---

267 Benjamin Platt Thomas, **Russo-American Relation, 1815-1867,** John Hopkins University Studies in Historical and Political Science, vol. XLVIII, Baltimore 1930, pp. 137-138.

268 **Ibid.**, pp.. 141-142. Clayaus raštą Thomas cituoja iš Valstybės Departamento rankraščių archyvo.

269 Mieczyslaw Haiman, **Historja Udzialu Polaków w Amerykańskiej Wojnie Domowej,** Chicago 1928, p. 153.

269a Jos. W. Wieczerzak, **A Polish Chapter in Civil War America,** New York 1967, pp. 188, 249, 253.

Rusijos sparne sukurti prancūzišką katalikų avanpostą, kaip jis supa Jungtinių Valstybių sparną, okupuodamas Meksiką. — Rusų ministeris nedvejojo prancūzų imperatoriui pareikšti, kad lenkų sukilimas buvo jo paties sostinėje sukurstytas ir Rusija žino, ir Amerika turėtų žinoti, jog Lenkijoje jai prireikė sutikti ne žmonių sukilimą, o niekšiškų Prancūzijos ir katalikų vadų mėginimą iš jos paveržti dalį jos valdų ir smogti smūgį prieš jos tautinę Bažnyčią. — Rusija dabar yra didingiausias reginys (spectacle) senajame pasaulyje. Ji yra šimto milijonų žmonių centras ir tos Bažnyčios galva."

Kai Abraomas Lincolnas žuvo, "lenkų ir lietuvių komitetai" Prancūzijoj ir Šveicarijoj pasiuntė užuojautą "piliečiui Andrew Johnsonui, ... rezoliucijas, įteiktas Amerikos konsului Nantese ir Amerikos ministeriui (J. G. Fogg) Šveicarijoje."[270]

8. KITOS VALSTYBĖS

Ispanijos užsienio reikalų ministeris Miraflores, gavęs britų kvietimą, atsakė, jog "yra negalima, kad Ispanija nesidomėtų liūdnu tos šalies likimu", tik nesutinka intervencijos pagrindu laikyti 1815 metų traktatus, kurie "didžiąja dalimi buvo įvykių pakeisti" ir kurių minėjimas galįs Rusiją įžeisti. Miraflores patarė, kad Vienos traktatų šalys susirinktų konferencijon ir suderėtų bendro turinio raštą. O Ispanijos karalienė parašė Napoleonui: "Aš sutinku, kad 1815 metų traktatai yra apnikti nepaveikumo... Tad jei Jūsų Didybės sumanymas būtų įgyvendinamas taikiame Europos valstybių kongrese, tai aš išvien su savo vyriausybe nedvejoju Jūsų Didybei suteikti užtikrinimą, kad Ispanija jame dalyvaus, ... teisingumo, taikos ir sandoros vardan, ... su tikslu sutvirtinti taiką ir ramybę senajame ir naujajame pasaulyje."[271]

1863 II 21 markizas Miraflores pasiuntė savo ministeriui Petrapilyje raštą, kurį jis turįs paskaityti Gorčakovui ir palikti jam nuorašą. Notoje Lenkija vadinama šalimi su sena istorija ir įžymiu valstybingumu. Ispanijos vyriausybė nori padaryti kelias bičiuliškas pastabas, "neketindama duoti patarimų, kurių imperatoriaus Aleksandro išmintis nėra reikalinga." Ispanų vyriausybė "karčiai apverkia, kad lenkų nekantrumas neleido jiems laukti imperatoriaus išmintingumo, jo išmintingo apdairumo, amžiaus ir dabartinės epochos supratimo, Rusijos pradėtų reformų, tiek gilių ir lemiamų, kad jos netgi pakeičia imperijos socialines sąlygas." Ispanijos vyriausybė "nemažiau apverkia, kad dalykai priėjo prie nemalonaus kraštutinumo ir skaudaus reginio, kai rusai ir lenkai susirėmė ginklais rankose, vieton suglaudinti savitarpio vienybės ryšius." Markizas sakosi sprendžiąs, pagal savo krašto istorijos patyrimą, jog bet kokie "pilietiniai karai" geriausiai numaldomi malonumu ir nuosaikumu, ir todėl prašo carą laikytis to "santūrumo, nuolankumo ir žmoniškumo."[272]

Sukiliminė vyriausybė 1863 VI 24 raštu Čartoryskiui rašė, jog "sunku įsivaizduoti, kas galėjo ispanų vyriausybę paskatinti prie taip nereikalingos ir netgi neišprovokuotos niekšystės... Vyriausybei, kuri nenorėjo aiškiai sau

---

270 Haiman, **Historja Udzialu...,** 158-164.
271 **The Annual Register 1863**, 211.
272 **Dzieje 1863 roku,** II, 355-6, šaltiniu nurodo **La Pologne et la diplomatie,,** 197-9.

gėdos daryti, geriau priderėjo tylėti, nei tokiu netinkamu būdu atsiliepti. ... pridera prancūzų ciesoriui pareikšti, kad lenkai skaudžiai pajuto neišprovokuotą įžeidimą... Taipgi pridėk, pilieti, jog lenkai tikisi, kad iš Jos Imperatoriškos Didybės, kaipo ispanės, galima laukti reparacijos.. ."[273]

Kai ano meto Ispanijos imperija su kolonijomis keliuose žemynuose taip klaupėsi prieš carą, "mažoji Portugalija ... daug karčiau, nuoširdžiau, o visų pirma tauriau ėmėsi mūsų tėvynės bylos," sako Przyborowskis. Portugalijos ministeris pirmininkas kng. Luolė mielai priėmė britų kvietimą dalyvauti "remonstracijoj". 1863 III 23 buvęs užsienio reikalų ministeris Cazal Ribeiro interpeliavo seime apie vyriausybės nusistatymą lenkų klausimu. Kng. Loulė pasisakė tik tam ir atvykęs į seimo posėdį. Britų pasiuntinys jį žodžiu painformavęs, jog D. Britanijos vyriausybė pasiuntė rusų kabinetui notą, reikalaujančią sugrąžinti 1815 m. traktato nuostatus, ir pareiškė pageidavimą, kad visos tą traktatą pasirašiusios šalys pasisakytų. Portugalijos vyriausybė sutiko, "kadangi ji sprendė, jog Lenkijos reikalas yra tiek šventas ir sužadina tiek užuojautos, kad turbūt nėra valstybės, kuri jos atžvilgiu neužimtų tokio nusistatymo, kokį visiems liepia pareiga." Vyriausybė norėjo apie tai pranešti seimui, "vildamasi gauti jo užgyrimą, kuris šiam vyriausybės žygiui suteiktų daugiau jėgos ir svorio." Atstovas Cazal Ribeiro padėkojo, pareiškė įsitikinimą, kad seimas vienbalsiai pritars vyriausybės pastangai. Atstovui Pereira Dios pasiūlius, seimas vienbalsiai priėmė rezoliuciją, kuri "su pasitenkinimu ir įvertinimu priėmė užsenio reikalų ministerio pranešimą lenkų klausimu."[274]

Turkija viešumai vaidino nepalankų nusiteikimą ir garsiai skelbė neduosianti lenkams pasų vykti Moldavijon ir neteiksianti lenkams kariams atostogų. Tačiau pasienyje pašos gavo slaptus įsakymus "pro pirštus žiūrėti" į lenkų veiklą ir ginklų kontrabandą. Britų vyriausybės raginama, Turkija 1863 V 14 pasiuntė Gorčakovui notą, kurioje "nepretenduodama kištis į svetimus reikalus" pažymi, kad "jos pačios interesas reikalauja, kad tvarka ir ramybė viešpatautų visur, o ypač kaimynuose." Przyborowskis teigia, kad šio "ligonio" pastabos rusams buvo nemalonios ir jie nutylėjo.[275] Turkijoje ir jos Padunojaus protektoratuose vyko gyva veikla sukilimui paremti, ir turkai nekliudė.

"Naujasis graikų karalius ir naujasis Danijos karalius be rezervų priėmė" Napoleono kvietimą dalyvauti europiniame kongrese. Vokietijos valstybėse buvo daug pritarimo sukilimui ir Prūsų bendradarbiavimas su Rusija buvo smerkiamas. O vistik — Berlyno baimės paunksmėje — Saksonija, Wiesbadenas, Darmštadtas, Kasselis ir Bavarija atsisakė dalyvauti "didžiojoj demonstracijoj" Petrapily, nors Hanoverio ir Bavarijos karaliai palankiai atsiliepė į Napoleono sumanymą dėl Europos kongreso. Vokiečių Konfederacijos vardu, Austrijos ministeris ir seimo pirmininkas baronas von Kubeck keistokai atsakė: "Nors atvirai pritardami Jūsų Didybės taikiai idėjai, Vokietijos suverenūs kunigaikščiai ir laisvi miestai negali su pasisekimo viltimi dalyvauti šio sumanymo įgyvendinime, nebent jei traktatai, kurie sukūrė Germanišką Konfederaciją kaip ir politinį Europos pastatą, būtų laikomi derybų pagrindu." šveicarų konfederacija, pareiškusi "uoliai priimanti" Napoleono "over-

[273] **Dzieje 1863 roku,** II, 356 pastaboje.
[274] **Ibid.**, II, 356-358.
[275] **Dzieje 1863 roku,** II, 363.

tiūrą", toliau pažymėjo, jog "Galiojančios sutartys skelbia mūsų teritorijos nepažeidžiamumą ir nepriklausomybę" ir šveicarų tauta šventai vykdo savo įsipareigojimus ir gina tas garantijas. Tuo būdu tos garantijos "sudaro tikrųjų Europos interesų dalį." Vėl reiškiamas šveicarų konfederacijos sutikimas "dalyvauti iškilminguose svarstymuose" ir viltis, kad "mūsų kraštą liečiančiais klausimais turėsime Jūsų Didybės paramą."[276] Kitaip sakant, svetimų reikalų jie nesvarstys.

"Didžiausios ir karščiausios užuojautos" susilaukta Švedijoj. Kng. Czartoryskio sluogsniai atkreipė dėmesio Švedijai jau vien dėl to, kad tarp įvairių Napoleono planų karo už Lenkiją atveju — buvo mintis panaudoti "artimiausią Rusijos kaimyną". 1863 m. kovo mėn. vidury Napoleonas pareiškė Czartoryskiui, kad "reikia bulių griebti už ragų" — smogti į Kronštadtą ir Petrapilį. Tokiu atveju, Švedijos dalyvavimas ar bent palankumas buvo būtinas. Ir Lapinskio jūrinė ekspedicija buvo reikalinga atramos punkto Švedijoje, iš kur ginklų pristatymas Lietuvon atrodė esąs lengviausias. Todėl Czartoryskis pasiuntė Stokholman savo brolėną kng. Konstantiną ir Valerijoną Kalinką. Juodu ten atvyko 1863 m. kovo pabaigon ir buvo šiltai sutikti. Karalius pakvietė kng. Konstantiną pietums ir teiravosi apie padėtį Lenkijoj. Stokholme susidarė komitetas sukilimui remti. Dalis spaudos tiesiog pasisakė už karą su Rusija, tačiau vyriausybės sluogsniuose tam pritarimo nesimatė: užsienio reikalų ministeris grafas Manderstrom buvo gana draugingas Rusijai ir priešingas karui. Valdžios organe "Posttidning" pasirodė straipsnis, "Karas ar taika", galbūt to ministerio rašytas, kuris įrodinėjo, kad karas tik tada pateisinamas, kai jis yra iššauktas neišvengiamo būtinumo, gi tokio būtinumo dabar nėra. Czartoryskio paveiktas, švedų komitetas kovo 23 paskelbė atsišaukimą, pažymėdamas tik moralinę paramą Lenkijai, "laukiant to momento, kai europiniai kabinetai turės veikti griežtai, kad lenkų klausimas būtų išrištas pagal tarptautinę teisę ir civilizacijos rekalavmus." Atsišaukimas skatino rinkti aukas, ir baigėsi žodžiais: "o jeigu, gink Dieve, laisvės kovotojai bus priversti nusilenkti, tai aukos padės tiems, kuriems pavyks išvengti caro kruvino keršto ir pasiduoti tremties vargams ir kančioms." Tik moralinės paramos Cartoryskis prašė ir kovo 28 d. masmitinge, kuriame dalyvavo "virš dviejų šimtų asmenų, kurių tarpe buvo seimo narių (kunigų tik vienas, ir tas civiliai apsirengęs), daugelis įžymių sostinės piliečių, karininkų, mokslo akademijos narių, mokslininkų, artistų ir literatų." Przyborowskis pažymi, kad "Cartoryskio misija sukėlė momentinį entuziazmą, bet neturėjo jokios naudos ir toje istorijoje tebuvo epizodas." Anglų spaudžiama, švedų vyriausybė sutiko Petrapilin pasiųsti notą, tačiau grafas Manderstrom pasakė britų pasiuntiniui Jerninghamui, jog Švedija turi "susilaikyti nuo smulkmenų, liečiančių reformas Lenkijoj. .., nes kas tinka Anglijai, gali netikti Švedijai." 1863 IV 7 Manderstromas pasiuntė Petrapilin notą, kuri neišryškino jokių reikalavimų, tik šaukėsi caro malonės ir reiškė vilties "apsaugoti gerai organizuotą laisvę, pakankamą tvarkai ir taikai atstatyti."[277]

Belgijos vyriausybė, savo neutralumo sumetimais, nesutiko dalyvauti demarše, bet leido suruošti didelį masmitingą ir Lježo fabrikuose pirktis gink-

[276] **The Annual Register 1863**, 213-214.
[277] **Dzieje 1863 roku,** II, 364-368.

lų sukilėliams. Danija "pasielgė, galima sakyti, neprideramai ir nežmoniškai. Nusilenkdamas anglų spaudimui, užsienio reik. ministeris Hali pasiuntė notą vėliau už kitus, tik gegužės 8, į savo atstovo Petrapily, barono Plesseno, rankas, kurioje pareiškė karščiausius linkėjimus rusų imperijai tarpti ir vystytis, priminė, kad toji imperija visada reikšdavo Danijai simpatiją ir kad Danijos intereso vedamas jis pageidauja, kad rusų vyriausybės valdžia niekur nenukentėtų. Ponas Hali bijojosi tik 'eventualumo, kokis galėtų išsivystyti iš ilgesnio dabartinės būklės Lenkijoj patvėrimo' ir troško 'juo gyviausiai ir juo nuoširdžiausiai, kad lenkai sudėtų ginklą prieš imperatoriaus šaunią malonę."[278]

VIII. LIETUVOS LUOMINĖ SUDĖTIS

Negalima abejoti, kad jei Kosciuškos sukilimas būtų laimėjęs, tai Lietuvoje ir Lenkijoje valstiečiai būtų tapę laisvi savo žemės savininkai, ir tautinis atgimimas Lietuvon būtų anksti atėjęs, kaip ir kitur vakarinėje-vidurinėje Europoje. Deja, nugalėjo rusiškas carinis absoliutizmas.

Kosciuška dar 1814 IV 9 iš Verville rašė carui Aleksandrui I, prašydamas "trijų malonių" — visuotinos amnestijos "lenkams", apsiskelbimo "Lenkijos karaliumi" su laisva Anglijos sistemai panašia konstitucija ir su valstybinėmis mokyklomis valstiečiams, ir "kad baudžiava būtų dešimties metų laikotarpyje panaikinta ir valstiečiai taptų pilnais savo sodybų savininkais."[270] Vienos Kongreso metu, kai buvo sukurta "Lenkijos karalystė" Rusijos caro valdžioje, bet tiktai dalyje buvusios Varšuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdų, Kosciuška 1815 VI 10 vėl parašė carui. "Aš esu lietuvis gimimu, Viešpatie, ir nedaug metų man beliko gyventi; tačiau paslaptis gaubia mano gimtinės žemės ir kitų mano tėvynės sričių ateitį." Kosciuška dėkojo už žodinius šiuo reikalu jam duotus pažadus, ir prašė naujų užtikrinimų.-[80] Caras nesiteikė atsiliepti.

Kosciuška mirė 1817 X 15. "Savo testamente Kosciuška paleido visus savo žmones, paversdamas juos į žemės savininkus, liuosus nuo visokių dvarui prideryščių, lažų ir mokesčių. Bet caras nedaleido išpildyti šitą Kosciuškos testamentą ir žmonės pasiliko baudžiauninkais."[281] Lietuvoje anuo metu buvo diskutuojamas baudžiavų panaikinimas.

1831 metų sukilimo pirmas pasireiškimas Lietuvoje buvo — reikalauti valstiečiams laisvės. Kai vadovaujanti ponija neskubėjo baudžiavų baigti, valstiečiai nustojo rėmę sukilimą. Po to, politiniai emigrantai nesiliovė kėlę tą klausimą.

---

[278] **Ibid.**, II, 368.

[279] "La deuxième, que Votre Majesté se proclame Roi de Pologne avec une constitution libre, approchant de celle de l'Angleterre, et qu'elle y fasse établir des écoles entretenues aux frais du gouvernement pour l'instruction des paysans; que la servitude de ceux-ci soit abolie au bout de dix ans et qu'ils jouissent de leur possessions en toute propriété." — (August) Le Comte d'Angeberg, **Recueil des Traités, Conventions et Actes Diplomatiques concernant la Pologne,** Paris 1862, p. 599.

[280] **Ibid**., 700.

[281] Žmogus (Aug. Janulaitis), **Baudžiava Lietuvoje**, 33.

"Užimant Lietuvą rusams, joje buvo apie pusę milijono smulkiųjų bajorų; dauguma jų buvo bežemiai. Dvarininkai lengvai perėjo po nauja valdžia, nes ji žemes jiems paliko, valstiečius valdyti atidavė, tik nieko aiškaus nepadarė su bajorais-bežemiais. Jie buvo pripratę prie politinės laisvės, politikos gyvenime buvo ponų įnagiu, dabar sudarė neramų, nepastovų gaivalą, o skaičium jų buvo nemaža, tai jų energijai išeiti reikėjo duoti vietos. — Rusų vyriausybei pačiai neaišku buvo, ką daryti su jais, ji svyruodavo: kartais juos pastatydavo ant lygios su valstiečiais, dalindavo dvarininkams, nors jų kaip bajorų, privilegijos buvo pripažintos; tai bandė juos išsiųsti į Rusijos gilumą, kaipo kolonistus.

"Smulkieji bajorai stengėsi įsikibti į ponus, bajorus-dvarininkus, visais būdais rūpinosi, kad liktų tokiomis pat teisėmis, ką ir rusų bajorai (dvoriane); o kad pragyventi, ėjo į valdininkus. Taigi į valdininkus daugumoj ėjo vien bajorai-bežemiai; inteligentijos tarpe jie vyravo ir toliau.

"Sumanymą perkelti čyžinius Lietuvos bajorus į Ukrainą ir Krymą buvo padavęs kun. Zubovas; Kotryna sutiko su tuo (1796. VI. 5). Jis šitaip pagrindė savo sumanymą: smulkieji bajorai gyveną ant svetimos žemės, moką amžiną nuomą (čyžę) po 25-30 rub. nuo žambrio. Pirmiau palaikę juos ponai, nes jų balsai buvę reikalingi per seimelius, dabar gi to nereikia, tai imsią juos spausti. Todėl siūlo juos perkelti į Ukrainos pietus ir Krymą, jie galėtų apsigyventi, o kadangi jie yra karingi, tai galėtų sudaryti vietos kariuomenę, gins savo nuosavybę, lyg rusų laisvi saužemiai (odnodvorcy). Jie virstų kazokais. Pradžiai Zubovas perkeltų 4.000 šeimų. Taigi rusų vyriausybė pasiektų keleto tikslų: Lietuvoj nustotų neramaus gaivalo, Ukrainoj turėtų kariuomenės, Zubovas gautų naujų kolonistų. Panašiai siūlė ir Deržavinas."[282] Pradėta juos perkelti, bet caras Povilas I 1797.III.6 ukazu sulaikė — jis sugalvojo bežemius bajorus imti kariuomenėn puskarininkiais, o "tuos, kurie iš jų pasižymi savo elgimusi ir išvaizda, atsiųsti į Petrapilę, kad paimtų į raitąją gvardiją, į leibhusarų eskadronus, dargi į kavalergardų korpą, šituo būdu jiems duos ne tik iš ko pramisti, bet naudingai tęsti gyvenimą."[283] Daugiau kaip 20,000 buvo iškeldinta Mikalojaus I laikais.

Iš viso, "Lietuvos gyventojų sąstatas buvo ne tas pats ką Rusijoj, pav., buvo gerokai laisvų žmonių, o Rusija jų neturėjo."[284] 1812-1814 m. karas žymiai pakeitė luominę sudėtį, nes daugelis valstiečių išmirė, išbėgiojo į Užnemunę ir Prūsus, likusiems sveikiems ir ligoniams teko atidirbti visus darbus, "o mokesčiai iždui ėjo iš visų užrašytųjų, o ne iš ištikrųjų esamųjų sodžiuose." Badmečiui užėjus, dvarininkai turėjo savo valstiečius maitinti, duoti javų nederliaus atvejais, tad jie bevelijo valstiečius atleisti be žemės ir sudarinėti su jais činšo sutartis. Tiesa, dar 1803 m. caro ukazas leido dvarininkams valstiečius atleisti su žeme, laisvai su jais susitarus, bet sutartis turėjo patvirtinti vidaus reikalų ministerija, kuriai buvo paskelbtos ir taisyklės šiuo klausimu. Vilniaus gub. maršalka, sukvietęs pavietų maršalkas, pranešė jiems tisykles, tačiau jie nenorėjo pasisakyti ir prašė, kad vyriausybės nuostatai būtų spaudoje paskelbti. "Prie to klausimo dvarininkai vėliau negrįžo, niekas nepasinau-

[282]. Aug. Janulaitis, **Lietuvos Bajorai,** 68-69.
[283] Janulaitis, **Lietuvos Bajorai,** 69-70.
[284] **Ibid.**, 118.

dojo tuo įstatymu, vos keli ir kitomis sąlygomis, kartais net anksčiau buvo atleidę: Karpis (testam. 1808 m.), Nagurskis (testamentu 1800 m.) ir tai atleido be žemės."[285] Reformų sumanymai buvo gyvai bajorų aptariami, bet 1821 m. Novosilcevas padarė galą kalboms apie baudžiavų panaikinimą ir reformas.[286]

Po 1831 m. sukilimo įstatymu nustatytos trys smulkiųjų bajorų rūšys: (a) dvarininkai-bajorai, patvirtintieji bajorų deputatų vyrybių ar niekur nepatvirtintieji, turintieji apgyventų dvarų, valstiečių su žeme ir be žemės, baudžiauninkų ar dvariškių; (b) bajorai pripažintieji vien bajorų deputacijų, bet neturintieji apgyventų dvarų; (c) šlėktos, nepripažintieji bajorais ir neturintieji apgyventų dvarų. Pirmieji nemoka nei padūmės, nei i kariuomenę imami; antrieji — laikinai atleisti, kol heroldija nustatys jų pretenzijas; tretieji moka ir padūmę ir į kariuomenę imami. Bajorų deputacijų sprendimų nepakako, reikėjo gauti herolduos įstaigos patvirtinimą bajorystės įrodymams, kuriems patiekti terminai buvo kas kartą pratęsiami, o įrodymų nepristačiusieji buvo įrašomi valstiečiais-vienkiemiais (odnodvorcy), piliečiais (miestuose), ar garbės piliečiais (mokytojai, dailininkai, gydytojai ir tt.), arba į karališkųjų valstiečių lapus. Protestantų kunigai įgijo "asmeninę bajorystę". Tiktai 1857 m. įstatymas nustatė smulkias taisykles — su baigiamąja pastaba: "jeigu nenusistatys per 9 mėn., tai elgtis kaip su valkatomis."

Asmens luominė klasifikacija ar gradacija buvo reikšminga: kiekvienas luomas turėjo savo teismą ir įvairavo skirtinos bausmės. "Sprendimai tiems, kurių bajorystės įrodymai buvo neužtektini ir papildomų įrodymų nebuvo pristatę, tai laikoma juos kaipo 'raznočincy' (berangiai). Bet plakti jų negalima. Plakti, skirti kūno bausmes galima tik tuomet, jeigu jau bus įrašyti į mokančius (žemuosius) luomus."[287] Tai vis buvo nauji klodai Lietuvos visuomenės socialinėje sudėtyje.

Gaivalingiausią ir rusams įkyriausią elementą sudarė trečioji bajorų rūšis: suproletarėjusi šlėkta. Kauno gubernijoj bajorai sudarė 9.16% visų gubernijos gyventojų, Vilniaus 6.04%, Gardino 4.69%, Minsko 6.03%. Gubernatorių apyskaitiniais duomenimis, 1860 m. Vilniaus gubernijoje buvo 52,187 šlėktos (vyrai ir moterys), iš jų 13,967 valdė žemę, bet baudžiauninkų turėjo tik 2,096 šlėktos; apie 12,000 patys dirbo žemę. Kauno gubernijoj buvo 98,785 šlėktos, bet dvarų su baudžiauninkais turėjo tik 1,019 šlėktų. Bežemių šlėktų, tarnavusių valstybės įstaigose ir privatiems asmenims buvo: Vilniaus gb. 27,435 žmonės, Kauno — 34,192. Akalicų (nuo 3 ligi 8 ūkių, turėjusių iki 20 dešimtinių žemės) 1861 m. Kauno gubernijoj buvo 496, Vilniaus 448; stambiausias akalicų šlėktos procentas buvo Žemaitijoje. Šalia šių, buvo viensėdžiai "užribiai" šlėktos, žemes valdę už prievoles dvarams — miško sargų ir kt. Tokių Kauno gubernijoj buvo 4,145, Vilniaus 1,467. Dalis šlėktos buvo činšiniai nuomininkai, nieku nesiskyrę nuo "laisvų žmonių" — tik bajorystės tradicija.

Kaip matėme, po 1831 m. sukilimo atsirado nauja "vienkiemių" (odnodvorcų) rūšis — tai asmenys, ligi 1842 m. neįrodę savo bajorystės, kurių dalis buvo paversta "piliečiais" miestuose. Vienkiemiai ir piliečiai negalėjo kilnotis

[285] **Ibid.**, 206-207.
[286] **Ibid**., 270-276.
[287] Janulaitis, **Lietuvos Bajorai**, 477-483.

ir turėjo atlikti padidintą rekrūtų prievolę, 10 rekrūtų nuo 500 vienkiemininkų vyrų. Jie mokėjo činšo mokesčius dvarininkams, pagalvius mokesčius valdžiai, nešė padidintą rekrūtų naštą, gyveno skurdžiai — o patys save laikė Lietuvos bajorais, per šimtmečius pratę būti savo krašto šeimininkais, netgi karalius rinkę. 1841 m. vien Vilniaus gb 7,192 vyrai iš šlėktų buvo įrašyti į vienkiemininkų ir piliečių luomą; 1844 m. 16,353 vyrai buvo priskirti prie vienkiemininkų ir piliečių. Kauno gb iki 1860 m. į valstiečių luomą buvo įrašyta 17,032 šių "prastuoliškų ir neraštingų" šlėktų, Vilniaus gb 25,692. Į miestiečių (piliečių) luomą Kauno gb įrašyta 795 šlėktos, Vilniaus gb 3,704.

1860 m. duomenimis, valstybinėse žemėse gyvenančių vienkiemininkų Vilniaus gb buvo likę 5,926, Kauno 9,313; dvarininkų žemėse gyvenančių Vilniaus gb 9,340, Kauno 7,629, šalia "benamės, nesėslios, deklasuotos šlėktos. Vyriausybės socialinę politiką šlėktos atžvilgiu apsprendė carizmo politiniai siekimai sustiprinti savo pozicijas Lietuvoje ir Baltarusijoje. Šlėktų masė, kurios inteligentų sluogsniai skelbė nacionalinio išsivadavimo ir demokratines idėjas, buvo patvaldystės politikos kliūtis šiaurės vakarų gubernijose. Todėl šlėktos klausimas, iškeltas tuojau pat po Lietuvos prijungimo prie Rusijos, nenustojo būti aktualus ir aštrėjo priklausomai nuo politinių sąlygų ir socialinio judėjimo stiprumo šiose gubernijose" — pripažįsta tarybinis istorikas.[288]

Pagal Kijevo gen. gbrnt. Anenkovo 1863 m. duomenis, devyniose "vakarų" gubernijose buvo iki 200,000 vienkiemininkų, vyrų ir moterų. Dauguma jų neturėjo pragyvenimo šaltinio ir buvo "žalingiausias, labiausiai nepatenkintas elementas," jie "visada buvo ir dabar lieka paruošta medžiaga bet kokiam revoliuciniam judėjimui... ir dabar daugiausia papildo maištininkų gaujas." A. F. Smirnovas cituoja Muravjovo tardymų komisijos pirmininko gen. leit. Viesielickio "nuomonę", kai tasai Lietuvos budelis 1863 m. rekomendavo sumažinti bajorų ir vienkiemininkų skaičių. Anot jo, šlėktos "miestuose tarnauja virėjais, liokajais, verčiasi amatais, netgi dieniniai atlyginamu darbu, skirdamies nuo valstiečių tik pagyrūniškumu (čvanstvom) ir noru duoti savo vaikams aukštesnį mokslą... studentai grįžta į savo vargingas šeimas daugumoje su panieka savo tėvų gyvenimo būdui, be charakterio ir įsisavinę jų nesuprastas demokratines idėjas. Šie jauni vyrai ... sudaro savo likimu nepatenkintų žmonių klasę ir pagrindinį maištų elementą... Vienkiemininkų yra: Vilniaus gb 26,706 žmonės, Kauno — 118,770, Minsko — 21,161. Apie Gardino gb žinių nėra.' '[289]

Ir Bičkauskas-Gentvila šiuo atveju sutaria su "buržuaziniais" istorikais. Jis rašo: "1862 metais, vykstant kaimuose valstiečių judėjimui ir miestuose — politinėms manifestacijoms, kuriose aktyvų vaidmenį vaidino bežemė šlėkta, vyriausybė vėl pareikalavo, kad neįrodę bajoriškos kilmės šlėktos būtų įrašyti į kurį nors valdinių luomą. ... Nuskurdusi ir suproletarėjusi, ekonominiu atžvilgiu priklausanti nuo dvarininkų ir jų išnaudojama, apkrauta dideliais valstybiniais mokesčiais ir prievolėmis, neturinti teisės laisvai kilnotis, dėl žemo pramonės išvystymo lygio nerandanti pragyvenimo šaltinių ir tokiu būdu ken-

---

288 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 157.

289 A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi narodov Rossii i Poljši**..., pp. 40-41, 371: "Ob umieńšenii v Litvie, Žmudzi i Bielorussii dvorian i odnodvorcov, Mnienije generala-lei'tenanta Viesielitskogo."

čianti sunkią socialinę-politinę priespaudą šlėkta buvo grėsminga jėga, pasiryžusi stoti prieš esamą santvarką, vos prasiveržus atviram masių nepasitenkinimui. 1861-1862 m. masinio valstiečių judėjimo ir politinių manifestacijų Lietuvos miestuose sąlygomis, administracinės-politinės priemonės, kurių ėmėsi vyriausybė šlėktos atžvilgiu, ir neįrodžiusiųjų bajoriškos kilmės bei neprisirašiusiųjų prie kurio nors valdinių luomo, paskelbimas beteisiais žmonėmis, pažeminant juos iki 'valkatų' padėties, žymiai padėjo išaugti socialinei-politinei krizei Lietuvoje.

"Sunki socialinė-politinė bežemės šlėktos padėtis buvo pagrindinė priežastis, nulėmusi tai, kad ši engiamų žmonių masė kartu su valstiečiais sukilo 1863 m. ir sudarė aktyvią sukilimo jėgą. Iš šios bežemės ir tarnybinės šlėktos tarpo iškilo priešakiniai kovotojai už demokratines laisves, valstiečių sukilėlių būrių vadovai."[290]

Žinoma, ne tiktai politinė-socialinė padėtis, bet ir tautinis-religinis jausmas siuntė šiuos rusų skriaudžiamus žmones, nuo Vytauto laikų "Lietuvos šaknis", į kovą greta kunigų, dvarininkų ir valstiečių, prieš rusus, — už laisvę savo tėvynei ir socialinį teisingumą namie po išsilaisvinimo iš rusų. Tarybinis istorikas neužsimena nei apie blaivybės sąjūdžio vaidmenį išjudinant plačias valstiečių mases sąmoningam, blaiviam organizuotam veikimui prieš priespaudą ir rusinimą. Herzenas ir netgi kai kurie rusai bolševikai nebuvo ir nėra akli šiems veiksmams.

"Vienkiemininkai" sudarė naują valstiečių rūšį, šalia karališkųjų, baudžiauninkų, činšininkų, daržininkų, kamarninkų-grįtelninkų, dvariškių, bobilių, kumečių ir kt. Dvarininkai nemėgo "karališkųjų" valstiečių, — ak ir bolševikai, žiną kolchoznikus ir sovchoznikus, yra linkę juos vadinti "valstybiniais". Dvarininkai mėgino savo valdžią išplėsti į laisvuosius valstiečius, užrašyti juos baudžiauninkais, už kuriuos mažiau mokesčių reikėdavo mokėti. Iždo Rūmai pajuto mokesčių sumažėjimą ir pareikalavo įrodymų, kaip dvarininkai įsigijo savo žmones. Dvarininkai teigė, kad laisvieji žmonės turėtų pristatyti savo padėties įrodymus, arba būtų įrašomi baudžiauninkais.

1837 m. Vilniaus gb bajorų tarpe kilo sumanymas baudžiauninkus visai atleisti — išrinkti 5 asmenų komitetą, kuris sumanymo pagrindu imtų Prūsų įstatymus, bet Vilniaus pavieto seimelis tam pasipriešino.[291]

Tiesioginė paskatą šiam sumanymui atėjo iš užsienio—1836 XII 14 emigrantų Demokratinė Draugija savo manifeste skelbė: "Kad naujas sukilimas nebūtų liūdnas ankstyvesniųjų pakartojimas, pirmasis šūkis kovai privalo būti: liaudies išlaisvinimas, iš jų pagrobtos žemės grąžinimas jai nuosavybėn, teisių grąžinimas, pašaukimas naudotis nepriklausomo gyvenimo gerybėmis — visiems, be tikėjimų ir kilmės skirtumų, ... suteikti liaudžiai garantiją, kad sukilimo reikalas bus jos reikalas." Kitos emigrantų srovės ėjo dar toliau, pav. "Lud Polski" Anglijoj netgi savo tėvyne laikė "liaudį", reikalavo beklasės visuomenės: "pirmąją, švenčiausia, gamtos arba tikriau Dievo įstatymu pagrįsta, vienintele neliečiama žmogaus nuosaybe tepripažįstame jo nuosavas jėgas, teisę jas naudoti darbo sričiai pasirinkti, ir to darbo sukurtais vaisias nau-

290 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas**, 159.
291 Janulaitis, **Lietuvos Bajorai**, 544-545.

dotis." Ir Simonas Konarskis, taip tragiškai žuvęs Vilniuje, 1838 VIII 22 rusams tardytojams pareiškė: "Už Lenkiją su karalium, kad ir lenku, kupiną privilegijų, neaukosiu nei vieno kraujo lašo." Seiniečio Konarskio programa buvo: "Milžiniškas revoliucijos Lenkijoje tikslas yra: panaikinti vienos galingiausių pasaulyje valstybių dominavimą" ir išlaisvinti liaudį — nusikratyti svetima valdžia, panaikinti baudžiavą, valstiečiams suteikti žemę nuosavybės teisėmis, užtikrinti religinę, politinę, pilietinę ir visuomeninę lygybę, "sumindžioti" privilegijas ir sunaikinti priespaudą.[292] Vėliau tai buvo ir Mierosławskio programa — pas Mierosławskį lankydavosi ir Lietuvos jaunimo delegacijos. Petrapiliečiams ir kitiems, vykstantiems Lenkijon, jis nurodydavo Majewskio adresą Varšuvoje, iš kur reikėję gauti "instrukcijas ir potvarkius",[293] gi Majewskis buvo viena sukilimo "spiruoklių".

1837 m. rusų vyriausybė įsakė Iždo Rūmams patikrinti valstiečių skaičius, vėliausius duomenis palyginant su ankstyvesnių revizijų (1797, 1816 ir 1834 m.) duomenimis apie "laisvuosius" ir "nelaisvuosius" valstiečius. Pradėta tikrinti inventorius ir 1840 m. inventoriai buvo įvesti tuose dvaruose, kurie buvo paimti valdžios globon dėl dvarininkų žiaurumų su valstiečiais. Tas vyko vyriausybės iniciatyva: po kelių rusiškos sistemos dešimtmečių, Lietuvos dvarininkija užkerpėjo ir sužiaurėjo. Vilniaus ir kitus archyvus kruopščiai tyrinėjęs Aug. Janulaitis pažymi, kad "Nežinoma atsitikimų, kad seimelis pats būtų iškėlęs kokiam bajorui kaltinimą, jog nuožmiai elgiasi." Bet ir vyriausybė retai įsikišdavo, o savivaldoje dalyvauti ponų teises atimti tegalėdavo bajorų seimeliai, kurie atsisakydavo kreipti dėmesį į valdžios pranešimus tuo klausimu. Galop 1852 m. Vilniaus gen.-gubernat. Bibikovas pavedė maršalkoms sekti dvarininkų elgesį, spręsti vaidus ir "išgelbėti valstiečius nuo blogų valdytojų."[294] Dvarininkai kaip tik šiuo laiku grobstė žemes, naikindami kaimus.

Revizijose suradus eibę "netikslumų", 1847 m. buvo išleistas įstatymas, kuris "laisviesiems žmonėms" leido pasilikti dvarininkų žemėse pagal "laisvai suderėtas sutartis" 6 arba 12 metų laikotarpiui. Neįvykdžius sutarties nuostatų arba atsisakius sutartį atnaujinti, dvarininkas galėjo savo nuomininkus, "laisvuosius žmones", nuvaryti iš savo žemių ir pastarieji turėjo būti prirašomi prie miestiečių (piliečių) luomo.

Šuo įstatymu pasiremdami, dvarininkai pradėjo masiniai perkeldinėti baudžiauninkus į "laisvųjų žmonių" kategoriją ir reikalauti iš jų sudaryti su tartis, "o nesutinkančius vertė palikti sklypus bei sodybas ir savinosi jų žemę bei inventorių. Devintosios valstiečių revizijos duomenimis, dvarininkų žemėse gyvenančių 'laisvųjų žmonių' vien tik Kauno gubernijoje buvo užregistruota 81,584 vyrai"[298] — veikiausiai iš viso tiek rasta, o ne naujai tokiais užrašyta 1847 m. įstatymo pasekmėje. Kadangi piliečio luoman prirašyti reikėdavo atitinkamo miesto ar miestelio bendruomenės sutikimo, tai dvarininkai pasistengė ir 1850 m. gavo teisę prirašymą atlikti be miestiečių sutikimo. Pagal tą įstatymą, 1851-1858 m. laikotarpyje Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose prie

---

292 Witold Lukąszewicz, **Szymon Konarski,** Warszawa 1948, pp. 78-80, 82-83, 101, 199; Artur Śliwiński, **Powstanie Styczniowe**, 13; August Sokołowski, **Powstanie Styczniowe**, 32.

293 Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 98.

294 Aug. Janulaitis, **Lietuvos Bajorai**, 540-541.

295 Bičkaus'kas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 48-49.

miestiečių luomo buvo prirašyti 11,752 žmonės, jiems suteikiant tam tikrų lengvatų — metams ar dviem atleidžiant nuo pagalvio mokesčio ir nuo rekrūtų prievolės.

1844 m. rusų vyriausybė nutarė Lietuvoje įvesti dvarams privalomus inventorius, siekiant "politinio tikslo - susilpninti lenkų dvarininkų įtaką valstiečiams ir pastaruosius patraukti į Rusijos vyrausybės pusę. Be to, reglamentuodama valstiečių prievoles, vyriausybė tikėjosi pašalinti svarbiausią valstiečių bruzdėjimo priežastį Rusijai politiškai svarbiose vakarinėse gubernijose."[296] Tačiau vyriausybė nesirįžo prieš dvarininkus naudoti prievartą, o antra, patys inventorių komitetų nariai buvo dvarininkai. Inventorių įvedimą lydėjo valstiečių nuvarymas nuo žemės sklypų arba jų perkėlimas į blogesnius sklypus, sklypų mažinimas ir lažo didinimas iki 4 ir 6 vyro dienų ir tiek pat moters dienų nuo valstiečio kiemo per savaitę. Tačiau nepaisant valstiečių priešinimosi, gubernatoriai 1845-47 m. patvirtino inventorius 6 metams. 1852 m. buvo paskelbtos "inventorinės taisyklės įstatymine tvarka," bet 1854 m. tos taisyklės buvo paskelbtos neprivalomomis, ir patys komitetai buvo 1858 m. uždaryti, įsteigus gubernijinius komitetus baudžiavos panaikinimo projektams ruošti.

Mikalojus I mirė Krymo karo metu, pavedęs savo sūnui baigti karą ir padaryti vidaus reformas. Aleksandrui II teko "daryti sociales reformas, kurių nenorėjo, teko panaikinti baudžiavas ir aprūpinti žeme valstiečius, taigi visame reikėjo liesti bajorus-dvarininkus: atidavus valstiečiams žemes nuosavybėn, bus nepatenkinti dvarininkai; o šito jis bijojo; valstiečiai, gavę žemės mažiau, negu tikėjosi, taip pat nerimaus; galų gale padarius valstiečius laisvais, atsiras naujas ir be to skaitlingas gyventojų klodas, kurį reikės įterpti į valstybės sąrangą, ir dėlto galingas bajorų luomas mažiau besvers valstybės gyvenime. ... Rusų vakarų pakraščiuose..., reikėjo taip pat pradėti kitą politiką — padaryti nuolaidų.

"Visos Rusijos dvarininkams teko rūpintis, kad baudžiavų naikinimas ir žemės reforma kuomažiau juos nuskriaustų," gi Lietuvos dvarininkai savo tautinėj politikoj "žiūrėjo, kad kuo daugiau nuolaidų išgavus savo kraštui, bet čia sutiko Rusijos dvarininkų ir biurokratijos pasipriešinimą.

"Naujasis viešpats Aleksandras II visą laiką palaikydavo dvarininkus, palaikydavo labiau net, negu tai darė jo tėvas, bet aplinkybių spiriamas, bijodamas vidaus sąjūdžio, nerasdamas kitokio išėjimo, nenoromis nusileisdavo valstiečių naudai. ... reformą vykino biurokratija, kurioj buvo žmonių ir nebajorų kraujo, neseniai įbajorintų, tapusių bajorais dėl tarnybos; kiti bajorai buvo nutraukę sijas su dvarininkais, ištirpę biurokratijoj ir tik joje tematė savo ateitį; šitaip žiūrėdami, jie turėjo daryti socialę reformą prieš dvarininkų norą, nes jos vilkinimas galėtų grėsti didesniais pavojais monarkijai ir biurokratijai.

"Sunkiose ir neramiose valstybei valandose vyriausybė kreipdavosi į visus gyventojus, bet ypatingos pagelbos tuomet ji laukdavo iš bajorų, nes jie buvo laikomi administracijos šulais ir ramsčiu."[297]

---

[296] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas**, 55.

[297] Aug. Janulaitis, **Lietuvos Bajorai**, 575-576.

IX. FLIRTAS SU CARU

1840 m. buvo panaikinti ligi tol vartotieji tautiniai gubernijų pavadinimai: "Lietuvos-Vilniaus gb, Lietuvos-Gardino gb, Bielorusų-Vitebsko". 1842 m. gale sudaryta nauja Kauno gubernija, kurios vienu pirmųjų rūpesčių buvo gauti savo "budelį su instrumentais" (kuris buvo gautas iš Varšuvos).[298]

Aleksandrui II įžengus į sostą, Lietuvos bajorai — Vilniaus ir Kauno gubernijų dvarininkai, nes "Gardino bajorai stovėjo kiek nuošaliau", — paprašė iš naujo Viešpačio kai kurių lengvatų, panaikint vien Lietuvai taikomus suvaržymus. Dar 1855 m. spalio mėn. Vilniaus gb seimelis pavedė maršalkoms paruošti raštą, kurį parašė Kaz. Piaseckis, anot Janulaičio "naujas dvarininkas." Raštas ragino atšaukti reikalavimą atlikti civilinę ar karinę 10 metų tarnybą Rusijoj prieš įgijant teisę būti renkamu bajorijos tarnybon, grąžinti teises 1831 m. sukilimo dalyviams, eiti valdžios pareigas savame krašte (Lietuvoje), atgaivinti universitetą ir mokyklose dėstomąją lenkų kalbą, sumažinti akčyžę degtinei, leisti išnuomoti dvarus ir žemes su valstiečiais. Vieni reikalavimai buvo surašyti adrese carui, kiti — instrukcijose gubernijos maršalkai. Tikėdamiesi, kad valdžia gali panorėti delegacijos pas carą, buvo išrinkti ir kandidatai.[299]

Nuoraše paskaitęs vilniečių prašymą, caras buvo nepatenkintas: kam prašė ne vienos savo gubernijos, bet visos Lietuvos ("Vakarų gubernijų") vardu. Toksai elgesys esąs "neprideramas", ir "dėlto voką su prašymu į jį įdėtu neatidaręs grąžino Vilniaus bajorams atgal", ir nekvietė pas save Vilniaus bajorų delegacijos.[300]

Paryžiaus taikos konferencijoje rusai neleido kelti "Lenkijos" klausimo, bet "gal būti buvo dar minėta ar šis-tas prasitarta ir dėl Lietuvos," nes Aleksandras II nenoromis padarė nuolaidų. Naujas gen.-gubernatorius Vladimiras Ivanovičius Nazimovas 1856 m. vasario gale atšaukė varžtus bajorų ir valdininkų kelionėms, kovo gale atšaukė Lietuvoje karo stovį. Varšuvoje viešėdamas caras leido Lenkų karalystės politiniams emigrantams tam tikromis sąlygomis grįžti tėvynėn, o po penkių savaičių 1856 m. "birželio 21/22" (liepos 3-4?) ukazu leido Lietuvos emigrantams grįžti, kreipiantis į Rusijos atstovybę ir pareiškiant "nuoširdžią atgailą dėl savo paklydimų"; prašymas būsiąs patikrintas ir visos žinios suteiktos pačiam viešpačiui; tačiau šita malonė nelietė tų, kurie savo veikimu rodė neapykantą rusų vyrausybei. Gavusieji leidimą grįžti, galės ramiai gyventi ir gaus visišką senųjų politinių nusikaltimų dovanojimą, atgaus senąsias asmens teises ir po trijų metų galės įstoti valdžios tarnybon. Po dviejų mėnesių Aleksandras II Maskvoje vainikavosi ir ta proga leido nuteistiems ir ištremtiems grįžti į tėviškes ir atšaukė išimtinus nuostatus dėl Lietuvos bajorų tarnybos: nebereikės prieš tai Rusijoj tarnauti. 1857 IV 17 ukazas "dar didesniam politinių nusidėjėlių skaičiui dovanojo kaltes ir paleido juos iš kalėjimų, katorgos bei karo tarnybos, jau nebereikėjo prašyti skyrium dovanojimo, užteko įrodyti ištrėmime gerą elgesį" — po trijų metų gali gauti tarnybą, o tremties vietoje — tuojau. Tuo pačiu

---

298 Janulaitis, **Lietuvos Bajorai**, 492.
299 **Ibid.**, 577-579. Rusiški teksai — 578-580, 590-592.
300 **Ibid.**, 579-580, rusiškas tekstas.

metu jis liepė vykdyti savo tėvo slaptąjį įsakymą: visoms tarnyboms skirti tik rusus, o nerusus siųsti Rusijon.[301]

Carui nesutikus priimti Vilniaus gb dvarininkų delegaciją, nutarta pasinaudoti caro vizito Lietuvon proga. 1858 m. vasarą caras paskelbė netrukus būsiąs Vilniuje ir dalyvausiąs bajorų baliuje. Nustatyta, kad jis Vilniuje bus rugsėjo 18-19/6-7 dd. "Lietuvos bajorai subruzdo ruoštis, iš visų pusių puoštis, dargi skeptikai, buvusieji ištrėmime, darė linksmas minas, tikėdamiesi, kad gali kas iš to išeiti. Literatai parašė knygelę su įvairiais straipsniais liečiančiais Lietuvą, proza ir eilėmis, kur buvo mokslo raštai iš istorijos, politikos ir poezija; šitoji knygelė iš pradžių buvo paruošta trimis kalbomis, — rusų, prancūzų ir lenkų. Baigus spausdinti, [Mikalojus] Akelaitis priminė, jog nėra lietuvių, tai jis paskubomis parašė eiles, ir leidėjai jas įdėjo į knygą, prie jo prisidėjo gudų vardu Korotynskis. Taigi knyga penkiomis kalbomis įteikta atvažiavus Aleksandrui, aplankant muziejų."[302]

Kng. Odyniec pasveikino Aleksandrą kaipo "Jogailaičių sosto paveldėtoją" garsiuoju anuomet eilėraščiu "Ateik Dievo karalyste" (Przyjdź Królestwo Bože!). Grafas Tiškevičius suruošė medžioklę. Caras meldėsi Aušros Vartų koplyčioje. Kai vyskupas-metropolitas Vaclovas Žilinskas Šv. Stanislovo katedroje jį pasveikino, Aleksandras II sakė vyskupui, kad jo viešpatavimo metais nei viena katalikų bažnyčia nebūsianti perimta stačiatikiams. Balius buvo tikrai šaunus: visi dvarininkai tam sudėjo po 5 kapeikas nuo kiekvieno valstiečio "sielos". Caras su Orzeszkiene kalbėjo lenkiškai (šiaip pokalbiai vyko daugiausiai prancūzų kalba), daug šoko, išvažiuodamas pareiškė Vilniaus gb bajorijos maršalkai Aleksandrui Domeikai savo gražiausią pasitenkinimą priėmimu Vilniuje,[303] — tik nieko nekalbėjo apie politiką. Tad nieko stebėtina, kad, Eduardo Roemerio pasiūlymu, caru susižavėjusi ponija sugalvojo jam įteikti adresą, kai caras antrą kartą viešės Vilniuje (1860 m.). "Regimai painformuotas apie lietuvių sumanymą, Aleksandras nepriėmė kvietimo, o gubernijos maršalkoms trumpai, bet ryškiai pasakė: 'Pasakykite bajorijai, jog esu ja nepatenkintas, težino ji ir Europa, kad čia ne Lenkija'. Vienintelė tada laimėtoji koncesija buvo, kad daugiausiai Mykolo Balińskio, garbės kuratoriaus rūpesčiu, buvo leista dėstyti lenkų kalbą ne tiktai Lietuvoje, bet netrukus taipgi Volynės, Kijevo ir Podolės gubernijose. — Tačiau biurokratija sugebėjo ir šią smulkią nuolaidą riboti ir sukoneveikti. Vilniaus apygardos kuratorius generolas Vrangelis tuojau sudarė komisiją iš beveik vienų vokiečių ir lenkų kalbos dėstymo programą surašyti pavedė Holmblatui... Pasekmė buvo ta, kad pradėta lenkų kalbos gramatiką dėstyti pirmose penkiose klasėse po dvi valandas savaitėje, šeštoj ir septintoj po valandą, ir kursas padarytas neprivalomas," — nusiskundžia Sokołowski. Gi Janulaitis pažymi, kad bajorai "vis laukė gėrybių, tik poetas Syrokomla (Kondratavičius) geriau atjau-

[301] Janulaitis, **Lietuvos Bajorai**, 580-582.

[302] Janulaitis, **Lietuvos Bajorai,** 583-584. Autorius pažymi, jog nei Nikotinas, nei Geištaras ir "mokytas jo leidėjas S. Kościalkowski" nežinojo apie raštus lietuvių ir gudų kalbomis, o Przyborowskis žinojo apie raštą lietuvių kalba, bet ne apie gudų raštą.

[303] Aug. Sokołows'ki, **Powstanie Styczniowe**, 8.

tė tikrovę: pajuokė juos, kad tai dar ne pavasaris, užsienio — emigrantų spauda pasipiktino bajorų slankiojimu."[304]

Kad ir nepriėmęs bajorų adreso, kame buvo prašoma Vilniuje atidaryti universitetą, caras klausimo neužmiršo ir 1858 m. vyriausybė pati pasiūlė įsteigti penkių metų kurso Aukštesniąją Realinę Mokyklą, su agronomijos, mechanikos ir architektūros-geodezijos skyriais. Tačiau vyriausybė sakėsi neturinti lėšų ir siūlė, kad bajorija kasmet skirtų tam reikalui po 50,000 rublių, kuriuos sumokėtų Kauno, Vilniaus, Gardino ir Minsko gubernijos. Vilniaus bajorai dėjosi pritarią, gyrė, kad mokykla ne vien bajorų vaikus priiminės, padėkojo, betgi jos neužtenka — ir pinigų nepaskyrė. Kauno bajorai 1858 m. gruodžio mėn. pasisakė už universitetą su teisių ir literatūros fakultetais, o realinė mokykla tebūtų priedas. Kauniečiai išrinko delegaciją, sutiko mokėti po 20 kapeikų sidabru nuo valako, jei kitos gubernijos prisidėtų, bet neskyrė pinigų vien realinei mokyklai. Caras betgi nesutiko delegaciją priimti, nors kauniečiai sakėsi delegaciją siųsią padėkoti viešpačiui už reskriptą Lietuvos bajorams valstiečių reikalu. "Lietuvos bajorai galvojo antrą sykį paprašyti Aleksandrą II, jam apsilankius Lietuvoj, bet gen. gubernatorius Nazimovas darė kliūtis, ir Domeika, Vilniaus gub. maršalas, ano spiriamas, prašymo neįteikė, nors įteikti norėjo ... ir vis tikėjosi, kad Vilniaus universitetas bus."[305]

Janulaitis kiek plačiau aptaria vietinių kalbų dėstymo klausimą, mūsų aukščiau pacituotą iš Sokołowskio. "Dabar jau pasidarė gyvas klausimas, kokia kalba vartoti mokyklose — lietuvių, lenkų, ar rusų, vieną iš jų ar kelias iš karto. — S. Daukantui buvo aišku, kad lietuvių kalba reikia mokinti vaikus ne tik liaudies mokyklose, bet ir gimnazijose, tam reikalui jis ir rašė mokinamąsias knygas. Kita lietuvių inteligentijos dalis taip toli nėjo, nes matė, kokias kliūtis gali turėti šitas reikalavimas. Laudies švietimas ir jam skiriamos lėšos pareidavo nuo dvarininkų, taigi tarė, kad šitam uždaviniui pasiekti pirmiau reikia jie įtikinti. Akelaitis karštai ėmėsi to darbo: rengė vadovėlius pradžios mokyklai, jiems išleisti rinko lėšas iš dvarininkų ir juos įtikinėjo reikalingumu. Taigi visa tai buvo daroma privatine iniciatyva ir atskirų gerų žmonių aukomis; jų buvo berods nedaug; atsirado aukojančių dvarininkų: jiems buvo svarbu palaikyti dabar geros sijos su sodžium. Seimeliai gi dėl lietuvių kalbos nesirūpino; dargi niekas nė neužsiminė, taigi ir daryti nutarimus už ar prieš lietuvių kalbą nebuvo reikalo. — Akelaičio pastangos nesulaukė spaudoj pritarimo: joje teatsirado priešų, kurie sakė, kad lietuvių kalba esanti priimtina tik liaudies mokyklose ir tinkama, kaipo pakopa žengti į lenkų, mokytųjų žmonių kalbą. (Akelaičio laiškas ir M. Balinskio atsakymas, *Teka Wileńska,* 1858 m., Nr. 3, p. 379-384.)

"Plačiau teko pasisakyti Lietuvos visuomenei, o tai reiškė savo esme dvarininkus, kai rusų vyriausybė, susirūpinus švietimo pertvarkymu visoj Imperijoj, taigi ir Lietuvoj, tuo reikalu apklausinėjo mokyklų vedėjus bei jų tarybas. — Tenai visais balsais vietos bajorai pasisakė už lenkų kalbą gimnazijoj ir prieš vietos kalbas (lietuvių ir gudų), nes jos neturi savo raštijos, o jas tobulinti dabar — nėra reikalo; leido vartoti vietos kalbas liaudies mo-

[304] Janulaitis, **Lietuvos Bajorai**, 584, sekdamas Nikotino **Iz Zapisok,** Przyborowskio **Historya dwóch lat,** I, ir Jokūbo Gieysztoro **Pamiętniki,** I.
[305] Janulaitis, **Lietuvos Bajorai,** 591-592.

kyklose ar mokytojų seminarijose, kur ruošiama anoms mokytojai. — Rusų mokytojai maža kas priešinosi, jie taippat pritardavo tokiam vietos kalbų vartojimui. Tačiau viršūnėse buvo ir tokių, kurie norėjo įvesti žemaičių (t.y. lietuvių) kalbą liaudies mokykloje ir dar rengėsi taja kalba leisti atskirą laikraštį.

"Berods atsirado balsų iš dvarininkų tarpo, kurie pasisakė prieš vietos, taigi ir lietuvių, kalbų vartojimą būsimose mokyklose, nurodydami, jog lenkų kalba tinkamesnė. Ypač karštai gynė lenkų kalbos reikalingumą šitoms mokykloms Lietuvos rytuose ir Gudų žemėse, mažiau — vakaruose. Nurodydami, jog nereikia vietos kalbų ar tik prileisdami jas liaudies mokyklose, nes tos kalbos neturi raštijos, davė progos kaikuriems rusintojams reikalauti mokyklose jau ne lenkų kalbos, o rusų. Ir tikrai tais sumetimais, dvarininkų iškeltais, vėliau pasinaudojo rusų vyriausybė, neleisdama lietuvių laikraščio, neleisdama tos kalbos mokyklose, galų gale uždrausdama lietuvių spaudą lotynų raidėmis.

"Seimeliuose pasisakė tik dėl lenkų kalbos."[306]

X. VALSTIEČIŲ REFORMA

Dabar atėjo laikas valstiečių klausimo reformai.

1857 m. sausio pradžioje caras paskyrė "Slaptąjį komitetą aptarti priemonėms dėl dvarponiškų valstiečių", o kovo pradžioje paskirta "paruošiamoji komisija peržiūrėti įstatymams baudžiavų klausimu" — kng. P. P. Gagarinas, baronas M. A. Korffas, gen. adjut. Ja. Rostovcevas ir valstyb. sekret. Butkovas. Balandžio galop Rostovcevas paruošė pastabas, kuriose reiškė tikrai "vakarietiškas" mintis: "Niekas iš protaujančių, apsišvietusių ir tėvynę mylinčių žmonių negali būti priešingas valstiečių išlaisvinimui, žmogus neturi priklausyti žmogui. Žmogus neturi būti daiktu." Rostovcevas ragino palaipsniui laisvinti valstiečius. Panašiai pasisakė ir kiti komisijos nariai. Gavęs komisijos sumanymus, slaptasis komitetas pritarė bendroms mintims, bet nepadarė išvados ir medžiagą persiuntė carui Kissingeno kurorte. Kng. A. M. Gorčakovas dar pridėjo carui barono Gaksthauzeno pastabas, jog "radikali Mazzinio partija ir jo sėbrai Anglijoje dabar pagrindines viltis sudeda socialinei revoliucijai Rusijoje. Gi patirtis mus moko, kad tos partijos vadovai nėra tušti svajotojai, bet žmonės tiksliai skaičiuojantieji ir įmantrūs," ir kad negalima laukti "šimtmečiais". Negalima sustoti pusiaukelėje, ir vyriausybė "privalo pirmoji apgalvotai ir veikliai dalyvauti, kad už akių užbėgę įvykiai ... neišplėštų iš jos nuolaidų, kurios privestų prie jos kritimo."

Aleksandras II pritarė šioms mintims ir prie paskutinio sakinio prirašė: "Visai teisingai, ir čia mano pagrindinis rūpestis." Rugpiūčio mėn. slaptojo komiteto narių sudėtį papildė d. kng. Konstantinas. Galop nutarta, A. Levšino siūlymu, "pradėti nuo vakarų ir pasienio gubernijų, kurios dėl savo kaimynystės su šalimis, kur baudžiavinė būklė jau panaikinta, yra geriau pasiruošu-

[306] Janulaitis, **Lietuvos Bajorai,** 593-594.

sios laisvę priimti papročių ir ekonomine prasme." Tuo tarpu liaudyje pradėjo sklisti gandai apie laisvę, ir reikėjo skubėti. Caro pavedamas, Vilniaus gen. gbrnt. Nazimovas įtikino Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų bajoriją imtis iniciatyvos.[307]

1857 XII 2 / XI 20 caras paskelbė reskriptą gen. gbrnt. Nazimovui. "Atsakydamas į nuolankų prašymą", kuriame Lietuvos gubernijų bajorija išreiškė ketinimą, vieton tame krašte veikusių inventorinių taisyklių peržiūrėjimo, išlaisvinti valstiečius iš baudžiavinės priklausomybės, išsaugant nepaliestas dvarininkų teises į žemę, caras pagyrė Lietuvos bajorus ir leido sudaryti gubernijinius dvarininkų komitetus, kurie šešių mėnesių eigoje paruoštų preliminarinius projektus. Vilniuje sudaryta "Bendroji komisija", gavusi gubernijų komitetų projektus, turėjo per tokį pat laiką sudaryti visoms trims gubernijoms bendrą projektą.[308]

Tai ir buvo formalus pagrindas vadinamajai 1861 m. reformai. Nazimovas vaidino ir sakė, kad dvarininkai "su džiaugsmu" išsižadėjo savo "teisių į valstiečius" — bet ne žemės. Nazimovas pasakė: "Su dignitetu ir šviesia išmintimi, atspėdami gimtosios šalies reikalus ir prisitaikindami prie laiko dvasios, jūs, ponai, pirmieji visoje Rusijos valstybėje, pasisakėte už taurų kelią pagerinti jūsų globoje pasiliekančių valstiečių būviui!"

Rusijoj užvirė gyvos diskusijos rateliuose ir spaudoje apie reformos reikalą. Tačiau, nors Samarinui, Katkovui, Kavelinui, Dobroliubovui, Černyševskiui ir kitiems rusams buvo leidžiama Rusijoje skelbti savo projektus ir pastabas reformos reikalu, Lietuvoje nevalia buvo tuo klausimu rašyti. Todėl ir Jokūbas Geištaras, busimasis sukilimo vadas, ir kiti turėjo rašyti užsienio spaudoje ir svetur leisti knygas. Geištaras, gimęs 1827 m., priklausė jaunajai šviesuolių kartai, kokios Lenkijoje buvo pasigendama. Patsai būdamas "baltukas", jisai dvarininkų tarpe buvo apšauktas "raudonikiu", kadangi jis nuosekliai rėmė nuosavybės teisių suteikimą valstiečiams. Svetur pasirodė jo *"Głos Szlachcica* do swych współbraci o wolności i równości kmieciej (Poznan 1859), ir atžagareivio Oskaro Korwin-Milewskio *"Uwagi nad kvestją włościańską na Litvoie"* (Paryž 1858), Paryžiaus laikraštyje *Przegląd Rzeczy Polskich* buvo skelbiami revoliuciniai pasisakymai. Janulaitis iš pastarojo (1858 X 14 laidos) cituoja šias mintis: "Bajorai turi surištas rankas, bent kol nesusitaikys su liaudim. ... valstiečiams yra vistiek, kokį kelią pasirinks bajorai. Jie nori įgyti nuosavybę, kuri jiems prideri, ir kurią, sykį iššadinti, vistiek įgys; ar geruoju, bajorams sutikus, ar be to sutikimo, per carą ar net be paties caro. Kas nori tėvynę gelbėti, privalo paduoti liaudžiai ranką, atiduoti žemes, turi įtikinti žmones, kad caro ukazai yra tik silpnas, išplėštas tų permainų aidas, kurią padarys visuomenės labui atgimusi, nepriklausoma šalis. Taigi caro valdžia stengsianti parodyti, jog ji nori žmonėms gero, tik bajorai kliūtis daro. Valdžia žmonių akyse bus pažangi, o bajorai — atžagareiviai."[300] Kunigaikštis Adomas Čartoryskis irgi 1858 m. iš Paryžiaus atsišaukė į Lietuvos bei Rusios dvarininkus būti nuosaikiais, aukotis, valstiečiams nuosavybėn

---

[307] P. A. Zajončkovskij, **Otmiena kriepostnogo prava v Rossii**, antroji laida, RSFSR švietimo Min-jos leidinys, Moskva 1960, pp. 71-85.
[308] **Ibid.**, 86-87; Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 68-70.
[309] Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas Lietuvoje,** 12.

atiduoti ne tiktai jų sodybas, bet ir laukus, nelaukti rusų vyriausybės iniciatyvos.[310]

Vilniaus Bendroji komisija 1859 VI 21/9 suderino projektus arba, bolševikinio istoriko žodžiais, "išreiškė visų trijų gubernijų dvarininkų plėšikiškus tikslus, kurių esmę sudarė visos žemės išlaikymas dvarų savininkų žinioje ir jų ūkio aprūpinimas pigia darbo jėga."[311] Dvarininkai reikalavo, "kad visa žemė būtų pripažinta neatimama ir neišpirktina bajorų nuosavybe ir kad valstiečiai būtų išlaisvinti be žemės," kaip jau buvo padarę daugelis Kauno gb dvarininkų, faktinai valstiečius palikdami vergovėje be žemės, panašiai kaip "paukščių laisvė" Kurše. "Tačiau šalyje susidariusios revoliucinės situacijos sąlygomis carinė vyriausybė buvo priversta pripažinti, kad reikia valstiečius išlaisvinti su žeme." 1860 m. gale bajorijos maršalkos — Vilniaus gb Aleksandras Domeika, Kauno A. (ar Juozas?) Daugirdas — pasiuntė Valstybės Tarybos nariams laiškus, pasisakydami prieš palikimą valstiečiams "nuolatos paveldimai naudotis jų inventoriniais sklypais" ir prieš vyriausybės kišimąsi į agrarinius santykius, reikalaudami peržiūrėti projektą. Tačiau vidaus reikalų ministeris Lanskoj 1861 II 1 /1 21 subarė Vilniaus gen. gbnt. Nazimovą už "nuolaidžiavimą" ir pažymėjo, kad "ponai maršalkos, galbūt nesąmoningai, stengiasi valstiečius išlaikyti toje daiktinėje priklausomybėje nuo vietinių dvarininkų, kuri jums patikėtame krašte galėtų tapti nepaprastai pavojinga ir politiniu atžvilgiu."

Galop, 1861 m. kovo 3 (vasario 19) caras paskelbė reformą. Jau rytojaus dieną po manifesto paskelbimo, Nazimovas telegrafu paprašė vidaus reik. ministerio leidimo manifestą paskelbti lietuvių kalba. Ukazo tekstas buvo tučtuojau lietuvių kalbon išverstas iškunigio, dabar rusų popo Antano Petkevičiaus, ir atspausdintas. 4695 egz. buvo pasiųsti Kauno gubernijon, "kad būtų patogiausia šio manifesto esmę aiškinti Žemaitijoje gyvenantiems valstiečiams." Lietuviškas tekstas pirmajame puslapy skelbė:

"Isz Diewa mejles mes, Aleksandras Antrasis, ciesorius ir waldimieras wisos Rossios, Karalus Lenku, Didis kunigaiksztis Finlandias, ir t.t., ir t.t., ir t.t. Aprejszkam wisiems MUSU wierniems tarnams. Diewa Apwejzdu ir szwętu prowu stoliczios ipiediniu budamis pawadintajs ant tiewajniu Stoliczios Wisos Rossios, pagal atsakima szio pawadinima MES idiejom szierden MUSU prižadiejima prigłaustie MUSU Ciesoriszku małone ir apieku wisus MUSU wiernuspadonuosius wisokios kilmes ir buwos, nu szłowingaj waldancziu kaławiju diel apginima Tiewiszkies iki pakaingaj dirbanczio itajsu sawo pramones, nuo pildanczio auksztesni tarnawima ponistos iki aranczio ant łauka wagą žambiu arba žagre."

Lietuvos sąlygos atsispindėjo carinės reformos "Vietiniuose Nuostatuose dėl dvarininkų žemėse gyvenančių valstiečių aprūpinimo žeme Vilniaus, Gardino, Kauno, Minsko gubernijose ir Vitebsko gubernijos dalyje." Tų "vietinių nuostatų" reikalingumas Lietuvos gubernijoms oficialiai buvo motyvuojamas, anot Bičkausko-Gentvilos, pirma, kad tose gubernijose "buvo kieminė valstiečių žemėvalda"; antra, valstiečių skirtinių sklypų dydis ir jų prievolės

[310] Aug. Sokołows'ki, **Powstanie Styczniowe,** 10, šaltiniu nurodoma **Pamiętniki Tadeusza Bobrowskiego**, Lwów 1900, t. III, p. 174.
[311] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 70.

Caro manifestas

ISZ DIEWA MEJLES

MES, ALEKSANDRAS ANTRASIS,

CIESORIUS IR WALDIMIERAS

WISOS ROSSIOS,

KARALUS LENKU, DIDIS KUNIGAJKSZTIS

FINLANDIAS,

ir t. t., ir t. t., ir t. t.

Aprejszkam wisiems MUSU wierniems tarnams.

Diewa Apwejzdu ir szwętu prowu stoliczios ipiedinin budamis pawadintajs ant tiewajniu Stoliczios Wisos Rossios, pagal atsakima szio pawadinima MES idiejom szirden MUSU prižadiejima prigłaustio MUSU Ciesoniszku małone ir apieku wisus MUSU wiernuspadonnosius wisokios kilmes ir buwos, nu szłowingaj wałdanczio kaławiju diel apginima Tiewiszkes iki pakaingaj dirbanczio itajsu sawa pramones, nug piłdanczio aukszteśni tarnawima ponistos iki aranczio ant łauka wagą žambiu arba žagro.

buvo nustatytos inventoriais; trečia, jose buvo daug bežemių kumečių ir daržininkų, neturėjusių "inventorinių sklypų". Nuostatai "visiškai nelietė bežemių valstiečių, kurių didžioji dalis neteko žemės paskutiniajame dešimtmetyje prieš reformą." Žemę skyrė patsai dvarininkas, įgalintas savo nuožiūra perkeldinėti ir sodybinę valstiečių žemę. Per pirmuosius 9 metus valstiečiai privalėjo naudoti skirtinę žemę už nustatytas prievoles ir pasiliko asmeniškai atsakingi už prievolių vykdymą — kitur Rusijoj atsakė kaimų bendruomenės. Per pirmuosius du metus turėjo būti surašyti "nuostatiniai raštai" žemės naudojimo sąlygoms, o ligi tol buvo privalomos visos pirmykštės prievolės dvarui, ar tai činšo, ar lažų. činšą pakeisti lažu arba mišrias prievoles grynu lažu buvo draudžiama "be pačių valstiečių sutikimo." Vietiniai nuostatai aplenkė ir servitutų klausimą, ir dvarininkai galėjo atiminėti ganyklas, drausti žūklavimą, medžioklę, valstietis neteko statybinės medžiagos ir kuro, kuriuos dabar turėjo iš dvaro pirktis dvarininko nustatyta kaina — pinigais ar prievolėmis. 8 metų eigoje prievolių normas turėjo patikrinti tam tikros komisijos, kurios negalėjo normų didinti, bet galėjo mažinti. Bičkausko-Gentvilos žodžiais, "Nuostatinius raštus, fiksavusius skirtinių sklypų dydžius ir valstiečių prievoles, sudarinėjo dvarininkai, tikrino taikos tarpininkai iš tų pačių dvarininkų ir tvirtino kaimo sueiga." Todėl nuostatų sąlyga dėl dvarninkų ir valstiečių "susitarimo" negalėjo turėti reikšmės. 1861 VII 13/1 aplinkraštis normavo smulkių dvarų valstiečių santykius, o gruodžio 30/18 įstatymas reformą pritaikė ir pojėzuitinių, leninių ir majoratų dvarų valstiečiams. Įstatymas numatė kaimo bendruome-

nių ir valsčių organus, gi ligi valsčių sudarymo dvarininkas "po senovei galėjo teisti valstiečius ir su jais susidoroti," taigi pasilaikė policinę valdžią. 12 metų pereinamajame laikotarpyje valstiečiai galėjo sutvarkyti savo teisę išpirkti savo naudojamas žemes.[312]

Caro manifestą paskelbus, rusų vyriausybė iš anksto numatė neramumus ir pasiuntė Lietuvon naujų karinių dalinių — Kauno gubernijoje kiekvienam pavietui, išskyrus Zarasų, kur gyveno daug rusų kolonistų, teko po vieną kavalerijos pulką. Manifestą paskelbęs, caras Lietuvon pasiuntė du savo fligel-adjutantus, plk. K. Manziejų ir grafą A. Olsufjevą, vietos organams padėti, o gen. gbrnt. Nazimovas įsakė visur stebėti valstiečių nuotaikas ir įtikino vyskupus paskelbti ganytojiškus laiškus, kad valstiečiai paklustų veikiančiai tvarkai, ligi bus pravesta reforma. Kunigams buvo įsakyta caro manifestą skaityti iš ambonų, o valdininkai žmonėms skaitė aikštėse.

Caro fligel-adjutantai pranešė, kad valstiečiai manifestą sutiko "su džiaugsmu" ir šalyje esą ramu. Žandarų vadovybė pranešė, kad nebuvo "ypatingo susižavėjimo", ir esama daug nepasitenkinimo dėl prievolių palikimo dviejų metų laikotarpyje, nes žmonės manė, kad visos prievolės tučtuojau baigėsi. Todėl žmonės nepasitiki valdininkų žodžiais. Vidaus reik. ministeris Lanskoj rašė Nazimovui: "Visų imperijoje esančių Romos katalikų bažnyčių metropolitas man praneša, kad pagal pranešimus, gautus iš kai kurių gubernijų — Vilniaus ir Kauno, kuriose gyventojai kalba tik lietuvių ir žemaičių kalba, valstiečiai didžiai pasipiktinę dvasininkija ir į pamokymus atsako grasinimais, nes kunigai, esą, susimokę su dvarininkais, apgaulingai ir rusų kalba, kurios jie visiškai nesupranta, paskelbė jo Didybės manifestą."

Tad jau 1861 m. Vilniaus gb Valdyba išleido "Vietinius nuostatus" lenkų kalba, su paraleliu rusišku tekstu. Tuo pačiu metu "lietuviškų ir žemaitiškų raštų" cenzoriui kolegijos asesoriui Aramovičiui ir jau minėtam atskalūnui, Vilniaus "soboro" popui Antanui Petkevičiui, Nazimovas pavedė "kiek galint greičiau" tuos nuostatus išversti į "žemaičių kalbą". 1862 m. iš spaudos išėjo "Istatimaj apej walszczionus iszejusius isz werginga prigulėjimą." Šalia to, įsakyta išleisti ir tų nuostatų "trumpą išguldymą."[313]

Ryšium su tuo "trumpu išguldymu", Bičkauskas-Gentvila atskleidžia dvarininkų šantažą. Ministeriui įsakius išguldymą išversti "į lietuvių ir žemaičių kalbas", Vilniaus gb valstiečių reikalų valdybos dvarininkai nutarė spausdinti ne ištisus straipsnius, bet tik "svarbiuosius", be to, "su kai kuriais jų dėstymo pakeitimais, prisitaikant prie valstiečių pažiūrų". Nazimovas nedrįso tvirtinti tokį nutarimą ir atsiklausė ministerio Lanskojaus, tačiau pastarasis uždraudė daryti bet kokius "sutrumpinimus ir pakeitimus".[311]

Daugelis dvarininkų stengėsi nuslėpti "vietinių nuostatų" turinį, kai kur visai neskelbė nei manifesto, nei nuostatų. Kauno gubernijoje valstiečių reikalų valdybos ir kelių pavietų taikos tarpininkai 1861 m. gruodžio mėn. nutarė neskleisti lietuviškai išverstų tekstų, kurie pavietuose buvo pasirodę jau 1861 m. gegužės mėn. Kauno gubernatorius Stanisl. Chominskis po to teisino dva-

---

312 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 71-76.

313 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** p. 71 išnaše 186 nurodo **Lietuvių Bibliografija**" II d., Kaunas 1926.

314 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 98-99.

rininkų elgesį tuo, kad trumpi nuostatai “buvo išversti į žemaičių kalbą netiksliai. Raseinių ir Telšių pavietų valstiečiams nesuprantamais žodžiais,” ir toksai leidinys “gali valstiečius suklaidinti.” O lenkiško vertimo tekstas nebuvo cenzūros patikrintas — ir tik kuriam laikui praėjus buvo pastebėti “netikslumai” ir “kai kurie praleidimai,” pav., manifesto tekste praleista “už nustatytas prievoles” ir tuo būdu straipsnis įgijo kitokią prasmę: kad dvarininkai, “išlaikydami visų jiems priklausančių žemių nuosavybės teisę, ... atiduoda valstiečiams pastoviam naudojimui sodybas”. Bičkauskas-Gentvila nustatė, kad iki 1862 m. rugsėjo mėn. "vertimo į lietuvių kalbą buvo išspausdinta 17 leidimų, skirtų 1861 m. vasario 19 įstatymui.”[315]

XI. REFORMOS VYKDYMAS

Ligi reformos, Vilniaus gubernijoje dvarininkai valdė 69.5% visos žemės, Kauno gubernijoje 74.6%; baudžiauninkų procentas gyventojų tarpe buvo 49.95% Vilniaus gb, 36.97% Kauno gb. 2,064 Vilniaus gb dvarininkai valdė 368,637 abiejų lyčių baudžiauninkus (179,617 vyrų, 189,020 moterų); 1,547 Kauno gb dvarininkai valdė 364,656 baudžiauninkus (175,015 vyrų ir 189,631 moterį). Stambūs baudžiavininkai Vilniaus gb buvo grafai Tiškevičiai su 3,782 baudžiauninkais, grafai Tyzenhauzai su daugiau kaip 7,000, grafas Chreptavičius su 2,344, grafas Plateris su 2,102, Valavičius su 2,458 baudžiauninkais. Kauno gb Naryškinas valdė 146,613 dešimtinių su 26,719 baudžiauninkų; grafas Tyzenhauzas 40,000 dešimtinių su 18,014 baudžiauninkų; grafas Tiškevičius 75,092 dešimtinių su 15,740 baudžiauninkų; grafas Zubovas 64,587 dešimtines su 12,041 baudžiauninkų; Karpis 47,948 dešimtines su 9,604 baudžiauninkais; kng. Oginskis 52, 274 dešimtines su 9,176 baudžiauninkais; baronas von der Ropp 28,122 dešimtines su 7,335 baudžiauninkais.

Lažas “kaip pagrindinė išnaudojimo priemonė” buvo išlikęs, kad ir mažėjo: penktame dešimtmetyje Kauno gubernijoje lažą ėjo 70.6% baudžiauninkų, reformos išvakarėse 67.6%; Vilniaus gubernijoje iš 92% sumažėjo ligi 87.2%.[316] Valstiečių naudojamos žemės plotai nuolat mažėjo, ir nuolat daugėjo bežemių valstiečių — Kauno gb 1857 m. 26% visų baudžiavinių valstiečių. Nuolat daugėjo “laisvųjų valstiečių” skaičius, baudžiauninkus paskelbiant “laisvais” ir nuvarant juos nuo žemės; Kauno gb 10-sios revizijos metu (1858 m.) buvo 62,909 “laisvieji žmonės”, 1860 m. jau 67,423; Vilniaus gb 1858 m buvo 3,382 “laisvieji žmonės”, 1860 m. jau 4,393, neskaitant “laisvųjų” valstiečių, gyvenusių nuosavose ir valstybinėse žemėse. 1860 m. 10,215 “laisvųjų” vyrų buvo prirašyta prie miestiečių luomo, nors jie daugumoje tebegyveno dvarininkų dvaruose.[317] Dvarininkų pastangos reformos išvakarėse savo baudžiauninkus perkelti “laisvųjų žmonių” kategorijon ir tuo būdu užgrobti daugiau valstiečių žemės sukėlė atkaklų pasipriešinimą, pav., 1860 m. Kauno gb buvo užregistruoti 334 dvarų gaisrai — šešių gaisrų atvejais priežastis buvus “aiškus pa-

[315] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 100.
[316] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 38-39.
[317] **Ibid.**, 50.

degimas", 280 priežasčių ir kaltininkų nepavyko nustatyti, ir tik 48 gaisrai įvyko dėl neatsargumo. Dvarininkams nuolat apgaulingai didinant prievoles, dažnėjo ir augo neramumai ir 1860 m. rugpjūčio galop Vilniaus ir Kauno gubernijose daugumoje pavietų buvo paskelbtas karo stovis.

Revoliucinę situaciją didino ir karališkųjų (valstybinių dvarų) valstiečių masės: 1860 m. Vilniaus gb buvo 207,807 karališkieji valstiečiai, Kauno — 205,523 ir dar apie 20,000 valstiečių majoratiniuose, leniniuose ir pojėzuitiniuose dvaruose Kauno gubernijoj ir apie 11,000 Vilnijoj. "Valstybinius" valstiečius sukėlė činšo mokesčių didinimas, ir 1861 m. kovo 3 (vasario 19) reformos netaikymas jiems. "Valstybinių" valstiečių tarpe daržininkai (iki 1 dešimtinės) ir bežemiai bobiliai sudarė 29% visų Kauno gb karališkųjų valstiečių, ir 19% Vilniaus gb.[318]

Reformą paskelbus, daugelis Lietuvos dvarponių užsigeidė išlaikyti savo žemėvaldą, nuvaryti valstiečius nuo geresnių žemių ir galimai ilgiau išlaikyti prievoles dvarui. Kita vertus, valstiečiai — ne tiktai sodybų valdytojai, bet ir bežemiai — iš reformos laukė sau nuosavų žemės sklypų ir galo visoms prievolėms. Tad dvarininkų ir valstiečių interesams tiesiogiai susikirtus, "pirmasis konkretus ir valstiečiams apčiuopiamas reformos vykdymo rezultatas 1861-1862 m. laikotarpiu buvo valstiečių žemės ir valstiečių darbo ekspropriacija." Iš 335,220 "laikinųjų prievolininkų ir prievolininkų" Kauno gubernijoje, tiktai keturi penktadaliai gavo skirtinius žemės sklypus, vadinasi "67,044 buvusieji baudžiauninkai liko kumečiais ir papildė bežemių valstiečių masę, kuri neteko žemės dar prieš reformą." Lažai tebebuvo privalomi, nuostatiniai raštai atėmė iš valstiečių geriausias žemes, pievas ir ganyklas ir faktinai primetė naujų prievolių, jų tarpe ir naujų reformą vykdančių įstaigų išlaikymą, kelių taisymą, policinę tarnybą. Prasidėjo smarkūs bruzdėjimai. Ypač pablogėjo smulkiųjų dvarų valstiečių, daržininkų ir dvariškių padėtis. Proletarų masę papildė atitarnavę kareivai, kurie dėl ilgai užtrukusios tarnybos netekdavo pastovios gyvenamosios vietos ir pragyvenimo šaltinių, gyveno "kur diena, kur naktis". Anot Bičkausko-Gentvilos, 1862 m. Kauno gubernijoje buvo 3,171 atitarnavęs kareivis, 1,439 kareivių vaikai ir 3,114 prieš laiką atleistų kareivių. Vilniaus gubernijoje atleistų kareivių buvo 3,735, atitarnavusių 3,354, kareivių žmonų 4,783, ir tik 939 atitarnavę kareiviai turėjo daržus, kiti parsisamdydavo darbams. Savo ekonomine padėtimi "buvusieji kareiviai priklausė prie vargingiausių valstiečių — kaimo pauperių, kurie visada buvo pasiryžę viešai stoti prieš esamą santvarką."[319]

Reformą paskelbus, valstiečiai masiniai atsisakinėjo eiti lažą, mokėti činšą ir klausyti dvarininkų ir valdininkų, nepripažino valdininkų aiškinimų. Daug klaidino Rusijos gubernijoms taikomi tekstai. Galop dvarininkai ėmė šauktis karinių "egzekucijų". Kariuomenė apsigyvendavo kaimuose, plakė valstiečius, daugelį suimdavo, bet valstiečiai visvien nepakluso, prie kryžiaus prisiekinėjo neklausyti ir ieškojo sau patikimų "aškintojų". Tie aiškintojai paskaitydavo Rusijos gubernijoms skirtus nuostatus su mažesnėmis prievolėmis. Valdžia ragino "neklausyti blogų žmonių", bet valstiečiai tikėjo savo "aiškintojams".

[318] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas**, 148-149, 152, 154.
[319] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 89, 76-89.

Jau 1861 m. kovo mėn., tuojau po reformos manifesto, Kauno gubernatorius Chominskis paprašė atsiųsti daugiau kariuomenės. Balandžio mėnesį bruzdėjimai buvo aprimę, bet gegužės mėn. prasidėjo nauja bruzdėjimų banga. Vasarą pradėjus kurti ir praktiškai įgyvendinti reformos nuostatus, valstiečių pasipriešinimas pasmarkėjo ir jie atsisakė klausyti naujų valdžios organų. "Valstiečių savivaldybės organai formaliai buvo baigti steigti tik 1862 m. pabaigoje. Kauno gubernijoje buvo sudaryta 150 valsčių valdybų ir 1,011 seniūnijų. Tačiau didžioji jų dalis egzistavo tik popieriuje." Pradėjus surašinėti nuostatinius raštus dviejų metų laikotarpiui, valstiečiai visaip stengėsi jų išvengti. Vidaus reikalų ministeris 1861 m. laipkričio gale rašė, kad daugumoje imperijos gubernijų nuostatinių raštų įvedimas vyksta maždaug patenkinamai, "tuo tarpu Vilniaus gubernijoje sudaryti tik 5 nuostatiniai raštai, o Gardino ir Kauno gubernijose. .. . iki šio laiko dar nepateikta nė vieno rašto."

Nuostatinių raštų sudarymą lydėjo skirtinių žemių grobimas, kuris skriaudė valstiečius. Iki 1862 I 1 Kauno gubernijoje buvo pateiktas tvirtinti tik vienas nuostatinis raštas, Vilniaus gub. 33. 1861 m. gale "čiabuvis" gubernatorius Stan. Chominskis buvo iškeltas Vologdon ir Kauno gubernatoriaus pareigas perėmė kontr-admirolas Grigorij Aleksandrovič Krygeris. Visvien, iki 1863 I 1 iš numatytų sudaryti ir įvesti 1297 nuostatinių raštų — sudaryta tik 650, smulkiuose dvaruose iš 412 tik 70. Bet ir tų raštų tik 74 buvo valstiečių pasirašyti (4830 revizinių valstiečių), "t.y. tik 6.4% visų valstiečių, kuriems buvo įvedami nuostatiniai raštai. 75,113 valstiečių atsisakė priimti nuostatinius raštus. Vilniaus gubernijoje valstiečiai nepasirašė 1,027 raštų (105,005 reviziniai valstiečiai), o pasirašė tik 127 raštus (11,247 reviziniai valstiečiai), t.y, 9.67% visų valstiečių, kuriems buvo įvedami nuostatiniai raštai."[320]

Sukilimui prasidėjus, tų raštų sudarinėjimas nutrauktas.

XII. MANIFESTACIJOS

Šalia socialiniai-ekonominių bruzdėjimų, plito ir politinio pobūdžio pasireiškimai.

1846-1849 m. lakotarpyje veikusi "Lietuvių Jaunimo Sąjunga" smarkiai nukentėjo — jos vadovai, broliai Aleksandras ir Pranas Daliauskai (Dalewskiai), buvo ištremti katorgon, vilniečiai amatininkai Ksaveras Majevskis ir Vincas Lickevičius buvo ištremti Sibiran ir, be to, pirmasis gavo 1000 lazdų smūgių, antrasis 2000 smūgių. Rusijon apsigyventi buvo ištremti Zofija Klimanskaitė, poetai Romualdas Podbereskis ir Eduardas Želigovskis ("A. Sowa", gimęs 1816 VII 20 Mariampolyje, Vilniaus pav.).[321]

Tuo pačiu metu veikė vilniečio gydytojo Aniceto Reniero (1804-1877) ratelis, labiausiai veikiamas Lelewelio ir Demokratų Draugijos bei Liudviko Mierosławskio. Tai buvo istoriko Teodoro Narbuto bičiulis, gyvai paveikęs busimąjį sukilėlių dalinio vadą, istoriko sūnų Liudviką Narbutą. Provincijoje veikė šio ratelio skyriai. Sukilimo ruošime dalyvavo Mierosławskio pasiunti-

[320] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas**, 131-132.
[321] Szelągowski, **Polska Jej Dzieje i Kultura**, III, 243.

nys, Berlyno universiteto studentas Jonas Rejeris, Lietuvoje veikęs su Apolinaru Hofmeisteriu, Bronislovu Zaleskių, Cirijaku Akkordu, Vizgirda, Suzinu ir kitais — 1847 m. nukentėjo apie 30 asmenų.

"Lietuvių Jaunimo Sąjungos" veikėjai savitarpyje palaikė ryšius, sukūrė ratelį Petrapilyje, kur dalyvavo ir studentas Zigmas Sierakowskis, ir ratelius Maskvoje ir Kijeve. Rusų šaltiniai stambų vaidmenį "Lietuvių Jaunimo Sąjungoje" priskiria vilniečiui kanceliaristui Ignui Daunorui (Downar), Antanui Jankauskui, valdininkui Florijonui Mikutavičiui, Minsko gimnazistui Povilui Veištorui, Lydoje Eduardui Jodkai — jų herojai buvo Kosciuška, Adomas Mickevičius ir Simonas Konarskis. "Lietuvių Jaunimo Sąjunga" ruošėsi sukilimą Lietuvoje pradėti 1849 III 29. Per suėmimus 1849-1850 m. laikotarpyje nukentėjo daugiau kaip 40 asmenų Lietuvoje ir keliolika Petrapilyje.[322] Po suėmimų bangos, kurį laiką buvo ramu Lietuvoje, bet išlikę Lietuvių Jaunimo Sąjungos nariai nenutraukė savitarpio saitų.

Lietuvių Jaunimo Sąjungos veikėjai vėl pradėjo reikštis po Krymo karo ir po Aleksandro II paskelbtos amnestijos, kai Stanevičiai, Daliauskai, Zaleskis, Sierakauskas, Jundzilas, Edmundas Weryho ir kiti grįžo iš tremties ir darė įtakos naujai jaunimo kartai Vilniuje ir Petrapily, kai ten susispietė Jokūbas Geištaras, broliai Viktoras ir Kostas Kalinauskai, Valeras Vrublevskis (Wróblewski), Varavskis ir kiti. Studentas Zigmas Sierakauskas buvo Lietuvių Jaunimo Sąjungos 1848 m. iš Petrapilio siunčiamas Vengrijon patirti tiesos apie Lenkų Legijoną, kurio vėliavoje buvo Vytis ir Erelis. Dabar Petrapilio ir Maskvos studentai vyko pas Lelewelį ir Sicilijos karo herojų-garibaldiėtį Mierosławskį. Paryžiuje kng. Adomas Čartoryskis buvo 1849 m. įsteigęs lenkų Aukštąją Mokyklą su 2 metų kursu, Institutą Mergaitėms; šv. Kazimiero vardo prieglaudoje, kuri vėliau globojo sukilimo invalidus ir veteranus, nuo 1845 m. dirbo iš Vilniaus atvykusios Šv. Vincento a Paulo vienuolės.[323] 1860 m. iš Sicilijos sugrįžęs gen. Mierosławskis skelbėsi organizuojąs lenkų legijoną italams padėti ateityje ir įsteigė Paryžiuje karo mokyklą. "Kai sumanymas nebaigiamai delsėsi, Paryžiuje viešėjęs lietuvių jaunimas nekantraudamas nutarė grįžti tėvynėn ir ten 'dalyvauti liaudies žadinime', arba kitais žodžiais tariant, manifestacijų karštligę sukurstyti blaivioje ir ramioje Lietuvoje. Sumanymas pavyko."[324]

Kaip jau matėme, Vilniaus gen. gbrnt. Nazimovas 1861 m. rašė žandarų korpo vadui, kad Lietuvoje demonstracijose ir kurstymuose reiškiasi universitetų studentai, ir pridėjo keliasdešimt pavardžių. T. G. Snytko sumini brolius Vladimirą ir Eduardą Adolfus, Dlužinievskį, Benediktą Dybowskį, Konstantiną Henšelį, Boleslovą Kolyszko, Ksaverą Korevą, Kurovskį, Adomą Kraševskį, Boleslovą Limanovskį, Bronislovą Mackevičių, Ottoną Mickevičių, Adolfą Mikulskį, Vladą Okušką, Aleks. Pečkauską, Florentiną Šunevičių, Kaz. Tiške-

322 A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi...,**117-143.

323 **Polska Joj Dzieje i Kultura**, III, 291.

324 Aug. Sokołowski, **Powstanie Styczniowe**, 113-114. Šaltiniu nurodoma Bol. Limanowski, **Historya powstania polskiego narodu w roku 1863 i 1864,** Lwów 1900, p. 69. Įdomių smulkmenų apie Vilniaus pirmosios manifestacijos genezę Paryžiuje ir jos pravedimo smulkmenas paduoda anuomet Paryžiuje karo mokyklos kariūnas, vėliau manifestacijos kurstytojas ir sukilimo istorikas Boleslovas Limanowski: **W 40-tą rocznicę Powstania Styczniowego 1863-1903**, Lwów 1903, pp. 227-233.

vičių, Juozą Tokarzewskj, Aleks. Zelwerowiczių "ir kt.". Kauno gubernatorius 1861 II 25 (kovo 9) pranešė, kad ten buvo sulaikyti kaip "įtartini" ir atgal į mokslavietes grąžinti Petrapilio universiteto studentas Vladas Choroševskis ir Derpto studentas Boleslovas Boreiša — faktinai vykę Varšuvon į studentų suvažiavimą, žandarų agentas stud. Juozas Biernackis pranešė, kad Petrapilio univ. stud. Eustachas Čarnovskis 1861 m. pavasarį, prieš studentų išvykimą vasaros atostogoms, sukviesdavo iš Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijų kilusius studentus ir "skaitė kalbas apie sukilimo Lenkijoj galimybę, davinėjo jiems nurodymus kaip tuo atveju elgtis... Jis, sakoma, turi didelės įtakos valstiečiams, kurie jį myli."[325] "Apie 100 jaunų vyrų nuolat važinėja po kraštą tikslu apjungti ir suorganizuoti patriotus." Jau matėme, kad Varšuvos, Vilniaus ir Kijevo valdytojai kratėsi studentais ir ragino uždrausti studentų vykimą ten atostogoms. 1860 m. rudenį Vilniuje veikė Vinco Vitkausko sudarytas gimnazistų ir amatininkų ratelis, o 1861 m. rudenį jau minėtasis stud. Eust. Čarnovskis Vilniuje sudarė "piontkovičių" (rinkdavosi penktadieniais) slaptą ratelį, kuris, anot žandarų atsiųsto provokatoriaus-studento Juozo Biernackio, "turi didelės įtakos pavietuose," su skyriais Ašmenoje ir Švenčionyse.

Manifestacijos Lietuvoje prasidėjo 1861 m. gegužės 8 d. Šv. Stanislovo katedroje Vilniuje, Lenkijos patrono šventės dieną, kai iš įvairių vietų suvažiavusieji studentai vadovavo miniai, sugiedojo patriotinę giesmę, "Bože, coš Polskę". Kai policija suėmė dalį manifestantų, minia apsupo gen. gubernatoriaus rūmus ir išreikalavo suimtuosius paleisti. Nazimovo įsakymu pravestas tardymas nieko neišaiškino, "kaip buvo įprasta anais laikais." Keletas ponių, kurios buvo nuvykusios pas Nazimovą reikalauti suimtuosius paleisti, turėjo iš miesto išvykti, "tačiau nuo tol Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, prasidėjo manifestacijų ir patriotinių giedojimų era, vykusi nepaliaujamai. Tuo būdu buvo iškeltas imperijai ir rusų-lenkų santykiams jautriausias klausimas, atimtųjų provincijų klausimas, kuris nuo neatmenamų laikų buvo carato Achilo kulnimi, ties kuriuo sudužo Aleksandro I ketinimai, kurio nenorėjo kelti nei Chlopickis nei Liubeckis, kuris tegalėjo tik ginklu būti sprendžiamas. Dabar tą klausimą kelti, reiškė siekti 1772 m. Lenkijos sienų atstatymo, draskyti ir eikvoti savo jėgas beviltiškai kovai, mieguistoje ir abejingoje rusų visuomenėje žadinti patriotinius jausmus, sukurstyti prieš save neapykantą tų, iš kurių buvo laukiama pagalbos. Tačiau Mierosławskio plauko politikai, aišku, negalvojo apie tai, nes jiems ir jų vadui revoliucinė teorija buvo vienintelė sėkminga priemonė nepriklausomybei atgauti," išvedžioja sukilimui nepalankus istorikas Augustas Sokołowskis.[326]

Manifestacijoms suruošti buvo naudojamos įvairios progos, pav., 1861 VI 9 Vilniuje pagerbiant Vilniaus universiteto istorijos profesoriaus velionio Joachimo Lelewelio atminimą. "Jaunimo demonstracijos Vilniuje buvo ramios, gaivalinės, be gilesnių politikos tikslų; kartais jaunuomenė savo energijai išleisti ieškodavo progos pademonstruoti, pav., mirus vienam studentui, tai vėl mirus vienam prancūzui, kuris nežinia ką yra daręs, demonstravo per jų laidotuves. Kunigai šalinosi jų, nepadėjo demonstracijoms. — Iš to gaivalinio

[325] T. G. Snytko, "Studienčeskoje dviženije...," **Vosstanije 1863 r**., 209; **Revoliucionnyj Podjom...,**54-56, 70-71, 118-123.
[326] Sokołowski, **Powstanie Styczniowe**, 114.

judėjimo susidarė palengva rimtesnių dalykų; buvo galima jį sunaudoti politikos tikslams. Politikos darbuotojai randa galima per jas ir po jų pradėti 'broliavimąsi su liaudimi'. Pirmą sykį tai padarė Druskininkuose besimaudantieji ponai ir ponios; ir tas broliavimasis apsireiškė tuo, kad ponai drauge su 'geresniąja' liaudimi daro vakarušką ir šoka drauge; tas pats padaryta Gardine rugpiūčio 10 d. Vilniuje po demonstracijos rugpjūčio 12 d. vakare. Bilmonte bajorai daro tokį pat 'luomų broliavimąsi'. Buvo tai Liublino unijos atminimas. — Tą pačią 12 VIII, ką ir Vilniuje, Kaunas padarė platesnį unijos apvaikščiojimą. Iš Užnemunės (Suvalkijos), kuri turėjo reikšti lenkus, atėjo demonstrantų minia į Kauną (kuris reiškė Lietuvą), sutiko kitą procesiją einančią iš Kauno (neva Lietuva Lenkijos pasitikti), juodvi abi skambinant varpams suėjo ant Aleksoto tilto. Policija nedarė rimtų kliūčių, tik buvo išėmus vieną lentą tilte, bet visgi demonstracija įvyko. — Vilniuje tuoj pasklido gandų, kad ateina demonstracija iš Kauno, ir žmonių būrys laukė Pogulankoj (prie Vilniaus) ; 18 rugp. buvo net kruvinų susidūrimų, bet be užmušimų, revoliuciniai gi gaivalai leido gandų apie užmušimus, nes jiems reikėjo sudaryti revoliucinis ūpas masėse, žmonėse neramu, laukia atmainų, kokių — dar miniai neaišku, bet šis tas turi ištikti.

"Gen-Gubernatorius Nazimovas paskelbė Lietuvoj karo stovį.

"Demonstracijos pasiekė tikslo ir namie ir svetur. Užsieniuose buvo plačiai aprašoma tie atsitikimai. Su kuom eis Lietuva? — su Lenkija ("Kolokol" Herceno), atsakydavo užsienio politikai.

"Minia buvo pakankamai išjudinta, bent mieste, gana dažnai daro demonstracijas bajorų žmonos, neleisdamos savo vyrų, tardamos, kad policija nedrįsiant judinti moterų, kartais girtoji policija betgi išdrįsdavo. Kartais demonstruodavo ir bajorvedžiai, atsisakydami eiti savo pareigas, kaip padarė Vilniuje Tiškevičius, kas rusams nepatiko, o kiti bajorai pareiškė jam savo padėką už jo darbuotę."[327]

Lietuvos priešo indoktrinuotas L. Bičkauskas-Gentvila pažymi, kad "lenkų nacionalinio išvaduojamojo judėjimo" įtakoje išaugo "Lietuvos miestų gyventojų aktyvumas. Nors 1860-1862 m. Vilniaus, Kauno, Ukmergės, Panevėžio ir kitų Lietuvos miestų gatvėse antivyriausybinės demonstracijos iš pažiūros vyko su lenkų nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo šūkiais, nors jas sukėlė analogiški įvykiai Varšuvoje, tačiau savo turiniu jos atspindėjo ir socialinę-politinę krizę. Carinės administracijos represijos dar daugiau stiprino neapykantą patvaldystei. Antra vertus, gedulo mitingai, įvykę Lietuvos miestuose žuvus Varšuvos demonstrantams, mirus ... Leleveliui ..., minint T. Kosciuškos mirties dieną (Kaune 1861.X.9), sušaudžius Varšuvoje [Modlino tvirtovėje. — KRJ] rusų karininkus — Arnholdtą ir Slivickį, virto revoliucinėmis, prieš carizmą nukreiptomis demonstracijomis, šiuo atžvilgiu būdingiausi buvo 1861 m. rugpiūčio 18 d. įvykiai Vilniuje. Apie 5 tūkstančius moksleivių, amatininkų, tarnybinės šlėktos ir inteligentų tą dieną vyko prie 1839 m. sušaudyto įžymaus revoliucionieriaus S. Konarskio kapo. Manifestacijai vadovavo bajoras Križevičius ir amatininkas Velcas. Tarp kuolais ir akmenimis apsiginkla-

[327] Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas Lietutvoje,** 13-14. Demonstracijų dokumentacija — **Revoliucionnyj Podjom v Litvie i Bielorussii,** Moskva 1964.

vusių manifestantų ir jiems kelią pastojusios kariuomenės įvyko susidūrimas, kurio metu daug manifestantų buvo sužeista. — Kiek šios manifestacijos padėjo revoliucinėms nuotaikoms kilti, rodo ir vietinių bajorų-dvarininkų požiūris į jas.

"... 1861 m. ataskaitoje Kauno gubernatorius S. Chominskis, lenkas ir stambus Vilniaus gub. dvarininkas, ... dvarininkų požiūrį į jas taip apibūdino: 'Apskritai, čionykščiai dvarininkai, išskyrus nedaugelį, nedalyvavo įvykusiuose sąmyšiuose ir antivyriausybiniuose bruzdėjimuose, tačiau, prijausdami dabartiniams sąmyšiams, padėjo jiems plėstis, arba stengdamiesi patraukti į savo pusę ir moksleiviją, ir žemosios klasės žmones'. Apskričių miestuose ir miesteliuose 1861 m. birželio-rugpiūčio mėn. ir 1862 m. vykusiose manifestacijose daugiausia dalyvavo miestų demokratiniai sluoksniai ir valstiečiai. Jų dalyvavimas šiam judėjimui teikė gilų socialinį pobūdį. Kauno gubernatoriaus pranešimu, dvarininko Pomarnackio dvariškiai, susirinkę Ukmergės bažnyčioje 'priešais didįjį altorių ..., giedojo kažkokias revoliucines giesmes'. Panašiai Subačiaus, Anykščių ir daugelio kitų parapijų bažnyčiose 'susirinkusi liaudis ... giedojo revoliucinį himną'."

''1860-1862 m. masinis judėjimas Lietuvoje kai kuriais atvejais turėjo religinį pobūdį; bažnyčiose buvo reiškiamas politinis protestas. Ir tai visiškai suprantama, nes, kaip rašo V. I. Leninas, 'politinio protesto reiškimasis prisidengus religijos skraiste yra reiškinys, būdingas visoms tautoms tam tikroje jų išsivystymo stadijoje, o ne vien Rusijai'. Katalikų kunigai, tvirtai tebevaldę lietuvių liaudies masių sąmonę, tuo metu buvo didelė visuomeninė jėga. Tačiau įvairių klasinių Lietuvos visuomenės grupuočių atstovai, žinoma, religijos dogmas suvokė nevienodai, derindami jas prie konkrečių klasinių savo interesų.''[328]

Okupanto cenzūruojamas istorikas neišdrįso pasakyti, kad bažnyčiose giedamas "revoliucinis himnas" buvo "Dieve, kuris Lenkiją per tiek daugelį šimtmečių gaubei galybės ir garbės šviesa" — ir kad giedotojai, kaip ir Varšuvoje, kartais pridėdavo "nuo maskolių gelbėk mus, Viešpatie".

XIII. VALDŽIA REAGUOJA

Situacijai nušviesti padeda majoro Vytauto Steponaičio paskelbti rusų archyviniai duomenys iš Kauno gubernatoriaus kanceliarijos patekę Vytauto Didžiojo universitetan "iš namų, kuriuose dabar yra gamtos tyrimo stotis." Kelis faktus čia uždokumentuosime.

1861 XI 21 (gruodžio 3) Kauno gb žandarų korpo štabo karininkas raštu Nr. 335 pranešė, kad per kratą pas valdininką Ovsianą, gyvenantį kartu su valdininku Pranu Tomašiausku rasta apie 500 atsišaukimų su himnu lietuvių kalba. Suimti tuo metu bute buvusieji: Ovsianas, Pranas ir Aleksandras Tomašiauskai, valdininkas Aleksiejus Rubaževičius ir Kauno gimnazijos 5 klasės mokinys Petras Ciskevičius. "Krata dar buvo daroma pas valdininkus Korzoną, Tomkevičių ir Bernatavičių, bet minimo rašto likusi tik viena pusė: kas buvo su suimtaisiais nežinia."

[328] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 185-187.

1861 VII 15/27 raštu Nr. 764 Kauno gubernatorius išsiuntinėjo aplinkraštį, kuriuo įsakė imtis priemonių manifestacijoms baigti. 4-to stano pristavas Cechanovskis kreipėsi į Pavandenio "bažnyčią", prašydamas tą įstatymą žmonėms paskelbti ir išaiškinti. Kun. Lukaševičius aiškino žmonėms tą gubernatoriaus įsakymą ir pasakė, kad visi tokie parėdymai nukreipti į tai, kad engtų žmones. Apie tai sužinojo klebonas kun. Knapskis, kuris tuojau čia pat paaiškino žmonėms, kad kun. Lukaševičiaus aiškinimai yra neteisingi. Kitą sekmadienį kun. Knapskis dar kartą žmonėms viską paaiškino. Kun. Lukaševičius buvo "suskųstas dvasiškai vyriausybei ir uždarytas Varniuose," vėliau ištremtas į Olonieco guberniją.

Kun. Lukaševičiaus byloje yra dar pranešimas apie Platelių vikarą Radavičių, kuris du sekmadieniu sakė žmonėms pamokslą ir darė "šiokiu sulyginimu. Dvarininkas ir žmonės tai yra meška ir bitės. Meška atima bičių darbo vaisių — medų. Kai kurie jo klausytojai jaučia godumą, todėl persergi juos nuo bičių likimo. Tardant kun. Radavičius parodė, kad pamoksle jisai sulygino dvarininką su meškos godumu tam, kad valstiečiams patartų nebūti užsispyrėliais ir klausyti savo dvarininkų. Paaiškinimas labai naiviškas. Bet jo pakako ispravnikui. Jisai nurodė Radavičiui, kad daugiau nesakytų panašių pamokslų, nes priverstas bus smarkiai jį nubausti."

"Žemaitiškai spausdintų atsišaukimų su nulaužtu kryžiumi yra žinomi keli pavyzdžiai, taigi negalima spręsti dėl kurio atsišaukimo sudaryta buvo byla, nes prie bylos nepridėta nė paties atsišaukimo, nė dargi jo teksto." Tulas Karolis Savickis buvo įtartas tuos atsišaukimus surašęs ir vieną prilipinęs prie bernardinų vienuolyno Tytuvėnuose. 1861 m. balandžio gale tardyti buvo pasiųstas Kauno žandarų virš. mjr. Ščerbakovas, kuris pranešė, kad nepavyko susekti atsišaukimo platintojų. "Dėl Karoliaus Savickio sužinota, kad jisai negyvena nuolatos Kauno gubernijoj ir jau dveji metai kaip dirba prie geležinkeliui statomo tilto Varšuvoje," kur jį pažįsta inžinierius gen. mjr. Kerbedzis. Per Velykas Savickis buvo Tytuvėnuose pas savo seserį, ištekėjusią už mokytojo Balaševičiaus. Paviešėjęs balandžio 5-12 dd., jis per Kauną išvyko Varšuvon. Tytuvėnuose lankydavosi pas kun. Anusevičių, mokytoją Narbutą ir dvarininką Baltrų Przeciszewskį, du kartu važinėjo į Raseinius persiųsti laiškams į Varšuvą. "Per visą laiką Savickis dėvėjo čemarką ir pilką šinelį", turėjęs pasą visur po Rusiją keliauti. Savickis dar turįs giminių Panevėžio paviete Padžalų kaime, kur gyvena kita jo sesuo, ištekėjusi už Prūsų piliečio Plioterio, ten gyvena ir jo brolis Matas. Savickis mokėsi Panevėžyje, bet dėl ligos išėjo iš 3 klasės, 1854 m. buvo ekonomu Padžalų dvare pas našlę Dambrauskienę, ir "už įvairius nusižengimus" sėdėjo Šiaulių kalėjime. 1861 VIII 22 Vilniaus gen. gbrnt. pranešė Kaunan, kad Savickio Varšuvoje nėra — į Varšuvą buvo atvykęs sausio 30 su Kauno gub. išduotu pasu Nr. 351, dabar galįs būti Lietuvos Brastoje. Pasirodė, kad Kaune pasas buvo duotas kita data, kitu numeriu. Vidaus reik. ministerija liepė padaryti pas jį kratą Varšuvoje, bet ten jo nerasta. Po ilgesnio susirašinėjimo paaiškėjo, kad Padžalų dvaras yra Šiaulių paviete, o Savickio sesuo gyvena Vabalų kaime. Spalio 27 Šiaulių pavieto ispravnikas pranešė, kad Savickis dirba Raseinių paviete, Batakių parapijoj, Chržontovskio dvare. Ten patikrinus, pasirodė, kad ten dirba Matas Savickis ir Jonas Karolis Savickis. Vėliau įtarta, kad ten buvęs ir ieškomasis Karolis.

Galop 1863 VI 29 Kauno gbrnt. pranešė Vilniun, kad pas Karolį Savickį buvo padaryta krata ir nieko įtariamo nerasta — kur ir kada nepažymėta, ir prašoma Savickio ieškoti po visą Rusiją.

1862 XII 20 raštu gen. gub. Nazimovas pranešė Kauno gubernatoriui Krygeriui "slaptas žinias iš Berlyno iš 1862 m. gruodžio 10 d.", kad Lenkijoj paplitęs suokalbis turi tikslo sukelti sukilimą: "Suokalbininkai stengiasi visų pirma sukurti lenkų armiją, ... nudėti Prancūzijos imperatorių, kad lengviau tikėtis pagalbos iš Prancūzijos", kiekvienas suokalbininkas sudeda priesaiką. Kas surinks 100 dalyvių, bus karininku, 10 surinkęs — puskarininkiu. Suminimos kelios pavardės, bet Lietuvos asmenų neminima. "Revoliucija turi prasidėti gruodžio mėn. paskutinėmis dienomis; ypatingai gręsia pavojus D. Kunigaikščiui Vietininkui." Regimai, tai Paryžiuje per kratas užgrobtų dokumentų nuotrupos.

Dar įdomus 1863 I 13/25 kolegijinio sekretoriaus Bilimos-Posternakovo raštas Kauno kariniam ir civiliam gubernatoriui, "Jo Didybės Svitos Ponui Kontr-Admirolui ir Kavalieriui, Grigorijui Aleksandrovčiui Krigeriui." Žandaras Posternakovas, vėliau Žemaitijoje sukilėlių pakartas, aiškinosi dėl jo atlikto 1862 m. vasarą Anykščių valstybinio dvaro valstiečių nubaudimo ir dėl Anykščių valsčiaus raštininko Banevičiaus "ir kitų asmenų" nachališkumo. Rusas aiškino: "Pradėjęs eiti pareigas Ukmergės pavieto 5-me stane Anykščių miestelyje, aš supratau, kad visi ten vyraują sąmyšiai (bezporiadki) ... yra ne kas kita, kaip dviejų pradmenų kova: ramaus Vyriausybei atsidavusio pradmens, ir neramaus, nevaržomai siekiančio kažkokios nesuprantamos ir klaidingos laisvės pradmens. Šitie pradmenys reiškiasi: pirmasis — gyventojų sluogsniuose: rusų, čia visai neskaitlingų, ir žydų, gyvenančių vien miestuose ir miesteliuose; antrasis — Romos katalikuose, gyvenančiuose visoje šalyje.— Šiame krašte gyvenantieji rusai ir žydai neturi, galima drąsiai teigti, savo zenito, kuris pasitarnautų jiems vadovu ir atrama, tuo tarpu kai Romos Katalikas kiekviename žingsnyje randa patarimą ir pagalbą pas bet kurį dvarininką arba pas savo kunigą.

"Sekdamas šia mintimi, aš įsitikinau, kad 5-me stane, kurį aš valdžiau, antrojo pradmens vadovu ir atrama ... yra Anykščių Romos katalikų parapijos bažnyčios klebonas kunigas Stulginskis. Tasai žmogus ne biednas, gana pasaulietiškai-mokytas ir kiaurai prisisunkęs (proniknut) jėzuitizmo; ... kunigo Stulginskio įtaka siekia ne tiktai jo valdomą parapiją, bet ir toliau, kadangi jisai yra dekanas ir toji įtaka beveik apčiuopiamai pasireiškė Anykščių žydo viešu nubaudimu.

"Tuo būdu, kun. Stulginskio įtaka, ligi mano atvykimo ... nesutikusi jokio pasipriešinimo artimoje apylinkėje, ... o to pasekmėje man priderėjo rasti tikras priemones sunaikinti arba bent susilpninti kenksmingą kun. Stulginskio įtaką, ypatingai prastai liaudžiai, .. . kas pagal įstatymus yra tiesioginė kiekvieno valdininko, ypatingai policininko, pareiga...

"Veikdamas ta kryptimi, tai yra: silpninant didelę kun. Stulginskio įtaką ir ginant nuskriaustuosius, atitinkamai su 2543 ir 2547 str. ... ir ... Krimin. Įstat., aš radau valstybinių valstiečių kūninio nubaudimo priemonę būtina, apsaugoti man patikėtą staną nuo jam grėsusių, taip sakant, Neroniškų laikų Romoje arba slaptosios inkvizicijos Ispanijoje. To teigimo teisingumo įrody-

mu, jau neliečiant nesuskaitomus kitus atvejus, gali pasitarnauti vien 5-jo stano bylos apie ten įvedamą blaivybę, iš kurių lengva įsitikinti, jog žmonės buvo apipilami derva, betrūko tik drąsos uždegti juos arba leisti geležimis sukaustytiems užtrokšti pobažnytiniuose rūsyse.

"Šalia aukščiau išdėstyto būtinumo kūniškai nubausti valstybinius valstiečius, kadangi kitos priemonės pasirodė neveiksmingos, aš turėjau dėmesyje Anykščių miestelyje įvykusius pasireiškimus ne tiktai atviro valstybinių valstiečių neklusnumo akivaizdoje vietinės policijos reikalavimų, taip pat ir akivaizdoje karių dalinio jį paskirstant po butus, kaip tai atsitiko Jo Didybės Kuršo Leib-Ulonų rotmistro Chodakovskio atveju, dargi tų pačių valstiečių smurto prieš stano pristavus atvejus, pav., prieš buv. pristavą Lužbikovičių, kurį buvęs to stano raštvedys Losinskis vos besuskubo išgelbėti nuo įsiutusios minios. Panašus įvykis, tik mažesniu mastu, pasikartojo prie dabartinio pristavo Lipko, o galop, man ketinant vykdyti kratą valsčiaus raštininko Banevičiaus bute (tikrovėje jo pavardė Baniulis), ir man teko patirti karčius vaisius nuolaidžiavimo (potvorstva) Anykščių iždiniams valstiečiams ir mano pirmtakų valdžios bejėgiškumo.

"Baigiant, skaitau reikalinga pranešti Jūsų Ekscelencijai, kad, pagal Viršininkystės potvarkį, nuginkluojant vietinio krašto gyventojus, iš viso Anykščių valsčiaus nepristatyta nei vieno šautuvo, kaip tai matyti iš 5-jo stano bylų. ... mano sutiktas pasipriešinimas raštininko Banevičiaus bute neleido nustatyti tikrovės ir sustabdė visus tolimesnius mano veiksmus atidengti kaltininkus, panašiais Vyriausybės potvarkiams neklusnumo atvejais.

"Patiekdamas aukščiau mano išdėstytą paaiškinimą Jūsų Ekscelencijos nuožiūrai, pagarbiausiai drįstu prašyti tiek apsaugoti mane nuo neteisingų iššūkių, tiek ir patvirtinti teisinį nusikaltusiųjų atsakingumą, ypatingai vyriausių kurstytojų iš Anykščių iždinių valstiečių tarpo ir raštininko Banevičiaus, kurie šiuo metu eidami savo pareigas Anykščių miestelyje dasileidžia daugelio piktadarybių, nors apie pastarojo perkėlimą, kaip skelbia gandai, duotas Valstybinių Turtų Palatos potvarkis, tačiau Apygardos Viršininko Padėjėjo Špakovskio giminystė jam leidžia pasilikti vietoje, pyliavoms rinkti.

... S. *Bilima-Posternakov*.[329]

XIV. ĮVEDAMAS POLICINIS REŽIMAS

Rusijos vidaus reikalų ministeris, štats-sekretorius Piotr Aleksandrovič Valujev, 1861 VIII 22/10 savo rašte Gardino — veikiausiai ir kitų Lietuvos gubernijų — gubernatoriui pažymėjo:

"Vakarų krašte pasireiškęs protų jaudinimas (volnienije) ir augantis priešvyriausybinis akiplėšiškumas, yra įvairių priežasčių ir ketinimų pasekmė. Šiuometiniai įvykiai Europoje ir chimerinis supratimas apie galimybę at-

[329] Vyt. Steponaitis, "Medžiaga 1863-64 metų sukilimo istorijai", **Karo Archyvas,** 1925, II (62-155), pp. 64-66, 144-145. Dalis šių dokumentų paskelbta minėtame veikale **Revoliucionnyj Podjom.**

Arthur Grottger: Sibire

steigti kiekvienos paskiros tautinės kilties savistovumą (samobytnostj), priešingai amžiniems istoriniams faktams ir nepaisant nepakeičiamų valstybinės santvarkos sąlygų, iššaukė Lenkų Karalystėje sąmyšius, prasidėjusius vasario mėnesį. Lenkų tautybės (t.y. valstybingumo. — KRJ) idėja, dirbtinai per 3 dešimtmečius gaivinama lenkų emigracijos, nemažesniu įgudimu dabar jos pravedama į liaudies mases ir stiprinama iš vienos pusės Romos katalikų kunigijos, iš kitos užsienio revoliucinės propagandos pastangų, greitai įsigijo ryškių, visokiems pasiaukojimams pasirįžusių šalininkų Karalystės sienose ir tučtuojau persimetė į jai kaimynines imperijos lietuviškas ir pietvakarių gubernijas. Čia pirmas jos pasireiškimas turėjo pavidalą bendratautinės užuojautos (sočustvije) iš pusės lenkiškų krašto gyventojų Karalystės gyventojų atžvilgiu ir pasireiškė gedulo pamaldomis už nukautuosius Varšuvoje. Tačiau netrukus, vieton tos tiktai dalies gyventojų užuojautos savo tautiečiams, pasireiškė stengimasis įrodyti nenutraukiamą viso krašto ryšį su Karalyste ir atsiekti visų senosios Lenkijos dalių susijungimo. Tai todėl jos sąjungos su Lietuva metinių šventimas, abipusė Kauno procesija ir mėginimas vieša demonstracija Vilniuje pagerbti Konarskio kapą — turi kitokią prasmę, nei pirmykštės gedulo pamaldos.

“Negalima nepripažinti, kad tų vyriausiųjų agitatorių, kurie vadovauja sąjūdžiui Lenkijos Karalystėje ir vakarinėse gubernijose, veiksmuose pasireiškia daug sugebėjimų ir laikomasi griežtai nuoseklios sistemos. Nepavargstančiu veiklumu jie pridengia savo neskaitlingumą ir, išnaudodami gyventojų masės neveiklumą, stengiasi įrodyti, kad didžiuma yra jų pusėje. Veikdami jaunų vyrų ir moterų vaizduotę, išnaudodami jų nepatyrusį palankumą, kai į juos kreipiamasi vardan jausmų, savo esmėje kilnių, kaip ištikimybė, tikėjimas ir meilė tėvynei, sąjūdžio vadovai palaipsniui plečia savo šalininkų ratelį. ... nenuilstamai ... piktnaudodami vyriausybės organų kantrumą, ne tiktai palaipsniui daugina savo organizuojamų manifestacijų skaičių ir stiprina jų įtampą, bet ir grasinimais bei įžeidinėjimais stengiasi paraližuoti tą prieštaravimą, kokį jie sutinka vietinių gyventojų sluogsniuose .

“Žinodami, kad vyriausybė visada rodo tinkamos pagarbos Dievnamiams ir šventoms pamaldų apeigoms, jie bažnyčias paverčia pagrindine savo agitacinių veiksmų vieta, šiuos veiksmus pridengdami maldingumo pavidalu, su religinio fanatizmo talka kursto politinį fanatizmą ir iš bažnyčios eina į gatvę tik tada, kai jie yra tikri pakankamai išvystę pirmąjį ir antrąjį.”

Ministeris atžymėjo, kad stengiamasi juo daugiau įtraukti vaikų ir moterų, ir išnaudoti visus vietinės valdžios organų trūkumus ir žmonių nepasitenkinimus, tikintis palaužti žmonių ištikimybę vyriausybei. Tad prieš sąjūdžio kurstytojus tenka panaudoti jų pačių principus, “silpninti ir paraližuoti tas pačias priemones, kuriomis jie naudojasi. Tam reikalinga kiekvienoje vietovėje išaiškinti vadovus tų manifestacijų, kurios taip atkakliai ir nuosekliai kreipiamos prieš vyriausybę,” įrodyt, kad kurstytojų esama nedaug. “Visų pirma, reikia sąjūdį riboti bažnyčių vidumi, kur jis pirmykščiai pasireiškė. Todėl, nepažeidžiant bažnyčių šventumo ir nesiimant policinių smurto priemonių prieš pamaldų apeigas, visvien reikia surasti priemonę teisinėn atsakomybėn patraukti tuos dvasinio ir pasaulietiško luomo asmenis, kurie bažnytinių pastatų ir religinių apeigų neliečiamumą sistemingai naudoja pareikšti jausmams ir siekiniams, kurie bet kurioje kitoje vietoje būtų trauktini teisminėn atsakomybėn.”

Išdėstęs visą eilę samprotavimų ir reikalingų pastangų ramybei ir tvarkai grąžinti, “sustiprinti karinėms priemonėms, paruošti taisykles karo stovio paskelbimo atvejui, leisti paskirstyti kariuomenę egzekuciniam apsistojimui, uždrausti susirinkimus ir vešas manfestacijas, galop įsteigti laikinus policinius teismus,” ministeris liepė “skleisti aplink save ramų įsitikinimą galutiniu tamstos veiksmų pasisekimu,” nuginkluoti gyventojus, aiškinant, kad tai daroma “jų pačių labui”, nes jų tarpe galį būti asmenų, kurstytojų sužadintų imtis veiksmų, “kurie priverstų vyriausybę imtis griežtesnių priemonių tvarkai atstatyti. Pavyzdžiu gali pasitarnauti šūviai, Kauno apylinkėse naktį paleisti į paskirus kazokus.” Toliau įsakoma “neleisti gatvinių sąmyšių. Turėti dėmesy, kad patogiau yra pastoti kelią stambiems susibūrimams nei juos pakrikdyti,” sueiti su vietine “Romos katalikų vyskupijos vadovybe ir prašyti iš jos pusės formalaus draudimo vietinei kunigijai dalyvauti bažnyčios nenustatytose procesijose, kad išvengus reikalo panaudoti jėgą prieš kunigus, ginkluotus bažnytinėmis vėliavomis, kryžiais ir kitais bažnytiniais daiktais. Pareika-

lauti šiuo klausimu kategoriškų atsišaukimų iš vyskupų pusės ir tų atsišaukimų turinį pranešti ministerijai."

''Kiek tai liečia papiktinančių himnų giedojimą (katalikų) bažnyčiose, įspėti kunigus, kad jei jie aiškiai tam pritartų, po to kai vyriausybė padarė pareiškimą, jog panašias pseudoreligines manifestacijas ji laiko priešiškomis visuomenės tvarkai, kaltinamieji tokiu pritarimu bus traukiami teisminėn atsakomybėn.

"Pačiose bažnyčiose (v kostiolach) nesiimti prievartinių policinių priemonių, kol manifestacijos dalyviai neleidžia grasinti ar skriausti joje nedalyvaujančius asmenis; bet tokių išsišokimų atveju būtina juos nutraukti, o nusikaltėlius traukti atsakomybėn policiniuose teismuose. Tuo tikslu, sustiprinti policinį stebėjimą visose vietose, kur sueina žmonės, neišimant nei (katalikų) bažnyčių." Kunigus traukiant atsakomybėn, "reikia griežtai patikslinti, kad jie traukiami atsakomybėn ne už atsitiktinį himno giedojimą bažnyčiose, bet už aiškų pritarimą dažnam tokių manifestacijų pakartojimui, už asmeninį dalyvavimą už bažnyčios sienų ir neveiklumą akivaizdoje neabejotinų bandymų tas bažnyčias paversti priešvyriausybinio sąjūdžio židiniu." Toliau ministeris nurodė kaip organizuoti policinius teismus, skubiai; greitai ir griežtai vykdyti teismo nuosprendžius, stebėti ir atsakomybėn patraukt miestų ir kitokių bendruomenių valdžią, jei ji nesirūpina pastoti kelią netvarkai arba sustabdyti bruzdėjimus. Paskirstant karinius egzekucinius dalinius, griežtai daboti, kad našta nekristų ant dvarininkų, kurie nedalyvauja priešvyriausybinėse manifesacijose ir neįtariami. "Išlaikyti skirtumą tarp egzekucinio ir rekvizicinio postovio; pirmasis vykdomas aiškiam ieškiniui su priežasčių paaiškinimu, o pastarasis naudojamas kaip atsitiktinis administracinis potvarkis, iššauktas atsitiktinio reikalo, ir todėl tik jo panaudojimas turi administracinio ieškinio reikšmės." Gubernijos laikrašty reikia paskelbti manifestacijų uždraudimą.[330]

Jau sekančią dieną, 1861 VIII 23/11, Vilniaus gen. gubernatorius pasiuntė Gardino gubernatoriui įsakymą, įvedantį griežtas karines ir policines priemones, priskiriantį "prie gubernatorių po kelis štabo karininkus" ir karines pajėgas pavedantį gubernatorių žinion. Iš to yra aišku, kad Vilniaus ir Kauno gubernatoriai gavo tuos pačius potvarkius. Tarp kitko, tasai įsakymas liepia "Nustatyta tvarka tardyti ir teisman patraukti nepatikimus taikos tarpininkus, į jų vietas laikinai skiriant valdininkus." Įsakymas duodamas įsakmiai caro pavedimu.[331]

1861 VIII 12 manifestacija prie Aleksoto tilto Kaune praėjo ramiai, — tik visi dalyvavę kunigai netrukus atsidūrė kalėjime ar tremtyje, — bet rugpiūčio 17/5 (kiti mini rugp. 18 datą) demonstracija Vilniuje buvo kruvinai numalšinta. Manifestacijoms miestuose ir valstiečių bruzdėjimams nesiliaujant, Vilniaus gen. gubernatorius Nazimovas paskelbė karo stovį.

"Mano valdymui patikėto krašto kai kuriuose miestuose įvykę netvarkos pasireiškimai, Romos katalikų tikėjimo dievnamiuose pažeidžiantieji pa-

---

330 **Krestjanskoje Dviženije v Bielorussii posle otmieny kriepostnogo prava (1861-1862 gg.),** Dokumenty i Materialy, red. kolegija prof. I. N. Luščinskij, E. P. Lukjanov, V. S. Davydova, BSSR Istorijos Instituto Archyvų Vadovybės leidinys, Minsk 1959, pp. 19-26.

331 **Ibid.**, 26-31.

maldas, pagarbą šventovėms ir visuomeninę ramybę, nepaisant visų priemonių — iš pradžių įtikinėjimų, o vėliau griežtų administracinių procesų, kurie buvo vietinės valdžios panaudoti, — ir dabar dar nesiliauja reiškęsi papiktinančių himnų giedojimu bažnyčių viduje ir gatvėse. Piktos valios žmonės, veikdami nepritysusią jaunuomenę ir moteris, sugeba per juos į miestus sutraukti minias dykų ir lengvatikių žmonių pareikšti savo piktos valios reikalavimams, nukreiptiems prieš esamąją valdžios santvarką, o kitose vietose stengiasi juos pareikšti maldų kalbėjimo priedanga ir pridengti bažnyčios nenustatytomis procesijomis tam, kad tokios sauvalės akivaizdoje valdžia būtų priversta imtis karinės jėgos.

"Tokia padėtis žinomose krašto vietose nebegali ilgiau tęstis.

Todėl, kad atstatyti pažeidžiamą visuomeninę ramybę ir taikius gyventojus apsaugoti nuo smurto ir skriaudų, jiems daromų piktavalių, aš, pasiremdamas Aukščiausiojo [caro. — KRJ] pavedimu, valdančiojo Senato paskelbtu šio rugpjūčio 9 d. ukazu man suteikta valdžia, skelbdamas karo stovį Vilniaus, Gardino, Baltstogės, Bielsko, Brest-Litovsko miestuose ir jų pavietuose, ir Kauno gubernijoje, išskiriant Novoaleksandrovsko [Zarasų] pavietą, skelbiu tai visiems mano valdomo krašto gyventojams, su įspėjimu, kad visa karinio postovio našta teks išimtinai tiems, kurie dalyvauja bruzdėjimuose." [332]

XV. MINISTERIS APŠVIEČIA SAVO CARĄ

Lenkai istorikai beveik tylomis praleidžia socialinius Lietuvos valstiečių bruzdėjimus, gi bolševikiniai istorikai skelbia tik valstiečių bruzdėjimų, skriaudų ir malšinimo žiaurumų detales, ir norėtų matyti organizuotą "didžiosios rusų tautos" ir "didžiųjų rusų revoliucionierių" uždegtą ir vadovaujamą valstiečių kovą, žinoma, be jokių tos "priešakinės vadovybės" įrodymų, apart įkyraus teiginių kartojimo. Valstiečiams padarytų skriaudų sąrašą ir detalų, su pakartojimais, aprašymą skaitytojas ras minėtame L. Bičkausko-Gentvilos veikale. Gi savo keliu mes pacituosime Rusijos vidaus reikalų ministerio, štatssekretoriaus Valujevo pranešimą carui ir sukilimo rengėjų raštus. Tie originalūs šaltiniai liečia tą patį 1861-2 m. laikotarpį.

1862 XII 25/13 pranešime carui apie padėtį "Vakarų krašte", ministeris Piotras Aleksandrovičius Valujevas dėstė — ir Bielorusijos SSR leidykla teikėsi pažymėti caro ranka padarytus pabraukimus ir pastabas. Kad išvengus perdaug marginimo išnašais, caro Aleksandro II pabrauktas vietas čia spausdiname kursyvu, o prierašus čia pat dedame į skliautelius.

"30 metų laikotarpyje vyriausybė neatsiekė *jokių teigiamų pasekmių* (t.y. šių gubernijų dvarponijos ir miestų gyventojų atžvilgiu) Vakarų krašto suartinimo su tikrąja Rusija atžvilgiu, o pastarųjų 18 mėnesių eigoje, savo pastangas kreipdama apsaugoti visuomeninei tvarkai tame krašte ir užtikrinti jo ryšiui su imperija, ji atsiekė tiktai palliatyvių rezultatų. Iš to išryški, kad vyriausybės ligi šiol naudotos priemonės buvo neveiksmingos, kad reikia ne

[332] **Ibid.**, 31-32, de datos, bet leidykla žymi "1861 m. rugsėjis."

to, kas ligi šiol nuveikta, ir kad jei tasai tikslas iš viso atsiekiamas, tai prie jo eiti reikia kitais keliais.

.....

"Vakarų kraštas ant visados sujungtas su Rusija.

"Jo trys pagrindinės dalys: baltgudiškos gubernijos, lietuviškos ir ukrainiškos, nepaisant jų gyventojų elementų skirtingumo, vienok sudaro neatimamas imperijos dalis ir privalo paklusti bendroms jai nustatytos valstybinės santvarkos formoms.

"Jose negali būti leidžiamos skirtingos sritinės įstaigos, esmėje jas išskiriančios iš bendrų imperijos gubernijinių įstaigų (1. Jokiu atveju.). Oficialia, taigi ir *viešpataujančia* kalba tegali būti rusų *kalba* (2. Da.). Galop, *stačiatikių* bažnyčia privalo būti pirmaujanti (3. Irgi.), šių bendrų dėsnių teisingumas ir pritaikomumas yra įrodytas to, kad jie įgijo ir ligi šiol išlaikė pilną galią, nepaisant lenkiškų manifestacijų ir revoliucinės propagandos.

"Bet mes ėjome toliau. Nesitenkindami Vakarų krašto pripažinimu rusiškuoju valstybine prasme, mes norėjome jį padaryti pilnai rusiškuoju ir jo daugiakiltinių gyventojų ypatingų pilietinio ir šeimynino būvio sąlygų atžvilgiu. Mes ne tiktai nustatėme rusų kalbos viešpatavimą ir jos mokymąsi padarėme privalomą, *bet ir išstūmėm* iš mokyklų lenkų *kalbą* (Ne, ji ten vėl mokoma.). Mes uždarėm Vilniaus universitetą. Mes atšaukėme Lietuvos Statutą ir vieton jo įvedėme tobulus įstatymus ir ypatingai mažiau atitinkančius įpročius, papročius ir samprotavimus tos būtent gyventojų dalies, kurią veik išimtinai tie įstatymai lietė. Romos katalikų tikėjimą mes pajungėme (podčinili) naujiems ribojimams ir panaikinome (uprazdnili) žymią dalį jai priklausančių institucijų. Galop, mes atvirai paskelbėme priešiškumą lenkiškam gaivalui krašte ir nekartą jį pavedėme išimtiniems potvarkiams, netaikytiems kitoms imperijos dalims. Tuo tarpu mes neįvedėme esminių pagerinimų įvairiose vietinės administracijos dalyse ir, tuo būdu, tikslui atsiekti tenaudojome tik vieną priemonę — jėgą, tais įvairiais pavidalais, kokiais jėgos naudojimas yra įmanomas. Tiktai dvi priemonės turėjo kitokią, organinę savybę: [bažnytinės — KRJ] unijos naujai-apvienijimas (vossojedinienije) praeities laikotarpyje ir valstiečių išlaisvinimas — pastaruoju metu. Kai kuriais atžvilgiais prie jų gali būti priskirta ir trečioji priemonė—iždo dvarų liustracija, kurios pasekmėje valstybiniai valstiečiai išimti iš jų lenkiškų nuomotojų tiesioginės įtakos ir išlaisvinti iš jų priespaudos.

"Tačiau jėga, pati savaime, nėra pakankama įgyti tvirtų pasekmių tautybių suartinimo ir jas išskiriančių religijų sutaikinimo darbe. Nepaisant visų įstatyminių ir administracinių potvarkių, skirtų lenkiško tautinio elemento ir latviško [Turi dėmesy Livonijos vokiečius baronus. — KRJ] elemento susilpninimui Vakarų krašte, nepaisant neginčijamos naudos, kokią šiuo pastaruoju sumetimu davė kunigijos materialinių išteklių sumažinimas, uždarius vienuolynus ir atėmus jų nekilnojamąjį turtą, — katalikybė (katolicizm) ir lenkiškoji tautybė (narodnostj) nenustojo savo pirmykščios jėgos. Lenkų kalba ne tiktai pasiliko vyraujanti aukštesniuose gyventojų sluoksniuose, bet dabar sistemingai iš šių sluogsnių pereina į liaudies mases. *Ištisi sluogsniai* (t.y. išimtinai lenkiškoji dvarponija ir katalikų kunigija) reiškia pretenzijų admi-

nistraciniam vieningumui su Karalyste; lotyniškoji kunigija stovi lenkiškojo sąjūdžio priešakyje, ir visas Vakarų kraštas yra padengtas priešvyriausybinių manifestacijų ir apipintas revoliucinės propagandos tinklo. Netgi šv. Vladimiro universitete, įsteigtame vieton vilniškio, nuo amžių rusiškame ir stačiatikiškame Kijeve, studentų tarpe viešpatauja ta pati dvasia, kuri dabartinėmis aplinkybėmis būtų galėjusi reikštis buvusiame Vilniaus universitete..

"Visi šie reiškiniai rišasi su Varšuvos įvykiais ir yra, iš dalies, tiesiogė šių įvykių pasekmė. Tačau jų apimtis, jų prasiplėtimo drąsumas ir greitis *įrodo,* kad dirva jiems buvo pilnai *paruošta* (tame nėra jokio abejojimo).

"Savo laiku prieš juos buvo imtasi priemonių, kurių panaudojimą rodė aplinkybės. Vietiniams vyriausiems viršininkams suteikti platūs įgaliojimai; kai kuriose vietovėse paskelbtas karo stovis; žymus skačius asmenų, kaltų politiniuose bruzdėjimuose, patraukti administracinėn atsakomybėn; gubernijiniai dvarininkų suvažiavimai atidėti keliose gubernijose, įsteigti policiniai teismai; galop, Rogačiovo pavieto maršalka Bogušas ir visi Podolės maršalkos patraukti Senato teisman už dalyvavimą pasireiškimuose, turėjusiuose į valstybės čielumą pasikėsinimo reikšmės.

"Visgi, visos tos priemonės nedavė galutinių rezultatų. Gatvinės manifestacijos beveik liovėsi, bet protų nuotaikos nepasikeitė; visur kaip ir pirma nešiojami gedulo ženklai; slapta propaganda nesiliauja visomis įmanomomis priemonėmis, ir jos žadintojai ir agentai kaip ir anksčiau tebelieka neatidengti ir neatpažinti, nepaisant gubernijų viršininkams suteiktų priemonių policinėms išlaidoms ir dėl to vykstančio milžiniško susirašinėjimo.

"Betgi šios priemonės ir negalėjo turėti pilno pasisekimo. Jose nėra galutinai išreikšta toji veiksmų sistema, kurią j.i.d. [jūsų imperatoriškoji didybė. — KRJ] maloniai teiksies užgirti tolimesniam Vakarų reikalų kreipimui prie sėkmingo užbaigimo. Priemonės, ligi šiol naudotos skubiai kilusių poreikių įtakoje ir daugiausia visuomeninei tvarkai išsaugoti, iš reikalo turėjo kaip-ir laikinumo ypatybę. *Jos beveik* visos buvo pagrįstos *įbauginimo* pagrindu (Kitaip ir negalėjo būti, varšuvinių 61 m. liūdnų įvykių pasekmėje). Tačiau tasai pradmuo negali būti ilgam laikui vyraujantis veikimo būdas. Jisai pats savaime neišsprendžia jokio klausimo ir tegali palengvinti jo išsprendimą ir tam parūpinti daugiau laiko.

"Vakarų krašto reikalų būklės *aprašyme,* pristatytame Vakarų komitetui, mano buvo pareikšta mintis, jog šiuo metu negalima surasti tokių priemonių, kurios diena po dienos galėtų išspręsti ar perkirsti vakarų klausimo mazgą, ir kad tikslą tegalima atsiekti tik su laiko talka, šaltai vaizduojantis priemones ir kelius jam atsiekti, ir nuosekliai, tvirtai panaudojant tuos būdus ir vykdant tuos kelius, kurie bus pripažinti pačiais *patikimiausiais,* (da.)

"Drįstu galvoti, kad, išeinant iš šio požiūrio taško, pagrįsto istoriniu patyrimu, privalu kruopščiausiai vertinti įvairius samprotavimus ir siūlymus, liečiančius *Vakarų krašto reikalus.* (Teisinga.)

"Nebūtų jokos naudos laiką eikvoti kartojimu įrodinėjimų dėl šio krašto priklausomybės Rusijai. Ši priklausomybė įrodyta. Jokios naudos nėra teigti, kad jokia jo dalis negali būti iš imperijos atimta, kad rusiškos vyriausybės įstaigos ir rusų kalba privalo jame pasilikti viešpataujančiomis ir kad lenkų pretenzijos į jį nepagrįstos. *Visi šie* klausimai išspręsti galutinai, *nesu-*

grįžtamai (da..), ir, žinoma, nei vienas rusas, savyje jaučiąs prievolę j.i.d. ir Rusijai, nei vienai akimirkai nestabtels ties mintimi, *kad nors viena* rusiškos žemės *pėda* galėtų būti perleista Lenkų Karalystei. (Deja, esama daugelio rusų, galvojančių visai kitaip.)

"Visiems taipogi žinoma, jog, vakarinėse gubernijose bendrai, žymi gyventojų dalis priklauso rusiškai kilčiai ir stačiatikių tikėjimui. Tačiau tatai tiktai palengvina tikslo atsiekimą, bet nenurodo teisingų ir patikimų tam būdų, be tikslaus kitų vietinių sąlygų ir duomenų supratimo.

"Istorija liudija, kad ten, kur apsišvietę ir nepakankami [neskaitlingi — KRJ] gyventojų sluogsniai priešpastatomi masėms, kad ir šimtą kartų skaitlingesnėms, bet neapšviestoms ir skurdžioms, — persvara visada yra pirmųjų pusėje.

"Nei lenkiškas tautinis gaivalas, nei katalikybės elementas Vakarų krašte negali būti pasmaugti jėga. Lygiai neįmanoma juos jėga pašalinti iš krašto ribų.

"Jei neseniai iškilo sumanymas pasiūlyti lenkams dvarininkams išsikelti į Karalystę, nustatytu laiku pardavus jiems priklausančius imperijoje dvarus, tai čia buvo be dėmesio palikta, kad persikėlimo teise jie jau dabar naudojasi ir *kad, todėl,* panaši priemonė tegali reikšmės turėti tik privalomo *perkėlimo* pavidale (suprantama, jei mes ryžsimės jo imtis), lygiomis su svetimšaliais, dvarus įsigijusiais paveldėjimo keliu. Tačiau privalomas persikėlimas vėl būtų intimidacijos pradmenim pagrįsta priemonė, kadangi ji praktikoje neįgyvendinama. Jeigu intimidacinis bandymas nepavyktų pirmuose žingsniuose, tai iš jo išsivystytų eibės nesuskaitomų administracinių, ekonominių ir finansinių sunkumų.

"Be to, samprotavimas nepriėmė dėmesin ar j. did. valdinių Karalystėje sulyginimas su svetimšaliais atitiktų bendrus reikalų Karalystėje santvarkos pradmenis; ir niekas iš asmenų, siūliusių šią priemonę, nepaminėjo to, jog vargiai beįmanoma jos imtis *be* susitarimo *iš anksto* su did. kng. *Vietininku* (susitarimas su juo būtinas.), kurio nuomonė, veikiausiai, nebus tam palanki.

"Gi jei lenkiškas gaivalas yra krašte stiprus, kas neginčytina, ir be to negali būti nei nušalintas iš jo, nei galutinai nusmaugtas varu, kas lygiu būdu atrodo neabejotina, tai iš to seka, kad vyriausybinės priemonės tegali būti taikomos tam, kad susilpninti šį gaivalą ir po to jį sutaikinti su mintimi apie jo nenutraukiamą ryšį su Rusija. Žinoma, tai sunkus uždavinys, bet neišvengiamų sunkumų akivaizdoje *nėra naudos* nežiūrėti jam tiesiai į *akis* (anaiptol, privaloma). *Sunkumai patys pasiveja* (teisinga) tą, kas jų vengia. Gi panašiems sunkumams įveikti priemonėmis gali pasitarnauti, istorinio patyrimo pagrindu, tiktai vyriausybinių potvarkų nuoseklumas ir pastovumas, privačių interesų jėga ir bendro labo pajautimas. Todėl, galutinam Vakarų krašto sujungimui su Rusija reikia dėmesyje turėti tik šias priemones, o prieš užbaigiant šį susivienijimą, reikia stabdyt bet kokį prieš jį nukreiptą sąjūdį.

"Jei pasisekimas įmanomas tik palaipsniškumo sąlygomis ir jei pasisekimo labui reikia stabdyti ir vienyti, tai aišku, kad pirmapradžiu rūpesčiu privalo būti pristabdymas ir nušalinimas to, kas prieštarauja vienijimui.

"Pristabdant, privalu skaldyti nepalankias pajėgas ten, kur skaldymas įmanomas, privalu pastoti kelią tų pajėgų prieaugliui, jei yra įmanoma prieaugliui kliudyti; privalu naudoti įprotines jėgas ten, kur esama vietos jų veikimui; reikia panaudoti baudžiamąsias priemones tais atvejais, kur griežtumas būtinas; reikia įveikti materialinius pranašumus (vygod) privačių asmenų ir netgi ištisų sluogsnių, jeigu tie asmenys *ir sluogsniai kėsinasi* (Taipgi.) aiškiai kovai su vyriausybe; galop, reikia jos potvarkiams suteikti įmanomai didesnį pajėgumo ir vieningumo laipsnį.

"I. Skaldymo sumetimais atrodo įmanoma:

1) *Atsteigti muitų* sieną tarp imperijos ir Karalystės (Su tuo aš nesutinku.). *Galima nustatyti* palengvinamas taisykles, tačiau privalu įvykdyti pagrindinę muitų sienos mintį. (Aš buvau tuo įsitikinęs ir apie muitų sienos atsteigimą minėjau tik todėl, kad daugelis jos reikalavo.)

2) Persvarstymui *pateikti* (Šiai minčiai aš jau pareiškiau principinį sutikimą.) dabartines gubernijų sienas. Leisti pertvarkyti jas, sumažinant dabartinių teritorijų plotus, kai kuriuos pavietus perkeliant iš vienos gubernijos į kitą, pagal reikalą, ir priskiriant kai kuriuos pavietus, pagal galimybę, į artimiausias gubernijas, dabar nepriklausančias general-gubernatorystei. Neleisti skaldyti pavietus, bent pradžioje, dėl nepatogumų, kurie iš to galėtų kilti valstiečių reikale. Tasai pertvarkymas iš viso įmanomas ne anksčiau, kaip bus išspręstas išpirkimų klausimas.

"II. Priešiškiems gaivalams kelią pastoti — gali pasitarnauti:

1) Savitarpio nepalankumo tarp valstiečių ir dvarponių *palaikymas* (da.) atsargia ranka; privalomas išpirkimas valstiečiams pakeliamomis ir valstybės finansų neapsunkinančiomis sąlygomis.

2) Skubus kaimo mokyklų steigimas tokiais pagrindais, kurie užtikrintų rusų tautybei krašte ne tiktai paramą, bet ir plėtrą.

"Šiuo svarbiu reikalu jau seniai daug kalbama ir rašoma, bet nuveikta labai mažai, ir tai, kas nuveikta, buvo atlikta veik išimtinai stačiatikių dvasininkijos. Teisingam ir sėkmingam reikalo sutvarkymui privaloma jį vesti plačia vaga ir pagal sistemingai nubrėžtą planą. Šiam planui nubrėžti reikia prieš tai nustatyti bendrus pradmenis mokyklų steigimui, tvarkymui ir priklausomybei. Tada vienu ar dviem straipsniais galima šiame reikale nušalinti bet kokį dvarininkų ar taikos tarpininkų sauvaliavimą ir vieną kartą nutraukti lenkų kalbos pravedimą per mokyklas į nelenkiškas liaudies mases. Vietiniai viršininkai tuo nusiskundžia, bet nepasiūlė mano siūlomo paprasto ir tikro būdo. Liaudies švietimo ministerija delsia sudaryt bendras taisykles; bet jų išleidimas Vakarų kraštui būtinas. *Reikėtų* (visa tai pripažinta pirmučiausiu būtinumu.) liaudies mokyklų statyboms šiame krašte paskirti dalį sumų, dabar leidžiamų gimnazijoms, ir dalį valstybinės sąmatos sumų liaudies švietimo ministerijai, šis perviršius su žymiai mažesne nauda buvo naudojamas universitetų ir kitų mokslo įstaigų reikalams sustiprinti dabartiniame jų pavidale ir prie dabartinių mokytojų.

"3) Tučtuojau paskyrimas paramos vyriausybinėms cerkvėms ir dvasininkams Vakarų gubernijose. Atskirų sumų asignavimas šiam dalykui, kam finansų ministeris jau pareiškė pritarimą. Suradimas kitų lėšų, pav., parduo-

dant dali valstybinių dvarų ir paskiriant valdines fermas arba baudžiavinius straipsnius.

"Abudu klausimai jau ne kartą buvo svarstyti. Betgi primiausia pridera priskirti prie priemonių padėti cerkvei iškelti ją į aukštesni pilietinės reikšmės krašte laipsnį — *parūpinti jai tam tikras* (Tas pat.) teises dalyvauti mokyklų vadovavime; skleidimas ir paaštrinimas vyriausybinio pamokslo, žodžiu viskas, kas galėtų padaryti ją kariaujančia bažnyčia, kokia bendrai turi būti bet kuri bažnyčia.

"III. Įpročių jėgai panaudoti reikalinga:

1) *Ryžtingumas* (Privaloma.) ir reikalavimas įgyvendinti aukščiau nurodytas priemones.

2) Petrapilin iškviesti (Bus tegalima iššaukti *pavieniui,* kai bendras planas bus nubrėžtas Vak. kom-te.) visus vakarinių gubernijų vadovus, kiekvieną paskirai arba po kelis asmenis drauge, pranešti jiems, ko vyriausybė nori ir ko nenori.

"Toks pat pranešimas ir aukštesniajai dvasininkijai. Prie to suminėti, ką vyriausybė jau padarė *Romos katalikų bažnyčiai* (Tas pat.) ir kokių pagerinimų ji dar gali tikėtis, jei kunigija nutrauks savo pasireiškimus politiniuose reikaluose. Jei ji tų pasireiškimų nenutrauks ir neduos pažadėjimo, tučtuojau sustabdyti visas lotyniškos bažnyčios labui priemones.

"IV. Baudžiamųjų priemonių tarpe reikalinga:

1) Teisminis persekiojimas visais atvejais, kur tas įmanoma, Prūsijos ir Austrijos pavyzdžiais. Policinių teismų sudėties pakeitimas pagal reikalą. Vietiniams viršininkams pavestina prižiūrėti teismų nenukrypstamą veikimą. Pageidaujama pagal galimybę riboti administracinių procesų kiekį ir praplėsti teisminių bausmių ratą. Privalu užpildyti tuščias vietas įstatymuose ir numatyti politinių nusikaltimų ir pažeidimų rūšis, kuriuos reikia teisti. ...

"Kai dėl adresų (Teisinga.), dabar paruošti atskiri tam siūlymai. Bet galima numatyti ir kitus tos rūšies atvejus.

2) Administracinės priemonės išimtinais atvejais. Tačiau panaudojant (Tas pat.) šias priemones, tenka dabotis tam tikros sistemos ir potvarkių nuoseklumo. Pageidautina išvengti nenaudingo erzinimo, ir ypatingai nereikšti jo perdaug viešai, kadangi tatai yra visai nevyriausybinis pojautis.

3) Būtinumo atveju (Tas pat.) — karo stovio paskelbimas; teismas pagal karo lauko įstatymus, bet visais atvejais tvirtas ir nenukreipiamas jų pritaikymas.

"V. Materialinius interesus paveikti gali:

1) Tose srityse, kur ateityje pasireikš politinės manifestacijos arba kur prireiks paskelbti karo stovį, kariuomenės išlaikymo naštos užkrovimas toms būtent gyventojų klasėms, kurios savo elgesiu iššauks tos priemonės būtinumą arba dalyvaus manifestacijose.

2) Papildomas žemės mokestis savininkams, padengti politinių bruzdėjimų sukeltas nepaprastas krašto valdymo išlaidas.

"3) Jiems primetimas ir išlaidų dėl gubernijų perreformavimo.

4) Nepatogios sąlygos privalomam išpirkimui, pav., tik 51%% pajamos, neišduodant tam tikros dalies bankinių bilietu. ...

Šie 4 p. (1-4) gali būti bajorijos vadovams pranešimo dalyku, kai jie bus iškviesti Petrapilin. (Da.)

"VI. Galop, administracinių potvarkių didesniam paveikumui ir vieningumui, pageidautina:

1) Vietinėse valdžiose įtvirtinti įsitikinimą, kad, nepaisant esminių skirtumų tarp šiaurvakarinių ir pietvakarinių gubernijų, klausimas apie nenutraukiamą ryšį su imperija ir apie sutriuškinimą jose lenkiško sąjūdžio, ir vienose ir kitose turi bendras savybes ir vienodą valstybinę reikšmę.

Kauno gub., kur yra 7 tūkstančiai stačiatikių ir 757 tūkstančiai katalikų, tiek pat negali būti prijungta prie Lenkų Karalystės, kaip ir Podolės gub., kur stačiatikių 1 mln. 217 tūkst., o katalikų 204 tūkstančiai. *Todėl* pagrindiniai vyriausybinės sistemos pradmenys visame Vakarų krašte privalo būti *vienoki.* (Būtinai.)

2) Įtikinti gen.-gubernatorius, kad jiems pavestas priimtos sistemos pritaikymas vietose ir savo nuožiūra pasirinkimas priemonių, iššaukiamų opių aplinkybių. ... Pasisekimas neįmanomas (Štai kodėl aš atgaivinau Vak. kom - tą.) kai pagrindinai skiriasi pažiūros ir kai trūksta bendradarbiavimo tarp gen.-gubernatorių ir vidaus reikalų Ministerijos. Iš vietinių viršininkų gaunami siūlymai didesne dalim nepakankamai apgalvoti ir neišbaigti. Pav., klausimu dėl rusų kolonizavimo Vakarų krašte, ne kartą keltu abiejose gen.-gubernatorystėse, dėmesin nepriimti patys elementariniai statistiniai duomenys, buvę, taip sakant, po ranka ir Kijeve ir Vilniuje. Iš viso negalima nepastebėti, jog vietiniai viršininkai galvoja, kad centrinės įstaigos perdaug ribotai nusimano Vakarų reikalais ir daug laiko eikvoja aprašomiems darbams, tartum nepastebėdami, jog didelė dalis to, kas Vilniuje ir Kijeve rašoma apie krašto padėtį gali būti be didesnio apsunkinimo parašyta Petrapilyje.

"Gi kiek tai liečia pastovų ir galutinį Vakarų krašto suvienijimą su Rusija, tai pridera tikėtis, pirma, bendrų pasekmių pagal j.i.d. aukščiausią nurodymą padarytų potvarkių. Pav., teisminė reforma savaime nušalina dalį pagrindų gailėtis Lietuvos statuto ir prašyti jo grąžinimo. Civilinius įstatymus peržiūrint, gali pasitaikyti proga kai kurioms gubernijoms leisti paskirus nutarimus, *nepažeidžiant* pagrindinių pradmenų vadovautis priimtai *sistemai* (da.). Jeigu netenka abejoti, jog Gardinas ir Žitomiras niekad negali prilygti Kališui ir Plockui, tai, iš kitos pusės, atrodo sunkoka nedaryti jokio skirtumo tarp jų ir Saratovo ar Pskovo. Šių skirtumų nustatymas (Galbūt.) patogiose ribose palengvės, tam tikrais atvejais pakviečiant ekspertus iš vakarinių gub. ... Daugiau, įtakos galima tikėtis įvairiopai pagerinus susisiekimo kelius, paštą, žemės ūkio ir žemės-policijos srityse. ... Stropiai pastojant kelią (Tas viskas įmanoma.) lenkų kalbos ir katalikybės plitimui liaudies masėse, negalima nei to nei kito varžyti aukštesniuose gyventojų kloduose, kadangi šiuose sluogsniuose šie elementai negali būti prievarta nuslopinti. Iš to taško žiūrint, lenkų kalbos naudojimui, jos mokymuisi ir dėstymui pageidautina palikti prideramą neoficialios kalbos plotmę ir nurodyti galimumą atsteigti Vilniaus universitetą.

"Tuo pačiu būdu (Tik ne dabar.), pageidautina vėl duoti eigą, kai tam pasitaikys galimybė, klausimui apie mišrias sutuoktuves, jau pernai j.i.d. aukščiausiu leidimu iškeltam. Galop, greta pasekmių, kurių galima tikėtis iš aukš-

čiau išdėstytų priemonių, negalima nesitikėt laiko pagalbos ir šalutinio poveikio, laipsniškai nusistovint reikalams Karalystėje. ... Protinės įtampos, desperatiškos revoliucinės propagandos pastangos lenkų gyventojų tarpe, žinoma, dar gali kurį laiką tęstis, tačiau negali ilgai išlaikyti dabartinį jų jėgos laipsnį. Nuovargis ir augantieji abejojimai dėl galutinio reikalo pasisekimo pradės reikštis; drauge su jais pasitaikys atkritimai nuo revoliucinio sąjūdžio partijos, o juo labiau augs atkritimų kiekis, juo sparčiau jis augs. Iš viso, nepaisant kiek (Su Dievo pagalba viliuosi, jog mes atsieksime šio rezultato.) stambios yra kliūtys, lydinčios vakarinio klausimo išrišimą, nepaisant kiek tam prireiks laiko, galutinis jo išrišimas turi būti įmanomas, kadangi Apvaizda nestato neišsprendžiamų klausimų.

Štats-sekretorius Valujev

(Aleksandro II rezoliucija:) “Su didžiąją tavo minčių dalimi aš visiškai sutinku. Paskaityk mano pastabas ir atsinešk su savim užrašą prie pranešimo. Mes apie jį dar pakalbėsime.”[333]

Kaip matome, Muravjovo siautėjimo meto metodai jau buvo vidaus reikalų ministerio Petro Aleksandrovičiaus Valujevo iš anksto numatyti ir susilaukė caro Sašos pritarimo dar prieš sukilimą. Valujevo “pradmenimis” tebesivadovauja ir bolševikinis Lietuvos okupantas. Nestebėtina, kad okupanto leidyklos Lietuvoje šio dokumento neskelbia.

XVI. REVOLIUCIJOS UŽUOMAZGA LIETUVOJE — “VEIKLOS KOMITETAS”

"Pasipiktinę valstiečiai į reformą atsiliepė bruzdėjimais, nuriedėjusiais po visą šalį. Pagal naujuosius Lazutkos ir Fridmano apskaičiojimus, Baltgudijoje ir Lietuvoje vien 1861 metais įvyko apie 440 bruzdėjimų, kurių daugelis buvo ginklu numalšinti. ... Didelę įtaką klasinės kovos plėtrai Baltgudijoj ir Lietuvoj padarė lenkų tautiniai-laisvinamasis sąjūdis. ... Be to, Baltgudijos ir Lietuvos teritorijoje gyveno žymus lenkų arba sulenkėjusių sluogsnis, kuris ypatingu jautrumu atsiliepė į savo tautiečių pasireiškimą Varšuvoje. ... Prie sąjūdžio prisidėjo miestiečių ‘žemieji sluogsniai’, amatininkai, mokslus einanti jaunuomenė, vienkiemiai ir šlėktos. — Prisidėjo prie jo ir dalis bajorijos, nepatenkinta carizmo rusifikacine politika ir su juo išsiskyrusi nustatant valstiečių ‘išlaisvinimo’ sąlygas. ... Daugeliu atvejų taikios manifestacijos išaugdavo į ginkluotą pasipriešinimą carinei karuomenei. ... Taip įvyko daugtūkstantinei miestiečių miniai žygiuojant prie Konarskio kapo Vilniuje 1861 VIII 6(18). Kai kariuomenė pastojo manifestantams kelią ir šautuvų buožėmis bei nagaikomis pradėjo juos plakti, jaunimas, amatininkai ir kiti demonstrantai pradėjo priešintis, laužydami tvoras, išlauždami plytas ir t.p. — Pagal oficialius duomenis, Lietuvoje ir Baltgudijoje 1861 m. įvyko viso 227 manifestacijos, kurių 116 įvyko Vilniuje. Šie įvykiai, sutapę su valstiečių sąjūdžio su-

[333] **Krestjanskoje Dviženije v Bielorussii..., op. cit.,** 37-47.

stiprėjimu... Socialinių ir tautiniai-religinių prieštaravimų sustiprėjimas privedė prie 'viršūnių krizės' paaštrėjimo, prie Baltgudijos ir Lietuvos liberalios bajorijos dalies perėjimo į priešvyriausybinę stovyklą. J. Geištaras, A. Oskierko, V. Starzynskis, A. Lappo ir kiti įtakingieji krašto dvarininkai, pradžioje veikliai dalyvavę reformos paruošime, vis labiau pradeda megzti ryšius su dešiniuoju lenkų tautinio sąjūdžio sparnu (su vadinama 'baltukų' partija su centru Varšuvoje)..."[334] Su šia Smirnovo citata galime sutikti.

Baigęs juridinius mokslus, 1861 m. pradžioje iš Petrapilio atsikėlęs Gardinan Vincas Kostas Kalinauskas sudarė slaptą ratelį, kuriame dalyvavo kunigai Jonas Zarzyckis, Ignas Kazlauskas ir Gintautas, matininkai Feliksas Rėžańskis ir Ildefonsas Milevičius, jėgerių mokyklos Sokolkoje inspektorius karininkas Valeras Wróblewskis (kilęs iš lietuviškos Žoludko parapijos, vėliau Paryžiaus komūnos generolas, mūsų laikų vilniečio advokato Tado Wróblewskio dėdė), gydytojas Juozas Zablockis, karininkas Jonas Wańkowiczius, gubernijinis sekretorius Erazmas Zablockis, akcizo valdininkas Stasys Songinas ir dar keli jaunuoliai. Rožańskis savo atsiminimuose po 40 metų rašė, kad šis konspiracinis ratelis turėjo narių Gardino, Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijose, ir kaimo mokytojais bei valsčių raštininkais pravesdavo savo narius, o Wrôblewskis su jėgerių mokyklos kariūnais ir Baltvyžio girininkų talka plačiai išvystė agitaciją valstiečiuose, ragino nepriimti reformos ir ruoštis sukilimui.[335] Sukilimo metu suimtasis Erazmas Zablockis parodymuose "išgiedojo", kad Wróblewskis 1861 m. pavasarį su juo važiavo Vilniun ir ten supažindino su Edmundu Weryho (gimęs 1840 m. Vilniuje, kng. Wittgensteino Verkių dvaro užvaizdos sūnus, išduotas ir suimtas prieš pat sukilimą išbuvo 8 metus katorgoje, po to dirbo geležinkelio valdyboje Rusijoj, mirė 1902 m.) ir "kažkokiu Koziellu" (Jonas Koziełł-Pokłewski, Vileikos pv mokytojo s., bajoras, gimęs 1838 m., baigęs gvardijos kariūnų mokyklą ir inžin. akademiją 1858 m. aukso medaliu, 1859 išėjo atsargon ir išvyko užsienin, 1861 m. grįžo Lietuvon, vadovavo daliniui sukilime kaip "plk. Skala", emigravo, 1872 m. grįžo Lietuvon, suimtas davė parodymus, nuteistas į kareivius Vid. Azijoj, mirė 1896 m. Bobruiske). Apie šio ratelio veiklą nedaug bežinoma.

Tačiau 1862 m. pavasarį Vilniuje susikūrė Lietuvos Veiklos, ar Sąjūdžio Komitetas (Komitet Ruchu), kurio nariais buvo Vilniaus apygardos vado gen. gubernat. Nazimovo adjutantas, gen. štabo kapitonas Liudvikas Zwierzdowskis (gim. 1831 Vilniaus gb, karinėj tarnyboj nuo 1845 m., baigęs inžin. ir gen. štabo akademiją), Zigmas Czechowiczius (1831-1907, Švenčionių pv. bajoras, suimtas 1863 m. gegužės m., 9 metų katorgą atliko Nerčinske), Edmundas Weryho, gydyt. Boleslovas Dluskis (g. 1829 Zamšių dvare, Ukmergės pv, gimnazijoj įtartas, atiduotas į kareivius Kaukaze, pasižymėjęs, pakeltas karininku, po Krymo karo išėjo atsargon kapitonu, Petrapily mokėsi tapybos, po to Maskvoje išėjo medicinos mokslą, sukilimo pradžioje vertėsi gydytojo praktika Pasvaly), minėtasis Jonas Koziełł-Pokłewskis, geležinkelio karin. Vladas Malachowskis, bajoraitis Antanas Zaleskis. Kai kurie autoriai dar priskiria Achillesą Bonoldį, vėlesnįjį Varšuvos komisarą Lietuvai Nestorą du Laurensą

[334] A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi...,** 186-188.
[335] Feliks Rózański, "Z wojewôdztwa Grodzienskiego", **W 40-tą Rocznicç Powstania Styczniowego 1863-1903,** Lwów 1903, pp. 396-400.

ir Vaclovą Przybylskį, kuris, pagal Geištarą, iš Petrapilio pravažiuodamas pro Vilnių buvo paprašytas Varšuvon nuvežti vieną raštą "ir Varšuvoje pasiliko mūsų agento prie Vyriausybės vaidmeny", "labai gabus, reiklus vyras, bet krašto reikalų gerai nepažino, buvo daugiau teoretikas."[336] Smirnovas rašo, kad "pagal žinias, gautas iš užsienio", III Skyrius laikė Zwierzdowskį "vyriausiuoju sąmoksliininku Lietuvoje", o jo padėjėju buv. inžin. poručiką Koziellą, ir 1862 m. rugsėjo mėn. Zwierzdowskis, kaip "čiagimis katalikas", buvo perkeltas Maskvon.[337] Prof. Adomas Szelągowskis teigia, kad "1861 m. Lietuvon — į Vilnių — Sierakausko buvo pasiųstas kpt. Zwierzdowskis", gi kiek vėliau, 1861 m. galop, Apollono Korzeniowskio Varšuvoje suorganizuotas pirmasis raudonikių komitetas "Lietuvon savo agentu pasiuntė Du Laurensą, o (Bronislovas) Szwarce su Deneliu savarankiškai veikė Baltstogėje. Bet tiktai apie 1862 m. rugpiūčio mėn. Centrinio komiteto agento Jono Frankowskio buvo Vilniuje sudaryta organizacija. Tai buvo vadinamasai Lietuvos Provincinis Komitetas, kurio nariais buvo keli žinomieji vietiniai veikėjai, kaip Kostas Kalinauskas ir Edmundas Weryho, Petrapilio universiteto kandidatai, karinis gydytojas Boleslovas Dluskis ir kiti, kuriame Du Laurens dalyvavo Centrinio Komiteto komisaro vaidmenyje."[338] Anatolijus F. Smirnovas teigia, kad "Viso revoliucinio veikimo Lietuvoje viršūnėje atsistojo 1862 m. vasarą (biržely-liepos) sudarytas Lietuvos Provincinis Komitetas su būstine Vilniuje", ir įvardija Zvieždovskį, "studentų jaunuomenės atstovus" Kalinauską ir Verigo, Dluskį, Bonoldį. "Veiklų vaidmenį vaidino Komiteto atstovai vietose. Vilniuje — miesto organizacijos galva V. Malachovskis...; Kauno gubernijoj — daktaras Chmielinskis... Ryšiams palaikyti su lenkų nacionaliniai-išsivaduojamuoju sąjūdžiu lietuvių komitetas savo sudėtin įtraukė Vilniaus geležinkelių valdybos tarnautoją Nestorą Diulioraną kaip Varšuvos komiteto atstovą." Pastabose jis paduoda paskirų narių biografinius duomenis ir dar sumini Zigmą Čechovičių ir Antaną Zaleskį.[339] Bičkauskas kalba apie "Lietuvos Revoliucinį komitetą."

---

[336] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 9. Geištaras visiškai nemini Bonoldžio "sąjūdžio 'komiteto" narių tarpe, o jo atsiminimų redaktorius pažymi, kad Geištaro minima Leokadija Bonoldienė buvo gubernatoriaus dukra Bagniewska, "garsaus dainininko, Moniuškos bičiulio" žmona — **ibid.**, II, 316. Bet Smirnovas Bonoldį mini Vilniaus organizacijos nariu "pagal Geištoro žodžius" ir šaltiniu nurodo Geištaro parodymus komisijai — A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi...,** 192. Kitame veikale Smirnovas teigia, kad tame komitete, kurį jis vadina "Litovskij provincionalnyj komitet", Kalinauskas ir "Verigo" atstovavę "revoliucinę studentiją", o "gydytojas Boris (sic!) Dlusskij Jablonovskij ir fotografas Bonoldi — vietinę revoliuciniai nusiteikusią inteligentiją" — A. F. Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** Mos'kva 1959, p. 39. Dar kitam veikale Smirnovas teigia, kad, susikūrus Lietuvos Provinc. komitetui, Bonoldis, kuris ligi tol savo fotografijos įstaigoj daugindavo proklamacijas, "atsistojo Vilniaus miesto organizacijos priešaky", 1863 m. ištremtas "tėvynėn, apsigyveno Paryžiuje" — Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Bielorussii,** Moskva 1963, p. 87. Bičkauskas-Gentvila komiteto susidarymą pažymi įvykus "1862 m. rugpiūčio mėn." (p. 177), arba "1862 m. birželio mėn." (p. 187). Nei Kalinauskas nei Weryho jau nebebuvo studentai ir negalėjo "atstovauti studentiją".

[337] Smirnov, **Revoliuc. sviazi,** 213-215, 220, 406-7.

[338] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 366-367.

[339] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 227; Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. Sukilimas,** 177,187.

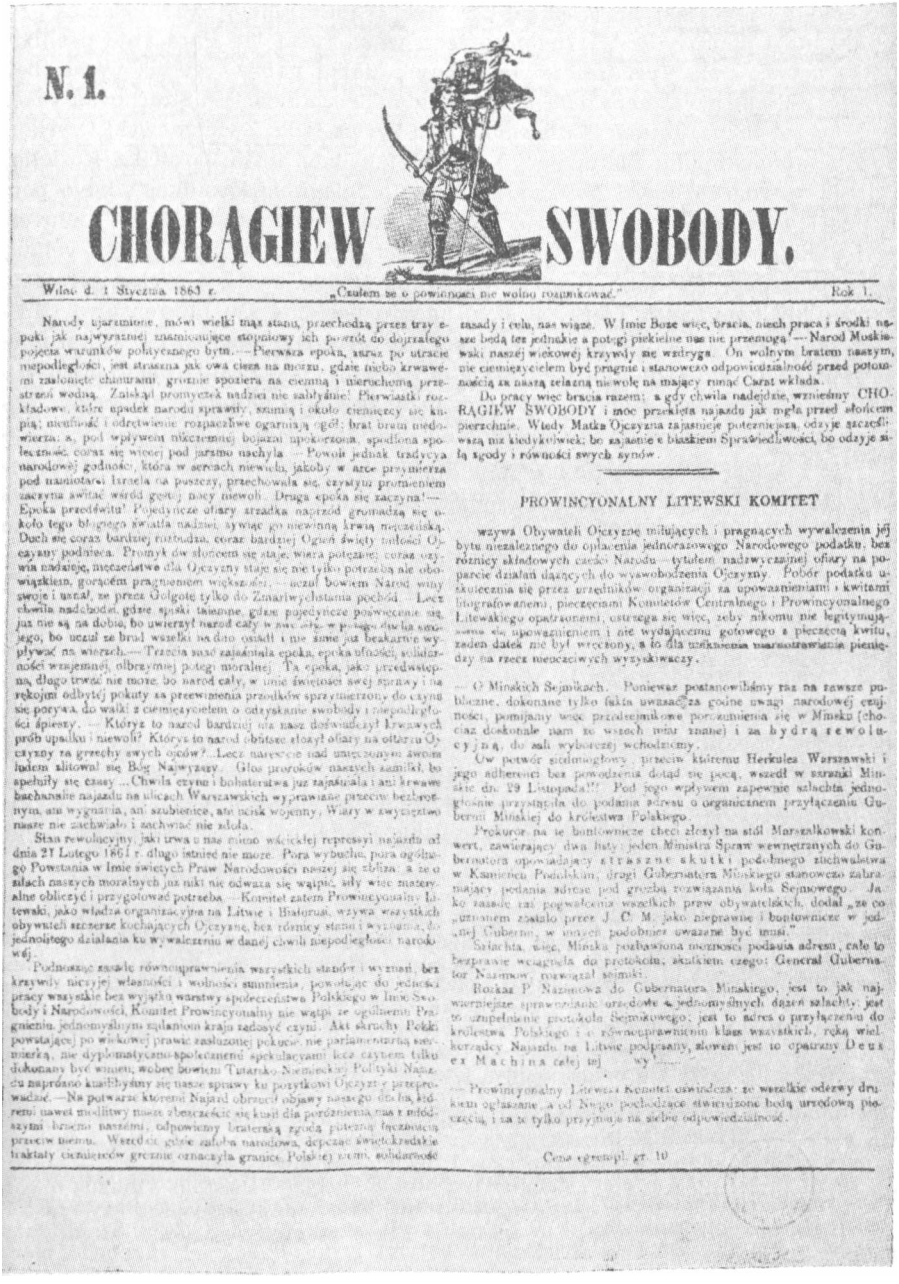

N. 1.

CHORĄGIEW SWOBODY.

Wilno d. 1 Stycznia 1863 r. „Czułem że o powinności nie wolno rozumkować." Rok 1.

Narody ujarzmione, mówi wielki mąż stanu, przechodzą przez trzy epoki jak najwyraźniej znamionujące stopniowy ich powrót do dojrzałego pojęcia warunków politycznego bytu.—Pierwsza epoka, zaraz po utracie niepodległości, jest straszną jak owa cisza na morzu, gdzie niebo krwawemi zasłonięte chmurami, groźnie spoziera na ciemną i nieruchomą przestrzeń wodną. Zaiskrzył promyczek nadziei nie zabłyśnie! Pierwiastki rozkładowe, które upadek narodu sprawiły, szumią i około ciemięzcy się kupią; nieufność i odrętwienie rozpaczliwe ogarnią ogół; brat bratu niedowierza; a, pod wpływem nikczemnej bojaźni upokorzona, spodlona społeczność, coraz się więcej pod jarzmo nachyla. —Powoli jednak tradycya narodowej godności, która w sercach niewiast, jakoby w arce przymierza pod namiotami Izraela ca puszczy, przechowała się, czystym promieniem zaczyna świtać wśród grozy nocy niewoli. Druga epoka się zaczyna!— Epoka przedświtu! Pojedyncze ofiary zdradza najprzód gromadzą się około tego błogiego światła nadziei, żywiąc go niewinną krwią męczeńską. Duch się coraz bardziej rozbudza, coraz bardziej Ogień święty miłości Ojczyzny podnieca. Promyk dwa słońcem się staje, wiara potężnie; coraz ożywia nadzieje, męczeństwo dla Ojczyzny staje się nie tylko potrzebą ale obowiązkiem, gorącem pragnieniem większości. —uczuł bowiem Naród winy swoje i uznał, że przez Golgotę tylko do Zmartwychstania dochodzi. — Lecz chwila nadchodzi, gdzie spiski tajemne, gdzie pojedyncze powięcenie się, już nie są na dobie, bo uwierzył naród cały w swoje siły, w potęgę dla swojego, bo uczuł że brak wszelki na dnie ostatki i nie śmie już beskarnie wypływać na wierzch.— Trzecia nasz zajaśniała epoka, epoka ufności, solidarności wzajemnej, olbrzymiej potęgi moralnej. Ta epoka, jako przedwstępna, długo trwać nie może, bo naród cały, w imię świętości swej sprawy i na rękojmi odbytej pokuty za przewinienia przodków sprzymierzony, do czynu się porywa, do walki z ciemiężycielem o odzyskanie swobody i niepodległości śpieszy. — Którzy to naród bardziej na nasz doświadczył krwawych prób upadku i niewoli? Którzy to naród obfitsze złożył ofiary na ołtarzu Ojczyzny za grzechy swych ojców?...Lecz nareszcie nad umęczonym swoim ludem zlitował się Bóg Najwyższy. Głos proroków naszych zamilkł, bo spełniły się czasy ...Chwila czynu i bohaterstwa już zajaśniała i ani krwawe bachanalie najazdu na ulicach Warszawskich wyprawione przeciw bezbronnym, ani wygnania, ani szubienice, ani nóż wojenny, Wiary w zwycięztwo nasze nie zachwiało i zachwiać nie zdoła.

Stan rewolucyjny, jaki trwa u nas mimo wściekłej represyi najazdu od dnia 21 Lutego 1861 r. długo istnieć nie może. Pora wybuchu, pora ogólnego Powstania w Imię świętych Praw Narodowości naszej się zbliża, a że o zdach naszych moralnych już nikt nie odważa się wątpić, ady wiec musimy alne obliczyć i przygotować potrzeba. — Komitet zatem Prowincyonalny Litewski, jako władza organizacyjna na Litwie i Białorusi, wzywa wszystkich obywateli szczerze kochających Ojczyznę, bez różnicy stanu i wyznania, do jednolitego działania ku wywalczeniu w danej chwili niepodległości narodowej.

Podnosząc zasadę równouprawnienia wszystkich stanów i wyznań, bez krzywdy niczyjej własności i wolności sumienia, powołuje do jedności pracy wszystkie bez wyjątku warstwy społeczeństwa Polskiego w imię Swobody i Narodowości, Komitet Prowincyonalny nie wątpi że ogólnemi Pragnieniu jednomyślnym zadaniom kraju zadosyć czyni. Akt skromy Polski powstającej po wiekowej prawie zasłużonej pokucie, nie parlamentarną swemocą, nie dyplomatyczno-społeczenne spekulacyami lecz czystem tylko dobrem być winien, wobec bowiem Tatarsko-Niemieckiej Polityki Najazdu zaprzano knuby, by nasze sprawy ku pozytkowi Ojczyzny przeprowadzić.—Na potwarze które Najazd obrzucił objawy naszego dnia, kiedy nawet modlitwy nasze zbezcześcić się kusił dla poróżnienia nas z młodszymi bracmi naszemi, odpowiemy braterską zgodą potężną świadomością przeciw niemu. Wszędzie, gdzie zaloba narodowa, depcząc swoje krzaki, rozdarła ciemięzców grozne oznaczyła granice. Polskiej ziemi, solidarność zasady i celu, nas wiąże. W Imię Boże więc, bracia, niech praca i środki nasze będą też jednakie a potęgi piekielne nas nie przemogą!—Naród Moskiewski naszej wiekowej krzywdy nie wzdrygą. On wolnym bratem naszym, nie ciemiężycielem być pragnie i stanowczo odpowiedzialność przed potomnością za naszą zelazną niewolę mający runąć Carat wkłada.

Do pracy więc bracia razem; a gdy chwila nadejdzie, wzniesiony CHORĄGIEW ŚWOBODY i moc przekleta najazdu jak mgła przed słońcem pierzchnie. Wtedy Matka Ojczyzna zajaśnieje potężniejszą, odzyje szczęśliwszą na wiekuiwiek; bo zajaśnie z bliskiem Sprawiedliwości, bo odzyje siłą zgody i równości swych synów.

PROWINCYONALNY LITEWSKI KOMITET

wzywa Obywateli Ojczyznę miłujących i pragnących wywalczenia jéj bytu niezależnego do opłacenia jednorazowego Narodowego podatku, bez różnicy składowych części Narodu—tytułem nadzwyczajnej ofiary na poparcie działań dążących do wywalczenia Ojczyzny. Pobór podatku uskuteczna się przez urzędników organizacji za opowiedzeniami i kwitami legitymacyami, pieczęcionemi Komitetów Centralnego i Prowincyonalnego Litewskiego opatrzonemi, ostrzega się więc, żeby nikomu nie legitymującemu się opowiedzeniem i nie wydającemu gotowego a pieczęcią kwitu, żaden datek nie był wręczony, a to dla uniknienia marnotrawienia pieniędzy na rzecz nieuczciwych wyzyskiwaczy.

— O Mińskich Sejmikach. Ponieważ postanowiliśmy raz na zawsze publiczne, dokonane tylko fakta uważając godne uwagi narodowej czujności, pomijamy wiec przedziejmiotowe porozumienia się w Mińsku (chociaż dokładnie nam te wszech mur znane) i za bydrą rewolucyjną, do sali wyborczej wchodzimy.

Ów potwór siedmiogłowy, przeciw któremu Herkules Warszawski i jego adherenci bez powodzenia dotąd się pocą, wszedł w szranki Mińskie dn. 29 Listopada!!! Pod jego wpływem zapewnie szlachta jednogłośnie przystąpiła do podania adresu o organicznem przyłączeniu Guberni Mińskiej do królestwa Polskiego.

Prokuror na te buntownicze chęci złożył na stół Marszałkowski konwert, zawierający dwa listy: jeden Ministra Spraw wewnętrznych do Gubernatora opowiadający s t r a s z n e s k u t k i podobnego zuchwalstwa w Kamieńcu Podolskim, drugi Gubernatora Mińskiego stanowczo zabraniający podania adresu pod grozbą rozwiązania koła Sejmowego. Jako zaś raz pogwałcenie wszelkich praw obywatelskich, dodał „że co „uczynionem zostało przez J. C. M. jako nieprawnie i buntownicze w jednej Guberni, w innych podobnie uważane być musi."

Szlachta, więc, Mińska pozbawiona możności podania adresu, całe to bezprawie wciągnęła do protokołu, skutkiem czego: General Gubernator Naumow, rozwiązał sejmiki.

Rozkaz P. Naumowa do Gubernatora Mińskiego, jest to jak najwierniejsze sprawozdanie urzędowe z jednomyślnych dążeń szlachty; jest to uzupełnienie protokołu Sejmikowego; jest to adres o przyłączeniu do królestwa Polskiego i o równouprawnieniu klass wszystkich, ręką wielkorzędcy Najazdu na Litwie podpisany, słowem jest to opatrzny D e u s e x M a c h i n a całej tej — wy!—

— Prowincyonalny Litewski Komitet oświadcza: że wszelkie odezwy drukiem ogłaszane, a od Niego pochodzące stwierdzone będą urzędową pieczęcią, i za te tylko przyjmuje na siebie odpowiedzialność.

Cena egzemplarza gr. 10

“Laisvės Vėliava”

Iš to visko yra aišku, kad visi autoriai kalba apie tą patį "raudonikių" komitetą, kad ir nevienodai vadinamą. Tasai komitetas, arba paskiri ratelio nariai, nevėliau kaip 1862 m. birželio pradžioje pradėjo lenkiškais rašmenimis gudų kalba leisti laikraštį-laišką "Mužyckaja Prauda", kurį pasirašinėjo "Jasko haspadar s pad Wilni", kurio žinomi bent 7 numeriai. Vėliau pradėta lenkų kalba leisti "Chorągiew Swobody" (Laisvės Vėliava), pirmasis nr. datuotas 1863 m. sausio 1; du numeriu redagavo Kostas Kalinauskas (Geištaras rašė, kad tas "lapelis" buvo spausdinamas Vilniuje, "bet kur — nežinau"), o trečią numerį redagavo Jokūbas Geištaras su Pranu Daliausku (Dalewski). Vėliau, sukilimo kovų metu, buvo leidžiamos "Žinios iš kovos lauko" — anot Janulaičio, lenkų kalba išleisti šeši numeriai, o keli Mikalojaus Akelaičio numeriai Sūduvoje išėjo lietuvių kalba: "Žinios apie lenku wajna su maskolejs" — pirmas politinis ir karinis lietuvių laikraštis.

Kiek anksčiau, 1861 metais, Lietuvoje užsimezgė nerevoliucinė dvarininkų organizacija, Szelągowskio žodžiais "ne tiek slapta, kiek patikima, savitarpyje susiprasti. Mintis vadovauti visuomeninei opinijai Lietuvoje kilo pas Praną Daliauską, neseniai grįžusį iš Sibiro, o ją įgyvendino Jokūbas Geištaras (iš Kauno gub.) ir Aleksandras Oskierka iš Vilniaus. Tačiau toji organizacija siekė ne sąmokslų, bet organinio darbo, o tokie jos reiškiniai, kaip ūkinių ar kredito draugijų steigimas buvo laikomi židiniais, kurie ateityje turį Lietuvos provinciją sujungti su Rusia ir Korona. Tai buvo 'baltukų' veiklai Karalystėje artima veikla. Netgi vyko apsikeitimai mintimis ir žmonėmis profesiniame darbe — draugijų organizavime (taip liepos mėn. Vilniun iš Varšuvos buvo atvykę adv. A. Wrotnowskis ir dvarininkas A(leksandras) Klobukowskis. Dviejų metų eigoje toji dvarininkų organizacija apėmė beveik visą Lietuvą, o jos šaukiami pasitarimai neva ūkinių ar kredito draugijų reikalais, vyriausybės leisti, suteikdavo pretekstą masiniams bajorų suvažiavimams, dažniausiai Vilniuje (kaip kad 1862 m. gegužės ir lapkričio mėn.). — Rūpėjo ne tiktai veikti, bet ir su kitomis provincijomis susiprasti. Nuolat grįždavo nelaimingoji mintis rašyti adresus, tai mintis, kuri reiškėsi ir Karalystės 'baltukų' darbuose. Laimei, blaivios lietuvių galvos numatė, kad (adresų) iniciatoriams tai yra tiesus kelias į tremtį, todėl tos minties susyk atsisakyta. Užtat jos griebtasi Rusioje."[340]

Smirnovas necituoja, bet labai ne geištariškais išsireiškimais atpasakoja Geištaro parodymus tardytojams, kad raudonikių komiteto nariai varę žalingą ir beprasmį darbą — liaudyje skatinę socialinės kovos idėją, ir jie buvę labai veiklūs (čia Smirnovas cituoja): "stengėsi pravesti organizaciją pavietuose, o savo agentų pabėrė po visas gubernijas" (suprask: Lietuvos). "Jų struktūros nežinau, bet buvo kaž kokios taisyklės: priesaikai sudėti, paslapties išlaikymas, žodžiu, jie greičiau sudarė draugiją, o ne partiją. Tajai slaptai draugijai, arba sąjūdžio partijai, dvarininkai iš viso nepriklausė arba bent labai retais atvejais... Visi dvarininkai buvo priešingi tos partijos veiklai. — Neskaitlingoji veiklos partija, besipiktindama dvarininkija kam ji nori eiti legaliais keliais ir nieko neveikia, pati iš tikrųjų tiek ir teveikė, kad šūkavo ant dvarininkų. Prieš sukilimą, jų rūpesčiu buvo išleisti keli spausdinti lapeliai, pav., "Mužyckaja Prauda'.. . Aš netikėjau tokia propaganda ir skaičiau [34] [340]

[340] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 366.

ją ne tiktai benaude, bet ir žalinga." Kitame parodyme Geištaras rašė nežinąs proklamacijų autorių ir spausdinimo vietų, "tačiau, kiek pažįstu Kalinausko charakterį, tai atrodo, kad jisai juos rašė." Kitame veikale Smirnovas rašo, kad Vilniaus vaivadijos organizacijos vado padėjėjas Jurgis Ignas Kuczewskis (dalinio vadas "Poraj") savo rankraštiniuose atsiminimuose pažymi, kad Lietuvos Prov. Komitete nuo pat įsisteigimo vyko ginčai programiniais klausimais. Miestietis Weryho teigė, kad miestiečiai išvien su bajorija sukurs pakankamą pajėgą Lenkijos nepriklausomybei išsikovoti. Bajoras Antanas Zaleskis tikėjo, kad dvarininkai karštai dalyvaus sukilime. Patsai Kučiauskas tikėjo reikalingumu ir galimumu visus sluogsnius apjungti po nacionalinės nepriklausomybės vėliava, bet Zigmas Čekavičius neigė: "Įvairūs elementai negali vienas su kitu susitaikyti." Kalinauskas griežtai skyrėsi nuo kitų ir pasikliovė tik valstiečiais. Krašte plačiai sklido ir "Ruch" laikraštis, leidžiamas Varšuvos Centr. Komiteto, su kuriuo, Smirnovo žodžiais, "Kalinauskas buvo idėjiniai ir organizaciniai surištas."[341]

Szelągowskis pažymi, kad nors Lietuvos Provincinis Komitetas "priėmė varšuvinės organizacijos principus, jis ginčijo tų formų praktiškumą lietuviškai dirvai, todėl nuolatiniai vaidai ir rietenos tarp (Varšuvos) komisaro ir komiteto. Pav., Komitetas norėjo visą organizaciją įvesti iš aukšto, nuo gubernijinių pavietų ir taip ligi parapijinių organų, gi dešimkių, šimtinių ir tt. sistemą jis laikė netinkama dėl lenkiško gaivalo stokos miestuose ir miesteliuose, dėl labai margos tautybinės Lietuvos gyventojų sudėties. Buvo ir susirėmimų dėl Komiteto įtakos apimties krašto pietvakarinėje dalyje, Baltstogės srityje, kur veikė Denelio-Szwarcės organizacija (Komitetas grąsino jį nušausiąs, jei jis pasirodysiąs Lietuvoje): žinoma, reikalas lietė valstiečių klausimą, ir Du Laurens galop turėjo išeiti iš Komiteto. Komitetas pasiuntė Varšuvon Weryhą ir Dluskį susiprasti dėl provincinio Komiteto teisių ir kompetencijos, tačiau deryboms bevykstant prasidėjo sukilimas. Komiteto narių dalis buvo suimta dar prieš sukilimą. Beliko tik trys Komiteto nariai su Kalinausku, kuris buvo to komiteto siela, o be to karštas liaudininkas ir Lietuvos separatistas.

"Tame visame tiek ukrainiečių, tiek lietuvių sąjūdyje vyravo tvirtas įsitikinimas, kad pavyks sukiliman patraukti vietinę liaudį ir todėl propaganda buvo vedama raštais, rašytais liaudies kalbomis, ukrainiškai, baltgudiškai ir lietuviškai. Taip, pav., Szvvarce pirmasis pradėjo Baltstogėje redaguoti baltgudišką laikraštuką 'Chutorka Stareho Dieda', po jo Kalinauskas leido laikraštį 'Mužyckaja Pravvda'. Netgi patriotinės giesmės buvo verčiamos ir drauge su liaudim giedamos bažnyčiose lietuviškai ir žemaitiškai. Gi Ukrainoje buvo ruošiama 'Auksinė Gromata', ukrainiečių kalba suredaguotas manifestas į kaimo liaudį, žadąs teisių ir tikėjimo laisvę, vietines kalbas mokyklose, teismuose ir žemės įstaigose.

"Ta liaudiškai-tautybinė akcija buvo naujas veiksnys, įvestas į revoliucinę-sukiliminę kovą už Lenkijos nepriklausomybę, tiksliau už lenkų valstybės atstatymą priešdalybinėse sienose, arba už Lenkijos, Lietuvos ir Rusios nepriklausomybę. Kitokios programos Lenkija anuomet iš viso neturėjo, nes Len-

[341] Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie...,** 91-92, 98; — **Revoliucionniyje sviazi,** 192-193. Kučiausko-"Porajaus" Atsiminimai—**Revoliucionnyj Podjom,** 188-199.

kijos vardu buvo suprantama istorinė lenkų valstybė, arba tauta, ir jei toji programa būtų kitaip statoma, tai lenkų tauta tektų skaityti tiktai lenkišką bajoriją, kadangi liaudies gaivalas ligi tol buvo išjungtas iš dalyvavimo Lenkijos istorijoje aktyviu veiksniu, ir tai ne tiktai rusėnų liaudis, arba lietuvių liaudis, bet ir lenkų liaudis ir netgi miestietija Karalystėje. Tačiau šalia to, tos programos kūrėjai, daugiausiai bene Sierakauskas, į skaičiavimus įvedė ir rusų revoliucijos pagalbą. (Žr. Gieysztor, *Pamiętniki,* I, 168).”[342]

Kaip matėme, tuoj po valstiečių reformos visa eilė Petrapilio "lenkų” karininkų ir studentų veikėjų atsikėlė Lietuvon. Jau skaitėme Smirnovo duomenis, kad III Skyrius iš užsienio gavo žinių, kad kpt. Zwierzdowskis, gen, gubernat. Nazimovo adjutantas, buvo vienas pagrindinių sąmokslininkų. Sierakausko ratelio veikėjas kpt. Jaroslavas Dombrovskis (“ukrainietis”) išsirūpino sau paskyrimą Lenkijon ir susyk ant kojų pastatė raudonikių organizaciją. Sierakauskas keliais atvejais lankė savo bičiulius karininkus Vilniuje, Varšuvoje, Kijeve ir Kaune — vienoje vietoje Smirnovas tiesiog teigia, kad karininkų rateliams Lenkijoje vadovavo Dombrovskis, Lietuvoje Zvieždovskis. Kai kurie uniformuoti karininkai lietuviai ir lenkai dalyvavo manifestacijose Vilniuje, Šiauliuose ir kitur. Anot Szwarcės, Dombrovskis iš Varšuvos palaikė kontaktą su “lietuvių organizacija”, kurią esą jisai Varšuvoje atstovavęs, kaip ir Sierakausko karininkų grupę. Zvieždovskis Varšuvoje lankydavo Dombrovskį, pastarasis lankėsi Vilniuje, o Sierakauskas pas abudu.[343]

Po Arnholdto, Slivickio ir kitų suėmimo, po 106 karininkų laiško į “Sieviernaja Pščela” redakciją prieš kūno bausmes kariuomenėje, po eilės gedulo pamaldų už sušaudytus kolegas-karininkus, — prasidėjo karininkų suėmimai, atleidimai iš kariuomenės, ir katalikų perkėlimai iš Lietuvos į Rusiją. Vėliau, sukilimui prasidėjus, kai kurie karininkai atsisakinėjo kovoti prieš savo tautiečius. Išaiškinus, kad įgulose Lenkijoj, Lietuvoj ir Ukrainoj kas trečias karininkas yra “čiagimis ir katalikas,” įsakyta visus juos perkelti Rusijon. 1862 metais karininkai dar galvojo, kad dirva revoliucijai esanti palanki, kad Ukrainos valstiečiai ir daugelis rusų karininkų sukiltų ir su savim nusivestų savo kareivius. Buvo numatoma sukilimui data: 1862 m. liepos 26. Betgi Lietuvos Komiteto nariai nutarė laukti 1863 m. pavasario.

Poručikas Ferdinandas Varavskis tardomas liudijo, kad 1862 m. pavasarį, pakeliui iš Petrapilio į Varšuvą, jisai Vilniuje lankėsi pas Praną Daliauską ir kpt. Zvieždovskį. Pastarasis kalbėjo apie revoliucijos būtinumą ir visų luomų pasiruošimą sukilti, bet Daliauskas sakėsi geriau pažįstąs kraštą ir kad “didžiuma dvarininkų pasisako prieš revoliuciją, gi valstiečiai, su kelių vietovių išimtimi, yra jai priešingi.” Panašiai ir petrapilietis Juozapatas Ohryzko liudijo apie diskusijas Vilniuje 1862 m. pavasarį. Busimasis sukiliminės Vadybos narys Aleksandras Oskierko ir Pranas Daliauskas, “kiek prisimenu, nenustatė, kad sukilimas būtų įmanomas, ir stengėsi įrodyti būtinumą plėsti organizaciją ir laipsniškai ruoštis prie sukilimo, gi Zvieždovskis, jei neklystu, buvo įsitikinęs, kad sėkmingas sukilimas gali vykti netrukus, kad reikia daugiau pasikliauti miestiečiais, kad patį sukilimą reikia pradėti miestuose ir todėl, jo nuomone, reikia turėti daug revolverių.” Pats Zwierzdowskis, po savo

[342] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** 366-367.
[343] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi**, 206-207.

pralaimėjimo kurį laiką viešėdamas Paryžiuje, 1863 VIII 20 rašė, bene gen. Haukei-"Basuoliui": "... aš visada vadovavausi įsitikinimu, kad tautos byloje yra būtina užsitikrinti kitų tautų pagalba."[344]

Zigmas Sierakauskas 1862 VIII 30 Kaune vedė Apoloniją Daliauskaitę ir po to kelias dienas Kaune ir Kėdainiuose praleido su savo bičiuliais iš Petrapilio laikų — Geištaru, gal ir su Kalinausku bei kun. Mackevičium. Jis nepritarė ankstybam sukilimui.

XVII. JURISDIKCINIS GINČAS SU VARŠUVA

Varšuvoje, kaip ir Vilniuje, raudonikių tarpe šeimininkavo jauni vyrai, gimę 1830-1841 m. laikotarpyje. Kai Szwarce Baltstogėje sukūrė savo organizaciją, Juozas Dementavičius veikė Kaune, o Nestoras Du Laurens prikalbino Lietuvos Komitetą pripažinti Varšuvos Centr. Komiteto viršenybę. Zvieždovskis jau buvo perkeltas Maskvon, ir pasireiškė kai kurių siekimų, taktikos ir tautinių charakterių skirtumai. Kalinauskas dažnai riejosi su lengvabūdžiu Varšuvos komisaru Du Laurensu, kuris nesuprato liaudiškų Kalinausko ir kitų Lietuvos radikalų aspiracijų. Pripažindami Varšuvos viršenybę, lietuviai reikalavo, kad Lietuvos teritorijoje, pav., Gardino gb Baltstogėje, Varšuvos Komitetas nevestų už jų nugaros savo darbo: anot Szwarcės, kuris 1862 m. rudeniop turėjo vengti suėmimo ir nusikėlė slapstytis Varšuvon, jam buvo prigrąsinta mirtimi, jei jis drįstų vėl pasirodyti Lietuvoje.

Po Dombrovskio suėmimo, Varšuvoje pagrindinį vaidmenį vaidino ekspetrapilietis karininkas Zigmantas Padlewskis, kuriam, betgi, reikėjo sukilimo reikalais važinėti užsienin, ir lemiamas vaidmuo priklausė Kijevo eks-studentui Steponui Bobrowskiui, gimusiam 1841 m. Pastarasis netikėjo, kad Lietuvoje ir Ukrainoje būtų įmanoma sukilimą pradėti be dvarininkijos bendradarbiavimo. Todėl jis nepritarė lietuvių radikalizmui, pastangoms patraukti valstiečių mases, ir "separatizmui". Du Laurensą, geležinkelių valdybos tarnautoją, Kalinauskas vadino "Lietuvos sukilimo piktuoju genijum", kuris visiškai nepažįsta Lietuvos sąlygų, kliudo darbui ir stengiasi sukurti savo organizacijos tinklą Lietuvoje. Anot Oskaro Aweydės parodymų, Lietuvos Komitetas galop nutarė pašalinti Du Laurensą ir Lietuvos organizacijos nariams įsakė nesiskaityti su Varšuvos agentais. Esą, "lietuviai norėjo pirmiausia sukurti krašte pagrindinius organizacijos ryšius ir išimtinį dėmesį kreipti į valstiečius, visiškai nešaukiant ir taip jau sukilimui pasiruošiusias miestų mases, zasciankų šlėktą, ir atidėlioti 'dešimtukų' organizavimą ligi prieš pat sukilimą, kai apytikris laikas sukilti bus jau nustatytas. Gi Szwarce ir Du Laurens, atvirkščiai, norėjo pirmiausia sukurti 'dešimtukus', kad susyk propagandą pavaryti galimai giliau, o paskui palaipsniui kurti vadovybę, t.y. skirti vaivadijų, pavietų ir kitus vadus. Šitas ginčas ilgai skaldė lietuvių jaunimo nuomones."[345]

---

344 Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 217-223. Varavskio parodymų ištraukos — Revoliuc. Podjom, 120-124.

345 Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 239-242; **Revoliuc. Podjom,** 166.

Smirnovas mėgina aiškinti, kad "revoliucinė stovykla Bielorusijoj ir Lietuvoj" buvo nevienatautė ir viduje prieštaraujanti. Lenkiško jaunimo dalis krašte buvo veikiama Mieroslavskio idėjų. Tasai jaunimas "nekentė carizmo ir buvo pasiruošęs pradėti sukilimą, nepaisant paruošimo laipsnio ir aplinkybių. Tautiniu klausimu, Mieroslavskio pasekėjai laikėsi nesąlyginio Bendruomenės rytinių sienų atstatymo, t.y. ukrainiškų, bielorusiškų ir lietuviškų žemių įjungimo Lenkijon. Socialiniams santykiams jie skelbė tautinės vienybės ir visų luomų harmonijos sąvoką, dvarininkų nuolaidų keliu stengdamies valstiečius įtraukti tautinėn kovon bajorijos vadovybėje. Didesnioji tų kėslų įgyvendinimo dalis buvo skiriama katalikų kunigijai. Apie tai liudijo įžymusis tos grupės atstovas Bielorusijoj ir Lietuvoj — B. Limanovskis. 'Mūsų provincijos, — rašė Limanovskis, — liaudis buvo tvirtai prisirišusi prie savo katalikiško tikėjimo, savo lenkiško tikėjimo, kaip ji pati vadindavo, prie savo bažnyčios, ir bažnyčioje mes tvirčiau už viską jautėme savo dvasinę vienybę su liaudimi, kurios išlaisvinimas mūsų mintyse, mūsų svajonėse susiliedavo pilnai su pavergtosios tėvynės išlaisvinimu.'

"Tačiau 1861 V 8 manifestacija Vilniaus katedroje, sugalvota kaip pradžia plačiam sąjūdžiui po religine skraiste taikinti dvarponius ir valstiečius vardan Lenkijos respublikos atsteigimo, jiems nedavė pageidaujamų rezultatų. Manifestacinis sąjūdis nevirto ponų ir 'chlopų' taikinimosi sąjūdžiu."[346]

Smirnovas nurodo, kad "Mieroslavskio pasekėjų tarpe buvo ir asmenų, subjektyviai save laikiusių demokratais ir tautinės revoliucijos šalininkais", kurių tarpe jis sumini Bronislovą Szwarcę. Esą, 1861 IX 24 Szwarce rašydamas Mieroslavskiui pabrėžė, kad "sąjūdyje nėra organizuotumo ir vyriausios vadovybės". Tatai paraližuoja patriotinio jaunimo pastangas, nes nežinoma sąjūdžio kryptis. Szwarce rašė: "Gardino gubernijoje organizaciją sudaro smulkūs valdininkai, tarnautojai, daugiausiai geležinkeliečiai, ir visai mažytis dvarininkų skaičius, gi kiek tai liečia liaudį ir amatininkus, tai mažai įtraukta. Kunigai čia priešiški mums." Szwarce nurodė Bielsko pavieto valstiečių viešą išėjimą prieš dvarininkus, bet sakėsi nenustojęs vilties valstiečius ir ponus apjungti po tautine vėliava. Be to, reikia išnaudoti vyriausybės klaidas tikėjimo reikaluose: "Akstinu gali pasitarnauti Mikalojaus prievarta įvykdytas Lietuvos unitų perkėlimas į stačiatikybę. Šis religinis obalsis gali sukelti lietuvišką Rusią, bet čia kliudo neveiklumas katalikų kunigijos, kuri didžiumoje begėdiškai atstojo nuo mūs, nuo sąjūdžio, prie kurio Koronos kunigija prisidėjo. Vietiniai (kat.) kunigai veikia išvien su caro valdžia." Smirnovas neužsimena, kad Limanowskis buvo socialistas, Szwarce evangelikas reformatas, o Mieroslavskis "raudonas revoliucijos velnias", kuris liaudies išlaisvinimo neskyrė nuo nepriklausomybės. Neprimena jis nei to, kad Szwarce Baltstogėje darbavosi kaip Varšuvos agentas ir Vilniaus Komiteto buvo smerkiamas, bei kad Gardino komitete nuo pat pradžios veikė visa eilė jaunų kunigų.

Smirnovas išvedžioja, kad "publikatorė M. Zlatoryjskaja" rašė ("Przegląd Historyczny", t. XLV, dalis IV, pp. 761-3), jog 1861 m. rudenį Szwarce "dar ieškojo bendros kalbos su Mieroslavskiu, bet vėliau įsitikino, jog senosios emigracijos programa neatitiko laiką, kadangi ji nesiskaitė su Bielorusijos ir Lietuvos apsisprendimo teise. Švarcės laiškas — vertingas dokumentas,

[346] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi**, 242-243.

atskleidžiąs vidujinį procesą, šlėktai-revoliucionieriui pereinant į valstiečių interesų gynėjo pozicijas.” Tačiau toksai teigimas yra nesąmonė, kadangi ir Kalinauskas, ir Malakauskas, ir Sierakauskas visi buvo "šlėktos-revoliucionieriai”, kaip ir Kosciuška bei Mieroslavskis, ir visi jie gynė valstiečių interesus, kai rusams dar nei nesisapnavo tų interesų klausimas. Patsai Smirnovas akivaizdžiai paneigia Szwarces “proceso” vyksmą prieš jo suėmimą: “Bendrai savo veiklą Švarce susumavo atsiminimuose, paskelbtuose 1903 m. Pripažinęs, kad jisai vadovavosi nuo gyvenimo atitrukusia, pasenusia Mieroslavskio doktrina, Švarce vis tik mėgina savo klaidas nubaltinti, kaltę už nepasisekimus primesdamas Dombrovskiui ir Kalinovskiui, vadindamas juos ‘šviesiai-išblyškusiais separatistais’, linkusiais taikintis su ‘baltaisiais’. Tatai sumažina Švarcės memuarų pažinomąją reikšmę, tačiau prieš mus visgi parodymas demokrato, patyrimo įtakoje mokėjusio atsisakyti kai kurių pasenusių kelių”[347]— po 11 metų tvirtovių urvuose ir po veik trijų dešimtmečių Sibiro kalėjimuose ir “poselenijoj”, o mes nagrinėjame 1861-1864 m. laikotarpį.

Smirnovas nurodo, kad Baltstogėje 1861-2 m., gyvendamas, Szwarce išleido eilėraštį-proklamaciją “Hutorka dwuch sosiediej” Nr 1-4, gudų kalba, lotyniškais rašmenimis, propaguojančią valstiečių susitaikymą su dvarininkais istorinės Lenkijos atstatymo vardan. “Hutorka” teigė, kad senais laikais ponai būdavo geri, mokesčiai maži, ir jei ponas būdavo blogas, galima buvo eiti pas kitą, ir kad maskolių išvijus ir Lenkiją atsteigus, bus galima gražiai gyventi. Esą, proklamacijos turinys “buvo tolimas valstiečių interesams, bet Hutorkos gyva bielorusiška kalba ir gabi valdininkų kritika” patraukė valstiečių dėmesį. Drauge su “Dviejų kaimynų pokalbiu” buvo panašia dvasia skleidžiama “Hutorka staroho dieda”, kurioje tilpo Syrokomlios eilėraštis. Pastaroji “Hutorka” buvo valdžiai žinoma Lepelio, Dysnos ir Daugpilio pavietuose bei Latgaloj.[348]

Prof. Aug. Janulaitis “Karo Archyve” (1925 m. I t., pp. 216-219) paskelbė iš adv. Tado Wróblewskio gautą “Od staraho dzieda” įvadą su eilėraštine “Hutorka staraho Dzieda na Bielarusi”, kuri prasideda žodžiais: “Ey skažycie dobry ludzie | Szto heto na świecie budzie | Czyto Boh tak sudziu z nami | Prapaść na wiek z Maskalami.” Sulietuvintoji *“Gromata Wylniaus Senelio”* ir eilėraštinė *“Pasaka senelio.* Surasze Wargdienelis isz Lietuwos,” paskelbta ten pat pp. 213-216: “Pasakykie, ger’s žmogeli, Daug datyręs tu seneli, Argi wargą mes bewargsim’ Po Maskoliajs amži bajgsim?”

Janulaitis rašo, kad 1861 m. pavasarį Klaipėdon pas spaustuvininką Horchą atvyko du jaunuoliai iš Lietuvos ir sulygo už 55 sidabr. rublius atspausdinti 10,000 egz. atsišaukimo. Nors jaunuoliai savo pavardžių nesakė, betgi jie Klaipėdoje pirkinėjo daiktus ir užsisakė vizitines korteles. Tad Horchas pranešė rusų agentui, Prūsų žandarų vachmistrui Albrechtui, kuris pranešė rusų konsului Trentovijui, o tas rusų komisarui Kochui. Po to rusai sulaikė Kijevo univ. studentą Bronių Bucevičių ir Antaną Montvilą. Rusai pristatė juodu į Gargždus ir parodė juos vokiečiams. Horchas rusų žandarų akivaizdoje grąžino jiems rankraščius. Po tardymo, abudu suimtieji prisipažino. Bucevičius

[347] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi**. 244.
[348] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi**, 244, 413-414.

sakėsi “kovo 14-15 dd. buvęs Vilniuje, apsilankęs pas Akelaitį. Tas rašė atsišaukimą, perskaitė jam ir paprašė, kad išspausdintų Prūsuose, nes gyvenąs arti Prūsų sienos. Akelaitis nuvyko į Kauną, paskui jį nuvažiavo ir Bucevičius; Akelaitis, matyti, pasitarė kur reikia, paskui įteikė rankraštį Bucevičiui, tasai vyko į Judrėnų dvarą [Kvėdarnos v., Tauragės apskr. — KRJ], pakeliui sustojo pas Antaną Montvilą Paragaudžiuose [Lietuvos apgyventų vietų sąraše nėra, bet yra tame pačiame Kvėdarnos valsčiuje Pavagaudžio km.—KRJ]. Susitarė drauge važiuoti į Prūsus. Nuvažiavę atidavė rankraštį spaustuvininkui Horchui, o tas išdavė juos rusų žandarams. Bucevičius išsėdėjo kalėjime 4 mėn. Montvila taip pat keletą mėn. Nubausti abudu, sulyginamai, nesunkiai, nes atsišaukimas neišspausdintas, ir jiedu prisipažino. Šitoj byloj ir pridėtas atsišaukimo originalas.”[349]

Smirnovas nurodo, kad Szwarce iš vienos pusės stengėsi Lietuvos organizaciją pajungti Varšuvai, o iš kitos, "Keliavo Maskvon ir, Jeronimui Kenevičiui tarpininkaujant, 1862 m. vedė derybas” su Maskvos “Ziemlia i Volia” organizacijos nariais. Szwarce savo memuaruose teigė, kad Lietuvos ginče su Varšuva, Dąbrowskis palaikė lietuvių pusę: “Jaroslavas Varšuvoj kaip-ir atstovavo šviesiai-nublyškusią lietuvių organizaciją, vienkart būdamas vienu iš vadovų Z. Sierakausko karinėje draugijoje.” Iš šio sakinio Smirnovas daro plačias išvadas: “Šis vertingas nurodymas ne tiktai patvirtina Dombrovskio siekimą užtikrinti lenkų ir rusų revoliucines pastangas, bet ir parodo, kad jis buvo tvirtai susirišęs su lietuvių organizacija. Sierakausko draugija visumoje laikėsi tokios pačios pozicijos — remti Kalinauską ir Zvieždovskį. Tuo būdu atsiskleidžia platus ratas opozicinių pajėgų, priešiškų Varšuvos Komiteto taikstymosi gaivalui.”[350] Apie “rusų” revoliucionierius kalbėdamas, Smirnovas turi dėmesyje Sierakausko-Dombrovskio ratelį, kitaip sakant išimtinai lietuvius ir lenkus rusų armijos karininkus. Ta aplinkybė ir Bičkauskui-Gentvilai leidžia teigti apie “rusų” talką — girdi, ten ir ten vadovavo “rusų kariuomenės” karininkai Narbutas, Dluskis, Zvieždovskis, Savickis, etc.

Smirnovas kartoja Szwarcės nusiskundimą, kad 1862 m. gegužės-birželio mėn. “aš buvau priverstas kietai kovoti su vilniečių vadovybe, kuri būtinai norėjo mūsų paruoštus kadrus įjungti į savo organizaciją — priešingą minčiai sukilti tučtuojau. Netgi Valeras Vrublevskis, kuris prisiekinėjo ištikimybę ir buvo veikliausias narys bei grupės įkūrėjas jėgerių mokykloje prie Sokolkos, pasidavė gardiniečiui Jundzillui ir liovėsi klausęs Varšuvos. Taip pat pasielgė ir Trauguttas Brastos paviete.” Esą ginčas lietė strategiškai svarbios srities teritorinę priklausomybę, ir Varšuvos komitetas norėjo, kad “Lietuvos ir Bielorusijos revoliucinė organizacija” jam paklustų ir nenorėjo Vilniaus komiteto pripažinti lygiateisiu sąjungininku: “norėjo ją įjungti Koronos sudėtin, dėl lietuvių autonomijos perdidelės grėsmės ... kova baigėsi ne mano naudai.”

Iš šio sakinio Smirnovas vėl stengiasi daryti plačias išvadas, kad esą “duotas atkirtis Varšuvos komiteto dešiniojo sparno bandymui ignoruoti lie-

---

[349] A. Janulaitis, “Spausdintieji ir nespausdintieji 1863-64 m. sukilimo raštai,” **Karo Archyvas,** Kaunas 1925, t. I, p. 208. Dokumentai naujai paskelbti **Revoliuc. Podjom,** 22-30, 48, 90, 96, 414.

[350] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 244.

tuvių ir bielorusų tautų tautines teises ir socialinius reikalavimus. Dombrovskis, Vrublevskis, Kalinovskis, Jundzillas, netgi Trauguttas sukilo prieš ‘gillerininkų’ ir ‘mieroslavskininkų’ pretenzijas. Lietuvos komitetas, netikėdamas nuosaikiai-taikstomiesiems gaivalams, stovėjusiems Tautinio komiteto viršūnėje, bevelijo pasilaikyti rankų ir veiksmų laisvę. Dombrovskis palaikydavo Vilniaus komitetą ir savo ruožtu pasirėmė lietuvių organizacija, kaip ir karininkų draugija. Netrukus prie jo prisijungė ir Švarcė, laipsniškai išsivaduodamas iš ‘mieroslavčikų’ įtakos. — 1862 m. gegužės mėn., besigelbėdamas nuo gręsiančio suėmimo, Švarcė pabėgo Varšuvon ir buvo kooptuotas CNK sudėtim Dombrovskis parėmė jo kandidatūrą, regėdamas jame J. Kenevičiaus draugą, taigi veiksmų vienybės su rusų revoliucionieriais šalininką.” Tatai esą įvykę “labai svarbiu metu”, lenkuose vykstant grupių kovai, kur “vadinamieji raudonikiai, atstovaujami veik išimtinai studentiško ir kariško jaunimo, gynę revoliucinį kelią,” rungėsi su kitas. Tačau ir raudonikiai nebuvę vieningi — kad ir visai ne tuo klausimu, kurį prasimanė Smirnovas. Anot jo, Dombrovskis, prie kurio prisidėjo broliai Frankovskiai, Chmielinskis, o vėliau Švarcė, gynė sąjungą su rusų revoliucionieriais, ėjo už dvarininkų žemėvaldos sunaikinimą. Jo atramą sudarė Varšuvos miesto organizacija ir revoliucinės grupės kariuomenės dalyse. Mieroslavskio grupė irgi stojo už sukilimą tuojau ir žodžiais pripažino reikalą jį kreipti liaudinės revoliucijos keliu, vienok gynė 1772 m. sienas ir ėjo prieš sąjungą su rusais.[351]

Tikrovėje, būta nuomonių skirtumo socialiniais klausimais, organizacijos struktūros, sukilimo plano bei asmenybių klausimais, tačiau lenkuose nebuvo jokio klausimo dėl sienų: jie visi težinojo “Lenkijos” sudėtines dalis — Koroną (faktinai tik rusų okupuotąją dalį, be Poznanijos ir Galicijos), Lietuvą, ir Rusią. Dėl tokios “Lenkijos” atstatymo kovojo ir “ukrainiečiai” Sierakauskas, Dombrovskis, Bobrovskis, Padlewskis, “lietuviai” Kalinauskas, Trauguttas, Vrublevskis, Mackevičius, ir kiti. Sąjungininkų turėti norėjo visi — netgi Geištaras, kuris sakėsi netikįs rusų revoliucininkų pajėgumu, bet bendradarbiausiąs, tegu tik rusai sukyla "pirmieji”, ir jo vadovaujama “baltukų” Vadyba parūpino Kenevičiui pinigų sukilimui Kazanėje kelti. Varšuvoje vyravo miestiečių gaivalai, o Vilniuje — iš vargingos bajorijos, tikriau šlėktos, kilę karininkai ir jauni inteligentai, kurie palaikė artimus saitus su savo buvusiais kolegomis Petrapily ir Maskvoj — ne su rusais, bet su “lenkais”, kilusiais iš Lietuvos, Baltgudijos ir vakarinės-centrinės Ukrainos. Patys augę kaimuose, patys gyvenę ir mokęsi skurdo sąlygose, jie gerai suprato krašto socialinę būklę, laikėsi Kosciuškos-Konarskio-Mieroslavskio radikalizmo, nepasitikėjo ponais, kurie kvietėsi rusų karines “egzekucijas” savo ginčuose su skriaudžiamais savo tautiečiais-valstiečiais. Rusų revoliucionieriuose jie matė ne savo "vadus” ar “įkvėpėjus”, bet galimus sąjungininkus, nusikratant carizmu ir rusiška okupacija. Su Varšuvos miestiečių potvarkiais nesutiko nei Lietuvos "raudonikiai”, nei “baltukai”. Lietuvos veikėjai norėjo nusikratyti rusų valdžia, norėjo vienybės ar unijos su Lenkija, bet nenorėjo, kad Varšuvos “antkai” juos valdytų ar savo įsakymus primestų, visai nenusimanydami Lie-

[351] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi**, 245-246.

tuvos reikaluose. Nerimtas mergišius Du Laurens Varšuvos komisaro vaidmenyje — irgi nepadėjo Varšuvos komiteto orumui.

1862 m. rudenį, Varšuvos komisaras Du Laurens, kuris buvo tik toleruojamas ir įsileistas Lietuvos Provincinio Komiteto nariu, mėgino Baltstogės organizaciją pavesti tiesioginėn Varšuvos žinion ir skirti vadus vietose. Kpt. Zvieždovskį iškėlus Maskvon, dabar Lietuvos komitetui vadovavo Kostas Kalinauskas, kuris pareikalavo, kad Varšuva nesikištų į vietinius reikalus ir atšauktų savo atstovą.

1862 m. lapkričio mėn. Edmundas Weryho buvo pasiųstas Varšuvon derėtis su Centr. Taut. Komitetu, ir ten jam teko kalbėti daugiausiai su raudonikiu advokatu Oskaru Aweyde, Kosto Kalinausko kolega iš Petrapilio universiteto laikų, kai Weryho atsisakė derėtis su CNK paskirtuoju Szwarce. Anot Aweydės parodymų rusams, Lietuvos organizacija turėjusi apie 3000 narių ir geriausiai buvo susitvarkiusi Vilniaus mieste ir Gardinijoj — nors, kaip žinome, vėliau ginkluotoje kovoje daugiausiai pasireiškė Kaunija. Aweyde pripažino, kad Lietuvoje darbas buvo vykdomas "su geresniu išmanymu ir tvarka nei pas mus." Weryho reikalavo paskelbti "įstatymą", kuris nustatytų Vilniaus ir Varšuvos komitetų savitarpio santykius. Abudu komitetai "turi būti pripažinti visiškai lygiateisiais, o centrinis — tik pirmasis lygiųjų tarpe." Nuolatinius santykius palaikytų įgaliotiniai arba komisarai—Varšuva turėtų savo įgaliotinį-ryšininką Vilniuje, Vilnius turėtų savo įgaliotinį Varšuvoje, ir abiejų įgaliotinių vaidmuo ir funkcijos būtų tolygios. Sukilimui galutinį laiką skirti tegalima ne kitaip, kaip tik abiejų komitetų susitarimu. Iš Varšuvos negali būti Lietuvon siunčiami jokie agentai, išskiriant ryšininką komisarą. Galop, neatidėliojant atšaukti Du Laurensą ir Baltstogės organizaciją pavesti Lietuvos komiteto žinion.

Taigi matome, kad tai buvo tradicinė lietuvių pozicija santykiuose su lenkais: vispusiška lygybė tarp abiejų tautų, vienoje konfederacijoje.

Aweyde savo parodymuose rusams rašė, kad lenkai atmetė visas lietuvių sąlygas, bet jam pavedė sutarti statutinį pasitvarkymą. "Po ilgesnių pokalbių man pavyko galop įtikinti Weryhą padaryti žymesnių nuolaidų. Komitetas irgi nusileido, ir mes surašėme abiejoms pusėms priimtiną statutą. Pagrindiniai susitarimo punktai buvo: 1) Centrinio komiteto pirmenybė ir valdžia pasilieka neliečiama. 2) Jo komisaras Vilniuje bus vyresniuoju visuose santykiuose, palyginant su lietuvių įgaliotiniu Varšuvoje. 3) Provincinio komiteto valdžia provincijos sienose pripažįstama pilna ir išimtina, tačiau ribojama Centrinio komiteto įsakymų, komisaro kontrolės ir būtinumo susitarti pirmaeilės svarbos reikalais. Tam reikalui nustatytas atskiras komisaro antspaudas. 4) Varšuvos agentų nebesiųstina daugiau Lietuvon. 5) Sukilimui laikas turi būti nustatytas su Lietuvos įgaliotinio sutikimu, o priešingu atveju Lietuva atpalaidojama nuo prievolės terminą priimti. Be to, Du Laurens buvo nušalintas, o Baltstogė turėjo pereiti provincinio komiteto žinion tuojau kai nusistovės santykiai tarp susitariančių šalių."[352]

[352] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 249-250; **Vosstanije 1863 g. v Litvie...,** 173, 368; **Pokazanija i Zapiski Oskara Avejde,** Moskva 1961, 487-9; **Revoliuc. Podjom.**.166-7.

Tačiau Lietuvos Komitetas atmetė Weryhos padarytą susitarimą. Aweydės žodžiais, "Nors mano prašomas ir įtikinėjamas Weryho priėmė susitarimą, tačiau lietuviuose nepasitikėjimas Varšuva buvo tiek didelis, kad Provincinis komitetas nepatvirtino savo įgaliotinio padaryto susitarimo ir pasiuntė kitą narį — Dluskį naujoms deryboms savo pirmykščių sąlygų pagrindu. Dluskis Varšuvon atvyko gruodžio pradžioje ir čia išbuvo ligi pat sukilimo momento. Betgi, nepaisant tokio ilgo laiko, nepaisant Centrinio komiteto darytų galimų nuolaidų nei mano įtemptų pastangų, susitarimo tarp jų nepasiekta ... ligi pat sukilimo minutės." Aweyde rašė, kad "Dluskis buvo užsispyręs, ligi sukaulėjimo kietas lietuvis, prie to dargi bukas žmogus, pasimetęs ant smulkmenų." Sukilimui prasidėjus, Dluskis, vertęsis gydytojo praktika Pasvalyje, grįžo Vilniun, "o tenykštis Komitetas nutarė revoliucijoje dalyvauti, nepaisant Lietuvos pajėgų silpnumo ir nesiginčydamas su Varšuva."[353]

Grįžęs iš tarybų Londone su Herzenu, Padlewskis dabar keliavo Petrapilin ieškoti rusų revoliucionierių, "Ziemlia i Volia" vadovybės. Anot Aweydės, Padlewskis ketinęs apjungti visus karinius-revoliucinius ratelius "ir centralizuoti juos Varšuvoje." Padlewskis keliavo drauge su besislapstančiu "rusų kariuomenės karininkų organizacijos Lenkijoje" vadovu, ukrainiečiu Andrium Potebnia. Smirnovas cituoja Jono Kozieł-Poklewskio 1872 m. darytus parodymus, išlikusius Lietuvos archyvuose. Anot jo, lietuviai nepasitikėjo Varšuvos KCN ir Du Laurensu, "todėl pas mus prasidėjo kivirčai ir galop, po kažkokio potvarkio iš Varšuvos ... aš parašiau Centriniam Komitetui, kad jie yra vaikėzai, ir patariau jiems pasimokyti geografijos. To pasėkoje Vilniun buvo atsiųstas Padlewskis su ponu Potebnia, kuris save vadino Bakunino įgaliotiniu. .. Jie man pasakė, kad sudarytas susitarimas tarp visų liberalų ir kad rusų organizacija rems lenkų sukilimą, be to, Potebnia pridėjo, kad jei mes, t.y. lietuviai ir baltgudžiai, nesukilsime 1863 m. sausio 3/15, tai jie įves pas mus socialinę revoliuciją. Po to jie išvyko Petrapilin baigti derybų, neva su kažkokiais rusų generolais ir gubernatoriais."[354]

Petrapilyje Padlewskis norėjo lenkų karininkų ratelį pavesti Varšuvos komiteto žinion, bet Jundzilas ir Opockis nesutiko. Smirnovas cituoja iš Kossovskio parodymų, laikomų Lietuvos archyvuose, kad "Opockis ir Jundzilas, nurodydami, kad Varšuvoje bet kuriuo laiku nėra žinomos to meto vietinės Petrapilio aplinkybės, nesutiko tiesiog paklusti Varšuvos komitetui. Be to, tokį apsisprendimą paveikė ateinantieji gandai apie nuolatines narių permainas Varšuvos ir Vilniaus komitetuose." Šiaulietis bajoras, gen. štabo pulkin. Jonas Savickis, padaręs šaunią karjerą rusų kariuomenėje, o 1863 m. sukilime kovojęs "Strusio" slapyvardžiu, vėliau tapęs gydytoju Stella Sawickiu, savo atsiminimuose rašo, kad lenkų karinis komitetas Petrapily pasakė Padlewskiui: "Kai sukilimas prasidės ir žymiai praplis, karininkai bus ten siunčiami, bet šiuo momentu negali būti apie tai kalbos." Tuo tarpu Vilniuje lenkų komisaras Du Laurens pykosi su Komiteto nariais, užmezgė santykius su dvarininkų organizacijos nariais, ir važinėjo Varšuvon. Geištaro žodžiais, "Du Laurensas, regėdamas Komiteto svorio stoką, rado reikalingu jame turėti įtakingesnių

[353] **Revol. sviazi**, 250-251, 414; **Revol. Podjom,** 166-7; **Pokazanija ... Avejde,** 488-9.
[354] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 254-255, **Revoliuc. Podjom,** 173.

žmonių, ilgai kalbino mane, Oskierką ir Jeleńskį", ligi tie galop sutiko. Varšuviečiams irgi mieliau buvo turėti reikalo su asmenimis be separatizmo polinkių. Jonas Koziell-Poklewskis buvo nuvykęs Varšuvon: "Varšuvoje aš nieko nepažinojau ir neturėjau jokio adreso. Visi mano santykiai su Varšuva vyko per Du Laurensą, kuris bijojo, kad aš jo neišvyčiau iš Vilniaus ir nenorėjo man duoti jokių rimtesnių žinių. Vieną dieną pas mane prisistatė ... Vaclovas Przybylskis ir pareiškė, kad Vilniuje jau susidarė naujas Komitetas, kuris pavadintas Lietuvos Vadyba (Skyrium), ir kad jis esąs atsiųstas įgaliotuoju komisaru nuo tos Vadybos. Pono Przybylskio asmenybė niekad nežadino manyje pasitikėjimo, ir todėl mes negalėjome susitarti ir mūsų pokalbis baigėsi tuo, kad jis žadėjo įsakyti mane pakarti kaip maištininką prieš Vyriausybę." Gi Geištaras sako, kad "kovo viduryje jis (Du Laurens) parvežė iš Varšuvos įsakymą uždaryti buvusį Komitetą, atimti iš jo antspaudą ir sudaryti naują, bet jau vardu 'Lietuvos Provincijas Valdanti Vadyba'."

Vadybos pirmininku tapo kėdainiškis Jokūbas Geištaras, iždininku Antanas Jeleńskis, Vilniaus miesto viršininku Aleksandras Oskierką, kurio padėjėju tapo likviduotojo raudonikių komiteto galva Kostas Kalinauskas. Jeronimas Kenevičius išvyko Pavolgėn sukilimo organizuoti ir Vadybos darbe nedalyvavo. Kiti nariai — Pranas Daliauskas, Ignas Lopacinskis, sekretorius Algirdas Wagneris, susirašinėjimams sekr. buvusio raudonikių komiteto narys Zigmas Čechavičius. Varšuvos komisaru pasiliko Nestoras Du Laurens. Tatai įvyko jau po to, kai Lenkų Centrinis Tautinis Komitetas 1863 I 29 atsišaukė į Lietuvą sukilti.

Visai kitaip ir labai nepalankiai apie Lietuvos pasiruošimą kalba Przyborowskis. Esą, "sukiliminė organizacija Lietuvoje buvo labai silpnai išvystyta, kadangi dar 1862 m. Vilniuje iš karštagalvių jaunuolių sudarytas Lietuvių Komitetas, vieton užsiimti organizavimo reikalu, varė kietus kivirčus su Varšuva apie Lietuvos nepriklausomybę. Pradžioje tam komitetui vadovavo mokytojas Vaclovas Przybylskis, poros prancūziškų knygelių vertėjas, dėl įtarimų dar prieš sukilimą perkeltas, neva avansuojant vyresniuoju mokytoju, tikriau išvejant, į Vologdą. Kitas įžymesnis to Komiteto narys, amžiumi vyresnis, patyręs žmogus, Pranas Daliauskas, kadaise 1848 m. už sąmokslą Vilniaus gimnazijos moksleiviuose, būdamas 19kos metų amžiaus, ištremtas sunkiems darbams į Sibirą, 1856 m. amnestijos keliu sugrįžęs, dirbo valdininku Varšuvos-Petrapilio geležinkelio valdyboje ir veikliai dalyvavo 1861 ir 1862 m. sąjędžiuose. Jo dukrą [sic! — seserį. KRJ] Apoloniją buvo vedęs netrukus pagarsėsiąs Zigmas Sierakauskas. Tačiau Daliauskas ... neturėjo sukiliminių įsitikinimų. ... Todėl, galutinai palinkęs bajoriškan sparnan, sukilimui priešingų lietuvių baltukų pusėn, jis išstojo iš lietuvių Komiteto. ...

"Przybylskiui ir Daliauskui pasitraukus, įžymiausiais ir įtakingiausiais lietuvių Komiteto nariais buvo: Liudvikas Zwierzdowskis ir Kostas Kalinauskas. Pirmasis, rusų kariuomenės gen. štabo karininkas, gana menka asmenybė, kolegų karininkų nemėgiamas ir nevertinamas, o vėliau sukilime kaip vadas Topor (Kirvis) neparodė nei gabumų, nei energijos ar patvarumo. 1861 ir 1862 m. įvykiams besivystant, Zvieždovskis atsirado Vilniuje, kur buvo gen. gubernatoriaus Nazimovo adjutantu ir taip sugebėjo sau laimėti to pastarojo pasitikėjimą ir draugystę, kad vasarą drauge su juo gyveno 'dačoje' už miesto,

mokė jo vaikus, o visus manifestacinius ir sukiliminius pasireiškimus sugebėjo seniui valdytojui išaiškint kaip dalykus be reikšmės ir be konsekvencijos. Ne be pagrindo sąmokslo rateliuose Vilniuje buvo kalbama, kad 'dėl Lietuvių Komiteto saugumo budi rusų sargyba'. Jaroslavo Dombrovskio (Lokietkos) suėmimas Varšuvoje smarkiai susilpnino Zvieždovskio padėtį Vilniuje. Iš dokumentų atimtų pas Dombrovskį įsitikinta apie Vilniaus adjutanto dalyvavimą suokalbininkų darbuose, bet visvien, nepaisant tarnybinių apie tai pranešimų iš Varšuvos, Nazimovas ir jo štabo viršininkas Minkwitz nenorėjo tikėti, kad jų mėgiamas žmogus priklausytų prie sąmokslo. Kaip ten bebūtų, sukilimo išvakarėse Zvieždovskis buvo iš Vilniaus iškeltas Maskvon.

"Taigi, sukilimui prasidedant, įžymiausia asmenybe Lietuvių Komitete pasiliko Kalinauskas, tai asmenybė ano laikotarpio visokiausio plauko sąmokslininkų minioje išsiskirianti rimčiausiais ir ryžtingiausiais bruožais. Kraštutinis raudonikis su demagogo pamušalu, socialinio perversmo teorijos išpažintojas, jis buvo neginčijamai švarus žmogus, didelės energijos ir nepalaužiamo charakterio. Šlėkta gimimu, ... Petrapilyje studentaudamas priklausė visiems revoliuciniams rateliams, kurie kelių metų eigoje susikurdavo carizmo sostinėje. Studijas baigęs teisės kandidato laipsniu, grįžo į gimtąją Lietuvą ir metėsi įvykių sūkurin. Jis buvo griežtas emigrantų demogogiškai-komunistinės Centralizacijos ir herceninio 'Kolokolo' federacinių programų išpažintojas. Tad netikėjo sukilimu, kurį pradėtų, kreiptų ir vairuotų bajorija; teigė, kad 'Lenkiją ir Lietuvą pajudinti tegali kaimiečių pečiai', ir todėl nežaisdamas su jokia bajoriška organizacija, kurios versmė ėjo iš Varšuvos, pėsčias leidosi kelionėn po Lietuvą ir Rusią; nakvojo ir viešėjo mužikų lūšnose, sėjo ten revoliucijos sėklą, netgi priėmė valsčiaus raštininko pareigas, tačiau atrodo, kad jis netrukus įsitikino, jog vienokios yra kabinetų ramybėje gimusios teorijos, kitokia yra praktika. To nepaisant, jaunasis lietuviškas Maratas ligi galo nesiliovė teigęs, kad 'kirvis neprivalo susilaikyti ties bajoriško kūdikio lopšiu'. Aišku, tų teorijų įgyvendinti jis negalėjo, nes neturėjo nei riekiamos valdžios nei jėgų, o kai galop įgijo sukiliminę diktatūrą, paties sukilimo jau nebuvo, ir tada turėjo įsitikinti, kad be tos nekenčiamos, kirvio nusipelnusios bajorijos, sukilimas nebūtų galėjęs nei dvi paras išsilaikyti.

"Šalia tų teorijų, pateisinamų jaunatvės ir petrapilinio auklėjimo, kur despotizmo dirvoje lengviausiai gimdavo radikalios ir kraštutinės idėjos, rimtesnė buvo kita Kalinausko teorija, pasemta iš 'Kolokolo'. Kaip žinoma, Herceno politinės programos pamatas buvo tas, kad ateityje despotiškų valdovų ir svetimo jungo nusikračiusios slavų žemės turi sukurti nepriklausomų valstybių federaciją, kurioje jos šalimais gyvendamos sandoroje, vystys savo tautines savybes. Taigi Kalinauskas tą teoriją visumoje taikė Lietuvai. Anot jo, Lietuva privalo drauge su Lenkija išsikovoti nepriklausomybę, kovoti, kad nusikračius svetimu okupantu, bet turi sudaryti atskirą vienetą, visiškai nepriklausomą nuo Lenkijos ir su ja susirišusi tik federacijos saitais. Ta teorija besivadovaudamas, įeidamas nariu į lietuvių Komitetą, nenorėjo priiminėti jokių įsakymų iš Varšuvos; norėjo, kad tasai Komitetas valdytų ir sukilimui vadovautų savistoviai, ir santykiuose su Tautine Vuriausybe užimtų tolygios ir niekam nepriklausančios valdžios vietą. 'Negalima, šaukdavo, Lietuvos ateities likimą patikėti tai paikiai kūmutei Varšuvai!' Toji Kalinausko viešai ir

nuoširdžiai skelbtoji teorija sukėlė daug ginčų ir nesutarimų Komitete. Jos priešininku buvo visų pirma Zvieždovskis, kuris, pasiremdamas istorija, Lietuvą laikė esant neišjungiama Lenkijos dalimi ir nesivaizdavo atskiros Lietuvos valstybės; greta Zvieždovskio trečias Komiteto narys, Varšuvos valdžios komisaras Nestoras Du-Laurent, kuris, dėl savo pareigų pobūdžio, atstovaudamas Centrinį Komitetą, turėjo būti priešingas Kalinausko siekimams. Du-Laurantas, varšuvietis gimimu, buv. lenkų kariuomenės karininko sūnus ir senelio prancūzo anūkas, kuris tariamai turėjęs markizo titulą (Bousquet du Laurant) ir pretenzijas į Navarros sostą, buvo dailus dvidešimt kelerių metų amžiaus vyras, kuris, atvykęs Vilniun, tapo valdininku prie Varšuvos-Petrapilio geležinkelio ir kuriam Varšuvos Centrinis Komitetas patikėjo vyriausybinio komisaro prie Lietuvių Komiteto pareigas. (Išnaše: Du-Laurantą asmeniškai pažinoję žmonės Varšuvoje kalbėjo, kad jo išvažiavimo Vilniun priežastimi buvo ne komisaro pareigos..... bet tiesiog pabėgimas nuo senos ir šlykščios žmonos, kurią jis vedė dėl pinigų, su ja gavęs 40,000 lenk. auksinų, ir kuri nuodijo jo gyvenimą. Tas pasakojimas tikriausiai yra teisingas, kadangi Du-Laurantas komisarystę gavo jau Vilniuje gyvendamas.) Zvieždovskio remiamas, jisai kietai kovojo su Kalinausko teorijomis, bet kai Zvieždovskis išvažiavo iš Vilniaus, Du-Laurantas beveik vienas pasiliko su savo prieštaravimu, kadangi kiti Komiteto nariai buvo žmonės be reikšmės ir be nusistovėjusių politinių programų. Tais nariais, šalia jau išvardintųjų, buvo kaž koks Vladas Malachowskis, kadaise rusų poručikas, o šiame laikotarpyje Varšuvos-Petrapilio geležinkelio valdininkas, su laiku sukiliminis Vilniaus viršininkas; Edmundas Weryho irgi minėto geležinkelio valdininkas, galop gydytojas Dluskis, kadaise tremtinys Kaukaze, kur įsigijo karininko laipsnį, o pačiame sukilime Jablonowskio slapyvardžiu išgarsėjo kaip dalinio vadas.

"Tokioje išsekusių arba neapsisprendusių žmonių aplinkoje, Zwierzdowskiui pasitraukus, Kalinauskas įgijo lemiamą įtaką Komitete. Sukilime jisai matė pirmiausiai Lietuvos nepriklausomybę, o po to socialinę revoliuciją. Tad visų pirma jis reikalavo valstiečių visiško išlaisvinimo su žemės nuosavybe; nenorėjo, kad bajorija maišytųsi į sukilimą, įsitikinęs, kad ji sueikvotų ir pražudytų sukilimą; teigė, kad sukiliminę organizaciją reikia sukurti išimtinai iš valstiečių ir smulkių nuomotojų šlėktų. Kiti ne be pagrindo teigė, kad tai teorijos, kurios praktikoje pasirodys neįmanomos, kad be bajorijos nieko nebus įmanoma nuveikti Lietuvoje, kur tamsi ir prislėgta liaudis netinka būti sukilimine medžiaga. Tų ginčų ir kovų dėka, lietuvių Komitetas nieko nenuveikė, ir sukilimo Karalystėje prasiveržimas Lietuvą užtiko sukilimui visiškai nesuorganizuotą. Šen ir ten, paliai Petrapilio geležinkelio liniją, veikė organizacija, sudaryta daugiausiai iš valdininkų; kiek stipresnė buvo Baltstogės organizacija, kur Szwarce prieš savo pabėgimą Varšuvon buvo truputį žmonių surišęs į sukiliminius ratelius, bet kitur krašte veik nebuvo jos ženklų, o jei buvo, tai tik labai nežymūs ir silpni.

"Baliukų sparną, kurį sudarė veik išimtinai dvarininkija, per Dalewskį pasiekdavo neryškūs gandai apie sukiliminio Komiteto buvimą Vilniuje, gi jame vykusiems ginčams, Kalinausko ketinimams sukurti nepriklausomą Lietuvą, buvo reiškiama pasipiktinimo ir neteikiama didesnės reikšmės toms 'snarglių ir driskių' teorijoms."[355]

[355] Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** III, 2-7.

XVIII. LENKŲ SUKILIMAS UŽKLUPO LIETUVĄ — AR SUKILIMAS PRASIDĖJO LIETUVOJE?

Bendrai priimtoji versija yra ta, kad pasitarimuose su lenkų baltukais Varšuvoje dalyvavę Lietuvos bajorijos delegatai — Gardino gb maršalka grafas Viktoras Starzynski, grafas Zyberg-Plateris ir Jokūbas Geištaras — 1862 m. gruodžio galop grįžo namo pilniausiai įsitikinę, kad dar turima laiko įvykiams pasiruošti, kadangi sukilimo nebus bent ligi pavasario. Drauge su Geištaru iš Varšuvos į Vilnių važiavęs buvęs jo universitetinis kolega, dabar rusų kariuomenės gen. štabo kpt. Zigmas Sierakauskas, iš valdinės misijos svetur grįžtąs pas sergančią žmoną, irgi buvo įsitikinęs, kad sukilimas neįvyks greitu laiku. Iš Varšuvos grįžę delegatai 1863 I 20 Kaune suvažiavusiems pusantro šimto dvarininkų papasakojo apie savo pokalbius ir užtikrino, kad "Karalystėje niekas rimtai negalvoja apie sukilimą". Dvarininkai labai nudžiugo ir išsiskirstė namo su visišku tikrumu, kad tasai kraštui gresiantis sukilimas "tėra vienas tų tamsiųjų debesų, tiesa, griaustiniu nėščių, bet dar tolimų ir dingstančių kaž kur istorinės ateities horizontų gilumoj," kaip poetiškai api budino Przyborowskis. Esą visa Lietuva buvo "rami ir tyli, niekas negalvojo apie ginkluotą pasipriešinimą, taip kad sausio mėnesį rekrūtų ėmimas Lietuvoje praėjo be jokių susirėmimų ir, kelios dienos prieš kruvinąją sausio naktį, keletas tūkstančių lietuvių-rusėnų liaudies nuėjo užpildyti rusų karines gretas."[356] Taip rašė sukilimo istorikai, taip rašė ir Lietuvos sukilimo vadas Jokūbas Geištaras — rekrūtų ėmimo komisijos narys — ir kiti dalyviai. Taip rašė ir Vilniaus bei Kauno rusų archyvus kruopščiai tyrinėjęs po-aušrinės kartos lietuvis istorikas, socialdemokratas ir liaudietis prof. Augustinas Janulaitis.

Tačiau tuos pačius archyvus tyrinėjęs L. Bičkauskas-Gentvila sutelkė duomenis, kurie tikrovę rodo buvus žymiai kitokią. Neturime pagrindo abejoti tų duomenų tikrumu, ir tegalime galvoti, kad, viena, Geištaras nežinojo žandarams prieinamų ir neskelbiamų faktų — žinodami jo tiesumą ir atsisakymą meluoti, galime būti tikri, kad jis jam žinomus faktus būtų uždokumentavęs, kaip ir kitus nemalonius faktus; antra, juo labiau tų ankstyvesnių faktų nežinojo iš kitur suvažiavę karininkai, atvykę sukilėlių daliniams vadovauti, kaip jų nežinijo ir atsiminimų rašytojai bei istorikai lenkai; trečia, Janulaitis "nesumezgė" faktų ir todėl iš žandarų pranešimų nepasidarė tų išvadų, kokias daro Bičkauskas-Gentvila.

Bičkauskas-Gentvila dokumentuoja dažnus dvarų padegimus 1862 metais, įskaitant rusų gusarų eskadrono maniežo Šiluvoje, Raseinių paviete, birželio 12 d.; Nizovo pėst. pulko 4-to atsarginio batalijono amunicijos sandėlio Vilniaus priemiestyje padegimą "1862 m. birželio mėn." bei pėstininkų artilerijos I brigados 2-sios baterijos kareivinių padegimą Alšėnuose spalio mėn. Be to, "antras pavojaus simptomas buvo valstiečių atsisakymas mokėti valstybinius mokesčius." Betgi įdomiausia, kad jo sutelkti archyviniai duomenys sugriauna teigimus, tarsi rekrūtų ėmimas Lietuvoje praėjęs ramiai. Anaiptol, rekrūtų ėmimas Lietuvoje buvo pravestas anksčiau, lietė tik valstiečius, — ir susilaukė ginkluoto pasipriešinimo jau 1862 m. gruodžio 6 (gal 18?) ir ištisą

[356] **Dzieje 1863 roku,** III, 7-8.

gruodžio mėn., o gruodžio 21 (gal 1863.1.2?), ir vėliau, nuo ėmimo pasislėpę vyrai jau ginkluotais būriais vykdė puolimus![357]

Jei taip, tai sukilimas Lietuvoje prasidėjo jau 1862 m. gruodžio mėn. — savistoviai nuo Varšuvos raudonikių Tautinio Centrinio Komiteto, savistoviai nuo Kalinausko raudonojo Lietuvos Provincinio Komiteto, ir savistoviai nuo Geištaro vadovaujamų baltukų.

Kita vertus, Geištarą įkalinus ir Kalinauską pakorus, sukilimas Lietuvoje tebesitęsė ligi 1864 m. vėlyvo rudens — bet niekas istorikų nenurodo to laikotarpio vadovybės!

Pagal Bičkauską-Gentvilą, pirmas postūmis į Lietuvos sukilimą, "atrodo, buvo 1862 m. spalio mėn. paskelbtasis rekrutų ėmimas. — Naujos rekrutų ėmimo taisyklės ypač lietė Prūsijos pasienio — Kauno, Gardino ir iš dalies Vilniaus — gubernijas. Pagal anksčiau veikusį įstatymą gyventojai, gyvenę 100 varstų nuo sienos su Prūsija ir Austrija, rekrutų prievolę galėjo atlikti pinigais, sumokėdami po 300 rb. už kiekvieną rekrutą, o pasibaigus Krymo karui, nuo 1856 m., rekrutai iš šių zonų visiškai nebuvo imami. Tačiau pagal 1862 m. rugsėjo 5 d. įsaką šių zonų gyventojams buvo pritaikytos bendrosios rekrutų ėmimo taisyklės. Kaip matyti iš Kauno gubernatoriaus 1862 m. spalio 1 d. rašto, dauguma šių rajonų valstiečių rekrutų prievolę atlikdavo pinigais. 1862 m., dar prieš paskelbiant rekrutų ėmimą, 28-nios valstybinių valstiečių bendrijos ir kai kurie laikinųjų prievolininkų valsčiai Prūsijos pasienyje, kaip pranešė Kauno gubernatorius, 'pareiškė norą visą būsimą ėmimą atlikti pinigais.' Kai kurios valstiečių kaimo bendrijos šiam tikslui net iš anksto įnešė žymias pinigų sumas. Vietinė administracija, numatydama, kad valstiečiai bus nepatenkinti nauju įsaku, ir bijodama, kad sustiprės valstiečių judėjimas, pareikalavo jį panaikinti, tiesiog nurodydama, kad 'dėl dabartinio protų nusiteikimo šiame krašte rekrutų ėmimas iš kaimų, turėjusių teisę šią prievolę atlikti pinigais, gali sukelti sąmyšį ir sunkumų'. Tačau Vilniaus generalgubernatoriaus prašymą vyriausybė atmetė.

"Rekrutų prievolę turėjo atlikti laikinieji prievolininkai, valstybiniai valstiečiai, 'laisvieji žmonės', vienkiemininkai, kolonistai ir žydai. Jos nereikėjo atlikti neturintiems skirtinės žemės dvariškiams. Nuo kiekvieno tūkstančio valstiečių buvo imami 5 rekrutai. Iš valstybinių valstiečių buvo imami nuo 23 iki *27* metų vyrai, iš laikinųjų prievolininkų — nuo 21 iki 32 metų. Valstybiniuose dvaruose ėmimas vyko burtų keliu; laikinųjų prievolininkų valsčiuose rekrutai buvo imami valsčiaus sueigose valsčiaus valdybos nuosprendžiu (pagal 1862 m. spalio 23 d. įsaką). Rekrutus pristatyti buvo įsakyta 1863 m. sausio 15 d. Bet jau 1862 m. lapkričio mėn., pradėjus traukti burtus ir skirti rekrutus, daugelis valstiečių paliko savo namus ir bėgo į mišką. 1862 m. gruodžio mėn. 10-12 valstiečių ginkluotos grupės paimtuosius rekrutus paleidinėjo ir kartu su jais slėpėsi miškuose. Pasipriešinimas rekrutų ėmimui tapo visuotinis. Pav., 1862 m. gruodžio 6 d. į Šiaulių apskrities Leckavoos sodybą atvyko 26 pareigūnai paimti rekruto Gailiaus, bet sodybos darbininkai, apsiginklavę kirviais, kuolais, puolė atvykusius, keletą jų sužeidė ir pasislėpė. 1862 m. gruodžio 18 d. Lauksienių kaimo bendrijoje 30 ginkluotų valstiečių grupė atėmė du rekrutus — Jurvoną ir Ramanauską. Užpuolusiųjų tarpe buvo pažinti kai-

[357] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas Lietuvoje,** 201-207.

myninės Vainuto bendrijos valstybiniai valstiečiai. Apsiginklavęs šautuvu, rekrutas Freitakas pabėgo diena anksčiau, sužeidęs dešimtininką.

"Valstiečiai, slapstydamiesi miškuose nuo rekrutų ėmimo, pradėjo puldinėti dvarus, valstybines įstaigas. Tokius valstiečių veiksmus valdžios organai vadino 'siautėjimais' ir 'plėšimais'... Kauno gubernijos Raseinių apskrityje 1862 m. gruodžio 21 d. 20 pasislėpusių nuo rekrutų ėmimo valstiečių, apsiginklavę šautuvais, pistoletais, kirviais ir šakėmis, užpuolė Deblos smuklę ir pareikalavo maisto produktų ir pinigų. Analogiški įvykiai buvo 1862 m. gruodžio mėn. ir 1863 m. sausio mėn. Šiaulių apskrities Antanavo ir Žeimelio dvaruose, Telšių apskrities Salantų dvare, Šiaulių apskr. Večerėlių ir Daubiškių kaimuose, Panevėžio apskr. Subačiaus dvare, ... ir daugelyje kitų vietų. 1863 m. sausio mėn. Semeliškėse (Vilniaus gub., Trakų aps.) grupė sukilusių valstiečių atėmė 27 rekrutus, paimtus iš valstybinių valstiečių tarpo. Tą pačią naktį kaimyniniame Totoriškių užribyje ginkluotų valstiečių grupė atėmė 8 kitus rekrutus. Atimtieji rekrutai papildė ginkluotų valstiečių grupes, kurių skaičius kiekvieną dieną didėjo.

"Dėl vis stiprėjančio pasipriešinimo Vilniaus ir Kauno gubernijose rekrutų ėmimui grėsė pavojus sužlugti. Administracija, mėginusi surinkti nustatytą kontingentą iš kitų valstiečių tarpo, sukėlė dar didesnį pasipriešinimą. Kaip matyti iš Vilniaus Valstybinių turtų rūmų pranešimo, Trakų apskrities Semeliškių kaimo bendrijos rekrutus atėmė ginkluoti valstiečiai. Vietoj jų papildomai iš šios bendrijos paimti rekrutai pasislėpė. Iš 39 Semeliškių bendrijos rekrutų valdžios organams pavyko sučiupti tik 12 žmonių. Tada valdžios organai prievarta surinko trūkstamą rekrutų skaičių. Iš Semeliškių bendrijos buvo pamiti 43 žmonės (daugiau negu priklausė pagal paskirstymą), 'siekiant valstiečiams įrodyti — kaip buvo pabrėžta minėtajame rašte, — kad slapstydamiesi jie negali išsisukti nuo šios prievolės.'

"Trūkstamas rekrutų skaičius ir Kauno gubernijoj* buvo papildomas iš kaimuose likusių valstiečių tarpo. Dėl žymios neprierankos valdžios organai, imdami rekrutus, ėmė nesilaikyti ne tik nustatytų ėmimo taisyklių, bet ir nepaisyti valstiečių amžiaus ir sveikatos. Iš viso, kaip matyti iš pateiktos lentelės, rekrutų buvo paimta žymiai daugiau, negu reikėjo paimti pagal paskirstymą.

	Reikėjo paimti pagal paskirstymą			Paimta		
	valstybinių valstiečių	laikinųjų prievolininku	vienkie-mininkų	valstybinių valstiečių	laikinųjų prievolininkų	vienkie-mininkų
Vilniaus gub.	502	838	36	1146	1614	77
Kauno gub.	488	745	13	620	1174	19

"Tačiau, kaip matyti iš gubernatorių ataskaitų, nustatytas rekrutų skaičius vis tiek nebuvo surinktas, nes žymi dalis pasirodė netinkama nei amžiumi, nei sveikatos atžvilgiu.

"Vilniaus ir Kauno gubernijose rekrutų ėmimas nustatytu laiku nebuvo atliktas. 1863 m. balandžio 8 d. Kauno gubernatorius Aleksandrui II rašė apie 'pasislėpusių nuo rekrutų prievolės žmonių sugavimo sunkumus.' Prasi-

dėjęs valstiečių sukilimas privertė vyriausybę ligi 1864 m. sustabdyti rekrutų ėmimą Vilniaus, Kauno ir Gardino gub-se."[358]

Vladimiras A. Djakovas savo monografijoje apie Sierakauską rašo, paties epizodo nedokumentuodamas ir neminėdamas Sierakausko bendrakeleivio Geištaro, kad 1862 m. gruodžio mėn. galop Lietuvoje ir Baltgudijoje valstiečių nepasitenkinimas "jau reiškėsi ginkluotais išstojimais. Pakeliui iš Varšuvos į Vilnių Sierakauskas ne kartą galėjo įsitikinti tuo. Kartą pašto stotyje jam pasakojo, kad Raseinių apskrityje 30 ginkluotų valstiečių užpuolė seniūno namus ir išlaisvino du savo kaimo žmones, suimtus už pasipriešinimą dvarponiui. Kitą kartą jis girdėjo iš bendrakeleivio, kad kaž kur apie Panevėžį kelios dešimtys valstiečių, ginkluotų šautuvais, pistalietais, kirviais ir šakėmis išvaikė sargybinių dalinį, iškviestą tvarkai atstatyti. Vienoje stotyje Sierakauskas pats buvo liudininku, kai karčiamos šeimininkas atsisakė bet kokio valgio patiekti išalkusiems kaleiviams kadangi dieną prieš tai jo atsargos buvo konfiskuotos nuo ėmimo pasislėpusių rekrūtų."[359] Pirmieji Djakovo minimi incidentai primena Bičkausko- Gentvilos archyvinius duomenis, nors Djakovas savo šaltinio nedokumentuoja. Taigi, Sierakauskas galėjo girdėti, o galėjo ir negirdėti, tačiau Bičkausko-Gentvilos apsti dokumentacija rodo, kad — sukilimui oficialiai dar neprasidėjus — 1862 m. gruodžio mėn. po visą Lietuvą siautėjo pasislėpę "rekrūtai".

Iš Bičkausko-Gentvilos dokumentacijos apie dvarų ir dviejų klebonijų užpuolimą dar negalima susidaryti išvados, kad tai būta "atviros valstiečių kovos prieš dvarininkus ir carizmą" ir klasinės neapykantos "prieš ideologinius valstiečių išnaudojimo gynėjus — vietinius kunigus." Viena, patsai Bičkauskas kitur savo veikale pabrėžia stiprią kunigų įtaką arba autoritetą valstiečiams, o antra — nuo ėmimo pasislėpę vyrai turėjo gi gyventi ir apsirūpinti maistu, o maisto atsargos buvo sukrautos dvaruose ir turtingesnių parapijų trobesiuose.

Pagal tarybinį istoriką, 1863 I 15/27 Rusijos vidaus reikalų ministeris išreiškė Vilniaus gen.-gubernatoriui savo nerimą dėl "panašių" įvykių, kurių tarpe "pirmą vietą užima maištas, pasipriešinimas vyresnybei su ginklu rankose. .., vietinių gyventojų butų užpuolimai plėšimo tikslu, kuriuos vykdo išimtinai besislapstantieji nuo rekrutų prievolės asmenys." Ministeris Valujevas piktinosi, kad tokia nerami padėtis buvo Kauno gubernijoje, kur veikė karo stovis. Ministeris Piotr Aleksandrovič Valujevas įsakė "imtis griežčiausių priemonių". Po to gen. gbrnt. Nazimovas įsakė panaudoti kariuomenę. Jau 1863 I 14/26 vyriausybė įsakė Vilniaus gen. gubernatoriui atiduoti karo lauko teisman "vadovus ir svarbiausus kurstytojus..., paimtus su ginklu rankose, priešinantis karinėms pajėgoms ir civilinei vyriausybei," steigti tardymo komisijas ir karo lauko teismus[360] —- dar prieš "oficialų" sukilimą Lietuvoje.

Kad ir klaidingai priskirdamas įvykius "klasių kovai", vieton spontaniškai lietuvių kovai už savo žmogiškas teises prieš okupanto vykdomą priespaudą, Bičkauskas-Gentvila teisingai įžvelgia pasislėpusių rekrutų veiksmuose

---

[358] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 201-205.

[359] N. Djakov, **Sigizmund Sierakovskij**, Socekgiz-Moskva 1959, p. 48.

[360] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 206.

“prasidėjusi valstiečių sukilimą”. Deja, jis čia pat klaidina skaitytoją: jis cituoja rusų I raitelių divizijos vado gen. leit. (A. F.) Lichačiovo raportą, kad 1863 m. sausio mėn. “Būdos miškuose (Kauno aps.) veikė ginkluotos valstiečių grupės. Sausio 21 d. [vasario 2 — KRJ], dviem gvardijos eskadronams susirėmus su šiomis pirmosiomis sukilėlių grupėmis, 30 žmonių buvo užmušta ir 4 žmonės paimti į nelaisvę; kariuomenės pusėje žuvo 3 kareiviai ir 6 buvo sužeisti. Kituose Lichačiovo raportuose pranešama, kad ‘kuolais apsiginklavę’ valstiečiai prie Utenos sulaikė paštą, kad daug sukilėlių grupių pasirodo rajone tarp Panemunės (Kauno) ir Prienų, taip pat Virbalio ir Vilkaviškio apylinkėse. Vasario 14 [26 — KRJ] d. raportu Lichačiovas pranešė, kad sukilėlių grupėms bei sukilimo židiniams likviduoti jis pasiuntė ‘judrius’ kariuomenės dalinius į Alytų, Simną, Kalvariją, Vilkaviškį, Virbalį, taip pat į vietoves, esančias šiapus Jurbarko.”[301]

Čia, žinoma, pranešimas lietė įvykius “Lenkijoje” — Suvalkijoje, pietiniame Nemuno krante, kautynes prie Čystos Būdos ir kitur, kur kovėsi Varšuvos Centr. Komiteto “Augustavo vaivadijos” sukiliminių organų suorganizuoti sukilėlių daliniai, kurie nieko bendra neturėjo nei su Kauno-Vilniaus-Gardino gubernijų rekrūtų ėmimu, nei su “valstiečių sukilimu”, nei su Vilniaus sukiliminio komiteto veikla: Suvalkijoje — “Lenkijoje” jau vyko sukilimas, gi Vilniaus gen. gubernatoriaus valdose oficialaus sukilimo dar nebuvo.

Toliau, Bičkauskas-Gentvila iš okupanto archyvų cituoja žandarų plk. A. Losievo 1863 I 29 (vasario 10) pranešimą iš Vilniaus, kad “sukilėlių” būriai susidūrė ir daugelyje Vilniaus gb vietų, o Švenčionių paviete “jie jau pradėjo savo veiksmus: apiplėšė vieną dvarininko sodybą ir sudegino keletą namų.” Kitame pranešime žandarmerijos šefui, kng. Vasilijui Andriejevičiui Dolgorukiui, plk. Losievas rašė apie Vilniaus pavieto “dvarininko Krusovskio dvare įvykusį kariuomenės kuopos ginkluotą susirėmimą su 30 sukilėlių būriu, taip pat pažymėjo, kad Švenčionių apskrityje sukilėliai, persikėlę per Neries upę, sudegino dvi dvarininkų klėtis su linais ir kanapėmis, užpuolė dvarininko Doderkos dvarą ir prievarta paėmė maisto produktus ir du arklius, o iš dvarininko Šveikauskio paėmė du brikus su arkliais. Iš Trakų apskr. (Vilniaus gub.) buvo pranešta, kad 1863 m. vasario 14 d. (26) Šilėnų kaimo rajone susidarė sukilėlių būrys, kuris vasario 24 d. (kovo 8) sustojo minėtame kaime, o nakčiai išėjo į mišką. Kitame rašte buvo pranešama, kad Seirijų miestelyje (Augustavo gub.) ruošiami sukilėliams ginklai — ‘dalgiai ir kapokliai’. Kaip matyti iš I pėstininkų divizijos vado gen. Maidelio pranešimo, sukilėlių būriai susidarė Jonavos, Pravieniškių ir Žąslių apylinkėse.” Valstiečiai, esą, su nekantrumu laukė “vasario 19 d.” (kovo 3), kada turėjęs pasirodyti naujas caro manifestas, nemokamai atiduodąs valstiečiams žemę ir naikinąs visas prievoles. Po 1863 II 19 (kovo 3) “valstiečių bruzdėjimai tapo grėsmingi ... buvo jaučiama valstiečių visuotinio ‘maišto’ šmėkla.”[362]

Kaip matome, revoliucinio komiteto organizuojamą Lenkijoj kovą Bičkauskas-Gentvila nuolat painioja su Lietuvos spontaniškais įvykiais. [361]

---

[361] **Ibid.,** 207.

[362] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 207-208.

XIX. LENKŲ SUKILIMO AKSTINAS LIETUVAI

"Toji naktis, apie kurią Vilniuje sužinota jau sausio 23 vakare, padarė perkūnijos įspūdį galbūt visiems protaujantiems žmonėms. Kraštą žinojusių tarpe niekas neabejojo, kad anksčiau ar vėliau Lietuva imsis, privalo imtis dalyvavimo prasidedančioje kovoje, kurios rezultatą jie pramatė ir su nebylia desperacija, besijausdami visiškai bejėgiai įvykių akivaizdoje, jie matė baisų pralaimėjimą, nesuskaitomas nelaimes ir vargus, kurie kris ant jų numylėtos tėvynės. Tiesa, buvo ir tokių, kurie ateities nesivaizdavo taip tamsiai; jie teigė, kad sukilimas neturi jokios ateities, kad, kaip ir 1846 ir 1848 metų sąjūdžiai, jis gyvastį užbaigs kelių parų eigoje, — tiesa, padaugins aukų skaičių, tačiau tuo prasivalys oras, raudonų pamišėlių partija nualps nuo didelio kraujoplūdžio, ir kraštas galės ramiai toliau darbuotis savo jėgų vystymo ir stiprinimo kelyje. Dėl to jie raminosi, kad Lietuvoje nėra sukiliminės organizacijos ir todėl sausio 22-23 naktį niekur nesuruošta *Baltramiejaus nakties* rusų įguloms.

"Betgi jei bajoriškoji baltukų srovė taip žiūrėjo į prasidedančius tragiškus įvykius, jeigu daugelis jų tarpe raminosi, kad Lietuva tą baisią sausio naktį praleido ramiam miege, — tai raudonikių partijoje, lietuvių Komitete, Kalinauskų, Weryhų, Malachowskių sielose turėjo prasibusti susigėdimo jausmas, kad per kelis mėnesius buvo vedami tušti ginčai apie miglotas teorijas ir programas, o nepasirūpinta tinkamai suorganizuoti kraštą. Kam betiko visos šnekos apie tai, kad Lietuva, Rusia ir Lenkija yra vienuma, jei sukilimas užsidarė tik pačios Kongresuvkos sienose, jei tam vienumui įrodyti nei vienas miestelis Rusioje ir Lietuvoje tą naktį nesmogė okupanto kariuomenės? Puolimas į Suražą jau kitapus Karalystės sienų, atliktas suokalbininkų iš Lomžos, negalėjo pakeisti perdaug aiškaus fakto, kad toje kruvinoje sausio naktyje Lietuva nedalyvavo.

"Tačiau toksai susigėdimas, toks piktas pažeminimo jausmas, kad kai Karalystėje liejasi kraujas ir sukilimas ne tiktai nesužlunga, bet atrodo stiprėjąs, paveikė ne tiktai raudonikius, bet ir bajoriškąją baltukų srovę. Vasario pradžioje pasirodymas Siemiatyčiuose stambesnio dalinio iš Karalystės, Zamečko vadovybėje, užkaitino protus ir minios lietuvių jaunimo traukė į tą pirmąją lenkų stovyklą Lietuvoje. Plepalai, kaip paprastai tokiais karštais laikais, pasakojo stebuklus apie tą dalinį, apie jo stiprumą, apsiginklavimą ir reiklumą, apie kažkokius užsieniečius, kunigaikščius ir karalius, kurie slapyvardžiais prisidengę kovoja sukilėlių gretose ir pačiu savo dalyvavimu teikia sukilimui svorį ir reikšmę, bei laimingą jo pastangoms galą."[363]. Tai Przyborowskio žodžiai.

Senis gen. gubernatorius Nazimovas buvo sukilimo nustebintas, "susyk nežinojo, kokios pozos griebtis, ir ėmėsi rusų valdžiai įprastinės priemonės: grąsinimo, paskelbto be jokio pagrįsto pateisinimo, kadangi, kartojame, Lietuvoje tuo metu viešpatavo nesudrumsta ramybė. Tatai dar labiau suerzino ir taip jau įkaitusias ir apkartusias nuotaikas." Vos savaitei praėjus po sukilimo Lenkijoj pradžios — ir kaip tik tą pačią dieną, kai lenkų Centr. Taut. Komitetas paskelbė atsišaukimą į lietuvius sukilti, — "kai Lietuvoje dar nebuvo

[363] **Dzieje 1863 roku,** III, 8.

iš Lenkijos pasirodęs joks sukilėlių dalinys, kai lietuvių Komitetas bejėgėje desperacijoje pervėlai pastebėjo, jog, vieton ginčytis apie Lietuvos nepriklausomybę, reikėjo Lietuvą paruošti kovai, kai baltukų srovė su dideliu nustebimu įsitikino, jog gruodžio mėn. suvažiavimo Varšuvoje įtaigojimai buvo savęs apgaudinėjimas, kai visi galop užklupti staigių ir nesitikėtų įvykių, negalėjo susiorientuoti padėtyje," — Vilniaus gatvių kampuose ir vietinėje spaudoje pasirodė Nazimovo proklamacija, kurios grasinantis tonas "jokiu atveju negalėjo raminančiai veikti nuotaikas, ir todėl prašovė pro šalį." Nazimovas pažymėjo, kad "kai kuriose Lenkijos Karalystės vietose piktai galvojantieji ir bepročiai (bezumnyje) žmonės" sudarė "maištininkų gaujas" ir išdrįso pakelti ginklą prieš valdžią, "niekšiškai naktį ir iš pasalų puolė ramius piliečius...," bet tokios niekšystės ilgai netruko: pasiųstoji kariuomenė išvaikė didžiumą tų gaujų, o likusieji slapstosi miškuose. "Trokšdamas jo valdžiai patikėtą kraštą apsaugoti nuo nusikaltėlių įsiveržimo iš Lenkijos Karalystės," jisai, pasiremdamas caro jam suteiktomis galiomis, skelbia Karalystės pasienio pavietuose karo stovį, nusikaltusius teisiant "pagal karo principus", ir ragina visus gyventojus "raminti neramius gaivalus, gi aiškius piktadarius ir taikos naikintojus sulaikinėti ir atiduoti į vietinės valdžios rankas... Visiškai pasitikiu, kad valstiečių klasė, jaučianti visas mūsų didžiojo Monarcho jai padarytas geradarystes, kuris ją išlaisvino iš baudžiavinės priklausomybės, neleis savęs suvedžioti ir dėtis į bruzdėjimus ir pasiliks ištikima savo priesaikai ir savo pareigoms."

Netrukus, vasario 20, Nazimovas paskelbė naują proklamaciją: "Ypatingai kreipiuosi į jus, vilniečius, kauniečius, gardiniečius ir minskiečius valstiečius, primindamas jums gerąsirdišką jūsų išlaisvinimą... Dar nėra galutinai įgyvendinta Aukščiausiojo [t.y. caro] valia, prieš jus atidaranti naują pilietinį gyvenimą ir užtikrinanti jūsų būsimą gerovę, o jau stengiamasi jumyse sužadinti piktus nedėkingumo jausmus ir bunto prieš tą Monarchą, kuriam esate skolingi už tą gėrį! Privalote ... sulaikyti kiekvieną ... atiduoti jį į artimiausios valdžios rankas."

Pačiame Vilniuje, vasario 2 atsišaukimas griežtai uždraudė vilkėti "lenkiškus tautinius kostiumus, konfederatkomis vadinamas kepures ir metalinėmis sagomis diržus". Namų, viešbučių ir fabrikų savininkams įsakyta, griežtos bausmės grėsmėje, pranešti policijai apie kiekvieną nauja atvykėlį. Po penkių dienų pasirodė caro reskriptas: "su ginklu rankose suimtieji maištininkai" atiduodami karo lauko teisman, kurio nuosprendžiai vykdytini "nusikaltimo vietoje". Prasidėjo Lietuvoje karinis, smulkių carukų vykdomas režimas.[364]

Pagal Przyborowskį, "lenkiškai" galvojusiai Lietuvos inteligentijai dabar parūpo pavaizduoti, "kad Lietuva ir Rusia yra tokia pati Lenkija, kaip ir Karalystė, ir sudaro su ja neišskiriamą vienumą, pasiruošusią pakelti visas jos nelaimes ir visą šlovę." Tad komisaras Du Laurens "nesiliovė raginęs baltukus, kad jei raudonikiai nieko neveikia, nieko neparuošė, tai jie, tai yra baltukai, imtųsi veikimo iniciatyvos". Gi Jan Koziell-Poklewskis 1872 m. parodymuose sakė: 1863 metais "Staigiai paskutinėmis sausio dienomis Vilniun atvyko Jozefowicz-Piotrowskis su sausio 23 manifestu ir su žinia, kad Lenkijos

[364] **Dzieje 1863 roku,** III, 9-16.

Arthur Grottger:
“Lithuania 1863” — **Šaukia**

Karalystėje sukilimas jau prasidėjo. Ši žinia mums buvo pranešta viso Komiteto akivaizdoje, ir visi vienbalsiai atsiliepė, kad mes už nieką neatsakome, kad niekas nėra pasiruošęs ir kad mes turime raštišką pažadą, kad Centrinis Komitetas neprileis prie sukilimo. Gi tuo tarpu sukilėliai užėmė geležinkelį nuo Varšuvos iki Gardino, Roginskis įžengė į Gardino gb, Mierosławskio agentas Bukowieckis pradėjo Švenčionių paviete. Vienu žodžiu, pradėjo ir be mūsų leidimo. Tada Komitetas, regėdamas, kad nieko kito nebeliko, pasiuntė mane Petrapilin pas Sierakauską, gauti gen. štabo žemėlapį ir nuvežti pinigų studentams ir karininkams, kurie norėjo atvykti kraštan ir neturėjo lėšų. Aš neilgai išbuvau Petrapily. Sierakauskas man sakė, kad žemėlapius pasiuntė ir pinigų nereikia. Tik prašė važiuoti Maskvon ir asmeniškai pasimatyti su Zviežđovskiu. Až nuvykau Maskvon ir Zviežđovskiui pranešiau apie sukilimą.” Zviežđovskis žadėjo vykt į Borisovą, kur Koziellas susitiko su poručiku Ciundzieveckiu, paskui Gardine matėsi su Wróblewskiu, kuris jam liepė vykti pas gen. Liangevičių susitarti dėl veiksmų suderinimo, ir jis nuvyko Varšuvon, su Liangevičium nesusitiko, bet ten sužinojo apie perversmą Lietuvos Komitete.

Smirnovas iš Lietuvos archyvų cituoja Apolonijos Daliauskaitės Sierakauskienės atsiminimų papildymus. Esą, Koziellas atvyko Petrapilin raginti priimti, kaip seniau buvo sutarta, “etmono valdžią Lietuvoje”, bet Sierakauskas nesutiko: “Zigmas atsakė aštriai, ‘sąjūdžio partijai’ prikišdamas savo reikalų nesuderinimą su didžiumos valia krašte. Jis teiravosi, o kur ginklai, kur pinigai, kur krašto pasitikėjimą turį žmonės?”

Gi tuo tarpu Geištaras, Minsko gb dvarininkas Aleksandras Oskierko, Gardino gb maršalka grafas Viktoras Starzynski, “prie kurių galop prisidėjo

ginčų Lietuvos raudoname Komitete nuvargintas" Pranas Daliauskas vasario 7 d. Vilniun sukvietė suvažiavimą, "kad galutinai sutarus kas veiktina įvykių akivaizdoje ir kokio nusistatymo imtis. Tasai susirinkimas įvyko su Nazimovo žinia, kuriam buvo pasakyta, kad bajorija nori pasitarti apie galutinio valstiečių klausimo sutvarkymo būdus." Suvažiavo gana daug dvarininkų, veik visi taikos tarpininkai, daugelis maršalkų, anot Przyborowskio didžiumoje nusiteikę gana niūriai, "daugelis baiminosi skerdynių iš valstiečių pusės, ir beveik visi smerkė perankstyvą sukilimą, kuriam, bent Lietuvoje, nebuvo padaryta jokių pasiruošimų, kuris Lenkijos neišsikovos, bet gali ją pražudyti jei ne amžinai, tai bent ilgam laikui. Vistik didelė didžiuma teigė, kad sukilimas neabejotinai yra baisi nelaimė, tačiau jo šalintis negalima ir neprivalu, viena, kad pasauliui uždokumentuoti, jog Lietuva sudaro neišskiriamą Lenkijos dalį, o be to, jei jau kartą imtasi ginklo, tai ne laikas diskutuoti, reikia smogti 'į veiksmų plieną', kaip sakė poetas. Tokia nuomonė buvo pripažinta teisinga, kadangi nors susirinkusieji matė, kad neįmanoma galingą Rusiją įveikti, vienok kas gi gali pramatyti kaip įvykiai dėstysis Europoje? Juk neseniai Italija išsilaisvino. ... Todėl nei akimirkai niekeno galvoje nekilo mintis, kad Lietuva galėtų ramiai laikytis, Karalystėje vykstančios kovos akivaizdoje. Susirinkusieji žinojo, kad ir netiksliai, apie ginčus raudonajam Lietuvos Komitete, apie Kalinausko reikalavimą, kad Lietuva nieku nebūtų priklausoma nuo Varšuvos, ir griežtai smerkė tokios rūšies projektus. Vienas Minsko gb gilumos dvarininkas su ironija teiravosi pas Aleksandrą Oskierką: 'Ką ten pas jus pliauškia apie kažkokią savistovią Lietuvą?' Taigi, niekas negalvojo apie atskirumą ir nepriklausomumą nuo varšuvinės organizacijos, anaiptol, nutarta su ja susisiekti ir sukurti visiškai jai pavaldžią valdžią."

Anot Przyborowskio, "Susirinkusių tarpe veikliausias ir energingiausias buvo tulas Jeronimas Kiniewiczius, sūnus emigranto, kuris 1831 m. drauge su Prozoru kėlė sukilimo vėliavą Minskijoj, žmogus jaunas ir karštuolis, kurį laiką sukinėjęsis tarp lenkų universitetinio jaunimo Maskvoje ir Petrapilyje, o dabar į Vilnių atvykęs su projektu sukelti sukilimą prie Volgos tarp totorių ir tam ieškąs paramos, visų pirma pinigų. Taigi šiame dvarininkų susirinkime jis pasiūlė valdžią patikėti vienam asmeniui... Ta mintis susilaukė visuotino pritarimo šiuose žmonėse, augusiuose tradicijoje, kad stiprios valdžios stoka pražudė Lenkiją. Su ta mintimi sutikta principe... Vienok Starzynskis išsigando tos pavojingos garbės. ... Todėl Kinevičiaus sumanymas Lietuvoje sudaryti diktatūrą neišdegė, ir nutarta sudaryti kolektyvų organą iš šešių narių, Varšuvos pavyzdžiu." Išrinkti: kng. Mikalojus Giedraitis, Jokūbas Geištaras "iš Žemaitijos, žmogus išprusęs, senų knygų ir spaudinių rinkėjas, karštas patriotas su lengvu raudonu atspalviu", Antanas Jeleńskis, Minsko bajorų maršalka Lappo, Aleks. Oskierką ir grafas Starzynskis. "Šiam kiaurai bajoriškam organui, tačiau didžiumoje turinčiam raudonai-sukiliminį atspalvį, vilniškis suvažiavimas su pilnu pasitikėjimu ir tiktai lietuvių tarpe sutinkamu drausmingumu, patikėjo provincijos likimą ir, pavedant susiprasti su Varšuva, tuo terminu suprantant ne tautinę Vyriausybę, bet baltukų Direkciją, įsakyta veikti priklausomai nuo aplinkybių." Jeleńskis nuvyko Varšuvon ir parvežė žinią, kad Direkcija smerkia sukilimą ir pataria susilaikyti nuo dalyvavimo ginkluotame

sąjūdyje, tačiau, "atsižvelgiant į Prūsų įsikišimą, ... Varšuvos baltieji galvojo, kad reikia nepasisakyti viešai prieš sukilimą, o laukti įvykių eigos." Tatai "nelabai patiko" naujajam komitetui, kuris stebėjo raudonikių vedamą propagandą. Esą, kad padarius galą "toms pražūtingoms Lietuvos pretenzijoms į savistovią veiklą ir kad sulaikius kraštą nuo nelaiku ir nežinia ar reikalingo griebimosi ginklo", komitetas išleido brošūrą: "Lietuvio Balsas kaipo savo tikėjimo išpažinimas ir elgesio programa", parašytą Geištaro ir Oskierkos, kurioje "smerkiamos teorijos apie atskirą Lietuvos ir Rusios valstybinį būvį, jos vadinamos išdavimu", nemeta sukilimui prakeikimo, bet pataria laukti. "Tačiau tai buvo dykumoje šaukiančiojo balsas. Lietuvoje, kaip visur buvusios Lenkijos žemėse, buvo daugiau nei pakankama karštų galvų, dviejų metų agitacijos sujaudintų aistrų... Galop, naujojo Komiteto veiklą šia prasme suparaližavo varšuvinė Laikinoji Vyriausybė, sausio 29 d. paskelbusi karštą atsišaukimą 'į brolius lietuvius'. ... 'viso uždavinio mazgas glūdi Lietuvoje ir Lietuvos sukilimas nulemia Lenkijos prisikėlimą ir priešo mirtį... didysis tėvynės išlaisvinimo darbas pradėtas valstiečių nuosavybės įteisinimu..., valstiečių kraujas nekartą užtikrino mums pergalę'. Atsišaukimas baigia Lietuvos ir Žemaitijos šaukimu į sukilimą, 'kurio pirmasis aktas turi būti tučtuojau suteikti valstiečiams žemę.' "

Pagal Przyborowskį, žemės atidavimas valstiečiams "gana nemaloniai nuteikė lietuvių ir baltgudžių dvarininkiją", kuriai atrodė, kad Varšuvos Valdžioje sėdį žmonės "nori sukilimą išnaudoti, kovos už nepriklausomybę priedangoje įvykdyti socialinį perversmą". Tačiau "visiems kraštutiniems protams, jaunimui, sukiliminiams gaivalams, per du metu maitinamiems greito atpildo pažadais, tasai atsišaukimas buvo žiežirba, mesta į parako statinę. Taigi, priešingai bajoriškojo komiteto ketinimams, priešingai raudonojo Komiteto nustulbimui, jam besidraskant pykčiu, jog nieko neparuošė sukilimui, besiteisinant prieš savo sąžinės išmetinėjimą tuo, kad sukilimo nesitikėta taip greitai, — savaimingai, be atsiklausimo vilniškių organų, be jų įsakymų ir pagalbos, pradėjo kurtis daliniai, pirmiausiai Žemaitijoje, paskui Vilnijoje, galop Baltstogės srityje."[365] Lietuviškoje Sūduvoje sukilimas buvo iš Varšuvos vadovaujamas. "Neturime įrodymų, kad būtų pastebėtas koks separatizmas nuo Varšuvos, kad trauktų prie Lietuvos, prie jos centro Vilniaus, užtat turime čionai atsišaukimų ir laikraštį lietuviškai rašytą. Užnemunė ... rišosi visais žvilgsniais tiesioginiai su Varšuva."[366]

---

[365] **Dzieje 1863 roku,** III, 17-24. Koziell-Poklewskio ir Sierakauskienės duomenys imti iš Smirnovo **Vosstanije v Litvie i Bielorussii,** 127-128, 363 išnašo 23, — patys parodymai — **Revoliuc. Podjom,** 174-5, 212.

[366] A. Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas Lietuvoje,** 33.

XX. PERVERSMAS LIETUVOS POGRINDYJE

Kaž kada po sausio 23 d. Lietuvos Provincinis Komitetas išleido nedatuotą atsišaukimą lenkų kalba:

"Broliai! Karalystė sukilo — mūsieji kiekvienoje vietoje muša maskolius! Kraujas, kuris liejasi anapus Nemuno, šaukia mus prie ginklo! Tad ir pas mus artėja kova su grobiku už mūsų šventas teises, už mūsų laisvę! Tad drauge ir sutartinai, o Dievas mums padės!

Dieve gelbėk Lenkiją!" (Du antspaudai: vienas su herbu, kitas su užrašu "Odwaga—Rozwaga" — "Narsa—Išmintingumas".

Atsiliepdamas į Varšuvos "Vyriausybės" atsišaukimą "Į Brolius Lietuvius", Kalinausko vadovaujamas Komitetas paskelbė šį spausdintą — lenkų, ir atskirai "žemaičių" ir gudų kalbomis: (lenkiškame tekste įvadas "Laikinoji Provincinė Valdžia Lietuvoje ir Balta Rusioje, Tautinės Lenkų Valdžios vardu skelbia) —

"Manifestas wiresnibes linku

Wiresnibe linku (Polszczios) aprejszkia Letmvaj, Gudam, Žemajcziom ir kitom szalim užujimtom Maskolu czias prowas:

§ 1. No szias dienos wisi gaspadorej ir kiti giwintojej bet kokios wieros ira walni lig szlektos senobės.

§ 2. Wiresnibe linku ataduoda gaspadoriam wergiju ir karalaucziznu lig wiekej be iszsipirkimu ir mokestu, tu žemi, kuriu lig sziol turėjo, o wisu paredku wiresnibes Maskolo nekina, bo szioj žeme Linku, o ne Maskolo. [Lenkiškame tekste: Tautinė Lenkų Vyriausybė atiduoda sėsliems, dvarų ir iždiniams valstiečiams amžiniems laikams visiškon nuosavybėn be činšų ir išpirkimų tą žemę, kurią jie ligi šiol turėjo, ir visokius Maskvinės valdžios potvarkius skelbia negaliojančiais, nes...]

§ 3. Dabargi gaspadorej atliki ponajs szios žemes pawidni ju gint no Maskolo. [Lenkų tekste: "Valstiečiai už tai privalo, kaip bajorai, ginti lenkišką kraštą, kurio piliečiais jie nuo šiandien yra."]

§ 4. Kumpinikaj, služelnikaj, actauini [paleistieji kareiviai ir visi bežemiai] ir kiti, kurie ajs gintu Tewines no Maskolo, gaus užtataj anis arba ju gimines mažiausia tris morgias žemes.

§ 5. Wiresnibe Linku atatejs paskum tem ponom, kurie dabar duos apieras. [Lenkiškame tekste: "... iš valstybinių lėšų atlygins dvarininkams už jų pakeltas aukas."]

§ 6. Kas tiktaj nepaklausis szito manifesto ar ponas, ar gaspadorius, ar perdėtinis, arba koks kitoniszkas užtaj bus korotas Linku sudu wajskawu.

Diewe, iszgelbek Tewini. [Bože zbaw Polskę.]

Raszitas Wilniuje 1863 metos 1 denoj wasorio."

Antspaudas: "Kom. Pr. Litewski. Organizacja Narodowa."[367]

Prie teksto, kurį 1863 III 29/17 Šaukoto bažnyčioje skaitė filialistas kun. Simonas Jakavičius, pastarojo byloje yra ir šis lydimasis raštas lenkų kalba:

[367] Lenkiškas originalas kun. Simono Jakavičiaus byloje — P. Kubicki, **Bojownicy Kapłani...,** II d., II t., pp. 320-323. Lietuviškas tekstas — **Vosstanije v Litvie i Bielorussii,** p. 3; nedatuotas atsišaukimas — **ibid.,** p. 1.

“Lenk. Taut. Valdžia įsako kunigui Simonui Jakavičiui, Šaukoto filialistui, mirties grėsmėje, kovo 29(17) Šaukoto bažnyčioje paskelbti Lenkijos Tautinį Manifestą ir visus žmones prisaikdinti ištikimybe ir klusnumu. Rząd Narodowy Polski 1863 m. kovo 29(17).”

Čia skaitytojui patariama šį Ukmergės pavieto Debeikių valsčiuje 1863 m. balandžio mėn. užtiktą lietuvišką tekstą palyginti su lenkišku ir kitu lietuvišku Varšuvos manifesto tekstu mūsų pp. 49-50, kur nurodytos ir bolševikų autorių praleidžiamos vietos. Beje, K. Sideravičius, savo šaltiniu nurodydamas A. F. Smirnovą, teigia tarsi šiuo manifestu “1863 m. vasario 12 d. Lietuvos provincijos komitetas pasiskelbė revoliucine vyriausybe, vykdančia valdžią Lietuvoje ir Baltarusijoje,” — taigi primesdamas vėliau Geištaro Vadybos naudosimą vardą. Anot Sideravičiaus, manifesto “svarbiausieji teiginiai: panaikinamos luominės privilegijos, skelbiama visų piliečių lygybė; valstiečiams atiduodamos be činšo ir išpirkos tos žemės, kurias jie ligi tol valdė; bežemiams žadama duoti po 5 margus; manifestas kvietė valstiečius ginti kraštą”.[368] Argi?

Pagal Przyborowskį, tasai “savaimingas sukiliminis sąjūdis visame Lietuvos plote” įtikino ir bajorijos išrinktąjį komitetą, “kad nėra ko laukti, kad reikia energingai imtis reikalo ir sukilimą deramai kreipti. Kovo mėn. prasidedanti Vakarų valstybių akcija..., juo labiau skatino bajoriją paremti Mackevičiaus, Narbuto ir kitų sauvališkai pradėtą sukilimą. Bet norint tai padaryti, reikėjo pirmiausia sutvirtinti savo padėtį, kuri, tiesa, kaip kilusi iš rinkimų, turėjo po savim legališkiausią, teisiausią pagrindą, tačiau neturėjo jokios reikšmės pas varšuviečius suokalbininkus, kaskart drąsiau vaidinančius vienintelės vyriausybės, su diktatūros galiomis, vaidmenį. Laikinoji tautinė Valdžia Varšuvoje žinojo apie Lietuvos raudonojo Komiteto esimą Vilniuje, bet visai nežinojo, o jei žinojo tai nepripažino, kažkokio naujo bajoriško Komiteto. Tad reikėjo santykius sutvarkyti, raudonąjį Komitetą su Kalinausku priešakyje nušalinti, ir atsistoti išimtina ir vienintele valdžia visai Lietuvai ir Baltgudijai.” Przyborowskis užbėga įvykiams už akių, teigdamas, jog bajorų Komitetas žinojo, kad baltukų Direkcija Lenkijoj “pasidavė tautinei Valdžiai ir pakrikdė savo atskirą organizaciją”. Iš Geištaro žinome, kad Du Laurensas jau seniau, dar prieš bajorų komiteto išrinkimą, kalbino jį ir porą kitų, važinėjo Varšuvon, ir galop iš Stepono Bobrowskio parsivežė mandatą. Przyborowskis mirė dar prieš Geištaro atsiminimų išleidimą, bet žino, kad naujai Varšuvos valdžios šakai suteiktas pavadinimas “Lietuvos provincijas valdanti Vadyba”. Jis tęsia: “Iš viso, Varšuvos valdžia nesikišo į savo naujo Wydzialo vidaus reikalus, neprotestavo prieš jo asmeninę sudėtį, sau pasilaikė tik bendrą priežiūrą jo veiksmams. Mums jau žinomas Vaclovas Przybylskis, kuris, nugirdęs apie sukilimą, apleido Vologdą, atsistatydino iš mokytojo vietos ir per Petrapilį nuvyko Varšuvon, ten gavo vyriausybės sekretoriaus Lietuvos reikalams pareigas. Jis turėjo būti tarpininku tarp Vyriausybės ir Wydzialo, ir Lietuvos reikalais turėjo daug svorio ir reikšmės. — Tvirtai nustačius savo poziciją, Vadyba nutarė baigti su raudonikių Lietuvos Komitetu, kurio narys Vladas Ma-

[368] K. Sideravičius, “1863 metų sukilimas Lietuvoje,” **Komunistas** Nr. 1(463), Sausis 1963 m. (39-45), p. 41, šaltiniu nurodoma A. F. Smirnov, **Revoliuc. sviazi,** 269, o pastarasis pasiremia gudišku 1940 m. rinkiniu.

lachowskis buvo Vilniaus miesto viršininku ir, eidamas tas pareigas, turėdamas tikrą valdžią ir jo įsakymų klausančią policiją, galėjo daug kenkti. Kovo 10 ar 11, tuo metu kai Goščoje Liangevičius skelbė savo diktatūrą, Vadyba pasikvietė lietuvius raudonikius ir pranešė jiems, kad jų Komitetas yra pakrikdomas ir liaujasi gyvavęs. *(A. Giller,* Historya II, 360, teigia, kad lietuvių Komitetas buvo paleistas Laikinosios Valdžios dekretu. Mums neteko tokio dekreto užtikti. Ano meto sukiliminiame laikraštyje "Ruch", valdžios organe, kuriame buvo skelbiami visi Vyriausybės potvarkiai, tokio dekreto nerandame. Taigi Gillerio pasakojimą tenka laikyti klaidingu.) Aišku, neapsiėjo be piktų protestų, be pareiškimų, kad jie nepripažįsta varšuvinės valdžios tokio pobūdžio nutarimų, kad Varšuva neturi jokios teisės spręsti lietuviškus reikalus, kad jie visai neketina trauktis ir tt. Ypatingai Kalinauskas karštai ir aistringai reiškėsi, bet jam kategoriškai atsakyta, kad jis ir jo draugai nedrįstų priešintis tam nutarimui, kadangi Vadyba iš tiesų neketina jų smerkti miriop, ko jie visais atžvilgiais nusipelno, bet griebsis geresnės priemonės, užsienio spaudoje paskelbs jų pavardes kaip krašto išdavikų, o jau maskoliai patys sugebės tinkamai su jais susidoroti. Tasai grasinimas paveikė, pasitraukta tyliai, pyktį slepiant širdyje, ir nors Kalinauskas pasiuntė raštu protestą Laikinajai Valdžiai Varšuvon, atrodo, kad jam netgi neatsakyta ir Lietuvos Komitetas liovėsi buvęs."[369] Iš kitų šaltinių žinome, kad Du Laurensas to protesto nepristatė: jis jį Varšuvon vykdamas išsitraukė tik 1863 m. birželio gale, kai susipyko su Vadyba. Bet štai kaip pagal partliniją vaizduoja Smirnovas:

"Bielorusijos ir Lietuvos reiklių demokratų veiklos pačiame įkarštyje, kada, atrodė, buvo arti įgyvendinimo planai sukilimą perkelti į milžiniškus visos Rusijos plotus, sukilėliams buvo suduotas išdavikiškas, atsargiai paruoštas smūgis. Vilniuje buvo įvykdytas perversmas — Kalinovskio grupė buvo nušalinta nuo vadovavimo sukilimui. Šio perversmo organizatorium ir vadovu buvo varšuviškis Žondas, save laikęs vyriausiuoju sukilimo vadovu ne tiktai Lenkijoje, bet ir Bielorusijoj, Lietuvoj ir Ukrainoj. Tojo Žondo dvarininkiškas personalas, bijodamas Kalinovskio radikalizmo ir kas kartą labiau stiprėjančio valstiečių sąjūdžio, greitai surado bendrą kalbą su vietiniais dvarponiais ir ėmėsi priemonių nušalinti Kalinovskį. Kodėl gi lenkiški žemvaldžiai Bielorusijoj ir Lietuvoj, būdami priešingi bet kokiems revoliuciniams kovos metodams ir, ypatingai, nepritarę sukilimui, prie jo prisidėjo ir pagrobė vadovybę? Pagrindinė priežastis buvo valstiečių revoliucijos baimė. Kai nepavyko atvirai nutraukti sukilimą, reikėjo gelbėti tai, ką dar buvo įmanoma išgelbėti, pareiškė Geištoras. Ir vadovybę pasigrobę, kad nuimti sukilimui galvą, dvarininkai 'pakartojo Mirabo manevrą', kaip jis vėliau ciniškai prisipažino. Jie nusistatė paimti valdžios vadžias, sukilimą nukrepti sau nepavojingu keliu, atimti socialinius obalsius ir jau sukurtus dalinius panaudoti kovai už senosios Rieč Pospolitos atstatymą. Šiam lenkų dvarponių partijos žingsniui aktyviai bendradarbiavo europinė redakcija, vadovaujama anglų konservatorių ir prancūzų aristokratų. Nugąsdinta sukilėlių demokratinių lozungų, bijodama naujos revoliucinės bangos Europoje, reakcija su imperatorium Napoleonu III priešaky davė len-

[369] Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** III, 30-32.

kų aristokratiškai partijai užtikrinimą, kad, jei pastaroji dėsis į sukilimą ir išsikovos jo pobūdžio pakeitimą, tai Vakarų valstybės savo spaudimu į carą privers jį duoti Lenkijai nepriklausomybę. Vakarų valstybių diplomatinės veiklos pagyvėjimas ir dešiniųjų gaivalų aktivizacija sukiliminėj stovykloj turėjo vieną ir tą patį klasinį pamušalą. ...

"Lietuvos provincinis komitetas, nuo sukilimo pradžios pasivadinęs revoliucine valdžia 'visam lietuviškam ir bielorusiškam kraštui', kovo vidury buvo paleistas. Kalinovskis buvo atiduotas šlėktos vadovybės teisman. (1. Eiliniam sukilėliams reikalaujant, provokacinė byla buvo nutraukta.) Jį kaltino tuo, kad, dvarininkų neprileisdamas prie vadovybės, jis, girdi, ardė (podryval) sukilusiųjų jėgas. Visi Kalinovskio potvarkiai buvo pakeičiami, jo draugai visur šalinami nuo reikalų. Proteste Varšuvos Žondo adresu, Kalinovskios taip tuos įvykius įvertino:

" 'Provincinis komitetas pasitraukia ir paklusta sukilimo vadovybei todėl, kad, pirma, nenori pradėti revoliucijai pražūtingų kivirčų ir nesutarimų, ir, antra, kadangi nesijaučia esąs pakankamai stiprus iš savo priešo rankų atimti vadovybę. Vienok komiteto nariai laiko savo pareiga drauge su tuo pareikšti, kad jie skaito revoliucijos pražūtimi ir išdavimu vadovybės perdavimą į rankas kontrrevoliucionierių — visada priešiškų ir revoliucinam sąjūdžiui iš viso, ir sausio 22 manifesto pradmenims (t.y. valstiečių išlaisvinimui. — A.S.) specifiškai, kad jie (t.y. Kalinovskis ir jo draugai — pastebi Žondo narys, paskelbęs šio dokumento tekstą. — *A.S.)* protestuoja prieš tokį Centrinio komiteto sprendimą, nusiima nuo savęs bet kokią atsakomybę prieš ateitį už visas klaidas ir visus nuostolius bei nelaimes, kuriuos atneš Lietuvos sąjūdžio vadovybė, priešiška sukilimo dvasiai ir tendencijoms.'"[370] Panašiai rašo ir Bičkauskas-Gentvila. Jau nupasakojęs "rusų karininko Korevos (Laskario)", "buv. rusų kariuomenės karininko L. Narbuto", "Maskvos ... studento F. Visloucho", "generalinio štabo kapitono Z. Sierakausko" ir "Petrapilio Revoliucinio komiteto atsiųstos rusų armijos karininkų grupės", "buv. rusų kariuomenės karininko B. Dluskio", "rusų kariuomenės majoro T. Kušleikos", "sukilėlių būriai, vadovaujami rusų armijos karininkų" ir tt. kovas "su vyriausybine kariuomene" (atseit: rusų prieš rusus?) ir visą kreditą sukroves valdžioje anuomet nebuvusiam Kalinauskui, — Bičkauskas-Gentvila galop prieina prie "kontrrevoliucinio dvarininkų vaidmens sukilime". Varšuvos vadovybę jau atidavęs baltiesiems ir priminęs Vakarų diplomatinę 1863 IV 17-19 intervenciją, jis galop rašo: "Varšuvos 'baltųjų' nurodymu, susitarę su Varšuvos Nacionaliniu centro komitetu, Lietuvos ir Baltarusijos dvarininkai kovo mėn. pabaigoje [kovo 10-11? — KR J] Vilniuje įsteigė 'Lietuvos provincijų valdymo skyrių', pavaldų Varšuvos Centro komitetui. ... Siekdamas sulaikyti tolesnį agrarinio judėjimo vystymąsi, 'Skyrius' paleido K. Kalinausko vadovaujamą Komitetą ir privertė K. Kalinauską, Z. čechovičių ir V. Malachovskį perduoti kasą ir sukiliminę organizaciją. Sutikęs buvusio Komiteto narių pasipriešinimą, 'Skyrius' ėmė grasinti išduosąs juos vyriausybei. Jau pirmasis Kauno gubernijos dvarininko J. Geištoro vadovaujamo 'Skyriaus' aktas buvo nukreiptas prieš valstiečių judėjimą. 1863 m. kovo 27 d. 'Skyrius' paskelbė atsišauki- [370]

[370] A. F. Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** 61-62.

mą, kuriame gyventojai buvo raginami ‘nurimti’ ir susilaikyti nuo ‘savavališkų’ veiksmų,” ir tt.[371]

Faktinai Vilniuje bebuvo tik Kalinauskas, Čechavičius ir Malakauskas. Jokūbas Geištaras atsiminimuose — ne parodymuose rusams — rašo: “Pas mus, kai vilniškis Sąjūdžio Komitetas neturėjo jėgos ir pajėgumo suorganizuoti sukilimą, valdžią perdavė Vadybai; visi tėvynę mylintieji žmonės atsidūrė vienoje stovykloje; žinoma, buvo ir abejingieji ir egoistai, bet ir anie nuėjo su bendra srove, tautinę organizaciją paraližuojančiųjų nebuvo. Juk žmonės, kurie 1831 m. dar neturėjo 30 m. amžiaus, priimdavo nors žemesnes apylinkinių pareigas. ... — Perimdami valdžią Lietuvoje kaip Vadyba, visada atsiminėme, kad nors iš vienos pusės esame nominuoti Varšuvos vyriausybės, tačiau vienkart, kaipo išrinktieji iš mūsų provincijų, privalome vietinius interesus derinti su valdžios potvarkiais. ... Konst. Kalinauskas, apie kurį porą kartų minėjau, vertas ypatingo priminimo... — Neturtingo Gardino gb bajoro sūnus, mokslus baigė Petrapily ir, šalia karšto patriotingumo, pasižymėjo kraštutinėmis teorijomis, mylėjo liaudį, joje matė Lenkijos ateitį, bet pergriežtai smerkė dvarininkiją, ją pažinęs daugiau iš kraštutiniai demokratinių raštų ir rusų rašytojų, nei tikrame gyvenime. Nepalyginamo patvarumo kaip ir asmeninio pasiaukojimo, tai buvo gražiausias, skaisčiausias nepalyginamo suokalbininko atstovas; to vieno žmogaus pakako už šimtus, nes jis mokėjo dirbti, aukotis ir slapstytis. Jo teorijos kartais perdaug žėrinčios ir nepraktiškos, logika vingiuota ir aistringa, bet didelė įsitikinimo ir tiesos galybė; jis buvo pravardžiuojamas chamu; jis pats tokį pavadinimą kėlė ir tarsi juo didžiavosi, aštriai pasisakydamas prieš poniją. Jis buvo Awejdės kolega iš Petrapilio laikų, vienas veikliausiųjų Sąjūdžio komiteto narių Vilniuje. Jis surašydavo laikraštukus liaudžiai. Kai sukilimas prasidėjo, daugiausiai jis ginčijosi su Varšuvos Valdžia apie Gardino gb vakarinius pavietus, nes Kalinauskas buvo ligi tam tikro laipsnio separatistas. Nepaisant jo charakteriui priklausančio pripažinimo ir pagarbos, nuoširdžiai rašydamas privalau pareikšti, kad Kalinauskas buvo nepaprastas, o pas mus gal vienintelis komisaras, didelio pasišventimo žmogus, bet visiškai stokojo platesnio požiūrio ir politinio nusimanymo. Pati polemika, kovos metu, apie Lietuvos ir Lenkijos sienas jau įrodo smulkmeniškumą, tuo momentu — netgi pražūtingą. Man pas (Praną) Daliauską pirmą kartą susipažįstant su Kalinausku, skaudžiai įsmigo jo teorija apie busimąjį sukilimą Lituvoje. Kalinausko supratimu, tegalima pasikliauti lenkiška liaudimi, tat poniją reikia palikti nuošaliai, o jei ir ji nori dėtis kovon, tai privalo eiti tarnauti sukilėlių gretose kituose pavietuose, kur jie nepažįstami. Jeigu panaši nuomonė būtų dėstoma Poznanės Kngtės ar Kongresuvkos gyventojo, tai būtų liūdna, bet ne taip ryškiai jokio pagrindo neturinti nuomonė, kadangi kiekvienas protaująs žmogus turi pripažinti, kad lenkybė Lietuvoje, Baltgudijoje, Ukrainoje ir Volynėje daugiausia atstovaujama bajorijos. Liaudis gali išlaikyti geresnių lenkiškų laikų atsiminimą, bet prie aukojimosi ir kovos patraukti tegali dvarininkų ir bajorijos pasiaukojimo ir patriotingumo pavyzdys. Kalinauskas ant kelių maldavo Daliauską dėtis su sąjūdžio Komitetu. Mano atveju, pažinojimas Kalinausko, kad ir negirčijamai įžymiausio

[371] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 237, 209.

Komiteto narių tarpe, buvo priežastimi nesutikimo nesąlyginai Komitetą sujungti su Vadyba. Kai tautinė Valdžia, regėdama Komiteto bejėgiškumą, pašaukė mūsų dvarininkų org-ją paimti valdžią kaip Vadyba, Kalinauskas parašė Valdžiai aštrų pareiškimą, išmetinėdamas, kad bajorijai patikimas sukilimo likimas. Tačiau pradžioje, jis buvo didelė talka Al. Oskierkai miesto tvarkyme.

"Netrukus po to, kai Stan. Soltanas nepriėmė paskyrimo Gardino vaivadiniu, o (Apolonas) Hofmeisteris gyveno toli, o jo pavaduotojas (Erazmas) Zablockis buvo permažai veiklus, Gardino gb komisaru pasiunčiau Kalinauską. Būdingas tada buvo mudviejų pokalbis. Daviau jam smulkias instrukcijas, o jis, išklausęs, darė savo pastabas. Kaikurių pastabų teisingumą tučtuojau priėmiau, betgi pozityviai pakartojau tai, ką laikiau pagrindiniu dalyku, būtent: kad niekur jokiu atveju nežadintų antagonizmo tarp dvarininkų ir kitų sluogsnių. Sutikau, kad jaunos jėgos pajudintų nepaneigiamą bajorijos apatiją ir sustingimą, tačiau niekad nežengtina demagogijos keliu. Ginčui baigti, galop pasiteiravau ar jis pripažįsta tamprios valdžios reikalingumą. Kalinauskas patvirtino. 'Taigi reikalauju, kad tiksliai prisiderintum įsakymams, kuriuos duodu kaipo Vadybos pirmininkas savajam komisarui.' Kalinauskas padavė man ranką ir sąžiningai derinosi su instrukcija. Kaip visi kraštutinieji, nemėgdavo opozicijos, todėl apsisupdavo žmonėmis, kurie aklai su juo sutikdavo. Taigi asmenų pasirinkime buvo labai nelaimingas; tokie: (Erazmas) Zablockis, kun. Čajevičius [Andrius Čepavičius? — KRJ], (Ildefonsas) Milevičius, (Vytautas) Parfianovičius [Red. pastaba: Anot savo seno pažįstamo Mikalojaus Marcinowskio, Parfianovičius Tomske kalbėjęs, kad tai jis išdavė jo pasu besislapstantį Titą Daliauską. Parfianovičius Tomske pakeitė tikėjimą ir vėliau ėjo įvairias valdines pareigas Sibire], Dr. Dzierzkowskis (Kaune) buvo jo kreatūros, kraugeriai teorijoj, menkystės kai susidūrė su... persekiojimu. Pašauktas į Vadybą, Kalinauskas drauge su Malakausku užtikrino didesnį energingumą, jie dalinai pritarė kai kuriems Varšuvos įsakymams, bet ir patsai Kalinauskas po kelių kovos mėnesių įsitikino, kad jo pirmykštės pažiūros buvo klaidingos."[372]

Naujoji Vadyba išleido įsakymą:

"Tautinė Vyriausybė
Lietuvos Provincijas Valdanti Vadyba

Kruvinajai kovai su grobiku išaugus milžinišku mastu, Tautinė Valdžia rado būtinu savo rankose sutelkti valdžią visiems Lenkijos kraštams, kad suteikti savo sprendimams daugiau tamprumo ir jėgos.

Šiuo tikslu Lietuvos Provincinis Komitetas pertvarkytas ir nuo šiol vadinasi Lietuvos provincijas valdančia Vadyba.

Taigi ši Tautinės Vyriausybės Vadyba visus tikruosius tėvynės sūnus, be luomo ir tikėjimo skirtumo, šaukia į glaudų vienijimąsi šventam tautiniam reikalui ir tuo pačiu beatodairiam paklusnumui valdžiai, nustatytai šalies vienintelės teisėtos vyriausybės — Tautinės Vyriausybės.

---

[372] **Pamiętniki .Jakóba Gieysztora**, II, 35-36, 48-51.

Šiuomi Tautinės Vyriausybės Vadyba patvarko:

1. Buvusiojo komiteto pareigūnai ir agentai juo greičiausiu laiku privalo prisistatyti pas savo viršininkus, buvusiojo Komiteto mandatams pakeisti naujais iš Tautinės Valdžios Vadybos, aprūpintais žemiau pridėtu antspaudu.

2. Visokie įgaliojimai ir mandatai, turį buv. Provincinio Komiteto antspaudą, yra atšaukti ir laikomi negaliojančiais.

3. Visi piniginiai įmokėjimai ir aukos lenkiškam iždui privalo būti pakvituojami Tautinės Valdžios antspaudu patvirtintais šniūruotais kvitais, su mokami Tautinės Valdžios Vadybos agentams, atskiru mandatu įgaliotiems mokesčiams ir aukoms rinkti.

4. Kiekvienas krašto pilietis privalo Tautinės Valdžios pareigūnams ir agentams teikti jų prašomą pagalbą, o reikalo atveju juos globoti ir slėpti nuo grobiko.

5. Neklusnumas arba apsileidimas vykdant Tautinės Valdžios ir jos pareigūnų ar agentų įsakymus, elgimasis pagal savo nuožiūrą, dabartinėmis aplinkybėmis yra valstybės išdavimas, — tuo nusikaltę bus neatidėliojant baudžiami visu lenkiškų karinių įstatymų griežtumu.

Tautiečiai! Tėvynės išlaisvinimo reikalas pradėtas! Pergalė tikra, nes su mumis Dievas!

Dieve, gelbėk Lenkiją!

Vilnius, 1863 m. kovo 11 (vasario 27).”[373]

Susipažinę su keliomis versijomis apie raudonikių ir baltukų komitetų susikūrimą bei vieno varžovo nušalinimą iš vadovybės, ir prieš atpasakodami paties sukilimo fizinę eigą, pamėginkime surasti tiesą apie sukilimo moralinius, dvasinius pradus: pasiskaitykime priešsukiliminio laikotarpio propagandinius leidinius.

XXI. ATSIŠAUKIMAI Į LIETUVOS LIAUDĮ

A. Janulaitis “Karo Archyvo” 1925 m. I tome paskelbė kelias giesmes — Muravjovo Muziejuj Vilniuje jo užtiktą Mikalojaus Akelaičio byloje rankraštį, 1861 m. pavasarį kratos metu atimtą iš (mums jau pažįstamo) Antano Montvilos, Pavagaudžio kaime, Tauragės apskr. Tai buvo “Lietuvių Himnas”, anot Montvilos, velionio Sakelio nurašytas “esant jam Kražių gimnazijoj”. Tasai himnas — tai dar viena lenkų himno vertimo versija: “Neprapuls munsu Tiewine pakol mes giwensma | Neprietelus munsu žiames, wysus isznajkinsma | Nug Austrijoku, Maskolu, Prusu | Atimsim brangi tiewini munsu.” Jis paskelbė ir Akelaičio — ar tikriau Antano Baranausko — išverstas “Giesmes nobažnas”, Akelaičio išleistas Prūsuose 8 psl. leidiniu: “Szwenta Marija, priesz altorius Tawa, | Wajtojant skundžiamas ant koroniu saya, | Žmonius nekaltus Maskolėj najkina, | Kryžių ir pawejksla Tawa naikina.” Ir (Bože, coš Polskę vertimas) “Diewe, kurs Lankus par amžių daugine | Ant sparnu Tawa apiekos

[373] **Vosstanije v Litvie i Bielorussii...,** 11, originalia lenkų kalba ir vertimas. Ne tiek tikslus vertimas — A. F. Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Bielorussii,** 174, 368, cituojama iš E. Maliszewskio **Bok 1863,** pp. 74-75.

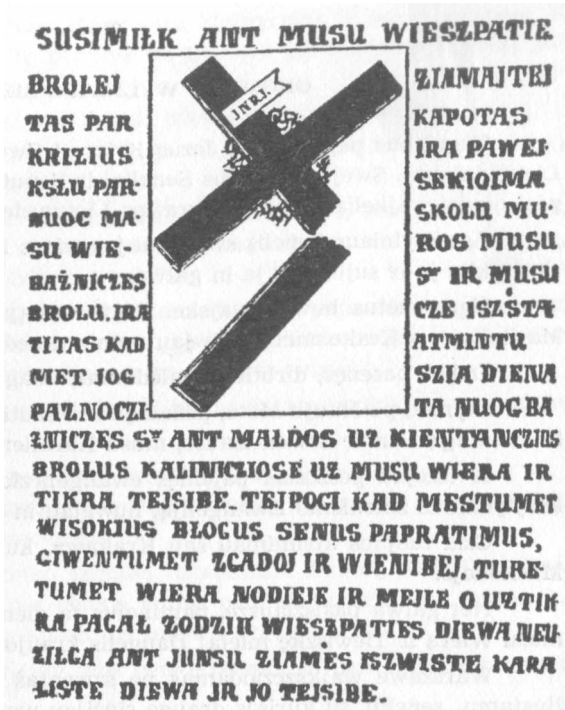

neszojėj... Kialeme maldas priesz altorius Tawa | Tewine walna granžink macie Sawa." Janulaitis paskelbė ir pastarosios giesmės gudišką vertimą, jo gautą iš Vilniaus adv. Tado Wróblewskio. Po to jis paskelbė kitus ano meto dokumentus. du ranka rašytus spausdintomis raidėmis atsišaukimus, irgi rastus Muravjovo Muziejuje — viduryje sulaužytas kryžius ir šie tekstai:

L

Susimilk ant musu Wieszpatie. Brolej žiamajtej tas parkapotas križius ira pawejkslu persekioima nuog maskolu musu wieros musu bažniczes sw. ir musu brolu, ira cze iszstatitas kad atmintumei jog szia diena paznoczita nuog bažniczes sw. ant maldos už kientanczius brolus kalinicziose už musu wiera ir tikra tejsibe. teipogi kad mestumet wisokius blogus senus papratimus, giwentumet zgadoj ir wienibej, turėtumėt wiera nodieje ir mejle o už tikra pagal žodžiu Wieszpaties Diewa neužilga ant junsu žiames iszwiste karaliste Diewa jr Jo teisibe. [žr. nuotrauką.]

2.

Brolej Žemajcziaj!

O taj križius sukapotas Maskolajs Warszawoj 1861 metusi 8 balandi. Tada užmusza be skajtlaus žmonių, wiena kunigą ir nuplesze bažniczes. Delto szaukieties prie Diewa kad iszgielbetu nu maskolu nepretelu wierus musu.

3.

GROMATA WYLNLAUS SENELIO*

Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus! Swejki gywi, mieli mano broliai Lietuwininkaj. Swejki gywi jus Seneliai ir Senutes, jus Berneliaj ir Mergeles, wisi o wisi wajkeliai tos musu gražios Lietuweles!

Asz Wylniaus Senelis swejkinu jus wisus lejsdamas szitą gromatą. Perskajtykite ją ir sujimkite ja in galwą.

Ilgus metus buwau wajske. Prancuzmety wajawojau su Prusokajs ir Maskoliajs, o Krakusmetij teip-jau namie nesėdėjau.

Dabar pasenęs, dirbtie negalėdamas, ubagauju.

Szymet, po Nauju Metu, pažadėjau keliautie in Czenstakawą, aplankytie Stebuklingą Panelę Szwencziause, musu Karalienę.

Ir iszejau peszczias pajemęs ewangeliczką. Ir ejdamas per swietą, o skajtydamas žmoniems Ewangeliją, nuwejau in Warszawą.

Czia tuojaus atsiminiau sau Krakawą, kur Krakusmetij muszemesi su Maskoliajs.

Net galwa pasisziausze, paminėjus tą dieną. Kiek ten wajsko dingo už musu Wierą ir Tiewiszkę mielą! Daugelis kraujo patekėjo!

Warszawe wajkszcziodamas po szwentas bažnyčias, sutikau daug pažinstamu seneliu, su kuriajs drauge siužijau wajske.

Ir wisi susznekejome praszytie kunigu Warszawo, kad atgiedotu egzekwijes už duszeles musu sebru, užmusztu po Grakamu.

Kuningeliai, Diewe duok jiems swejkatą, prižadėjo mums seneliams dowanaj atgiedotie tas egzekwijas.

Ir Panedelije, ant rytojaus po szwentam Motiejuj daugumas swieto susirinko in bažnyczią.

Wisi melsdamiesi, szirdingai meldesi, ba tejp priguli melsties už tu duszeles, kurie numirė už sawo Wierą ir Tewiszkę.

Gražiaj pasimeldėm bažnyczioj, wisi iszejome ant ulyczios su procesija. Sztaj rajti Maskoliaj zowada iszszoko ir eme najkytie susirinkusi swietą. Mat Maskoliams nepatiko ta małda už tuos, kurie su jajs wajawojo, gindami sawo Wiera ir Tewiszkę. Taigi arkliajs mindžiojo ir bizunajs kapojo žmones.

Utarninke, wisi raudodami, apsiwiłko juodajs rubajs.

O dusaudami werke ir balsu szauke: Diewe! Diewuleli! Už ka-gi mus tejp sunkiaj koroji! Argi jau tos gadynes sulaukėme, kad mums ir melstiesi nawalna!

O tuo tarpu ponaj iš wisur susirinken kuopoj šnekėjo, kajp gaspadoriams ir wargdieniams kiemioniams geraj padarytie ir jums warguose padėtie. Ir sutarė, kad gaspadoriaj galėtu iszpirktie lauką ir namus ant locnasties, ir tejp pamaži stotiesi lygiais szlektoms.

* 1861 m. byloje — žr. pp. 220-221.

Seredoj susirinko swietelis Karmalitu Bažnyczioj ir labai meldiesi, o pasimelden norėjo padekawotie ponams už tai, kad jie susznekejo geraj padarytie.

Ir ejnant tam swieteliui pas ponus, užpole ant jo Maskoliaj.

O tuo metu, isz bažnyczios, pro kure ėjo, iszlydejo numirėli. Kuningaj nesze kryžių, abrozus ir karunas.

Maskoliaj priszoke prie tu kunigėliu, sulaužė kryžių, sukapojo abrozus, o kazokaj ir czerkisaj injojen in bažnyczią, tejp bajsiaj sumusze wieną kunigą, kad badaj jau numirė tas dwasiszkas tewelis.

Ponaj apej taj dasižinojen, — ba jiems tuojaus papasakojo wienas isz ju, kuri tejpjaugi Maskoliaj sumusze, tekini bego pasižiuretie kas te darosi ir pasigajletie muszto, arkliais mindžioto ir paniekinto swietelio.

O Maskoliaj kaip eme szaudytie, taj ir ant dajkto penkis wyrus pad jo, o daugumą ronijo.

Tejp nekaltaj kraujas patekėjo ant Warszawo ulycziu.

Ir nustojo Maskoliaj szauden, o žmonys pajemen penkis kunus penkių muczelninku iszkele dideles szermenis.

Ant tu szermenu susirinko szimtas tukstancziu žmonių Katalikaj, Prusaj ir Žydaj drauge lydėjo tuos penkis kunus penkių muczelninku, kurių duszios nuwejo pas Poną Diewą apsakytie musu wargą.

Ir int wjeną duobę nulejdo tuos penkis kunus su penkiomis erszkeczių karūnomis.

Ir meldėsi swietelis, praszydamas Diewo, kad ant Lenku ir Lietuwiu susimylėtu.

Paskuj ponaj suwejen kuopon surasze gromatą pas Maskolijos ciesorių, kad padarytu nekaltiems teisybę ir sugrąžytu musu Tewiszkę.

Kunigaj, Ponaj, Mieszczionys, wargdieniaj, Prusai ir Žydaj, gyvenantieji Lenkuose, mokantieji raszytie, pasirasze ant tos gromatos.

Ir asz senelis tejpogi pasirasziau.

Ir jus, mieli broliaj, kurie mokate raszytie, pasiraszykite ant tos gromatos, praszydami, kad mums cars sugrąžytu musu Tewiszkę.

O neužmirszkite pasimelsti už duszeles tu penkių muczelninku.

Bukite swejki mieli mano broliaj ir sesereles!

Tegul Diewas Tewas ir Sūnūs ir Dwase Szwenta asti su Jumis per amžinus amžius.

Vylniaus Senelis

Raszyta Warszawe,
dienoj Szwento Kazimieriaus,
Lietuvos Kuningajkszzczio,
Lenku Karalajczio.

4.

PASAKA SENELIO

Suraaze Wargdienelis isz Lietuwos

Pasakykie ger's žmogeli,
Daug datyres tu seneli,
Argi wargą mes bewargsim'
Po Maskoliais amži bajgsim?

Kas taj mate, mieli broliai
Kad wargintu mus Maskoliai
Tikt atminkim senas dienas
Ir tas musu garsias wajnas.

Kajp Kasciuszka wajawojo,
Kajp Krakusaj rajti jojo,
Gintie Wierą nuo pagonu,
O awę nuo newidonu!

Matgi Lankaj susznekejo
Ir tewiszkej teip padėjo:
Kad jo kožnas luošu butu,
O newale griute griutu.

Taj Maskoliams nepatiko,
Iszto wajna tuoj isztiko;
Ant wajnos Prusai bego:
Ir jiems Lankaj nepamėgo.

Ir kariawo majsztą dare,
Koliaj Lankus neiszware.
Apgaletas nabagelis
In tolimas bego szalis.

Ir už mariu ir už juriu
Buwo Lanku daugis buriu
Pas Prancuza par aukseli
Nesze sawo jie wargeli.

Niekas tenaj ju nebaude
Kajpo brolius wisi glaude;
Niekas Lankams to nekluwo,
Nes Prancuzas luosu buwo.

Bet pagelbos te negawo:
Mat Prancuzas pats kariawo,—
Wokiecziams in pludres szaude,
Nes jie žmones wargais spaudde.

O tuo tarpu žeme musu
Nuo Maskolių ir nuo Prusu
Wargajs, bedomis sutino
Is suslego lyg nuo szwino!

Maskoliaj ypačiaj spaude:
In rekrutus wyrus gaude,
Ir tolimon szalin ware,
Lasdomis musze, bajsiaj bare.

Ir mokesczių daug uždejo,
Kad wargdieniaj n'isztesejo;
Liepia pijltie magaziną,
Tartum maista mums gamina.

O neduoda mums nij grudo —
Wis surija gerklė brudo,
To Maskoliaus wargintojo,
Luosu žmonių žudintojo!..

Ką pelnejes atidavęs,
Wajskan ejke jaunikewęs,
Meske paczia su wajkeliajs,
Atsiswejkink su teweliajs!

Sawo kalbos negirdėsi,
O bažnyczios neregesi,
Ir in niekus pats pavirsi,
Swetimoj szalij numirsi...

Arba wajskuj jau netikęs
Be swejkatos ir nuplikęs
Grijszke namon nenaudeli,
Ir žinokis nabagėli!

Seni žmonijs dori buwo,
Taj piktuman nepakliuwo,
Maskoliaj gero nežina,
Tajgi pikto mus mokina!

Bažnyczias szwentas užeme,
Kunigus musu isztreme,
Liepe jiems neszioti barzdas,
Kalbetie Maskoliui małdas.

Jaj kas priešai ką tarytų —
Siberijon nuwarytu!
Ir prikałtu prie karuczių,
Kastie aukso ir žibucziu.

Lankams wałdant kitejp buwo:
Žmonijs warguose nežuwo!
Mokestis lengwas mokėjo;
Luosi trauke, kur norėjo.

Kajpgi Maskoliaj užejo,
Tuoj pagalwę mums uždejo,
Ir Kalnenus ir Žemajczius,
Luosus werte in werguczius.

Wargus musu Lankas žino
Akys, kojos jam sutino,
Ilgaj graudžiaj beraudojant,
Swetimszalij, beklaidžiojant.

Bet girdekit, kas isztiko —
Maskolius bajme apniko!
Su Prancūzajs Lankaj ejo,
Maskwa užimtie žadejo.

O Maskolius ką-gi dare? —
Su Wokieczajs susitarė,
Ir pinigajs dikcziaj sėjo,
Kur su wajsku negalejo.

Wisajp suko ir melawo,
Ir mokejo ir kariawo,
Kol Prancuzą nudowino
Int newalę nupleszkino.

Prancuzuj tekus newalen
Maskolius weržasi galen,
Eme žmonijs weł wargintie,
O nieks nedryso ju gintie.

Betgi tuo tarpu pamaži,
Ta prancuzu žeme graži,
Wel luosybę sau įgijo.
Piktą karalių iszwijo.

Iszwijen piktą wałdoną,
Apsirinko gerą poną.
Ir wel eme wajawotie,
Maskoliams per strenas twotie.

O atriszen apiwaras
Dikcziaj pere jiems nugaras,
Newieną sudauže botą,
Ir atkirto žemes szmotą.

Sutikimo musztas prasze.
Taj Prancuzai tejp parasze:
Kad luosybe wisiems butu,
Žmonijs warguose nežutu.

Nors Maskolus prižadėjo,
Betgi žodžio n'isztesejo:
Mat Prancuzas dabo sawęs,
Su Ausztroku wajną gawęs.

Tas Ausztrokas nedoringas,
Kajp Maskolius netejsingas:
Užėmęs žmonių galijbę
Paniekino jų teisybę

Tą Prancūzas dažinojęs,
Wajskui žirgus pabalnojęs,
Traukte trauke ant pagono,
To Ausztroko newydono.

Szaude, musze net marmejo,
Kraujas srowemis tekejo —
Ir Prancūzas wirszu gawo,
Wergus žmones iszwadawo.

O kad žmonijs nekariautu,
Swietelis luosybe gautu,
Ciesoriui waldžia sutrynė,
Koneweiktie jiems užgynė.

Ir po wisus žemes krasztus,
Iszlejdo raszytus rasztus,
Klausdami, kaip nori žmonejs,
Wargdieneliaj ir kiemonijs.

Kaip sawe gejdžia redytie?
Kokios waldžios nor klausytie?
Ir waldonus kokius giria?
Katra karalių sau skiria?

Ir pas mus kłaustie ketina,
Kas musu szirdijs ramina:
Ar czia likus su Maskoliajs,
Ar su Lankajs musu broliajs?

Kad isztruktie isz negandos,
Neužmirszkit tos walandos,
Kajp kłaus jusu su tuom tiktie,
Ko atstotie su kuom liktie?

Arielkos geren laukite
Proto galvoj' saugokite
Ir turėkit' stiprą walą
Sau aprinktie luosą dalę.

Norint pluszniaj bezaunioja,
Prastus žmones bepainioja:
Maskolis luosybę duosiąs,
Ir mus wargus bewaduosiąs.

Newierikt', mieli broliai!
Kitaip misilija Maskoliaj!
Daugel mumis prižadėjo,
O kiek jie isztesejo?

Rods dabar duoda luosybę
Ir šiokią-tokią gerybę,
Bet du metu liepia lauktie,
Jungą newalios betraukti!

Pluszkiai plauszkia, pasakoja,
Kad taj ponaj wis pajnioja,
Pati Ciciorių sau lenkia,
Žmonis, kajp nori, įkenkia.

Kas tajp sako, tas meluoja,
Arba szneka lyg sapnuoja,
Kad ciecorius tikt, noretų,
Gerai mums daryt galetų.

Ir ponaj jo nepalinktu,
Ir niekas jam neužkenktų,

Wergus luosajs pastatytie,
Žmonėms lauką iszdalytie

Jeig jis wejkia, kajp iszmanęs,
Szi pakwęs, tą iszganęs,
Sziuos Siberijon nuwaręs,
Nekaltus, turme uždaręs!

Waj broliai! gero nebus
Koliaj kęsime Maskolius:
Taigi drąsiaj pasakykim,
Sawo norą isztarykim.

Prie Lanku wisi szaukimes
Iszvieno prie ju glauskimės:
Ba su Lankajs, kaip sutiksim;
Szlektomis bajorais liksim'.

G a l a s

5.

OD STARAHO DZIEDA

(Įvadas — kitokis nei lietuviškam tekste, bet "Hutorka staraho Dzieda na Bielarusi" eilėraštis griežčiau paneigia paskalus, kad ponai kliudo laisvei; be to, gudiškas tekstas kursto sukilti, mini ir "Mieroslauskį su Žalnieriais". Tad tą skirtingą dalį čia perspausdiname originalo kalba):

Czyż pany pierekupili
Jak ich u Sybir walaczyli
Jak usiu szlahtu kasawali
I majątki adbirali.

Tak samo i z mużykami
Oy Maskali choczć sami
Kab ñas pany pilnawali
Szatacca nie pazwalali

Szto kažnaho najei u poru
Dla niekruckaho naporu
Kab bylo kamų ławici
I da pryjomu wazici.

A jak pryducca padatki
Dziaruč z pana choć astatki

Niechaj sabie pany prawiuć
U dwor im akzekucyiu stawiuć.

Oj tak, moi wy ludzie
Z Maskalami dabra nie budzie
Tak pomnicież szto kazaci
Jak to was buduč pytaci

Iz za rubieża jak hanieč
Mieroslauskij z żaunierami
I jak Polszcza usia paustanieć
Pojdziem i my z Palakami.

Krykniem usie u odno słowa:
Niechaj Polszcza budzie znowa,
Bo jak staniem Polakami
Budziem wolnymi panarni!

Be to, Akelaičio sulietuvintas lapelis neturi kito eilėraščio, kuris seka po pirmojo: “Czy znajecie, mai dzieci! Szto heta Maskal na świecie”. Pamėginsime padaryti apytikrį lietuvišką vertimą:

“Ar žinote, mano vaikeliai, Kas yra maskolius pasaulyje: Prieiti prie jo bijaisi; Tai kai prie jo artėji, Tai ve baimė ir griebia, Kad jis motiną iškolios Mes sau ramiai sėdėjome. Maskolius atnešė pikta, Viską paėmė, išvaikė. Mūsų ponus surišo, Ėmė grobti juos ir slėpti, Ir kazokams atiduoti, Į Pyterį pradėjo siųsti, Ir į Sibirą perkeldinėti. Jau jie mūsų neužstos! Patys pas mus nebesugrįš! Vai kokie ponai būdavo: ... Kaip vaikus mus prižiūrėdavo, Mokesčių iš mūs neimdavo, ir valgydino ir girdė, Ir į rekrūtus nevesdavo. O kai maskolius atlėkė, Ir laimę mūsų atėmė: Pradėjo jis ponus imti, O mus mušti, kankint bei plėšti, Iš tikėjimo šaipytis, Ir iš Dievo šidytis, Mus su vežimais vaikyti, Ir viską iš mūs atiminėti. Net patarlė garsėjo, Kas ties Praha dėjos! Kaip tie pragaro biesai, Ant jiečių vaikus narstė, Ašmeną krauju užliejo; Motinas su vaikais durstė! Kokio gi dar skausmo reikia? Kunigą per mišias užmušė, Taurę aukštyn dugnu išvertė! Vai kaip bloga po maskoliais, Praustis krauju bei ašaromis! Ogi, vaikai, nesėdėti! Nuo maskoliaus nekentėti! Mušim jį kaip šunį! Į gniūžtę sutrinti kaip tabaką! Pjausim į nasrus, į ausį! Trenkt į kaklą, mušt į pilvą! Tegu žarnos velkasi, Vilkams maistu tebūna! Vilkas paskers juos, Lauk iš Lenkijos, lauk iš pasaulio! Melšime Dievą, Kad Lenkiją grąžintų: Nes Lenkijoje ponai ponais; Patys būsime kaip ponai. Gyvensime sau garbingai. Na, velniop tą schizmą, pliugavą, Jau neišdegs jam Pagonui maskoliui: Ponai kardus griebs, Ir mus su savim pašauks, Tai neeikvokite laiko, Galąskite kirvius; Ir dalgį paruoštyje Bus šaunios “petraukos”! Kai maskoliui dursi į nosį, Tai bus šienpjūtė.—”

6.

Jau sukilimui prasidėjus, kaž kas (gal Julius Anusavičius?) sulietuvino — ar bent mėgdžiojo tą gudiškai rašytą kraugerišką eilėraštį. Gudišką originalą regimai rašė arba Bronislovas Szwarce, arba Valeras Wróblewskis. New Yorko laikraštis “Darbininkas” 1962 XII 18 laidoje paskelbė šias kelias 1863 m. sukilimo laikų dainas, šaltinio nenurodydamas.

(a) DABAR JAU LAIKAS NAIKINT VELNIO VAIKUS

Štai jau diena baisinga atėjo,
kurios kaip svietas stovi, negirdėjo:
kraujo praliejimas, didis sumišimas,—
oi eina daina su kruvina vaina!

Dziegorius muša, garsas atsišaukia,
visas sutvėrimas striošnu balsu šaukia
mušt, kart iš naujo, naikint šunies kraują;
oi laikas, laikas iškirst velnio vaikus!

Broliai, tik drąsiai tironus išpiaukim,
dirsių, kukalių rauti nepaliaukim,
dėkim, kapokim, niekad nenustokim:
jau dabar laikas naikint velnio vaikus!

Gruskim tuos žalčius už Juodųjų marių,
tegul ten balvonai nors su nagais aria!
Vykim tą raugą kur pipirai auga —
Dabar yra laikas naikint velnio vaikus!

Neseniai pas mus rėplom atrėpliojo,
pametę meškas ką Maskvoj vedžiojo —
mušt juos kaip mešką, tegul kraujas teška:
oi vaisių, vaisių naikinkim tą baisų!

Neseniai Maskvoj vienas kitą ėdė,
dabar su mumis jau ir drauge sėdi.
Van! nėr jums vietos čionai pažadėtos,—
oi vaisių, vaisių naikinkim tą baisų!

Vienas didžiausias dirvas išarsim,
kitus skandinsim, o trečius iškarsim —
plėškim, draskykim, sąnarius narstykim,
to vaisiaus, vaisiaus kad ne liktų baisaus!

Tu, kuris tokius baisius žodžius girdi,
keikdams tironus surūstink sau širdį,
Statyk krūtinę kartą paskutinį:
pasibaigs ir daina, ta kruvina vaina.

(b) IS 1863 METŲ DAINŲ

Kelkit, vyrai, kelkit narsūs,
jau ateina lenkai garsūs...
kelkit, broliai, nemiegokit,
maskolius gerai ištvokit.

Jau iš jūrės Garibaldis
ant maskoliaus atsibaldys,
kyl prancūzai, anglijonys,
ein spančykai ir rymionys.

O jūs, broliai, nemiegokit,
apie tai gerai žinokit:
jei maskolių nenaikinsim,
savo vierą panaikinsim.

Kad bus lenkų karalystė,
gausit visi bajorystę,
gausit ir žemės gabalus,
tik išmuškit tuos vabalus.

* * *

Grąžink mums čiesą senovės šlovingą,
laimink laukus ir dirvas supustytas,
suteik valnastis ir ščėstį gausingą,
parstok koroti, Dieve užrūstytas!
Keliam maldas prieš altorius Tavo,
tėvynę valną grąžink mace Savo.*

* * *

Šaukia mano balsas, balsas,
liūdnasis alasas, alasas!
Aš pas tave šaukiu balsu,
iš burnos savo alasu:

Savo brolį balsu šaukiu,
Lietuvos pagalbos laukiu:
maskolius — spaustojas tavo
maskolius — budelis mano...

* Čia aiškus "Boże, coś Polskę" himno mėgdžiojimas.

"MUŽYCKAJA PRAUDA" (MUŽIKO TIESA) Nr. 137*

Vaikeliai (Dziaciuki)!

Jau praėjo tie laikai, kai visiems atrodydavo, jog mužiko ranka tik prie arklo tinka, — dabar užėjo, kad mes patys mokame rašyti, ir tai rašyti tokią teisingą tiesą, kaip kad Dievas yra danguje. O, užgriaus mūsų tiesa ir kaip žaibas apskries pasaulį! Tesužino, kad mes sugebame ne tiktai maitinti savaja duona, bet dargi mokyti savo mužikiškos tiesos.

Visi teiraudavos ir tebesiteirauja, kas girdis pasaulyje, kas mums vargšams mužikams suteiks laisvę? Tačiau, tiesą sakant, retas kas nori kalbėti taip kaip sąžinė liepia — teisingai. Mes, mužikai, jūsų broliai, mes jums visą tiesą sakysime, tik klausykitės mūs!

Maskoliai, valdininkai ir daugelis ponų atiminės mūsų laišką jums; bet ir mužikų tarpe atsiras žmonės išmintingesni, ir ponų kilmės ir iš miestiečių,

374 Pasirodė nevėliau 1862 m. birželio pradžios. Aug. Janulaitis ištisai paskelbė tik Nnr. 3 ir 7. A. F. Smirnovas savo straipsnyje "Mužyckaja Pravda" kolektyviame veikale **Vosstanije 1863 g. ....** (pp. 11-62), visai necituoja Nr. 2 ir tik pasirinktas nuotrupas duoda iš Nnr. 3, 4, 6 ir 7, šį tą klastodamas. Aleksandro Ružaniec-Ružancovo dėka, visus septynis numerius verčiame iš žurnalo **Bielaruskaja Cerkva"** Nr. 24, Chicago, 1962 rugsėjis, pp. 34-51.

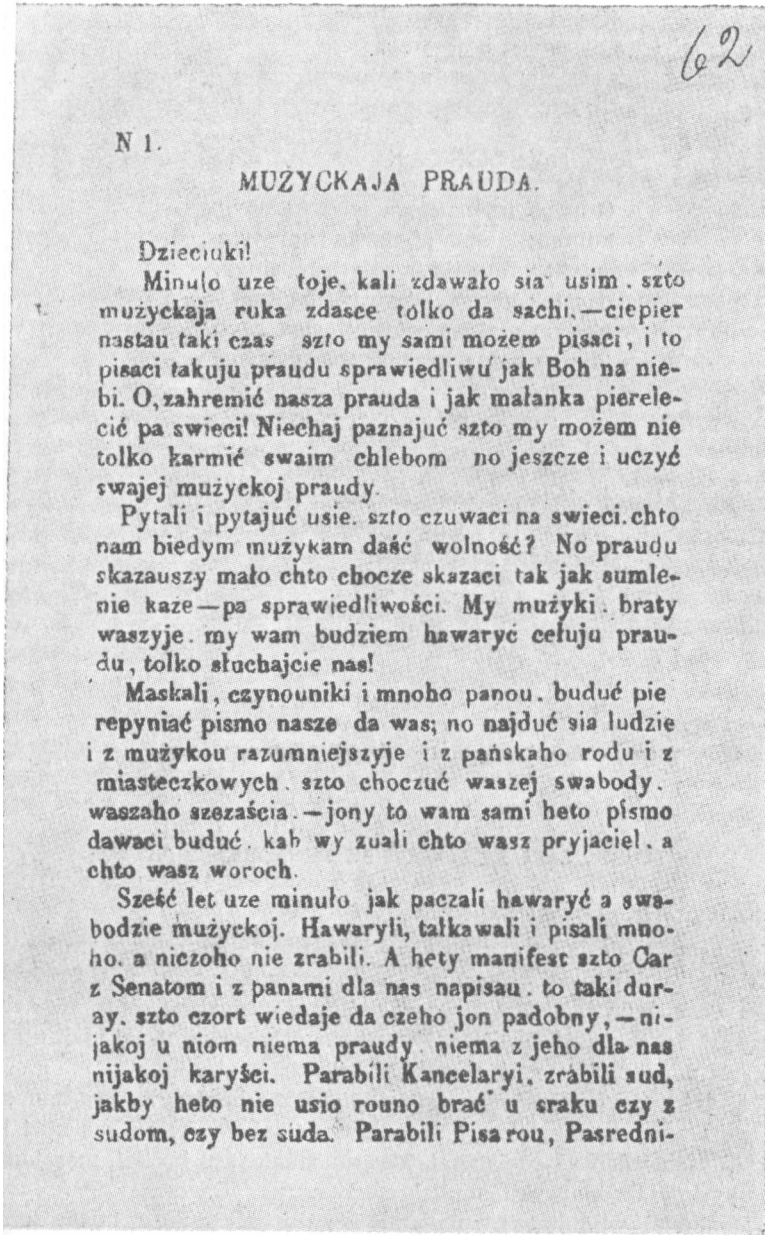

62

N 1.

MUŻYCKAJA PRAUDA.

Dzieciuki!

Minuło uze toje, kali zdawało sia usim, szto mużyckaja ruka zdasce tolko da sachi,—ciepier nastau taki czas szto my sami możem pisaci, i to pisaci takuju praudu sprawiedliwu jak Boh na niebi. O, zahremić nasza prauda i jak małanka pierelecić pa swieci! Niechaj paznajuć szto my możem nie tolko karmić swaim chlebom no jeszcze i uczyć swajej mużyckoj praudy.

Pytali i pytajuć usie, szto czuwaci na swieci, chto nam biedym mużykam daść wolność? No praudu skazauszy mało chto chocze skazaci tak jak sumlenie każe—pa sprawiedliwości. My mużyki, braty waszyje, my wam budziem hawaryć celuju praudu, tolko słuchajcie nas!

Maskali, czynouniki i mnoho panou, buduć pierepyniać pismo nasze da was; no najduć sia ludzie i z mużykou razumniejszyje i z pańskaho rodu i z miasteczkowych, szto choczuć waszej swabody, waszaho szczaścia,—jony to wam sami heto pismo dawaci buduć, kab wy znali chto wasz pryjaciel, a chto wasz woroch.

Sześć let uze minuło jak paczali hawaryć a swabodzie mużyckoj. Hawaryli, tałkawali i pisali mnoho, a niczoho nie zrabili. A hety manifest szto Car z Senatom i z panami dla nas napisau, to taki durnay, szto czort wiedaje da czeho jon padobny,—nijakoj u niom niema praudy, niema z jeho dla nas nijakoj karyści. Parabili Kancelaryi, zrabili sud, jakby heto nie usio rouno brać u sraku czy z sudom, czy bez suda. Parabili Pisarou, Pasredni-

"Mužiko Tiesos" 1-jo Nr. pirmas puslapis

kurie nori jums laisvės, jums laimės, — tai jie patys dalins jums šį laišką, kad žinotumėt, kas yra jūsų bičiulis, ir kas jūsų priešas.

Jau šešeri metai praėjo, kaip pradėta kalbėti apie laisvę mužikams. Šnekėjo, aptarinėjo ir prirašė daug, o nieko nenuveikė. O šisai manifestas, kuri Caras su Senatu ir su ponais mums parašė, tai toks kvailas, kad velnias žino į ką jis bepanašus, — jokios jame nėra tiesos, jokios nėra mums naudos iš jo. Pristeigė Kanceliarijų, sudarė teismą, tartum ne visvien būtų griebti i subinę su teismu ar be teismo. Prigamino Raštininkų, Tarpininkų, ir viską mužikų pinigais, ir stambiais pinigais — velnias žino kokiems galams; gal tam, kad užrašinėti į knygas, kiek daug išrašė ant mužikų subinių. O iš to ir matyt, kad nieko gero mums padaryti nei neketino.

Tiesa, žadėjo, kad kada nors duosią laisvę; bet kaip mums atrodo mūsų mužikišku protu, tai nori mus apgauti, nes jei per šešeris metus nieko nenuveikė, tai per metus juo labiau nenuveiks. Dar gali parašyti ir antrą manifestą, dar didesni nei šitas, bet ir iš to antrojo manifesto nieko gero nebus, kaip ir iš pirmojo.

Nėra ko viltis iš maskoliaus ir ponų; nes jie ne laisvės, o mūsų mulkinimo ir apiplėšimo nori. Bet ne ilgam jie mus plėš, nes mes patyrėme kur yra jėga ir tiesa ir žinosime ką reikia daryti, kad gautume žemės ir laisvę. Imkimės, Vaikeliai, už rankų ir laikykimės drauge! o jei ponai nori laikytis su mumis, tai tegul elgiasi pagal šventą teisingumą: nes jei kitaip — tai teeina jie velniop! Kol mužikas pajėgs rankose laikyti dalgį ir kirvį, tol jis sugebės ginti kas sava ir iš niekeno malonės neprašys.

Šią Mužikišką Tiesą parašė ir vėl rašys

Jaśko haspadar z pad Wilni
(Jasjka gaspadorius nuo Vilniaus)

Kaštuoja 5 skatikus.

8.

"MUŽYCKAJA PRAUDA" Nr. 2

Vaikučiai!

Jei Dievas visus žmones sutvėrė laisvus ir visiems davė po vienokią sielą, tai iš kur gi tas pasidarė, kad vienas eikvoja ir žmones išnaudoja, o kitas vargšas baudžiavą eina arba činšą iždinėn moka?

Kiekvienas savaip aiškina, tempia savo pusėn. Caras sako, kad jis gera mums galvoja, o ponai sako, kad jie ketina gera mums padaryti, o vargšas mužikas nuo jų gerumo kaip pražūdavo, taip ir pražūsta.

Kad išaiškinti žmonėms, kame yra tiesa, aš rašau laišką, o rašysiu kaip Dievas ir sąžinė liepia, — jūs gerai išklausykite manęs, tokio pat mužiko kaip ir jūs.

Kadaise mūsų tauta buvo laisva ir turtinga. Mūsų tėvai ir seneliai neatsimena to, bet aš senose knygose išskaičiau, kad taip kadaise buvo. Tada jokios baudžiavos nebuvo. Ir nėra ko stebėtis tuo, kadangi buvo daug girių,

lauko kiek nori, o žmonių mažai, tai kam tarnauti baudžiavas už žemę, jei galėjai mišką iškirsti, pastatyt sau triobą ir turėti savo lauką.

Tačiau kaimynystėje su mumis gyveno vokietis ir maskolius. Vienam ir kitam mūsų turtingumas badė akis — kad taip ką užgrobus, na ir norėjo mus išvyt iš mūsų tėvynės. Reikėjo gintis, tai karalius sako eime gintis, o čia ne visi eina, na, mūsiškių nedaug nuėjo. Išvijo maskolių ir vokietį — bet kad anų, kurie ėjo karan, žmonos ir vaikai turėtų iš ko gyventi, tai mūsų Karalius parašė tokį įstatymą: tie, kas nenori eiti savo žemės ginti, tegul įdirba laukus tiems, kas mušasi už visų laisvę ir laimę. Ir taip buvo ilgą laiką: vieni gynė šalį, vis eidavo į karus, o kiti ar tai arė ar sėjo ar šienavo ar pjovė. Iš to ir atsirado toji baudžiava (kunigysta). Dabar patys spręskite, ar galima buvo teisingiau padaryt, nei kaip kadaise padarė Lenkijos ir Lietuvos Karalius? Bet kai maskolius su vokiečiu gudrumu mus pamuše ir atėjo maskoliška valdžia, taip viskas pasidarė velniškai. Maskolius tuojau ėmėsi savo tvarką mūsų šalyje įvesti ir sako: mužike duok rekrūtą, mužike duok mokesčius, na ir kunigystą dar atitarnauk, arba mokėk abraką iždan! Tai kokia gi čia teisybė, kai jau viską užkrauna ant mužiko, kai nuo jo lupa paskutinį kailį, muša ir neleidžia verkti! Praregėjo mužikai, pamatė kad bloga, tai ėmė maištauti Kosciuškos vadovybėj; o Kosciuška sako: jei mužikai jau patys nori ginti savo žemę, tai tegul nebetarnauja baudžiavos, tenemoka iždan abrako už žemę. Ot tas tai jau teisingumas! Na, ką gi, kai maskoliai nuslėpė (spyniu) Kosciuškos Manifestą, kad nesubuntavotų visų mužikų. Todėl tai maskoliai ir sumušė Kosciušką, nes jei mužikai visi kartu būtų sukilę ir griebęsi kirvių, peilių ir dalgių, tai maskolius būtų turėjęs pražūti negrįžtamai ir mes amžių amžiams būtume buvę laisvi.

Taigi iš šio laiško ir regisi: kad ponų mužikai ir iždiniai neturi mokėti nei činšų ponams, nei abrako iždan už žemę, kadangi ši žemė mums priklauso; bet kai bus karas su maskolių už mūsų laisvę, tai tuo metu reikia visiems eiti karan prieš maskolių. O tai todėl, kad greičiau išvyti maskolių su jo šunišką valdžia ir kad niekad niekam jokios baudžiavos mužikai neitų ir jokio abrako iždan nemokėtų ir kad amžių amžiais mūsų tauta (liaudis) būtų laisva ir laiminga. O jei kas jus kurstytų daryti kitaip: ar tai ispravnikas, ar akružnas, ar asesorius, ar tai ponas, tai jūs jo neklausykite, nes tai tikra apgaulė, kad už caro ar ponų pinigus nori jums amžinos pražūties!

Jasjka gaspadorius iš po Vilniaus

Kaštuoja 5 skatikus

“MUŽYCKAJA PRAUDA” Nr. 3

Vaikučiai!

Po maskvine valdžia gyvendamas, kiekvienas žino, kad ji mus apiplėšia ir slegia; bet retas kas gerai pagalvoja ar galima ko gera iš jos tikėtis mums, arba mūsų vaikams. Aš, vaikučiai, geriau už jus nusimanydamas, sugalvojau parašyti laišką, kad negalėtų jūsų proto temdinti. Todėl skaitykite atidžiai, o kai perskaitysite, perduokite į kitą kaimą.

Žmogus tokią jau turi prigimtį, kad arba nieko neišmano ir nieko nenori turėti, arba kai sužino, tai nori gerai suprasti ir gauti viską, kas jam priklauso. Tai didelė tiesa. Ve dar neseniai mūsieji šnekėdavo, jog jie sutverti tam, kad eitų baudžiavas ir būtų vergais, o šnekėdavo taip todėl, kad nieko neišmanė ir nieko nenorėjo turėti, — o šiandien argi taip šnekės, kai jau daug išmano ir daug nori? Šiandien visi jau pragudrėjo, jau mužikai kalba, jog Dievas žmogų sutvėrė tam, kad jis naudotųsi teisinga laisve ir išjuokia, kaipgi galėjo kitaip galvoti. Toji teisė, kad žmonės darosi išmintingesni, paeina iš paties Dievo, o kas panorėtų tam priešintis, tai tą arba patsai Dievas arba pagal dieviškąjį įsakymą žmonės (narod) su žeme sumaišys!

Jūs, vaikeliai, turbūt labai smalsaujate, iš kur gi žmonės taip pragudrėjo? Aš jums pasakysiu kodėl.

Kai prancūzas ties Svistopoliu (Sevastopoliu) visai sumušė maskolių, tai tam, kad maskolius neturėtų jėgos ir pinigų, prisakė duoti žmonėms laisvę, neimti rekrūtų ir didelių mokesčių. Maskolius sutiko su tuo, nes galvojo, kad liaudis yra kvaila ir mokėsiąs ją apgauti! Tai jis norėjo tik pakeisti vergovę, bet, regiu, labai apsigavo, kadangi nors maskvinė vyriausia valdžia nieko per šešerius metus nedarė, tačiau kai mes pajutome, jog ir mužikas gali būti laisvas, tai pradėjome teirautis pas išmintingesnius žmones ir tarpusavyje šnekėti, ligi supratome ką reiškia laisvė. Ot kas pasidarė, kad žmonės (liaudis) pragudrėjo. Šiandien jau mes visi išmanome, kad žmogus yra laisvas tada, kai turi nuosavą gabalą žemės, už kurią nei činšo nei pyliavų nemoka, nei lažų nedirba — kada moka mažus mokesčius, ir tai ne caro arklidėms, šunidėms ir kekšėms, o visos tautos (narodu, žmonių) reikalams, kai neina į rekrūtus velnias žino kur, o eina ginti savo šalį tik tada, jei koksai priešas užeina,—kai daro viską kas patinka ir kas neskriaudžia artimo ir Dievo garbės,—ir kai išpažįsta tokį tikėjimą, kokį išpažindavo jo tėvai, seneliai ir proseniai. Ot ką reiškia laisvė. Šiandien maskvinė valdžia mus nebeapmulkins, nes dabar mes nesame tokie kvaili, kaip kad seniau buvome, ir supratome, kad mums ne caro manifestų reikia, o laisvės.

Maskolius yra gudrus (chitry), tai jis, Vaikučiai, nori nieko neduoti, o žmonės manė, kad jau viską turi kaip pridera. Kas netiki, spręskite apie jo kytrumą kad ir iš šito. Jau du metai suėjo, kai dar jokių manifestų apie laisvę neskelbė, žmonės Petrapily, Maskvoje ir po visą Rusiją pradėjo labai šūkauti, kad jei valdžia neduos jiems laisvės, tai jie visa mase vasario 19-tą sukils, tada caras, regiu, nusigando ir liepė Senatui suvažiuoti, o liaudžiai paskelbti, kad gavėnioj gaus laisvę. Mulkiai žmonės patikėjo ir pakriko, o caras su Senatu pasitaręs, kai praėjo pavojus, tai vieton laisvės paskelbė manifestą, o manifeste liepia mužikams laikinai eiti lažus po senovei, o iždan naujai sumokėti daugiau pinigų ant raštininkų, tarpininkų, na ir velnias žino kam dar. Patys dabar spręskite, argi neapgaudinėja mus?

Bet neilgai jiems seksis sukčiauti, nes, kaip jau sakiau, mes jau supratome, kad mums ne manifestų, o laisvės reikia — ir tai ne tokios laisvės, kokią caras panorės mums duoti, o tokios, kokią mes mužikai tarpusavyje parūpinsime. O tam, vyručiai, kad niekas nebegalėtų jūs apgauti, jau dabar tarp savęs aptarkite, kokios laisvės jums reikia ir kokiu vieninteliu būdu mužikas gali ją gauti. Tik, vaikučiai, drąsiai, nes su mumis Dievas ir teisybė, o kai

mes su Dievu, tai sunku su mumis kariauti, nes Dievo galybė didelė ir liaudies daugybė.

Taip ir matyti iš šio laiško: kad nėra ko laukti iš kitų, nes tik tasai derlių pjauna, kas pasėjo. Taigi sėkite, Vaikučiai, kai ateis laikas, pilna sauja, nesigailėkite darbo — kad ir mužikas taptų laisvas žmogus, kaip yra visame pasaulyje. Dievas mums padės!!!

Jasjka gaspadorius iš po Vilniaus

Kaštuoja 5 skatikus

10.

"MUŽYCKAJA PRAUDA" Nr. 4

Vaikučiai!

Nėra nei gabalo žemės pasaulyje, kur visi žmonės kaip vienas būtų geri, nenorėtų gyventi su savo artimo skriauda. Todėl, kad pasaulyje būtų teisingumas ir teisybė, ir kad pikti žmonės neišnaudotų ir skriaudos kitiems nedarytų, yra valdžia, kuri ima mokesčius, steigia mokyklas, mokina kiekvieną, kad gyventų pagal teisybę, nustato teismą; o kai tas nepadeda ir darosi neteisingumas, tai pašaukia kariuomenę ir saugo kiekvieną nuo blogio ir plėšimo. Ve kam valdžia reikalinga. Ir kaip geras tarnas daboja šeimininko gerovės ir klauso savo šeimininko, taip geroji valdžia privalo daboti žmonių laimės, klausyti tautos ir daryt kaip žmonėms geriau. Ir nestebėtina, kadangi ne žmonės (narod) yra sukurti valdžiai, o valdžia žmonėms.

Taip, vaikučiai, daroma visame pasaulyje. Ir jei užsienyje ar tai pas prancūzą ar pas anglą, žmonės pritaria (spahadaje) valdžiai, tai todėl, kad valdžia klauso žmonių (narodu) ir daro taip, kad žmonės būtų turtingi ir laimingi. O pas mus, Vaikučiai, ar taip yra? ar pas mus yra teisingas mokslas mokyklose, kuris moko gyventi neskriaudžint kito? ar yra tiesa ir teisingumas teisme? ar gali žmogus būti tikras, kad nieks jo nenuskriaus? argi maskvinė valdžia galvoja apie žmones, kad jie galėtų laimingai gyventi? Patys pasakykite.

Pas mus, Vaikučiai, vieno temoko mokyklose, kad tu mokėtum maskoliškai (pa maskouski) skaityti, o tai tam, kad tave visiškai perdirbtų į maskolių. Maskviniai teismai — tai vilkų urvas (vouczaja jama), kur nesvarsto ar tavo pusėje teisybė, ar ne, o skuta, kiek pajėgia. Maskoliaus valdžioje nėra jokio saugumo, kas diktesnis, tas ir engia; o kariuomenę tai ne tam laiko, kad kiekvieną saugotų nuo piktų žmonių ir nuo engimo, o tam, kad neleistų žmonėms (narodawi) nei sudejoti, kai atpažins savo vergovę, kai praregės, kad iš jo lupa virš pajėgumo. Maskvinė valdžia kaip tasai blogas ponas, kuris pradedant nuo komisaro ligi tijūno kiekvienam leidžia engti žmones, kad tik jo kišenėn juo daugiausia pinigų patektų. Maskvinė valdžia, Vaikučiai, ne taip daro, kaip reikia daryti, negalvoja kad palengvinus žmonėms, o tik prasimano būdus kaip apiplėšti ir žmones visai prislėgti.

Kodėl taip darosi po maskvinė valdžia, aš jums pasakysiu — tik jūs išklausykite manęs.

Valdžia visai taip pat kaip žmogus, turi galvą tam, kad galvotų, o rankas ir kojas, kad darytų kaip sugalvojęs, taip ir valdžia turi Carą, kad valdytų, o valdininkus po visus miestus ir miestelius, kad darytų taip, ko Caras panorės. Taigi todėl, kaip galva pas žmogų sugalvoja ką bloga, tai kojos ir rankos daro bloga, taip valdžioje kai Caras panorės engti, tai valdininkai pridaro engimo. O iš to ir matyti, kad plėšimai, kokių pas mus valdininkai prasimano, ne todėl vyksta, kad mūsų krašte nebūtų žmonių, sugebančių būti valdininkais, pasiruošusiais ir savo gyvybę sudėti žmonių labui, o todėl, kad Caras tokius žmones Sibiran tremia, o mūsų pinigais skiria valdininkais tuos, kurie patys engia žmones ir kitiems leidža engti ir Dievo nesibijo. Toksai valdininkas jau nebeateis į protą — jis, jeigu ir nėra Caro įsakymo, tai patsai prasimanys būdus, kaip vargšus žmones apiplėšti. Kur gi čia surasi teisybę?

Taip ir matyti iš šio laiško, kad engimas, plėšimas ir neteisingumas kyla iš paties Caro — tai jisai iš mūsų renka kariuomenę, tai jisai iš mūsų išplėšia pinigus neva tautos reikalams, o rankomis susikibęs su visais icliais, mus tiktai engia, laiko nelaisvėje. Bet jau ateina jam galas, kadangi mužikas pajuto laisvę, o mužikiška laisvė tai tas pat, kaip kilpa visiems žmonių apiplėšėjams ir engėjams. Todėl Caras ir delsia su laisve mužikams ir nudels, kadangi, jei pas ponus šimtą kartų teiravosi, kokią laisvę jie norėtų mužikams duoti, tai pas mužikus nei kartą nesiteiravo, kokios jie nori laisvės. Jis žino, kokia yra mužikiška laisvė, jis nusimano, jog mužikas nori, kad niekas nedrįstų iš niekeno plėšti — ir todėl, kaip mes jo valdžios, taip jisai mūsų laisvės bijosi.

Piešk iš mūs, Care, pieškite iš mūs jo valdininkai kad ir ligi paskutinio kailio, bet atsiminkite, kad ir mums ateis laikas, atsiminkite, kad kai mužikas įsismagins, tai kaip pasaulis yra platus, jūsų kraujas išsilies!!!

Jasjka gaspadorius iš po Vilniaus

Kaštuoja 5 skatikus[375]

11.

"MUŽYCKAJA PRAUDA" Nr.5

Vaikučiai!

Negana to, kad iš mužiko paskutinius marškinius plėšia visokiausiems mokesčiams, negana to, kad niekad negali prasimušti prie duonos kąsnio, o viską, ką uždirbsi, turi atiduoti velnias žino kam ir velnias žino kokiam reikalui, negana to, sakau, kad mūsų gyvenimas yra aršesnis nei šuns — o pasakykite, mano mielučiai, ar esama mūsų tarpe tokių, kas neapraudotų savo sūnaus, arba savo brolio, arba savo vyro, kurį Caras paėmė į rekrūtus ir nugynė velnias žino kur?

Tėvas sunkiai dirba savo vaikučių labui, močia augina sūnų, nakteles nemiega, o Caras, šuns tikėjimas (Cara sabacza wiera), kaip vilkas įsivogęs,

---

[375] A. F. Smirnovas savo straipsnyje, "Mužickaja Pravda", kolektyviame veikale **Vosstanije 1863 g. ...,** (pp. 11-62) cituoja tik pasirinktas nuotrupas iš Nnr. 3, 4, 6 ir 7, sąmoningai šį tą klastodamas. Skaitant pilnus tekstus, kurie apibūdina ne tiktai baudžiauninkų, bet ir kolchozininkų gyvenimą, bei aiškina demokratinę valdžios sampratą, yra aišku, kodėl kompartija klastoja — nors Kalinauską mėgina "savuoju" keldinti...

liepia gaudyti, sukaustyti (lawici, u dyby siuci i hnaci ad radni daloko) ir varyti toli nuo gimtinės. O maskvinis gyvenimas — jau skaudi dalia. Ten reikia užmiršti, kad pas mus yra tėviškė, kad pas mus yra giminė, o gyvybę reikia atiduoti ne už visų labą ir laimę, o už pikta ir už amžiną mūsų brolių vergovę. Tokio blogio, Vaikučiai, nei galvijas nepažįsta, o jūs, mano mielieji, gal nei nepagalvojate iš kur tatai prie mūs prisirišo, argi taip turėtų būti? Aš viską jums išaiškinsiu, ir kas širdyje turi teisybę ir nori gera, tas manęs išklausys.

Mūsų seniai dar atsimena, pasakoja jie, kad jų laikais mužikai rekrūtų nepažinodavo. Būdavo kariuomenė, tai tiesa, bet lenkiškoji kariuomenė būdavo visa iš šlėktų, o jei mužikai kartais panorėdavo eiti į karą, tai tučtuojau nuo jų nuimdavo mužikystę ir baudžiavas, duodavo jiems žemės, o visą kaimą darydavo bajorais, — todėl pas mus priviso tiek šlėktiškų akalicų. Tad už tai, kad žmogus eidavo į karą, gindavo savo tėvynę, tai lenkiškoji valdžia duodavo žemę, duodavo laisvę, duodavo bajorystę, o maskolius ar daro taip? Už tai, kad mes jam 25 metus karuose tarnaujame be žmoniško maisto ir apsirengimo; negana to, kad neduoda bajorystės, bet, šuniška juka (sabacza jucha), neduoda nei gabalo žemės, kad nors sunkiai dirbdamas susilauktum ramios mirties. Ištarnavęs 25 metus, paėmęs tarbą, eik elgetauti. O jei nuodėmę prieš Dievą padarysi, pritardamas maskoliui, tam Dievas niekad neatleis. Prancūzas eina mužikams laisvę duoti, miestiečiai ir jaunimas maištauja už savo ir mūsų laisvę ir tikėjimą, o mes duodame rekrūtą ir maskvinis Caras mūsų krūtinėmis prisidengia ir mūsų rankomis malšina maištus ir mus visus įkinko į amžiną vergiją. Tą, kas mums gera galvoja, mes smaugiame; tam, kas mums pikta daro, mes padedame — argi ne nuodėmė prieš Dievą, ar ne gėda prieš visą pasaulį? Patys pasakysite: tiesa, kad mes buvome kvaili ir kaip tie avinai nieko neišmanėm, bet atrodo jau laikas dasiprotėti, įžvelgti teisybę.

Jūs gerai žinote, Vaikučiai, kad prancūzas paliepė jau nebeduoti maskoliui rekrūto; tai jei Caras panorės imti, tai visa mase (hramadaju) nusitarę niekur jam neduokite. Dabar jis nori paimti po 5 iš tūkstančio, bet kai duosime 5, tai jisai paskui panorės imti 10, ir vėl kartos po senovei. Dabar jam atiduosime iclius, paskiau reikės atiduoti ir savo sūnus. Tai todėl, Vaikučiai, gerai šnekėkitės ir nesiduokite apgaudinėjami. Mužiką skriaudžiant, drąsiai stokite visi sykiu ir jei kas panorės skriausti, rekrūtą traukti; tai kas jis bebūtų, ar seniūnas, ar apygardinis, kad ir patsai gubernatorius, tai jūs jį pamokykite mužikiška ranka, tai bus laisvė ir nebus rekrūto, ir Dievas mums padės! ! !

Taip, Vaikučiai, geruoju prie tvarkos neprieisime.

Jasjka gaspadorius iš po Vilniaus

Kaštuoja 5 skatikus

("Bielaruskaja Cerkva" 24 Nr. po parašo deda prierašą, kuris regimai vėliau atsirado su nauja laida; *Revoliucionnyj Podjom*. . 1 3 1 pažymi, kad nevisi egzemplioriai turi šį prierašą:)

Pasakojama, kad mužikai prie Varšuvos susibuntavojo ir nedavė rekrūto. Tada Caras buvo priverstas atleisti. Taigi klausiu jūsų, Vaikučiai — ką gi mums reikia daryti?

12.

“MUŽYCKAJA PRAUDA” Nr. 6

Vaikučiai!

Ar mano teisybė karti, ar ji saldi, aš visada rašiau ir rašysiu, aš jus mokiau ką reikia daryti, ir mokysiu. Tik jūs klausykite manęs, tarkitės gerai ir elgkitės taip, kaip sąžinė jums liepia, ir Dievas dar pasigailės mūs ir suteiks mums laimės ir bus pas mus gera.

Kai žmogų sutvėręs Dievas davė jam sielą, tai ne tam, kad jis gyventų kaip šuo šiame pasaulyje, o aname amžių amžiui pražūtų pragaro kančiose,— o tam, Vaikučiai, kad žinotų Dievo įstatymą, žinotų savo Dievą, žinotų savo tikėjimą ir užsitarnautų dangiškosios laimės. Kai Dievo Sūnus į šį pasaulį atėjęs nustatė tikrąjį tikėjimą ir už tą tikėjimą kentėjo kryžiaus kančias, tai ne tam, kad kažkokie ten maskviniai Carai keistų Dievo įstatymą, o mes pagal Caro įsakymą išsižadėtume savo senelių ir prosenių tikėjimo ir garbintume ne Dievą, o caro giminę; bet tam, Vaikučiai, Aukščiausiasis Dievas už mus kentėjo, kad Jo įstatymas būtų amžinas, kad niekas nedrįstų keisti, o mes visa jėga jo laikytumės.

Bet ar taip, Vaikučiai, pas mus dedasi, kaip patsai Dievas liepia, ar laikomės dieviškojo įstatymo? Patys pasakykite. Gal ne vienas jau užmiršo, kad jo tėvas dar buvo tikrojo unitų tikėjimo ir niekad jau neatsimins, kad jį persuko į schizmą, į stačiatikybę, kad jis šiandien kaip tasai šuo gyvena be tikėmo ir kaip šuo padvės velniams į pragarą. O, Vaikučiai, bloga tokiam žmogui! O jei mes taip elgsimės su Dievu, tai ką gi Aukščiausias Dievas padarys su mumis? Atiduos į pragarą amžinoms kančioms, velniai mūsų vėlę draskys gabalais, o smala viduriuose kunkuliuos. Tada pažinsi savo blogį — bet pragare jau ne laikas bus, tada jau nepermaldausi teisingąjį Dievą ir tavo kančioms nebebus galo. Dabar klausiu pas jus, Vaikučiai — kas gi mums to blogio pridarė ir ką reikia daryti, kad gyventume laimingi ir šiame ir aname pasaulyje?

Pridirbo mums to blogio, Vaikučiai, — tai maskvinis Caras, tai jisai nupirkęs daugelį šventikų (popų) liepė mus įrašyti schizmon, tai jisai mokėjo pinigus, kad tik mes pereitume į stačiatikybę ir kaip tasai Antikristas atėmė iš mūs mūsų teisingąjį unitų tikėjimą ir amžiams mus pražudė prieš Dievą; o jis tai padarė tam, kad galėtų mus be saiko plėšti, o teisingasis Dievas neturėjo mums pasigailėjimo.

Betgi Dieve visagalis, mielaširdingas Tu mūsų Viešpatie, neužmiršk apie mus, pasigailėk mūsų, padėk mums mūsų nedalioje, išguik maskolių iš mūsų šalies, suteik mums tikrąją laisvę ir mūsų senelių ir prosenelių tikėjimą, o šventyklos, kurias maskolius, nelaboji jo galybė, išdraskė ar perdirbo arklidėmis ir cerkvėmis, vėl sušvis Tavaja garbe ir žmonės Tave jose garbins, kaip mūsų bočiai garbindavo. Užgiedokime tad vienu balsu mūsų šventąją giesmę: “Šventas Dieve, šventas tvirtas, šventas nemirtingas — pasigailėk mūsų!” ir Dievas aukščiausias pasigailės mūsų, padės mums mūsų darbe, o aname pasaulyje suteiks dangiškąją karalystę — ir mūsų vaikučiai nebekeiks savo motinos, kam juos pagimdė į pasaulį!

Pasakoja žmonės, kad Šventasis Tėvas net iš Romos jau atsiuntė mums savo palaiminimą, (bet maskolius jį nuslepia) — pasakoja, kad atsiųs ir ku-

nigus, kurie priiminės į unitų tikėjimą. Tada, Vaikučiai, kas tik tiki į Dievą, Jo Sūnų ir Šventąją Dvasią, te tučtuojau pameta schizmą ir pereina į tikrąjį senelių ir prosenių tikėjimą. Nes kas nepereis į uniją, tai pasiliks schizmatiku, toks kaip anas šuo padvės, toks aname pasaulyje pragaro kančias kentės!

Tad, Vaikučiai, negyvenkite be jokio nusiraminimo pasaulyje, kai mielaširdingas Dievas mums turi pasigailėjimo, o tu, žmogau, kai perskaitysi arba pajusi šią tiesą, sukalbėk poterius, kad Dievas visagalis padėtų žmonėms, kurie gera mums galvoja, kurie nori, kad būtume laisvi kaip šlėkta, turėtume žemės kaip šlėkta, teisingai garbintume Dievą ir užsitarnautume Dangaus aname pasaulyje. Šito jums iš sielos gelmių trokšta jūsų brolis, toksai pat iš senelių prosenių mužikas kaip ir jūs; bet dar unitų tikėjimo.

Jasjka gaspadorius iš po Vilniaus

Kaštuoja 6 skatikus

13.

"MUŽYCKAJA PRAUDA" Nr.7[376]

Vaikučiai:

Ilgai aš tylėjau, nieko jums nesakiau, norėjau gerai apsidairyti ir suprasti kas čia pasaulyje dedasi, kad jau Jums pranešus pagal teisybę ir pasakyti, kaip Dievas ir sąžinė liepia, ką mums dabar reikia daryti. Ilgiau tylomis laukti jau nebegalima! Tiktai pasvarstykime, ką dabar ketina su mumis daryti. — Caras žadėjo mums žemę, — valdininkai, popai ir maskoliai visi vienu balsu mus mulkino, kad Caras nuoširdžiai apie mus galvoja ir duosiąs mums laisvę, Teisingąją Laisvę. — Ir klausėme mes Caro. — Jis liepė mums dar du metu baudžiavas eiti ir mes atlikome baudžiavas. — Caras mums liepė rekrūtą duoti, davėme jam ir rekrūtą, o patys tylėdami žiūrėjome, kaip mūsų sūnelius ir brolius nugynė į pasaulio galą. — Primetė mums pogalvinę — mes mokėjome pogalvinę už gyvus ir už mirusius, už vaikus bei senius paliegėlius, mokėjome mes žemės prievoles ir visokias pyliavas, mokėjome ant tarpininko, ant savivaldybės, seniūnams, raštininkams, akružniems, asesoriams — nagi Dievas bežino kam mes nemokėjome — ir vis nesiklausdavom kur eina mūsų pinigai. Visi mus skriaudė ir visi mus plėšė; mušė mus stipresnysis, skriaudė turtingesnis — o nusiskųsti niekur nebuvo teisybės. — Mes vis tylėjome, ir klausėmės, prieš visus lankstėmės, viską nukentėm belaukdami galo, nes tikėjomės tikros laisvės, tikėjome, kad duos laisvą žemelę, na ir pogalvinę rinkliava bus teisingai imama. ... Vieton to, kad grąžinus mūsų žemelę, nagi kokią žemę?! tą, kurią nuo senelių prosenių laikų kruvinu darbu dešimteriopai jau už ją atidirbome ir užmokėjome. — Už šitą žemę Caras liepia mums činšus iždan mokėti. Ogi kokius činšus? kokių valdininkai ir teisminiai kraugeriai užsimanys nustatyti, ir dargi kasmet vis didesnius ir didesnius. — Taip mums laisvės jau ir nebebus: visą amžių mokėk ir per amželį nešk likučius, kad atsimokėti Palatoms ir Pravlenijoms. Prigavo gi mus Caras, o jo tarnai popai, valdininkai ir maskoliai mus apsuko kaip velnias gerą sielą.

[376] Ištisas tekstas Janulaičio rinkiny, **Karo Archyvas,** 1925 m., I, 223-224. Pirmieji šeši numeriai paskelbti rusiškame vertime **Revoliucionnyj Podjom...,** 124-133. Smirnovas tik sau patinkamas vietas cituoja — **Vosstanije 1863 g.**

Negana to: pavasarį rekrūtą imdamas Caras sakė, kad daugiau nebeims: — mes kaip kokie kūdikiai ir patikėjome, kad nebeims, o dabar veizėk! ir vėl Caras liepia iš kiekvieno valsčiaus nutarti po šimtą vyrukų, kurie eis į maskolius savo noru, o jei savanorių nebus, tai bendruomenė turi nuteisti, kas turi eiti į rekrūtus. Ar jis susisuko! kad kas geruoju eitų į maskolius. — Taigi, ve, ir antru atveju Caras mus prigavo su rekrūtu. Paėmė po penkis nuo tūkstančio, o dabar duok po šimtą nuo valsčiaus, o rudeniop gal dar dviejų ar trijų šimtų užsigeis, nes caras su savo maskoliais neįveikia mužikų, kurie sukilo Lenkijoj ir nenugalės prancūzo, kuris už Lenkiją užstojo. Lenkijoj mužikai, taip pat kaip ir mes, pasikliovė Caru ir laukė iš jo laisvės, — bet kai pamatė, kad Caras tik kregždutėmis sielą vilioja, o naujais mokesčiais, rekrūtu ir činšais nori paskutinius marškinius nuo jų nulupti, — ot, visi draugėje su šakėmis ir dalgiais išėjo išsikovoti žemės ir teisybės, o kiti ir švento unitų tikėjimo. Na ir išsikovojo. Jau išėjo Lenkiškas Manifestas. Žemė nemokamai duodama visiems mužikams; nes tai jų žemė iš senelių ir prosenių, už tą žemę niekam nereikia lažų atidirbti nei jokių činšų niekam mokėti: pogalvinio daugiau nebebus, o tik padūmės, kaip kadaise mokėdavo; rekrūto daugiau nebebus, o visi mužikai ir ponai ir miestiečiai įvairiai atitarnaus 3 metus savame krašte ir vėl sau laisvas. — Unitų bažnyčios, kurias maskoliai atėmė, atgal grąžinamos unitams ir kas nori gali vaikus krikštyti unitiškai, ir pas unitų kunigus išpažinties eiti ir po senovei DIEVUI melstis, kaip kadaise mūsų tėvai melsdavosi.

Na dabar patys pasvarstykite: kur daugiau teisybės, ar lenkų manifeste ar Caro? — Caras žadėjo duoti laisvę — ir nedavė. Žadėjo nebeimti rekrūto — o dabar jau antrą liepia imti. Lenkiškas Manifestas davė žemę, neima rekrūto, numetė pogalvinę, sugrąžino Uniją. — Na, pasakykite gi, broleliai! kuris mums geriau ketina? Prancūzas ir mums padėtų, kaip padeda mužikams Lenkijoj — na ir kągi — Caras atsako, kad pas mus mužikai visu kuo patenkinti, kitokios laisvės nenori, kad jie alei vienas (da duszy) myli Carą, kad siunčia jam laiškus, ir mokesčius suneša, ir činšus mielai sumoka, o rekrūto pristatyti nutaria kiek Caras panori, o Unijos niekas nenori! Ir taip mus Caras prigauna, nori kreivai susukti teisybę, kad mus visai pražudžius. O prancūzas tik laukia mūs: kam gi jis bepadės, kol pas mus bus ramu. O mes, nors caro bernai mums perdaug apsimelavo, darome ką anie liepia mums daryti. Tokiu būdu negausime sau laisvės, nei teisybės.

Ne taip galvojo mužikai Lenkijoj. Jie ištikimai jam tarnavo, kaip ir mes, bet pamatę, kad nieko neišsitarnaus, pradėjo kovoti ir išsikovojo laisvę.

O juos Caro bernai mulkino, kaip mus dabar mulkina — kurstė siųsti Carui maldaujančius laiškus, ir po senovei nešti mokesčių naštą ir rekrūtą duoti, — ir juos mokindavo kaip vienam kitą įskundinėti, kaip gaudyti ir maskoliams pristatinėti, bet mažai atsirado tokių, kas nesibijodamas Dievo ir gėdos prieš žmones, bernautų maskoliams, nes mužikai jau pažįsta Caro mintis. O tokius, kurie nepabijojo už pinigus tarnauti mūsų priešams, kurie nenorėjo mužikams žemės ir teisybės pasaulyje bei buvo priešiški naujajai laisvei ir naujajam lenkiškam manifestui, tokius karia kaip bjaurius šunis (jak podlych sobak), jų sodybos ištuštėjo, jų triobos dūmais nuėjo, dykai prapuolė jų gerybės.

Gerai pagalvokite, ir Dievui pasimeldę stokime vieningai draugėje už mūsų laisvę! Caras nebeprigaus mūs daugiau — maskoliai nebeapsuks! nėra jiems nei vandens nei duonos mūsų kaimuose — mes jiems kurti ir nebyliai — nieko nematėme ir nejautėme.

O kol dar laikas, mūsų jaunuoliams reikia su šakėmis ir dalgiais skubėti į ten, kur kovojama už laisvę ir teisybę — o mes, jų tėvai ir mūsų žmonos, budėsime ir pranešinėsime iš kur prieš juos traukia nelaboji maskvinė pajėga — ir nuoširdžiai visais būdais padėsime mūsų vaikeliams, kurie išeis už mus kovoti.

O ir bus pas mus laisvė, kokios nebuvo mūsų seneliams ir tėvams.

Jasjka gaspadorius iš po Vilniaus

Kaštuoja 5 skatikus

Tai buvo paskutinis "Mužyckaja Prauda" numeris, išleistas 1863 metų pavasarį.

XXII. SUKILIMAS PRASIDĖJO

Jau matėme, kad ginkluotą kovą Lietuvoje pradėjo į rekrūtus imami vyrai ir jų draugai — dar prieš sukilimą Lenkijoje ir be jokio saito su raudonikių Lietuvos Provinciniu Komitetu. Savaitei praėjus po sukilimo prasiveržimo Lenkijoj, 1863 I 29 Varšuvos Tautinis Centrinis Komitetas paskelbė atsišaukimą "Į Brolius Lietuvius". Kosto Kalinausko vadovaujamas komitetas tučtuojau — 1863 II 1 /1 20 — išleido "Lenkų Valdžios Manifestą" lenkų, lievių ir gudų kalbomis, parafrazuotą varšuvinio I 22 manifesto tekstą (žr. mūsų pp. 49-50, 238). Šaukote skaitytas manifestas, išlikęs kun. Simono Jakavičiaus byloje, įžanginėje dalyje skelbia: "Laikinoji Provincinė Valdžia Lietuvoje ir Balta-Rusioje, Tautinės Lenkų Valdžios vardu" (Prowincjalny Rząd Tymczasowy na Litwie i Bialo-Rusi w imieniu Rządu Narodowego Polskiego ogłasza...). Taigi, *1863 vasario 1* tenka laikyti *oficialia* Lietuvos sukilimo pradžia. — Sūduvoje sukilimas prasidėjo kaip ir kitur Lenkijoje.

1863 III 10-11 baltukai perėmė Lietuvos pogrindžio vadžias ir išleido kraštą lenkišką atsišaukimą (žr. mūsų 243-4, 278), raginusį nesukilti ne laiku, sukilimui pradėti numačius kovo ar tai balandžio galą, tačiau kun. Antanas Mackevičius ("pirmutinis Lietuvoje"), Liudvikas Narbutas ("pirmutinis Lietuvoje"), Zigmas Citavičius, Edmundas Weryho ir kiti nepakluso, kovon patraukė kovo vidury—vasario gale.

Vilniaus karinės apygardos vado gen. Michailo Nikolajevičiaus Muravjovo 1864 VI18/30 įsakymas kariuomenei Nr. 197 sumini 66 punktus, kur maištininkai buvę tos apygardos dalinių sumušti 1863 metais. Tarp kitų: — *(1)* 1863 I 11/23 gauja iš Lenkijos puolė Liepojos pėst. pulko 7-tą kuopą Suraže, Gardino gb.; *(2)* I 21/11 2 Pavlogrado leib-gusarų pulko du eskadronai sumušė gaują prie Čystos Būdos (Marijampolės apylinkėse, "Lenkijoj"); *(S)* I 23/ II 4 prie Nemirovo buvo apšaudoma per Būgą iš Lenkijos atsikelianti Rogińs-

kio gauja; *(4)* I 24-25/11 5-6 gen. leit. Maniukinas Siemiatyčių miestelyje, Gardino gb., sumušė iš Lenkijos atvykusį sukilėlių dalinį; *(5)* I 30/11 11 prie Karolio tilto, Gardino gb., fligel-adjut. grafas Nostitz sumušė Rogińskio gaują; *(6)* II 3/15 paplk. Vimbergas išvaikė Rogińskio gaujos likučius prie Riečicos folvarko; *(V* II 25/III 9 lietuviai maištininkai sumušti prie Rudnikų, Vilniaus gb.; *(8)* III 10/22 plk. Alchazovas prie Mitkiškių kaimo sunaikino iš Vilniaus atvykusią gaują; *(9)* III 15/27 Jablonauskio gauja sumušta prie Naujaberžių, Dotnuvos vls. (kur kovos krikštą gavo ir kun. Mackevičius); *(10)* III 17/29 sukilėliai išvaikyti prie Aukštadvario, Kauno gb. (Molėtų?); *(11)* III 21/IV 2 prie Sviečkų sodybos sunaikinta Vilniaus pavieto gauja (Kieto Kareivos); *(12)* III 24/IV 5 plk. Božeranovas sumušė Zigmo Citavičiaus partiją prie Tytuvėnų.[377]

Įsigilinus į šiuos oficialius priešo duomenis, galime nustatyti, kad: *(1) etnografinėje Lietuvoje* pirmos organizuotų sukilėlių kautynės įvyko 1863 vasario 2 (sausio 21) prie Čystos Būdos kaimo, Marijampolės apylinkėse, tačiau tai buvo "Lenkijoje" ir Varšuvos Komiteto vadovaujamo dalinio kautynės su Kaune apsistojusia Vilniaus karinės apygardos vadovaujama rusų kariuomene; *(2) Vilniaus gb* pirmosios kautynės įvyko kovo 9 (vasario 25) prie Rudnikų, kur lietuviams vadovavo kpt. Liudvikas Narbutas; *(3) Kauno gb* pirmosios kautynės įvyko kovo 27/15 prie Naujaberžių, kur lietuvių daliniui vadovavo "Jablonauskis", t.y. gydytojas Boleslovas Dluskis, ir sakoma dalyvavęs kun. Mackevičius; *(4) Gardino gb.* ligi balandžio 29/17 — kai rusai prie Pilatovščiznos, arti Brastos, susikovė su Romualdo Traugutto "lietuvių" daliniu — buvo kaujamasi tik su daliniais, atvykusiais iš Lenkijos. Taigi "pirmasis Lietuvoje" į sukilimą patraukė arba Augustavo vaivadijos komisaras Juozas Piotrowskis, arba kautynėse prie Čystos Būdos vadovavęs ir žuvęs Karolis Jastrzębskis, — arba Liudvikas Narbutas Vilnijoje, Balys Dluskis Kaunijoje.

XXIII. PIRMOSIOS KAUTYNĖS

Sūduvoje, arba Augustavo vaivadijoje, pasak Przyborowskio, "revoliucinė organizacija buvo persilpnai išvystyta" ir 1862 m. galop ten suokalbiui priklausė "vos 700 galvų". Anot Oskaro Aweydės parodymų rusams, "to dalina priežastimi buvo sąjūdžiui nelabai palankūs lietuviai gyventojai ir kunigija, daugumoje valstietiškos kilmės, čia organizacijos tvarkymu užsiėmė Bronislovas Szwarce, kuris, nepaisant viso savo revoliucinio nusiteikimo ir šūkavimo, nieko čia nenuveikė. Visai nepaskirta vaivadijos vado, dargi ligi pat sukilimo pradžios nepaskirta nei vieno pavieto vado, nei vieno miesto vado. Tik Kalvarijos pavietas turėjo apygardinį, o kitur nieko. Centrinis Komitetas pradžioje ketino iš Augustavo gubernijos sudaryti dvi vaivadijas: Augustavo ir Lomžos, bet prie to neprieita, kaip iš viso buvo užmiršta apie šį tolimą Karalystės kampą, o Szwarce mokėjo daug kalbėti, bet nedarė to, ką jis privalėjo. Dalinai jį pateisina tos vaivadijos tolumas nuo Varšuvos, nepalankus gyventojų nusitei-

377 Vysk. Pawel Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., I t. CLX, pp. 164-8, cituojamas Nikolaj Ivanovič Cylov, **Sbornik Rasporiaženij...,** Vilna 1866, p. 306.

kimas ir ten vyravusi baltukų persvara. Be to, (rusų) karinis Augustavo viršininkas, plk. baronas Raden, kuris pakeitė pagarsėjusį Rudanovskį, buvo labai žvalus ir pramatąs žmogus. Jis matė, kad visuotino nepasitenkinimo nuotaikos krašte turės privesti prie katastrofos, ir jis gana anksti davė savo vadovaujamai kariuomenei atitinkamus įsakymus ir instrukcijas, kaip elgtis sukilimo atveju. To visko pasekmėje, Augustavo vaivadijoje visai neįvyko planuotas rusų įgulų puolimas."[378]

Sukilimui Lenkijoje prasidėjus, rusai sutelkė įgulas į parinktus punktus — įgulos pasiliko tik Suvalkuose, Augustave ir Lomžoj, ir tik vasario vidury dar užėmė Seinus ir Ščučiną. Tačiau iš Kauno nuolat jodinėjo stiprūs kavalerijos patruliai.

Vaivadijos sukiliminis komisaras Juozas Piotrowskis sukilimo išvakarėse "daugiausiai sėdėjo Varšuvoje, tik retkarčiais pavažiuodamas į Suvalkus arba Marijampolę, tačiau dabar nutarta energingai imtis darbo, pajudinti bajoriją, paraginti ją dalyvauti ginkluotame sąjūdyje, kadangi visi tie ponai raudonikiai gerai suprato, kad be bajorijos, be jos talkos sukilimas nei dvi paras negalėtų patverti. Be to, žymioje Augustavo vaiv. dalyje liaudis yra lietuviai, abejingi lenkų reikalams ir idealams; vieninteliai lenkybės atstovai čia buvo bajorija ir saujelė miestiečių... Piotrowskis sausio 30 d. sukvietė suvažiavimą į Antanavos kaimą, netoli nuo Pilviškių. Tame suvažiavime, kur dalyvavo keli šimtai asmenų, vienas įtakingiausių vietos dvarininkų, Cirijakas Akkordas, kadaise ištremtas į Sibirą už dalyvavimą 1846 m. suokalbyje, ligi šiol priklausęs srovei, kuri buvo griežčiausiai priešinga sukilimui, paskaitė savo atsistatydinimo iš baltukų partijos aktą, kadangi, kaip jis sakė, 'kai ginklas jau pakeltas, ne laikas statyti programas'. Jo pavyzdžiu pasekė visas susirinkimas ir vienbalsiai pareiškė savo klusnumą Laik. Vyriausybei ir dėjimąsi į sukilimą. [Berg, Zapiski III, 89, ir paskui jį Gesket-Puzyrevskij, 334, nežinome kokiu pagrindu teigia, kad Antanavos suvažiavime raudonikiai "su revolveriais rankose" privertė abejingą bajoriją dėtis prie sukilimo. Lenkiški šaltiniai nieko nežino apie jokį ten smurtą.] Komisaro Piotrowskio siūlymu, vaivadijos ginkluotų pajėgų vadu išrinktas tulas Szwejkowskis, buvęs lenkų kariuomenės karininkas, ir prie jo priskirti trys adjutantai, akademikai. Baltukų Direkcijos iždininkas įteikė Piotrowskiui kelis tūkstančius rublių.

"Dabar, Piotrowskio ir Rapolo Blonskio rūpesčiu, surinkta kiek žmonių prie Čystos Būdos kaimo, už Marijampolės, ir čia komisaro padėjėjas Valeras Mroczkotvskis, organizacijoj žinomas Kaminsko slapyvardžiu, vadovybę pavedė tulam Karoliui Jastrzębskiui, valstybinio Kirsnos Didžiosios folvarko valdytojui, Kalvarijos paviete [Rudaminos v., Seinų apsk.]. Jatrzębskis kadaise buvo Maskvos gvardijos pulko karininku, už dalyvavimą 1825 m. dekabristų sąjūdyje padarytas eiliniu, sumuštas lazdomis, pasiųstas į Kaukazą, kur dėl parodyto narsumo buvo išlaisvintas ir apie 1840 m. sugrįžo tėvynėn. Šiuo metu jis turėjo daugiau kaip 58 m. amžiaus, bet sau pasiūlytą vadovybę mielai priėmė, nors turėjo 4 vaikus. Dalinį sudarė 120-130 vyrų, ginkluotų medžioklininiais šautuvais, šiek tiek kardų ir pistolietų, ir kirvių. To dalinio veikla truko labai trumpai.

[378] **Dzieje 1863 roku,** I, 76-77.

“Vasario 2 d. Jastrzębskis išvedė savo vyrus mokyti rikiuotės atdarame pamiškės lauke; pasitaikė, kad kaip tik tą dieną Kauno plentu netoliese jojo du Pavlogrado gusarų pulko eskadronai, pasiųsti iš Kauno žvalgytis. Vokietis karčiamninkas rusams nurodė sukilėlių apsistojimo vietą, ir todėl gusarai pasuko iš plento ir atsidūrė prie vargingo lenkiško daliniuko. Prie nustebusių ir dėl priešo staigaus pasirodymo sumišusių sukilėlių prijojo karininkas ir gera lenkų kalba pareikalavo pasiduoti. Atsakymas — jis vietoje krito nuo kulkos į krūtinę. Tada gusarai puolė ir stengėsi dalinį apsupti. Tačiau sukilėliai narsiai gynėsi ... ir galop prasimušė į mišką. Betgi jie turėjo stambių nuostolių. Kautynių lauke paliko apie 40 nukautų ir sužeistų, kuriuos priešas, savo įpročiu, niekšiškai pribaigė; žuvusių tarpe buvo ir Jastrzębskis, gusarų kardais sukapotas. ... Sukilėlių dalinys pakriko.

“Tas nelaimingas ir kruvinas susirėmimas susyk suparaližavo ir taip jau silpną ir tik dirbtinai sukeltą sąjūdį Augustavo vaivadijoj.” Tačiau rusai savo spaudoje skelbė triumfą. Esą, gusarų pasirodymas “sukėlė tokį sąmyšį, kad, nors Panemunės krantų apylinkė yra miškinga ir ypatingai palanki partizaniniam karui, nors lenkų ir lietuvių bajorija atvirai simpatizuoja maištui, sukilėliai išbėgiojo namo, netekę pasisekimo vilties. Kariuomenės pražygiavimo pakelėse gyventojai džiaugsmingai ją sveikino, ypač valstiečiai, kurie norėjo vaišinti kareivius, atiduodavo viską, ką turėjo, reikėjo daboti, kad eiliniai perdaug neišnaudotų vaišingumo. Kariuomenei išeinant iš nakvojimo vietos, valstiečiai patys siūlėsi su vežimais, trokšdami palengvinti kariams kelionę.”

Przyborowskis pažymi, kad rusai savo raportuose gyrėsi, jog po Čystos Būdos kautynių valstiečiai išdavė rusams 17 sukilėlių, jų tarpe dviejų gminų vaitus ir vieną dvarininką. Przyborowskis tam tiki: “Visa tai liudijo, kaip kenksmingas buvo pralaimėjimas ... sukilimas šiose vietose neturėjo po savo kojomis jokio pagrindo.”[379] Bet Bičkauskas-Gentvila, kaip matėme, iš tų kautynių ir Lichačiovo bei Losievo raportų susikūrė sau vaizdą, kad tai buvo “valstiečių sukilimas”, “liaudies sukilimas ... nuo Prūsų sienos iki Alytaus miesto ir Simno, Kalvarijos, Vilkaviškio bei Virbalio”.* [380] Taigi, pagal Przyborowskį, Sūduvoje baltukai dvarininkai dar sausio gale likvidavosi, perėjo į sukilimą ir jam vadovavo, o pagal Bičkauską-Gentvilą — ten vyko “valstiečių sukilimas”. ..

Štai kaip savo atsiminimuose tas pirmąsias kautynes mūsų laikais aprašė lietuvis dalyvis Tomas Žičkauskas, gimęs 1844 XII 21 Sintautuose, mokęsis Zyplių dvaro pradedamojoje mokykloje, 1859 m. įstojęs į Marijampolės keturklasę pavieto mokyklą.

“Užstojo 1863 metai, neramus laikas. Apsiginklavę lenkai pakėlė maištą prieš rusų valdžią. ...

Suvalkų ir Kauno dvarponiai suvažiavo į Antanavo dvarą pasitarti ir nutarė, kad abiejų šių apygardų dvarponiai surinktų savanorius, juos apginkluotų, sukiltų prieš valdžią ir ją nuverstų. Mariampolės apskrities savanoriams vadu paskirtas Kirsnos dvaro nuomininkas buvęs rusų kariuomenės ka-

---

[379] **Dzieje 1863 roku,** I, 302-305. Rusų pasigyrimas — “Pieterbursgskija Viedomosti” 1863 III 4.

[380] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 207, 210, gen. leit. Lichačiovo raportai. žr. mano p. 232.

pitonas Jastržembskis, jo padėjėju Mariampolės pavieto mokyklos mokytojas Žukauskas. Jo pavyzdžiu sekant į savanorių eiles įsirašė ir kai kurie mokyklos mokiniai. Prikalbintas buvo ir Tomas. Juos nugabeno į Samanėliškių dvarą, esantį už Vilkaviškio miesto. Ten jau buvo surinkta nemaža vyrų kuopa, ginkluota dvivamzdžiais, vienvamzdžiais, medžioklės muškietais ir dalgiais. Iš ten juos nuvežė į Mariampolę į Bobruliškės dvarą.

Jastržembskis sustatė visus savanorius į dvi eiles, ištraukė iš makštų kardą ir juo švytuodamas parodė, kaip per mūšį reikia nuo "nedraugų" gintis. Ir paklausė tojo dvaro nuomininko Švarco:

— O ką, ar graži mano kariuomenė?

Švarcas, palingavęs galva, atsakė:

— Gaila tų jaunų ir gražių vaikelių.

Jastržembskis rūsčiai suriko:

— Pakart reikia tą prūsą.

Bet jo nepakorė, nes neleido kiti apicieriai.

Visa ta savanorių kuopa, susidedanti iš šimto penkių dešimčių vaikinų, iš Bobruliškės dvaro nuvyko į Cystabūdą, sustojo pas girininką ir čia apsinakvojo. Vyriausybė į kambarius susmuko, savanoriai gi į klojimus ir tvartus sulindo.

Ant rytojaus šnipas duoda žinią, kad Kauno plentu Mariampolės link traukia rusų kariuomenė. Jastržembskis suriko:

— Tegu tik jie šičia ateina, mes juos kepurėmis užmėtysim.

Toks vado atsiliepimas savanoriams nors ir nepatiko, bet jie nedrįso priešintis, nors ir suprato, kad toks grasinimas niekada negali įvykti.

Po valandos mato, kad rusų raiteriai šiapus dirvos kampo pasirodė. Tą patyręs, vadas sušuko:

— Ginklan!

Savanoriai, ūmai apsiginklavę, eilėse sustojo. Vadas suriko:

— Bėkit pagirin paskui mane!

Dar apie šimtą žingsnių buvo pagirin nepribėgę, kaip rusų raitarija iš šonų ir už girios tą kuopelę apsupo. Jastržembskis, matydamas, jog pagalbos nėra, sušuko:

— Broliai, stokime ant šitos vietos karėn sustatę ir už tėvynę ir tikėjimą muškimės, kol šičia apsiginsim, ar savo galvas padėsim!

Ūmai iš abiejų pusių pabiro šūviai. Rusų kareiviai nuo arklių virsti pradėjo. Keletas šaulių su Tomu drauge šoko priekin girios linkui ant tų raiterių, bet jie nuo dalgininkų su kardais gynėsi, tai pro tarpą prasprukę ugnį paleido, bet dešimteriopais priešo šūviais patikti, priversti buvo atsitraukti ir girios gilumoj pasislėpti. Tomas su vienu draugu į tankų krūmą atsitūpęs, girdi trimito balsą, šaukiantį susirinkiman, o po valandėlės maršą. Tame krūme pertupėjęs visą naktį, ryto metu iš girios sargiai išlindę, užėjo pas vieną ūkininką, kur rado Sintautų parapijos klebono Totorevičiaus gaspadinę, atvykusią čia savo gimines aplankyti. Taigi pas tą ūkininką palikę savo ginklus, su ta gaspadinę juodu parvažiavo namon. Tasai ūkininkas pasakoja, kad vadas Jastržembskis ginantis į šmotelius liko sukapotas. Su kitais užmuštais jį į duo-

bę suvertę užkasė ir tą kapą arkliais užtrempė, o suimtus ir sužeistus i Mariampolę atgabenę, sveikus į kalėjimą, o sužeistus į ligoninę patalpino."[381]

Iš Lichačiovo raporto žinome, kad sukilėlių žuvo 30 ir kad tik 4 buvo paimti nelaisvėn, rusų pusėje žuvo 3 kareiviai ir sužeisti 6. Iš Tomo Žičkausko pasakojimo nesimato lietuvių ūkininkų "entuziazmo" rusams. Iš Bičkausko-Gentvilos atpasakojamo Lichačiovo pranešimo nesimato, kad būtų žuvęs rusų karininkas.

Žičkauskas vėliau vėl išėjo į sukilimą, tarnavo Sužino ir Voverio daliniuose.

XXIV. VILNIAUS KOMITETAS ORGANIZUOJA SUKILIMĄ

Raudonikių vadovaujamas Lietuvos Provincinis Komitetas 1863 II 1/I 20 manifestu pradėjo sukilimą savo jurisdikcijos teritorijoje, bet dar nėjo į ginkluotą kovą — tik paspartino organizacinį darbą, skubiai siuntinėjo agentus savanorių daliniams sudaryti. Kauno gubernijon išvyko "Jabłonowski"-daktaras Balys Dluskis, paskirtas Kauno gub. kariniu vadu. Visuose Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijų pavietuose pradėjo kurtis jau ne propagandiniai rateliai, bet nekantrių kovotojų būriai. Ligšiolinis raudonikių komisaras Juozas Demontowiczius iš Kauno išskubėjo svetur ginklų ieškoti, pačiame krašte buvo mobilizuojami visi prieinami ginklai. Rusai jautė vulkano sprogimą artėjant.

Pav., 1863 II 24 (t.y. kovo 8) Telšių miesto ir pavieto karinis viršininkas pranešė Kauno gubernatoriui, kad, jo žiniomis, dvarininkai Montvila, Bucevičius, Sockovo našlė ir jos sūnus prikalbino aplinkinius dvarininkus ir savo žmones rengtis sukiliman. Giriose susirenka aplinkiniai žmonės, kur atsargos karininkas Chržonstovskis juos moko karinės rikiuotės ir kovoti. Vasario 25 d., vėliausiai kovo pradžioje, turi būti parengta pakankamai kariškų rūbų, maisto, ginklų. Visi minėtieji vyriškiai esą jauni, todėl lengvai apvažinėja apylinkes, ir pati telkimosi vieta Prūsų pasienyje yra apsupta girių. "Norėdamas užbėgti sukilėliams už akių", Telšių karinis viršininkas plk. Fišeris davė parėdymą Raseinių paviete stovinčiam 2-ram eskadronui vykti į tuos dvarus, padaryti kratas ir, jei reikės, suimti minėtus asmenis. Pulkininkas dar nurodė, kad "kiek galima greitesniu laiku reikia pakeisti valsčių raštininkus" Varniuose, Tveruose, Viešvėnuose, Luokėje ir Alšėnuose, ir nebedavinėti trijų parų leidimų sienai pereiti. Pulkininkas pridėjo, kad jis pažįsta valstiečius ir mato, jog "jie labai nepatenkinti, kad valdžios parėdymais uždaromos prie bažnyčių esančios mokyklėlės, kurios dažniausiai veikia tik per Gavėnę. Tose mokyklėlėse abiejų lyčių valstiečių vaikus mokina katekizmo, parengia išpažinčiai, mokina žemaitiškai skaityti. Tų mokyklėlių uždarymas kurstąs valstiečius."

Gavęs įsakymą Maskvos leib-dragūnų gvardijos pulko 2-ras eskadronas "išvyko į Raseinių pavieto Kėdainių [Kvėdarnos. — KRJ] apylinkes, kur ir padarė kratas. Kratų rezultatai labai nežymūs. Pas Montvilą nieko nebuvo rasta — nei rūbų, nei ginklų, nei maisto. Buvo klausinėti žmonės, bet iš jų

[381] "Iš Tomo Žičkausko autobiografijos". **Karo Archyvas,** Kaunas 1925 m., II, 52-53.

nieko nesužinota. Vieni jų sakėsi nesenai esą tarnyboje, kiti — kad nuo jų viską slepia. — Pas Adolfą Bucevičių Bagardžiuos (? — KRJ) taip pat nieko nerasta, nebuvo dargi 1862 ir 63 metų susirašinėjimo. — Krata buvo Saslavuos [Sauslaukio dvare? — KRJ] pas Sockovo našlę, bet ir ten nieko nerasta, josios gi sūnaus nerasta namie. Visgi buvo žinių, kad Sockienė tikrai kalbino žmones sukilti. Tada pulkininkas Fišeris, kartu su pristavu Pitkevičium, dalyvaujant Raseinių pavieto ispravninkui, padarė Sockienei tardymą. Pasirodė, kad žinios turėjo pagrindo, bet deja, byloje tojo paties tardymo nėra. — Buvo taip pat žinia, kad Pajūrės dvaro valdytojas Šimkevičius irgi kursto savo žmones sukilimui, nurodinėdamas, kad valstiečiai turi pasišalinti į girias, nes kada ateis sukilėliai, tai jie degins kaimus. Šimkevičius buvo apklausinėtas, bet jis irgi parodė, kad nieko nežino, prisiekė. Galop davė raštelį, kad praneš viską jei tik ką apie sukilimą sužinos. — Pas atsargos poručiką Hržonstovskį nebuvo galima nuvykti, nes jis gyvena žymiai toliau. Jį apklausinėti apsiėmė Raseinių ispravninkas.

"Po tujų visų kratų pulk. Fišeriui išrodė, kad visi dvarininkai, kuriuos jis kratė greičiausiai buvo apie tai perspėti. Pas visus dvarininkus rastos jų nešiojamos čemarkos su juodais apvadžiojimais ir kutais. — Kovo mėn. 4 [t.y. 16 — KRJ] d. į Telšius turėjo atvykti minėtas atsargos poručikas ir du Sockienės sūnūs, kuriuos policija ir pasirengė suimti. Jie turėjo atvykti pas gydytoją Juozapavičių. Bet atvyko tik vienas atsargos poručikas Hržonstovskis, kuris tuojau ir buvo suimtas, o kitą dieną persiųstas į Raseinius. — Netrukus buvo suimtas ir Sockienės sūnus. Jį suėmė kaž kur apie Rietavą. ... Fišerio ... nurodytose vietose tuojau buvo pakeisti valsčių raštininkai."[382]

Taigi, klaipėdiečio spaustuvininko 1861 m. rusams išduotieji Montvila ir Bucevičius dabar jau ruošėsi ginkluotai kovai. Pajūrės dvaro valdytojas Šimkevičius netrukus tapo vieno dalinio vadu. Visur vyko pasiruošimai — gimnazistai, kaimo jaunuomenė, studentai, karininkai traukė į sutartus punktus. Gavęs Provincinio komiteto mandatą vadovauti Kauno vaivadijos pajėgoms, galimai greičiau sudaryti pajėgas ir pradėt veiksmus, Dluskis vasario mėn. išvyko Kaunijon, apvažiavo kelis pavietus: niekur pasiruošimai nebuvo baigti, dvarininkuose ir valstiečiuose nesimatė nesavanaudiškumo, pasikliauti jis tegalėjo studentija ir bežemiais. Kovo 10-11 vadžias perėmusi Vadyba griežtai paragino žmones neiti sukiliman be įsakymo ir per anksti. Atrodo, kad kovo 31 buvo nustatytoji veiksmams pradėti diena. Geištaras rašo:

"Visas kovo mėnuo praėjo pasiruošimais: organizuota Lietuvą, rašyta atsišaukimai, ruoštasi kovai. — Kasdien rinkdavomės Vadybos posėdžiams pas kurį nors narį iš eilės, patys viską rašydavome, gi perrašinėti padėdavo jaunimas, netgi moterys. Kovo mėn. Vilniun atvyko ir iš ten jau neiškeliavo tauri moteris, didžiausioji mano bičiulė Teklė Sirutytė. Dažniausiai pas ją slėpdavau savo raštus, pas ją kasdien rytais sutikdavau man reikalingus žmones. Iš viso mano diena prasidėdavo šv. mišiomis, kur eidavau anksti po arbatos, o kartais nevalgęs, ir arbatą gerdavau pas Teklę, po to vykdavau į dienos posėdį, matydavau įvairius asmenis, ir paprastai nuo 9-10 ryto ligi 6 būdavau stačias. ... Gyvendavau pradžioje Poznanės viešbuty, paskui Sa-

[382] **Karo Archyvas,** 1925, II, 66-67.

vičiaus gatvėje tuose pačiuose namuose su Oskierka, o ilgiausiai [spaustuvininko] Zavadzkio namuose pas p. Weyssenhoffienę. ... Gyvendavau vienas. Kai vėliau Vadybos sekretoriumi tapo Algirdas Wagneris, iš eilės susirinkdavom ir pas jį."[383]

"Vos pradėjus veikti, blykstelėjo viltis: Karalystėje Liangevičius apėmė diktatūrą." Viešoji valdžia baltukams patiko. "Reikia žinoti, kad vienas pirmųjų, o labai nemalonių mūsų veiksmų, buvo atsišaukimas į aukštesniuosius pareigūnus, būtent maršalkas ir tarpininkus, kad atsistatydintų iš pareigų. Pradžią padarė Starzenskis. ... Iš Varšuvos Vyriausybė atsiuntė mums įsakymą, kad pravestume visuotiną atsistatydinimą. Pareigūnų atsistatydinimą suderinti su Karalystės bajorijos abejingumu ir nedalyvavimu sukilime. .., tai suprantama, bet pas mus! Tarpininkai turėjo didelę įtaką liaudžiai, jie natūralūs tos liaudies vadai, ir žymia dalimi iš jų tarpo buvo skiriami pavietų viršininkai, apygardiniai ir t.p. Kaip valdininkai, jie turėjo teisę važinėti po kaimus, šalia moralinės įtakos turėjo ir tą, kurią teikia valdžios turėjimas. Kai pasišalins, atkreips į save rusų valdžios dėmesį ir savanoriškai nusikratys savo įtaka liaudžiai. Tik apjakę, tušti, ar piktos valios žmonės tegalėjo to nesuprasti. Gavę įsakymą, tučtuojau parašėme taut. Vyriausybei, įrodinėdami, jog tatai užmuš organizaciją, suparaližuos mūsų veiklą, išstatys pavojun naudingiausius žmones. Pav., aš buvau Kauno gub. Komiteto nariu, jau ir taip dalinai po areštu..., Oskierka irgi buvo Vilniaus valdybos narys ir dabar galėjo važiuoti Petrapilin, kam lengvai galėjo gauti leidimą, turėdamas gubernatoriaus pasitikėjimą, o po to? Tačiau niekas nepadėjo. Vyriausybė, motyvuodama, kad ji negali atšaukti kartą jau duotą įsakymą, nes daugelis jau pakluso, griežtai pakartojo savo įsakymą; taigi ir mes irgi parašėme savo atsišaukimą į tarpininkus, o aš ir privačius laiškus daugeliui. To potvarkio pasekmė buvo visuotinis pasipiktinimas, riksmas apie taut. Vyriausybės ir Vadybos kvailumą. Aš gavau laišką iš Kauno, pradėtą Val. Jančiausko, o užbaigtą Ad. Medekšos, kuriame labai vykusiai kartojo tai, kas ir mums buvo labai aišku. Bet, kai paaiškinome mūsų įsakymo priežastis, veik visur buvo paklusta. Kitaip ir negalėjo būti. Jeigu Vadyba keistų Vyriausybės potvarkius, vaivadiniai keistų Vadybos, pavietų vadai vaivadų įsakymus, būtų dar blogiau. Bet ar darbas galėjo gerai eiti tik tiek kraštą tepažįstant?

"Daliauskas norėjo, kad kuris iš mūsų nuvažiuotų Varšuvon ir patirtų Valdžios sudėtį, aš tam pasipriešinau. 'Nuvykti ir, jei būtų įmanoma, per langą išmesti šalies poreikių nepažįstančius žmones, tai gerai, bet kai to padaryti neįmanoma, — geriau toji Valdžia tebūna mums paslaptis, negu atidengti galbūt pasitikėjimo nevertus asmenis.' Reikia žinoti, kad mūsų raštą Varšuvon nuvežė Vaclovas Przybylskis, ten vykstąs iš Petrapilio, kuris ir pasiliko Varšuvoje mūsų agento prie Valdžios vaidmeny. (W. Przybylski neabejotinai buvo gabus žmogus, reiklus, bet nepažinojo tiksliai santykių krašte, buvo daugiau teoretikas; tatgi privalėjo neprileisti prie pirmojo įsakymo pasiduoti dimisijon.) Jis taipgi tarpininkavo Varšuvos santykiuose su Petrapiliu

[383] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora**, II, 6-7. Mėginimai nustatyti dalinių rinkimosi datas ir punktus daromi Smirnovo, **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Bielorussii**, 120, 121, 124-126. Raudonikių paskirtųjų vadų nesiskaitymas su nauja vadovybe — ten pat, pp. 175, 178, 181. Kušleika, Kołyszko neklausė Dluskio.

Arthur Gro'ttger — “Lituania 1863”
Prologas: **Sargyboje**

ir mums pasakė apie Ohryzkos paskyrimą komisaru Petrapily. Kovo mėnesį, netrukus po sudarymo pas mus Vadybos, Aleks. Oskierka nuvyko Petrapilin susiprasti su kolegomis, nutarėme, kad ir jaunimas iš universitetų ir kariai tik tada atvyktų, kai juos pašauksime. Pavyzdingas ir gražus daugumos studentų Petrapily ir Maskvoje klusnumas, jie ramiai laukė pašaukimo — ypač Petrapily, Zigmo Sierakausko įtakos dėka, nors ten nestokojo ir kitų pasiaukojimo reikalui ir gabių žmonių, o būrys karių, trokštančių skubėti į kovos lauką, buvo skaitlingas. Zigmas, kaip man pasakojo jo žmona, pamatęs Aleks. Oskierką, suprato kame reikalas, pasakė, kad jis jam mirtį atnešė. Bet, žinoma, Zigmas negalėjo nei valandėlės dvejoti, kaip mums pasakojo. ‘Iš jūsų (mano ir Oskierkos) pusės, nedalyvavimas sukilime būtų patriotingumo stokos įrodymas, bet iš mano pusės, niekšystė.’ ... Tiek tikra, kad prie menkiausio pasisekimo, prie tikrumo kokios nors pagalbos iš svetur, ir tokie žmonės, kaip gen. Stan. Gečevičius ir daugelis kitų būtų dalyvavę. Vienok ir šiuo metu nepritrūko žmonių, kurie, turėdami prieš save šauniausią ateitį, viską paaukojo. Gana priminti, šalia Sierakausko, jaunąjį Haukę. Galų gale, Petrapily, kaip ir Lietuvoj, niekas iš tauriųjų žmonių nepasiliko visai nuošaliai. Per suvažiavimą Kaune sausio mėnesį nebūtų atsiradę gal nei kelių skubaus sukilimo šalininkų, bet tie patys, po įvykusio fakto, kovo mėn., visi pasidavė tautos valiai.

“Oskierka parvežė iš Petrapilio kuo geriausių žinių, kad karininkų mums nepritrūks, žinojome, kad Kauno gubernijoje yra tūkstančiai pasirįžu-

sių žmonių. Svarbiausiai rūpėjo ginklai; apie tai rašėme Varšuvon, o aš Broniui Zaleskiui.

"Taigi šiuo sukilimui palankiausiu metu atvyksta Vilniun grafas Juozas Zamoyskis, regisi su manim ir Aleks. Oskierka, atveždamas baltukų organizacijos patarimą dėtis sukiliman. Kai pareiškėme, jog mes seniai tai padarėm, gr. Juozas stebėjosi, kad tai darėme su jais nesusisiekę ir priešingai pareikštam adresui. Kaip tiktai tasai Koronos adresas ir paskubino mūsų prisidėjimą, nes jį laikėme nevertu lenkų bajorijos. Zamoyskis teiravosi apie Vadybos sudėtį..., ką iš Lietuvos norėtume turėti prie Liangevičiaus, kaip kad ten yra Bentkowskis iš Poznanės...

"Rytdieną, pagal Vadybos nutarimą, patiekėme Zomyskiui, diktatoriaus pasirinkimui, tris asmenis: Geištarą, Oskierką ir Stan. Soltaną, pridėdami, kad Vadyba priims kiekvieną diktatoriaus įsakymą, kiekvieną paskyrimą, bet prašo neprimesti žmonių, kuriais kraštas nepasitiki. Zamoyskis mums perdavė baltukų organizacijos patarimą prašyti diktatoriaus, kad išleistų įsakymą visiems dvarų savininkams, kad jie asmeniškai sukilime nedalyvautų, tai tikslu kraštą apsaugoti nuo konfiskatų. Toksai diktatoriaus raštas atskleistų visą silpnumą prie vairo ir stoką tikėjimo sukilimu: tad griežtai atmetėme tą projektą. Mamoyskis, kaip neginčijamai gabus žmogus, suprato mūsų priekaištų logiškumą.

"Vienkart su diktatūros paskelbimu ir Zamoyskio atvykimu Vilniun, paplito pasitikėjimas sukilimu ir prasidėjo pareigoms paskyrimų medžioklė. ... Iš tolimų gubernijų atvykdavo žmonės, prašęsi paskirti bent apygardiniais, arba tautinio mokesčio rinkėjais."[384]

Geištaras rašo, kad tuo metu jis susipažino su daugeliu busimųjų karo vadų: Vincu Koziellu — raudonikių komiteto nario Jono broliu, "labai tauria asmenybe", dviem Liaskauskais "gabiais ir pasišventimo kupinais karininkais", Kaukazo veteranu, dimisijos gen. štabo pulk. Stanislovu Olendzkiu (gim. Kauno paviete 1832 m., ištremtas į Usolą, mirė Varšuvoje šio amžiaus pradžioj), Sierakausko paskirtu naujos Naugardukos vaivadijos vadu, Zarasų paviete vėliau žuvusiu Jonu Jelskiu, "gražia dailininko-kario asmenybe" Henriku Dmochovskiu, tik 1860 m. sugrįžusiu iš Amerikos, paskirtu Disnos pv komisaru, kuris netrukus, gegužės mėn. žuvo kautynėse. "Vienas anksčiausiai atvykusių aukštesniųjų karininkų" buvo plk. Anupras Duchińskis, kujavietis, Lietuvoje kovęsis 1831 m., po to Prancūzijoje vedęs prancūzę, našlys, nugirdęs apie naują sukilimą — vaikus paliko mokykloje ir pats svetima pavarde prancūzų pasu per Krokuvą ir Varšuvą atvyko Vilniun, paskirtas Gardino vaivad. kariniu vadu. "Šiandien sunku iš atminties atkurti tuos laikus, o anuomet neteko daryti kad ir mažiausių užrašų. Labai gausų ir beveik pilną sukilimo laikų spaudinių komplektą, rūpestingai Teklės Sirutytės išsaugotą, jau iš Sibiro sugrįžęs per Emliją Orvydaitę persiunčiau A. Gilleriui į Lvovą."

Pagal Geištarą, šalia Roginskio dalinio, Lietuvon įžengusio iš Lenkijos, "iš specifiškai lietuviškų dalinių ankstyviausas buvo Narbuto. Narbutas tai legendarinė figūra, jis visada gyvens lietuvių atminime. Nuo sukilimo pradžios ligi mirties visada kupinas energijos, patvarus, o be to mokąs ir kitų pasišventimą įvertinti. (Kietas) Koreva kovo 21 (balandžio 2) savo mirtimi

[384] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 5-12.

Kaune pradėjo egzekucijų grandinę. Karinių veiksmų aprašyti negaliu, o manau, kad tai pareiga tų, kurie išliko, paprastai ir nuoširdžiai užrašyti savo atsiminmus." Ginkluotąją kovą Lietuvoje pradėti buvo numatyta kovo 31/19 ir tai dienai buvo paruoštas atsišaukimas. Dluskis savo atsiminimuose prikiša, kad Citavičiaus pralaimėjimas prie Tytuvėnų buvo tiesioginė jo nušalinimo iš pareigų pasekmė: Vadybai perėmus valdžią, dalinių vadai jo nebeklausė. Jam buvo įsakyta prisistatyti Vilniun gauti naują paskyrimą ir įsakymus, kitaip jis būsiąs paskelbtas išdaviku — o kelionė Vilniun reikštų pasidavimą į caro valdžios rankas, nes policija jau seniai jo ieškojo. Gi Wislouchas pradžioje sakėsi susidorosiąs su pirmu į jo rankas įkliuvusiu naujos Vadybos nariu. Geištaras rašo: "Rašant gryną teisybę, negaliu nepaminėti įkyrių priminimų apie neklusnumą žmonių, kitais atžvilgiais nusipelnusių. Kai Taut. Valdžios valia perėmėm vadovybę, Dluskis-Jablonovskis buvo Žemaitijoje kaipo Komiteto narys, turėjęs ten tvarkyti sukilimą. Vadyba nieko apie tai nežinojo, kadangi pareigas man perduodamas Komitetas apie tai nepranešė. Taigi vaivadiniu komisaru paskirtasis Juozas Kościałkowskis Vadybos įsakymą pranešė dalinius kuriantiems Dluskiui ir kun. Mackevičiui, nurodydamas sukilimo dieną, tačiau abudu nepaklausė komisaro ir sukilo keliomis dienomis anksčiau. Toksai nesiskaitymas su vienintele valdžia Lietuvoje buvo didelis nusikaltimas ir susyk pasirodė pražūtingi tos sauvalės rezultatai. Kun. Mackevičius Surviliškyje (kovo 20/8) paskaitė manifestą, šaukiantį liaudį prie ginklo ir sykiu suteikiantį (žemės) nuosavybę, kun. (Vincas) Šliogeris paskaitė Šventybrastyje. Žinodami apie vėlesnį terminą sukilimui, aplinkiniai dvarininkai nebuvo bažnyčioje, manifesto apie nuosavybės suteikimą neskelbė ir valstiečių nekalbino sukilti. Mano žmona pati viena buvo bažnyčioje, ir kai po to visi ūkininkai iš Laiviškių atėjo į dvarą, ji mano vardu jiems paskelbė, kad žemės įsavinimą ji skaito įvykusiu faktu. Veik visas kaimo jaunimas pareiškė norą eiti partijon [į dalinį], bet valdytojas Smiarowskis, pagal komisaro įsakymą, pasakė, kad dar ne laikas, gi mano vaikų mokytojas Mečislovas Ambroževičius išėjo su dviem jaunais bernais. Padorusis Smiarowskis nustatytu laiku irgi patraukė į dalinį, bet irgi vos su dviem draugais. Tai mažytis, bet iškalbingas pavyzdys, kokių pasekmių padarė neklusnumas. Ir visur kartojosi panašūs nesusipratimai. Lietuvių-žemaičių liaudies nuotaikoms esant bendrai geroms, jeigu Tautinės Valdžios atsišaukimai būtų buvę visur vienkart, dvarininkų akivaizdoje, bažnyčiose paskaityti, bajoriškas jaunimas pats būtų išėjęs priekin, o senesnieji būtų liaudžiai pripažinę nuosavybę ir įbajorinimą tiems, kas dalyvaus su ginklu rankoje, tai įvykiai susyk būtų įgiję kitokį pobūdį. Ir tai nebuvo vienintelė to nepaprasto kario ir žmogaus kaltė. Dluskis priklausė prie tų, kurie karščiausiai troško sukilimo greitai, daugiausiai pasikliovė liaudimi ir ketino dalgiais įsigyti štucerius, o su tais vėliau patrankas. Bet po pirmo susikovimo prie Naujaberžių, kaip patyręs karys įsitikino, jog ne kiekis, o žmonių atranka ir jų apginklavimas sudaro tikrąją dalinio jėgą, ir susyk metėsi į kitą kraštutinumą. Spietė aplink save daugiausiai reiklią bajorišką jaunuomenę, ir menkino dalgius. Kaip energingas ir gabus vadas, jis laimėjo garbę ir valdinių pasitikėjimą ir galbūt buvo gabiausias visoj Lenkijoj dalinio vadas, bet jis apleido liaudies revoliucinimą ir manifestų skaitymą, ir nepripažino revoliucinių organų. Visgi Vadyba, jo asmenyje įvertinda-

ma karžygišką vadovą prie Papilės, su padėkos reskriptu jam persiuntė nominaciją pulkininku. Ligos varginamas Dluskis pirmasis tarp vadų Lietuvoje paleido savo dalinį ir pats išvyko užsienin. Tai negirčijamai karštas patriotas, teisus žmogus ir neeilinis karys, vienok, nepaisant savo mokslo, buvo vienas pas mus taip skaitlingų išgarsėjusio *liberum veto* atstovų. Nelaimei, beveik visi Sąjūdžio [raudonikių — KRJ] šalininkai, kaip anksčiau neatodairiai pastūmėjo kraštą į sukilimą, taipogi greitai įsitikinę kovos neįmanomumu, laukė pagalbos iš užsienio, kurios netgi užuominą jie seniau laikydavo nusikaltimu."[385]

Vadyba skubiai pynė "organizacijos" tinklą, paskyrė kur buvo įmanoma karinius ir civilinius vadus, bet darbas vyko gana sunkiai, "geriausiai prigijo Žemaitijoje ir Minskijoje. Kitose vaivadijose, ligi pat sukilimo galo, daugelis pareigų buvo neužpildyta," pažymi Przyborowskis. Geištaras tvarkė vidaus reikalus, dalinių apginklavimą. Grafas Starzynskis tvarkė užsienio ir politikos reikalus, "tikrumoje tik nominaliai, kadangi negyveno Vilniuje ir bendrai mažai užsiėmė sukilimo reikalais" ir pradėjo savarankią veiklą. Jeleńskis tvarkė iždą, tai yra "tautinio mokesčio" išrinkimą. Oskierka tapo Vilniaus miesto viršininku, padedamas Kosto Kalinausko, ir palaikė santykius su Petrapilio organizacija, kur veikė Taut. Valdžios sudarytas "Užsienio Skyrius Petrapily" su Juozapatu Ohryzko priešaky. Dar 1863 m. vasario mėn. raštu Varšuvos komitetas (Step. Bobrowskis) pavedė Ohryzkai aukų telkimą ir karininkų siuntimą sukiliman, santykius su rusų revoliucionieriais, ginklų parūpinimą ir iš viso paramą sukilimui, "ypatingai Lietuvoje ir Baltgudijoje". Šalia Ohryzkos, Petrapilio skyriaus nariais buvo inžin. paporučikis Emanuelis Jundzillas, raitos artil. gvardijos poručikas Vladas Kossowskis ir valdininkas Tadas Opockis, iždo ministerijos departamento vicedirektorius su metine 3,000 rb alga, 39metų amžiaus baltgudis, Muravjovo asmenyje įgijęs priešą, kai jis "Koriko" sūnaus neprileido administruoti tulo nepilnamečio Demidovo turtą. Pagal Przyborowskį, Ohryzko energingai dirbo "tik Lietuvos sukilimui išimtinai" ir cituoja Aweydės parodymus: "Ohryzkos tiesioginiai santykiai su Taut. Vyriausybe buvo labai reti, visada atsakydavo Vilniaus komitetui tarpininkaujant. Visa jo veikla buvo pašvęsta išimtinai Lietuvos sukilimui, ypač po to, kai Taut. Vyr-bė įgaliojo Vilniaus komitetą sunaudoti visą naudą iš savo santykių su Petrapiliu, kadangi ji pati (Varšuvos komitetas) negali Lietuvai padėti."

Przyborowskis, Smirnovas ir jais sekusieji autoriai su aiškiu perdėjimu priskaito "tūkstantį" karininkų savanorių. Aweydė rusams liudijo, kad "karininkų stoka negalima buvo skųstis. Lietuvoje beveik nebuvo dalinio, kuriame netarnavo bent trys rusų tarnybos karininkai; tai buvo todėl, kad daugelis lietuvių bajorų tarnavo rusų kariuomenėje ir kad Petrapilio karinis komitetas parūpino Lietuvos Vadybai stambų karininkų kiekį. Mūsų kolegos vilniečiai nežinojo ką daryti ir kur skirti karininkus, pav., mūsų pas juos pasiųstasis Heydenreichas (Kruk), kuris norėjo kautis Lietuvoje, po kiek laiko sugrįžo Varšuvon, sakydamas, kad jis negalėjęs sulaukti jokio paskyrimo."[386]

---

[385] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 15-18.

[386] **Dzieje 1863 roku,** III, 33-38.

Ir Bičkauskas Gentvila teigia, kad "pirmoji karininkų grupė (50 žmonių)'' buvo Petrapilio lenkų karinio komiteto pasiųsta 1863 III 7/19. Esą, "Vilniaus Ypatingosios tardymo komisijos nario muravjovinio tardytojo Gogelio žiniomis, Peterburgo Revoliucinis komitetas 1863 m. išsiuntė į Lietuvą ir Baltarusiją iki 1000 žmonių, daugiausia karininkų ir studentų." Taigi ir studentų, ne tik karininkų. Čia tik pavaizduojama rusų patarlė, kad "baimė turi dideles akis," nes rusų autorių dabar paskelbti duomenys apie įtartus karininkus — ne vien dėl simpatijų "lenkams" — beturi 219 pavardžių, o lenkų karininkų rateliuose dalyvavo apie 70 karininkų. Daliniams Lietuvoje vadovavo ir kunigai, ir eiliniai studentai, net valstiečiai. Įvykių dalyvis Geištaras, rašydamas ne rusams tardytojams, bet istorijai, sumini kelis vadus. "Vadybos uždavinys buvo šešiose gubernijose į vietinę organizaciją pašaukti charakteriu ir gabumais tinkamiausius žmones, duodant jiems bendras instrukcijas ir dar labiau pasitikėti jų gera valia. Materialinių priemonių netrūko, taipgi ir savanorių iš rusų kariuomenės. Petrapilio komitetas juos atsiųsdavo pas mus, o mes pagal duomenis, gautus iš provincijų, siųsdavome karininkus į dalinius. Labiausiai buvo jaučiama ginklų stoka, kadangi sukilimas prasidėjo mums netikėtai, o tie, kas jo norėjo, nieko neparuošė. Namie turimų medžioklinių ginklų ir mažyčių siuntų iš Petrapilio ir iš dalies užsienio toli gražu nepakako savanorių skaičiui. Iš vadų, senas 1831 m. karys Duchińskis Vilniun atvyko Varšuvos įsakymu ir su rekomendacija iš užsienio kaip tik tada, kai Oskierka buvo Petrapily. Kaipo patyrusį karininką, reikėjo jį panaudoti platesniam veiksmų plote, pasiunčiau jį vaivadiniu į Gardino (vaivadiją), nors man jis sudarė pergyvenusio žmogaus įspūdį ir tikrovėje mažai beturėjome iš jo paguodos. Heidenreichas, vėliau žinomas Kruko pavarde, irgi buvo Vilniuje, bet, deja, visos aukštesnės pareigos buvo užimtos; tad nuvyko Varšuvon. Man, nors prisipažįstu neturįs supratimo apie karybą, didžiausio įspūdžio darė du broliai Liaskauskai. Jų kalba šviesi, nuomonės apie viską sveikos, jokio pasigyrimo, o pasiruošimas tarnauti kur tik siųstini, garbingai juos išskyrė iš kitų. Vyresnysis [Ignas] buvo štabo viršininku prie Zigmo, o paskui Kauno vaivadiniu; jaunesnysis [artilerijos akademijos dėstytojas Stanislovas] Minskijoj vadovavo vienai geriausių partijų, pavadintai Šwiętorzeckio partija. Swiętorzeckis buvo Minskijoj populiarus, tai nors Liaskauskas buvo vadu, dalinys buvo ano vardu vadinamas. Vadų tarpe dar simpatingas buvo Ostroga (Poradowskis), primena taipgi Ladą ir Liubičių."[387]

"Žemaitijos vaivada" Vadyba paskyrė Aleksandrą Chmielewskį. Netrukus Kostas Kalinauskas buvo pasiųstas komisaru Gardinijon, Vladas Malakauskas užėmė Kalinausko vietą Vilniaus miesto viršininko padėjėju. Minskijos vaivadiniu buvo paskirtas Antanas Jeleńskis, paskui Karolis Pelikša. Vilniaus vaivada paskirtas kng. Mikalojus Giedraitis, paskui Pranas Konoplianskis. Liudvikas Zvieždovskis paskirtas Mohilevo vaivadijos kariniu vadu ir komisaru. Infliantų (Latgalos) vaivada paskirtas Vladas Soltanas, komisaru Juozas Ponsetas, vėliau grafas Liudv. Plateris.

Bet Smirnovas kuria kitokį vaizdą. Esą, Kosto Kalinausko vadovaujamas Lietuvos Komitetas Petrapilin pasiuntė Joną Koziellą susitarti su Siera-

[387] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,**, II, 90-91.

kausku. Pastarasis jį nukreipė Maskvon pas Zvieždovskį, iš ten į Minsko ir Mohilevo gubernijas, kur "bendrą vadovybę pasiėmė Zvieždovskis, paruošiamąjį darbą (agitaciją valstiečių tarpe) vedė poručikas Mykolas Ciunzieveskis, paskirtas Borisovo pavieto vadu" [pagal Geištarą, ten paskirtas Dr. Jonas Švida. — KR J]. Gardine Koziellas susitiko su Wróblewskiu, kuris, kaip matėme, liepė jam vykti Lenkijon "pasimatyti su Liangevičium ir susitarti dėl sukilėlių veiksmų suderinimo Lenkijos Karalystėje ir Vakarų krašte."[388] Toji kelionė vyko "sausio gale ir vasario pradžioje", tačiau Liangevičiaus žvaigždė švystelėjo tik kovo vidury: Koziellas Liangevičiaus nesutiko, bet Varšuvoje beieškodamas "Valdžios" patyrė apie perversmą Vilniuje. Iš Geištaro atsiminimų žinome, kad Jonas Koziellas su savo broliu kovo, "pasiruošimų" mėnesį Vilniuje tarėsi su Geištaru. Pastarojo atsiminimų redaktorius prof. Korzonas pažymi, kad iš svetur atvykęs plk. Anupras Duchińskis buvo paskirtas "kariniu Gardino vaivadijos viršininku". Sokolkoje susitaręs "su žinomu partizanu" Valeru Wróblewskiu, patraukė į Baltstogę "ir davė signalą sukilimui vaivadijoje. Tačiau reguliarus karys neparodė gabumų vesti 'miškiniam' partizaniniam karui. Taipgi padarė daug taktinių klaidų, kurias amžininkai gyrė, drauge paliudydami to žmogaus ištvermę ir gerą širdį. Svarbiausios jam nepalankios kautynės įvyko prie Valilų balandžio 29; nepakeldamas karo sunkumų — nusilpęs — atsistatydino ir dimisiją iš Taut. Valdžios gavo rugpiūčio 15, po to apleido kovos lauką ir kraštą. Duchińskio įpėdiniu buvo Wróblewskis." [389]

Vieton lietuvių sukiliminės organizacijos, kuri faktinai vienintelė kovon išėjo ir ilgiausia laikėsi, Smirnovas mato ką kita. Esą, Koziello kelionės rezultate, "Vakarinėje Bielorusijoje pagyvėjo karininkų grupių veikla Baltstogės, Slanimo, Brastos įgulose. Visur karininkai stengėsi susirišti su valstiečiais. ... Ciunzieveckis buvo karinės organizacijos nariu 3-je artilerijos brigadoje, stovinčioje Slanime, vėliau tarnavo gen. štabo akademijoj. Sukilimui prasidedant, jis buvo 4 mėn. atostogoms atvykęs į Borisovo pavietą. Gavęs iš Koziello įsakymą ruoštis ginkluotam sukilimui, Ciunzieveckis pradėjo veikti ... važinėti po kaimus, 'kurstyti prastą liaudį ir kalbinti ją sukilti'. Vasario 6 Ciunzieveckis atvyko Kaminų kaimo karčiamon ir kaimiečiams skaitė "Mužyckają Praudą". Kai mužikai atsiliepė, kad negalima eiti prieš carą, jis sakė: "Mulkiai! Kai mes jį išvysim, tai jums bus geriau. Jūs būsite kaip ir mes. Žemė bus jūsų". Ir t.t.[390] šiaip Smirnovas sumini sukiliman išėjusius karininkus — Liaskauskus, Dzieržanowskį, Mitkevičių, Žukovskį, Žebrovskį (suvalkietį), Kulčicką, Giedraitį, brolius Šalevičius ir Kersnauskus, Galenzovskį, Miladovskį, Olendzkį, Černiaką, junkerį "Marcin Jatovt" (Jotautą), "Petrą" Brandtą, Apolinarą Romaną, Ant. Barancevičių, Julijoną Eitminavičių ir dar kelis — Vis tai "lenkai katalikai", ne rusai. * [399]

---

[388] A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 271.

[389] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 259.

[390] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 271-272, ir **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Belorussii**, 182-184, 218.

XXV. SIERAKAUSKO PLANAS

Sukilimui pradėti numatytą dieną, 1863 m. kovo 31/19, Vadyba išleido lenkiškai patriotinį atsišaukimą į "Lietuvius Tautiečius." Pažymėjus, kad lenkų tauta "sukilo be ginklo, ir iš priešo rankų atimtu ginklu jau du mėnesiu kovoja už laisvę ir nepriklausomybę", kad "tautinis karas plinta, vystosi, didėja, taip kad visos grobiko jėgos negali jo įveikti", kad "sukilimas tapo galybe, prieš kurią priešas dreba", atsišaukimas šaukė "brolius lietuvius ir rusenus, su Lenkija sudarančius vieną nedalomą kūną, juo glaudžiau jungtis ir visas tautines pajėgas sutelkti aplink iškeltą nepriklausomybės vėliavą... Tautos kruvinos kovos akivaizdoje, nėra jokio nuomonių skirtumo, negali būti srovių." Trumpai suminėjęs rusų valdžios daromas skriaudas, atsišaukimas kreipiasi į liaudį. Esą, dvarininkija jau seniau norėjo žemę suteikti liaudies nuosavybėn, ir dabar Tautinė Valdžia duoda liaudžiai nuosavybėn jos sodybines žemes. Atsišaukimas baigiasi žodžiais: "Broliai! Išmušė kovos valanda! Vienybės priesaikai ištikimos Lietuva ir Rusia kaip vienas vyras sukils į kovą už tikėjimą ir laisvę, už liaudies laisvę, savo nepriklausomybės ginti, tvarkos ir civilizacijos ginti! Pas ką tiktai plaka lenkiška širds, pirmyn po Erelio ir broliškos Vyties vėliava, o savitarpyje prisiekę meilę, vienybę ir brolybę, išvysime priešą iš mūsų sienų."[391]

Didžiąją savaitę (balandžio pradžioje) "Vilniun susirinko busimieji vaivadijų vadai: du broliai Liaskauskai, Stan. Olendzkis, atvyko ir Zigmas Sierakauskas", turėjęs užsienio pasą atostogoms svetur drauge su žmona ("Apolonija Diementjeva Dalevskaja"). Karo ministeris D. A. Miliutinas savo atsiminimuose rašė: "Perdaug jau griežtas jo (Sierakausko) reikalavimas tvarkyti kalinių kuopas vakarų krašto tvirtovėse ... pradėjo manyje sukelti įtarimus ir paragino mane laikytis didesnio atsargumo to karininko atžvilgiu. Nepatenkinęs jo reikalavimo, aš dargi sulaikiau jo važinėjimus. Tas buvo 1863 m. kovo mėn." Gi jį sekęs auditorijos departamentas birželio mėn. rašė III Skyriui: "praeito kovo 25 d. Sierakovskis, pagal Aukščiausiojo jam suteiktą leidimą, išvyko 14 dienų atostogų svetur ir nuo to laiko nebesugrįžo."[392] Sierakauskienė vėliau rašė, kad jos vyras Vilniun buvo iškviestas po ilgų dvejojimų ir ginčų, kaipo vienintelis žmogus pajėgiąs sudrausminti daugelio dalinių vadus, nenorėjusius paklusti Vadybai.

Didžiąją savaitę Vilniuje kariniai vadai posėdžiavo su Vadyba. Geištaras rašo: "Zigmo entuziazmas ir tikėjimas tautos ateitimi, nepaisant sunkios krašto būklės, veikė visus; bet ir jisai, nepaisant savo jaunatviško užsidegimo, negalėjo savo nepaprastu protu neregėti, jog mums asmeniškai ateities nėra, o juo labiau jam, kaipo jau žinomam rusų tarnybos karininkui. Kūrėme su juo kovos projektus, apskaičiavome įvairius galimus pasisekimo šansus, tačiau savo pokalbį ant keturių akių paprastai baigdavome nuoširdžiu apsiglėbimu, gerai žinodami, kad kai skirsimės, tai jau ant visados! Bendrame posėdyje su kariškiais Zigmas, išklausęs Vadybos pranešimą apie provin-

---

391 **Dzieje 1863 roku,** III, 41.

392 V. A. Djakov, "Materialy k biografii Sigizmundą Sierakovskogo," **Vosstanije 1863 g. i russko-polskijo revoliucionnyje sviazi 60ch godov.** (63-124), pp. 115, 117.

cijos būklę, su įprastu sau greitumu sudarė veiklos planą, visų priimtą kaip vienintelį, turintį kokių nors pasisekimo šansų. — Zigmo Sierakausko planas buvo šis: kadangi Kauno gubernijoje liaudies nusiteikimas buvo geriausias, Zigmas patsai turėjo ten vykti, kiekviename paviete suorganizuoti vietinį sukilimą, Prūsų pasienyje gauti ginklų, kuriems pinigus buvome pasiuntę, po to visur pavietuose paliekant nedidelius dalinius, su mažiausia 5,000 vyrų įžengti Vilniaus gubernijon, kad iš eilės ir čia sukelti sukilimą didesniu mastu. Prisitaikant prie Zigmo plano, ir kiti vaivadiniai turėjo, kiek įmanoma, palaikyti savo vietovėse sukilimą, ligi Zigmui pavyks sutelkti stambesnes pajėgas. Gi patikimai su manim ir Pranu Daliausku Zigmas kalbėjo apie reikalą turėti viešą vyriausybę, teikiančią tautai daugiau garantijos. Zigmas nebuvo ambicingas, betgi turėjo matyti kaip nevykusios buvo varšuvinės slaptos vyriausybės. Visi Vadybos nariai žadėjo Zigmui, kaip anksčiau savitarpyje, kad jei kurį mūsų likimas išsaugos, tai neužmirš šeimų tų, kurie žuvo. Išvažiavimo išvakarėse patikimai kalbėjomės ligi vėlumos, atsisveikindami su įsitikinimu, kad jau nebesusitiksime; rytojaus dieną Zigmas su žmona išvyko Kaunan į mano butą, o iš ten į Veličkos Pašumerio dvarą [Šatės v., Kėdainių apsk.], iš kur pradžioje tik su keliolika draugų išvyko karo laukan, jo nuolatiniu palydovu buvo taurusis Dr. Ignas Trzaskowskis.

"Taip tasai vyras, žinomas ne tik Rusijoj, bet ir svetur, kaip gabus jaunas karys, ėjo į tikrą mirtį, bet su tvirtu tikėjimu! Sierakauskas liaudį mylėjo ne tiktai žodžiais, bet visa siela, tad niekad tautos neskirstė luomais ir nekentė demagogijos. Kaip patyręs karys, jis nesuvedžiojo savęs galįs basliu ir dalgiu imti patrankas, — betgi pagerbė ir tą tautinį ginklą, dalgį — ir nevarė nuo savęs prie jo besiveržiančios paprastos liaudies. Skelbdamas liaudies laisvę, Sierakauskas darydavo iškilmes, ir kur jis nužengė, ten jo vardas pasiliko liaudžiai brangus. Motinos ir seneliai atvesdavo pas jį savo vaikus, jis visus priimdavo visu nuoširdumu: jis prašė palaiminimo iš žilabarzdžio sentikio, kuris jam stovyklon atvedė savo sūnų, ir visas jo elgesys buvo taip nuoširdus, kad laimėdavo visų širdis. Sierakauskui prikišama, kad nebuvo pakankamai griežtas ir kietas, pro pirštus žiūrėdavo į nusikaltimus stovykloje - ir tikrai, tai buvo angeliška širdis, o be to jisai gerai žinojo, kad tasai prie jo besiveržiąs jaunimas buvo tautos žiedas (czolo narodu). Tasai jaunimas ėjo į tikrą mirtį, — o pagrindinė Zigmo užduotis kaip tiktai buvo liaudį su bajorija amžiams susaistyti vienon jungtinių pasiaukojimų grandinėn. Svetur išleistose brošiūrose prirašyta keisčiausių nuomonių apie Sierakausko žygį. Vienas prikiša Vadybai, kad toji, neva pavydėdama Sierakauskui šlovės, išsiuntė jį tikrai mirčiai Kaunijon, kad reikėjo jį Vilniuje laikyti sukilimui vadovauti! Tas ponas turbūt nežinojo, kad Daliauskas buvo jo svainis, aš jo artimiausias bičiulis, Oskierka draugas iš universiteto laikų. Visoje Lietuvoje vienintelė Kauno gubernija teikė tam tikrų pasisekimui šansų ir jei ten irgi nebuvo asmeniui tikro saugumo, tai nemažiau (jei ne daugiau) nesaugūs buvo ir mūsų postai Vilniuje! Kiti, iš paviršiaus žiūrint, atrodo galį turėti rimtesnio pagrindo, teigia kaip tik priešingai, kad Sierakauskas buvo Kaunan pasiųstas dėl savo artimų saitų su Vadybos nariais. Tie taip reikliai netgi karių veiksmus moką kritikuoti didieji žmonės prikiša Sierakauskui didesnių sugebėjimų stoką — jų nuomone, ne tiktai Dluskis, bet Kolyszko ir Wyslouchas buvę

tinkamesni. Betgi jie užmiršo, kad, vadus skirdama, Vadyba turėjo vadovautis opinija, kokią partijon vadais atvykstantieji sau įsigijo savo praeities gyvenimu, ir negalėjo krištole įžvelgti busimųjų genijų. Kas gi buvo žinomesnis už Sierakauską? Vargšė yra ta tauta ir tikrai nepribrendusi nepriklausomam gyvenimui, kai ji nemoka įvertinti pasišventimo ir kaip aklas temato tai, ką ranka gali paliesti! Tokie žmonės, kaip Sierakauskas, Hauke, Dluskis, kurie kiekvienoje tautoje laimėtų sau pripažinimą ir kariuomenėje pasiektų aukščiausių laipsnių, o žūdami taptų tautos pasididžiuojimu, pas mus į atpirkimo laužą (na stos ofiarny) žengia drauge su paprasta liaudimi, o tamsūs ir pavydūs balsai norėtų juos drauge su ta minia palaidoti užmaršties pelenuose! Iš tiesų, kiekvieno piliečio gyvybės auka yra brangi, bet vargas tautai, kuri nemoka išskirti tų, kurie virš minios iškyla ne tuščiu išdidumu, ne titulu ar turtu, bet išmintimi ir pasišventimu.

"Vilniuje balandžio 6(18) jau gavome žinią, kad Sierakauskas laimingai pasireiškė Kauno gubernijoj ir jo rinktinė kasdien auga. Ak, kokia viltis įsižiebė širdyse, o Aleks. Oskierka, kaipo miesto viršininkas, pajuokavo, jog jis gailisi neliepęs Vilniaus miesto iliuminuot mano gimtadienio ir gerų žinių atėjimo proga."[393]

Sierakausko gerbėjas Vaclovas Koščicas savo monografijoje apie jį rašo: "Kokį planą Sierakauskas turėjo? — Labai paprastą. — Pasikliaudamas vietos kaimo liaudies kovingumu, turėjo iš jos sukurti būsimosios lenkų armijos kadrą, o tam reikėjo visų pirma Žemaitiją išvalyti nuo maskolių, kas atrodė įvykdoma dėl priešo pajėgų išbarstymo kuopomis ir eskadronais po visą kraštą. Maidelio vadovaujamos maskvinės pajėgos Žemaitijoje turėjo vos kelis pulkus pėstininkų, brigadą dragūnų, pulką kazokų ir kelias artilerijos baterijas. — Bet kol tatai įvyks, reikėjo prideramai apsiginkluoti, o tam tikslui tarnavo minėtoji Lapinskio jūrinė ekspedicija, iš Londono turėjusi iškopti Liepojoje arba Palangoje. Priešo dėmesiui nuo jūros krantų nukreipti, ketino demonstruoti puolamuoju žygiu Daugpilio ir Rygos kryptimi, kur maskolių pajėgos buvo susilpnėjusios, du pėstininkų pulku ir dvi artilerijos baterijas pasiuntus Maidliui, Papinskio iškopimui sukliudyti. — Sėkmingai įvykdžius tą ėjimą, kuris Maidliui nukirstų susisiekimą ir jį priverstų visas savo pajėgas sutelkti, čia vietoje pasilikę daliniai: Jablonauskio, Pisarskio (E. Stanevičiaus), Liutkevičiaus, Kušleikos, reiklaus Paulino Bogdanavičiaus (Niečujos) ir keli smulkūs valstiečių daliniai — patrauktų į pajūrį ir Prūsų pasienį, ne tiktai ginklų atsiimti, bet ir laisvą krašto gabalą įsigyti. Tą operaciją sėkmingai įvykdžius, mūsų sukilimas vėl atsidurtų šaunioje Liangevičiaus padėtyje Goščoje, tik su milžinišku pranašumu vado asmenybėje. — Bet kas svarbiausia, kaip tik šiuo laiku turėjo prasidėti maskvinė revoliucija. (V. F. Ratč, "Očerki dviženija v mogilevskoj gubernii", Viestnik Zapadnoj Rossii za 1864-65, 3 knižka, I otdiel, 89.).

"Tačiau pavydus likimas regimai pavydėjo Lenkijai, jos prikėlimą atidėdamas ligi išaugs nauja gentkartė. — Iš Kauno pasiuntė įsakymus Kolyškai, kun. Mackevičiui, D. Maleckiui ir Kušleikai, bet pastarasis, derindamasis su Lietuvos Vadybos instrukcija nekariauti rimtai (F. Lewicki *Na żmudzi*

[393] **Pamiętniki Jakóbą Gieysztora**, II, 22-26.

p. 33. Kitus šaltinius apie karinius veiksmus semiu arba iš savo paties atminties, arba iš dviejų straipsnių 1865 m. 'Ojczyznoje' ir Laskario 'Wyprawy Sierakowskiego na Kurlandyū', Kolumnos 'Pamiętniki dla rodzin polskich', Dr. Stellos Sawickio 'Szkice'.), buvo Velykoms paleidęs savo dalinį. Jie visi turėjo susirinkti Kremenciškių girioje, priklausančioje Surviliškio seniūnijai prie Kėdainių kur ir jis pats su štabu per Šates nuskubėjo Velykoms, pirmomis balandžio dienomis."[394]

Przyborowskis taip rašo: "Sukilimui prasidėti nuskirdama balandžio 31 d. [sic!], Vadyba visų pirma stengėsi ir dabojo, kad jis būtinai įvyktų visos senosios Bendruomenės pasienio žemėse, taigi Mohilevijoje, Kurše ir lenkų Infliantuose.o tai todėl, kad atitiktų prancūzų ministerių reikalavimus. ... sienas krauju nubrėžti ir kad jos atitiktų senosios Lenkijos sienas prieš padalinimus. Ir su šia apgaulinga, deja, viltimi, kad tuo būdu gali pavykti nepriklausomybę laimėti 1772 m. sienose, Lietuvos Vadyba nutarė viską padaryti. .., nesigailėti nei pinigų, nei kraujo, visas pastangas įtempti, kad sukėlus sukilimą tose žemėse, kur liaudis buvo didžiumoje rusėnų ar latvių ir neturėjo mažiausio supratimo apie lenkų tėvynę, su kuria jų nerišo nei religija nei kalba, jei išlaikė kokią lenkybės tradiciją, tai tik lenkų ponijos baudžiavinių saturnalijų tradicijas. Tuščios pastangos! susivedžiojimas gilus, po ko turėjo sekti baisus, niūrus nusivylimas, bet nekaltinkime tų žmonių, nes jie veikė gera valia, iš nuoširdaus patriotinio įsitikinimo, iš neišdildomos meilės tokiai Lenkijai, kokią istorija ir tradicija jiems perdavė paveldėjimui!

"Pagal tuos pageidavimus sudarytas Lietuvos sukilimo planas, o tiksliau jį sudarė Zigmas Sierakauskas, kuris kovo mėn. atvyko Vilniun ir kurio kariniu talentu buvo tvirtai tikima ir Lietuvos Vadyboje apie jį turėta labai aukšta nuomonė. Tuo tarpu Sierakauskas, dalykų esmėje, buvo greičiau teoretikas, geras štabinis karininkas, neišėjęs karo mene tariamai daugiausia reiškiančios karo praktikos; tai žmogus daugiau domėjęsis politika nei karu, užsidegęs kraštutinių demokratinių-revoliucinių doktrinų šalininkas, bet nesuprantąs sukiliminio karo ir visiškai jam netikęs. Visumoje tai buvo daugiau teisininkas, nei karys.

"... Tada tai buvo 36 m. amžiaus žmogus... Nepaisant regimo nuoširdumo elgesy, didelio ir lengvo iškalbingumo, nepaisant, kad į kiekvieną iš lietuviško prašnekdavo 'širdele, broli', jis nežadino simpatijos. ... Vilniuje išbuvo kelias dienas, vaikščiojo apsirengęs civiliai, lankė pažįstamus karininkus, ir galop drauge su Lietuvos Vadyba sudarė galutinį sukilimo planą.

"Tasai planas apėmė tris skirtingus ir savitarpyje nutolusius veikimo punktus kraštutinėse senosios Bendruomenės dalyse, t.y. Infliantuose, Kurše ir Mohilevijoj, ir visiškai atitiko prancūzų ministerių reikalavimus praplėsti kovos teritoriją. Kai dėl Infliantų, Sierakauskas siūlė iš pasalų užimti Daugpilio tvirtovę, kas aišku padarytų milžiniško įspūdžio visai Europai ir rodytų stambias sukilimo jėgas tose pasieninėse buvusios lenkų valstybės provincijose. Projektuotojas nemanė, kad tos tvirtovės užėmimas būtų sunkus uždavinys. Jis ją gerai žinojo, juk neseniai ją smulkiai lankė ir įsitikino, kad tai pusiau sugriuvusi ir menkai aprūpinta tvirtovė, kadangi įgulą sudaro tik

[394] Waclaw Koszczyc, **Zygmunt Sierakowski** naczelny wódz Żmudzi w r. 1863, Kraków (be datos, kita laida Lwów 1891), 80-81.

vienas rekrūtų batalijonas; o be to jis projektavo pulti ne iš lauko, o iš vidaus. Tuo tikslu, tariamai bažnyčios statybos darbams, norėta tvirtovėn įgabenti sukilėlius, persirengusius darbininkais, ir šie išvien su kaliniais 'areštantų kuopose', su kuriais Sierakauskas Daugpilio lankymo metu sudarė tam tikrą susitarimą, turėjo užpulti nieko nesitikinčią įgulą, ją nuginkluoti ir tuojau užsiimti tvirtovės sustiprinimo darbais. Tą žygdarbį turėjo atlikti Infliantų organizacija ir po Žemaitiją besisukinėję daliniai, gi Sierakauskas turėjęs juos galop paremti.

"Nes jis ketino vykti Žemaitijon ir, ten sutelkęs visas esamas ir surinktas pajėgas, pasistūmėti prie jūros, įsikurti būtinai Palangoje, kad tuo būdu įgalinus iškėlimą į krantą vyrų ir ginklų, kuriuos tulas Lapinskas vežė Taut. Valdžios užpirktu laivu. Daugpilį turėdamas savo rankose, Sierakauskas ketino pasistūmėti prie Rygos, o pakeliui augdamas pajėgomis, priversti tose srityse vadovaujantį rusų generolą Maidlį telktis ir tuo pačiu palengvinti aną ginklų ir žmonių iškėlimą Lapinskio vadovybėje. Galop Palangos užėmimas, stiprios rinktinės pasirodymas Kurše, patenkintų sukilimo ploto praplėtimo programą.

"Mohilevijoje Zwierzdowskis gavo įsakymą surinkti kiek įmanoma sukilėlių, pulti žemės ūkio institutą Hory-Horkuose; po to, ten besimokančio jaunimo sustiprintas, turi paimti artilerijos parką Mohileve ir su visa jėga pajudėti per Smolensko, Tverės ir Maskvos gubernijas, nešant karą Rusijos gilumon, kurstant liaudį prieš valdžią, ir būtinai pasiekti Kazanę, kur Kinevičius turėjo sukelti totorių sukilimą. Tiesa, Lietuvos Vadyboje nedaug pasikliauta tokiu sukilimu, tačiau pasiremiant gandais buvo galvojama, kad Kalugos gubernijoj liaudis lengvai dėsis prie Zwierzdowskio, kadangi ten dėl blobai suprasto valstiečių reformos ukazo jau kuris laikas vyko mužikų bruzdėjimai.

"Tokie projektai buvo gana fantastiški ir liudijo tik viena, tai yra gana lakią Sierakausko vaizduotę, ypač Daugpilio atveju. Jisai su savim turėjo tulą Antanavičių, buvusį rusų kariuomenės kapitoną, kuris pastaruoju metu tarnavo Daugpilio intendantūroje ir, aišku, gerai žinojo tvirtovę ir galvojo, kad jei pavyktų jos vidun įvesti kelis šimtus sukilėlių, tai be abejonės galima buvo ją užimti. Tik, deja, visas dalykas pasirėmė tuo menkučiu pagrindu, kad valdžia leis statyti bažnyčią. Jukgi Sierakauskas puikiai žinojo rusų valdžios organus ir žinojo, kad tokio leidimo, kad ir energingiausiai remiamo, nebus įmanoma gauti poros savaičių eigoje, ir nors prašymas buvo paduotas, tačiau negalima pasikliauti, kad leidimas bus gautas. Atrodo, betgi, kad prieš pat Sierakausko iššygiavimą buvo gautas neigiamas ministerijos atsakymas dėl bažnyčios statymo Daugpily. (Muravjovas Korikas savo 'Zapiskose' teigia, kad Daugpilis į lenkų rankas nepateko tik dėl jų paikumo, 'kadangi, sako, tam paskirto termino nelaukdamas, gr. Plateris su savo draugais savaitė prieš tai užpuolė ginklų transportą ir tuo būdu atskleidė jų kėslus ir ginkluotą sukilimą'. Deja, Daugpilin sukilėlius įvesti nepavyko ir todėl jis negalėjo būti paimtas, o gr. Plateris ... ginklo griebėsi pagal įsakmų Lietuvos Vadybos įsakymą. Taigi Muravjovo reliacija, kaip dauguma jo pasakų, yra melaginga.) Vienok Sierakauskas neišsižadėjo to sumanymo; galų gale jisai, kaip ir Lietuvos Vadyba, galvojo, jog būtinai reikia kokiu nors garsiu veiksmu atžymėti

sukilimo esimą, kas privedė prie labai kruvinų ir labai tragiškų pasekmių, surijo daug taurių aukų, betgi Vadybos tikslas buvo atsiektas, kadangi Latgalos įvykiai nepaprastai išgarsėjo po visą Europą. ...

"Bet jei Latgaloje ir Mohilevijoj liepsnomis švystelėjęs ginkluotas sąjūdis susyk užgeso ir nelaimių bei suerzinto priešo kerštо dūmais uždengė tas žemes, tai ir paties Sierakausko vadovaujama pagrindinė akcija Žemaitijoje susilaukė nemažiau greito ir nemažiau tragiško galo.

"Trumpai pabuvojęs Vilniuje (rusai Cylov, Raikovskij "Polskaja molodiež" teigia, kad 'Sierakovskis, atvykęs Vilniun, prieš vykdamas į gaują, buvo pageidaujamas svečias vietiniuose rusų rateliuose ir, gaudamas ten įvairių svarbių žinių, karštai dėstė apie sukilimo neišmintingumą'. Lenkų šaltiniai nieko nepasakoja apie tą Sierakausko wallenrodizmą, todėl tokių nedorių paskvilistų kaip Cylovas ir Raikovskis pasakojimus tenka laikyti melagingais, juo labiau, kad Sierakauskas savo kelių dienų viešnagės metu neturėjo laiko viešėti ir su rusais vesti pokalbius apie sukilimą.), kur, kaip žinome, buvo galutinai sudarytas karinių operacijų planas, nuvyko Kaunan, o iš ten į Šates, Žemaitijos gilumoj, pradėti sumanytus veiksmus vykdyti."[395] Apie Sierakausko pokalbius su rusais rašė ir sukilimo "istorikas" gen. Ratčas.

Prof. Szelągowskis pažymi, kad "balandžio pirmomis dienomis iš Petrapilio prisistatė karininkai... Sierakauskas pristatė nepaprastai drąsų, karinį planą, kuris sukilimo laikais buvo vienintelis ofenzyvinę mintį turėjęs planas. Patsai Sierakauskas, atsistojęs priešakyje Kauno vaivadijos, kur nusiteikimas sukilimo atžvilgiu buvo geriausias, turėjo užimti Daugpilio tvirtovę ir tuo būdu nukirsti Petrapilio susisiekimą su Varšuva. Daugpilis sukilėlių rankose jau beveik grėstų imperijos sostinei. Dešiniajame sparne turėjo veikti Zwierzdowskis (Topor-Kirvis), paskirtas kariniu vadu Mohilevo vaivadijoje, kuris turėjo užpulti Hory-Horki, kur buvo žemės ūkio institucija ir daug besimokančio lenkų ir lietuvių jaunimo. Iš Mohilevijos rinktinė turėjo mestis Rusijos gilumon ir susijungti su sukilimu centrinėse gubernijose, kurį rusų armijos užnugaryje organizavo Kenevičius (prie Volgos). Pagal Sierakausko planą, tie veiksmai žemyne turėjo būti suderinti su jūrine akcija, kurią Centrinis Komitetas dar vasario mėnesyje organizavo Londone, tarpininkaujant savo komisarui Juozui Demontowicziui."[396]

Dabartinis Lietuvos okupantas, dokumentuotuose leidiniuose rusų kalba mėgina palikti įtarimą dėl Sierakausko santykių su Vadyba, nors ir nenuslepia, kad Sierakauskas nepriėmė raudonikių pasiuntinio Koziello atvežto kvietimo vadovauti ir kad Geištaras parodymuose pritarė Sierakausko planui, "jei būtų pavykę išvengti lemiamo mūšio, šis planas tikrai galėjo po visą Lietuvą sukelti stiprų sukilimą, nes Kauno gb žmonės mielai ėjo į dalinius, o Vilniaus ir kitose gb buvo abejingesni, ir nors gana palankūs sukilimui, bet nematė jame jėgos." Cituojamas poručiko M. Černiako — laiko atžvilgiu nesuderintas — parodymas, kad "Vilniuje įvykusiame kariniame pasitarime nuomonės dėl ginkluoto sukilimo Lietuvoje išsiskyrė... Veik didžiuma buvo prieš sukilimą ir pats karščiausias sukilimo gynėjas buvo L. Zvieždovskis" — regi-

[395] **Dzieje 1863 roku,** III, 41-42, 48-51, 65. Plgk. Smirnovo **Vosstanije v Litvie...,** 182-3 ir išnašą 6 p. 369.
[396] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 413-414.

mai tai buvo 1862 m., o ne 1863 m. balandžio pradžioje. Esą Stanislovo Olendzkio parodymai yra "svarbūs": nors Geištarui "ir jo grupei pavyko laimėti nutarimą" pagrindines pajėgas iš Kaunijos permesti į Vilniaus gb ir sukilimą pakeisti į demonstraciją, bet "ar Sierakauskas atsisakė savo sumanymo veikti santarvėje su revoliucine Rusija?"

Tam fiktyviai keliamam nereikalingam klausimui atsakymo ieškoma Olendzkio parodymuose apie posėdį 1863 m. pavasarį, kame, nedalyvaujant Geištarui, buvo tik Sierakauskas, Olendzkis ir Ignas Liaskauskas. Olendzkis rašo: "Pradžioje kalba ėjo apie veiksmus Žemaitijoje... Jie ketino pradžioje surinkti gaują kaž kur apie Panevėžį ..., paskui Liaskauskas ... turėjo eiti į Raseinių pavietą prie Eiriogalos, o Sierakauskas pajudėti prie Biržų, iš kur ketino pereiti į Kuršą, kur, išnaudodamas latvių nepalankumą dvarininkams, tikėjosi sukelt sukilimą ir pasisekimo atveju pereiti prie Berezinos, o iš ten į Palenkę, kur vietovė, kaip jis galvojo, leistų ilgai ir kietai laikytis." Tai tardymo dokumentas, "reikalingas patikrinimo", bet esą ir Sierakauskienė patvirtino Zigmo ketinimą, apsirūpinus Daugpilyje ginklais, "sukelti estus ir latvius." Nedokumentuotuose veikaluose arba lietuviams leidžiamuose rašiniuose — fantazuojama.

Esą, "Sukilimo organizavimui Kauno gubernijoje vadovavo N. Černyševskio draugas ir pasekėjas — generalinio štabo kapitonas Z. Sierakauskas, kurį Peterburgo Revoliucinis komitetas paskyrė [sic!] Kauno gubernijos sukilėlių 'vaivada'. Revoliucinė-demokratinė K. Kalinausko, A. Mackevičiaus, Z. Sierakausko, B. Dluskio, B. Kolyškos ir kitų sukilimo vadovų veikla... nulėmė valstiečių masių plaukimą į sukilėlių būrius. Be to, tai sukėlė atvirą klasių kovą kaime ir sužadino revoliucinę masių iniciatyvą, kuri aiškiai pasireiškė tuo, kad iš valstiečių masių iškilo daug puikių valstiečių sukilėlių būrių vadų: A. Bitis ir J. Pudokas Šiaulių apskrityje, J. Dulkis — Raseinių apskrityje, K. Lukošiūnas — Zarasų apskrityje, ir kt. ... Laiške K. Marksui ... F. Engelsas rašė: ...

"Kauno gubernijoje valstiečių sukilimas sustiprėjo 1863 m. kovo pabaigoje, atvykus į guberniją sukilėlių vaivadai Z. Sierakauskui ('Dolengai') ir kartu su juo rusų armijos karininkų grupei [sic!]. A. Mackevičius, duodamas parodymus Kauno tardymo komisijai, pažymėjo, kad ... Dolenga ... sukilimui suteikė 'labai gudrią revoliucinę kryptį'. 1863 m. kovo 25 d.....Sierakauskas iš Peterburgo išvyko į Vilnių. Po trumpalaikės kelionės į Kauną ir Daugpilį [sic!] Z. Sierakauskas atvyko į Šėtos miestelį. ... Tuo metu, kai Z. Sierakauskas sukilėlių judėjimą organizavo Kauno gubernijoje, Mogiliovo gubernijoje valstiečių sukilimą organizavo Peterburgo Revoliucinio komiteto atsiųstas... Zviežđovskis... 1863 m. kovo mėn. pabaigoje Peterburgo Revoliucinis komitetas su Vilniaus komitetu pasiuntė I. Kinevičių (Peterburgo Revoliuciniam komitetui pavaldžios Maskvos revoliucinės organizacijos narį) į Kazanę...

"Visiškai aišku, kad ginkluotas valstiečių sukilimas Kauno ir Vilniaus gubernijose (o taip pat Augustavo gubernijoje), kurį organizavo K. Kalinauskas, Z. Sierakauskas ir A. Mackevičius, o taip pat L. Zviežđovskio pastangos organizuoti valstiečių sukilimą Mogiliovo gubernijoje sudarė bendrojo visos Rusijos sukilimo dalį. — ... šiame sukilimo ruošimo plane A. Gercenas ir N.

Ogariovas daug dėmesio kreipė į Lietuvą ir Baltarusiją, kurios sudarė vieną iš šešiolikos apygardų sukilimui organizuoti. — Peterburgo Revoliucinis komitetas buvo sudarytas ir aktyviai veikė 1861-1862 m. ... Peterburgo Revoliucinio komiteto organizatorius ir vadovas buvo Z. Sierakauskas, kurio ideologija ir praktinė revoliucinė veikla buvo glaudžiai susijusi su N. Černyševskiu, N. Dobroliubovu, A. Gercenu ir N. Ogariovu. ... Palaikydamas glaudžius ryšius su Varšuvos Nacionaliniu centro komitetu, ypač su jo radikaliaisiais elementais, Peterburgo Revoliucinis komitetas buvo vyriausiuoju valstiečių sukilimo Lietuvoje ir Baltarusijoje ruošimo štabu. Visi šie faktai [?—KJR]... įgalina daryti išvadą, kad Peterburgo Revoliucinis komitetas ir rusų revoliucinė draugija 'Žemė ir Laisvė' buvo susiję... Šių tikslų pagrindu Z. Sierakausko Revoliucinis komitetas stengėsi sutelkti lietuvių, lenkų ir baltarusių revoliucionierius. — Per anksti Lenkijoje prasidėjęs nacionalinis išsivaduojamasis sukilimas ir 'Žemės ir Laisvės' draugiją, ir Peterburgo Revoliucinį komitetą užklupo nepasiruošusius."[397] — ir tt, ir tt. Tokiomis pasakomis norima maitinti okupuotos Lietuvos žmones ir niekinti kankinius...

Vladimiras Anatoljevičius Djakovas savo 1959 m. monografijoje apie Sierakauską pusiau dievino būsimąjį Kauno "etmoną", žinoma, kur įmanoma, nutylint jo prokatalikišką ir antirusišką nusistatymą. Svetur keliaudamas, Sierakauskas Londone "susipažino su A. I. Giercenu ir N. P. Ogariovu, Paryžiuje susitikdavo su Mieroslavskiu, Vienoje — su Smolka, Berlyne ir Poznanėje — su Libeltu, Działyńskiu, Niegolewskiu", ir dar sumini Bakuniną, Mazzinį, Garibaldį. Sierakausko memorandumas Lenkijos klausimu Djakovui nepaliko abejonių "jo draugiškais jausmais lietuvių, ukrainiečių ir bielorusų tautų atžvilgiu, ... Vienok vietomis Sierakovskis prileisdavo žinomą šlėktiškos 'demokratijos' idealizavimą." Djakovas melagina Bičkauską: kai Sierakauskas "1863 m. balandžio pirmomis dienomis atvyko Vilniun... sukiliminiam sąjūdžiui Lietuvoje ir Bielorusijoje tuo metu iš Varšuvos vadovavo Centrinis Tautinis Komitetas, per Lietuvos provincinį komitetą [sic!] Vilniuje. ... 1863 m. kovo vidury, t.y. netrukus prieš Sierakovskio atvykimą Vilniun, taikstomajam dešiniajam 'raudonųjų' sparnui ... pavyko užgrobti valdžią Vilniaus sukiliminiuose organuose. ... Geištoras ir jo šalininkai galvojo, kad sukilimas tėra reikalingas kaip pagrindas kai kurių Vakarų valstybių intervencijai... — Sierakovskis, paskirtas visų sukiliminių pajėgų Lietuvoje vadu, .. . turėjo savo planą, išskaičiuotą pritraukti sukiliman valstiečius ir jį praplėsti anapus lenkiškos gyventojų daugumos sričių. Pagal tą planą buvo siūloma jėgų koncentracijai pasirinkti Panevėžio girias, iš kur pradėti pajudėjimą per Raseinių pavietą prie Lietuvos sienų ir toliau į šiaurę, kur Sierakovskis, pasinaudodamas latvių valstiečių neapykanta dvarponiams, vylėsi taipgi sukelti sukilimą ir to žygio pasisekimo atveju pereiti per Bereziną, o iš ten į Polesę, kur vietinės sąlygos, kaip jis manė, davė galimybę ilgai ir atkakliai laikytis. Sierakovskio planas, imdamas dėmesin tiek lenkų revoliucinių organizacijų

[397] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 222-224, 227-230. Mūsų kiek anksčiau cituoti Geištaro, Černiako, Olendzkio ir Sierakauskienės duomenys — iš Smirnovo **Vosstanije 1863 g. v Litvie...,** 182-184, gi pilni parodymai — **Revoliucionnyj Podjom** veikale.

interesus, tiek ir visarusiško revoliucinio sąjūdžio interesus, tvirtai ir nuosekliai jį įgyvendinant, žymiai didino šansus sukilimo pasisekimui.

"Vienok Lietuvos Skyriaus narių didžiuma, jų tarpe ir Ja. Geištoras, su kuriuo Sierakovskis tiek kartų susiremdavo dar Lietuvių Jaunimo Sąjungoje, pasipriešino jo patiektam planui. Jie vylėsi išnaudoti Sierakovskio autoritetą, kad į rankas suėmus sukiliminius dalinius, kurių vadai dažniausiai buvo ryžtingų veiksmų šalininkai ir nenorėjo vykdyt komiteto pusiaukelės instrukcijų. Bet jų viltys nepasiteisino, kadangi, vieno įvykių dalyvio žodžiais, 'raudonasis Sierakovskis pasirodė ne po ranka išblyškusiems patriotams.' Bijodami, kad Sierakovskis sugadins visus jų planus, jie nutarė išsiųsti jį kuo toliau ir priėmė nutarimą, kad jisai, kaipo sukiliminių ginkluotųjų pajėgų vadas, išvyktų į jų išdėstymo rajoną. Prie to, Geištoras užtikrino Sierakovskį, kad daliniai jau sudaryti ir aprūpinti visu kuo.

"Po to Sierakovskis perėjo nelegalion padėtin Dolengos pavarde. Pirmomis balandžio dienomis drauge su savo nedideliu štabu Sierakovskis išvyko Kaunan. Jį lydėjo žmona... Ji vėliau papasakojo, kad Sierakovskis tuojau po atvykimo Kaunan susitiko su apylinkės sukiliminių dalinių vadu B. Dluskiu, ir jie ligi ryto tarėsi, pasilenkę virš žemėlapio. Iš Dluskio pranešimo paaiškėjo, kad sudaryta palyginamai mažai dalinių, kad jie ginkluoti menkai, kaip taisyklė neturi tikslios vidujinės organizacijos ir neina karinio apmokymo. Tatai visiškai neatitiko tas žinias, kurias Sierakovskis buvo gavęs Vilniuje, ir jis aiškiai suprato, kad jis buvo sąmoningai Ja. Geištoro apgautas. Iš pradžių Sierakovskis veržėsi grįžti Vilniun, kad akivaizdžiai įrodyti melą, bet paskui nutarė neeikvoti laiko ir veikti nepriklausomai nuo Skyriaus tiek sudarant sukilėlių ginkluotus dalinius, tiek planuojant kovos veiksmus. Jis nutarė pajudėti šiaurėn, kad sukelti estų ir latvių valstiečių mases, o po to prasimušti arba prie Daugpilio tvirtovės, kur galima buvo ginklus atmušti iš priešo, arba ligi Baltijos jūros, kur ginklus iš užsienio turėjo pristatyti emigrantų revoliuciniai organai."[398]

Djakovas painiojasi geografijoj ir visiškai nesiskaito su parodymais asmenų, kurie su Sierakausku tarėsi ir dirbo. Tik tiek, kad iš Bičkausko-Gentvilos daro melagį: "Peterburgo Revoliucinio komiteto" nedaro Lietuvos sukilimo vadovu.

Moksliniam, dokumentuotame rašinyje, "Medžiaga Zigmanto Sierakovskio Biografijai", tasai pats Djakovas susilaiko nuo pasakų: "1863 m. kovo gale ar balandžio pradžioje atvykęs Vilniun, Sierakovskis kurį laiką pasiliko legalioje padėtyje, susitikdamas su savo kovos draugais lenkų-lietuvių tautiniai-laisvinajame sąjūdyje, (žr. *Russkij Archiv,* 1899, Nr. 7, p. 377, *Istoričeskij Viestnik,* 1892, t. 50, p. 611 ir kt. šaltinius). Regimai, tame lakotarpyje, o gal ir anksčiau, galbūt lankantis Vilniuje 1862 m. gruodžio mėn., Sierakovskis patiekė savo planą sukilimui Šiaurės-Vakarų krašte. D. A. Miliutino atsiminimuose štai kas sakoma: 'Pagal planą, Sierakovskio pateiktą maišto vadovams, turėta dėmesy užvaldyti Dinaburgo tvirtovę ir, joje įsitvirtinus, iš ten veikti į Kauno guberniją, paduoti ranką laukiamam desantui ir drauge su juo žygiuoti į Vilnių. Dinaburgui užvaldyti buvo siūloma ... panaudoti gud-

[398] V. Djakov, **Sigizmund Sierakovskij,** Moskva 1959, pp. 50, 52-54.

rybę: katalikų bažnyčios statymo priedanga įvesti ten pakankamą lenkų skaičių darbininkų vaidmeny'."[399]

Kad Djakovas žino skirtumą tarp populiaraus rašinio ir mokslinio, pastebėsime iš minėtųjų jo dviejų rašinių palyginimo mažyčiu atveju: populiariame (Socekgizo) leidinyje su 30,000 egz. tiražu, kur Sierakauskas vaizduojamas kuo ne rusų nacionalistu-revoliucionieriu, autorius dedasi rodąs nebolševikinį "objektyvumą" ir cituoja dvi nuomones apie Sierakauską — nepalankią ir palankią. "Vienas..., pavyzdžiui, vadina jį gimusiu revoliucijos organizatorium. ...: 'Sigizmund Ignatjevič Sierakovskij buvo revoliucionierius nuo kojų ligi galvos (plačiapetis, baltas blondinas, vidutino ūgio, su liepsnojančiomis mėlinomis akimis), visas pasišovęs (viesj poryv) — viskas įmanoma, kaipgi neįmanoma (vsio vozmožno, kak nievozmožno),—šaukdavo jis."[400] Čia autorius padėjo tašką, ir šaltinio nenurodo. Gi moksliniame kolektyviniame Mokslų Akademijos leidiny (tiražas 2,000 egz. — 200 milijonų gyvenamam krašte), tas pats Djakovas įvardina neigiamai išsireiškusi memuaristą — kunigaikštį N. K. Imeretinskij ir šaltinį: "Istoričeskij viestnik", t. 50, p. 610: "Aš gerai atsimenu Sierakovskio asmenybę. Tai buvo vidutinio ūgio žmogus, liesu išblyškusiu veidu, su retais skystais plaukais, be žilumo. Jo pilkos, negražios akys dažnai nusileisdavo žemyn, jėzuitišku būdu (na jezuitskij manier). Kartelėjęs, pašiepiantis šypsnis nenueidavo nuo jo lūpų ir veidui teikdavo antipatišką, netgi atstumiančią išraišką." Gi "revoliuciniai nusiteikusio N. D. Novickio" atsiminimuose "Sierakovskio išvaizda visai kitaip atrodo". Djakovas cituoja: Sigizmund Ignatjevič Sierakovskij, — sakoma Novickio atsiminimuose, — buvo revoliucionierius nuo kojų ligi galvos (plačiapetis, baltas blondinas, vidutinio ūgio, su liepsnojančiomis mėlinomis akimis), visas pasišovęs — 'viskas įmanoma, kaipgi neįmanoma', šaukdavo jis. Jis buvo gimęs revoliucijos organizatorius, bet prie reikalo negalima buva jo prileisti: viską supainios" (no k dielu jevo nielzia bylo dopustitj: vsio sputajet) — ir šaltiniu nurodo "Literaturnoje Nasliedstvo", t. 67, p. 118.[401]

Tai įsidėmėtina pamoka naudojant komunistų autorių duomenis — netgi citatų atveju negali būti tikras kada ji pilna, kada "pagydyta".

Kaip matėme, moksliniame veikale Djakovas tenkinosi citata iš Dmitrijaus Aleksiejevičiaus Miliutino ir nedėstė Sierakausko plano. Kažkodėl, tuoj po Miliutino, jis necitavo nei Lenino, nei Stalino, bet pridėjo sekantį paragrafą: "Perėjęs į nelegalų stovį ir išvykęs iš Vilniaus, Sierakovskis vadovavo sukilėlių veiksmams tame rajone, apie kurį F. Engelsas, atidžiai stebėjęs 1863 m. įvykius, rašė: 'Lietuvių sąjūdis — dabar pats svarbiausias, kadangi jisai 1) išeina kitapus kongresinės Lenkijos sienų, ir 2) jame gausiai dalyvauja valstiečiai, o arčiau Kuršo jis netgi įgija tiesiog agrarinį pobūdį.' (K. Marks i F. Engels, Sočinienija, t. XXIII, p. 142)."[402] Bičkauskas-Gentvila (tiražas 6,000 egz.) tenkinosi Herzeno ir kitų rusų liaupsinimu, bei Lenino citata.

Vėlesniame leidinyje, "Rusijos ir Lenkijos Tautų Revoliuciniai Saitai" (Socekgiz, tiražas 2700 egz.), A. F. Smirnovas — šaltiniu nurodydamas savo

[399] V. A. Djakov, "Materialy k biografii Sigizmunda Sierakovskogo", **Vosstanije 1863 g. ...,** (63-124), 117-118.
[400] V. Djakov, **Sigizmund Sierakovskij**, 33.
[401] V. Djakov, "Materialy k biografii...", **Vosstanije 1863 g**., 86.
[402] **Ibid.,** 118.

monografiją apie Sierakauską dėsto planą kiek kitaip: "1863 m. kovo gale, Sierakovskis (sukiliminis pseudonimas 'Dolenga') priėmė Lietuvos sukiliminių pajėgų vadovybę. Vilniuje jisai pravedė kelis pasitarimus, kuriuose dalyvavo L. Zviežđovskis (? — KRJ), broliai Liaskovskiai, Stanislovas Olendskis ir eilė kitų karinės organizacijos narių. Pasitarimų eigoje buvo patikslintas Lietuvos ir Baltarusijos sukilėlių veiksmų planas. Specifiškai, buvo nutarta suformuoti kelis papildomus dalinius Vilniaus ir Gardino gubernijose ir tuo pačiu padėti ten veikiantiems daliniams, besikovusiems su persveriančiomis baudėjų pajėgomis. Bet vyriausias dėmesys buvo skirtas klausimams apie sukilimo praplėtimą į rytus, sukilėlių veiksmų suderinimą su Rusijos revoliucionėmis jėgomis. Tardymo duomenų analizė parodo, kad Sierakovskis ketino dalinių dalį permesti į Kuršą, kad sukėlus estus ir latvius prieš vokiškus baronus ir pasisekimo atveju pajudėti toliau už Berezinos krašto gilumon. Pulkininko Lapinskio sukilėlių iškopimo apsaugai buvo išskiriami specialūs daliniai. Zviežđovsks turėjo vadovaut sukilimui Rytinėje Bielorusijoje, prie ko vienas pagrindinių jo uždavinių buvo nustatyti ryšius su rusų revoliucionieriais krašto centre."[403]

Man neteko skaityti Smirnovo monografijos apie Sierakauską, tačiau jo monografijoje apie Kostą Kalinauską (Socekgiz, tiražas 50,000 egz.), jisai štai kaip planus dėstė: "Kaip įrodyta akademikės M. V. Niečkinos, demokratijos revoliuciniuose rateliuose buvo paruoštas 1863 m. pavasariui numatyto ginkluoto išstojimo planas. Pagal planą buvo numatoma vienkart šalies pakraščiuose — Lenkijoj, Lietuvoj, Bielorusijoj, Pavolgėj — sukurti galingas sukilėlių voras, kurios, žygiuodamos centro kryptim ir valstiečius apskelbdamos žemės savininkais, turėjo sudaryti branduolį būsimajai revoliucinei armijai, kuri pagal savo pasistūmėjimo laipsnį turėjo augti dėl savanorių plaukimo. Tasai planas, išeinant iš vietos sąlygų, buvo konkretizuotas Lenkijoj Ja. Dombrovskio ir A. Potebnios, atsistojusių to rajono revoliucinės demokratijos pajėgų priešaky, o Bielorusijoj ir Lietuvoj — Kalinovskio, Sierakovskio ir Zviežđovskio. Sukilimas šalies vakaruose buvo laikytinas tiktai visuotino išstojimo pradžia. Amžininkai nurodo, kad ginčuose, vykusiose tais metais tarp revoliucinių veikėjų, Sierakovskis ir Kalinovskis pabrėždavo kaip tiktai šią plano pusę, nurodinėdavo, kad bielorusų ir lietuvių valstiečių sukilimas turėjo pasitarnauti 'padrąsinančiu pavyzdžiu kaimyninių didžiarusiškų gubernijų valstiečiams.' — Suprantama, šis planas negalėjo būti viešai išdėstytas Kalinovskio atsišaukimuose ir atsikreipimuose į liaudį. Sukilimo planas atspindėjo po visą Rusiją paplitusį liaudinį (narodnoje) nepasitenkinimą ir rusų tautos (narodu) troškimą carizmo prispaustų tautybių išlaisvinimui. Apie tai liudija..."[404] — ir čia Smirnovas, pradėjęs su Niečkinos "įrodytu" teigimu, užbaigia "Mužyckaja Prauda" ištrauka, kuri nieko bendra neturėjo su bendradarbiavimu su rusais, o tik ragino savąją liaudį: "Imsimės, vaikučiai, už rankų ir stosime drauge"...

Pasiskaitę rusų kompartijos pasakų mitalo, dar kartą prisiminkime, kad Sierakauskas buvo Lietuvon iškviestas Geištaro vadovaujamos, Lietuvos

[403] A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi narodov...,** 309-310.
[404] A. Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** 47-48.

dvarininkų išrinktos ir Varšuvos raudonikių "Vyriausybės" patvirtintos Lietuvos Vadybos, ir Petrapilin pas Sierakauską buvo pasiųstas Aleks. Oskierka, kuris "mirtį atnešė" Sierakauskui. "Didžiąją savaitę", taigi 1863 m. kovo gale (senuoju stilium), balandžio pradžioje (naujuoju stilium) "Vilniun susirinko keli busimieji vaivadijų vadai: du broliai Liaskauskiai, Stan. Olędzkis, atvyko ir Zig. Sierakauskas... Bendrame posėdyje su kariais Zigmantas, išklausęs..., su sau įprastu greitumu sudarė veiksmų projektą, visų priimtą."[405] Taigi ne koksai rusų revoliucionierių planas buvo priimtas, bet čia pat vietoje Kauno vaivadijos karo vado Sierakausko išdėstytas planas, kurį priėmė savo krašto ir tautos (Lenkijos-Lietuvos) interesais besivadovavę patriotai. Diversijos Pavolgėje ir rytinėje Baltgudijoje tebuvo mėginimai išjudinti ir Rusijos mases. Deja, jos nepajudėjo. Bet Daugpilio tvirtovės paėmimas ir jūrinės ekspedicijos pasitikimas Lietuvos pajūryje — buvo Sierakausko plano dalis, visų užgirtoji.

XXVI. PARTIZANINIS KARAS BESIRUOŠIANT DIDŽIAJAM ŽYGIUI

Anot Bičkausko-Gentvilos, "Kalinausko nurodymu, sausio mėn. Trakų apskrityje rusų karininkas K. Koreva ('Laskaris')[406] suorganizavo sukilėlių būrį, į kurį įstojo nemaža Vilniaus miesto moksleivių [anksčiau jau matėme, kad iš mokyklų buvo pašalinti tik 7. — KRJ] ir įžymus Vilniaus dailininkas M. Elviro Andriolis. Vasario mėn. pradžioje K. Koreva, Komiteto paskirtas Trakų kariniu viršininku, sudarė antrą sukilėlių būrį Jonavos miškuose. Lydos apskrityje buvęs rusų kariuomenės karininkas L. Narbutas (įžymaus Lietuvos istoriko Teodoro Narbuto sūnus) Serbentiškių kaime sudarė sukilėlių būrį, kuriame buvo Vilniaus ir Gardino valstiečių, bežemės šlėktos ir moksleivių. Trakų miškuose kovo mėn. susiformavo dar vienas būrys, vadovaujamas Maskvos universiteto Medicinos fakulteto studento F(elikso) Visloucho. Vėliau šis būrys veikė Trakų apskrities teritorijoje ir iš dalies Kauno gubernijos teritorijoje. — Kauno gubernijoje valstiečių sukilimo vėliavą pirmasis iškėlė [kunigas] A(ntanas) Mackevičius... Jau vasario mėn., sujungęs smulkias valstiečių sukilėlių grupes, A. Mackevičius sudarė pirmą sukilėlių būrį iš 250 valstiečių ir sutelkė jį Krekenavos miškuose (Panevėžio aps.). ... — Tuo metu į Kauno guberniją atvyko Vilniaus Revoliucinio komiteto narys B. Dluskis, kurį Komitetas paskyrė laikinu sukilimo kariniu viršininku. 1863 m. vasario-kovo mėn. Lietuvoje, ypač Kauno gubernijoje, sukilėlių būrių skai-

[405] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 22.

[406] Anaiptol, Kietas Kareiva (Kiety Korewo), baigęs miškų institutą Petrapily, buvo paskirtas Trakų pavieto kariniu viršininku ir veikė "Skirmanto" slapyvardžiu, sušaudytas Kaune 1863 III 21, anot Geištaro — pirmas pradėjo kankinių grandinę. — **Liet. Enciklopedija,** X, 537, **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 16. — Gi Jurgis Laskarys gim. Vilniuje 1828, miręs Daubaruose, Vileikos aps., buvo graikų kilmės lenkų rašytojas, partizanavęs Trakų pav. ir dalyvavęs Sierakausko žygyje, palikęs memuarus — žr. **Liet. Enciklop.,** XIV, 186.

čius greitai augo. Kaip matyti iš Kauno gubernijos kariuomenės vado 1863 m kovo 16 d. raporto, sukilėlių būriai susidarė Čekiškės apylinkėse, Aukštadvaryje, Butkiškėse, Ariogaloje, Betygaloje, Krakėse, Kauno apskrities Jonavos, Papušiškių apylinkėse, taip pat Baisogaloje, Kėdainiuose, Teraspolio valsčiuje ir kitose Kauno gub. vietose. ... Vyriausybė, bijodama visuotinio valstiečių sukilimo, nuo 1863 m. vasario 1 d. uždraudė įvežti iš užsienio dalgius bei šviną ir įsakė, kad valstiečiams dalgiai būtų parduodami pagal specialius policijos leidimus.

"Ir šiame, pradiniame, sukilimo etape klasinis sukilėlių būrių veikimo pobūdis pasireiškė dvarų, policijos valdybų, naujų valstiečių 'savivaldos' įstaigų puolimais, raštvedybos bylų naikinimu ir t.t. Užpuldinėdami dvarus, sukilėliai imdavo jiems reikalingą maistą, pašarą, arklius, pakinktus, vežimus. Šiaulių ispravnikas pranešė, kad 1863 m. vasario 29 d. (sic! — KRJ) devyni sukilėliai užpuolė dvarininko Važinskio Tryškių dvarą, paėmė arklius, 2 pūdus kumpių ir kt. ... Kovo 24 d. B. Kolyškos būrio sukilėliai užpuolė Labgirių dvarą (Raseinių aps.). ... Sukilėlių grupė atvykusi į Papilę (Šiaulių aps.) apsupo pristavo įstaigą ir, grasindami mirties bausme, pareikalavo, kad pristavas atsisakytų nuo savo pareigų ... paskelbdami, kad 'nuo šios dienos policija panaikinama ir jos veikla visiškai nutraukiama.' ... grupės vadas susirinkusiems prie bažnyčios valstiečiams pareiškė, kad esama valdža panaikinama ir valstiečiams veltui (sic! — KRJ) atiduodama 'visa žemė, kurią jie ligi šiol naudojo'.

"Sukilėlių veiksmai nesiribojo vien ginkluotais susirėmimais su vyriausybės kariuomene. Kai kuriais atvejais jau sukilimo pradžioje sukilėliai ėmėsi tiesioginių diversijų. Anta, 1861 m. kovo 10 d. sukilėlių būrys, norėdamas įsigyti ginklų, įsiveržė į Krakių miestelį (Kauno aps.). Sukilėliai užpuolė Pavlogrado pulko ketvirtojo gusarų eskadrono amunicijos sandėlius ir pagrobė 33 kardus. Kovo mėn. daugelyje Kauno gubernijos vietų sukilėliai užpuolė pašto stotis ir paėmė arklius, pakinktus, balnus, atėmė iš laiškininkų ginklus. — Panašūs įvykiai vyko ir Vilniaus gubernijoje. — Vadinasi, daugelyje Lietuvos vietų sukilimas prasidėjo vienu metu, ir sukilėlių veikla buvo griežtai nukreipta prieš dvarininkus ir patvaldystę. Ta prasme sukilimas buvo vieningas, nors, apskritai, jo pirmojo etapo būdingi bruožai buvo išsisklaidžiusių sukilėlių būrių veiksmų stichiškumas ir vietinis pobūdis. — Pranešimuose iš vietų tiesiog nurodoma, kad sukilėlių būruose daugiausia buvo valstiečių. ... Panaši padėtis buvo ir Suvalkijoje. Iš vienuolikos sukilėlių, paimtų nelaisvėn gegužės 6 d. prie Balbieriškio, penki buvo valstiečiai, penki miestiečiai ir vienas šlėkta. Kaip pažymėta jų tardymo byloje, visi jie buvo neraštingi.

"Tolesnėje sukilimo eigoje galima skirti du pagrindinius etapus. — Pirmajam sukilimo etapui (1863 m. kovo vidurys — gegužės mėn.) būdinga atskirų ir smulkių sukilėlių grupių susijungimas į stambias sukilėlių grupes, sukilėlių vadovybės pastangos suvienyti stichinį judėjimą ir organizuoti sukilėlių kariuomenę. — Nuo 1863 m. kovo mėn. vidurio smulkios, atskirai veikusios sukilėlių grupės pradėjo jungtis į kariškai organizuotus būrius. Tai sutapo su Lietuvos sukilimo 'vaivados' generalinio štabo kapitono Z. Siera-

kausko (‘Dolengos’) ir su Petrogrado Revoliucinio komiteto atsiųstos rusų armijos karininkų grupės atvykimu į Lietuvą.”[407]

Jokūbas Geištaras savo atsiminimuose rašo, kad “Žemaitijoje pirmas susirėmimas įvyko mano gimtinėse vietose, dargi mano šeimai priklausančioje žemėje. Kareiviai įsiveržė į Zacišių dvarą [Dotnuvos v.], priklausantį Ignui Zavišai. Beginklis virėjas persmeigtas durtuvu; patsai Zaviša vos išliko gyvas. Turiu pažymėti, kad sužeistasis virėjas po pasveikimo išėjo partijon, apie ką anksčiau negalvodavo.” Pirmas susirėmimas su kariuomene įvyko prie Naujaberžių kaimo, prie Dotnuvos, ir Geištaro atsiminimų redaktorius nustatė, kad pagal “Vilenskij Viestnik” ir “Kurjer Wileński” 1863 m. kovo 23 d. laidas, tos kautynės įvyko 1863 m. kovo 15 d., — atsieit kovo 27. “Sekančiose kautynėse prie Lenčių [Krakių vals., Kėdainių a.], žuvo Mečislovas Ambroževičius, buvęs Maskvos universiteto studentas, mano vaikų mokytojas. Buvo tai jaunas vyras, kupinas užsidegimo ir pasišventimo, taipgi nepaprastai drąsus — kolegos labai jį mėgdavo, o jam žuvus liaudis apie jį dainuodavo žemaitišką dainelę.” Pastarosios kautynės, kur barono Dellingshauzeno vadovaujami rusai susikovė su Kušleikos daliniu, įvyko “kovo 20”, atsieit balandžio 1 d. “Karo Lauko žinios” rašė apie balandžio 1 d. įvykusias kautynes prie Šušvos upės.[408]

Sierakausko atvykimo išvakarėse, Balio Dluskio ir Balio Kolyszkos pastangų dėka, buvo sutvarkomi ir apmokomi daliniai — ir kun. Mackevičius savo parodymuose sakė: “kai atėjo sukilimo laikas, pašaukiau iš Kėdainių Kolyšką, Rutkowskio pseudonimu, kaip instruktorių ir jisai per kelias dienas išmokė 40 bernų, tame skaičiuje ir mane, būtinų karinių evoliucijų”. Patsai Kolyszko savo parodymuose pažymi, kad jisai visada pasirašydavo “savo tikrą pavardę.” Jei tiesa, kad kun. Mackevičius dalyvavo Dluskio pravestose kautynėse prie Naujaberžių ir vėliau prie Lenčių, tai buvo jo kovos krikštas.

Vilniaus Vadybai besiruošiant stambaus masto veiksmams po visą istorinės Lietuvos teritoriją, smarkiai prasiveržė ginkluotieji veiksmai lietuviškoje Lenkijos dalyje — Suvalkijoje. “Voveris” (Wawer), tikrovėje žemaitis Kostas Ramotowskis ar Ramatauskas, kadaise, anot vienų, 1831 m. sukilime tarnavęs puskarininkiu, pagal kitus leitenantu, praktinį karo mokslą išėjo svetimšalių legijone prancūzų tarnyboje Alžerijoje. Baigęs tarnybą svetimšalių legijone, vedė prancūzę, berods po amnestijos 1857 m. grįžo tėvynėn ir apsigyveno pas brolį, dvarelio savininką Raseinių paviete. Naujam sukilimui prasidėjus, Ramatauskas, jau nebejaunas ir pradedąs žilti, išvyko Lenkijon, tarnavo Zamečko, paskiau Padlewskio daliniuose, ir kovo pradžioje gavo įsakymą sudaryti naują dalinį Lomžos vaivadijoje. Rusų majoro Zasso persekiojamas, “Voveris” su savo daliniu metėsi Sūduvon, gavęs paskyrimą vadovauti pajėgoms šiaurėje. Vikriai išsisukęs iš daug skaitlingesnių rusų jėgų, balandžio 1 jis nakvojo Daunoruose, kitą dieną prie Gorkos buvo apniktas stiprios maskolių voros — Simbirsko pulko 243 pėstininkų, 100 kazokų ir Virbalio brigados 150 “abieščikų”. Neturėdamas nei vieno tikro šautuvo, Voveris skubiai traukėsi kaudamasis, vienos paros eigoje nukeliavo 10 mylių (70 varstų) į Gardino guberniją ir vėl pasislėpė Štabino girioje Augustavo gb sienose,

[407] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 208-212.
[408] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 18, 20, 263-5.

kur kariniu vadu buvo kitas 1831 m. sukilimo dalyvis ir emigrantas, veiklus Demokratinės Draugijos narys, plk. Aleksandras Andruškevičius.

Kovo galop, Andruškevičius perėmė vadovybę Cibulskio ir "Kaminskio" sudarytam Balbieriškio apylinkių daliniui. Netrukus tas dalinys turėjo daugiau kaip du šimtu vyrų, ir buvęs rusų tarnybos kpt. Kuičyckis juos sudrausmino. Po poros sėkmingų susirėmimų su rusais, balandžio 1 d. atvyko naujas vadas Andruškevičius, "partijoj" radęs apie 200 pėstininkų ir 120 raitelių, ginkluotų medžiokliniais šautuvais ir dalgiais. Balandžio 9 d. gana sėkmingai susikauta ties Zapyškiu, kur žuvo Boleslovas Dehnel, vienas vyriausių 1861 m. Varšuvos sąjūdžio veikėjų, o Kuičyckis, sunkiai sužeistas, pateko nelaisvėn ir mirė Kauno ligoninėje. Po to Andruškevičiius su savo daliniu perėjo Seinų pavietan, po poros susirėmimų buvo smarkiai sumuštas, savo dalinį paleido, ir po to nebedalyvavo kovos lauke, tik vadovavo naujų dalinių judėjimams kaip karinis vaivadijos viršininkas.

Dabar "Voveris" susilaukė naujų savanorių, jų tarpe ir Andruškevičiaus partijos likučių. Jis turėjo daugiau kaip 400 vyrų, bet neginkluotų: "visame daliny buvo tik vienas prūsiškas karabinas, kurį į sukilimą atsinešė prūsas, tulas Šulcas." Voveris dabar manevravo tarp Augustavo ir Seinų. Geriausiai ginkluoti vyrai sudarė atskirą šimtinę, "lietuvio Julijono Hlaskos, kilusio iš Gardinijos", vadovybėje.[409] šiuo metu kitoje Nemuno pusėje prasiveržė Vilniaus Vadybos vadovaujamas sukilimas pačiu didžiausiu pakilimu.

XXVII. JAUNUOMENĖS PATRIOTINGUMAS

Grynai žmoniškai žiūrint, Geištaras aprašo jaudinančius vaizdus, jaunuoliams veržiantis į sukilimą. ''Prieš Velykas išvyko mano pusbroliai (tetos vaikai) Štengelmejeriai; Edmundas buvo 16 metų, Ignas 15. Atsisveikindamas pastebėjau jų jaudinimąsi ir paklausiau ar jie galvoja jau nebegrįšią? Gavau teigiamą atsakymą, apglėbiau vaikus, sakydamas, kad jei motina leis, tai Edmundas teeina, Ignukas turi pasilikti ir mokytis, nes dar vaikutis. Bet motina nemokėjo atsispirti sūnų troškimui ir abudu palaimino. Šie Lietuvos vaikai, nors iš senelio vokiečio, mokėjo savo kraštą mylėti, nes iš motiniško Zavišų kraujo sėmės pareigos jausmą, tuo tarpu kai tie, kurie ištisus amžius traukė iš šios šalies naudos, temokėjo kritikuoti kitų veiksmus ir saugiai slėptis po valdžios globa arba užsieny. Jaunasis Ottonas Zaviša irgi išėjo partijon, bet dėl nepaprastos trumparegystės negalėjo ilgai ten būti. Lietuvoje bendrai netgi turtingiausių dvarininkų jaunimas išėjo partijon. Jaroslavas Kossakowskis įtikino, kad šių laikų Kosakauskiuose teka padorus kraujas. Jaunieji — Stasys Montwillas, Stan. Kozakowskis, Chrypcewiczius, Minejko, Komaras, Puslowskis ir daugybė kitų — skubėjo į dalinius."[410]

Atsiminimų redaktorius papildyme pažymi, kad Štengelmejerių senelis buvo gydytojas, atvykęs iš Vokietijos, bet jo sūnus Ignas, Vilniaus universi-

[409] **Dzieje 1863 roku,** III, 282-292.
[410] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 26.

teto medicinos studentas, dalyvavo 1831 m. sukilime, vedė Geištaro tetą Emiliją Zavišaitę. Edmundas, gimęs apie 1845 m., Ignas, gimęs apie 1848 m., išėjo sukiliman vienas iš 7-tos, kitas iš 4tos klasės, ir iš eilės tarnavo Sierakausko, Kolyszkos, galop Mackevičiaus partijose. Edmundas žuvo 1864 m., atsisakydamas sudėti ginklą, Ignas galop pabėgo užsienin, Anglijon, Prancūzijoje dirbo darbininku lentpiūvėje, vėliau, kai motina galėjo susirašinėt ir atsiust lėšų, mokėsi Nancy ir Tuluzoje, studijavo matematiką, mirė bene nuo džiovos 1871 m. Otonas Zaviša, gimęs 1844 m. Žemaitkiemy, mokėsi Vilniuje, iš 6tos klasės išėjo Sierakausko dalinin, dėl menko regėjimo paleistas, mokėsi Petrapilio technologijos institute, inžinierių dirbo Rusijoj, vėliau Vilniuje. "Lenkų-lietuvių susirėmimuose, priklausė prie ryškių lietuviškų separatistų. Yra autorius garsaus savo laiku 'Lietuvių Himno', kur perdaug ryškiai pabrėžė savo nenorą lenkiškai visuomenei. Mirė 1910 m. Nervi prie Genujos."

Stan. Kozakowskis, Karolio Napoleono sūnus, kelių dvarų įpėdinis, gim. 1837 m., sušaudytas Ukmergėje drauge su Mykolu Stanišausku 1863 m. liepos 8/20. Maskvos universiteto studentas Juozas Chrypcewiczius, sužeistas prie Genetinių, kovojo ir prie Medeikių, išvengė tremties, mirė apie 1880 m. Vidukl ėje. Zigmas Mineika iš Balvoniškių, Ašmenos pav., gimęs 1840 m., lankė Vilniaus gimnaziją, karo inžinierijos mokyklą Petrapily, 1850 m. dėl dalyvavimo demonstracijose bėgo užsienin, 1861-2 m. lankė lenkų karo mokyklą Genujoj, 1863 m. dalyvavo sukilime pas Liangevičių, vėliau Lietuvoj, Ašmenos pavieto kar. viršininkas, ties Rasališkiais buvo valstiečių išduotas rusams, kalintas Ašmenoj ir Vilniuj. Nuteistas pakarti, motinai besirūpinant sprendimas pakeistas 12 metų katorga. Pakeliui į katorgą, pabėgo iš Tobolsko, Paryžiuje baigė inžinieriją ir 1869 m. gen. štabo akademiją kapitonu, per 20 metų Turkijoj ir Graikijoj statė geležinkelius. 1896 m. Kretos kare, 1897 m. graikų kariuomenės topografijos skyriaus viršininkas, 1910 m. jam suteikta Graikijos garbės pilietybė.[4n]

Kitoje vietoje pats Geištaras rašo, kad "Jaroslavas Kosakauskis sugrįžo iš Paryžiaus ir su sveika logika, kuria jis visada atsižymėjo, sakė man, jog jis netiki intervencija, netiki geru mūsų pastangų rezultatu, tačiau kaip jis nuošaliai stovėjo demonstracijų metu, taip šiandien nebegali pasilikti neveiklus. Jis buvo prie manęs trumpą laiką Vilniuje, bet negalėjau jo ilgiau sulaikyti, nuskubėjo į kovos lauką, kad įrodyti, jog šiandieniniai Kosakauskiai yra kitoki nei seniau. Žymiai ilgiau prie manęs išbuvo Stan. Montvilas, labai gabus ir darbštus jaunikaitis, labai man buvo naudingas, važinėdavo į Daugpilį padėti kalinių pabėgimams, bet ir jo negalėjau ilgai sulaikyti. Karštesnis jaunimas veržėsi į kovos lauką, abejingesnius kiekviename žingsnyje pasitikdavo moterų pašaipos, netgi incidentai. Ir mane širdis traukė į stovyklą, į atvirą kovą; bet sąžinė to neleido, galų gale dėl nesveikatos tegalėčiau jiems kliudyti."[412]

Tęsdamas savo pasakojimą apie jaunuolius, Geištaras rašo: "Kaipgi kitaip dėjosi anapus Nemuno! Ten, kai mano žmona pas Zenoną Geištarą pasakojo, kaip mūsų pusėje jaunimas skuba į stovyklą, ponia M. su nusistebėjimu šūktelėjo: 'Kaip tai, dvarininkų sūnūs eina į sukilimą? pas mus tik vieni

[411] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 269-270.
[412] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 13.

šlėktos jame dalyvauja!' Pasipiktinusi mano žmona atšovė: 'Nežinojau, kad ponia nesi bajorė.' Ta ponia turėjo 6 brolius, iš kurių vienas buvo ypatingai karštas patrijotas, bet, pavojui besiartinant, pastebimai šalo. Voveris turėjo tam ponui įkrėsti keliasdešimt bizūnų... Iš Užnemunės Geištarų, nei vienas nedalyvavo kovoje.

"Kitaip vyko pas mus: [dėdės] Stepono vyriausias sūnus Emilis veikliai dalyvavo organizacijoje [ištremtas į Kungurą, grįžo 1868 m. į Šaltupį Suvalkijoj ir ten mirė 1888 m.]; Česlovas buvo prūsų suimtas, grįžtant iš užsienio; Boleslovas, Bronius ir Juozas išėjo sukiliman. Veltui senis tėvas mėgino sulaikyti 17-metį Juozuką; būtinumo jausmas įveikė sūnaus meilę. [Boleslovas tarnavo Mackevičiaus daliny, žuvo susirėmime su kazokais. Bronius buvo sužeistas prie Medeikių, ištremtas Kazanės gb., vėliau gyveno Varšuvoj, mirė 1893 m. Šaltupy. Juozas žuvo prie Medeikių.] Algirdas Wagneris turėjo tik vieną sūnų ir, būdamas Vadybos nariu, kasdien stovėjo mirties paunksmėje ir pagrįstai reikalavo, kad sūnus liktų namie, ir visi kartu su gerbiamu seneliu sulaikėme jaunuolį nuo kovos.

"Kitaip buvo su Jeleńskiais. Antanas Jeleńskis turėjo šešis sūnus, du iš jų suaugę, o nei vienas neišėjo. Vilnius iš jo šaipėsi, bet jis nedrįso sūnų siųsti, ir jie patys nėjo savo draugų ir giminių pavyzdžiu.

"... Prie Biržų žuvo rinktinis mūsų jaunimas ir daugelis įžymesnių karių; as ten netekau savo brolio [pusbrolio] Juozo. Tėvo skausmas buvo neišpasakytas, netekus to sūnaus. Bronius gavo žaizdą šone ir turėjo peršautą ranką, St. Montvilą kulka kiaurai peršovė, Chripcevičius (iš Vadaktų) turėjo visą veidą sužalotą — visi trys išliko gyvi dėl sužeidimų. Kai Ildefonsienė Koscialkauskienė (Kraštų gyventoja) išvijo juos iš namų, o vargšas girininkas priglaudė, taurusis vietinis asesorius, jiems nežinant, padavė juos amnestijon. Bronius, kadangi visa šeima buvo sukompromituota, buvo išsiųstas Rusijon, Montvilas ir Chripcevičius grįžo namo. Steponienė Geištarienė, grįžusi iš po Biržų, vieną sūnų palaidojusi ir kitą turinti ligoninėj, įžengusi į mano butą Vilniuje, nesisveikindama puolė ant kelių priešais Panelės Šv. paveikslą, šaukdama: 'Dievo Motina, mūsų Karaliene, priimkie mano auką! Netekau sūnaus, Tu užtarki mus...'"[413]

"... Tai, kas kadaise buvo didvyriškumas, šiandien yra daugelio dalia ir nekelia nusistebėjimo. Ne šlovės troškimas, bet sąžinės balso vykdymas nusprendžia daugelio elgesį. Brangi mums Reitano figūra... ligi šiandien mus istorija moko apie Regulų, Scevolą ir kt., apie saujeles žmonių, ginančių savo židinius. Kas tai yra, palyginus su mūsų vaikų didvyriškumu? Rusai ir mūsieji jais sekdami tyčiojasi iš sukilėlių, vadina juos bėgliais. Ar kas pagalvojo: kokiu gi ginklu mūsieji kovojo ištisais mėnesiais, kokiomis sąlygomis? Keli iš jų tarpo sudėjo ginklą, prieš bajorijai pasirašant adresą? Be to, argi skaitlingi buvo jų būriai? Palyginkime tuos mūsų pralaimėjimus, vadinamąjį bailumą — su pastaruoju [1870 m.] prancūzų karu! O kiek savęs išsižadėjimo pavyzdžių mūsų jaunimas parodė, tardomas komisijose, atvirai išpažindami savo laisvą valią einant į dalinius, ir neleisdami mirties ir sunkių darbų grėsmei juos įbauginti ir ką nors sukompromituoti! Tūkstančiai nuteisiami,

[413] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 26-28.

šimtai žuvo, bet nors gerai žinojo mūsų pavardes, kas gi iš kovojančio jaunimo mus išdavė? Bet tas viskas dar mažmožis; žiūrėkime; kai visi vyresnieji arba išvežti ar suimti ar nuleido rankas, pasitraukė, vienas Kostas Kalinauskas nepavargdamas suokalbiauja ir nieko neįbaugintas, žūva už savo numylėtą reikalą. Garsūs vadai, numylėti, arba žūva — arba slepiasi užsienin, gi ne vienukės, bet dešimtys aukų savanoriškai, sąmoningai pasilieka krašte. Kostas Daliauskas keliais atvejais pereina sieną žaisdamas savo gyvybe, kad kitiems palengvinus pabėgimą. Bet daugelis kitaip savo prievolę supranta. Sužinoti miškuose mirusiųjų, nukautųjų tautiečių vardus ... dažnai taip ligi neatpažinimo sužalotųjų, jog tikrosios motinos negalėjo atpažinti — mūsų pareiga. Įvardiju savo pusbrolį Boleslovą, kuris, galėdamas išsigelbėti, nėjo iš krašto ir žuvo prie Raguvos. Dar labiau jaudinantis pavyzdys kito pusbrolio, Edmundo Štengelmejerio. ... Edmundas buvo lengvai sužeistas (visą laiką, būdamas sužeistas, slapstėsi Ignacogrode, labai daugelis valstiečių apie tai žinojo, bet liaudis mums buvo nuoširdžiai drauginga), taigi jaunesnįjį brolį, 15 metų Ignasį, pasiuntė užsienin, o patsai parašė tokį laišką motinai: 'Miela močiute, būk rami apie Ignasį, jis jau užsienyje; kai dėl manęs, nelaikyk man už pikta, močiute, kartą prisiekiau, jog ginklo nesudėsiu, tai krašto neapleisiu. Bet, motin, maldauk Dievo, kad greičiau mus atsiimtų pas save, nes sunkus mūsų gyvenimas. Kas girdisi apie Jokūbą? Edmundas...' Argi tai ne pamišimas? jei tai pamišimas, apjakimas — tai koks gražus. Bet ne taip pareiga buvo suprantama širdyse tų bajorų, kurie didžiuojasi praeitimi ir herbu, ak kaip supurvintu... Po kelių ar keliolikos dienų išsipildė septyniolikmečio berniuko maldavimas. Visi jie žuvo prie Panevėžiuko, vadinamojoj Karališkoj Girioj, o vargšė motina sunkiai beatpažino savo vaiko kūną."[414]

Geištaro atsiminimų redaktorius pažymi, kad Kostas Daliauskas, Prano ir Tito brolis, Sierakausko svainis, gim. 1837, mokėsi Maskvos universitete, bet valstiečių reformos klausimui iškilus perėjo į matininkus, kad geriau kraštui pasitarnavus. Sukilimui prasidėjus, jis metė matininko darbą Kauno gb ir prisistatė į Sierakausko dalinį su 3 Geištarais, 2 Štengelmejeriais ir kitais. Po pralaimėjimo prie Biržų, tarnavo Liaskausko daliny, vėliau turėjo savo dalinį. "Narsus, visada ramus, net iš kautynių lauko išnešdamas sužeistus arba žuvusiųjų ginklus, sunkiai sužeistas perdavė dalinio vadovybę Rutkauskui, vyksta užsienin, vėl keliais atvejais sugrįžta savo dalinio likučių gelbėti. Užsieny susirado darbo sau ir kitiems su juo atvykusiems žemaičiams. St.-Gallene geležies fabrike draugus aprūpinęs išvyko Paryžiun ir gavo darbo Vlad. Mickevičiaus knygyne. Paryžiaus apgulimo metu, įstojo į tautinės gvardijos (sargybos) 6tą batalijoną ... pilietiniam kare nedalyvavo ir grįžo prie darbo knygyne. 1872 m. geg. 27 d., dėl neteisingo pranešimo, kad kaž kas šovė iš pastato, kuriame buvo knygynas, buvo paimtas karo tribunolan ir sušaudytas Liuksemburgo sode."

Ilgiausiai pas Geištarą sekretoriavo Titas Daliauskas. Jis pasiliko ir Kosto Kalinausko sekretoriumi. Suimtas, jis atsisakė duoti rusams bet kokius parodymus ir buvo sušaudytas. Pirmykščio sekretoriaus Algirdo Vagnerio sūnus Vytautas tarnavo Narbuto daliny, paskui pabėgo svetur.

---

[414] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 181-184.

Jaunasis grafas Jaroslavas Kosakauskis buvo Sierakausko adjutantu. Bevežant sužeistąjį maištininkų vadą, "konvojaus vadas, paporučikis Vongas pradėjo klausinėti Kosakovskį, kodėl jis, turtingas, didikas ir sveikas, nepaliko sukilėlių ir nepasislėpė viename savo dvarų kaimynystėje. 'Aš negalėjau palikti savo generolo, kada jis nelaimėje,' tasai atsakė, ir spaudė Sierakovskio ranką. Tie kiek naivūs žodžiai ėjo iš sielos gelmių ir išreiškė sukilėlių pagarbos ir ištikimumo savo vadui jausmus," — rašo Djakovas, vargiai suprasdamas *garbės* pojautį.[415] Kosakauskis buvo ištremtas Sibiran — jaunas karininkas, grįžęs iš Paryžiaus...

XXVIII. SIERAKAUSKAS TELKIA DALINIUS

Po pasitarimų su daktaru Baliu Dluskiu — nuo dabar "Jablonauskiu", Sierakauskas — nuo dabar "Dołęga" (tark Dolenga su kietu "ei"), 1863 m. balandžio 14/2 su šešiais palydovais atsirado Lančunavos dvare prie Kėdainių. Balandžio 18 atvyko Kolyszko, mums jau žinomas studentijos veikėjas, Cuneo karo mokyklos auklėtinis, milžiniško ūgio ir stiprumo gražuolis, kuriam Sierakauskas padėkojo už greitą ir sumaniai atliktą pražygiavimą pro maskolių voras po tai kai buvo sumuštas Zigmas Citavičius ir po nevykusio susirėmimo prie Lenčių.

Buvo trys broliai partizanai Citavičiai — Zigmas, Benediktas ir Kazimieras, Stanislovo ir Vincės Merkelevičiūtės sūnūs. Zigmas gimė Padubysio dvare, baigė kadetų korpą Petrapily, tarnavo raitojoj artilerijoje Tverėje, tėvui mirus, 1857 m. apsigyveno Šaukoto dvare prie Šiluvos. Jis suorganizavo sukilėlių "partiją" Raseinių paviete, bet veik beginklis dalinys buvo 1863 III 25 sumuštas tarp Tytuvėnų ir Šiluvos, Zigmas žuvo, 35 m. amžiaus vyras. Benediktas Citavičius, irgi karininkas, tarnavo brolio daliny, buvo sužeistas, vėliau buvo "Pisarskio" (Stanevičiaus) partijoj, galop emigravo ir mirė Paryžiuje. Kazimieras irgi karininkas, tarnavo brolio Zigmo partijoj, vėliau Jablonauskio, galop pateko nelaisvėn ir buvo ištremtas sunkiems darbams į Nerčinsko kasyklas. Žemaitė savo atsiminimuose prisimena mačiusi Zigmą ir Kazimierą, savo "dėdynos" gimines — jos dėdyna palaidojo Zigmą, kuris "turėjęs nesuskaitomai daug žaizdų: viename veide buvę septyni durtuvų dūriai matyti", o Benediktas buvo atvykęs slapstytis pas jos "dėdyną".[416]

Lančunavos dvare, dėkojant Kolyškai, "žemaičiai sukilėliai pirmą kartą išgirdo Sierakausko iškalbingumą, kuris tarsi iš mirties prikėlė tas visas narsias širdis. Mistiškas ir kilniems dalykams užsidegantis žemaičių liaudies būdas susyk jį iškėlė į Vytautinės garbės aukštumas, jungiant su tuo ir apaštališkąjį patepimą", sako Przyborowskis. Geištaras rašo, kad žuvęs "jaunas dvarininkas Citavičius ... buvo vienas veikliausių mūsų organizacijos narių, karštas, troškęs kovos, savo krauju antspaudavo savo meilę reikalui, žemai-

[415] y. Djakov, **Sigizmund Sierakovskij,** 61.

[416] **Žemaitės Raštai, IV t., "Dirvos" leidinys,** Kaunas-Marijampolė 1929, pp. 45-46. Duomenys apie Citavičius — **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 266, patiekti minėtojo Kazim. Citavičiaus.

tijoje daliniai daugėjo, sumuštieji vėl susirinkdavo, nes žmonių netrūko. Vienas tauriausių ir išmintingųjų Kaunijos dvarininkų, Zig. Gružauskas (Gruževski) man sakė, lankydamas mane Vilniuje: 'kiek duosite ginklų, tiek turėsite Žemaitijoje savanorių'. — Kitose vaivadijose ėjo sunkiau, liaudis buvo abejinga, dalinius sudarinėjo dvarininkų jaunimas ir oficialistai. Vincas Koziello Vileikos paviete tuoj palinko prieš persveriančią jėgą, patsai žuvo ir su juo rinktinis jaunimas. Kostas Gečevičius aprašė Koziellos pralaimėjimą ugninga plunksna, tarsi krauju mirkyta. Pralaimėjimas lydėjo ir Dysnos pavieto dalinį, vadovaujamą Henriko Dmochovskio ... tai buvęs emigrantas, garsus skulptorius, kuris turėjo pastatyti paminklą Syrokomliai, buvo vienas tauriausių krašto piliečių. Vilniaus paviete sukilimas irgi neilgai truko, ten vadovavo Kęžgaila (Horodeński) ir jisai žuvo dalinio prieky. Panašus likimas ištiko Jelskį, sukilimo vadą Zarasų paviete. Tačiau vieton išsklaidytų dalinių, kad ir pamaži, bet kūrėsi nauji, ypač Trakų paviete."[417]

Sierakauską į Lančunavą atlydėjo kpt. Antonevičius, 1848 m. politinis tremtinys, Kaukaze avansavęs į karininkus, dabar dimisijoj, tarnavęs Daugpilio tvirtovės intendantūroje; gydytojas Ignas Trzaskowskis, gim. Vilniuje 1834, mediciną išėjęs Maskvoje ir po to apsigyvenęs Šėtoje (Kėdainių apsk., anuomet Ukmergės paviete), vėliau ištremtas ir miręs 1874 m. Irkutske. Sierakauską lydėjo ir jo štabo viršininkas, kpt. Ignas Liaskauskas, matematikos profesorius artilerijos akademijoje Petrapily, ir adjutantas grafas Jaroslavas Kosakauskis. Kolyška, "tasai lietuviškas Bajardas su kankinio vainiku ant jaunutės galvos", anot Koščyco, atsivedė 200 vyrų. Balandžio 18-19 naktį iš Mantvydžių miškų atvyko kunigas Antanas Mackevičius su 70 vyrų — pagal Kolyszką 50 vyrų. Dluskis perdavė Sierakauskui aukščiausią vadovybę. Prisidėjo dar kelios dešimtys naujų savanorių. Galbūt įvykiams už akių užbėgdamas, Koščycas rašo, kad daliniams vadovavo: kun. Mackevičius, "tikrasis šventas Petras Atsiskyrėlis su kardu", Boleslovas Kolyška, ir Dominikas Maleckis, "gvardijos raitosios artilerijos karininkas, karžygiškas riteris Rimgaudų, kurie pavieniai puldavo šimtus mongolų". Kavalerijai vadovavo neįvardintas Labanauskas, o dalgininkams "karžygis poetas Povilas Vivulskis, kuris, kaip ir Mečislovas Ramanauskas, garbinga mirtimi baigė savo kario gyvenimą. Nepaprastas reiškinys buvo ir vaivados dalinio kapelionas, kun. Dominikas Peža, valstiečių sūnus iš Anykščių valsčiaus, šaunus pamokslininkas ir švento gyvenimo žmogus, liaudies numylėtas, kurio kunigiško didvyriškumo garbę papuošė ir kankinio palmės". Čia, veikiausiai, Koščycas patikėjo gandams, kad kun. Peža buvo Ukmergėje sušaudytas su Maleckiu, nors kun. Peža faktinai po pralaimėjimo atsidūrė ir gyveno Prancūzijoje. "Sierakauskas buvo tarsi kylanti patriotinės dorybės saulė, o jo padėjėjai aplink jį švietė kaip aušrinės žvaigždės, kurios pranašavo Lenkijos prisikėlimo aušrą", rašo Galicijoje apsigyvenęs Lietuvos išeivis Koščycas.[418]

Toli nuo Lietuvos, savo kabinete kitų rinkinius dokumentavęs Przyborowskis visai kitaip vertino dalykus. Esą, "Šėtoje" sukvietęs dalinių vadus, Sierakauskas išdėstė savo planą — padėti jūrinei Lapinskio ekspedicijai iškopti į Lietuvos krantus ir sukilimą sukurstyti Kurše. Jis manė, kad "reikia

[417] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 20-22.
[418] Waclaw Koszczyc, **Zygrnunt Sierakowski,** 78-82.

panaudoti visas žemaičių sukilimo turimas jėgas, neabejotinai turėdamas rimtą pagrindą, bet neturėjo racijos tame, kad nutarė jėgas sutelkti į vieną stambų korpą. Veltui jam buvo nurodoma, kad jei toksai dalinys būtų sumuštas, kas esą labai galima, žemaičių sukilimas susyk gali smukti; jis tų patarimų neklausė, norėjo iš sukilėlių sukurti reguliarią kariuomenę, tikėjo jų narsumu ir rusų kario menka verte, kas įrodo, kad, nepaisant savo tarnybos rusų kariuomenėje, nemokėjo suprasti to, ką matė; tai greičiau buvo svajotojas ir entuziastas, o ne praktiškas žmogus, sugebąs proto svarsčiais sverti visas priešo savybes ir trūkumus. Kadangi, nors rusų kariuomenė anuomet buvo smarkiai dezorganizuota, kamojama nepasitikėjimo savo vadais, vistik negalima paneigti, kad karys buvo geras, ištvermingas, kietas kovoje, o visų pirma gerai apmokytas ir apginkluotas; neabejotinai narsūs sukilėliai to neturėjo. ... Sierakauskas taip užmiršo tas tiesas, kad teigė, jog vieno partizano pakanka prieš kelis rusų eilinius.

"Pagal visus lenkiškus pasakojimus, žinia apie Sierakausko perėmimą vyriausios vadovybės Žemaitijoje sužadino visuotiną ten užsidegimą ir paskatino abejingiausius dalyvauti sukilime; vienok tas mums atrodo labai abejotina, nes nežinia kodėl ten visiškai nežinomas žmogus turėtų taip sužadinti sau pasitikėjimą ir užsidegimą, kokio nesugebėjo sukelti tokie žmonės, kaip Mackevičius, Kušleika ir kiti vadai, nuo seniai gyvenę Žematijoje, gerai žinoję vietas ir turėję plačių ryšių. Jei jis sugebėjo, palygnti trumpu laiku, surinkti stambesnę rinktinę..., tai įvyko visų pirma todėl, kad jis savo valdžioje sujungė jau esamąsias sukilėlių partijas [dalinius], o be to, kad žemaičiai daugeliu atžvilgių sudarė šaunų sukiliminį gaivalą. Liaudis yra katalikiška, palyginti pasiturinti ir apsišvietusi, fanatiškai prisirišusi prie savo tikėjimo, todėl pasiliekanti stiprioje patriotingos kunigijos įtakoje, kuri nuolat žadino neapykantą schizmatiškai Rusijai. Ligšioliniai dalinių vadai Žemaitijoje, slapstydamies po miškus, iš kurių tik retkarčiais ir paslaptomis pasirodydavo, negalėjo sužadinti pasitikėjimo to karo pasisekimu, gi Sierakauskas, priešingai, reiškėsi viešai, žygiuodavo vieškeliais, sustodavo kaimuose, ir be to, iš anksto ėjusios propagandos ir iš dalies sumanaus apsiėjimo su liaudimi dėka, pataikė sužadinti tikėjimą juo. Jis pats prigimtimi ir būdu buvo didelis entuziastas, ir tokio nusiteikimo jame nenuslopino nei amžius, nei tremtis Orenburge, o entuziazmas turi tą ypatybę, kad lengvai užkrečia. Jis nemokėjo to išnaudoti ir, kaip Lapinskis jūroje, taip jisai Žemaitijoje sueikvojo vieną didžiausių sukilimo pastangų. Kaip agitatorius neturėjo sau lygaus, bet kaip vadas buvo visiškai vidutinis."

Kaip pavyzdį, Przyborowskis cituoja įvykių dalyvį Jurgį Laskarį: "Dolengos pavardės atsiradimas padarė didelės įtakos visuomenės nuotaikoms ir žymiai pagyvino kaimo liaudies sąjūdį, kadangi vienkart su jo perėmimu vadovybės visa Kaunijos dvarininkija, nuo seniai nuosaikios srovės šalininkė, pasitikėdama mokytu štabo karininku pradėjo juo nuoširdžiausiai remti ginkluoto sukilimo propagandą ir, užsidegimo pagauta, nešykštėdama nei pinigų, nei skatinimo ... dėjo visas pastangas, kad Dolenga trumpiausiu laiku galėtų surinkti stambias liaudies pajėgas ir susyk užimponuotų priešui savo šaunia pergale." Przyborowskis apie tai pastebi: "Prileiskime, nes tai dar suprantama, kad žemaičių bajorija galėjo įsikarščiuoti paskyrus Sierakauską, apie

kurį galėjo ir girdėti šį bei tą, bet žemaitis kaimietis, kuris tikrai nieko apie jį nežinojo, kodėl jis turėjo žavėtis to paskyrimo žinia, to jokiu būdu negalima suprasti. Iš viso, lenkų reliacijose apie Sierakauską esama daug perdėjimo."

Tokio perdėjimo "maksimumu", Przyborowskis cituoja Agatono Gillerio istorijos II t., p. 189: "ne tiktai Žemaitija buvo suelektrizuota, kai (Sierakauskas) atsistojo jos sūnų priešakyje, ne tiktai Lietuva, bet visa Lenkija savo širdis ir akis nukreipė į vadą," gi "maskoliai neramiai sutiko žinią apie jo sąjūdį, o daugelis žemesniųjų karininkų laukė pirmos ryškios sukilėlių pergalės arba Žemaitijos išvalymo, kad ir jie prisidėtų prie sukilimo. Iš d. kng. Konstantino rūmų ir iš jo štabo mums anuomet buvo pranešama apie įspūdį, kokį sukėlė Sierakausko paskyrimas Kauno vaivadijos ginkluotųjų jėgų vadu. Pradžioje stebėjosi, kad neaiškiam klajoklio likimui — jis pametė šaunią karjerą caro tarnyboje ir buvo tikri, kad jis įveiks rusų kariuomenę Žemaitijoje." Przyborowskis nuo savęs pastebi: "Neabejojame, kad rusų karių rateliuose stebėtasi ir kalbėta apie Sierakauską, nes jis ten buvo pažįstamas kaipo Miliutino pamėgtasis, kaip įžymus štabistas, bet kad visa Lenkija ir Lietuva 'nukreipė į jį savo širdis ir akis', tai jau yra aiški pasaka. Sierakauskas nebuvo atlikęs jokio garsaus žygdarbio, neparašė įžymaus veikalo, žodžiu, nieko nebuvo nuveikęs, kas galėjo krašte jam laimėti šlovę ir išgarsinti jo vardą. Jei čia buvo žinomas, tai tik siauruose revoliuciniuose rateliuose. ... Geriausiame Dolengos kampanijos aprašyme, parašytame Vaclovo Koščyco ... tų perdėtų pagyrų ir tų pasakų apie entuziazmą, kokį turėjo žadinti patsai Dolengos vardas, visiškai nerandame."[419]

Bičkauskas-Gentvila sumini sukilėlių dalinius, besireiškusius Dolengos atvykimo metu: Panevėžio paviete smulkios "grupės" telkėsi prie Kauno pavieto ribos ir "jungėsi į vieną būrį, kuriam vadovavo rusų kariuomenės karininkas B. Dluskis ('Jablonovskis'). Kėdainių rajone (Kauno aps.) smulkios sukilėlių grupės susijungė į būrį, vadovaujamą B. Kolyškos, kuris buvo pasisekelbęs 'laikinuoju sukilimo viršininku prie Dubysos'. Gudžiūnų rajone susidarė būrys, vadovaujamas rusų kariuomenės majoro T. Kušleikos, Krakėse vadovaujama Belazaro".[420]

Djakovas teigia, kad "susirinko apie 2 tūkst. sukilėlių. Be to ... savistovūs daliniai, turėję viso ligi 3,000 vyrų. Daliniams vadovavo kai kurie jo draugai iš Petrapilio karininkų ratelio, ...: Čechovas, Vržosbievskis, Irbinskis ('Robak'-Kirminas), Maleckis. Artimiausioje kaimynystėje su Sierakausko daliniu veikė būriai, vadovaujami vietinių gyventojų: B. Dluskio ('Jablonovskio') ir A. Mackevičiaus. — Į pastarąjį Sierakauskas ypatingai žvalgėsi, ir jis buvo to vertas. ... Vadovų tarpe nebuvo visiško pažiūrų vieningumo dėl sukilimo tikslų ir ginkluotosios kovos taktikos. ... Vienas tokių konfliktų brendo, pavyzdžiui, tarp Dluskio, vadovavusio sukilėlių pajėgoms prieš atvykstant Sierakauskui, ir Mackevičiaus, vadovavusio daliniui, kuriame vyravo valstiečiai. Dluskis daug laiko sueikvojo valstiečiams apmokyti karinių dalykų, bet susierzinęs, kad jie ne taip greitai įsisavindavo jo pamokas kaip kad jam norėjosi, nutarė namo paleisti menkai ginkluotus ir blogai apmokytus sukilėlius. Mackevičius tam griežtai pasipriešino, ir Sierakausko atvykimo

[419] **Dzieje 1863 roku,** III, 77-80.
[420] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 213.

metu jo santykiai su Dluskiu buvo labai įtempti. Vienok pavyko bręstantį kivirčą sutvarkyti. Sužinojęs, kad Sierakauskas valstiečiuose mato pagrindinę sukilimo jėgą, Mackevičius su savo daliniu pasidavė jo vadovybei. Turėdamas milžiniškos įtakos lietuvių valstiečių tarpe, Mackevičius pradėjo veikliai talkininkauti Sierakauskui kovos planus įgyvendinant."[421]

Daug kukliau padėtį vaizduoja Przyborowskis. Anot jo, Lančunavon atvyko "lietuvio kilme" Kolyškos dalinys su beveik 200 vyrų (patsai Kolyška perduodamas dalinį Sierakauskui raštu raportavo: turįs 88 šaulius, 84 dalginikus, raitelių ir gurguolės, viso 213 vyrų, kurie "kautynėse įrodė savo narsą, žygio sunkumuose — savo patvarumą", tėra 4 štuceriai ir 4 karabinai, 4 revolveriai, jo vyrai nusipelnę pirmieji gauti ginklų — "užtikrinu, kad dalinys nepaleis ginklų iš savo rankų"). Mackevičius atvyko su "vos 70 vyrų" — pagal Kolyszko — 50. Kušleika buvo Velykoms paleidęs dalinį, bet žadėjo prisistatyti. Su keliomis dešimtimis naujų savanorių, Sierakauskas turėjo daugiau kaip 300 vyrų ir pradėjo kampaniją. Dalgių ir šaunamųjų ginklų turėti kiekiai nežinomi, bet stengtasi įvesti karinę organizaciją. Kavalerija (dvidešimt keli arkliai) pavesta Labanauskui, dalgininkų apmokymas pavestas Povilui Vivulskiui, "poetui, kaip kai kurie rašytojai jį vadina." Štabo viršininku tapo Ignas Liaskauskas, adjutantu grafas Jaroslavas Kosakauskis, "taipgi buvęs rusų artilerijos karininkas", kapelionu kun. Dominikas Peža, gydytoju ir kasininku Ignas Trzaskowskis. Przyborowskis tęsia:

"Tuojau kai prisidėjo Kolyška ir Mackevičius ir rinktinė šiaip taip susitvarkė, Sierakauskas balandžio 19 d. liepė sudėti ištikimybės tėvynei priesaiką ir atlikti išpažintį, po to stovykloje įvyko pamaldos, o vadas pasakė patriotingą ir užsidegimo pilną kalbą ir iššygiuota dideliu vieškeliu į Vadoklius [Panevėžio aps.L Pakeliui žmonės dideliu džiaugsmu sveikino sukilėlius, o Vadokliuose žydų kahalas su rabinu priešakyje pasitiko dalinį su duona ir druska; šen ir ten, per kaimus einant, katalikų kunigai, apsivilkę kamžomis ir su bažnytinėmis vėliavomis, su procesijomis pasitikdavo, sveikino Sierakauską giedodami *Te Deum laudamus.* Nors nereikėjo perdaug reikšmės teikti tiems žymia dalimi dirbtino džiaugsmo reiškiniams, sukeltiems sukilėlių bijojimosi, ypač žyduose, tačiau Sierakauskas buvo taip sužavėtas ir taip tikėjo tų šūkavimų, giedojimų, duonos ir druskos nuoširdumu, kad vėliau, kai jis buvo vežamas į Vilnių, beveik savo mirties išvakarėse, jis su pakilimu šaukė į jį saugojusius rusų karininkus, kad jo žygiuotė buvo triumfo eisena, buvo kruvinas protestas (c'etait une protestation sanglante), jog jis visur buvo sutinkamas kaip šeimos narys, kad valstiečiai atvesdavo savo sūnus, kurių imti jis betgi nenorėjo, nes turėjo pakankamai vyrų. Tikrovėje, jo dalinys pamaži, bet nuolat augo, įstojant naujiems savanoriams, gal ne tiek valstiečiams, kiek bajorų jaunimui ir dvarų tarnams."[422] Koščycas rašo, kad Sierakausko vora žygiavo "plačiu vieškeliu pro Okainius, Truskius, Ančiškes ir Vadoklius."

---

[421] V. Djakov, **Sigizmund Sierakovskij**, 55-57.
[422] **Dzieje 1863 roku,** III, 80-82.

XXIX. GENĖTINIŲ KAUTYNĖS

Taip bežygiuodama iš Lančiūnavos pro Truskius ir Vadoklius, Sierakausko rinktinė atvyko į Raguvos girią ir apsistojo prie "Ginetynių sodžiaus" — anot Janulaičio, "koło wsi Ginetyny" pagal Przyborowskį, "w Rogowskim lesie pod Jasną Górką" anot Koščyco, prie "Ginetynie", anot Geištaro. Lietuvos apgyventų vietų sąraše, Panevėžio-Velžio valsčiuje randame: Genėtinių km., Genėtinių dv., Genėtinių (Aleksiejevkos) vk., Jasnagurkos dv., Jasnagurkos v., ir Raguvės vienkiemį. Broniaus Kviklio paruoštame žemėlapyje, lape D-8 "Raguvėlė", į vakarus nuo Raguvos randame tris, arti viena kitos, vietoves "Genėtiniai": viena tų vietų yra abipus platesnio kelio, viena girioje, trečia į šiaurės vakarus, o šiaurėje — vidury girios yra aklivietė "Skaiskalnis (Jasnogurka)". Jei rusų vora būtų iš Panevėžio keliavusi į Raguvą, tai būtų žygiavusi keliu pro Bedres ir pro du "Genėtiniu" į pietus nuo Jasnogurkos. Jei rusų vora žygiavo iš Ukmergės, tai ji turėjo žygiuoti į Raguvą prieš pasiekiant Genėtinius.

Patyrusi apie "Dolengos" rinktinės žygį Panevėžio kryptim — apie 300 vyrų lenkų šaltiniais, "apie du tūkstančiu" pagal Djakovą, — rusų vadovybė pasiuntė prieš maištininkus plk. Kaverą su Nevos pėst. pulko kuopa ir Kuršo ulonų eskadronu. Anot Janulaičio, "Rusai, kurie stovėjo Ukmergėje, ... bal. 22 d. traukė į tas puses."[423] Pagal Przyborowskį, "Ukmergėje, kur stovėjo rusų įgula, jau žinota apie Sierakausko dalinį ir jo žygį Raguvos pusėn, ir balandžio 22 d. išskubėjo.. .",[424] tačiau Koščycas rašo: "Maskoliai Panevėžyje tuojau sužinojo apie nepaprastą naują vadą, apsistojusį girioje prie Raguvos arti Ginetynos kaimo. Tai buvo balandžio 23 d. Tad ten patraukė 3 jų pėstininkų kuopos, reguliarios kavalerijos eskadronas, ir šimtinė ar dvi kazokų, žodžiu, mažiausiai 800 vyrų."[425]

Pagal Kolyszką — sukilėlių buvo 500, o rusų iš Ukmergės vyko pusantros kuopos pėstininkų ir eskadronas ulonų. Pagal Koszczycą — "Kauno vaivados valdinis raportas" nurodo kautynes įvykus 1863 m. balandžio 23, o Geištaro atsiminimų redaktorius kalba apie kautynes "balandžio 10(22)". Gi Bičkauskas-Gentvila drąsiai teigia: "Sierakauskas ... Krekenavos miške, sujungęs veikusias šiose apylinkėse smulkias sukilėlių grupes, jis suformavo 500 žmonių būrį. Balandžio mėn. pirmomis dienomis šis būrys patraukė į Raguvos miškus, kur turėjo susijungti su B. Kolyškos ir A. Mackevičiaus būriais. Balandžio 6 d. Raguvos miške Z. Sierakausko ir B. Kolyškos sukilėlių būriai sumušė pulkininko Kavero vadovaujamą carinės kariuomenės dalinį, susidedantį iš dviejų šaulių kuopų ir vieno ulonų eskadrono. Šis carinės kariuomenės dalinys ... netvarkingai pasitraukė į Gineičių km., esantį netoli Raguvos."[426] Taigi žinios labai prieštarauja.

Sierakauskas iš anksto patyrė apie artėjančią maskolių vorą. Miške pakelėje buvusi "kylio pavidalo" žemuma. Kylio smaigalyje abiem pusėm kelio prie tilto jis sustatė Kolyškos ir Antanevičiaus vadovaujamus šaulius, o

---

[423] A. Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas Lietuvoje**, 31.
[424] **Dzieje 1863 roku,** III, 82.
[425] Waclaw Koszczyc, **Zygmunt Sierakowski,** 83.
[426] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 224.

dalgininkai laukė platesnėje vietoje, kur turėtų būti maskolių voros uodega. Rusai ruošėsi Genetiniuose nakvoti ir vakarop neskubėjo, žvalgus pasiųsti i pelkėtas vietas patingėjo, o "juos vedė sukilėlių stovyklą žinojęs žmogus", pagal Koszczycą. Raitelius praleidę į kylio smaigalį, šauliai paleido ugnį, o Mackevičiaus vadovaujami dalgininkai uždarė platesnį kelią atgal ir puolė rusus. Patsai Sierakauskas puolė raitas. Koščycas rašo, kad "kun. Mackevičius, apsirengęs juoda čemarka ir konfederatka, su kryžium vienoje rankoje ir kardu kitoje, sušuko: Jėzus Marija! — ir pirmutinis įsiveržia į maskolių gretas. Dalgininkai, nesilaikydami formacijos, veržiasi paskui savo vadą ir skerdžia priešą, kuris šešis kartus mėgino prasimušti, ligi galop pajėgė ištrūkti iš dalgių žiedo. Čia įvyko tasai kun. Mackevičiaus didvyriškas epizodas, apdainuotas eilėraščiais ir pagerbtas pieštuku ir teptuku. Savuosius beragindamas, karžygis kunigas nei neapsidairė kai prie jo prišoko maskolius su durtuvu, taikydamas jį durti krūtinėn; betgi kunigas, ginklo nenaudodamas, ranka atmušė durtuvą, parvertė priešą ir bato kulnimi sutriuškino jo galvą. Reikia žinoti, kad kun. Mackevičius buvo menkutis ir nebuvo atletiškas, tačiau kautynių įkarštis neįtikėtinai jį sustiprino. — Skerdynės neilgai truko, nes maskoliai pavieniui pakriko po mišką, o mūsiškiai juos šaudė kaip antis. O jų kavalerija, netekusi kelių arklių raiste," pirmoji parbėgo Panevėžin su žinia apie pralaimėjimą. Gurguolė atiteko sukilėliams. "Jei Sierakauskas būtų turėjęs nors šiokią-tokią kavaleriją, nei vienas maskolius nebūtų pabėgęs. Pergalė buvo visiška. ... žemaitiško dalgio triumfas. Įkvėptas Mackevičius šaukia laimingąjį vadą surikiuoti kovotojus; nusidengia galvą, klaupiasi ir gieda 'Bože, coš Polskę'. — Miškais, kurie gal kadaise girdėjo himnus Perkūno garbei..., pirmą kartą nuaidėjo ta lenkiška giesmė. Tai padarė milžiniško įspūdžio ne tiktai kovotojams, bet ir apylinkės gyventojams," rašo Koszczycas, pas kurį Przyborowskis sakėsi neradęs perdėjimų. Anot Laskario, rusų žuvo 40,[427] bet Kolyszko mini, kad rusai "paliko kelis užmuštus, sužeistus viršilą ir karininką."

Przyborowskis rašo, kad "Tasai smulkus laimėjimas, neturįs jokios reikšmės (nes jei Sierakauskas būtų ir ligi vieno išmušęs Kavero vorą, argi būtų užtikrinęs ne sukilimo, bet tik savo kampanijos triumfą?), įkvėpė jam ir jo valdiniams milžiniško pasitikėjimo. Jis buvo įsitikinęs, kad dabar jis sutriuškins kiekvieną rusų vorą, kuri pastotų jam kelią. Neabejotina, kad tas pirmasis triumfas padarė didelio įspūdžio aplinkiniams gyventojams, o šimtalūpiu garsu paskleistas visur Žemaitijoje sukėlė didelį įkarštį, ir naujasis vadas jau buvo laikomas busimuoju tėvynės išlaisvintoju. Pas jį plaukė savanorių minios, taip kad jis kas valandą stiprėjo." Przyborowskis pažymi, kad Vilniaus okrugo komendanto gen. Lichačiovo valdinis pranešimas, paskelbtas "Russkij Invalid" gegužės 7 laidoje ir kitur, skelbė, kad "maištininkams suduotas skaudus smūgis" ir jie buvo "priversti bėgti," nepaisant, kad kariuomenė buvo "išdavikiškai užvesta ant 2000 žmonių" (regimai tai pasitarnavo Djakovui šaltiniu apie 2000 sukilėlių vorą). Pagal stano pristavo pranešimą, maištininkams suduotas toks smūgis, kad jų palaidota 120 lavonų, o rusai netekę 5 nukautų ir 7 sužeistų. Gi Kolyszko, kuris rusų karininkus stebino sa-

[427] W. Koszczyc, **Zygmunt Sierakowski,** 83-85.

vo drąsumu ir sumaniu vikrumu "išvengiant mūsų dalinių, metantis iš vienos vietovės į kitą," trumpai rusams aprašė kautynes: "Prie tilto, kelyje į mus, išstatėme grandinę, o iš šono, pryšaky tilto, įrengėme spąstus. Puldama, kariuomenė praėjo pro spąstus, bet mūsų šūvių sutikta pradėjo trauktis ir norėjo mestis į mišką, bet netikėtai užpulta iš spąstų užnugary, o iš priekio mūsų viso dalinio, po valandos kovos pasitraukė, pradžioj tvarkingai, paskiau netvarkoje, mūsų rankose palikę du valdišku vežimu ir vieną karininką, kelis nukautus, sužeistą feldfebelį ir sužeistą karininką, kurį kitą dieną mūsų gydytojas miške apžiūrėjo ir pasiuntė į Panevėžį."[428]

Naktį ir dieną rinktinė ilsėjosi prie Jasnogurkos, po to iššygiavo į šiaurę. Prie Karsokiškio prisidėjo Elizėjaus Liutkevičiaus dalinys ir už poros dienų atvyko Stan. Kozakowskio partija. Ten sukilėlius užtiko plk. Kaveras ir mjr. Chitrovo. Balandžio 24, 25 ar 27 kautynėse, Kolyszkos žodžiais: "Mus puolė trys kuopos ir eskadronas ulonų, bet, pastebėję mūsų išdėstytą grandinę, stabtelėjo ir, iššovę po 3 šūvius, ryžosi trauktis viena vora. Ši vora užkliuvo ant mūsų spąstų ir po apsišaudymo pasitraukė, palikę kelis nukautus, o paskui ją ir visa rinktinė. Po to mūsų dalinys persikėlė per Šventąją į Andrioniškio girią: čia mūs laukė naujas 300 vyrų dalinys, vadovaujamas kaž kokio gen. štabo karininko, jo pavardės nežinau..., po kiek laiko susidarė iki 1300 vyrų." Rusai spaudoje vėl pasigyrė "dar kartą sumušę gaują ir ją visiškai pakrikdę", netekę klasikinio "vieno kazoko", o Sierakausko rinktinė su prisidėjusiu Dominiko Maleckio daliniu apsistojo Andrioniškio girioje prie "Terezboro arba Knebių zascianko" (Debeikių v., Utenos apskr.). Kviklio žemėlapyje (9-D) tai sodyba miške, maždaug vidukely tarp Leliūnų ir Plikiškių, į pietus nuo Daukų. Šioje geroje pozicijoje miško gelmėse Sierakauskas užtruko kelias paras.

XXX. APMOKYMAS ANDRIONIŠKIO GIRIOJE

Andrioniškio girion rinkosi paskiri savanoriai ir smulkios partijos — netrukus jua buvo apie pustrečio tūkstančio vyrų, bet Kołyszko teigia buvus 1300 vyrų. Sierakauskas mėgino savo vyrus sutvarkyti kariuomenės pagrindais. Visus pėstininkus padalino į 9 batalijonus, maždaug po 300 vyrų, ginkluotus keliolika štucerių, vienvamzdžiais ir dvivamzdžiais medžiokliniais šautuvais, ir dalgiais. Przyborowsks rašo, kad pirmieji du batalijonai, vadovaujami Žarskio ir Radavičiaus (Rodowicz), sudarė "Kolyškos partiją" arba "Dubysos pulką"; kun. Mackevičius vadovavo trečiam batalijonui, Antanevičius ketvirtam, "nežinia kas vadovavo penktam", šešto batalijono vadu buvo Stan. Kozakowskis, septintojo — Dominikas Maleckis, aštunto — Gasparavičius, devinto — Mykolas Stanišauskas (Staniszewski), "kadaise rusų gvardijos karininkas" (vėliau su Kozakowskiu sušaudytas Ukmergėje), "šiuose batalijonuose buvo labai daug žemaičių valstiečių, bet apart devintojo, ginkluoto šaunamais ginklais, visi kiti pėstininkai turėjo dalgius, kuriuos Sierakauskas laikė

[428] **Dzieje 1863 roku,** III, 83-84. Kolyszkos raportai imti iš Smirnovo **Vosstanije v Litvie i Bielorussii,** 188-189, jo parodymai — 200-201.

baisiu ginklu ir pabrėždavo reikalą gabiai juos naudoti. Didelėje Terezboro lygumoje Sierakauskas nepavargdamas mokė savo karius atitinkamų karinių judėsių. Dalgininkai, didžiumoje valstiečiai, buvo vienodai aprengti pilkomis sermėgomis, juodomis kepurėmis ir odiniais diržais, atrodė kaip uniformuota kariuomenė ir labai noriai mokėsi, ypač kad apmokymas vyko lietuvių kalba, kurią jų instruktorius Vivulskis gerai mokėjo. Dalinys turėjo labai mažai kavalerijos, vos dvidešimt kelis arklius senio Labanausko (anot Cylovo, Labanauskas tardymo komisijai liudijęs, kad jis sukiliman išėjęs tik todėl, kad moterys jį privertė savo raginimais), Bielevičiaus [gal Bilevičiaus? Geištaras veikėjų tarpe mini Praną, Ipolitą ir Karolį. — KRJ] ir Olšausko vadovybėje. Štabas pasiliko tas pats, kaip pradžioje, taigi (Ignas) Liaskauskas štabo viršininku, grafas (Jaroslavas) Kosakauskis vado adjutantu, Jonas Kupstis (Kupšč) štabo viršininko adjutantu, (Ignas) Trzaskowskis gydytoju ir iždininku, o kun. Peža kapelionu.

"Terezboras, mažytis palivarkas, buvo užimtas sukilėlių... Daržinė buvo paversta užtaisų gamykla ir ginklų sandėliu, o svirnas štabo būstine. Už triobesių buvo stovyklos kalvė. Kasdien rytais ir vakarais buvo iškilmingos maldos; keturkampiu surikiuoti kariai pamaldžiai klūpojo, o gražus pavasario oras teikė daug žavesio ir poezijos šioms vienintelėms skaidresnėms lietuvių sukilimo valandoms. Patsai Sierakauskas apsivilkęs batorka su žalia apikakle, bronzinės spalvos apsiaustu (kapota), dar rusiškomis karinėmis kelnėmis, jeigu savo menkute, liesa plono blondino išvaizda nežadino entuziazmo, tai pakilimo kupinomis savo kalbomis, idealo užsidegimu, savo tikėjimu į pasisekimą, šauniu pavaizdavimu veik nežmoniškos laimės būsimoje laisvoje Lenkijoje, kokią jisai piešė klausytojų akyse, neabejotinai žadino tas liūdnas lietuviškas sielas ir gaubė vadą pagarba ir meile. Valstiečiai buvo sukviečiami iš apylinkių ir vadas jiems skaitydavo Taut. Vyriausybės manifestą apie žemės suteikimą; ištisomis valandomis jis dėstė dabartinės būklės reikšmę, rodydavo kartais perdėtą meilę valstiečiams ir jų kaimiškam ginklui. Pasakojama, kad kartą pamatęs senį valstietį dalgininką ašaruojantį kariuomenės saikdinimo metu, jis priėjo prie jo, priklaupė ir prašė jo palaiminimo. Tai buvo perdėjimas, tačiau jis išaiškinamas to Orenburge prespaudą išgyvenusio kovotojo sielos nusiteikimu, rodo jo nervinį jautrumą, kaip šiandien būtų sakoma. Dalinyje nebuvo jokių bausmių, nes šiam svajotojui, keliolika metų savyje slėpusiam visus lenkų skausmus ir visus kentėjimus, atrodė, kad dvasios jėga galima kalnus nuversti, aukštu dvasiniu pakilimu įmanoma klusnumo varžtuose išlaikyti ginkluotą sukilėlių minią. O vistik pataikė taip veikti tą minią, kad bausmių nereikėjo; tačiau abejojame, kad toji aukšta kolektyvios kario sielos įtampa galėjo ilgai patverti. Kartais su tėviškumu malonumu teisė ir taikino susikivirčijusius; kantriai klausydavosi nusiskundimų ir po stovyklą vaikščiojo sielą ir akis įbedęs kaž kur į miglotą tolumą, apsuptas būrio valstiečių, kunigų ir bajorų, miniomis suvažiuojančių į Terezborą pasižiūrėti lietuvių kariuomenės ir lietuvių vado. Gal jau tada jis matė niūrų kartuvių galą šiai savo etmoniškai valdžiai; pakanka, kad visiems, kas jį stebėjo ramiame ošiančių pušų apgaubtam Terezboro zascianke, jis atrodė labai nuliūdęs ir giliai melancholiškas. Galbūt, visą tą savo kampaniją jis laikė esant riteriška rapsodija, poetine epopėja, su tragiška užbaiga, kurią jis gal jau matė

priešais save žydriame žemaitiškame danguje... Todėl jis buvo toks neišpasakytai liūdnas ir neišpasakytai geras...

"Deja, netrukus turėjo pasibaigti tos ‘šaunios žemaitiško Aranhuezo dienos’, tasai skaidrus dangus ties Terezboro zascianku užsiniaukė debesimis. Pirmiausia atėjo hiobiška žinia apie Latgalos įvykius, apie užpuolimą prie Krėslaukio (Kraslavos) ir burliokų vykdomas žudynes, ir Daugpilio užėmimo viltis susyk išsiblaškė, tapo ‘žemaitiškos nakties sapnu’, kokiu ji buvo nuo pat pradžios. Sierakauskas labai graužėsi, bet nepametė drąsos ir nutarė kaip nors laimingai tęsėti savo pirmykštį planą pasiekti pajūrį. Bet reikėjo skubėti, nes pirmiausiai atėjo žinia iš Dluskio-Jablonauskio, kuris su nedideliu daliniu sukinėjosi jau prie Palangos, kad Lapinskio laivas su ginklais jau yra Švedijoj ir bet kurią dieną gali pribūti prie Kuršo krantų (kas, kaip žinoma, buvo apgaulinga viltis); paskui atėjo žinia, kad Vilniuje jau sužinota apie Sierakausko rinktinės apsistojimą Terezbore ir kad prieš jį pasiųstas generolas Ganieckis su stambiomis pajėgomis."[429]

Bičkauskas-Gentvila teigia, kad prie štabo buvo sudarytas "intendantūros skyrius, kuris turėjo aprūpinti sukilėlius rūbais, batais, maistu ir alga. Pinigai, kuriuos sukilėliai paimdavo iš valdžios įstaigų ir dvarininkų, buvo skiriami sukilėlių algoms išmokėti: dalgininkams (pėstininkams) buvo nustatyta mokėti 1 rb, raiteliams — 1.5 rb per savaitę. Dalis sukilėlių gavo Telšių amatininkų pagamintus batus ir rūbus (1863 m. gegužės mėn. buvo areštuota didelė grupė Telšių amatininkų — siuvėjų ir batsiuvių, kaltinamų batų ir drabužių sukilėliams ruošimu. Daugelis iš jų vėliau buvo nuteisti įvairiam laikui katorgos darbams, ištremti į Sibirą ir pan.) — žemaitiškas sermėgas (pilkos spalvos), šikšninius diržus (arba juostas) ir juodas kepures. Sukilėliai turėjo ir kuprines — virvėmis prisirišamą drobinį maišelį, kuriame buvo laikoma maisto atsarga. — Buvo imtasi priemonių sanitarinei tarnybai organizuoti."[430]

"Neperdedąs" Koščycas prideda daugiau smulkmenų iš pobūvio Andrioniškio girioje. "Senosios narsios Lietuvos dvasia atsistojo greta pateptojo Vado. Vytis trenkė į kovos skydą, o žemaičių meška sugaudė į amžinojo priešo pusę." Ginklų labai trūko, "nes priešas gudrus, taikos metais ginklus atiminėjo ir žiauriai baudė tuos, kas jų turėjo, nepaisydami draudimo. Neužteko nei medžioklinių šautuvų, o apie karabinus nebebuvo ko nei galvoti; jie švietė tik kaip trofėjai, paimti iš maskolių prie Genėtinių. Visose apylinkės kalvėse dalgiai buvo perdirbami durklais ir jauną karuomenę reikėjo pratinti prie šio primityvaus ginklo. Sierakauskas garsiai gyrė dalgį kaip šauniausią ginklą, bet artimųjų ratelyje labai nusiskundė ilgesnio durtuvinio ginklo stoka. — Kai kada ir prie liaudies ištrūkdavo jam tas apgailestavimo žodis, nes matė, kad turtingieji iš sukilimo padarė žaidimą. — Dalgiai buvo sunešami stovyklon, ir vaivada patsai mokėjo už juos ir dargi dėkojo. Galop pritrūko smulkių pinigų, tada jis pradėjo mokėti napoleondorais, skirtais mokėti užsieniui. — ‘Pasilaikykite tą auksą atminimui, — šaukė su kartėliu, — teprimena jis jums mūsų šykščius dvarininkus.’ — Demokratiškas kun. Peža tai versdavo lietuvių kalbon, o liaudis su pykčiu ir pasipiktinimu priimdavo tuos vaivados žodžius. Regėdamas tą gilų prisirišimą prie tėvynės ir liaudies tikėjimą

[429] **Dzieje 1863 roku,** III, 85-88.
[430] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 224-225.

savo jėgomis, Sierakauskas su pakilimu šnekėjo: “Nei valandėlei neabejoju, kad ši liaudis sukils ir pajudins Lenkiją!’ ”

Koščycas cituoja ir Jurgį Laskarį. Esą, pamiškėje stovėjo sargybos, pakelėse raiti žvalgai, vakarinėje aikštės dalyje vyko rikiuotės pamokos. “Tai buvo nepaprastai spalvingas ir žavus vaizdas, kai saulei pakitėjus kiekvienas būrio vadas, išvedęs savo karius į tą didelę aikštę, mokė juos manevrų, signalams naudodamas švilpuką arba garsiu balsu kartodamas komandos žodžius, laukas kaip skruzdėlynas žmonių, vadai raiti, įvairūs rūbai, blizgantieji dalgiai, linksmi ir garsūs puolančiųjų vorų balsai, iš pratimų grįžtančiųjų dainavimas, galandamų kardų bildesys, arklių žvengimas, vežimų braškėjimas — viso to drauge aprašyti neįmanoma, išlaikant vietovės spalvingumą ir kiekvieno jaučiamus jausmus, širdžiai jaučiant ir lenkiška akimi stebint tą ginkluotą pasireiškimą tautos, taip seniai pavergtos, o dabar taip stipriai ir jaunatviškai kylančios.

“Mieliausias ir patraukliausias reginys buvo apmokymas dalgininkų, sudarytų išimtinai iš valstiečių, vienodai aprengtų pilkomis sermėgomis, juodomis kepurėmis ir šikšnos diržais, tuo būdu kaip ir kariniai uniformuotų, o labai mėgstančių dalgiu kovoti ir mokytis manevrų, nes tatai vykdavo lietuvių kalba.” Pagyręs dalgininkų mokytoją Povilą Vivulskį, Jurgis Laskarys baigia: “Vakarinė ir rytinė malda irgi sudarė ypatingai spalvingą ir jaudinantį vaizdą; visi daliniai rytais prieš muštrą, ir po vakarienės prieš gulant, susirinkdavo apmokymo aikštėje, susirikiuodavo į kvadratą ir suklaupę, su kapelionu arba vadu vidury, atkalbėdavo litaniją ir kitas momentui atitinkamas maldas...” Vienoje vietoje Koščycas karštai sušunka: “Sierakauskas buvo vadas, o ne pranašas; už jo genialios asmenybės skaudų netekimą, kaip ir už sukilimo Žemaitijoje pralaimėjimą, kaltę neša tie, kas sukūrė tokias nedėkingas sąlygas pradiniam apginklavimui ir kariniam organizavimui, taipgi ir tautos pareigūnai svetur. Civilinė organizacija sueikvojo ir išdavė nepalyginamąjį kovingą Lietuvos materijolą.”[431]

Skaitytojui turbūt yra aišku, kad ano meto lenkų ir rusų rašytojai *"Žemaitija”* vadino Kauno guberniją ir jos gyventojus.

XXXI. TRAGEDIJA LATGALOJE

Vladas Soltanas buvo paskirtas “Infliantų vaivada”, o kraštutinis “raudonikis” Juozas Ponset tapo komisaru. Pastarasis, gavęs iš Vilniaus įsakymą sukilimą pradėti, anot Przyborowskio — “balandžio 31 d.”, — organizacijon prikalbino Kambulos kaimo, netoli nuo Daugpilio, savininką grafą Leoną Zyberk-Platerį ir jam pavedė karinę vadovybę. Platerių šeima labai priešinosi Leono dalyvavimui sukilime ir jis patsai dvejojo. Tačiau buvo gauta žinių, kad vos kelių karių saugomas ginklų, parako ir kitų karinių reikmenų transportas balandžio 26 iš Daugpilio vyks į Dysną, kur buvo Muromsko pėst. pulko štabas. Proga laimėti apie 800 šautuvų labai viliojo ir Ponsetas vertė Pla-

[431] Wac. Koszczyc, **Zygmunt Sierakowski,** 88-92.

terį tą transportą užgrobti. Plateriui bedvejojant, iš Vilniaus atskubėjo jo kaimynas Zigmas Buinickis su įsakmiu Lietuvos Vadybos įsakymu tą transportą pulti, grąsinant mirtimi už neklusnumą. Plateris sutraukė apie 20 apylinkės bajoraičių, apginklavo savo tarnus ir eigulius ir sudarė 40-50 vyrų dalinį, ginkluotą dvivamzdžiais šautuvais. Sutarta susitikti Krėslaukio (Kraslavos, Daugpilio apskr.) apylinkėje, prie karčiamos kelyje iš Daugpilio į Dysną. Smalsuoliams buvo atsakoma, kad ruošiama medžioklė, tačiau apylinkėje gyvenussiems rusams kolonistams-sentikiams ("burliokams") nesezoninė medžioklė atrodė įtartina. Vietiniai sentikiai, čia įkurdinti 18-jo amžiaus pradžioje, buvo blaivūs, darbštūs, ir dvarininkai mielai jiems išnuomodavo žemes. "Burliokų" buvo apie 4,000. Jie irgi pradėjo tartis ir sekti prie karčiamos besirenkančius ponus.

Pagal valdinius duomenis, transportas gabeno 398 šautuvus, kelis pistalietus, kertamųjų ginklų ir parako. Transportą lydėjo karininkas su 8 kareiviais. Kai balandžio 26 d. (anot vienų 6 val. vakare, pagal kitus 11 val. rytą) tas transportas įvažiavo į mišką už kelių kilometrų nuo Kraslavos, palyda buvo apšaudyta: 3 ar 4 žuvo, 2 buvo sužeisti, karininkas pabėgo į Kraslavą, kur stovėjo artilerijos dalinys.

Rusai sakėsi buvę Skaistos kaime apšaudyti. Rusai įsiveržė pas dvaro savininką Glušaniną, suėmė jį ir du Kuršo bajoru Heine pavarde ir grįžo į Kraslavą, o tuo tarpu iš Daugpilio jau skubėjo plk. Ozierovo vadovaujamas dviejų pėst. kuopų ir keliolikos kazokų dalinys. Tačiau rusams neteko su sukilėliais kautis, kadangi burliokai pradėjo miniomis burtis ir puldinėti dvarus. Kai kurie lenkų šaltiniai, pav., "žinios iš kovos lauko" Nr. 12, teigia, kad burliokai pradėjo dvarus puldinėti Daugpilio komendanto Jolšino įsakymu, o "Peterburgskije Viedomosti" bal. 20 (geg. 2) laidoje rašė, kad sukilėliai buvo už pinigus pasitelkę burliokus sau talkon, bet susirinkę rusai puolė maištininkus. Po kaimus skriejo raiti šaukliai, ir dar tą pačią naktį burliokai puolė atsargos rotmistro grafo Mohl'io Vyškų dvarą, visus gyventojus ištempė iš lovų, surišo juos ir visus 16 sumetė į vežimus. Minioje jodinėjęs seniūnas šaukė "toljko nie smiejtie ubivatj" (tiktai nedrįskite žudyti) — tad minia tik mušė ir žalojo kalinius. Vikaras, kun. Kozminas, buvo sunkiai nukankintas. Kalinius galop pasiuntę Daugpilin, burliokai pradėjo plėšti ir deginti, sudegino tris Mohliui priklausiusius kaimus, ir tik karininko Ozierovo dalinys išgelbėjo porą pastatų.

Rytdieną prasidėjo plataus masto puolimai, deginimai, plėšimai, mušimai — nukentėjo kelių Platerių, Buinickio, Kiborto ir eilės kitų dvarai ir kaimai. Juzefuvkoje 70-metis Juozas Plateris užsidarė savo kabinete ir, kai burliokai išvertė duris, šovė iš pistalieto. Burliokai puolė jį, vienas kirviu nukirto jam ranką, ir senis tą pačią dieną mirė, o visi dvaro pastatai buvo sudeginti. Burliokai apiplėšė viso 37 dvarus, o 14 sudegino, ir Daugpilin pristatė 120 surištų vyrų ir moterų.

Patį gr. Leono Zyberk Platerio dalinį vijosi plk. Pašenno dvi kuopos, ir nučiupo 58 asmenis ir transporto ginklus.

Balandžio gale atvyko Vitebsko gubernatorius Ogolinas. Į dvarininkų nusiskundimus dėl plėšimų, jis sakėsi kolonistus pakvietęs talkon dėl kariuomenės stokos. Kai apiplėštieji vėliau nusiskundė Muravjovui "Korikui", tas

atsakė, kad, jei jie nori, tai jis egzekucijos keliu nuostolius išrinks “iš tų dvarininkų, kurie pakėlė maištą Daugpilio paviete.” Vėliau 10 burliokų buvo apdovanoti medaliais “už talką prieš maištininkų gaujas ir iš viso už ištikimybę valdžiai.”

Latgalos įvykiai sukėlė nusiminimą dvarininkuose — ir baimę Petrapily. Vilniaus žandarų viršininkas Hildebrandtas pranešė Petrapilin, kad burliokų plėšimai turėjo socialinės revoliucijos pobūdi. Muravjovas savo atsiminimuose Hildebrandtą vadino "sielos gilumoje lenku”, turėjusiu giminių Latgaloje, bet vidaus reikalų ministeris Valujevas rašė: “pažinojau Hildebrandtą nuo 1845 m. ir, be manęs, visi ilgesnį laiką jį pažinoję Rygoje, kur buvo žandarų karininku prieš tapdamas generolu ir siunčiamas Vilniun. Bet koks polonizmas jam buvo svetimas.”[432] Gavus Hildebrandto raportą, balandžio 29 vieton nuvyko visas ulonų pulkas, vadovaujamas žandarų karininko, Petrapilio oberpolicmeisterio grafo Petro Andriejevičiaus Šuvalovo, su įsakymu numalšinti sentikius. Tačiau valstybinių turtų ministeris Aleksandras Aleksiejevičius Zielenoj tą patį vakarą nuskubėjo pas carą ir įtikino jį, kad sentikių bruzdėjimas buvo rusiško patriotingumo reiškinys, o ne socialinis maištas, ir, iš viso, reikalas priklauso jo ministerijos žinion, o ne žandarams; jisai nuo savęs pasiųs gen. Dlotovskį, kuris karinio viršininko titulu viską nuramins. Caras sutiko, ir paskyrė Dlotovskį. Įspėtas apie tai, Šuvalovas, vieton plakęs burliokus, pradėjo saldžiai į juos šnekėti: esą, caras dėkoja jiems už talką, liepia atiduoti šautuvus, draudžia plėšti, tik ragina budėti ir maištininkus pristatinėti Daugpilin. Nusiskundžiantiems dvarininkams jis atsakė: “Ko-gi norite, juk tai karas” (que voulez-vous, c’est la guerre).

Tačiau užsienyje tie įvykiai buvo labai plačiai išgarsinti — spauda netgi skelbė prasimanytą “caro įsakymą”. Viso alaso akivaizdoje, “Journal de St. Pétersbourg” galop geg. 31 pripažino kai kuriuos smurto veiksmus įvykus dvaruose, “kur buvo ginklų, parako, kompromituojančių dokumentų sandėliai,” bet neigė prasimanymus, kad vyriausybė kurstė smurtą.[433]

Naujai paskirtasis “šiaurės vakarų krašto gen. gubernatorius” Muravjovas, vykdamas Vilniun, stabtelėjo Daugpily. Ten gen. Dlotovskis padėtį jam nupiešė tamsiausiai. Esą, “lenkai yra įsitikinę laimėsią ir tą įsitikinimą perteikė visiems gyventojams; netgi ilgai šiame krašte gyvenę rusai reikalą skaitė pralaimėtu ir buvo tikri, kad valdžia bus priversta daryti lenkams nuolaidas ir sutiks vakarų gubernijas prijungti prie nepriklausomos Lenkijos” — bent patsai Muravjovas taip rašė, keldamas savo žygdarbius. Taip, esą, buvę jau porai savaičių praslinkus po Sierakausko sumušimo.

Muravjovas nudavė tikįs Dlotovskio pranešimu ir pareiškė, kad visų pirma reikia išsklaidyti lenkų svajones, o rusuose sužadinti pasitikėjimą valdžios autoritetu ir energija. Bedievis Muravjovas-Korikas nužemintai sakė,

---

[432] Taip rašo Przyborowskis. Valujevo dienyne 1863 X 6 rašoma: “Susitikau gen. Hildebrandtą... Jisai tiek paveiktas savo vilniškės katastrofos, jog beveik pasiruošęs eiti gaujon. žandarų generolas! Vienas tų, kurių nuomonė buvo priimama kaip pareikštoji aukštesniuose administracijos sluogsniuose. Gera administracija!” — **Dnievnik P. A. Valujeva** Ministrą Vnutriennich Diel, t. I 1861-1864, SSSR Mokslų Akademija, Moskva 1961, p. 250.

[433] **Dzieje 1863 roku,** III, 51-60. Dokumentacija — **Vosstanijc v Litvie i Belorussii...,** 496-509.

kad “tasai uždavinys yra sunkus, bet kartą nusistatęs moraliniai ir materialiai aukotis, su pasitikėjimu Dievu, imsiuosi darbo.” Muravjovas triukšmingai davė įsakymus aprūpinti Daugpilio tvirtovės saugumą ir liepė Vitebsko bei Kuršo bajorų maršalkoms prisistatyti drauge su bajorija, kuri buvo Daugpilin sugužėjusi nuo burliokų gelbėtis.

Muravjovas atvyko pas susirinkusius valdininkus ir bajorus, “žengdamas smulkiais žingsneliais, išpuręs, nuo nemigo paraudusiomis tigro akytėmis, ant kreivos lazdos paremdamas savo sunkų kūną, ir saldutėliu balsu, būdingu jo gudriai lapės prigimčiai, pasakė griežtą kalbą, pilną grasinimų ir pasikėsinimo išnaikint visa kas lenkiška. Kadangi Zyberk-Platerių šeima, kaip žinome, suvaidino pagrindinį vaidmenį Kraslavos įvykiuose, tai Leono Platerio brolis, vietinės bajorijos maršalka, buvo pavestas policijos priežiūron neva už tai, jog jis ‘ryškiai rodė įsitikinimą, kad lenkų reikalas triumfuos’, gi patį nelaimingąjį 27-metį jaunuolį Leoną Platerį, ligi tol kalintą Daugpily ir karo lauko teismo nuteistą miriop, liepė sušaudyti. Tasai sprendimas buvo įvykdytas gegužės 27 d. 11 val. rytą ir tai buvo pirmoji Muravjovo kruvino valdymo auka, — herojiškoji auka, kadangi esama pėdsakų, kad, kitiems apsaugoti, Leonas Plateris sau prisiėmė visą kaltę, pareiškė, kad jisai vadovavo Kraslavos puolimui, kad jisai puolimą suorganizavo, kad jisai sąskrydį sukvietė medžioklės priedanga, žodžiu, jog jis vienas tebuvo kaltas, niekas kitas. Žinome, kad taip nebuvo; kad Infliantų sukilimą iššaukė Zigmas Buinickis, kuris sugebėjo savo galvą išgelbėti, apie ką Plateris nežinojo ir savo kraujo auka užstojo Buinickį ir kitus. Tasai jaunas vyras mirė kaip didvyris ir šventasis.”

Tikrai, Przyborowskio teigimus patvirtina Sovietų leidinio dokumentacija. Pasirodo, kad 1863 VII 3 Buinickis iš Paryžiaus parašė gen. Dlotovskiui adresuotą laišką, su nuorašu kng. Aleks. Suvorovui. Jis laiške sakėsi vadovavęs užpuolimui, gi Plateris tebuvo jo karys. Buinickis rašė, kad — sąžinės verčiamas — jisai dar Rusijoj būdamas gegužės 3 dienos laišku savo žmonai ją įpareigojo pranešti valdžiai apie tai ir nurodė kur paslėpti įrodomieji duomenys, ir žmona “be abejonės turėjo tai padaryti.” Laiško originalas ir surastieji dokumentai yra Lietuvos archyvuose.[434]

XXXII. SIERAKAUSKO TRIUMFO ŽYGIS

Daugpilio užėmimo planui atkritus, Lapinskio vadovaujamai jūrinei ekspedicijai atsiradus Baltijoje, ir rusų pajėgoms besitelkiant čia pat Širvintose,[435] reikėjo judėti. Suomių leib-gvardijos pėstininkų pulko vadas, gen. ma-

[434] **Dzieje 1863 roku,** III, 141-142; Bunickio laiškas — **Vosstanije v Litvie i Belorussii,** 508-509.

[435] Djakovas piktai, bet be jokio pagrindo, įtaria nekenčiamąjį “baltuką” Geištarą. Esą: “Karo taryboje Knebiuose priimtas nutarimas tučtuojau žygiuoti, juo labiau, kad Vilniuje, ne be Ja. Geištoro šalininkų bendradarbiavimo, jau pasidarė žinoma apie sukilėlių telkimąsi Panevėžio giriose ir tan rajonan pradėta telkti stambias baudžiamasias pajėgas.” — V. Djakov, **Sigizmund Sierakovskij,** 58. Tartum Nazimovas negavo savo karinių vadų ir žandarų pranešimų telegrafu ir kurjeriais...

joras Ivan Stepanovič Ganieckij, su dviem kuopom buvo išvykęs gaudyti Wysloucho ir Kęžgailos (Horodenskio) dalinį, kuris neseniai prie Kivonių (Širvintų v., Ukmergės aps.) buvo išsprūdęs pro dvi plk. Kramerio vadovaujamas rusų kuopas. Neradęs jokių pėdsakų, gen. Ganieckis jau buvo begrįžtąs iš Širvintų į Vilnių, kai gegužės 2 d. kelyje jį pasivijo raitas karininkas-žygūnas su gen. Nazimovo žinia-įsakymu, kad Ukmergės, Panevėžio ir Novoaleksandrovsko (Zarasų) pavietuose veikia "gaujos, priskaitančios apie 20,000 žmonių". Ganieckiui buvo įsakyta tučtuojau per Ukmergę vykti į Anykščius, kur netoliese stovinčios pagrindinės maištininkų jėgos, ir vietoje patikrinti dalykų būklę.

Ganieckis savo žinioje turėjo tris suomių leib-gvardijos pulko kuopas — tarp 500 ir 600 durtuvų, pusę šimtinės gvardijos kazokų ir 50 Dono kazokų. Jis netikėjo, kad sukilėlių galėtų būti 20,000, bet visvien jautėsi esąs persilpnas. Rytojaus dieną Ukmergėje jisai su savim pasiėmė dar dvi "linijines" kuopas iš Sofijos ir Narvos pulkų (joms vadovavo mjr. Gilzebach), eskadroną ulonų ir šimtinę Dono kazokų. Taigi dabar jis turėjo apie tūkstantį pėstininkų ir raitelių. Tačiau gandai Ukmergėje smarkiai didino sukilėlių pajėgas, vadovaujamas kažkokio "Lietuvos vaivados Dolengos", kuris ketinąs prasimušti į Kuršą, į Liepoją. Gegužės 4-5 naktį Ganieckis nakvojo Ukmergėje ir rytą iššygiavo į Anykščius — pakeliui girdėdamas naujų stebuklų apie Dolengą. Apylinkėje gyvenę sentikiai pasakojo Ganieckiui, kad Dolenga turi netgi patrankas. Sentikių moterys "su ašaromis ir laiminimais sveikino rusus. Tik žydai privengė jų ir garsiai šnekėjo, kad su tokiomis menkomis pajėgomis, kokias turi Ganieckis, nepajėgs sukilėlių įveikti." Tad Anykščiuose būdamas, gen. Ganieckis iš Raguvos atkvietė Kaporsko pulko pusantros kuopos ir 70 kazokų mjr. Merlino vadovybėje, "taigi turėjo apie 1,500 durtuvų ir kardų", anot Przyborowskio. Djakovas rašo, kad "1863 m. balandžio mėn." (tai yra, gegužės pradžioje) Ganieckio žinioje buvo "šių pulkų padaliniai: Suomių leib-gvardijos, kazokų leib-gvardijos, Petrapilio ir Kuršo ulonų, 42-ro kazokų, Narvos ir Kaporsko pėstininkų. Bendras rinktinės skaičius siekė ligi 3 tūkst. durtuvų ir kardų."[430] Reikia pasakyti, kad Djakovas mokslinio tipo rašiniui naudojo rusų kariuomenės archyvų duomenis, ir tektų priimti jo skaitlines. Anykščiuose Ganieckis nugirdo daugiau apie Dolengą, kurio stovykla esanti prie Knebių ir ten vyksta karinis apmokymas, kasdien daugėja savanorių. Jis nutarė nereikalingus gurguolės vežimus palikti Anykščiuose ir laukti rytdienos.

Sierakauskas irgi jau buvo patyręs apie Ganieckio priartėjimą ir nutarė geg. 3 d. žygiuoti. Jis savo rinktinę padalino į tris voras. Kairįjį sparną turėjo sudaryti Kolyškos vadovaujamoji vora — pirmas ir antras batalijonai, apie 500 vyrų, — turėjusį žygiuoti pro Kuiškį į Biržus. Vidurinioji, paties Dolengos vora — 4, 5, 7 ir 9 batalijonai — pasuko "pro Subačių, Kamajus ir Bapelius", greičiausiai pro Salas ir Skapiškį į Papilį. Dešinioji kun. Mackevičiaus vora — 3 ir 6 batalijonai — perėjus Šventąją atsiskyrė nuo viduriniosios voros ir pasuko į Rokiškio pusę, greičiausiai pro Kamajus. Visos trys voros turėjo susitikti ties Medeikiais prie Biržų.

[430] V. A. Djakov, "Materialy k biografii S. Sierakovskogo", **Vosstanije 1863 g....,** p. 118.

Przyborowskis kritikuoja: “Šiandien sunku suprasti, kokiais sumetimais Sierakauskas vadovavosi, kai anksčiau, prieš daugelio patarimus, visai be reikalo stengėsi visas žemaičių sukilimo pajėgas sutelkti, gi dabar, stipraus priešo akivaizdoje, bepradedant vykdyti pagrindinę užduoties dalį, ekspediciją į Kuršą, dabar jis smulkina ir skaldo jėgas. Kai kas tikina, kad tiek Sierakausko maršas, kaip ir Mackevičiaus, turėjo tikslą klaidinančiai demonstruoti prieš Daugpilį, kad tuo būdu ta kryptim pasiuntus Ganieckį, atsipalaidoti nuo jo, ir Kurše turėti laisvas rankas veiksmams. Galbūt Sierakauskas turėjo tokį tikslą, nes jisai pats aiškia Daugpilio kryptim nužygiavo iki Svedasų ir tik ten staigiai pasuko į kairę ir žygiavo Biržų pusėn, tačiau toksai manevras negalėjo pavykti ir suklaidinti Ganieckį, kuriam nereikėjo baimintis dėl Daugpilio ir kuris savo užduotį tematė kur nors prisivyti sukilėlius ir būtinai juos sumušti. Bet jei netgi tą demonstraciją prieš Daugpilį pripažintume gerai apgalvota, tai vis tik niekaip neišaiškinamas atskyrimas Kolyškos, kuris žygiavo visai priešinga kryptim. Argi negeriau būtų buvę tokią demonstraciją vykdyti su visomis pajėgomis, kad suteikus jai daugiau įtikėtinumo, o ne susmulkintais daliniais?

“Kaip ten bebūtų, nepaisant kokiais samprotavimais Sierakauskas vadovavosi, gana, kad jo trijų parų žygis iš Terezboro į Biržus iš tiesų buvo ‘triumfalis maršas’, kaip jis vėliau pagrįstai didžiavosi prieš rusų teismą.Artėjant prie kokio nors kaimo ar miestelio, pirmiausiai buvo siunčiami raiteliai gyventojams pranešti apie dalinio artėjimą. Bažnyčioje sugausdavo varpai, klebonas išeidavo apsirengęs iškilmių rūbais, o paskui jį žmonių minios procesija su vėliavomis. Ir kai Sierakauskas susitikdavo su ta varpų skambinimo lydima procesija, jisai nulipdavo nuo arklio, klaupdavo kelyje, o paskui jį visas dalinys, ir kunigas šventino kariuomenės vėliavą ir laimino tuos lietuvius desperatus. Vidury moterų verksmo ir palaiminimų, buvo žygiuojama į bažnyčią, kur paprastai sukilėliai buvo sveikinami su iškilmingu *Te Deum.* Patsai Sierakauskas visada, rankoje laikydamas vėliavą, eidavo prie altoriaus, bučiuodavo jo papėdę, po to priklaupdavo prieš vietinį kunigą ir prašydavo palaiminimo. Visame tame buvo tam tikros dirbtinos afektacijos, tačiau darydavo didelio įspūdžio žemaičių liaudžiai, fanatiškai religingai ir pamaldžiai. Taigi vienur kitur toji liaudis surengdavo liūdnam Lietuvos etmonui tokį priėmimą, koks suruošiamas tik karaliams, dainininkėms arba šventiesiems. Salose kaimo vaikai apsupo vadą ir po kojomis jam bėrė laukines pavasarines gėles ir ajerą, pas mus vadinamą totorioku. Skapiškyje visas kaimas išėjo į kelią ir suklaupusi minia giedojo seną bažnytinę giesmę, ‘Dievas mūsų Gelbėtojas ir Stiprybė’. Visur prie jo veržđavosi daugybė savanorių, kuriuos didžiumoje jis siųsdavo namo, nes neturėjo kuo juos apginkluoti, nors pakeliui supirkdavo dalgius ir liepė juos perkalti į karinį ginklą (durklą). Tie iškilmingi, galima tarti triumfiniai priėmimai, tie varpų skambinimai, maldos ir gėlės, staigiai liovėsi, kai atsidurta arčiau Kuršo sienos, tarp gyventojų kalvinų. Veltui Sierakauskas įžengdavo į kirkę ir elgdavosi taip pat kaip ir (katalikų) bažnyčiose, prašydavo iš ministrantų palaiminimo, — gyventojai žiūrėjo į sukilėlius nenoriai ir priešiškai, o Kuršo baronai ginklavo savo girininkus, tarnus ir latvius valstiečius ir lemiamu momentu suteikė Ganieckiui pagalbą.”[437]

[437] **Dzieje 1863 roku,** III, 90-92.

Kan. Juozas Tumas-Vaižgantas užrašė Humanitarinių Mokslų Fakulteto Muziejui Liudvikos Gedgaudienės-Didžiulienės pasakojimą apie sukilėlių atsilankymą Salų miestelin. "Štai, vieną dieną bažnyčioje visais varpais skambina. Pulkai žmonių eina į Salas. Nuėjo ir mūsų tėveliai ir visa šeimyna; tiktai mes vaikai su bobute namie belikome. Kaip gaila! Sugrįžę apsakinėjo tokius gražius daiktus. — Buvusi ten atėjusi Lietuvos kariuomenė, trys didžiausi pulkai. Vienas pulkas, Dolęgos vedamas, antras kunigo Mackevičiaus, trečias kunigo Pežos-Palionio. Pirmajame visi kareivai gražiai apsitaisę, prie šonų šoblios, ant pečių muškietai, ant galvų konfederatkos. Antrasai pulkas aptaisytas, kas ką turėjo; o trečias — sodiečių, beveik visų vyžuotų, dalgėm apginkluotų. — Gražų pamokslą lenkiškai, tą pat ir lietuviškai sakęs kunigas Mackevičius. Visa kariuomenė ir pulkų pulkai žmonių klausę tyrame lauke ir net verkę girdėdami sakant: — Eikime, broliai, už vierą šventą, už tėvynę mūsų brangiąją Lietuvą ir už mūsų brolius Lietuvius! — Po pamokslo visi trys pulkai tvarkoje nuėję Skapiškio keliu, o taėję nuo Svėdasų, pirmasai pulkas giedodamas: 'Jeszcze Polska nie zginęla poki my žyjemy'. Antrasai: 'Neprapuls mūsų tėvynė, pakol mes gyvensma'. Trečias: 'šventas Dieve, šventas macnas, šventas nesmertelnas, susimilk ant mūsų'. — Nedideli pulkeliai ulonų pro šalį prajodavo ir atskiri kareiviai užeidavo pas mus. Rusų gi kareiviai traukdavo kasdien didžiausiais būriais ir grėbdavo, plėšdavo visus pakeliui gyvenančius. Ir mano tėvelių svirnelį iškrėtė; pasiėmė duoną, lašinius ir kumpius. ... N. B. Liudvikos Nitaitės tėvelis Antanas Nitas buvo grapo Tizinauzo dvariškis, Salų vaitas ir gyveno Vaitkūnų galuūlyčioje ties vieškeliu."[438]

Tasai pasakojimas prieštarauja Przyborowskio, ir paskui jį Janulaičio, teigimui, kad kun. Mackevičiaus dalinys "atsiskyręs nuo vidurio .perėjęs Šventąją upę, ir nuo čia traukė ant Rokiškio." Kun. Peža vadinamas "pulko vadu". Tačiau labai būdingas trijų "pulkų" pasirinktų giedojimų atpasakojimas.

Smirnovas pažymi, kad "Caro valdžios organai paprastai stengėsi paneigti valstiečių dalyvavimą sąjūdyje, teigė, kad 'kaimo gyventojai pasilieka ištikimi'. Tačiau kartais savo susirašinėjimuose buvo priversti pripažinti, kad pirmykščiams sukilėlių laimėjimams 'stipriai' padėjo valstybiniai valstiečiai, ypatingai Kauno, Šiaulių, Panevėžio ir Ukmergės pavietuose, kurie, viešai bendradarbiaudami su maištininkais, pranešdavo jiems apie mūsų kariuomenės artėjimą, o mums arba iš viso nieko nesakydavo, arba duodavo klaidingus nurodymus."[439] Petrapilio laikraštis "Sieviernaja Pščela" 1863 III 23 (bal. 4) laidos "Žiniose iš Vilniaus" rašė, kad Kauno gubernijoje siautėja "gana stiprūs" maištininkų būriai, kuriuos sudarė "daugiausiai jaunimas, slaptai pabėgęs iš miestų (amatininkai, smulkūs valdininkai, gimnazistai)". Laikraštis rašė, kad caro kovo 1/13 d. manifesto paskelbtos lengvatos skleidžiamos: su kariniais daliniais "visur' pasiųsti aukštesnieji karininkai skaito manifestą žmonėms, tačiau didžioji kaimo bendruomenių dalis dar prieš manifestą liovėsi ėję prievoles dvarams — kitaip sakant, vykdė sukilimo manifestą. Korespon-

[438] "Iš Liudvikos Gedgaudienės-Didžiulienės užrašų", **Karo Archyvas,** 1925, II, 60-61.

[439] Smirnov, **Revoliucionnyjc sviazi,** 273.

dentas rašė, kad karinės įgulos apgyvendintos "ypatingai neramiuose dvaruose'."[440]

Djakovas skelbia būdingus neįvardinto Suomių leibgvardijos pulko karininko laiškus namo, paskelbtus laikraštyje "Sankt-Peterburgskije Viedomosti" Nr. 124, 1863 VI 4/16 laidoje. Rusas karininkas rašo pakiliu tonu (anot Djakovo, "pogromno-molodiečeskij ton") ir laiškai apjungti į anonimišką straipsnį, "Dielo s šaikoj Dolengo". Tačiau tie laiškai atskleidžia lietuvių nuotaikas. Rusas karininkas rašo namo: "Žinios apie gaujų judėjimą buvo kietai ir sunkiai gaunamos... Sunkumas gauti kelio rodytoją prieidavo ligi to, kad mums pasitaikydavo beveik netekti vilties priešą pasivyti... Gaujos mundiruotė pas visus vienoda: čemarkos iš pilkos lenkiškos gelumbės, pas daugelį šaulių žalios konfederatkos, kavalerijoje, kurią jie laikydavo žvalgymuisi, — raudonos. Jų kavaleristai vadindavosi kazokais."[441]

Ligi tol žygiavęs šiaurės-rytų kryptimi, Dolenga iš Kamajų pasuko į kairę ir žygiavo šiaurės-vakarų kryptimi Biržų pusėn. "Tuo būdu visos sukilėlių linijos frontas pasikeitė, kadangi Kolyško dabar sudarė avangardą, Sierakauskas vidurį, o Mackevičius, turėjęs nužygiuoti ilgiausią kelią, sudarė arjergardą. Kolyško, žygiavęs į telkimosi vietą prie Medeikių trumpiausiu keliu, pirmas ten atsirado, o todėl turėjo ir su priešu pirmas susitikti. Laimei, Ganieckis padarė tą pačią klaidą, kaip ir Sierakauskas, t.y., patyręs apie sukilėlių susiskaldymą į tris voras ir bijodamas, kad jos neapeitų jo ir nepasiektų Panevėžio miškų, 'labai tinkamų maištininkams patogiai slapstytis', kaip jis išsireiškė savo raporte, savo vorą irgi padalino į tris dalis. Viena vora, kairioji, kurią sudarė majoro Merlino vadovaujamos Kaporsko pulko pusantros rotos ir 70 kazokų, žygiavo į Šimonis ir, pro juos pražygiavus, jau Poniedziele kaime [Pandėly? — KR J] užtiko Kolyškos voros pražygiavimo pėdsakus ir jais nusekė, pranešant apie tai Ganieckiui. Tasai tuojau nuskubėjo Merlinui į pagalbą; liepė verdamą košę išpilti iš katilų ir Šimonyse ... ten gyvenę sentikiai jam pranešė, kad Dolengos dalinys ten pražygiavo, kad Dolenga [ne Dolenga, bet Kolyško] pareikalavo iš vietinio klebono sušaukti parapijiečius ir iškilmingai iš ambonos jiems paskaityti šaukimą į sukilimą, kad klebonas, nepaisant grasinimų ir jam į krūtinę atkišto pistalieto, griežtai pareiškęs, jog be vyskupo leidimo nevykdysiąs to reikalavimo. Todėl Ganieckis asmeniškai aplankė kleboną, 'parodyti jam savo pagarbą', čia pernakvojęs, rusų vadas ketino rytdieną toliau žygiuoti ir Pandėly susodinti į vežimus, paruoštus pirmyn pasiųstų karininkų, kad greičiau judėti pirmyn." Taip rašo Przyborowskis.

Koščycas rašo, kad Sierakauskas žygiavo per Subačių, Kamajus, Salas, Skapiškį, Pandėlį, Panemunį ir "kalvinų bažnytkaimį" Papilį, gi kun. Mackevičius "Svėdasuose atsiskyrė ir pasuko į rytus". Esą, "Sierakauskas viešai žygiavo lygumų kraštu su pasiturinčiais gyventojais, o mažos maskolių įgulos be kovos bėgo Rygos ir Daugpilio kryptimis. ... Savo žygį jis turėjo lėtinti, kadangi kun. Mackevičiaus vora, eidama vieškeliu į Rokiškį, turėjo demonstruoti arti Daugpilio, kad suklaidinus priešą. Gi iš Rokiškio kun. Mackevičius

[440] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 281-282.
[441] V. A. Djakov, "Materiały k biografii S. Sierakovskogo", **Vosstanije 1863 g....,** 119.

turėjęs pasukti pro Onuškį, Suvainiškį ir Skrebiškius į Medeikius.” Sierakauskas nepaprastai maloniai elgėsi su “žemaičiais”, nemėgo klausytis įskundimų "deja taip dažnų liaudyje, netgi tokioje kaip žemaičių”, nepasirašė nei vieno mirties sprendimo ir kariuomenėje tik vieną nubaudė, “o juo buvo komendantas, kuris drįso suduoti sukilėliui.” Pakelėse, “kaip niekur pasaulyje, tiršta kryžių ir figūrų”, žmonės šaukę, “Padiek Diewaj,” o bernai siūlėsi savanoriais mušti “tas prakejktas rudines”. Tiekimas nesudarė vargo: “viena para iš anksto buvo pranešama apie atvykstantį dalinį, kuris viską rasdavo jau paruoštą didžiausiu gausumu ir kokybe, atitinkančia įgimtą lietuvišką vaišingumą, nežinantį sau ribų. — Tačiau tasai nepalyginamas vaišingumas ir gyventojų palankumas nyko beartėjant prie Kuršo ir įžengiant į kalvinų tarpą. Ties pačiais Biržais, tarp grynų kalvinų, ne tik savanoriškai, bet ir už pinigus sunku buvo gauti maisto, kadangi suniekėję gyventojai bėgo nuo atvykstančių sukilėlių į miškus ir su savim gabenosi maisto atsargas. Netgi kelių vadovai, įprastinai Sierakausko gerai apmokami, negerai rodė kelią ir klaidino, tartum būtų su maskoliais susitarę. Jau tiek iš protestantizmo, kaip ir iš schizmos, Lenkija niekad neturėjo paguodos,” sakosi Koščycas. Jis prideda, kad, turėdami telegrafo linijas savo rankose, maskoliai gerai žinojo apie visus Sierakausko pasistūmėjimus. Paskui jį vijosi Ganieckis, o “Kuršo vokiečiai baronai iš anksto pristatė jam 200 savo šaulių (girininkų) savanorių, o kiti kalba apie 500, daugiausiai latvių.”[442]

XXXIII. MŪŠIS PRIE MEDEIKIŲ

1863 m. gegužės 7 (balandžio 25) Dolengos avangardas, Kolyškos vora (1sis ir 2sis batalijonai, 300-500 vyrų) artėjo prie Medeikių kaimo į šiaurės rytus nuo Biržų, kai mjr. Merlinas su pusantra Kaporsko pėst. pulko kuopa, eskadronu dragūnų ir 70 kazokų puolė sukilėlius miškelyje. Besikaujant, atžygiavo Dolengos vora ir rusų pastiprinimai. Po pusantros valandos, rusai vakarop pasitraukė į Medeikių kaimą ir Merlinas pasiuntė žygūnus pas gen. Ganieckį, nakvojusį Šimonyse. Tasai išžygiavo 2 vak. naktį, Pandėlyje susodino kareivius į vežimus “ir be sustojimo nukeliavo apie 30 varstų ir prieš pat pietus Medeikiuose susijungė su Merlinu”. Kolyška esą pataręs dar naktį pulti rusus, bet Sierakauskas nutarė laukti kun. Mackevičiaus voros, pasitraukęs prie Gudiškių sodybos, vidury girios į šiaurės rytus nuo Medeikių. Pernakvojęs, Sierakauskas patraukė gilyn į girią, kad rusai jo neapeitų, ir apsistojo prie aikštės, kur jo priekį dengė balotas upelis, o šonus miško tankmė. Kairiajame sparne buvo Kolyškos ir Stanišausko 1, 2 ir 9 batalijonai, centre 3 ir 7 batalijonai bei du 4-jo batalijono plutonai, o 5sis batalijonas stovėjo rezerve, belaukiant Mackevičiaus. Tačiau rusų raiti žvalgai užtiko sukilėlių pėdsakus drėgnoje žemėje, ir vietoje Mackevičiaus — pasirodė Ganieckio gvardiečiai. Maskoliai turėjo rimtų nuostolių ligi jie persikėlė per dumblo upelį, bet po to jau reiškėsi gerai ginkluotų gvardiečių persvara prieš kaimiečius dalgi-

[442] W. Koszczyc, **Zygmunt Sierakowski,** 94-99, 83.

ninkus, kuriuos Sierakauskas drąsino: “Dabar jūsų eilė! tik neišduokit maskoliams šaulių!” Maskoliai priartėjo prie medžioklinių šautuvų ugnies nuotolio “ir atšoko nuo įtūžusių žemaičių taiklios ugnies”. Kolyškos dalgininkai puolė iš dešiniojo sparno, Vivulskis iš kairiojo, bet atvyko maskolių pagrindinės jėgos ir po kelių susirėmimų šaltais ginklais sukilėliai “pasitraukė keliasdešimt žingsnių už lauko ežios pylimo, ir daugiau nei žingsnio nesitraukė.” Husų pranešimu, sukilėliai “desperatiškai metėsi ant durtuvų” (otčajanno lezli na štyki). Šlapią dieną pradėjo snigti, Ganieckis nesirįžo leistis giliau girion, ir temstant pradėjo trauktis atgal į Medeikių pusę. Deja, apie penktą valandą popiet, po medžiu klūpojęs ir įsakymus davinėjęs Sierakauskas buvo sunkiai sužeistas kulkos, kuri kiaurai peršovė jį per kryžiaus kaulą. Sukilėliai nusiminė, vadas ramino, nauju vadu paskyrė Igną Liaskauską, pramintą “plieniniu”. Rusams pasitraukus, Sierakauskas liepė prie jo atvesti po du dalgininku iš kiekvieno batalijono. Sužeistasis vadas pralinksmėjo, dėkojo jiems, ragino klausyti naujo vado. “Dalgininkai suklaupė, bučiavo vado rankas ir kojas, ir kaip vaikai verkdami grįžo į savo gretas.” Lietaus ir sniego dengiamose nuožmiose kautynėse krito du batalijonų vadai, majorai Antanevičius (peršautas per kaklą) ir Žarskis, ir apie 40 vyrų, jų tarpe Juozas Geištaras. Keliolika vyrų buvo sužeistų, jų tarpe Povilas Vivulskis (kulka sutriuškino kojos kaulą — Vivulskis mirė 1864 m. kalėjime) ir Bronius Geištaras (sužeistas į šoną ir peršauta ranka, ištremtas Sibiran). Jau temstant, atvyko kun. Mackevičiaus vora. Sukilėlių tarpe viešpatavo pakrikimas. Kolyška rusams rašė:

“Biržų miškuose, kai tik susijungiau su Dolenga pakeliui iš Papilio mt. į Radviliškį, mes buvome užpulti pusantros kuopos pėstininkų, eskadrono dragūnų ir šimtinės kazokų. Pėstininkai buvo armiečiai. Po susišaudymo mes ketinome trauktis, užimti patogesnę poziciją, kai viena keičiamų grandinių sulaikė kariuomenės ataką, jie pasitraukė iš kaimo ir mūsų nebepuolė, ir mes pasilikome vietoje. Po to kitą dieną mes, belaukdami atvykstant kun. Mackevičiaus, užėmėm poziciją miške, čia mes visiškai nežinojome nei apie (priešo) jėgas, nei judėjimus, taigi kai tą pačią dieną prie mūs artėjo kariuomenė, mes manėm, kad tai ta pati, kuri mus vakar puolė ir iš Šambergo atvykę pastiprinimai. Betgi pirmoji ataka mus įtikino, kad turime reikalo ne su armiečiais, bet su gvardijos šauliais, apie kuriuos anksčiau girdėjome žygiuojant prieš mus. Tai buvo balandžio 25 ar 26. Puolimas prieš dešinįjį sparną mums sunkiai pakenkė, ir nors mes pajėgėme atsilaikyti dviejų valandų kautynėse, bet negalėjome atlaikyti apėjimo iš kairiojo sparno. Svarbiausia priežastis buvo ta, kad kautynių pradžioje buvo nukauti keli patys geriausieji karininkai ir sužeistas Dolenga.” Viena sukilėlių vora su gurguole pasuko Papilio pusėn, o kita, "nežinodama kas darosi su pirmąja, sugrįžo atgal į kautynių vietą, kai rusų kariuomenė pasitraukė į kaimą”. “Porai valandų praėjus po kautynių, čia atvyko Mackevičius. Kitą dieną rytą mes žygiavome paskui gurguolę ir juos pasivijome už 12 varstų. Bet vos spėjome susijungti [prie Šniurkiškio], kai vėl buvome tos pačios kariuomenės užpulti. Puolimas buvo netikėtas, buvo neįmanoma įvesti tvarkos vorų išdėstyme, nes buvo bloga pozicija, o svarbiausia stokojo šovinių. Pirmas mūsų reikalas buvo šauliais sulaikyti puolimą, kad duoti laiko gurguolei pasitraukti. Dešiniam sparnui vadovavau aš, ir kai kairysis sparnas buvo sumaltas, dešiniojo dalis visai atkirsta

nuo pagrinidinių jėgų, tad reikėjo varu prasimušti į kitą pusę, su jais ir aš," likęs vos su 5 vyrais.

Pagal Przyborowski, Mackevičiaus aiškinosi, kad "naktį prieš kautynes (gegužės 7-8 naktį) jis gavęs Sierakausko įsakymą kautynių vieton atvykti 6 valandą, ne anksčiau; kad jis atvyko 5 val., tačiau negalėjęs gauti kelio vadovo ir negalėjęs anksčiau atvykti, nors girdėjęs šaudymą. Jei tai tiesa, tai Mackevičiaus kaltė yra aiški. Labai abejojame, kad Sierakauskas būtų įsakęs atvykti punktualiai 6 val., jei pastarasis dar vakar naktį sąmoningai traukėsi prie Gudiškių, kad priartėti prie Mackevičiaus ir su pateisinamu nekantrumu jo laukė. Kritikos neatlaiko nei to kunigo aiškinimasis, kad, atsiradęs miške kur vyko kautynės ir girdėdamas šaudymą, ieškojęs kelio vadovo, tartum šūvių garsas nėra pats geriausias vadovas. Tokioje padėtyje, kai karys privalo eiti ten, kur kaujamasi, Mackevičius to nepadarė ir dalinai yra kaltas dėl pralaimėjimo prie Biržų. Jo elgesys buvo įprastinis tame kare reiškinys — veikti savarankiai ir vengti bet kokios valdžios virš savęs. Kolyška ir Mackevičius nenoriai pasiduodavo Sierakausko įsakymams ir vėliau atvirai prie to prisipažindavo, ir todėl Mackevičius, netikėdamas galimybe nugalėti Ganieckį, nenorėjo savo rinktinės išstatyti bendram su Sierakausku pralaimėjimui, nestojo į kautynių vietą, tarsi negalėdamas jos surasti dienos metu, bet pataikęs surasti naktį, lijant ir sningant."[443]

Gi Koszczycas klausia; "Ir kas čia kaltas? Neginčijamai tie, kas taip įžymiam vadui liepė ištisomis valandomis sukinėtis priešo ugnyje vos dvidešimties žingsnių atstume. Ginklo, ginklo ir dar kartą ginklo lenkams reikėjo 1863 m., o neabejotinai toksai Sierakauskas ir su juo jaunimo žiedas nebūtų sau kapą suradę nežinomuose girios tankumynuose arba plėšrių žvėrių gyvenamuose miškuose arba, dar aršiau, ant kartuvių! ... Ginklo, ginklo, karinio ginklo, kas laiku tautai nedavė — tas kaltas."[444]

Geis taras rašo; "Išvykstančiam Sierakauskui, kaip ir kitiems kariniams vadams, niekad neduodavome instrukcijų jų kariniams veiksmams. Tai buvo ne dėl neturėjimo mūsų tarpe kario su aukštu mokslu, bet todėl, kad sveikas protas liepia, jog partizanų vadams reikia palikti visišką veikimo laisvę. Taigi Sierakauskas ne Vadybos įsakymu, bet savo asmeniniu įsitikinimu besivadovaudamas ten nukreipė savo žygį, norėdamas gana skaitlinga rinktine paveikti palankias liaudies nuotaikas tose srityse. Kun. Aleksandravičiaus ir kitų dėka gavome žinių apie ten esančias stambias rusų pajėgas, rašėme per B. Svolkenį (Swolkien), įspėdami Zigmą ir patardami, kaip buvo sutarta, vykti Žemaitijon ginklų atsiimti. Iš Vilniaus grįždamas, Svolkenis popierius atidavė poniai B..., gi pats sauvališkai pasitraukė į savo palivarką prie Šėtos. Ponia B. stropiai užsiėmė stovyklos suradimu, bet popierius Liaskauskui įteikė jau po pralaimėjimo prie Biržų ir po Sierakausko įkalinimo. ...

"Girdėjau iš gyvų liudininkų, kad Kolyszko patarinėjo priešą smogti išvakarėse, nelaukti puolimo, bet kad Sierakauskas nepaklausė patarimo; galų gale nežinoma, kokios būtų buvusios to pasekmės. Tiek yra tikra, kad mūšio metu kun. Mackevičius su St. Kozakausku gerai girdėjo šaudymą, ir Koza-

---

443 **Dzieje 1863 roku,** III, 96. Kolyškos pranešimai — Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie...,** 198-199, o jo parodymai — **Vosstanije v Litvie,** 201-202.

444 Koszezyc, **Zygrmunt Sierakowski,** 105.

kauskas, kaipo karys, reikalavo eiti pagalbon. Gi Mackevičius, patsai neturėdamas įsakymo, neatsižvelgė į savo valdinio patarimus. Stambesnio dalinio atvykimas kautynių metu gal nebūtų pralaimėjimo pakeitęs pergale, visvien tikrai būtų apsaugojęs nuo visiško pralaimėjimo, kuris mūsų kariuomenę ištiko tą ir rytojaus dieną. Kartoju, nebūdamas karys, savo nuomonę apie karinius veiksmus reiškiu tik kaip prielaidą, betgi neabejoju, kad pralaimėjimas ties Biržais buvo riba stambesniam sukilimui Lietuvoje. Vėliau vyko tik kruvinos demonstracijos, gęstančios per anksti užkurto laužo liepsnos, jau nebegalėjusios visuotinu suliepsnojimu apimti visą kraštą.

"Netrukus po to Narbuto mirtis, kuria ilgą laiką nenorėta tikėti, nauju smūgiu užgavo lietuvių sukilimą. Prie Biržų žuvo rinktinis mūsų jaunimas ir daugelis įžymesnių karių; aš ten netekau brolio Juozo."[445]

Lijant, šaltyje ir tamsoje, tartasi prie žibintų šviesos. Nutarta mėginti vadą svetur išvežti, paprūsėje Dluskį pasiekti. Kolyška ir adjutantas Kosakauskis apsiėmė vadą lydėti. Naujasis vadas Ignas Liaskauskas naktį rankiojo po mišką pasklidusius sukilėlius ir paryčiui pradėjo žygiuoti šiaurėn, tarsi į Kuršą, ir sustojo miške prie Šniurkiškių, pakeliui į Radviliškį. Stovykla buvo pakilesnėje vietoje, iš abiejų pusių supama raistų, kelias buvo siauras, šlapias, Gegužės 9 d. išaušo skaistus rytas ir kelias valandas vyrai tvarkėsi, tvarstė sužeistuosius, gaminosi maistą. Naujo puolimo nelaukta. Ganieckis Medeikiuose irgi turėjo daug sužeistų ir dar nežinojo su kuo jis kovėsi — gal tik su priešakiniu priešo daliniu, gal netoliese yra paties Dolengos pajėgos. Naktį lankydamas savo sužeistuosius, Ganieckis užgavo savo dešiniosios kojos kelią, bet visvien naktį pasiuntė kazokus žvalgytis.

Pakaružio Kuteinikovo vadovaujamas patrulis, jojęs keliu į Radviliškį, nučiupo per kelią bėgusį sukilėlių 9to batalijono vadą Mykolą Stanišauską, "kuris susyk pasakė savo pavardę, prisipažino kadaise tarnavęs rusų artilerijoj, dalyvavęs vakarykščiose kautynėse, ir kad vyriausias vadas esąs Sierakauskas. — Pirmą kartą tą pavardę išgirdęs Ganieckis labai stebėjosi, nes jam nuolat buvo pasakojama apie Dolengą. Dabar Stanišauskas jam paaiškino, kad Dolenga ir Sierakauskas yra tas pats asmuo, tas pat gen. štago karininkas, kurį Ganieckis gerai pažinojęs Petrapily ir dargi keliais atvejais su juo lošęs kortomis." Vakarykščiose kautynėse "visi batalijonų ir kuopų vadai arba sužeisti arba nukauti, patsai Sierakauskas sunkiai peršautas, visas dalinys yra pakrikęs, o daugelis išbėgiojo." Kitas kazokų patrulis atsivedė girininką, kuris anksti rytą matė žygiavusius sukilėlius ir žadėjo nurodyti jų postovio vietą. Tad Ganieckiui beliko pasivyti ir galutinai sutriuškinti sukilėlius.

Medeikiuose palikęs vieną pėstininkų kuopą ir puseskadronį ulonų, Ganieckis su kitomis pajėgomis nužygiavo paskui girininką, kuris kokių 20 varstų atstume matęs Kuršo pusėn žygiavusius maištininkus. Ten, nelaimei, buvo nučiuptas valstietis, kuris pradžioje kietai tylėjo, bet prigrąsintas — nurodė sukilėlių postovio vietą. Tad rusų vora greitai žygiavo ir už šniurkiškių palivarko užklupo besiilsinčius sukilėlius. "Kazokai be šūvio pagrobė raitus pikietus" ir puolė stovyklavietę. Pėsti sargybiniai užaliarmavo, bet rusai be vargo peržengė balotą vietą ir susikovė su kun. Mackevičiaus "dviem batalijonais [415] [445]

[445] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 28-30.

dalgininkų". Netrukus prasidėjo bėgimai panikoje. Mackevičius dar kurį laiką gynė vežimus su sužeistaisiais, bet ir jis turėjo bėgti. Priešas užgrobė visą Raguvos girioje prarastą savo gurguolę, rinktinės iždą, "dvi auksu ir šilku išsiuvinėtas vėliavas", nelaisvėn paėmė raitelių vadą Labanauską ir apie 60 kitų sukilėlių. Rinktinė išbėgiojo — dalis laikėsi Liaskausko, kiti nusekė paskui Mackevičių, "kuris galų gale atgavo savo savarankumą ir tą karą be šlovės ir be vilties vedė dar beveik per metus laiko", pažymi Przyborowskis.[446] Gi gen. Ganieckis sugrįžo į Medeikius savuosius laidoti, į visas puses išsiuntinėjo raitus patrulius gaudyti maištininkų. Pagal Smirnovą, virš 400 sukilėlių išliko rikiuotėje po šių žiaurių kautynių, kur naujokai dalgininkai ir medžiokliniais šautuvais ginkluoti kovėsi prieš šauniai ginkluotą caro gvardiją ir Kuršo girininkų korpą.

XXXIV. SIERAKAUSKAS PAIMAMAS NELAISVĖN

Gegužės 12 (balandžio 30) gen. Ganieckis rašė Nazimovui Vilniun: "Po balandžio 25, 26, 27 kautynių, apie kurias pranešiau telegrafu, sumuštos gaujos likučiai pakriko į visas šalis, be to maištininkai grįžta į visas puses namo. Sunaikinęs žymią telkinio dalį ir pagrobęs vyriausius vadus ir akivaizdoje to moralinio įspūdžio, kokį gyventojams padarė paspartinti (mano) rinktinės veiksmai, aš neabejoju, kad tų partijų susijungimas nebeįmanomas."

Tuo tarpu, pagal Przyborowskj, Sierakauskas prie Šniurkiškių kaimo iš vežimo davinėjo įsakymus, bet panikai sklindant jo palydovai paslėpė jį miške. Tačiau naktį reikėjo rasti priemonių sužeistajam padėti ir patogesniu vežimu vykti Dluskio ieškoti. Jis buvo nugabentas į "kaimyninį palivarką Skrobiszki". Skrebiškių vietovė yra čia pat prie Ganieckio buveinės Madeikiuose, o kita — Papilio valsčiuje. "Apsistota netoliese miške" ir pasiųsta į dvarą pas savininkę Koscialkauskienę su prašymu vežimo ir arklių, tačiau dvare nerasta arklių ir nutarta ten apsinakvoti. Naktį šį 21 vyro būrį užklupo rusai.

Bet pagal Geištarą, palyda "pasislėpė į Komorowskiu dvarą Skrobiszki. Savininkų namie nebuvo. Veltui Jaroslavas Kosakauskis ir keli kiti, ir senasis Siručių tarnas Leopoldas, ragino jį bėgti, rusų dalinių buvo laukiama bet kurį momentą. Zigmas buvo nusikamavęs ir sunkiai sužeistas, o Skrobiškiuose nebuvo jokio vežimo, du sykiu buvo siunčiami žmonės pas Koscialkauskius, bet veltui. Zigmas norėjo, kad Kosakauskis patsai vyktų į Ratkūnus, kas jį, kaip Komorowskienės pusbrolį, išgelbėtų, tačiau Kosakauskis nenorėjo apleisti savo vado. Netrukus atvyko rusai ir abudu suėmė. Tiesos reikalas liepia pridėti, kad šauksmai prieš p. Koscialkauskienę už vežimo nedavimą buvo neteisingi; vienintelį turėtą vežimą prieš kelias valandas buvo pasiėmęs Dr. Koscialkauskis, vykdamas kaip tiktai Zigmo ieškoti, o tasai daktaras Koscialkauskis (Juozas) buvo kelyje sulaikytas ir areštuotas."[447] Geištaro atsi-

[446] **Dzieje 1863 roku,** III, 97-99.
[447] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 31.

minimų redaktorius papildymuose pažymi, kad "Skrobiszki (Novo-Aleksandrovsko paviete) — priklausė Antanui Komorowskiui." Kitoje vietoje Geištaras rašo, kad "Biržų mūšyje" sužeistieji Stan. Montvilas, Bronius Geištaras ir Chripcevičius išliko gyvi dėl savo sužeidimų. "Kai p. Ildefonsienė Koscialkauskienė (gyvenusi Kraštuose) juos išvijo iš namų, o vargšas girininkas priglaudė..." Prierašuose redaktorius Korzonas pažymi, kad "Kraštų savininke buvo Ildefonsienė Koscialkauskienė, Zofija Žurauskaitė (mir. 1898 m.). Kraštai tikrovėje priklausė jos vyrui Ildefonsui Koscialkauskui (kuris buvo ištrėmime Samaroje)." Kviklio žemėlapyje (B-9 Pandėlys) Papilio valsčiuje yra dvaras "Skrobiškis", gerokai į pietus nuo jo dvaras "Kraštai" ir šalimais kaimas "(Skrobszyszki) Skrebiškiai". Kiek painioja dviejų Koscialkauskių vardai.

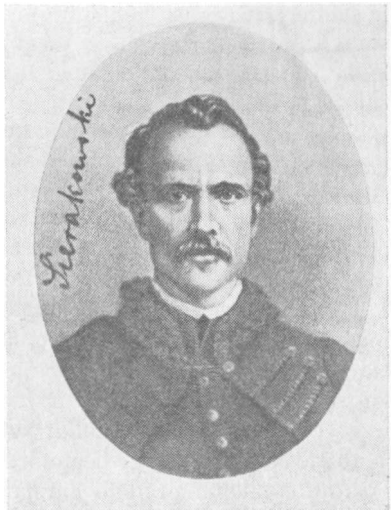

Zigmantas Sierakauskas

Djakovas bolševiko būdingumu prideda: "Esama prielaidos, kad baudėjai [t.y. rusai. — KRJ] gavo įskundimą iš vieno aplinkinių dvarininkų, nusiteikusių prieš sukilėlius."[448] Gi Bičkauskas-Gentvila dalykus visai sumaišo: esą "balandžio 27 d. prie Gudiškių Z. Sierakausko ir B. Kolyškos būriai buvo sumušti ir išblaškyti. Mūšio pradžioje krito keli sukilėlių karininkai; sunkiai sužeistas Z. Sierakauskas buvo nugabentas į Kraštų dvarą, kur jis buvo suimtas. ... Tos pat dienos vakare, praslinkus valandai po mūšio, atvyko A. Mackevičiaus kolona... Balandžio 28 d. prie Šniurkiškių kaimo ją puolė generolas Ganieckis... A. Mackevičiui pavyko išvesti 400 sukilėlių iš apsupimo.. ,"[449] Taigi: herojų tebuvo "A. Mackevičius"...

Skrobiškio ar Skrebiškių palivarke, — o gal Kraštų dvare, — naktį pasirodė Kaporsko pėst. pulko poručiko Wangas, Vongas ar Von Gas patrulis. Anot rusų, šis poručikas "netyčiomis" (niečajanno) užtiko palivarką vidury girios, bet Przyborowskis su Djakovu įtaria, kad šis žvalgų būrys "buvo kažkeno užvestas, sakoma, kad iš Skrobiškio dvaro priešui buvo pranešta apie Dolengos ten buvimą". Išnaše Przyborowskis pažymi, jog vos pasirodęs poručikas "susyk liepė apsupt dvarą". Regimai jis pastebėjo sukilėlių apsistojimo žymių, o kita vertus, tai normalus elgesys, vykdant jam skirto pobūdžio misiją. Anot Przyborowskio, J. Kornilovas (Iz raskazov gienierala J. S. Ganieckogo o poljskom miatieže 1863 goda, *Russkij Viestnik,* t. IX, 1889 m., p. 77 sq.) rašo, kad, dvarą besupant, kaž kas pradarė langą ir tarė į gonkas lipančiam Vangasui: "būk tamsta malonus, netriukšmauk, čia guli sužeistas generolas Sierakovskis", — o N. Cylovas teigia, kad patsai Sierakauskas langą atidaręs ir šaukęs "vchoditie, ja Sierakovskij zdiesj". Poručikas padarė kratą

448 V. Djakov, **Sigizmund Sierakovskij,** 60.
449 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas Lietuvoje,** 227.

ir suėmė ten rastus "maištininkus", ir pasiuntė du kareiviu su pranešimu pas savo kapitoną į Pandėlį, o tasai paskubėjo pranešti gen. Ganieckiui į Medeikius. Ten gegužės 10 d. buvo laidojami 10 kareivių, žuvusių ar mirusių nuo žaizdų. Iš laidotuvių grįžtantį generolą pasitiko risčia bėgę karininkas su kareiviais: "Ura! Sierakovskis paimtas nelaisvėn!" Nudžiugęs Ganieckis tuojau į Skrobiškį vežimais pasiuntė suomių šaulių pulko plutoną, poručiko Tannerio vadovybėje, su įsakymu belaisvius pristatyti į Medeikius. Przyborowskis cituoja įvairių Kornilovo pasakojimo smulkmenų, ir prideda "Ephémérides polonaises" II, 10, pasakojimą, tariamai pagrįstą poručiko Vangaso pranešimu, paskelbtu "Journal de St. Pėtersbourg".[450]

Koščycas visai kitaip nupasakoja Sierakausko suėmimą. Anot jo, "Pirmas sustojimas, kaip buvo suplanuota, turėjo būti Skrobiškio dvare, ... ir čia pareikalauta arklių; bet jų nebuvo namie, tad reikėjo laukti. Sierakauską nukėlė nuo vežimo ir įnešė į kambarį, paguldė ant čiužinio, ant žemės. Užėjo naktis. Maskoliai sukinėjosi aplink, tad palydovai ragino vadą skubėti. Namiškiai irgi bėgiojo susirūpinę, tarsi be sąmonės. Kai kantrybės nustoję sukilėliai pradėjo garsiai Dievo meilės vardan šaukti — staigiai atsivėrė durys, ir jose atsistojo kazokai su Kaporsko pulko pėstininkais. Namas buvo apsuptas, nes apart šių dar buvo visas dalinys vadovaujamas von Gaso, kurį kiti vadina Vangassu iš saksų pulko." Koščycas šaltiniu nurodo *"Viestnik Zapadnoj Rossii,"* t. II, 1865 m. lapkritis, p. 162. "Ramus, su šypsena veide Sierakauskas pasveikino įžengiantį karininką... Po menko pasipriešinimo ir kelių šūvių, ginklus sudėjo ir vado palydos dalis, palydoje buvo 21 žmogus. Apart Kolyškos ir Kosakauskio, du kiti karininkai — Mykolas Stanišauskas ir Stanislovas Kozakauskas nuėjo padidinti barbariškų grobikų triumfą. — Buvo vidunaktis kai Wangass atvyko su savo šauliais palydėti belaisvius, kurių maskolių rankose pasiliko 12, nes kiti krito arba laimingai pabėgo nakties tamsumoje. ... von Gas ar Wangass norėjo sprukti juo greičiau, nes palydoje kilo nerimas nugirdus, kad jau traukia kun. Mackevičiaus dalinys, kuris užėmė kelią į Medeikius... Tad antrą valandą naktį ... išvyko...

"Pakeliui klausinėjamas, Sierakauskas pasakojęs Wangassui: 'Visos gaujos (daliniai) drauge sudarė 5,000 vyrų, už savaitės turėtume kita tiek, kas drauge sudarytų dešimt-tūkstantinę lietuvių armiją, su kuria lengvai galėčiau Kuršą sukelti.' " Tačiau įvykio dalyvis Kolyszko savo parodymuose pažymi, kad jis su 5 vyrais "taip buvome pavargę, kad nebegalėjome paeiti ir todėl (miške) gulėme miegoti. Tuo laiku mus apsupo ir nelaisvėn paėmė kpt. Kazanovičius."

Koszczycas tęsia, kad palydos "maskvinis karininkas, kuris seniau būtų laikęs laime vykdyti Sierakausko įsakymus, pradėjo jam moralus dėstyti, pamatęs kelis Liaskausko dalinio pralaimėtojus prie kelio sudedant ginklus. .. 'Žiūrėk, — sakė maskolius karininkas, — kiek čia nelaimingųjų dėl tamstos kaltės!' Sierakauskas atšovė: 'Tai nėra nelaimingieji, tai lietuviškos sėklos, iš kurių ateityje pražys baltos gėlės'."[451]

V. Djakovas, pacitavęs Kosakauskio atsakymą Vongasui, kad jis nesislėpė apylinkės dvaruose, kadangi "negalėjau apleisti savo generolo, kai jis

[450] **Dzieje 1863 roku,** III, 100-102.
[451] W. Koszczyc, **Zygmunt Sierakowski,** 106-108.

nelaimėje," prideda Vongaso pasakojimą apie savo pokalbį su Sierakausku. Tasai sakė, kad jis iš Kauno išėjo su trimis šalininkais ir netrukus sudarė dutūkstantinį dalinį. "Mūsų žygis per Žemaitiją buvo triumfalis... Visur mus pasitikdavo kaip savo šeimyną. Valstiečių bobos atvesdavo savo sūnus, bet mes neėmėm, — pas mus buvo gana ir be jų."[452] Kornilovas rašo, kad Medeikiuose gen. Ganieckis išėjo pamatyti belaisvių: "Sužeistasis geltonu liguistu veidu Sierakauskas sėdėjo brike. Jis buvo apsirengęs civiliai, ant galvos turėjo cilinderį. šalia sėdėjo jo adjutantas. Kiti belaisviai stovėjo išrikiuoti kelyje. Visi buvo aprengti čemarkomis ir ilgais medžiokliniais batais. Ganieckio ir Sierakausko akys susitiko; pažino vienas kitą. Sierakauskas pasakė savo pavardę ir rodydamas į greta sėdintį dar jauną vyrą, pridėjo: 'Tai mano adjutantas, grafas Kosakauskis.' Ganieckis tarė: 'Tamsta esi žinomas Dolengos pavarde.' — 'Ne, aš esu Sierakauskas.' — 'Kodėl tamsta sustojai ties Medeikiais, vieton traukęsis toliau?' — 'Norėjau susikauti.' — 'Tamstai būtų buvę naudingiau vesti partizaninį karą, o ne atviron kovon su mumis eiti.' — 'Man kitaip atrodė. Kautynes pralaimėjau, kadangi pervėlai mečiau dalgininkus prieš jūsų kairįjį sparną.' — 'Kodėl tamsta neparėmei savo dešiniojo sparno?' — 'Jis atsirėmė į sunkiai pereinamą upelį.' — 'Kur ten sunkiai pereinamą! šauliai ir aš su jais be vargo jį peržengėm ir nei vieno žmogaus nenustojau.' Sierakauskas tylėjo."[453]

Rytojaus dieną Ganieckis su belaisviais išskubėjo Vilniun. Przyborowskis pasakoja: "Artėjant prie senosios Lietuvos sostinės, ... Ganieckis ... įsėdo ant žirgo, atsistojo voros priešaky, liepė išskleisti prie Šniurkiškių užgrobtą sukilėlių vėliavą ir su muzika įžygiavo į Vilnių. Diena buvo šilta, saulėta, pavasariška, ir prie kelio pergalėtojus sveikino gen. gubernatorius Nazimovas, apsuptas savo šeimos ir blizgančio savo štabo. Gatvės buvo perpildytos žydų minių, kurios lipo ant tvorų, and medžių, ant namų stogų. Visuose languose buvo matomi smalsuoliai, didžiumoje su liūdesiu ir gailesčiu stebėjęę garsųjį Lietuvos vaivadą, į kurį tiek vilčių buvo sudėta, o dabar belaisviu vežamą išdidžiame nugalėtojo triumfe. Muzika grojo gyvą maršą, o gatvėse buvo išrikiuota kariuomenė, kuri negailestingai šaukė savo 'ura!'. Aikštėje prie gubernatoriaus rūmų, kur kadaise gyvendavo Vilniaus vyskupai, atlaikytos iškilmingos schizmatikų pamaldos su 'priklaupimu', o po to Nazimovas prie savęs glaudė Ganieckį ir karštai dėkojo karininkams ir kareiviams už jų narsumą, patvarumą, ir už jų pergalę. Visur telegrafu išsiuntinėjo žinią, kad 'Vilniaus [? — KR J] gubernijos šiaurės-rytų dalyje sutelktos gaujos buvo generolo Ganieckio sumuštos', kad suimta 113 maištininkų, jų tarpe ir 'gaujos vadas Sierakovskis', o tų 'gaujų' nugalėtojas, 'atlyginant už parodytus karinius sugebėjimus' netrukus buvo apdovanotas Šv. Vladimiro ordinu su kardais, kavalieriaus laipsniu, pakeltas generolo-leitenanto laipsnin ir paskirtas 3sios pėstininkų divizijos vadu. Be to, kaipo ypatingas atžymėjimas, jam leista nešioti suomių gvardijos pulko mundurą."[454]

Przyborowskio nuomone, buvo už ką dėkoti: "tiksliai kalbant sukilimas Lietuvoje liovėsi buvęs, kadangi šen ir ten po Lietuvos girias besisukinėjan-

[452] V. Djakov, **Sigizmuml Sierakovskij,** 61-62.
[453] **Dzieje 1863 roku,** III, 101-102.
[454] **Dzieje 1863 roku,** III, 102-103.

tieji smulkūs daliniai nebeturi tikrojo liaudiniai-tautinio karo savybių ir nebeturi jokios istorinės reikšmės. Trijų parų Biržų mūšis ... buvo tragiška lietuvių sukilimo gulbės aimana, meteoriškas blykstelėjimas, kuris greitai švystelėjo, dar greičiau užgeso tamsiuose Žemaičių girios šešėliuose. Nėra abejonės, kad to ankstyvos ir staigaus kritimo kaltė, jei ne visumoje tai bent žymia dalimi, turi būti priskirta Sierakauskui. Sutelkimas Mackevičiaus, Kolyškos ir daugelio kitų smulkesnių dalinių, kurie ligi tol laimingai laikydavosi, vieton vedę reguliarų karą, kuriam neturėta nei pajėgų, nei ginklų; perlėtas ir delsiamas žygis Kuršo link, lemiamu momentu nieko nepateisinamas rinktinės suskaldymas į tris dalis, buvo pagrindinės pralaimėjimo prie Biržų priežastys. Vienu užsimojimu sueikvotas veik visas žemaičių sukilimas jau nebepajėgė atsikelti. Vėliau tuo nusiskundė ir Kolyška ir Mackevičius, ir su pagrindu. Pirmasis sakė tardymo komisijai Vilniuje, kad per du mėnesiu ji vaikėsi rusų voros, bet niekad nieko negalėjo jam padaryti, kad kartais jis prasimušdavo tarp dviejų tokių vorų, kad niekad nebūtų patekęs nelaisvėn, jei ne Sierakauskas; kad susijungimas su juo buvo jo nelaimės priežastis. Jam neigė vado talentus, turėdamas tam pilną pagrindą. Tą patį teigė Mackevičius. Anuometinėje sukilimo būklėje nederėjo susyk vesti didelį reguliarų karą, jam reikėjo ruoštis pamaži. Taip sakydami, visai neteigiame, kad Sierakauskas ir iš viso sukilimas galėjo nugalėti Rusiją, bet, jau kartą griebus ginklą, reikėjo daryti visa, kas tai kovai galėjo teikti nors pergalės savybių.

"Pralaimėjimas ir Sierakausko paėmimas nelaisvėn sukėlė Lietuvoje didelį ir slegiantį įspūdį. Daugelis galvojo, kad jau viskas baigta; deja nežinojo, kad tik dabar turėjo prasidėti baisios Lietuvai ir Rusiai dienos" — Muravjovo siautėjimas.

Ir Geištaras rašo, kad "Sierakausko pralaimėjimas stipriai paveikė visus Vilniuje. Kai nuėjau pas Tyzenhauzą, tasai, kalbėdamas apie tą pralaimėjimą, negalėjo sulaikyti ašarų, nors neigė verkiąs dėl to, tikindamas rimtai sergąs nervais. Reikia žinoti, kad Tyzenhauzas vienintelis nesumokėjo tautinio mokesčio. Nesiųsdavome pas jį paprastų rinkėjų; nuėjo ten Ant. Jeleńskis, kaip iždą valdąs [Vadybos] narys, bet nieko negavo. Netrukus Vilniun atvyko Edv. Römeris, kuris šalia įprastinio mokesčio atvežė žmonos auksinį retežėlį. Žinodamas kaip Tyzenhauzas gerbia Römerį, įprašiau jį nuvykti Tyzenhauzą įtikinėti, bet ir jis nieko nepešė. Po kurio laiko, kai aš pats nuvykau pas Tyzenhauzą, jis pirmas palietė mokesčio klausimą, juokaudamas dėl Römerio atsiuntimo. Galop griežtai pasakė: 'Sakai, kad pinigų esate reikalingi ginklams, o ar gavote kokį transportą ir ar esi tikras, kad jis ateis? Jei bus ginklai, turi garbės žodį, kad pagal tavo užtikrinimą, kiek tik reikės pinigų — aš tau duosiu.' Tuo pasibaigė pokalbis: ginklai neatėjo, o man jau nebereikėjo pinigų imti." Bet Smirnovas, pasiremdamas St. Zielinskio veikalu, teigia, kad gegužės 11-12 (balandžio 29-30) "Tauragės pasienio miškuose Dluskis atlaikė kietas kautynes, pridengdamas iš Prūsų atėjusį transportą su ginklais" — Dluskis su 150 vyrų įviliojo rusų 5 kuopas ir pasieniečių dalinį į spąstus ir, padaręs rusams skaudžių nuostoliu, "pasislėpė nepereinamuose miškuose."[455]

455 **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 31-32. Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie...,** 200, 370, cituoja St. Zielinski, **Bitwy i potyczki 1863-1864,** Rapperswil 1913, 293-295, mano nematytą.

XXXV. SIERAKAUSKO MIRTIS

Anot liudininkų, gen. Ganieckis elgėsi niekšiškai ir visaip kenkė savo belaisviui, ligi karo lauko teismas pasmerkė jį miriop. Tardymas vyko ligoninėje. Geištaras rašo, kad Vadybai teko atsisakyti sumanymo kalinį išlaisvinti, nes Sierakauskas buvo persilpnas. "Karštesnieji žmonės Vilniuje negalėjo sutikti su mintimi Sierakauską palikti auka; gana platus jaunimo ratelis nutarė pulti ligoninę ir su išgelbėtu vykti partijon į Trakų miškus. Su tuo projektu pas mane atėjo Kaz. Šliageris, bet įvykdymo neįmanomumas buvo regimas." Muravjovas atvyko Vilniun ir mėgino laimėti "išpažintį", suimdamas nėščią Sierakausko žmoną. Tardomas apie kontaktus svetur, Sierakauskas suminėjo Napoleoną III ir Garibaldį. Iš užsienio plaukė pastangos užtarti kalinį; vidaus reikalų ministeris Valujevas savo dienyne 1863 V 3/15 atžymėjo Sierakausko paėmimą nelaisvėn ir pridėjo: "Įsidėmėtina, kad vos gavęs apie tai žinią lordas Napier asmenišku raštu kreipėsi į karo ministeriją su užtarimu". Pagal Koščycą, Sierakausko motina dėjo visas pastangas Petrapily, pasiekė kng. Aleksandrą Suvorovą, kuris jai pasakė, kad "didžiausia nelaimė yra ta, kad Vilniuje yra Muravjovas ir kad nei vienas mūsų nesame draugiškuose santykiuose su ta pabaisa, nes tai yra pasiutusio šunies įkąsta hijena" (... notre plus grand malheur est, que Muravieff est à Vilna, et qu'aucun de nous n'est lié amicalement avec ce monstre-là, car c'est une hyene mordue par un chien enragé). Sierakauskas maldavo savo žmoną nieko nedaryti, bet Petrapily jo motinai ir seserei Falęckienei buvo pasakojama, kad esą Muravjovas į Suvorovo tlegramą atsakęs: "Neliepsiu sušaudyt, nes ja ušiandien liepiau jį pakarti." Esą, ir caras pasiuntęs Muravjovui telegramą: "Josjli možno, oblegčitj stradanije Sierakovskomu", o Muravjovas atsiliepė: "Nieljzia" — esą, caras įsakymą pareikšdavo žodžiais "po siemu bytj", o ne "jeigu galima". Koščycas tą viską neigia kaip prasimanymą. Tačiau Muravjovo artimas bendradarbis kng. N. K. Imeretinskij rašo, kad Muravjovas nuolat ragino tardytojus ir teismą, ir nurimo tik tada, kai byla buvo baigta. Anot V. Djakovo, Imeretinskis prisimena, "neslėpdamas savo pasigėrėjimo", kad į paskutinę telegramą su prašymu pasigailėti Sierakausko, Muravjovas atsakė trimis žodžiais: "Pervėlu, Sierakauskas pakartas" (Pozdno, Sierakovskij poviešen) — šaltiniu nurodomas *"Istoričeskij Viestnik",* 1892 m., t. 50, p. 612.[456]

Žandarų pulkininkas Losievas savo pranešime carui rašė, kad egzekucija įvyko Lukiškių rinkos aikštėje 1863 m. birželio 27/15 d. pusę 10-tos rytą. "Egzekucijos vietoje skaitant sprendimą, viską kas buvo jo naudai Sierakauskis patvirtino žodžiu 'taip'; gi visa, kas jį kaltino, jis neigė žodžiais: 'Netiesa, protestuoju'. Galop, kai buvo baigtas skaitymas, jis šiais žodžiais kreipėsi į minią (k narodu) : 'Ponai, protestuoju prieš visą pasaulį ir Europą' ... toliau jį suprasti buvo neįmanoma dėl būgnų mušimo ir trimitų triukšmo; apdengiant jį rūbu ir rišant rankas, jis stipriai priešinosi, tardamas akiplėšišką keiksmą." Djakovas nuo savęs prideda, kad "Petrapilio ir Maskvos laikraščiai nepranešė savo skaitytojam nei apie Sierakausko teismą, nei apie jo egzekuciją. Užtat svetur ... jo nužudymas susilaukė spaudoje plataus atgarsio."[457]

---

[456] Djakov, "Materialy...", **Vosstanije 1863 g...,** 121.
[457] Djakov, **Sigizmund Sierakovskij,** 66-67.

Koščycas ražo, kad birželio 22/10 buvo pakartas Boleslovas Kolyška. Kun. Julijonas Syrukowicz išklausė paskutinės Sierakausko išpažinties. Pagal vieną versiją, Sierakauskas ligi galo netikėjo, kad mirties nuosprendis būsiąs vykdomas, šiaip bendrai egzekucijos aprašymai sutinka su akivaizdaus stebėtojo Jokūbo Geištaro pasakojimu — tik rusai, ypač bolševikai, nemini, kad mirdamas Sierakauskas kalbėjo maldą: jiems būgnai neleidę girdėti... Gi Sierakausko bičiulis Geištaras rašo:

"Atėjo birželio 15ji (27) diena; išvakarėse Zigmantą aplankė jo žmona, nieko nežinodama apie padarytą sprendimą. Nuo pat ryto judėjimas mieste buvo nepaprastas, be to, karinė muzika trimitais skelbė Vilniui apie egzekuciją. Sierakausko šeima ir žmona negalėjo tą dieną išeiti iš namų — aš laikiau savo pareiga nueiti į egzekucijos vietą, kad atsisveikinus... Į Lukiškes nuėjome su Tekle Sirutyte ir atsistojau prie kaž kokios tvoros. Minios užgulė aikštę, ginkluota kariuomenė apsupo mažesnį lauką su kartuvėmis vidury, vyriausybės ir auditorijos (tardymo nariais. Pasigirdo balsai 'važiuoja, važiuoja'. Nuo Pohuliankos, keliu nuo ligoninės vežė Sierakauską, išbalusį, kuris stačias stovėdamas žiūrėjo į minias, tarsi ieškodamas ko nors artimo, pažįstamo. Kai įvažiavo į vidurį niūrios aikštės, jo akys sušvito, jis ranka ir galva pasiuntė sveikinimą ir minios sužiuro ton pusėn. Kai privažiavo ir žiūrėjo mano pusėn, aš nesusivaldydamas, stovėdamas ant tvoros daviau jam ženklą skepetaite, mūsų žvilgsniai susitiko, betgi tuo pačiu metu pajutau stiprų trūktelėjimą ir netrukus jau buvau toli nuo pirmykštės vietos, machinaliai pajudėdamas, kad neatkreiptų į mane dėmesį.

"Pasižiūrėjau: skaitė dekretą; po skaitymo, Sierakauskas protestavo prieš mirties bausmę pakorimu, norėjo kalbėti, jam neleido; nutraukė marškinius — bet pasidavė prievartai. Paskutiniai žodžiai, nugirsti stovėjusių arčiau, buvo 'Tebūnie Tavo valia', po kelių momentų jau pakibo ant ... kartuvių medžio — tasai kadaise jaunuomenės numylėtinis...

"Man buvo prikišama, kad eidamas tokias pareigas netinkamai pasielgiau, duodamas ženklą apie save, bet tatai įvyko nesąmoningai. Jokių popierių su savim neturėjau, o su Zigmantu mus visuomet jungė artimiausi ir širdingi saitai. Ne kartą skirdavomės nuomonėmis, bet niekad nei vienai dienai nesiskyrėme asmeniškai vienas su kitu susipykę."[458]

Koščycas cituoja Sierakausko sesers, Falęckienės pasakojimą, kad Muravjovas įsakė Sierakausko šeimą išsklaidyti. Kai Suvorovas kalbino Sierakausko motiną prašyti pensijos, nes "tamstos sūnus turėjo Rusijai nuopelnų" kaip karininkas, ji atsakė: "Ak, kunigaikšti, jei turėčiau netekti tokio sūnaus, nieko nepriimčiau — nes visos Rusijos atidavimas man neatlygintų nuostolio." Sierakauską pakorus, Muravjovas įsakė našlei Apolonijai (Daliauskaitei) pasirašyti jau paruoštą pensijos prašymą, bet ji atsisakė: "Lenkės nėra tiek išsigimusios, kad, jei kuriai išplėšia numylėtą vyrą, ji priimtų paramą iš tironų." Ji anuomet buvo namų arešte, būdama nėščia. Muravjovas padvigubino sargybą, liepė viską konfiskuot, kazokų karininkui įsakė paimti keliolika vyrų ir ligonę su lova nunešti į traukinį ir tuojau pro Smolenską vežti ją į Novgorodą. "Karininkas, nors ir kazokas, žmoniškesnis už tą hijeną-gubernatorių, ligonę lovoje pridengė kailinais..., ją benešant reiškėsi konvulsi-

[458] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 42-43.

jos. Karininkas pranešė Muravjovui, kad jis pervėlai atvyko stotin — traukinys išėjo, o moteris miršta. ‘Gyvą ar mirusią, vežti paskirties vieton’ sušuko, ir tuojau liepė paruošti kitą traukinį, priskirti maskvietę pribuvėją, su įsakymu, kad kai kelyje gims kūdikis — ‘jei berniukas, tuojau nusmaugti, o jei mergaitė, įmesti į pamestinukų namus Smolenske.’ Tačiau, kūdikis negimė ligi Smolensko, o ten baigėsi Muravjovo valdos. Iš Smolensko ligonė panoro važiuoti vežimais-'kibitkomis’, taip privažiavo Novgorodą, ir tik ten po kelių valandų gimė Zigmanto dukrytė.”[459]

Atrodo, kad Sierakauskas iš kalėjimo buvo parašęs Garibaldžiui laišką. Pagal Przyborowskį, “pora dienų prieš Sierakausko mirtį” pogrindžio spauda paskelbė Garibaldžio atsakymą (“Niepodleglošė” Nr. 3), rašytą Capreroje 1863 VI 25. Jis pažymi, kad Bol. Limanawskio “Historya ruchu” II tome, p. 251 paskelbta versija, “nors nukopijuota iš ‘Niepodleglošė’, žymiai skiriasi vertime”. Djakovas irgi mini Garibaldžio laišką, “rašytą egzekucijos dieną”. Egzekucija įvyko 1863 VI 27/15. Garibaldis rašė:

“Garbingas bičiuli! Trijų savaičių eigoje tu sugebėjai sužadinti visos Europos nusistebėjimą, ypatingu vyriškumu ir narsumu vadovaudamas Kauno vaivadijos sukilimui. Šiandien karo belaisvis pas rusus ir mirtinai sužeistas, atsišauki į mane, man pavesdamas savo tauruįį kraštą. Mielai norėčiau veikliais raumenimis jums įrodyti, kaip toji šventoji jūsų kova mane pripildo begaline užuojauta. Tačiau likimas mane pasmerkė neveiklumui! Tik turėkite tikėjimą. Europinė demokratija neleis žiauriai žudyti jūsų tėvynę. Siela ir širdimi seku jūsų prisikėlimo pažangą. Taip! tūkstantį kartų narsuoliai! jūsų reiklumas, jūsų užsidegimas ir jūsų vyriškumas moko mus, kaip reikia kovoti su despotizmu!

“Priimkie nuoširdų rankos paspaudimą ir tikėk bičiulyste.

Visuomet tavo
G. Garibaldi

Caprera, birželio 25.”

Djakovas savo rusiškai nacionalistiniam veikale apie Sierakauską praleido žodžius nuo “Šiandien karo belaisvis” ligi “Siela ir širdimi”. Gi Przyborowskis pastebi, kad Garibaldžio laiškas “yra banalus turiniu, pilnas pažadų, kurių tęsėti Garibaldis niekad neketino, greičiausiai buvo parašytas ir paskelbtas, kad paveikus Muravjovą susilaikyti nuo sunaikinimo žmogaus, kuris esąs bičiuliškuose santykiuose su to laiko įžymiausiais žmonėmis. Bet kaip klysta, kaip menkai pažinota tą Vilniaus prokonsulo laukinę, paprastą, barbarišką ir ‘mužikišką’ prigimtį! Tokioms asmenybėms nėra didybės, nėra žvaigždžių, nėra idealų. Anaiptol, toks laiškas tegalėjo Sierakauskui pakenkti nuovokoje Muravjovo, kuris, didžiuodamasis savo visagalybe, kaip tik norėjo visai Europai parodyti koks jis galingas. Jis nepaisė Garibaldžio laiško, kaip nepaisė iš Petrapilio atsiųstų laiškų ir telegramų.”[460]

[459] W. Koszczyc, **Zygmunt Sierakowski,** 118-119.

[460] **Dzieje 1863 roku,** III, 172-173; savo dokumentacijoj jis prikergia tariamai Sierakauskio parašytą priešmirtinį 4 eilučių eilėraštį; “Vienintelį gailestį jausiu — Kai ateis atsiskyrimas su gyvybe — Kad nebegyvensiu tą dieną didžiąją, šventą, — Kai motina Lenkija atsikels!”; Djakov, **Sigizmund Sierakovskij,** 68. Sierakausko tardymo protokolas — **Vosstanije v Litvie...,** 27-28.

XXXVI. LIUDVIKAS NARBUTAS

Beveik tuo pačiu laiku kaip prie Biržų sužlugo vienintelis stambaus masto ir strateginio polėkio nepartizaninio karo veiksmas, rytinėje Lietuvoje žuvo Liudvikas Narbutas, guduose sugriuvo Hory-Horkio operacija, Kazanėje rusas išdavė Lietuvos komiteto kėsinimąsi sukelti revoliuciją Pavolgyje, ir ties Klaipėda audra išblaškė vienintelį mėginimą jūros keliu Lietuvos sukilimą paremti ginklais.

Didžiojo Lietuvos mylėtojo, Kosciuškos sukilimo dalyvio ir istoriko Teodoro Narbuto ir Kristinos Sadauskaitės sūnus Liudvikas gimė 1831ais sukilimo metais. Baigęs pradinę Lydos mokyklą, vėliau mokėsi Vilniuje ir priklausė slaptai moksleivių kuopelei. 1849 ar 1850 m. gruodžio mėn., jis buvo suimtas,— anot Smirnovo "gimnazisto grafo Tiškevičiaus įskųstas", nors jo nurodytame šaltinyje rašoma: "Pagal Vilniaus gimnazijos mokinių Govorčevskio ir Podgoreckio įskundimą apie papiktinančius jų draugo Liudviko Narbuto pasakojimus". (Smirnovas čia prideda, jog gen. gubernatorius Bibikovas toje byloje pažymėjo, kad, jo buvimo Vilniuje laikotarpyje, tai pirmas draugo išdavimo atvejis).[461] Narbutas buvo apkaltintas "sukilimo ruošimu" ir, pagal Eveliną Wróblewską, nuteistas miriop,[462] tačiau, anot Narbuto sesers Teodoros Mončunskienės, gubernatorius sprendimą pakeitė: 50 rykščių ir atiduoti į kalinių kuopas "ligi gyvos galvos."[463] Pagal "Lietuvių Enciklopediją", jis buvo "nubaustas 300 rykščių ir 1850 m. atiduotas 12 metų kariuomenėn eiliniu."[464] Pagal Smirnovą, "Narbutas buvo nubaustas diržais ir atiduotas į kareivius. Pranešdamas apie tai ir primindamas apie susidorojimą su moksleiviais ryšium su brolių Daliauskų suėmimu (tada caro patarimu buvo nuplakti 50 moksleivių), Bibikovas rašė carui, kad tuo būdu 'čiagimiai pamatė neabejotinus įrodymus jūsų imperatoriškos didybės tėviško rūpinimosi jaunuolių likimu'."

Teodora Narbutaitė Mončunskienė teigia, kad gimnazistai buvo išrikiuoti plakimo stebėti ir žandarai atgabeno (jos ir) Liudviko tėvus. Nuplaktas kruvinas jaunuolis prišliaužė prie tėvo kojų ir prašė palaiminimo. "Senuko tėvo pečiai pastebimai sulinko, gi motina, atvykusi gražia tamsiaplauke moterim, namo sugrįžo visiškai žilutėlė." 1851 m. kovo gale Narbutas buvo pasiųstas į 18-tos pėstin. divizijos štabą ir tarnybą atliko Kaukaze. Jam teko veik 10 metų už Rusiją kovoti prieš nepasiduodančius kaukaziečius — jis dalyvavo 90 susirėmimų, buvo 4 kartus sužeistas ir po to vaikščiojo kiek palinkęs. Už narsumą jis buvo pakeltas karininku, 1859 ar 1860 metais apdovanotas šv. Vladimiro ordinu ir kapitono laipsniu paleistas namo. Jis vedė ir apsigyveno Serbentiškių dvare, Lydos paviete. Mėgdamas medžioti, jis gerai pažino visas apylinkės girias — kas jam labai pasitarnavo sukilimo metu.

Atėjo 1863 metai — "didžių vilčių, skaudžiausių aukų, nepalaužiamo tikėjimo išbandymo metai." Nors rusai skelbė apie tariamai Wisloucho 14 vyrų dalinio ginkluotą puolimą vasario 7 (I 26) Švenčionių paviete, ir nors vasario 2 d. prie čystos Būdos Marijampolės apylinkėse įvyko pirmos Lietuvoje sukilėlių

---

461 A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi...,** 140-141, 391.
462 Ewelina Wróblewska, **Rok 1863,** Wilno 1923.
463 **W 40-ta rocznicę Powstania Styczniowego 1863-1903,** 433-437.
464 **Lietuvių Enciklopedija,** XIX, 532.

kautynės su kariuomene, tačiau amžininkams Suvalkija buvo "Lenkijos dalis", pačioje Lietuvoje nei minėtas incidentas Švenčionių paviete, nei nuo rekrūtų ėmimo pasislėpusiųjų vyrų vykdomi dvarų puldinėjimai nebuvo laikomi sukilimo pradžia. Lietuvos sukilimui oficialiai prasidėjus vasario 1 d., amžininkams Narbutas buvo "pirmutinis visoje Lietuvoje" ginklą pakėlęs sukilėlis — kovon išėjęs apie 1863 m. kovo 20 d. Jo paskyrimas Lydos pavieto kariniu viršininku — Provincinio Komiteto datuotas Čystos Būdos kautynių dieną — 1863 II 2.

Anot Przyborowskio, Narbutas "nelaukė įsakymų iš Vilniaus": jis surinko 15 vyrų, kurių tarpe buvo ir jo jaunesnysis brolis Balys, ir išėjo į Rudnikų girią, "kuri nusidriekia tarp Lydos ir Merkinės." Netrukus jo dalinys pradėjo augti — prie jo dėjosi Lydos, Ašmenos ir Trakų pavietų bajoraičiai, "o didelis ir retas šiame sukilime Narbuto nuopelnas buvo tas, kad jis mokėjo savo dalinį greitai apmokyti, sudrausminti, įsąmoninti aklą paklusnumą, ir kas svarbiausia — valdiniuose sužadinti sau meilę ir pasitikėjimą. — Iš viso, Narbutas yra viena tauriausių pastarojo sukilimo asmenybių. Įgudęs mažajame (partizaniniame) kare Kaukaze, jis gabiai išsisukinėjo, porą sykių kovėsi prie Rudnikų, Padubyčių, kur jis priešą nugalėjo. Visa tai masino prie jo jaunuomenę iš Vilniaus ir apylinkių, o jų tarpe atsirado ir vėliau išgarsėjęs dailininkas Andriolli." Nazimovas prieš jį pasiuntė iš Gardino plk. Timofiejevą su Povilo (Pavlovskij) gvardijos pulko dviem kuopom ir 50 kazokų. Rusams vėl pralaimėjus prie Lukštutėnų, už Narbuto "galvą" buvo paskirta piniginė premija.

Pagal "B.Z." versiją laikraštyje *"Ojczyzna"* (1865 m., cituojama Gillerio *Historya* II, 305 ir Przyborowskio *Dzieje 1863 roku* III tome), 1863 m. balandžio pradžioje Narbutas stovyklavo prie Katros krantų, kai jam pranešta apie artėjantį stambų rusų dalinį. Jis skubiai pakeitė poziciją, stovykloje paliko degančius laužus, o pats persikėlė kiton pusėn upės. Tačiau Timofiejevo šnipas rusus painformavo. Anot Wr6blewskos — "Išdaviko vardas, kaip paprastai, nežinomas", — tačiau *"W ĄO-tą Rocznicę"* teigia, kad tai buvo Dubyčių eigulis, o Timofiejevas mini valsčiaus raštininką. Esą, patsai Timofiejevas, persirengęs žveju, priplaukė prie stovyklos, viską ištyrinėjo, o po to stovyklą apsupo ir puolė. Medžiokliniais šautuvais ginkluoti sukilėliai drausmingai kovojo ir atsišaudydami traukėsi į miško gelmes. Narbutas buvo parą sykių sužeistas į koją, buvo nešamas šešių draugų, galop krito peršautas per krūtinę, su ginklo draugais atsisveikino žodžiais, "kaip miela mirti už tėvynę." Su juo krito 11 draugų, kiti išbėgiojo. Iš Timofiejevo raporto atrodo, kad tai buvo kovo 30 (balandžio 11) kautynės, apie kurias jis rašė balandžio 4/16.

Przyborowskis cituoja kitą Z. Kolumnos versiją iš *"Pamiątka dla rodzin polskich"* 43-jo priedo. Gi kng. Imeretinskij savo "Atsiminimuose apie grafą N. M. Muravjovą" (1892 m. *Istoričeskij Viestnik)* rašo, kad Dubyčiuose Timofiejevas nerado sukilėlių pėdsakų, o gyventojų apklausinėjimai nieko nepadėjo. Tad jis nužygiavo 20 varstų tolyn, pernakvojo, ir vėl sugrįžo į Dubyčius. Pasirodė, kad Narbutas suvedžiojo priešą: stovyklaudamas prie Dubyčių jis patyrė apie Timofiejevo atžygiavimą, tad pasitraukė 10 varstų, o kai priešas pražygiavo — jis vėl sugrįžo į mišką prie Dubyčių ir sekė rusų judėjimus, manydamas, kad tai rusų avangardas. Nežinodami, kad Timofiejevas sugrįžo į Du-

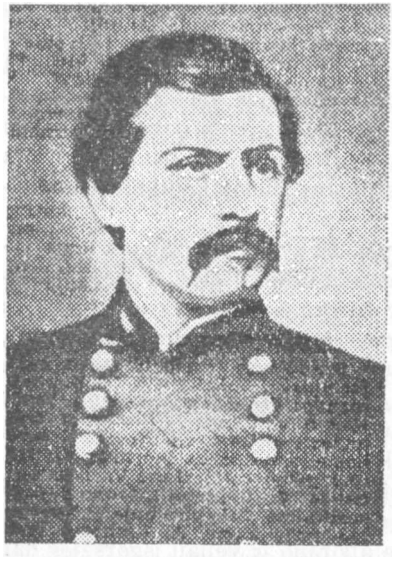

Liudvikas Narbutas

byčius, sukilėliai miške mokėsi šaudymo. Tasai šaudymas buvo girdimas miestelyje, bet klebonas ir dvarininkas užtikrino Timofiejevą, kad tai sentikiai medžioja. Žinia apie medžioklę suviliojo šaulių kuopos karininkus eiti medžioklėn. Du jų pasiėmė šautuvus, persirengė civiliai, valtimi persiyrę per upę, bet išlipę krantan pamatė sukilėlius. Vėliau belaisviai pasakojo, kad Narbutas patyrė apie kaž kokių dviejų ponaičių pasirodymą su šautuvais. Esą, jis ilgai per lornetą stebėjo juodu, galop pamojo ranka ir sakė: "Kacapai medžiotojai, tai viskas, jau eina prie ančių," ir nuėjo į kitą miško galą. Gi sugrįžę rusai pranešė savo vadui, kuris surinko vorą ir netikėtai užpuolė sukilėlius, kurie kietai kovodami traukėsi "ešelonais dviem linijom", ginkluoti tik medžiokliniais šautuvais ir labai "bijoję" šaulių kuopos, kurią vadino "juodadiržiais". Viena pirmųjų aukų buvo Narbutas, traukęsis paskutiniuoju. Arklio jis jau neturėjo, ėjo pėsčias su dviem ginklo draugais ir gimnazistu, kuris nešė vado virdulį ir "mantelzeką". Traukimasis vyko tvarkingai, kai staigiai Narbutas susvyravo, krito ant kelių ir atsisėdo ant žemės. Draugai pribėgo, bet jis ramino, "Tai niekis, tai niekis", — bet buvo mirtinai sužeistas. Draugai paėmė jį už pažastų ir norėjo nusivesti, bet Narbutas atsegė savo sermėgą, atidavė dokumentus ir pinigus vienam palydovui, krito ir mirė. Kiti sukilėliai išbėgiojo, patyrę apie vado mirtį. Patsai Timofiejevas sakėsi matęs tik kautynių pradžią, "tiek buvau pavargęs, kad neatsimenu kada pasiekiau butą, kritau į lovą ir užmigau kaip negyvas. Miegojau ligi kitos dienos vidudienio. Kai prasibudau, manęs jau seniai laukė spravnikas, kuris pasveikino žodžiais: 'atnešiau tamstai dovaną.' Išėjau į priemenę; ant suolo gulėjo Narbuto kūnas. Buvo aprengtas kukliai, pilka sermėga be jokių ženklų, ir ilgais batais. Veidas buvo gražus, aukšta kakta, taisyklingi bruožai, kuriuose sustingo išdidus šypsnis."[465]

Narbuto sesuo, Teodora Mončunskienė, papasakojo romantišką versiją, kurią kartojo ir Ewelina Wróblewska. Pagal Teodorą, Liudvikas žuvo 1863 m. gegužės 3 d. Esą, girioje prie Katros ežero riogsojo pilies griuvėsiai, prie kurių aikštėje stovyklavo Narbuto dalinys, laukdamas maisto iš Dubyčių, kur jis pasitraukė po sėkmingų kautynių prie Lukštutėnų. Vieta buvo saugi: užnugary tanki giria, priešaky Pelesos ežerėlis, vietą pasiekti tebuvo galima per upelį, o paupio krūmuose budėjo sargybiniai. Narbutas sėdėjo ratelyje — prie jo buvo brolis Balys, Andriolli, keli artimiausi bičiuliai. Stovykloje buvo apie 120 vyrų. Anapus upės pasirodė grupė vyrų, kuriai kelią rodė Narbuto pažįstamas pasiuntinys. Andriolli tarė: "Perdaug vyrų ateina". Narbutas įsakė "užimti

[465] **Dzieje 1863 roku,** III, 28-30.

pozicijas, dėl visa ko". Jis stebėjo kaip pažįstamas pasiuntinys su "duonos nešėjais" gyvai bėgo per upelį nutiestu tilteliu, o kiti plaukė valtimis. Pasiuntinys priėjo, nurodė vadą: "Štai Narbutas". Nešėjai atskleidė sermėgas ir, vieton duonos, pasirodė šautuvai. Pasigirdo šūviai. Liudvikas krito peršautas per krūtinę ir kaktą. Draugai, patys "mirtinai sužeisti", griebė vadą už rankų, mėgino jį vilkti, ir visi sukrito ratu aplink vadą. Narbutas dar sušuko, "Trauktis". Dar vienai kulkai kliuvus, Liudvikas užmerkė akis, gulėdamas ant miško samanų. Jo paskutiniai žodžiai: "Kaip saldu mirti už tėvynę..." Jo brolis Balys buvo sunkiai sužeistas, paimtas nelaisvėn ir ilgus metus gyveno Sibire. Maskoliai leido žuvusius palaidoti čia pat, Dubyčių bažnyčios šventoriuje. Kaimo moterys nuplovė apiplėštus lavonus, aprengė juos drobės rūbais, greta suguldė medinius karstus, ir supylė aukštą kapą. "Pasklido gandas, kad Narbutas nemirė... Muravjovo įsakymu, atvyko totoriai kazokai, nugriovė koplyčią, išdraskė antkapį ir žemes išbarstė po lauką. Tačiau vėliau ten išaugo beržai, buvusios koplyčios pavidale, ir žmonės tai laikė stebuklu. ... Muravjovas liepė Liudviko tėvą ištremti į Sibirą. Tie, kas buvo matę senį istoriką, pasakė Muravjovui: 'Gal turėtume ir karstą padėti su juo celėn'. Muravjovas liepė atvesti senį patriarchą pas jį ir tarė: 'Žinai, seni, kad tavo sūnus jau nebegyvas.' Senis atsakė: 'Aš turiu daugiau sūnų.!' Gen. gubernatorius sušuko: 'Lauk, tu senas šunie!' Liudviko motina buvo ištremta į Sibirą. Senis tėvas turėjo vienas pakelti savo skausmą. Jis mirė 1864 m., sulaukęs 80 metų."[466]

Kelios versijos apie Liudviko Narbuto žuvimo datą ir aplinkybes pavaizduoja sunkumus, beieškant tiesos.

Beje, Smirnovas pažymi, kad kpt. Timofiejevo dalinį sudarė gvardiečiai. "Nazimovo džiaugsmui nebuvo ribų. Timofiejevas gavo gvardijos pulkininko laipsnį ir paauksuotą ginklą." Anot Smirnovo, sukilėlių veiksmai Vilniaus gb balandžio-birželio laikotarpyje "nepasižymėjo tikslingumu ir turėjo kaž kokių nesistemingumo bruožų", nesimato veiksmų suderinimo tarp dalinių. Esą, Vilniaus gb anuomet veikė Horodenskio-"Kęžgailos" ("iki 300 vyrų") dalinys, balandžio 30/18 išvaikytas prie šešuolių-širvintų. Dar veikė Zigmas Mineika, Šukšta, Gustavas Cechovičius-"Ostoja", Maksimas Černiakas-"Liada", Vincas Koziell-Poklewskis. "Dar veikė ir grupės" — Kazimiero Dahleno, Aleksandro Poradovskio-"Ostrogos", Aleksandro Stabrovskio-"Liubičiaus", Felikso Kolyškos, Alberto Minskio-"Albertaus" ir kitos, dar smulkesnės", o Feliksas Vislouchas veikė Žiežmario miškuose ir Trakų paviete bendrai, gegužės gale sutekęs Liubičiaus ir Sendeko vyrus, ties Valkinykais sumušė rusus, už poros dienų patsai buvo išsklaidytas. Vinco Koziello ir Čižiko rinktinė buvo geg. 9 ir 28/16 prie Vladykų išsklaidyta, keliantis per Iliją — Koziellas žuvo, iš 200 vyrų tik 40 su Čižiku pasitraukė Minskijon. Černiakas liudijo, kad Trakų paviete "valstiečiai mums buvo abejingi, bet skundais neužsiėmė", Lydos paviete valstiečiai padėdavo maištui, Disnos paviete "valstiečiai mūs nekenčia, seka kas žingsnį ir tuojau praneša valdžiai ... po 5 dienų įsitikinau, kad mes visai apgauti ir visų apleisti." Po klaidžiojimo giriose, dvi savaites, "miške sutikome valstietį ... jis pranešė apie mus".

[466] Ewelina Wróblewska, **Rok 1863,** Wilno 1923, p. 170; **W 40-tą Rocznicę..**433 -437; Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie...,** 213-215.

XXXVII. NESĖKMĖS GUDUOSE IR RUSIJOJ

Sukilimas guduose turėjo prasidėti gegužės 8 d. Saujelė jaunimo, viso 21, iš Kijevo išvyko po kaimus dalinti "auksinę gromatą". Žmonės rinkosi, klausėsi, policija slapstėsi, o apylinkės popai įtikinėjo valstiečius, kad lenkų ponai norį grąžinti baudžiavą, kurią caras panaikinęs. Esą, grįžę liachai degins kaimus, žudys moteris ir vaikus. Galop, taip sukurstyti valstiečiai Solovjovkos kaime liepė sukilėliams nusiginkluoti. Anie tikėjosi lengvai sukelsią valstiečius ir niekur nenaudojo ginklo. Nusiginklavusius valstiečiai žiauriai sumušė arba nužudė. Vienur-kitur vakarinėje Ukrainos dalyje dar buvo susidarę bajoraičių ir studentų būriai, kuriuos rusai greitai išgaudė. Tik Valuinėje (Volynėje) Rožyckiui pavyko sudaryti stambesnį dalinį, veik 1,000 vyrų su keliais šimtais arklių, sudarytą veik vienų bajoraičių. Tasai dalinys tris savaites kovojo, belaukdamas paramos iš Galicijos, bet paskui patsai perėjo sieną į Austriją.

Kpt. Liudvikas Zwierzdowskis sudarė dalinį Mohilevo gubernijoj, pasivadino "Kirviu" (Topôr), ir 1863 m. gegužės 5-6 naktį užpuolė žemės ūkio institutą Hory-Horki miestelyje, kur mokėsi virš 100 "lenkų". 5000 gyventojų turinčiam miestelyje buvo apie 200 karių įgula, invalidų kuopa. 38-metis "Kirvis" puolė miestelį 2 val. naktį, pasiuntęs būrius prieš kareivines, prie komendanto buto, prie ginklų sandėlio ir į žemės ūkio institutą. Mieste sugaudė varpai, pasigirdo šūviai, kilo gaisrai, ir miestelis buvo paimtas. Puolant kareivines, žuvo durtuvu pervertas instituto studentas Domaradzkis. Nelaisvėn pateko komendantas, 30 rusų karių, 1500 rublių pinigais, 12 arklių ir vežimų; krito devyni rusai, šeši sužeisti, sudegė 50 namų. Kelios dešimtys instituto studentų iššygiavo su Kirvio daliniu. Deja, stačiatikiai valstiečiai baltgudžiai niekur neparėmė sukilėlių ir šiaušėsi prieš "ponus", visur mielai padėjo rusų kariuomenei. Sukilėliai nieko negalėjo patirti apie priešo judesius, ir patys niekur negalėjo pasislėpti nei gauti maisto. Dalinys mėgino prasimušti į Minsko guberniją, kur sukinėjosi pora kitų smulkių dalinėlių. Kai tas žygis pasirodė neįmanomas, Kirvis patarė savo vyrams sudėti ginklus ir pasiduoti priešui. 30 likusių vyrų pasidavė, o patsai "Kirvis" prasmuko į užsienį, pasiekė Konstantinopolį, vėliau grįžo Lenkijon kovoti — ir žuvo ant kartuvių Opatove, Sandomierzo vaivadijoje.

Kazanėje sukilimą kelti pasiūlė Jeronimas Kenevičius, kai vasario pradžioje Vilniuje vyko dvarininkų suvažiavimas, išrinkęs komitetą sukilimui vadovauti. Kenevičius buvo 1831 m. sukilėlio (iš Minskijos) emigranto sūnus, su Bron. Švarce mokęsis Paryžiaus École Général, vėliau sukinėjęsis tarp "lenkų" studentų Petrapily ir Maskvoj, raudonikis, bet — anot Jokūbo Geištaro — "jis nepatiko varšuviečiams." Kenevičius buvo artimas Tito Daliausko bičiulis ir tuo būdu dar Maskvoje susitiko su rusais studentais ir tikėjo galimybe sukelti Pavolgio valstiečius. Geištaro vadovaujamas komitetas per Kenevičių pasiuntė Paryžiun Broniui Zaleskiui 25,000 rublių ginklams nupirkti — kitus 25,000 rb. siuntė per Emiliją Sivickaitę, vėliau tapusią vienuole, o trečią 25,000 rublių siuntą per Barborą Nielavickaitę. Kenevičiaus nuolatinė gyvenamoji vieta dabar buvo Maskvoje, kur jisai dirbo inžinieriu prie geležinkelių valdybos. Drauge jisai Maskvoje atstovavo Vilniaus, o gal ir Varšuvos, komi-

tetui, kaip kad Ohryzko Petrapily. Maskvos "Ziemlia i Volia" veikėjai-studentai galvojo, kad vienintelė priemonė padėti kolegų lenkų sukilimui yra sukelti Pavolgį, Pugačiovo sukilimo ir nepasitenkinimo pastaruoju metu vietą. Kazanėje buvo universitetas, kurio studentai, kaip ir kitur, buvo revoliuciniai nusiteikę. Taigi, sukilimas atrodė esąs įmanomas, tik reikia ginklų ir pinigų, kurių rusai neturi.

Kenevičius Petrapily negavo paramos iš Ohryzkos, kuris sukilimą Pavolgyje laikė esant chimeriją, bet Lietuvos baltukų komitetas, oficialiai sumanymui nepritaręs, patylomis parūpino jam 15,000 rublių. Turėdamas pinigus, Kenevičius vėl kreipėsi į Maskvos ziemlevolcus, reikalaudamas, kad sukilimui vadovautų rusas, arba lenkas su rusiška pavarde. Tuo būdu jo palydovu pasidarė jaunas Odesos pėst. pulko praporščikas Maksimilijonas Andriaus s. Černiakas, save lenku laikęs valuinietis stačiatikis.

Kenevičius, Černiakas ir prie jų prisidėjęs Oloniecko pėst. pulko 4-jo atsargos batalijono štabs-kapitonas Napoleonas Kazim. Ivanickis pasisiūlė bendradarbiauti su Kazanės ziemlevolcais, kurie sakėsi turį apie vieną tūkstantį šalininkų. Lenkai pasiūlė valstiečiuose skleisti padirbtą caro manifestą, "Auksinę Gromatą", kuri skelbė valstiečių laisvę ir galą visoms prievolėms, liepė kareiviams grįžti namo, piliečiams valsčiuose ir miestuose išsirinkti po keturis patikėtinius, kurie susirinkę pavieto mieste išrinksią pavieto seniūną ir kitą vietinę valdžią bei keturis atstovus į gubernijos valdžią; galop gubernijų atstovai susirinksią Maskvoje ir sudarysią valstybės tarybą. Caro vardu buvo skelbiama, kad toji taryba "su mūsų pagalba valdys visą mūsų rusišką žemę." Kas tam nepritartų, tas esąs caro priešas, ir žmonės raginami sukilti ir ginti čia suteikiamas laisves. Data — 1863 m. kovo 31 d., taigi balandžio 12. Kenevičiaus misija žadėjo, kad Kazanėje tarnaują 300 lenkų rekrūtų, 15 tremtinių, keliolika studentų, ir Pavolgio įgulose tarnaują karininkai padėsią rusų sukilimui. Dar prieš Kenevičiaus misijos atvykimą, Kazanės studentas Sergiejus Butkovas buvo vasario mėn. gavęs laišką iš sukiliman išėjusio kolegos studento. Laiškas "iš Baltvyžių giros" turėjo priedą — atsišaukimą "Į brolius rususslavus", kuriame buvo rašoma: "Herzenas rašė ir daugelis rusų patriotų mums kalbėjo, kad sukilimas turi prasidėti pirma Rusijoje, o po to Lenkijoj, bet, garbė Aukščiausiajam, lenkai pralenkė jus, broliai rusai, ir daugelis šimtų jau žuvo už laisvę... Prakilnusis rusų jaunime!"

Kazanės rusai ziemlevolcai sutiko sukilime dalyvauti, bet nesutiko skleisti padirbtą manifestą, ir užvedė ginčą apie lenkų siūlomų valstiečiams laisvių maksimumą. Svečiai laikėsi Varšuvos manifesto dėsnių — apdovanoti valstiečius žeme po 2-3 dešimtines. Rusų vardu, staudentas Nikolaj Orlov prieštaravo: esą revoliucija turi visą žemę atiduoti bendram valstiečių naudojimui. Rusai pasisakė skleisią savo manifestą, o lenkai galį skleisti "Auksinę Gromatą". Pastarąją platinti apsiėmė Petrapilio ir Maskvos studentai: vilnietis Ferdinandas Novickis, minskietis Eustachijus Goscevičius, naugardukietis Aleks. Majevskis ir kaunietis Augustas Aleknavičius (Olechnowicz). Sukilimas prasidėsiąs, kai propagandistai sugrįš Kazanėn ir bus pristatyti ginklai.

Lenkai karininkai pradėjo agitaciją kariuomenėje, o propagandos skleidėjai išvyko į kaimus, išdalino apie 500 lapelių, "kurių 157 atėmė vietiniai organai, o kiti pasiliko liaudės rankose." Rusai valstiečiai netikėjo "auksinei gro-

matai". Esą "caras negali apsieiti be kareivių ir mokesčių." Policija pradėjo vaikytis lapelių dalintojus — Majauską ir Aleknavičių suėmė Spaske, Gosce-vičių Simbirske, o Novickį Samaroje.

Tuo tarpu visą sąmokslą išdavė III Otdielo agentas, rusas studentas-ziemlevolcas Ivan Glasson. Rusai susimobilizavo Kazanėje, paskelbė karo stovį, išstatė patrankas prie gubernatoriaus rūmų, prasidėjo plačiu mastu suėmimai, ir iš Petrapilio tardymo komisijai vadovauti buvo atsiųstas Semion Romanovič Ždanovas. Išdavikas gavo piniginį atlyginimą: komunisto T. G. Snytkos žodžiais, "Glassonui, pavyzdžiui, buvo išmokėta suma, šimtą kartų stambesnė už Judo atlyginimą — 3 tūkst. rublių."[467]

Rusų vyriausybę be galo išgąsdino sąmokslų pasireiškimas Kazanėje. Paties Kenevičiaus tuo metu nebuvo nei Kazanėje, nei Rusijoje. Mat, Varšuvos "valdžia" norėjo padaryti galą Lietuvos ir Rusios "separatizmui" ir tų sričių komitetams pasiūlė centrinėn valdžion paskirti po savo atstovą. Lietuvos Vadyba pasirinko Jeronimą Kenevičių. Anot Przyborowskio, Kenevičius "viską sutvarkęs Kazanėje, nuskubėjo Varšuvon, bet čia užtruko labai trumpai, dalyvavo tik viename Vyriausybės posėdyje ir tuojau po to buvo išsiųstas Paryžiun su mums arčiau nežinoma misija, kaip nepaprastas komisaras. Grįždamas iš ten į Varšuvą dalyvauti valdžioje, buvo suimtas prie sienos Aleksandrove, uždarytas Varšuvos citadelėn ir 1863 m. rudenį pasiųstas į Kazanę, kur po metų vėliau drauge su Ivanickiu, (poručikais) Mročeku ir Stankevičium buvo sušaudytas. Kiti 26 įkalintieji buvo nuteisti sunkiems darbams kasyklose arba ištremti į Sibirą."[468]

Geištaras rašo paprasčiau: "Iš Kazanės sugrįžo Kenevičiaus draugas Černiakas ir tuojau išvyko į sukilimą Trakų paviete. Netrukus po to sugrįžo ir patsai Kenevičius, ir mes jį pasiuntėme Varšuvon, Vyriausybės nariu nuo Lietuvos. Varšuva keliais atvejais reikalavo iš mūs atsiųsti ką nors patikimą, bet nei vienas mūsų negalėjo vykti ir buvo nelengva surasti tinkamą žmogų. Jeronimas tariamai nepatiko varšuviečiams." (Kitoje vietoje:) "Čia pridedu, nes savo vietoje 1863 m., berods, neparašiau, kad kai Jeronimas Kenevičius sugrįžo iš Kazanės, mes jį pasiuntėme Varšuvon Vyriausybės nariu nuo Lietuvos. Nelaimei, netrukus jis išvyko į Paryžių. Ten neturėjo laimės patikti Broniui Zaleskiui. Tai visiškai skirtingi žmonės. Nepaisant mano pagarbos Bronislovui, niekad ir Jeronimo negaliu laikyti eiliniu žmogumi. Kai grįžo iš užsienio, buvo suimtas, bet jo byla negreit prasidėjo: žuvo Kazanėje. ... Tiek tikra, kad tai buvo nepaprastas žmogus, tvirto charakterio ir nieko nesukompromitavo. Kai dėl Černiako, negalima neigti, kad Gogielio brošiūroje patiektos smulkmenos apie jį rodo, kad jisai tikrai davė Komisijai kai kurių duomenų, bet argi tie faktai nebuvo jiems jau žinomi? Jei tai būtų buvęs piktos valios žmogus, tai aš pirmasis būčiau nuo to nukentėjęs, nes, kaip minėjau, Lietuvoje jisai pas mane atvyko ir gerai žinojo apie mano santykius su Jeronimu Kenevičium."[469] Černiakas buvo rusų paimtas nelaisvėn Trakų pa-

[467] T. G. Snytko, "Studienčeskoje dviženije...', **Vosstanije 1863 g.,** p. 296 išnaše. Kiti duomenys apie Kazanės suokalbį — pp. 292-298.

[468] **Dzieje 1863 roku,** III, 115-116.

[469] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 32, 167, 272.

viete ir, Ždanovo komisijos dėka, buvo nugabentas Kazanėn ir ten 1864 IX 19 sušaudytas.

Paskelbtoji sukilimo diplomatinė korespondencija atskleidžia Jeronimo Kenevičiaus misiją svetur, kurios Geištaras ir Przyborowskis nežinojo. 1863 IV 28 Varšuvos vyriausybė rašė kng. Vlad. Cartoryskiui: "Šiomis dienomis Paryžiun išvyksta asmuo, įgaliotas sutvarkyti santykius tarp Paryžiaus ir Varšuvos. (Išnaše: H. Kiniewicz, Taut. Vyr-bės agentas, sušaudytas 1864 m. Kazanėje.) Be to, jis nuveš tikslias žinias, tiek apie mūsų padėtį, kaip ir priešingos pusės. Šiuo metu ribojuosi pranešimu, kad Tautinė Vyriausybė ketina J. Švies. Kunigaikščiui persiųsti jo nominaciją tautinio reikalo įgaliotiniu už Lenkijos sienų."[470] Kenevičius nuvežė tą įgaliojimą. 1863 VI 7 Taut. Vyriausybė rašė: "Pil. Kinevičius prie sienos suimtas; jis važiavo prekybos reikalais; jokių popierių prie jo neatimta."[471] Cartoryskis rašė gavęs savo paskyrimo raštą per "p. V.", t.y. Kenevičių. Kitame rašte praneša, kad tasai "p. V." siūlė, vieton siuntinėti įgaliotinius, paskirti nuolatinį Komiteto atstovą ir numatė "tūlą pilietį iš Lietuvos". Kitame rašte Cartoryskis rašė supažindinęs "p. V." su tam tikrais slaptais reikalais. Birželio 23 d. jis rašė: "Dedu čia pastangas p. V. reikalu, gal pavyks išeiti iš įkyrios padėties, kurioje jis yra, vistik reikalas čia labai abejotinas," — t.y., mėgino jį išlaisvinti, gal kaipo Prancūzijos pilietį.

Tarp kitko, 1831 m. sukilėlio, Lietuvos emigranto sūnus Jeronimas Kenevičius atsisakė atsakinėti į tardytojų klausimus — ir mirė nieko neišdavęs.

XXXVIII. JŪRINĖ EKSPEDICIJA LIETUVOJE

Tuo pačiu 1863 m. balandžio-gegužės mėn. laikotarpiu, kai vyko kruvinos dramos Lietuvoje, Lenkijoje, Latgaloje, Ukrainoje, Baltgudijoje ir Kazanėje, vystėsi ir dramatiškas mėginimas jūros keliu Lietuvon pristatyti ginklų ir savanorių iš užsienio.

Okupanto prižiūrimas Bičkauskas-Gentvila visą pastarąjį epizodą padengia dviem sakiniais: "Nepavyko ir sukilimo vadovybės mėginimai pristatyti ginklus iš užsienio jūros keliu. Nesėkmingoji Lapinskio ekspedicija, matyt, ir negalėjo būti įgyvendinta, nes Lenkijos ir Lietuvos dvarininkai daugiausia bijojo ginkluotų valstiečių." Po to išnaše 83 rašo: "Dvarininko J. Geištoro liudijimu, Lietuvos sukilimo vadovybė į užsienį B. Zaleskiui pasiuntė iš viso 75 000 rb ginklams pirkti. Tačiau sukilėliai už šiuos pinigus negavo nė vieno šautuvo. *[J. Gieysztor,* Pamiętniki. Nurod. leid., II t., 60 psl.l. 1863 m. kovo 25 d. iš Anglijos į Lietuvą išplaukė laivas "Uord Džekson" (Ward Jackson), kuriuo buvo vežamas didelis kiekis ginklų (jų tarpe trys patrankos) ir apie 180 savanorių — lenkų, rusų, italų, vengrų ir kt. tautybių revoliucionierių. Šią ekspediciją organizavo A. Gercenas ir N. Ogariovas drauge su lenkų revoliucionieriais. Jai vadovauti buvo paskirtas emigrantas T. Lapinskis. Caro valdžia, turėjusi tikslias informacijas... Laivui atplaukus į Kopenhagą, jį

470 **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, 109.
471 **Ibid.,** 1,119.

apleido laivo kapitonas ir didžioji įgulos dalis. Su nauja įgula, pasamdyta Danijoj, 1863 m. balandžio mėn. pradžioje laivas pasiekė Švedijos uostą Malmę. Tačiau čia, carinei Rusijai pareikalavus, Švedijos vyriausybė laivą internavo, konfiskavo laive rastus ginklus ir suėmė dalį savanorių. 1863 m. birželio mėn. pradžioje T. Lapinskis kitu Danijoje pasamdytu būriniu laivu ("Emilija") su 120 savanorių ir ginklais atplaukė prie Palangos krantų. Kilusi audra sužlugdė šią antrąją ekspediciją. Keli savanoriai, mėginusieji laiveliais pasiekti krantą, paskendo. — *J. Grabiec,* Powstanie styczniowe. Warszawa, 1920, str. 122-124."[472] Taigi, išnašas nepateisina mesto kaltinimo.

Arturas Śliwińskis dėsto, kad pagal Sierakausko sudarytą planą, sukilėliai turėjo užimti Daugpilio tvirtovę ir vienkart žymesnes pajėgas sutelkti Kurše ir Baltijos pajūry susijungti su svetimšalių legijonu, kuris turėjęs iškopti ir sukilimui padėti. "Tą legijoną Anglijoje, (Taut.) Vyriausybės pavedimu, organizavo Juozas Ćwierciakiewicz, o daugelis įžymių Europos revoliucionierių, kaip Mazzini, Herzen, Bakunin darė veikliausios talkos organizuojant." Kovo mėn. apie 800 legionistų susėdo į pasamdytą anglų laivą ir leidosi kelionėn, turėjo ilgiau užtrukti Švedijoj, ir tik gegužės galop pasamdytu švedų laivu "Emilija" priartėjo "prie Palangos, bet dėl jūros audros, per kurią daugelis legionistų nuskendo, iškopimas negalėjo būti vykdomas. Visa ekspedicija nuėjo niekais, o dėl to ir Sierakausko planui grėsė nepasisekimas."[473]

Vėliausiai rašęs tarybinis istorikas A. F. Smirnovas irgi neteikia jokio pateisinimo Bičkausko-Gentvilos mestam kaltinimui "dvarininkams". Gi Szelągowskis rašo, kad jūrinę ekspediciją "dar vasario mėnesyje Centr. Komitetas organizavo Anglijoje, tarpininkaujant savo komisarui Juozui Demontavičiui."

"Tos ekspedicijos sumanymas gimė tada, kai visų visos pastangos buvo įkinkytos ginklų parūpinimui, gi tuo tarpu vasario mėn. ginklų transportams kelias per Prūsus buvo užkirstas. Tada pamėginta atidaryti jūrinį kelią iš Anglijos per Baltiją į Karaliaučių. Belaukiant sukilimo Lietuvoje, Centr. Komitetas pakeitė kryptį, jūrinės ekspedicijos taikiniu skirdamas Palangą, taigi Žemaitijos krantus, tiek lietuvių sukilimui aprūpinti ginklais, kaip ir savanoriams nukreipti. Netrukus atsirado daugybė savanorių tai ekspedicijai, ne tiktai lenkų, bet ir kitataučių (Austrijos tarnybos karininkas italas Pellegrini, prancūzai: de Charangard, Laland, vengras kpt. Frygijasz ir kt.). Dalyviu pasisiūlė ir Bakuninas, kuriam poznaniškė diplomatija (Guttry) neleido vykti į diktatoriaus stovyklą ir kuris dabar ketino per Stokholmą, kur jis turėjo daug bičiulių, pasiekti Suomiją ir ten sukurstyti sukilimą. Ekspedicijos vadovu Komitetas pastatė plk. Teofilį Lapinskį, emigrantą, vengrų ir turkų armijų karininką. Ekspedicija išplaukė iš Southamptono, pasamdytu anglų laivu 'Ward Jackson', vadovaujamu kpt. Roberto Weatherley, turėdama 160 savanorių ir vežtdama 2,500 štukų ginklų (kovo 23). Tuo tarpu, laikraščių nediskrecijos dėka, karinės lenkų ekspedicijos išvykimas pasidarė žinomas rusų doplomatijai, kuri pareikalavo laivui uždėti 'embargo' ir pasiuntė paskui jį vytis karinį kreiserį. Kapitonas išsigando, ar išdavė, ir Goteburge drauge su popieriais pabėgo... Ekspedicija buvo sulaikyta. (2. Pabaiga jos buvo tragiška. Taut. Vyriausybei

[472] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 214-215.
[473] A. Śliwiński, **Powstanie styczniowe,** 194-195.

reikalaujant, Demontavičius drauge su Lapinskiu tęsė ekspediciją, šį kartą mažyčiu laiveliu ‘Emilia’ ... išlipimo punktu buvo Kuršių įlanka — Klaipėdos uostas... Bet kai ir šį kartą išlaipdinimas nepavyko dėl audros ir Prūsų budrumo, ekspedicija buvo likviduota, grįžtant Anglijon ir gerokai sumažėjusi ginklų krovinį pavedant Lježo komisijos žinion.).”[474]

Išsamiausiai ekspedicijos eigą nupasakojo Przyborowskis, kuris stebėjosi, “Kieno buvo sugalvotas tasai pamišėliškas sumanymas, kaip iš Tūkstančio naktų ištrauktoji ekspedicija...; atrodo, kad dėl nenugalimų sunkumų ginklų pristatymui per Prūsus ir Austriją, sumanymas ginklus vežti jūra prie Žemaitijos ir Kuršo krantų savaime galėjo kilti daugelyje galvų. Gana, kad jau pirmomis sukilimo dienomis tokios ekspedicijos organizavimu užsiėmė žinomas sukiliminės Valdžios agentas Anglijoje, Ćwierciakiewicz, drauge su lietuvių agentu (Juozu) Demontavičium. Jie surinko šimtą keliasdešimt žmonių, įvairiausių tautybių avantiūristų, keliolika karininkų, 1000 karabinų, 750 kavalerijos kardų, 200 iečių, 100 tūkst. šovinių, 50 centnerių parako, 2 milijonu kapišonų (pistonų), ir galop pasamdė garlaivį ‘Ward Jackson’, kurio kapitonas, anglas Weatherley, įsipareigojo už 25,000 lenk. auksinų ekspediciją pristatyti prie žemaičių ar kuršių krantų. Susyk buvo ketinama tą ekspediciją ir tuo pačiu vyriausią vadovybę Lietuvoje pavesti Mieroslavskiui, bet jisai po ilgų derybų, veikiausiai paveiktas katastrofos prie Krzywosądo, pradžioje statė nepriimtinas sąlygas, o galop visai atsisakė. Nelengva buvo ano meto lenkų tarpe surasti žmogų, kuris apsiimtų vadovauti tai avantiūristinei ekspedicijai; niekad neturėjome reikalų su jūra ir nemėgstame jūros. Todėl abudu minėtieji komisarai turėjo daug vargo” — ligi surado Londone viešintį plk. Teofilį Lapinskį, kilme Galicijos bajorą, tarnavusį austrų kariuomenėje, “ano meto tarptautinių revoliucinių ratelių tarpe garsų tuo, jog jis Tefik-bėjaus pavarde per tris metus čerkesų priešakyje Kaukaze kovojo prieš Rusiją.” Jis neturėjęs politinių įsitikinimų, laikomas “kondotjeru”, gi “jo lenkiškas patriotizmas buvo pagrįstas tuo, kad giliai ir aistringai nekentė Rusijos”. Nusimanydamas karo mene, jis nepasižymėjo gabumais, buvo “išdidus, labai egoistas” ir savo patyrimus vėliau aprašė knygutėje “Sukilėliai jūroje ekspedicijoje į Lietuvą” (Powstańcy na morzu w wyprawie na Litwę. Z pamiętników pułkownika T. Lapińskiego, Lwow 1876). “Nuo savo ekspedicijos Kaukazan laikų turėjęs santykių su generolu Vladu Zamoyskiu, todėl buvo raudonikių nemėgiamas, bet Mieroslavskiui atsisakius vadovauti, jis buvo pakviestas vadovauti žygiui į Lietuvą. Jisai pats sakėsi “gana nenoriai” sutikęs ir neva pasidavė tik gen. Zamoyskio įkalbinėjamas: “Pasitikėk Ponu Dievu, Jis tave jau iš tiek daugelio bėdų išvedė gyvą, tai ir čia padės. Jei atsisakysi, tai paims pirmą geresnį ir tasai ko gera viską į maskolių rankas nuveš.”

Savanoriais užsirašė 150 vyrų, kurių trečdalis buvo kitataučiai — 22 prancūzai, 16 italų, 3 anglai, 3 vokiečiai, 2 šveicarai, 2 belgai, 2 vengrai, 1 olandas, 1 chorvatas “ir netgi 2 rusai — tikras Babelio bokštas”. Dar surinkta truputis pinigų: “garsus anuo metu italų revoliucionierius Mazzini davė 400 svarų sterlingų, už kuriuos nupirktos trys patrankėlės.” Laivas “Ward Jackson” buvo beveik naujas, “stipriai pastatytas, su 300 arklio jėgų mašina ir 30

474 **Polska Jej Dzieje i Kultūra,** III, 414.

mazgų į minutę [sic! — KRJ] greičiu", bet kapitonas Robert Weatherley buvo ''menka asmenybė, kadaise pirkliavęs negrais", vėliau pasirodęs bailiu. "Nesuvaldomo lenkiško plepumo dėka" ekspedicijos ruošimas pagarsėjo spaudoje. Todėl rusai žinojo, jiems "netgi pavyko įsprausti savo šnipą, tulą Varšuvos žydą Tugendholdą, kuris Stepono Poleso pavarde sugebėjo sau laimėti tokį lengvatikio ir nepertoliausiai matančio Lapinskio pasitikėjimą, kad tasai paskyrė jį savo sekretoriumi". Lapinskis savo brošiūroje teisinosi, kad turėdamas Polesą arti savęs, "juo geriau galėjau stebėti, galų gale Londone jį naudojau tik menkos reikšmės darbams, kaip antai supirkinėti muzikinius instrumentus, sudaryti 12 muzikantų būrį, iš vokiečių kalbos į lenkų kalbą versti rikiuotės statutą ir pan., kur negalėjo naudoti šnipo talento."

Przyborowskis primena, kad "Materyały do Historyi powstania" V tome pp. 338 ir 370 yra Taut. Vyriausybės užuominos apie Polesą kaip šnipą. Esą tai "žuliko asmenybė: jisai pavogė deimantus iš žinomos aktorės graf. Hamilton, kuri ketino juos aukoti lenkų reikalui." Taigi, rusai žinojo apie visus pasiruošimus — ir, pora dienų prieš laivo išplaukimą, į Londono uostą įplaukė dvylika kanuolių apginkluotas rusų karinis korvetas ir nuleido inkarą šimto sieksnių atstume nuo lenkų laivo. "Mazziniui tarpininkaujant," Lapinskiui pavyko sugadinti rusų laivo mašiną ir tasai išplaukti tegalėjo porai dienų praslinkus po "Ward Jackson" išplaukimo. "Reikalas buvo tiek garsus, kad, kai Lapinskis galop kovo 25 d. išplaukė į jūrą, tai rytojaus dieną Berlyne Bismarkas skundėsi anglų atstovui", kad tas laivas "išplaukė prie Prūsų krantų su ginklais ir amunicija lenkų sukilėliams," o už poros savaičių Rusijos vicekancleris kng. Gorčakovas apie tai kalbėjo su lordu Napieru. Rusų ambasadai Londone pasirūpinus, Gravesendo muitinei buvo įsakyta patikrinti krovinį. Muitinės pareigūnas liepė atidaryti dėžes ir, radęs ginklų, pareiškė uždedąs ginklams areštą kaip karinei kontrabandai. Nulipdamas iš laivo, muitinės viršininko padėjėjas paliko laive du valdininku, bet "Lapinskis, nedaug galvodamas, pakėlė inkarą ir minėtus valdininkus iškeldino į krantą" Southend uoste — už ką vėliau kpt. Weatherley buvo nuteistas 50 svarų sterlingų bauda ir 10 svarų teismo išlaidų.

Rusų karo laivai dabar tegalėtų laivą pulti savo teritoriniuose vandenyse, bet Londone paliktas korvetas negalėjo vytis, o kiti rusų karo laivai buvo ledų surakinti Kronštadto ir Revelio (Tallinno) uostuose ir, pagal skaičiavimą, negalėjo pajudėti anksčiau balandžio vidurio. Užtat nuo Nimerzatės ir rusų sienos prie Palangos ligi Klaipėdos švyturio prūsai išdėtė Rytprūsių 4 grenadierių pulko ir raitelių patrulius, o Rusijos pusėje Palangon atvyko kazokų pulkas, pajūrį apstatė šešios pėstininkų kuopos ir kelios patrankos. Tarp Liepojos ir Klaipėdos patruliavo du rusų karo laivai.

Reikėjo veikti greitai, bet Weatherley delsė. Trečią dieną, laivui stabtelėjus Helsinborgo uoste, atvyko Michailas Bakuninas, "kuris turėjo ekspedicijoje dalyvauti su užsimojimu sukelti sentikius, mums jau pažįstamus Infliantų ir Kuršo burliokus. Jau patsai tokis sumanymas liudija, kokiu lengvu tikėjimu imtasi viso reikalo ir kaip menkais pagrindais buvo kuriama. ... tariamieji Bakunino santykiai su tais sentikiais, kuriais daug pasikliauta, buvo paprasta fikcija, vienas tų tremties nakties sapnų, kuriuos sapnavo mūsų ir ne mūsų revoliucionieriai ir kurie užtraukė tokias baisias, tokias kruvinas pasek-

mes", rašo Przyborowskis. Su Bakuninu atvyko ir Valerijonas Kalinka, vėliau tapęs kunigu ir istoriku, Švedijon atvykęs su kng. Konstantino Čartoryskio misija.

Helsinborge Lapinskis susilaukė dviejų nemalonių žinių. "Pirmoji buvo telegrama, kurią Bakuninas gavo iš Klaipėdos, pranešanti, kad Žemaitijos pakrantėse priešo jėgas papildė vienas šaulių batalijonas ir kelios šimtinės kazokų, kad laukiama dar daugiau kariuomenės, kad galop ten nieko nesigirdi apie sukilėlius." Aiškėjo nesusiderinimas su Sierakausko vėliau pradėtu žygiu, "bet taip visada būna kare, kur kombinuotas veiksmas prasideda iš dviejų tolimų punktų. Čia tas buvo juo natūraliau, kai tais punktais buvo iš vienos pusės Vilnius, iš kitos Londonas, skiriami didelių nuotolių ir neturį lengvo susisiekimo galimybių". Slegiantį įspūdį pagilino "Ward Jackson" vandens sugedimas. "Pasirodė, kad kpt. Weatherley sąmoningai tai padarė, kad privertus Lapinskį atsisakyti desperatiško žygio, juo labiau, kad Helsinborge vaikščiojo gandai, kad Rusijos Baltijos uostuose ledai staigiai pasileido ir tuo būdu išlaisvintas rusų laivynas galėjo jau jūroje padaryti galą" ekspedicijai. Toks ankstyvas atolydis, "pasitaikąs vos kartą per keliasdešimt metų, buvo viena tų nelaimių, kurias pati gamta atrodė statanti". Dideles laivo statines papildyt šviežiu vandeniu mažame uoste audringoje jūroje buvo neįmanoma. Tad nutarta vykti Kopenhagon patikrinti žinias apie atolydį ir pasiimti vandens. Deja, žinia pasirodė esanti tikra. Negana to, prie prūsų uosto Wolbergo buvo pastebėti rusų kariniai laivai, plaukią Kopenhagos pusėn. Reikėjo bėgti, "ir Lapinskis, matydamas, kad neįmanoma išlipti į Žemaitijos ar Kuršo krantus, nutarė tai padaryti Olando saloje, vos 145 jūrmylių atstu nuo Žemaitijos krantų, ten sukurti savo rūšies bazę ir iš ten vykdyti ekspedicijas į Žemaitiją." Lapinskis galvojo, kad bent kelios savaitės praeis, kol švedai bus rusų diplomatinės intervencijos priversti sukilėlius internuoti. "Bet ir tas sumanymas nuėjo niekais, kadangi Kopenhagoje kpt. Weatherley pasiėmęs jūreivius išėjo iš laivo ir daugiau nebesirodė", iš laikraščių patyręs, kad visi žino apie jūrinę avantiūrą ir iš Lapinskio išgirdęs, "kad rusų užpuolimo atveju jisai verčiau su savais susisprogdinsiąs ir priešui nepasiduosiąs."

Rusų pasiuntinys baronas Nicolai iš Kopenhagos telegravo Petrapilin apie "Ward Jackson" atplaukimą ir pareikalavo atsiųsti karo laivus lenkams stebėti ir vytis. Lapinskis ant greitųjų pasamdė saują danų jūreivių ir laivą nuplukdė į Malmo, Švedijoj, kur sukilėliai buvo entuziastiškai sutikti. Buvo padarytos rinkliavos — Švedijos karalius paaukojo 20,000 talerių, iš Hamburgo atsiųsta 3700 talerių, iš Danijos 6,000, iš Švedijos 4000, — viso 62,000 talerių.

Varšuvos "Valdžia" nebuvo patenkinta perilga Lapinskio viešnage Švedijoje ir "elgetavimu". 1863 IV 10 Gilleris rašė komisarui Demontavičiui, kad "ekspedicija Žemaitijon negali būti numesta ir privalo būti kaip nors įvykdyta", ragino panaudoti "visas priemones ir būdus, kad juo greičiau ir sėkmingiau į tėviškės krantus iškėlus ginklus ir žmones". Vyriausybė siuntė 2000 rublių: "nedera Švedijai rodyti savo skurdumo, reikia reikštis pajėgumo ir turtingumo svoriu" ir "jūsų situacija lėšų atžvilgiu privalo būti nepriklausoma, kad taptų rimta politinio reikšmingumo požiūriu", ragino Švedijoj surinktus pinigus panaudot švedams savanoriams verbuoti ir ginklams Lietuvai užpirkti. Bet Lapinskis nepaklausė ir toliau naudojo rinkliavas ekspedicijos reika-

lams. Negana to: jo laivas vos netapo gaisro auka, “o kas blogiau, stambus jame sukrauto parako kiekis galėjo visą uostą ir miestą sunaikinti, ir taip atsidėkoti švedams už jų vaišingumą. Ugnis pasirodė balandžio 12 d.; uždarai sukrautos anglys pačios užsidegė. Šį kartą Lapinskis ir jo valdiniai energingai griebėsi gelbėti ir laimingai užgesino gaisrą.”

Lapinskis nutarė slaptai persikelti į kitą laivą ir juo atlikti ekspediciją. Už garlaivį reikalauta 200 tūkst. frankų, tad už 6340 talerių buvo nupirktas nedidelis burlaivis “Emilia”. Jam besirengiant slaptai išplaukti jūron ir Kopenhagoje besiderant dėl “Emilios” pirkimo, jo pavaduotojas kpt. Tiškevičius įplukdė “Ward Jacksoną” į vidujinį uostą Malmoje, kad neišbėgiotų naujoji anglų įgula. “Švedijos vyriausybė negalėjo leisti, kad ginkluotas laivas ruoštųsi ekspedicijai į Rusiją, kuri tebesilaiko taikių santykių su Švedija. Be to, netoli nuo Istadto pasirodė rusų karo laivas, greičiausiai tas pats kreiseris, kuriam Londone buvo sugadinta mašina ir kuris regimai rodė piktas užmačias. Todėl švedų vyriausybė, ne be slapto ketinimo padėti lenkams sukilėliams, garsiai ir ostentacingai nutarė uždėti lenkų laivui sekvestrą. Ginklai buvo konfiskuoti, ir gegužės 28 d. Lapinskis vos su 42 karabinais ir tiek pat kardų išplaukė iš Malmo uosto į Kopenhagą, kur buvo nupirkta šiek tiek naujų ginklų ir jau burlaiviu ‘Emilia’ leidosi į jūrą. Dabar dalinį tesudarė 120 vyrų, o patsai Lapinskis plaukė tarsi į egzekuciją, neturėdamas jokios vilties... ’Jau pergerai žinojau sukilimo Lietuvoje padėtį, rašo jis savo pasakojime, kad turėčiau menkiausių pasisekimo iliuzijų. Vykau, sieloje sakydamas: Polonia morituri te salutant!’ Kai su tokia nuotaika ir su tokiu įsitikinimu imamasi veiksmo, tai aišku, kad tokį užsimojimą tenka laikyti bergždžių.”

Sierakauskas jau buvo nugalėtas ir negalėjo paduoti Lapinskiui rankos, "gi pati ekspedicija, neatvežant Lietuvon nei ginklų, nei žmonių, nei karinių reikmenų, iš viso neturėjo jokios prasmės.”

Lapinskis ketino priartėti prie Kuršių Marių ir ten išlipti “siaurame žemės ruože, skiriančiame įlanką nuo jūros priešais maudymosi įrengimą prie Klaipėdos. Tasai paplūdymis buvo nuo jūros nutolęs ketvirtadalį lenkiškos mylios, Lapinskis ketino jį užimti, paimti visas ten turimas valtis ir jomis nuplaukti į priešais gulintį kaimą, o iš ten žeme patraukti prie Lietuvos sienos, kuri buvo už kokios pustrečios mylios. Jis skaičiavo, kad visą tą operaciją bus įmanoma atlikti naktį, užmiršdamas, kad šiame sezone ten naktys yra trumpos ir netamsios. Vienas ekspedicijos karininkų, Malinowskis, pasiųstas patikrinti ar prie įlankos nesama kariuomenės ir gyventojams aiškinti laivo apsistojimą jūroje tuo, kad vairas nulūžo, sugrįžo su palankia žinia, jog maudymosi įstaiga dar neatidaryta, ginkluotą jėgą sudaro vienas žandaras, ir toje vietoje yra telegrafas. Pasiremdamas tomis žiniomis, Lapinskis sugalvojo turimomis dviem valtimis, kai užeis naktis, taigi apie 10 val. vakare, trimis kelionėmis dasigauti į krantą, susyk apsupti maudymosi įstaigą, kad niekas negalėtų pranešti į Klaipėdą, žandarą sulaikyti, telegrafą sugadinti, iš kaimyninio palivarko smurtu paimti arklius ir vežimus ir jais leistis prie Rusijos sienos, po to tuos vežimus atgal grąžinti, gerai apmokėjus. Nelaimei, temstant, ligi tol buvęs giedras dangus pasidengė debesimis ir, kai dvi valtys su pačiu Lapinskiu ir pirmuoju kelių dešimčių vyrų būriu nuplaukė nuo laivo, staigiai kilo audra, kuri vieną valtį apvertė ir, nepaisant suteiktos pagalbos,

19 vyrų nuskendo. Tatai taip paveikė nelaimingą tos desperatų saujos vadą. kad jis atsisakė mėginimo lipti į krantą, pasuko atgal į Gothlando salą, ir tuo pasibaigė ekspedicija, surijusi tiek kaštų, pastangų ir žmonių aukų. Lapinskis sugrįžo Londonan ir ten paleido savo dalinį, gi pats daugiau jau nebeiškilo į sukilimo istorinę estradą ir pranyko kasdienio gyvenimo pilkumoj."[475]

Po šio dalykinio nupasakojimo, kurį paremia ir dokumentai, susipažinkime su Augusto Sokołowskio atpasakojimu, pagrįstu raudonikio Vlado Mickevičiaus, didžiojo poeto Adomo sūnaus ir ekspedicijos dalyvio, duomenimis. Anot jo, "Taut. Valdžios pavedimu, ekspediciją Anglijoje organizavo Juozas Ćwierczakiewicz, o jam padėjo Herzenas, Mazzini ir Bakuninas. Mazzini parodė daug uolumo; jis ir jo bičiuliai pasisiūlė parūpinti italų laivą su kapitonu ir įgula, kuriais lenkai galėtų visiškai pasikliauti. Tačiau Ćvierčakevičius paklausė Herzeno patarimo ir pasamdė laivą Ward Jackson, priklaususi Londono bendrovei, kuri kontraktu įsipareigojo išlaipinti Žemaitijoj. Vadovybę šiam gerai ginkluotam 854 vyrų [visi kiti mini 180, britų laivybos pareigūnai minėjo "apie 200". — KRJ] daliniui prisiėmė Lapinskis, 'ilgo bastymosi apgadinta sąžine emigranto tipas'; laive buvo Taut. Vyriausybės komisaras Demontavičius, Vladas Mickevičius, kuris ryžosi leistis į Lietuvą, ir Armand Levy, turėjęs palengvinti santykius su spauda, lenkų pastangoms paremti. Visa tai buvo vykdoma be prideramo atsargumo. — į laivą lipančius savanorius anglų minios lydėjo plojimais (kovo 21), o Lapinskis savo sekretoriumi pasiėmė kažkokį Polesą, kuris, kaip vėliau pasirodė, neabejotinai buvo rusų agentas ir šnipas (Materyały, tomas V, p. 330). ... Po keturių dienų, Lapinskis užsuko į švedų uostą Helsinborgą, kur gavo telegramą su įsakymu, kad pirm negu leisis į tolimesnę kelionę, atsiųstų pasiuntinius pasižvalgyti.

"Mickevičius nuvyko į Stokholmą, paskui jį Bakuninas, vėliau Demontavičius su žinia, kad laivo kapitonas pabėgo, o Lapinskis valkiojasi po karčiamas ir geria.

"Esant tokiai apverktinai būklei, Mickevičius norėjo nušalinti Lapinskį iš vadovybės ir, pasidavęs Dievo malonei, toliau plaukti prie Žemaitijos, o kai Bakuninas tam pasipriešino ir patarė laukti, jis parašė protestą ir pareikalavo dimisijos. Taip iškilo nesusipratimai ir kivirčai tarp Mickevičiaus, Bakunino, diplomatinio agento kng. Konstantino Čartoryskio ir jo sekretoriaus Valerijono Kalinkos. Demontavičius kreipėsi į Taut. Valdžią, kuri įsakė vadovybėje palikti Lapinskį (Materyały, t. V, p. 176) ir jam įsakė kuo greičiausiai vykti prie Žemaitijos krantų.

"Tačiau tam jau nebebuvo laiko, kadangi, rusų pasiuntinio reklamacijos pasėkoje, švedų vyriausybė sekvestravo anglų laivą. Dalis savanorių su Lapinskui leidosi jūron. Čia juos užtiko audra, 24 (8 lenkai, 11 prancūzų, 3 italai, 2 šveicarai) nuskendo, likusieji sugrįžo į Švedijos krantus ir iš ten Anglijon. (Wł. Mickiewicz, Emigracya polska, p. 30.).

"Tatai įvyko birželio vidury, t.y. tada, kai netgi ta menkutė parama jau nebūtų pajėgusi atgaivinti Lietuvos sukilimo.

---

[475] **Dzieje 1863 roku,** III, 65-76. Tapgi žr. E. H. Carr, **Romantic Exiles,,** London 1949, 275, 440-444 — skelbia rusų ministerio kovo 19-25 pastangas Londone ir britų muitininkų pranešimą.

.. Petrapilyje didelės baimės sukėlė sąjūdis, pradėtas Infliantuose ir plintąs po Žemaitiją ir Lietuvą.

"Užgrobtų Lietuvos ir Rusios provincijų pozesija buvo, ir ligi šiol yra, carato galybės pamatas. Netekusi tų plačių plotų, Rusija grįžtų į Ivano Baisiojo laikus, nustumta nuo Vakarų, taptų azijine valstybe, netektų šiaurinio Juodosios jūros kranto, o su juo ir kelio į Konstantinopolį, galimybės siautėti po Balkanus ir pietinius slavus.

"Rusiškai valstybingumo idėjai, visai valdininkų armijai, iš lenkų bajorijos atimtais dvarais apdovanotiems dignitoriams, nesuskaitomai alkanai įvairių rūšių karjeristų miniai, tokia amputacija prilygtų katastrofai. ... išbujojo nacionalistinis užsidegimas."[476]

Diplomatinės korespondencijos rinkinio redaktorius, Dr. Adam Lewak, savo įvade pažymi, kad "Bakuninas dalyvavo Lapinskio ekspedicijoje į Žemaitiją kaip tiktai tikslu atžymėti rusų teises į anykštį sąjūdį. Ciniškai skelbė 'Myliu Lenkiją ir devynias kitas tautybes pirmykščios Lenkijos teritorijoj ir norėčiau, kad jos visos būtų nepriklausomos'. (W. Mickiewicz, *Pamiętniki,* II, 282). Kai kova jau merdėjo ir kai nuotaikos Rusijoj buvo užvaldytos Katkovo anti-lenkiškos propagandos, Herzenas prikišo sukilėliams klerikalizmą ir anti-socialines idėjas, susilaukdamas paneigimo netgi iš tokio demokrato, kaip kad Garibaldi. (A. Lewak, Corrispondenza polacca di G. Garibaldi, p. III.).[477]

Lewakas pažymi, kad Varšuvos Centr. Komitetas "Savo užsieninius santykius pagrindė dviem emigracijos srovėmis, Londono Lenkų Demokratine Draugija ir Paryžiaus liberalais, besitelkiančiais aplink žurnalą *"Przegląd Rzeczy Polskich".* Su jų talka veikė ginklų komisija, kurią suorganizavo Leonas Królikowskis. Užsienin pasiųstasis Centrinio Tautinio Komiteto narys Juozas Ćwierciakiewicz iš jų tarpo paskyrė sukilimo atstovus svetur. Tokiais agentais tapo Ordęga Paryžiuje, VI. Mickevičius Švedijoj ir Danijoj, Pranas Sokulskis Stambule ir Demontavičius vyriausybiniu komisaru žemaitiškai ekspedicijai. Gi jų darbų rezultatai pasirodė mažiau nei kuklūs. Nesugebėjo sukliudyti, o per neatsargumą dargi iššaukė Miłowicziaus ir draugų suėmimą Paryžiuje ir konfiskatą slaptų popierių bei pinigų, skirtų ginklams. V(iktoras) Hugo, Mazzini, Garibaldi, Kossuth ir Herzenas ryžosi tik atsišaukimams ir manifestams, šaukiantiems remti sukilimą ir raginantiems europinę revoliuciją.

"1863 m. balandžio mėn. Taut. Vyriausybė paskyrė kitus savo įgaliotinius užsieny, tačiau tie, kurie turėjo Centr. Taut. Komiteto paskyrimus, pasiliko ir nesiliovė veikę. Jų domenu buvo Lapinskio jūrinė ekspedicija su ginklais ir savanoriais į Žemaitiją bei Z. Milkowskio ekspedicija per Dunojaus Kunigaikštystes. Jų tikslas buvo atidaryti Lenkijai ... kelius į vakarus ir, sukėlus diplomatinį kivirčą, privesti prie karo, bent Švedijos, Rumunijos ir Turkijos prieš Rusiją. Abidvi demokratų vadovaujamos ekspedicijos apvylė, ir susimezgė kivirčų ir emigracinių vaidų židiniai, visų pirma Švedijoj ir Turkijoj. Centro Komiteto agentai, jaunesni, energingesni, turį ryšių su revoliucionieriais ir mažiau skrupulingi nei H6tel Lambert politikai, toliau tebesidėjo esą

---

476 Aug. Sokołowski, **Powstanie Styczniowe,** 245-246.

477 **Polska Dzialalność Dyplomatyczna,** I, XV-XVI.

sukilimo agentai. Nesidrovėjo pasireikšt prieš Taut. Vyriausyę ir jos valdinius atstovus ir tebekūrė nerimtus planus. Vl. Mickevičius ir J. N. Janowskis svetimoje spaudoje pasisakė prieš Čartoryskį. Demontavičius tarp lenkų kūrė suokalbi Prūsų kariuomenėje, pasiųstoje Danijon 1864 m."[478]

XXXIX. GINKLŲ KOMISIJOS

Kadangi Demontavičiaus-Lapinskio jūrinė ekspedicija žymia dalimi turėjo ryšio su Lietuvos apginklavimo problema, bus čia ne pro šalį apžvelgti ginklų pristatymo problemą drauge su Lapinskio ekspedicijos pasekmėmis.

Padlewskio pasiūlymu, raudonikių sudarytos ginklų komisijos nariais buvo gen. Juozas Wysockis, Cvierciakevičius, Vlodzimieras Milovičius, ir gen. Marijonas Liangevičius. Varšuvos Centr. Komitetas pasiuntė ginklų komisijai pinigų, viso 50 tūkst. rublių, kuriais Cvierciakevičius Londone ir Karaliaučiuje nupirko virš 4,000 karabinų ir dvi Whiteworth patrankas, o Liangevičius Genujoj pirko apie 5,000 senų prūsiškų ginklų. Tie ginklai buvo pasiųsti į Gothą ir Vieną, dalis jų teko Lapinskio ekspedicijai, ar kiti pasiekė kraštą — nežinia.

Po areštų Paryžiuje 1862 m. gruodžio mėn., Laik. Taut. Vyriausybė 1863 m. kovo mėn. komisijos darbus perkėlė į Lježą Belgijoje. Prūsų policijai suardžius grafo Dzialynskio komitetą Poznanėje, Lježas tapo ginklų komisijos būstine. Szelągowskis su sarkazmu pažymi, kad "Ginklų pirkimo komisija tapo Valdžiai nepatogių asmenų ištrėmimo vieta, todėl pasiuntimas komisijon į Lježą juokais reiškė išėjimą 'į senatorius'. Iš jų reikliausias buvo Varšuvos pirklys ir buvęs Miesto Delegacijos narys Juozas Kwiatkowskis, sukompromituotas [t.y. rusų atskleistas. — KRJ] dar prieš 1863 m. ir todėl gyvenęs svetur, Vienoje. Jo transportai visada pasiekdavo paskyrimo vietą, ir apyskaitos buvo tikslios. Kitus transportus kelyje pagrobdavo įvairios vyriausybės, kartais patiems pristatytojams paskundus." Szelągowskis naudoja žodį "dostawców" ir nėra aišku ar dėmesy yra turimi ginklų pardavėjai-pristatytojai, ar pervežėjai-pristatytojai. Šautuvo kaina su pristatymu siekdavo ligi tūkstančio lenkiškų auksinų. Pagal Karolio Majewskio parodymus rusams, 1863 m. liepos mėn. pradžioje daliniai Karalystėje turėjo 13,000 karabinų, neskaitant "kita tiek" kitų šaunamųjų ginklų. Taigi tas kainavo 13 milijonų auksinų. Ginklų transportus užgrobdavo ir prūsai ir austrai. "Apskaičiuojama, kad vos kas aštuntas karabinas pasiekdavo kraštą. Ligi rugpjūčio pabaigos prūsai atėmė 3,000, o austrai 8,000 gerų ginklų. Iš Galicijos atžygiavusių dalinių likučiai dažniausiai pakrikdavo be mūšio, numesdami ginklus, taip kad 26,000 kalibrinių ginklų atiteko į maskolių rankas. Beveik visi kazokų pulkai buvo apginkluoti mūsų 'enfieldais' arba belgų ar austrų štuceriais. Paviršutiniškai skaičiuojant, 37 milijonai auksinų buvo numesti balon." Savo teigimui pagrįsti Szelągowskis cituoja laikraščio "Ojczyzna" 1864 V 17 nr. 51, kad per pirmąjį 1863 m. pusmetį austrai ir prūsai konfiskavo iš viso 70,000 karabinų, neskai-

478 **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, XVI-XVII.

tant revolverių, pistalietų ir kertamųjų ginklų bei dalgių. “Tai ginklai 100,000 vyrų kariuomenei apginkluoti. Vien Poznanės tvirtovėje buvo sukrauta 20,000 karabinų (žr. *Neue Preuss. Ztg.* nr. 101).”[479] Przyborowskis pažymi ginklų supirkinėtojų kelionių brangumą. Ne visi agentai pasižymėjo “energija ir sąžiningumu” — vienas agentas Londone “ginklams pirkti skirtus pinigus atidavė mazzinistų demonstracijos fakrikantams.” Anot jo, “svetur pirktas šautuvas, su pervežimu, kaštavo 30 rublių.”

Dar prieš tapdamas sukilėlių diplomatiniu agentu svetur, kng. Vladas Čartoryskis 1863 III 30 ragino Varšuvos Centr. Taut. Komitetą sukurti ryšininkų tinklą, “punktus” Krokuvoje, Lvove, Torunėje ir Tilžėje telegramomis pranešinėti, “kad Vakarai nenutraukiamai sužinotų apie kiekvieną sukilimą ir kiekvieno dalinio susikovimą.”[480] Baltukai ginklų supirkinėjimo ir pristatymo darban jsijungė dar prieš apsisprendimą dalyvauti sukilime. Ir Varšuva dar 1863 IV 28 raštu įspėjo Čartoryskį, kad jis bus skiriamas diplomatiniu agentu ir paskyrimą atveš Jeronimas Kenevičius. Kitame tos pačios dienos rašte Varšuva nusiskundė, kad “Ginklų stoka šiandien yra vienintelė kliūtis, neleidžianti sukilimui plėstis tiek plačiai, kek visos tautos moralinė jėga ir įkarštis galėtų jį praplėsti,” ir ginklų parūpinimas bus pirmoji jo prievolė. “Tik ketvirtadalis sukilėlių turi ginklus, prilygstančius tiems, kuriais priešas žudo mūsų karius.” Čartoryskis buvo prašomas pranešt ir apie paskolos užtraukimo galimybes.[481]

Balandžio galop Varšuva nutarė Lježe sudaryti aukščiausią ginklų komisiją ir darbui derinti pasiuntė įgaliotinį Leoną Krolikowskį, kuris ligi tol su Guttry tvarkė ginklų pirkimą ir pristatymą Poznanijoj. Dalinių vadams buvo įsakyta nebepirkti ginklų iš “liverantų”, bet juos gauti per Valdžios paskirtus agentus — Lietuvos kaimynystėje buvo po agentą Įsrutėje ir Karaliaučiuje. 1863 IV 10 Varšuva rašė savo įgaliotiniui Juozui Demontavičiui Švedijoje: “Tautinė Vyriausybė įsako ir visus ragina veikti sutartinai, vengti bet kokių intrygų ir savitarpio pasikasimo ir santykių paveržimo ... privalu panaudoti visas sroves, visus norus ir santykius... Šalinimas to, kas Čartoryskio asmenyje gali būti kenksminga dėl jo politinių pažiūrų, priklauso Vyriausybei, gi Jums priklauso kuoveikiausiai išsiųsti ekspediciją į Žemaitiją.”[482] Visais pagrindiniais klausimais užsienyje dabar sprendė kng. Vladas Čartoryskis, baltukas Karolis Ruprechtas ir raudonikis Juozas Ordęga, o ginklų klausimus svarstant — dar Aleksandras Guttry ir Leonas Krolikowskis.

Dar netapęs diplomatiniu agentu, Čartoryskis 1863 V 4 ragino suderinti visus diplomatinius veiksmus ir nusiskundė trintimi Stambule ir kitur. “Švedijoje irgi daug laiko ir darbo sueikvojama, kadangi p. Demontavičius, pasiremdamas Taut. Vyr-bės nutarimu panaikinti visokias agentūras, pakartotinai paneigia kng. Konstantinui (Čartoryskiui) ir ponui Kalinkai teisę pasireikšti (mūsų) reikalo vardan. Laimei, Švedijoje ir vienos, ir kitos pusės žmonės yra rimti, padorūs, kuriuose atsižvelgimas į reikalo labą kuriam laikui prislopina nesusipratimus. P. Demontavičius atliko didelį patarnavimą, iš

[479] **Polska Jej Dzieje i Kultūra,** III, 429.
[480] **Polska Działalność, Dyplomatyczna,** I, 253.
[481] Ibid., 1,110.
[482] **Polska Działalność, Dyplomatyczna,** I, XXIII.

Stokholmo nušalindamas p. Vladislovą Mickevičių, ir iš viso yra tolerantas, aiškių pažiūrų žmogus. O vis tik, kai nepaisant to ir kad abiejose pusėse yra tokie rimti ir uolūs žmonės, sunku yra išvengti susierzinimų ir nesmagumų, tad juo labiau ryškėja reikalas galutinai sutvarkyti santykius šiame punkte, kaip ir daugelyje kitų vietų." Kai dėl ginklų pristatymo, tas būtų įmanoma, jei bus pinigų. Čartoryskis rašė, kad, sukilimui prasidėjus, jisai surinko "iš pažįstamų" 80,000 frankų ir tais pinigais į Krokuvą pristatęs ginklų ir savanorių. Panašiai padėjęs ir Poznanijai, iš ten gavęs lėšų. Bet dabar pinigų pritrūko. Prancūzų laikraščių gaunamos aukos perduodamos Juozui Ordęgai, "kuris persiuntė generolui Wysockiui — taip mane užtikrina, nes aš suprantamai negalėjau reikalauti paaiškinimų" iš asmens, veikiančio Vyriausybės vardu. Ir "vakar man buvo pasiūlyta pristatyti 15,000 austrų kalibro šautuvų į Augustavo ir Plocko sritį, jei užtikrinčiau, kad siuntos bus paimtos vietoje, kad nebus nereguliarumų. Pristatytojas nori savo rizika (kaip ir anksčiau) pristatyti į jam nurodytus punktus, kad tik ten reguliariai priimtų ir duotų pakvitavimus, kuriuos pristačius bus jam Paryžiuje išmokama."[483]

1863 V 15 raštu Varšuva oficialiai rašė savo naujam diplomatiniam agentui Vlad. Čartoryskiui, kad ginklų pristatymui derinti atsiunčiamas Leonas Królikowskis, kuris turįs su juo susitarti dėl veiksmų. Ginklų pirkimui ketinama paskelbti 20 mil. auksinų vidaus paskolą trijų serijų lakštais, bet raginama ir svetur rinkti aukų bei ieškoti paskolų. Aptariami ir pasiūlymai vengrų bei Menotti Garibaldžio tarptaut. legijono klausimais, bei pridedamas 1863 IV 28 laiško Kossuthui nuorašas "žinomam panaudojimui" — laiške prašoma lenkams pavesti ginklus, kuriuos 1859 m. Napoleonas III Rumunijoj sukrovė būsimos vengrų revoliucijos reikalams.[484] Jeronimo Kenevičiaus suėmimas Rusijos pasienyje sukėlė painiavų. Pradžioje manyta, kad suimtas Królikowskis, bet po trijų dienų, birželio 10, Varšuva jau rašė, kad Paryžiun vykstąs Leonas Królikowskis turi visišką pasitikėjimą ir paaiškins savo misiją.[485] Birželio 8 Čartoryskis prašė Varšuvą paskirti savo vyriausią komisarą prie diplomatinės agentūros ir sustabdyti daugelio įvairių misijų važinėjimą svetur, "ar tai Taut. Vyriausybės vardu, tai iš Lvovo, tai iš Lietuvos, ir t.p."[486]

Birželio 14 Varšuva pakartojo prašymą skubiai parūpinti 15,000 šautuvų, kurių 9,000 galima tuojau pristatyti į nurodytas vietas Prūsų pasienyje — veikiausiai Liettuvos reikalams, kadangi priede siunčiami Kosto Kalinausko "Mužyckaja Prauda" numeriai, rašte vadinami "Pisma Jaška Hospodara z pod Wilna", ir rašoma apie valstiečių dalyvavimą sukilime. "Mūsų žmonėse, ypač dabar kaimo gyventojuose, valstiečiuose kasdien atbunda stipresnis patriotingumas, auga didesnis įkarštis kietai kovai su maskoliais. Valstiečiai apgula dvarus, pakelėse stabdo mūsų tautinius pareigūnus ir karinius viršininkus, prašydamies vesti juos į kovą už tikėjimą ir Tėvynę. ... Pasitaikė, kad beginkliai savanoriai nenori eiti namo, pasilieka su daliniais ir kautynių metu nesudaro pagalbos, neteikia jėgos, bet atbulai. To priežastis yra ginklų stoka. Todėl ginklų pristatymas yra patsai svarbiausias ir opiausias uždavi-

[483] **Polska Działalność, Dyplomatyczna,** I, 256-7.
[484] **Ibid.,** 1,114-116.
[485] **Ibid.,** 1,119-120.
[486] **Ibid.,** I, 276.

nys.. ,"[487] Birželio 24 Varšuva rašė Paryžiun: "Pilieti, pavesk agentūrai Švedijoje vystyt juo stipriausią energingą veiklą ginklais, amunicija ir savanoriais aprūpinti karžygišką Lietuvą, šianden koovojančią su laukiniausiu ir žiauriausiu iš barbariškų priešų."[488]

Birželio 29 Taut. Vyriausybė posėdyje nutarė ir pranešė Čartoryskiui, kad agentu Švedijoje skiriamas pil. Valerijonas Kalinka, o Turkijoj plk. Vlad. Jordanas. "Ginklams Švedijoje pirkti ir Žemaitijon siųsti, atitinkamoji Vadyba padarys potvarkius ir atsiųs tam reikalingus pinigus, drauge bus įsakyta, kad vienas pasitikėjimą ir atitinkamas kvalifikacijas turįs Žemaitijos pilietis kuo skubiausiai būlų pasiųstas Švedijon šiuo reikalu susiprasti su tenykščiu agentu."[489]

To rašto dar negavęs, Čartoryskis birželio 30 skundėsi Varšuvai: "Tuo tarpu skaitlingi vyriausybiniai agentai Stokholme, Londone ir Rytuose visur veikia savarankiai, o prisidengdami Taut. Vyr-bės įgaliojimais pavojun stato viską, ką ligi šiol pavyko paruošti; visur įtardami kurią nors srovę, vadinamąją baltą arba aristokratišką, svarbiausias pastangas skiria sukoneveikti asmenis, kuriuos jiems patinka tai srovei priskirti, paneigiant jiems bet kokį iš Vyriausybės pusės pasitikėjimą ir kiekviename žingsnyje sukryžiuojant pradėtus darbus. Rytuose veikia komitetas, save vadinąs revoliuciniu ir teigiąs, kad jis yra vienintelė tautos valdžia. Dėlto nei vienas gerai apgalvotas ir reikalui labai naudingas projektas negalėjo būti įgyvendintas. P. Lapinskis yra išsiųstas Anglijon, tačiau p. Dįemontavičius] pasiliko Švedijoj vyriausybinio įgaliotinio vaidmeny. Norėdamas sau suteikti didesnę reikšmę ir sužadinti gyvesnę simpatiją, jis pagarsino, kad žemaitiškai ekspedicijai jis panaudojo savo lėšas, ir kad tiktai ginklai iš tų lėšų buvo sekvestruoti Malmöje; tuo būdu, primetęs privačios nuosavybės pobūdį, padarė neįmanomu, o mažiausiai labai sunkiu, dalyku tuos ginklus panaudoti bendriems reikalams, kas būtų buvę įmanoma be tokio teiginio. — švedų spaudoje jo užvestoji polemika iškelia viešumon įvairius nešvarumus, galop buvusiojo ekspedicijos sekretoriaus, dabar kalėjiman patupdyto už apgavystę, iš anksto garsinamoji brošiūra [St. Tugendhold, *Tio dagar i Warschau,* Stockholm 1864, p. 82.], aiškinanti pasauliui visai ne pavyzdingą vidujinę ekspedicijos istoriją, visa tai susilpnino simpatiją ir pagarbą, kokią turėjome toje šalyje, turbūt mažiausiai revoliucingoje iš visų. ... Bendrai, visa ta demokratinė agitacija, kuria verčiasi įvairūs agentai, prie nieko negali privesti nei Švedijoje, nei Anglijoje, kadangi tose abiejose šalyse ji neturi pamato, ant kurio galėtų pasiremti, gi mūsų veikla, kad ji būtų sėkminga, privalo būti visur vienalytė, vedama nustatyta kryptimi ir atitinkanti vietos sąlygas; tai tegalima atsiekti tik aiškiai nustatant visų valdžios organų užsienyje atribucijas ir visoje tarnyboje įvedant tikslią tvarką. Be tokio susitvarkymo, padori užsieninė tarnyba bus neįmanoma, ligšioline energija ir nuosaikumu laimėtas Taut. Vyr-bės svoris ir žymi dalis šiandien mus gaubiančio žavesio susiūbuos."[490]

---

487 **P. Dział. Dyplom.,** I, 125.
488 **Ibid.,** 1,132-133.
489 **Ibid,,** 1,136-137.
490 **P. Działalność Dyplom.,** I, 284-5.

Varšuvinė pogrindžio valdžia ligi šiol nedrįso viešai paskelbti, kad baltukas kunigaikštis yra jos vyriausias diplomatinis agentas pagrindinėms Vakarų valstybėms. Ligi šiol prieš Čartoryskį Paryžiuje viešai polemizavo ir veikė Mieroslavskis, Vlad. Mickevičius ir radikalai, Stokholme Demontavičius kovojo prieš kng. Konstantiną Čartoryskį ir Kalinką; Konstantinopoly Sokulskio ir Milkowskio vadovaujami "demokratai" pykosi su plk. Jordanu. 1863 VII 12 raštu varšuvinė vyriausybė rašė savo atstovui Paryžiuje: "Žinios apie vaidus Paryžiuje, Stokholme ir Stambule, pasiekiančios mus iš įvairių šaltinių, čia sutinkamos su pasibjaurėjimu. Argi visada turėtume savo neišmintimi ir liurbiškumu gadinti netgi mums palankiausius šansus? Emigraciniai vaidai privalo nutilti, kitaip emigracija užsitarnaus iš Tautos sugėdinimo ir prakeikimo. — Žinant jūsų kunigaikštiškos malonės patriotingumą, Taut. Vyrbė tikisi, kad, pilieti, neleisi tremties gyvenimo kartiems nepasitikėjimo ir kivirčų vaisiams nukreipti tave iš naudingos veiklos kelio. Tas pasiaukojimas apsimokės patarnavimais, kokius jūsų kngt. malonė nesvyruodamas suteiksi Tėvynei, ištverdamas ligšiolinėje savo veikloje." Varšuva žadėjo iš savo pusės padaryti visa, kad palengvinus jo pobūdį, ir kreipė dėmesį į reikalą nenušalinti ir telkti "vietines simpatijas, būtent ir demokratinę opiniją" Turine ir Šveicarijoj, ir tas vietas aprūpinti pavesta Ordęgai. "Galop Taut. Vyr-bė valdiniame laikraštyje paskelbs Jūsų Kng. Malonės paskyrimą, ir pridės trumpą pastabą, kuri turi sutvirtinti pasitikėjimą tamsta ir nušalinti priešiškumą ir vaidus. — Vienkart pilietis Demontavičius gauna dimisiją."[191] Liepos 13 d. raštu Čartoryskis buvo įgaliotas "derėtis su kuo reikia" naujoms jūrinėms ekspedicijoms organizuoti."[192] Turėta dėmesy ekspedicijos į Odesą.

Liepos 14 Čartoryskis pranešė, kad kng. Konstantinas turėjo grįžti iš Švedijos. "Laikinai ten paliktasis p. Kalinka, patyręs, kad ten esant p. Demontavičiui jis nepajėgia nieko naudingo nuveikti, irgi nutarė išvažiuoti iš Švedijos. ... jau yra kelyje ... negaliu jam pasiųsti Taut. Vyr-bės mandato (jį skiriančio) agentu Švedijoje. Bet kadangi ginklų reikalas šiandien turi didžiausios reikšmės, tai jam atvykus Paryžiun tuojau išsikalbėsiu su juo ir neabejoju, kad, reikalui esant, jis tučtuojau grįš Švedijon, jei ginklų pristatymas iš ten dar yra įmanomas." Jis siūlė "nuolatinę agentūrą Švedijoje patikėti kng. Konstantinui Čartoryskiui, o ponui Kalinkai, kai jis šiuo atveju sutvarkys ginklų reikalą, leisti čia sugrįžti" darbams Paryžiuje.[493]

Liepos 26 Varšuva išsamiai pasisakė dėl srovinių vaidų. Ji rašė Čartoryskiui: "Tau, pilieti, yra žinoma, kad Taut. Vyr-bė ligi šiol visą savo veiklą pagrindžia sutelktiniu veikimu visų srovių ir asmenų, kurie yra pasiruošę tarnauti tautos reikalui... Krašto viduje tasai siekinys gauna pilniausią paramą. Kasdien ... Taut. Vyr-bė turi progos įsitikinti patriotiška abnegacija, kurios dėka visuomeniniai ir politiniai skirtumai nyksta ir susilieja į vieną Tėvynės meilės jausmą ir jai nepriklausomybės siekimą.... buvo pranešama, kad agentūra Švedijoje sukilimą vaizdavo kaipo 'kruviną demonstraciją, turinčią tik vesti į derybas', kad J. K. malonybė jokiais reikalais nesusipratai su pil. Ordęga ir tt., ir tt. Tėvynės meilės vardan, Taut. Vyr-bė maldauja J. K. ma-

491 **P. Działalność Dyplomat.,** 145-147.
492 **Ibid.,** 1,147.
493 **Ibid.,** 1,293.

lonybę, kad, kiek įmanoma, taupydamas pavydo atžvilgius, nenormalios dalykų padėties skatinamą savimylą, ypatingai ištrindamas bet kokį savo asmeninių įsitikinimų savitumą, panorėtum visomis jėgomis stengtis sukurti savitarpio pasitikėjimą ir nuoširdų visų senųjų srovių bendradarbiavimą visuotiniam tautiniam darbui, be kurio nėra mums išganymo. — Vienas iš įkyrių kenksmingos senųjų srovių įtakos pavyzdžių yra intereso vedimas Švedijoje. Viena nesusipratimo priežastimi čia buvo pranešta ta aplinkybė, kad J.K. malonybės aplinkoje buvo atsiliepiama (ir rašoma) apie mūsų sukilimą kaipo apie 'kruviną demonstraciją, turinčią tiktai vesti į derybas'. Reiškimas tokių nuomonių, piktinančių demokratinę opiniją ir netgi įžeidžiančią tautinę savigarbą, ypač pasisakymas svetimiesiems, būtų archi-nepolitinis dalykas. Tatgi teikis j. k. malonybė stropiai budėti, kad panašios nereikalingos teorijos negadintų geros santaikos, ir bendrai vengti bet ko, kas mūsų bylą statytų prieštaraviman su tautų teise ir su demokratybės atstovais. — Berods negalima abejoti, jog pil. Demontavičius, valdinis komisaras švediškai ekspedicijai, savo įgaliojimų ribas praplėtė, ką, žinoma, lengvai galėjo versti jo priverstinė viešnagė Švedijoje. Pil. Demontavičius griežčiausiai paneigia, kad jis teigęs, jog ekspedicija buvusi daroma jo lėšomis. Vienok, kad nušalinus dvišakį išsiskyrimą veikloje, Taut. Vyr-bė duoda pil. Demontavičiui kitokį paskyrimą. Kiek Taut. V-bei yra žinoma, jam tarpininkaujant darytoji įtaka vietinei opinijai atrodo nebuvusi nenaudinga. — J. k. malonybės agento Švedijoje dėmesiui drauge nurodome reikalą užtrinti visas skirtumų žymes ir ypatingai trokštame, kad, prieš pil. Demontavičiaus išvykimą iš Švedijos, kng. Konst. Čartoryskis iš savo pusės parodytų palankų taikinantį nusiteikimą, kad Švedijoje iš to susidarytų įspūdis apie vieningumą veiksmų tautiečių iš įvairių buvusių srovių. Iš kitos pusės pil. Demontavičius yra raginamas, kad jo kng. malonybei jisai parodytų pripažinimą, priderantį T. Vyr-bės agentui. — Tokia išeitis yra būtina jau vien todėl, kad kng. Konst. Čartoryskiui teks sutvarkyti kai kuriuos interesus, bendradarbiaujant su pil. Demontavičium, būtent: 1)
... pil. Pulmano 16,000 talerių paskola... 2) Kpt. Wilken vadovaujamas transporto laivas pasiliks Ginklų Komisijos Lježe žinioje... 3) Kiek T. V-bei yra žinoma, j. k. malonybės agento Švedijoje santykiai ligi šiol ribojosi aristokratiniais sluogsniais, ir nebuvo vystomos pastangos paveikti viešajai opinijai. T. V-bė mano, kad yra naudinga ir būtina švedų piliečių didžiumos tarpe palaikyti simpatiją mūsų reikalui. O kadangi kiekviena srovė privalo turėti geros nuovokos ir rimtų asmenų, tikrai nebūtų sunku išlaikyti santykius su pažangios srovės atstovais ir tatai ypatingai rekomenduojama agentui. Kelių mėnesių viešnagės metu pil. Demontavičius užmezgė santykius, kurių palaikymas galėtų būti reikalui naudingas. Tat agentas Švedijoje teperima tuos santykius ir kuo naudingiausiai juos tesunaudoja."[494]

Vl. Čartoryskis VII 24 rašė Varšuvon, kad Anglijoje arba Švedijoje perkami ginklai "gali būti saugiai ir slaptai perkrauti į laivus prie Švedijos krantų ir pristatyti prie Žemaitijos kranto. Tereikia pinigų ir žmogaus, kuris Žemaitijoj bus pasiruošęs juos priimti."[495] Rugp. 4 jis papildomai rašė: "Maskvai

[494] **P. Działalność Dyplomatyczna,** I, 156-159.
[495] **Ibid.,** 1,301.

apsunkinus bet kokį susisiekimą žeme ir tvirtai apstačius Prūsų sieną, atrodo, jog karžygiškai Lietuvai sėkmingai padėti neįmanoma jūros keliu, ir tai — ginklus pristatant su žymesniu vyrų daliniu. Čia būtų įmanoma tai daryti, bet tik su stambių lėšų talka. Jų trūkumas viską apvilia... Šiandien čia esama galimybės, apie kurią paliudys smulkmenas žinąs p. K[arolis Ruprechtas], suorganizuoti ekspediciją, kuri galėtų rimtai paveikti Lietuvos likimą, bet tam reikia kelių milijonų. Užsienio aukos labai kuklios... šiandien pasitaikanti proga nepasikartos, o ją praleisti būtų didelė ir neatlyginama skriauda, kadangi, kaip pasakoja čia atvykstantieji asmenys ir dargi pakrikdytų dalinių vadai, be stiprios pagalbos Lietuva neatlaikys ilgiau kaip kelias savaites, ilgiausiai porą mėnesių." Kalinka siunčia atskirą pranešimą, ''kuris nauja šviesa nušvies tenykščius santykius (Švedijoj)... Simpatijos ten mums gyvos, o jei kuriam laikui nusilpo, tai tą tenka priskirti tiktai ilgesniam žemaitiškos ekspedicijos pobūviui ir tos ekspedicijos dalyvių sukeltai polemikai spaudoj."[496]

Varšuva rugp. 17 į tai atsiliepė, smerkdama Vlad. Mickevičių "už žalingus pareiškimus" ir tęsė: "Nuo dabartinio karo pradžios ir prieš tai, tautinis iždas negavo jokios piniginės paramos iš vaivadijų Lietuvoje, Rusioje, Galicijoje ir gretimoje d. Poznanės k-tėje nei aukų vardu, nei mokesčių sąskaiton. Tik neseniai iš Vilniaus gauta 13.333.10 lenk. auksinų. Netgi vietinių administracijų reikalams, seniau ir dabar, lėšos sunčiamos iš Vyriausios Tautinės Kasos. Tas nereiškia, kad tos vaivadijos neneša naštos, anaiptol, ypač Lietuva ir Žemaitija didelėmis pastangomis ir kaštais išlaikė ir ligi šiol pagal galimybės saiką išlaiko visai nesilpnus dalinius, ne kaip Muravjovas norėtų vaizduoti. Žymiai menkesne proporcija, bet irgi sukilimui stiprinti, buvo pakeliamos išlaidos Valuinėje, Podolėje, Ukrainoje, d. Poznanės k. ir Galicijoje. Dėl tų priežasčių vyriausiąją tautinio iždo kasą tiek apsunkino stambios išlaidos, kad šiuo metu nepajėgia pakelti kelių milijonų išlaidų vien Lietuvai ir Žemaitijai; dėl tos pačios priežasties ir laivui nupirkti negali duoti lėšų; kadangi iš tiesų bus sunku, o gal ir neįmanoma, savomis jėgomis sukilimą Lietuvoje ir Žemaitijoje palaikyti tinkamam svoryje, ir kadangi projektuojamas laivo pirkimas tikrai būtų naudingas, yra būtina dėti visas įmanomas pastangas, kad atskirai komisijai patikėtos finansinės operacijos būtų juo veikiausiai ir sėkmingiausiai įgyvendintos. ... ir pirmutinės pajamos ten skirtinos kaip tiktai sukilimui Lietuvoje, Žemaitijoje kelti, ir laivui pirkti."[497] Rugp. 10 Varšuva buvo parašiusi Paryžiun: "6. Jei ginklai galėtų būti agentūros Švedijoje pristatyti, reikia tikėtis, kad galės vykti ginklų priėmimas per įgaliotą asmenį. Tuo tikslu Taut. V-bė jau davė potvarkį Vadybai, ir be to, Lietuvon pasiųstas buvęs sekretorius [Aweyde?l, kurio pareiga bus tą dalyką sutvarkyti."[498]

1863 IX 4 Varšuva rašė Paryžiun, kad ji gavo žinių apie Lietuvos atstovą lenkų komitete Paryžiuje, Taut. V-bės agentą ginklams pirkti, Achillesą Bonoldį. Tos žinios "turėtų vesti prie jo atsistatydinimo iš Komiteto, netgi su garsu. Taut. V-bė to nedaro tik skandalui išvengti, ir tenkinasi paprastu jo atleidimu iš Komiteto, apie ką bus padaryti potvarkiai ir minėtam pilie-

496 **Ibid.,** 1,306-307.
497 **P. Działalność Dyplomatyczna.,** I, 171-2.
498 **Ibid.,** 1,164.

čiui ir Komitetui." Taipgi persiųsti potvarkiai ginklų pirkimo agentams Lježe, Londone ir Paryžiuje (Bonoldi), "iš pastarųjų trijų pareikalauk sąskaitų, įrodymų ir paaiškinimų ... galimai greičiau."[499] Į tai Čartoryskis IX 13 rašė: "15) — Karo skyriaus potvarkį ginklų pirkimo reikalu persiunčiau adresatams; pil. Dluskis-Jablonauskis (šifru) dabar yra Lježe, kur jis atvyko pagal Lietuvos Vadybos seniai jam suteiktą leidimą aplankyti senutę ir aklą motiną [t.y. ginklų pirkimo ir pristatymo reikalais]. Jis ketina greit sugrįžti; kai tik atvyks, arba sąskaitas atsiųs, jos bus tučtuojau persiųstos T. V-bei. Apie jo ir pil. Aleks. Guttry [faktinai Kar. Ruprechto] sąžiningumą esu stipriausiai įsitikinęs."[500]

Przyborowskis teigia, kad Guttry ir Krolikowskio vadovaujamoji vyriausioji komisija ginklams 1863 m. balandžio-rugsėjo laikotarpyje gavo 12,137 talerius ir 901,985 frankus, už kuriuos nupirko 30,000 karabinų, kurie buvo per Potsdamą, Berlyną, Magdeburgą, Leipcigą ir Drezdeną persiųsti į krašto pasienį kaip "cukrus, alyva, raudonas vynas ir kt.", deja, "retai pavykdavo per Prūsus laimingai pravažiuoti." Zdzislavas Janczewskis savo parodymuose teigė, kad vien karabinų sukilimo laikais buvo pirkta 76,000 — prūsai ir austrai užgrobė apie 42,000, kiti 32,000 pateko į kraštą, kur maskoliai pagrobė 15-18 tūkstančių. "Jau liepos mėn. Vyriausybė apskaičiavo, kad konfiskuota 40,000 šautuvų. Pagal kitus, prūsai užgrobė 60,000." Liepos mėn. sukilėlių rankose buvo tik 13,000 šautuvų. Esą, Majewskis buvo pasiuntęs Dzialynskį Leipcigan ir Drezdenan apžiūrėti "netinkamus" ginklus. To pasėkoje "Guttry iškėlė Lježe bylą prieš Lemairą, kad ginklai negeri", anas įrodė, kad ginklai geri. Tasai skandalas prisidėjo prie tos vyriausybės griuvimo rugsėjo mėn.[501]

Przyborowskis pažymi, kad Prūsuose vietinės Vadybos karinės sekcijos vedėjas "Maciek" sudarė santykius su komisija Lježe, atidarė kelius, paskyrė agentus, ir jau 1862 m. gruodžio mėn. pradėjo ateiti siuntos. Mokytojo Kazim. Schultzo agentūra Karaliaučiuje buvo ypatingai veikli: nuo 1863 m. rugpiūčio 1 d. iki metų galo ji pristatė Lietuvon ir į Augustavo-Plocko sritį arti 800 šautuvų, apie 600 kardų, virš 300 pistalietų, 211 kavalerijos karabinų ir kt. reikmenų. Daug vargo svetur turėta su Mieroslavskiu, kaipo "generaliniu organizatorium". Jis visur paskyrė savo agentus, kurie veikė atskirai nuo visų kitų organų, užtat nuolat kildavo ginčų ir maišaties. Tokių agentų buvo 7 — vienas Žemaitijai, vienas Rytprūsiuose Žemaitijos ir Sūduvos sukilimo reikalams. Anot Przyborowskio, "Rugsėjinė vyriausybė, sudaryta iš Falstafiškų 'generolo Liudviko' asmenybės garbintojų" ultra-raudonikių, norėjo nustatyti "pastovų karinį planą, paremtą tikruoju ir nemelagingu krašto jėgų rodikliu, eiti prie tam tikro gerai apgalvoto rezultato, kas ligi tol vykdavo palaidžiai, pripuolamai ir be iš anksto nustatyto siekinio."

Bėgdamas užsienin, Stan. Frankowskis nusivežė Mierosławskiui siūlymą 1863 m. spalio 14 d. Lježan sukviesti karinį pasitarimą, kuriame dalyvautų generolai Taczanowskis, Krukas-Heydenreich, Bosak-Hauke ir Różyckis, ir Taut. V-bės įgaliotinis. "Rugsėjiečiai" žadėjo į Mieroslavskio rankas sudėti

499 **P. Działalność Dyplomat.,** I, 189-190.
500 **Ibid.,** 1,348.
501 **Dzieje 1863 r.,** V, 21-24.

didžiausius išteklius ir veikimo laisvę. Suvažiavimas neįvyko, kadangi rugsėjinė valdžia "po mėnesio pusiau pamišėliško blaškymosi" krito, o Mieroslavskis nesiliovė sau reikalavęs vyriausiojo vado valdžios ir, per savo įgaliotinį, dalyvavimo pačioje valdžioje. Tuo įgaliotiniu turėjęs būti Jonas Kurzyna, nes patsai "iš mirusiųjų prisikėlęs vadas" neketino "savo brangią gyvybę statyti Sibiro ar kartuvių grėsmėn." Trauguttas, kaip žinome, atsisakė matytis su Kurzyna, išgujo jį iš Varšuvos, ir nutarė padaryti galą Mieroslavskio pretenzijoms.

Dabar Mieroslavskis "pradėjo neprideramą ir triukšmingą ginčą su ginklų komisija Lježe dėl vadinamųjų Lietuvos pinigų. Tos sumos, siekiančios arti 384,000 frankų, buvo Lietuvos Vykdomosios Vadybos išsiųstos užsienin ginklams pirkti ir jau buvo dėl jų kivirčas tarp Lietuvos Vadybos ir Taut. Vyr-bės. Vadyba įsakė savo agentui Achillesui Bonoldi (Sieliai) tuos pinigus laikyti savo žinioje, o Taut. V-bė liepė tuos pinigus sudėti ginklų komisijos kason Lježe. Vidury to ginčo, Mieroslavskis išėjo su reikalavimu tuos pinigus sumokėti jam, kaipo gen. organizatoriui, apmokėti jo pradėto ginklavimo išlaidoms, būtent, garsiesiems 'Mieroslavskio vežimams', kuriuos jis įsakė statyti dideliais kaštais ir be kurių jisai nepajudėsiąs karan." Tuo metu Mieroslavskis jau nebebuvo gen. organizatorium, kadangi Trauguttas lapkričio 8 d. paleido jį dimisijon. Tasai įsakymas buvo Mieroslavskiui Paryžiuje įteiktas 1863 m. gruodžio 10 d., "gi kad jis nenutylėtų apie tai, kaip reikėjo tikėtis, kng. Vlad. Čartoryskis pasirūpino, kad tasai atleidimas būtų gruodžio 18 d. paskelbtas prancūzų seime." Mieroslavskis savo atleidimo nepripažino, vadino tai "infamija" ir nesiliovė dėjęsis gen. organizatorium, dargi nuėjo į belgų teismą, kad uždėtų areštą lietuvių pinigams, "ir, kas blogiau, iškėlė dėl jų bylą prieš Bonoldį". Gruodžio 29 d. Trauguttas išsiuntinėjo aplinkraštį visiems sukilimo agentams, kad Mieroslavskis "po jam suteiktos dimisijos neturi jokio vyriausybinio charakterio". Visvien Mieroslavskis bylinėjosi, "viešumon iškeldamas įvairius nešvarumus, kuriuos godžiai graibstė" rusų ir užsienio spauda. "Tuo gėdingu, begėdišku ginču prie svetimųjų apie kruvinus sukilėlių skatikus, Mieroslavskis užantspaudavo savo aukštame laipsnyje naikinančią, nelenkišką ir nepatriotišką veiklą 1863 m. ir labai daug prisidėjo prie to alpimo, kuris kaip tik tuo metu pradėjo reikštis sukilėlių sferose," pažymi Przyborowskis.

Mieroslavskis bylą Belgijoj pralaimėjo. Belgų teismai tuos pinigus pripažino Achilleso Bonoldžio nuosavybe ir priteisė, kad Mieroslavskis sumokėtų bylos kaštus. Tos sumos buvo perkeltos į Paryžių ir "paskirtos stipendijoms lietuvių tremtinių vaikams. Iš palūkanų buvo išlaikomi 13 lietuvių jaunuolių prancūzų mokyklose. 1865 metais šeši jaunuoliai buvo išlaikomi Mont-Jarnac mokykloje, du komercinėje mokykloje, vienas Saint-Cyr karo mokykloje, trys Paryžiaus gimnazijose."[502]

1863 XII 9 Trauguttas ne tik atleido Mieroslavskį, bet likvidavo ir ginklų komisiją, "kuri sueikvojo stambius fondus, pripirko ginklų, nuolat darė naujų kliūčių ir užmiršo, kad pagrindinis jos uždavinys buvo ginklais aprūpinti kovojančius dalinius, o ne telkti juos sandėliuose Lježe ir taip gabiai juos

[502] W. Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** V, 256-260.

siųsti, kad tik priešas jais pasinaudotų. Ginklų Komisijos darbų rezultatas yra toks: išleista stambios sumos, kurių dalis visai sueikvota, dalis pakeista negyvu kapitalu, kuris gal kada nors atneš mums naudos, bet dabar, kai mums labai reikia jo, jis neišgelbstimai įkalintas. Turėti ginklų, nepajėgti jų kraštan pristatyti ir statyti naujas kliūtis, kad išleisti naujas sumas irgi be naudos, štai nelaimingas užburtas ratas, kuriame Ginklų Komisija nuolat sukinėjosi. ... Tas kas pasakyta apie Komisiją kaip kolektyvų organą, visai netaikoma asmenims, kurie ją sudarė... Tai žmonės garbingiausi, gabiausi, geriausi lenkai ir jie gali būti su tikra nauda panaudoti paskirai. Kad Taut. V-bė taip į juos žiūri, įrodo paskyrimai, kuriuos pil. Aleks. Guttry gavo vienkart su komisijos paleidimu, o netrukus po to pil. Leonas Królikowskis." Pirmasis paskirtas agentu ginklams pirkti Lježe, antrasis komisaru jūriniams reikalams. "Kiti buv. Ginklų Komisijos nariai ligi šiol negavo jokio paskyrimo, kadangi Vyr-bė negali ir neprivalo kurti vietas asmenims, tik panaudoja asmenis, kai esama jų sugebėjimams atitinkamos vietos." Toliau Trauguttas rašė dėl krašto būklės: "tebekovosime, nors turėtume iki paskutinio žūti, nes bevelijame sunaikinimą, nei gėdingą vergiją, betgi priešas kasdien darosi pasiutesnis."[503]

Lapinskio ekspedicijos reikalai dar nesibaigė: 1863 XII 5 Čartoryskis pranešė, kad Cirijakas Akkordas "kreipėsi į mane, prašydamas informacijų, jam reikalingų vykdant Taut. V-bės jam pavestą darbą atgauti ponų Lapinskio ir Demontavičiaus Malmöje sukrautus ginklus. Čia pridedu nuorašą rašto, kurį mano pavedamas jam pasiuntė p. Kalinka. Tai darau pavaizduot ... sunkumus, su kuriais ponas C. Akkordas turės kovoti, ir beveik tikrumą, jog šiuo metu toji misija jam nepavyks."[504] Gruodžio 27 Varšuva rašė Paryžiun: "Prašome kuo skubiausiai pranešti ponui C. A(kkordui), kad Poles, kurį jis pasirinko sau draugu, yra labai žinomas maskvinis šnipas. Apie jį jau įspėjome agentą Vienoje, kai Poles lankėsi Vienoje."[505] 1864 II 17 Čartoryskis nusiskundė neturįs agento Kopenhagoje ir Stokholme: Działyńskis nesutiko paskyrimo priimti, o Miłowskis netiktų. "Iš savo pusės rekomenduoju gen. Zigmantą Jordaną, kuris buvo labai teigiamai vertinamas Stokholmo (karai.) dvare ir paliko ten geriausių apie save prisiminimų. Tačiau, nepaisant ką T. Vyr-bė paskirtų, negalima jo išstatyti susitikimui su ponu Demontavičium, kuris, pasiremdamas pernykšte Centr. Komiteto padaryta nominacija ypatingiems uždaviniams, save laiko ir garsinasi esąs T. V-bės komisaras Šiaurėje, ir nesiliauja intrigavęs prieš agentą. Kng. Konstantino Čartoryskio ir pono Kalinkos nuomone, kol ponas Demontavičius pasiliks Kopenhagoje, joks rimtas ir lenko vardą gerbiąs žmogus negali imtis politinės misijos į Stokholmą arba Kopenhagą. Pirmoji sąlyga rimtam darbui Švedijoje ir Danijoje privalo būti p. Demontavičiaus nušalinimas."[506]

1864 III 5 Paryžiaus agentūros sekr. Ignas Plichta rašė Varšuvon: "Kai dėl p. Demontavičiaus, jau anksčiau turėjome žinių, kad jisai dėjo visokių pastangų gauti kokį nors rekomendacinį laišką į T. V-bę; jam tai gyvybės, o

503 **P. Działalność Dyplomat.,** I, 219-222.
504 **P. Działalność Dyplomat.,**I, 411.
505 **Ibid.,** I, 226-7.
506 **Ibid., I**, 442.

tiksliau kasdieninės duonos klausimas, kad išlikti agentu Stokholme ir Kopenhagoje. Neminime, kad tasai raštas, kurio nuorašą gavome iš T. V-bės, nėra Komiteto pirmininko pasirašytas; o jei ir taip būtų, tai primindami mūsų nuomonę apie p. Demontavičių vasario 17 d. rašte, prašome T. V-bę nušalinti p. Demontavičių ir teiktis į Stokholmą pasiųsti pasitikėjimo vertą agentą. Tik pridėsime, kad p. Demontavičius kelionę iš Paryžiaus į Stokholmą atliko kaip pono Mieraslavskio agentas, ir tame vaidmeny reiškėsi Kopenhagoje, siūlydamas sukurti lenkų legijoną."[507]

Dar prierašas: Geištaras savo atsiminimuose rašo, kad vieną dieną jo kalėjimo celės "durys atsidaro ir įbėga smulki figūrėlė, veik vaiko; tai ligi tol man dar nepažįstamas Feliksas Zienkowiczius. Jis buvo užsieny, priklausė Demontavičiaus ekspedicijai, ir Vilniun atvyko kelios dienos prieš mano suėmimą ir ligi tol nebuvome susitikę. Jis buvo naudojamas korespondencijai, o po to, kaip Vadybos sekretorius. Širdingai apsiglėbėme, o jis man sako, kad dar šiandien jį vėl smarkiai klausinėjo apie pažintį su manim. 'Dabar jau negalėčiau švaria sąžine neigti, kad tave pažįstu.' " Atsiminimų redaktorius papildymuose aiškina, kad Zienkavičius buvo gimęs 1843 m. Brastos paviete, studijavo Petrapily, vėliau Paryžiuje ėjo medicinos mokslą, dalyvavo Lapinskio ekspedicijoje, "apie ką netgi paliko šeimoje išsaugotus atsiminimus". Jis buvo suimtas 1863 m. rugp. mėn., nuteistas 12 metų sunkių darbų, katorgą atliko Usole, po to gyveno Irkutske. Sibire išbuvo 19 metų, po to gyveno Novgorode, pas kui arčiau tėviškės, ir mirė 1910 m. Varšuvoje.[508]

XL. LAPINSKIO EKSPEDICIJA PAGAL POLITGRAMOTOS SAPNININKĄ

Dabar, žinodami pagrindinius faktus apie mūsų ir lenkų prosenių įvairių socialinių sluogsnių ir politinių srovių žmonių, pastangas jūros keliu parūpinti Lietuvos sukilimui ginklų ir savanorių talkos, susipažinkime su okupanto vėliausiu dėstymu apie tas pastangas.

A. F. Smirnovas rašo: "Vienas iš ryškiausių reiškinių tos stiprios, nuoseklios kovos už rusų-lenkų revoliucinę santarvę buvo ir taip vadinamoji jūrinė sukilėlių ekspedicija į Lietuvą. ... Yra žinoma, kad ekspedicija visiškai nepavyko. Betgi tatai neatima tyrinėjamojo uždavinio: išaiškinti jos paskirtį, vaidmenį bendruose rusų ir lenkų emigrantų užsimojimuose. Tatai juo labiau svarbu, kadangi ekspedicija į Lietuvą buvo Londone paruošta pagal iniciatyvą Juzefo Demontovičiaus, Laikinosios Tautinės vyriausybės komisaro Lietuvoje ir jo padėjėjo Cvierciakievičiaus, tiesioginiai dalyvaujant ir remiant Giercenui, Madziniui ir eilei kitų revoliucionierių. Esama pagrindo manyti, jog Marksas žinojo apie šią ekspediciją ir pats pritarė sumanymui, kad Europos revoliucionieriai dalyvautų sukilime, svetimšalių revoliucinio legijono sudarymo idėjai, apie ką jis 1863 m. vasarą rašė F. Engelsui. Marksas buvo pažįsta-

[507] **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, 450.
[508] **Pamiętniki Jakóga Gieysztora,** II, 120-121, 292.

mas su vienu jos vadų — pulkininku Lapinskiu, nors yra sunku tiksliai nustatyti jų kontaktų užmezgimo laiką.

"Ekspedicija turėjo prie Lietuvos krantų pristatyti savanorių (lenkų ir kitataučių) dalinį, ginklų krovinį ir amuniciją. Buvo manoma, kad Lietuvoje veikią sukilėliai aprūpins atvykėlių išsikėlimo saugumą. Su ekspedicija buvo susieta ir labiau perspektyvinio uždavinio išsprendimas: rusų revoliucinio legijono sukūrimas Lietuvoje ir po to dalies sukilėlių pajėgų pajudėjimas į centrinę Rusiją, kur 1863 m. pavasarį buvo laukiama valstiečių pajudėjimo.

"Gierceno liudijimu, Bakuninas nuo pat sukilimo pradžios ketino 'patekti į Lenkiją ir Lietuvą ir atsistoti valstiečių priešakyje.' Iš Bakunino susirašinėjimo su lenkų veikėjais A. Gutri ir V. Milovičium matoma, kad Laik. Tautinė vyriausybė ne taip jau labai skubėjo suteikti jam pagalbą, o atvirkščiai, visaip kliudė Bakunino atvykimui į Lietuvą. Jis apsistojo Švedijoje, 'atidarydamas kelius "Ziemliai ir Voliai" per Suomiją, tvarkydamas "Kolokolo" ir knygų persiuntimą ir susitikdamas su visų lenkiškų partijų atstovais,' rašė Giercenas. ... "Ko liaudžiai reikia? — rašė Bakuninas. — Kartoju su "Kolokolų", su "Ziemlia i Volia" ... ne dalies žemės, bet visos rusiškos žemės. Liaudžiai reikia laisvės! ... Laisvė mums, laisvė heroiškai Lenkijai! Laisvė Baltarusijai, Lietuvai, Ukrainai. Lenkija tebūnie viskas, kas nori būti Lenkija. Laisvė Suomijai. Laisvė čuchoncams [estams] ir latviams Ostzėjos [Baltijos] provincijose! O vokiečiams laikas grįžti į Vokietiją!' -— rašė Bakuninas brošiūroje 'Narodnoje dielo'. Vienok jau tada Bakuninas darė anarchinio pobūdžio klaidų. ... Svarbu, kad sužinojęs apie ruošiamą ekspediciją į Lietuvą, Bakuninas pareiškė esąs pasirengęs drauge su ja pasiekti Rusiją. Tam padėjo ir ta aplinkybė, kad sukilėlių pajėgų Lietuvoje vadu buvo S. Sierakovskis. ... [Dolenga — niekas svetur nežinojo, kad tai Zigmas Sierakauskas. — KRJ]

"... Kariniu ekspedicijos vadovu buvo plk. Teofilis Lapinskis (1827-1886), vengrų 1848 m. revoliucijos dalyvis. ... Pakanka pasakyti, kad Lapinskio sekretoriaus postą įgijo III Skyriaus agentas S. Poles (Tugengold), o ekspedicijos komisionierium buvo kaž koks Tur, irgi surištas su III Skyrium. Caro vyriausybė žinojo apie ekspedicijos ruošimo vyksmą ir iš anksto ėmėsi atsargumo priemonių. Du kreiseriai — 'Almaz' ir 'Žemcug' buvo pasiųsti garlaiviui pagrobti. Į desanto išlaipinimo vietą su specialia misija skubiai išvyko karo ministerio Miliutino adjutantas, kad paruošti kariuomenę. Viso ko viršūnei, 'Uord Džekson' garlaivio kapitonas pasirodė esąs bailys ir atsisakė ekspediciją vežti prie Lietuvos krantų. Negalima išjungti, kad jis galėjo būti Poleso papirktas. Ne geriau elgėsi šiame sunkiame reikale ir ekspedicijos vadovai. Bakuninas garlaivį kelioms valandoms sulaikė Helsinborgo uoste, pavėlavęs atvykti. Lapinskis linksminosi krante. ... Birželio 3 d. (n. st.) ... Klaipėdos ruože ... žuvo 24 savanoriai. Išlikę grįžo Švedijon, buvo internuoti, o po to išvyko Anglijon. Liepos pradžioje Londone Lapinskis paleido dalinio likučius. Taip tragiškai baigėsi vienas iš pačių stambiųjų ir perspektyvinių revoliucinės emigracijos bandymų paduot pagalbos ranką Lietuvos sukilėliams."[509]

[509] A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi..,** 303-305.

XLI. MURAVJOVO PASKYRIMAS

Rimtas ir greitai besiplečiąs sukilimas Lietuvoje, ginkluotas pasireiškimas Latgaloje, bajoraičių ir studentų bandymai sukilti Baltgudijoje bei Ukrainoje, ir baimės neproporcingai išpūstas "Kazanės suokalbis", šalia Vakarų Europos spaudos balsų apie intervencijos reikalą, privertė Petrapilį rimtai susirūpinti. Viena rusų srovė buvo linkusi nusikratyti "Lenkijos Karalyste", bet "išgelbėti Lietuvą", o kita reikalavo karinių priemonių ir visą imperijos teritoriją išlaikyti bet kokia kaina. Bijantis Vakarų intervencijos, pradėta stiprinti tvirtovės, šaukti naujus rekrūtus kariuomenei padidinti 300,000 naujų vyrų, o Prūsai turėjo pristatyti apie 6,000 naujų sraigtinių patrankų. Valujevo žodžiais, "akivaizdoje paniškos baimės dėl lenkų, užimančių įvairias pareigas. .., nusistatyta juos nušalinti arba pašalinti bent iš policijos, pašto įstaigų ir geležinkelių administracijos personalo. Nusistatyta duoti atskiras slaptas instrukcijas gubernijų valdytojams apie asmenis, įtartinus ryšium su dabartine revoliucine propaganda, ypatingai Vakarų krašte."[510] Vilniaus gen. gubernatorius Vladimiras Ivanovičius Nazimovas (1802-1874) buvo laikomas persenu ir peršvelniu, ir Vilniaus postui buvo ieškoma energingo ir griežto valdytojo.

Kandidatų tarpe buvo vidaus reikalų ministeris grafas Piotras Aleksandrovičius Valujevas (1815-1890), vicekancleris (užsienio reikalų ministeris) kng. Aleksandras Michailovičius Gorčakovas (1798-1883), žandarų (caro kanceliarijos III Skyriaus) viršininkas kng. Vasilijus Andriejevičius Dolgorukovas (1804-1868) ir daugelis kitų. Tačiau "samobytnikai" prieštaravo šių "zapadnikų" (vakariečių) paskyrimui, ir užkulisyje stiprių pretenzijų pradėjo reikšti vienas 1831 m. sukilimo Lietuvoje malšintojų, buvęs (1857-1861) valstybinių turtų ministeris Michailas Nikolajevičius Muravjovas (1796-1866). Atrodo, kad daugiausiai jam padėjo naujasis valstyb. turtų ministeris Aleksandras Aleksiejevičius Zielenojus (1818-1880). Valujevas 1863 IV 25 (gegužės 7) savo dienyne įrašė, kad caras tą dieną "nutarė skirtis su Nazimovu" ir pasirinko Muravjovą, kuris "po to buvo pas mane apie tai pranešti. Žinoma, ne be įprastinių tokiais atvejais atsikalbinėjimų. Visvien, pagirtina, kad tokiais laikais jisai nevengė tokos naštos."[511]

Muravjovas savo atsminmuose nuduoda, kad tai buvusi jam "staigmena". Caras jam pasiūlė valdyti ne tiktai Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijas, bet ir Minsko, Vitebsko ir Mohilevo — o vėliau jam buvo pavesta ir lietuviškoji Lenkijos Karalystės dalis. Muravjovo atsiminimuose-pasakojimuose, paskelbtuose jau po jo paties ir caro mirimo (kabinete nebuvo kitų liudininkų), jis sakėsi atsiliepęs, kad jam, "kaipo rusui, būtų negarbinga atsisakyti vykdyti Jo Didybės man uždedamą prievolę: kiekvienas rusas privalo aukotis tėvynės labui, ... tačiau drauge pageidauju, kad man būtų suteiktos ir visos priemonės..., t.y. griežtas kramolos ir maišto persekiojimas, rusų tautybės garbingumo ir pačios dvasios kariuomenėje pakėlimas... Aš iš anksto žinau, kad mano veikimo sistema nepatiks; tačiau nuo jos trauktis negaliu ir iš anksto pareiškiu, kadangi pakankamai pažįstu lenkų tautą ir esu įsitikinęs,

[510] **Dnievnik P. A. Valujeva...,** Moskva 1961, I, 224.
[511] **Dnievnik Valujeva,** I, 221.

kad nuolaidomis ir silpnumu mes tik pablogintume reikalą." Caras sutikęs ir padėkojęs.[512] Po to Muravjovas išdėstė savo pažiūras apie Lietuvą, "tą nuo amžių rusišką kraštą, kurį mes patys sulenkinom" ir kurį jis pažįsta iš 1831 m. Jis prašęs carą kiek palaukti su ukazo paskelbimu, ligi jis susitars su ministeriais. Caras jam pavedė sudaryti komisiją iš žandarų viršininko kng. Dolgorukovo, karo ministerio grafo Dmitrijaus Aleksiejevičiaus Miliutino (1816-1912), valstyb. turtų min. Zielenojaus ir vidaus reik. ministerio Valujevo, ir veikti griežtai, "kadangi laikas nelaukia". Tai buvo vadinamasai "Vakarų Komitetas".

Valujevas kelis metus buvo Muravjovo padėjėju valstyb. turtų ministerijoje ir drauge su juo dirbo žemės reformos paruošiamoje komisijoje, kur Muravjovas nuolat reiškėsi kraštutiniu reakcingumu. Valujevas gerbė Muravjovo protą, bet prigimtimi tai buvęs — totorius, mirza, chanas, neturįs jokio supratimo apie teisę, "jo elgesio alfa ir omega yra caro įsakymas", jis esąs "kas tiktai norite, tik ne ministeris." Bet ir paties Valujevo ir Muravojovo "rusišką charakterį" vaizduoja Valujevo dienyno įrašai. *"Geg. 2.* Rytą Vakarų komitetas. M. N. Muravjovas dalyvavo. Visi jo senieji bruožai (užmačios), ryškūs (Vsie jego staryje zamaški nalico)". — *Geg. 4/16:* "Buvau pas Muravjovą. Jis užimtas sukirpimu sau Vietininkystės iš geral-gubernatorystės." — *Geg. 6/18-* "Muravjovas buvo didesniam laipsny nepadorus ir arogantas (nepriličen i nachalen). Laikydamas save nepavaduojamu, jis tuo naudojasi reikšti savo pretenzijom ne vietoje (nieumiestnyje) ir leisti sau išsišokimus ne vietoje. Pasiremdamas kaž kokiais Nazimovo pas jį atsiųsto majoro Pavlovo pasakojimais, jis dabar leidžia gandus, kad visos bėdos lietuviškame krašte kyla iš vidaus reikalų Ministerijos, kuri neva varžė gen.-ad. Nazimovo energiją! Grafas Šuvalovas (Piotr Andriejevič) iš savo pusės patylomis padeda. — Aš parašiau valdovui, kad jei jis palieka man vidaus reikalų ministerio vardą, tai reikia padaryti ribą nederamiems gen. Muravjovo darbeliams (nieumiestnym prodielkam)." Geg. 7/19 caras grąžino Valujevui laišką, kuriame pažymėjo, kad "jis turėjo su gen. Muravjovu labai rimtą pokalbį ir tikisi, kad tatai jį paveiks." *Geg. 9/21:* "Vakare buvau pas Muravjovą jo prašymu. Jis pasuko į teisingesnį kelią. Mes išsiskyrėme geruoju." — *Geg. 10/22:* "Viešpats buvo žiaurus su Muravjovu." *Geg. 11/23:* "Buvau pas Muravjovą atsisveikinti." *Geg. 28 (birž. 9):* "Gavau ilgą laišką iš gen. Muravjovo. Jis valdo (rasporiažajetsia), bet valdo." — *Birž. 1/13:* "Iš Vilniaus ateina žinios, parodančios, jog M. N. Muravojovo valdymas jau pradeda duoti vaisių. Sakoma, tarsi susidarė partija, besiruošianti pareikšti paklusnumą."[513] Taigi, ir "zapadnikai" gerbia "valdžią"...

N.V. V. Bergas 1870 metais žurnaluose rašė "Užrašus apie lenkiškus sąmokslus ir maištus" (*Zapiski o polskich zagovorach i miatiežach)* ir tie jo už-

---

[512] Graf Michail Nikolajevič **Muravjov Zapiski** jego o miatieže v Sieverozapadnoj Rossii v 1863-1865 gg., **"Russkaja Starina",** t. 36, 1882 m. spalio-gruodžio nr., pp. 395-6; **Der Dictator von Wilna,** Memoiren des Grafen M. N. Murawjew, Aus dem Russischen, Leipzig 1883, pp. 12-13; **Pamiętnik Murawiewa ("Wieszatiela") 1863-1865,** polski przeklad, wydanie trzecie, Kraków 1902, pp. 27-29. Deja, man nebuvo prieinamas N.Y. Public Library turimas Kauno **"Athenaeum"** IV t., 1933, kur 46-86 yra Pauliaus Šležo "Muravjovo Veikimas Lietuvoje."

[513] **Dnievnik Valujeva,** I, 222-3, 226-7.

rašai buvo be cenzūros (v bezcenzurnom variantie) išleisti 1883 m. ir tuojau žandarų "sunaikinti", betgi tie užrašai buvo lenkų kalba išleisti trim tomais Krokuvoje 1898-1900 metais.[514] Anot Bergo, žandarų šefas Dolgorukovas rašė, jog "anuomet Rusijoj nebuvo kito žmogaus, išskiriant teisingumo ministerį Paniną, kuris buvo taip nepopuliarus, taip nemėgiamas ir nekenčiamas", kaip Muravjovas. Esą, tasai išnaudotojas "ten, kur tai buvo įmanoma, tarp vergų ir kaktas žemėn lenkiančių, tai meisteris mongoliško despoto vaidmeny; kitomis aplinkybėmis mokėjo būti tylesnis už vandenį, žemesnis už žolę; mokėjo ligi žemės lankstytis ir padus laižyti, kai galėjo tuo būdu sau ką laimėti."

Muravjovas-Korikas

Przyborowskis rašo, jog Petrapily buvo prisimenama, kad tasai "1826 m. dekabristų išdavikas", tapęs generolu majoru ir Gardino gubernatorium, 1831 metais šaukė, jog jis "nesąs iš tų Muravjovų, kuriuos karia, bet iš tų, kurie karia" — čia turėdamas galvoje 1826 metais pakartąjį savo pusbrolį Sergiejų Muravjovą. Gardinan 1831 metais sukviestus luomų atstovus Muravjovas pasveikino žodžiais: "pany advokaty, ksiendzy i pročije podlecy". Esą, anuomet Muravjovas Lietuvoje buvo vadinamas "Liuciperiu", o netrukus buvo pramintas "Koriku."[515] Lenkų kariuomenės karo fronte Italijoje laikraštis *"Orzel Bialy"* 1944 m. persispausdino Muravjovo atsiminimų ištraukas ir įvade rašė, šaltinio nenurodydamas, kad caras Aleksandras II apie Muravjovo paskyrimą gyrėsi: "Man prikiša neteisėtumą ir žiaurumus. Pamatysite. Dar tokių nematėte! Aš ginsiu save, o mano ranka bus žmogus, romėnų prokonsulo ir totorių chano junginys. Aš duosiu į veidą tautų teisei! o jisai dieviškoms teisėms ir žmoniškumui."[516] Anot Bergo, "vakariečiai" stengėsi sulaikyti Muravjovo paskyrimą — esą, argi negalima Vilniun pasiųsti kitą (grafą Fedorą Fedorovičių) "Bergą", tikrai šlykštų karjeristą ir žiauruolį, "bet vis tik europietį, civilizuotą žmogų, kuris nenaikins tam, kad naikinti, nenutrins senos civilizacijos pėdsakų tik todėl, kad ji nepasipuošė totorišku jarmaku arba bizantiniais bokštais? Kamgi šaukti gydytoją, kuris, vieton delikatnu skalpeliu nupjauti gangrenuotą pirštą, griebia kirvį ir nukirs visą ranką."[517]

Caras ragino Muravjovą greičiau vykti Vilniun, bet jis prašėsi laiko "čia, Petrapily, suorganizuot visą valdžios aparatą Baltgudijai", kadangi esą sukilėliai galį nutraukti ryšius su sostine. Caras sutiko, ir Muravjovas prade-

514 V. R. Lejkina-Svirskaja, "Pokazanija o janvarskom vosstanii", kolektyviame **Vosstanije 1863 g...,** (675-682) p. 676 išnaše.

515 **Dzieje 1863 roku,** III, 129.

516 "**Orzel Biały"** 1944 m. gruodžio 10 d., nr. 52(132), p. 7.

517 N. Berg, **Zapiski,** III, 170.

jo komplektuoti aparatą, kuris jam padės "surusinti iš praamžių rusišką kraštą", įpilti "gyvo vandens į lenkybės ir lotynizmo užgangrenuotą šalį". Tos savaitės eigoje buvo paruošti visi įsakymai ir potvarkiai, kuriuose Muravjovas vėliau iš Vilniaus skelbė dalimis, "dirbta net naktimis", paslaptingumo sąlygose. Žandarų generolą Engelhardtą Muravjovas paskyrė Kauno gubernatorium, plk. grafą Vladimirą Aleksiejevičių Bobrinskį, busimąjį susisiekimo ministerį, Gardino gubernatorium — nors pastarasis, nepakęsdamas Muravjovo režimo metodų, netrukus pabėgo — "vakarietis" Valujevas liepos 2/14 dienyne užrašė, kad Korikas nutarė ten siųsti Vilniaus tardymo komisijos pirmininką, gen. leit. Siergiejų Gavrilovičių Viesielickį, gi "Bobrinskis, prie viso jo charakterio prakilnumo, yra naujokas ir baltarankis."[518]

Petrapilin prisistatė Vilniaus gubernijos bajorijos maršalka Aleksandras Domeyko, prašydamas paso kelionei svetur, bet Muravjovas jį priėmė šiurkščiai ir liepė tučtuojau grįžti Vilniun — tokiais audringais laikais visi privalą būti savo postuose. Gegužės 13 Petrapily buvo gautas gen. gubernat. Nazimovo raštas, raginęs atsargiai ir akiliai elgtis su katalikų kunigija, kadangi ji turi milžiniškos įtakos valstiečiams. Caro pavedamas, karo ministeris Miliutinas tą raštą persiuntė Muravjovui. Tasai atidžiai jį paskaitė ir pareiškė, kad reikalas esąs rimtas ir reikia pagalvoti; pradžia esanti sunkiausia, bet tasai pranešimas aiškiai nušviečia ką jam reikės daryti — Vilniun atvykus, pirmas atliktinas darbas bus sušaudyti kokį kunigą.

Galop Muravjovas pasiskelbė pareigų perimti išvažiuosiąs gegužės 24 d. Jis pats sakosi prisistatęs atsisveikinti su cariene, kuri, esą, buvo labai susirūpinusi, dėkojo jam už pasišventimą, "kad galėtume nors Lietuvą pasilaikyti." Valujevas apie tai rašė: "Leidžiu sau abejoti tikslumu tų žodžių, priskiriamų imperatorienei Marijai Aleksandrovnai." Gegužės 24 d. 10 val. vakare Muravjovas traukiniu išvažiavo iš sostinės — neužmiršęs prieš tai užsukti į Kazanės soborą (katedrą), labai ostentacingai melstis ir pabučiuoti stebuklingąjį paveikslą. Gerai žinodamas, kad, po kautynių prie Biržų, Lietuvos sukilimas liovėsi buvęs pavojingas ir kad bandymai guduose sukilti jau buvo sutriuškinti, Muravjovas nudavė dvasiniai stiprinęsis, "vien Dievuje beturįs vilties," nelaukdamas paramos iš Petrapilio, kur viešpatavo "vakariečių" klika.

Pakeliui į Vilnių, Muravjovas stabtelėjo Daugpily — Vitebsko gubernijos mieste, taigi jo valdose. Atvykęs anksti rytą, raudonom nuo nemigo akimis, tuojau pasimatė su Kraslavos įvykių tardytoju gen. Dlotovskiu, atsiųstu iš Petrapilio. Muravjovas nudavė tikįs pastarojo pasakoms, jog lenkai yra įsitikinę savo pergale ir tuo įtikino "visus gyventojus, netgi seniai čia gyveną rusai reikalą laiko praloštu". Muravjovas pareiškė, kad reikia pirmiausia išsklaidyti lenkų sapnus. "Uždavinys yra sunkus, bet jau kartą apsisprendęs moraliai ir materialiai aukotis, pasikliaudamas Dievu," jis ėmėsi darbo: liepė sušaudyti karo lauko teismo nuteistąjį 26-metį grafaitį Leoną Platerį, o jo brolį, bajorijos maršalką, pavesti policijos priežiūron. Jaunasis Leonas Zyberk-Plateris buvo Daugpilio tvirtovėje sušaudytas 1863 V 27 (VI 8) 11 rytą.

[518] "Bobrins'kij pri vsiom blagorodstvie charaktiera novičok i bieloručka" — **Dnievnik Valujeva,** I, 233-4.

XLII. MURAVJOVAS ATVYKSTA VILNIUN

Patvirtinęs mirties nuosprendį savo pirmajai aukai, Muravjovas keliavo toliau. Vilniun jis atvažiavo gegužės 26 popiet ir, apsuptas žandarų, su dideliu triukšmu važiavo į gubernatūrą — buvusius Masalskių arba vyskupų rūmus, kurie vėliau buvo vadinami Napoleono rūmais, o bolševikiniai okupantai dabar pakrikštijo Kutuzovo rūmais. Nazimovas savo įpėdinį pareigose pasitiko mandagiai ir visą atvykusią rusintojų rują užkvietė pietums, bet Muravjovas skundėsi, kad Nazimovas "nemokėjęs nieko jam pasakyti apie maištą". Rytojaus dieną, Nazimovo lydimas, Muravjovas nuvyko į cerkvę "nusilenkti prieš Vilniaus kankinius" ir aplankė bažnytinės unijos išdaviką, dabar stačiatikių metropolitą Siemaško. Esą cerkvėje gulėjo pašarvuotas maištininkų nukauto gvardiečio kareivio kūnas. Vaizdas "supurtė" Muravjovą. Jis dabar telegrafu pranešė sostinėn, kad valdžią jau perėmė.

Gegužės 27 d. Vilniuje buvo didelis priėmimas: naujam valdytojui prisistatė karinė ir civilinė valdžia, bajorijos maršalkos, kunigijos ir visų luomų atstovybės. Svečių miniai stebint, Muravjovas pirmiausiai pasveikino karius, ypač gvardiečius karininkus, ir caro vardu jiems dėkojo "už narsius žygdarbius", o paskui kreipėsi į civilius valdininkus, "lenkus". Jis griežtai pareiškė arčiau su jais susipažinsiąs reikalus atliekant ir priminė jų pareigas: caras ir Rusija dosniai atlygins pareigingumą, o kas nesutinka su tuo, kad Vilnius yra Rusijoj, tepaduoda atsistatydinimo raštą. "Čia vidurkio nėra: arba esate ištikimi valdiniai, arba Rusijos priešai". Po to jis kreipėsi į bajorijos atstovus, kurių priešakyje stovėjo šauniais mundurais apsirengę ir blizgančiais ordinais bei juostomis pasipuošę Vilniaus gb maršalka Aleksandras Domeika ir Gardino grafas Viktoras Starzynski. Muravjovas liūdnai nupiešė krašto būklę, ir todėl reikia pasikliauti nuoširdžiai atsidavusiais žmonėmis; bajorija privalo būti valdžios atrama, ir todėl jis prašo maršalkas nurodyt jam tokios rūšies žmones. Bajorų miniai tylint, Muravjovas pakartojo savo "prašymą". Grafas Starzynskis atsiliepė, kad "dabartiniu momentu ir dabartinėje nuotaikų būklėje, valdžia nieku negali pasikliauti lenkų bajorijos tarpe." Muravjovas baisiai supyko. Jo veidas pabalo, blakstienos lakstė, bet jis susivaldė ir ramiu balsu pasakė grafui: "Pone, šviesusis pone (vaše sijatieljstvo), ligi šiol tamsta visada surasdavai kokias nors ypatingas priežastis nevykdyti tiksliai ir su gera valia įsakymus, kuriuos tamstai duodavo buvęs generalgubernatorius. Patariu tamstai mano potvarkius vykdyti juo skrupulingiausiai, be jokių restrikcijų, nes priešingu atveju, įspėju vaše sijatieljstvo, kad nei tas (čia parodė ordino juostą), nei tas (palietė ordiną) tamstos neapsaugos nuo kartuvių."

Po to Muravjovas tylomis praėjo pro katalikų kunigiją ir mandagiai pasisveikino su liuteronų kunigu Evertu, saldžiai sveikinosi su rabinu ir žydų kahalu — nors savo pastabose jis rašė, kad "žydai vaidino dvilypį vaidmenį ir nudavė tarsi džiaugsmą, bet dirbtiną, nes slaptai visur pritarė maištui ir davė jam piniginės paramos." Stačiatikių popus su renegatu "metropolitu Josifu" Siemaško, jis priėmė atskiroje audiencijoje ir žadėjo jiems visakeriopą pagalbą, kad tik jie darbuotųsi.

Rytojaus dieną Muravjovas priėmė katalikų kunigiją su vyskupu Adomu Stanislovu Krasińskiu priešakyje. Muravjovas atėjo lazdele pasiremda-

mas ir pareiškė, kad jis negailestingai slopins suokalbius ir maištus, neatsižvelgdamas į asmenybes. Jis turįs vilties, kad katalikų dvasininkijoje jis suras stropius padėjėjus ir bendradarbius. Jei čia susirinkusiųjų tarpe esama kitaip galvojančių, tai verčiau tenusišalina tučtuojau, nes vėliau jis trauks griežton atsakomybėn už patį abejingumą ir neveiklumą. "Visi nusiminę tylėjo, tik vyskupas Krasińskis su kiek sarkastišku šypsniu, kuris gal nebuvo sąmoningas, bet įgimtoji jo judrios ir nervingos fizionomijos savybė, padarė pastabą, kad, tiksliai kalbant, Lietuvoje visiškai nėra sukilimo, gi tai kas maištu vadinama yra ne kas kita, kaip tik kariuomenės vaikymasis paskui kelis nelaimingus sukilėlius, kurie miškuose medžiojami kaip zuikiai. Tie žodžiai, tasai šypsnis supykdė Muravjovą... Muravjovas šaltai ... atsakė vyskupui, kad jis netiksliai ir neteisingai išsireiškia; kad katalikų dvasininkija, kuri šiame krašte turi milžiniškos įtakos, privalo duoti ištikimybės teisėtajai valdžiai pavyzdį; kad jisai, vyskupas Krasińskis, stovėdamas kunigijos priešakyje, privalo imtis visų įmanomų priemonių, kad savo aveles ir savo valdinius sulaikyti nuo maišto. Į tai, veide nuolat turėdamas tą nervingą šypsnį, kuris regimai erzino satrapą, vyskupas atsiliepė, kad ne jo galioje yra nušalinti krašte viešpataujantį nepasitenkinimą, bet jis galįs užtikrinti, kad jam pavestoji kunigija yra visiškai lojali. Muravjovas, atsakydamas į tą užtikrinimą, priminė kelis pavyzdžius kunigų dalyvavimo sukilime, tarp kitų įvardijo kun. Mackevičių, ir pridėjo, kad politiniai kalėjimai yra pilni kunigų. Vyskupas į tai padarė pastabą, kad jis negali garantuoti niekeno įsitikinimų. Į tai Muravjovas atsakė, kad jis privalo atsakyti už savo valdinius; kad jis žino, jog dvasininkijos tarpe esama kunigų, kurie nedalyvauja maište, kaip antai jau 30 metų jam pažįstamas prelatas Baukevičius (Bowkiewicz), bet tokius galima ant pirštų suskaityti."

Vėliau, žandarų generolas Hildebrandtas pasikalbėjime su Muravjovu garsiai ir viešai pasakė, kad Infliantuose gen. Dlotovskis globoja sentikius, kurie plėšia dvarus apie Daugpilį, ir kad tai esąs paprastas banditizmas. Muravjovas šiurkščiai ir aistringai liepė žandarui nutilti. Kai kiti išėjo iš kabineto, jis pasakė Hildebrandtui, kad jis negalįs pakęsti tokių kaip jis valdininkų; žandarmerija privalo padėti, o ne prieštarauti, lenkus teisinti, o rusus kaltinti, kai jie atlieka pareigas. Todėl jis negalįs dirbti drauge su Hildebrandtu ir liepia jam vykti Petrapilin pas žandarmerijos viršininką su prašymu Vilniun atsiųsti kitą generolą. Kitų to meto maskolių giriamas už pareigingumą, Hildebrandtas turėjo išvažiuoti iš Vilniaus.

Przyborowskis šia proga pažymi, kad nors N. Bergas (Zapiski, III, 183) teigia, jog, patyrusi apie Muravjovo paskyrimą, Taut. Vyriausybė paskyrė 25,000 rb premiją už jo nudėjimą ir Muravjovas pasakęs, jog "netrukus mokės brangiau," — lenkų šaltiniuose nei Varšuvoj, nei Vilniuj nieko panašaus neužtikta.

1863 m. gegužės 28 d. gen. Nazimovas iškeliavo iš Vilniaus — caro apdovanotas Aleksandro Nievskio ordinu su deimantais. Muravjovas pasiliko visišku šeimininku. Gubernatūroje užvirė masinio smurto ir teroro darbas.

XLIII. PIRMOSIOS EGZEKUCIJOS VILNIUJE

Nazimovo administracijos metu suimtųjų tardymą ir teisimą Muravjovas pavedė vyriausiajam karo auditoriui Niejelovui. Kalėjimai buvo pilni. Daugelio bylos buvo nebaigtos, kai kurie nuosprendžiai dar nebuvo gen. gubernatoriaus patvirtinti, ir tatai įgalino Muravjovą meluoti, kad "bijota griežtumu suerzinti maištininkus." Niejelovas poros dienų eigoje pranešė naujajam valdytojui apie patvirtinimo laukiančius sprendimus. Muravjovas dar Petrapily pasisakė pradėsiąs "darbą" kokio katalikų kunigo sušaudymu, ir poros dienų eigoje po savo atvykimo jis jau pasirinko pirmąsias dvi lietuvių martirologijos aukas. Kaip jis pats rašė: "... patvirtinau nuosprendžius ir liepiau tučtuojau juos įvykdyti Vilniuje turgaus aikštėje, vidudienį, būgnų mušimu skelbiant po visą miestą. Pradėjau nuo kunigų, kaip vyriausiųjų maišto veikėjų: savaitės eigoje buvo sušaudyti du kunigai."[510] Tai buvo 25 metų amžiaus kun. Stasys Išora ir 52 m. amžiau kun. Raimundas Ziemackis.

Pati pirmoji Muravjovo auka Vilniuje — iš viso pirmoji viešoji egzekucija — buvo kun. Stasys Išora, Stasio Išoros ir valuinietės Marijos Šantyraitės sūnus, bajoras, — pagal Geištaro atsiminimų redaktoriaus duomenis, gautus iš sušaudytojo brolio Aleksandro Išoros, sušaudytasis gimė 1838 m. "Cesarkos dvare prie Ukmergės" (tuo vardu dvarai yra Žemaitkiemio valsčiuje, Ukmergės aps. ir Molėtų v., Utenos aps.), mokęsis Pivaruncuose (Giedraičių v., Ukmergės a.) ir Vilniaus gimnazijoj, kunigu išbuvęs du metu. Pagal vyskupo Kubickio duomenis, cituojamus iš paminklinės lentos, Išorų šeimos įmūrytos 1933 VI 4 Šv. Jokūbo bažnyčioje Vilniuje, "gimęs Vilniuje 1838 m. balandžio 12". Jis buvo rusų tardomas nuo vasario 1/13, suimtas Lydoje vasario 6/18 už tai, kad, būdamas (lietuviškos) Žoludko parapijos (Kviklio žemėlapis M-9) vikaru, sausio 27 (vasario 8) bažnyčioje iš sakyklos paskaitė žmonėms sukilimo manifestą ir, pagal tardom. komisijos Vilniuje 1863 III 15(27) raportą Nr. 447, "pats prisipažino". Pagal lauko Oberauditoriato geg. 19(31) pranešimą Nr. 603, karinis teismas prie gvardijos pėstininkų 2-sios divizijos štabo, turėjęs bylą nuo geg. 3(15), pasmerkė kun. Išorą sušaudymui ir teismo sprendimo konfirmacija padaryta geg. 16(28) — taigi vos porai dienų praėjus po Muravjovo atvykimo Vilniun. Geg. 20 (birž. 1) žandarų divizijos vadas įsakymu Nr. 3290 liepė nuosprendį įvykdyti — nurodytu laiku paruošti stulpą, iškasti kapą, pasiūti mirtinius marškinius ir pasirūpinti, kad asistuotų kunigas. Gvardijos pėstininkų 2-sios dvizjos štabas 1863 VI 8(20) raštu nr. 4056 pranešė statistiką apie politinius nusikaltėlius, teistus karinio lauko teismo, jų tarpe kun. Išorą, sušaudytą geg. 22 (birželio 3), "bausmę įvykdė Vilniaus miesto karinis viršininkas gen. Šamšev Lukiškių aikštėje 10 val. ryto." Vyskupas Kubickis, cituodamas sausus archyvinius duomenis, išnaše pažymi, jog Karolis Klukowskis 1935 VI 22 Sarachovicuose (Kielcų vaivadijoje) pareiškė, kad jo tėvas, gimęs 1825 m., jam pasakojo stebėjęs kun. Išoros egzekuciją, minioje arčiau pasmerktojo stovėdamas girdėjo, kaip kunigas sakė miniai: "Ištverti ir nenusiminti dvasioje. Mes mirštame, o jums pavedame tolimesnį Tėvynės likimą."[520] Tiek pagal archyvų duomenis.

---

[519] Muravjov **Zapiski,** "Russkaja Starina" t. 36, 1882 m. lapkr., p. 407; **Der Dictator von Wilna,** 33-34.

[520] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II dalis, t. II, pp. 307-310.

Geištaras savo atsiminimuose trumpai rašo, kad "Už poros dienų po atvykimo, naujasis gubernatorius liepė sušaudyt kun. *Išorą.* Tasai kunigas, būdamas vikaru, paskaitė manifestą ir išėjo su sukilėlių partija, bet, kai sužinojo, jog už manifesto paskaitymą suimtas jo klebonas, patsai prisistatė. Nazimovas turėjęs jį Rusijon ištremti, Muravjovas liepė sušaudyti."[521] Geištaras šios egzekucijos nematė, bet kun. Ziemackio egzekuciją stebėjo. Jo atsiminimų redaktorius pažymi, kad apie egzekuciją skelbė valdžios dienraščiai "Vilenskij Viestnik" ir "Kurjer Wileński" nnr. 55 ir 56, 1863 geg. 23 ir 25.

Przyborowskis rašo, kad "Kai šis sprendimas [Išorą ištremti sunkiems darbams į kasyklas] dar buvo gen. gubernatoriaus nepatvirtintas ir buvo Niejelovo pristatytas Muravjovui, tasai su rėkiančiu išnaudojimu, nes aukščiausių valdžios organų garbingoji privilegija yra sprendimus švelninti, o ne griežtinti, jis sunkių darbų nuosprendį pakeitė mirtimi, sušaudant. Sprendimas turėjo būti įvykdytas birželio 3 d. Žinia apie tai, paskelbta vietinio 'Kurjer Wileński', žaibo greitumu aplėkė miestą ir sukėlė neišpasakyto įspūdžio. Daugelis netikėjo tokio posūkio galimybe ir visur buvo galvojama, kad mirties bausmė nebus vykdoma, kad kunigą nusives ligi egzekucijos vietos ir ten paskelbs malonės aktą. Kaipgi nežinota Muravjovo, to naujų laikų prokonsulo su mongoliškos kraugerystės pamušalu! Niekas neužtarė nelaimingo jaunuolio, nes visų pirma priėjimas prie Koriko buvo nepaprastai apsunkintas, o kita, kiek gi padėtų užsistojimas pas tą rusišką Kaligulą!

"Kai sprendimo vykdymo išvakarėse Vilniaus oberpolicmeisteris atvyko pas Muravjovą ir pranešė apie mieste sukeltą įspūdį ir kad jis ketina sprendimą vykdyti anksti rytą, kad išvengti žmonių susitelkimo, Korikas šyptelėjo ir liepė visai priešingai elgtis: policmeisteris privalo sutraukti batalijoną pėstininkų su būgnais ir trimitais, patsai turi raitas joti palydos priešaky ir punktualiai 12 val. per pietus pasiekti egzekucijos vietą; pasmerktasis privalo būti apsuptas žandarų, o ant krūtinės jam užkabinti 'gėdos lentelę', [čia Przyborowskis išnaše šaltiniu nurodo Gervais-Žervė "Vospominanija", Istoričeskij Viestnik 1898 m. ir Muravjovo atsiminimų mūsų jau cituotą vietą apie "būgnų mušimu" paskelbimą miestui.] Viskas buvo atlikta pagal įsakymą. Birželio 3 d. apie pietus po miestą nuaidėjo būgnų tratėjimas ir aimanuojanti karinių trimitų muzika, ir vargšas kun. Išora buvo su muzika vedamas pėsčias į mirtį. Priešakyje, oberpolicmeisterio vadovaujami, jojo žandarai ir kazokai; paskui juos tvirtu žingsniu žengė nelaimingas pasmerktuolis, apsuptas daugelio sargų. Aukšto ūgio, dailaus sudėjimo, žydriomis akimis, kuriose blizgėjo įkvėpimas, ėjo pirmyn nesidairydamas, tik žiūrėdamas į dangų pusbalsiu meldėsi, kartodamas Dovydo psalmę: *Miserere mei Domine...* Išora buvo vedamas Dominikonų gatve į Lukiškes pro milžinišką maždaug 20,000 smalsuolių ir pasipiktinusių minią. Moterys garsiai verkė. Kunigas mirė didvyriškai, melsdamasis, viena tų tikrai herojiškų aukų karštos, bet neapdairios (nieopatrznej) savo lenkiškos tėvynės meilės. Minėtasis Gervais pasakoja, kad rytojaus po kun. Išoros nužudymo dieną policmeisteris pranešė Muravjovui, jog ten, kur palaidotas nelaimingo jaunuolio kūnas, renkasi minios, daugiausia moterų, ir karštai meldžiasi. Muravjovas į tai pasakęs: 'Kai sutems, liepk iš

[521] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 32, redaktoriaus papildymai pp. 272-273.

išviečių atvežti 40 vežimų ekskrementų ir teapipila jais visą vietą, kur kunigas palaidotas. Pamatysi, visi išbėgios.' Policmeisteris įvykdęs įsakymą, ir niekas daugiau nėjo ten melstis." Kitame išnaše Przyborowskis pažymi, kad Z. Kolumna (Pamiątka dla rodzin polskich I, 68) rašė, jog kun. Išora buvo išėjęs sukiliman ir buvo kapelionu; negalėdami jo pasiekti, rusai suėmė jo kleboną kun. Jančiauską; po to kun. Išora pats pasidavė, ir visvien kun. Jančiauskas buvo nubaustas. "Tačiau nesama tam patvirtinimų iš kitų to laikotarpio šaltinių."[522] Jau matėme, kad Geištaras užsiminė apie neįvardinto klebono suėmimą, bet vyskupo Kubickio tyrinėjimuose kun. Jančiauskas visai neminimas.

Užtai anoniminis autorius 1869 metais Krokuvoje išleistame veikale "Maskvinis valdymas Lietuvoje 1863-1865" *(Moskiewskie na Lityjie rządy,* Dalszy niejako ciąg Czarnej Księgi, przez autora "Powieści o Horożanie") straipsnyje "Du kunigai ir triochprogonnyj gienieral Michail Muravjov", neskelbdamas pavardžių ir tikslių vietovių, aprašė "faktą", "visoje Lietuvoje pergerai žinomą, kad netgi maskviniai laikraščiai nepanorės man mesti kaltinimą melu". Esą, vienoj vietoj Vilnijoje, jaunas vikaras, klebonui ilgėliau sergant, nepaisydamas klebono draudimo, bažnyčioje paskaitė manifestą ir karštu žodžiu jį parėmė. Po to jis papasakojo klebonui, kuris "su regima rezignacija" patarė vikarui kuo greičiausiai nešdintis: "Tu dar jaunas, gali būti kraštui ir bažnyčiai naudingas, bėk kuo greičiausiai!" Vikaras atsidūrė Poznanijoj, netrukus gavo anoniminį laišką, kad "Rytojaus dieną po tavo pabėgimo, buvo suimtas senelis klebonas ir pasodintas Vilniaus citadelėn. Tardymo komisija, atsižvelgdama, kad jis pats neskelbė proklamacijos ir nežinojo apie jos paskelbimą, nuteisė jį ištremti Sibiran apsigyventi, tačiau Muravjovas pasmerkė jį miriop ir šiomis dienomis jis bus pakartas." Vikaras po vidujinės kovos grįžo Vilniun, priėjo prie Muravjovo, kuris sukvietė tardymo komisijos narius, nupasakojo vikaro prisipažinimą, padavė jam ranką ir nuoširdžiai spausdamas su pakilimu kalbėjo: "Štai žmogus, labai gerbtinas žmogus štai". Atsikreipęs į susirinkusius, jis pirštu rodė į vikarą ir šaukė: "tai katalikų kunigas, štai jums pavyzdys! — štai teisingas žmogus!". Atsisukęs į vikarą, Muravjovas dar kartą padavė jam ranką ir galop įsakė dežurui, kad vikarui netrūktų jokių patogumų, ir kuo skubiausiai įsakė nuvesti į celę. Rytojaus dieną buvo statomos dvi kartuvės, atvedė aukas — senyvą kleboną ir didvyrį vikarą. "Už poros minučių minia puolė ant kelių. Kiekvienas ranką spaudė prie skaudančios krūtinės, garsiai verkė ir — pritrūko jėgų sukalbėti maldą už nelaimingų aukų vėles, už kankinių vėles. Pakorė abudu..."[523]

Šis pasakojimas dar kartą pavaizduoja kaip sunku yra atkurti tikrą įvykių vaizdą, tikrą tiesą apie kautynes, apie žmones. Atrodo, kad tai buvo pasakojimų apie kunigų egzekucijas iškreiptas vaizdas — kunigų Išoros ir Ziemackio likimo mišrainė, prasimanymas, kaip ir apie kun. Pežos ir kelių kitų kunigų nužudymą.

Przyborowskis cituoja N. Bergo *Zapiski* (III, 177), kad, esą, pagal Muravjovo štabo viršininko pasakojimą, kun. Išorą užstojo stačiatikių metropo-

[522] **Dzieje 1863 roku,** III, 160.

[523] **Moskiewskie na Litwie rządy 1863-1865...,** Kraków 1869, pp. 365-370. Neįvardintas autorius savo knygą dedikuoja "Didvyriškai Kankinei Lietuvai, sunkiais momentais ištikimai Lenkijos Draugei, užsitarnauto susižavėjimo ir pagarbos pareiškimo įrodymui, skiria Autorius."

litas Siemaško, ir kad Muravjovas atsakęs: “Jokių švelninimų popams, ypatingai popams! Jau vien dėl savo pašaukimo jie privalo rodyti krikščioniškos taikos pavyzdi, o vieton to maištauja. Jokio pasigailėjimo, jokios malonės!” — šaukęs pakeltu balsu. Siemaško, girdi, irgi šaukė: "Nerėkauk, Michaile Nikolajevičiau, aš nieko nesibijau, tik Dievo, ten gyvenančio.“ Muravjovas nuleidęs balsą ir kitu tonu taręs: “Gyvenu jau virš 60 metų, bet niekad nemačiau ten gyvenančio. Ar tu matei?” Siemaško atsiliepęs: “Jei pašnekesys pradeda būti tokio pobūdžio, turiu tylėti” — pasiėmęs kepurę ir išėjęs.[524] Kitoje vietoje Przyborowskis pažymi, kad, anot Regnault’o (Mouravieff et les archives du tsarisme), ne Siemaško (kaip teigia Bergas), o Vilniaus katalikų vyskupijos valdytojas prelatas Baukevičius (Bowkiewicz), taip atsiliepė. Kartą, kai prelatas sakė, kad neįmanoma Muravjovo įsakymą vykdyti; kai Muravjovas ėmė grasinti, tai ir nuolaidusis prelatas atsakė: “tuščias grasinimas, nes mano kojos dar pajėgs mane nunešti į Lukiškes.” Anot Regnault, kai kartą Muravjovas sakė, girdi, visą laiką jam pasakojama apie Dievą, bet jisai per 70 metų nei kartą Jo nematė, Baukevičius atsakė: “Ir nematysi Jo, jūsų ekscelencija, gal niekad.”[525]

Muravjovas giriasi, kad po pirmosios viešos egzekucijos, “verksmų ir priekaištų buvo daug”, daugelis važiavę iš miesto, nenorėdami stebėti veik kasdien vykdomų egzekucijų.

Vos dviem dienom praslinkus po kun. Išoros nužudymo, birželio 5d. ten pat, Lukiškių aikštėje, buvo sušaudytas kun. Raimundas Mikalojus Ziemackis, Jono Ziemackio ir Katrės Kaminskaitės sūnus, pagal Geištaro atsiminimų redaktorių, “gimęs Ašmenos rotmistro šeimoje” Dachnuose, Ašmenos paviete “1810 m. rugsėjo 6 d. nauju stiliumi, krikštytas Loskų bažnyčioje rugsėjo 11 d.” — pagal paminklinę lentą, šv. Rapolo bažnyčioje Vilniuje įmūrintą 1933 VII 23, “gimęs Loskuose 1810 m. rugsėjo 19 d. — 1831 m. sukilimo dalyvis”. Jis buvo kunigu įšventintas 1842 m., ir iki 1845 m. buvo Vilniaus šv. Rapolo bažnyčios vikaru, vėliau vikaravęs Gardino gb., galop 1850 m. paskirtas klebonu Vaviurkoje, Lydos pav. Geištaro atsiminimų redaktorius atitaiso kai kurių autorių teigimus, jog kun. Ziemackis buvęs “daugiau kaip 70 metų turįs senelis”. Vyskupas Kubickis cituoja rusų archyvinius duomenis, kuriuose kun. Ziemackis vadinamas “Andriaus sūnumi” ir “Mikalojaus sūnumi”. Lydos pavieto karinis viršininkas 1863 II 19 (kovo 3) rašė Vilniaus tardymų komisijai: “Vaviurkos klebonas konvojų siunčiamas pas Vilniaus komendantą”, suimtas vasario 18 (kovo 2). 1863 III 15(27) Vilniaus tardymų komisija rašė Vilniaus karinio okrugo viršininkui (gen. gubernat. generolui Nazimovui): Lydos pavieto ziemskis spravnikas Bogdanovičius, patyręs, jog Vaviurkos bažnyčioje buvo skaitytas revoliucinis manifestas, nuvyko pas kleboną Ziemackį, kuris, spravnikui reikalaujant, parodė manifestą, kurį jis 1863 I 24 ir 25 (vasario 5-6) voke gavo iš nežinomo asmens. Tasai asmuo sakė, jog lenkai užėmė Lydą ir kad Laikinoji Vyriausybė Lietuvai ir Baltgudijai liepia sausio 27 (vasario 8) vykdyti voke įdėtą įsakymą, mirties grėsme. Įteiktasis raštas skelbė: "Laikinosios provincinės Vyriausybės Lietuvoje ir Baltojoje Rusioje įsakymu. Jungiamas Lenkų Valdžios Manifestas privalo būti sekmadienį sausio 27 d.

[524] **Dzieje 1863 roku,** III, 160.
[525] **Dzieje 1863 roku,** V, 314, išnaše.

Vaviurkos parapijoje vietinio kunigo iš ambonos paskelbtas susirinkusiems žmonėms. Šio įsakymo neįvykdymo atveju, klebonas bus pripažintas Tėvynės išdaviku ir kaipo toksai, to manifesto 6-tojo skirsnio pagrindu, bus nubaustas pagal lenkų karinę teisę. Nr. 1085. 1863 m. vasario 2. Vilnius." (Paties manifesto originalas yra kun. Simono Jakavičiaus byloje.)

Gen. gubernatorius-apygardos karinis vadas 1863 V 3(15) įsakė gvardijos pėstininkų antrosios divizijos vadui: "Atiduodamas į karo lauko teismą prie gvardijos pėstin. 2sios divizijos štabo, kunigus: Išorą, Falkovskį ir Ziemackį, už kurstančio (vozmutitieljnago) manifesto paskelbimą ir valstiečių kalbinimą į maištą, įsakau juos teisti kiekvieną atskirai." Teismas visus tris kunigus nuteisė sušaudyt. Kun. Ziemackio byloje, ant teismo nuosprendžio užrašyta: "Neturiu teisės nei pakankamo pagrindo, kad galėčiau palengvinti kun. R. Ziemackio likimą, todėl patvirtinu karinio teismo sprendimą, kad jį nubausti mirtimi, sušaudant. Vilnius, 1863 m. gegužės 20 d. Gen. nuo infanterijos Muravjov." Gegužės 21 (birž. 2) įsakymas 2sios div. vadui: Įsakau tą nuosprendį įvykdyti viešai vienoje Vilniaus miesto aikščių. To vykdymą pavesti Vilniaus miesto kariniam viršininkui. Paportas: sušaudytas geg. 24 d. (birželio 5) 11 val. ryto turgaus aikštėje prie Šv. Jokūbo bažnyčios.[526]

Lietuvos Vadybos galva, Jokūbas Geištaras, savo atsiminmuose rašo: "Kun. Ziemackio egzekuciją aš pats stebėjau ir su savim pasiėmiau septynmetį sūnelį Tadą, kad paruošti vaiką, jog jis galįs tuo būdu ir savo tėvo netekti. Vaikutis buvo labai paveiktas tos egzekucijos; jį apėmė nervingas drebulys, ir jį stebino minios smalsumas."[527] Geištaras pažymi, kad tą pačią dieną buvo sušaudytas ir 20-metis bajoraitis Albertas Liaskavičius (Laskowicz), Felikso ir Valickaitės s. iš Lydos pav. Kirjanovcų dvaro. Atsiminimų redaktorius pažymi, kad Albertas buvo ką tik baigęs Vilniaus bajorų institutą, aplankė tėvus ir nuvyko pas brolį Julijoną į Čepelevščiznos dvarą ir ten buvo suimtas. Mat, jis lankėsi Novojelnios bažnyčioje, kur turėjo būti skaitomas sukilimo manifestas. Kai manifestas nebuvo paskaitytas, jis zakristijoje teiravosi ir garsiai reiškė nepasitenkinimą. Kitas jo "kaltės įrodymas" buvo: jis pas kurpių užsakė aulinius batus — taigi rengėsi vykti "partijon". Pranešimas Vilniaus spaudoje apie jo sušaudymą minėjo ir jo dalyvavimą sąjūdyje."[528]

Neišvengė nužudymo ir trečias gen. gubernatoriaus konfirmacijos laukęs kunigas — Adomas Falkowskis, Baltramiejaus s., 51 m. amžiaus, Lydos pavieto Iščolnos parapijos klebonas, tardomas nuo 1863 II 27 (kovo 11), suimtas kovo 2 (14) už revoliucinio manifesto paskelbimą bažnyčioje ir valstiečių kurstymą į maištą, karinio teismo prie gvardijos pėst. 2sios divizijos štabo nuteistas sušaudyt. Po dviejų Vilniaus gen. gubernatoriaus konfirmacijų geg. 21 (birž. 2) ir birželio 8 (20), sušaudytas 1863 VI 13(25) — Lydoje, aikštėje už miesto. Kūnas buvo palaidotas už miesto prie kelio į Krupus, vadinamam "vygone", dabar jau miesto ribose. "Kazokai užkasė be karsto ir kanopomis užtrynė žymes, bet įvairiose vietose stovėję žmonės tiksliai nustatė vietą ir, budeliams nukeliavus, akmenimis nužymėjo kapą. Policija keliais atve-

[526] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., 2 t., Nr. 1064, pp. 489-493.
[527] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 33.
[528] **Ibid.,** II, 273-274.

jais nušalino akmenis. Geležinkelietis Steponas Laukis (Lowkis) pasirūpino 1919 m. ten pastatyt paminklą, "ir dekanas Ipolitas Bajoriūnas (Bojaruniec) 1919 m. ten pastatyt paminklą," ir dekanas Ipolitas Bajoriūnas (Bojaruniec) rašo.[529]

Geištaras rašo, kad rytojaus dieną po pirmosios, kun. Išoros egzekucijos, "ant Vilniaus sienų pasirodė trumpas, energingas, bet digniteto pilnas Vadybos atsišaukimas, šaukiąs tautą to nužudymo akivaizdoje ištverti kovoje. Nustebintas Muravjovas įsitikino, kad čia pat, Vilniuje, Vadyba veikia ir turi savo spaustuvę."

Przyborowskis papildo: "Dviejų kunigų sušaudymas, pasalingas Vilniaus vyskupo išvežimas, smarkiai suerzino Taut. Vyriausybės Lietuvos Vadybą. Bet ką ji galėjo nuveikti, Vilniaus satrapo galybės akivaizdoje? Tad tenkinosi protesto raštais, svaidydama įžeidimus gen. gubernatoriaus adresu, į ką tasai gana jautrus ir iš prigimties kerštingas žmogus atsiliepė naujais, kas kartą skausdesniais smūgiais. Tuojau po kun. Išoros sušaudymo pasirodė spausdintas, labai neatidžiai surinktas ir atspaustas atsišaukimas, kuriame Lietuvos Vadyba stipriais žodžiais protestavo prieš tą nusikaltimą ir Muravjovą vadino 'kraugeriu budeliu'. Tasai regimai Vilniuje spausdintas atsišaukimas paskatino Muravjovą smulkiai patikrinti visas spaustuves ir litografijas, raidžių liejyklas ir fotografijos įstaigas Vilniuje ir visose savo valdose. Tuo sumetimu, birželio 24 jis paskelbė įsakymą kiekvienoje vietoje smulkiai reviduoti visas tos rūšies įstaigas ir patikrinti, kokio nuostato ar specialaus leidimo pagrindu tos įstaigos veikia. Vilniuje, kur per amžius žydėjo civilizacija, kur spaustuvės veikė nuo XVI amžiaus, daugelis jų negalėjo dokumentais legitimuotis, tik savo veikimo ilgu amžiumi. Iš 31 to pobūdžio įstaigos, vos 8 galėjo pristatyti kokį nors valdinį leidimą, ir jų tarpe kai kurie buvo rašyti 1803 arba 1812 metais. Daugelis įstaigų buvo paveldėta palikimo, užrašymo ar pirkimo keliu, o dėl savo veikimo nuo senovės laikų, atrodo, buvusios nereikalingos ypatingų leidimų iš rusų vyriausybės pusės, — pati rusų valdžia čia įsigyveno, kai tos įstaigos jau seniai buvo veikusios. Visa tai nesulaikė Muravjovo nuo klausimo išsprendimo kazokišku būdu. Jis savo potvarkiu įsakė, kad visos spaustuvės, litografijos ir fotografijos įstaigos, kurios neturi teisinių savo veikimo įrodymų arba kurios sukelia įtarimų dėl jų ištikimybės (blagonadiožnosti), turi būti tučtuojau uždaromos ir užantspauduojamos. Visos kitos įstaigos gali veikti, tačiau su sąlyga, kad penkių parų eigoje jos pristatys vietinių žinomų trijų 'blagonadiožnų' asmenų garantiją, ir, apart to, sudės už spaustuvę ar litografiją nuo 300 iki 1.500 rb kauciją, o fotografijos įstaigos nuo 200 iki 600 rublių. Be to, savininkams liepė raštu įsipareigoti, kad jie atsako už savo darbininkus, ir kad savininkai asmeniškai atsakys, jeigu iš jų įmonių išeis kokie nors atsišaukimai, himnai, skelbimai ar suokalbin įpainiotų asmenų portretai. — Tokių pasekmių turėjo neapgalvotas Lietuvos Vadybos protestas prieš kun. Išoros sušaudymą. Tai buvo tos Vadybos paskutinė garsioji gulbės dejonė. Jei dabar panorėtų protestuoti, turėtų veik kasdien tai daryti, kadangi veik nebuvo dienos, kad kas nors nebūtų Lukiškėse žudomas."[530]

---

[529] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., 2 t., Nr. 193- pp. 202-207.
[530] **Dzieje 1863 roku,** III, 167-169.

XLIV. VYSKUPO KRASIŃSKIO IŠTRĖMIMAS

Vilniaus vyskupas Adomas Stanislovas Krasińskis, gimęs 1810 XII 24 Velničiuose, Valuinėje, vyskupo Vaclovo Žilinsko 1853 m. paskirtas Vilniaus katedros kanauninku, profesoriaudamas Dvasinėje Akademijoje Petrapilyje 1858 m. prekonizuotas vyskupu, 1859 II 1 konsekruotas, 1859 IV 26 atliko ingresą į Vilniaus katedrą, buvo filosofas, tyrinėtojas ir jautrus asmuo. Kadaise buvęs vienuolis pijaras, didesnę savo amžiaus dalį gyvenęs Petrapily, literatūros mylėtojas, garsus "Žodžio apie Igorio Pulką" vertėjas, iš arti stebėjo rusų galybę, buvo nusiteikęs ramiai, laikėsi atokiai nuo bet kokio politinio veikimo ir nuo sukiliminio sąjūdžio, — tačiau Muravjovo apyskaitoje carui visvien buvo pavadintas "maišto vyriausiuoju dvasiniu vadu". Dviejų sutanuotų kunigų viešas sušaudymas Vilniuje, trijų parų eigoje, smarkiai paveikė nervingą vyskupo-rašytojo prigimtį ir jis susirgo, atsigulė lovon. Przyborowskio žodžiais, vyskupas Krasińskis, "kaip ir nujausdamas, kad anksčiau ar vėliau Muravjovas pirmai progai pasitaikius mėgins jį sukompromituoti, nutarė pasitraukti iš Vilniaus, už ką negalima jo pagirti, kadangi kas-kas, bet lenkas vyskupas privalo pareigose ištverti ligi galo."

Muravjovas gerai atsiminė savo pirmąjį susitikimą su vyskupu. Liepęs sušaudyti kunigus Išorą, Ziemackį ir Falkowskį, porai dienų praslinkus po antrosios (Ziemackio) egzekucijos, Muravjovas gegužės 26 (birželio 7) pasiuntė vyskupui Krasińskiui laišką, kurį paskelbė valdžios organuose "Vilenskij Viestnik" ir "Kurjer Wileński". Primines vyskupo pareiškimą audiencijoje, jog kunigija užsilaiko lojaliai, jis rašo: "Iš bylų, kurias man atsiunčia Tardymo Komisijos, regiu, jog, kaip man praneša karinių dalinių vadai ir kaip parodo belaisviai, gyviausiai ir veikiausiai gyventojų kurstyme į maištą dalyvauja vietinė Romos Katalikų dvasininkija, bažnyčiose skelbdama revoliucinius manifestus, prisaikdindama naujus į maištą suverbuotus žmones, įstodama į gaujas, kuriose mūsų kariuomenė ne kartą sutiko (kunigus), netgi vadovaujančius kai kurioms gaujoms. — Visi tie įvykiai pastatė man liūdną būtinumą, kaip jūsų šventenybei (vašemu preosviaščenstvu) jau žinoma, pagal karinio teismo nuosprendžius įsakyti įvykdyti mirties bausmes dviems kunigams, nusikaltusiems ištikimybės priesaikos pažeidimu ir maištu; daugelis kitų kunigų irgi yra karinio teismo žinioje, kuriems valdžia pritaikins visą įstatymo griežtumą..." Muravjovas, "norėdamas ateityje išvengti tokių griežtų priemonių ypatingai dvasinio luomo asmenų atveju", atsišaukia į vyskupą " su įtikinamiausiu prašymu", kad jisai pasistengtų sau pavaldžiai kunigijai perteikti įsitikinimą, jog, "atsmindama savo pašaukimą, jai uždėtą dvasinio luomo ir ištikimybės presaikos šventumą, liautųsi dariusi blogų veiksmų, ir kad altoriaus tarnai, neatsižvelgdami į grasinimus ir netgi mirtį, privalo išlikti ištikimi savo pašaukimui, stengtųsi tiek žodžiais, kaip ir pavyzdžiu, vieton žadinę gyventojus prie blogų darbų, vest į gerą kelią tuos, kurie, užmiršę garbės, sąžinės ir priesaikos prievoles, dalyvavo maište arba tapo jo vadovais." Tais visais sumetimais besivadovaudamas, Muravjovas reikalavo, kad vyskupas, "kaipo krikščionis", atsakąs už kunigijos nusiteikimus ir elgesį, prisidėtų prie kunigijos sugrąžinimo "į jos tikrojo pašaukimo kelią, turint dėmesyje, kad jo rankose yra pagrindinė priemonė kraujo praliejimui sulaikyti

ir nušalinti kraštą taip ilgai varginančius nelaimingus įvykius.” Vyskupas turįs išleisti atitinkamus "atsišaukimus ir įsakymus” kunigijai, ir Muravjovas prašo jam atsiųsti vyskupo padarytų potvarkių nuorašus. Muravjovas prie rašto pridėjo savo geg. 24-tos (birželio 5) pagrindinę instrukciją, įvedančią karinį-civilinį režimą, ir pabrėžtinai atkreipė vyskupo dėmesį į tos instrukcijos 12—jį straipsnį. Savo laišką Muravjovas baigė šiais žodžiais: "Be to, skaitau savo pareiga pridėti, kad įstatymas, bausdamas išdavimą ir ištikimybės priesaikos pažeidimą, nemažiau yra griežtas atžvilgiu tų, kurie, turėdami galimybę pastoti kelią nusikaltimui, savo tylėjimu (neveikimu) tampa nusikaltimo vykdymo bendrais.”

Muravjovo instrukcijos 12-sis straipsnis skelbė:

“Kunigams, o ypatingai klebonams miestuose ir kaimuose paskelbti, kad už bet kokią pagalbą, kokią parodys maištininkams žodžiu ar veiksmu, arba kurstys į maištą sukiliminių proklamacijų skaitymu ar kitokiomis manifestacijomis bažnyčiose ir už jų ribų, bus įkalinami ir tučtuojau vietoje nuteisiami visu karo įstatymų griežtumu. Dažnai daromi aiškinimai, kad maištininkams jie padėjo prievartos verčiami, nebus imami dėmesin, kadangi altoriaus tarnai mažiau nei kas kitas privalo nusilenkti to pobūdžio grasinimams.

"Jų pareiga yra būti auka dėl krašto nuraminimo ir paveikimo kiekvieno, kad šventai tęsėtų carui padarytos ištikimybės priesaikos savo prievolę. Dvasiški asmenys, kurie tos pareigos netęsės, vykdo gėdingą nusikaltimą ir privalo būti griežčiausiai baudžiami, pavyzdžiu kitiems.

“Vienuolynų perdėtiniai, jei jie leistų kokius nors maištą palengvinančius pasiruošimus, irgi priklauso griežtam nubaudimui ir kariniam teismui.”[531]

Konsistorijoje buvo paruoštas aplinkraštis diecezijos kunigams, šaukęs kunigus susilaikyti nuo bet kokio dalyvavimo sukilime. Tasai šaltai parašytas aplinkraštis nepatiko Muravjovui. Vyskupas to aplinkraščio nuorašą pasiuntė gen. gubernatoriui per prelatą Juozą Baukevičių drauge su laišku, kad jis sergąs ir ketinąs vykti gydytis į mineralinių vandenų kurortą Kemmerne, Infliantuose. Muravjovas pasinaudojo šia proga iš pasalų nusikratyti nepageidaujamu asmenim, be triukšmo: jis liepė savo kanceliarijos vedėjui plk. Ivanui Vladimirovičiui von Halleriui (Galler) tuojau išduoti pasus vyskupui ir jo palydai. Halleris pridėjo, kad vyskupą kelionėje palydės karininkas — iš ko vyskupas nedarė blogų išvadų, kaip jis pats rašė savo atsiminimuose. Anot Przyborowskio, vyskupas Krasińskis, jau tudėdamas pasą, padarė stambią klaidą, kai jisai savo išvažiavimo išvakarėse nepriėmė Hallerio (kurį Przyborowskis vadina gubernatorium), atvykusio išsiaiškinti, kas tvarkys diecezijos reikalus vyskupui išvykus. Krasińskis jo nepriėmė, pasiteisindamas nesveikata, tačiau "pasielgė neapdairiai, tuojau po to išvažiavęs į miestą atsisveikinti su įžymesniais asmenimis. Tatai darė abejotinu jo sveikatos stovį ir dar labiau suerzino Muravjovą ir sutvirtino jo pasalingas užmačias.”

Vyskupas pasirengė trumpai kelionei ir traukiniu išvažiavo, lydimas savo kapeliono kun. Franckevičiaus (Frąckiewicz), gydytojo Adomavičiaus ir dviejų tarnų. Kartu su jais į vagoną įlipo ir žandarų pulkininkas Chitrovo,

---

[531] Kubicki, **Bojownic.v Kapłani,** II d., t. I, pp. 34-36. “Vnušenije polskomu duchovienstvu”, 1863 V 26 raštas Nr. 333 — pagal Cylovo **Sborniką** pp. 31-33; instrukcija — Kubicki, **ibid.,** II d., t. 1, p. 69.

aprūpintas slapta instrukcija, viešu įsakymu gubernatoriams, pro kurių valdomas gubernijas teks pravažiuoti, ir stambesne pinigų suma. Niekas nekreipė į žandarą dėmesio, kai vyskupas atsisveikino su minia žmonių. Ligi Daugpilio važiuota ramiai ir su gera nuotaika, tik stebėtasi, kad kiekvienoje stotyje platformoje stovėjo kareivių būriai: gal Muravjovas bijojo, kad sukilėliai kėsinsis atmušti vyskupą? Bet Daugpilyje, kur reikėjo persėsti į Rygos traukinį, prie vyskupo priėjo stotyje laukęs vietinis komendantas, įsakymus gavęs telegrafu. Komendantas pranešė vyskupui, kad, pagal gen. gubernatoriaus potvarkį, jis negali vykti į Infliantus, kad jis esąs nuteistas išvažiuoti Rusijos gilumon ir turįs tučtuojau ten vykti. Vyskupo palydovams buvo leista pasirinkti Vilniun grįžti, arba su juo keliauti tremtin, "žinoma, savo kaštu". Gydytojas Adomavičius grįžo Vilniun, o kapelionas ir abudu tarnai pareiškė neapleisią savo perdėtinio ir pono.

Anot Przyborowskio, vyskupas Krasińskis savo atsiminimuose rašo: "tad tylėdamas pasilikau vagone, į kurį (žandarų karininkas) tuoj atvedė du žandaru su durtuvais ir pastatė priešais mane, o aš tiktai susiradau visus savo ordinus ir, užsikabinęs ant savęs, per visą kelionę jų nenusiėmiau; mat, Rusijoj ordinams kreipiama daug dėmesio, gi kas turi šv. Vladimiro ordiną, tam kiekvienoje jurisdikcijoje paduoda kėdę, o aš kaip tiktai turėjau tokį ordiną su kitais pasikabinęs ant kaklo. Tad žiūrėdamas į priešais mane stovinčius žandarus su durtuvais, rytojaus dieną atkeliavau į Pskovą." Vyskupas Krasińskis buvo ištremtas į Viatką, bet apie tai patyrė tik Kazanėje. Pakeliui visi gubernatoriai buvo telegrafu įspėti ir stengėsi kuo greičiausiai nusikrayyti pravažiuojančiu kaliniu. Krasińskis Viatkoje išgyveno 20 metų, ir tik 1883 m. jam buvo leista vykti užsienin, į Krokuvą. Tremtyje gyvendamas jis parašė dviejų tomų lenkiškų sinonimų žodyną, aforizmų rinkinį, ir atsiminimus.[532]

XLV. MURAVJOVO SATRAPUOS "ĮSTATYMAI"

Jau žinome, kad prieš prasidedant sukilimui Lietuvoje ir Lenkijoje, caras užgyrė Valujevo planus Lietuvai. Valujevas su Muravjovu dalyvavo ir Vakarų Komitete, kuris Petrapily paruošė "įstatymus", — tiksliau gaires, — kurie Muravjovo buvo vėliau Lietuvoje palaipsniui įgyvendinami. Vilniun vykdamas, Muravjovas atsigabeno ir savo "štabą", kurį nuolat papildė nauji atvykėliai iš Rusijos. Vilniun atvykęs, Muravjovas pavedė oberauditoriui Niejelovui paruošti jam pranešimą apie politines-karines bylas, o gen. Sobolevskiui pavedė suredaguoti pagrindinę naujojo režimo instrukciją ir statutą kaimo sargyboms, kurios buvo caro kabineto užgirtos dar 1863 IV 24 (V 6) ir jau buvo išmėgintos Latgaloje.

Karinė-policinė valdžia Lietuvoje buvo rusų (Nazimovo) paskelbta dar 1863 I 16/28, bet tik Muravjovas pilnai įgyvendino karinę satrapiją. Tai buvo pagrindinė 1863 m. gegužės 24 (birželio 5) "Instrukcija", kuri buvo nuolat papildoma naujais paragrafais per visą Muravjovo valdymo laikotarpį ir ap-

[532] **Dzieje 1863 roku,** III, 161-167; Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., t. II, Nr. 423, pp. 455-460.

ėmė visas gyvenimo sritis — karinę administraciją, tardymų komisijų "darbus", karo lauko teismus, auditoriatą (teismų nuosprendžių peržvalgą gen. gubernatoriaus galutiniam sprendimui), trėmimų tvarką, kontribucijas, perkėlimo išlaidų primetimą tremiamiems, mokesčius, spaustuves, fotografijos įstaigas, valstiečių prievoles, kaimų sargybas, mokyklas, tėvų atsakomybę už vaikų elgesį, pasų ir gyventojų kontrolę, gyventojų sąrašus, kariuomenės judesius, iš sukilimo grįžusių apklausinėjimą ir traktavimą, politinių nusikaltimų kategorijas, kunigų skyrimus, seminarijų varžymus, žemės klausimus, koplyčių naikinimą, kryžių kapinėse ir pakelėse statymo varžtus, rusinimą, pravoslavinimą, ir t.t. ir t.t.

Toji instrukcija buvo, paties Muravjovo žodžiais, "visų vėlesnių žingsnių ir potvarkių kertinis akmuo." Visiems jo valdų — Kauno, Vilniaus, Gardino, Vitebsko, Minsko, Mohilevo, vėliau ir Augustavo gubernijų — miestams ir pavietams (apskritims) buvo paskirti kariniai viršininkai, kuriems turėjo paklusti vietiniai valdžios organai ir ten stovinti kariuomenė. Visiems gyventojams įsakyta atiduoti jų turimus ginklus, visose gyvenvietėse įvestos "gyventojų knygos", kariniams viršininkams suteikti įgaliojimai "išvalyti pavietus nuo neištikimų dvarininkų, šlėktų, kunigų ir kitų asmenų, kurie mažiau ar daugiau padeda maištui", ir skiriamos griežčiausios bausmės už nebudrumą. Instrukcija liepė pranešti visiems dvarininkams ir dvarų administratoriams, kad jie asmeniškai atsakys, jei jų žemėvaldų ribose susikurs maištininkų dalinys arba jei maištininkams bus teikiama piniginė, maisto ar aprangos pagalba. Visiems katalikų kunigams pranešta, kad už menkiausią dalyvavimą maište ar tai žodžiu ar veiksmu, už proklamacijų ar kitokių manifestų paskaitymą bažnyčioje, jie bus atiduodami karo lauko teisman, ir jog teisinimasis, kad jie buvo priversti skaityti manifestus nebus priimtinas. Karo lauko teismo posėdžiai turi būti trumpi, ir nuosprendžiai tučtuojau vykdomi vietoje. Sukilimui bet kokią paramą teikiančių asmenų kilnojamas ar nekilnojamas turtas tučtuojau sekvestruotinas, tokių dvarų javai sunaudotini kariuomenei ir kaimų sargyboms maitinti, kiti produktai parduotini ir pinigai sumokami iždan, nuo sukilėlių nukentėjusių fondui. Bet kuris įtartinas valdininkas tučtuojau šalinimas ir areštuotinas. Įtariamieji dvarininkai turi apmokėti visas kariuomenės išlaikymo išlaidas, kariuomenės reikalams naudotini jų arkliai ir vežimai. Tai buvo "aukso kasykla" ir "gausumo ragas" malšintojų ir rusintojų rujoms, suplaukusioms iš Rusijos.

"Gyventojams apsaugoti nuo nereikalingų aliarmų ir palaikyti teisingoms žinioms apie įvykius kaimynystėje", buvo sudarytos raitelių žygūnų komandos, kurios turėjo kasdien iš kaimo į kaimą joti ir tuojau pranešinėti apie sukilėlių pasirodymą apylinkėje — kaimų seniūnams ir artimiausio kariuomenės dalinio vadui. Kaimuose sudaromos ginkluotos valstiečių sargybos, kurių pareiga buvo suimti ir policijai-kariuomenei atiduoti visus įtariamus asmenis, bei tikrinti pravažiuojančių pasus. Kaimų sargybas sudaryti buvo pavesta pavietų kariniams viršininkams, tačiau, Bičkausko-Gentvilos žodžiais: "šiek tiek iniciatyvos buvo palikta ir valstiečių savivaldybės organams, kurie valsčių ir kaimų laikinųjų prievolininkų bei valstybinių valstiečių sueigose galėjo skirti valstiečius į kaimo sargybas. Buvo numatyta sudaryt 60-100 valstiečių sargybos grupes. Kiekvienai grupei buvo numatyta paskirti vieną puskarinin-

kį [mokanti skaityti? — KRJ] ir keletą eilinių. Kiekvienas einąs sargybą valstietis gaudavo per dieną 10 kapeikų ir išlaikymą. Į kaimo sargybas buvo numatyta imti daugiausia bežemius valstiečius, siekiant sulaikyti juos nuo stojimo į sukilėlių būrius. Tačiau ... vyriausybė kartu bijojo, kad kaimo sargybos nevirstų jėga, kuri galėtų atsigręžti prieš ją pačią. Todėl vyriausybė atsisakė savo sumanymo išduoti kaimo sargyboms tam tikrą kiekį ginklų, o vietiniams kariniams organams įsakė šias sargybas 'nuolatos budriai prižiūrėti'. Dėl tos pačios baimės Kauno ir Vilniaus gubernijose prie kaimo sargybų buvo prikomandiruota tiek daug puskarininkių ir kareivių, kad 3-4 sargybiniams teko po 1 ginkluotą kareivį. Pavyzdžiui, Panevėžio apskrityje 1520-čiai sargybinių teko 508 kareiviai, Telšių apskrityje 497 sargybiniams — 176 kareiviai. Carinė administracija Lietuvoje tikėjosi, jei ne priešpastatyti kaimo sargybas sukilimui, tai bent šia priemone atitraukti valstiečius nuo jo. ... stengėsi įtikinti valstiečius, kad sukilimas yra lenkų ponų sukeltas judėjimas, dėjosi valstiečių gynėju ir mėgino jų viltis susieti su savo veiksmais. Tokią politinę reikšmę turėjo M. Muravjovo atsišaukimas išleistas 1863 m. birželio 2 d. ryšium su kaimo sargybų sudarymu. Šiame atsišaukime, kurio daugybė egzempliorių buvo išplatinta valstiečių tarpe, buvo pabrėžiama, kad 1863 m. kovo 1 d. įsaku yra nutraukti 'visi jų privalomieji santykiai su buvusiais ... dvarininkais.' Valstiečiams buvo žadama, kad vyriausybė jiems padės gauti į visišką nuosavybę skirtiną žemę. Tačiau tam tikslui, — demagogiškai buvo sakoma atsišaukime, — 'visų pirma reikia grąžinti ramybę ir tvarką jūsų gyvenvietėse, užgesinti maištą ir atiduoti kaltininkus į įstatymo rankas'. Dėl to valstiečiai buvo raginami padėti vyriausybei 'užkirsti maištininkams visus būdus pasislėpti ir atimti iš jų tolesnio pragyvenimo priemones'."[533] Vieton nurodęs Cylovo *"Sbornik rasporiaženij"* ar vyskupo Kubickio paskelbtą tų potvarkių lenkišką vertimą, tarybinis istorikas šaltiniais nurodo "VCIA" visokius numerius ir raides

Faktinai, tasai birželio 14(2) Muravjovo atsišaukimas buvo nukreiptas "į Vilniaus, Gardino, Kauno ir Minsko gubernijų kaimo piliečius." Jis skelbė, kad "Jau daugiau kaip 4 mėnesiai praėjo nuo to laiko, kai maištas sudrumstė ramybę jūsų šeimose, Jums skelbdamas nesamos lenkų valdžios nusikalstamuosius manifestus, išniekinant Jūsų šventoves maištingų proklamacijų skaitymu." Sukilėlius jis vadino "išpaikusiais pikta galvojančiais žmonėmis", kurie pagelbstimi "kunigų, kurių daugelis išdavė ištikimybės monarchui ir kunigo pašaukimui priesaiką, stengiasi Dievo vardu Jus patraukti į nusikaltimą." Tačiau tie piktadariai "apsigavo savo viltyse; mūsų kariuomenės gainiojamos ir malšinamos maištininkų gaujos slapstosi po miškus ir iš ten išeina į jūsų kaimus plėšikauti, smurtauti ir maistu apsirūpinti, bausdami tuos iš jūsų tarpo, kurie, būdami ištikimi savo prievolėms, nevykdo jų įsakymų ir nepadeda nusikalstamajai veiklai." Valdžios kantrybė jau išsenka. Taigi, daugelis susilaukė pelnytos bausmės, "šimtai jūsų buvusių ponų ir kunigų, kurie dalyvavo maište," yra įkalinti, daugelis nubausti miriop, jų dvarams uždėtas sekvestras, kuris papildo valstybės iždą. "Pareigoms ir priesaikai ištikimieji valstie-

[533] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 261-2. Pati geg. 24 — birž. 5 "instrukcija" — Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., I t., pp. 65-72. Skelbiami ir įvairūs papildymai.

čiai! Jums padovanotoji laisvė įrodo Aukščiausiojo Viešpačio rūpinimąsi jumis. Kilnusis monarchas padarė galą įvairioms jūsų prievolėms buvusiems ponams, ir jūsų išimtinon nuosavybėn atidavė jūsų sodybas, kuriose nuo seniai gyvenate ir teikia jums galimybės su iždo parama tapti visos jums, pagal įstatymą, priklausančios žemės visiškais savininkais." Muravjovas kompartijai priimtinais žodžiais įspėja, kad "jei dar dabar kai kurie lenkiškos kilmės ponai, pasinaudodami dabartiniu sąmyšiu krašte, verčia jus atlikti baudžiavas ar uždeda jums mokesčius, tai tas yra išnaudojimas — dėl kurio visiems kariniams viršininkams yra duotas griežtas įsakymas padaryti tam galą." Valsčių pareigūnams buvo įsakyta pranešinėti valdžiai apie neištikimus ar įtartinus ponus ir ekonomus.

Anot Przyborowskio, "žodžiu, birželio 14 d. atsišaukimas ir vėlesnieji įsakymai buvo labiau revoliuciniai, nei visos ligšiolinės sukilėlių proklamacijos, nes jie kurstė vieną visuomenės sluogsnį prieš kitą, žadino senas haidamakų tradicijas, kurios dar buvo gyvos Pinsko krašte, Valuinės Polesėje ir padavimuose, ir kurios tarsi grasino išskersti visa, kas lenkiška, jei lietuvių-baltgudžių liaudis turėtų savyje daugiau energijos ir daugiau aistrų."[534] Na, kompartija kol kas valstiečių kurstytoju laiko Kalinauską, bet gal Muravjovas netrukus taps "klasių kovos" didvyriu...

Bet pacituokime partlinijos atstovą. "Kaip matyti iš apskričių karinių viršininkų pranešimų, Kauno ir Vilniaus gubernijose kaimo sargybų organizavimas vyko ne taip, kaip to norėjo vyriausybė. Šių gubernijų valstiečių tarpe paplito įsitikinimas, kad vyriausybė, organizuodama kaimo sargybas, ketinanti sudaryti iš valstiečių ginkluotus būrius ("opolčeniją"), kurie, siekiant valstiečius iškeldinti iš gyvenamųjų vietų, būsią siunčiami į tolimas gubernijas. Su represijų ir grasinimų pagalba sudarytosios kaimo sargybos nė kiek nepadėjo vyriausybei kovoti prieš sukilimą. Jomis nepasitikėjo nė patys organizatoriai. Raseinių kariuomenės būrio vadas karinius dalinius — 16 kuopų pėstininkų, 3 eskadronus kavalerijos ir dvi šimtines kazokų — dislokavo apskrities kaimuose ir miesteliuose, o tarp šių dalinių dislokavimo punktų sudarė kaimo sargybų grupes iš 30-50 žmonių. Šioms kaimo sargyboms buvo priskirta po keletą puskarininkių ir kareivių, ir jos turėjo klausyti kariuomenės būrių viršininkų. Kaip matyti iš Šiaulių karinio viršininko raporto, šioje apskrityje kaimo sargyba 'nesipriešindavo net keletui ginkluotų žmonių ir nesulaikydavo įtartinų asmenų.' ... Pav., ... Pašvitinio miestelyje 26 sargybiniai nesutrukdė 4 sukilėliams sunaikinti visų seniūnijos bylų. ... Kauno apskrities karinis viršininkas, bausdamas Akmenės kaimo bendrijos valstiečius-ūkininkus, įsakė įvesti 'griežtą pabaudų sistemą už maisto ir pastogės davimą maištininkams.' Pats Kauno gubernatorius N. Muravjovas, Vilkijos kaimo (Kauno aps.) sargybą nubaudė rykštėmis ir visiems valstiečiams vyrams paskyrė piniginę pabaudą už tai, kad jie, jam esant miestelyje, nesiėmė jokių priemonių prieš pasirodžiusią nedidelę sukilėlių grupę. ... Pagaliau ir pats generalgubernatorius M. Muravjovas vidaus reikalų ministeriui pranešė, kad kaimo sargybų, kurioms valstiečiai priešinasi, nesisekė panaudoti kovai prieš suki-

[534] **Dzieje 1863 roku,** III, 189-191. Tekstas — Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II dalis, I tomas, pp. 8, 39, 5vairūs papildymai ir tt. išversti iš Cylovo rinkinio.

limą."[535] žodžiu, rusams nesisekė iš lietuvių kurti "istrebitelius" arba "liaudies gynėjus". Visvien, sargybos labai apsunkino sukilėlių susisiekimą, tiekimą ir judėjimo laisvę.

Valdžios pastangose valstiečius organizuoti prieš ponų ir kunigų vadovaujamą "valstiečių sukilimą" nesimato "klasių kovos." Przyborowskis nurodo kai kurias kaimo sargybų nesėkmės ypatybes. "Pavasario laikas, prasidedantieji darbai laukuose, reikalaujantieji visų kaimo rankų, šen ir ten jų (sargybų) išvaikymas ir sukilėlių dalinėlių vykdomas griežtas (sargybų) baudimas privedė prie to, kad kaimiečiai ne tiktai nesiginklavo 'maištininkų' akivaizdoje, ne tiktai jų nemušė ir negrobė, bet daugumoje atvejų niekam nei nepranešinėjo apie juos. Galų gale tos sargybos tapo tikra parodija. Tas funkcijas "ochranitielnuose postuose" paprastai atlikdavo kokia sena kaimo boba, ar paauglė mergiščia, vienkart netoliese gananti žąsis, kurios užduotis buvo ta, kad ji pravažiuojančiam nukeldavo vartų kartį, paso nesiteiraudavo, užtat dabojo ar už savo patarnavimą gausianti keletą skatikų. Ne kiek apsimokėjo ir paskata valstiečiams mokėti po 3 rublius už kiekvieną suimtąjį sukilėlį, o už ginkluotą po 5 rublius; valstiečiai nedaugelį sukilėlių sulaikė ir iš viso sukilimo atžvilgiu laikėsi labai atsargiai ir apdairiai."[536] "Valstiečiai susigundė pinigais tik 1863 m. vasarą, t.y. kai sukilimas veik visai smuko, nes po raistus ir girias besislapstančių kelių dalinėlių negalima vadinti sukilimu, ir kada priespauda, kontribucijos, žudynės ir plėšimai pagal Vilniaus valdytojo nurodymus tikrai prasidėjo. Nes mužikas, kaip kiekvienas necivilizuotas žmogus, o ką bekalbėti apie puslaukinį lietuvišką ir baltgudišką mužiką [sic! — KRJ], pripažįsta tik fizinę jėgą, o iš rusų pusės ligi šiol dar nematė sau jokio pelno ir naudos, apart smurto, plakimų ir plėšimų. Tiktai tasai paskelbimas apie piniginį atlyginimą už sukilėlių suėmimą, visur karinių viršininkų sąmoningai skelbiamas sušauktose kaimų sueigose iš vienos pusės, o iš kitos pusės griežtos bausmės už tų viršininkų įsakymų nevykdymą, jį privertė tapti 'ištikimu sostui ir valdžiai'. Galų gale jis nebuvo parengtas sukilimui, gaivino pateisinamą nepasitikėjimą bajorija, o vistik nesidavė panaudojamas taip kaip Ukrainoje, arba sentikiai Infliantuose, masiniam išėjimui prieš sukilimą. .., Netikėjo pergale prieš maskolius, ... iš kitos pusės nuoširdžiai nekentė maskoliaus, kuriame visada matė slopintoją ir plėšiką. Vis dėlto sukilėlių dalinių didžiumą, ypač Žemaitijoje, sudarė valstiečiai. Zigmo Citavičiaus dalinyje jie sudarė branduolį, o jam vadovavo Pajduk [Puidokas], žemaitis mužikas. Ir Povilo Šimkevičiaus, kun. Mackevičiaus, paprasto žemaičio mužiko Adomo Bičio [Bitės], Liubičiaus daliniuose buvo beveik išimtinai kaimiečiai. Tiesa, tatai nieko neįrodo, nenustato tos liaudies visos masės jausmų, betgi kiekvienu atveju įrodo, jog jie nebuvo 'ištikimi sostui ir valdžiai.' 1863 metų rudeniop, po rugiapiūtės, Muravjovas netgi būkštavo dėl visuotino valstiečių sukilimo, o tai pasiremiant pranešimais iš Lenkijos Karalystės ir jam pavaldžių gubernatorių. (A. Milovidov. *Iz istorii polskago vozstanija 1863 g., Russkaja Starina,* 1903 m. rugpiūtis, p. 344.) Nežinoma ar tas baimijimasis buvo pagrįstas,

[535] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 262-3.
[536] **Dzieje 1863 roku,** III, 152; V, 284.

vistik tai rodo, jog Lietuvos valdytojas netikėjo lietuvio valstiečio draugingu nusiteikimu rusų valdžios atžvilgiu."[537]

Muravjovas, aišku, žinojo, kad kaimų sargybos neduos apčiuopiamos naudos sukilimui malšinti, bet nudavė, kad tik rugiapiūtė kliudo. Tačiau tai buvo viena priemonė vietinės dvarininkijos įtakai naikinti ir vietiniams bajorams bankrūtinti. 1864 m. jis liepė taikos tarpininkams kuo tiksliausiai apskaičiuoti visas kaimo sargybų vietas — netgi ir nesamųjų, po 7 žmones kiekvienoj, skaitant po 25 kapeikas (50 skatikų) į parą, ir tokiais dirbtiniais skaičiavimais išugdytas milžiniškas sumas — liepė vietinei bajorijai sumokėti iždan. Ši priemonė buvo panaudota ne tik Lietuvoje, bet ir Valuinėje bei Podolėje. Tuo pačiu metu Muravjovas stengėsi rusų pusėn prisivilioti lietuvius valstiečius. Jau įgyvendinęs sukilėlių manifesto nuostatus dėl prievolių dvarams — lažų ir činšų — nutraukimo, šis valstiečių reformos priešas liepė padidinti valstiečiams skirtinius sklypus ir 20% sumažinti išmokėjimo mokesčius. Tatai buvo caro ukazais įteisinta 1863 m. rudenį ir 1864 pavasarį. 1863 IX 27 įsakymu liepė nebesvarstyti dvarininkų skundų dėl valstiečių neatidirbtų dienų ir nesumokėtų mokesčių. Dar anksčiau — rugpjūčio mėn. liepta svarstyti valstiečių skundus dėl skirtinės žemės sklypų sumažinimo sudarant nuostatinius raštus ir dėl žemės atėmimų prieš nuostatinių raštų įvedimą. Liepta ir bežemiams skirti po 3 dešimtines šeimai. Rašydamas vidaus reikalų ministeriui Muravjovas paaiškino: "Dėl valdytojų sauvaliavimo netekusiems savo sklypų valstiečiams žemės skyrimas ir visų kitų valstiečių sutvarkymas platesniais ir teisingesniais pagrindais bus šiaurės vakarų krašto ramybės ir nuramdymo laidas, ir liaudis ... taps tvirtu ramsčiu prieš tą bajorų ir Romos katalikų dvasininkijos dalį, kuri, kad ir paklusdama revoliucijai užgniaužti skirtų priemonių jėgai, vis dėlto slapta nesiliauja būti priešiška mūsų vyriausybei." Vidaus reikalų ministeris Valujevas Muravjovo 1863 X 18/30 cirkuliorių įvertino kaip nepasiekiantį politinio tikslo ir prieštaraujantį 1861 m. reformos įstatymui. Tačiau politinės sąlygos privertė vyriausiąjį komitetą "palikti galiojančiais spalio 18 d. taisykles."[538]

Muravjovas savo galutiniame pranešime carui pakartotinai dėstė savo įvairius potvarkius valstiečiams, ypač bežemiams iš sukilimo vilioti žemės apdovanojimais, ir negailestingus potvarkius dorojantis su sukilimo kurstytojais. "Užsiėmiau kaimo gyventojų būviu, vienintelių sostui atsidavusių, nes šlėkta, ponai ir kunigai visada bus mūsų priešai... Jie netgi išdavė savosios Riečpospolitos interesus ir buvo jos kritimo priežastimi." Vyskupas Kubickis, paskelbęs Muravjovo apyskaitą, atspausdintą "Russkaja Starina" 1902 m. birželio mėn. numeryje, pridėjo pastabą prie pastarojo Muravjovo sakinio: "Yra skaudu perspausdinti perbendrą teiginį, bet jame esama, deja, tiesos krislelio."[539]

Ir Przyborowskis cituoja Muravjovo apyskaitą, norėdamas pabrėžti, kad šis "užkietėjęs valstiečių išlaisvinimo priešas" Lietuvoje "kitaip veikė ir

---

[537] **Dzieje 1863 roku,** V, 275-277.

[538] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas**, 307, 310.

[539] "Sekrietno. Otčiot grafa M. N. Muravjova po upravlenii Sieviero Zapadnym Krajem s maja 1863 g. po 17 aprielia 1865 g." — Kubicki, **Bojownicy Kapłani**, II d., t. I (392-406), p. 399.

kalbėjo tik iš neapykantos lenkui bajorui, ne iš meilės valstiečiui. Kai jo valdžiai pavestose provincijose tuo potvarkiu skirtiniai sklypai padidinta 943,000 dešimtinėmis, tai pietinėse provincijose (Vilniuje, Podolėje, Ukrainoje) tas padidinimas siekė 1,185,000 dešimtinių, nors tenykščiai satrapai nesigarsino pasiremią liaudimi, kaip tai darė Muravjovas. (Savo apyskaitoje ... rašė, jog 'dar bunto metu pripažino deramu užtikrinti kaimo liaudies buitį, ypač rusiškos ir stačiatikiškos, lenkų priespaudos ir lotyniškos propagandos užguitos, moraliai ir materialiai paniekintos'; kad 'čia tiktai valstiečiai, kurie pasitaikė išlaikę stačiatikių tikėjimą, netgi tie, kuriems smurtu buvo primesta romiškoji katalikybė, pasiliko ištikimais Rusijos sūnumis ir atsidavę Jūsų Imp. Didybės sostui; būtinai reikia juos pakelti, išaukštinti, ir taip pastatyti, kad būtų visiškai nepriklausomi nuo ponų lenkų. Tik tada galėsime kovoti su lenkiška propaganda, nuolat ją slopinti ir sunaikinti.') Kai Valuinėje, Podolėje ir Ukrainoje valstiečių nuosavybė bendrai padidinta ¼, tai Lietuvoj ir Baltgudijoj Muravjovo valdžioje, reikalaujančioje 'lietuvio ir baltgudžio valstiečio visiško nepriklausomumo nuo ponų lenkų', tasai padidėjimas tesiekė vos $^{1}/_{5}$. Skirtinių žemių valstiečiams padidinimas buvo įsakytas Petrapilio valdžios, gi to įsakymo vykdymas buvo gen. gubernatoriaus rankose. Rezultatas parodo, kaip jie vykdė įsakymą. Tas pat su išpirkimais, kurie Rusijoj bendrai buvo peraukšti, — Lietuvoje bei Baltgudijoje, kur vadinamieji taikos tarpininkai, didžiumoje bajorai, stengėsi veikti savo luomo naudai ir dėl to nusipelno griežto pasmerkimo. Taigi, išperkamųjų mokesčių Valuinėje, Podolėje ir Ukrainoje pagal valdinius pranešimus (*Vojenno-statističeaJcij sbornik* IV, 188) sumažinimas siekė 49.6%, o Lietuvoje ir Baltgudijoje tik 35%; kitaip sakant, kai anose provincijose sumažinimas siekė pusės, tai Muravjovo satrapijoje vos trečdalio. To akivaizdoje Lietuvos budelio satelitų skelbiamieji himnai, tarsi jis buvo reformos 'kūrėjas ir variklis' santykiuose su valstiečiais savo valdose, yra vienas tų melų, kuriuos jis mėgdavo apie save skleisti savo garbintojų pagalba. Pakartojame, jam visiškai nerūpėjo valstietis, nes tas totoriškas chanas buvo priešingas jo išlaisvinimui, o tik erzinti ir bankrutinti lenkų bajoriją. Su rusų spaudos talka, jis skatino rusus kapitalistus pirkti dvarus Lietuvoje ir Baltgudijoje, skelbdamas įvairias lengvatas išmokoms, išdėstydamas jas daugeliui metų. ... Buvo atsitikimų, kur 300,000 rb įvertintas dvaras buvo atiduodamas žydams valdyti už metinę 6000 rb nuomą, kad tik ta nuoma būtų iš anksto sumokama, nes lenkų dvarininkija, apsunkinta 10% kontribucija, įvairiomis piniginėmis baudomis, ... buvo priversta savanoriškai bankrutintis ... kad tik momentui pasiliuosavus nuo maskoliškų plėšikų įkyrumo.

"Muravjovas su keistu, ligi pasiutimo einančiu atkaklumu persekiojo tą bajoriją, kuri netgi dabartinėje savo nelaimėje ir prislėgime jam ir jo girtoms ir vagiančioms "diejatielių" gaujoms imponavo savo aukštesne kultūra ir istoriškai išsivysčiusiomis asmens vertingumo savybėmis."[540]

[540] **Dzieje 1863 roku,** V, 282-285.

XLVI. PONAI APMOKA PANIEKINIMU IR PINIGAIS

Kaip matėme, Muravjovas savo apyskaitoje carui teigė, kad "vadinamoji šlėkta, ponai ir kunigai buvo ir bus amžinieji mūsų priešai." Tai buvo jo gerai apgalvotoji išvada, kurią jis vykdė gyvenime.

Muravjovas masino valstiečius "valdžios" pusėn. Tačiau sukilimo malšinime dalyvavęs gen. štabo plk. A. Geins pažymi, kad valdžia pripažino valstiečiams tik tai, ką sukilimas jau buvo paskelbęs: "Valstiečiai ligi sukilimo galo visvien nebūtų vykdę prievolių dvarininkams", ir vyriausybės priemonės nekliudė dvarininkijos esminių interesų, "bendrai kalbant, dvarininkai nelabai nukenčia nuo reformos." Toliau jis rašė rusų vyriausybei: "Kalbant neoficialiai, valstiečiai visai nesimpatizuoja rusams, jie dargi nemėgsta mūs, bet jie dar labiau nemėgsta ponų. Dėl savo interesų priešiškumo su ponais ir dėl istorinės neapykantos šlėktai [dvarininkų prasme. — KRJ], valstiečiai turėtų būti mūsų esminiai sąjungininkai. Gi tuo tarpu jie nepasitikėjo mumis, o svarbiausia, turėjo tam pagrindo. Valuinės ir Podolės valstiečiai neginčijamai ir ryžtingai buvo nusistatę prieš sukilimą, pastarajame įkūnydami visus poniškus pradus. Gardino ir Vilniaus gubernijų valstiečiai buvo abejingi kovai, dalis dargi linko į sukilusių pusę, Kauno gubernijos valstiečiai-katalikai pasireiškė prieš Rusiją... Ar dėl to, kad kai kurių Vakarinės Rusijos dalių valstiečiai, pav., Gardino ir dalies Vilniaus gb., nežino savo tautybės, ar dėl ko kito, bet tiktai šių vietų valstiečiai-rusai [baltgudžiai — KRJ] su nepasitikėjimu žiūri į rusus. Tas nepasitikėjimas ėjo taip toli, kad — priešingai oficialiems pranešimams, — daugelis rusų valstiečių dalyvavo sukilime." Rusų vyriausybės atstovai ne tiktai per 1861 m. bruzdėjimus, su kariuomenės talka plakė ir baudė valstiečius, "padaryta viskas, kad juos nustačius prieš Rusiją", bet ir sukilimo metu: "Labai dažnai valstiečius kapojo nagaikomis, tai vadindami apklausinėjimo procedūra arba informacijos parūpinimu. Kareiviai nevisada elgėsi atsargiai, kartais šėldavo (irgi techniškas išsireiškimas),"[541]

Suvalkijoje sukilėliai buvo geriausiai išvystę propagandą lietuvių kalba ir valstiečiai buvo rusams priešiški. Kaunijoje rusų pastangos laimėti valstiečių simpatijas nesisekė, nors buvo ir išimčių.[542] Vilnijoje valstiečiai mažiau dalyvavo sukilime, šiaip netgi katalikai valstiečiai buvo gana abejingi.[543]

Bendrai apibūdinant, nors visi Lietuvos sluogsniai dalyvavo sukilime, kovojo ir kentėjo, — valstiečių masėje tik "laisvieji žmonės", nubajorintieji šlėktos, buvo kariami ir tremiami, gi bežemiai ir prievolininkai susilaukdavo atleidimo. Grynai asmenų skaičiais imant, daugiausiai nukentėjo senovinės Lietuvos kamienas — smulkioji bajorija, "šlėkta" dabar paskirstyta tarp vienkiemininkų akalicų, laisvųjų valstiečių, garbės piliečių, bežemių ir inteligentų. Šis rusų nemėgiamiausias klodas buvo fiziškai naikinamas ir tremiamas nuo Mikalojaus I laikų. Imant paskirą "luomą" — proporcingai daugiausiai nukentėjo kunigija. Dvarininkija, kaip ir kiti klodai sudėjusi stambią auką žmonėmis, daugiausiai nukentėjo materialiniu mastu matuojant. Muravjovo pa-

---

541 "Zapiska Geinsa" — A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 282-3, 418.
542 **Žemaitės Raštai,** 1931 m. A. Bulotos leidimas, IV t., pp. 63-65.
543 K. Sches-Sčesnulevičius, "1863 metų lenkmetis Valkininko apylinkėse", Chicagos **Naujienos,** 1961 m. vasario 28 — kovo 8 laidose.

dėjėjas gen. adjutantas Aleksandr Lvovič Potapov (1818-1886, buvęs Maskvos oberpolicmeisteris 1860-1 m., žandarų korpo štabo viršininkas ir III Skyriaus viršininkas 1861-4, Vilniaus gen.-gubernat. padėjėjas 1864-8 m., po to ligi 1874 m. Šiaurės-Vakarų Krašto gen.-gubernat. ir kariuomenės vadas, galop ligi 1876 m. žandarų korpo ir III Skyriaus vadas) rašė:

"1. Lietuviai katalikai sukilimą sutiko su visišku pritarimu. 2.— Tame sukilime veikliausiai dalyvavo: kunigija, dvarininkija, šlėkta ir valdininkai, silpniau miestiečiai ir valstiečiai... Galima pasakyti, kad nuo to momento kai ji atiteko Rusijai, Lietuva nei momentui nemetė vilties susijungti su Lenkija. 3. Administracija krašte pasiliko lenkiška, o katalikų religija išnaudojo išimtiną globą, todėl lenkai nesiliovė gyvenę senomis tradicijomis... Tuo būdu sukilimas Lietuvoje, su kunigijos, teisminių tarpininkų lenkų bendradarbiavimu, kas kartą labiau įsikūreno ir 1863 metais sprogo, nors ne ilgam... Tiesą sakant, sukilimo moralinis smukimas prasidėjo 1863 m. gegužės gale, kai gen. gubernatorium tapo gen. Muravjovas, kuriame Vakarų kraštas pamatė įasmeninimą energijos, savistovumo, beatodairinės konsekvencijos, be dvejojimo įgyvendinant užplanuotą sistemą, apie kurią kalba jo 1863 m. gegužės 24 d. instrukcija karinei ir civilinei valdžiai."[544]

Dvarininkai, kunigai ir šlėktos kiekviename Muravjovo potvarkyje buvo griežčiausiai traktuojami. Ir iš sukilimo grįžusieji, pagal caro keliais atvejais pakartotą amnestiją, buvo nevienodai traktuojami: valstiečiai apgyvendinti senose vietose bendruomenių atsakomybe, o "dvarponius, valdininkus ir bendrai šlėktas, prašančius atleidimo, paduoti tardyman ir paskui įkalinti miestuose, ligi naujo potvarkio jų reikalu." Liepos 20 d. Muravjovas išleido savo pagrindinės instrukcijos naują papildymą, atvirai pareikšdamas siekimą "daugiau dvarininkų patraukti atsakomybėn už dalyvavimą maište." Tuojau konfiskuotini dvarai tų, kas išvažiavo be karinių viršininkų išduotų pasų. Kur sukilėliai paimdavo maisto ir pašaro iš kaimo magazinų ir kasų, Muravjovas liepė dvarininkams tuos atsargos sandėlius ir kasas papildyti. Tokių papildymų nepristačius, vietos dvarininko turtas turėjo būti parduodamas iš licitacijos ir sandėliai papildomi atsargomis, nupirktomis tais pinigais, "kadangi dabartinis maištas kilo su lenkų kilmės dvarininkų žinia ir pritarimu", ir kadangi "jie visada anksčiau sužino apie maištininkų gaujų pasirodymą jų žemėse ir, jei eitų savo pareigas ir būtų ištikimi priesaikai, galėtų apie tai įspėti vietinius valdžios organus, todėl jie tiesioginiai atsakys už magazinų išgrobstymą." Tas pat ir iždinių apiplėšimo atvejais: nuostolius padengti privalo "dvarininkai-lenkai", t.y. katalikai. Kazokams nusiskundus, kad maištininkus besivaikydami jie neteko daugelio arklių, Muravjovas savo valdomose gubernijose liepė pristatyti po 150 arklių, kurie pirmoje eilėje turėjo būti imami iš "lenkų", t.y. katalikų dvarininkų, o arklių neturintieji — privalo 10 dienų eigoje sumokėti po 100 rb už trūkstamą žirgą. Ir savo bei savo šeimų trėmimo išlaidas dvarininkai ir šlėktos turėjo patys apmokėti. Galop savo plėšikavimą Muravjovas apvainikavo potvarkiu apie pinigines kontribucijas po 10% brutto pajamų. Jis apie tai pasigyrė savo galutiniame pranešime carui, ir pažymėjo: "Bendras įsitikinimas, kad krašto vyriausiojo viršininko potvarkiai bus be atodairos vykdomi, prabloškė dvarininkus ir visus maišto simpatikus." Baudas,

[544] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., I t., p. 5 išnaše.

kontribucijas, kiekvieno tėvo atsakingumą už visą šeimą ir įnamius — Muravjovas vadina "sėkmingiausia priemone dvarininkams uždėti pančius, nes lietė jautriausią jų materialinės būklės stygą'' — ir jis ragino tą priemonę ir ateityje naudoti.[545]

Netgi dabartinio okupanto indoktrinuotas istorikas Bičkauskas-Gentvila rašo: "Ypač griežtai patvaldystė reagavo į Lietuvos dvarininkų siekimus atkurti Žečpospolitą su jos rytinėmis sienomis... Dar gegužės mėn. ... dvarininkai buvo įpareigoti žiūrėti, kad jų dvarų ribose nebūtų formuojami sukilėlių būriai. Greit po to dvarininkams buvo uždėta atsakomybė už sukilėlių numalšinimą dvaro teritorijoje. Jei sugautus su ginklu rankose sukilėlius, priklausančius mokesčius mokančių valdinių luomui, buvo numatoma išsiųsti į kalinių kuopas arba ištremti, tai dvarininkus ir kitus privilegijuotų luomų asmenis generalgubernatorius specialiu 1863 m. birželio 24 d. cirkuliaru įsakė 'priskirti prie gaujų vadų ir maišto kurstytojų kategorijos, jei jie bus sugauti su ginklu rankose', ir taikyti jiems aukščiausią bausmę. Viena iš dvarininkams labiausiai juntamų priemonių buvo dvarų apdėjimas 10% mokesčiu (rinkliava). ... 1863 m. gegužės 26 d. rašte vidaus reikalų ministrui M. Muravjovas paaiškino, kad ši priemonė būtinai reikalinga, nes ji gali paveikti 'visus be išimties bajorus'. Šiaurės vakarų gubernijų dvarų apdėjimo 10% mokesčiu klausimą specialiai svarstė Vakarų komitetas, o aprobavo Aleksandras II, ant komiteto nutarimo užrašęs tokią pastabą: 'Vykdyti, ši priemonė visiškai atitinka tai, ko aš senai norėjau'. Šis nutarimas turėjo politinę reikšmę ir buvo šovinizmo bangos, kurią sukėlė Vakarų Europos įsikišimas [?—KRJ], pasekmė. Be to, tai buvo patvaldystės atsakymas į dvarininkų atvirai reiškiamas viltis atkurti Lenkijos nepriklausomybę su užsienio valstybių karinės intervencijos pagalba. ... Valstybės sekretorius Kornilovas [ministerių kabineto reikalų vedėjas — KRJ] savo rašte, įteiktame vidaus reikalų ministrui, pritarė M. Muravjovo pasiūlymui įvesti 10% mokestį šiaurės vakarų gubernijų dvarams. Jis pripažino, kad ši priemonė 'atitinka savo tikslą ir, be to, yra teisinga, nes gubernijų, kuriose vyksta neramumai, bajorai kalti jei ne tiesioginiu dalyvavimu maište, tai bent žalingu neveiklumu.' 10% mokesčiai buvo įvesti specialiu 1863 m. birželio 17 d. M. Muravjovo cirkuliaru. Rusų ir vokiečių tautybės dvarininkų dvarams iš pradžių buvo nustatytas 5% mokestis, bet po skundų carui jis buvo sumažintas net iki 3%. Be to, šie dvarininkai buvo prašomi mokestį suprasti 'ne kaip kokią nors baudžiamąją priemonę, bet kaip pagalbą vyriausybei' (10% žemvaldžiai mokėjo 38 metus, iki 1901 m.). Daugeliui lenkų dvarininkų, kurie, kaip nurodo M. Muravjovas, 'ne tik žodžiais, bet ir darbais įrodė savo atsidavimą teisėtai vyriausybei', 10% mokestis buvo sumažintas iki 5%. Nuo 1863 m. gegužės mėn. pabaigos Vilniaus gubernijos ir nuo tų pačių metų birželio mėn. vidurio Kauno gubernijos dvarininkų namai miestuose buvo apdėti 1% mokesčiu. Birželio mėn. šis mokestis buvo pradėtas taikyti visiems bajorų, šlėktų, žydų ir dvasininkų namams. 10% mokesčiu taip pat buvo apdėti Vilniaus gubernijos dvarai, priklausantieji vienuolynams, bažnyčioms ir katalikų dvasininkams. Vyskupui M. Valančiui prašant, 1863 m. birželio 13 d. M. Muravjovo potvarkiu nuo šio mokesčio buvo atleisti Kauno gubernijos katalikų dvasininkai, nes jie buvo įrodę savo 'atsidavimą teisėtai

[545] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., I t. (392-406), 396-7. Žr. mūsų pp.612-621.

vyriausybei ne tik žodžiais, bet ir darbais'. [Tai kelių šimtų diecezijos kunigų kentėjimų, kalinimo, trėmimų ir miriop pasmerkimų išjuokimas. Vienuolynų, parapijų ir kunigų mokesčiai yra dokumentuoti vysk. Kubickio veikale *Bojownicy Kaplani,* II d., I t., pp. 204-226, ir Bičkauskas-Gentvila tuos archyvinius duomenis turėjo. — KRJ].

"Politiškai labiausiai neištikimų, o taip pat išvykusių į užsieni dvarininkų dvarai buvo apdedami dažniausiai dvigubu (20%) mokesčiu. Iš surinktų 10%, 5%, 3% ir 1% mokesčių sumų karininkams ir valdininkams buvo mokami kelionpinigiai, butpinigiai, dienpinigiai, įvairūs 'priedai', o tap pat padengiamos tardymo komisijų išlaidos ir pan.

"Daugeliu atvejų 20% mokestis buvo imamas iš tų dvarininkų, kurių dvarus puldinėdavo sukilėlių būriai. Pavyzdžiui, 20% mokesčiu buvo apdėtas Kauno Palemono dvaras tiktai dėl to, kad dvare pietavo sukilėliai ir dvarininko atsargas išdalijo valstiečiams. Kauno apskrities Pėdžių dvaras taip pat buvo apdėtas 20% mokesčiu todėl, kad dvarininkas Jurovičius nepasipriešino vienuolikai sukilėlių, kurie, grasindami dvarininką 'pakarti pasipriešinimo atveju', paėmė 2 arklius ir balną. Dėl analogiškų priežasčių 20% mokesčiu buvo apdėta dvidešimt dvarų vien tik Kauno apskrityje, o visoje Kauno gubernijoje — 85 dvarai...

"Dvarininkus, reikalavusius Lenkijos atkūrimo, carizmas atskirais atvėjais suiminėjo ir trėmė, konfiskuodamas arba sekvestruodamas jų dvarus. Kaip matysime, kontribucijos, mokesčiai, ir ypač dvarų konfiskavimas ir sekvestravimas bei kitos ekonominės represijos, naudojamos sulenkėjusių Lietuvos dvarininkų atžvilgiu, turėjo grynai politinius tikslus, būtent ekonomiškai susilpninti vietinius dvarininkus ir pakeisti juos rusų dvarininkais."[546]

Šie gryni faktai apie rusų valdžios vykdomą plėšikavimą ir bet kokios teisės paneigimą, nei kiek nevaržė to paties Bičkausko-Gentvilos, jau papasakojus apie šlėktų ir valstiečių trėmimus, sodybų deginimus ir kitas bolševikams gerai suprantamas priemones, — nei kiek jo nevaržė pareikšti keliais puslapiais toliau: "Šiuos planus, kuriais buvo siekiama sustiprinti viešpataujančios bajorų-dvarininkų klasės pozicijas, aprobavo vyriausybė."[547]

Muravjovo sumanytoji kontribucija turėjo būti dvarininkų sumokama 10 parų eigoje, to nepadarius — pavietų viršininkai turėjo parduoti atsilikėlio kilnojamąjį turtą, inventorius, arklius, grūdus. O jei kontribuciją berenkant paaiškėtų, kad kurio nors šeimos nario ar tarno nėra namie — tai reiškė, jis buvo išėjęs "į gaujas": jokio įrodymo nereikėjo, ir tuo atveju satrapai turėjo uždėti dvigubą 20% mokestį. Kai "nelenkų kilmės" dvarininkai rusai ir Kuršo baronai skundėsi, Muravjovas liepė pristatyti jų sąrašus ir mokestį per pusę sumažino, pridėdamas, kad "šiame krašte esama nelenkiškos kilmės dvarininkų, kurie vienok dėl savo charakterio silpnumo, vedę lenkes ir tuo būdu suėję į giminystę su lenkais, yra revoliucinės srovės reikalavimų veikiami ir atvirai arba slaptai teikia jai paramą" — ir tokiu atveju turi mokėti 10%. "Esu įsitikinęs, kad rusų ir ostzėjinės kilmės dvarininkija, patyrusi apie tikrąją šios priemonės reikšmę, būdami ištikimi monarchui ir tėvynei, ir šį kartą rodys pavyzdį, tiksliai vykdydami valdžios reikalavimus, savo jėgas įtempdami grąžinti taikai krašte, su kuriuo yra glaudžiai susiję jų materialiniai interesai."

---

[546] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 244-246.
[547] **Ibid.,** 267.

Przyborowskis teigia, kad vien 1863 m. rusai kontribucijomis išplėšė "apie pusketvirto milijono rublių". Vilniaus gubernija sumokėjo 516,748 rb, "Kauno gubernija, apart ruso grafo Zubovo dvarų, turėjo sumokėti 1,300,000 rublių, taip kad išėjo po 57 kapeikas nuo dešimtinės." Dvarininkai už pusdykį turėjo parduoti ką galėjo, kad sumokėjus kontribuciją, neskaitant įvairių papildomų baudų ir kyšių. Miestuose ir miesteliuose kontribucijos nuo namų turėjo būti sumokamos per 7 paras. Kas nepajėgė sumokėti, "vyko viešas kilnojamojo turto išpardavimas iš varžybų, į kurias ėjo išimtinai žydai ir savo solidarumo dėka viską veik už dyką įgydavo." Dvarą sekvestravus, "pasiųstas kariuomenės dalinys nelaukdavo ligi žydai atvyks kilnojamąjį turtą pirkti, bet patys karininkai ir kareiviai paprasčiausiai plėšikavo, vogė, ypač vežimus, arklius, baldus. Paprastai kairninkai savitarpyje nustatydavo kainas; už veislinį arklį su visa apranga mokėjo po 12 rb., butų baldus su veidrodžiais ir paveikslais pirkdavo po 8 rb. Buvo parduodama viskas, netgi raktai ir spynos, o kareiviai vogė kas pasitaikė, ir tik likusius daiktus surašydavo kaip valstybinį turtą. Ir čia į varžybas stodavo tik žydai ir raskolnikai, į tokias licitacijas miniomis vykdavę iš po Daugpilio, ir kacapai iš Rusijos. Pasitaikydavo, kad valstiečiai, kad ir nelabai draugingi ponui, matydami tokį begėdišką plėšikavimą ir naikinimą, pas save paslėpdavo dvaro gyvulius, arklius ir baldus, kad tik ką nors išsaugojus nuo tos naujųjų vandalų ordos. Tai buvo auksiniai laikai visokiausios rūšies šelmystėms."[548]

Muravjovas sugalvojo "mėgdžioti prancūzų konvencionistus iš Vendée sukilimo ir karo laikų. Geležinkelių apsaugai nuo staigių užpuolimų, jis birželio 15 įsakė visur iškirsti mišką abiem geležinkelio pusėm 150 sieksnių platumo juosta, o prie stočių 300 sieksnių pločio juostas. Suvarė valstiečius ir prasidėjo pasiutęs šeimininkavimas. Krito gražiausieji medžiai, dalinami valstiečiams, be jokio atlyginimo savininkams, kadangi jie buvo lenkai bajorai."

Geištaras rašo, kad turtingiausias Lietuvos bajoras, grafas Reinoldas Tyzenhauzas, nesumokėjo sukilėliams "tautinio mokesčio." Jau būdamas ištrėmime Viatkoje "gaunu laišką apie dėdės Stepono mirtį ... tas mane labai liūdino, betgi šimtą kartų skaudžiau mane paveikė žinia, kad pp. Edv. Römeris ir R. gr. Tyzenhauzas buvo padavę valdžiai prašymus, kad juos nuo 10% mokesčio atleistų, kaipo vokiškos kilmės asmenis! Römeris Edvardas, Mykolo sūnus! Patsai taip žinomas ir gerbiamas, ir Tyzenhauzas... Toji apostazija juo skaudesnė, kad už atleistuosius nuo mokesčio, naštą pakelia kaimynai... Šulcas, rusų tarnybos generolas, neginčijamai vokietis kilme, kai jam pasakė, kad vyriausybė lengvai jį atleistų nuo mokesčio, kadangi ji dėl to nieko nenustoja, pasakė: 'Aš vokietis, betgi nenoriu, kad mano kaimynai už mane mokėtų.' Žinoma, valdžia nepripažino Römerį ir Tyzenhauzą esant vokiečiais, bet gėda pasiliko. — Taigi nieko nepasiliko iš to taip nepaprasto proto žmogaus, kuriame godumas įveikė viską, o menkų asmenybių įtaka iškraipė charakterį, regimai silpnesnį už jo protą."[549]

---

[548] **Dzieje 1863 roku,** III, 194-198.

[549] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 250. Redaktorius išnaše pažymi, kad Rainoldas-Stanislovas-Adomas-Rudolfas grafas Tyzenhauz buvo lenkų kariuomenės plk. Konstantino ir Valerijos Wańkowiczіūtės sūnus, gimęs 1830 m. Pastoviuose, Vilniaus gb., miręs 1880 m. Heidelberge, palaidotas Rokiškyje.

XLVII. LIETUVOS VADYBA REIŠKIASI

Veikiausiai Kosto Kalinausko įtikinta, Lietuvos Vadyba išleido, Lenkų Vyriausybės vardu, jo parašytą "Aukso Gromatą" baltgudžių kalba, lenkiškais rašmenimis — skirtingą nuo "Aukso Gromatos" ukrainiečiams ir rusams. Vadyba pridėjo savo antspaudą. Iš viso, atrodo, Lietuvos Vadyba šiuo momentu — 1863 m. gegužės mėn. — stengėsi sukilimą plėsti guduose, bet ją prabloškė Sierakausko pralaimėjimas ir nesėkmės guduose: pacituosime kelis išlikusius ano meto dokumentus.

1

AUKSO GROMATA

Lenkų Tautinė Vyriausybė

Lenkija sukilo už jūsų ir savo laisvę. Karas su maskoliais yra didis. Dieve laimink! Netrukus būsime laisvi. Lenkų Karalius šiuomi skelbia visiems visur, kad nuo šio Manifesto paskelbimo dienos visi lygūs, visi vienos mūsų Lenkijos Tėvynės vaikai, kad visiems mužikams visam amžiui atiduodama žemė, kuri buvo jų naudojama, be jokių lažų, be jokio činšo ar darbų. Gi bernams-bobiliams ir grįtelninkams, kurie eis prieš maskolių, dovanojama po 5 margus žemės iš valstybinių dvarų. Visiems, kas eis į lenkų kariuomenę, amžiams suteikiama bajorystė. Tikėjimas visiems laisvas, kaip kas nori. Unitai, kuriuos pakeitė stačiatikiais, gali grįžti prie savo tikėjimo. Mokesčių carui mokėti nei rekrūtų duoti nebereikia. Broliai bialorusai, atėjo geras metas. Darbuokitės ir jūs, ir pasišaukę Dievą pagalbon, ginkite savo laisvę, žemę ir tikėjimą, o Dievas jums padės.

1863 metais gegužės 3 d.

Kiekvienoj grįčioj saugokite šitą Manifestą, kaip tikrąją gromatą laisvei.

Antspaudas: v i d u r y j e : erbai — Lenkų ir Lietuvių, a p l i n k u i : Rząd Narodowy — wydzial zarząd. nad prowinciami Litwy.[550]

2

(Originalas lenkų kalba)

CENTRINIS KOMITETAS. KAIPO LAIKINOJI TAUTINĖ VYRIAUSYBĖ

Atsižvelgęs (zważywszy): kad Lenkijos nepriklausomybės reikalas jau trys mėnesiai kaip išėjo į atviros kovos su grobiku padėtį, kad po tautinio sukilimo vėliava dabar jau atsistojo visi lenkų tautos sluogsniai be skirtumo padėties ir tikėjimo, kad besiorganizuojant sukilimas stipresniojo priešo spaudžiamas ne tiktai nesidavė nuslopinamas, bet anaiptol, trijų mėnesių kovą praplėtė ir paruošė priemones tolimesniam mūšiui su maskoliais.

[550] **Karo Archyvas,** 1925 m. t. I, p. 225.

Atsižvelgęs, kad visa tauta, Centr. Komiteto pašaukta, sudeda ant Tėvynės aukuro savo kraują ir turtą, ir tuo pačiu kilniausią sankciją, kadangi laisva valia duotoji sankcija teikia jos valdžiai pripažinimą.

Todėl Centrinis Komitetas, kaipo Laikinoji Tautinė Vyriausybė, šiuomi nutaria ir nustato:

1 str. Ligšiolinis pavadinimas, "Centrinis Komitetas kaipo laikinoji Tautinė Vyriausybė," panaikinamas.

2 str. Nuo šio dekreto dienos, Centrinis Komitetas prisiima pavadinimą: "Tautinė Vyriausybė" kaipo atitinkantį jos veiklos pobūdį, ir ateityje visus potvarkius skelbs tuo vardu.

3 str. Aukščiau minėtas vyriausybės pavadinimo pakeitimas nekeičia principų, kurie visumoje pasilieka tie patys, būtent:

a) Lenkijos, Lietuvos ir Rusios žemėms visiškos nepriklausomybės iškovojimas ir užtikrinimas.

b) Lenkijoje, Lietuvoje ir Rusioje valstiečiams nuosavybės teisių suteikimas pagal š.m. sausio 22 d. dekretą.

c) Visų Lenkijos, Lietuvos ir Rusios gyventojų lygybė teisės (įstatymo) akivaizdoje, be luominės padėties ir tikėjimo skirtumo.

d) Su Lenkija sujungtoms broliškoms Lietuvos ir Rusios tautoms plačiausio jų tautybės ir kalbos vystymo užtikrinimas.

e) Lietuvos ir Rusios pripažinimas visiškai lygiomis su Korona dalimis, drauge su ja sudarančiomis vieną valstybinę Lenkijos čielybę.

f) Tautinių principų ir tradicijų gynimas, nenulemiant ateičiai vienokios ar kitokios valdymosi formos, kadangi tai yra tautos atribucija ir tik pati savo nepriklausomybę atgavusi tauta turi teisę tai nustatyti.

4 str. Tautinės Vyriausybės atnspaudą sudarys vienos ir nedalomos Lenkijos trijų sudėtinių dalių herbai: Erelis, Vytis ir Mykolas Arkangelas viename skyde, su Jogailaičių karūna, su užrašu: "Tautinė Vyriausybė" (viršuje), "Laisvė—Lygybė-Nepriklausomybė" (apačioje).

5 str. Šis dekretas patvirtinamas Centr. Tautinio Komiteto antspaudu ir naujuoju Tautinės Vyriausybės antspaudu.

6 str. Nuo šio dekreto dienos, bet kokie Tautinės Vyriausybės leidžiami aktai privalo būti aprūpinti tiktai aukščiau 4-me str. aprašytuoju antspaudu.

7 str. Centr. Komiteto sudarytosios Vadybos, valdančios paskiras Lenkijos provincijas, šiuo dekretu patvirtinamos kaipo Vyriausios tų provincijų vykdomosios Valdžios.

8 str. Visi ligšioliniai Centrinio Komiteto antspaudu aprūpinti potvarkiai ir paskyrimai pasilieka galioje, kiek jie nebus busimųjų Tautinės Vyriausybės potvarkių pakeisti.

Vilnius, 1863 m. gegužės 10 d.

Antspaudas: v i d u r y j e: erbai — Lenkų ir Lietuvių, a p l i n k u i: Komitet Centralny Narodowy.

Antspaudas: Rząd Narodowy R6wnošč—Wolnošč—Niepodległošč[551]

[551] **Karo Archyvas,** 1925 m., t. I, 225-226.

3

TAUTINĖ VYRIAUSYBĖ . LIETUVOS PROVINCIJAS VALDANTI VADYBA

Į Romos Katalikų Dvasininkiją Lietuvoje

Lenkijos politinė galybė iškilo su Krikščionybės įvedimu joje. Bažnyčia pašventino tą galybę, savo dvasia pagyvino. Bažnyčia išlaikė ją vienybėje, kai po Kreivalūpio ji subiro į dalis. Tai švelniuoju Bažnyčios ginklu [priemone] Lenkija plėtė savo sienas, ir Lietuvių tauta į šventąjį tikėjimą atversta vienkart tapo Krikščioniška ir Lenkiška. Lenkija — tai kovojanti Bažnyčios dukra. Jos pašaukimas — būti Europos pylimu nuo šiaurės ir rytų barbarų, ir tautų gyveniman pravesti Krikščioniškąją mintį. Ištikima savo pasiuntinybei, (Lenkija) išorėje daužė Maskvą ir Totorius prie Varnos ir Vienos; viduje — vystė savo įstatymus krikščioniškos idėjos pagrindu. Niekur kitur Katalikų religijos dvasia taip nesusiliejo su tautos charakteriu, kaip Lenkijoje, ir niekur tikėjimų laisvė nebuvo didesnė kaip Lenkijoj, kadangi Lenkija nenaudojo religijos savo politikos įrankiu, bet politiką palenkdavo Evangelijos teisei. Iš visų krikščioniškų tautų, vienintelė Lenkija pasiekė tos garbės, kad, Bažnyčios įsakymu, visame žemės rutulyje tikintieji tris kart į parą meldžiasi už kovoje kritusius savo sūnus, ir taip melsis per visus amžius ligi pasaulio pabaigos.

Lenkijos galybė ir jos įtaka Europoje augo tol, kol krikščioniški principai buvo tarptautinių santykių pamatu...

Lenkija krito — ir...

Ką daro priešas savo aukai nužudyti, lenkiškai tautybei sunaikinti?...

Taip, iš tiesų, — Maskvai nebuvo kitokios priemonės. Lenkijai sunaikinti, reikia pirma jos sūnų širdyse užmušti jų tėvų tikėjimą. ...

Bet veltui pragaras kėsinasi Lenkiją pražudyt...

Štai žiūrėkite! vos pradėjo Vakaruose brėkšti broliškos tautų meilės aušra; ... ir jau Lenkija, ... reiškia savo gyvybę...

Gal arti šimtmečio trukusioje vergovėje ji pakeitė savo tautinį charakterį? Gal, mongoliško despotizmo slegiama, ji pažeidė savo krikščioniškus bruožus? O, ne! ... Lenkų tauta savo širdyje girdi balsą, kuris skambėjo Romos Cezario ausyse *"in hoc signo vince"*. Lenkų jaunuoliai, sąžines nuplovę atgailos tribunole, ..., o obalsis "Jėzus Marija" lenkų liaudies lūpose, yra priešui baisesnis nei mūsų reiklūs dalgiai. ...

Lietuvos kunigai! Kai prieš du šimtmečiu kitas priešas, tauresnis, bet ir galingesnis, užliejo Lenkijos šalį..., gyvas vieno vienuolio tikėjimas, ... iškovojo nepriklausomybę.

Kunigai! Tėvynė pasitiki, kad jūs esate to didžiojo vyro ainiai, atgimę dvasioje. ... Tad tvirtinkite mus tikėjimo, vilties, ir Dievo ir Tėvynės meilės jausmuose! Raginkite širdis vyriškai ir ištvermingai kovai su religijos ir šalies priešais. Kautynių laukuose lydėkite kovotojus, ... Būsimosios kartos kada nors tetars: "Geri Ganytojai: savo sielas atidavė už savo aveles!" Atsiminkite, kad kas būtų, gink Dieve, sutingęs tarnas šiam šventam tautiniam reika-

lui, jis užtrauktų sunkią kaltę ne tik prieš tėvynę, bet ir prieš Kristaus Bažnyčią, su kuria Lenkija buvo ir visada bus susieta šventu, nenutraukiamu ryšiu.

Vilnius, 1863 m. balandžio 4(16) d.

Antspaudas: a p l i n k u i : Rząd Narodowy wydzial zarządz. prowinc. Litwy; v i d u r y j e : dešinėj Lietuvos Vytis, kairėj — lenkų erelis.[552]

4

ŽINIOS APIE SUKILIMĄ LIETUVOJE

Nr. 6. Vilnius 1863 m. gegužės 12 d.

Gardino Vaivadija. Iš Gardino Vaivadijos Karinio Viršininko raporto. — Balandžio 29 d. sukiliminė kariuomenė apie 400 vyrų buvo užpulta prie Pierociosų... Ne tiktai negalėjome paimti kritusių priešų ginklų, kurių Viršininkas priskaito iki 400, bet ir savo gurguolės netekome. Mūsųjų nukauta 30, jų tarpe klerikas Malinowskis, Jonas Radziwonowiczius ir Makarewiczius. Tarp kovotojų, mūšio lauke pasižymėjo šauliai Jonas Sobolewskis, kuris Viršininko akivaizdoje nukovė 9 maskolius ir kurį jisai pristato pusleitenančiu, kapitonas Valeras Wróblewskis ir Vincentas Huscillo. Ir sužeistų mūsųjų yra gerokas skaičius, nes kautynės truko 7 valandas. ...

Vilniaus Vaivadija. — Lydos Pavietas. Gegužės ketvirtą į Narbuto dalinį atvyko su pranešimu, kad kelios dešimtys sukilėlių trokšta su juo susijungti. Smarkiai kenčiąs Narbutas paskubėjo persikelti per Katrą, vykdamas susitikti su tariamuoju daliniu. Tačiau tai buvo maskoliška išdavystė, tarp Dubyčių ir Ramanavos kaimo. Apie 120 sukilėlių buvo nuvilioti į spąstus; nepaisant žudančios ugnies iš visų pusių, mūsų karžygiai kovojo, bet nebuvo išsigelbėjimo, dalinys pakriko. 14 mūsųjų nukauta. 2 sužeista. — Tiesa, maskviečių nuostoliai yra žymūs, bet ar jie gali atlyginti mūsų karžygių mirtį, ypač paties Vado Narbuto. Narbutas buvo dviem atvejais sužeistas, bet iki galo sąmoningas jis ragino savuosius gintis, ligi jo jėgos visai išsekė. Narbuto, pirmojo Lietuvos Sukilėlio mirtis skaudžiu smūgiu palietė visus tikruosius šios šalies sūnus, betgi Jo pavyzdys ir atminimai apie Jį tūkstančius skatins eiti Jo keliu, kaip Jis kovoti už Šalį ir žūstant bent žinoti, kad Tėvynės nepriklausomybė jau netoli. Tose Kautynėse taipgi žuvo Leonas Krainskis, Pranas Brzozowskis, Steponas Hubarowiczius, Potemkiewiczius, Jodko, Vandalinas Žukowskis, Tomas Skirmontas.

Maskoliai gaudo beginklius, plėšia ir naikina dvarus, o Gurwielancu akalicoj kazokų sumuštas šlėkta, po kelių dienų mirė.

— *V i l e i k o s P a v i e t a s .* — šiame paviete sukilimas prasidėjo gegužės 2 d. 9-tą dieną apie Konotopkas prie lentpjūvės mūsų dalinys susitiko su maskoliais, bet po apsišaudymo neprieita prie susirėmimo; maskolių 1 žuvo ir keli sužeisti, iš mūsų pusės žuvo Ignas Kozlowskis. Šis dalinys kasdien auga. Maskoliai apiplėšė Ozvinos dvarą.

Minsko Vaivadija. ...

[552] Šis perdėm lenkiškas-patriotiškas atsišaukimas ištisai originalia kalba paskelbtas — **Karo Archyve,** 1925 m. t. I, 226-227.

Taigi visur po mūsų plačią šalį laisvės vėliava — broliški Erelis ir Vytis — veda tikruosius Tėvynės sūnus į kovą su priešu. — Už Dniepro kaip ir už Dauguvos Maskva kautynėse dusyk tiek nustoja karių, bet visur ir mūsų nuostoliai yra skaudūs. — Žūsta Jaunimo žiedas, viskas kas tauru neša aukoti gyvybę ir turtą, eina žūtbūtinė kova, maskoliai visur beginklius kalina ir naikina, o piešdami pirkias ir dvarus stengiasi supjudyt vienos žemės sūnus. — Tad visi prie ginklo, nes tiktai Dievuje ir ginkle yra mūsų viltis.

Antspaudas...[553]

1863 m. gegužės 25 d. Lietuvos Vadyba išleido atsišaukimą, kurio tik nuotrupas tegaliu cituoti iš Przyborowskio. "Tiktai kankinyste ir krauju, tik aukomis, kokioms pavyzdžio nėra, tik nepalaužiamu vyriškumu, kantrumu ir patvarumu kovoje, Lenkija išsikovos sau nepriklausomybę ir vėl taps didžia ir laisva tauta. ... Evangeliškoji liaudie, į kovą eik su kankinių rezignacija, ir laimėsi pergalės palmę ... esame tikri, kad, iš Apvaizdos valios, galutiniu atveju (Vakarų) tautos privalo mums padėti. ... Ligi šiol kraštą valdė žmonės, kurie buvo jo širdies dalelyte, tačiau nuo dabar gana to nuolaidumo, caras mums atsiunčia savo botagą lenkybei naikinti... Nujausdama savo paskutinę valandą, pati būdama kiaurai materialistiška, Maskva žino Europos dėsnį 'vargas nugalėtiems' ir ketina paskui save palikti tik orą, žemę ir vandenį." Vadybos atsišaukimas skelbė, kad, esą, Muravjovas išleidęs eilę potvarkių, kurių tarpe esą du įsakymai, "kad visos maskolių moterys išvyktų iš Lietuvos miestų, ir įsakymas deginti miškus." Przyborowskis pažymi, kad tasai atsišaukimas "su prasimanytais teigimais" ir parašytas rezignacijos, desperacijos dvasioje, "niekam negalėjo įkvėpti nei drąsumo, nei narsumo, nei patvarumo." Tasai atsišaukimas buvo paskelbtas Varšuvoje, pogrindžio laikraštyje *"Ruch"* nr. 17.

XLVIII. LIETUVOS VADYBA TAMPA "VYKDOMĄJĄ"

Muravjovo atvykimo išvakarėse, 1863 m. gegužės 25/13, Lietuvos Vadyba, Varšuvai reikalaujant, paskelbė dekretą, kuriam ji nematė jokio reikalo. Tai buvo vienas iš virtinės Varšuvos potvarkių, kurie privedė prie konfilkto su Vilniumi. Dekretas skelbė:

"TAUTINĖ VYRIAUSYBĖ. LIETUVOS PROVINCIJAS VALDANTI VADYBA

Turint dėmesyje, kad maskvinis okupantas (najazd) visas savo jėgas įtempė tautiniam sukilimui įveikti;

Turint dėmesyje, kad šiuo sumetimu jis naudoja niekšiškiausią ginklą — skleisdamas propagandą, siekiančią socialinio perversmo; kad jis skleidžia melagingiausias žinias, kuriomis stengiasi surūpinti nuotaikas ir pažeisti viešąją opiniją;

[553] **Karo Archyvas**, 1925 m., t. I, 227-229.

Turnt dėmesyje, kad šiuo sumetimu jis savo įstaigas apsodina žmonėmis be garbės ir be tikėjimo, naudoja slaptus agentus ir šnipus;

Turint dėmesyje, kad nebaudimas padrąsina tokius žmones kas kartą stambesniems nusikaltimams, kad iš tos pusės tautiniam reikalui gresia didžiausias pavojus;

Nutarė ir nustato sekantį:

1 str. Nuo šios dienos, nesiliaujanti saugumo taryba budės (sekti) tiek Maskvos valdininkų ir agentų elgesį, tiek visų įtariamų ir tautinės vyriausybės neklausančių žmonių elgesį.

2 str. Pripažintus kenksmingais tautiniam reikalui, nesiliaujanti saugumo taryba teis visu karinių įstatymų griežtumu.

3 str. Nesiliaujančios saugumo tarybos nuotartys bus viešai skelbiamos spaudiniais (drukiem).

4 str. Tautiniai valdžios organai, civiliniai ir kariniai privalo saugumo tarybos nuosprendžius vykdyti nedelsiant.

Duota Vilniuje 1863 m. gegužės 13(25) d.

Antspaudas: A p l i n k u i — Rząd Narodowy wydzial zarządz. prowinc, Litwy; V i d u r y j e — dešinėj Lietuvos Vytis, kairėj — erelis.[553]

Prof. Szelągowskis teisingai pažymi, kad Lietuvoje "revoliucinio tribunolo nereikėjo, nes, kai atėjo žinia apie Domeikos išdavystę (muravjovinio adreso priėmimą), jo pasmerkimą miriop pasirašė ne tiktai 'raudonikiai' kaip Kalinauskas, bet ir patsai Geištaras, 'baltukas', kuris savo valdines pareigas kasdien pradėdavo šv. mišių išklausymu."[554]

Geištaras pažiūrose buvo kietas, bet teisus. Muravjovui atvykus, pasklido gandas, kad Korikas apie Lietuvos Vadybos sudėtį patyrė iš Dysnos pavieto dvarininko gen. Frolovo. Kalinauskui dar nesugrįžus Vadybon, kurią anuomet sudarė tik baltukai, "Miestas reikalavo mirties nuotarties tam Frolovui. Pirmą kartą tas buvo nudelsta, bet po kelių dienų A. Oskierka pakartojo miesto (organizacijos) pageidavimą, reikalaudamas galutinio nutarimo. Prasidėjo gyvos diskusijos; aš buvau griežtai priešingas nuteisimui; sakiau, kad tame matau ne tiktai nereikalingą žudynę, bet ir politinę klaidą. Neneigiau, kad Frolovas buvo lenkams nepalankus, kad seniai tarp mūsų gyvenąs jis galėtų Muravjovui duoti smulkias ir tikslias informacijas; tačiau neturime įrodymų, kad jis išdavinėtų asmenis; tad, mano nuomone, nedera vien dėl įtarimo jį nuteisti miriop. Galop, manding, negalima taip griežtai smerkti rusą, kai patys gerai žinome, jog esama lenkų, ne tiktai nepalankių, bet dargi priešui teikiančių nurodymus: ... Pridėjau, kad, kiek pažįstu mūsų tautos charakterį ir mūsų organizacijos sudėtį, tai tas pasmerkimas nebus įvykdytas, tik pakenks Vadybos orumui ir bus poltinė klaida. Pareikalauta balsavimo. Tik vienas Pranas Daliauskas mano nuomonę parėmė, gi Aleksandras Oskierka, Antanas Jeleńskis, Ignas Lopacinskis ir Du Laurens balsavo už nuotartį. Taigi, turėjau ją pasirašyti, tačiau, kaip ir numačiau, ji nebuvo įvykdyta."[555]

---

553 **Karo Archyvas,** 1925 m., t. I, 229.

554 **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 423.

555 **Pamietniki Jak. Gieysztora,** II, 33-34. Sekantis dokumentas baltgudžių kalba — paskelbtas: **Vosstanije v Litvie i Bielorussii, 29-30.**

Varšuvooje revoliucinė saugumo taryba atsirado kaip priemonė kovai su nukrypimais nuo revoliucijos ir vos netapo viršvaldiniu organu.

Būdingas dar vienas dokumentas, rašytas baltgudžių kalba "švento Baltramiejaus dieną" — anot rusų birželio 11, kadangi platintas "jau 1863 m. liepos mėn.", nes "pas katalikus tai rugpiūčio 24". Betgi nereikia užmiršti, kad Kostas Kalinauskas birželio 11 dar nebuvo Vadybos nariu:

"Lenkiškos Valdžios visoje lietuviškoje ir baltgudiškoje šalyje
ĮSAKYMAS Lietuvos ir Baltgudijos žemės žmonėms (Prykaz ad
Rądu Polskaho nad celym krajem Litouskim i Bieloruskim do
Narodu Ziemli Litouskoj i Bieloruskoj)

Jūs turbūt pajutote, kad dabar sudaryta Lenkiška Valdžia, kad šita Lenkiška Valdžia jums be jokio išpirkimo ar činšo atiduoda tą žemę, kurioje gyveno jūsų tėvai ir seneliai, kad ši Lenkiška Valdžia jums duoda tikrąją laisvę, kaip pas prancūzus, kur niekas nedrįsta prastuolį žmogų skriausti, kad ši Lenkiška Valdžia dar sugrąžins jūsų senovinį tikrąjį senelių ir prosenių tikėjimą?!

Maskolius jus mulkina jums aiškindamas, kad tai ponai sukilo, kad atgal sugrąžinus baudžiavą — jisai nori vandenį sudrumsti, kad sudrumstame vandenyje po senovei gaudyti žuvis. Tačiau mūsų reikalas — ne ponų reikalas, o teisingos laisvės, kokios jūsų seneliai ir tėvai seniai laukė, o kokią maskolius su jūsų kraugeriais nori nusukti! Mūsų reikalas — tai reikalas tokios laisvės, kokią patsai Dievas į šį pasaulį atėjęs norėjo įvesti ir už kurią praliejo šventą kraują ir kentėjo kryžiaus kančias!

Bet jau praėjo baudžiava, praėjo jūsų skriaudimas — ir jokia galybė, nei maskoliškoji nei velniškoji jos nebesugrąžins! Dabar užėjo laikas, kad kiekvienam bus atmatuota tiek, kiek jisai pats sau užmatuos. Ponas bus bjaurus — poną pakarsim kaip šunį! Mužikas bus blogas — tai ir mužiką pakarsim, o jų dvarai ir kaimai dūmais nueis ir bus teisingoji laisvė — nes to jau nori patsai Dievas ir skaisčiausioji Motina! Už jūsų likimą teisingieji žmonės lieja kraują, o jūs — kaip Kainai ar Judos Skarijotai — geruosius brolius pardavinėjote jūsų priešams!

Bet Lenkiška Valdžia jus klausia, kokia teise jūs išdrįsote maskoliui padėti nešvariame darbe?! Kur buvo jūsų protas, kur buvo jūsų teisybė? ar žvelgėte į baisųjį dieviškąjį teismą? Jūs sakysite, kad tai darėte iš prievartos — betgi mes laisvi žmonės, neturi pas mus nelaisvės! O kas iš jūsų nori maskoliškos nelaisvės — tam duosime kartuves ant šakos!

Vienok teisingoji Lenkiška Valdžia Lietuvoje ir Baltgudijoje, imdama dėmesin:

kad jus valdydamas ir plėšdamas ir kiekvienam leisdamas jus apiplėšti maskolius nemokė jūsų nei skaityti, nei rašyti;

kad jūs šiandien kvaili kaip avys;

kad dar nėra jums dieviško pasigailėjimo, kadangi jūs atstojote nuo Jo tikrojo tikėjimo —

Todėl teisingoji Lenkiškoji Valdžia neteisia jumyse žmogiškąją skriaudą, o tiktai įsako jums:

daugiau nebepadėti maskoliui niekame, nes jis regimai nestiprus, jei prašo jūsų pagalbos. O jei kur maskolius buvo kvailas ir jums davė šautuvus, tai jūs, naktį nuduobę maskvinius saldotus, bėkite į mišką, nes taip bus geriau už viską.

Kad niekur kaimuose nebūtų jokių milicijos ir karaulų, nes jei ką pagaus kada sargyboje ar milicijoje, tai jei ne dabar tai vėliau be atsikalbėjimo pakars.

Činšų, abrakų ir mokesčių į maskvinį iždą ir ponams jokių nebemokėti, kadangi tai jau jūsų žemė, o jūs priklausote Lenkiškai Valdžiai ir mokesčius turite mokėti tiktai į lenkišką iždą.

Šis įsakymas turi būti skaitomas kiekvienoje cerkvėje ir kiekvienoje bažnyčioje, visuose kaimuose ir dvaruose visiems žmonėms patirti. O kas šiam Įsakymui priešinsis, tą —- ar jis būtų popas, ar kunigas, mužikas ar ponas, apie kiekvieną pranešinėti Lenkiškai Valdžiai, kad galima būtų vėliau pakarti, arba sukvietus bendruomenę ir padarius teisingą teismą, be atsikalbėjimo vesti į kartuves! Nes kas nori žmogui skriaudos — tai verčiau jis pats veltui težūsta!

Duota Vilniaus mieste, švento Baltramiejaus dieną, Viešpaties metais 1863."

Netrukus, Vadyba neteko dviejų narių. Birželio 12 (gegužės 31) buvo suimtas Vilniaus miesto organizacijos galva Aleksandras Oskierka. Laimei, pas jį nerado nei antspaudo, nei dokumentų: jo motina popierius nuslėpė ant savo asmens ir sugebėjo nepastebėta pakišti į tuščią krosnį, ir po to sakė Geištarui: "Argi aš, netekdama sūnaus, neturiu tokių pat pareigų? Tave gali bile kurią akimirką suimti, o šiandien pas mane, po atliktos kratos, tie popieriai yra saugiausi." Vėliau ji Vadybos dokumentus perdavė naujajam miesto viršininkui, Vladui Malakauskui. Iš Oskierkienės Geištaras vyko pas Vadybos iždininką Antaną Jeleńskį, kai vežikas jį įspėjo: "Pone, namas apsuptas, ten revizija, ar pravažiuoti?" Geištaras liepė sustoti. Ten namie Jeleńskis ruošėsi vykti kalėjiman, žmona ir vaikai verkė. Geištaraš buvo tikras, kad ir jis bus suimtas, nes kratą daręs Sobolevskis sakėsi girdėjęs apie jį ir žinąs kur jis gyvena.

Netekus dviejų Vadybos narių, Geištaraš jų vieton kooptavo Malakauską ir Svedasų-Salų dvarininką Lucijoną Morykonį, kurį Geištaraš šiais žodžiais apibūdina: "Šį žmogų su aukštu mokslu ir sveika dalykine nuovoka atžymėjo didelio ir nepraktiško gerumo širdis. Jis buvo sukurtas [gim. 1818 m.] moksliniu tyrinėtoju, kokiu ir atrodė, o ne magnatu. Ignas Lopacinskis jį pristatė savo pavaduotoju. Mažai jį pažinojau." Iždininko pareigas perėmė pradžioje Algirdas Wagneris, paskiau Morykonis, sekretorium tapo Karolis Falewiczius. Netrukus buvo kooptuotas ir Kostas Kalinauskas. Lenkijos komisaru tebebuvo Nestoras du Laurens, kuris "jau savarankiai komisarais skyrė mums nepažįstamų pavardžių žmones; pasibaisėdami regėjome neišvengiamą dezorganizaciją ir tai po tokių smūgių, kaip Narbuto mirtis, pralaimėjimas prie Biržų ir mūsų suėmimai."

Varšuvoje “vyriausybės” kas mėnesį keitėsi, ir ten reiškėsi noras Lietuvos ir Rusios Vadybas padaryti tiesiogiai priklausomas nuo Varšuvos. Kaip tik šiuo metu prie pogrindžio “vyriausybės” buvo sudarytas “provincijų skyrius” — tvarkyti reikalus Lietuvoje, Rusioje, Galicijoje ir Poznanijoje. To skyriaus vedėjas, adv. Oskaras Aweyde, turėjo sekretorius paskiroms “provincijoms” — Lietuvos reikalams sekretoriumi tebebuvo Vaclovas Przybylskis, buvęs mokytojas, literatas, buvęs “Kurjer Wileński” bendradarbis ir dėl to labai nemėgiamas raudonikių, pav., Jonas Kurzyna 1864 VI 10 rašė, kad tai “žmogus susitepęs bendradarbiavimu su Lietuvos ištikimybės [carui] akto autoriais, Kirkoro bendradarbis Kurjer Wileński skiltyse, dešinioji reakcinės srovės ranka, galop [rugsėjinės vyriausybės] miriop pasmerktas.” Bet Przybylskis tuo tarpu turėjo eiti Varšuvos miesto viršininko pareigas, tad Varšuvos komisaras Vilniuje Du Laurens turėjo laisvas rankas.

Anot Przyborowskio, lenkus nuo pat pradžios, nuo 1862 m., rūpino lietuvių savistovumas — Lenkijoj dominavo miestiečiai, Lietuvoje agrariniai reformatoriai. Agatonas Gilleris rašo, kad Lietuvos Vadyba norėjo paskirti savo "diplomatinį įgaliotinį svetur”, bet Varšuva nesutiko ir įgaliotinio nepatvirtino. Galop Varšuva sutiko, kad prie kng. Čartoryskio būtų sekretorius iš Lietuvos pusės, kuris turėjo “daboti, kad Lietuvos ir Rusios interesų neskirtų nuo Koronos interesų”. Tokiu sekretoriumi buvo “Mrowka”, t.y. Bronius Zaleskis, su Sierakausku atlikęs karinę tremtį Orenburgo srityje, Taraso Ševčenkos bičiulis tremtyje. Varšuvos vyriausybės posėdžiuose, anot Przyborowskio, “galėjo dalyvauti ir dalyvaudavo Lietuvos ir Rusios sekretoriai su patariamuoju balsu bendrais visą kraštą liečiančiais reikalais, su balso teise jų atstovaujamos provincijos reikalais.”[556] Varšuvoje susikūrė ištisas valdžios aparatas. Nuolatiniu sekretoriumi tebebuvo Juozas Kalassanty Janowskis, statybininkas, apdovanotas nepaprasta atmintimi, labai darbštus, “demokratas su raudonu atspalviu”. Šalia karinės, užsienio reikalų, iždo, vidaus reikalų, propagandos sekcijų, veikė “intendantūra”, Varšuvos miesto karinė organizacija, kurios priešakyje buvo komendantas Jokūbas Koziello, organizatoriais. Liudvikas Lempke, Okularnikas, Ukrainos dvarininkas Aleksandras Czarkowskis ir buvęs Augustavo vaivadijos komisaras Juozas Piotrowskis. Ši miesto organizacija sudarė “iš įvairių neramių gaivalų” tarnybą, labai sudrausmintą ir reiklią, ginklams pristatinėti į dalinius. Buvo ir garsioji žandarmerija, kurios priešakyje stovėjo Povilas Landowskis, trečio kurso medicinos klausytojas Vyriausioje Mokykloje, dimisijos karinio gydytojo, ordinatoriaus prie ligoninės citadelėje sūnus. “Jaunas, dailus, įmantrus, linksmas, socialiai aptašytas, keistu žmoniškų kontrastų likimu vadovavo niūriai, kruvinai institucijai, kuri paliko paskui save baisų atminimą, neneša sukilimui garbės, bet, iš kitos pusės, reikia pripažinti, kad tokioje desperatiškoje padėtyje, tarp tiek daugelio pavojų, (ta institucija) buvo būtina.”

Kaipo “tautinės sargybos” vadas, Liandovskis turėjo majoro laipsnį, o statutą jai paruošė karo vadybos vedėjas Kot-Dębińskis. Pradžioje tai buvo 250 kariniai organizuotų vyrų, — neginkluotų, apart 60 vyrų štiletininkų sekcijoje, Revoliucinio Tribunolo padarytiems mirties nuteisimams vykdyti. Liepos mėn. dar buvo 150 asmenų žandarmerija — žandarams buvo mokama po

[556] **Dziejc 1863 roku,** V, 78.

50 kapeikų į parą. Liandovskio padėjėju buvo turtingo acto fabrikanto ir namų savininko sūnus, Povilas Ekkertas. žandarų komandą sudarė 4 plutonai — kiekvienam miesto rajonui. Plutonų "komendantais" buvo geležinkelio valdininkas Mscislavas Duninas, stud. Pranas Orlowskis, karikatūristas geležinkelietis Napoleonas Dembiriskis, medicinos stud. Stan. Ginteris, o vėliau Edvardas Liandovskis. Štiletininkų sekcijai priklausė amatininkai-gizeliai, darbininkai, sargai, vežikai, chuliganai. Varšuvoje įvyko gana daug žmogžudyščių, ir suimtus štiletininkus rusai tuojau bausdavo mirtim. Veikė ir "Bendroji globos taryba", globojusi sukilėlių šeimas, darbavosi daugiausia turtingų šeimų moterys. Trijų narių "gydytojų komisijai" vadovavo Dr. Polikarpas Girštautas (Girsztowt), Vyr. Mokyklos profesorius, buvęs kariuomenės gydytojas Krymo kare, nariais buvo daktarai Borysikas ir Stankiewiczius.

Organizuotumo atžvilgiu tvarkingiausia buvo "liepinė valdžia." Iš "valdžios narių", tiktai sekretorius Janowskis ir karo skyriaus vice-direktorius Golembierskis gaudavo atlyginimą.

Nuolat besikeičiančios jaunuolių "valdžios" žmonės leido įvairiausius dekretus. Pav., "birželinė" valdžia uždraudė keliones Varšuvos-Petrapilio geležinkeliu. Šios "teisininkų valdžios paruoštas ir antspauduotas dekretas" liepė geležinkelio darbininkams tuojau mesti darbus, mechanikams — nevežti garvežių ir traukinių, telegrafistams — nesiųsti telegramų, ekspeditoriams — nesiųsti prekių. Tautinės žandarmerijos daliniai besisukinėdami palei geležinkelį grasino neklusniuosius ligi vieno iškarsią — ir du geležinkeliečiai buvo pakarti. Kiti metė darbą ir 10 kilometrų geležinkelio ruožas pasiliko be aptarnavimo. Rusai sutelkė 27 kuopas pėstininkų (virš 6,000 vyrų) ir pulką kazokų, liepė iškirsti pakelės medžius, išstatė patrulius ir darbininkus apsupo sargybomis. Tasai dekretas sukėlė visuotinio nepasitenkinimo, ypač kai rusai visas stotis apstatė žandarais, policija ir kareiviais, kurie budriai stebėjo keleivius, — ir valdžios pasiuntiniai nedrįso keliauti į Vilnių. Birželio 8 d. dekretas liepė kaimuose sudaryti "saugumo sargybas"; birželio 21 d. dekretas grasino banicija ir pilietinių teisių atėmimu visiems, kas pasilieka rusų tarnyboje 1772 m "Lenkijos" sienose; birželio 23 d. dekretas nustatė karinės ir civilinės "valdžios santykius"; birželio 27 d. dekretas draudė priimti paskyrimus vietinės valdžios organuose, iš kurių rusai ką nors atleido, taipgi draudė priimti teismų sekretorių ir vežikų pareigas; birželio 30 — paskelbtos "pasų taisyklės kelionėms užsienin." Liepos 2 d. dekretas nustatė apeliacijos nuo revoliucinių tribunolų sprendimų teisę, įsteigti trys apeliacijų rūmai — Karalystei, Lietuvai ir Rusiai. Liepos 17 d. dekretas skelbė, kad valstybiniai dvarai, rusų išdalinti majoratais, "grįžta tautos nuosavybėn" ir dvarų valdytojai privalo visas pajamas iš dvarų ir miškų sumokėti į artimiausias "tautines kasas", ir tt. Karolis Majewskis kovojo prieš neįvykdomų įsakymų "dekretomaniją", ir liepos antroje pusėje pravedė nutarimą mažiau skelbti potvarkių, visas jėgas telkti kovos daliniams ginklais ir karininkais aprūpinti.

Žinant tą "dekretomaniją", lengviau suprasti Lietuvos Vadybos konflikto su Varšuva pobūdį. Geištaras nusiskundžia:

"Tuo tarpu kai Lietuvoje visos viltys griuvo, dėl permainų valdžioje ir pas mus iš Varšuvos atėjo pakeitimų nuostatai — visai ne laiku ir netinkami, išleista eilė spaudinių, sieksninės instrukcijos, įvairių administracijos skyrių

potvarkiai, daugybė rašymo, kai tokiais lakais instrukcijos privalo būti trumpos ir įvedančios kuo mažiausiai permainų. Mūsų *'valdančioji Vadyba',* tarsi vietinė valdžia Lietuvoje, kas buvo būtinai reikalainga, buvo pakeista *'vykdomąją Vadyba',* kurios primininku turėjau būti aš ir keturi nariai keturioms sekcijoms, be to — vyriausybės komisaras tarsi rusiškas 'prokuroras', kuris faktinai būtų viskas. Jis turėjo jam pripažintą atskirą antspaudą ir jis skyrė visus vaivadijų ir pavietų komisarus nepriklausomai nuo Vadybos ir be jos žinios. Visi tie ponai komisarai turėjo jiems skiriamas gana stambias algas; be to, kiekvienas jų, priklausomai nuo pareigų, turėjo teisę reikalauti piniginių avansų, iš kurių atsiskaitys jau po sunaudojimo. Tuo laiku, kai reikėjo juo daugiau energijos ir vieningumo, naujas vyriausybės potvarkis skiepijo nesutarimą. Ligi šiol Du Laurens buvo nuosaikus, veik nieko neveikė, tik patogiai gyveno. Paskaičius visus popierius, o tas truko veik visą sesiją, paprašiau kolegas vakarop susirinkti antrą kartą. Taigi vakare jiems paskaičiau savo trumpą raportą vyriausybei, kad akivaizdoje to, kas dedasi Lietuvoje, įvestos permainos yra, mano nuomone, pražūtingos, tad prašau mane atleisti iš pareigų ir juo greičiausiai nurodyti, kam turiu savo pareigas perduoti. Visi kolegos vienbalsiai mane įprašė, kad atsiimčiau asmeninį prašymą ir įteikčiau jį kaipo visos Vadybos jungtinį raštą. Taip ir padaryta. ...

"Anuometinės permainos Varšuvoje, valdžios susitvarkymas gal ten buvo tinkamas ir vietoje, bet nežinota padėties Lietuvoje ir nebuvo įsivaizduojama, ką reiškia beprasidedančios kovos metu kas kartą daryti naujų permainų organizacijoje. Be to, visa Karalystė savo plotu vos beprilygo dviems gubernijoms ir ten buvo lengvesnis susisiekimas, galų gale ir srovės ten ryškiau skyrėsi. ... Tokiuose nuotoliuose, kaip Lietuvoje, keisti neseniai sudarytą organizaciją, turinčią krašte pasitikėjimą, ir kai komisarais buvo savo pasišventimu mums žinomi žmonės, būtų nusikaltimas leisti lengvatikiui ir krašto nepažįstančiam juos keisti. Įvestume maišatį, nesusipratimą, ir niekais nueitų sąžiningas darbas. Be to, ligi šiol nebūdavo jokių algų, ne tiktai mes ir aukštesnieji organizacijos pareigūnai nebuvo reikalingi jokios pagalbos, bet ir vargingiausieji jaunuoliai, siunčiami su įsakymais, juo sąžiningiausiai atsiskaitydavo iš kiekvieno skatiko. Toksai buvo tų jaunų žmonių delikatnumas, kad turėjome ieškoti šalutinių priemonių, kad parūpinus jiems kukliausią išlaikymą. Tiktai komisarui (Du Laurens), jo reikalavimu, suteikėme gana stambių lėšų. Dabar viskas keitėsi: tiek vyriausias komisaras, tiek vaivadiniai ir pavietiniai turėjo nustatytas nuolatines ir gana žymias algas, be to, ir Vadyba Vilniuje ir pareigūnai provincijoje buvo naujos oorganizacijos įpareigojami pagal komisarų reikalavimus išmokėti sumas ligi tam tikro dydžio, tik su ta pasarga, kad naujo avanso reikalaujantieji privalo atsiskaityti iš anksčiau gautų pinigų.

"... Pareigos jausmas mums liepė susyk mesti vaikiškus ginčus apie pavietus, seniau sudariusius Baltstogės Apygardą, ir netgi siūlėme Varšuvai, kad visa Gardino gubernija įsakymus gautų tiesiai iš Varšuvos, jei tas patogiau. Niekas mūsų nelaikė deramu, kovos metu, kelti lietuvių separatizmo klausimą. Įskaudinti mūsų sąlygų nežinojimo, kai Varšuva liepė, kad visi rinktiniai pareigūnai atsistatydintų, po kelių kreipimųsi turėjome nusileisti, ir tatai labai pakenkė sukilimo organizacijai ir jėgai. ... Pavojingiausiai atrodė

didelės valdžios suteikimas Du Laurensui, labai lengvo būdo žmogui. Senojoje organizacijoje jis nuo mūs priklausė ir laiką leido linksmai, tik žodžiais žaisdamas energija ir drąsa, nors po įvykio mano bute žymiai nustojo fantazijos. Dabar nuo jo priklausytų komisarų skyrimas visoje Lietuvoje.

"Atsitikimas su Du Laurensu taip atrodo. Nuolatinių kratų akivaizdoje, mūsų pareiga buvo įmanomai saugoti organizaciją, vieton kasdieninių Vadybos posėdžių jos nariai nurodytomis valandomis paskirai pas mane ateidavo su popieriais, kurie lietė jų veiklos sritį; tik jei mūsų nuomonės išsiskirdavo arba svarbesniu reikalu surinkdavau plenumą. Du Laurensas tai vadindavo bajoriška bailyste. Vieną dieną mieste sutikau Kauno pavieto dvarininką Stan. Nielavickį. Jis man pasakė, kad atvežtus popierius jis jau įteikė, bet norėtų su manim asmeniškai pasikalbėti. Kadangi mažai laiko beturėjau, tai pašaukėm vežiką ir atvykstame prie mano buto. Kieme matome keliasdešimt kareivių, sutinkame kareivius priemenėse ir ant laiptų, aiškiai kaž ko ieško... Kareivių akivaizdoje atrakinu butą; įeiname, ir aš užrakinu duris. Žinojau, kad namie nesama nieko uždrausto, tatgi abudu buvome ramūs. Bet kai pasižiūrėjau į miegamąjį, ten pamačiau Du Laurensą ir grafą Mykolą Platerį išbalusius ir išsigandusius, "tai mūsų ieško", pasakė Du Laurens. Ar turi ką su savim? klausiu. Du Laurensas išsitraukia pundelį popierių, kuriuos tučtuojau deginu, ir duodamas baltinius ir savo rūbus liepiu Du Laurensui kuo skubiausiai persirengti. Mat, Du Laurens visada nešiodavo raudonus marškinius. Plateris ima Nielavickio skrybėlę; atiduodu jiems raktą ir abudu išeina, užrakindami butą. Kareiviai buvo tikri, kad tai tie patys ponai, kuriuos matė praeinant, o kadangi visame pastate ir darže nieko nesurado, jie netrukus išėjo. Kas gi atsitiko? Nagi, Du Laurens su Plateriu vaikščiojo Botanikos sode ir ten susitiko kokią jauną damą, lengvai pasirėdžiusią, ir juodu dėl to švaistėsi visai neprideramais juokais, tat ji išėjo iš daržo, ir tų ponų nelaimei susitiko iš pirties grįžtančius kareivius ir pasakė, kad gintų ją, majorienę; kareivius pamatę mūsų ponaičiai patys pradėjo bėgti, Pilies gatve, siaura gatvele į Zavadzkio namus ir į mano butą. Laimei, mano tarnas Raulas turėjo kitą raktą butui, įleido pažįstamus, užrakino, o kai po to kareiviai ir prie šių durų atėjo, pasakė, kad pono nėra namie ir raktą su savim pasiėmė, o netrukus ir aš atėjau su raktu. Už valandos po to turėjome pas mane įprastinį posėdį. Po šios avantiūros, kurioje pasireiškė Du Laurenso lengvas būdas, jis jau nebešnekėdavo apie narsumą.

"Tuo tarpu suėmė fotografą Korzoną dėl ginklų sandėliuko atradimo ir ėjo gandai, kad Korzonas išdavinėja. Gegužės 31 d. (birželio 12) rytą, dar buvau lovoje, kai atbėgo Vieniavskis su žinia, kad naktį suėmė Aleksandrą Oskierką drauge su motina, Fabijoną Kurkauską ir visus tarnus. Apsirengiau, nuvykau prie Oskierkos buto, bet radau užrakintą ir skelbimus ant durų." — Laimei, pas Oskierką nerado nei antspaudo, nei dokumentų. Rusai Oskierką ir Kurkauską užlaikė, kitus paleido.[557]

Tuo tarpu naujas smūgis ištiko Lietuvos organizaciją. Apie birželio 10/22 pas Geištarą, "kaip paprastai", buvo Pranas Daliauskas. "Paskaitėme laiškus iš Varšuvos ir raportus iš provincijų, davėme reikalingiausius atsakymus, jų tarpe mandatą karininkui Gajauskui (Gajewski), kuris išėjo iš ligoninės ir

[557] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 34-39.

važiavo partijon (dalinin) Kauno vaivadijoje su mano ranka rašytu laišku Kauno miesto viršininkui (Valerui) Kulikauskui. Tasai Gajauskas turėjo tetą vienuolę [Anelę Gajauskaitę — žr. vysk. Kubickio, *Bojownicy Kaplani,* II d., III t., 695-696. — KRJ] Savičiaus ligoninėje, gerą Daliauskų pažįstamą, pas kurią jie netgi dalį mažesnės reikšmės dokumentų laikydavo. Toji teta prikalbino Gajauską eiti partijon ir supažindino su Pranciškum. Daliauskas iš mano buto išėjo su dalim popierių ir gana stambia pinigų suma miesto (organizacijos) reikalams, ir su subsidija Gajauskui.

"Tuo metu Vilniuje buvo ir mano žmona su vaikais bei Cezaris Orvydas. Pranui išėjus, berniukai skaitė žinias iš kovos lauko, kai gal už valandos įbėgo taurusis senis Tomas Bulhakas ir sumišęs pranešė, kad Pranas suimtas. Jis matė jį pas Malakauską (Malachowskį), kuriam įteikė dokumentus ir dalį pinigų, bet dar gana daug apsikrovęs nuėjo į Sikorskio viešbutį, kur gyveno Gajauskas, o ten jo jau laukė policija. Gajauskas niekšiškai jį išdavė. Tuojau nuskubėjau į Daliausko butą, čia, nepaisant liūdesio dėl brolio suėmimo, mane nuramino, kad Pranas, tarsi nujausdamas, nuo Malakausko eidamas į viešbutį, praeidamas pro savo butą, visus dalykus paliko namie. Kai po kelių minučių buvo pranešta apie jo suėmimą, Teklė Daliauskaitė [vėliau Jonikienė] išnešė viską, kas buvo pavojinga; išeidamas iš Daliauskų, sutikau p. Teklę grįžtančią namo. Revizija pas Daliauskus įvyko tą pačią dieną, bet nieko nerastą. Bet ligoninėje rado slepiamus blankus ir spaudinius, todėl dėl niekšo Gajausko parodymų suėmė jo tetą, kelias kitas vienuoles ir Teklę Daliauskaitę. Nei momento nedelsiant reikėjo tuojau Kaunan pasiųsti įspėjimą, kad Gajauskas, turėdamas adresus, ten nesukompromituotų. Tą pačią dieną Kaunan iškeliavo Teklė Sirutytė ir įspėjo [vaivadą Aleksandrą] Chmieliauską. Tuo būdu Gajausko ekspedicija Kaunan nepavyko.

"Tad iš pirmykščios Vadybos sudėties pasilikau vienas, kadangi Lopacinskis ir Wagneris turėjo Muravjovo įsakymu apsigyventi kaime. Apie tai kas įvyko jau trečią kartą parašiau Varšuvon, reikalaudamas galutinio sprendimo." [558]

"Po Oskierkos, Jeleńskio ir Pr. Daliausko suėmimo ir po Sierakausko egzekucijos — man prasidėjo sunkiausi laikai. Buvau patsai vienas. Vyriausybė man atsiuntė paskyrimą pirmininku ir atskirus antspaudus vieną man, kitą Vykdomajai Vadybai, ir mano patvirtinimui keturis mandatus Vadybos nariais. Negana to: atsiuntė nominaciją ir pakvitavimus ruoštinai paskolai su širdingu ir energingu laišku, kad, akivaizdoje Vadybos ištuštėjimo, savo patriotingumu užpildyčiau skaudžius trūkumus. Mano padėtis buvo desperatiška; dvasinis nuosmukis dvarininkų tarpe buvo visiškas; kaip prieš porą mėnesių visi veržėsi organizacijon, taip šiandien vienus valdžia suėmė, kiti patys nuleido rankas. Jeigu manyje būtų buvęs — nesakau reikalo pasisekimu tikėjimas, bet nors tikėjimas tauriu reikalo vedimu, tai būčiau galėjęs surasti pasišventusius žmones, kurie pagal mano žodį eitų į sau asmeniniai tikrą pražūtį. Betgi kiekviename žingsnyje mačiau pragaištingus naujų potvarkių vaisius. Du Laurens, pats lengvabūdis, iš principo nemėgstąs dvarininkų, komisarais skyrė sau panašius, o naudingus žmones stengėsi suvedžioti ir nuo mūs atitraukti. ...

[558] **Pamiętniki Jakóbu Gieysztora,** II, 38-42, 275.

"Mūsų pagrindinis archyvas buvo vienuolyne pas šarites. Ten vaikščiodavo pora moterų: Fabijona Dybowskienė, Morykonienė. Štai Du Laurensui prireikė kokių dokumentų ir jis prašė (grafą) Morykonj, kad jo žmona gautų juos. Morykonienė iš matymo žinojo Du Laurensą, ateina į jo butą, bet neranda namie, o vienas Du Laurenso padėjėjų prašė ateiti už valandos. Už valandos ji grįžta, tada tas pienburnis pradeda nepadorius juokus, kad jis galįs Du Laurensą pavaduoti, ir kai pasipiktinusi Morykonienė išeina, sako Oskierkai: 'tegu grafienės nors kartą mums patarnauja'. Pasipiktinęs Oskierka užsidegė pykčiu, bet kai jis papasakojo apie tai Du Laurensui, tasai tik nusikvatojo.

"Iždą Wagneris perdavė Morykoniui. Morykonis buvo kadaise turtingas Kauno gub. dvarininkas, teisus žmogus, mokytas, gamtininkas, bet nepraktiškas, visą turtą kaž kaip nepastebimai sueikvojo; bet kupinas patriotizmo, mielai priėmė Lopacinskio pasiūlymą jį pavaduoti ir sąžiningai ėjo pareigas, ir ačiū Dievui išliko gyvas, kaip Wagneris ir Lopacinskis. Žmogus delikatus, minkštas, ėjo iždininko pareigas, rašė kur reikėjo, bet niekad nesireiškė energingai.

"Iš Varšuvos atvažiavo Juozas Kalinauskas, tai jis atvežė man pinigus, mandatą, ir pasiūlymą nuo valdžios, kad, jei rasiu tinkamu, paskirčiau jį karo skyriun. Juozą Kalinauską dar kūdikiu pažinojau kaip savo pusbrolį ir mylėjau jį kaip vieną tauriausių žmonių. Tačiau kas jį pažinojo, tegalėjo stebėtis, kad Vyriausybė galėjo tokį žmogų nominuoti Lietuvos Vadybon karo ministeriu! Protas šviesus, ką mokėjo tai tobulai, žmogus labai sąžiningas, darbe patvarus, bet sutvertas būti greičiau katalikų bažnyčios vyskupu, o ne revoliucijos žmogumi. [Atsiminimų redaktorius pažymi, kad šis Kalinauskas buvo gimęs Vilniuje 1835 m., baigė agronomiją, paskui karinę inžinieriją Petrapily, suimtas Vilniuje 1864 III 13, ištremtas Sibiran, paleistas 1877 m. įstojo į basų karmelitų vienuoliją, tapo Tėvu Rapolu, garsus šventu gyvenimu. — KRJ]. Miesto (organizacijos) viršininkas Vladas Malakauskas (Malachowski), inžinierius, gabus žmogus, nors kiek lengvų palinkimų ir kartais laiką leido su Du Laurensu, bet pilnas energijos ir pasišventimo. Patsai drąsus ligi neatsargumo, jis ir iš valdinių reikalavo klusnumo bei energijos, tik, nelaimei, dažnai tikėjo jaunų, neišmėgintų užsidegėlių žodžiams. Tai jis kartą, grįždamas iš pietų Niszkowskio viešbutyje, eidamas koridorium mikliai ištraukė revolverį pas žandarą, stovintį prie kambario, kuriame vyko krata, ir po apsiaustu paslėpęs išsinešė (tą revolverį). Toksai elgesys netiko miesto viršininkui, betgi Malakauskas niekad nenustodavo sąmoningumo ir drąsos. Kostas Kalinauskas, apie kurį porą kartų jau minėjau, vertas ypatingo priminimo."[559]

Geištaras pažymi, kad jisai nominavo Kostą Kalinauską, Malakauską ir Morykonį laikinais Vadybos nariais, ligi ateis Varšuvos sutikimas. Vadybos sekretoriumi tapo Karolis Falewiczius, "žmogus labai gabus, jau 1860 m. mums padėjęs sudarant Žemės Ūkio Draugijos įstatus. Šalia neginčijamo patriotingumo ir pakankamo energingumo, Falevičius buvo apdovanotas šaltu protu, irgi regėjo padėties tragiškumą ir stebėtiną varšuvinės Valdžios apjakimą."

Apie Vadybos vardo pakeitimą buvo paskelbti du atsišaukimai.

---

[559] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 44-48.

1

TAUTINĖ VYRIAUSYBĖ, LIETUVOS PROVINCIJAS VALDANTI VADYBA

Turint dėmesyje, jog sukilimo apimtame krašte civilinė administracija jau įvesta, — kad suteikti jai daugiau tamprumo ir vienalytumo ir atsižvelgiant į santykius svetur, — Tautinė Vyriausybė š.m. gegužės 10 d. dekretu nutarė savo rankose sucentralizuoti įstatymų leidimo valdžią visai šaliai, paskiriant kongresinės Karalystės, Lietuvos ir Rusios provincijoms vykdomąsias Vadybas, kuriomis pasiremiant Tėvynės išlaisvinimo darbas turi būti vykdomas toliau.

Pasiremiant aukščiau minėtuoju Tautinės Vyriausybės dekretu, Lietuvos Provincijas Valdanti Vadyba nuo šiol prisiima pavadinimą Vykdomoji Vadyba Lietuvoje.

Vieton buvusio valdančios Vadybos antspaudo, nustatomas naujas — žemiau padėtas greta pirmykščio.

Tačiau visi valdančios Vadybos paskirtieji pareigūnai ir toliau pasilieka, pereidami Vykdomosios Vadybos žinion.

Vilnius 1863 m. birželio 26 d.

(Du antspaudu)

2

VYKDOMOJI VADYBA LIETUVOJE

Tautiečiai!

Perimdama vadovybę kovai su grobuonių, Vykdomoji Vadyba jus šaukia į sutelktinį ir ištvermingą darbą, ir pasikliaudama pojaučiais patriotingumo, kurio tiek daugelį įrodymų suteikėte, — tiki, ji pajėgs užbaigti jau taip toli nuvestą darbą.

Jau sudrebinta grobuoniškoji valdžia griebiasi paskutiniųjų smurto priemonių. Kardama ir kalėjimus pripildydama ramiais gyventojais, nori primesti sąmyšį ir baime palaidoti sukilimą. — Tačiau veltui! — ant mūsų kankinių karstų turime semtis ne baimės, bet naujos ištvermės jausmų. Silpnų ir vergiškų protų likimas yra baimė, tatgi pasibjaurėdami ja, pasiliksime abejingi priešo primetamoms kančioms ir lengvai pakelsime mirtį — nes už tėvynės laisvę ir nepriklausomybę aukojamoji gyvybė yra patsai aukščiausias dalykas.

Vilnius, 1863 m. birželio 26 d.

Trys antspaudai:

1. V i d u r y j e : 1) 3 erbai: lenkų erelis, vytis, Mykolas arkangelas.
   A p l i n k u i : 2) Rząd Narodowy, Wydzial Wykon. w Prowincyach Litwy.
2. V i d u r y j e : erelis ir Vytis.
   A p l i n k u i : Rząd Narodowy Wydzial zarządz. Prowincyami Litwy.
3. Kaip ir 1.[560]

[560] **Karo Archyvas,** 1925 m., I, 229; **Vosstanije v Litvie i Bielorussii,** 31-32.

Netrukus ant Vilniaus sienų pasirodė naujas pranešimas:

DEPEŠA

Šiomis dienomis Lyskovo apylinkėse, Volkovysko paviete, Gardino vaivadijoje, — tautinė kariuomenė susikovė su stambiomis grobiko kariuomenės pajėgomis. Mūsų dalinys pasiliko pergalėtoju. — Dalgininkai, vien valstiečiai, riteriško užsidegimo vedini, laimėjo pergalę, maskolius sumušdami veik ligi paskutinio. Maskvos nuostoliai yra stambūs. Daugiau smulkmenų bus paskelbta biuletenyje. — Maskvos (vykdomi) persekiojimai sukelia dvasią visuose visuomenės sluogsniuose, ir sukilimas kasdien stiprėja.

Vilnius, 1863 m. liepos 3 d.

Antspaudas: V i d u r y j e — 3 erbai. A p l i n k u i — Rząd Narodowy, Wydzial Wykon. w Prowincyach Litwy.[561]

XLIX. KONFLIKTAS SU VARŠUVA

Geištaras rašo: "Tučtuojau po organizacijos pakeitimo, Varšuva atsiuntė įvairių naujų instrukcijų ir projektų. Pirmoje eilėje buvo reikalaujama pravesti liaudies organizavimą! Visi, netgi Kostas Kalinauskas, regėjome, kad galbūt tai gali kur nors išimtinu atveju pavykti, bet niekad negali įsigalioti visoje Lietuvoje. Po to atsiųstas įsakymas ir instrukcijos suorganizuoti žandarmeriją ir teismus išdavikams bei apsileidėliams. Kovos laikais yra neginčijama, kad ir nemaloni, būtinybė turėti teismus; tačiau tasai teismas privalo būti aukščiau bet kokių aistrų ir šališkumo, privalo būti patikėtas į labiausiai gerbiamų ir nešališkų žmonių rankas. Kas, įvykių priverstas, priima valdžią sukilimo metu, tas privalo atsiminti, kad jis prisiima ir sunkiausias prievoles, kadangi ne kartą privalo liepti širdžiai tylėti ir vykdyti tai, ką krašto saugumas liepia. Sukiliminių žandarų institucija pas mus Lietuvoje buvo visiškai nereikalinga, o įvedus — tedavė neigiamų rezultatų. Kai instrukcija buvo perskaityta, atkreipiau dėmesį, jog paliepiama kasdien ją skaityti žandarams, o tai todėl, kad didžioji žandarų dalis bus mažai išsilavinę žmonės. 'Taigi tokiems tamsuoliams teikiate gyvybės ir mirties teisę!? nes instrukcija aiškiai sako, kad kiekvienas žandaras turi teisę bausti mirtimi, kai mato išdavystę!' Veltui Kostas Kalinauskas gynė instrukciją, daugelyje vietų mes ją veik vienbalsiai pakeitėme, o svarbiausia — žandarams palikta teisė ir prievolė vykdyti tiktai iš anksto jiems atsiųstus sprendimus. Akivaizdoje to pažiūrų dvilypumo Vadyboje, aiškiai nukentėjo reikalas, nors provincijoje apie tai nežinota."[562]

Vadybą padarius Vykdomąją, vieton Valdančiąja, ir suteikus Varšuvos komisarui arbitrarinių teisių, atsirado piniginių painiavų ir nesusipratimų su komisaru Nestoru Du Laurens. "Atsiunčia jis pas mane vieną savo valdinių,

[561] **Ibid.**,230.
[562] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 52-53.

prašydamas 1,000 rublių; atsakau, kad kadangi jis dar neatsiskaitė iš anksčiau jam duotų pinigų, naujo avanso jis negaus. Po to gaunu raštu formalų reikalavimą tą sumą išmokėti, o kadangi pinigai esą reikalingi ūmai, tai jų neišmokėdamas statau reikalą pavojun ir jis parašysiąs apie tai Vyriausybei. Į tai aš irgi oficialiai atsakiau, kad elgiuosi kaip tiktai pagal naują organizacijos tvarką, kuri, nors liepia pinigus komisaro reikalavimu išmokėti be klausimo kokiam reikalui juos sunaudosiąs, tačiau vienkart riboja sumos dydį ir nustato, kad kol komisaras neatsiskaitys iš anksčiau paimtų pinigų, tol neturi teisės gauti daugiau avanso. Du Laurens, nesimatydamas su manim, išvažiavo Varšuvon, — man buvo pasakojama, kad Vyriausybei mane įskųsti. Tuo sumetimu jis iš archyvo ištraukęs pirmykštį Kosto Kalinausko jam įteiktą protestą prieš valdžios perdavimą Vadybai, ir jis buvęs tikras, jog Vilniuje Vadybos narių dalis jį parems.

"Už dviejų dienų po jo išvažiavimo, bendrame posėdyje, pirmas Vl. Malakauskas pareiškė priekaištą, kad dabartinė Vadybos veikla tėra tarsi vegetacija; machinaliai atliekame veiksmus, o nemokame kraštui įkvėpti reikalingos energijos tolimesnei kovai ir aukoms. Visi pritarė Malakausko nuomonei. Aš paėmęs balsą trumpai pavaizdavau visą mūsų veiklą ligi Vyriausybės dekreto, pakeičiančio organizaciją, ir visi, neišskiriant nei Kalinausko, pripažino, kad šioje epochoje darėme kas įmanoma ir sukėlėme palyginamai gana stiprų sukilimą visame buvusios Lietuvos plote. Po to priminiau, kad Vadyba energingai rašė Vyriausybei apie pragaištingą naujų permainų įtaką ... ir mano asmeninį raportą, kuriame įsakmiai sakoma, jog prie valdžios vairo palikti mane, kuris kitaip nei Varšuva žiūri į reikalus, yra kensminga; kadangi pagal savo sąžinę ir kraštui prievolių akivaizdoje aš neturiu teisės sauvališkai mesti pavojingą postą, tai Vyriausybės įsakymą užleisti vietą kam nors tinkamesniam, priimsiu ne tiktai paklusniai, bet ir su įsitikinimu, jog tai daroma reikalo labui, — gi nesuprantu, kaip galima, netgi tikint asmens patriotingumu, pavesti jam vadovauti reikalui, kai toji kryptis jo įsitikinimu yra kenksminga provincijai, kurią jis atstovauja.

"Mano balso išklausius, vėl visi pritarė mano nuomonei, kad neveiklumo kaltės šaltinis yra Varšuvoje, o Malakauskas sušuko: 'Gana to atsargaus vaidmens, Varšuva nesupranta mūsų poreikių, mes patys privalome tartis dėl Lietuvos labo, visi čia susirinkusieji nutarėme kartą nutraukti tą priklausomumą, kuris mus smaugia.' Tai kalbėdamas, jis metė ant stalo naujo antspaudo atspaudą, kuriame aukščiau Lietuvos herbo buvo žodžiai 'Komitet Rządzący Litwą' (Lietuvą Valdąs Komitetas). Be manęs, dalyvavo: Juozas ir Kostas Kalinauskai, Luc. Morykonis, Vlad. Malakauskas, Ign. Lopacinskis ir Kar. Falevičius. Po to paskaityta jau paruoštas projektas naujiems santykiams tarp Koronos ir Lietuvos. Pagal tą projektą 'Lietuvos Komitetas' buvo visai nepriklausomas nuo Varšuvos Valdžios, Varšuvos komisaras jame teturėjo patariamąjį balsą ir tarpininkavo santykiuose su Varšuva, kaip lygiai ir Lietuvos komisaras tame pačiame vaidmenyje turėjo vykti Varšuvon.

"Nustebintas tos paruoštos revoliucijos ir visų, netgi nuosaikiausių narių dalyvavimo joje, užklausiau ar jie pagalvojo, kad kovos metu ... toksai separatizmas yra paprastas išdavimas. Sušuko, kad dabartinis neveiklumas ir skilimas yra nemažiau kenksmingi, bet drauge pasirodė, kad visi, neišski-

riant nei Kosto Kalinausko su Malakausku, neketina prieš mane veikti ir tikisi mano paramos ir toliau. Žinodami tik mano įsitikinimą apie pareigingumą, norėjo ateiti su gatavu dalyku, su įvykusiu faktu, kad mane laimėjus ir beveik privertus. Dėkodamas už asmeninį pasitikėjimą, už ryškų visų palankumą, pasakiau, kad aš griežtai nesutiksiu imtis to žingsnio, mano nuomone revoliucinio ir, be to, nepatriotingo; kad ir turėčiau žūti, visvien tiek Vadybos kaip ir mano antspaudai yra tikrose rankose, ir bus paskelbtas protestas vardu tos Lietuvos dalies, kuri save laiko amžinai sujungta su Lenkija, prieš provincijos ir valdžios skaldymą kovos akivaizdoje. Jukgi visi jie gerai žino, kad jau prieš kelis mėnesius pripažinau Varšuvos nerangumą ir mūsų sąlygų nepažinimą, tačiau negalima imtis priemonių, dar skaudesnių už tą, ką turime šiandien.

"Tada balsą paėmė Kostas Kalinauskas, energingoje kalboje smerkė varšuvinę Valdžią, ypač Du Laurensą, jį traktuodamas kaip paikuolį, be principų, kuris pirmasis prisidėjo prie pirmykščio Lietuvos Komiteto kritimo; prisipažino, kad Varšuvon važiuodamas mane skųst Du Laurensas tikėjosi Kalinausko ir Malakausko paramos. Na ir apsiriko; per tuos kelis mėnesius Kalinauskas arčiau mane pažino ir dabar mano dalyvavimą Lietuvos Vyriausybėje laiko būtiną, ligšiolinę veiklą laiko naudinga, manyje regi visos bajorijos atstovą jos geresnėje, patriotingesnėje dalyje; bet pridėjo: "Tamsta turi balsą kaip Lietuvos atstovas, ir sprendžiu, kad nieko neturėsi prieš mūsų projektą, kai Valdžia Varšuvoje su tuo sutiks.' — Bet to negali būti, atsakiau. — 'Vienok taip yra' — pasakė Kalinauskas, 'kadangi išvažiuodamas Du Laurensas oficialiai man perdavė valdžią, o aš, kaipo įgaliotas Vyriausybės komisaras, čia patiektąjį projektą priimu ir prispausiu komisaro antspaudą.'

"Jau mano pirmykštė kalba paveikė kitus Vadybos narius. Visi matė Du Laurenso lengvapėdiškumą, buvo Varšuvos adresu piktai nusiteikę dėl nesiskaitymo su mūsų nuomonėmis; bet suprato, kad komisaro antspaudo panaudojamas tokiam separatistiniam projektui Valdžios vardu įteisinti irgi buvo išnaudojimas. Tad priimtas mano siūlymas tučtuojau kreiptis į Varšuvą, smulkiai aprašyti kas įvyko, nurodant prie ko privedė ligšiolinis Vyriausybės elgesys; persiųsti projektą, kuris buvo priimtas visų narių ir valdinio komisaro pavaduotojo, apart manęs; galop pastatyti ultimatumą, kad jei kelių dienų eigoje galutinė rezoliucija neateis, tai tas projektas įsigalios. Prie šio rašto prispaudžiau Vadybos antspaudą. Tačiau, su savo asmeniniu antspaudu, pridėjau savo asmeninį raportą, kuriame, išdėstęs pražūtingas Valdžios elgesio pasekmes ir nesiskaitymą su mano patarimu adresų (carui) klausimu, dar pridėjau, kad aš asmeniškai naujojo komiteto sudėtin neisiu ir pasitrauksiu į šalį, negalėdamas pagal savo įsitikinimus ir sąžinę naudingai tarnauti tėvynės reikalui. Žinoma, tas mano pareiškimas nebuvo paslaptis kolegoms, kurie vistik buvo įsitikinę, kad, mūsų rašto akivaizdoje, Valdžia įsakmiai pripažins savo ligšiolinę klaidą.

"Rytdieną po dokumentų išsiuntimo Varšuvon, atvyko naujas nepaprastas Valdžios komisaras Glowackis [Leonas Albertas, tikras brolis rašytojo Aleksandro, rašiusio "Bolesław Prus" vardu. — KRJ]. Jis atvyko Du Laurenso pranešimo pasekmėje; nors Du Laurens mėgino mane apkaltinti ir Valdžiai nurodinėjo, jog visa Vadyba laikosi jo nuomonės, Valdžia labai manda-

giu raštu šaukia mane į Varšuvą savo sudėtin ir liepė valdžią Lietuvoje atiduoti į Kosto Kalinausko rankas. Iš Varšuvos atsiųstas agentas buvo labai simpatiškas ir išmintingas žmogus. Iš pradžių jis nustebo reikalus čia radęs visai kitaip, nei Valdžiai buvo pavaizduota, bet už poros valandų sužinojęs, ką mes parašėme Varšuvon, rado prideramu kuo greičiau grįžti ir asmeniškai pranešti, ką suradęs. Kostas Kalinauskas tvirtai mums pareiškė, kad jis nepriima savo nominacijos, o iš manęs reikalauja, kad pasilikčiau Vilniuje, ir laukia atsakymo į mūsų raštą. Aš parašiau, kad, derindamasis prie Valdžios valios, man patikėtą valdžią perduosiu Kalinauskui, ir tik kadangi jis šiuo metu jos nepriima, esu priverstas laikinai, kad nebūtų netvarkos, toliau užsiimti Vadybos reikalais. Kai dėl kvietimo Varšuvon, tvirtai laikau savo ten buvimą neįmanomu dalyku. Paso gauti negaliu, svetima pavarde važiuoti ir persirengęs ten gyventi — mano charakteriui visiškai neįmanoma, nes pažįstu save ir gerai žinau, kad ir kelių dienų nemokėčiau ištverti prisiimtam vaidmeny. Galop prašiau, kad Valdžia teiktųsi pasvarstyti kiek mano dalyvavimas Valdžioje Varšuvoje būtų šiuo metu naudingas. Jei esu teisingas ir mano vaizdavimasis apie padėtį Lietuvoje yra tikras, tai man tinkamiausia vieta Vilniuje, kad pravesti ką projektuoju. Jei klystu ir padėties krašte nežinau, tai kaipgi galėčiau jo poreikiams atstovauti Varšuvoje?

"Ponas Glowackis išvažiavo, o už kelių dienų iš Varšuvos atvyko vienas veikliausių Valdžios narių, Oskaras Awejde — Szmito pavarde, nukirptas ir nudažytas. Tai buvo jaunas žmogus, labai gabus, ambicingas, principais artimesnis Kostui Kalinauskui, savo kolegai universitete laikais, tačiau neginčijamai platesnių pažiūrų, nei Kostas, bet ir mažiau simpatingas, tolimas nuo Kalinausko tojo šiurkštaus nuoširdumo, kuris jei ir piktino, tai sykiu buvo stipraus ir teisaus charakterio bruožas. Awejde pasakė, kad Du Laurensas patrauktas atsakomybėn, gi jis, Awejde, nori mus privesti prie susipratimo su Varšuva, toliau paliekant tą pačią asmeninę sudėtį. Awejde gerai matė, kad kritingu momentu aš vienintelis Vilniuje atstovauju tautinę Valdžią, gyniau ją ir neturėjau jokių Lietuvai atskirų siekimų, bet užtat skyriausi su Valdžia pažiūrose apie žandarmeriją, liaudies suorganizavimo galimybes, ir mobilizacijos pravedimą šiais metais. Galop mums palikta ligšiolinė sudėtis, komisarai sugrįžo į priklausomybę nuo Vadybos, vyriausias komisaras būtų tiktai provincijos ryšininku, kaip ir seniau. Aš tvirtai tebereikalavau duoti man dimisiją, sakydamas, kad tarnausiu žemesniose pareigose, tik ne Vadyboje, kadangi mano nuomone šiemet aukos įmanomai taupytinos, energinga organizacija sutelktina juo mažesniam asmenų skaičiui, ir dėtinos visos pastangos gauti ginklų, o po žiemos, 1864 m. pavasarį, vėl pajudintume sukilimą Kauno, Vilniaus, Gardino, ir dalyje Minsko gb. Kalinauskas labiau pritarė Varšuvos nuomonei, bet, apart jo ir Malakausko, kiti Vadybos nariai laikėsi mano nuomonės ir niekas iš jų, kaip ir daugelis už Vadybos ribų, nenorėjo priimti paskyrimų organizacijoje, jei aš iš jos pasitrauksiu. Patsai Kalinauskas ir Malakauskas maldavo mane, kad jų neapleisčiau. Bet aš nesąlyginai nutariau, kad jei nepalaušiu Varšuvos užsispyrimo, tai pasitrauksiu, betgi stengsiuos padėti sudaryti prideramiausią LietuvosVyriausybę — tik, deja, seniai numatyti išorės įvykiai viską sumaišė."[563]

[563] **Pamiętniki Jakóba Geiysztora,** II, 61-68.

Taip rašo patsai įvykių dalyvis, Lietuvos Vadybos pirmininkas Jokūbas Geištaras. Visai kitaip padėtį vaizduoja Valeras Przyborowskis, kuris Geištaro atsiminimų nebuvo skaitęs, nors jo pomirtinis penktasis tomas pasirodė 1919 m., šešiems metams praėjus po Geištaro atsiminimų išleidimo. Anot Przyborowskio, 1863 m. birželio galop, "t.y. kai Varšuvoje galutinai įsitaisė Majewskio vyriausybė, Lietuvos Vadyba buvo beveik visiškai suardyta dėl areštų ir bėgimo po įkalinimo įžymesniųjų jos narių, t.y. Oskierkos, Jeleńskio ir (Prano) Daliausko. Tuo pasinaudojo raudonikių saujelė, seniai šnairavusi į tariamai baltą ir bajorišką Lietuvos Vadybą, su broliais [sic! — KRJ] Kalinauskais priešakyje, paėmė valdžią Vilniuje. Taut. Vyriausybės įgaliotas komisaras prie Lietuvos Vadybos, Nestoras Du-Laurant, šalutiniu keliu patyrė, jog Kostas Kalinauskas ketina visiškai išsiveržti iš po Taut. Vyr-bės, netgi liepė pagamint antspaudą tik su Lietuvos ir Baltgudijos herbais, be lenkų erelio, ir su užrašu, tas dvi provincijas vaizduojančiu kaip atskirą valstybę. Todėl Du-Laurantas, gal veikiamas ir to, kad prie Kalinausko jam teks vaidinti antraeilį vaidmenį, išvyko iš Vilniaus ir liepos mėn. atsirado Varšuvoje. Tiesa, padarė Taut. Vyr-bei raportą, kuriame rašė, jog Muravjovas visiškai sunaikino sukiliminę organizaciją Lietuvoje, kad įvairūs sukiliminiai pareigūnai, daugiausiai iš bajorijos, panikos baimę pagavę viską meta ir antspaudus užkasa žemėn, nieko nepranešdami netgi savo vyresnybei, kad vienu žodžiu yra labai blogai, bet apie Kalinausko ketinimus nei žodeliu neužsiminė. Jau tasai pesimistiškas, desperatiškas Du-Lauranto raporto tonas labai nepatiko Vyriausybei ir blogų žinių pasiuntinys buvo rūgščiai sutiktas, negana to Vilniaus miesto viršininkas Malakauskas per patikėtinį atsiuntė Du-Laurantui laišką, šaukiantį jį atgal Vilniun ir pasiduoti naujo Lietuvos diktatoriaus Kalinausko, tariamai pripažino visos lietuvių-rusėnų organizacijos, valdžiai. Negalėdamas Du Lauranto surasti, tasai pasiuntinys laišką atidavė Przybylskiui, kaipo Lietuvos reikalams sekretoriui. Tuo būdu Taut. Vyr-bė patyrė apie perversmą Vilniuje ir kilo įsitikinimas, jog Du-Laurantas sąmonngai slėpęs tą žinią, taigi dalyvavęs perversme. Pradėjus aštriu tonu išmetinėti dėl jo elgesio, Du Laurantas įsižeidė ir pasidavė dimisijon, kuri jam buvo tučtuojau suteikta, ir jis išvyko užsienin, kaip įgalioto komisaro Prūsuose, Stan. Frankowskio padėjėjas, bet atrodo, kad jis tų pareigų visai nėjo ir nuvyko Prancūzijon, kur netrukus mirė. (N. Berg *Zapiski* III, 233 teigia, nežinome kokiu pagrindu, kad revoliucinis tribunolas svarstė Du-Lauranto bylą ir 'paliko jį įtarime'...).

''Vienok reikėjo ką nors daryti, nušalinti separatistinę Kalinausko valdžią, naujai užmegzti organizaciją, ją pagyvinti ir pavesti ją kaip seniau Varšuvos valdžiai, o virš visko — sudaryti ryšius Žemaitijos ir Kuršo pakrantėse, kad būtų galima jūros keliu pristatinėt lietuvių daliniams ginklus ir amuniciją. Reikėjo ką nors pasiųsti, ką nors rimtą ir sukilime aukštas pareigas einantį, kad galėtų asmenine įtaka ir svoriu įveikti Kalinausko įtaką. Tai labai sunkiai, pavojingai misijai ir dabartinėse aplinkybėse veik neįmanomai vykdyti, pats savo noru pasiaukojo Oskaras Aweyde, įgalioto komisaro vaidmeny. ... Jam parūpintas legalus pasas pirklio Schmito vardu su autentišku Varšuvos oberpolicmeisterio Levšino parašu. Visiems pėdsakams suklaidinti, viename numery 'Wiadomości z pola bitwy' pranešta, kad Oskaras Aweyde žuvo kažkokiam susirėmime ir parašytas šaunus jo nekrologas. Jis pats, gerai pažįs-

tamas Vilniuje, savo šviesius plaukus nusidažė juodai, ir lydimas Felikso Zienkowicziaus [suimtas Vilniuje, pasmerktas miriop, galop ištremtas 12 metų sunkiems darbams Ussole, mirė 1910 m. Varšuvoje], ... nuvyko Vilniun rugpjūčio pirmomis dienomis. Ten atvykęs, norėdamas išbandyti pasą atitinkančią pirklio padėtį, porą dienų vaikščiojo po krautuves, teiraudamasis gauti komisionieriaus ar subjekto darbo. Netrukus įsitikino, jog dalykų padėtis Lietuvos sostinėje yra desperatiška; viskas sumušta ir sulaužyta; netgi miesto viršininkas Malakauskas, gelbėdamas gyvybę dėl nuolatinių areštų ir egzekucijų, pabėgo į Petrapilį... Ginkluoto sukilimo anuomet jau beveik nebuvo, nes keli smulkūs dalinėliai, neramiai besislapstą po Lietuvos ir Baltgudijos milžiniškas erdves miškuose ir pelkėse, negalėjo nei kovos atgaivinti, nei tikrai atstovauti tai kovai. Susisiekimas su provincija ir su Varšuva buvo tiesiog neįmanomas, visur stotyse pilna kariuomenės, žandarų, šnipinėjančių į visas puses, sekančių viską ir visus; valstiečių sargybos kaimuose nepaprastai įdrąsintos, reviduojančios kiekvieną pravažiuojantį. Niekur nėra taut. organų, baimė visuotina, dezertavimas iš sukiliminių pareigų bendras. Apie dar tebesančius ginkluotus būrius jokių žinių, arba trumpos ir suvėlintos; galų gale tie daliniai kaip tik tuo laiku pradėjo trauktis iš Lietuvos, keltis per Nemuną ir Būgą į Karalystę, kur, galvojo, jiems bus lengviau laikytis ir toliau tęsti desperatišką kovą. Visiška stoka pinigų; visa suma, kokią Aweyde rado Lietuvos Vadybos ižde, buvo 6,000 rublių."[564]

Iš Geištaro žinome, kad Aweyde atvyko Vilniun rugp. 9 (liepos 28) jau po to, kai Varšuvon sugrįžo Leonas Glowackis, ir kad tas viskas vyko prieš Geištaro suėmimą. Tačiau Przyborowskis rašo: "Dar rugpiūčio gale Vilniun pasiųstas, po Oskaro Aweydės suėmimo, mokytojas Leonas Albertas Glowackis, pamačius kas tada dėjosi Lietuvos sostinėje, jam susimaišė protas, jis skubiai apleido Vilnių ir jau negalėjo padaryti ataskaitos iš to, ką matė. Daugiau tos rūšies mėginimų, t.y. siųsti Vilniun komisarus, nemėginta. Taigi (rugsėjinės vyriausybės paskirtasis naujas sekretorius Lietuvos reikalams, gydytojas Cezaris) Morawskis, neturėjęs jokio ryšio su Vilnium, nieko neveikė ir negalėjo veikti."[565]

Yra aišku, kad Przyborowskis klydo, kadangi Varšuva gaudavo iš Lietuvos įvairius pranešimus ir juos persiųsdavo užsienin ir 1863 m. galop, ir 1864 m. pradžioje, kai Varšuvos vyriausybės diktatorium buvo, Przyborowskio žodžiais, "Romualdas Trauguttas..., mieguistos išvaizdos, savyje susikaupęs, bet visvien geležinės valios lietuvis bajoras."[566]

Tenka laikyti, kad įvykius tikriau atpasakojo Geištaras, įvykių dalyvis, susitikęs ir su Glovackiu ir su Aweyde.

Dabar dar meskime žvilgsnį į pogrindžio vadovybės veikimo sąlygas Vilniuje prieš Geištaro suėmimą.

---

564 **Dzieje 1863 roku,** V, 116-119.
565 **Dzieje 1863 roku,** V, 239-240.
566 **Ibid.,**V, 241.

L. VEIKIMAS POGRINDYJE

Geištaras savo atsiminimuose rašo:

“Korespondencija su gubernijomis buvo reguliariai tvarkoma, visa ji kaupėsi Zigmo Czechowicziaus rankose, o jis ją atiduodavo Vadybai. Vaivadiniai turėjo jiems nurodytus adresus, tačiau Kaunas dažniausiai nesilaikė nuostatų ir pažįstami raportus ir pinigus atnešdavo tiesiai pas mane. Pakartotini priminimai nieko nepadėjo: asmeninė baimė nugalėjo. Tai sudarė pavojaus ne tik man, bet ir reikalui — kartais kas nors įvairiu laiku įbėgdavo, dažnai prieš pat devintą, kai jau negalėjau eiti iš namų, ir man palikdavo svarbius kompromituojančius raštus. Tebuvo viena priemonė: surasti tikrą apsaugos vietą tuose pačiuose namuose. Gyvenau Zavadzkių namuose, samdydamas didelį kambarį iš taurios p. Weyssenhofienės. Apart jos, iš principo pas nieką kitą namuose nesilankydavau, kadangi, numatydamas anksčiau ar vėliau įvyksiančią katastrofą, nenorėjau savo pažintimi sudaryti žmonėms vargo. Gerai žinojau, kad p. Zavadzkienė netgi jautė pasigailėjimą man dėl to samprotavimo, bet aš mieste, apart būtinų apsilankymų, apleidau ir gerus pažįstamus. Kol reikalas ėjo gerai, man dėl to nusiskųsdavo; maniau, kad vėliau mano elgesys buvo gerai įvertintas. ...

"Su kratomis, bausmėmis, netgi su mintimi apie mirtį žmogus apsiprasdavai, bet graužė ir miegoti neleido nerimas, nekantrumas ir pagrįstas pyktis dėl Varšuvos apjakimo; buvo jaučiama, kad, einant į pražūtį, iš smėlio buvo vijamas botagas. Porą kartų naktį Zavadzkių namuose buvo daromos kratos, ypač spaustuvėje. Taurioji p. Weyssenhoffienė tuojau mane pažadindavo, pranešdama, kad namas apsuptas, ir labai stebėdavosi kai, revizijai pasibaigus, ji vėl klabendavo į duris ir sužinodavo, kad per tą laiką ramiausiai miegojau.

“Užrašau būdingą knygininko Orgelbrando elgesį, kurio žmona dalyvavo demonstracijose, o patriotingumo opinija padėdavo gerai vesti interesus. Zavadzkis dalyvavo organizacijoje, Zavadzkienė buvo veikli moterų tarpe, bet Zavadzkis nenorėjo kompromituoti firmos, tatgi Orgelbrandas, kai jam buvo pasiūlyta, už gerą atlyginimą sutiko mums gauti reikalingą kiekį pėstininkų ir kavalerijos statutų. Na, kai atėjo, vieną vakarą savo bute randu visą stalą užverstą knygučių. Rytdieną einu pas p. Orgelbrandą, aiškinu tokio elgesio nederamumą, jis sako, kad tai įvyko be jo valios ir žinios; nors aš su juo patim buvau sutaręs ir niekas neprivalėjo apie tai žinoti, o siuntiniui atvykus jis turėjo man pranešti, kad kas nors ateitų ir susyk nuneštų į numatytą vietą. Na, tai atleidžiu. Po savaitės ateina žemėlapių pundas, ir vėl naktį randu juos pas save. Tada jau, nekreipdamas dėmesio į jo padėjėjo buvimą knygyne, jo elgesį pavadinau, kaip nusipelnė, žydiškumu ir pasakiau, kad jis bus laikomas tautiniam reikalui kenksmingu asmeniu.

“Tik kartą buvau momentaliai sunerimęs. Teklė Sirutytė gyveno Didžiojoje gatvėje šalia namų, kuriuose — kiemo gilumoje aukšte — buvo įsitaisęs rusų vyriausias štabas. Apačioje gyveno kaž kokia rusė; vieną rytą įeinu į kiemą, artėju prie durų į laiptus ir lange matau aukščiau manęs stovintį žandarą, o apačioj duryse rusę. Negalima buvo trauktis, lėtai žengiu į laiptus, nors atsiminiau, kad nieko neturiu su savim, bet visvien patikrinau kišenes, ir girdžiu garsų pokalbį Teklės bute. Priemenėje, kur buvo du išėjimai, randu

žandarą, mandagiai sveikinamės, atrakinu duris į prieškambarį ir regiu Teklę laisvai šnekančią su savo svainiu Jurjevičium. Vienok Teklė mano veide išskaitė nerimą ir klausia, kas yra. 'Ką reiškia tas žandaras priemenėj?' — aš klausiu iš eilės. — 'Ach, tai mano kaltė, kad tavęs neįspėjau; kas pora dienų čia ateina pas namų savininką, gyvenantį kitapus priemenės, kad jam pranešti apie kalinamą jo giminę; tai padorus karys ir mielai mums patarnauja."

''Tais laikais turėjome didelį ir neatlyginamą nuostolį, pakankamai paaiškinamą krata. Iš eilės posėdžiavome pas Falevičių, gyvenusį Zawalnos gatvės kieme. Šalimais buvo žandarmerijos štabas. Vieną kartą praneša Falevičienės seseriai p. Ulasevičienei, kad ateina du žandarai. Posėdžio belaukiant, pas ją buvo paruošta daug dokumentų, atneštų iš vizičių vienuolyno. Ulasevičienė teturėjo laiko nubėgti į virtuvę ir visą pundą numesti į ugnį, kuri visada būdavo paruošta. Grįžta aukštyn, sutinka žandarus, anie klausia: Ar čia žandarų būstinė? Tai buvo du žandarai iš provincijos, nepažįstantieji Vilniaus — atvežė kaž kokį kalinį ir, atidavę į kalėjimą, turėjo pristatyti savo vadovybei. Po valandos atėjome į posėdį, sužinojome apie dokumentų sudeginimą ir paaiškėjo krašto nukentėtas nuostolis. Šalia įprastinių spaudinių, sudeginta knygutė iš Zig. Sierakausko krepšio (pugilareso), kurią jis buvo visą paišeliu prirašęs, suvesdamas veiksmus Lietuvoje, Biržų pralaimėjimą, savo nuomones ir širdingus atsisveikinimo žodžius kraštui su nepalaužiamu tikėjimu geresne ateitimi. ...

"Dar liepos mėnesį iš Petrapilio prisistatydavo kai kurie pavėlavę lenkai karininkai, tardamiesi ką pradėti. Pagal sąžiningą įsitikinimą, partijon išsiųsdavom tuos, kurie atvyko tiesiog norėdami tarnauti reikalui, neatsižvelgiant ar esama kokios vilties; klausiantiems patarimo, laikiau savo pareiga nurodyti, kaip deramiau, laukti iki pavasario. Tai atitiko tą, ką Varšuvon rašiau apie Lietuvos būklę, kad būtų nedovanotinas pasiutimas mėginti rudenį sukelti visuotiną mobilizaciją, neturint jokių ginklų atsargų. Tokį patarimą, tarp kitų, daviau Kersnauskams (Kiersnowski) ir Nielavickiui. Senis Montvilas, kurio sūnus buvo sužeistas prie Biržų, irgi važinėjo pas mane pasitarti ar leisti jaunesniam sūnui Aleksandrui eiti į partiją, o tai buvo dar beveik vaikas. Montvilas ta proga teiravosi ar asmeniškai esu reikalingas paskolos, — padėkojau jam."[567]

G. B. Bogdanovas ir V. A. Djakovas savo straipsnyje "Revoliucinio sąjūdžio rusų kariuomenėje dalyvių alfabetinis sąrašas, 1861-1863 m.", mini Vincą-Rudolfą, Stasio s. Kiersnovskį, gim. 1839 m., kilusų iš Vilniaus gub. bajorų, kataliką, baigusį inžinierijos akademiją, tarnavusį Daugpily, "atleistą dėl ligos 1863 m. gegužės mėn." Jis buvo įtrauktas į "lenkiškos kilmės" karininkų sąrašą, ir prie jo pavardės prirašyta: "Jaunas vyras su mokslu, visais atžvilgiais šaunus, bet jo užjautimas dabartinei dalykų Lenkijoje būklei regimas, ir todėl aš manyčiau paties karininko labui jį pervesti tarnybai imperijos gilumom" Be to, minimi "Kiersnovskiai Antanas ir Jonas, praporščikai, vienas leibgvardijos raitelių-grenadierių pulke, kitas leibgvardijos raitos artilerijos pulke — pas juos 1863 m. padaryta krata dėl įvykusių susirinkimų."[568]

---

[567] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 53-58.

[568] V. Bogdanov, V. A. Djakov, "Alfavit učastnikov revoliucionnogo dviženija v russkoj armii za 1861-1863 gg.", **Vosstanijc 1863 g. ...,** (489-637), p. 593.

Gi naujausiame savo leidinyje A. Smirnovas skirsnyje apie Sierakausko karininkų ratelį, išnaše pažymi: “Milodovskio, Varavskio ir Jundzillo parodymuose minimos karininkų Kiersnovskių pavardės. ... Žinomi penki broliai: Antanas — gvardijos raitos artiler. praporščikas, 1863 m. birželio mėn. išėjęs dimisijon; Vincas, Mikalojaus inžinierijos mokyklos auklėtinis, inžinierius-poručikas (Daugpilio įguloje), išėjo dimisijon 1863 m. gegužės mėn.; Aleksandras — Lietuvių ulonų pulko karininkas (Novogeorgijevsko tvirtovėje); Konstantinas — Revelio (Tallinno) pulko kapitonas, 1863 m. gegužės 7 d. nusišovęs po susirėmimo su Traugutto daliniu. Jų tėvas — dimisijos rotmistras Trakų paviete. Jų pusbrolis—Jonas Kersnauskas, raitos grenadierių artilerijos praporščikas, Gen. Štabo Akademijos klausytojas, išėjo dimisijon 1863 m. Jonas, Antanas ir Vincas lankydavo ‘literatūrinius vakarus’. Krata pas juos 1863 IV 19 nieko nedavė. — Lietuvos SSR VCIA, 378 f., 1863, 265b, “Apie karininkus Kersnauskus, iš kurių du broliai įtariami ginklų atsargos ruošimu”. Byla užvesta 1863 m. birželio 13 d.”[569] Regimai, tai buvo šauni lietuvių bajorų šeima.

Geištaras pažymi, kad iš Petrapilio pas jį atvažiuodavo pasitarti Ohryzkos pasiuntinys poznanietis Baranieckis. “Visą pagalbą ir padrąsinimą teikė jaunimas: Titas Daliauskas, Molochowiecas, Politowskkis, Sulistrowskis, kurie sąžiningai vykdė savo pareigas ir, kaip jaunuoliai, dar turėjo vilties, kad reikalas pakils. Laskarys, momentui atvykęs iš partijos, kadaise vienas karščiausių, dabar klausinėjo apie intervenciją. Andriollis, nepamesdamas vaizduotės, nuvyko Kaunan. Dr. Bronius Mackevičius, nors labai apdairus, buvo pilnas pasišventimo.” Atsiminimų redaktorius prof. Tadas Korzonas papildyme pažymi, kad Dr. Bron. Mackevičius buvo gimęs 1833 m. Ruskie Siolo kaime, Vilniaus gb., Maskvoje baigęs medicinos mokslą, gyveno Rietave ir buvo kng. Oginskio gydytojas, vėliau gilino mokslą Paryžiuje, o 1863 m. vėl buvo tėvynėje, gyveno Ruskie Siolo dvare ir Vilniuje, ištremtas Irkutskan, po amnestijos ligi 1875 m. gyveno Sibire, paskui Petrapilyje įsigijo daktaro laipsnį, grįžo Vilniun, kur ir mirė 1883 m.[570]

LL ADRESAS CARUI

Korikas sugalvojo, kad kankinamoji tauta, pirmoje eilėje jos bajorija, save apsibjaurintų, bučiuotų tirono rankas ir garbintų savo budelį — kaip tik tuo metu, kai atrodė, jog Vakarų valstybės galinčios kariniai intervenuoti prieš rusus.

Anot Geištaro, adreso projektas pasidarė Vilniuje kalbų objektu nuo pat Muravjovo atvykimo, “Žinojome, kad Muravjovas jo nori, pradžioje niekas netikėjo, kad lietuvių tarpe atsirastų nors keliolika žinomų žmonių, kurie pridėtų prie to ranką. Terorizmas, sukilimo smukimas, užsienio pagalbos vilties netekimas, daugindami egoistų ir sukilimui nepalankių skaičių — adreso galimybę darė labiau įmanomą. Vienintelis asmuo, kurio praeitis leido prileis-

[569] A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi narodov...,** 398-399.
[570] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** IT, 59-60, 281.

ti, kad jis galįs tapti įrankiu tame reikale, buvo Vilniaus gb. maršalka Domeika. Buvęs Vilniaus universiteto studentas, turtingas dvarininkas, visada buvo žinomas kaip laisvės liaudžiai priešininkas, bajoriškų privilegijų šalininkas, nesiskaitant, kad jos ir pareigas uždeda; eidamas bajorijos maršalkos pareigas, jis save laikė nesąlyginiu tos klasės interesų gynėju. Jam rūpėjo jos gerovė, vadovaujančio vaidmens išlaikymas, o ne tos klasės moralinis pranašumas. ... dabar neginčijamai gerai žinojo tiek mūsų Vadybos pirmykštę sudėtį tiek apie vėlesnes kombinacijas. Sukilimo pradžioje, kai momentaliai žybtelėjo viltis, ir Domeika patikimoje kalboje neslėpė savo patriotinių jausmų ir sumokėjo (tautinį) mokestį. Kai viltys smuko, Domeika, sakydamas, kad reikia gelbėti ką įmanoma, pagal Muravjovo norą pradėjo agituoti už adresą. Tai buvo tuo laiku, kai mūsų Vadyba dar buvo pilname komplekte ir laikė savo pareiga pasiųsti jam raštą, infamijos ir mirties bausmės grėsme draudžiantį adreso įteikimą; mes visi nesąlyginai sutikome su tuo nuosprendžiu. Domeika gavo tą raštą.

"Birželio mėn. adresinė agitacija stiprėjo. Rašiau Varšuvon, kad Valdžia tą klausimą pakedentų užsienio spaudoje ir kad visur, kur įmanoma, adreso įteikimas kuo ryškiausiai būtų laikomas tėvynės išdavimu. Varšuva laikė neprideramu tą klausimą liesti svetur, patetiškai rašydama, kad Kosciuškos ir Mickevičiaus Lietuva niekad nesmuks taip žemai; kad ji (valdžia) pasitiki Vadybos patriotingumu ir energija, gi būkštavimo skelbimas užsienio spaudoje būtų Lietuvos įžeidimas. Nepaisant mano to klausimo iškėlimo naujai, Varšuva įprastiniu užsispyrimu nepanaudojo mūsų pseudo-aristokratiškoms sferoms taip naudingos užsienio spaudos įtakos.

"Nebuvo abejonės, kad liepos mėn. adresas bus įteiktas. Domeika pradžiai turėjo pakankamą satelitų skaičių, bet rūpėjo adreso turinys. Muravjovas griežtai reikalavo jau ne ištikimybės Monarchui jausmų išreiškimo, ne sukilimo ir savo kovojančių tautiečių pasmerkimo, bet tvirto *praeities išsižadėjimo,* išpažinimo prieš pasaulį, jog visada buvome rusai ir norime jais būti. Nieko stebėtina, kad netgi Domeika kurį laiką mėgino paveikti Muravjovą pakeisti savo valią. Neginčijama, kad Domeika ir ... [Adomas Honoras] Kirkoras, kaip ir visi adresą pasirašiusieji, irgi buvo lenkai. ... Akivaizdoje dvarininkų materialinio sunaikinimo grėsmės ir nežinau kokių vilčių, Domeika galop sutiko su Muravjovo redakcija. Dabar rūpėjo parašai."[571]

1863 m. liepos mėn. Muravjovui atrodė, kad jis palaužė bajoriją ir pareikalavo "ištikimybės adresų" — anot Mosolovo (*Vilenskije Očerki,* 41) samprotaudamas, kad jei kas iš pasirašiusiųjų vėliau kuo nors susikompromituos, tai bausmė turėsianti būti didesnė. Atrodė tinkamiausia pradėti nuo Vilniaus gubernijos. Reikalą tvarkė Muravjovo iš Petrapilio atsivežtas gen. gubernat. kanceliarijos politinio skyriaus viršininkas, Valujevo tituluojamas "dežuruojančiu štabo karininku prie Vilniaus karinės apygardos kariuomenės vado", majoras, ar plk., Aleksandras Spiridonovičius Pavlovas, seniau gyvenęs Lietuvoje ir turėjęs daug pažinčių, "o su daugeliu per moteris tapęs pusbroliu."

Pagal Przyborowskį, Vilniaus gubernijos bajorijos maršalka Aleksandras Domeika, patyręs apie Muravjovo paskyrimą, mėgino atsistatydinti ir važiuoti užsienin, bet Muravjovas liepė jam grįžti Vilniun. "Domeikos nujauti- [671]

[571] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 68-70.

mas išsipildė ir dabar Pavlovas pirmiausiai nuvyko pas jį, kaipo bajorijos maršalką, adreso įteikimo reikalu. Domeika gal ne tiek buvo menkas asmuo, kiek silpnas ir bailys, iš įsitikinimo priešingas sukilimui, ligi tam tikro laipsnio valdinis asmuo (caro rūmų šambelionas, valstybės tarėjas), užkietėjęs atžagarevis, baudžiavos šalininkas, tačiau jis gerai žinojo savo luomo žmonių-dvarininkų nuotaikas. Jis atvirai prisipažino Pavlovui, kad tokio reikelo pasisekimas esąs labai abejotinas, patarė dar palūkėti ir kladingu stengimusi nestatyti pavojun pasisekimo. ... Tačiau Muravjovo valia buvo įsakmi, o be to Pavlovas sugebėjo surasti gal ne tiek adreso šalininkų Vilniaus dvarininkų tarpe, kiek išaiškinti jiems to žingsnio reikalingumą. Nešykštėdamas pažadų, kad kai tik bus įteiktas adresas, tai bajorijos ir lenkų gavalo slėgimas ir per sekiojimas turi liautis ir liausis, nes nebus pagrindo persekioti ištikimus valdinius, smerkiančius maištą; kad Muravjovo valdymas sušvelnės ir Lietuvai ateis arkadinės laimės laikai. Gi priešingu atveju, jei adresas nebus įteiktas, tai priespauda turi padidėti, persekiojimas sustiprėti ir Lietuvą užguls baisios nelaimės, septyni egiptiški marai. Tie žodžiai, turį tam tikro logiško pateisinimo, paveikė daugelį nelaimių suvargintų, baimės nukamuotų, parblokštų eilės smūgių, kuriuos gausiai ir staigiai kirto Muravjovo ranka. Be to, tarp dvarininkų uoliai sukinėjosi tulas Šnitko, lietuvis, tačiau dėl rusės motinos stačiatikis, turįs dvarą Vilnijoje. Jo ir Pavlovo pastangų dėka, su adreso įteikimo mintim sutiko visa Platerių šeima (Steponas, Adomas ir Alina), kurių brolis neseniai buvo Daugpilyje sušaudytas; kngt. Cezaras Giedraitis (Giedroje), Chominskis, du grafai Mostowskiai, Ožarowskis, kadaise Varšuvos senamiestyje pakarto etmono palikuonis, berods irgi stačiatikis; Chomskis, Swiąteckis, keli kiti smulkesnieji tos adreso komedijos aktoriai. Jų įtakos dėka, veikiant po dvarus važinėjantiems įvairiems Muravjovo agentams, grasinantiems Sibiru, turto konfiskata ir kartuvėmis, galų gale susidaro septyniasdešimt keli parašai ne adresui, nes tokio rašto dar nebuvo ir niekas apie tai nežinojo, bet po pasitikėjimo pareiškimu Domeikai, įgaliojančiu jį atitinkamai veikti. Netrukus skaičius paaugo ligi 235 parašų, tačiau jų tarpe tikrosios bajorijos, mūsų suprantama prasme žemvaldžių, buvo nedaug, užtat žymią didžiumą sudarė Vilniaus miestiečių ir žydų parašai, kuriuos rinko vietiniai gydytojai Bartoševičius ir Trachtenbergas arba, vršininkų prigrasinti, įvairių įstaigų tarnautojai. Muravjovas atidžiai sekė visą reikalo eigą, ir kai jis pastebėjo, kad pastarieji greta savo pavardžių įrašinėjo savo valdinius titulus, jis liepė tą valdininkų lapą sunaikinti ir paruošti naują, vien su parašais, be tarnybinių titulų. Taip atsirado ana 235 pavardžių skaitlinė, kuri buvo valdiniame laikraštyje, "Kurjer Wileński", rugp. 3/15 triumfu išgarsinta.

"Patsai adresas buvo eilės asmenų redaguojamas ir kelis sykius Muravjovo keičiamas ir taisomas... Pažymėję pradžioje, kad 'revoliucijos sąmyšiai įtraukė daugelį Vilniaus gubernijos dvarininkų savo ištikimybės priesaikai pažeisti', pasirašiusieji 'atmesdami revoliucinės srovės veiklą, dėl kurios mūsų šalis pasruvo krauju, žymesne dalimi nekaltų aukų, prašo pasirašiusius laikyti ištikimais valdiniais ir pareiškia, jog jie 'sudarydami vieną ir nedalijamą čielumą su Rusija. ... bajorijos likimą patikime' neribotai caro malonei." Przyborowskis pastebi tik vieną "gana drąsų žmogų, o tais baisiais laikais netgi herojišką", kuris užprotestavo ne prieš patį adresą, bet prieš jo formą.

Przyborowskis klaidingai rašo, jog tai buvo “mums jau žinomas Lietuvos Vadybos narys, vieno pavieto maršalka Antanas Jeleńskis” — faktinai tai buvo Trakų pavieto maršalka Liudvikas Jeleńskis, kuris raštu pareiškė, jog Domeika adresą pateikė dėl turinio nepasitaręs su kitais dvarininkais; kad jam suteikti įgaliojimai lietė tik patį adreso faktą, bet ne jo turinį, ir todėl jis atsisako pasirašyti. “Negana to, Jeleńskis atsiuntė Muravjovui savo paties surašytą adresą, kuriame kaip Lietuvos ištikimybės sąlygą jis statė šešis punktus, kaip tik tuo metu Vakarų valstybių pareikštus Petrapilio kabinetui. Atsakant į tai, Jeleńskis buvo suimtas ir atiduotas karo lauko teisman.”[572]

Įvykius pačiame Vilniuje pergyvenęs Geištaras rašo apie baisią dvasinę kovą. “Kas anuomet nebuvo Vilniuje, tas negali įsivaizduoti, kas ten dėjosi. Nepaisant grėsmės, netgi mažai pažįstami žmonės susitikę gatvėje teiraudavosi, kas girdėti? — ar adresas pasirašytas? ką daro [pogrindžio] Valdžia? ar Domeika gyvas? kas ištremtas? Trakų maršalka Liudvikas Jeleńskis, atsargus žmogus, pametė savo vaidmenį kaip Krasińskio poezijos deklamuotojas ir parašė kitokį adresą. Su tuo adresu jis lankėsi pas mane. Žinoma, nusijuokęs pasakiau jam, kad šis adresas tikrai nėra toks kaip Domeikos, tačiau jis pats tesuranda pavadinimą šiam adresui, kur šalia ištikimybės jausmų smerkia mus visus, kurie su ginklu rankose arba organizacijoje einame į kovą. .. Pridėjau, kad jis ne tiktai neras pas mus paramos, bet dar griežčiau jį pasmerksime, kadangi jis lengviau suvilios silpnus žmones.

"Jeleńskis susirinkime pas Domeiką skaitė savo adresą, tačiau Domeika tvirtai užtikrino, kad Muravjovas nepriims kitokio nei jo paties siūlomo adreso, ir aiškino susirinkusiems būtiną reikalą pasirašyti, kaip vienintelę dvarininkų išgelbėjimo priemonę. O kai Jeleńskis savo papratimu citavo kažkokių eilėraščių ištraukas, Domeika pasakė: ‘Tamsta, pone maršalka, esi egzaltuotas’. Jeleńskis, imdamas kepurę ir išeidamas, atsakė; ‘Taip, gal aš esu egzaltuotas, bet sulauksiu to, kad patys rusai pasakys tiems, kas pasirašys adresą; stupaj von, podlec.’ Iš kur Muravjovas sužinojo apie Jeleńskio opoziciją, nežinia, bet jau rytojaus dieną Jeleńskį išvežė Rusijos gilumon. Tokio pat likimo susilaukė Vileikos maršalka Mečislovas Tukallo, kuris irgi tvirtai atsisakė pasirašyti. Visą sukilimo metą, nors jam priešingas, Tukallo elgėsi kaip lenkas, o ir dabar davė charakterio nepriklausomumo pavyzdį. Už adreso nepasirašymą tarp kitų ištrėmė iš Vitebsko gb. Leoną Sulistrovvskį; iš Minsko (kngt.) Kaz. Skirmuntą,[573] Ščensną Oskierką, Joną Wiszniewskį; iš Gardino Jelskį ir daugelį kitų.

“Maršalkų išvežimas juo labiau sužadino protus, kadangi žinota, jog tokis likimas laukia kiekvieno nepasirašiusio. Iš Muravjovo pusės buvo terorizmas, o mūsų Valdžia nieko neveikė. Visi žinojo, kad Domeika gavo įspėjimą su mirties grėsme, tačiau Domeika išdrįso pasirašyti, agitavo ir vaikščio-

---

572 **Dzieje 1863 roku,** II, 202-205. Adreso teksas — **Vosstanije v Litvie...,** 43.

573 Kazim. Skirmuntas, gim. 1824 m. Molodove, Gardino gb., mokėsi Jelgavoje, Petrapilyje, kur buvo Geištaro draugu, 1848 m. vedė gabią tapytoją ir skulptorę Eleną Skirmuntaitę ir gyveno jos dvare Pinsko paviete, visada karštai rėmė žemės suteikimą valstiečiams, vėliau buvo taikos tarpininku. Už adreso nepasirašymą, ištremtas i Kostromą; kai jo žmona irgi buvo suimta ir ištremta į Tambovą, jis gavo leidimą apsigyventi Tambove. 1867 m. jis gavo leidimą apsilankyti tėvynėje, po to gyveno Kryme tėvo namuose Balaklavoje, mirė 1893 m. — **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 282.

jo nebaudžiamas; taigi nesibijota bausmės iš sukiliminės Valdžios pusės. Vieną dieną Zawalnoje gatvėje sutinku mažytę sulinkusią (kng.) A(ntano) E(dvardo) Odynieco figūrėlę; jis man atrodė dar geltonesnis ir menkesnis. Kai praeinu pro jį, jis įsižvelgia, griebia mane ir, imdamas už rankos, nepaisydamas, kad tai buvo gatvėje, pradeda nuoširdžiai ir skaudžiai išpažinti: 'Mielas pone, gerai, kad tave sutikau, pasakyk, kas bus? Pas mane buvo Domeika, vardan mūsų pažinties nuo jauniausių metų, vardan krašto intereso, maldavo mane, kad pasirašyčiau adresą. Mielas tamsta žinai, nes mane lankiai, jog visi mane puolė už mano eilėraštį, kurį parašiau [pasitinkant naują carą Aleksandrą II. — KRJ], Gal anuomet klaidingai pasielgiau, bet su geriausiu ketinimu; vienok šiandien pasirašyti mūsų tautos praeities išsižadėjimą — ne, prie to aš rankos nepridėsiu, — bet mielas pone, gelbėkite mus!' Širdingai paspaudžiau tą nuo vėjo linkstančią šmėklą, kuri dabar širdyje visvien randa gana atsparios jėgos.

"Kitą dieną irgi gatvėje mane sutinka Vilniaus tarpininkas Wojnickis, man vos iš matymo žinomas, tempia mane i butą, kuriame radau maršalką (Karolį) Bystramą ir abudu su ašaromis balse šaukia: 'Gelbėkite kraštą nuo gėdos, nes jei Domeika pasirašys nebaudžiamas, tai tik išimtys susiras reikalingos energijos aukotis dėl įsitikinimo šventumo'. Cituoju tik šiuos du pavyzdžiu, o kiek panašių pokalbių aš pats turėjau, ir kiek mano kolegos turėjo!

"Negaliu neminėti dar vieno epizodo, nors jis įvyko jau po adreso pasirašymo. Į mano butą įbėga (pus)brolienė Orvydienė, moteris, kokių nedaug netgi mūsų krašte galima sutikti, motinų ir moterų pavyzdys, nuoširdi, išmintinga, ir piktai šaukia: 'Kai tarp jūsų, vyrų, nėra kas tą išsigimėlį sunaikintų, kuris bajorijos vardu išsižada tautos praeities — duok man revolverį, aš mano Adasio meilės vardan prisiekiu tau, kad jį sunaikinsiu. Tu gal nežinai, Jokūbai, kad jie visi, tie mūsų dvarininkai, paseks jo pavyzdžiu, gėda padengs mus ir mūsų vaikus.' Tai buvo jau po įvykusio fakto; sugebėjau tai užsidegusiai, bet išmintingai moteriai išaiškinti, kad dabar tatai jau bus nubaudimas, O ne kelio pastojimas veiksmui ir kad, mano nuomone, bausmę reikia patikėti istorijai. ...

"Vadyba vienbalsiai davė Domeikai raštą, pasmerkdama jį miriop, jei jis pasirašytų adresą; tą nuosprendį ir aš pasirašiau. Negali būti jokios abejonės, kad, jei nebūtų įvykę pasikeitimai organizacijoje ir žinant Domeikos užkietėjimą, nuosprendis būtų buvęs įvykdytas ir adreso nebūtų buvę; o kadangi Lietuvoje nebuvo kitos, lygiai tiek (rusų) vyriausybei atsidavusios (iš įsitikinimo, kad tuo padės bajorijai) asmenybės, — mirties bausmė tikriau būtų nusvėrusi ištrėmimo baimę. Tačiau, Varšuvos potvarkių galia, prieš mūsų valią įvedus sukiliminę žandarmeriją — tai jau jos prievolė buvo dekretą įvykdyti. Tuo tarpu, kaip ir numačiau, šie žmonės didžiumoje be charakterio ir be moralinės vertybės, už gaunamą atlyginimą galėjo kokį nors žemesnį valdinį žudikišku būdu nudėti, tačiau nenorėjo už pinigus patys eiti tikron pražūtin. Tatai išgelbėjo Domeiką. Gi savo asmeninėn atsakomybėn imtis ne tiktai Domeikos mirtį, bet ir, kas svarbiau, mirtį to, kas pareigos jausmo vedinas eis dekretą vykdyti, aš nenorėjau.

"Netrūko pasišventusių žmonių, kurie, regėdami kuo gresia Domeikos adresas, buvo pasiruošę aukotis. Dr. Bron. Mackevičius atėjo pas mane, sa-

kydamas, jog yra ratelis, kuris tik laukia mano sutikimo traukti burtus, kas iš jų tarpo turi vykdyti (mirties) nuosprendį. Tai buvo jauni žmonės, dargi visi žinomi savo nuosaikiais įsitikinimais, bet taip pasipiktinę jo žingsniu, kad apsisprendė tapti nuosprendžio vykdytojais. Tą baisų veiksmą būtų neabejotinai atlikęs ir Titas Daliauskas, kuris irgi pas mane atėjo, reikalavo dekreto ir sakė, kad jis nueis pas Domeiką, nudės jį, padės dekretą, ir nei nemėgins bėgti ar sau gyvybę atimti. Taigi neabejotinai bausmės įvykdymas nuo manęs priklausė. Tačiau akivaizdoje bendro pakrikimo, o ypač kad pačiame Vilniuje turėjome kelioliką tautinės valdžios apmokamų žandarų, aš negalėjau, būdamas jau tiktai pavaduojančiu pareigūnu, imtis ant savo sąžinės tokį veiksmą, dargi eidamas prieš Valdžios instrukcijas. Tiesa, aš mylėjau Titą, tačiau kitose sąlygose nebūčiau sudvejojęs duoti jam savo sutikimą. Be to, Kalinauskas, Malakauskas, vieninteliai Vadyboje žandarmerijos gynėjai, kasdien tikino, kad nuosprendis bus įvykdytas.

"Tų tikinimų ir aplinkybių akivaizdoje, te busimoji karta teis ar tai buvo iš mano pusės silpnybė, kad nepasiunčiau tikron mirtin tauriausiųjų iš jaunimo. Be to prašau atsiminti, jog tai vyko tuo pačiu metu su aukščiau aprašytąja Du Laurenso intryga, projektuojamomis permainomis, kai viskas buvo ore pakibę. Pasirašymo išvakarėse ateina Malakauskas ir sako: 'turiu tam tikrą žmogų ne iš žandarmerijos, kuris pats savanoriškai, pripažindamas opų reikalą, įvykdys nuosprendį'. Kalinauskas klausia, kas toksai. Kai Malakauskas įvardino pavardę, man nepažįstamą, o nelaimei šiandien užsimirštą, jis atsiliepė: 'Už jį garantuoju, kad jis įvykdytų, tačiau negalime to leisti.' Malakauskas klausia: 'Kodėl?' Kalinauskas sako: 'Tai žmogus, turįs žmoną ir kelis vaikus, o nuosprendžiams vykdyti mes turime žandarus.' Tuo momentu aš priėjau prie Kosto, širdingai jį pabučiavau, sakydamas: 'O, tu mano mielas bajore!' Sumišęs Kalinauskas teiraujasi, kas čia yra? O aš, vidury visų kolegų juoko, tačiau nuoširdaus ir pilno simpatijos Kalinauskui, aiškinu, jog jisai pats aukštame laipsnyje turi tą silpnybę, arba tiksliau taurią širdį, kurią jis bajorijai bendrai prikiša, kadangi, atsižvelgdamas į tai, kad žmogus turi šeimą, sulaiko nuo jo pasiuntimo aukotis. Ir tikrai toji silpnybė, mano nuomone, yra tautos pasididžiojimas, mūsų terorizmas didžiąją dalimi reiškiasi tik žodžiais; niekingi žmonės pasitaiko ir mūsų tarpe, iš jų gali tapti niekšai, tačiau tuo pačiu metu tai nesukliudė, kad tikro reikalo atveju neatsirastų žmogus, vadovaujamas ne aukso, bet įsitikinimo.

"Rytdieną Malakauskas, įsiutęs ant savo žandarų, o tai buvo (adreso) pasirašymo dieną, pasiūlo desperatišką sumanymą, kad mes patys trauktume burtus. Aš pirmas išpažinau, jog nesijaučiu galįs tai įvykdyti, o kadangi adresas jau pasirašytas, tai, manding, nusikaltėlių nubaudimas po įvykusio fakto jau nuo istorijos priklauso. Taigi adresas buvo pasirašytas."[574]

---

574 **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 71-76.

LII. ADRESO ĮTEIKIMO IŠKILMĖS

Ištikimybės ("Domeikos") adresą įteikti buvo numatyta carienės vardinių dieną — rugpiūčio 3. Tai buvo pirmos iškilmės po Muravjovo atvykimo ir buvo nutarta švęsti kuo iškilmingiausiai, tarsi pavaizduojant, kad maištas jau numalšintas ir esąs bejėgis. Per pastaruosius du demonstracijų ir bruzdėjimų metus valdinės šventės nebuvo iškilmingai švenčiamos — tik valdininkai lankydavo stačiatikių pamaldas, vakarais būdavo apšviečiami iždinės rūmai, gi šiaip miestas skendėdavo tamsoje. Dabar Muravjovas liepė visiems valdininkų ir visų sluogsnių atstovams 10 val. rytą susirinkti gubernatūros rūmų salėse, o Domeika turėjo bėgioti pas dvarininkus, ragindamas tą dieną prisistatyti gubernatūron.

Šventės dieną Muravjovas pirmiausiai atvyko į raudonąją salę, kur buvo susirinkę generolai ir gvardijos karininkai, su kuriais jis ilgokai šnekučiavo. Po to nuvykęs pas bajorus, jis grėsmingu ir pakeltu balsu pareiškė žinąs apie jų ketinimą įteikti adresą, tačiau jis dar negalįs sutikti, kadangi jis dar nemato nuoširdžios atgailos už padarytus nusikaltimus; kad tokia atgaila privalo pasireikšti veiksmais, o ne žodžiais, ir todėl jis reikalą atidėjo. Przyborowskis toliau pasakoja: "Su tikrai aktorišku talentu suvaidinęs tą komediją, jis visus dalyvius užkvietė į pamaldas stačiatikių katedroje. Tos iškilmės vyko su didele pompa; tai šventei Vilniun suvažiavo schizmatikų vyskupai iš Kauno ir Lietuvos Brastos, bei apostatas Siemaško. Šalia blizgančių karinių mundurų, sobore buvo keli Lietuvos bajorai, tarsi įrodymui, kad Muravjovo priespauda atliko savo uždavinį. Priešais soborą buvo susirikiavusi gvardijos kariuomenė — pėstininkų kuopos ir raitelių eskadronai, ir reginiams visada smalsių žydų minia užpildė aikštę. Po pamaldų pasigirdo patrankų salvės, ir iš soboro išeinantį Muravjovą žydų minia pasveikina šūkavimu 'ura!' Vakare miestas sušvito iliuminacija, nors daug kur langai buvo tamsūs. Teatre, pirmą kartą po poros metų, vyko vaidinimas, o prieš pradedant vaidybą orkestras sugrojo seniai čia negirdėtą himną 'Bože caria chrani', kurį čia gausiai susirinkę karininkai, valdininkai pasveikino triukšmingu 'ura'! Visos iškilmės turėjo valdinį antspaudą — tkrasis Vilnius ramiai ir liūdnai slapstėsi namie...

"Galop nutarta adresą įteikti po penkių dienų, rugpiūčio 8, carienės gimtadienį! Per tas penkias paras padvigubinta pastangos padauginti parašų kiekį. Rugpiūčio 4 Domeika sukvietė pas save daugelį asmenų, pristatė paruoštąjį adresą ir ragino jį pasirašyti, grasino, kad atsisakančius pasirašyti Muravjovas trems į Sibirą, o dvarus konfiskuos. Daugelis tylėdami pasirašė, daugelis karčiai išmetinėjo Domeikai, bet galop dabar parašų kiekis tikrai pasiekė 235.

"Carienės gimtadienį Muravjovas nutarė švęsti dar iškilmingiau, o kadangi buvo pastebėta, jog rugpiūčio 3 ne visi langai ir ne visi namai buvo apšviesti, įsakyta — grasinant nuo 50 ligi 200 rb bauda — kad visi namų vartai būtų papuošti transparentáis su caro numeriu arba valstybės herbu, ir padabinti vainikais bei lemputėmis; kad kiekviename lange — bauda nuo 5 ligi 10 rublių — degtų po dvi žvakes. Kadangi pastarajame gala-vaidinime teatre šalia karininkų ir valdininkų mundurų buvo labai mažai civilių, tad policija

išnešiojo į turtingesniųjų ir įžymesniųjų dvarininkų namus bilietus, versdama juos pirkti ir primindama būtiną reikalą dalyvauti vaidinime. Kaip beatodairiai buvo elgiamasi, rodo faktas, kad Vilniaus bankininkas žydas Hiršfeldas buvo nubaustas 100 rb bauda už tai, kad jis, nusipirkęs bilietą, neatvyko į vaidinimą; o pirklys Apak, už savo naujai statomų namų neapšvietimą, nors dar nebuvo durų ir languose dar nebuvo stiklų, buvo nubaustas 200 rb bauda.

‘‘Gausios žydų minios susibūrimas prie cerkvės rugpiūčio 3, jos šūkavimai regint Muravjovą, iškilmių vaizdas, pranašavo, kad kas nors panašaus, tik dar didesniu mastu, vyks 8 dieną, ypač, kad tą dieną turėjo būti įteiktas adresas. Visa tai labai piktino tebesančią, bet, kaip vėliau pamatysime, žymiai susilpnintą Lietuvos Vadybą, ir ji nutarė pagal savo išgales pastoti tam kelią. Sukiliminis Vilniaus miesto viršininkas Malakauskas rugpiūčio 6 paskelbė atsišaukimą, kuriame smerkė ‘kvailą minią, besidžiaugiančią bet kuriuo spektakliu, besitelkiančią šviesiai apšviestose gatvėse, užmirštančių, kad savo dalyvavimu grobiko surengtame spektaklyje ji išduoda tautinį reikalą’ — ir ragino, kad rugpiūčio 8 dienai užsakytos iliuminacijos metu niekas nedrįstų valkiotis gatvėmis, kad kiekvienas, turįs neatidėliotinų reikalų, stengtųsi juos sutvarkyti prieš sutemstant. Deja! minia visada yra minia ir tik ten klauso įsakymų, kur žino, kad juos parems jėga; galų gale, tamsios Vilniaus žydų minios didžioji dalis veikiausiai neskaitė ir nieko nežinojo apie Malakausko atsišaukimą. Taigi minios švaistėsi šauniai apšviestomis gatvėmis, minios buvo teatre, o rytą per priėmimą pas gen. gubernatorių, bajorijos 15 asmenų delegacija su Domeika priešakyje įteikė Muravjovui adresą.

“Šį kartą Korikas sutiko išprievartautą adresą persiųsti Petrapilin, tačiau nepraleido progos atkreipti dėmesį į jų ‘ištikimybės jausmų’ pareiškimo reikšmingumą; kad jie dabar privalo įrodyti, jog jie tikrai ‘atmeta revoliucinės srovės veiklą’, ir jog jie ketina kiekviename žingsnyje valdžiai padėti kraštą nuraminti. Tuojau po to į Carskoje Sielo buvo telegrafu pranešta apie šį veiksmą ir adreso turinį. Patį dokumentą, su plačiu raportu, tą patį vakarą pas carą nuvežė mums jau žinomas slaptos policijos viršininkas, kavalergardų rotmistras kng. Šachovskoj-Chlebov, Muravjovo pusbrolis, už tai paskirtas caro fligeladjutantu. Caras tą pačią dieną atsakė telegrafu, dėkodamas už adresą. Vakare, Preobraženskо gvardijos pulko karininkai Pilies kalne surengė šaunius fejerverkus, o miesto aikštėse ir botanikos sode grojo kariuomenės orkestrai ir Vilnius, užlietas kraujo, slegiamas, pilnas kartuvių vaitojimų — tam, kas nežinojo kokia tragedija buvo slepiama šiuo šviesų ir fejerverkų blizgesiu, linksmos šokių muzikos garsai, visa tai vaizdavo linksmybės ir džiaugsmo vaizdą.”[575]

[575] **Dzieje 1863 roku,** III, 205 sq.

LIII. ATENTATAS PRIEŠ DOMEIKĄ

"Tautinė Vyriausybė. Tam tikras pasimetusių ir pikta ketinančių Lietuvos dvarininkų skaičius apsisprendė pasirašyti adresą, su ištikimybės ir atsidavimo maskviniam carui pareiškimu. Toksai veiksmas, būdamas ryškus tautinio reikalo atsižadėjimas ir Tėvynės išdavimas, negali išvengti nusipelnytos bausmės. Pagrindinis nusikaltimo variklis, Aleksandras Domeyko, revoliucinio tribunolo sprendimu jau nuteistas miriop; prieš nusikaltusius dalyvavimu nusikaltime pradėta tiksliausia kvota ir bus vykdomas jų nubaudimas visu įstatymo griežtumu." — Taip skelbė pogrindžio vyriausybės dekretas, pavėluotai paskelbtas pogrindžio laikraštyje "Niepodległość" (nr. 5, 1863 VIII 31). Patsai Domeika gavo Lietuvos Vadybos dekretą, kuriuo "už pastangas bajorijos vardu įteikti carui ištikimybės adresą, jis yra pripažįstamas tautinio reikalo išdaviku" ir, kaipo toksai, "išskiriamas iš teisės globos."

Gal Domeika netikėjo grasinimui — jis, anot Geištaro, gerai žinojo pirmykštę ir vėlyvesnę Lietuvos Vadybos sudėtį; gal jis jautėsi saugus Vilniuje. Gana, kad jis nesiėmė rimtesnių apsisaugojimo priemonių, neprašė globos, ir greičiausiai nuo Muravjovo nuslėpė žinią apie mirties dekreto gavimą: prie jo buto Vokiečių gatvėje, daugiausiai žydų gyvenamoje, nebuvo jokios sargybos. Atrodytų, kad tokiomis aplinkybėmis pasikėsinimas lengvai galėjo būti vykdomas. Tačiau miesto viršininkas Vladas Malakauskas, kuriam mirties sprendimo vykdymas priklausė, jam pavestoje revoliucinėje žandarmerijoje negalėjo surasti nė vieno drąsuolio, kuris apsiimtų įvykdyti tą kruviną veiksmą. Tad jis pareikalavo iš Varšuvos, kad jam atsiųstų štiletininką.

Netrukus Vilniun atvyko jaunas varšuvietis felšeris, Jan Bieńkowski, dvidešimt kelerių metų vyras. Jis atvyko dar prieš adreso įteikimą ir carienės gimtadienio šventės dieną su paslėptu štiletu užsuko į cerkvę, ketindamas nudobti arba Muravjovą, arba Domeiką, bet nemėgino. Jei tikėti Muravjovo valdiniam pranešimui, Lietuvos Vadyba jam buvo pažadėjusi už Domeikos nudobimą sumokėti 1,000 rublių atlyginimą. Atrodo, kad su Bieńkowskiu iš Varšuvos atvyko ir kitas felšeris-štiletininkas Jan Marczewski, ir jiems buvo įsakyta "nutrinti" Domeiką.

Pagal Przyborowskio pasakojimą, Domeika gyveno Manaševičiaus namuose, Vokiečių gatvėje nr. 22. Bieńkowskis į Domeikos butą atvyko 1863 m. rugpiūčio 11 d. (pagal *Vosstanije* — liepos 29, taigi rugp. 10) gana anksti, apie 8 val. rytą, ir pasiprašė pasimatyti su maršalka, neva prašymui įteikti "ponui generolui", kaip jis išsireiškė. Tarnas Vaškevičius paprašė jauną, gana padoriai apsirengusį vyrą palūkėti, kol jis praneš savo ponui. Domeika buvo ką tik atsikėlęs ir, šleproką užsimetęs, išėjo į saloną, kur jis liepė atvesti svečią. Tai padaręs, tarnas grįžo į prieškambarį ir pradėjo atidarinėti langus, nes diena buvo graži ir šilta. Nugirdęs staigų savo pono riksmą, Vaškevičius nuskubėjo į saloną, bet duryse susitiko atvykėlį, kuris rankoje laikė kruviną durklą. Jam kelią pastojusį tarną Bieńkowskis dūrė durklu į krūtinę ir šoną, ir kai tas apalpęs sukniubo, jis išbėgo iš buto, užrakino duris, ir iš namų išėjo niekieno nepastebėtas. Tačiau jis nenudėjo Domeikos: atsiradęs ant keturių akių, Bieńkowskis kairiaja ranka įteikė Domeikai voką, ir tuo pačiu metu iš po švarko ištraukė durklą ir mėgino smogti tiesiai į širdį, betgi Domeika pa-

jėgė sulenkta kairiaja ranka kas kartą užsidengti nuo dūrių, kurie, užpuolimo įkarštyje, veikiausiai nebuvo labai taiklūs. Be to, storos flanelinės medžiagos šleproko rankovė apsaugojo Domeiką: ranka buvo net septynis kartus sužeista, bet nei viena žaizda nebuvo pavojinga. Domeiką galutinai išgelbėjo pasirodymas tarno, kuris buvo gana sunkiai sužeistas, betgi po miestą pasklido gandas, kad "maršalką užmušė."

Geištaras rašo: "Rytą pas mane, kai su Aweyde tarėmės ką daryti šiandieninėje padėtyje, prasidaro durys ir įeina pilnu munduru apsirengęs Malakauskas ir raportuoja, kad Domeika šiuo momentu nudėtas. Dekretą įvykdė iš Varšuvos atvykęs Bieńkowskis; Malakauskas apie tai sužinojo, grįždamas nuo general-gubernatoriaus, o žinodamas, kad šią valandą pas mane turi būti Aweyde, atėjo mums pranešti ir prašo, kad aš kuo greičiausiai atsiųsčiau 500 rb Bieńkowskiui. Tuo momentu su žinia apie Domeikos mirtį atbėga Teklė Sirutytė, kurią tuojau siunčiu pas Morykonį gauti pinigų. Aweyde pasiliko pas mane, per jį turėjau pinigus persiųsti Malakauskui, kalbame apie šio įvykio pasekmes. Aweyde raminosi, kad dekretas buvo įvykdytas; nesigailėdamas Domeikos, aš galvojau, kad nors toji bausmė gali tolimesnius adresus sulaikyti, tai vistik faktas, kad adreso įteikimas atliktas.

"Taurioji Teklė už valandos grįžta su pinigais, bet drauge ir su žinia, kad Domeika gyvas, tik lengvai sužeistas. Tatai žymiai keitė padėtį. Patariau Aweydei nei valandėlės nedelsiant važiuoti iš Vilniaus, jis mano patarimą traktavo lengvai, būdamas perdaug tikras savimi, kas pražudė ne tiktai jį, bet ir šimtus jo išduotų žmonių. Tą pačią dieną Malakauskas pareiškė turįs naktį apleisti Vilnių, kadangi, jei nebėgs, būsiąs suimtas. Išvažiuodamas teiravosi pas mane, kam turįs perduoti Vilniaus miesto viršininko pareigas, pasiūlydamas du kandidatu: Orzeszką ir Zdanavičių. Tvirtai pasirinkau Zdanavičių, nenorėdamas matyti Ožeškos."[576] Pastorojo pavardė jam priminė Simono Konarskio bylos išdaviką. Geištaro atsiminimų redaktorius pažymi, kad Ignas Zdanavičius buvo bajorų instituto mokytojo ir istoriko Aleksandro sūnus, gimęs 1840 m., baigęs Petrapilio universitetą kandidato laipsniu. Suimtas tėvų namuose Užupyje, buvo Lukiškių aikštėje pakartas 1863 m. gruodžio 23 d. (taigi 1864 I 4), bet pagal Studnickį — 1863 XII 21 / 1864 I 2. "Bernardinų kapinyne Vilniuje yra pastatytas bendras paminklas Aleksandrui, Ignui ir Emilijai Zdanowicziams."

LIV. MURAVJOVO KERŠTAS

Muravjovas drebėjo iš pykčio. Jis tigro akimis rijo policmeisterį Sarančiovą ir grasino, kad jei 24 valandų eigoje pasikėsintojas nebus suimtas, tai policijos viršininkas asmeniškai atsakys už nebudrumą ir nežinojimą apie suokalbį. Visa Vokiečių gatvė momentaliai buvo užimta policijos, kazokų ir kariuomenės. Pas sužeistąjį Domeiką buvo skubiai atvežti keli gydytojai, jo gyvenamus namus apsupo Preobraženskо gvardijos pulko sargyba, gatvės grindinys buvo uždengtas šiaudais, kad eismo triukšmas nevargintų ligonio. Pasikėsintojo jam įteiktas vokas, visas aptaškytas krauju, tuojau buvo nu-

[576] **Pamietniki Jakóba Gieysztora,** II, 76-77, 283.

gabentas į gen. gubernatūros rūmus. Voke rasta dvi lenkų kalba spausdintos kortelės, kurios čia pat Muravjovo kanceliarijoje buvo išverstos į rusų kalbą. Viena buvo Revoliucinio Tribunolo nuotartis, pasmerkusi Domeikos veiklą, su mėlsvu antspaudu, kuriame buvo Lietuvos ir Lenkijos herbai ir užrašas lanku: "Tautinės Vyriausybės Antspaudas." Antroji kortelė, irgi spausdinta, turėjo parašą, kurį vieni skaitė "Bąk", o tikrovėje buvo "Dąb" (Ąžuolas), Vilniaus miesto viršininko Malakausko slapyvardis. Turinys:

"Tautinė Vyriausybė. Vilniaus miesto viršininkas. Nr. 88, 1863 m. rugpiūčio 7 d. Atsižvelgiant, kad Aleksandras Domeyko, jau išimtas iš po įstatymo globos, to nebodamas kiekvieną savo gyvenimo akimirką naudoja Tėvynės pražūčiai, todėl aukščiau minėtasis Aleksandras Domeyko yra nuteisiamas mirties bausme. Vilniaus miesto viršininkas — *Dąb."*

Domeika gana netiksliai nupasakojo pasikėsintojo išvaizdą: vidutinio ūgio, rusvi trumpai nukirpti plaukai, apsirengęs pilku vasarinių apsiaustu. Tasai aprašymas buvo praneštas visiems policininkams, žandarams, kazokų ir kariuomenės patrulių vadams, patruliams pasklidus po visą miestą ir apylinkes. Vokiečių gatvėje ir kaimynystėje kariuomenė kratė kiekvieną pastatą nuo rūsio ligi pastogės. Mieste įsiviešpatavo panika, gatvės ištuštėjo, daugelis krautuvių užsidarė. Į Domeikos butą būriais traukė valdininkai, daugiausiai rusai, teiraudamies apie jo sveikatą ir knygoje pasirašydami. Vakarop miestas atrodė kaip šturmu pagrobtas: išleistas įsakymas, kad po 9tos valandos vakare niekas nedrįstų iš namų išeiti, grasinant griežčiausia bausme. Vienuoliktą valandą naktį visame mieste vienkart prasidėjo kratos — į kiekvieną miesto dalį buvo paskirti tam tikri kiekiai kareivių, policininkų ir karinnkų, kratai kiekviename name buvo paskirta po kelis kareivius su puskarininkiu. Kratas vykdė gvardiečiai: įeidavo į kiekvieną butą, uždegdavo šviesas, atidžiai žvalgėsi į kiekvieną namie rastą asmenį, kiekvienas užtinkamas jaunas blondinas ar rusvas vyras buvo suimamas, žiūrinėjo po lovomis, į spintas, kratė pastoges, paliepęs, rūsius, arklides, daržus. Buvo uždrausta kratyti rusų butus, bet kadangi nevisada buvo žinoma kas kur gyvena, tai dažnai kareiviai įsibraudavo ir į rusų butus, dargi suėmė kažkokį rusą, karinį (teismo) auditorių Bobrovskį, kadangi jis buvo jaunas, smulkus ir turėjo rusvus plaukus. Nepaisant jo protestų, Bobrovskis buvo nutemptas į daboklę ir kareiviai nešykštėjo jam savo gausių tautinių rusiškų keiksmažodžių. Revizija truko visą naktį, nebuvo nuo jos laisvos nei bažnyčios, nei vyrų vienuolynai. Rezultate buvo suimta eilė blondinų ir rusvų, bet pristačius juos akistaton su Domeika ir jo tarnu Vaškevičium — visi buvo paleisti, kadangi jiedu neatpažino juose žudiko.

Przyborowskis pažymi, kad kai blondinų ir rusvųjų medžioklė Vilniuje nedavė rezultatų, Muravjovas sugalvojo, kad Domeikos žudikas galėjęs pabėgti Varšuvon, ir jis kreipėsi į tenykščių valdžią. Todėl rugpjūčio 14 Varšuvos policija nei iš šio, nei iš to pradėjo gatvėse medžioti jaunus blondinus ir rusvus vyrus.

Nebojant tų kratų ir įtempto policijos budrumo, Vilniuje ant sienų pasirodė sukiliminio miesto viršininko skelbimas, kad Domeika buvo nubaustas mirties bausmė ir jo atminimas smerkiamas amžinai negarbei. "Tasai piktadaris, šimtą kartų niekšingesnis už Targovicos konfederacijos vadus, pragariškoje santarvėje su Muravjovu paruošė naują Lenkijos pardavimą, naują mū-

sų mylimos Tėvynės kankinystę.” Po tokios “poetiškos” įžangos, buvo skelbiamos pavardės keturiolikos asmenų, kurie dalyvavo adreso ruošime ir buvo duodama jiems laiko apsigalvoti. “Tačiau jei šis balsas nebus jų išgirstas, tai nesusilaikysime nuo kraujo praliejimo, kaip kad jų nesulaikė mūsų kovojančių brolių tauriausias kraujas ir kazematuose bei tolimam Sibire kenčiančiųjų ašaros.”

Geištaras apie tai rašo, kad dar prieš pasikėsinimą “buvo pajudinta mintis apie kontr-adresą, su kuriuo turėjo svetur vykti po kelis žinomus gubernijų dvarininkus, kiek sukompromituotus (dėl sukiliminės veiklos), kad ten užprotestuotų ir pavaizduotų, kokiu keliu buvo renkami parašai valdiniam adresui. Nutarėme paskelbti dekretą, įvardinant ir infamijai pasmerkiant tuos keliolika žmonių, kurie pirmieji su Domeika pasirašė adresą. Aš pareikalavau, kad neskelbtų Tyzenhauzo, ne tiek jo asmens atsiževlgiant, kiek dėl to, kad jo pavardė kaip tik galėjo panašiam veiksmui palenkti silpnesnius.”[577]

Tokie atsišaukimai, anot Przyborowskio, “turėjo privilegiją suerzinti Muravjovą iki kraštutinumo”, bet gal jis niekad nebūtų susekęs pasikėsintojų, jei ne paprastas išdavimo atsitiktinumas. “Tulas Feliksas Wojciechowskis, nuolat gyvenąs Vilniuje, atsitiktinai patekęs į policijos rankas ir visiškai neklausinėjamas ir neįtariamas, prisipažino, kad jis drauge su keliais kitais priklausė sukiliminei slaptajai policijai, įpareigotai vykdyti revoliucinius nuosprendžius; kad jų viršininku esąs Dąb (Ąžuolas), o padėjėju kažkoks Mirošnikovas, stačiatikis, gimęs Charkovo gubernijoj, ruso tėvo ir lenkės motinos sūnus. Pastarasis gaunąs 60 rublių mėnesinę algą, kiti po 40, ir esą ginkluoti durklais ir revolveriais; kad neseniai du broliai (Aleksandras ir Juozas) Rewkowskiai ir Strubejko, priklausą prie štiletininkų, savo vadovybės įsakymu nudobė kurpių Rogaliovą už tai, kad tasai grasino išduosiąs; kad dar liepos mėn. jis gavęs iš savo viršininko įsakymą nudėti Domeiką; kad pradžioje buvo ketinama jį nudėti Wišniewskio namuose, kur jis dažnai lankydavosi pas ten gyvenantį buvusį gubernatorių (Stanislovą) Chomińskį; kad tatai tamsiame koridoriuje atlikti turėję Mirošnikovas, Sipowiczius ir Wojciechowskis, tačiau pastarasis atkalbėjo savo kolegas nevykdyt nužudymo, ligi būsią tikri gausią pažadėtąjį 1000 rb atlyginimą; kad jis, Wojciechowskis, norėjo apie visa tai įspėti Domeiką, bet tasai nenorėjo jo priimti. Bieńkowskio pavardė ligi šiol dar nebuvo išėjusi aikštėn.

“To prisipažinimo pasekmėje tuojau buvo suimti du broliai Rewkowskiai, Sipavičius ir Jablonskis; tai vis jauni vyrai, amatininkai. Įsakmiu Muravjovo įsakymu, karo lauko teismas 48 valandų eigoje nusprendė jų likimą ir visus keturis Lukiškėse pakorė” — Aleksandras ir Juozas Rewkowskiai (vienas stalius, kitas skulptorius) buvo pakarti rugpiūčio 5/17, Juozas Jablonskis ir Karolis Sipavičius rugp. 7/19. Revkovskiai tariamai buvo baisiai kankinami per tardymą. Vyresnysis, Aleksandras, paliko žmoną ir du vaiku. Nors nei vienas jų nedalyvavo pasikėsinime, bet jie buvo nuteisti tik todėl, kad priklausė sukilėlių žandarmerijai.[578]

---

[577] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 77.

[578] **Dzieje 1863 roku,** III, 213-215.

Tikrasis pasikėsintojas, Jan Bienkowski, revizijų metu slapstėsi įvairiose vietose, vieną naktį nakvojo liuteronų kapinėse. Už savaitės po pasikėsinimo, rugpiūčio 17-18 naktį, jis kiek per anksti atvyko į Vilniaus geležinkelio stotį — visa valanda prieš traukinio išėjimą. Jis stotin atvyko iš viešbučio netoli nuo stoties, o viešbutin jį, perrengtą dailia briunete dama ir su vualiu, atvedė patsai miesto viršininkas Dąb (Malakauskas). Viešbutyje Bienkowskis persirengė vyru ir su Edvardu Caplinskiu, kuris pasikėsinimo prieš Domeiką metu prie namų laukė su trečiuoju, Jonu Marczewskiu, ir dabar ketino nešdintis iš Vilniaus. Atvykę į stotį per anksti, du keleiviai atkreipė į save dežuruojančio žandaro Sobino dėmesį ankstyvu atvykimu ir savo nervingu elgesiu — jiedu kelis kartus priėjo prie dar uždarytos bilietų kasos. Žandaras pareikalavo iš jų pasų. Bienkowskio pasas buvo Petrapilyje išduotas tenykščio universiteto kandidatui Mykolui Lepkowskiui vykti užsienin. Viskas buvo tvarkoje: Sobinas pasirašė pase ir įteikė Bieńkowskiui ženklą bilietui pirktis. Visvien žandaras įtarė ir sekė abudu jaunu vyru, kurie kiekviename judesyje ir žingsnyje rodė nervingą nerimą. Bieńkowskis nieku nepriminė Domeikos žudiko aprašymo: žandaras matė aukštą beūsį briunetą. Kai Bienkowskis paprašė bilieto į Varšuvą, Sobinas priėjo ir paklausė, kodėl jis nevažiuoja tiesiai į užsienį pro Virbalį, o suka į Varšuvą? Abudu jaunuoliai labai sumišo, o Bieńkowskis atsakė neturįs pinigų ir todėl važiuojąs Varšuvon, kur jis gausiąs pinigų. Dabar Sobinas nedvejodamas liepė juodu suimti ir iškratyti, ir nelaimei, pas Bieńkowskį rasta 655 rubliai grynais pinigais. Čaplinskas, paklaustas kokie santykiai jį jungia su Lepkowskiu, labai susinervino ir apalpo.

Abudu suimtieji buvo pristatyti pas Domeiką ir jo tarną. Akistatos metu Bieńkowskis rodė nepaprastą nerimą, ir ten buvęs gydytojas pastebėjo, kad jo visas veidas drebėjo, o pulsas vos buvo jaučiamas. Domeika pareiškė, kad savo figūra, judesiais, suimtasis primena jį sužeidusį jaunuolį, tačiau juodi plaukai, nuskustas veidas, kitokis apsirengimas tos prielaidos nepatvirtina. Po kelių dienų vėliau kalėjime buvo pastebėta, kad ataugantieji Bieńkowskio plaukai iš juodų keičiasi violetiniais ir ataugę plaukai darosi raudoni. Tatai sukėlė įtarimą, kad jis nusidažė plaukus. Tad numazgojo jo galvą ir antrą kartą nuvedė pas Domeiką, kuris tuojau su savo tarnu atpažino pasikėsintoją.

Bieńkowskis susyk visko išsigynė, bet kankinimais priverstas prisipažino, kad jis kėsinosi prieš Domeiką, kad už tai jam buvo prižadėtas 1000 rublių atlyginimas, bet iš tos sumos jam atskaitė išlaikymą Vilniuje, pasą, kelionės iš Varšuvos išlaidas, taip kad galutinai jam tesumokėta 652 rubliai. Muravjovas išnaudojo tą prisipažinimą ir paskelbė spaudoje: “Ne daugiau, ne mažiau, revoliucinis Komitetas apgavo savo kamrotą, kurį pasiuntė mirti. Plėšdamas iš bankų ir kasų šimtus tūkstančių rublių, jis (Komitetas) jau taip susigyveno su tais karžygiškais veiksmais, kad dabar jau pradeda rublius vogti iš savo agentų, gyvenančių galbūt paskutines gyvenimo akimirkas.” Przyborowskis pažymi, kad, anot rusų, Bieńkowskis atsakinėjo monosilabais, taip, arba ne, ir daugiausiai tylėjo. “Tardymą pravedė vienas tų inkvizitorių, kokius Muravjovas sugebėjo parinkti, generolas Sobolevskis, ir tasai tardymą taip vedė, kad ligi kraštutinumo privestas Bieńkowskis išlaužė iš lovos gabalą vielos ir mėgino nudurti savo kankintoją, todėl nuo tol jį komisijon varydavo sukaustytą, jį sukaustytą nuvežė ir egzekucijon. Jis buvo pakartas rugsėjo

9 d. drauge su Marczewskiu ir Czaplińskiu. Tasai pastarasis, lietuvis kilme, buvo vaistinės mokiniu Maskvoje ir atvykęs Vilniun kovo mėn., įstojo į štiletininkus. Didesniam pasišlykštėjimui sukelti, juos vežė miesto gatvėmis mėšlo vežimais, ir šią liūdną procesiją lydėjo minia smalsuolių ir žydų. Bieńkowskis mirė ramiai, Čaplinskas buvo pusiau apalpęs ir be sąmonės. *(.Ephémérides polonaises* II, 215, pasakoja, kad už kelių savaičių po Bieńkowskio nugalabijimo, Domeika prašė Muravjovą pasigailėti kaž ko, nuteisto ištremti į Sibirą, o kai prokonsulas atsisakė, tai jis rado reikalo priminti, jog jisai savo krauju įrodė savo pasišventimą valdžiai, ir todėl turįs teisės už tai reikalauti tam tikrų malonių. Muravjovas esą atsakė: 'Atlyginau tamstai už tą kraują — daviau tau už tai keturių nekaltų žmonių kraują'. Tie nekaltieji buvo broliai Revkovskiai, Jablonskis ir Sipavičius.)"[579]

LV. GEIŠTARO SUĖMIMAS

Prof. Szelągowskis drąsiai — bet neteisingai — teigia, kad "Domeika iš keršto, kadangi [Lietuvos] organizacija buvo veik ištisai bajoriška, išdavė paskutinį likusį jos narį, Jokūbą Geištarą (liepos 31). Fizinis ir moralinis pasipriešinimas 'užgrobtame krašte' irgi buvo sulaužytas."[580] Pradžioje ir Geištaras manė, kad jį išdavė Domeika, kuris gerai žinojo pogrindžio vadovybės sudėtį, tačiau Domeika to nepadarė, nors Geištaras buvo suimtas rytojaus dieną po pasikėsinimo. Apie savo suėmimą Geištaras taip rašo:

"Liepos 31 d. [rugpjūčio 12 — KRJ] iš Domininkonų bažnyčios nuėjau arbatos pas Teklę (Sirutytę). Už pusvalandžio atbėga Wyrzykowskienė su pranešimu, kad mano butas apsuptas, netrukus kiti patvirtina tą žinią, pridėdami, kad prie durų palikta sargyba. Nebuvo abejonės, kad turėjau būti suimamas. Pirmas atėjo Ign. Lopacinskis, siūlydamas man šimtą pusimperialų ir vieną iš pasų, kurių visada turėjome paruoštų, su brolišku patarimu, kad apleisčiau kraštą; tuo metu ten buvo tik jis ir Teklė Sirutytė. Valandėlę pagalvojęs ir sukalbėjęs trumpą maldelę — pasakiau jam galutinai, kad, kiek pažįstu save, pabėgimas man yra sunkus, o vidujinis įsitikinimas neleidžia bėgti. Pareigas prisiimdamas, žinojau, kas manęs laukia, prašau juos, kad daugiau neįtikinėtų manęs, bet man padėtų kitus įtikinti tuo tikėjimu. Wyrzykowskienė, Berkmanienė ir Vadybos nariai, kurie ateidavo kad ir trumpam susiprasti dėl tolimesnės veiklos, visi patarė bėgti, bet veltui. Man artimiausias buvo dorasis Titas Daliauskas, pas kurį palikau ir Vadybos antspaudą (Kostui) Kalinauskui perduoti. Titas susyk suprato mano apsisprendimą; neatsiliepė nei vienu įtikinėjimo žodžiu. Visų nuomone, su kuria, prisipažinsiu, ir aš buvau įsitikinęs, mano suėmimas buvo pasikėsinimo prieš Domeiką pasėka; buvome tikri, kad tai jis, gerai žinodamas apie mane, išdavė mane vyriausybei.

"Iš visų užuojautos pažymių, labiausiai mane sujaudino atsiradimas valdytojo [sargo] namų, kuriuose gyveno Teklė S. Sakydamas turįs su manim * [680]

[579] **Dzieje 1863 roku,** III, 217-218.
[580] **Polska Jej Dzieje i Kultūra,** III, 415.

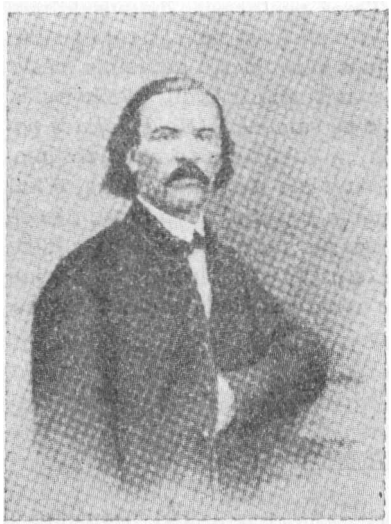

Jokūbas Geištaras

opų interesą, prašo mane valandėlei pas jį užeiti ir ten, kai nieko kito jau nebuvo, sako: 'Pone, bėk tamsta, aš esu senas Vilniaus gyventojas ir sąžiningai užtikrinu, kad kelias paras tamstą taip išslapstysime, kad niekas nesuras.' Kai jam padėkojau, sakydamas, kad tai paprastas suėmimas, jis mane pertraukė: 'Pone, ne tiktai aš, bet ir daugelis man panašių Vilniuje žinome kas ponas esi ir čia budėdavome dėl tamstos. Tamsta neturi teisės eiti tikron mirtin, pasitikėk mumis, Vilniaus gyventojais, o mes tave išgelbėsime.' Kartą apsisprendęs pasilikti krašte, pasakiau tam tauriajam žmogui, širdingai jį apglėbęs. Negalima buvo ilgiau delsti. Viską, ką galėjau sutvarkiau, ir nuvykau į savo butą. Prie durų buvo sargyba, o už pusvalandžio atvyko policininkai su liudininkais, kruopščiai atliko reviziją, surašė protokolą, tuo metu atėjo Weyssenhoffienė, Wyrzkowskienė ir Teklė Sirutytė, o mano padorusis Laurynas užkaitė virdulį. Taigi, kratos metu gėrėme arbatą besikalbėdami, o vietinis policininkas juokavo, kad rusas karininkas, kuris pradžioje nenorėjo gerti arbatos, turbūt įtardamas užnuodijimą, dabar patsai porą stiklinių išlenkė.

"Po revizijos buvau areštuotas. Tuo būdu užsibaigė mano veiklus dalyvavimas sąjūdyje."[581]

Žymiai vėliau Geištarą išdavė Varšuvos įgaliotinis Oskaras Aweyde ir, per neapdairumą, Vadybos narys Jeleńskis, gi šiuo tarpu jis buvo administraciniai suimtas ir ištremtas, kaip ir daugelis kitų, be jokio kaltės įrodymo ar įtarimo.

Geištaras buvo nuvežtas į citadelę pas komendantą, gen. Aleksandrą Siergiejevičių Viatkiną, tą pastatų kompleksą tarp miesto ir Antakalnio valdžiusį nuo 1853 m. "Nustebau, kai jis mane pasveikino kaip pažįstamą, nes tik kartą berods jį mačiau pas Nazimovą. 'O, ir tu čia, kur tave pasiųsti? už ką tave areštavo? Na, važiuok pas šv. Petrą, ten smagu, ten yra ir tavo draugas Šetkevičius'. Viatkinas seniai tarnavo Vilniuje, buvo, jei taip pasakysiu, neaptašytas ... visus vadino 'tu', lojojo net moteris, bet aiškiai buvo vienas iš padoresniųjų anuomet.

"Nuvežė mane pas šv. Petrą [vienuolynan prie ŠŠv. Petro ir Povilo bažnyčios Antakalnyje], padėjo į didelį kambarį, kur buvo keliolika kalinių ir viena laisva lova, ištuštinta, kaip sužinojau, Dr. Juozo Koscialkausko. Pažįstamų neradau — Šetkevičius, Maliauskas ir keli kiti buvo kitose kamerose. Bet kai tik pasakiau savo pavardę, nugirdau kuždėjimus: Geištaras, Geištaras. Netrukus su visais susipažinau, buvo ten akmenų skaldytojas Sabaliauskas, la-

[581] **Pamiętniki Jakóba Gleysztora,** II, 77-79.

bai veiklus dar Aleksandro Oskierkos laikais, buvau jį netgi sutikęs, tačiau mano principas buvo — niekad nesiteirauti asmenų pavardžių, be būtino reikalo. Jis man pasakė kas esąs, kad gerai mane žino, bet pridėjo, kas blogiau: ‘Čia beveik nėra asmens, kuris nežinotų kas tamsta esi. Todėl tamstos suėmimas visiems rūpi, bet kai tamstą atsiuntė į Šv. Petrą, tai valdžia regimai nieko nežino. Čia talpinami tik tokie, kurie arba jau nuteisti, arba administraciniai tremiami Rusijon. Bet kasdien ir iš čia perkelia į citadelę ir į domininkonus, ir šiandien paėmė du broliu Rewkowskiu.”[581a]

“Tarp kitų, pažinau Klimantavičių iš Narbuto partijos, jau nuteistą sunkiems darbams,[582] ir Dr. Vlad. Simanavičių, kuriam, kai jis man pasakė savo pavardę, pakuždėjau: ‘iš Slanimo’, nes aš pats jį skyriau miesto viršininku. Ir Simanavičius buvo tik administraciniu potvarkiu išsiunčiamas, ir tik vėliau, dėl įskundimo Gardino organizacijoje, buvo sugrąžintas Vilniun. Simanavičius man smulkiai papasakojo apie Slanimo organizacijos ir sukilimo eigą, kaip pradžioje ten stovėjusios artilerijos baterijos karininkai rusai mums pritarė ir minėjo jaunutį karininką Gogelį, kuris jam parako pristatydavo. Ten susipažinau ir su vadinamuoju ponu Karoliu iš ekspedicijos į Sviečkus, ar jis tikrovėje vadinosi Malickis ir šiandien nesu tikras. Bet, kadangi šalia neginčijamų didelių gabumų, jis buvo ir nepaprastas blevyzga, visi kaliniai ne tiktai nemėgo jo, bet ir prisibijojo. Pradžioje jis turėjęs gana pinigų ir, kaip man pasakota, mėtė juos be atodairos, dabar buvo be nieko, neturėjo nei ko rūkyti, o būdamas piktuoju su kolegomis, nieko nepriiminėjo iš kitų. Suartėjau su juo, pažinau, kad pagrindas nėra blogas, tik aiškiai gyvenimo išpaikintas ir nepaprastas saumyla. Iš manęs viską priimdavo... Už poros dienų po mano suėmimo, sužinojome apie dviejų brolių Rewkowskių egzekuciją, taip neseniai iš čia iškeltų.

“Dešimties parų eigoje Muravjovas pakorė penkis, įtartus esant žandarais; tai buvo atlyginimas už Domeikos kraują. Rugpiūčio šeštą (18) matome į kiemą ateinantį štabo karininką su jaunu briunetu — iš tolo nepažinta jo ir manyta, kad tai Kostas Balińskis. Po valandėlės atsidaro durys ir įeina abu tie ponai su mūsų komendantu. Iš eilės prieina prie kiekvieno kalinio, karininkas klausia pavardės, užrašinėja, kaž ką kužda tam jaunam vyrui, kuris, iš arčiau pamačius, užrašinėja, kaž ką kužda tam jaunam vyrui, pabaigę apžiūrą mūsų salėje, nuėjo į kitas. Tiems ponams išvykus, mūsų salėn atėjo padorusis komendantas ir Klimantavičius teiraujasi: “Ivan Ivanovič (žinoma, pavardės neatsimenu), tai buvo šnipas.” — “Da, aš jums atnešiau spravkas” (anketas).

581a Geštaro atsiminimų redaktorius Korzonas papildymuose pažymi, kad broliai Juozas ir Aleksandras Rewkowskiai buvo bajorai, Vilniaus miesto gyventojai, apkaltinti dalyvavę pasikėsinime prieš Domeiką, karo lauko teismo sprendimu pakarti Lukiškėse 1863 VIII 5/17, valdiniai pranešimai apie tai paskelbti “Vilenskij Viestnik” ir “Kurjer Wileński” 1863 VIII 6, nr. 87. — **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 284-5.

582 Korzonas pažymi, kad 1863 m. įvykiuose dalyvavo 3 broliai Klimantavičiai: Boleslovas, Antanas ir Jonas, iš Lebiodkų dvaro, Lydos pav. “Geištaras veikiausiai kalba apie Antaną, rusų kariuomenės dragūnų eks-poručiką, kuris dalyvavo Narbuto partijoj, kalintas Vilniuje, po to nuteistas sunkiems darbams — betgi mirė pakeliui. Boleslovas, kiek žinome, buvo kalinamas Lydoje. Jonas irgi buvo Narbuto partijoje, visai nebuvo kalintas.” **Ibid.,** II, 285.

“Kalėjime buvo didelis sumišimas. Sabaliauskas nusiveda mane į šalį ir sumišęs sako: ‘Žuvome, tas latras mus išduos.’ — O kas jis yra, aš jo nepažįstu. — ‘Bet jis mane pažįsta ir taipgi gerai žino apie tamstą. Tai šteinmanas, antspaudų gamintojas iš Varšuvos, tai jisai Malakausko užsakymu išpjaustė Komiteto antspaudą ir atlikdavo kitus darbus, visada mano pavedamas.’

“Netrukus vėl atvyksta mūsų komendantas ir liepia man pasiimti daiktus ir su juo važiuoti. ... Atvyko vežimas, įeina komendantas, Klimantavičius jo klausia: ‘Kur tamsta veži Geištarą?’ — ‘Į policiją’, atsako šypsodamasis, ir kai tikrai atvykome policijon, padorusis komendantas atsisveikindamas spaudžia man ranką ir sako: ‘O matai, tamsta, teisybę sakiau, kad važiuojame į policiją’. Policmeisteris plk. Sarančiovas atsiliepia: ‘Pirm negu ateis potvarkis tamstos reikalu, prašau eiti į kambarius, skirtus ponams, ten tamsta tikrai rasi pažįstamų, už kelių valandų sugrįšiu ir pasikalbėsiu su tamsta.’ Bute prie policijos radau kelis vilniškius tarpininkus: Cezarą Orvydą, Hrebnickį, Chmielevskį ir kelis kitus — ir tik ką iš citadelės atvykusį Zigmą čechovičių. Visi tie ponai, neišskiriant nei mano (pusįbrolio Cezaro, stebėtinai abejingai sveikino mudu su Zigmu; visi atrodė tarsi sumišę, nesidžiaugia dėl mūsų atvykimo.

“Labai greit atvyko Orvydienė ir, širdingai mane paspaudusi, vos galvos linktelėjimu pasveikino visus, išskiriant Čechovičių, kuriam paspaudė ranką. Tuojau išėjus su ja į kitą kambarį, nustebęs klausiu: ‘Kas yra, Elce, kad taip sveikinies su Cezaru?’ — ‘O, tai tu nieko nežinai? tie ponai vakar pasirašė adresą; sakiau, kad mano koja čia neįžengs, ir tik tavo šaukiama čia atėjau.’ Nuraminau tauriąją moterį, kad tarpininkų parašai buvo jau trečiame areštu išprievartauto adreso lape ir pasakiau jai, kad šiuo klausimu būtinai turiu pasimatyti su kuriuo nors Vadybos nariu. Orvydienė sakė, kad jau žino apie mane, ir rytoj pribus Morykonis ir kiti pažįstami, ir Teklė, kurios nerado namie, o šiandien jau vėlu. Nuėjome į bendrą kambarį, dabar supratau, kodėl tie ponai taip sumišę, ir atvirai prašnekau apie adresą, sakydamas, kad dabar Vadybos pareiga bus paskelbti atsišaukimą, kuriame, kad išvengus tauriausių piliečių išvežimo, turi leisti ateityje pasirašinėti adresą. Vargšai pagyvėjo, užsimezgė kalba, o Elžbieta, eidama namo, atsisveikino su jais, padavė savo vyrui ranką.

“Vakare Sarančiovas, grįžęs po dešimtos, pasikvietė mane pas save. Pasiūlė arbatos ir kalbėjomės ligi pirmos naktį. Kai prašiau mano žmonai pranešti, kad su vaikais atvyktų manęs lankyti, jis pareiškė dar negavęs dokumentų ir pranešimo kur važiuosiu, tai gal ir sulauksiu šeimos. Čia pasirodė kaip tiksliai mane sekė, nes Sarančiovas pasakė, kad per visą pusmetį tik du raportu apie mane gavęs: vieną prisikėlimo šventėje, bet tai nieko stebėtina, o antrą, kai naktį atvažiavo jaunas Maskvos universiteto studentas (Chamiec) ir tiesiai iš geležinkelio stoties važiavo manęs ieškodamas, nuo Poznanės viešbučio į Charytonovičiaus namus ir paskui pirmu traukiniu nuvažiavo toliau. Pasakiau Sarančiovui, jog tasai ponas, mano pusbrolių kolega, apie juos teiravosi. ’Aš ne kvotai pravesti apie tai priminiau tamstai, tik kad žinotum, jog buvai griežtai sekamas, galų gale tai jau baigtas reikalas, nes tamsta išvažiuosi Rusijon.’ Visas pašnekesys pasižymėjo tam tikru delikatnumu iš jo pusės — tiesa, puolė sukilimo neišmintingumą, bet daugiausiai buvo nusiteikęs

prieš kunigus ir moteris. Labiausiai jį pykino, kad, partijas išsiunčiant, moterys stengėsi priartėti su kaliniais atsisveikinti, nepaisydamos, kad kazokai jas vaikė nagaikomis. ‘Aš, — kalbėjo, — ne tiktai policijoj, bet ir daboklėje visiems palengvinu pasimatymus, visada su sąlyga, kad po to nesistengtų išvežimo metu artėti, ir viskas veltui, — užmiršta savo vyrams ir broliams sukeliamą skausmą. Aš esu įrankis ir turiu griežtai vykdyti įsakymus.’ Aiškinau jam, kad sunku suvaldyti jausmus. Kai dėl sukilimo, — neneigdamas jo vykimo nelaiku, — klausiau jo ar jis gali smerkti žmones, kurie, kad ir prieš savo įsitikinimą, neapleidžia savo brolių ir vaikų. ‘Tikrai, — atšovė, — tai išaiškintas dalykas, bet kaltė nedovanotina tiems, kas iššaukė tą nelaimę.’ Gailėjosi Zigmo Sierakausko mirties, vadino jį tauriu užsidegėliu, bet pasirėmė mano paties nuomone: argi valdžia galėjo jo nebausti mirtimi. Pasakiau, kad, kaipo Zigmo kolega, gerai žinau, kad jis ne savo valia įstojo į kariuomenę, o jeigu pagal skaudžius karo įstatymus jis nusipelnė mirties, tai kodėl jį pakorė, o ne sušaudė, užmirštant netgi jo nuopelnus kariuomenei? Iš viso, iš to pirmo pasikalbėjimo susidariau tik gerą įspūdį.

“Rytdieną veik visą dieną nemačiau Sarančiovo; vieton to, vidudieny vėl buvo tasai Muravjovo adjutantas, kuris su šnipu lankė kalėjimą, bet kalbėjo tik su manim ir Čechovičium. Natūralu, kad visą dieną policijoje turėdavome svečių: Orvydienė, T. Sirutytė veik ištisas dienas būdavo su manm, kitus irgi lankė giminės ir pažįstami. Morykonis atėjo su manim pasitarti dėl adreso. Jis atsinešė atsišaukimą, infamijai smerkiantį keliolika įvardintų Domeikos veikliausių talkininkų. Kaip prašiau, taip ir buvo: Tyzenhauzo neskelbė, tačiau dėl įvairių užtarimų ir mano buvusių kolegų silpnumo, apleista pora kalčiausių asmenų, kaip antai: Cezaras Giedraitis, atsižvelgiant į gerai nusipelnusius jo gimines, Mikalojų ir Vytautą, nors anie to neprašė. Ponas Cezaras, 1831 m. nusipelnusio tėvo sūnus, buvo vienas niekšingiausių draugų ... Muravjovo tarnų, ir labai nediskretus sprendimuose apie žmones, atsidavusius sukilimui.[583] Dar kaltesnis buvo Ad. H. Kirkoras, kuris smarkiai agitavo už adresą ir visu savo gyvenimu užsitarnavo paniekos. O vistik, neatsižvelgiant į A. Jeleńskio nuopelnus — nedvejota įvardinti Mečislovą Jeleńskį, nors, jei turiu visą teisybę pasakyti, tasai žmogus dar mažiau vertės turėjo, nei patsai Domeika. Labai liūdną įspūdį sudarė tų asmenų tarpe paskaitymas Kosto Gečevičiaus pavardės — jisai buvo A. Oskierkos pusbrolis, mūsų kolega iš Petrapilio. Gečevičius, vienas gabiausių žmonių, labai ambicingas, veiklus dvarininkų organizacijoj, kurio nekvietimą į Vadybą skaitau buvus klaida, anuomet, kai jis prie mūsų artėjo, prikišdavo savo giminei Mečislovui Tukallai, kad jis tesąs ambicingas karjeristas; kai sukilimas pradėjo smukti, gal savo dėdės Proszyńskio įtakoje, tapo veikliu adreso šalininku. Tad, neatsižvelgiant į prisirišimą, kokį prie jo turėjau prieš areštą, reikalo labui reikalaudamas nubraukti Tyzenhauzą, neprašiau nubraukti Gečevičių. Paskui sakiau Morykoniui, kad akivaizdoje jau įteikto adreso ir dviejų papildomų sąrašų, mano nuomone, orga-

[583] Keistu sutapimu, po antrojo pasaulinio karo gavau kng. Mikalojaus Cezarevičiaus Giedroicio laišką iš New Yorko. Jis rusų kalba rašė esąs aprusėjusios ir stačiatikybe priėmusios kunigaikščių Giedraičių šakos palikuonis, siūlėsi tapti "lietuvišku Macphersonu”. Kitame laiške rašė negalįs su manim pasimatyti : grįžtąs Argentinon, kadangi jam Amerikoje nepatinka — perdaug žydų. Tai minėtojo Cezaro Giedraičio sūnus.

nizacijon priklausantiems asmenims išsaugoti ir Vadybos svorio sumetimais, reikia, kad pati Vadyba paskelbtų atsišaukimą, visus įgaliojantį pasirašyti. Morykonis atšovė, kad visi yra tos nuomonės, tik norėjo manęs atsiklausti. Iš jo žodžių sprendžiau, kad dabar visa veikla yra (Kosto) Kalinausko rankose.

"Jau vėlai vakare trumpam mačiau Sarančiovą, kuris man su džiaugsmu pasakė: 'Na, rytoj tamsta žinosi, kur važiuosi.' O kai pasakiau jam, kad labai norėčiau važiuoti ton pačion vieton su Čechovičium, jis pasišiaušė ir atšovė: 'Nežinau.' Tuo momentu iš priemenės įbėgo kaž koks vargšas ir su ašaromis, griebdamas Sarančiovą už kojų, prašė jį paleisti, nes namie serganti žmona ir vaikai badu miršta. Sarančiovas šiurkščiai suriko ant jo ir liepė išvesti. Kai išėjo, pasakė man: 'Tai vargšas žmogus, šiandien per kratas įtariamuose namuose iškratė ir jį — tai skurdžius amatininkas, žmona lovoje, o keli mažyčiai vaikai be pragyvenimo šaltinių. Per kratą pas jį rasta nedidelis patrankos sviedinėlis, su kuriuo vaikai žaidė — policijos agentas jį suėmė. Aš šiandien darydamas pranešimą pasakiau Muravjovui apie tai ir savo nuomonę, kad reikia jį tuojau paleisti, bet generolas man liepė — tylėti. Matai, tamsta: ką aš turiu daryti? Tiktai laikyti tą vargšą čia policijoj, ligi pataikysiu užtikti Muravjovą geresniu humoru. Bet jau vėlu, — labąnakt.'

"Trečią dieną ... popiet atėjo Sarančiovas ir pranešė, kad dar šiandien turiu išvažiuoti Ufon. Dokumentai jau buvo, ir atvykusiam žandarui, kuris turėjo mane lydėti ligi Petrapilio, prie manęs įsakė būtinai atvykti punktualiai dešimtą manęs atsiimti. Kai aš atsiliepiau, klausdamas ar pakeistas traukinių tvarkaraštis, Sarančiovas nieko man nesakydamas dar kartą pakartojo savo žodžius žandarui, kad būtinai nurodytu laiku būtų policijoj. Paskui prašė, kad ligi mano išvykimo vaikai pasiliktų jo bute, o jis apgailestauja negalįs manęs ilgiau užlaikyti. Kai atėjo Teklė su vaikais ir Wyrzykowskiene ir pasakiau joms apie išvykimo įsakymą — ir apie nuskirtą valandą, abidvi nustebusios kalbėjo, kad aš stotin išvyksiu pervėlai. ...

"Žinoma atvykome jau po traukinio išvykimo. ... grįžome į policiją. Žandaras laukė policmeisterio sugrįžtant. Tasai netrukus atėjo ir griežtai sušuko į žandarą: 'Kas čia yra, kodėl neišvažiavai?' Žandaras mėgino aiškintis. Policmeisteris jam sako: 'Juk aiškiai liepiau prieš devintą būti jau banhofe.' Žandaras nutilo, o policmeisteris jau maloniau pridėjo: 'Atsimink, rytoj jau devintą pribūk policijon, kad vėl nesuvėluotum.' Kai žandaras išėjo, jis padavė man ranką: 'Kągi, pavėlavote — ką padarysi; nesuprato, tamsta už tai ne pyksti ir žandarui nieko už tai nebus! Tamsta turi prieš save visą parą, atsisveikinsi su vaikais, o gal ir žmona atvyks. Bet kodėl čia nelaukia tamstos? mano šeima ne namie, būtumėt galėję ir pernakvoti mano bute.' Po to pasišaukė vakarykštį vargšą, liepė jam tuojau eit namo, nes Muravjovas sutiko paleisti, — ir mačiau kaip jis kaž ką įspraudė į delną. Ir vėl ligi vėlumos sėdėjome, Sarančiovas atviriau šnekėjo, kelis syk kartojo: 'Vargšas šis kraštas, ir kokių žmonių čia atsiunčia. Kai kurių patsai Muravjovas nepriima ir grąžina atgal, o dabar policijoj turiu du girtuokliu, kuriuos išsiųsime atgal, o tai kandidatai į (taikos) tarpininkus'."[584]

[584] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 80-89.

LVI. GEIŠTARAS APIE SUKILIMĄ

Geištaras iš Vilniaus išvežtas 1863 m. rugpiūčio 10/22 d. Prieš pasakodamas savo išgyvenimus tremtyje ir apie naują kalinimą Vilniuje, jis panoro apibūdinti savo atsiminimus.

Visų pirma, trūksta karinių veiksmų aprašymo, kadangi jis rašęs iš atminties, neturėdamas pranešimų: "vienok kartoju, tik iš tokių atsiminimų ir išlikusių dokumentų bei spaudinių gali laiko eigoje atsirasti tiksli istorija." Materialinių išteklių netrūko, kaip ir savanorių bei karininkų, kurie pagal reikalą buvo siunčiami į dalinius, bet nebuvo ginklų, "kadangi sukilimas prasidėjo mums netikėtai, o tie, kas jo norėjo, nieko neparuošė." Prisiminęs kelis gabesniuosius karo vadus, jis toliau rašo:

"Neginčijamai, Lietuva [kovon] pasiuntė tik dalį savo sūnų, nes trūko ginklų, o nevykęs aukščiausios valdžios patvarkymas, šalia pralaimėjimo prie Biržų ir Narbuto sumušimo, suparaližavo tautinę dvasią. Vėliau, kai iš Kauno buvo išvežtas Aleks. Chmielewskis, kuris ten buvo civiliniu vaivadiniu, kai Minsko Pelikša turėjo bėgti užsienin, o Vilniuje Mikalojus Giedraitis pasitraukė — visos tos pareigos atiteko netinkamiems žmonėms, tačiau jie buvo po ranka ir buvo palankūs varšuvinei programai, kurią Kalinauskas priėmė.

"Ir šiandien drąsiai teigiu, kad jei Varšuva tuojau, kai Vadyba įtaigojo, būtų sutikusi palikti mūsų organizaciją, su kuo galop ji sutiko, tai niekad nebūtų įvykę tokie netinkami paskyrimai, o jei sukilimui buvo lemta žlugti, tai didesnioji organizacijos dalis — kaip tik savo draugų sukompromituota — būtų išlikusi sveika; taigi padorių, kraštą mylinčių piliečių [dvarininkų] neginčijama pareiga buvo, kai kova pasidarė jau neišvengiama, priimti paskyrimus, gelbėti savo bendrapiliečius, užtikrinti visuomeninio pinigo sunaudojimą ir galimą pagalbą į partijas išeinančiam jaunimui. Priešsukiliminė dvarininkų organizacija Lietuvoje sąžiningai vykdė savo uždavinį, puoselėjo moralinį vystymąsi, švietimo kėlimą, visų sluogsnių gerovę, svarbiausiu savo tikslu pasirinko sutartiną valstiečių klausimo pravedimą — žodžiu, išmintingą darbą, organinį, gaivinamą vadovaujančios minties, mylimosios tėvynės meilės. Toji neegoistinė meilė, netrokštanti, kad žūt būt mes patys būtume laisvi, mums liepė sukilimo nelaikyti tikslu, bet būtina, tiesa labai tolima, priemone. Iš tos pažiūros sekė, kad surinktus pinigus naudojome krašto reikalams, labai apdairiai jų reikalaujant ir nedarant jokių pasiruošimų kovai. Tiesa, daugelis mūsų gyveno nuolatinėje sukilimo baimėje, matydami iš vienos pusės sąjūdžio partijos karštligę, iš kitos pusės Koronos dvarininkijos apatiją ir jos priešiškumą; tačiau mes negalėjome patys mestis į suokalbius ir pasiruošimus sukilimui, kurį laikėme perankstyvu. Taigi sukilimo sprogimas mus užtiko nepasiruošusius, netgi priešingus. Mes galvojome, kad tai trumpalaikė tautos dalelės avantiūra, bet netrukus dalykų padėtis pasikeitė. Buvo regima, kad Karalystėje sąjūdis patraukia visus sluogsnius ir Lietuvoje mūsų stipriausioji įtaka negalėjo sukilimo sulaikyti. Taigi, visiškai įsisąmonindami kovos pavojingumą ir būtinumą, priėmėm reikalo vadyvybę, kad, kaipo bendrapiliečių išrinktieji, kiek įmanoma saugotume jų garbę ir asmenis baisios katastrofos akivaizdoje. Šiandien sąžinė man sako, jog mūsų pareigą tęsėjome. Tačiau nuosprendis apie mus priklauso istorijai, gi aprašymas įvykių, kuriuose visu nuo-

širdumu dalyvavome, yra viena iš mūsų paskutiniųjų pareigų. Veikdamas, niekas negali pasakyti, jog jisai klydo; anaiptol, kartais ir pats po kiek laiko pamato, kame suklydo. Taigi privalo tai pareikšti, bet savęs meilė, tam tikros dar kūdikystėje susidariusios pažiūros gali mūsų nuosprendį daryti šališką. Tad ir aš patiekiu gera valia surašytus atsiminimus, neatsižvelgdamas netgi artimiausių asmenų, gal ir peraštriai, bet taip, kaip man diktuoja mano įsitikinimas, — kaipo vieną plytelę būsimajai mano numylėtos tėvynės istorijai.

"Daugiausia iš atminties surašiau šį mano gyvenime svarbiausio laikotarpio brėžinį, tų taip atmintinų tautos veikaluose metų, užsidegimų, pasiaukojimų ir kankinystės metų. Aprašomieji įvykiai tikrai buvo istorinio būtinumo pasekmės, tačiau juose juo aiškiausiai pasireiškė mūsų tautai būdingos klaidos ir dorybės. Mano užsimojimas nebuvo rašyti savo meto istoriją, bet tiktai teisingai pavaizduoti tai, ką mačiau, ką jaučiau, kame dalyvavau. Negalvojau apie suteikimą savo atsiminimams dailios formos, ne tuščiai skaitytojų pramogai atveriu tuos gyvenimo lapus. Ne, diktavau paprastai, kaip mano atmintis vaizdavo, sąžinė liepė; man rūpėjo ne stilius, ne literatinė vertė, bet tiesa, tyras šaltinis būsimajai istorijai.

"Iš tų lapų regima, kad Apvaizda nedavė mums žmogaus, kuris įasmenintų tautos dvasią ir, aukštesniu genijum apdovanotas, vairuotų istorinį laivą. Nepakako pačios pažinties su praeitimi ir dabartinio momento poreikiais; tautiečių širdims sužadinti ir tvarkyti, reikia pirma laimėti jų pasitikėjimą, reikia turėti žinojimo galią ir charakterio energiją. ... Ir mūsų Lietuvoje toli buvo ligi subrendimo, bajorijos sluogsnio visų pareigų įsisąmoninimo, tačiau čia buvo palyginti geriau, nei kitose provincijose, darbas pamaži pažengė pirmyn, kai trenkė griausmas.

"Prieš 1863 m. tebuvo vienas patriotingumo supratimas, težinojome vieną pareigos kelią, mums nurodytą tėvų ir protėvių... Dar niekas anuomet nestatė lenkams sektinu pavyzdžiu nei targoviciečių, nei atskalūnų. Lietuva todėl nuėjo savo vyresniosios sesers Koronos pavyzdžiu. Paskutinieji šimtas metų nebuvo mokykla politikos žmonėms; taigi neginčijame, gal nepasielgėme kaip valstybės vyrai. Tačiau ne tautos nelaimės metu yra laikas daryti sprendimus apie istorijos įvykius ir apie veikėjus, žuvusius kovoj, kartuvėse, išblaškytus po Sibirą. Kas gali savintis tą teisę, keno padėtis yra tokia aukšta, ir tikrumas savo išmintingumu taip išdidus, kad pasmerktų visą savo tautos praeitį? Veltui *ad usum* šiandieninės politikos nukalama istorija, suniekinanti tautą ... norinti įskiepyti tautoje skilimą. Tatai apmulkins silpnus protus, laimės plojimų ir dovanų, bet nenusuks Apvaizdos nurodyto istorijos plano, neužmuš širdyse vilties, nepakirs gilaus tikėjimo į tiesos triumfą, neatšaldys meilės."[585]

[585] **Pamictniki Jakóba Gieysztora,** II, 90-94.

LVII. LENKŲ ĮGALIOTINIO AWEYDĖS LIKIMAS

Marijampolėje 1837 m. gimęs, Suvalkuose augęs, Kosto Kalinausko kolega Petrapilio universitete, po to mokęsis Berlyne, Heidelberge ir lankęsis Paryžiuje, varšuvietis advokatas Oskaras Aweyde buvo pogrindžio spaudoje sąmoningai paskelbtas žuvusiu ir 1863 m. rugpiūčio 9 (liepos 28) atvyko Vilniun. Keliais atvejais dalyvavęs Varšuvos Centrinio Komiteto sudarytose vyriausybėse ir tapęs viena sukilimo spiruoklių, Aweyde dabar buvo įgaliotas atstovauti centrinę valdžią Lietuvos Vadyboje. Jam atvykus Vilniun, įvyko pasikėsinimas prieš Vilniaus gb bajorijos maršalką Domeiką, Geištaro suėmimas, Muravjovo kerštо akcija. Pačiame Vilniuje anuomet kalėjimuose sėdėjo "virš 760" politinių kalinių, Gardino kalėjime 350. Ir Aweydės bendrakeleivis iš Varšuvos, Lapinskio jūrinės ekspedicijos dalyvis Feliksas Zenkevičius buvo suimtas. Patsai Kostas Kalinauskas dar per pusmetį arešto išvengė tik nuolat kaitaliodamas savo išvaizdą, pavardę ir butą.

Vėliau savo parodymuose rusams Aweyde nusiskundė dėl pirmykščio Lietuvos komiteto atidavimo į bajorijos rankas. "Senoji aksioma, jog be bajorijos ten nieko neįmanoma nuveikti, yra teisinga, bet jos pritaikymas buvo klaidingas; reikėjo, taip sakant, veikti bajorų rankomis, o ne galvomis." Susisiekimą be galo apsunkinus ir vien blogoms žinioms ateinant iš provincijos, pirma Geištaro patarimo nepaklausęs, dabar Aweyde nutarė grįžti Varšuvon, bet geležinkelio stotyje buvo sulaikytas ir pasodintas bazilijonų kalėjimam Per tardymą laikėsi gerai, nuolat teigė esąs pirklys Schmidt, Vilniun atvykęs su reikalais. Jau norėta jį paleisti, bet Muravjovas laikėsi savo taisyklės; "tepasėdi dar, gal dar kas atsiskleis apie jį". Kaip tik tada Lietuvoje kalėjimus lankė plk. Aleksandras Andriejevičius Lebedievas (1804-1867), iš Petrapilio atsiųstas ryšium su užsienio spaudos pranešimais apie pasibaisėtinas sąlygas Vilniaus ir Varšuvos kalėjimuose. Lebedievas užėjo ir į Aweydės celę. Beklausinėdamas ar viską gauna, kas kaliniui priklauso, Lebedievas pastebėjo, kad Schmidtas turi nudažytus plaukus, kurie ataugdami rudėja. Jis pasakė apie tai Muravjovui. Kai Aweydės galvą gerai numazgojo, jis prisipažino kas esąs. Grąsinant kartuvėmis ir žadant malonę jei prisipažins, Aweyde 1864 m. balandžio-birželio mėn. surašė vienuolika parodymų rusų ir lenkų kalbomis, bet minėjo tiktai žuvusius ar pasislėpusius veikėjus. Persiųstas Varšuvos citadelėn, Aweyde ilgai tylėjo, bet kai 1864 m. rugpiūčio mėn. sužinojo apie Tragutto ir jo bendrų pakorimą, jis pradėjo skaityti tik šventraštį (jis buvo liuteronas)— ir galop viską "išgiedojo" tardymo komisijai, smulkiai aprašė organizacijos siūlus ir vyriausybinę veiklą, su šimtais pavardžių, "kad niekad nesikartotų paikystės".

Vietininkas Bergas pavedė gen. štabo plk. Bielinskiui sutvarkyti, sutrumpinti, rusų kalbon išversti Aweydės lenkiškai rašytas dalis, atspausdinti policijos spaustuvėje 30 egz. ir išsiuntinėt aukštiems pareigūnams. Šiandien tai reta bibliografinė retenybė, "keturi tomai didelio, nedailaus tikrai policinio spaudinio stipriame grubiame popieriuje". 1961 m. Sovietų Mokslų Akademija, lenkams bendradarbiaujant, naujai išleido pilnus Aweydės parodymus, darytus Vilniuje ir Varšuvoje.

"Ta nuoširdi išpažintis išgelbėjo jį nuo kartuvių. Nuteistas ištrėmimui, gyveno Viatkoje, Rusijoj kaip advokatas, vedė maskolę, nutraukė visus saitus su Lenkija ir apie 100 m. mirė [1897. VIII. 20 Viatkoje], prieš mirtį sudegindamas visus popierius, išskiriant savo 1859 m. parašytą disertaciją moksliniam laipsniui įgyti Petrapily, — nuliūdęs, smerkiamas visų, kuriuos jis išdavė." Aweydės, Karolio Majewskio, Zdzislavo Janczewskio ir kitų parodymai atskleidė rusams visą sukiliminės organizacijos istoriją, davė pagrindą daugeliui areštų, trėmimų, persekiojimų. Ir Geištaras buvo Aweydės rusams atskleistas. Pagal Przyborowskį, Aweyde "Viatkoje lankomas iš Sibiro grįžtančių lenkų ir klausiamas, kodėl jis taip gėdingai užbaigė savo gyvenimą, ligi tol Lenkijai pasiaukojantį, atsakydavo, jog tai padarė iš patriotizmo, kad kartą ant visados išrauti visokius suokalbius, kurie periodiškai kraštą krauju plukdydavo. ... Iš audringos lenkų sukilimo scenos pranyko vienas žymiausių ir .., mokyčiausių jo vadovų."[586]

LVIII. KONTR-ADKESAI

Lietuvos Vadyboje dabar beliko Kostas Kalinauskas, karo skyriaus vedėjas Juozas Kalinauskas, iždininkas grafas Lucijonas Morykonis, artimiausias talkininkas-sekretorius Titas Daliauskas, ir Vilniaus miesto viršininkas Ignas Zdanavičius. Jei šio laikotarpio archyvai užsiliko, tai jie nėra paskelbti, Neatrodo, kad po Oskaro Aweydės suėmimo Varšuva būtų atsiuntusi naują savo įgaliotinį-komisarą, tačiau ryšiai tarp Vilniaus ir Varšuvos nebuvo nutraukti — ir Lietuvos Vadybos dokumentai per Varšuvą nuolat pasiekdavo Paryžių. Betgi iš Lietuvos Vadybos vidaus veiklos tėra išlikę keli atsišaukimai, įsakymai, suimtųjų parodymai priešui — taigi nebūtinai tikrais faktais pagrįsti. Tasai ryšys su Varšuva nenutrūko nei Kalinauską suėmus, ir ginkluotoji kova ėjo visą laiką. Vyko ir propagandinė kova — deja, nesilaikant tiesos.

Visiems buvo aišku, kad "Domeikos adresas" buvo išprievartautas. Geištarą jau suėmus, ant Vilniaus mūrų pasirodė Lietuvos Vykdomosios Vadybos atsišaukimas, datuotas 1863 IX 2. Atsišaukimas skelbė, kad joks adresas ir joks bet kurių sluogsnių ar asmenų atsimetimas negali saistyti Taut. Vyriausybės; kad "maskvinės valdžios išprievartautas adresas nėra teisėtas ar savanoriškas," kadangi jį lydėjo dvarų konfiskatos, trėmimai ir žiaurus persekiojimas — ir patys parašai buvo gauti ne bendruose susirinkimuose, bet paskirai iš asmenų, kuriems grasinta kalėjimu, tremtimi ir kartuvėmis. Todėl Tautinė Vyriausybė nustato: kad toksai adresas negali saistyti netgi paskirų asmenų; kad tai tėra viena iš komedijų, suvaidintų prieš Europą; kad nors Tautinė Vyriausybė tą adresą laiko išprievartautu ir negaliojančiu ir negalinčiu turėti jokios politinės reikšmės, tačiau ji negali tos gėdos prisiimti tautos sąžinei; kad pirmieji adreso iniciatoriai bus visu įstatymo griežtumu nubausti [586]

[586] **Dzicje 1863 roku,** V, 120-122; **Pokazanija i zapiski** o polskom vosstanil 1863 goda **Oskara Aveide** — Zeznania śledcze i zapiski... Moskva-Wroclaw 1961.

už Tėvynės išstatymą kančioms ir naujiems persekiojimams, ir už "tautinio majestoto įžeidimą"; kad tie, kurie buvo priversti pasirašyti, bus laisvi nuo atsakomybės; kad ilgas ir atkaklus paskirų asmenų pasipriešinimas okupanto tūžimui įrodo visokiausias aukas dėl laisvės pakeliančios tautos galybę. Buvo liepiama tą dekretą paskelbti visiems piliečiams, be skirtumo religijos "ir buvusių luomų".

Šalia to, pradėta Varšuvos slaptoje spaudoje ir svetur skelbti, jog kai kurios lietuviškos ir baltgudiškos vaivadijos prisiuntė Lietuvos Vadybai iškilmingus protestus prieš Muravjovo išprievartautus adresus, "visa patriotinių jausmų energija atstumdamos bet kokią sąjungą su grobike Maskva ir panaujindamos tautinės Vyriausybės pripažinimą vienintele teisėta valdžia Lietuvoje, kuriai paveda tvarkyti savo turtą, tikslu išlaisvinti Tėvynę". Lietuvos Vadybos raportas, drauge su penkių vaivadijų adresais, buvo paskelbtas nepaprastu priedu prie "Niepodległošč" Nr. 10 (1863 XI 7) laidos. Pagal tą pranešimą, parašų skaičius siekia 249,646, "ir nors tasai skaičius daugėja, tačiau atsižvelgiant į tai, kad ir dabar tame iškilmingame akte dalyvaujančių piliečių skaičius yra iškilmingai reikšmingas, vykdomoji Vadyba nebenori ilgiau jį laikyti paslėptą ir Vyriausybei persiunčia nuorašus tų protestų, kurių autentiškumą ji liudija."

Pagal valdinius rusų pranešimus, 1863 IX 25 Minsko gb maršalka Prūszyńskis su bajorijos delegacija pristatė Muravjovui adresą su 2744 parašais ("Kurjer Wileński" 1863 m. nr. 110); rugsėjo 29 maršalkos Krzywickio ir bajorų delegacijos pristatytas Gardino gb adresas turėjo 1600 bajorų parašų ("Kurjer Wileński" nr. 111); Vitebsko gb adresas, įteiktas maršalkos pareigas laikinai einančio gen. Korwin-Kurkowskio su deputacija, turėjo 1914 parašų ("Kur. Wil." nr. 120); Mohilevo gb. adresas, įteiktas spalio 27, turėjo 2560 parašų ("Kurjer Wil." nr. 123); Kauno gb adresas, 1863 VIII 25 įteiktas maršalkos Karpio su deputacija, turėjo 1071 parašą.[587]

Dabar Lietuvos vykdomoji Vadyba skelbė Vitebsko vaivadijoje kontradresą, datuotą 1863 IX 10 ir aprūpintą 17,610 parašų; Vilniaus vaivadijos rugsėjo 25 adresą su 89,315 parašų; Kauno vaivadijos rugsėjo 30 adresą su 96,430 parašų; Gardino vaivadijos spalių 13 d. su 46,289 parašais; Infliantų vaivadijos spalio 29 su 29,372 parašais. Przyborowskis atkreipė dėmesį, kad "bendras tų parašų skaičius siekia 279,016 — taigi virš 29 tūkstančiais daugiau nei minima Lietuvos Vadybos raporte" (249,646). Anot Przyborowskio, "Nešališko ir santykius Lietuvoje bei Rusijoje pažįstančio žmogaus akyse, parašų skaitlinės, duriančios savo milžinišku skaičiumi, jau tuo pačiu išdavė savo neautentiškumą", "kaipgi galima patikėti, kad Vitebskijoje, senosios Bendruomenės pakraštyje, kur lenkų gaivalas niekad nebuvo skaitlingas, atsirado net 17 tūkst. bajorų ir kunigų, žinančių istoriją ir save laikančių lenkais? kad trijuose vadin. 'lenkiškų Infliantų' pavietuose jų buvo net 29 tūkstančiai? Prie to pridėkime, kad 1863 m. Vilniaus gubernijoje apart valstiečių, kurie jukgi adresų nepasirašinėjo, vadinamųjų laisvųjų luomų išviso drauge su žydais buvo nepilni 54 tūkst. vyrų; iš kur gi atsirado net 80 tūkst. parašų? Netikrumas, melagystė buvo perdaug pastebimi ir atsispindėjo tų adresų turinyje. Vitebs-

[587] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 72 (išnaše).

kija ir Infliantai šaukiasi istorijos, sumini metus, kada įėjo Bendruomenės sudėtin, kaip ir nužymi kur yra Lenkijos sienos, o kitos vaivadijos tik protestuoja prieš Muravjovo išprievartautus adresus. Vilnijos protestą pasirašė ne tik tie, 'kas Maskvos prievarta buvo priversti pasirašyti nekenčiamą aktą, kaip ir tie, kas dar nebuvo išstatyti tam baisiam bandymui'.

"Aiškus dalykas, kad tie adresai, kurių autentiškumu niekas Lenkijoj, o juo labiau Lietuvoje netikėjo, turėjo pasitarnauti tik tam, kad, kaip sakoma, apmuilinti Europai akis ir susilpninti Domeikos adreso padarytą įspūdį. Taut. Vyriausybės agentai dėjo visas pastangas tuos adresus paskleisti, skelbė juos užsienio spaudoje, ir nors kai kas, pav. anglų 'Times', juos laikė tikrais, 'vienu reikšmingiausių aktų lenkų kovoje su rusais', bendrai imant jie nepadarė to įspūdžio, kokio taut. Vyriausybė tikėjosi, ir mažai skatino pastikėjimą. Šen ir ten apie juos buvo kalbama, bet puse lūpų ir labai greitai buvo apie juos užmiršta, ką tenka laikyti laime, nes geriausia yra, kai melas juo greičiau nutyla." [588]

Galima dar pridėti, kad Varšuvos potvarkis, liepęs visiems "lenkams" rusų valdžios tarnyboje atsistatydinti, rusams padėjo bajorijos priešakyje pastatyti "lanksčius" asmenis ir kitų atsistatydinusių valdininkų vietas užpildyti rusais. Gardino gubernijos bajorijos maršalka, grafas Viktoras Starzynskis turėjo gerų ryšių su valdžios sluogsniais Petrapilyje, buvo drąsus ir kupinas iniciatyvos: 1862 m. gruodžio mėn. jis Petrapilyje buvo įteikęs memorandumą "Lietuvai suorganizuoti". Przyborowskis cituoja Vasilijaus Ratčo "Sviedienija o polskom miatieže 1863 g. v Sieviero- Zapadnoj Rossii", I, 141, kad memorialas buvo buvo įteiktas pačiam carui. 1862 m. gruodžio gale gen. gubernat. Nazimovas sužinojo, "kad tulas aukštas Petrapilio pareigūnas, įtaigojamas Starzynskio, viename vagone su juo nukeliavo Maskvon, kur viešėjo caras ir tiek nuveikė, kad Starzynskis buvo pakviestas į rūmus ir jam buvo leista carui įteikti kažkokį raštą apie lenkų klausimo išsprendimą lietuviškose gubernijose. Caras paskaitė tą memorialą ir bendrus bruožus priėmė. Be to, Starzynskis buvo pristatytas carienei ir gavo pavedimą vykti Varšuvon su to memorialo nuorašu įteikti Vietininkui. Starzynskis tuojau nuvyko, nesustodamas nei Vilniuje, nei Gardine. Tatai supykino Nazimovą ir pastarasis parašė ministeriui prašymą paaiškinti, ką reiškia toji 'mistifikacija', o jei žinia apie Starzynsko memorialą esanti tikra, reikalavo galimybės pasiskaityti tą dokumentą. Netrukus, 1863 I 17 Nazimovas gavo ilgą ministerio (Valujevo) ranka rašytą laišką, iš kurio patyrė apie visus Starzynskio žingsnius ir įsitikino, kad žinia apie memorialą esanti teisinga, išskyrus gandą, kad Starzynskis važinėjęs pas Vietininką Karalystėn. Patį memorialą Nazimovas netrukus gavo, su labai išmintingomis caro pastabomis." Ir Muravjovas savo atsiminimuose teigė, kad "Valdžios sferose būta tiek apjakimo, kad Starzynskiui buvo tikima kaip išminčiui... Starzynskis jau netgi nenorėjo žinoti gen. gubernatoriaus ir rodė jam visišką panieką... 1863 m. vasario mėn., kai įvyko maištas, Starzynskis nutarė jau drąsiau veikti. Parašė drąsų laišką carui ir vidaus reikalų ministeriui, ir tuose laiškuose išmetinėjo valdžiai, tarsi ji skleidžia demagogiš-

[588] **Dzieje 1863 roku,** III, 218-221. Lietuvos Vadybos aplinkraštis, raportas ir vaivadijų adresų turinys paskelbtas **W 40tą rocznicę powstania styczniowego 1863-1903,** Lwow 1903, pp. 27-36.

kus principus ir valstiečius kursto prieš dvarininkus.” Nieko nepešęs, Starzyńskis atsistatydino iš maršalkos pareigų ir išsiuntinėjo pavietų maršalkoms aplinkraštį, aiškindamas savo atsistatydinimą. Tame 1863 III 28 aplinkraštyje jis rašė, kad “dabartinėje kryptyje, kokios valdžios organai imasi šio meto įvykiuose, akivaizdoje šmeižtų, kokie Lietuvoje metami visam lenkiškam gaivalui, akivaizdoje kurstančių atsišaukimų, išmėtomų tarp valstiečių, akivaizdoje valdžios pastangų sukelti socialinį perversmą, gręsiantį mums visiems,— priėjau išvados, kad mano tolimesnis pasilikimas bajorijos maršalkos pareigose visai nesiderina su asmeniniu lenko pagarbumu, ir kad dabar neįmanomas organinis darbas, tikslu turįs krašto labą ir ekonominę plėtrą.” Kaž kas iš “nuoširdžių bičiulių” pasistengė tą aplinkraštį paskelbti užsienio spaudoje, atlikdamas meškos patarnavimą.

Po Starzyńskio atsistatydinimo, atsistatydino ir Minsko gb maršalka Lappo bei daugelis pavietų maršalkų. Nazimovas išsigando: jisai neatsakė į atsistatydinimo raštus ir sprendimą paliko savo įpėdiniui Muravjovui. Tasai tučtuojau liepė visus prašytojus atleisti iš pareigų, daugelį jų suėmė ir atidavė teisman. Lappo buvo nuteistas ištremti į Permės gb., o Starzynskis karo lauko teismo buvo nuteistas ligi gyvos galvos sunkiems darbams Sibiro kasyklose, bet savo bičiulių Petrapily dėka, jo reikalas baigėsi kelių metų kalinimu Bobruisko tvirtovės kazematuose.[589]

LIX. GINKLUOTOJI KOVA TEBEINA

Muravjovo terorui prasidėjus, žmonės apsiprato su dažnomis egzekucijomis, bet kai kurios jų susilaukė didelių atgarsių. 1863 m. birželio 9 (gegužės 28) žuvo Boleslovas Kolyszko, gimęs (motina Juršaitė) — pagal Geištaro atsiminimų redaktorių, 1838 m. Novickiškių dvare, pagal “Archyvų valdybos prie Lietuvos TSR MT vyr. mokslinį bendradarbį” G. Kisieliovą, “1837 m. liepos 26 [rugpiūčio 7 — KR J] d. Karmaniškių palivarke (buv. Lydos apskritis) Vikentijaus Kolyškos šeimoje. Boleslovo tėvas nebuvo šio ūkio savininku, bet kaip ir daugelis to meto šlėktų, nuomavo šį palivarką, arba tarnavo dvarininkui.” Pagal Geištaro atsiminimų redaktorių, Kolyszko baigė gimnaziją Vilniuje, — pagal Kisieliovą, 1860 m. savo prašyme į Maskvos universitetą “jis nurodo, jog mokėsi namuose (sic!), t.y. gimnazijos visiškai nebaigė.”

Maskvoje Kolyszko lankė teisių fakultetą ir priklausė lenkų studentų Ogoł’ui. 1861 m. manifestacijų laikotarpyje jis pasiprašė mėnesio atostogų, bet grįžęs Lietuvon, išbuvo pusmetį, dalyvaudamas manifestacijose ir savo tautiečių tarpe skleisdamas patriotinius lapelius, o rusų tarpe — rusiškus revoliucinius lapelius. Kisieliovas rašo, kad III Otdielas gavo slaptų pranešimų apie jo veiklą. Kołyszko drąsiai brukdavo lapelius rusams karininkams į rankas: “Prašau jūsų, ponai, nemaišyti politinių sąvokų. Rusijos liaudis tai viena, o Rusijos vyriausybė — kita. Pastaroji — mūsų bendras priešas. Kiekvieno savo šalies patrioto pareiga pasikasti po jos pamatais ir nuversti tironiją, kitaip

[589] **Dzieje 1863 roku,** III.

Rusija niekada neišsivaduos iš savo vidinių grandinių. Ir čia rusai gali drąsiai tikėtis energingos ir broliškos lenkų pagalbos.” Kol kas reikalas baigėsi tuo, kad Nazimovas liepė studentą Kołyszko grąžinti “su žandarų palyda į Maskvą ir pristatyti universiteto rektoriui”. Maskvoje Kołyszko dalyvavo studentų protesto demonstracijose. Gręsiant areštui, jis išvyko Italijon ir įstojo lenkų karo mokyklon Genujoj ir Cuneo. Tą mokyklą uždarius, jis sugrįžo Lietuvon. Kun. Antaną Mackevičių ir būrį savanorių jisai mokė karo meno, prie Čekiškės sudarė dalinį, pavadintą “Dubysos pulku”, ir su rusais kovėsi kovo gale prie Lenčių. Visur užstodavo valstiečius.

Sierakauskui atvykus, Kołyszko pasidavė jo valdžiai, 1863 IV 18/6 raštu parašęs: “Mano dalinio, kurį dabar turiu garbės pavesti vaivadai, padėtis visai patenkinama. Nepaisant vyrų veiduose matomo nuovargio, juos gaivina stipri dvasia.” Jis perdavė 88 šaulius, 84 dalgininkus, raitelius ir gurguolę — viso 213 vyrų. “Partizaniniam kare mano praleistas laikas leido man gerai pažinti savo bendražygius. Susirėmimai su priešu įrodė jų narsą, o žygių sunkumai — jų ištvermę. ... ginklų būklė nepatenkinama. Vienvamzdžiai didžiumoje blogi ir jų daugiau nei dvivamzdžių. Štucerių — 4, karabinų — 4. Vos keli dviem ašmenim dalgiai. Amunicijos, parako — pakanka, alavo — labai trūksta. .. Trūksta 105 porų batų, labai stokoja baltinių ir sermėgų”. Jis prašė jo rinktinei skirti pirmus gautus ginklus, kurių jo vyrai nebepaleis iš rankų.

Paimtas nelaisvėn, nesivaržė kalbėti apie kautynes ir strategiją, nevengė kalbėti apie rusams žinomus asmenis, bet — “kad yra Komitetas, man žinoma, tačiau kas yra jo nariai, griežtai nežinau, taipgi ir kur spausdinami įvairūs atsišaukimai, manifestai ir tt. Suklime dalyvaujančių ir įsakymus duodančių asmenų parašų aš irgi nežinau, gi aš patsai pasirašinėju savo tikrąją pavarde.” Rusai atžymi, kad Kolyška “dargi neparodė jokios atgailos dėl savo nusikaltimų, užuot teisinęsis, išreiškia tiktai liberališkas nuomones.” Dabar kompartijos linijos skleidėjai norėtų Kolyšką vaizduoti buvus “ištikimą internacionalizmo idėjai”, o ne savo tėvynės, Lietuvos-Lenkijos laisvės kovai. Pagal Smirnovą, paskutiniai Kolyškos parodymų žodžiai buvo: “ir todėl prieš Rusijos valstybės čielybę ir naudą aš niekada neveikiau. Taip baigiu mano paaiškinimą.” Taip Kisieliovas verčia paskutinį parodymų paragrafą kuriame jis tikrumoje rašė: “Visuose savo veiksmuose ir poelgiuose mano tikslas buvo tėvynės gerovė [labas] ir aš ėjau keliu, kuriuo visiems ir man atrodė tas tikslas geriau pasiekiamas. Mylėdamas savo tėvynę, aš kartu gerbiau ir kitas tautybes, ir todėl prieš Rusijos valstybę niekada neveikiau.”

Kompartijos Kisieliovas taip aprašo Kołyszkos mirtį:

“Lijo. Niūri ryto sambrėška gaubė miesto stogus, ir, rodės, slėgte slėgė miestelėnų minią, susirinkusią aikštėje prie ešafoto. Nuskambėjo būgnai. Žmonės nuščiuvo. ‘Jo didenybės imperatoriaus vardu...’ — pradėjo skaityti valdininkas. Nuteistajam įsakė nusiimti kepurę. Tai buvo dar visiškai jaunas, plačiapetis, gražus vyras. ‘Be savęs, — metė jis jį supantiems caro karininkams, — nematau čia nei vieno daugiau garbingo!’ Jo savitvarda nustebino net kareivius. ...

“Tą dieną parašyti du laiškai. Vieną jų savo raštininkui padiktavo žandarų pulkininkas: '... maištininkų vadas Boleslovas Kołyška šiandien 10 valandą ryto buvo nubaustas mirtimi pakariant. Budeliui įtempiant kilpą, nu-

trūko virvė ir Kolyška pakartotinai buvo pakeltas kartuvėse; tą akimirką aikštėje pasigirdo riksmas.' Tą pačią dieną kaimyniniame kvartale jauna moteris rašė savo draugui -sukilėliui; '...Tai pernelyg šiurpus reginys. Mažai kas gali jį ištverti. O vis tik žmonės eina į egzekuciją. Ir teisingai daro, nes tik ten galima išmokti kaip reikia žūti, kaip pasitikti mirtį giedriu su šypsena veidu'."[590]

Boleslovas Kolyszko

Vysk. Kubickis cituoja prof. Ryszardo Mienickio Vilniuje suteiktus duomenis, kad pasmerktuosius rusai vesdavo iš kalėjimų pro universitetą ir Vyskupų gatvę, Katedros aikšte. Kartuvės buvo pastatytos Lukiškių aikštėje ''kur dabar stovi teismo rūmai prie Ožeškienės gatvės. Kalinį veždavo stačią vežime. Su juo būdavo kunigas. Vežime stovėdavo ir rusų budelis raudonais marškiniais ir du jauni stiprūs rusai su žydrios spalvos marškiniais. Stovėdavo kariuomenė, raiti žandarai palaikė tvarką ir plakė nagaikomis. Po ukazu jego impieratorskago Vieličestva ... šapki sniatj — šaukdavo, kai Vilniaus karinio okrugo vado gen. Muravjovo adjutantas pradėdavo skaityti sprendimą, pasmerktajam jau stovint prie kartuvių."

Kołyszko buvo milžiniško ūgio mėlinakis blondinas. Jo egzekucijos dieną (1863 VI 9), jam stovint po kartuvėmis, "kai adjutantas garsiu balsu paskelbė komandą nusiimti kepures, Kołyszko nei nepajudėjo ir nenusiėmė kepurės. Adjutantas nutraukė jo kepurę nuo galvos ir trenkė ant žemės. Kołyszko ramiai pakėlė savo kepurę, nukratė nuo jos smėlį, užsidėjo sau ant galvos, ir po to kumščiu smogė adjutanto veidą, masakruodamas jam galvą ir parmušdamas žemėn be gyvybės žymių. Tada budelis ir tuodu milžinu pagelbininku žydriomis rubaškomis metėsi ant Kołyszkos. Prasidėjo reginys: Kołyszko pasirodė esąs nepaprastas stipruolis, griebė kiekvieną jų ir viena ranka numesdavo juos aukštyn, žaidė kaip žongleris cirke keliais kamuoliais ar peiliais, ligi po tam tikro laiko liovėsi ir ramiai atsistojo po kartuvėmis, leisdamas save surišti ir pakart. Virvė nutrūko nuo jo svorio, Kołyszko krito. Paprotys liepia tokiu atveju pasigailėti nuteistojo, bet šiuo atveju to negalėjo būti, ne tiktai dėl Kołyszkos aukštų pareigų sukiliminiam sąjūdyje, ne tiktai dėl pareigas ėjusio karininko numušimo po kartuvėmis, bet ir todėl, kad užsidėjęs kepurę ir pasikėsinimu prieš adjutantą nusikalto majestoto pažeidimu, tardamas: 'plevatj mnie na tvojo impieratorskoje vieličestvo' (spjaut man ant tavo imperatoriškos didybės).

"Pakartas jis buvo antrą kartą, šį kartą virvė nenutrūko... Tuojau po egzekucijos Kołyszkos kūnas buvo čia pat vietoje užkastas, o raiti žandarai

590 G. Kisieliovas, "Boleslovas Kolyška", **Mokslas ir Gyvenimas,** Nr. 6(45) 1961 birželis, pp. 10-12.

sulygino tą vietą taip, kad negalima buvo pažint kur guli 1863 m. sukilimo lenkų didvyrio palaikai." Prof. Mienickis baigia: "tą nepaprastą pasakojimą papasakojo velionis Dr. Wikszeryski, kuris kaip 8 ar 12 metų vaikas savo akimis stebėjo šį faktą."[591]

1863 m. birželio 22 d. įvyko, Przyborowskio žodžiais, "tragiškas ir daugeliu atžvilgiu supurtantis Lydos apylinkių dvarininko Julijono Lešniewskio pakorimas už tai, kad jis savo valstiečiams paskaitė laikinosios Vyriausybės manifestą apie žemės suteikimą valstiečiams, pareikšdamas, kad jiems nebereikia eiti lažų ir činšus mokėti."[592]

Tuo tarpu ginkluotoji kova nesiliovė. Porai dienų praslinkus po nelaimingų kautynių prie Medeikių, Paprūsėje besisukinėję — laukdami iš Anglijos ateisiančio desanto ir ginklų — susijungę Dluskio ir Bronislauskio daliniai 1863 m. gegužės 11 d. prie Stemplių (Švėkšnos v.) miške buvo užpulti rusų pėstininkų 3 kuopų ir 100 pasienio pulko raitelių. Per susišaudymą žuvo vienas karininkas, studentas Leonas Daraškevičius — gimęs apie 1840 m. Nemaniūnų kaime (Šeduvos v., Panevėžio a.), sukilėlio Jono (1830-1877 Paryžiuje) brolis. Maskvoje lietuvių studentų draugijos ruošiamai lietuviškų skaitymų knygai paruošęs straipsnius Geografija, Apie gaspadorystę ir Ką tėvas mano tėvui pasakojo, iš kurių tik vieną J. Koncevičius 1900 m. paskelbė Tilžės žurnale Mitteilungen der lit. litter. Gesellschaft (Dorniaus nusidawimai, kap mona tėtušių tėtušiai pasakoje).[593]

Kitą dieną rusai susilaukė dar penkių kuopų paspirties ir atnaujino puolimą. Du kartu sukilėliai, pasislėpę už medžių ir leidę rusams priartėti per 20-50 žingsnių, smarkia ugnimi padarė priešui stambių nuostolių. Visą dieną apie 150 sukilėlių rinktinė atlaikė 8 kuopų ir raitelių puolimą. Pagaliau rusai pasitraukė. Sukilėliai, nenorėję parodyti savo persilpnų jėgų, priešo nepersekiojo. Likimo buvo lemta, kad tą pačią dieną kaip ir Žemaitijos vakaruose, gegužės 12 d. įvyko kautynės ir Dzūkijos rytuose — plk. Alchazavo leibgvardijos vora prie Katros upės puolė Boleslovo Narbuto, Liudviko brolio, organizuojamą rinktinę. Rezultatai buvo neaiškūs.

Gegužės 14 d. Gedgaudo rinktinė — apie 250 pėstininkų ir 30 raitelių — buvo rusų užpulta ties Baisogala (Kėdainių a.) ir sumušta. Netekę šaudmenų atsargų ir gurguolės, likusieji sukilėliai drauge su vadu prisidėjo prie kun. Mackevičiaus ir Liaskausko rinktinių Krakių miškuose. Kasparo Maleckio rinktinė, Sierakausko palikta Ukmergės paviete, gegužės 16 ties Minčės dvaru prie Tauragnų vakare susitiko su plk. Poltorackio vora — pustrečios grenadierių kuopos ir Uralo kazokų gvardijos puseskadroniu. Staigus sukilėlių puolimas privertė rusus trauktis. Nukauta 8 rusai ir 12 sužeista. Maleckis toliau traukė Labanoro kryptim. Gegužės 19 ties Palimšiu (Žiežmarių v.) antroji Trakų pavieto rinktinė susikovė su rusais ir buvo išblaškyta, netekusi 16 nukautų, 16 sužeistų, "daugelis paimta nelaisvėn"; rusai neteko 24 vyrų nukautų ir sužeistų. Tą pačią dieną iš Varšuvos jojęs kazokų dalinys ties Stakliškėmis susitiko su sukilėliais, bėgusiais po Palimšio kautynių, ir dar labiau juos suskaldė.

---

591 p. Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., I t., pp. 240-241.
592 **Dzieje 1863 roku,** III, 169.
593 **Lietuvių Enciklopedija,** IV, 305.

Gegužės 21 ties Labanoru (Utenos a.) Vilniaus pavieto viršininko "A1-bertaus" (Alberto Minskio) 80 vyrų būrys laimingai susijungė su Kasparo Maleckio rinktine, — mjr. Aleks. Ružancovo žodžiais, "300 žmonių, kurių tarpe buvo labai daug kaimiečių". Juos puolė plk. Poltorackio 3 pėst. kuopos ir 100 gvardijos kazokų. "Per dvi valandas kautynėse rusai nustojo labai daug žmonių, nes 25 kareiviai buvo nukauta, be to 50 — sužeista. Keli arkliai, 20 šautuvų ir šaudmenys, o taip pat buvusio prie rusų rinktinės generolo grafo Šuvalovo [Piotro Andriejevičiaus, 1827-1889, nuo 1861 m. III Otdielo viršininko, 1865-6 Pabaltijo Srities gen. gubernat., 1866-1873 žandarų šefo, 1874 m. pasiuntinio Anglijai. — KRJ] vežimas atiteko sukilėliams. Jie nustojo mažiau žmonių: nukauta 10, sužeista 5, paimta į nelaisvę 8."[594]

Kaip jau aukščiau minėjome (pp. 264-265), Muravjovas 1864 VI 18/30 įsakyme kariuomenei Nr. 197 suminėjo 66 punktus, kur sukilėliai buvo 1863 m. sumušti. Pirmuosius 12 susirėmimų jau įvardijome. Dabar meskime žvilgsnį į kitus "laimėjimus", prieš tikrindami sukilėlių veiksmų eigą.

(13) Kovo 26 (bal. 7) paplk. Karnov sumušė Andriuškevičiaus dalinį prie Povilaičių (Pavelojcie) palivarko, Augustavo gb. — *(lJį)* Kovo 30 (bal. 11) kpt. Timofiejevas sumušė Narbuto dalinį prie Dubyčių. — *(15)* Bal. 4/16 sumuštas dalinys Žiežmarių girioj. — *(16)* Bal. 8/20 sumuštas Narbuto dalinys prie Dumblių ežero. — *(17)* Bal. 8/20 išvaikyta maištininkų minia prie Jastrzebnos (Augustavo gb.) — *(18)* Bal. 9/21 sumuštas Mackevičiaus telkinys Raguvos giriose. — *(19)* Bal. 15/27 susitvarkyta su Jablonauskio daliniu prie Šankvicų (?) palivarko, Kauno g. — *(29)* Bal. 17/29 sumuštas dalinys ties Pilatovščizna arti Baltstogės. — *(21)* Bal. 18/30 Mackevičiaus gauja sumušta prie Kivancų (Kivonių?), Vilniaus gb. — *(22)* Bal. 21 (geg. 3) gen. mjr. Beklemišev sumušė Lotkovskio gaują prie Gornovo, besiveržiančią iš Lenkijos Karalystės į Baltvyžių girią. — *(23)* Bal. 22 (geg. 4) plk. Timofiejev sunaikino Narbuto gaują prie Pelesos (Poliasy) ežero. — *(2Ą)* Gen. mjr. Ganieckij 1-sis sutriuškino sujungtus Sierakausko ir Kolyškos dalinius bal. 25 (geg. 7) prie Medeikių, bal. 26 (geg. 8) prie Gaveniškių ir Gudiškių, o bal. 27 (geg. 9) prie šnuriškių. — *(25)* Bal. 29 (geg. 11) susidorota su Stanevičiaus gauja prie Štelios (?) ežero, Kauno gb. — *(26)* Geg. 2/14 kautynės prie Michalinų karčiamos su Traugutto gauja (Vilniaus gb.). — *(27)* Geg. 3/15 sumušta Traugutto gauja prie tos pačios karčiamos. — *(28) Geg.* 6/18 kautynės Ordyžino miške, Gardino gb. — *(29)* Geg. 7/19 gen.-mjr. Vedemeir sumušė Liubičiaus gaują prie Straveninkų (Vilniaus gb.). — *(30)* Geg. 9/21 gen.-mjr. Šuvalovas sumušė gaują prie Labanoro, Vilniaus gb. — *(31)* Geg. 9/21 sumušta Stankevičiaus gauja prie Tryškių, Kauno gb. — *(32)* Geg. 9/21 sumušta Svitožeckio gauja prie Jurovičių mt., Minsko gb. — *(33)* Geg. 11/23 pplk. Manockij sumušė Kaminskio gaują Balbieriškio girioj, Augustavo gb. — *(3Ą)* Geg. 13/25 gen.-mjr, Egger sumušė Traugutto gaujas Bielinų miške, Gardino gb. — *(35)* Geg. 16/28 plk. Gall sumušė gaujas Staikovo girioj, Vileikos ir Borisovo pavietų pasienyje. — *(36)* Geg. 19/31 kautynės prie Maženių, Raguvos giroje. — *(37)* Geg. 19/31 kautynės prie Rudnikų, Vilniaus gb. — *(38)* Geg. 21 (birž. 2) sumušta Duchińskio šaika prie Pogorielo, Gardino gb. — *(39)* Geg. 23 (birž. 4) sumušta

[594] Mjr. A. Ružancovas, "Kautynės prieš 75 metus", **Trimitas,** Nr. 24(913), 1938 m. birželio 15 d., p. 585.

Albertaus gauja prie Grušų palivarko, Vilniaus gb. — *40)* Geg. 23 / birž. 4 plk. Bulgarinas susikovė su stambesne gauja prie Milovidų, Gardino gb. — *(41)* Geg. 25/birž. 6 plk. Narbut sumušė Mickevičaus gaują Tytuvėnų miškuose, Kauno gb. — *(42)* Geg. 26 / birž. 7 išvaikyta gauja balose už Sieradovo, Gardino gb. — *(43)* Birž. 1/13 sumušta Vlodko gauja prie Juozo ežero, Gardino gb. — *(44)* Birž. 4/16 sumušta Duchińskio gauja prie Lyskovo, Gardino gb. — *(45)* Birž. 9/21 išvaikyti Duchinskio likučiai prie Žarkovščiznos. — *(4d)* Birž. 9/21 sumuštos Visloucho ir Brandto gaujos prie Stančiškės pv., Kauno gb.— *(47)* Birž. 10/22 plk. Danilovas susikovė su Jablonauskio ir Mickevičiaus gaujomis prie Papilio, Kauno gb. — *(48)* Birž. 11/23 sumušti Traugutto gaujos likučiai prie Smolinos mt., Gardino gb. — *(49)* Birž. 12/24 plk. Čertov sumušė Jezierskio ir Miskevičiaus gaujas prie Mantvilų, Kauno gb. — *(50)* Birž. 12/24 ties Giedraičių palivarku, Vilniaus gb., sumušta Albertaus gauja. — *(51)* Birž. 13/25 pplk. Zykov išvaikė gaujas Ihumeno paviete prie Login mt., Minsko gb. —- *(52)* Birž. 14/26 prie Varnių sumušta Bagdonavičiaus gauja. — *(53)* Birž. 18/30 prie Pažvėrio km., Kauno gb. sumušta Jablonauskio gauja. — *54)* Birž. 29 / liep. 11 sumuštos Visloucho ir Liubičiaus gaujos Kleriškių miške, Vilniaus gb. — *(55)* Birž. 30/liep. 12 sumušta gauja prie Laukuvos. — *(56)* Liep. 9/21 kpt. Graff sumušė gaują prie Višakio Rūdos, Augustavo gb. — *(57)* Liep. 21/rgp. 2 sumušta raitelių gauja Lapnikų girioj, Gardino gb. — *(58)* Liep. 23/rgp. 4 kautynės su Vrublevskio gauja prie Pychlų palivarko, Gardino gb. — *59)* Rgp. 9/21 kpt. Kartašev prie Valkinykų sumušė Glebo, Sendiko, Liubičiaus ir Ostrogos gaujas. — *(60)* Rgp. 10 ir 12 (22 ir 24) gen.-mjr. Bariatynskij sumušė maištininkų gaujas prie Simno ir Slavintų palivarko, Augustavo gb. — *(61)* Rūgs. 7/19 prie Piontkovo sumušti Vrublevskio gaujos likučiai, veržęsi i Lenkijos Karalystę. — *(62)* Rugs. 25/spal. 7 gen.-lt. Ganieckis 2sis sumušė kun. Mackevičiaus gaujos likučius prie Žoliškių vk. (Žołyžki), Kauno gb. — *(63)* Rugs. 29 / spal. 11 prie Seirijų, Augustavo gb., sumušti Ostrogos gaujos likučiai. — *(64)* Spal. 7/19 prie Daniliškio palivarko galutinai sutriuškinta kun. Mackevičiaus gauja. — *(65)* Spal. 25 / lapk. 6 maištininkai sumušti prie Omulevo upės, Augustavo gb. — *(66)* Spal. / lapk. 12 plk. Karnov sunaikino Liudkevičiaus raitą dalinį prie Daršiškių, Kauno gb.[595]

Muravjovas įvardijo tiktai ginkluotus susirėmimus su sukilėliais, apie kuriuos buvo Vilniun pranešta — vis apie "pergales". Tų susirėmimų buvo, žinoma, žymiai daugiau ir eile atvejų rusai buvo sumušti: palyginkime, pav., mjr. Ružancovo duomenis apie geg. 21 kautynes prie Labanoro (mūsų p. 431) su Muravojovo "punktu" Nr. 30 apie geg. 9/21 Šuvalovo "pergalę" prie Labanoro, kai Šuvalovas ir savo karietos neteko.

Muravjovo "pergalių" 34 punktai įvyko dar prieš jo atvykimą, taigi tik 32 "punktai" įvyko po jo atvykimo. Sukilėliai niekur Lietuvoje nebuvo užvaldę jokios teritorijos. Tačiau Muravjovas dėjosi buvęs Rusijos išgelbėtojas ir padėtį piešė tamsiausiomis spalvomis. Tarybinis istorikas Bičkauskas-Gentvila kitokiais, kompartijos jam pavestais sumetimais — pavaizduoti prasimanytą "klasių kovą" ir grynai "valstiečių sukilimą", sąmoningai nekritiškai priima Muravjovo nepagrįstus teiginius. Jis cituoja Muravjovo 1863 V 17 (t.y.

[595] Vysk. Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., I t., pp. 164-168, iš Cylovo **Sbornik rasporiaženij...,** 306-311.

29) laišką iš Vilniaus, vos kelioms dienoms praslinkus po jo atvykimo rašytą valstybinių turtų ministeriui Zielionojui: "Vilniaus ir Kauno gubernijose nėra jokios valdžios; visur maištininkų gaujos., čia jau įprasta į viską žiūrėti abejingai ir tenkintis tik miestų ir kai kurių stanų išlaikymu savo rankose." Jis cituoja ir birželio 12/24 Muravjovo laišką: "Šiuo metu mano sunkiausias uždavinys *yra užkariauti ir sutvarkyti* Kauno guberniją. Aš pasiunčiau ten generolą Engelgardtą su kariuomene... Šią guberniją jau keturis mėnesius yra užtvindžiusios maištininkų gaujos, kurios ten įsikūrė tarsi savo namuose, ir niekas jiems netrukdo. Tikiuosi juos sutramdysiąs: kariuomenė jau pasiųsta ir šiomis dienomis pradės veikti. Šias gaujas sunaikinus Ukmergės ir Panevėžio apskričių šiauriniuose rajonuose, galima bus pradėti atstatyti šiose apskrityse tvarką, o taip pat karinę ir civilinę administraciją."[596] Tad patikrinkime archyvų duomenis.

LX. SUKILĖLIŲ VEIKSMAI KAUNO GUBERNIJOJE 1863 M.

Mjr. Vyt. Steponaitis iš užsilikusių Kaune archyvų surinko duomenis apie sukilėlių veiksmus Kauno gubernijoje, pagal rusų pareigūnų pranešimus iš vietų — rusų administracija visur tebeveikė. Paimsime jo paskelbtus duomenis pagal pavietus. Jo datos — senuoju stiliumi.

1

UKMERGĖS PAVIETAS

Bal. mėn. naktį į 30 d. sukilėliai pasiėmė su savim Vadaktų tūkstantininką Buivydą, kurio vėliau niekur nerasta.

Geg. mėn. naktį į 2 d. Pagiriuose buvo raiti sukilėliai, kurie sunaikino visas bylas valsčiaus valdyboje, o knygose įrašė lenkų sukilimo manifestą.

Geg. 10 d. sukilėliai išdalino javus iš Balninkų javų sandėlio. Naktį buvo valsčiaus valdyboje; kasoje rasta koks 10 kap., kurias paliko.

Geg. 13 d. Pamūšio kaime sunaikino valsčiaus valdybos bylas. Dvaruose paimta įvairių daiktų. — Geg. 13 sukilėliai atvyko į Traškūnus, paėmė su savim tūkstantininką bajorą Antaną Lisauską ir valstiečius Kasperą Mineiką ir Jokūbą Byrą. Vėliau Byra rastas girioje pakartas. — Tos dienos naktį sukilėliai buvo Utenoje, kur pabudino pristavą Stulginską, įsakė jam parodyti rusų dalių sandėlius ir pakvietę žydus paėmė sau 20 vežimų pašaro, o likusį įsakė išdalinti vietos gyventojams. Pas pristavą sudegino visus popierius.

Geg. 14 d. 10 sukilėlių užpuolė 2-ro stano pristavą, kuris vežė raštą būrio viršininkui Anykščiuose. Konduktorius Bruseckas užprotestavo, tai gavo mušti. [596]

---

[596] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 251-252.

Geg. 15 sukilėliai vėl buvo Utenoje. Iš pristavo reikalavo pistolietų ir šautuvų, sudegino dar likusias pas jį bylas. Iš rusų kariuomenės dalių sandėlių paėmė dar anuo kartu neišvežtą pašarą. Po to pakirto 6 telegrafo stulpus.

Geg. 19 pakeliui į Anykščius sukilėliai paleido vežtus suimtuosius.

Geg. 22 sukilėliai buvo Pilekalnio kaime, išlupo kailį valstiečio Andriaus Dovydavičiaus žmonai už skundą ir pasišalino. Siesikuose sunaikino valsčiaus valdybos knygas ir antspaudą.

Geg. 26 iš Traškūnų valsčiaus valdybos paėmė 97 rubl. pinigais.

Geg. 27 sukilėliai vėl atsilankė Traškūnuose, sunaikino dar likusias bylas ir paėmė 151 rublį surinktų mokesnių.

Geg. 29 sukilėliai paėmė pašaro ir maisto iš dvarponio Juozapo Juškevičiaus Užuraisčių palivarko. Naktį atsilankė Raguvos dvare pas dvarininką Komarą, paėmė 3 arklius, vežimą, 3 jaučius, bačkutę vyno, pašaro ir maisto.

Birž. 1 Kurklių kelyje sukilėliai susitiko su kazokais. 4 kazokai paimti į nelaisvę, iš jų vienas sužeistas. Birž. 5 d. sukilėliai tuos kazokus paleido iš Utenos. Jie pasakojo, kad sukilėlių yra apie 70 žmonių, daugumoj dvarininkai ir valdininkai. Juos dažnai aplanko įvairūs dvarininkai ir ponios. — Tą pačią dieną sukilėliai paėmė įvairių daiktų iš Jakubavo ir Radzišaukos dvarų.

Birž. 26 d. sukilėliai sunaikino bylas Milašūnų vals. valdyboje.

Birž. 26 d. 12 sukilėlių ėmė maistą iš Vadančių kaimo.

Liepos mėn. naktį į 3 d. gauta žinia, kad Skauradžiuose nakvojo kun. Mackevičiaus būrys. Į ten pasiųsta visos jėgos. Tą pačią naktį 300 sukilėlių užpuolė Šėtos miestelį, sunaikino valstybinių įstaigų bylas, sudaužė baldus, langus, duris ir išvyko Panevėžio link.

Liepos 5 iš Paletkų javų sandėlio paimta 100 vežimų javų. Pagiriuose rusų kariuomenei buvo parengta 23 vežimai maisto. Atvykę sukilėliai tą maistą išsivežė.

Liep. 13 d. 200 sukilėlių užpuolė Subačių, išvaikė sargybą ir išeidami pasiėmė žydą Šarafinavičių. Ant rytojaus Subačiuje buvo 30 ginkluotų rusų kaimiečių, kurie paėmė 6 arklius, išsivedė Joną Gabrėną ir nukovė jo brolį Konstantiną Gabrėną.

Liep. 17 į Juzinavos dvarą atvyko 7 ar 8 sukilėliai, kurie reikalavo iš savininkės 100 rublių. Negavę pinigų sulaužė baldus.

Liep. 20 Kovarsko miestelyje sukilėliai sumušė nagaikomis sargybinius. — Liep. 25 d. 50 sukilėlių atvyko į Malakavos kaimą, priklausantį dvarininkui Daugėlai. Tame kaime Jefimovas pirko iš varžytinių daiktus, parduotus dvarininko Končiaus. Jį patį sumušė, o pirktus daiktus sulaužė.

Liep. 26 Končiaus būrys užpuolė Manteikių palivarką ir jį padegė.

Liep. 27 Pagiriuose sukilėliai išvaikė sargybą ir sumušė kunigą Petrošių.

Rugp. 12 sukilėliai apšaudė rusus 8-se varstuose nuo Raguvos. Nukautas 1 kareivis, sužeisti 3 kareiviai ir vežėjas. (Ukmergės ispravniko raportai Nnr. 595 ir 1491; Kauno gubernijos virš-ko raštas be Nr.; — Ukmergės polic. valdybos raportas nr. 4834; Kauno rūmų valstyb. turtų valdytojo raštai nnr. 277, 281, 282.)

1863 X 7 stano pristavas su 24 kareiviais vyko iš Svėdasų į Indrioniškį. Pakeliui jie pateko ant 200 sukilėlių, kurie kareivius apšaudė. Rusų buvo ma-

žai, todėl jie pasitraukė, o apie sukilėlius pranešė į Anykščius. Iš ten pasiųsti kareiviai pakeliui suėmė vieną atsilikusį sukilėlį.

Spal. 9 Debeikių rinktinės vadas praporščikas Robkovskis ties Vazgelių kaimu dvarininko Pitkevičiaus girioje susitiko su vado Savos būriu, kuriame buvo arti 300 sukilėlių. Paimta 6 belaisviai, kurių du mirė, ir įvairaus karo turto. — 1mo stano pristavas atsiuntė 8 dalgius, kuriuos į žemę užkasė girininkas Ustinavičius, įsakius sukilėlių vadui Sovrimavičiui. — Valstietis Jokūbas Timanonis rado girioje sulūžusį šautuvą.

Spalių 14 d. į 5-tą staną atvyko dvarininkas Piška ir pranešė, kad į karčiamą jo dvaro Pienėnų žemėje, atvyko vienas ginkluotas pėsčias sukilėlis ir reikalavo duoti tris kvortas degtinės. Degtinės jam nedavė ir jis nuėjo į girią. Tenai buvo pasiųstas praporščikas Ganas su kareiviais. Jisai užtiko nedidelio sukilėlių būrio pėdsakus. Besivydamas sužinojo, kad tuos sukilėlius persekioja praporščikas Kochanovskis, taigi jisai pasuko ant Traupiu, manydamas perkirsti jiems kelią. Bet tada pametė pėdsakus ir turėjo grįžti į Anykščius.

Raguvos būrio viršininkas štabs-kpt. Djakonovas, pereidamas grandimi per Raguvos girią, užtiko sužeistą sukilėlį Praną Juozapavičių, kurį persiuntė į Ukmergę.

Suimti šie žmonės: trys broliai Kevličai, Avikanauskas ir Lavandauskas ir dvarininkė Umiastauskienė, kurią kaip pritariančią sukilimui, parodė vienas grįžęs iš sukilėlių dvarininkas Adomas Koliška už pritarimą sukilėliams; Subačiaus staršina .. .eskis, nes jisai išdavinėjo liudimus grįžusiems iš sukilimo ir niekam apie tai nepranešinėdavo; valstietis Antanas Seibutis, pas kurį rastas šautuvas, nors jis sakosi apie tą šautuvą nieko nežinojęs; bajoras Antanas Stakauskas įtariamas, kad pristatinėjo sukilėliams batus ir duoną; Pagirių valsč, valdybos buvęs raštininkas Adomas Končius, pas kurį knygose rastas lenkų rundo atsišaukimas; Panevėžio gimnazijos gimnazistas Jonas Goformanas, kuris kovo mėn. išvyko iš gimnazijos. Paimti į belaisvę sukilėliai bajoras Maleckis ir valstiečiai Povilas Grigaliūnas, Jonas Vanagas, Antanas Karvelis ir Jonas Bernatavičius.

Patirta, kad ne visose bažnyčiose perskaitytas vyskupo Valančiaus atsišaukimas, kuriuo jisai persergsti žmones nuo dalyvavimo sukilime. Veprių kun. Sakalauskas suimtas, nes kada jam pasiūlė perskaityti Valančiaus atsišaukimą, tai jisai atsisakė, nurodydamas, kad turi sakyti pamokslą lenkų kalba.

Iš sukilimo savo noru sugrįžo dvarininkai Mykolas Stankevičius ir Konst. Novickis, ir valstiečiai Matas Paulauskas ir Silvestras Grybauskas.

Anykščių klebonas pranešė, kad spalių 6 d. savo noru pasišalino kunigas Jonas Radavičius. Jisai paliko laišką, kuriame nurodo, kad išvyko į Varnius prašyti liudymo, jogei yra ne sukilėlis Radavičius.

Suimtas Avigonių kaimo valst., kursai naktį į spalių 10 d. vežė sukilėliams šieną.

Suimtas Užpalių valstietis Rafailas Leika, kuris ėjo pas sukilėlius ir Svėdasuose prikalbinėjo eiti kartu su juomi ir kitus žmones, nurodinėdamas, kad kiekvienam esančiam pas sukilėlius prancūzai duoda per dieną po 1 rublį sidabru ir paskui duos valdyti žemės.

(Ukmergės karo viršininko raportas 516 Nr.)

Spalių 9 Jelenckio miške rusai susitiko su 200 sukilėlių, kurie atsišaudydami pasislėpė girioje. Girioje rasta du nukauti sukilėliai. (Ukm. ispravniko raportas 3454 nr.)

Spalių mėn. kazokų joja iš Indrioniškio ties Koliškos dvaru susitiko su 200 sukilėlių. Vienas kazokas sužeistas. Sukilėliai pasislėpė girioje. (Ukmergės pavieto ispravniko raportas 3452 nr.)

Spalių 16 praporščikas Charsevičius buvo pasiųstas apžiūrėti Raguvos girią. Ties Ustrinės dvaru jisai susitiko sukilėlių būrį, kurį vijosi 15 varstų, bet nepavijo. Paimta du arkliai, vienas patrontašas, kardas ir forma kulipkoms lieti. Suimtas dvarą nuomojantis Ustinavičius, nes iš jo dvaro sukilėliai ėmė šiaudus; už tą patį suimtas ir girininkas Pranas Blynas. (Ukmergės karo virš- ko raportas 603 Nr.)

Spalių 20 naktį 200 sukilėlių būrys išskyrė iš savo tarpo 10 žmonių, kurie atėmė iš valstiečio Juozo Milašiūno 150 rublių ir iš jo darbininko 28 rb. Be to paėmė visą judomą turtą, patį Milašiūną sumušė, ir pasislėpė girioje. Iš Šimonių pasiųstas rusų būrys sukilėlių nerado. (Ukmergės ispravniko raportas 3455 Nr.)

Spalių 21 į Biržuliu kaimą atvyko 5 sukilėliai, kurie visą naktį buvo vestuvėse. Juos gerai pavalgydino ir iš ryto jie išėjo. Prašoma sutikimo ant kaimo uždėti piniginę pabaudą, seniūnas Kuolaitis suimtas. (1-mo stano pristavo iš Šėtos miestelio raportas 145 Nr.)

Spalių 22 sukilėlių 300 žmonių būrys buvo Povorių karčiamoj prie dvarininko Venclavavičiaus girios. Iš Klemenso Petrukevičiaus jie atėmė visą maistą ir pasislėpė girioje. Sukilėliai buvo jieškomi, bet nerasti. (Ukmergės pavieto ispravniko raportas 3453 Nr.)

Naktį į spalių 29 d., 40 ginkluotų sukilėlių užpuolė kareivinę 11-me varste nuo Utenos į Ukmergę, sulaužė langus, duris, pakirto tris telegrafo stulpus ir pasišalino. (Ukm. karo v-ko raportas 764 Nr.)

Spalių 29 naktį apie 300 sukilėlių užpuolė Punėnų kaimą Kupiškio valsčiuje, išvaikė kaimo sargybą ir pasiėmę maisto pasišalino. (Ukmergės karo v-ko raportas 766 Nr.)

Naktį į spalių 30 d. į Užpalius atvyko arti 80 sukilėlių, kurie sumušė karčiamos savininką žydą Valavičių, atėmė iš jo 73 rubl., išvaikė kaimo sargybą, paėmė jų milines ir nuvyko ant Dusetų miestelio. Į antrą po to naktį taip pat atsilankė sukilėliai, kurie sudaužė valsčiaus valdybą, sunaikino visas knygas ir raštus, sumušė keletą žydų ir nuvyko ant Dusetų. — Netoli nuo Užpalių 20 sukilėlių atvyko pas Jefimą Petrakovą ir kieme pasmaugė jo tėvą Vosylių, (Ukm. ispravn. rap. 3641 Nr.)

Spalių 31 į Gelagomų kaimą Balnikų valsč. atvyko iš Vilniaus gub. apie 50 raitų sukilėlių, kurie kaime nieko nepadarė, tik buvo suėmę tuo laiku į kaimą atvykusį Balnikų seniūną, kurį paleido, kada išvyko atgal. (3-čio stano pristavo raportas 221 Nr.)

Naktį į lapkričio 1, sukilėliai prisiartino prie Debeikių klebono namų ir apšaudė rusų sargybas. Sukilėliai buvo vytasi, bet niekur jų nerasta. (Debeikių būrio v-ko raportas 491 Nr.)[597]

[597] **Karo Archyvas,** 1925 m., II t., 67-70.

2

UŽPUOLIMAS MEDINĖS KAREIVINĖS TARP UTENOS IR LIAUŽUDIŠKIU

1863 m. spalių mėn. 28 d. raitieji sukilėliai užpuolė medinę kareivinę tarp Utenos ir Liaužudiškių, esančią 51 varste nuo Ukmergės paplentėje. Tuo metu kareivinėje buvo du rusų kareivai, bet jiems sukilėliai nieko blogo nedarė. Jie tik iškapojo duris, visus langus, nukirto tris telegrafo stulpus ir vieną varsto, padarė kareivinėje kratą ir pasišalino.

Apie tą įvykį Muravjovas sužinojo iš kelių valdybos, todėl kreipėsi į gen. leit. Ganeckį, prašydamas nurodyti, kodėl apie tą įvykį jam nieko nebuvo pranešta. ... sukilėlių persekiojimui neva buvo pasiųsti trys būriai, kurie tačiau nieko nerado.

Tada buvo pradėtas tardymas. Buvo apklausinėti Užgirių kaimo gyventojai, kurie parodė, kad apie tą įvykį jie sužinojo iš Antalgių kaimo gyventojų, ir tai tik lapkričio mėn. naktį į 13 d. Užgirių kaimo gyventojai parodė, kad jie nieko nežino, tą laiką visi buvo namie, o jei kas galėjo padaryti, tai apylinkinių kaimų valstiečiai. Šventadieniais atvykdami į bažnyčią Leliūnų miestelyje, tie valstiečiai visada uigdavo Užgirių gyventojus, kad jie nesusijungia ir netiki tuo, kad čia bus lenkų valdžia. ...

Ukmergės pavieto kar. viršininkas komandiravo ispravniką sužinoti kurstusių žmonių pavardes, bet kas susekta, iš bylos nematyti. Be to, pasitenkinęs tojo vieno kaimo vėlybu parodymu viršininkas manė, kad apylinkinių kaimų pritarimas sukilėliams yra visiškai įrodytas ir siūlė paskirti tiems kaimams piniginę baudą. Iš bylos nematyti ar bauda buvo uždėta... (Kauno gubernat. atskiros kanceliar. byla 1561 Nr. 1863 m.)[598]

3

RASEINIŲ PAVIETAS

Gegužės mėn. 12 d. Šidlavoje 30 sukilėlių paėmė vienam kunigui bažnytinius rūbus ir žemaičių kalba perskaitė manifestą. Tytuvėnų dvare 15 raitų sukilėlių paėmė 3 arklius ir 20 svarų kumpio. Bogušiškių vienkiemyje pas girininką Liutkevičių sukilėliai paėmė įvarių daiktų ir norėjo sunaikinti raštinę, bet prašant paliko.

Geg. 15 Gudelių dvare sukilėliai paėmė maisto produktų.

Geg. 16 Šikštaičiuose sukilėliai sunaikino visas valsčiaus valdybos bylas. Pas ūkininkus išreikalavo po 1 rublį, o iš seniūno Bakučio atėmė šautuvą.

Geg. 17 Skirsnemunio valsč. valdyboj sunaikino bylas ir paėmė iš kasos pinigus. Pužiškų sodyboje paėmė įvairių daiktų.

Geg. 19 d. 30 raitų sukilėlių atsilankė Šilalėje. Užpuolė stano pristavo butą, bet jo nebuvo namie. Užėjo pas vietos kleboną kunigą Čichanauską ir įsakė jam išeiti su iškilme pasitikti kun. Mackevičiaus būrį. Miestelyje sukilėliai išbuvo 15 val. Paėmė šiek tiek maisto. Gyventojams įsakė paimti visus

[598] **Karo Archyvas,** 1925 m., II t., 70.

grūdus iš sandėlio, nes jei nepaims, tai sandėlį visvieną sudegins. Žydus surinko sinagogoje ir liepė niekam nemokėti mokesnių, o jei kas mokesnius rinks, tai tą grąsino nužudyti.

Tą pačią dieną Kražiuose sukilėliai sunaikino bylas stano raštinėje. Bažnyčioje atlaikė iškilmingas pamaldas.

Geg. 21 Girkalnyje suėmė penkšimtininką Kondratavičių, bet jam pavyko pabėgti.

Geg. 22 Šidlavoje suėmė penkšimtininką Žukauską, nusivedė į savo stovyklą ir smarkiai sumušę, paleido. (Kauno gb. 2 skyriaus kariuomenės vado raštas.)[599]

4

TELŠIŲ PAVIETAS

Geg. 11 sukilėliai buvo Lydavėnuose, kur valsčiaus valdyboje sunaikino knygas ir bylas. Iš kasos paėmė 150 rublių.

Tą pačią dieną Varniuose iš kunigų invalidų kasos sukilėliai paėmė 350 rublių, iš valsčiaus valdybos 45 rb., 4 pasportams blankus ir sunaikino visas bylas. Stano pristavo Cechanavičiaus bute paėmė šautuvus ir kitų daiktų už 112 rublių 50 kap. Pas pristavą tarnaujančiam 11 metų vaikui išmušė kailį. (Kauno gb. 2-ro skyriaus kariuomenės vado raštas iš 1863 m.)[600]

5

PANEVĖŽIO PAVIETAS

Matyti balandžio mėn. pabaigoje sukilėliai užpuolė Naujamiesčio ir Salamiesčio valsčių valdybas. Sunaikinta visos bylos ir popieriai. Iš mokesnių rinkėjų atimti surinkti pinigai: iš Naujamiesčio 1200 rublių, surinkti iš dvarininko Karpio laisvų žmonių, iš Salamiesčio 200 rb., surinktų iš savininkų. Naujamiestyje labai sumušė Gerdzejevskį, norėjo jį pakarti, bet šeimynai prašant jį paleido. Taip pat grąsino nužudyti evangelikų bažnyčios lektorių Cesarskį, bet galop tik nupjovė skvernus jo ilgų rūbų, o visus kitus rūbus sudegino aikštėje. Iš Vabalninku miestelio jie paėmė lengvo pasielgimo moterį Barborą Astrauskaitę, nežinia kur išsivedė ir, kiek girdėti, pakorė.

Gegužės 5 ir 6 didelės sukilėlių partijos, net iki 1000 žmonių vienu laiku slinko į Kauno pavietą per Krekenavą ir netoli jo. Daugiausia ėjo iš Raguvos girių. Geg. 5 vėlai vakare per Krekenavą perėjo ir sukilėlių gurguolė, kurią saugojo raiti ir pėsti sukilėliai. (Panevėžio ispravniko raportas 291 N. 1863 m.)

Birželio 6 Žedeikiuose ir švobiškiuose iš sandėlių sukilėliai išdalino visus javus. — (Kauno gb. valst. turtų valdyt, raštas 298 Nr.) [598] [598]

---

[598] **Karo Archyvas,** 1925 m., II t., 70-71

[600]. **Ibid.,** 71. Plačiau — **Vosstanije...,** 225 8.

Birželio 9 į Akmenę atvyko sukilėliai, kurie suplėšė valdyboje kybančius portretus, nuo stalo nuėmė medžiagą ir pareikalavo, kad gyventojai duotų maisto. (Kauno gb. valst. turtų valdyt, raštas 307 Nr.)

Birž. 15 Alsėdžiuose raštinėje sunaikinti visi popieriai ir bylos. (Valst. turtų valdybos raštas 7575 N.). — Birž. 15 sukilėliai sudegino visas bylas Kriničino valsč. valdyboje. (V. turtų valdyt, rašt. 298 N.)

Birž. 17 į Žedeikius atsilankė sukilėliai, kurie pakorė Žedeikių valsčiaus seniūną už tai, kad jisai pranešė rusams apie javų išdalinimą iš sandėlio. (Kauno gb. valst. turtų valdyt, raštas 307 N.)

Birž. 20 į Linkuvą atvyko arti 500 sukilėlių, kurie atidarė ten esantį javų sandėlį ir javus išdavinėjo susirinkusiems žmonėms. Po to sukilėliai nuėjo pakeliui ant Pašvitinio. (Panevėžio ispravniko raportas 370 N.)

Birž. 23 sukilėliai buvo viename Eiriogalos valsčiaus kaime. Tenai išvaikė sargybinius ir kada tojo kaimo gyventojas Bernardas Žikas pradėjo išmetinėti ir grasinti rusų kariuomene, tai sukilėliai jį pakorė. (Kauno gb. valst. turtų valdytojo raštas 298 N.)

Liepos mėn. Stumbriuose buvo apie 60 sukilėlių, kurie raštinėje sunaikino bylas, nežinia kur nusivedė su savim seniūną. Sodališkių kaime pas Petrulį atėmė 6 rb., o Prūselių kaime pas Pakaušį — 12 rb. (Panevėžio ispravniko raportas 308 N.) — Liepos 1 d. sukilėliai išplėšė Stumbriškių valsčiaus valdybą. (Kauno gb. valst. turtų valdybos raštas 8732 N. — Veikiausiai tas pats "Stumbrių" valsč. valdybos puolimas. — KR J)

Liepos 5 Pašokių girioje sukilėliai sulaikė iš Smilgių pasiuntinį su raštais, jam išlupo kailį ir paleido, nurodydami, kad ateityje tuo neužsiimtų. Raštus pasiliko sau. (Panevėžio ispravniko raportas 392 N.) — Liep. 5 Pumpėnuose sukilėliai išvaikė valsčiaus sargybą ir pasakė, kad ateityje einantieji sargybą bus baudžiami mirtimi. (Pan. ispravn. 400 N.)

Liep. 10 išplėšė Pnevų valsčiaus valdybą. (Kauno gb. valst. turtų valdybos raštas 8732 N.)

Liep. 27 rusų būrys susirėmė su sukilėliais ties Pasvaliu kaimu. Nukauta 3 sukilėliai ir 1 arklys. (Taikos tarpininko raportas 22 N.)

Rugp. 6 naktį arti 50 sukilėlių buvo Šlepčių kaime, suėmė Mykolą Miakį, kurį paskui rado girioje pakartą. Iš vietos kalvio atėmė įvairių daiktų už 43 rb. (Panevėžio ispravn. rap. 1864 N.) — Rugp. 6 iš Panevėžio girininkijos užveizdėtojo atimta arklys ir 83 rb. pinigais. (Kauno gb. valst. turtų valdybos raštas 10554 N.)

Rugp. 11 ties Pabiržiais rusai susirėmė su Dičmano būriu, kuriame buvo 45 raiti ir 60 pėsčių žmonių. Paimta 10 arklių, 1 šautuvas, 1 pike ir kitas karo turtas. (Panev. isprav. rap. 1809 N.)

Naktį į rugp. 12 arti 60 sukilėlių buvo apsilankę Švobiškių miestelyje, kur iš Tomo Grybo atėmė 10 rublių, o iš Kublickio įvairaus maisto ir pašaro už 300 rb. (Panev. ispravn. rap. 1808 N.) — Rugp. 12 Panevėžio kalėjime po patikrinimo vakare sėdintieji sukilėliai giedojo lenkų giesmę. Kai kuriems sukilėliams už tai uždėti kandalai. (Panevėžio kalėjimų viršininko rap. 132 N.)

Rugp. mėn. pabaigoje 4 rusų kolonos persekiojo sukilėlių būrį iš 2000-4000 žmonių, kurie iš Ukmergės pavieto išvyko į Panevėžio pavietą, bet sukilėlių niekur nerado. (Panevėžio karo vir-ko rap. 106 N.) — Rugp. 30 sukilė-

liai apiplėšė Krinčino valsč. valdybą. (Kauno gb valst. turtų valdybos raštas 11738 N.) — Nuo rugp. 31 iki rugsėjo 10 poručiko Špitalno Pasvalio būrys sumušė du sukilėlių būrius. Pirmame būryje buvo 60 žmonių: susirėmus užmušta 9, sužeista 4, paimta karo turtas. Antrame būryje buvo arti 100 žmonių, užmušta 14, daug sužeista. Jisai sumuštas ties Titkanų kaimu, rastas iš prancūzų kalbos verstas į lenkų kalbą karo statutas. Sukilėlius persekiojant daug padėjo Titkanų kaimo dešimtininkas Grigatonis arba Žvirblis. Taip pat gyvai dalyvavo ir dauguma vietos gyventojų. (Panev. ispravniko raportas 2311 N.)

Rugsėjo mėn. pradžioje rotmistro Laptevo būrys buvo pasiųstas į Zelenkos girią, kur gautomis žiniomis buvo susijungę Liutkevičiaus ir Mackevičiaus būriai. Tties Stumbriškiais rusai juos atakavo ir nukovė 8 sukilėlius, jų tarpe vieną karininką. Be to paėmė 7 šautuvus ir kitą karo turtą. Paimtieji belaisviai parodo, kad sukilėliai nestovi vietoje ilgiau negu 2 valandas. Visada stovi dviejomis stovyklomis. Paskui rusai vijosi sukilėlius ant Krinčino, bet nerado. Po to vėl pasuko ant Stumbriškių girių ir čia užtiko sukilėlius. Susirėmime 4 sukilėliai nukauti, kiti išbėgiojo. Rusai juos persekiojo 5 varstus blogais keliais. Toliau rusai pasiskirstė į 3 dalis. Viena dalis Vabalninkų giriose susitiko su sukilėliais ir nukovė 9 žmones; 1 paimtas į nelaisvę, taip pat karo turto. (Panev. karo komendanto raportai 239 ir 266 NN.)

Rugpiūčio mėn. naktį į 30 d. iš Pabiržės klebonijos sukilėliai paėmė 4 arklius. Rugp. 30 paėmė dar 4 arklius. Iš klebono gaspadinės paėmė 445 rb. pinigais ir įvairaus turto už 67 rb. (Pan. ispr. rap. 2316 N.)

Rugs. 4 sukilėliai paėmė 4 arklius iš Smilgių pašto ir 23 rb. pinigais. (Kauno pašto kontoros raštas 2429 N.)

Rugs. 5 sukilėliai užpuolė dvarininko Rušico dvarą Palėpius; paėmė iš tenai įvairaus turto už 120 rb. Iš dvarininko barono Radeno dvaro Gružių paimta įvairaus turto už 143 rb. (Panev. ispravn. rap. 2318 N.)

Rugsėjo m. pradžioj kpt. Šufas ties Palavėnais sutiko sukilėlius, kuriuos išvaikė. Vienas sukilėlis užmuštas, paimta įvairaus karo turto. (Panevėžio karo virš-ko rap. 364 N.)

Rugs. 6 sukilėliai buvo Paberlėnų kaime Kriničino vals., kur paėmė iš gyventojų maisto ir pašaro. Gyventojai viską davė nepasipriešinę. Kauno gubernatorius nubaudė visus gyventojus po 3 rb pabaudos. (Panevėžio ispravniko rap. 2313 N .ir Kauno gbrnt. raštas 2812 N.)

Rugs. 10 podporučikas Gorčakovas ties Juškiškių kaimu paėmė į nelaisvę vieną sukilėlį. Ties Sereikių km. rado sukilėlių stovyklą, bet sukilėliai, sužinoję apie rusų prisiartinimą pasišalino, rasta tik palikti daiktai. (Panev. ispravn. rap. 2312 N.)

Rugs. 14 vakare buvo gauta žinia, kad Daumėnų kaime yra sukilėlių. Į ten buvo pasiųsta kareivių, kurie prisiartinus prie kaimo akalicos pamatė sukilėlių sargybą. Pačiame kaime, gatvėse buvo matyta sukilėliai. Dalis kareivių perjojo per kaimą ir buvo smarkiai apšaudyta. Kaimas pulta iš dviejų pusių. Susirėmime užmušta 18 sukilėlių, 7 paimta į nelaisvę, jų skaičiuje ir vadas Dicmanas, bet jis pakeliui mirė. Paimta nemaža įvairaus turto. Jo būrys išvaikytas. (Panev. karo v-ko rap. 353 N.)

Gauta žinių, kad ties Burknėnais, netoli Panevėžio, dažnai pasirodo sukilėliai. Rugsėjo m. viduryje 21 rusų kaimiečiai buvo pasiųsti juos sekti. Kaime

jie nieko nerado, bet praėjus kokį varstą juos apšaudė, sužeistas Jevdokimas Korolkovas. (Panev. karo v-ko rap. 369 N.)

Rugsėjo mėn. naktį į 15 d. gauta žinių, kad Linkuvą užpuolė sukilėliai, kurie sumušė kai kuriuos žmones, atėmė arklius. Buvo pasiųstas su 10 kazokų ir 50 pėstininkų poručikas Vinskevičius, kuris ties Budninkais sutiko arti 400 sukilėlių. Pastarieji rusus apšaudė ir juos apsupo. Iš rusų vienas nukautas ir 4 sužeisti, iš jų du lengvai. Apsuptas Vinckevičius turėjo pasitraukti. Kitą dieną į ten pasiųstas stipresnis rusų būrys, bet, kiek matyti, sukilėlių nesutikta.

Rugs. 18 pplk. Davidovas ties Jagužinais susitiko su Mackevičiaus sukilėliais. Juos atakavo ir išvaikė, vydamas 15 varstų. Sukilėliai paliko lauke 19 nukautų, vienas paimtas į nelaisvę. — Pplk. Karpovo dalis sužinojo apie susirėmimą su Mackevičium ties Jagužinais ir jo būrio išvaikymą, pasiskirstė į 3 dalis, kurios turėjo ieškoti sukilėlių. Už Karsakškių sutikta Liutkevičiaus būrio maištininkai, su kuriais susirėmus 3 paimti į nelaisvę, iš jų 1 sužeistas. (Panev. karo v-ko rap. 418 N.)

Karo viršininkas skundžiasi gubernatoriui, kad ispravnikas suteikia gubernatoriui nevisai teisingų žinių esą Panevėžio paviete sukilėlių likę tik nedideli būriai. Karo v-kas pranešė, kad sukilėlių yra gan nemaža, būriuose būva po 400 žmonių, ir jie slepiasi Zelionkos sunkiai pereinamuose miškuose ir Krakenavos apylinkėse. Jisai davė parėdymą ispravnikui, kad tasai apie sukilėlius sužinotų pas jį ir tik tada pranešinėtų gubernatoriui. (Panev. karo v-ko raportas 478 N.)

Rugs. 26 neprivažiuojant Remygalos buvo pastebėta sukilėliai, kurių buvo mažai, tai jie ir atsitraukė. Netoli kaimo Šilagalių dvarininko Bistromo karčemoje rusus apšaudė sukilėliai, kurių buvo daugiau ir jie apėjo rusus iŠ dviejų pusių. Rusai laikėsi 3 valandas, bet paskui, kada sukilėliai gavo dar daugiau paramos, tai turėjo atsitraukti. Netoliese sutikę paspirties, rusai vėl puolė sukilėlius ir juos išvaikė. (Panev. karo virš-ko raportas 485 N.)

Spalių 2 ties Valkeikiais susiremta su sukilėliais, iš kurių vienas nukautas, paimta karo turto. (Panev. karo v-ko rap. 544 N.)

Spalių 3 sukilėliai buvo barono Radeno Kibarto dvare, kur iš tojo dvaro nuomininko Jono Gutmano atėmė įvairių daiktų už 70 rb, be to paėmė 83 rb. pinigais. — Spal. 4 sukilėliai buvo barono Budbergo Putrinės dvare, iš kurio paėmė darbininkų daiktų už 50 rb, išsivarė 2 arklius. — Spal. 5 sukilėliai buvo barono Riderio dvare, iš kur paėmė daiktų už 40 rb. ir 160 rb. pinigais.— Spal. 5 sukilėliai apiplėšė Vendzindzee kaimą. Nuostolių padarė už 154 rb. Be to norėjo pakarti to kaimo vaitą Bukauską. — Spal. m. naktį į 6 d. sukilėliai apsupo Laumakiškių dvarą ir paėmė iš ten 2 arklius ir kitų daiktų. Daiktų paėmime išdavė raštuką, po kuriuo pasirašė vyresnysis karininkas Novasovskis. — Spal. m. naktį į 7 sukilėliai apsupo Murziškių dvarą ir paėmė du arklius; raštuką jų paėmime davė tasai patsai Novasovskis. — Spal. 9 sukilėliai užpuolė Pivnikų kaimą. Iš Barausko ir Marcinkevičiaus paėmė įvairių daiktų už 60 rb, o juos abu sumušė. — Spal. m. naktį 10 sukilėliai užpuolė Salantus, sumušė seniūną Lakūną ir atėmė iš jo daiktų už 100 rb. — Spal. m. naktį į 10 d. užpuolė vokiečių piliečio nuomojamą malūną, iš kur paėmė daiktų už 100 rb. (Panevėžio ispravniko raportas 2728 N.)

Spal. 14 apie 1 val. po pietų sukilėliai sudegino Skrabutiškių dvare visuomeninį namą, kuris įkainuotas į 260 rb. (Kauno gb. valst. turtų valdybos raštas 14167 N.) — Spalių 14 poručikas Špitalnas ties Gudelių kaimu sutiko sukilėlių būrį. Paėmė į nelaisvę 6 žmones. (Panev. karo v-ko rap. 721 N.) — Spalių 14 poručikas Špitalnas gavo žinią, kad sukilėliai pasirodė ties Skrobutiškiais. Paskirstęs kareivius jisai nuvyko tenai ir ties Maneikūnais pasivijo sukilėlių dalį, kurie, pasitraukdami iš Skrabutiškių pasiskirstė į mažesnius būrius. Nukauti 3 žmonės, jų tarpe sukilėlių vadas Vaitvila. Vienas paimtas į nelaisvę. (Panev. karo v-ko rap. 725 N.)

Spalių m. viduryje rusai susitiko su sukilėliais ties Degesių kaimu. Kazokai atakavo sukilėlius kardais, vijosi juos du su puse varstų, kol sukilėliai buvo išvaikyti. Paimta 3 belaisviai. (Panev. karo v-ko rap. 466 N.)

Spalių 18 naktį sukilėliai buvo Švobiškiuose ir iš evangelikų kun. Meškausko paėmė daiktų už 100 rb. Ten pat pakorė vieną nežinomą su savim atsivestą moterį. Po to nuvyko į Šukštėnų kaimą, kur pašovė valstietį Baltrų Čeputį ir paėmė jo arklį. (Panev. ispravn. rap. 2784 N.)

Spalių 18 Koporskio pulko praporščikas Nečajevas ties Kaučiukų km. susitiko su raitaisiais sukilėliais iš Liutkevičiaus būrio. Keletas sukilėlių nukauta, vienas paimtas į nelasvę. Paimta dar 7 arkliai su balnais, du šautuvai, 3 pistolietai ir kitas karo turtas. — (Panev. karo v-ko rap. 837 N.)

Spalių 20 ties Delažių km susidurta su Liutkevičiaus būriu, paimtas J nelaisvę vienas sukilėlis. (Panev. karo v-ko rap. 752 N.)

Spalių 22 sukilėliai išsivežė visus poopierius iš Rozalimo valsč. valdybos. (Panev. ispravn. rap. 2860 N.)

Spalių 24 Pudzinų giriose sumušti sukilėliai, 8 nukauti, jų tarpe būrio vadas dvarininkas Leonas Nekrašas. Į nelaisvę paimti 5 žmonės. (Panev. karo v-ko rap. 837 N.)

Spalių 25 ties Dovnoravičiaus dvaru pastebėta 15 raitų sukilėlių. Į ten pasiųsta rusų kareiviai, kurie vieną sukilėlį paėmė į nelaisvę; paimta dar vienas arklys ir du šautuvai. (Panev. karo v-ko rap. 833 N.)

Spalių 26 Krakenavos apylinkėse persekiojant sukilėlius kazokas Jonas Širiajevas susidavė į medį ir nukrito nuo arklio. Tada jo nepakėlė, o kada grįžo atgal, tai kazoką rado užmuštą. (Panev. karo v-ko rap. 883 N.) — Spalių 26 kazokai suėmė 4 sukilėlius. Jų tarpe buvo vieno būrio vadas Adomas Grigonis, kuris kaltinamas, kad pakorė Pasvalio seniūną ir vieną nežinomą moterį. Grigonis sužeistas ir pagijusis bus teisiamas per 24 val. (Panev. karo v-ko rap. 889 N.)

Spalių 30 pplk. Karpovas sutiko Liutkevičiaus raitininkus ties Daršiškiais. Susišaudymas vyko tik dešimt minučių, po ko rusai puolė durtuvais. Sukilėliai pasileido bėgti, bet iš šono juos puolė kita dalis. — Kaip raporte pranešama, tai Liutkevičiaus būryje buvo 92 raitininkai. Iš jų nukauta 59, į nelaisvę paimta 7. Iš rusų du sužeisti. Pažymima, kad nukautųjų tarpe yra ir patsai Liutkevičius, nes patikrino jį žinantieji belaisviai ir kiti žmonės. Paimta nemaža karo medžiagos. (Panev. karo v-ko rap. 933 N.)

Spalių 31 rusai susitiko su Kognovickio būriu, kuriame buvo apie 70 žmonių. Susidūrimas įvyko netoli Leoniškių dvaro. Sužeistas vienas kazokas. (Panev. ispravniko rap. 2954 N.)

Lapkr. mėn. viduryje gauta žinių, kad Ragučių kaime yra sukilėlių. Poručikas Špitalnas pasiuntė į tą kaimą 6 kazokus, o su jais iš sukilėlių būrio savo noru sugrįžusį Praną Kavaliauską. Kazokai puolė sukilėlius kardais, vieną nukovė ir 5 sužeidė, iš sužeistųjų du paėmė į nelaisvę. (Nepažymi ką padarė su kt. 3 sužeistais. — KRJ). — Lapkr. m. naktį į 18 d. susijungusieji Mažeikos ir Pisarskio būriai apsupo Puzinos dvarą Toločkanus, paėmė vieną arklį ir nuvyko į Pušalotos pusę. Tą pačią naktį 10 sukilėlių atėmė arklį iš žydo Abraomo Fridmano Paberžės kaime. — Lapkr. 20 apie 20 sukilėlių išdaužė langus Gulminų dvare, paėmė kai kurių daiktų ir pasislėpė. (Panev. karo v-ko rap. 1330 N.)

Lapkr. m. naktį į 28 d. Grigpečių kaimo Žeimelio valsčiaus gyventojai Liudvigas Grigaliūnas ir Pranas Pamuškevičius suėmė du sukilėlius, kuriuos atidavė rusams, kartu su jų šautuvais. — 4-to stano karo viršininkas atsiuntė Panevėžio karo viršininkui 16 suimtųjų sukilėlių, iš kurių 9 buvo suimti Svilų kaime. (Panev. karo v-ko valdybos raportas 1612 N.)[601]

6

PORUČIKO JANOVSKIO BŪRYS

Poručikui Janovskiui buvo įsakyta su kareiviais išvaikyti sukilėlius iš Panevėžio pavieto. Jisai turėjo 150 pėst. ir 20 raitininkų. Pirmiausia nuvyko ant Pušaloto, kur susitiko kitą kariuomenės dalį, turėjusią tokį pat parėdymą, ... Liepos į 15 d. pasienio sargybos vadas kunigaikštis Jašvilis pranešė, kad Jagužino [Gegužyno? Gegužynės? — KRJ] giriose pasirodė sukilėlių būrys. Bet gandai pasirodė neteisingi, nes buvo viskas labai gerai apžiūrėta ir nieko nerasta. Iš ten nuvyko į Panevėžį, iš kur atsidūrė Šeduvoje, o liepos 17 d. Klovainiuose. Ant rytojaus 3-čio grenadierių šaulių bataliono vadas patarė vykti kartu su jo dalimi. Ties Linkuva susitikta mažas būrys raitųjų sukilėlių, kuriuos vijosi iki Konstantinavo miestelio. Per Joniškėlį vėl sugrįžo į Klovainius, padarius tą dieną apie 70 varstų. Nespėjus pasilsėti poros ar trijų valandų, pranešta, kad Klovainių apylinkėse yra nedidelis sukilėlių būrelis. 100 grenadierių tuojau buvo pasiųsta ta kryptimi, be to 50 pėstininkų buvo pasiųsta kita kryptimi, kad atkirstų kelią. Grenadieriai tą sukilėlių būrelį pasivijo, bet kareivius pamatę sukilėliai išbėgiojo, palikę vežimus, ginklus, maistą ir viską. Būryje buvo nedaugiau kaip 15 sukilėlių, bet pasiuntus ieškoti išbėgusių, jų niekur nerasta.

Rusų būrys surinko žinių, kas yra išėję į sukilimą, surašė jų dvarus ir ūkius. Sutvarkyta šiokia tokia sargyba, skaitant, kad dviem ūkiam būtų vienas sargybinis. Pav., Klovainių miestelyje buvo 60 ūkių, taigi sargybinių įsakyta turėti 30. Jie ginkluoti tik kirviais ir jei yra pavojus, tai tuojau turi atvykti ir prisidėti prie esančių kareivių. Ties kiekvienu miesteliu padaryti šlagbaumai, ties kuriais ištisą laiką stovi po du sargybinius. Bet poručiko Janovskio nurodymais vietos valdžia labai silpna. Poručikas apvažinėjo tas vietas, norėdamas su jomis susipažinti, nes buvo paskirtas Panevėžio pavieto 2-ro stano karo viršininkas. (Kauno gbrntr. kanceliarijos byla 520 N. 1863 m.)[002]

---

[601] **Karo Archyvas,** 1925 m., II, 71-74.
[602] **Karo Archyvas,** 1925 m., II, 74-75.

7

KAVALERIJOS DIVIZIJOS ŠTABO VIRŠININKO NUOMONĖ APIE SUKILĖLIUS PANEVĖŽIO PAVIETE

Kavalerijos divizijos štabo v-kas pranešė tosios divizijos vadui generolui majorui kunigaikščiui Jašviliui apie sukilėlius Panevėžio paviete. Mintys yra įdomios, todėl jas čia ir duodame.

Paviete yra Liutkevičiaus ir Mackevičiaus sudaryti sukilėlių būriai. Juose buvo 800-1000 žmonių, bet jie paskirstyti į mažesnius būrius, maždaug po 25-100 žmonių kiekviename.

Panevėžio pavieto vieta sudaro patogias sąlygas sukilėliams laikytis. Jame daug girių, kurios sunkiai pereinamos. Vietomis yra ūkiai. Smulkioji šlėkta sukilimui pilnai pritaria. Be to kunigas Mackevičius kaip kunigas ir žemaitis turi nemažos įtakos žmonėms, kurie prie to dar gerokai įbauginti sukilėlių kerštais. Sudarytos kaimuose sargybos maža ką padeda. Sukilėliai kaip turėjo, taip ir turi prieglaudos pas vietos žmones.

Iš majoro Kavero atiduota 5 kuopos gen.-leit. Ganeckiui 2-ram. Tuo būdu Panevėžio paviete kariuomenės yra tiek maža, kad ji negali sėkmingai ir greitai išgaudyti ir išvaikyti mažus sukilėlų būrius.

Kad Panevėžio pavietas būtų visai išvalytas nuo sukilėlių, reikia paveikti šlėktos sąmonę. Tam gi reikalingi griežti veiksmai. Sukilėliams išvaikyti reikia po visą pavietą paleisti kariuomenės dalis, kad jose būtų arti 100 kareivių. Jie turėtų vesti grynai partizaninį karą. Tuo būdu kariuomenės dalims negalima duoti kurio nors uždavinio, o uždavinius jie patys ras, atsižiūrėdami vietos sąlygų. (Kavalerijos divizijos stano virš-ko raportas 30 N. 1863 m.)[603]

8

ŠIAULIŲ PAVIETAS

Geg. 2 Kupavėnuose stano pristavo bute sukilėliai paėmė 4 senus šautuvus, Grafo Platerio dvare paėmė vieną arklį. Karčemoje sunaikino patentą. Janavičiaus dvare paėmė įvairių daiktų.

Geg. 4 Putvinskio Poverdupių dvare paėmė įvairių daiktų. Triškiuose iš kiekvieno gyventojo rinko duonos. — Geg. 15 Kalniškių dvare pas grafą Bereznevičių paėmė 50 svarų rūkytos mėsos ir kitų daiktų. Budriškių dvare pas Praną Mackevičių paėmė 40 svarų mėsos. — Geg. 16 Vegerių dvare paėmė 150 svarų rūkytos mėsos ir kitų daiktų. Žukausko dvare Upinoje paėmė įvairių daiktų. Bravare sunaikino knygas ir pasiėmė 4 gorčius spirito.

Geg. 17 Sereikiuose sunaikino valsčiaus valdybos bylas. Kasoje pinigų nerado. Lygumuose sunaikino valsčiaus valdybos bylas, iš seniūno Žurausko paėmė 89 rubl. Gruzdžių miestelyje valsčiaus valdybos bylas, paėmė 58 rubl. Prie bažnyčios primušė žemaičių kalba manifestą. Žydę Rolircevą nuplakė ant aikštės ir sakė, kad pakars, jei ji skundinės. Krautuvėse paėmė įvairių pre-

[603] **Karo Archyvas,** 1925 m., II, 75.

kių. — Geg. 18 Dzidų dvare paėmė arklį su balnu. — Geg. 24 Kevnarų dvare paėmė pašaro, maisto ir viską išsivežė 4 arkliais. — Geg. 27 Pabiržės ir Legėčių kaimuose sukilėliai paskelbė, kad kitam ketvirtadieniui kiekvienas ūkis prisiųstų sukilėliams po vieną žmogų. Jei kuris ūkis negali prisiųsti, tai turi įmokėti po 50 rublių. (Kauno gb 2-ro skyriaus kariuomenės vado raštas iš 1863 m.)

Birželio 3 sukilėliai išplėšė Šiaulių valsčiaus valdybą ir sunaikino visas bylas.—Birž. 4 sukilėliai sunaikino visas bylas Šinklevos valsčiaus valdybos.— Birž. 15 d. 15 sukilėlių pereidami per Pašvitinio miestelį paėmė su savim felčerį, girioje jį sumušė ir paleido. Tą pačią dieną sukilėliai sumušė Gruzdžių valsčiaus valdybos sargą. Naktį jie buvo Gruzdžių dvare, priklausančiam Nariškinui. Iš dvaro valdytojo paėmė auksinį laikrodį, iš kasos 3500 rublių, išsivedė du arklius su balnais. Eidami per Daugirdų kaimą išvaikė kaimo sargybą ir sumušė dešimtininką Cinskį. — Birž. 6 sukilėliai sumušė Šileikonių kaimo seniūną, ir atėmė iš jo 50 rb. — Birž. 16 d. 40 sukilėlių užpuolė Raguvą. Paėmė iš Oginskienės dvaro kasos 927 rubl., 10 pabalnuotų arklių ir 3 vežimus pašaro. — Birž. 20 sunaikino bylas Eržvilko valsčiaus valdybos ir iš Labgirių dvaro išsivedė Čaplinskį ir Daškevičių.

Liepos 8 d. 150 sukilėlių užpuolė Kriukų miestelį, išvaikė sargybą ir pakorė sargybos viršininkus atsargos kareivius Icką Moveliovičių ir Volfą Josemovičių. Bučevskienę taip sumušė, kad ji nuo to mirė. — Liep. 12 Šimkevičiaus būrys išdalino javus iš Pumpėnų sandėlio. Naujoje Žagarėje sukilėliai paėmė iš valsčiaus valdybos 422 rb. 31 kap. Nariškino dvare paėmė 200 rubl. — Liepos 13 sukilėliai smarkiai sumušė Klikolių kunigą, atėmė iš jo 20 rubl. ir kitus daiktus. — Liep. 14 sukilėliai sumušė visą sargybą Žagarėje. — Liep. 15 sukilėliai sunaikino visas bylas Kaltinėnų valsč. valdyboje, išvaikė sargybinius ir sumušė raštininko padėjėją. Skaisgiriuose išvaikė sargybą, sumušė josios viršininką ir pasakė, kad ateityje kars visus, kurie prisidės prie sargybos. (Rašto nuorašas Šiaulių tardomajai komisijai.)

Rugpiūčio 5 d. 30 ginkluotų sukilėlių Gintėnų kaime sumušė 2 sargybinius. — Rugp. 8 sukilėliai Vaiguvos miestelyje antrą kartą sumušė penkšimtininką. Pocerių [Pocių? — KRJ] kaime pas dvarininką Jogminą atėmė 3 arklius ir avižas. — Rgpč. 9 Pašvitinyje sukilėliai paėmė valsčiaus raštinėje naujai užvestas knygas ir bylas. (Kauno gbrntr. raportas 2421 N.) — Rgp. 10 Kundriškių dvare sukilėliai paėmė 1 arklį. — Rpg. 11 Kanavalų dvare sukilėliai paėmė 1 arklį ir avižas. (Kauno gbrnt. raportas 2640 N.) — Rgp. 12 12 me varste už Bubių sukilėliai pagavo Zarasų pašto virš-ką Raščinską ir sudegino visas pas jį buv. bylas. (Seka visa eilė panašių “apiplėšimų”.) — Rgp. 26 sukilėliai buvo Kubelių, Kecinų ir Kiplinų dvaruose. Paėmė arklių. Dviejų paskutinių dvarų savininkams [rusų] uždėtos pabaudos. — Rugsėjo 2 Mažeikių kaime buvo sukilėliai, kurie iš visų gyventojų paėmė maisto. Kiekvienam ūkiui uždėta [rusų] po 50 kap. pabaudos. — Rugs. 3 Kurliučių palivarke buvo sukilėliai, kurie iš valdytojo paėmė įvairių daiktų. Valdytojui uždėta [rusų] 3 rubl. pabaudos. Sukilėliai buvo ir Kernaičių palivarke. Iš valdytojo atėmė daiktų už 505 rubl. Patį valdytoją Ciolingvičių norėjo pakarti. Sūnus nubėgo prašyti pagalbos į Kurnaičių ir Repenių kaimus, bet gyventojai atsisakė. Už tai visiems ūkiams uždėta [rusų] po 3 rubl. pabaudos, o sargyba nubausta

[rusų nuplakti]. — Rugs. 4 Binėnų kaime sukilėliai atėmė iš vieno ūkininko 8 rublius. Už tai jam [rusų] paskirta 24 rubl. pabaudos. (Šiaulių kar. virš. rap. 3416). — Rgp. 29 sukilėliai atėmė iš dvarininko Grušiausko 3 arklius. Šaukėnos miestelyje sukilėliai nuplėšė general-gubernatoriaus skelbimą. Pas dvarininką Bagdanavičių paimta visi arkliai ir kiti daiktai. — Rugs. 1 Pakapių miestelyje sukilėliai įsakė surinkti iš kiekvieno gyventojo po 1 rublį. — . . .

Spalių 11 Špicų kaime sukilėliai pagavo mokesnių rinkėją, iš kurio norėjo atimti pinigus, du kartu korė, bet paskui palikę pusgyvį pasišalino. (Šiaulių karo virš-ko rap. 4542). — Spalių 16 ties Skemių kaimu sukilėliai [Bitės dalinys — KRJ] užpuolė dragūnų pulko vežamus daiktus. Sudaužė visus vežimus, sau pasiėmė kelis pudus švino ir gelumbę. (Šiaulių kar. v-ko rap. 4670 N.) — Spalių 29 buvo sulaikytas į Šeduvą ėjusis dešimtininkas, iš kurio atimta visi raštai, o jis pats nuplaktas. (Šiaulių karo v-ko raportas 4797 N.). — .. . Lapkr. 26 nuplakė rykštėmis dvarininkę Zarankienę. Lapkr. 27 netoli Šidlavos Ropo dvaro sukilėliai paėmė 9 arklius. — Lapkr. mėn. pabaigoje podporučiko Četverikovo vadovaujamas savanorių būrys sudegino 4 butus. Pašušvėje paimta 3 arkliai ir vežimas, bet paskui pakelėje palikta. (Šiaulių k. v-ko rap. 5275 N.) — ... Gruodžio 7 ties Pakartiškių kaimu pagautas sukilėlis Feliksas Lukaševičius, kuris buvo sužeistas ir pakeliui mirė. (Šiaulių k. v-ko rap. 5536 N.).[604]

Iš ginkluotųjų susirėmimų, mjr. Ružancovas sumini dar šiuos: 1863 X 28 ties Valdeikių km., Joniškėlio v., Biržų a., rusų pėstininkų kuopa ir kazokų būrys išvaikė 25 raitelių būrį — 1 nukautas, rusai paėmė 2 arkliu. Tą pat dieną kazokai prie Viešintų (Panevėžio a.) išvaikė būrį, 4 nukovė, 2 sužeidė. — Spalio 30 sukilėliai susirėmė prie Vilkaviškio. — Lapkr. 3 kun. Mackevičius puolė maskolius miške ties Zielionka (Krakių v., Kėdainių a.), atėmė 20 pūdų parako, gelumbės ir kt. — Lapkr. 6 susirėmimas ties Skauradų vk. (Raguvos v.).
— Lapkr. 7 Dominiko Maleckio būrys susidūrė su imperatoriaus šeimos šaulių kuopa ir gvardijos ulonų puseskadroniu netoli Troškūnų, keli sukilėliai nukauti, 1 paimtas nelaisvėn. "Maleckis prieš įstojant į sukilėlių gretas tarnavo podporučiku Rusijos gvardijos raitojoje artilerijoje. Greit po šių kautynių maskolių puskarininkis su 8 šauliais pagavo ties Troškūnais 5 sukilėlius, jų tarpe buvo ir Maleckis. Lapkr. 21 maskoliai D. Maleckį Ukmergėje sušaudė."— Lapkr. 9 Jaskoldo grandis ties Suvalkais buvo maskolių apsupta, gruodžio 2 maskoliai pakorė Jaskoldą Suvalkuose. — Lapkr. 11 susirėmimas ties Daršiškiais, kur krito Liutkevičius. — Lapkr. 12 Povilo Červinskio (Sovos) rinktinės žvalgai Debeikių mt., suėmė maskolių sargybą, susirėmime krito keli kazokai.
— Lapkr. 14 Červinskis puolė maskolius ties Užpaliais ir kelis nukovė.—Lapkr. 20 ties Bielazariškiais (Siesikų v., Utenos a.) maskoliai puolė 40 raitų sukilėlių, 4 jų nukauti. — Lapkr. 26 kun. Mackevičius paskutinį kartą kovėsi. — Gruodžio 20 ties Girnikų km. (Vilkijos v.) Igno Liaskausko būrys susikovė su maskoliais, krito 3 sukilėliai. Gruodžio pabaigoje smulkesni būriai puolė maskolius ties Alytum ir Sapackine."[605]

---

[604] **Karo Archyvas,** 1925 m., II, 75-77.

[605] Mjr. A. Ružancovas, "Kautynės prieš 75 m.", **Trimitas,** Nr. 51-52, 1938 XII 22, p. 1229. Zdorovskis — žr. Šmirnov, **Vosstanije..,** 281.

Apie sukilėliu kovos sąlygas Ukmergės paviete dalinio vadas Zdorovskis rašė Vadybai: ″… nuo liepos 15 neturiu ramybės. Maskoliai kasdien vaikėsi partiją. Pasislėpti buvo neįmanoma. Dvarininkai mus išdavinėjo. Kur tik pasirodydavom, ėjo įskundimai maskoliams. Šiam piktui nutraukti aš baudžiau kaltininkus, bet nieko nepadėjo. Apie priešo judesius nieko nežinojome. Veik visos gaunamos žinios buvo netikros... Todėl mes keliais atvejais netikėtai susidurdavom su maskoliais... Maisto ir drapanų negaudavom. Buvau priverstas pėstininkus (150 vyrų) dviems savaitėms paleisti atostogų, 37 raiteliai su manim pasitraukė į girių gelmes... Mėginau su kitais daliniais susisiekti, deja niekur negalėjau jų rasti, šiomis dienomis sužinojau, kad Ukmergės ir Panevėžio pavietuose nebeliko pėsčių šaulių nei vienos partijos. Maskoliai savo jėgas į mane sutelkė...”

Yra aišku, kad po “Biržų mūšio”, stambaus masto kautynių Kaunijoj nebebuvo. Sukilėliai veikė smulkiais būriais, be strateginio plano, vengė susirėmimų, stengėsi išsilaikyt, pramist, apsirūpint tiekimu — ir kiekvieną jų “apsirūpinimą” sekė valdžios kerštas gyventojams, kurie “nesipriešino maištininkams.”

LXI. KOVOS SŪDUVOJE 1863 M. ANTROJE PUSĖJE

1863 m. liepos-rugpiūčio mėn. Augustavo “vaivadiniu” buvo Seinų pavieto dvarininkas Ciriakas Akkordas, buv. sibirietis, nuosaikus baltukas, sukilimui prasidėjus stojęs ginkluoton kovon: kai griebtasi ginklo, ne laikas galvoti apie taikos meto problemas — anot jo. Tai buvo šviesus žmogus, naudojęsis visų sluogsnių pagarba. Komisaru prie jo buvo jaunas 24 metų raudonikis, Cuneo karinės mokyklos auklėtinis, labai veiklus Juozas Piotrowskis, kuris liepos galop buvo pašauktas Varšuvon padėjėju kariniam organizatoriui (ir žandarų vadui) Liudvikui Lempke-Okularnik’ui. Netrukus Piotrowskis ten susidėjo su kraštutine “rugsėjiečių” srove ir prisidėjo prie “liepinės valdžios” nuvertimo. Pagal memuarininkus, Piotrowskis buvo Varšuvon iškviestas pasiaiškinti dėl dvarininko nuplakimo, kai tasai nesutiko parūpinti pareikalauto vežimo. Vėliau jis tapo Varšuvos miesto viršininku. Prieš mirdamas, Piotrowskis pasakė egzekucijon jį lydėjusiam kapucinui: “Galėjau bėgti, tačiau Tautinės Valdžios nariui nepritiko tą postą mesti. Esu laimingas, kad mirštu už šventą reikalą, ir tikiu, kad mano kraujas kris ant priešo galvų.” Organizacijoj jis naudojo “Popłowskio” slapyvardį.[006] Vieton Piotrowskio, komisaru Sūduvon paskirtas Oskaro Aweydės brolis Arturas, mokytojas iš Lomžos. Kariniu viršininku Sūduvai ir pietinei Lietuvai buvo paskirtas Romualdas Trauguttas, kuris tuojau ten pasiuntė “Jokūbą” (faktinai Joną) Kozielłą (1838-1896), o patsai pirma išvyko su misija svetur ir Sūduvon niekad neatvyko, nes spalio vidury perėmė pogrindžio valdžią.

1863 X 14 dekretu Trauguttas panaikino vaivadiniu komisarų, civilinių viršininkų ir organizatorių postus, ir vaivadijų pryšaky pastatė Taut. Vyriausybės “įgaliotus komisarus,” įsakymus gaunančius iš jo ir savo rankose su- [606]

[606] **Dzieje 1863 roku,** V, 80-82, 261.

telkiančius vykdomąją valdžią. Arturui Aweydei žuvus kautynėse, įgaliotu komisaru Sūduvai buvo paskirtas Varšuvos 3sios gimnazijos mokytojas Bronislovas Radziszewskis, pasivadinęs "Ignotu Czyńskiu".

"Ignotas Czynskis", buvęs valstybės sekretoriaus Juozo Janowskio padėjėjas, nuvyko į jam nepažįstamą vaivadiją spalio mėn. ir išvystė nepaprastai veiklų ir judrų gyvenimą. "Rinko tautinius mokesčius, telkė ginklus ir amuniciją, palengvino besislapstantiems lietuvių daliniams persikėlimą į Karalystę, be nuovargio dirbdamas nuo aušros ligi nakties, priešo medžiojamas, gaudomas kaip laukinis žvėris. Augustavo vaivadijoje Muravjovo slegiama organizacija visai pairo arba išsinešdino iš krašto, o kadangi naujosios įvesti jau nebuvo galima, nes, deja! dabar trūko tam medžiagos, tad Czynskis tvarkėsi taip, kad tam tikram žygiui skirdavo ką nors laikinai, lopijo kaip galėjo. Nesiliovė spausdinęs laikraščio, berods spausdinto Rytprūsiuose, "Wiadomości o naszej wojnie z Moskalami", lenkų kalba ir lietuviškai, išmėtydavo daugybę atsišaukimų, plakatų, spaudinių. Įvairių ginklų prisigabeno virš 2000, nors pajamų iš viso turėjo 57,000 lenk. auksinų. Buvusiose karališkose žemėse gyvenantiems kurpiams [Kurpie — savotiška tarme ir tamsiai besirėdanti "tautybė", galbūt jotvingių palikuonys. — KRJ] leido kirsti medžius miškuose, kas jam parūpino jų pagalbą. Ačiū tai reiklios liaudies pagalbai, nei vienas ginklų nei karinių medžiagų transportas nepateko į rusų rankas. 1864 m. gale bėgdamas iš Augustavo vaivadijos, Radziszewskis apie pusantro tūkstančio šautuvų užkasė kaž kur miškuose. Ką gali padaryti vieno žmogaus energija." (Mirė 1897 m. Lvove, kur vietiniam universitete užėmė chemijos katedrą.)[607] Czynskiui lietuviškus spaudinius leisti padėjo Mykolas Akelaitis, "Cziuoderiszkiu Mikalojus". Jo redaguota *"Žinia apej Lenku wajna su Maskolejs"* (žr. nuotrauką) faktinai buvo pirmas politinis ir pirmas karinis lietuviškas laikraštis. *Karo Archyvo* 1925 m. I tome jį pirmą kartą fotografiškai paskelbęs prof. Augustinas Janulaitis pažymėjo nuotrauką gavęs "per p. K. Kairiūkštį iš p. d-ro [Adomo] Levako, Lenkų bibliotekos vedėjo Rappersvilyje."[608]

Tuo tarpu Augustavo miškuose tebesislapstė "Voveris" (Kostas Ramatauskas), belaukdamas pažadėtų ginklų. Jis palaikė gerus santykius su valstiečiais, buvo jų reikalų teisėjas, ir jie aprūpindavo jį maistu. Marijampolės paviete veikė Povilo Suzino būrys, kuris buvo išaugęs ligi 300 vyrų. Vietininkas Konstantinas, patikėjęs gandams apie sukilėlių siautėjimą Suvalkijoje, pavedė joje vadovybę vokiečiui kng. Emiliui von Sayn-Wittgenstein-Berleburgui. "Tasai mergišius ir puikuolis", anot Przyborowskio, į Suvalkus atsivežė savo virėją, reprezentacijai pinigų, išvijo civilinį gubernatorių lenką Korytkowskį ir patsai užėmė jo butą, ir Muravjovo pavyzdžiu pirmiausia liepė abiejose vieškelių pusėse iškirsti medžius. Jis paskelbė mokėsiąs 100 rbl. tam, kas išduos telegrafo vielų nutraukėją, nusikaltėlį vietoje karsiąs, o savo kariuomenei paskelbė įsakymą visur griežtai nugalėti priešą, drįstantį pakelti ranką prieš carą, bausti "išdavikus" ir grąžinti tvarką "šiame nelaimingame krašte, kuriame siautėja pilietinis karas, žudynės ir skurdas." Suvalkų gatvėse jis išlipino skelbimus, kad už netikrų gandų apie karines operacijas skleidimą, pirmą kartą nusikaltėlis bus baudžiamas 30 rb., antru atveju 60 rb, o trečiu at-

[607] **Dzieje 1863 roku,** V, 254-255.
[608] **Karo Archyvas,** 1925 m., I, 231.

Żinia apej Lenku wajna su Maskolejs.

Szita Gazieta liepe drukawot Wiresnis Lenku Rando Augustawo Guberniję's.

1 Lapas. 1 diena Waserio. 1864 m.

Mieli mano Kunaj, Prietelej, Susiedaj ir Pažistami!

Perejta wasara linksmaj sau pasakojome apej Krakusus. Ir dżiaugte dżiaugemesi iszgirdus, kad Lenkaj maskolams ant skura dawe. Ale ne tejp grejt budawo daszinojame kur ir kajp tis Lenkaj musiesi, o ir kolmas da kitoniszkaj budawo apej taj pasakoja, kajp iszmardalamas. Tedel Wirinasius Lenku, liepe man, tokiam praetam kajp jus swejki żmogeliuj, suraszitie kur ir kajp Lenkaj szimet musiesi su maskolejs, ir ta surasznma siedrukowot jumis ant paslinkomimo. Taigi emias ir surasznu wiska po tejstbej, o ant patwirtinimo, jog taj ne mudas o tikra tiesa, prispausta yra pinczetis Lenku su Baltu Arelu, Witimi ir Arkasinelu. Jaigu meln bawo jumis klausyti szmekos apej musu wajna su maskolejs, taj da mejlaus bus jumis patiems isz drukawotos Gazietos perskajytie kur ir kajp Krakusaj musiesi su niepriotelu musu Wieros ir Tewiszkos. Taj ir moteriszkes ir wajkaj jusu pakluesis to skajtume ir bile ko bisinokis.

O pirmiausiej, kad gerai sau isitemit, kur musiszkej musiesi reik żinotie, kokios taj szalis ir gubernijes priguli int ta Lenku ziamia, Tewiszkij musu.

Tris żenklus matote ant piaczetes, — taj trys musu szalis, lig trejetas wajku wiena tewa. Archo taj Lenku ziame, — Witis, taj Lietuwa, — Arkasinelas, taj Gudaj.

Lenka ziame tejp, kajp ji dabar yra, tari gubernijas: Augustawo, Plocko, Podlasiaus, Lublino, Mozura su Warszawu, Kaliszaus, Krokawo i Sandomiraus.

Lietuwoj gubernijos: Gardino, Minsko, Wilniaus, Taurage ir Kauno su Żemajczejs.

Gudajs wadinasi Walnius, Padole ir Ukraina. Lietuwa su Gudajs yra taj ziame mo maskolems gwaltu użiauta Lenkajus.

Aprież to int Lenkus priguli da Galicija, kuria laiko Austrijokas, ir Poznanius po Prusajs. Ala szione dwiejose szalise niera wajnos, bu Lenkaj dabar wajawoja tiktaj su maskolejs. O tasaj wajawojimas ir szalta diena nemusioje. Mat Krakusej nesubijo szaleno, bile tiktaj musetie maskoli ir nuwaie ji isz musu ziemes. Ji iszwijus wisiems bus geraj, nuus patiems ir wajko wajkams.

Praleidsiu nuo Lublino ir Podlasiaus, ba czionaj daugiausej musiesi perejta nemesi. Ant Triju Karalu maskolej sztiko musiszkius Zelzelino girioj. Lenkaj iszejan isz girios perejo Kosczyczius ir sustinke Uscinawe, o maskolej prasitraukc, bet like użmuszias Lenku wiresnis, prawardis Ejtmanawiczius. Ant rytojaus 22 zajtelej Swiażinskio susitiko su maskolejs tics Krasnobrodo Zamoszczinus pawiete. Maskolu buwo wiena rata pestininku, penkesdeszimtus dragonu ir kita tiek kazoku. Lenkaj użmuse maskolens nesznosi ir deszimti apkolicczije. Musiszkiu buwo keturi użmuszti ir du apkolicczti. Ant szwentes Weronikos musiesi musiszkej ties Senojo Zamoszczinus. Tla puole musu kapitonas o maskolu buwo keli użmuszti ir daugiaus kajp desetkas apkolicczita. Ant rytojaus Lenkaj net keturiuk musiesi. Pirmusis pas Skrzinawo Walia, antrusis po Pażarawu, o treczusis ties Tarbawiecziu. Lenkaj wisur maskolus stistume, turedami 30 apkolicczitu, kuinus neprietelus sujeme. Kotwirtaqi ach musiesi musiszkej Sausaliejj. Czia maskolems użmuse asztuonis ir trilika apkolicczijo. Dwieni dienoni paskiaus Lenku rajtelej dawe ist skura Maskolonus tics Setaneziaus, mila nuo Zamoszczinus. Ta paczia diena 50 rajtu Lenku apszoke isz wisu pusiu 150 dragonu po Rudnia. Musiszkiu oej wienas buto neiszejaus, kad Lenku majoras Gramejka buta nepaiszkubinians. Maskolej nedawiarkus prinusznjo pasgiwus Lenkus, tad tarpu Gramejka użpuole isz użpakalo ir kajp patalo prikloje maskola. Musiszkiaus daugelis maskoliszkaj arklin tuda teko.

In dwi dienas potaus buwo maża wajnele ties Seno Kajnos apej Grubeszawa. Musiszkius maskolej iszwajke użmuszius wiresnij. Ant rytojaus Lenku rajtarija użpuole ant maskolu ties Karlubatwo Rudos. Isz anira diena potaus maskolej iszejan isz Labartawo susitiko su Lenkajs, ir kajp patis griesi iszmusdas Lenkus, turedami penkis sawo apkolicczius dragonus. Ta paczia diena sudrenne musiszkej i o Bunstunkin, nepaiszkubians maskolu.

Ant szwento Wiresno patrono szios Krakusijos, musiesi Lenkaj trisk. Pirmusis iszwajke musiszkej maskolus po Gimonime apej Zulkowika, antrusis użmuse kazoku po Krasnika. Deszimti kazoku paime Lenkaj in newalia o dangiaus kita tok ronijo. Treczusis wijse musiszkej kazokus ist Gimonimej, o paskuj stotejo Samsaliejej, dwi mili nuo Krosnostawo. Czia neprietelej isz wisu musiu apszoken, nalege dwara, użmuse da Lenku, do sudegino o szeszis sugawo. Wiresnis Krakusu sunkej apkolbezitas numire tenaj ta pati wakara. Ant rytojaus maskolej sustiko Rudnes girioj su Jogmino abazu ir turejo du ronitu. Trimis dienomis paskiaus Rybkio abazas dikczej użpere kajli neprietelems Stowikiu kajme, netoli Krosnostawo. Isz dwiju ratu ir szimto rajtarijos maskolu maża kas giwa like. Tenaj bawo ronitas Lenku pulkasnikas Aleksandra Kinkowiockis. Antra diena potaus buwo maża wajnele ties Żulino. Trimis dienomis paskiaus musiszkej apgalejo maskolus po Gradecko Wolka. Maskolej pabego pajemian sawo użtuonis pasgiwus tamsiems. Tris Lenkaj tada buwo użmuszti. Ant rytojaus musiszkiems nepasisekan ties Wigasta apej Labartawa. Maskolej turejan ketrus użmuszius, o musiszkiaus sugawian 82, isz to 39 ronitu.

Sandomiriaus ir Krokawo gubernijej jenarolas Lenku wajsko wadinasi Basokas. Tenaj ant Triju Karalu, Lenku szandarmaj atejan int miesta Klwowa, Apaczino pawiete, sudegmo ledmasties knigas ir kitus bubmistro lejatrus. Tejpej buwo ir kelose wajtystose. Ir labaj geraj musiszkej padare sudegmian ledmasties knigas, ba maskolej jose użrasze wiens wirszkius, kad paskuj ko swejkiausius ir drużiausius pajimtie int sawo wajska.

Ist nedelia po Triju Karalu maskolaj ajdanni isz miesto Kazimieriaus pasipeze bieki su Lenkajs ties kajmo Łuskiu. In treczia diena potaus musiszkej didelo strioko maskolams padaro. Pirma użpuole ant neprietelaus ties Bradu, o paskuj użeme libus miesta. Maskolej krito kajp muses: użmuse ir septinios deszimtis like jo ant dajko. Terp ronita penki apicierej, majoras Szkanowas ir padpulkasnikas Sokolnias, karis tenjana numire. Lenku bawo penki użmuszti ir dewinidika apkolicczitu. Lenkams teko da tada nuo mažiaus pasirweziu tukstanczio rubiu.

In treczia diena potaus musiesi Krakusaj po Dalieziaus. Ant rytojaus Wagneru abazas iszmusze kazokus ties Kmielniko o Kuranskio jedinaszke maskolus po kacinawu. Puole czia dwiesziuts neprietelu ir szeszis arklus musiszkej jiems sujeme. Krakusu buwo trys użmuszti ir kloczinika apkolicczita. Ta paczia diena musu pulkasnikas Rembajda musiesi po Radkowiecziu. Septini maskolej buwo użmuszti o dwiłka ronita. Musiszkiu dewini użmuszti o asztuoni ronitu.

Ant szwento Agnesziaus buwo wajnele po Ragaczewa. Krakusu puole trys o penkiolika ronitu. In dwi dienas paskej nepasisekte musiszkiams po Zbilutia, apej Łagawa. Paskutinia diena perejto menesio 37 Krakusaj susireme su 50 kazoku po Sandiszawu, netoli Wadalawo. Krakusu buwo sepsini użmuszti ir wienas ronitas. Maskolu puole da. Maskolej be jokios prieziuos użmuse tada Ruseki, daedzias Samsiszawo.

Kaliszaus gubernijej ant rytojaus po Nauju metu musiesi Krakusaj dusik: prie Wiktarawo ir po Priedharia. In dwi dienas potaus buwo wajnele po Radomtaja, kur maskolej sugawo Lenku wiresni Kuzlauska. In tris nedelas po Nauju Metu wiesi Krakusaj musiesi netoli Czerstakawo, o kit po dwiejn dienu ties Seradziaus.

Plocko gubernijej szeszkdikta diena po Nauju Metu, Miszicko abazas użpuole ant maskolu ties Kuloka.

Mozurusse ant Nauju Metu buwo musiesi palej kajmu Ozenalica. Tenaj, kajp patis pasakoja maskolej, turejan tiktaj wiena ronita kazoka, o Lenku ronjan wiresnij, użmuszian jo adjetanta ir tris sujemian. Dwi nedeli paskiaus Krakusaj użpuole ant Modlino, o nemažiau potaus Lenku rajtelej dasg strioko padare maskoliams Jablonoje, netoli Warszawo.

Lietuwoj ist dwi dienas po Triju Karalu buwo wajnele palej Ragawelia, Wilkmergos pawiete. Puole ten wienas Lenkas. Maskolej rasze sawo garietose apej dwi wajnas su Lenkajs. Wienas buwus Kauno, o kita Panewezio pawiete. Tenaj Lietuwojs ir Żemajczioose ir prasti żmones keli wiresnojeje Lenku wajsku. Wienas isz jo wadinasi Bitis, o kitas Pudokas. Tan snagiau kajp pas mus ir smieliuas żmonis ajna ant maskolaus. Jaj katras netori karabino ar musszkietos, taj pagriebias sprogla arba dalgi kajp ims Błaszkit ir kepot in wiaga szalis — taj maskolej kajp pasiutias bega!

Łabaj man nesmagu, mano brolelej, kad jus tejp suwisaj apsnudian. Net man sarmata, kad szitoj Gazietoj nej nedelo nepasrasziau apej wajna Augustawo Guberniję. Girdiu, kajp żmonis muszasi uż Warszawo, tajgi ir jus tejp daryki, kad kitej Gazietoj ir apej jusu wajna su maskolaus daug papasakoczia swietuj. Ikaj nelaikdami muszkite neprietelu kur sztikian ir po wiskam! Bukite dabar swejki, o skajtydami wienas kitam szita rasztc bezirszinkite po Krakusaj ajsz.

Jusu prietelus

Cziuoderiszkiu Mikałojus.

veju be atodairos atiduodamas į karo lauko teismą kaip "revoliucijos agentas"; pusė baudos bus išmokama skundikui, o kita pusė "maištininkų pakartų valstiečių šeimoms". Kas mėgins kliudyti įskundimams, bus baudžiamas 50 rb ir atiduodamas į karo lauko teismą. Jis taipgi uždraudė iš miesto išvežti maistą ir pašarą. Savo įgeidžiams vykdyti, tasai vokietis gavo iš rusų 23 kuopas pėstininkų, 600 muitinių ir pasienio sargybos pėstininkų, 4 eskadronus gusarų, 300 kazokų, 70 girininkų ir 8 patrankas — apie 5,000 kardų ir durtuvų. Jis savo jėgas išdėstė Augustave, Seinuose, Suvalkuose, Kalvarijoj ir Raigrode. Visoms įguloms įsakyta nuolat patruliuoti ir palaikyti ryšius su Kauno ir Lomžos įgulomis.

Voveris kaip tik tuo metu atsikėlė į Seinų pavietą, o pietuose jo vorą saugojo Hlaskos rinktinė. Pagal pranešimą iš Kauno patyręs apie Voverio apsistojimą Seinų paviete, Wittgenšteinas pasišaukė talkos iš Gardino, ir Sapackinės pusėn iš Suvalkų pasiuntė mjr. Karlstedto vadovaujamą 4 pėst. kuopų rinktinę. 1863 VI 23 pusketvirtos kuopos pėstininkų mjr. Jermolinskio vadovybėje iššygiavo į Augustavo girią pastoti Voveriui kelią iš vakarų, Karlstedtas pastojo kelią pietuose, o trečioji mjr. kng. Šachovskojaus vora, pusantros kuopos, iššygiavo iš Seinų šiaurėje. Birželio 26 Wittgensteinas iš Suvalkų pasiuntė dar plk. Makarovskį su dviem kuopom pėstininkų ir būriu kazokų. Penktoji rusų vora ėjo iš Gardino.

Voveris iš anksto patyrė apie neriamą aplink jį kilpą. Jis leidosi Seinų pusėn prieš silpniausią Šachovskojaus vorą, bet patyrė, kad plk. Makarovskis ateina anam talkon. Voveris sudvejojo ir apsistojo prie Beržininkų kaimo. Karlstedtas birž. 25 puolė Hlaską prie Beržininkų ir jį sumušė. Kpt. Šudliakovo rinktinė prie Jeleniavos kaimo atmušė Voverio gurguolę — 10 vežimų su amunicija, drapanomis ir maistu. Vistik Voveriui pavyko išvengti apsupimo ir birž. 27 jis pasiekė mišką prie Gruškų kaimo, iš šiaurės saugomas baluotų Juodosios Ančios krantų. Deja, dabar ne Karlstedtas, bet jau Makarovskis žygiavo prieš jį ir tą pačią dieną užėmė Gruškų kaimą, kai Voveris netoliese miške ruošėsi apsistoti. Voveris patyrė apie rusus iš dviejų raitelių, pasiųstų į kaimą pašaro gauti. Voveris pasitraukė į kitą miško galą ir sulaikė rusus, mėginusius keltis per upę. Sukilėlių mjr. Čepinskio šauliai įsidrąsino ir puolė rusus. Netekę keliolikos vyrų, rusai pasitraukė į Gruškų kaimą kitų savo vorų laukti, o Voveris nutarė trauktis į pietus. Wittgensteinas rašė Varšuvon, kad "le combat fut d'un acharnement incroyable", esą rusai keliais atvejais buvo puolami durtuvais ir "cette affaire nous coûta beaucoup des mondes". Voveris traukėsi į Kozi Rynek ir ketino vėliau mestis į Lomžos sritį ir susijungti su stambesniais daliniais.

Voveris laimingai pasiekė Kozi Rynek ir apsistojo girioje, ketindamas kelias paras ilsėtis. Tačiau su Makarovskiu susijungė Karlstedtas ir birželio 29 apie tūkstantis rusų apsupo pusę tiek žmonių turėjusį Voverio dalinį. Sukilėliai neteko kelių dešimtų vyrų, bet Voveriui pavyko prasprukti su apie 400 vyrų, be gurguolės ir be raitelių. Wittgensteinas parašė pasakišką pranešimą apie savo šaunų laimėjimą — esą, užgrobta 70-80 vežimų gurguolė, kurios turtas Suvalkų rinkoje parduotas už 700,000 rb., kad sukilėlių žuvo 300, kad Voveris sužeistas, ir t.t., — tuo tarpu kai Varšuvoje vietininkas paskelbė, kad žuvo 70 sukilėlių, nelaisvėn paimta 19 ir "daugybė sužeistų". Wittgensteinas pat-

sai su orkestru išjojo pasitikti pergalėtojų, kurie savo galvas papuošė spalvotomis maištininkų kepurėmis ir paskui kuriuos ėjo apdriskę ir nusiminę belaisviai. Wittgensteinas gyrėsi, kad žydai masiniai stebėjo reginį, o "lenkų patriotų" namų languose matėsi verkiančios moterys. Esą, didžiausią įspūdį darė užgrobtoji raudonoji maištininkų vėliava su baltu ereliu, su užrašais "Wojewodztwo Augustowskie" ir "Jeszcze Polska nie zginęla" vienoje pusėje, Čenstakavo Panele Šv. ir kaž kokia malda kitoje pusėje. Wittgensteinas su savo adjutantu, trim kareiviais ir kazoku patsai Varšuvon nuvežė tą vėliavą ir kažkokią "patrankėlę". Konstantinas apdovanojo svečius, pažadėjo atsiųsti 12 kryžių už narsumą, o Wittgensteinas gyrėsi: "Lenkai įsiuto ant manęs, o mūsieji tikina, jog per tris savaites aš daugiau atsiekiau, nei mano pirmtakas per metus."[609]

Gi Voveris skubiai traukėsi į Lomžos sritį, sprukti anapus Narevo, nes jį vėl supo iš Baltstogės atjoję Matviejevo kazokai ir Makarovskio-Karlstedto vora. Voverio priešakinė vora pastatė tiltą per Narevą tarp Sieburczyno ir Szymorų kaimų, o nauja rusų vora iš Lomžos skubėjo pastoti jam kelią anapus upės. Voveriui pavyko persikelti ir kelių parų poilsiui pasiekti girią, bet jis neteko kelių dešimčių vyrų ir mjr. Liczbińskio. Tačiau jį sutvirtino Jasinskio dalinys ir keli smulkūs būriai, ir vėl susidarė apie 200 vyrų, neblogai ginkluotų veteranų. Deja, kiekvienas vadas savo dalinį laikė savo nuosavybe ir nenorėjo kitam paklusti. Tad sutarta nesitelkti, bet atskirais būriais keliauti, vienas kitam bėdoje talkinti. Liepos 14 visi tie būriai smarkiai nukentėjo prie Narevo krantų. Voveris paspruko, pasitraukė į kurpių kraštą, po to vėl sugrįžo Suvalkijon, ten savo dalinį paleido, išvyko Paryžiun ir sukilime daugiau nebesireiškė.[610]

Povilo Sužino dalinys buvo sumuštas prie Alytaus, ir patsai Suzinas žuvo kautynėse prie Seirijų. Neturtingo Raseinių pavieto šlėktos "Antano Budrio," faktinai Nešokočio ar Nešukaičio (1861 m. Petrapily vertusio ir išleidusio lenkų himnus lietuvių kalba) ir "Špoko" (de Vinnen, gimusio 1832 m.) daliniai, daugumoje valstiečių, liepos 21 su rusais susikovė Kazlų Rūdos girioje. Liepos 25 prie Krikštonių ir Žyvuliškių, Seirijų apylinkėse, kovėsi kitas lietuvių valstiečių dalinys. "Budrys"-Nešokotis 1864 m. kovo 3/15 d. buvo sušaudytas Daugpilio tvirtovėje. Smulkūs Glebo ir Ostrogo būriai dar švaistėsi tarp Gelgaudiškiu ir Seinų, 1863 m. rugpiūčio mėn. dar reiškėsi prie Šakių ir Sintautų, bet sukilimas aiškiai silpo ir merdėjo. Rugpiūčio mėn. maskoliai nubaudė Šakių miestelį ("Žemaitijoje" anot Przyborowskio) už tai, kad ten per dvi paras viešėjo sukilėlių dalinys. Už nepranešimą apie maištininkų atvykimą, Šakių burmistras ir jo sekretorius buvo nuplakti nagaikomis ir nugabenti Kaunan, rabinas ir 10 žydų pirklių buvo žiauriai sumušti, "ir per tris paras miestelyje 'uliavojo' baudžiamasis kariuomenės dalinys, naikindami ir grasindami už mažiausią pasipriešinimą sudeginsią miestelį ir gyventojus ištremsią į Sibirą. Gyventojus, kurių daugiausiai buvo žydų, išgelbėjo klusnus elgesys ir nebylus plėšimų stebėjimas."[611]

Tai buvo ženklas, kad lietuviškoji Suvalkijos dalis tik ką buvo prijungta prie Muravjovo satrapuos.

---

[609] **Dzieje 1863 roku,** IV, 294-302.
[610] **Dzieje 1863 roku,** IV, 303-315. Dokumentai — **Vosstanije v Litvie...,** 288 sq.
[611] **Dzieje 1863 roku,** V, 290.

LXII. SŪDUVA PAVEDAMA MURAVJOVUI

1863 m. rugpiūčio 18 d. aikštėje prie generalgubernatūros (vyskupų) rūmų Vilniuje, Preobraženskо gvardijos pulkas šventė savo pulko šventę. Vidury išgertuvių, tostų ir triumfo dainų, pas Muravjovą prisistatė Marijampolės pavieto Zyplių gminos 25 asmenų valstiečių deputacija "iš Lenkijos Karalystės" ir įteikė jam prašymą, kad jisai teiktųsi juos paimti savo valdžion. Vietininkas d. kng. Konstantinas "gal nei nežinojo apie šį Koriko manevrą". Anot Przyborowskio, "susyk manyta, kad Vilniaus prokonsulas trokšta po Konstantino paveldėti Vietininkystę". Esą tai buvo "naujas Lenkijos padalinimas, kad šiaurinė Karalystės dalis būtų ant visados prijungta prie carato ir tuo būdu pamintų Vienos Kongreso nuostatus, kurių dabar šaukėsi intervenuojantis užsienis. ... niekas netikėjo, kad tai buvo marijampoliečių iniciatyva ... ši naiviai inscenizuota politinė komedija". Kad sumanymas išėjo iš Muravjovo, liudija muravjovinis prašymo stilius ir faktas, kad Zyplių apylinkėje (Lietuvos respublikoje buvo Sintautų v., Šakių apskr.) prieš tai pasisuko "iš užnemunės atvykęs rusų karinis dalinys", "Šaukiamės prie tavęs, generole, su nuolankiausiu prašymu, gelbėki mus! Mūsų apverktina padėtis yra verta užuojautos", ''dabartinis maištas" priskiriamas lenkams, ir prašoma: "teikis, generole, priimti mus savo globon ir atsiųsk kariuomenę, kad mus gintų. Dar kartą maldaujame tavęs, generole, imk mus po savim, o tada ir mūsų kraštas nusiramins, kaip Lietuva. Esame ištikimi mūsų imperatoriui ir nenorime netvarkos." Vysk. Kubickis pažymi, kad Cylovo "Sbornike" nenurodoma nei data, nei pasirašiųjų pavardės. [612] Gi Przyborowskis rašo:

"Buvo 25 parašai, kurių tarpe tik 2 lietuviškos pavardės: Jonikaitis ir Burišaitis, kiti vokiečiai kolonistai, kurie drįso save vadinti 'lenkais, visada ištikimas mielaširdingiausiam monarchui'. Jonikaitis latras, girtuoklis, nuolat iškertąs dvaro pievas ir derlių, Burišaitis paprastas šnipas, nuolat besitrankąs su rusais, medžiojančiais sukilėlius. Tarp kitų 'lenkų' skaitome šaltyšių Bormaną, šinkorių Šillerį, kolonistus Tresdorfą, Brobertą, Langę ir tt. Muravjovas priėmė delegaciją. Preobražencai pakvietė juos prie savo stalo, jie šaukė ura su tokiu jausmu, kad Cylovo žodžiais (J. N. Cylov, *Dnievnik* „Russkij Archiv" 1906 m. II, 271) 'rusiškoje sieloje nenoromis gimsta saldus pasididžiojimo jausmas, ... 'iškilmėse dalyvavęs kun. Niemeksza, už tokį valstiečių elgesį, visus juos iš eilės bučiuoja'. Netrukus atsirado daugiau prašymų iš sentikių 'filipinų'. Jei tai būdavo lietuviai valstiečiai, (Muravjovas) liepdavo kuriam savo valdininkų išversti savo žodžius, ir išeidavo lydimas 'ura' šauksmų. *Kurjer Wileński* paskelbė Zyplių prašymą — bet be parašų, jį pakartojo rusų spauda, bet kai Varšuvos spauda nepersispausdino, o užsieninė nurodė jo kilmę, iš gen. gubernat. kanceliarijos kitų prašymų jau neskelbė."

Esą, reikalas buvo taip slaptai vedamas, kad "Augustavo civilinis gubernatorius, padorusis Korytkowskis, sužinojo apie tai iš *Russkij Invalido* ir rugsėjo 4 d. paskubėjo apie tai pranešti vidaus reik. komisijai ir kad jis liepė tą 'nepaprastą įvykį' iškvosti. *Moskovskija Viedomosti* Nr. 202 straipsnyje reikalavo panaikinti Lenkijos Karalystės pavadinimą, o kaž koks 'lenkas kaimie-

[612] Vysk. Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., I t., p. 59, šaltiniu nurodoma Cylovo, **Sbornik rasporiaženij...,** Vilna 1866, p. 66.

tis' rašė, jog Seinų, Kalvarijos ir Marijampolės pavietai yra gyvenami lietuvių ir 'rusų' ir neturėtų Lenkijai priklausyti. Galop *1863 m. rugpiūčio 25 d.* išėjo ukazas, Muravjovo valdžion pavedęs" Augustavo, Kalvarijos, Marijampolės ir Seinų pavietus, o gruodžio mėn. — prikergtas dar Lomžos pavietas.. "Tiesa, caro ukaze pasakyta, kad prijungimas yra laikino pobūdžio ir daromas kariniais samprotavimais, ir turi tikslu numalšinti maištą, kadangi dėl kariuomenės stokos po Augustavo guberniją trankosi gaujos ir netgi Lietuvon įsiveržia." 5000 sentikių prašė Augustavo guberniją "amžiniems laikams prijungti su gyvenamomis žemėmis, prie galingos rusiškos šalies." Po naujos diplomatinės intervencijos, priminusios apie Vienos traktatus, gruodžio mėn. caras liepė valstybės sekretoriui Lenkijos reikalams Valerijonui Platonovičiui Platonovui ir vidaus reikalų ministeriui Valujevui pranešti Muravjovui, kad apie Augustavo ir Lomžos gubernijos pavietų prijungimą prie Rusijos "negali būti kalbos." Pagal dokumentaciją — Muravjovas 1863 VIII 1 pasiūlė karo ministeriui Miliutinui, kad Augustavo gubernijai būtų taikomas karinis režimas. Rugsėjo 12/24 Miliutinas pranešė Muravjovui, kad 4 pavietai pavedami jo valdžion. Vaivadija grąžinta Vietininko valdžion 1864 VIII 15/27.[613]

Po Voverio išėjimo į Lomžos vaivadiją ir jo sumušimo ten, sukilimas Sūduvoje nusilpo: Varšuvoje leidžiamas *"Žurnal vojennych diejstvij"* (Karo veiksmų žurnalas) jau nuo rugsėjo neskelbė apie susirėmimus Augustavo gubernijoj. Anot Przyborowskio, rudenį ir dalį žiemos "ten sukinėjosi smulkūs būriai, kaip Vlado Brandto, buvusio rusų kariuomenės poručiko, kuris šiuo laiku iš įprastinių vietų išsikėlė į Lomžos guberniją, ir Muravjovui perimant Augustavo gb įgijo nemažai garso savo užpuolimu ant muitinės Wincento (rugsėjo 18), kur užgrobė gana daug prekių; paskui Glebo būrys, kuris išstumtas kitapus Nemuno kurį laiką sukinėjosi po Augustavo gb, galop paleido savo kovotojų saujelę; dar buvo špoko vadovaujamas smulkus dalinėlis; galop Vinco Reklewskio vadovybėje 160 raitelių. Tasai pastarasis, 1831 m. karys, buvo jau tiek senas ir sunkus, kad reikalavo jį balnan įkelti, bet, to nepaisant, jis su savo raiteliais gana ilgai sukinėjosi, priešo vaikomas. Rugpiūčio gale mėgindamas prasiskverbti į Lomžos gb., netyčia užpultas prie Krasnopolės kaimo (pagal kitus prie 'Epidemijos') [Lietuvos apgyventų vietų sąraše —• Marijampolės a., Liubavo v. yra Epidemių km. — KRJ] netoli nuo Seinų, buvo visiškai sumuštas. Visi kiti dalinėliai, iš viso turį nedaugiau 300 ligi 400 vyrų, jau lapkričio mėn. gale liovės buvę. (Vėliau, 1864 m. vasario mėn., Prūsuosna pasislėpę taut. žandarai, apie 400, sudarė kaip ir pasienio sargybą ir puldinėjo priešą krašte, baudė nusikaltusius ir rinko mokesčius — vadai buvo Nowina, Praga, Wolski, Obuchowicz, Rodė ir Miecz — žr. Igno Czyńskio (Radziszewskio) 1864 V 16 raportą, rankraštis pas autorių)."[614]

Kazokų gen. Jakovas Petrovičius Baklanovas (1809-1873), Muravjovo dar gegužės mėn. iškviestas iš Dono srities, dabar buvo paskirtas kariniu Muravjovui priskirtos Augustavo gb dalies viršininku. Tasai Dono kazokas, daugelį metų malšinęs kaukaziečius, savo veidu "smarkiai priminė šerną" — didele veik horizontaliai ištysusia nosim, anot *"Russkaja Starina."* žurnalo redaktorių (1883 m. t. 37, p. 717); gi pagal literatūros prof. Aleksandrą Nikitienko,

[613] Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** V, 320-325; **Vosstanije v Litvie...,** 313-327.
[614] **Ibid.,** V, 326-327.

tai buvo “kazokų generolas su nepaprastu veidu”, kuris, sprendžiant iš jo veido išraiškos, ‘“turėjo programą, už kurios ketvirtadalio vykdymą jis pats turėtų būti pakartas — drauge, jo veidas turėjo geros širdies bruožų”, šis pabaisa paliko savo memuarus: Ja. Baklanov, *“Zapiski. Moja Bojevaja Žizn”* (Užrašai. Mano Kovybinis Gyvenimas, žurnale *Russkaja Starina,* 1871 m., t. 4), kuriuose giriasi savo žmoniškumu. Prieš vykdamas Sūduvon, Baklanovas sakosi užėjęs pas Muravjovą atsisveikinti. Tasai jam liepė kuo griežčiausiai bausti asmenis, sukilėlius aprūpinančius maistu. Kazokas pasakė: “Pastatyk save Augustavo gyventojo padėtin. Jei pas tave beginklį ateitų maištininkai reikalauti ko jiems reikia, ir grąsintų mirtimi atsisakymo atveju, tai argi pasirinktum mirtį?” Muravjovas pagalvojo: “Gyvenimas kiekvienam brangus. Tu turi pagrindo. Prašau pro pirštus žiūrėti į gyventojų daromas sukilėliams nuolaidas, bet jei kas leistųsi aprūpinti maištininkus, bausti be gailestingumo.”

Baklanovas savo žinion gavo 22 kuopas gvardijos pėstininkų iš Preobraženskо, Izmailovsko ir Siemionovsko pulkų, ir raitos gvardijos šaulių bei Dono kazokų, viso apie 5,000 vyrų. Muravjovo įsakymu, toji rinktinė buvo padalinta į tris voras, kurios turėjo plačiu ratu visą sritį aprėpti. Patsai Baklanovas su 12 rotų pėstininkų, 2 eskadronais raitų šaulių ir 300 kazokų žygiavo per Gardiną ir Augustavą į Suvalkus. Kng. Bariatinskis su 5 rotom pėstininkų, eskadronu dragūnų ir šimtine kazokų išvyko iš Varėnos stoties per Merkinę į Seinus. Gen. Dubeltas su 3 rotom pėst., eskadronu dragūnų ir šimtine kazokų žygiavo nuo Kazlų Rūdos geležinkelio stoties į Kalvariją. Likusios 2 rotos pėstin. ir šimtinė kazokų turėjo Trakų paviete susijungti su gen. Dreutelno rinktine ir žygiuoti i Marijampolės pavietą iškratyti Prienų ir Balbieriškio apylinkių girias. Visoms trims voroms įsakyta nuolat siuntinėti žvalgus į šonus ir stropiai tikrinti apylinkes. Iš Vilniaus ekspedicija išžygiavo rugsėjo 30. Baklanovas savo žygyje niekur neužtiko sukilėlių, bet Dubeltas į Kalvariją žygiuodamas užtiko smulkų būrį, bene Glebo, ir sumušė jį, o Bariatinskis Pasernikų kaime, tarp Seirijų ir Seinų, spalio 10 susirėmime su Ostrogo ir Špoko būriais. Iš visų pusių apsuptas Špokas su saujele raitelių prasimušė, bet pėstininkai buvo išvaikyti.

Suvalkuose, atvykusius jį pasitikti visų sluogsnių atstovus Baklanovas pasveikino: “Visi jūs sergate. Jus reikia pagydyti, štai kodėl aš čia atsiųstas. Kaip jūs visi žinote, mūsų vyriausias gydytojas yra generolas Muravjovas. Aš tesu jo padėjėjas chirurgas. Bet aš noriu dabar jums pasakyti, kad, nepaisant kokių vaistų jums prirašys, aš jus priversiu imti visą dozą, būkite tikri. Viso labo.” Pirmas jo uždavinys buvo parūpinti ištikimybės adresus, ir jis pradėjo nuo žydų. Susirinkusius žydus jis pasveikino neva lenkiškai: “jak się macie pany izraelity”. Kai žydai tylėjo klausydamies apie adresą, jis juos išvaikė, vadindamas juos “židy prokliatyje”. Jis pasiuntė įgulas į Seinus, Kalvariją, Sapackinę, Raigrodą. Suvalkų kalėjime jis rado virš 700 asmenų, suimtų “durnelio Wittgensteino”. Patikrinus tardomųjų komisijų aktus, apie daugelį suimtųjų nerasta jokių žymių. Baklanovas liepė juos surašyti ir 60 paleido. Septynis pasmerktuosius jis pakorė, kitiems miriop pasmerktiems bausmę pakeitė katorga Sibiro kasyklose — ir Baklanovas turėjo vykti Vilniun aiškintis, rusų įskųstas Muravjovui, kad jis “sulenkėjęs”. Sugrįžęs iš Vilniaus, Baklanovas liepė iš kalinių atimti patalynes ir uždraudė maisto siuntas kaliniams.

Tuo tarpu rusų kariai siautėjo. “Učastko” (baro) vadas Seinų paviete, tulas Cerkovnikovas, vertė lietuvius valstiečius parodyti kur paslėpti maištininkų ginklai,” jų apnuogintus kūnus kepindamas iki raudonumo įdegintais durtuvais.” Muravjovas liepė gausiai apdovanoti šnipus. Anot Przyborowskio, “to dėka tas šlykštus amatas, ypač tarp žydų, praplito iki negirdėtų ribų. Poručikas Ochondžanovas, už tai kad su Sokolo miestelio žydų-šnipų talka sugavo du tautiniu žandaru, Joną Konopką ir Joną Kulešą, gavo iš Muravjovo 150 rb dovaną, o abudu žydai po 50 rb.” Muravjovas pareikalavo iš Varšuvos, kad visiems Augustavo gb gyventojams būtų įsakyta iš Varšuvos grįžti namo, ir Varšuvos policija privertė žmones grįžti.

1863 m. gruodžio mėn. Muravjovui buvo pavesta likusi Augustavo gb dalis ir Lomžos pavietas, pagal “valstiečių deputacijos prašymą”. Muravjovas deputaciją Vilniuje priėmė 1863 m. gruodžio 15 ir Lomžos pavieto kariniu viršininku paskyrė gen. Ganieckį, kuris savo paskyrimo vieton atvyko iš anksto, dar lapkričio mėn. ir išbarė plk. Zaicevą už nerangumą. Per kunigų ir miestiečių priėmimą lauke, Ganieckis visus išvadino maištininkais, pamatęs gimnazijos direktorių, rašytoją Karolį Wittę, sušuko “kakaja u tiebia boroda” ir liepė barzdą nuskusti. Moksleivius barė kodėl nenešioja rusiškų uniformų, paskui išėjo aikštėn, grasino žmonėms, baigdamas žodžiais: “o kartuves jūs pažįstate”. Po to liepė popams aikštėje melstis už carą ir sušuko į minią: “klauptis!” Anot Przyborowskio, “pirmieji klaupė žydai minios gale, už kurių stovėjo kazokai su palenktomis ietimis ir iškeltomis nagaikomis. Minioj buvęs kurčias Troczewskis neklūpo. Ganieckis jį suėmė ir liepė kalėjime rykštėmis plakti. Po pamaldų kiek aprimo: kas pildys įsakymus, nebus baudžiamas, o stropieji bus apdovanoti bajoryste.”

1863 XI 28 liepė Lomžos miesto aikštėje sušaudyt Kostą Kulešą ir suvaryt gyventojus stebėti. Mieste suėmė apie 1500 asmenų, daugiausiai turtingų žydų — kyšiams iš jų gauti.

Novoingermanlandijos pėstin. pulko 7-sios kuopos vadas kpt. Dmitrijevas buvo paskirtas Tykocino kariniu viršininku. Jis, lydimas gydytojo ir poručiko Kabalevskio, puldinėjo dvarus, kaimus, miestelius, plakė žmones, žagino moteris, mirties sprendimus vykdė nelaukdamas patvirtinimo. “Kai korė sukilėlių žandarus Gorskį ir Januszczyką, liepė priešais savo butą pastatyti dvi kartuves, iškast du kapu ir miesto kaštu parūpinti mirtinius marškinius. Nuvykęs į vietinį taikos teismą, jis liepė kareiviui atnešt jam vodkos ir duonos, gėrė ir dalinosi su savo kareiviais — teismo posėdžio metu. Tardant du broliu, Alfonsą ir Apolinarą Kurzynas (garsiojo Jono gimines), Joną Świętorzeckį ir Orlowskį, taip juos sumušė, kad abudu Kurzynos mirė. Świętorzeckį lazda mušė per galvą. Kai kalinys apalpo, Dmitrijevas savo ranka įsuko jam į kairią ranką kamščio sraigtį (trebišoną). Kai vėliau per tardymą atkasė Kurzynų kūnus, jie buvo gangrenuoti. Mykolą Gąsiowskį šeši kazokai plakė nagaikomis, ir kai auka apalpdavo, Dmitrijevas liepdavo pilti ant kalinio vandenį. Iš bažnyčios išeinančias jaunas moteris suimdavo ir laikė jas pas save, žagino. Keliais atvejais su kazokais užpuolė namus ir kazokai laikė jo prievartaujamas moteris. Tačiau tik dvi moterys išdrįso teisme apie tai liudy-

ti. Tokie caro, rusiškumo ir stačiatikybės atstovai valdė ne tiktai 100,000 žmonių Tykocino apylinkėse, bet po visą Lietuvą."[615]

N. Bergas irgi rašo apie tą "tvarkos grąžintoją". Dmitrijevą lydėjęs gydytojas tikrindavo mušamo kalinio pulsą ir nutardavo ar dar galima mušti. Kartą pacientas nutilo. Gydytojas pareiškė: "Atrodo, kad miręs". Dmitrijevas šaukė: "Kaip tai miręs?! jukgi nedaug gavo!" Kai pastangos kankinį atgaivinti nepadėjo, Dmitrijevas griebė kamščio sraigtį ir suvarė kaliniui į ranką. Lenkų šaltinis, "Juodoji Knyga", teigia, kad tai buvo Tykocino gyventojas Jonas Świętorzeckis. Anot Bergo, kai apie tai buvo pranešta Muravjovui, tasai sušuko: "Juk tai pabaisa, ne žmogus," ir liepė Dmitrijevą suimti. Dmitrijevas ir poručikas Kabalevskij buvo patraukti teisman ir nuteisti už eibę kriminalinių nusikaltimų, o už Świętorzeckio nukankinimą buvo paskirta 100 rb piniginė bauda. Tačiau Muravjovo įpėdinis, gen. Konstantinas Petrovičius von Kaufmannas "atsižvelgė į sąlygas, viešpatavusias maišto apimtame krašte" ir į "energingus kpt. Dmitrijevo ir poručiko Kabalevskio veiksmus" maištą malšinant, ir nutarė, kad kalėjime išsėdėto laiko pakako bausmei ir tuojau abudu paleido. Dmitrijevas netrukus buvo pakeltas majoru, ir vėl galėjo su damomis kadrilių šokti.[616]

Civilinei muravjovinei santvarkai Sūduvoje įvesti, Korikas delegavo Ivaną Akimovičių Nikotiną, kuris išjojo drauge su Baklanovu. Nikotinas savo misiją baigė per pusantros savaitės, nors ten veikė Napoleono kodeksas ir nerusiška administracinė santvarka. Muravjovas nušalino civilinį Augustavo gb gubernatorių Korytkowskį ir jo vieton paskyrė papulk. Zygmuntovskį. Kaimų gminos (valsčiai) gavo naujas sienas ir pravesti vaitų (viršaičių) rinkimai. Vaitai buvo įgalioti teist bylas iki 100 rb vertės. Kaip ir tikrojoj Lietuvoj, įsakė sukilėlių užgrobtus iš gminų pinigus išrinkti iš dvarininkų, bet pasirodė, kad sukilėliai pasisavino tik 1063 rb 2 kpk. Visos poltinės bylos turėjo būti tikrinamos Vilniuje Laikinojo Lauko Auditoriato, ir tvirtinamos gen. gubernatoriaus — Vilniaus karo apygardos vado.

Beje, "humanistas" Baklanovas, norėdamas užtikrinti pašto susisiekimą tarp Suvalkų ir Lomžos, pranešė žemių savininkams, kad jie savo gyvybėmis ir turtu atsakys, jei jų valdų ribose kas atsitiktų su kurjeriais. Baklanovas didžiuojasi gandu, kad, gyventojams įbauginti, jis liepė vaikus žudyti. Pamatęs valstietę moterį, slepiančią savo vaiką, Baklanovo adjutantas ją ramino, kad generolas nesąs vaikų žudikas, bet Baklanovas griežtai uždraudė gando neigimą: jis liepė patvirtinti gandą, "kadangi tatai protus nuteikia labai palankiai krašto malšinimui..."

---

[615] Przyborowski, **Dzieje 1863 roku.** V, 333-337.

[616] N. Berg, **Zapiski,** III, 172 sq.; **Dokumentą urzędowe do historyi gospodarstwa moskiewskiego w Polsce,** Kraków 1870, pp. 41-113. Baklanovo įsakymai — **Vosstanije v Litvie...,** 315-6, 322-6.

LXIII. MURAVJOVO "AMNESTUOS" IR REPRESIJOS

Jau matėme pirmuosius Muravjovo kruvinus "žygdarbius" — Platerio sušaudymą Daugpily, kunigų Išoros ir Ziemackio sušaudymą Vilniuje, kun. Falkowskio Lydoje, karinių vadų Kolyszkos, Sierakausko ir kitų korimus. Tačiau per kompartijos prizmę žiūrėdamas, tarybinis istorikas Bičkauskas-Gentvila rašo:

"Carizmas savo pergalę prie Gudiškių panaudojo visų pirma susidoroti su 36 paimtaisiais į nelaisvę sukilėliais, kurių tarpe buvo rusų armijos karininkų, Maskvos ir Peterburgo universiteto [sic!] studentų ir neturtingų Kauno gubernijos šlėktų, kurie sukilėlių 'kariuomenėje' buvo dalinių vadais. Maskvos universiteto studentas B. Kolyška 1863 m. gegužės 28 d. (VI. 9) ir generalinio štabo kapitonas Z. Sierakauskas birželio 15 d. (27 d.) buvo pakarti Vilniuje, Lukiškių turgavietėje. Iš Kauno gubernijos kilę beturčiai šlėktos — M. Staniševskis, T. Kazakovskis, V. Minskis ir kiti — buvo sušaudyti Ukmergėje, Zarasuose ir Kaune; Maskvos ir Peterburgo universitetų studentai: J. Valickis ir J. Kozlovskis, gydytojai I. Tžaskovskis (iš Šėtos) ir V. Sipnievskis (iš Panevėžio), 'be laipsnio ir turto' Kauno gubernijos šlėktos: K. Skirgaila, J. Šipovskis, S. Stankevičius, K. Novodvorskis, I. Malmundas, P. Vasilkevičius, A. Jagminas, J. Šukevičius, A. Stirpeika (B. Kolyškos adjutantas), M. Šlezingeris, E. Višnevskis, K. Puška, J. Paplavskis ir kt. buvo nuteisti katorgos darbams. Tai buvo pirmasis vyriausybinio teroro etapas, kurį pradėjo grafas M. Muravjovas. . ."[617] — kuris dar nebuvo grafu, o Sibiro katorgon ištremtas Sierakauskio adjutantas, tikrasis grafas Jaroslavas Kossakowskis visai nepaminimas, kaip ir sušaudytieji kunigai.

Bolševikinis istorikas, pasiremdamas arčiau neapibūdintu, tik daugybe skaitmenų nurodytu dokumentu, — gal kurio nors kalinio parodymais, nors tokio pobūdžio dokumentai nepasižymi tikrovės faktų dėstymu, — teigia, kad diktatoriaus "Liangevičiaus pralaimėjimas", įvykęs, kaip žinome, dar kovo mėn., "neišsipildžiusios viltys sulaukti Vakarų Europos valstybių intervencijos", faktinai tik pradėtos puoselėti, Muravjovo represijos ir mirties bausmės "privertė Vilniaus 'Skyrių' kapituliuoti. Išgąsdintas tebevykusio antidvarininkinio valstiečių judėjimo, Vilniaus 'Skyrius' gegužės mėn. kreipėsi į Varšuvą, prašydamas paleisti 'Skyrių' arba 'įgalioti jį sulaikyti vykstančias nelaimes'." Nors žinome, kad Geištaras ligi pat savo suėmimo valandos tvarkė Vadybos reikalus, tarybinis istorikas rašo: "Duodamas parodymus tardymo komisijai, J. Geištoras patvirtino, kad nuo gegužės pabaigos jis 'visiškai nesirūpino sukilimo reikalais, nes buvo įsitikinęs, jog pasiaukojimas nedavė jokios naudos tam reikalui, kurį jis visados laikė tėvynės nelaime, ir jeigu sukilime dalyvavo, tai turėdamas vienintelį tikslą — išgelbėti, kas dar buvo galima išgelbėti'. Gegužės mėn. 'Skyrius' faktiškai nustojo veikti. 1863 m. gegužės mėn. pabaigoje ir birželio mėn. pradžioje 'Skyriaus' nariai P. Dalevskis, A. Jelenskis ir A. Oskerka buvo suimti. Tuo pačiu metu buvo suimta daug dvarininkų ir valdininkų, kuriuos 'Skyrius' neseniai buvo įtraukęs į sukilimo organizaciją, jų tarpe Vilniaus 'vaivada' kunigaikštis N. [Mikalojus] Giedraitis, Vilniaus apygar-

[617] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas...,** 242.

dos komisaras Charmanskis, Švenčionių pavieto komisaras dvarininkas Maslovskis ir kt."[618] Taigi, kompartija tiesos neskelbia.

Caro pirmosios amnestijos grįžtantiems iš sukilimo prieš gegužės 1/13, niekas nepaklausė. Tad 1863 VI 23 (liepos 5) caras naujai paskelbė malonę, o Muravjovas keliais atvejais 1863 m. birželio-gruodžio laikotarpyje skelbė taisykles belaisviams skirstyti kategorijomis ir su jais dorotis. Esą kariuomenės vadų pranešimais, daugelis gaujų likviduojasi, o valstiečiai, šlėktos, miestiečiai ir kitokie "sbrod" prisistato prašydami atleidimo. "Jau leidau, kad tie valstiečiai, kurie savanoriškai sugrįžta iš gaujų ir su nuoširdžiu atgailos jausmu, apgyvendintini savo senose gyvenvietėse, atiduodant juos valstiečių bendruomenių atsakomybėn". Tačiau pavieto viršininkas privalo pirma "asmeniškai ir rimtai įsitikinti apie jų atgailos nuoširdumą ir iš jų priimti ištikimybės priesaiką. Jų priesaiką pavieto viršininko akivaizdoje iš jų priims teisiai galvojantis kunigas." Iš atleidimo prašančių "griežtai reikalauti, kad atiduotų ginklą arba bent nurodytų miške vietą, kur tie ginklai paslėpti." Iš kiekvieno grįžtančio imti parodymus: kas vadovavo partijai, "kas ją lankė, ypač kunigų, dvarininkų, šlėktų ir oficialistų, ir iš kur", "kas iš kunigų ar šlėktų parūpindavo partijoms maisto, ginklų ir kitų reikmenų", "kas verbavo į partiją, kas rinko jai pinigų," "kas iš girininkų ar kitų asmenų labiausiai padėdavo partijoms, nurodydamas kelius, pranešdamas apie mūsų kariuomenės judėjimus", "kas naudodavo smurtą, plėšė, korė ir žudė valstiečius ir kitus monarcho atžvilgiu ištikimuosius". Kas savo atsakymuose rodytų užsispyrimo, "neskelbti jiems apie ketinimą neatleisti, bet po sargyba pasiųsti į Tardymo Komisijas, kurios su jais elgsis kaip su maištininkais". "Iš sukilimo grįžtančius dvarininkus ir bendrai šlėktas, prašančius atleidimo, paduoti tardymui ir paskui įkalinti miestuose ligi naujo potvarkio". Kariniai viršininkai įspėjami, kad pasišalinimas iš partijos gali reikšti tik poilsį. Protokolus apie visus grįžtančius reikia pasiųsti vadovybei, kuri galutinai spręs bylą. Gi miškuose "besibastančios gaujos" tėra "banditai", "neturį teisės į atleidimą"; nelaisvėn patekę skriaudikai ir nusikaltėliai, "24 valandų eigoje atiduotini lauko baudžiamajin teisman ir mirties sprendimai vykdytini, pavietų kariniams viršininkams patvirtinus sprendimus, ir tuo pačiu metu pranešant apie tai man." Kur bus įrodyta, kad akalicų šlėktos padėjo ar dalyvavo skriaudose prieš valstiečius ar kitus, "reikia neatidėliojant man pranešti, kad pritaikinčiau griežčiausias priemones akalicų šlėktų atžvilgiu, kitiems pavyzdžiu duoti ir atbaidyti", kaltus tuojau suimant ir atiduodant teisman ir "visai akalicai uždėti kontrbuciją nuo 10 ligi 25 rublių nuo kiekvienų namų" į nukentėjusių dėl sukilimo fondą. Kadangi "stačiatikių dvasininkams, valstiečiams" ir kitiems skriaudas daro maištininkų partijos, "kurios susideda iš dvarininkų, kunigų ir šlėktų, kuriems dažnai padeda kaimyninių palivarkų savininkai", — išaiškinus faktą, konfiskuoti palivarko kilnojamą turtą ir derlių; daiktus parduoti, pinigus sumokant į fondą nukentėjusiems, o derlių sunaudot kariuomenei maitinti, nusikaltusius dvarininkus suimt, iš dvarų nušalint jų šeimas, "o nužudytojo šeimai ir kitiems valstiečiams išdalinti galvijus ir ūkio padargus", ir pranešt Vilniun.

[618] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 243.

Visi belaisviai, paimti su ginklu rankose, ir "politiniai nusikaltėliai", dalinami į penkias kategorijas su atitinkamomis bausmės normomis. Sukilimo veikėjai dvarininkai ir kunigai — priskirtini "prie gaujų vadų ir maišto kurstytojų kategorijoos, jei jie sučiupti su ginklu rankoje". Šion kategorijon dažnai buvo priskaitomi ir bažnyčiose sukilimo manifestą skaitę kunigai, kad ir priversti tai daryt, nors pagal instrukciją jie turėjo būti priskaitomi antron kategorijon, baustini katorga Sibiro tolimose srityse, kasyklose, tvirtovėse ir fabrikuose. "Tie iš šlėktų ir prastos liaudies, kurie buvo maištininkų gaujose ar kitaip dalyvavo maište, pasiremiant caro 1863 geg. 11 patvirtintu įstatymu, priskaitytini III ir IV kategorijon ir atiduotini teisman, šlėktai atimant teises, o prastą liaudį išsiųsti į areštantų (kariuomenės) kuopas, civilinės valdžios valdomas, neatiduodant į teismą, ir su žiniaraščiais apie juos siųsti į Pskovą" tenykščio gubernatoriaus žinion, bet "sunkiau nusikaltusieji" baudžiami mirties bausme ir katorga. 1863 X 26 aplinkraštis liepė įtartinus sugrįžėlius "tuojau atiduoti tardyman ir teisman". Gi kas neprisipažįsta kaltas ir nerodo atgailos, kaltinamas menkesniais nusikaltimais, ir jo buvimas vietoje "vietinės valdžios ir tamstos asmeniškai laikomas kenksmingu — pristatyti kandidatais ištrėmimui už krašto sienų, raštu man smulkiai paaiškinant motyvus." 1863 XI 3 ir 5 aplinkraščiai reikalavo bendruomenių atsakomybės. Iš gaujų grįžusius, "už kuriuos nepanorės garantuoti valstiečių, vienkiemininkų ir miestelių bendruomenės, reikia suimt ir siųst apsigyventi tolimose gubernijose ... etapu į Pskovą... Gi šlėktas, dvarininkus ir valdininkus, neturinčius patikimų garantuotojų, suimti ir nukreipti į aukščiausią vadovybę... Valstiečiams paskelbt, kad ... ant jų gali kristi atsakomybė už piktus žmones. ... bendruomenių pareiga yra įtartinus įskųsti. Panašiai paskelbti visiems dvarininkams, kad nurodytų nepatikimus jų tarnyboje ... reikia įspėt dvarininkus, kad už kiekvieną asmenį, kuris dalyvaus maište ... sumokės baudą nemažiau 200 rb ... gi už ekonomus, valdytojus ir oficialistus ... bauda bus dviguba, ir nepriklausomai nuo to — iš dvaro bus išrinkta padidinta 10% duoklė."[619] Taigi matome, kad atgailos "nuoširdumo" saikojimas ir asmeninė nuožiūra leido rusams nesiskaityti nei su caro pakartotinai paskelbtomis "amnestijomis". Anot rusų, "Dievas aukštai, caras toli.. ."

Kadangi sėkmingiausiai slapstytis mokėjo valstiečiai, nepaisant "gyventojų knygų", tai 1863 IX 19 (spal. 1) Muravjovas patvarkė, kad malonės susilaukę sugrįžusieji maištininkai būtų apgyvendinami savo pirmykštėse gyvenvietėse, "o jų šeimos baustinos tik pinigine bauda". Bet rusų satrapija toliau kalino, trėmė grįžusius. Lapkričio mėn. Muravjovas patvarkė, kad kur grįžęs maištininkas vėl dalyvaudavo maište arba padėdavo maištininkams, tai to kaimo bendruomenė baustina 200-300 rb, o akalicų šlėktų ir vienkiemininkų ūkiai — dvigubai daugiau; kur bendruomenės, kaip matėme iš anksto įspėjamos, nedrįsdavo imtis atsakomybės už grįžusius, jie tuojau buvo suimami ir tremiami. Negana to, "stengdamiesi kaimų valdybas paversti pagalbiniu policiniu organu, kariniai viršininkai įpareigodavo kaimų seniūnus ir valsčių

[619] Vysk. Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., I t., pp. 36-39, 57-58, 82-85, 96-103 ir kt., pagal Cylovo **Sbornik rasporiaženij.**

viršaičius per vieną mėnesį pateikt ištremtinų 'neištikimų' valstiečių sąrašus."[620]

Anot Bičkausko, Šiaulių pavieto "valstiečių dalyvavimas sukilime" sukėlė baisių represijų. Muravjovas ten pasiuntė "specialų viršininką valstiečiams, šlėktoms ir vienkiemininkams pagal karinio viršininko sudarytą vardinį sąrašą suimti", šeimas pristatyt Kaunan, o iš ten etapu ištremti į Samaros guberniją apsigyventi. Bičkauskas nemini, jog 1863 XII 3/15 Muravjovas užgyrė vieno gubernatoriaus pasiūlytą projektą, kad administraciniu keliu Rusijon tremiami šlėktos ir dvarininkai patys apmokėtų perkėlimo išlaidas (Cylovo p. 99). Tačiau ir Bičkauskas pažymi, kad tremiamųjų turtą buvo įsakyta parduoti iš varžytinių, pinigus panaudoti trėmimo išlaidoms, o jei pinigų neužtektų, tai (Bičkauskas vengia kitų luomų žmones minėti) "valstiečių bendrijas apdėti tokio dydžio pinigine kontribucija, kad kiekvienai ištremiamai šeimai tektų po 50 rb., o tiems, kurie tremiami be šeimų, — po 25 rb. kiekvienam žmogui." Kaip ir Berijos, Kruglovo, Guzevičiaus, Burluckio, Bertašiūno ir Sniečkaus kampanijos prieš Lietuvos partizanus metais, "Kai kurie kaimai, kurių valstiečiai aktyviai dalyvavo sukilime, buvo sudeginti, o tų kaimų valstiečių šeimos ištremtos... Pavyzdžiui, buvo sudegintas Panevėžio apskrities Šiukštonių kaimas, o 10 šio kaimo šeimų, iš anksto sumokėjusios po 50 rb. kontribucijos, buvo išsiųstos į Samaros gubernijos valstybines žemes" (chruščiovinius "plėšinius"). Bičkauskas sumini ir kitus ištremtus kaimus: Trakų pavieto Šališkių kaimą, Panevėžio pav. Pociūnų ir Pakalniškių kaimus, Zarasų pav. Kalbutiškių, Raguvos kaimus ir "Skapiškės kaimo bendriją" (?—KRJ), Ukmergės pav. Kudrių, Rameikių, Degėsių, Vanagiškių, Norvaišų "ir kitus kaimus."[621] Baklanovas Suvalkijoje tokias bausmes paskelbė cirkulioriu.

Nors šlėktos ir vienkiemininkai daugiausiai nukentėjo nuo trėmimų ne tiktai 1863-5 metais, bet dar nuo Kotrynos II ir Mikalojaus I laikų, tačiau prie jų Bičkauskas eina jau kiek vėliau. "Žiaurių represijų patvaldystė griebėsi ir prieš suproletarėjusius šlėktas bei vienkiemininkus, kurie taip pat atkyviai dalyvavo sukilime." Jau 1863 VI 11/23 liepė atimt žemės sklypus su sodybomis iš šlėktų, vienkiemininkų ir "raznočincų", kurie dalyvavo sukilime arba padėjo sukilėliams, ir jų ūkius parduoti "valstybinių valstiečių arba laikinųjų prievolininkų bendrijų žinion. Be to, M. Muravjovas atėmė iš činšinių šlėktų ir vienkiemininkų lengvatą, pagal kurią jie buvo atleidžiami nuo pastočių ir kariuomenės postovio prievolių" ir daugelį ištrėmė iš vakarinių gubernijų, kadangi jie "kartu su kitais įvairių sluoksnių valkatomis ir benamiais žmonėmis aktyviai dalyvaudavo viešosiose manifestacijose, o paskui nuolatos papildydavo maištininkų gaujas." 1863 VIII 8/20 liepė visose Vakarų krašto gubernijose "surinkti žinias, kiek šlėktų ir vienkiemininkų dalyvavo sukilime arba jam padėjo, ir pradėti trėmimus atskiromis šeimų grupėmis 'pagal surinktas žinias, kiek jie turėjo ryšių su maištu' — ir visus 'apskritai savo maištinga dvasia ir prijautimu revoliuciniam judėjimui žalingus krašto ramybei žmones'." Keistoji leninistinė dialektika verčia Bičkauską — ar jo redaktorių Bočkariovą? — teigti, tarsi ir šie planai siekė "sustiprinti viešpataujančios bajorų-dva-

[620] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 265, 261.
[621] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 266. Baklanovo cirkuliorius — Vosstanije v Litvie..323-4.

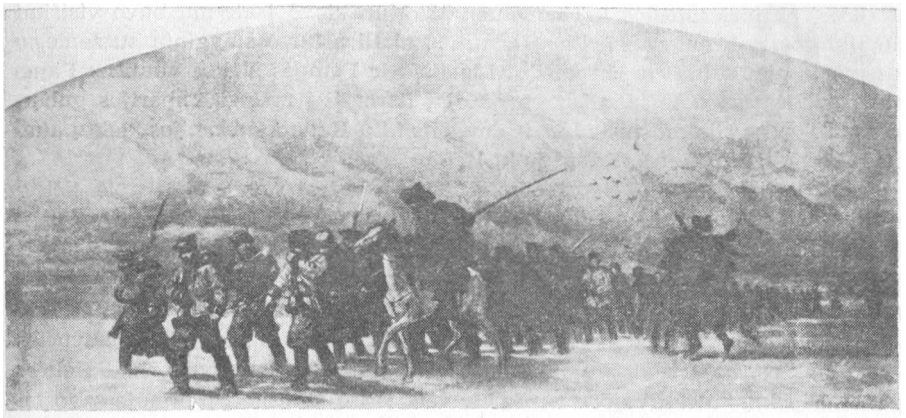

Arthur Grottger **“Žygis į Sibirą”**

rininkų klasės pozicijas...”[622] — nors tie ‘bajorai-dvarininkai” (taipgi kunigai ir šlėktos) turėjo būti laikomi “gaujų vadais” ir šaudomi-kariami, katalikų dvarai apkraunami kontribucijomis už sukilėlių pasirodymą jų žemėvaldose, bei sukilėlių apiplėštieji turėjo dvigubai tiek sumokėti “nuo sukilimo nukentėjusių fondan”...

Pagal caro iš anksto užgirtą Muravjovo 1863 VII 23 (rugp. 5) įsakymą, valstiečiai, šlėktos ir vienkiemininkai turėjo būti tremiami į Vologdos, Samaros ir Astrachanės gubernijas, į plėšininius “ištisus valstybinių žemių plotus” ir ten apgyvendinami atskirais kaimais “tiek dėl to, kad būtų patogu juos stebėti, tiek dėl to, kad tenykščiai gyventojai būtų apsaugoti nuo žalingos įtakos.”
— Patobulintas Sierovo įsakymas tėvus, dažnai ir vaikus, atskirti nuo šeimų, padarytas tik 1941 m.

1863 m. lapkričio mėn. liepęs suimti bežemių ir akalicų šlėktų ir vienkiemininkų šeimas, “kurios pasirodys esančios ypatingai neištikimos”, ir pateikti jų ištrėmimo sąrašus su patikslinimais, Muravjovas ligi paryčių dirbdamas asmeniškai tikrino kiekvieną bylą. Akalicoms ir vienkiemininkų bendruomenėms buvo uždėta atsakomybė už kiekvieną savo narį, kaltinamą “dalyvavimu maištinguose veiksmuose arba manifestacijose, melagingų ir nelojalių paskalų bei gandų skleidimu”. Lapkričio 9/21 potvarkiu, akalicos ir vienkiemiai buvo apdėti 10 rb. kontribucija nuo kiekvieno kiemo, o “tos šlėktų ir vienkiemininkų bendrijos, kurios daugiau už kitas dalyvavo maište” — 25 rb. kontribucija nuo kiekvieno kiemo, sumokėtina per dvi savaiti. “Vėliau, nuo 1864 m. sausio 1 d., činšiniams bei akalicų šlėktoms ir vienkiemininkams visuotinė kontribucija buvo panaikinta, tačiau Kauno gubernijoje teisė uždėti kontribuciją buvo palikta gubernijos viršininkui ir kariuomenės dalinių vadams. Pastarieji ir toliau reikalavo, kad kontribucijas mokėtų visi šlėktos ir valstiečiai,”
— rašo Bičkauskas, pasiremdamas archyvų duomenimis, bet aiškiai perdėdamas valstiečių atveju. “Be kontribucijų iš šlėktų dar buvo imamos įvairaus dydžio ‘baudos’, o taip pat 5 rb rinkliava, įvesta 1863 m. pabaigoje.” “šlėktų

[622] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 267.

akalicos, pasipriešinusios kariuomenei, M. Muravjovo įsakymu buvo visiškai sunaikintos... Kauno apskrities Ibėnų ... akalica buvo sulyginta su žeme, o jos gyventojai suimti ir ištremti... Liaudžių ir Pempės šlėktų akalicos Panevėžio apskrityje, o šių akalicų gyventojai ištremti į rytines imperijos gubernijas. Tokio pat likimo susilaukė ir daugelis kitų Kauno gubernijos šlėktų akalicų (Mazgai, Mackonys, Ranai ir kt.)".[623]

Galop Bičkauskas savo veikalo 269 psl. ryžosi rašyti tiesą apie šlėktų slopinimą, ir nurodo, kad 1863 IX 23 (X 5) "įstatymas" buvo "pagrįstas prielaida, kad bežemė šlėkta buvo viena iš 1863 metų sukilimo varomųjų jėgų", "bruzdėjimus ir neramumus sukeliančiu proletariatu", ir ryžosi galutinai "apvalyti bajorų luomą nuo šios siautėti įpratusios minios." Todėl 1863 VII 4/16 senatas nutarė "laikinai" nenagrinėti bylų "dėl asmenų, kilusių iš buvusios lenkų šlėktos, bajoriško titulo". Muravjovas nurodė vyriausybei, kad šlėktos nėra nusipelnę "turėti bajoro vardą" ir veik ištisą šimtmetį įrodinėję savo tariamą teisę — jiems suteiktą dar Vytauto, Jogailos ir Žygimanto. Muravjovas siūlė visus bajorystės neįrodžiusius šlėktas "tuojau pat įrašyti į mokesčius mokančių valdinių luomą, o šlėktas, jau išbrauktus iš bajorų tarpo, prievartos būdu įrašyti į kaimų bendrijas arba ištremti į rytines gubernijas." Tačiau vyriausybės 1863 IX 27 (X 9) nutarimu "visi šlėktos, kurių bajorystė dar nebuvo patvirtinta, jei jie nėjo valstybinių pareigų ir neturėjo laipsnių ... atleidžiančių nuo valstybinių mokesčių ir prievolių, iki 1865 m. sausio 1 d. turėjo būti įrašyti į nebajorų luomus. ..., tačiau turėjo teisę bendrais pagrindais ir toliau įrodinėti savo bajorišką kilmę", ir buvo nustatyti byloms vesti mokesčiai.

Anot Bičkausko, pagal šį nutarimą "devyniose vakarų gubernijose buvo anuliuota 140,000 buvusių šlėktų bylų." 1864 m. spalio mėn. Muravjovas paskelbė savo taisykles, pagal kurias akalicų šlėktos buvo prirašytini prie valstybinių valstiečių, miestuose dirbą prie miestiečių, ir buvo panaikinti vienkiemininkų ir piliečių pavadinimai, kaip "kilę iš tos pačios šlėktos." Vilniaus gubernijoje neįrodžiusių bajoriškos kilmės šlėktų buvo 39,761 vyras ir moteris. Iš jų, iki 1865 I 1/13 prie mokesčius mokančių valdinių luomų buvo prirašyti 9693 vyrai ir 8586 moterys, iš kurių sėslūs buvo tik 2,287 vyrai ir moterys. Kauno gubernijoje tokių šlėktų buvo 38,639 vyrai ir moterys, jų tarpe 9,794 vyrai ir 9,758 moterys buvo nesėslūs. Nuo 1865 I 1/13 iki 1866 I 1/13, prie mokesčius mokančių luomų buvo prirašyta dar 22,077 vyrai, iš kurių 16,440 vyrų ir moterų buvo nesėslūs. Pirmuosius tris metus buvusieji šlėktos neturėjo teisės dalyvauti kaimų savivaldybių pareigūnų rinkimuose ir negalėjo būti renkami. "Bežemės šlėktos padėtis žymiai pablogėjo, nes ji negavo žemės sklypų, o privalėjo atlikti sunkias rekrūtų, valstybines ir zemskines prievoles. Ji papildė bežemių valstiečių eiles ir lygiai su jais buvo vis labiau išnaudojama dvarininkų ir augančios kaimo buržuazijos."[624]

Visvien sukilėliams nesiliovus veikti, Muravjovas 1863 m. rugsėjo mėn. "pareikalavo imtis griežtesnių priemonių". Jis įsakė kariuomenės vadams: "1. jeigu sukilėliai ištremti į Rusiją ar bent į kaimus, tai jų namus taip suardyt, kad juose nebūtų galima gyventi, taigi išimti langus, duris, sugriauti krosnis, nuversti stogą; tuo būdu per rudenį ir žiemą sukilėliai negalės rasti čia

[623] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 268.
[624] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 269-270.

pastogės; — 2. jeigu kurioje nors vietoje tikimasi sutikti sukilėlių, tai iš tų vietų iškraustyti gyventojus, o butus taip pat suardyti, kad juose nebūtų galima gyventi; — 3. jeigu kurioje girioje nuolatos gyvena sukilėliai, tai jose iškirsti plačius takus, kuriais laisvai galėtų eiti kariuomenė." Pavietus suskirstyti rajonais, kiekviename rajone "paskirti gerą karininką su dalimi kareivių, kurie turės budriai žiūrėti, kad jų rajone nebūtų sukilėlių ir bendrai, kad greičiau jie būtų išgaudyti." Mjr. Steponaitis pažymi, kad Muravjovo aplinkraštis buvo "pasiųstas visiems karo viršininkams, reikalaujant, kad jie kas savaitė pilnai praneštų, kas pas juos pavietuose įvyko."[625]

Rusams ir jų kariuomenei, kiek žinoma iš praeities karų ir revoliucijų įvykių, patinka naikinimo — ir ta proga plėšimo — darbai. Meskim dabar žvilgsnį į scenas, kurios kartojosi ir 1941, 1944-1954 m.

LXIV. RUSŲ ŠEIMININKAVIMAS IR KAIMŲ NAIKINIMAS

Merkinės dekanas kun. Feliksas Raškauskas (Roszkowski) 1863 VII 10 pranešė konsistorijai Vilniuje: "Liepos 9 anksti rytą į Dusmenis atjojo ulonų dalinys ir veik varu iš lovos ištempė sergantį kleboną (kun. Steponą Gailevičių) ir nuvedė jį bažnyčion, tarsi revizijai. Karininkai ir kareiviai į bažnyčią suėjo šūkaudami ir begėdiškais žodžiais, su kepurėmis, mėtė bažnytinius daiktus ir žmonių slepiamus, dėl saugumo, daiktus, jų tarpe buvo kun. Mykolo Byševskio rišulys; gyvenimą Žilynų dvare laikydamas nesaugiu dėl dažnų puldinėjimų ir kareivių plėšikavimo, jis atsikėlė į Dusmenis, paliko čia daiktus ir nusikėlė Pūnion. Karininkai pundelį pavadino maištininkišku ir suėmė kun. Steponą Gailevičių. Kareiviai apiplėšė kleboniją, daiktus, drapanas ir maistą, kardais numušė vyno bonkų kaklus ir išgėrė vyną — klebonijoje beliko sienos, ir baldai." 1863 m. rugpiūčio 9 d. 63 m. amžiaus kun. Steponas Gailevičius Vilniuje mirė nuo karbunkulo šv. Jokūbo ligoninės kariniame skyriuje ir palaidotas choleros kapinėse Pohuliankoje.[626] Tai buvo tipiškos "muravjovinės" kratos pavyzdys.

"Nevos pėstininkų pulko majoras Kaveras (1863 m.) spalių mėn. 20 d. pranešė raportu Panevėžio pavieto viršininkui, kad bekalbant jam su Ukmergės ir Panevėžio pavietų kariuomenės vadu generolu leitenantu Ganieckiu 2-ru, pastarasai, užėjus kalbai apie Liaudos akalicos gyventojus įsakė jam sudeginti tą plėšikų lizdą. Apie tai majoras Kaveras pranešė Kauno gubernijos valdytojui ir Vilniaus general gubernatoriui. — Toliau majoras sako, kad jisai visada vykdo visus savo aukštesnės vyriausybės įsakymus, todėl ir atidavė įsakymą sudeginti Liaudoje keletą namų, kurie priklauso žmonėms, kurie tikrai dalyvavo sukilime. — Raportas buvo pristatytas Kauno gubernatoriui." (Majoro Kavero raportas 3 N. 1863 m.)"[627]

---

[625] Kauno gubernatoriaus raštas karo viršininkams 2733 N. — **Karo Archyvas,** 1925 m., II, 78.

[626] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., 251-254.

[627] Karo Archyvas, 1925 m., II, 78.

"Gulbinų kaime buvo pakartas vienas žydas ir viena žydė. Gyventojai sakės negalėjo jų gelbėti, nes tada buvo kaime 35 gerai ginkluoti sukilėliai. Padarius tardymą pasirodė, kad buvo tik 5 žmonės, iš jų tik du ginkluoti šautuvais. Žydai (Kastremavičius Movška ir jo žmona Rivka) prašė, kad gyventojai juos užsistotų, bet šie būk atsakė, kad tai ne jų darbas. — Panevėžio karo viršininkas įsakė sustatyti Gulbinų kaimo sąrašus ir tarpininkavo, kad Kauno gubernatorius visus juos ištremtų į Rusiją. (Panevėžio karo viršininko raportas 940 N.)"[628]

"Julius Zlatkus 14 metų iš Anykščių valsčiaus 1863 met. gruodžio mėn. ėjo pas savo dėdę gyvenantį netoli Anykščių. Pakeliui jį sutiko sukilėliai, atsiskyrę nuo Červinskio būrio ir paėmė su savim. Nepaleido dėl to, kad vaikas būtų galėjęs pranešti rusams. Į aštuntą dieną atėjo į Miškininkų kaimą ir čia juos užpuolė rusai. Keli sukilėliai buvo sužeisti, kiti išbėgiojo, pateko į nelaisvę ir Zlatkus. Tasai pat rusų būrys paėmė ir tojo kaimo valstietį Jurgį Šaltenį, nors jisai tuo metu buvo Anykščiuose ir tik namon sugrįžęs sužinojo, kad kaime yra sukilėliai. Kaime sukilėliai išbuvo vienų parodymais penkias dienas, kitų — tris dienas. Šaltenis 56 met. su visa šeimyna ištremtas į Rusiją. Be to į Rusiją ištremti ir visi tojo kaimo gyventojai su visomis šeimynomis. Vaikas Zlatkus išsiųstas į Vilnių ir atiduotas apgyvendinti valdžiai priklausomose žemėse."[629]

Nikolaj Valerianovič Gogiel (1838-1870) buvo vienas Muravjovo tardytojų Vilniuje, ir paliko savo memuarus. Jisai dažnai lankydavo Vilniuje kurį laiką kalintą Petrapilio ziemlevolcą Pantelejevą ir girdavosi: "Dirbdamas tardymo komisijai, aš priėjau išvados, kad politiniuose procesuose kankinimų panaudojimas yra neišvengiamas. Jei tasai Simbirske nugalabytas žmogus būtų mano rankose pabuvęs 24 valandas, aš nepaleisčiau jo taip lengvai; aš jį pakepinčiau ant lėtos ugnies, kraujas varvėtų iš jo panagių, ir aš priversčiau jį visą tiesą išpažinti." Pantelejevas prideda: "Muravjovas aukštai vertino tą jauną vyrą ir padarė jį bendradarbiu 1866 m. Karakozovo tardyme."[630] Bet buvo momentas, kad ir Gogielis ketino atsistatydinti...

Patsai Muravjovas savo "Zapiskose" pasakoja, kad keliose vietose maištininkams panaudojus smurtą prieš stačiatikių popus, jis liepė naikinti "barbariškumo ir kramolos verpetus", o gyventojus tremti Sibiran. Kunigaikščiui Imeretinskiui, kuris 1863 m. rugsėjo mėn. buvo paskirtas Vilniaus pavieto karinio viršininko pavaduotoju, Muravjovas sakė, kad jis "niekam netiki, neklauso frazių apie žmoniškumą, malonę ar kaltės neįrodymą. Visi lenkai yra mažiau-daugiau kalti, ir švelniausia jiems bausmė yra padėti juos akmeniniam maiše (v kamiennom mieškie). Prieš pavasarį privalome jiems išlupti visus dantis, nes kitaip reikės iš nauja pradėti. Daviau kariniams viršininkams plačiausius įgaliojimus, jų potvarkių nekeičiu, bet visada patvirtinu ir paremiu. Todėl nesibijok atsakingumo, nieku nesivaržyk, nesidairyk ką pasakys tardomoji komisija. Tas viskas tamstos neįpareigoja, nekreipk dėmesio į keno kalbas. Dar kartą kartoju, jei kas iš tų latrų iš pažiūros atrodo nekaltas, nekreipi į tai dėmesio, tepasėdi, apsigalvos. Jei pastebėsi menkiausią atsižvelgi-

[628] **Karo Archyvas,** 1925 m., II, 90.
[629] **Karo Archyvas,** 1925 m., II, 95, ištremtųjų sąrašas — pp. 109-110.
[630] L. Pantelejev, **Iz Vospominanij,** II, 30-31.

mą ar palankumą tiems mierzavcams, liepiu tamstai viską sudeginti, sulyginti su žeme, ar tai kaimas, ar palivarkas ar kas. Ypač budriai dabok ponus ir kunigus, o su šlėktų akalicomis nereikia daryti ceremonijų dėl to, kad labai apgyventos. Parašyk man, o aš juos visus ligi vieno ištremsiu." Laiške valstyb. turtų ministeriui Aleksandrui Aleksandrovičiui Zielenojui (1864 X 20) Muravjovas teigė, kad "smulkioji lenkiška šlėkta pasižymi tinginyste, sugadintais papročiais ir neribotu išdidumu", "nuolat svajoja apie savo senųjų privilegijų atgavimą," "yra persisunkusi neapykanta valdžiai ir viskam kas rusiška", "visada dalyvavo visuose revoliuciniuose sąjūdžiuose ir pastarajame sukilime parūpino pagrindinį kontingentą maištininkų gaujoms", tad siūlė pamaži tą šlėktą iškeldinti į valstybines žemes Sibire — arba, dabartinio Lietuvos okupanto terminologija, "į plėšinines žemes".

Rusams galop pavyko likviduoti Lietuvos šlėktą, Lietuvos valstybinio gyvenimo kamieną, Vytauto ir jo brolio puoselėtą ir daugintą, kuris per šimtmečius nešė sunkiausią valstybinę naštą, rinko valdovus, teisėjus ir savivaldos valdininkus, ir palaikė respublikiniai-demokratinio-reprezentacinio gyvenimo tradicijas. Ir 1863-4 m. sukilime šlėkta sudarė "pagrindinį kontingentą" — Kostas Kalinauskas, kun. Mackevičius, Zigmas Sierakauskas, didžiuma karininkų ir būrių vadovų, žymi dalis sukilėlių ir tremtinių.

Rusai neturi supratimo apie bajorišką "honorą" — jie nesuprato ir nesupranta, kodėl toks reakcionierius Aleksandras Domeika, žinodamas Vadybos sudėtį, neišdavė jų rusams; kodėl Kosakauskis, galėdamas pasislėpti, neapleido savo sužeisto "generolo", Sierakausko; kodėl Kolyszko, Kalinauskas, Titas Daliauskas ir kiti vadai su panieka žiūrėjo į rusus ir neišdavė savo draugų, — Povilas Červinskis ("Sowa"-Pelėda) buvo išimtis būrių vadų tarpe. Rusuose, besirenkant muravjoviniams "diejatieliams", garbingi žmonės tebuvo išimtys. Anot Przyborowskio, "Garsų ir reikšmingą pavyzdį davė grafas Bobrinskis, kuris su Muravjovu iš Petrapilio atvyko užimti Gardino gubernatoriaus pareigas. Tuojau po to, kai buvo paskelbta instrukcija apie karinio-policinio režimo įvedimą krašte, Bobrinskis, nesijausdamas turįs gabumų būti budeliu, žudiku ir plėšiku, neįteikdamas atsistatydinimo, tiesiog naktį paslapčia pabėgo iš Gardino. Vėliau irgi pasišalino Engelhardtas iš Kauno, Halleris iš Vilniaus. Jų pratuštintas vietas Muravjovas užpildė savo kreatūromis; Kaunan atsiuntė savo sūnų Mikalojų — kortautoją, moterų mėgėją ir menkos galvos pramuštgalvį.

"Kaip labai tos rusų rujos antplūdyje buvo pranykęs bet kokis garbės pajautimas ir kaip neigiamai tatai veikė netgi kariuomenę, parodo tai, kad slaptos policijos, kuri juk niekur pasauly nėra gaubiama pagarbos ir jos verslas nėra laikomas garbingu, — viršininku tapo rinktinio kavalergardų pulko rotmistras, kunigaikštis Šachovskoj, priklausęs rusų aukščiausios aristokratijos šeimai. Jam buvo pavestos revizijos mieste, vadovavimas šnipams ir kiti visai neriteriški darbai. Iš viso Muravjovas laba energingai tvarkė miesto policiją. Nazimovo laikais ji buvo pasileidusi ir mažavertė. Veik kasdien oberpolicmeisteris raportuodavo valdytojui, kad iš Vilniaus į sukilimą išėjo nuo 40 iki 50 jaunų vyrų; tos emigracijos sustabdymas esąs beveik neįmanomas, kadangi miestas esąs iš visų pusių atdaras. Tad Muravjovas įsakė, kad namų, amatų įmonių, karčiamų ir tt. savininkai būtų baudžiami po 10-25 rb už kiek-

vieną žmogų, kuris iš jų vietovės išeis į sukilimą ir tą baudą tučtuojau išrinkt, neatsižvelgiant į nieką ir parduodant paskutinius daiktus. Tokia pat bauda, tik žymiai didesnė, ligi 100 rb., skirtina vienuolynams ir parapijų kunigams už kiekvieną žmogų — kunigą, vienuolį ar bažnyčios tarną — kuris išeis į sukilimą, o pasikartojimo atveju — baudą padvigubinti.

"Netrukus išėjo potvarkis, pinigine bauda baudžiąs moteris, nešiojančias gedulą. Muravjovo duotoji visiems gubernatoriams instrukcija liepė tučtuojau atleisti valdininkus, kurių žmonos, dukros ar seserys nešiojo gedulo sukneles; gi pačias moteris, neatsižvelgiant į jų luomą, turtą ar tautybę, bausti pirmu atveju 25 rb., antru 50 rb., o trečiu atveju suimti ir atiduoti teisman. Jei nubaustoji nustatytu laiku nesumoka baudos, įsakyta atimti ir licitacijos keliu parduoti jos kilnojamąjį turtą. Pinigai iš tų pajamų skiriami sušelpti valstiečiams, kuriuo nors būdu nukentėjusiems nuo sukilėlių. Tad prasidėjo, ypač Vilniuje, vaikymasis moterų, kurios buvo apsirėdžiusios juodai... Policija, pagrobusi moterį, nebūtinai juodai apsirengusią (netgi tamsios skrybėlės ir pilkos suknelės buvo laikomos gedulo ženklais), viešai tempė ją į nuovadą, tyčiojantis ir garsiai apie ją prasimanant. Tarp kitų, tokio likimo susilaukė įžymių Lietuvos bajoriškų šeimų ponios: Mastauskienė, Stravinskienė ir Nezabitauskienė. Kartais policija, šalia suimtų moterų pavardžių užrašymo baudos paskyrimo sumetimais, nutraukdavo nuo jų sukneles ir taip paleisdavo jas į gatvę... Kartais suimtas 'gerų' šeimų moteris uždarydavo su gatvinėmis."[631] Tegalima pridėti, kad ir žandarų šefais buvo kunigaikščiai ir grafai — Dolgorukov, Šuvalov ir kt., ir tiesioginiais budeliais buvo tokie kunigaikščiai, kaip Jašvilis.

Muravjovo bendradarbis-memuaristas J. N. Butkovskij, rašydamas apie šlykštybes, iš Rusijos suplūdusias Lietuvon, mini Kauno pavieto spravniką Varavą, kolegų vadinamą "razbainiku", kadangi "jo veikla dvarininkų atvejais buvo tiek šlykšti, kad netgi minkštasis Mikalojus Muravjovas [Koriko sūnūs, Kauno gubernatorius] negalėjo ilgiau jį laikyti pas save gubernijoj ir atleido už vagystes... Tasai spravnikas protarpiais, ypač pralošęs kortomis, su kazokais užpuldavo dvarus; jo žmona Kaune savo parėdais sukeldavo pavydą damose, neturinčiose neišsekamų pajamų šaltinių". Kitas rusas, Panevėžio pavieto karinis stano viršininkas, tuojau po paskyrimo "pirmuoju veiksmu ėmėsi užpulti tūlo žymaus pono dvarą. Tasai užpuolimas užbaigė jo tarnybą, nes tuojau po to jisai atsistatydino ir skubiai išvažiavo iš gubernijos. Pasirodė, kad jis dvarininkui iš stalčiaus atėmė 60 tūkst. rublių ir galvojo, kad, turint rankose tokią sumą, geriau ją pasilaikyti ir mesti tarnybą. Pilietis, iš kurio pinigai buvo grobiami, negalėdavo patirt kur tie pinigai perduoti — ar iždan, ar privačion kišenėn, nes nelengva buvo tai patikslinti. Didžiuma atvejų konfiskata prasidėdavo apiplėšimu, o likusieji daiktai buvo kruopščiai surašomi ir atiduodami iždo žinion. Karo metais, nukariautame krašte, privatinė nuosavybė gerbiama, bet čia buvo daroma kas tinkama. Jau nebekalbu apie tai, kad patys savininkai duodavo stambius kyšius policijos organams, kad susilaukus kiek lengvatų atimant turtą. Sekvestro vykdytojus lydėjusi kariuomenė buvo įsitikinusi, kad kraštą reikia sunaikinti ir leisdavosi veiksmų, karinei draus-

[631] **Dzieje 1863 roku,** III, 156-158. Patys Muravjovo potvarkiai paskelbti Cylovo **Sbornike** ir vysk. Kubickio lenkiškam vertime, **Bojownicy Kapłani,** II d., I t.

mei nukenčiant. Tai buvo pikti laikai.” Patsai Butkovskis, tapęs iždo komisijos pirmininku Kaune, susilaukė iš Rusijos atvykusių aštuonių valdininkų, kuriuos po trijų piktnaudojimo mėnesių turėjo išvyti atgal, apart vieno. Vienas jų buvo pasiųstas perimti konfiskuojamą turtą Kėdainių apylinkėje. Jis turėjo atsiųsti raportą, bet kai raporto nesulaukta, Butkovskis pasiuntė kitą valdininkų reikalui patikrinti. “Pasirodė, kad mano papulkininkis turto perėmimą pradėjo nuo karčiamos, o kadangi ten buvo gana daug vyno ir vodkos, tai turimoms atsargoms kruopščiai surašyti — jis liepė karčiamon atnešti ne tik krėslą ir stalą, bet ir lovą. Nuo tol jis neišėjo iš karčiamos, joje praleidęs dvi savaites.”[632]

Baltstogės pavieto, Jovaraukos kaimo gyventojai trys broliai Senderackiai buvo išėję į sukilimą, vėliau sugrįžo ir buvo įtarti esą rusų šnipai. Po to jie dingo, nepalikę jokių pėdsakų. Muravjovas liepė visą kaimą sudeginti. Štai kaip tas vyko — pagal rusų šaltinį.

1863 m. rugpiūčio 5 d. pulkininkas Mikalojus Zöge von Manteuffel savo štabe Baltstogėje gavo iš Muravjovo telegramą: “Gavęs šį įsakymą, tamsta sudegink Jovaraukos kaimą, dvylika varstų nuo Baltstogės; kaimo vietovę suarti ir gyventojus pristatyti į Baltstogę, kur jie pasiliks ligi tolimesnio įsakymo.” Tai buvo šlėktų kaimas. Rugpiūčio 6 d. plk. Manteuffelis, su Naujosios Ingermanlandijos pėstininkų pulko trim kuopom ir dviem šimtinėm kazokų, nuvyko į Jovarauką, ten atvykdamas auštant rugpiūčio 7 d. Miegąs kaimas buvo tuojau apsuptas kariuomenės. Netrukus gyventojai išgirdo nepaprastą triukšmą ir ginklų žvangėjimą. Jie pradėjo eiti iš namų ir išsigandę teiravosi kas bus su jais. Jiems buvo paskaitytas generalinio gubernatoriaus įsakymas ir liepta iš namų išsinešti visus daiktus. Žmonės pradėjo verkti ir rėkauti. Kaime buvo keli ligoniai, jų tarpe tik ką gimdžiusios ir nėščios moterys. Buvo įsakyta jas susyk suguldyti į vežimus ir kiek įmanoma jas pagloboti. Kai vadui buvo atraportuota, kad namuose žmonių nebebuvo, jis kazokams įsakė kaimą iš kelių šonų vienkart padegti. Liepsnos greitai apniko visą kaimą ir kareiviai pradėjo žygiuoti atgal į Baltstogę. Manteufellis neliepė vietovės suarti, tam trūkstant priemonių. Kaimo gyventojai buvo suvaryti į Baltstogės rinką, ir po to ištremti į Sibirą ir apgyvendinti Turkestano pasienyje. Pagal Joną Kucharzewskj ir Valerą Przyborowskį, šie kaimai buvo panašiai sunaikinti ir gyventojai ištremti: Kauno pav., Vendžiogalos v. Ibėnai, guduose-mozūruose Ščuki (Muravjovas savo atsiminimuose rašo: “Visi tie Matai, Ignai, Tadai, Boleslovai ir kiti Ščukų šeimos nariai, viso 73 asmenys, buvo 1863 m. rugpūčio mėn. su žmonomis ir vaikais ištremti į Sibirą” — *Russkaja Starina,* 1883 m., t. 37, p. 623), Dzikie, Sztukiny, Łukawica, Wišniany, Pružanka, Granopol, Bohdaniance, Lenkowszczyzna, Ožytany, Antuszki, Sianožatki, Ciertež ir kiti. Muravjovas prisipažino, kad kaimų deginimas buvo bausmė, “pranešanti įprastines normas.”[633]

Bičkauskas-Gentvila, turėjęs progos stebėti naujųjų muravjovų siautėjimą Lietuvoje po 1940 m., kukliai pasisako: “Kai kurie kaimai, kurių valstiečiai aktyviai dalyvavo sukilime, buvo sudeginti, o tų kaimų valstiečių šei-

[632] 1883 m. **Istoričeskij Viestnik** pagal Przyborowskio **Dzieje 1863 roku,** III, 154-155.

[633] Jan Kucharzewski, **The Origins of Modern Russia,** New York 1948, 355, cituodamas iš Russkaja Starina, 1887 m. t. 38, p. 227; Wal. Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** V, 288-290.

mos ištremtos... M. Muravjovas ... caro satrapas prisipažįsta, kad jis įsakęs ‘kaimus, kurie daugiausia dalyvavo maište..., perkelti į Sibiro gubernijas; suimtus asmenis, kurie sudarė siautėjančias valkatų gaujas, teisti karo teisme ir vietoje šaudyti; pačius kaimus ir visą 10-15 km apylinkę, tikrai leidusią veikti plėšikams ir nepranešusią apie juos artimiausioms komandoms, apdėti didžiulėmis kontribucijomis.’ ... šlėktų akalicos, pasipriešinusios kariuomenei, M. Muravjovo įsakymu buvo visiškai sunaikintos. 1863 m. caro satrapas generolas Jašvilis kruvinai susidorojo su Kauno apskrities Ibėnų akalicos gyventojais. Akalica buvo sulyginta su žemes, o jos gyventojai suimti ir ištremti. 1863 m. rugsėjo mėn. generolo Ganeckio įsakymu taip pat buvo sudeginti Liaudžių ir Pempės šlėktų akalicos ... Mazgai, Mackonys, Ranai ir kt.”[634]

Bičkausko sentėviai, berods, Lietuvoje atsirado tokių Muravjovo potvarkių dėka, pav., kai vieton Ibėnų akalicos atsirado stambios dierievnios; Nikoljskaja Sloboda ir Preobraženskaja Sloboda. Tiesa, besidžiaugdamas sukiliminių žandarų institucijos įvedimu ir kad žandarų “veiksmai buvo daugiausia nukreipti prieš bajorus dvarininkus ... teroristiniai veiksmai atspindėjo klasinio antagonizmo paaštrėjimą”, Bičkauskas-Gentvila išnaše pažymi, kad “Kauno gubernijoje sukilėlių ‘žandarai’ buvo Kauno apskrities Ibėnų akalicos šlėktos M. Volkevičius, D. Šablevičius ir Z. Pranevičius. Visi jie 1864 m. gegužės 5 d. buvo pakarti Ibėnų akalicoje už tai, kad pakorė 17 asmenų, buvusių ‘ištikimų vyriausybei’. Užventėje (Šiaulių aps.) buvo pakartas ‘žandaras’ beturtis šlėkta M. Tautavičius, priklausęs valstiečio Puidoko vadovaujamai sukilėlių ‘žandarų’ grupei.”[635] Taigi, išnašas nepatvirtina teksto “valstiečių klasinės kovos” teigimo: rusų pakartieji sukilėlių žandarai buvo šlėktos, atseit, bajorai.

Przyborowskis rašo, kad Ibėnai buvo sunaikinti dėl kelių rusų šnipų pakorimo arti Ibėnų, ką atliko sukilėlių dalinys. Išnaše jis pažymi, kad nėra žinoma, kiek šnipų buvo pakarta — A. N. Mosolov, *Vilenskije Očerki* 112, pasakoja, kad sukilėlių teroro auka krito 11 raskolnikų, gyvenusių atskirose sodybose, tolokai vienas nuo kito, o J. N. Butkovskij, “Iz moich vospominanij” *(Istoričeskij Viestnik,* 1883 m., XIV, 356) užtikrina, kad sukilėlių buvo arti Ibėnų pakarti “šeši atleisti rusai kareiviai, tarnavę bernais pas Ibėnų šlėktas” ir kad tie “bernai buvo ramūs žmonės, ir gauja, kuri atvyko į kaimą, ištempė juos iš namų ir dienos šviesoje pakorė miške”. Butkovskis prideda, kad vargšai rusai maldavo gyvybės, bet bajoraičiai atsiliepė, kad jie juos laiko gerais žmonėmis ir darbininkais, “bet skaito reikalinga juos nudėti dėl to, kad jie yra maskoliai, kaip ir dėl to, kad parodyti Muravjovui, jog jie moka kraują apmokėti krauju”. Przyborowskis pastebi: “Visa tai aišku pasakos, ir jei sukilėliai pakorė 6 ar 11, tai kuo buvo kalti Ibėnų gyventojai?”

Ibėnų egzekucijos vykdytojas Butkovskis rašo, kad žydas karčiamninkas — tariamai matęs pakorimą — pranešė apie įvykį Kauno gubernatoriui Mikalojui Michailovičiui Muravjovui, o tasai tėvui. Korikas iššaukė Vilniun Butkovskį, iždo rūmų Kaune pirmininką, kuris vėliau smulkiai aprašė visą egzekucijos eigą. Kai Butkovskis atvyko Vilniun, Lietuvos budelis jam pareiškė “siunčiąs jį todėl, kad jo (Muravjovo) valia būtų tiksliai įvykdyta, ir kad

634 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 266, 268.
635 **Ibid.,** 250 ir išnašas pp. 250-251.

kariuomenė viską atliktų pagal įstatymą (zakonno)". Bet Muravjovas, savo nuomonę laikęs įstatymu, buvo tiek atsargus, kad nenorėjo tų įsakymų duoti raštu, kaip reikalavo Butkovskis, tik davė jam paskaityti Kauno gubernatoriaus smulkų raportą ir valdininko Postnikovo, pravedusio Ibėnuose kvotą, apyskaitą. Tie dokumentai teigė, jog šnipų pakorimas tariamai buvo įvykdytas bendradarbiaujant Ibėnų šlėktoms ir pagal kaimyninio kaimo savininko, sukiliminio vaivados Julijono šukštos įsakymą.

Butkovskis rašo, kad už poros dienų iš Kauno išžygiavo kariuomenės rinktinė, kurią sudarė Astrachanės pėstininkų pulko rota, 100 Pskovo pulko dragūnų ir 10 kazokų. Rinktinei vadovavo gen. majoras kunigaikštis Vladimiras Vladimirovičius Jašvilis (1813-1864), kuris prašėsi, kad jam būtų pavestas to kruvino darbo vykdymas, Muravjovo įsakymu atliktinas vienos paros eigoje. Budelio darbo ištroškęs kunigaikštis Jašvilis žygio metu pora atvejų siūlė pasukti iš kelio į šalimais matomus palivarkus, pažiūrėti ar ten nesislapsto maištininkai, "o jei mano dragūnai — pridėdavo — pripuolamai padegs kaimą, tai nieko tokio." Butkovskis esą prieštaravo, bet — "Kai atvykome į Šukštos palivarką, nieko nesuradome, regimai šeimininkai tik ką buvo pabėgę. Postnikovas pradėjo surašinėti galvijus ir tvartus; kareiviai pusryčiams papjovė jautį ir susyk vietoje jį išsidalino. Kazokai, palikę pėstininkams maistu rūpintis, pradėjo visur zuiti ir ištuštino netgi tarnų kišenes. Vyko kaž kas laukinio, nes sunku buvo viską daboti, o dar sunkiau rasti ribą, už kurios legalė bausmė darėsi smurtu ir plėšikavimu. Verkiančios moterys nuolat puldinėjo prie manęs, prašydamos ginti nuo 'prakeiktų kacapų', kurie joms net mantą atima. Mėginau jas užstoti, bet pasirodė, kad tarnai, regėdami visuotiną apiplėšimą, iš savo pusės pagrobė ponios aksomines suknias, sidabrinį samavorą ir t.p. Tad iš jų buvo atiminėjama, ką jie užgrobė. Numojau ranka. Viskas, kas paimta, buvo sukrauta į vežimus ir sykiu su maistu ir galvijais nusiųsta į Kauną."

Kiaurai apiplėšę dvarą, teisės, tvarkos ir Rusijos suverenumo atstovai keliavo toliau. Popiet priartėta prie Ibėnų. Kariuomenė išsidėstė pievoje—pėstininkai ožiais sustatė savo šautuvus, o dragūnai nusipėstino.

Ibėnai buvo turtingas bajorkaimis, sodais apgaubtos 30 sodybų, paupyje tarp stambių pušų ir ąžuolų miškų, vidury rūpestingai tvarkomų ir dabar javais prinokusių dirvų. Visas kaimas buvo apsuptas, ir kngt. Jašvilis liepė sušaukt gyventojus, kad nešdintųsi iš namų ir norėjo tučtuojau kaimą padegti, bet Butkovskis įprašė dar dvi valandas palaukti, kad gyventojai galėtų iš trobų išsinešti ką turi vertingesnio. Kaime visai nebuvo vyrų, visi pasislėpė kaimyniniuose miškuose, taip kad pasiliko vos kelolika moterų su baisiai išsigandusiais mažais vaikais. Kai kas jų pradėjo maldauti pasigailėjimo.

"Prisimenu vieną moterį, kuri su kūdikiu rankose puolė ant kelių ir visą pusę varsto, skiriančio mus nuo kaimo, šliaužė prie mūs žeme, galvodama, kad mumyse sužadins pasigailėjimą. Kitos, išnaudodamos dviejų valandų atidėjimą, pradėjo iš trobų į daržus išnešioti viską, ką pajėgė pakelti, kame joms padėjo geraširdžiai rusų kareiviai. Apėjau namus, kad asmeniškai įsitikinčiau, ar juose kas nepasiliko. Vienoje troboje radau šešiametį vaiką, kurį motina buvo uždariusi, liepdama jam neišeiti, nes maskoliai jį užmušią; maišatyje begelbėdama visokias smulkmenas, užmiršo apie jį. Atidarant duris

į kitą trobą, manęs vos nenuvertė nuo kojų būrys paršų, kurie metėsi pro kojas; nedaug betrūko, ir pats būčiau iškepęs. Įėjęs į dailų kunigo namelį, nieko ten neužtikau; ant rašomojo stalo gulėjo atdara knyga, prie jos akiniai ir nosinaitė. Regimai, šeimininkas neseniai su kitais gyventojais pasislėpė ir mus stebėjo iš kur nors miško gelmėse."

Apie 5 val. popiet rusai pradėjo vykdyt naikinimą. Kareiviai su degančių šiaudų gūžtėmis išbėgiojo po kaimą, padegdami šiaudais dengtus pastatus, ir per 15 min. kaimas atrodė kaip viena ugnies jūra. Pora kartų buvo stiprūs sprogimai, ką žydas šnipas aiškino šlėktų slepiamu paraku. Iš viso gražaus kaimelio beliko tik žydo karčiama. Vėlai vakare leistasi atgal į Kauną, genant galvijus ir moteris su vaikais. Kai už poros dienų Butkovskis asmeniškai raportavo Muravjovui-Korikui, tasai pareiškė, kad dabar reikia nuo žemės paviršiaus nutrinti Ibėnų pavadinimą ir įrengti rusišką Slabadą. Todėl iš Rusijos gilumos atgabenta 32 šeimos mužikų, kiekvienai išmokėta po 300 rublių ir parūpinta statyboms medžių. Ta Slabada buvo pavadinta "Nikoljskaja Sloboda" ir 1864 m. gegužės mėn. buvo iškilmingai įvesdinti nauji šeimininkai — suruošta puota, popas pašventino naujas "izbas", pasakyta daugybė kalbų, o "rinktinis Laffite" (piratas), Butkovskio žodžiais, linksmai nuteikė dalyvius ir, kaip pažymi Przyborowskis, "Ibėnų moterų bei vaikų skurdas, pakeliui į Sibiro dykumas, visai nesugadino tos džengischaniškos ordos linksmumo. Tos naujos rusiškos sodybos vienok nepateisino Muravjovo vilčių. Maskoliškas valstietis, nemokąs pats šeimininkauti ir periodiškai kenčiąs badą, nepaisant didelių dirvų, nepataikė ūkininkauti Žemaitjoje. Nepaisant rinktinio dirvožemio, nepaisant valdžios subsidijų, pasidavęs girtuokliavimui ir vagystėms, jis įkrito į skurdą toje kruvinoje žemaičių žemėje, taip kad po kelių metų jie išpardavė žemę už pusdykį ir iškeliavo atgal, iš kur atvykę. Tokios pat Slabados buvo sukurtos Užusoly, kadaise dvarininko Akko nuosavybėje prie Kauno, ir sudegintoje šlėktų akalicoje Užpaliuose, Panevėžio paviete, kuri buvo pavadinta 'Aleksandrovskaja sloboda', bet visur buvo liūdnos baigiamos pasekmės. Tai buvo Schilleriškas pikto darbo prakeikimas.

"Rugsėjy sunaikinta Miškaičių kaimas..., už tai, kad gyventojai pamaitino pro jų kaimą praeinantį sukilėlių dalinį. Visus 'miškacioniškius', moteris, senius, vaikus, suvarė su jų manta į Telšius, vyrus įkalino, o jų žmonas ir vaikus sutalpino rinkos aikštėje, kur buvo ir apie 500 galvijų ir arklių..., kuriuos telšiečiai turėjo nemokamai šerti... Visus juos ištrėmė į Sibirą, o 40 sodybų Miškaičiai kiaurai sudeginta. Be minėtųjų sodybų, Koriko įsakymu sunaikinta Granapolio palivarkas prie Strėvos krantų; liepos vidury Bohdaniance Trakų paviete [Bagdonionys, Alytaus aps.? — KR J], Severino Römerio nuosavybė; Lenčovščizna Švenčionių paviete, ir Ožytany (?) Kauno paviete."[636]

Mjr. Steponaitis pažymi, kad "Ibėnuose atimta žemė iš šių savininkų ir joje apgyvendinti rusai, — Vilkevičiaus Petro, Vitkauskų Pabijono, Povilo, Andriaus ir Mykolo, Gaižausko Kajetono, Dražeikienės Apolonijos, Ibianskių Antano, Prano, Zigmo, Antano, Julės, Stankevičių Kazimiero, Antano ir Juozo, šlianskio Vinco, Jagelavičiaus Jono ir Lukaševičiaus Felicijono."[637]

---

[636] J. N. Butkovskij, "Iz moich vospominanij", **Istoričeskij Viestnik,** t. XIV, 1883 m., pp. 356 sq., pagal Valero Przyborowskio **Dzieje 1863 roku,** V, 290-296.

[637] **Karo Archyvas,** 1925 m., II, 138.

LXV. MURAVJOVO RŪMUOSE

Przyborowskis rašo, kad “Visų tų nelaimių vyriausias vykdytojas nematė tų ligi gelmių jaudinančių scenų, kadangi sėdėjo pasislėpęs savo rūmuose, panašiai kaip tie Rytų ar Bizantijos imperatoriai, kurie tartum pusdieviai niekada nenorėjo rodytis žmonėms. Tačiau anie tai darydavo, kad žmonės juos laikytų kažin kuo nepalyginamai aukštesniais už save, gi Muravjovas tai darė todėl, kad — paprastas dalykas — bijojo. Kaip visi tironai ir žiauruoliai, jis buvo bailys ir bijojosi pasikėsinimo į jo gyvybę iš lietuvių revoliucionierių pusės. Jo rūmus saugojo tankios sargybos; visi laiptai, priemenės, prieškambariai buvo pilni žandarų ir kazokų. Už rūmų sodas buvo apjuostas aukštos mūro sienos, bet visvien buvo saugomas pėsčių sargybinių grandinės. Niekas negalėjo ten patekti.” čia jis priduria kng. Imeretinskio “Vospominanija” pasakojimą, kad “Vieną dieną Muravjovas, sėdėdamas savo kabinete, lange pamatė barzduotą galvą su didelėmis juodomis akimis ir ranką su kažkokiu ilgu ir aštriu ginklu. Nervingai paskambinus skambučiu, atbėgo adjutantas ir pasirodė, kad rūmus dažęs žydas dažytojas kopėčiomis nusileido ligi lango ir smalsiai pasižiūrėjo į vidų. Muravjovas liepė atvesti žydą ir juokdamasis paklausė: ‘Na, ką? matei mane? ar gražus esu?’ Atsakymo nebuvo, nes žydas vos neapalpo iš baimės. Jis buvo paleistas nenubaustas” — pažymi Imeretinskij, o Przyborowskis pastebi: “Tartum buvo už ką bausti vargšą žydą,” ir tęsia pasakojimą.

Muravjovas retai kada išeidavo iš buv. Vyskupų (vėliau Napoleono, o dabar Kutuzovo) rūmų, niekur nesilankydavo, tik stačiatikių sobore (katedroje) ir pas atskalūną metropolitą Siemašką. Važinėdavo maža dviviete karieta, lydimas dviejų kazokų abiejose pusėse prie karietos langų, ir karieta gatvėmis “šaudavo kaip strėlė”. Muravjovas “turbūt” nesibijojo viešo užpuolimo, bet labai bijojosi nunuodijimo: “Visus savo tarnus atsivežė iš Rusijos; virėjas reikalingą maistą supirkdavo kasdien kitoje krautuvėje ir kitoje miesto dalyje; rūmų gydytojas turėjo ragauti kiekvieną valgį, pirm negu Muravjovas valgė. Nepaisant to visko, valdytojo rateliuose keliais atvejais girdėjosi gandai apie mėginimus nunuodyti.”

Muravjovas galėjo apsisaugoti nuo fizinių pasikėsinimų, bet, kaip jis pats prisipažįsta savo memuaruose, negalėjo apsisaugoti nuo pasipiktinimo laiškų “iš visų Europos kraštų ir visomis kalbomis”, kuriuose jis buvo pravardžiuojamas, Dievo vardan raginamas liautis, iššaukiamas dvikovon — III Otdielo archyve tebeguli byla su anoniminiais laiškais rusų, lenkų, prancūzų kalbomis, karikatūros, epigramos ir tt. Korikas giriasi, kad tie laiškai “sukėlė manyje priešingą įspūdį, žadino mane dar didesne energija darbuotis ir akivaizdoje kasdien man reiškiamos mūsų stačiatikiškos Rusijos paramos, su Dievo pagalba galėjau netrukus numalšinti sukilimą ir įgalinau vyriausybę veikti didesniu savistovumu,” taigi išgelbėjo Rusiją nuo Europos, ir tapo rusų tautiniu didvyriu. Už jį buvo geriami tostai, už jį melstasi, Maskvos metropolitas Filaretas jam atsiuntė šv. Mykolo Arkangelo ikoną ir laiške rašė, kad jo paskyrimas Vilniun “jau yra pralaimėjimas tėvynės priešams... Tesuteikia tau Dievas jėgų tęsti teisybės darbą ir taikos darbą, teatsiunčia tau tavo dangiškąjį globėją Arkangelą, kad jisai priešaky tavęs žygiuotų su ugnies kardu ir

pridengtų tave dangiškuoju skydu.” Korikui tas suteikė "moralinės paramos taip sunkiose pareigose” ir jis Filareuti atsakė, kad jis buvęs Apvaizdos iš ramaus gyvenimo ištrauktas į kovų sceną, malšinti suokalbius ir maištus, “bausti kreivai prisiekusius” ir tt. Smirnovo žodžiais apie liberalus, “Kol kovos vyko prie Vyslos, dar buvo galima kelti tostus už Lenkijos autonomiją, bet kai sukilėliai pasirodė prie Dniepro krantų, anglomanai ir slavofilai pradėjo būgną mušti”. Kalinausko žodžiais, rusų liberalai “tai padli, niekingi žmonės, be tiesos, be teisingumo, be minties ar sąžinės, jei ir kalbėjo kadaise gerus žodžius, tai nieko žmoniško nenuveikė, jie tėra pajėgūs apgaudinėti žmones ir liokajiškai lankstytis po caro botagu.” Po Filareto parodyto pavyzdžio, Rusijoj pasireiškė daugybė rusų šovinistiškų pasireiškimų.

Vilniaus Vyskupų rūmuose, dabar generalgubernatūroje, pas Muravjovą kasdien lankydavosi gubernijinis “počthalteris” Rossilijonas ir skaitydavo jam užsienio laikraščių straipsnius, pristatydavo pašte gautų laškų sąrašą ir įtartinus laiškus atidarydavo ir skaitydavo. Retkarčiais lankydavosi unitų atskalūnas Siemaško, kurį Korikas išeidavo pasitikti ir atgal ligi durų išlydėdavo. Dažnas svečias buvo kitas bažnytinės unijos atskalūnas, dabar stačiatikių cerkvių Lietuvoje “statytojas” (dažniausiai bažnyčių konfiskuotojas) Antanas Pščiolka, kartais atsilankydavo prelatu vyriausybės nominuotas kun. Antanas Niemeksza. Tai buvo asmuo gimęs apie 1824 m., įstojęs 1838 m. Vilniuje į domininkonus ir mokęsis noviciate, 1844 m. perkeltas į Vilniaus seminariją, paskui į Petrapilio dvasinę akademiją, 1848 įgijęs teologijos kandidato ir netrukus magistro laipsnį, įšventintas kunigu ir seminarijoje paliktas prefektu (inspektoriaus pavaduotoju) ir bibliotekos vedėju, 1851 m. pradėjęs profesoriauti. 1856 m. apdovanotas ordinu už uolumą ir Krymo karo paminkliniu medaliu, 1861 m. paskirtas garbės kanauninku ir Šv. Jono bažnyčios Vilniuje vice-klebonu, 1862 m. apdovanotas šv. Stanislovo ordinu. Vyskupą Krasińskį ištrėmus, Niemeksza buvo rusų vyriausybės įvesdintas Vilniaus kapitulon viršetatiniu prelatu. Instaliacija buvo atlikta 1863 m. gruodžio 26 d., drauge su kunigais Petru Žilinsku ir Edvardu Tupalskiu. Anot Geištaro atsiminimų redaktoriaus, Niemeksza “rusų ano meto atsiminimuose minimas kaip Muravjovo patikėtinis, ypač dėl savo vaidmens, ištremiant Vilniaus vienuoles vizites į Versalį.”

Vakarais Muravjovas skaitydavo karinių vadų ir kitų valdinius pranešimus iš įvairių gubernijų, ir karinių teismų bylų dokumentus. Atvykdavo ir politinės slaptos policijos vadas bei spaudos cenzorius kngt. Šachovskoj, o vidunaktį Muravjovas skaitydavo “Moskovskija Viedomosti” redaktoriaus Michailo Nikiforovičiaus Katkovo (1818-1887) atsiųstus peržiūrėti straipsnius, kurie vėliau būdavo Maskvoje skelbiami ir padėjo Rusijoj išugdyti Muravjovui pusdievio reputaciją. Muravjovas piniginiai gausiai rėmė Katkovą ir jo propagandą — iš Lietuvos išplėštų piniginių baudų ir konfiskuotų turtų lėšomis. Vėlai naktį Korikas sutikdavo ir savo šnipus, kuriuos reikėdavo nuolat pinigais “tepti”. “Tačiau, nežiūrint visų raginimų ir pastangų atidengti Lietuvos Komitetą, nepajėgė jo atskleisti, ir tiktai žymiai vėliau, paprasto išdavimo pasekmėje, rusų valdžia tegalėjo patirti apie to Komiteto sudėtį.” Tokius darbelius Korikas dirbdavo ligi 2 val. naktį, kada ateidavo jo gydytojas ir saky-

davo, kad jau laikas gulti. “Bet jis dar pasimatydavo su įsmunkančiais patikėtiniais, rūkė pypkę ir juokavo.”[638]

Muravjovo ‘sistema’ visiškai atitiko rusų visuomenės nuotaikas. Istorikas-akademikas Michail Petrovič Pogodin (1800-1875) 1863 m. spalio mėn. rašė: “Lenkai turėtų būti bet kuria kaina išmesti iš Rusijos Vakarinių provincijų; jie turėtų būti išrūkyti, išvaryti, ištremti su visais savo pinigais ir bonais, su savo kunigais, su visais savo daiktais ir sielvartu, su savo kilnojamu turtu. Toji žemė yra mūsų, tai gimtoji rusiška žemė — nei vienas jos colis neturėtų priklausyti Lenkijai.” 1863 m. liepos mėn. maskviečiai Anglų Klube pagerbė *Moskovskija Viedomosti* redaktorių Katkovą ir ten buvo keliami gausūs tostai už Muravjovą. Herzenas tas iškilmes pavadino “kanibalų vakariene Maskvoje.” Rugpjūčio 30 (rūgs. 11) caras pasiuntė Muravjovui šv. Andriejaus ordiną su maloniu reskriptu. Lapkričio 8/20, per savo vardadienį, Muravjovas iš Petrapilio gavo pagarbos adresą, pasirašytą 79 įžymybių, ir šv. Mykolo ikoną. Anuomet sostinėje buvo kalbama, kad Petrapilio gubernatorius, kng. Aleksandras Suvorovas, Pragos Skerdiko anūkas, atsisakė adresą pasirašyti, kadangi jis nepratęs būti žmogėdra. Slavofilas poetas Tiutčevas, vienas pasirašiusiųjų, tuojau įkvėpimo pagautas parašė poemą, ironiškai atsipračančią už “karingo protėvio humanitarinį anūką”, kuri baigėsi teigimu, kad senasis feldmaršalas Suvorovas būtų pasirašęs adresą Muravjovui. Suvorovas atsakė, kad nebūtų pasirašęs. Tada kng. Viaziemskij, kadaise Adomo Mickevičiaus draugas, parašė poemą, girdamas Pragos skerdynes ir pareikšdamas, jog tas ne rusas, kas negerbia Muravjovo. Esą maršalas Suvorovas 1794 m. Pragoje griausmingu balsu šaukęs į savo karius: “Skerskite juos be pasigailėjimo, ir skerskite jų vaikus! Atsiminkite, kad jūs savo durtuvus ne veltui naudosite! Jūs tuo būdu išgelbėsite savo vaikų gyvybes. — Štai ką tavo senelis pasakė. Ar yra kas jūsų tarpe, kas negirdėjo tų žodžių? — Jis buvo rusas ir turi rusišką sielą. — Kas yra Muravjovo priešas ir jį smerkia — nėra Rusijos sūnus. — Jis yra svetimas rusams.” Muravjovui pagarbos ir dėkingumo adresų atėjo iš dvarininkijos 115, dvasininkijos 7, sentikių 11, miestų 348, valstiečių 3347, raskolnikų sektos 78, pirklių 46, totorių ir kt. 269.

Gen. mjr. Paviel Nikanorovič Šelgunovas, buvęs gvardijos Preobraženskо pulko pulkininkas, Muravjovo valdinys kai tasai valdė valstybinių turtų ministeriją, 1864 m. paskirtas Minsko gubernatorium ir vėliau apsigyvenęs konfiskuotame (iš Bol. Świętorzeckio) dvare Bohuševiče, savo atsiminimuose rašė: “Muravjovas nebuvo nei administratorius, nei reformatorius — jis buvo naikintojas ir puikiai žinojo kaip palaužti. Iš prigimties jis buvo revoliucionierius. .. Tik Rusija galėjo sukurti tokių žmonių. Nors jis gavo prancūzišką apmokymą, jis buvo ‘patriotas’; jis save laikė esant rusą pilna to žodžio prasme, ir drauge galėjo sunaikinti visą rusišką gyvenimą, jei jam būtų leista.”[639] Tardytojai Gogielis ir Juganas, anot Pantielejevo, iškilmingai kalbėjo apie Muravjovo kovą su aristokratija ir klerikalizmu ir už valstiečius. Herzenas 1863 m. vasarą savo “Kolokole” tebeužtarė sukilimą, bet savo privačiuose laiškuose ir pokalbiuose sakė, kad Muravjovo metodai “reiškia ne ką kitą, kaip tiktai

[638] **Dzieje 1863 roku,** III, 177-179, 186.
[639] Kucharzewski, **The Origins...,** 371, cituod. Šelgunov, **Vospominanija,** 97-98.

agrarinę, komunistinę, Pugačiovinę revoliuciją, organizuojamą pačios vyriausybės", kad socialiniai principai skyrė rusus revoliucionierius nuo lenkų sukilėlių, ir dėl tų socialinių principų rusai revoliucionieriai buvo gal artimesni Petrapilio satrapams. Herzenas sakė, kad negalima eiti ranka rankon su Koriku, bet patartina pasilikti neutraliais, ir Aleksandrą II lygino su Stienjka Razinu.

Slavofilas ir nacionalistas kngt. Čerkasskis lankė Muravjovą Vilniuje 1864 m. ir klausėsi pastarojo "geros širdies" kalbų. Muravjovas susidėjo rankas ant savo storo pilvo ir aiškino, kaip jis tvarkė maištininkus dvarininkus Lietuvoje. "Aš dažnai juos įkalinu be menkiausio nusikaltimo, netgi be jokio įtarimo. Tokiais atvejais aš visada taip samprotauju: tepasilieka uždarytas kiek įmanoma ilgiau, ir galbūt kas nors atsiras prieš jį. Ką manai? Aš tiek buvau laimingas, kad man visada pavykdavo ką nors surasti prieš mano kalinius. Ir tada jie būdavo man pavedami!" Čerkasskis rašo: "Muravjovas tai sakė žemu, švelniu balsu, su maloniausia šypsena ir regimu dvasiniu pasitenkinimu". *Russkaja Starina* redaktorius Michail Siemiovskij šį pranešimą aprūpino savo pastaba: "Tikrai, tai buvo tipiška, originali asmenybė." O Muravjovo bendradarbis Vilniuje Nikolaj Berg rašė, kad kai jisai pasiūlydavo lengvatą, Muravjovas griebdavo iš jo bylą ir greit užrašydavo sprendimą. "Tokie žodžiai kaip 'pakart jį', 'sušaudyt' visada buvo rašomi aiškiau, tarsi su ypatingu malonumu."[040]

O vis tik — ir patsai Korikas ir jo padėjėjai kartais rodydavo ir žmoniškumo krislelį. Geištaras primena plačiai Lietuvoje žinomą "anekdotą". Po 1831 m. sukilimo, Muravjovas buvo atvykęs į Disną ir sukvietė bajoriją. Atvykusį Uklių dvaro savininką senį Benediktą Klottą Muravjovas puolė, vadino maištininku, kadangi, turėdamas penkis sūnus, visus leido į sukilimą. Senis abejingai atsakė: "Turiu ne penkis, bet šešis sūnus." — O kas su šeštuoju, gal koks numylėtinis, kad namie liko? — Senis Klott atsakė: "Jis tuo metu pavojingai sirgo!" Muravjovas tarė: "Sėsk, taurusis seni," ir mandagiausiai su juo apsiėjo.[041]

Geištaras rašo, kad 1864 m. lapkričio 2 d. Geištarienė su tardytoju Juganu atėjo jo kameron — be Muravjovo žinios, bet su žandarmerijos viršininko gen. Losievo leidimu. Ji pranešė, kad jų vaikas Vytautas mirė nuo smegenų uždegimo. Geištaras ragino savo žmoną eiti pas Vilniaus gubernatorių Potapovą, "tai mokytas žmogus, turi taurią žmoną, maldauk." Ji nuvyko pas Potapovą, kuris ją priėmė mandagiai ir žadėjo leisti lavonėlį išvežti Kauno gubernijom Kai paprašė leisti jos vyrui aplankyti savo kūdikį, Potapovas teiravosi: "Mais votre famille, madame?" — Gieysztor. — "Neįmanoma!" Kai moteris verkė, rusas galop žadėjo stengtis. Gydytojas Fovelinas paruošė Muravjovą, kurio mylimas anūkas ką tik pagijo iš ligos. Fovelinas užtikrino Koriką, kad vaikas bus gyvas, ir pridėjo: "Vargšas Geištaras staigiai neteko tokio pat amžiaus sūnelio" ir pasakė, kad tik kartą jis pats buvo kūdikį ligoninėn nunešęs pas Geištarą. Muravjovas atsiliepė: "Gerai padariai." Po to gen. Losievas

---

640 Kucharzewski, **The Origins...,** 345, cituodamas Cerkassko atsiminimus iš **Russkaja Starina** 1882 m. t. 36, pp. 638-639, Bergą iš **Russkaja Starina,** 1884 m. t. 38, p. 225.

641 **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 149.

pranešė, kad Geištarienė lankė savo vyrą kalėjime. Galop gubernatorius Potapovas pasakė apie Geištarienės prašymą. Muravjovas tylėjo. Kai reikalai buvo baigti, Fovelinas vėl klausia: "Argi neįmanoma, kad tai vargšei šeimai nors tiek duot paguodos?" Kai Muravjovas tylėjo, Potapovas pridėjo: "Gal su komisijos nariu..." Korikas atsisuko į Losievą: "Rytoj leisk Geištarui porai valandų išeiti su vienu nariu." Rytdieną žandarų kpt. Siemionovas nulydėjo Geištarą į šermenis: "Kalbėk ką nori, tik nerašyk, duok žodį". Siemionovas buvo sujaudintas regėto vargingumo. Jis sėdėjo prieškambary, ir Geištaras penkias su puse valandas išbuvo su savaisiais — įtariamas, bet dar neprisipažinęs Vadybos galva.[042]

LXVI. SUKILIMINĖS DIKTATŪROS LIETUVOJE IR LENKIJOJE

Jokūbas Geištaras buvo suimtas 1863 VII 31, t.y. rugpiūčio 12 d., savo galias perdavęs Kostui Kalinauskui. Visi kiti pirmykščiai Vadybos nariai dabar buvo suimti arba išvykę iš Lietuvos, kaip kad Vladas Malakauskas. Beliko tik karinio sektoriaus vedėjas inž. Juozas Kalinauskas ir iždininkas grafas Lucijonas Morykonis. Kostas Kalinauskas dabar tapo "diktatorium", uoliai padedamas ligšiolinio Geištaro sekretoriaus Tito Daliausko ir dirbdamas kontakte su kitais dviem Vadybos nariais. Lenkijos valdžios kas mėnesį keitėsi ir nuo vasaros Varšuvoje bei Plocke veikė Revoliuciniai Tribunolai — Varšuvoje Tribunolo pirmininku buvo advokatas, senato juriskonsultas Vytautas Moszynskis, nariais adv. Aleks. Pawlowskis ir kurpius Pieniążekas. Kas Lietuvoje buvo Saugumo Tarybos ir Tribunolo nariais — nežinia, nors iš Geištaro pastabų galima spėti, kad Vadybos nariai ėjo tas pareigas ir vienbalsiai pasmerkė Aleksandrą Domeiką, tačiau Vadybos nariai nematė reikalo tokiam Tribunolui Lietuvoje. Bet ir Lenkijoj netrukus susidarė diktatūrinė Traugutto valdžia.

1863 m. rugpiūčio 14 "liepinė advokatų valdžia" paskyrė Romualdą Trauguttą generolu ir kariniu viršininku Augustavo vaivadijai, Žemaitijai ir kaimyninėms "Lietuvos" provincijoms. Varšuva planavo pasiųsti dvi ekspedicijas lietuviams talkon — Gardino gubernijon vykstančiai vorai turėtų vadovauti gen. Liangevičius, kai jis bus išlaisvintas iš austrų kalėjimo, o ekspedicijai "į Žemaitiją" turėjo vadovauti Trauguttas, "nepaprastų gabumų... savyje užsidaręs ir ramus lietuvis", prof. Szelągowskio žodžiais. Ekspedicijos branduolis turėjo būti sudarytas iš 2,000 vyrų Sūduvoje ir ten nuvyko Traugutto štabo viršininku numatytas "Jokūbas" (Jonas) Koziell. Anot Szelągowskio, "Visa toji ekspedicija, kaip žinoma, nebuvo įgyvendinta: pervėlai buvo sumanyta, o rusų valdžia apie tai įspėta — bene pirmaisiais Vilniuje padarytais Aweydės parodymais — įjungė Augustavo vaivadiją Muravjovo valdomon Lietuvos sritin. Bet kol tas įvyko, busimosios ekspedicijos vadas Trauguttas buvo nominuotas generolu ir pasiųstas Galicijon ir toliau užsienin — į Paryžių ir Lje-

[042] **Ibid.,** II, 175-179.

žą."[643] Pagal Przyborowskį, "Valdžia" pastatė Trauguttui sąlygą, kad, prieš perimdamas pareigas Lietuvoje, "jis nuvyks kariniu komisaru Galicijon organizuoti dalinius ir susiprasti su Rožyckiu, Kruku ir Wysockiu dėl strateginių planų ir bendros veiklos. Tuos reikalus sutvarkęs, Trauguttas turįs vykti į Paryžių ir Lježą asmeniškai patikrinti transporto ir ginklų kelius ir priemones, bei pagyvinti agentų veiklą. Bendrai norėta, nors apie tai Trauguttui nesakyta, pastatyti jį prieš du užsienyje gyvenančius diktatorius (Mierosławskį ir Langiewiczių), pastatyti 'tyrią ir gabią, gimtinę krašto asmenybę ir tuo būdu laimėti diktatorių laikinai įgytųjų teisių išsižadėjimą'."[644] Mieroslavskiui, kaip gen. organizatoriui už Rusijos sienų, buvo suredaguotas veikimo planas dėl ginklų, drapanų ir apmokytų savanorių siuntimo kraštan ir sudaryti penki "pasieniai", vienas jų santykiams su Lietuva, kitas Augustavo vaivadijai. Ginkluoti daliniai turėjo būti formuojami tik kovos zonoje ir prie karinių vadų skiriami komisarai, prižiūrėt, kad dalinių vadai "nepažeistų tų principų, kurių vardan sukilimas buvo pradėtas". Komisaras turėjo teisę, Varšuvos neatsiklausdamas, griežtai spręsti reikalus, neleisti daliniui vykti užsienin, sudėti ginklus; jis turėjo tvarkyti nesusipratimus tarp karinių ir civilinių organų, periodiškai kas 10 dienų duoti raportus centrui; nepaklusnumas komisaro įsakymams iš pusės dalinių vadų ir kareivių turėjo būti mirtimi baudžiamas. Tasai potvarkis labai nepatiko dalinių vadams, pratusiems savistoviai veikti ir įvyko eilė nesusipratimų. Deja, jau buvo pervėlu. Gen. Rožyckiui perėjus sieną į Galiciją, Rusioje nebeliko nei vieno ginkluoto dalinio, o rugpiūčio vidury lenkų pralaimėjimas dešiniame Vislos krante prie Fajslavicų nusilpnino sukilimo gajumą ir stiprumą Lenkijoje. Lietuvoje veikė tik paskiri būriai.

Trauguttas užsienin iškeliavo 1863 m. rugp. 16. Krokuvoje viešėjo 10 dienų, Lvove 3, tarėsi su generolais Heidenreichu ("Kruku"), Rožyckiu, Jordanu, pro Vieną pasiekė Paryžių ir iš ten rugsėjo 8 rašė pranešimą Valdžiai. Jis patarė nesteigti agentūrų Ispanijoj ir Portugalijoj, diskvalifikavo plk. Jordano veiklą Konstantinopoly, patarė diplomatinėje veikloje vadovautis grynai savo krašto interesais, sukurti tarptautinę lygą propagandai svetur vesti. Paryžiuje jis "jau pastebėjo naujosios emigracijos simptomus" — Vinc. Mazurkevičius 1863 VIII 23 rašė Mieroslavskiui, kad "Lenkuose chaosas. Paryžiaus komitetas visus mistifikuoja, bet nieko neveikia. Aplink jį sukinėjasi daugybė avantiūristų... Daug nepaprastų komisarų. Keli kariniai vadai atvyko apsidairyti. Bėglių ir elgetų kas kartą daugėja. Targovicos bajorų irgi nemaža." Paryžiuje Trauguttas matėsi su Prancūzijos užsienio reikalų ministeriu Drouyn de l'Huys, su kng. Napoleonu ("vartai į Tulerų rūmus jau buvo lenkams uždaryti"). Pasimatęs su įvairių srovių žmonėmis, Trauguttas rašė Varšuvon, kad Galęzowskio-Ordęgos-Ruprechto Paryžiuje "Komitetą sudaro labai padorūs žmonės, bet jau seni ir be iniciatyvos". Diplomatija jis nepasitikėjo: "Visada tikrąją mūsų jėgą regėdamas pačiame krašte ir tautoje, o ne svetur, visą dėmesį kreipiau iždo ir kariuomenės reikalams". Rugsėjo gale ir spalio pradžioje jis buvo Krokuvoje ir patyrė apie nuolatinius perversmus Varšuvos "valdžioje" ir dėl to vykstančius dažnus paskyrimus ir atšaukimus

643 **Polska Jej Dzioje i Kultura,** III, 444.
644 Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** V, 101-102.

Galicijoj. Trauguttas gavo kvietimą vykti Varšuvon, kur jau seniau galvota apie karinio skyriaus pavedimą jam, ir ten daugiau patyrė apie suirutę.

Vėliau Trauguttas rašė savo parodymuose rusams: "Varšuvoje buvau pakviestas Taut. Valdžios sudėtin ir, apsidairęs situacijoje ir pagrindinių asmenų pakeitimo reikalu, perėmiau Valdžios vairą ir pradėjau tvarkyti kiek įmanoma." Jis Varšuvon atvyko spalio 10, o spalio 17 dalyvavo Valdžios posėdyje — jos paskutiniame: jam perėmus valdžią, posėdžių nebebuvo ir jis paskirai matydavosi atitinkamos "ministerijos" reikalais su savo pasirinktais pareigūnais. Varšuvoje 1863 IX 7 "advokatų valdžia" perleido vadžias į Prano Dobrowolskio, Stan. Frankowskio, Kokosinskio ir Vyt. Moszynskio rankas, ir pastarieji Valdžios priešakyje pastatė Igną Chmieleńskį, Dobrowolskį, Petrą Kobylańskį, Stan. Frankowskį ir Juozą Piotrowskį ("anarchistiška valdžia"). Toji valdžia rugsėjo 26 paskelbė atsišaukimą į "vienos tėvynės sūnus" pasitikėti valdžios gera valia ir jos "nepalaužiamu tikėjimu neišsenkamomis tautos jėgomis". Kova tebeis, neskaičiuojant nei priešo, nei savo jėgų, užduotis nepriklauso nuo "užsienio diplomatijos", pati tauta turi susidrausmint ir kovot ligi galo. "Rugsėjiečių" valdžioje sekretariatų Lietuvos ir Rusios reikalams faktinai nebuvo: ligšiolinis sekretorius Lietuvai Przybylskis, kai ultraraudonieji paėmė valdžią, nusišalino ir į nieką nesikišo. Todėl "rugsėjiečiai", visiškai nesusipratę su Vilniaus Vadyba, "pašaukė tam postui tulą Cezarį Morawskį, gydytoją, blogą asmenybę, charakterį be principų, neturintį jokių saitų su Lietuva", su kuria santykius palaikyti buvo labai sunku, "veik neįmanoma, dėl Muravjovo Koriko nepaprasto griežtumo", pažymi Przyborowskis,[645] kuris po to nuklysta į Alberto Glowackio nevykusią misiją, kuri faktinai įvyko dar Geištaro laikais ir prieš Aweydės kelionę Vilniun.

Romualdas Trauguttas gimė 1825 metais "Lietuvoje"—Šostakave, Brastos paviete Baltvyžių girios pakraštyje, bajorų Liudviko Traugutto ir Aloizos Blockytės šeimoje. Jis lankė Svisločės mokyklą, 1843 m. baigė 7 klases ir mėgino įstoti į Karo Inžinierijos Mokyklą Petrapily, bet nebuvo priimtas kaipo nesulaukęs 18 m. amžiaus. Tad jis įstojo į rusų kariuomenę junkeriu į 3-čią batalijoną Želechove, Liublino gb. Po trijų metų jis tapo karininku tame batalijone, 1858 m. jau buvo kapitonas, apdovanotas Šv. Onos 3čios klasės ordinu ir Krymo kampanijos bei Sevastopolio gynimo medaliais. 1861 m. jis pasiprašė atsargon "Sveikatos ir turto paveldėjimo sumetimais", ir 1862 VII 14 išėjo atsargon papulkininkio laipsniu. Mokėjo prancūzų ir vokiečių kalbas, vedė du sykiu: jubilero Piklos dukrą Oną, kuri 1859 m. mirė, palikdama 9 metų ir 5 metų dukreles, po to jis vedė Kosciuškaitę ir apsigyveno Ostrovo dvare. Išeidamas į sukilimą, jis dukrytes paliko su jų pamote — ir niekad daugiau nesusirašė su šeima, bent taip jis rašė rusams tardytojams, bet, kaip primena Szelągowskis, "kaip kiekvienas lietuvis, savyje susikaupęs, jis sukilimo metu niekam nepatikėjo savo asmeninių reikalų."

Trauguttas niekad prieš tai nedalyvavo politinėje veikloje ir nepriklausė "organizacijai". Kai 1863 m. balandžio mėn. "gydytojas Rudolfas Pawlowskis ir jaunas Elertas jam pasiūlė, kaipo apmokytam kariui, vadovauti Kobrynės, Pružanų ir Brastos pavietų rinktinei Lietuvoje, jis atsakė, kad toksai dar-

[645] **Dzieje 1863 roku,** V, 239.

bas jam netinka, nes jis galėtų ir moka vadovauti tik reguliarios kariuomenės daliniams. Bet kai jam pasakė, kad žmonės jau susirinko Dziadkovicų girioje, jis trečią dieną išvyko," bet rado tik medžiokliniais šautuvais aprūpintų Kobrynės pavieto šlėktų, valdininkų, dvarų tarnų ir valstiečių. Jis per dvi savaites apmokė savo 160 vyrų partizaninio karo taktikos veiksmų ir pirmame susirėmime su rusais prie Horkų laimėjo, bet kitame "veik stebūkingai išsigelbėjo". Paremtas Jono Wankowicziaus dalinio, jis leidosi gilyn į Palenkę. Gamtos aplinka labai tiko partizaniniam karui, bet maisto stoka, priverstini sunkūs žygiai, ir, anot Augusto Sokołowskio, "nepalankus gyventojų nusistatymas paraližavo bet kokius veiksmus. Bado kamojami sukilėliai betgi nenusiminė. Trauguttas pasuko į Valuinės Palenkę, tikėdamasis ten užtikti daugiau dalinių iš pietų. Nieko nerado. Vieton to, pasirodė su stipriomis pajėgomis priešas ir liepos 13 d. prie Kołodno sutriuškino visą partiją." Sergąs, vos ant kojų bepastovįs Trauguttas turėjo ieškoti poilsio. Pasigydęs, liepos galop patraukė Varšuvon — kaip jis sakė vėliau Dubieckiui: "Pastebėjau, kad po Palenkės girias gali vaikščioti kas nors kitas." Vėliau jis maskoliams savo parodymuose rašė dar liepos mėn. sprukęs į Austriją — veikiausiai mėgindamas "pėdas sumėtyti" dėl savo viešėjimo Varšuvoje ir kelionės svetur.

"Išorėje mieguistas (senny pozornie), savyje susikaupęs, susimąstęs, bet visvien geležinės valios lietuvis bajoras",[646] Trauguttas vidaus reikalams tvarkyti pasirinko Rapolą Krajewskį, o pastarojo brolį Henriką, tik ką išėjusį iš kalėjimo, paskyrė užsienio reikalų direktoriumi. Iždo reikalams tvarkyti jis paskyrė Juozą Toczyskį, kurio sekretoriais buvo Zigm. Sumińskis ir Arturas Goldmanas — pagal Przyborowskį, "abudu Aukšč. Mokyklos klausytojai, jauni žmonės, bet kupini pasiaukojimo," tačiau pagal Szelągowskį: "Trauguttą išdavė 21 m. amž. Artur Goldman, duodamas parodymus 1864 m. balandžio 8 d." Iždininku jis paskyrė Ilnickį, spaudos direktorium Stanislovą Krzemińskį, policijos direktorium Adolfą Pieńkowskį, miesto viršininku Aleksandrą Waszkowskį, garsųjį banko apiplėšėją. Pagal Przyborowskį, "Karo vadyboje dalykai nėjo kaip pridera. Ligšiolinis direktorius Kaczkowski-Dębińskis ('Kot-Katinas'), kuris su ypatingu lankstumu lygiai noriai tarnavo liepinei valdžiai kaip ir rugsėjinei, pratęs savistoviai savo skyriuje veikti, su nepasitenkinimu stebėjo diktatūrą ir klausėsi Traugutto teorijų apie paklusnumą ir sukilimo vyriausiojo vado valios vykdymą. Asmeniškai nemėgdamas Przybylskio, raukėsi prieš 'lietuvius' (krzywil na "Litwinów", rządzących, jak mawiał, powstaniem), valdančius, kaip jis sakydavo, sukilimą ir smarkiai raivėsi savo skyriuje. Laimei, spalio galop, jis buvo nei iš šio nei iš to kažkam pašauktas policijos biuran. To išsigandęs, jis policijon nėjo, o nuo seniai turėdamas gatavą pasą, kuo greičiausiai išsinešdino iš krašto, apsigyveno Paryžiuje, iš kur nesiliovė siuntinėjęs sukilimo organams daugybę projektų, didžiumoj arba suvėlintų, arba vykdyti neįmanomų. Karo direktoriaus pavyzdžiu pasekė ir jo sekretoriai, Boleslovas Malinowskis ir Motiejus Gralewskis, taigi tas skyrius visai pairo. Todėl Trauguttas tą direktoriatą pavedė Juozui Galęzowskiui, kuris tebuvo diktatoriaus valios vykdytojas."[647]

---

[646] **Dzieje 1863 roku,** V, 241.

[647] **Ibid.,** V, 249.

"Valstybės sekretoriumi" pasiliko nepaprastos atminties žmogus, "amžinasis sekretorius" Juozas Janowskis. Sekretoriumi Lietuvos reikalams buvo paliktas Cezaris Morawskis. Trauguttas save kukliai vadino "direktorium" ir gyveno pansione pas Heleną Majewskaitę, "Kurjer Wileński" redaktoriaus Adomo Kirkoro žmoną. Galima spėti, kad Trauguttas, kovodamas Gardinijoj, turėjo progos asmeniškai susitikti anuometinį Gardino "vaivadijos" komisarą, dabar Lietuvos diktatorių, Kostą Kalinauską. Sprendžiant iš diplomatinės korespondencijos ir Lietuvos Vadybos raštų skelbimo pogrindžio spaudoje Varšuvoje, Traugutto laikais susisiekimas su Vilnium buvo palaikomas.

Taigi 1863 m. rudenį ir Vilniuje ir Varšuvoje abiejose kariaujančiose pusėse vadovavo diktatūros: rusų pusėje Muravjovas-Korikas Vilniuje, Bergas Varšuvoje, sukilėlių pusėje du "lietuviai" — Kostas Kalinauskas Vilniuje, Romualdas Trauguttas Varšuvoje.

Vincentas Kostas Kalinauskas buvo suvargusios bajorų (šlėktų) šeimos, Simono Kalinausko ir Veronikos Ribinskaitės sūnus, gimęs 1838 m. sausio 21 d. Mastaulėnų kaime, Jazlavo parapijoj, Volkovysko paviete. Kalinauskai turėjo 17 vaikų ir audyklėlę Jakušaukoje, keliolikos kilometrų atstume nuo Svisločės miestelio. Vyresniojo brolio Viktoro (gim. 1833 m.) pamokintas namie, Kostas įstojo į penkiaklasę Svisločės mokyklą, ją baigęs mokėsi Vilniaus licėjuje ir 1855 m. įstojo į teisių fakultetą Maskvos universitete, kur medicinos mokėsi jo brolis Viktoras. Anot socialisto istoriko Boleslovo Limanovskio, Kalinauską "kiti studentai vadindavo demokratinių-tautinių idėjų apaštalu. Jis visuomet buvo pasiruošęs dalintis paskutiniu duonos kąsniu su savo tautiečiais ir prisiimti kaltę, kad išgelbėjus draugą, ir todėl jis laimėjo studentijoje didelę pagarbą ir meilę... Jis buvo iš universiteto išvytas už uždraustų knygų laikymą — tarp kitko, priėmęs ant savęs kito studento nusikaltimą — ir persikėlė į Petrapilį. Ten jis baigė universitetą ir gavo darbo viešojoje bibliotekoje. Per Sierakauską ir Dąbrowskį jis suartėjo su rusais revoliucionieriais. ... Buvo visa širdimi atsidavęs liaudžiai ir federacinei Lenkijai. Būdamas tikras, kad būsiąs pakartas, dar iš kalėjimo baltgudžių kalba ragino kaimo liaudį, kad kada tik nugirs, jog broliai iš po Varšuvos pradėjo kovoti už tiesą ir laisvę, patys neatsiliktų, bet griebę kas ką gali, dalgį ar kirvį, masiniai eitų kovoti už savo žmoniškas ir tautines teises. 'Bo ja tabie z pad szubienicy każu Narodzie, szto tahdy tolko zażywiesz szczašliwo, kali nad toboju Moskala už nie budzie' (Nes iš po kartuvių sakau tau, Liaudie, jog tik tada laimingai gyvensi, kai maskoliaus nebebus ant tavo sprando)".[648]

Petrapilyje Kalinauskas priklausė lenkų studentų draugijai ir kurį laiką buvo jos bibliotekininku, taigi ėjo labai patikimas pareigas ir globojo tiek viešąjį, tiek slaptąjį "revoliucinį" knygynėlį, kuriame buvo užsienio lenkų literatūra ir, galbūt, rusų revoliuciniai leidiniai. Baigęs universitetą 1860 m. pavasarį teisės kandidato laipsniu, jis gavo darbo bibliotekoje, bet 1861 m. pradžioje pasiprašė darbo Vilniaus gen. gubernatoriaus kanceliarijoje. Darbo negavęs, visvien sugrįžo Lietuvon, gyvai reiškėsi Gardine ir Vilniuje, redagavo "Mužyckaja Prauda" lapelius, dirbo Sąjūdžio komitete (Komitet Ruchu). Kai Lietuvos Komitetas buvo pakrikdytas ir pogrindžio vadžias perėmė dvarinin-

[648] Boleslaw Limanowski, **Historja Powstania Narodu Polskiego 1863 i 1864 r.,** antroji laida, Lwów 1909, p. 447.

kų rinktasis ir Varšuvos raudonikių patvirtintas komitetas arba Vadyba, Kalinauskas, kaip matėme, pareiškė Varšuvai protestą, bet pasidavė naujai vadovybei, kurį laiką ėjo Vilniaus miesto viršininko pavaduotojo pareigas, paskui buvo paskirtas Gardino vaivadijos komisaru, 1863 m. birželio mėn. galop buvo Geištaro pakviestas ir Varšuvos patvirtintas Lietuvos Vadybos nariu Vilniuje.

Jau susipažinome su Kosto Kalinausko rašytais "Mužyckaja Prauda" numeriais ir su Przyborowskio bei Geištaro pasisakymais apie jį.[649] Susipažinkime dar su baigiamuoju Geištaro pasisakymu apie Kalinausko veiklą po Geištaro suėmimo:

.. Nuo 1863 m. rugpiūčio 1(13) d. ligi jo suėmimo 1864 m. sausio mėn., Kalinauskas buvo gaivinanti dvasia merdinčiai kruvinajai lietuvių demonstracijai. Jis galėjo sprukti iš Vilniaus, bet niekad nei nesvarstė tokios galimybės, kadangi jis laikė pareiga, būdamas pirmuoju Lietuvoje suokalbininku, tapti paskutiniaja Muravjovo terorizmo auka. Per ištisą pusmetį medžiojamas, besislapstydamas jis vienok nuolat rodė gyvybės ženklų ... patsai medžiojamas, jisai stebėjo kiekvieną egzekuciją. Po suėmimo, atsakinėjo su visiška savigarba, save vadindamas Lietuvos diktatorium, ir jei buvo tiesa, kad jis paskutiniuose savo parodymuose komisijai pareiškęs, jog jis mirštąs ramus, kadangi jis laimėjęs žymią savo tikslo dalį, 'Liaudis turi žemę, o dvarininkijos per pusę sumažėjo,' tai rodytų, jog jis išliko ištikimas žodžiams, kuriuos jis man sakė pas Pranciškų [Daliauską], Betgi aš patsai, artimiau jį žinodamas, sprendžiu, jog komisija iškraipė jo žodžius, jo mintis tikriausiai buvo ta, kad, valstiečiams suteikus žemę, ateityje bebus tiktai tauta be skirtumo tarp bajorijos ir liaudies — lenkų tauta.. ."[650]

Kaip minėjome, Kalinauskas galėjo su Trauguttu susipažinti, būdamas Gardino vaivadijos komisaru, kai Trauguttas kovojo tos vaivadijos ribose. Patsai būdamas "lietuvis", Trauguttas palaikė kontaktą su Kalinausku ir stropiai parėmė Lietuvos Vadybos pageidavimus užsienyje.

1863 XI 22 dekretu, Trauguttas svetur gyvenantiems dvarininkams uždėjo ypatingą duoklę — po 15 auksinų kas mėnesį nuo kiekvieno asmens. Lapkričio 23 dekretu, pavedė tautinės paskolos komisijai Paryžiuje užtraukti paskolą svetur. Po to gruodžio 15 d. dekretu jis pertvarkė sukilimo ginkluotųjų pajėgų sąrangą: ir sukilimo aplinkybėmis, kariuomenė tegali būti reguliari. Įsitikinęs, kad paskirų "partijų" kūrimas veda į galutinę sukilėlių pajėgų dezorganizaciją, jis panaikino ginkluotųjų pajėgų paskirstymą pagal vaivadijas ir pavietus, ir įvedė neriboto dydžio "korpus", padalintus batalijonais, eskadronais ir pliutonais. Pradžioje buvo numatyti keturi korpai. Pirmojo korpo (Palenkės ir Liublino srityje) vadu turėjo būti gen. "Kruk" (Mykolas Jonas Heydenreichas), antrajam korpui (Sandomierzo srityje) turėjo vadovauti gen. "Bosak" ("Basuolis", grafas Juozas Hauke), trečiajam (Kališo) plk. "Skala" (Jonas Kozieł-Poklewski), ketvirtajam korpui, bene Sūduvoje, vadas nebuvo paskirtas. Po kelių mėnesių vėliau, diktatorius liepė sukurti penktąjį "lietuvių ir žemaičių korpą", pulkininko "Jablonauskio" (Boleslovo Dluskio) vadovybėj.

---

649 žr. mūsų pp. 212-216, 225-7, 241-4, 253-264, 392, 395-8, 407.

650 **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 51.

Iš pašauktųjų, prisistatė tiktai Krukas ir Bosakas, Skalos negalima buvo surasti, Jablonauskis buvo užsienyje. Penktasis korpas pradėjo kurtis tik 1864 m. pavasarį — kun. Mackevičiui jau žuvus, daugeliui dalinių pakrikus arba patraukus kitapus Nemuno į Lenkiją. Atsižvelgiant į Traugutto pareikštą pagarbą kun. Mackevičiui, kurį jis statė pavyzdžiu lenkams, labai gali būti, kad kun. Mackevičius buvo numatytas penktojo korpo vadu ir jis mėgino per Nemuną keltis organizacijos reikalais susiprasti. Trauguttas 1863 XII 18 atsišaukime-aplinkraštyje kariniams vadams rašė: "Iš priešo laimėkite bent dalį to, ko mums reikia. Nualintoje ir ištuštintoje Lietuvoje kunigas Mackevičius su 200 vyrų ir mužikėlis (chlopek) Lukašiūnas su 100 valstiečių saujele ligi šiol beveik visu kuo apsirūpina rusų kaštu. Pastarasis neseniai iš priešo pagrobė 100 kalinių ir jau yra aprūpintas žiemai."[651] Deja, tą dieną Mackevičius jau buvo maskolių rankose...

Prieš grįždami prie įvykių atpasakojimo, susipažinkime su sukilimo paskutinio vyriausiojo vado, Traugutto, politine filosofija.

LXVII. TRAUGUTTO SUKILIMINĖ PROGRAMA

"Tautybės idėja yra tiek galinga ir ji taip sparčiai Europoje pažengia, kad jos niekas neįveiks, o jos pažangos sulaikinėjimas tik padeda daugiau jėgų ir populiarumo įgyti revoliucingiausių įsitikinimų žmonėms, kurie nemato kitokio kelio daugelio tautų troškimams patenkinti, kaip tiktai visuotinę visuomeninę audrą ir visišką esamos dalykų tvarkos perversmą... Jei Dievas žmoniją paskirstė tautomis, kiekvienai suteikdamas ypatingas savybes, tai kiekviena tauta turi lygias teises egzistuoti pati, kaip nepriklausomas vienetas, visiškoje laisvėje vystąs tą mintį, kurią Kūrėjas jai paskyrė. Iš to seka, kad žmonėms nevalia elgtis priešingai Dievo ketinimams, o jei kas panorės taip elgtis, tai jų darbai ir pastangos nueis veltui, palikdami tiktai didžių kentėjimų ir įvairiausių nelaimių atminimą. ... Būdamas įsitikinęs, kad nepriklausomybė yra būtina sąlyga kiekvienos tautos tikrajai laimei, visada jos troškau savajai tėvynei, ir tai juo labiau, kad ir Rusijos atsipalaidavimą nuo Lenkijos valdymo naštos (od ciężaru nad Polską) lygiai laikau būtina sąlyga rusų vyriausybės ir tautos visai veiklai nukreipti tos milžiniškos valstybės tikrajam labui... Tikras ir vienintelis tikslas ... yra atgauti nepriklausomybę ir mūsų šalyje įvesti santvarką, pagrįstą krikščioniška meile, teisės ir visakeriopo teisingumo viešpatavimu, suteikti piliečiams prideramą laisvę nepažeidžiant svorio ir tikrosios jėgos, kokia priklauso aukštesniajai valdžiai, saugojančiai tvarką ir visų saugumą. Laikydami tą viską būtinybe sau, neturime jokio ketinimo kištis į kitų reikalus, gerai įsisąmonindami, jog kiekviena krikščioniškoji tauta, šalia bendro visuomeninio dėsnio, privalo turėti įvairias, paskiras, sau savitas institucijas."[652]

Atsišaukime-įsakyme kariuomenei 1863 XII 15 Trauguttas rašė: "Prieš mus žieminės kampanijos vargai... Dievas švelnina vėją dėl vargšo... Ka-

[651] Bol. Limanowski, **Historja Powstania...,** 2ji laida, 443.
[652] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 447.

riuomenė gali būti sumušta, tačiau dalinys nesiliauja gyvavęs, iš kuopos gali belikti 10 vyrų, bet šie privalo tuojau sudaryti branduolį naujai kuopai, o vyriausias jų tarpe visada yra vadas... Kariai, savo pareigą privalote tęsėti ligi galo." Gruodžio 18 d. įsakymu, kuriame jis pavyzdžiu statė kun. Mackevičių ir Lukašiūną, Trauguttas dėstė: "Valdžios valia yra, kad tamsta (generole, pulkininke) atkreiptum ypatingą savo dėmesį ir uolumą, kad pasiekti glaudų ir nuoširdų mūsų kariuomenės susipratimą ir susibroliavimą su liaudimi." Priminęs patį pirmąjį sukilimo manifestą, tasai įsakymas skelbė už įstatymo ribų ir "tėvynės priešu, ir tai už maskolių ar vokietį aršesniu priešu" kiekvieną, kas pažeis tą manifestą. "Tiktai su liaudimi tegalime įveikti priešą, nesisielodami dėl jokių intervencijų, be kurių mielaširdingasis Dievas mums leido apsieiti." Rudenį ir žiemą dvarininkija, nesulaukusi užsienio intervencijos, masiniai atsistadyno, tikriau apleido sukilimines pareigas ir bėgo užsienin — kandidatų tapti ministeriais ir kitais pareigūnais nebebuvo. 1864 I 17 Trauguttas atsišaukė į visus, gavusius sukiliminių pareigų paskyrimus, grįžti atgal, grąsindamas infamija ir banicija. Trauguttas vis labiau suabejojo dėl bajorijos, "nenorinčios tikėti nieku, kaip tiktai titulais ir pinigais." 1864 II 17 jis rašė komisarui Prūsuose: "Bajorijoje randant netinkamą ir bailų gaivalą, savo darbų kryptį nukreipkite į liaudį, į tą padorią liaudį, kurios perdirbti priešas neįveikė. Išvargintoji ir įbaugintoji bajorija atsipeikės, kai pajus aplink save gyvenimą. Dabar nedaug ką su ja nuveiksite." 1864 III 12 dekretas skelbė, kad "Karo teismas su mirties bausme lauks kiekvieno, kas drįstų dalinį paleisti, o ginklus išmėtyti ar užkasti". Jis uždraudė dalinių sudarinėjimą Galicijoj ir Poznanijoj, ir liepė savanorius siųsti į dalinius karo veiksmų zonoje. Dar 1863 XII 29 jis rašė naujai paskirtam komisarui Prūsuose, kad "ginkluotų dalinių sudarymas ir išsiuntimas į Kongresinę dalį yra būtinas ne moralinei įtakai, kaip jūs klaidingai vaizduojatės, bet tikram parėmimui sukilimo, kuris ne tiktai privalo ištverti per žiemą, bet dargi gali ir privalo pasiekti tikros jėgos, ir visi veiksmai skirtini tam tikslui."

Anot Szlągawskio, "direktorius" Trauguttas tarsi naujai pradėjo sukilimą 1863 m. spalio vidury. "Reikėjo visuomenę pamokinti, kad sukilimas yra ne bruzdėjimas, o karas; kad vyriausybė nėra biuras dekretams rašyti ir paskyrimams dalinti, bet yra jėga, verčianti jai paklusti ir baudžianti neklusnius; kad — ir tai buvo svarbiausia diplomatinių santykių srityje — užsienio intervencija nėra sąlyga sukilimo pasisekimui, bet, anaiptol, nuo sukilimo pasisekimo priklauso intervencijos įmanomumas ar negalimumas." Lenkai Austrijoj tebesvajojo ir vaizdavosi Austrijos draugystę, kitur svajotojai kibo prie paskirų Napoleono III žodžių, iš Paryžiaus ėjo raginimai ištverti per žiemą "kad ir didžiausių aukų kaina", dargi perduodamas Paryžiaus noras atskleisti paslaptį: sukilimo vadovo asmenybę. Trauguttas ta proga rašė diplomatiniam agentui Italijoj ir Šveicarijoj, Juozui Ordęgai: "Nemiela ... visuose Paryžiaus pranešimuose skaityti nuolatinius maldavimus ir patarimus, kad tik mūsų sukilimas patvertų per žiemą, tarytum čia bent valandėlei kitaip galvota... Ne tam griebėmės ginklo, kad turėtume jį sudėti prieš išsikovodami nepriklausomybę. ... Tas, kas tautai suteikė galybės ir patvarumo ištverti per 10 mėnesių kovos su galingu ir kiečiausiu mūsų priešu, neapleis mūs ligi galo." Szelągowskis ta proga pažymi: "Tikrai, jau metas buvo valdžion ateiti dievobai-

mingam Trauguttui, kadangi ir ateistai, kaip Mierosławskis, ir ultrakatalikai, kaip kngt. VI. Čartoryskis, i nieką kitą netikėjo, kaip tik į Prancūziją ir Napoleoną."[653]

Užsienyje, Trauguttas ieškojo ne intervencijos, o pripažinimo kariaujančia šalimi. Tačiau jam valdžią perimant, Vakarų valstybių interesai jau krypo kitur — kaip kad 1956 m. vengrų laisvės revoliucijos metu vyko Suezo avantiūra. Patsai karingasis Napoleonas III jau kartojo Napoleono I žodžius, pasakytus šv. Elenos saloje: "muštis Europoje, reiškia naminį karą". Napoleono patarėju jau buvo Prūsų pasiuntinys grafas von der Goltz, kuris patarė, jog Rusija neduos Lenkijai didesnių laisvių, nei pačiai savo imperijai; esą caras ruošia konstituciją, tik dvejoja dėl jos paskelbimo, kadangi rusų tauta dar nepriaugus prie konstitucinės santvarkos, ir juo labiau jis negali konstitucijos dabar teikti Lenkijai, nes tenykščių įvykių įtakoje rusų tautinės nuotaikos yra labai suerzintos. Tad Napoleonas "lenkų sukilimo" reikalą jau dėjo archyvan.

Savo pažiūras Trauguttas išdėstė 1864 II 8 laiške kng. Čartoryskiui: "Mums reikia laikytis Prancūzijos, bet nereikia vergiškai laikytis dabartinės jos vyriausybės politikos, kuri, nors nuoširdžiai ir iš įsitikinimo yra mums palanki, vienok nusikalsta mūsų atveju atsargumo perteklium ir neįmanomumo siekimu, nes kitaip negalima vadinti minties apie Austrijos įtraukimą į sąjungą, tikslu turinčią Lenkijos prikėlimą... Mums gal pakaktų, kad laikytų užšachavus Prūsus... Nepaisant visokių mūsų pastangų įtikinti tautą pasitikėti savo jėgomis, didesnė protaujančių žmonių pusė tebegalvoja, kad Prancūzija galop privalo mus išgelbėti arba, trumpai tariant, laukia intervencijos. Čia glūdi didžioji priežastis, kad negalima sukilimo pakelti į deramą mastą. Jeigu Prancūzijos elgesys mūsų atveju nebūtų dvejojantis, koks jis yra, mūsų tauta, pagyvinta to paraginimo ir pasitikėdama greitu Prancūzijos veikimu, nesuvedžiojamai imtųsi darbo taip energingai, lengvai ir nepastebimai pasireikštų tokiu galingumu, kad intervencija taptų arba visai nereikalinga, arba Prancūzija pasireikštų kaip mūsų sąjungininkė, o ne globėja... Esame įsitikinę, kad mums pakaktų stiprios moralinės intervencijos, kad tik jos užnugary aiškiai ir nedviprasmiai, reikalo atveju, prasimuštų prancūzų durtuvų blizgėjimas. Tada viskas pagyvėtų, o kol tie durtuvai tikrai pasirodytų, jų reikalingumas neišvengiamai žymiai sumažėtų. Netgi ir pinigų atsirastų mūsų, kad ir sunaikintame, krašte, o po to ir pas užsienio kapitalistus. ... Tauta nesiliauja tikėjusi prancūzų intervencija; tai jau jos įgeidis ir nelaiminga silpnybė; josios delsimą ir įvairius nepalankius reiškinius visada sugeba savotiškai aiškintis, o tuo tarpu, jos (intervencijos) laukdama, nekariauja su Maskva rimtai, tik neleidžia ir neleis kovai sunykti. Nelaiminga klaida ir apjakimas, kurie kraštui daro tokius milžiniškus nuostolius žmonėmis ir pinigais."[654] Gi 1863 XII 27 jis rašė: "Nepaisant žiemos, esama galimybės mūsų kariuomenę pastatyti priešui tikrai pavojingoje papėdėje. Betgi tie, kas turi pinigų, tiek trokšta intervencijos ir tik ja pasikliauja, kad dabar ramiai žiūri, kai mūsų pačių karys ne tik be kailinių, bet be batų vaikšto... Paskola vyksta skurdžiai: turtingieji, nors neatsisako, bet delsia, duodami suprasti, jog geriau bus palaukti

[653] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 450.
[654] **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, 232-3.

intervencijos. Tautinė Vyriausybė tiksliai žino tautos jėgas, aiškiai mato, kad ligi pavasario galima taip atsistoti, kad intervenciją, jei ji bus, galėtume priimti kaip talką, o ne išmaldą."[655]

Užsienyje besivystant Šlezvigo-Holšteino ginčui, Trauguttas instruktavo sukiliminį įgaliotinį Prūsuose ir lenkus atstovus Prūsų Landtage Berlyne, kad jie nesusivedžiotų ir ištikimai laikytųsi tautybės principo, ir subarė komisarą (žr. mūsų p. 86).

1864 III 18 atsišaukime "į Europos tautas ir vyriausybes", ryšium su karo stovio įvedimu Galicijoj, Trauguttas pažymėjo, jog Austrijos vyriausybė "savo diplomatinėse notose pasaulio akyse dėjosi esanti teisingumo ir sumindžiotų teisių gynėja, o savo valdiniuose aktuose prieš Maskvą pasisakydama, vienkart veikliai ir uoliai ją rėmė, kad greičiau numalšinus mūsų ginkluotąjį sąjūdį. ... suiminėjo žmones, einančius prieš Maskvą ir jais užpildė savo kalėjimus; konfiskavo ginklus ir visokius karinius reikmenis, dideliu kaštu, darbu ir pavojų akivaizdoje mūsų telkiamus kovai prieš Maskvą; išvien su Maskvos agentais sekė mūsų veiksmus ir judesius Galicijoje, apie viską įspėdama Bergą ir Maskvos pasienio viršininkus. ... Niekad neslėpėme, kad trokštame savo tėvynę atsteigti 1772 metų sienose, kadangi tai yra teisėtos jos sienos, kuriose ją ištiko trijų kaimyninių rūmų prieš ją atliktas smurtas, tačiau niekas mums neprikiš, jog davėme pagrindo galvoti, tarsi trokštame austrų užgrobimą atgauti ginklu. ... Lenkų sukilimas, kuris, priešingai mūsų priešų viltims ir Maskvos daugel kartų kartotiems pažadams greitai jį sutriuškinti, jau antrą žiemą ištvėrė, verčia austrų vyriausybę nusiimti kaukę, kuri visvien buvo permatoma. — Toji vyriausybė dabar po senovei reiškiasi kaip viešas ir užkietėjęs Lenkijos priešas: ... liepia viešai persekioti lenkus jų pačių krašte už tai, kad Dievas juos sutvėrė lenkais ir jų širdis įkvėpė trokšti laisvės ir nepriklausomybės, tos dovanos lygiai visoms tautoms suteiktos Kūrėjo. Tasai ediktas mūs nestebina ir negąsdina, jo pasekmė bus gausesnis lenkų kraujo praliejimas, tačiau kankinių kraujas yra vaisingas, jis yra sėkla, kurios vaisius bus ne tiktai pavergtųjų, bet ir pavergėjų išgelbėjimas.

"Netgi šalia laisvos Lenkijos Maskva pakankamai pajus retežius, kuriais carizmas ją sukaustė. Toji nelaimingoji tauta, sistemingai galvijinama savo vyriausybės, kuri, teikdama paviršutinį blizgesį, tikrovėje ją gaubia melu ir laiko didžiausioje tamsybėje. — (toji tauta) gyvendama dirbtiną kazionną gyvenimą, nesupranta savo baisios degradacijos. Ir kaipgi ji gali suprasti, iš kur ją pasieks tikroji šviesa, kai carizmas nesidrovėjo netgi religiją panaudoti įrankiu savo tikslams atsiekti. ... Atgailos tribunolas — caro valia tapo policijos magistratūra, o šventasis išpažinties sakramentas tapo viena šnipinėjimo ir įskundimų priemone... — Toks baisus moralinis kritimas vaizduoja saiką to, prie ko carizmas nuvedė kelias dešimtis milijonų protingų esybių, sukurtų Dievo paveikslan ir panašumu... Austrų vyriausybė veikiausiai mūs nesupras, bet tik todėl, kad nepanorės suprasti, tačiau maskvinė vyriausybė ir tauta, gerai žinome, mūsų žodžių nesupras, kadangi įteisintų apiplėšimų ir vagysčių krašte negali būti supratimo apie restituciją. Ten, kur tikėjimas į Dievą yra mažesnis už tikėjimą į carą, kur caro potvarkiu, viešose mokyklo-

[655] **Ibid.,** I, 225-6.

se lenkiškose provincijose naudoti išleistas *Katekizmas apie Visos Rusijos Šviesiausiojo Imperatoriaus garbinimą* [išleistas 1832 m. Vilniuje ir naujomis laidomis pakartotas 1840, 1844 ir 1859 metais. — KRJ] su tikslu įskiepyti lenkų jaunuomenei šėtoniškus carizmo dėsnius, — ten veltui kalbėti apie prideramumą, teisingumą, užganapadarymą, brolybę ir kitas dorybes bei prievoles, kadangi tam viskam, kaip baisiausiam užkrėtimui, gręsiančiam carizmo buvimui, yra uždraustas bet kokis prieinamumas į carų valstybę.

"Užtat su stebėtinu godumu ir užjautimu Maskva iškėlė teoriją išminčiaus, kuris beįrodinėdamas, jog nuosavybė yra vagystė, dabar priėjo išvados, jog vagystė yra nuosavybė. [P. J. Proudhon, *Qu'est ce que la propriété*?] Garsiajam mintytojui nereikėjo taip ilgai galvoti savo didžiajai tiesai atskleisti, — tereikėjo aplankyti Maskvą ir jis būtų įsitikinęs, jog tai, ką jis laikė naujove, ten jau per amžius praktikuojama ir atneša stebėtinus vaisius. ...

"Kai dėl Prūsų vyriausybės, ji su cinišku atvirumu nuolat pareikšdavo panaudosianti visas priemones ir pastangas, kad įamžinti josios iniciatyva prieš Lenkiją padarytą politinį nusikaltimą. Dabar tos vyriausybės elgesys Danijoje ir viešas siekimas tą šalį išdraskyti, po tauriausio tautybės gynimo priedanga, bei jos nusistatymas savo tautos ir likusios Vokietijos dalies atžvilgiu, aiškiai įrodo, kad prūsų valdžia plėšimą, plėšikavimą ir despotizmą sau pasirinko politine sistema, kurią ji kėsinasi padaryti normalia padėtimi ne tiktai pas save namie, bet visoje Europoje.

"Tarp tokių vyriausybių, kaip maskolių, austrų ir prūsų ... pagal pačią dalykų prigimtį visada turėjo būti glaudus susipratimas, kai tiktai liečiamas jų neapkenčiamas laisvės reikalas. Kas to ligi šiol nemato, tas gal trokšta smurtu sau akis užmerkti.

"Lenkija bus, nes jos buvimas yra žmonijos pažangai ne tiktai reikalingas, bet ir būtinas, laikas susilaukti Dievo pasigailėjimo, kaip tvirtai tikime, jau yra netolimas, o tie, kas dabar prievartoje aimanuoja, tik išvien su Lenkija laikydamies tegali sau laisvę atgauti.

"... Visos mūsų prisiekusių priešų galybės prislėgti, šaukiamės į Jus, Europos Tautos ir Vyriausybės, o šaukiamės ne maldaujančiu ir elgetaujančiu balsu, bet žodžiais, jums primenančiais mūsų tikslų bendrumą, ir mūsų prievolių bendrumą. Nepridera aimanuoti ir maldauti tam, kas stoja vardan pažeistų ir sumindžiotų švenčiausių žmonijos teisių, kas su nepalaužiamu tikėjimu į Aukščiausiąjį Teisingumą, veik beginklis, ilgiau kaip metus kovoja su įsiutusiu priešu, nepaisydamas jo ginkluotųjų gaujų skaičiaus ir galybės, bet kovoja vardan savo bylos ir savo ginamų principų šventumo."[656]

Tai vyriškai pasakyti žodžiai, kuriuos tegalima prilyginti prie Žemaičių Skundo Konstancos Susirinkimui Vytauto Didžiojo laikais, ir prie Lietuvos partizanų prieš kelis metus atgabento atsišaukimo, mūsų laikais. Traugutto pasakyti žodžiai tebetinka ir šiandien tiek Sovietų Sąjungos, tiek Vakarų valstybių atžvilgiu.

Kaip tik tuo metu — 1864 m. kovo 8 d. Ordęga ir Klapka pasirašė Lenkų Tautinės Vyriausybės susitarimą su Vengrų Komitetu.[657] Iš viso, sukilimo vadovybė jau krypo į bendradarbiavmą su revoliuciniais sąjūdžiais, pirštus nudegus monarchų rūmuose.

[656] **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, 71-76.
[657] **Ibid.,** I, 69-70.

LXVIII. DALINIAI KRINKA, TRAUKIA ANAPUS NEMUNO

Jau matėme iš mjr. Steponaičio paruoštos rusų kariuomenės ir žandarmerijos pranešimų santraukos (pp. 433-447), kad vienur-kitur pasirodydavo sukilėlių daliniai, kurių vadų pavardės kai kuriais atvejais buvo žinomos. Jų apsirūpinimas maistu ir pašaru — iš rusų pranešimų atrodė kaip plėšikavimas. Tai buvo smulkių dalinių partizaniniai veiksmai, ir yra aišku, jog tie dalinai vengė susirėmimų su kariuomene. Sukilėliai neužvaldė nei vienos krašto dalies ar apylinkės, ir visur šeimininkavo rusų kariuomenė ir jos pastatytieji organai — kaimų sargybos, valsčiai, bendruomenės. Sukilėliai puldinėjo, traukėsi, nuolat žygiavo rusų kariuomenės besivejami, tik kelioms valandoms okupuodavo vietovę, naikindavo valdžios įstaigų bylas, ir po to gyventojai, kurių vietovėse pasirodydavo sukilėliai ar iš kurių sukilėliai konfiskavo maistą, pašarą, arklius ar vežimus, buvo rusų baudžiami ir dvigubai apiplėšiami. Muravjovas, o su juo ir tarybinis istorikas Bičkauskas-Gentvila ir kiti, skelbė gryną pasaką apie valdžios sugriuvimą, ir apie reikalą kraštą nukariauti.

Bičkauskas-Gentvila, kuriam kompartijos buvo pavesta sukilimo eigą pritaikinti tezei, jog tai buvęs rusų inspiruotas valstiečių sukilimas prieš carizmą, visos Rusijos sąjūdžio dalis, — panaudodamas tuos pačus mjr. Steponaičio tyrinėtus rusų archyvinius duomenis iš Kauno ir papildomus duomenis iš Vilniaus ir Rusijos archyvų, — deja, nenurodydamas nei pranešimų, nei įvykių datų, rašo, kad "suaktyvinti karo veiksmus vyriausybę vertė ir sustiprėjęs valstiečių masių judėjimas prieš dvarininkus." Gegužės mėn. Panevėžio pavieto ispravnikas pranešė, kad "sąmyšiai ... didėja ir ... jų veiksmai kas dieną tampa drąsesni: ginkluotieji visur laisvai pasirodo ir visiems neša grėsmę." Kitame pranešime jis pranešė, kad į Dovėtus atvyko 500 sukilėlių būrys, vadovaujamas B. Liutkevičiaus ("Liudobroncos", t.y. "Liaudies Gynėjo"), kuris, tardymo komisijos žiniomis, prieš sukilimą gyveno Panevėžy ir "prisidengęs fotografo firma, dirbo pogrindyje." Atvykusius sukilėlius sutiko apie 3,000 valstiečių. "Tarp susirinkusių žmonių, — pranešė ispravnikas, — gaujos vadas Liutkevičius ir vienas iš jo artimųjų, kažkoks Daukša, sakė revoliucinę kalbą, agituodami žmones sukilti." Išnaše pažymėjęs, kad tai "Jokūbas Daukša, Maskvos universiteto studentas, idėjiniu atžvilgiu artimas revoliucinam-demokratiniam judėjimui," — taigi tarsi rusams, — Bičkauskas rašo, kad šis būrys, slapstydamasis Žaliojoje girioje, "sistemingai puldinėjo dvarininkų dvarus," ir nurodo, kad "gegužės 23 d. šio būrio 25 žmonės užpuolė Kerbedžio dvarą ir pasiėmė 4 arklius bei maisto."[658] Iš tokio masinio pasirodymo atrodytų, kad ispravnikas kalbėjo apie tik ką pražygiavusią Sierakausko dalinio vorą.

Bičkauskas rašo apie susirėmimus, aiškiai į priekį stumdamas kun. Mackevičiaus dalinį, kurį padidino iki 1,000 vyrų. Įvairūs susirėmimai mums jau žinomi, bet verta paminėti Bičkausko cituojamus rusų atsiliepimus apie sukilėlius. Gegužės 25 (birž. 6?) prie Tytuvėnų Mackevičiaus kovotojai "buvo užėmę puikią poziciją — tankaus miško pamiškę, kurią dengė tvora ir pelkė-

[658] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 252. Vėliau Daukša pasidavė rusams ir savo parodymuose teigė, kad jis, evangelikas, sukilime dalyvavo tiktai savo bendratikiams ir valstiečiams ginti nuo sukilėlių sauvaliavimo, ir niekino Liutkevičių — žr. **Vosstanije v Litvie i Bielorusii,** 245-250.

tas upelis." Rusai turėję trauktis, nes juos supo sukilėlių "stiprios kolonos", apėjusios sparnus. Birželio mėn. Mackevičius "slinko į Tauragės miškus" ginklų atsiimti Prūsijos pasienyje, ir esą tuo pačiu metu ir tikslu Sūduvos būriai "slinko į Prūsijos pasienio rajoną — Naumiestį." Šiaulių apskrityje ties Lukiškiais prie Mackevičiaus "prisijungė I. Stanevičiaus ir P. Bagdonavičiaus būriai (iš viso 200 žmonių)." Žinoma, "I. Stanevičius" lietuviškai vadintas Jonu. Mackevičius prasmukęs pro kelias rusų voras, "paspruko nuo 13 dienų jį persekiojusios carinės kariuomenės." Apie susirėmimą Akmenės miške ties Panemuniu, Zarasų aps., plk. Danilovas liepos 9 raportavo užklupęs "pusantro tūkstančio" sukilėlių, vadovaujamų Dluskio. "Maištininkai gulėjo už medžių užtvarų ir vilkduobių", už kurių "visiškai pasislėpę, atidengė naikinančią ugnį", ir po 12 valandų kautynių "carinė kariuomenė buvo priversta atsitraukti." Čia Bičkauskas sumini fantastišką I pėst. divizijos štabo pranešimą, jog Šiaulių, Telšių ir Raseinių apskritys "tapo tarsi sukilimo centru Kauno gubernijoje," ir įvardija 11 sukilėlių partijų: "A. Maskevičiaus (1000 žmonių), B. Dluskio (500 žmonių), Ėimkevičiaus (500 žmonių), T. Kušleikos (150 žmonių), P. Bagdonavičiaus (500 žmonių), Matuzevičiaus (100 žmonių), I. Stanevičiaus (150 žmonių), Groso ("Aleksandraičio", 100 žmonių), Gedgofto [Gedgaudo — KRJ] (100 žmonių), B. Liutkevičiaus (300 žmonių), A. Bičio (200 žmonių)." Tuose trijuose pavietuose "dislokuotos" kariuomenės vadas, gen. leit. Maidelis 1863 VII 17 raporte teigiamai įvertinęs partizaninę sukilėlių taktiką, sukilėliai dažnai sujungdavo keletą būrių į vieną ir "priešpastatydavo ... nelauktą ... jėgą", o po mūšio dalimis išsiskirstydavo skirtingomis kryptimis. Maidelis pažymėjo, kad sukilėliai, plačiai palaikomi valstiečių, visada turėdavo "tiksliausias" žinias apie — Bičkausko žodžiais — "vyriausybinės kariuomenės" judėjimus ir jos skaičių, o Maidelio siunčiamus įsakymus dažnai sučiupdavo sukilėliai "ir dažnai jis neturėdavo ... ryšio po penketą dienų. ... Iš raporto taip pat matyti, kad daugelyje Šiaulių, Telšių ir Raseinių apskričių vietų formavosi naujos sukilėlių grupės (po 20-30 žmonių), daugiausia iš valstiečių, kurie iš anksto išeidavo karinį apmokymą" — kaip matėme, dvaruose ir miškų aikštėse. Po to Bičkauskas išvedžioja, kad rusų civilinė vyriausybė "nebuvo atstatyta", 'o tam pagrįsti nurodo, kad šen ir ten sukilėliai sunaikino rusų įstaigų bylas.[659]

Vilniaus gubernijoje — birželio-liepos mėn. operacijos vyko "mažesniu mastu", ir Bičkauskas mini Visloucho, Sendeko ir Liubičiaus telkinio pralaimėjimą prie Rūdninkų birželio mėn. ir kitą pralaimėjimą prie Giedraičių. "Palyginti gausus F. Visloucho sukilėlių būrys (200 žmonių) liepos ir rugpiūčio mėn. du kartus patyrė pralaimėjimą — prie Klariškių ir prie Petrašiškių. Smulkūs sukilėlių būriai iš Trakų miškų veikė taip pat Vilniaus apskrities Giedraičių apylinkėse, Žąslių apylinkėse ir kitose vietose. Įdomu, kad Zarasų apskrityje, netoli Dūkšto, Mingės vario lydymo įmonėje, kariuomenė rado ginklų dirbtuvę, kuri gamino ginklus sukilėliams, o taip pat maisto atsargų ir drabužių sandėlį. Dalis šios įmonės darbininkų išėjo į šiame rajone veikusį sukilėlių būrį. ... ir šiame sukilimo etape smulkios, 5-20 sukilėlių grupės, ku-

[659] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 253-255.

rias aiškiai palaikė valstiečiai, dažnai puldinėdavo dvarininkų dvarus, atiminėdavo arklius, pašarą, maistą ir pan. 1863 m. rugpiūčio mėn. buvo užpultas ir Klovainių vienuolynas" — betgi tai juk ne Vilniaus gubernijoje.[660]

Rudenį sukilėliai smarkiausiai reiškėsi Kauno gubernijoj, o Vilniaus gubernijoje daliniai kriko. "Tai paskatino K. Kalinausko Vilniaus Komitetą 1863 m. spalio 1 d. išleisti atsišaukimą, kuriame suklėliams buvo siūloma ... tuo atveju, kai bus neįmanoma išsilaikyti ..., pereiti į Gardino arba Kauno vaivadiją". šalia kun. Mackevičiaus, tebeveikė visa eilė smulkių dalinių, ypač Adomas Bitė, dažniausiai autorių vadinamas "Bitis": pagal šv. Kazimiero kongregacijos seselę Liudviką Budrytę, kaip pažymi Dr. Vanda Daugirdaitė Sruogienė, jos giminaičio Adomo pavardė buvo "Bitė, bet ne Bitis."[661] Tai buvo valstietis, gimęs 1836 m. Belazariškių kaime, Šiaulėnų vi., miręs 1884 m. Prancūzijoje, kaimo dailidė, lenkiškai visai nemokėjęs. Dar prieš sukilimą buvo labai įtakingas kaimynams, ir dėl to buvo kalinamas. Sukilimui prasidėjus, rinko jaunimą Tomo Kušleikos ir Paulino Bagdonavičiaus būriams, o po kautynių ties Lenčiais organizavo savarankišką būrį ir jam vadovavo. Savo būrį organizavo, nuolat keisdamas dalį savo būrio žmonių: vienus namo siųsdavo darbams ir poilsiui, o jų vietoje statydamas kitus — iš 'atostogų' grįžtančius", kovojęs nuo kovo 13 (ar 25?) d. Pagal Lietuvių Enciklopediją, jis talkininkavo Kušleikai ties Lenčiais, nulėmė kautynes prie Vainionių, liepos 5 "Pašušvio vl. ties Mažuolių kaimu smarkiai apkūlė rusų kariuomenės būrį. Spalių mėn. savo būryje turėjo 150 pėstininkų ir 20 raitininkų. X15 paėmė Šiaulėnų vl. ties Notiniškiais rusų dragūnų transportą. Visa B. būrio komanda ir susirašinėjimas vyko lietuviškai. Ligi vėlyvo rudens jis vis puldavo rusus. Bet kitus būrius rusams jau spėjus sulikviduoti, ir Bitis savo būrį perdavė Vincui Paulauskui ir pasitraukė į Paryžių. Sukilimą likvidavus, visa jo šeima buvo ištremta į Sibirą. Kaip būrio vadas turėdamas pulkininko titulą, jis 20 metų sunkiai Paryžiuje vertėsi, žibindamas gatvių žibintus."[662] Mjr. Ružancovas pažymi, kad po susirėmimo prie Šiaulėnų, kurio tikra data nenustatyta, bet įvyko 1863 m. spalio mėn., Bitė buvo pasitraukęs. "Maskoliai išsiuntė dalinį persekioti priešą, miestelyje pasiliko rusų gurguolė, saugojama 20 kareivių. Tada Bitis puolė vėl miestelį. Rusai nesipriešino, atidavė ginklus ir šaudmenis, patys buvo paleisti laisvėn ir pabėgo." Vėliau Bitė puolė Radviliškį, "išardė paštą, sudegino dokumentus ir paėmė 9 arklius." Metų pabaigoje jis nuvyko Paryžiun, norėdamas "pats įsitikinti, ar duos prancūzai pažadėtą paramą sukilėliams."[663] Juozas Miliauskas-"Miglovara" kartą matė Bitę. Jis rašo: "Prie Pašušvės Bitė mus pamatęs prijojo su 4 palydovais. Nuo žirgo sukriai driktelėjo, pirštais — po skribele; pasitinkančiam Pisarskiui pasisakė, jog esąs Bitė. Apsiskutęs, drūtas, neaukštas, pilku apsiaustėliu, pilka skribele, baltomis kelnėmis į aulus sukištomis. Jis buvo panašus į Napoleoną I, kalba tik lietuviškai. Pisarskis tos 'mužikiškos žmudskos' kalbos nesupranta. Vertėjui padedant

660 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 255-6.

661 Dr. V. Daugirdaitė-Sruogienė, **Lietuvos Istorija** Lietuva Amžių Sūkury, Chicago 1956, p. 832.

662 **Lietuvių Enciklopedija,** III, 43.

663 Mjr. A. Ružancovas, "Kautynės prieš 75 m.", **Trimitas,** 1938 X 22 NNr. 51-52.

susišnekėjo. Bitė kviečia jį į pagalbą pulti rusus. Atsakom. O jis rado vieną Šušvės upėj besiprausiančią rusų kuopą ir jai padarė raudonės košės."[664]

Iš valstiečių vadų, reiškėsi ir Povilas Kazys Lukošiūnas, gimęs apie 1838 m. Ragavos kaime, Dusetų v., Zarasų apskrity. Anot Lietuvių Enciklopedijos, "Istorinėj literatūroj daugiausiai jis minimas Kazimiero vardu, bet duseitiškiuose žinomas Povilo vardu," 1863 m. gruodžio mėn. Dusetose sudegino miesto vartus ir sumušė rusus, vėliau laikėsi Girioje, Šile ir kt. miškuose, "iškardamas apylinkės smuklininkus žydus, rusų šnipus". 1864 IV 11 *Glos Wolny* užsienyje rašė, kad Lukošiūnas 1863 IX 28 netoli Anykščių užpuolė rekviziciją darančius kazokus ir visai sunaikino tą dalinį, esą 16 buvo nukautų, 18 pateko į nelaisvę. "Po sukilimo, slapstėsi miškuose, vėliau svetima pavarde gyveno Daugpilyje, kur ir mirė apie 1910 m. ... Už jo seserį Emiliją buvo ištremtas kun. J. Laukavičius; apskritai dėl sukilimo iš tos apylinkės ištremta per 180 lietuvių, o jų ūkiai apgyvendinti rusais."[665] Kaip matėme aukščiau, Trauguttas įsakyme kariuomenei paminėjo jo žygdarbį, apsirūpinimą 100 kailinių. Vyskupas Kubickis,pasiremdamas rusų archyvų duomenimis, pažymi, kad kun. Juozas "Lowkowicz", Kamajų klebonas, namų arešte Zarasuose nuo 1864 XII 20, o 1865 III 29 kalėjime, 1865 I 31 nubaustas 100 rb, tačiau Muravjovas rado jį kaltą slėpus ištremti nuteistąją Emiliją Lukošiūnaitę ir liepė uždaryt Daugpilio tvirtovėn. Karo teismas rado jį kaltu, kad, būdamas Dusetų vikaru, kai buvo tremiami gyventojai, apgaule nuslėpė Lukošiūnaitę, pripažino jį IV kategorijos nusikaltėliu, ir 1865 VIII 16 nutarė: administraciniai tebaudžia gen. gubernatorius. Karo lauko auditoriatas 1866 II 12 rado, kad jis Lukošiūnaitę samdė tarnaite, neįrašydamas į privalomas gyventojų knygas, per tardymą naudojo įžeidžiančius žodžius ir politiniai esąs kenksmingas, ir nuteisė ištremt į Tomsko gb. Kaufmanas patvirtino 1866 III 3, nors kun. Lukošiūnas sirgo džiova ir dar 1866 XII 17 iš Daugpilio tvirtovės skundėsi skausmais, bet 1867 m. vasario mėn. buvo ištremtas.[666] Petras Matekūnas rašo, kad šalia Lukošiūno dusetiškiuose reiškėsi Juozas Barzda, pramintas "vaiduoklių Vadu", kurio įsakymu Ilgašilio žydas buvo pakartas už šnipinėjimą. Jis mini ir kelis kitus sukilime pasireiškusius.[667]

Neaiškumas gaubia "Pisarskio" asmenybę. Vėliausiame savo veikale Smirnovas ragina šio Jono Stanevičiaus "nie putatj s Janom Ferdinandom Stanievičem — tovariščem Sierakovskogo". Esą, "Pisarskis" buvęs Jonas Stanevičius (1823-1903), Raseinių pav. dvarininkas, "1848 m. Poznanės sukilimo dalyvis. Jis turėjo didelio karinio patyrimo, tarnavo prancūzų kariuomenėje ir rusų Kaukazo armijoj. 1855 m. išėjo atsargon ir apsigyveno Lietuvoje. Mackevičiaus pavedimu jis 1863 m. sudarė dalinį, pradėjusį veiksmus Šiaulių paviete", jo memuarai seniau buvę Rappersvilio muziejuje. "Po ilgos emigracijos Stanevičius grįžo Rusijon ir mirė prieš 1905 m. revoliuciją", 1904 m. sausio 2 "Tygodnik Ilustrowany" paskelbęs jo nekrologą.[668] Tačiau tas pats Smir-

---

664 Juozapas Miliauskas-Miglovara, "1863 metų sukilimą atsiminus," **Karo Archyvas,** 1925 m. II t., p. 50.
665 **Lietuvių Enciklopedija,** XVI, 511.
666 Vysk. Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., 547-551.
667 Petras Matekūnas, "Kovos dėl laisvės Zarasų krašte", Čikagos **Draugas,** 1963 I 14 p. 7.
668 Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie...,** 143, 365 išnašas 54.

novas kiek ankstyvesniame savo veikale daug rašė apie Joną Ferdinando s. Stanevičių, artimiausią Sierakausko bičiulį, gimusį "1833 m. suvargusioje Vilniaus gb bajorų šeimoje", gi Bičkauskas-Gentvila teigia, kad tai "Panevėžio aps. bajoras", 1850 m. baigęs Konstantino vardo karo mokyklą bajorų pulke, paskirtas į Orenburgo korpą, kur tarnavo ligi 1857 m. ir susibičiuliavo su Tarasu Ševčenka, po to lankė gen. štabo akademiją Petrapily, 1859 m. baigęs ir paskirtas akademijos bibliotekos vedėjo padėjėju, 1863 I 4/16 atsistatydino "dėl naminių reikalų" ir sausio 9/21 paleistas — esą jis atsistatydino "protestuodamas dėl carizmo veiksmų Lietuvoje". Smirnovas rašo, kad vėliau Stanevičius "dirbo Lietuvos akcizo valdininku, Petrapilyje laikraščių reporteriu ir redaktorių. Mirė 1903 m." — taigi kaip ir anas "Pisarskis". Smirnovas pažymi, kad Sierakausko draugo Jono Stanevičiaus sūnus Zigmas, Navadolio dvaro, Piniavos v., Panevėžio a. savininkas, Kaune 1939 m. išleido *"Wspomnienia o Zygmuncie Sierakowskim* — naczelnym wodzu powstania styczniowego na Litwie i Žmudzi. Wyjątki z pamiętnika Jana Staniewicza. Kowno 1939." Šis Zigmas Stanevičius "1919-1931 m. buvo savitarpio kredito draugijos Panevėžyje pirmininkas, prie tėvo rankraščių nieko neprileido. 1939-1940 m. Stanevičiaus-sūnaus ir pas jį saugotų dokumentų pėdsakai dingsta"[669] — gal bolševikų ištremtas Sibiran. Kolektyviam veikale *Vosstcmije 1863 g.* Stanevičius vadinamas Anupru, kitur Jonu Anupru Ferdinandu — aišku, kad dėl tapatybės netikrumo. Tačiau Bičkauskas drąsiai teigia, kad tasai "Panevėžio apskr. bajoras" kpt. Jonas Stanevičius pasivadino Pisarskiu ir džiaugiasi, kad Pisarskis "vertė kunigus bažnyčiose skelbti lietuviškai išspausdintą manifestą", "siuntinėjo dvarininkams raštus, kuriuose, grasindamas mirtimi, reikalavo pristatyti maisto" ir taip "sauvaliavo" keliuose dvaruose, "Tryškiuose pakorė valsčiaus viršaitį, Kuršėnuose penkiašimtininką, Užventyje — vieną bajorą".[670] Lieka neaišku, kaip jis po to galėjo ramiai dirbti, rašinėti, redaguoti "laikraščius Petrapilyje"? Pagal Bičkauską, "rusų kariuomenės kapitonas L Stanevičius" buvęs populiarus Šiaulių apskr. valstiečių tarpe, bet kitų parodymais "Pisarskis" nebuvo labai miela asmenybe. "Lietuvių Enciklojedija" pažymi, kad "rusai ilgai negalėjo jo susieti su S(tanevičiaus) pavarde".[671] Vistik, tapatybė nėra išaiškinta.

Veik ligi 1863 m. galo laikėsi partijos vadas Paulinas Bagdonavičius, gim. 1842 m. Šiaulių pav. Pušynėje, baigęs kadetų korpą ir 1852 m. pasitraukęs iš kariuomenės. Pagal Lietuvių Enciklopediją, Bagdonavičius rinkdavo Šiaulių pavieto savanorius, "juos apmokydavo ir siųsdavo į Stanevičiaus būrį. 1863 VI 26 vadovaudamas 50 sukilėlių būriui, puolė rusus Varniuose ir sumušė. Bet rusams paspirties sulaukus, B. gynėsi prie Varnelės upės, kur buvo sužeistas. Pasitaisęs, surinko naują sukilėlių būrį ir, susijungęs su kun. V. Dembskio ir Stanevičios būreliais, VII 28 ties Širvučiais puolė rusų Šeremetjevo vorą. Paskiau rugpjūčio mėn. pabaigoje drauge su Dembskiu sėkmingai kovėsi ties Pilveliais. 1863 IX pabaigoje pėstininkus paleido ir suformavo raitininkų būrį, kurį rusai spalių mėn. pradžioje sumušė Tirkšlių miškuose. Lapkričio mėn. Dembskis apleido būrį. Netrukus ir B. pateko į rusų rankas ir

669 Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi...,** 393-4, 368.
670 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 218.
671 **Lietuvių Enciklopedija,** XXVIII, 429.

buvo 1863 XII 28 Šiauliuose sušaudytas kalnelyje už miesto prie Kuršėnų kelio. Nepriklausomybės laikais B. ir kitiems ten rusų sušaudytiems buvo pastatytas paminklas. Sukilime B. buvo žinomas Niečujos slapyvardžiu."[672]

Plačiai reiškėsi ir Eliziejus Liutkevičius, žinomas "Ludobronskio" arba "Ludubroncos", t.y. "liaudies gynėjo", slapyvardžiu. Tai buvo bajoras iš Pašerauskštės dvaro, Pabiržės vl. Pagal Lietuvių Enciklopediją, "Vabalninko apylinkėje organizavo sukilėlius, kviesdamas visus rinktis Kudgirio miške apie Kiaulėdžius ir Daršiškius", o pagal to dalinio dalyvį Teodorą Savickį, inteligentija sunaudojo liaudies nusiteikimus, "rinko tuos žmones (kalbėsiu daugiausia apie Šiaulių ir Panevėžio pavietus), nežinančius ką su savim veikti, į smulkius dalinius; ginklavo juos ir vedė į girią, vadinamą Žalioji, Panevėžio paviete. ... Taip suorganizuoti daliniai buvo inteligentų žmonių telkiami, kaip sakiau, į Žaliąją girią, į besiformuojantį Ludobronskio (Ludkiewicz) dalinį. Paskui atvyko rusų kariuomenės pulkininkas Jasinskis ir tasai ėmėsi darbo sukilėlius mokinti rikiuotės. Tai buvo kovo mėnesį. Muštras vyko beveik nuolat. Vieną dieną atvyko du pasiuntiniai" ir dalinys iššygiavo Biržų pusėn. "Mūsų dalinį sudarė išimtinai žemaičiai valstiečiai. Svarbiausias akstinas, kuris žemaitį valstietį stūmė sukilti, buvo religija. Pasakojo sau, kaip 1831 m. maskoliai apgyvendindavo kariuomenę bažnyčiose, kaip persekiojo religiją, tatgi žemaitis valstietis jų nekenčia.

"Perkun diawajtis
Nia muszk žiamaitis
Biat muszk to gudo
Kaip szuni rudo."

Tokie buvo nuoširdūs žemaičio linkėjimai." Kovo 27 prie Svirplėnų km. miške surengta maskoliams slastai. Sukilėliai "laikėsi gerai", nudėjo keliasdešimt maskolių, bet vakarop jiems pradėjo trūkti amunicijos, "šūviai iš mūsų pusės darėsi kas kartą retesni ir galop beveik liovėsi." Plk. Jasinskis įsakė trauktis. "Mes netekome 35 nukautų ir 60 sužeistų. Maskolių, kaip sakiau, kelios dešimtys nukautų ir 102 sužeisti. Mūsų dalinys sugrįžo į tą pačią vietą, t.y. Žaliojon girion." Po Sierakausko pralaimėjimo, plk. Jasinskis emigravo ir mirė Paryžiuje, o Liutkevičius "ligi vėlyvo rudens buvo Žaliosios girios apylinkėse, jų beveik neapleisdamas, turėdavo mažas kautynes su maskoliais, galop užpultas gynėsi ligi paskutinio kraujo lašo ir sukapotas buvo nuvežtas Panevėžin. Maskoliai, kad pasityčiojus iš gyventojų, sakė iš Žaliosios atvežę 'lenkų karalių.' — Liutkevičius labai įkyrėjo maskoliams. Negalėjo jo surasti, kai ieškodavo; sėsdavo jiems ant sprando, kur jie mažiausiai tikėdavosi; gerai juos sumušdavo ir vėl dingdavo be pėdsakų... Kardavo maskolių šnipus ir per visą vasarą ir rudenį visoje kelių mylių erdvėje buvo situacijos viešpats. Taipgi sutvarkydavo bylas tarp valstiečių, kurie miniomis pas jį ateidavo. Taigi maskoliai labai džiaugėsi, kai sumušė Liutkevičių, o dar labiau džiaugėsi jį užmušę."[673] Liutkevičius savo paskutines kautynes kovojo 1863 XI 11 prieš papulk. Karpovą prie Daršiškių. "Kovos lauke vietos gyventojai rado 7 nuogai

[672] **Lietuvių Enciklopedija,** II, 42-43.
[673] Teodor Sawicki, "Ludobrofiski-Ludkiewicz. Urywek z powstania na Żmudzi," **W 40-tą Rocznicę...,** 417-419.

išrengtus sukilėlių kūnus. Liutkevičius paimtas nelaisvėn mirė vežamas. Jo kūną kazokai atgabeno į Panevėžį ir užkasė Plugių km. lauke, o jo kapą arkliais užtrypė."[674]

Kautynėse sukilėlius visur lydėjo nesėkmės. Griežtas policinis režimas, kaimų sargybos, plakimai, baudos už nepasipriešinimą ir už maištininkų pasirodymą vietovėse, trėmimai, rusų siautėjimas — darė savo. Rusai įgudo, sudarė "skrajojančias rinktines", apgyvendino kareivius dvaruose ir kaimuose, telegrafas ir keliai bei geležinkeliai buvo rusų rankose, sukilėlių tiekimas ir susisiekimas pasidarė neįmanomas. Jie buvo priversti apsirūpinti maistu, puldinėti dvarus, kas iš rusų pranešimų atrodė banditizmu, o pagal naują kompartijos liniją — "valstiečių klasine kova". Žiaurus dorojimasis su aplankytų vietų gyventojais skaudino sukilėlių moralę. Vadybos karo skyriaus vedėjas inž. Juozas Kalinauskas parodymuose sakė, kad po birželio mėn. "sukilimas žymiai nusilpo" ir jis susidarė "pačių nepalankiausių išvadų apie ginkluotųjų dalinių tvarką, drausmę ir kitas sąlygas. Duomenų apie sukilėlių skaičių neturėta, jei ir buvo tai labai netikslūs; ginklavimas menkas, daugelio dalinių vadai nežinomi, daliniai veikė be bendro ryšio." "Nutolimas nuo slaptos vyriausybės ... paskutiniu laiku pražūtingai reiškėsi krašte. Karo pradžioje Tautinės valdžios nužymėtos programos, neatitikusios vietines sąlygas, vykdymas vedė prie stambių klaidų."

Rinktinės tirpo, patys vadai paleisdavo dalinius ir vyko svetur arba traukėsi anapus Nemuno, vadai vienas po kito žuvo kautynėse ir ant kartuvių. Vadyba šaukėsi į kovotojus: "Nemanykite, broliai, kad apie jus užmiršo. Komitetas kasdien jumis rūpinasi, žino jūsų žygdarbius, stengiasi padėti varge. .. Nenustokite vilties. Nors, galbūt, karas dar kurį laiką užtruks, bet vistiek jis užsibaigs mūsų naudai... Po kelių dienų jūs būsite aprūpinti kuo reikia." 1863 X 1/13 Vadybos karinis skyrius rašė į "Ostojos" (Gustavo Čechavičiaus) dalinį "su nuostaba" patyręs apie kpt. Ostojos partijos paleidimą Ašmenos paviete. "Apie ginklo sudėjimą negali būti nei minties", dalinio vyrai buvo raginami "pereiti į Ukmergės ar Lydos pavietą, kur šiuo metu veikia kiti daliniai, arba į Gardino vaivadiją, gi jei neįmanoma iš pavieto išeiti, reikia slapstytis ir vengt susirėmimų, pasidalinti į smulkesnes partijas, bet visada būti pasiruošusiems susijungti." Juozas Kalinauskas rusams sakėsi liepęs daliniams nusikratyti netinkamais asmenimis, dalinius kreipti prie sienos į Lenkiją. Kostas Kalinauskas pareiškė, kad metų gale jis įsakė visus dalinius paleisti iki pavasario.

Tasai "persigrupavimas" vyko 1863 m. lapkričio-gruodžio mėn. ir tasai vyksmas atsispindi rusų pranešimuose apie sukilėlių pasidavimus: metų galop 3824 vyrai pasidavė, sakėsi "atgailaują", prašė maisto ir pasigailėjimo, anot "žurnal vojennych diejstvij."

Vilniaus gubernijoje kova užgeso 1863 m. spalio mėnesį, Gardino gb Valeras Wróblewskis įvairia laime, "bet nusistebėjimo vertu patvarumu" kovojo vasarą, po to buvo Traugutto paskirtas Palenkės ir Liublino vaivadijų vadu, kur jis savo dalinio likučius apjungė su Poninskio lenkais. Iš Liepojos pulko pasitraukusio kpt. Julijono Morkaus arba Boguslovo Eitminavičiaus [674]

[674] **Liet. Enciklopedija,** XVI, 376. Apie Liutkevičiaus nusiteikimus prieš dvarininkus — **Vosstanije v Litvie i Bielorussii,** 215-224.

200 lietuvių nusikėlė Lenkijon. Pagal Przyborowskį, "Eitminavičiaus lietuviai, po badavimo ir vargo Lietuvoje, po gyvenimo nepereinamose giriose, dabar sočiai pavalgydinti, ilsėdamies Lipniako slaptavietėje, manė rojuje esą." Rinktinės vadas Krysińskis iš lietuvių sudarė antrą batalijoną. "Eitminavičius turėjo tik šaulius, be dalgininkų... Pėstininkai buvo ginkluoti karabinais su durtuvais, tik lietuviai pasilaikė savo dvivamzdžius, nenorėdami su jais skirtis, o karabinus vežėsi su savim vežimuose." 1863 XI17 pasirodė priešas. Nepavykus nustumti Bardeto batalijoną, maskoliai "atsisuko į Eitminavičiaus lietuvius. Šie po kietos kovos buvo išmesti iš daržų ir nustumti į Rosošos miestelį." Rusai paleido paskui besitraukiančius savo raitelius, bet miestelio aikštėje lietuviai iš namų juos apšaudė. Rusai sumišo, bebėgdami sumaišė savo pėstininkus ir visi pasitraukė, palikę 63 lavonus ir 17 belaisvių. Sukilėlių 30 vyrų buvo nukauta arba sužeista. Lapkričio 18 rinktinę papildė Wróblewskio lietuvių raiteliai. Lapkričio 19-20 lietuviai kovėsi su rusais prie Kolianų. Lapkričio 20 ties Malinówka juos pasivijo Borozdino vora. Lietuviai ir lenkų dalgininkai puolė patrankas, atlaikė vieną salvę, gi po antros—gretos trūko. Eitminavičiui pavyko bėgančius sulaikyti, suformuoti į keturkampį ir lėtai pasitraukti į mišką.[675]

Dabar ginkluotieji daliniai besireiškė tik Kaunijoj, kur patvariausiai laikėsi kun. Antanas Mackevičius, išgarsėjęs po visą Lietuvą ir Lenkiją. Bet ir jis krito 1863 m. gruodžio mėnesį.

LXIX. KUNIGO MACKEVIČIAUS STOVYKLOJE

Sukilime reiškėsi du kunigai Antanai Mackevičiai. Vienas jų, 28 metų amžiaus, Vinco sūnus, Suveiniškių filialistas, kilęs iš Raseinių pavieto bajorų, dalyvavo manifestacijose ir buvo policijos "dozore" nuo 1862 m. vasario mėn. Sukilimui prasidėjus, jis išėjo kovoti: "ne tiktai yra gaujoj, bet pasirodo bažčiose, kai kuriuos kunigus verčia iš ambonų ir prie altorių skaityti kurstančius atsišaukimus, saikdina prievarta į maištą paimtuosius..., patsai jo vardas yra gėdingas visuomenės akyse," skelbė rusų kaltinimai. Šisai kun. Antanas Mackevičius iš sukilimo sugrįžo caro amnestijos manifesto nurodytu laiku — prieš 1863 m. gegužės 1/13. Tačiau, pagal Vilniaus tardomąją komisiją, šis kunigas su ginklu rankose vadovavo gaujai ir "vykdė mirtim baudimą tų, kurie buvo teisėtajai valdžiai ištikimi," ir jo ketinimai esą įtartini. Tad, nepaisant amnestijos, karo lauko auditoriatas nutarė jį, kaip "kenksmingą asmenį" ištremti į Tobolsko guberniją. 1864 VII 17 jis buvo suimtas, pasodintas Daugpilio tvirtovėn, ir 1865 ištremtas.[676]

Sukilimo didvyris Antanas Mackevičius buvo bajoro-šlėktos Tado sūnus, gimęs Tytuvėnų parapijoje apie 1826-1828: žemaičių vyskupijos 1853 m. minimas 26 metų amžiaus III kurso alumnu, 1864 metų rubrikoje 36 metų, o mirties sprendimo konfirmacijoje 1863 m. gale — 37 metų. Antanas anksti įprato savim pasitikėti. Būdamas 12 metų vaikas, jis pėsčias nukeliavo Vil-

675 **Dzieje, 1863 roku,** V, 384-389.

676 Vysk. Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., 572-575.

niun, ir už maistą ir guolį patarnaudamas vienuoliams šešerius metus lankė Vilniaus licėjų. Po to jis, vėl pėsčias, nužingsniavo į tolimą Kijevą ir įstojo universitetan. Po dviejų metų tenai, jis pajuto kunigo pašaukimą ir įstojo Varnių seminarijon. 1853 metais jis buvo III kurso auklėtinis, o 1855 m. jau Krekenavos vikaras. Pagal rusų karinio teismo komisijos pranešimą Laikinajam Lauko Auditoriatui, kun. Mackevičius "reikia pabrėžti, dar prieš sukilimą skleidė tarp gyventojų revoliucines idėjas, o paskui pirmasis Lietuvos teritorijoj pakėlė sukilimo vėliavą, suorganizavo gaują, buvo jos vadovas, perėjo Lietuvą įvairiomis kryptimis, suėjo į kautynes su kariuomenės daliniais, kurstė vietinę liaudį sukilti tiek žodiniais argumentais, tiek panaudodamas tam smurtą, netgi mirties bausmę atveju tų, kurie nelinko į revoliuciją. Galop kun. Mackevičius neapleido nieko, kad užtikrinus maištui pasisekimą. Tuo tikslu prisiėmė maištininkų gaujų inspektoriaus vaidmenį, o pastaruoju to judėjimo metu — organizatoriaus ir sukiliminių pajėgų Kauno gubernijoje vyriausiojo vado."

1862 m. vasarą Mackevičius Čenstakavoje viešėjo pas Prienuose gimusį kun. Maksimą Tareivą — vėliau irgi rusų pakartą. Sukilimui prasidedant, Mackevičius buvo Surviliškio parapijos, Paberžės filijos kunigas. Giliai religingas, gabus pamokslininkas-kalbėtojas, įsitikinęs demokratas, didelis baudžiauninkų gynėjas — jis buvo pirmutinis Lietuvoje ginklą pakėlęs kunigas — 1863 m. vasario gale ar kovo pradžioje. Jo parapijiečiu buvo ir Lietuvos Vadybos galva, Jokūbas Geištaras, Ignacogrodo dvaro savininkas ir gyventojas. Esama duomenų, kad pas Geištarus per Zigmo Sierakausko vestuves su Daliauskaite Mackevičius susipažino su jaunuoju ir su Kostu Kalinausku.

Anot Smirnovo, Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje yra neįvardinto asmens "atsiminimas" apie kun. Mackevičių. "Girdėjau jo pamokslą liaudžiai bažnyčioje, dar prieš sukilimą. Čia buvo susirinkę daug žmonių. Mackevičius pradėjo kalbėti ramiai ir lėtai priešvyriausybine tema, apie reikalą ruoštis ginkluotam sukilimui. Jo balsas stiprėjo, veidas užkaito, akys svaidė žaibus, visi žmonės klausėsi su tokiu įtempimu, kad girdėjosi kaip musė skraido bažnyčioje, visi buvo suelektrizuoti, ir nėra stebėtina, kad Mackevičius sukiliman patraukė visus aplinkinius valstiečius."[677]

Mackevičiaus parapijietis Geištaras, be mūsų cituotų pastabų (p. 274) rašo:

"Kun. Mackevičius, kuris drauge su Dluskiu per anksti atskleidė sukilimo vėliavą, ištvėrė ligi galo kaip tikrasis tautinės-liaudinės idėjos tribūnas. Dluskis buvo šaltas žmogus, savyje užsidaręs, jo viduje karys įveikė revoliucionierių. Mackevičius — nervinga esybė, užsidegęs, aistringas — patsai kupinas tikėjimo, jis mokėjo liaudį įkvėpti ir liaudis jam aklai tikėjo. Mackevičius, iš tiesų, buvo tikrai gaivinanti sukilimo Žemaitijoj siela. Kai jo dalinys būdavo sumušamas, sukilėlius ištikdavo nesėkmė, Mackevičius vykdavo į savo Liaudą prie Nevėžio upės — prašneka į liaudį ir jau naujus būrius veda į dalinius. Kaip Petras Atsiskyrėlis prieš kelis šimtmečius vedė sufanatizuotas minias, taip Mackevičius vedė savo žemaičius. Jei Dluskis 1863 metais buvo kariopartizano idealas, — Mackevičius buvo sukilėlio revoliucionieriaus idealas. Ne-

[677] A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi...,** 202, 404.

Arthur Grottger:
"Lituania 1863" — Priesaika

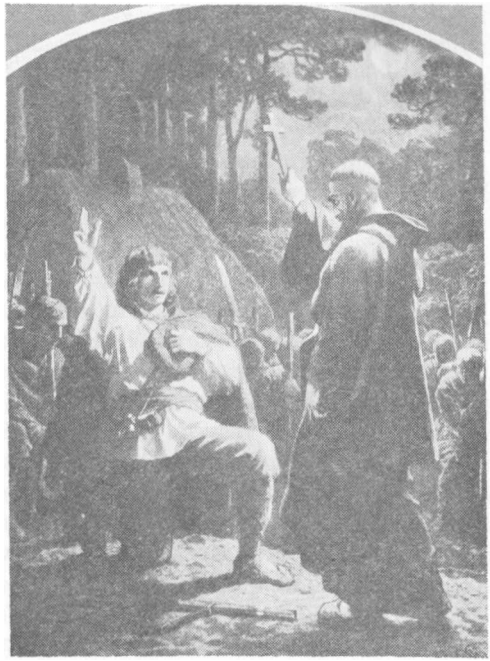

statau jo pavyzdžiu kunigams — ačiū Dievui, turime kitų ideališkai gražių asmenybių, atitinkančių kunigo-piliečio privalumus; betgi Mackevičiaus atminimas jau dabar amžiams apgaubta legendarinė asmenybė. Ir Narbutas, ir Mackevičius tebėra gyvi liaudies sąmonėje, dar daugiau, liaudis ligi šiol netiki, kad juodu mirė. Mackevičius ištvėrė ligi galo. Būtų tuščia ieškoti klaidų jo kariniuose veiksmuose, teisti ji kaip karo vadą: tiek tėra tikra, kad Šventojoj Žemaitijoj nebuvo galima nei sapnuoti apie sukilimą be kunigų dalyvavimo, ir Mackevičiaus vardas 1863 m. ten vaidino rimtą vaidmenį." — "Mane sugrąžinus iš Ūlos, Kaune buvo nugalabytas kun. Mackevičius; tai legendarinė figūra, tačiau toksai buvo prieš jį įtūžimas, kad (Muravjovo) komisijose šnekėdavo apie jį nebūtus dalykus."[678] Geištaro pusbrolis Boleslovas Geištaras, gimęs 1839 m., tarnavo Mackevičiaus daliny; kai jo partija buvo išblaškyta, jis kurį laiką slapstėsi pas girininką ir žuvo susirėmime su kazokais.[679]

Pagal Valerą Przyborowskį, kun. Mackevičius "buvo demagogas, nuteiktas emigracinės Centralizacijos, subrendęs Heltmano, Alcyato ir Mieroslawskio mokslų dirvoje, bet buvo nuoširdus demagogas ir savo teorijas naudojo apgalvotai, valstiečio sunkiai prigimčiai užvaldyti ir nuvesti jį į kovos lauką už tėvynės nepriklausomybę. Neturėdamas gero išmokslinimo, jis betgi turėjo tą, skaitomą paprastu betgi retą, protą, kuris moka išrasti tinkamiausias priemones savo tikslams atsiekti. Neturėdamas jokių karybos žinių [savo parodymuose sako "kai atėjo sukilimo laikas, pašaukiau iš Kėdainių Kolysz-

[678] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 18-20, 143-144.
[679] **Ibid.,** II, 271.

ką, Rutkowskio slapyvardžiu, kaip instruktorių, ir jisai per kelias dienas išmokė 40 bernų, tame skaičiuje ir mane, būtinų karinių evoliucijų"], jis daugeliu atvejų pasirodė sumanesnis ir talentingesnis nei tie, kas mokėsi ir praktikavo karo meną. Vienu žodžiu, tai buvo nepaprasta asmenybė, taigi suvaidino nepaprastą vaidmenį ir ilgam įsigalėjo žemaičių liaudies atsiminimuose. Kai atėjo žinia apie sukilimą Karalystėje, kuri tikriausiai į tokį užkampį, kaip Paberžė, gana vėlai atėjo, kun. Mackevičius niekeno įsakymų nelaukdamas, nepaisydamas ką pasakys Vilniaus komitetas, apie kurio esimą, kaip atrodo, jis nežinojo [Tam prieštarauja jo žinojimas apie Kolyšką, tik ką cituotas, ir jo bendravimas pat pradžioje su Dr. Dluskiu-"Jablonauskiu", — galų gale jo parapijiečio Geištaro žodžiai apie nedrausmingumą-perankstyvumą.—KRJ], nelaukdamas nei pranešimo ar Lietuva ketina dalyvauti prasidedančioje kovoje, iš viso į nieką neatsižvelgdamas, prieš akis teturėdamas tik tikslą, kurio per keliolika metų sistemingai ir patvariai siekė, nutarė griebtis ginklo. Vieną sekmadienį, antroje vasario pusėje [kovo 8/20 d. — KRJ], po pamaldų ir aistringo pamokslo, kurio metu susirinkusiems paskaitė Taut. Valdžios dekretą apie žemės nuosavybės suteikimą, surinko 250 žmonių, daugiausiai valstiečių, ir su nedidele atsarga pinigų, kuriuos seniai taupė tam tikslui, nuskubėjo į anuomet dar stambią Krekenavos girią, veik vidury Žemaitijos, ir tuo būdu davė pradžią lietuvių sukilimui."[680]

Bevardis laisvės kovotojas lenkas, ano meto tarsi ''karo korespondentas", mums paliko vaizdingą aprašymą, kaip jis įstojo Mackevičiaus partijon. Jo rašinys tilpo sukilėlių leidžiamam Varšuvoje laikrašytje *Niepodległošč* 1863 m. rugpiūčio 23 d. laidoje.

"Po daugelio įkyrių pasikalbėjimų, tikrinimų ir apklausinėjimų, galų gale mane nuvedė pas žmogų, kuris turėjo man padėti partijon įstoti. Prisipažįstu, šis nepasitikėjimas mane kiek pykino. Tačiau per kelias savo stebėjimo Kėdainiuose dienas aš mačiau, kas ten dėjosi, kaip maskoliai kankino ir spaudė vargšus žmones, ir aš galvojau: ha! ką gi begalima daryti — įbridau į raistą, dabar turiu išbristi. Verta papasakoti apie mano susitikimą su šiuo žmogum (atrodo, tai buvo apygardos vadas — tikrai nežinau, kas jis per vienas).

Įsivaizduokite sau mažytę pirkią iš rąstų viename apylinkės kaime, su dviem mažyčiais langeliais į sodnelį. Ant juodo pamušalo sienoje kabo kryžius su Atpirkėjo figūra. Po juo — medinis suolas, apdengtas drobine marška. Vidury kambario stovi paprastas medinis stalas, su keliomis knygomis ir antru kryžiumi greta lajinės žvakės, pora kėdžių, — tai visi baldai.

Kai aš pabeldžiau sutartu būdu į langą ir įėjau, mano šeimininkas uždarė duris, nurodė kėdę, ir ilgai mane stebėjo savo perveriančiu žvilgsniu. Tai buvo liesas vyras, žemo ūgio, su džiovininko rausvumu skruostuose. Jo judrus veidas vaizdavo karštligišką jausmą, drąsų ir perveriantį žvilgsnį, aukšta kakta, labai raukšlėta, nors jis neatrodė vyresnis kaip 30 metų.

Po valandėlės jis prabilo:

— Kas tu esi, pilieti?

Pasakiau savo pavardę. Jis nusišypsojo ir pridėjo:

---

[680] Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** III, 26-27.

— Kas man tavo pavardė. Aš klausiu, kas tu esi?

Aš atsakiau slaptažodžiu, man seniau praneštu, ir atlikau pilną išpažintį iš visų savo išgyvenimų, pradedant nuo Kompinos užpuolimo sausio mėnesį.

— Praeitis švari. Bet kodėl čia atėjai? Ar supranti, kas čia tamstos laukia ateity? Kasdien būsi alkanas. Miegosi ant plikos žemės. Vaikščiosi dažniau basas, negu apsiavęs. Jei būsi sužeistas — Maskva tave nučiups ir pakars. Jei pareigose apsileisi — vadas tave nušaus!

— Visa tai žinau ir esu pasirengęs bet kam.

— Ar turi šeimą? Parašyk jiems, kad jie tave apraudotų — niekas mūsų eilių neapleidžia atostogoms, nebent tiktai į kapus. Tamsta niekad daugiau jų nebematysi! Pasakyk man, brolau, ar susitaikiai su Dievu ir žmonėmis, nes aš nenoriu tavęs suvedžioti — tamsta eini pasitikti mirtį. Pasakyk man be jokių nereikalingų žodžių, ar esi pasirengęs bet kada mirti dėl savo tėvynės? Apsigalvok, dar yra laiko trauktis. Aš tau padėsiu grįžti atgal į Užnemunę — tarnyba jūsų krašte yra daug lengvesnė.

— Mano apsisprendimas yra neatšaukiamas, pilieti. Kai sausio mėnesį iššygiavome iš Varšuvos be ginklų, be tinkamos aprangos, žinojome, kas mūsų laukia, bet nei vienas mūsų nesusvyravo.

— Pilieti, tamsta susierzinęs, visai be reikalo. Galbūt niekas kitas nesiklausė su didesniu pasitenkinimu, kaip mes, apie jūsų karžygiškus pasiaukojimus, apie tą kilnią Tėvynės meilę, kuri darė ir tebedaro stebuklus. Ir gal niekeno širdys taip giliai neplūdo krauju, kaip kad mūsų, kai nugirdome kaip tie patys žmonės, kurie sakėsi su basliais žygiuosią prieš Maskvą, po kelių mėnesių bėgo su savo karabinais į Galiciją. Baisūs, baisūs keliai, mano mielas broli! Jūsų tautoje yra milžiniško pasiaukojimo ir užsidegimo, bet trūksta ištvermės. Jūs pamirštate, kad neįmanoma Maskvą per kelis mėnesius palaužti, kad ši kova yra milžiniškos grumtynės, kuriose visa mūsų dabartinė karta turės padėti savo galvas, atpirkti mūsų tėvų nuodėmes ir laimėti būties teisę būsimoms kartoms. Todėl dar sykį tamstos klausiu, — ar esi pasiruošęs eiti į mūšį, būdamas tikras, kad turi žūti? Ar niekad neužeis silpnumas, kada tu galėtum pasiilgti gražiosios Varšuvos, savo šeimos, kada abejojimai gali apnikti ir sulaužyti tavo pasirįžimą ir tu galėtum susvyruoti? Apsigalvok, nes šis yra lemiamas momentas.

Jo veide, kai jis tai sakė, atsispindėjo Viešpaties kankinių ramus nuolankumas. Aš instinktyviai jaučiau, kad tai nebuvo tik paprasti žodžiai — tai buvo jo tikėjimas, ir tiktai su tokiu tikėjimu tegalima įstoti į Nepriklausomybės Kovotojų Broliją. Prieš mano valią, manyje vyko vidujinė kova. Mano vaizduotėje perbėgo akimirkos scenos iš mano kūdikystės, mylimieji mano šeimos ir draugų veidai, mūsų namai Pragoję, ir mano senos svajonės apie taikingą, darbščią ateitį. Šalia šių vaizdų, mano sąžinė man išmetinėjo. Aš mačiau taurius mūsų kankinius, baisius maskolių įvykdytų žudynių prisiminimus.

Visas kraštas buvo krauju pasruvęs. Aš girdėjau, man taip atrodė, našlių ir našlaičių aimanas, tylius atodūsius, prasiveržiančius iš kalėjimų ir Sibiro, — ir baisus skausmas suspaudė mano širdį. Aš paraudau, pats savęs susigėdęs, kad galėjau dvejoti ir galvoti apie save, kai tiek daug mano tautiečių savo krauju pasirašė busimosios laisvės paskelbimą. Aš pašokau nuo kėdės.

Ašaroms užliejus mano akis, pasižvelgiau aukštyn į Nnkryžiuotojo Išganytojo figūrą. Tylia, ramia malda atsisveikinau su visu kuo, kas buvo miela mano širdžiai. Atsisukdamas Į savo šeimininką, tariau ramiu balsu:

— Broli, esu pasiruošęs.

— Aš tamstai tikiu. Prisiek, ir eime.

Po priesaikos, abudu apleidome pirkią ir daržais bei šunkeliais išėjome į lauką. Buvo rami liepos mėnesio naktis. Prinokstančių javų kvapas kuteno mano pojūčius. Jaučiausi lengvai ir pilnas pasitikėjimo. Valandą ėję per javų laukus ir žemus krūmus, mes išvydome mirksinčią šviesą iš pirkios lango, vidury girios. Mano palydovas tris kartus sušvilpė, mėgdžiodamas kurį ten paukštį. Panašus garsas pasigirdo nuo trobelės. Po pusvalandžio nugirdome lengvą žingsniavimą. Kaimiškai apsitaisęs senelis, su šiaudine skrybėlė ant galvos, sustojo prieš mus ir pasisveikino:

— Tegul bus pagarbintas!

Po trumpo pasikalbėjimo pusbalsiu tarp mano vadovo ir senelio, mes pasukome trobelės pusėn. Ten radome mums patiestus storos drobės baltinius, aukštais aulais batus, milines ir kepures. Persirengėme ir vėl iškeliavome. Senelis mus vedė pro girios tankumynus, patylomis kažką niūniuodamas.

Skynėmės kelią per tankius krūmus, laikydamiesi senio skvernų. Buvo taip tamsu, kad negalėjau matyti pryšakyje ėjusio vyro sermėgos — negaliu suprasti, kaip šis senas lietuvis galėjo kelią susivokti šioje girioje, vidury nakties ir be takų.

Mūsų kelionė užtruko apie dvi valandas, gal kiek ilgiau. Tiek žinau, kad aušra pradėjo švisti, kai mes išėjome į gana didelę aikštę.

— Čia sustosime, jie ateis po pusvalandžio, — pasakė senis. Jis paėjėjo kelis žingsnius, priklaupė, ir pradėjo poteriauti.

Nei pusvalandžiui nepraėjus, tolumoje, anapus aikštės, nugirdome šakų šlamėjimą ir atsargią eiseną, ir pasigirdo būdingas paukščio garsas, kuris buvo mūsų slaptaženklis. Senis atsiliepė tokiu pat balsu. Netrukus pamatėme kelis vyrus išeinant į skynimą iš už medžių, — regimai, tai buvo pryšakiniai žvalgai. Visi buvo apsirengę ilgomis milinėmis kurios siekė ligi kelių ir buvo perjuostos šikšniniais diržais. Visi dėvėjo keturkampes kepures, nešės po dvivamzdį šautuvą rankose ir kirvį, užkištą už diržo. Kiekvienam vyrui per petį kabėjo drobinis maišas ir medžioklinis ragas.

Senis ir mano palydovas priėjo ir tarėsi su jais, gi aš pasilikau vietoje. Po to jie davė trumpą trimito ženklą iš rago, ir nužingsniavo skersai aikštės į tolimesnę pusę. Netrukus iš girios išėjo šaulių grandinė — visi vienodai apsirengę. Vadovavo karininkas, kurio kepurė buvo sudraskyta aukščiau kaktos. Tylėdami kaip kapuose, vyrai skleidėsi aikštės šonais. Paskui juos atžygiavo gana tankios voros, mažiausiai 300 šaulių ir daugiau kaip 100 dalgininkų. Niekur nesimatė jokio bagažo ir jokių vežimų. Tiktai kelios dėžės buvo nešamos ant karčių — kaip vėliau patyriau, tai buvo parakas ir kulkoms užtaisai. Visi jie pasklido mažais būreliais aplink aikštę. Užkūrė laužus, ant ugnies pakibo katiliukai, pasiruošta poilsiui, — bet visa tai vyko visiškoje tyloje, tarsi tai būtų kurčių ir nebylių stovykla. Visa tai padarė man milžiniško įspūdžio, nes buvau pratęs prie savųjų stovyklų triukšmo.

Pagaliau pasirodė partijos vadas, kunigas Mackevičius, apsitaisęs kunigo sutona su atraitytais ligi kelių skvernais, su kardu prie šono ir pistalietu už diržo. Jis atėjo vidury būrelio jaunų karininkų, kurie vilkėjo kailines kepures, — regimai tai buvo visas jo štabas. Visi ėjo pėsti. Visoje stovykloje nebuvo nė vieno arklio, jokių maisto atsargų, tik tiek, kiek kiekvienas nešėsi krepšyje.

Mano palydovas pasikalbėjo su vadu ir mane supažindino, papasakodamas jam visą mano praeitį. Galop jis pridūrė:

—Vade, atrodo, kad tai kietas mozūras.

Jam bepasakojant, aš galėjau iš arti įsižiūrėti į kunigo Mackevičiaus veidą. Jo veidas buvo saulės nudegintas, bruožai ryškūs, ilga tamsi barzda, tiršti antakiai, raukšlėtas veidas, pilnas energijos ir jėgos, kuri reikalavo pagarbos.

— Ar moki šaudyt ir būti klusnus? — jis paklausė trumpai.

— Moku.

— Ar moki melstis?

— Motina mane išmokė.

— Ar mokėsi mirti?

— Dar nesu mėginęs.

Po to, atsisukęs į vieną savo karininką, jis pridėjo:

— Pilieti, nuvesk jį į šeštą dešimkę. Ten yra šautuvas, paliktas Manulio, amžiną jam atilsį. Tepriima jį ten prie bendro katilo.

Karininkas nusilenkė ir nuvedė mane prie mano dešimkės, kur vyrai jau buvo susėdę aplink laužą ir patylomis kaž ką svarstė.

— Piliečiai, štai jūsų draugas,, mozūras iš Pasvylio. Mylėkite jį. Ir štai čia tamstos dešimkės vadas, — jis pridūrė, atsisukęs į mane ir rodydamas milžiną vyrą, apsirengusį, kaip visi, ilga miline ir ginkluotą už diržo užkištu pistalietu.

Jie manęs teiravosi apie Varšuvą, apie Liangevičių ir kitus vadus. Pasikalbėjimas labai lengvai vyko ir jaučiau, kad man taip gera su jais būti. Mūsų dešimkę sudarė keturi valstiečiai iš Ignatavo, trys miestiečiai iš Panevėžio, pasiturinčio dvarininko sūnus iš Šiaulių pavieto, mokytojas iš Kauno, ir aš.

Iš jų patyriau, kad visi puolimai vykdomi naktį, gi dienos praleidžiamos poilsiui, nebent jei maskoliai čia pat ant sprando sėdi. Šią naktį jie nužygiavo daugiau kaip keturias mylias ir todėl rengėsi visą dieną ilsėtis aikštėj.

Saulė patekėjo, pasigirdo skardus rago garsas ir šauksmas: “Malda!”

Nepaprastai įkvepiantis reginys: stebėti kelis šimtus kautynėse išmėgintų vyrų, suklaupusius be kepurių. Priešaky, prieš kryžių ir šv. Panelės paveikslą dalinio vėliavoje, priklaupė kunigas Mackevičius ir užtraukė:

“Vos saulutei patekėjus... (Kiedy ranne wstają zorze...)”

Aplink mus buvo milžiniška giria— mūsų tvirtovė. Aukščiau mūsų buvo Dievas ir mūsų ateitis.”[681]

---

[681] Vertimas darytas iš teksto, paskelbto Dr. Ewelinos Wróblewwskos, **Rok 1863,** Wilno 1923, pp. 184-190.

LXX. MACKEVIČIAUS SUĖMIMAS

"Aš susipažinau su Dluskiu, dviem kažin kokiais lenkiškais komisarais, Kolyška, Toločka ir kitais jaunais bajoraičiais iš Vilniaus ir Kauno. Visi jie nelabai manim pasitikėjo... Susirinkusiems žmonėms vadovauti pasikviečiau Dluskį, bet jis labiau norėjo vadovauti bajorijai ir, nevertindamas valstiečių, [po kovo 15/27 kautynių sau pasiėmęs rinktinius 40 vyrų, likusius] man pavedė jiems vadovauti. Aš atsistojau liaudies priešakyje ne tiktai kaip propagandistas, bet ir kaip karinis vadas. ... Ligi atsirado 'Dolenga', lietuvių sukilimas pasirėmė manim." Taip patsai kun. Mackevičius sakėsi Kauno pavieto kariniam vadui plk. Žeriebcovui ar Božerianovui. 1863 m. balandžio gale, į Rokiškį atvykęs Mackevičiaus adjutantas "įsakė pristavui apsirengti uniforminiais drabužiais ir vykti kartu su juo į bažnyčią, kur Mackevičius, pasistatęs jį šalia savęs, kurstė liaudį ... neklausyti rusų valdžios ir nevykdyti jos potvarkių."[682] Taigi pradaigos nebuvo svetimos šiam pamokslininkui, "pro pagandistui ir kariniam vadui".

Po Sierakausko katastrofos prie Biržų, Mackevičius jau veikė savistoviai ir nuo 1863 m. birželio ligi gruodžio mėnesio, Przyborowskio žodžiais, "su stebinančiu patvarumu ir užsispyrimu vedė kovą. Jis parodė daug karšto patriotingumo ir karinio talento; puolamas, medžiojamas kaip laukinis žvėris, jis mokėjo išsmukti nuo priešo ir niekad nesiduodavo sumušamas. Asmenybė daugeliu atžvilgių didvyriška, didelio masto siela, nepalaužiamas ir iškilus charakteris, pagrįstai kai kurių vadintas 'antruoju Vytautu', ... virš 30 kartų susikovė, įvairia laime; daugel kartų sumuštas, atkakliai laikėsi, su nieko nepalaužiamu patvarumu vedė tą kovą, vienintelę savo rūšies kovą, be pavyzdžio istorijoj, veik nemirtingu nimbu gaubiama to kunigo žemaičio figūra. Jis buvo įžūliai medžiojamas, jam nučiupti buvo naudojamos visokios išdavikiškos gudrybės, vienok jis laimingai išvengdavo pinklių ir pasalingų ėjimų. Mėginta į jo dalinį siųsti sukilėliais perrengtus rusus, mėgino ir poručikas Četvierikovas, tačiau kiekvienu atveju ištikimoji žemaičių liaudis, netgi žydai, apie tai įspėdavo Mackevičių, taip kad visada laimingai pajėgė išvengti pinklių ir apgaulės."[683] Bet po pusmečio sunkių kovų — sukilimas merdėjo, vadai vienas po kito žuvo ar traukėsi Lenkijon arba svetur. Jau Kosto Kalinausko diktatūros metu Lietuvos Vadyba paskyrė Mackevičių Kauno vaivadijos ginkluotųjų pajėgų vadu. Pas jį rastas paskyrimo raštas skelbė:

"Tautinė Vyriausybė. Karo Skyrius. 1863 m. lapkričio 3 d. Nr. 153. Vilnius. Dienos įsakymas. Lietuvos Vadybos potvarkiu, kun. Mackevičius skiriamas Kauno Vaivadijos ginkluotųjų pajėgų organizatorium ir, dėl tos vaivadijos viršininko plk. Boleslovo Jablonauskio neakivaizdumo, visi kariniai vadai privalo paklusti kun. Mackevičiaus įsakymams. Originalą atitinka: Kauno Vaivadijos Valdinis Komisaras: Rimvydas (Rymwid)"—t.y. Dr. Julijonas Mickevičius.[681] Nelaisvėn paimtas Mackevičius rašė: "... paskutiniais mandatais

---

[682] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 219. Pirmoji citata iš A. F. Smirnovo **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Bielorussii,** Moskva 1963, p. 173, jo imta iš A. Storoženko.

[683] W. Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** V, 356-357.

[684] **Ibid.,** V, 357. Lydraštis ir įspėjimas apie Četvierikovą — **Vosstanije 1863 g.**— Materialy i dokumenty, Moskva-Wroclaw 1965, pp. 239-240.

Kun. Antanas Mackevičius

mane padarė liustratorium, vėliau organizatorium, ir galop vaivada, kai nebebuvo ko liustruoti, organizuoti ar vadovauti kaipo vaivadai." Faktinai beliko Liaskausko, Bitės, Vinco Povilansko ir dar kelių vadų daliniai po keliasdešimt vyrų...

Dar 1863 m. gruodžio 3 Kauno vaivadijos civilinis vadas raštu Nr. 586 rašė užsienin plk. Dluskiui-Jablonauskiui: "Mūsų ginkluotosios pajėgos, tiesa mažesniame skaičiuje, ligi šiol tebeegzistuoja ir neramina maskolius. Kun. Mackevičius yra mūsų antrasis Vytautas — su 200 vyrų priešinasi Maskvai, kuri jau virš mėnesio prieš ji daro ekspedicijas su 10,000 saldotų, naudoja įvairias išdavikiškas apgaules, tai perrengdama savo dalinius sukilėlių rūbais, tai pasiųsdama savo bernus jo stovyklon, pav., savo poručiką Četvierikovą, kad judošišku būdu suimtų kun. Mackevičių. Tačiau visos jo niekšiškos pastangos nueina niekais, ir mūsų karžygis visur vyrauja."[655] Likimo ironija lėmė, kad, kaip matėme, Trauguttas jį pavyzdžiu citavo visiems sukilėliams gruodžio 18 d. įsakymu — kai Mackevičius jau buvo maskolių naguose...

Generolui Lichačiovui nepakako dviejų divizijų pajėgų "sunaikinti veik nesugaudomoms smulkioms gaujoms miškuose". Galop, 1863 m. spalio 15 d. laišku Muravjovas pranešė Lichačiovui, kad Mackevičiaus veiksmų miškingoji sritis išskiriama specialiu "okrugu", kurio ribose visa kariuomenė ir pavietų administracija pavedama gen. Ganieckio žinion. "Pasistengkite paimti patį Mackevičių, imkitės ryžtingų priemonių. Kur reikės, sunaikinkite pavyzdžiui vieną ar dvi akalicas ir šlėktas iš ten po sargyba pristatykite Kaunan, perkėlimui su šeimomis Rusijos gilumon." (Smirnovas cituoja iš susirašinėjimo archyvų.)

Po 1863 m. spalio 19/31 nelaimingų kautynių prie šventibrasčio, Mackevičius vadovavo įvairių rinktinių likučiams. Jagelavičius atvedė 40 pėstininkų ir 30 raitelių, Jurevičius 48 pėst. ir 26 rait., Aleks. Domaševičius 100 pėst. ir

[685] Bol. Limanowski, **Historja Powstania...,** 2-ji laida, 444.

30 raitelių, ir visi manevravo rusų užtvenktose giriose. Gruodžio 8 (lapkr. 26) maskoliai Tiškynės girioje sumušė Kušleikos ir Liaskauskio "Nevėžio pulko" likučius. Dabar plk. Gorielovo vora — pėstininkų kuopa, gusarų būrys ir pusė šimtinės kazokų puolė Mackevičiaus rinktinę Poviatuvkos girioje (Seredžiaus v., Kauno apskr.), kur jie buvo atžygiavę iš Panevėžio miškų. Lietuviai neteko 40 nukautų, jų tarpe kavalerijos kpt. Šulco; šeši sužeistieji, jų tarpe Aleksandras Domaševičius, buvo paimti nelaisvėn. Mackevičiui ir Kognovickiui pavyko su buv. Kušleikos būrio keliais raiteliais prasimušti laisvėn. Durtuvais subadytas Domaševičius (gim. 1842 m. Volmontovičių arba Volmaniškio dvare, Krekenavos v., Panevėžio a.) buvo gydomas Kėdainiuose ir 1864 m. kovo mėn. pabėgo iš nelaisvės į užsienį, gyveno Prancūzijoj, paskui Galicijoj. Įvykių dalyvis Juozas Jankauskas rašė, kad "šiuo laiku kun. Mackevičius nutarė emigruoti, kadangi tolimesnis sukilimo palaikymas grėsė kraštui kas kartą aršesniu persekiojimu ir prieš vykdamas užsienin jis buvo mūsų stovykloje drauge su savo iždininku Dertiuziu. Apie kun. Mackevičiaus suėmimą ir pakorimą netrukus sužinojome, bet ne visi tam tikėjo."[686] Ir Przyborowskis rašo, kad "regėdamas, jog tolimesnės kovos vedimas prie nieko neveda, tik padidina laukinį ir barbarišką engimą, Mackevičius nutarė apleisti kraštą." Bičkauskas-Gentvila teigia, kad 1863 lapkričio m. Mackevičius "išformavo būrius, paleido valstiečius namo, pasirįžęs 1864 m. pavasarį suorganizuoti naują visuotinį sukilimą Lietuvoje. Norėdamas gauti lėšų ir svarbiausia ginklų naujam sukilimui, A. Mackevičius nutarė išvykti į užsienį, kur tikėjosi gauti lenkų revoliucionierių paramos..." ir "gruodžio 5 d." 5 km. nuo Vilkijos pateko nelaisvėn, "Šaltiniai rodo, kad valdžios organai turėjo žinių, kurioje vietoje yra A. Mackevičius ir ką jis ketina daryti. Šios žinios buvo gautos iš tuo metu suimto Kauno gubernijos sukilėlių civilinio vršininko gydytojo L. Dzičkovskio ir anksčiau minėtojo provokatoriaus, žandarų agento Panevėžio apskrities dvarininko Kušelevskio. Kokią reikšmę vyriausybė teikė A. Mackevičiaus paėmimui į nelaisvę, matyti iš to, kad paėmęs jį į nelaisvę karininkas gavo ordiną (kryžių) ir tris tūkstančius rublių premijos"[687] — kaip ir Kazanės sąmokslo išdavikas.

Taip rašo Bičkauskas. Tačiau, jei Mackevičius lapkričio mėn. "išformavo būrius, paleido valstiečius," tai nejaugi nepaleido šlėktų, kunigų, miestiečių ir bajorų? O išformavus — kam galėjo vadovauti Bitė, kurį Mackevičius "paskyrė sukilėlių būrių viršininku Kauno gubernijoje, o pats ... išvyko prie Prūsijos sienos"? O patsai Mackevičius savo atsisveikinimo žodyje, kurio rusišką vertimą III Otdielo vadas Dolgorukovas 1864 1 11/23 pranešė carui, rašė:

"Taurūs draugai ir broliai! — Įžangoje, telaimina Dievas mano darbą. Daugiau kaip 10 raitų ir pėsčių vyrų iš Bičio partijos ketina atvykti į vietą, kur apsistojau, ir susijungs su manim. Duodu jiems raštą, kad vyktų pas jus. Jūs gi, mano broliai, priimkite ir kaip mūsų mielus brolius patalpinkite, sudarydami nenutraukiamą tvirtybę. Mūsų mielasis pil. Dirmantas (Dyrmont) teapžiūri jų ginklus ir amuniciją ir teatveda juos į mano pageidaujamą stovį. — Mielieji mano, mylėkite vienas kitą, kaip kad aš myliu jus. Būkite vienmin-

[686] Jozef Jankowski, "Na žmudzi", **W 40-tą rocznicę...,** 137.
[687] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 259. Mackevičiaus atsisveikinimo žodis — **Vosstanije 1863 g. Materialy...,** 243-244.

čiai ir sandoroje. Vien tiktai sandora tegali mus išsaugoti, tad tebūna ji mūsų ginklu. Prašau jus ir draudžiu, mano brangieji, jokiu būdu neatsiskirti nuo dalinio. Vienas tiktai pil. Rutkauskas turi teisę magazino [tiekimo] reikalu atsiskirti ir tai tik kelioms valandoms. Niekas kitas negali, tai pavyzdys eiliniams. Nežinau kas atvyks. Jei patsai vadas Bitis ar kas iš mūsų ar jo karininkų, priimkite ir elgkitės pagal jų laipsnį. Nepykite, broliai, už šį įspėjimą, tebūnie jis labiau mano draugystės jums įrodymu.

"Kur įmanoma, patirkite apie partizanus ir kalbinkite prie savęs arba užsitikrinkite žodžiu, kad atvyks šaukiami. Gi žmones įspėti, kad kai tiktai bus pareikalauta (aš manau, kad bus), kad ruoštųsi visuotiniam sukilimui, ar tai ponas, ar šlėkta ar valstietis. Nežinau kaip ilgai užtruksiu. Tiktai įspėju, kad nebent jei man lieptų, turint galvoje bendrą gerą, aš neapleisiu jūsų, mano narsuoliai draugai. Jei pašauks į Centrinįį komitetą arba Vadybą apyskaitai duoti arba pil. Jablonauskį sutikti, tai jus pavesiu šefui ligi mano sugrįžimo, bet tai dalykai, kurie gali ir neįvykti. Dabar man pasakojama, kad Jablonauskio avangardas žinomame name užsakė pietus 300-ms vyrų, bet aš nenoriu tuo tikėti. Tokiu atveju, visų pirma aš gaučiau savo vietoje oficialų pranešimą. Tai, galbūt, kieno nors paskleistas paskalas apie mano dabartinį žygį. Todėl stengkitės, broliai, kad niekas nežinotų apie jūsų ketinimus. O kai tarsitės apie ką, tai glaudesniame ratelyje. Malonūs broliai, susilaikykite nuo kūniškų bausmių. Trokštu savo kariuose rasti meilę ir pagarbą jums. Dar kartą atsiprašau už šį įspėjimą, o jūs pateisinkite mane savyje, kadangi tuo laiku, kai visa revoliucijos našta uždėta man, kiekvienas neapdairus elgesys gali būti paskutiniu smūgiu, kurio bijoma labiau kaip mirties."

Savo laiku kursavo kelios versijos — esą Mackevičių išdavė vokietis kolonistas, arba gal vienas kelio vadovų Korewo-Kareiva, "Mackevičiaus pakarto išdaviko sūnus," ar kitas vadovas, turėjęs jį perkelti per Nemuną. Ir nors Muravjovo bendradarbis Butkovskis su širdgėla prisipažino apie išdavikiškas priemones: "Mano rusiškoji sistema Žemaitijoje susilaukė visiško fiasko," — tarybinis istorikas Bičkauskas-Gentvila Mackevičiaus išdavikais nurodo Kauno vaivadijos civilinį vadą dr. Liudviką Dzičkovskį (suimtas 1863 lapkr. 30 / gruodžio 12) ir "žandarų agentą" Juozą Kušelevskį (suimtas lapkr. 6/18). Tačiau ar Kaune kalinami asmenys galėjo žinoti giriose kovojančio Mackevičiaus "ketinimus"? Rusai iš savo kariuomenės susirėmimų bent žinojo kur tasai "maištininkas" veikė. Geištaras rašo, kad "Kalinausko kreatūrą", jam nepažįstamą Dzierzkowskį nuo pirmykštės organizacijos narių išdavinėjimo sulaikė Stan. Puslowskis, kuris parašė jam, "kad jei jis dar ką nors pasakys apie laiką prieš savo pareigų priėmimą, tai nors jis (Puslowskis), kaipo buvęs komisaras žus, bet ir Dzierzkowskis nueis į kartuves. Tai lietė Ibėnų bylą: ten buvo pakarti keli burliokai (sentikiai). Nusigandęs Dzierzkowskis nutilo."[688] Tai buvo jau 1864 m. Gi Kuszelewskis išdavė Titą Daliauską ir Kauno vaivadijos komisarą "Rimvydą" — dr. Julijoną Mickevičių. Bet vargiai jis ar Dzičkovskis galėjo išduoti nuolat žygiuojantį kovotoją Mackevičių. Nulėmė grynas atsitiktinumas.

Faktinai, kun. Mackevičius su savo adjutantu Florijonu d'Artuzi ir iždininku Julijonu Radavičium (Rodowicz), bei vienu ar dviem kelio vadovais,

[688] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 151.

kurie įsipareigojo juos nuvesti ligi Nemuno ir perkelti kiton upės pusėn į "Lenkiją", 1863 gruodžio 4-5/16-17 šaltą naktį pėsti nubrido sniegu ir auštant pasiekė Nemuną, kur turėjusi laukti valtis. Nelaimei, neradę valties ir manydami esą paklydę, keleiviai kurį laiką brido pakrante ir pamatę kalvoje girininko triobą ar karčiamą, užėjo susišildyti ir pailsėti. Pasitaikė, kad kaip tik tą rytą karinių kailinių transportas keliavo panemunės vieškeliu iš Kauno į Jurbarką. Pernakvojęs Vilkijoj, transportas gruodžio 17 d. rytą pajudėjo kelionėn. Priartėjus prie karčiamos, keli kareiviai ten užėjo pypkes užsikurti. Pamatę tris įtartinus vyrus, kurių du — d'Artuzi ir Radavičius — susyk labai sumišo, kareiviai pradėjo klausinėti kas jie esą ir ką čia veikia. Vienas kareivis dargi garsiai įtarė, "ar kartais jie yra iš Mackeviaus gaujos?" (nie iz mackievičovoj Ii oni šaiki). Mackevičius sėdėjo kampe ir nudavė miegąs. Kareiviams pradėjus pokalbį su jo draugais, jis staigiai pakilo ir pro duris smuko į kiemą. Čia kruopščiai slėpdamas savo pėdsakus, įkopė į kalvą ir pasinėrė miške. Nuėjęs apie varstą, Mackevičius nebepajėgė toliau eiti: kaip jis vėliau pasakojo tardytojams, jis atsigulė po medžiu, užsidengė eglių šakomis ir atsidavė Dievo valiai.

Tuo tarpu d'Artuzi ir Radavičius, pas kuriuos kareiviai rado pistalietus ir štiletus, buvo pasiųsti Vilkijon pas dalinio vadą ir ten prisipažino, kad trečiasis pabėgęs draugas buvo kunigas Mackevičius. Tučtuojau į visas puses buvo pasiųsti pėsti ir raiti patruliai ieškoti garsaus žemaičių maištininkų vado.

Vienas 30 vyrų patrulis, vadovaujamas štabs-kapitono Ozierskio, netrukus miške užtiko Mackevičiaus pėdsakus. Greta Ozierskio jojęs grenadierius Nikonovas pirštu parodė kažką pilką po medžiu. Kareiviai metėsi ant bėglio, griebę jį už kojų ir rankų ištempė iš po medžio, nuginklavo ir apdaužė šautuvų buožėmis. Iš Mackevičiaus atėmė pistalietą, laikrodėlį, tabokinę, pinigus ir pundą popierių. Karžygis kpt. Ozierskis, griebęs kalinį už milinės atlapų, drebančiu balsu šaukė: "Kas tu toks ponas? sakyk, maištininke, kur gauja?" Išblyškęs, liesas žmogus su ilga barzda atsakė: "Nedraskykite manęs, ponai," ir atsiduseęs pridėjo: "Esu kunigas Mackevičius." Ozierskis netikėjo, nes daugelis savindavosi tą pavardę, bet įsitikino iš paimtų dokumentų. Jo džiaugsmas buvo neišpasakytas. Belaisvis, kartu su d'Artuziu ir Radavičium, buvo nulydėti Kaunan — Gilleris cituoja Medekšos pasakojimą, kad Mackevičius buvo varomas pėsčias, "kryžmai pririštas prie baslio, ir kiekvienas žingsnis jį nežmoniškai kankino."

Anot Muravjovo bendradarbio Mosolovo, rusai be galo nudžiugo sugavę "šį jauną kunigą fanatiką Mackevičių, kuris su nepaprasta energija, parodęs stebėtinų gabumų partizaniniam karui vesti, ligi 1863 m. lapkričio mėn. visą Žemaitiją laikė kažkokioje įtampoje." Tučtuojau buvo telegrafuota Vilniun, ir Korikas liepė belaisvį teisti 48 valandų eigoje. Ozierskis buvo iškviestas Vilniun, vaišinamas, šokdinamas, "tasai jaunas geru išauklėjimu ir mokslu pasižymėjęs vyras buvo apsvaigintas likimo jam suteiktos laimės. Jis pasidarė 'madoj', kiekvienas jį klausinėjo, o jis pasakojo apie savo laimingą žygį", kaip jis karžygiškai nelaisvėn paėmė baisųjį Mackevičių. Muravjovo kanceliarijoje jo pasakojimai buvo smulkiai surašyti ir, kiek aptrumpinti, paskelbti valdinėje spaudoje. Rusai neleido kaliniui atlikti išpažintį: Mackevičius rašė plk. Božerianovui — ar Žeriebcovui — "jūs neleidote netgi religinio susiraminimo",

bet Muravjovo gizeliai samprotavo kaip ir iškatalikis-komunistas Juozas Žiugžda, kuris dokumentų rinkinyje Mackevičiaus prašymą atsiųsti pas jį "katalikų kunigą, kad pasiruoščiau sutikti likimą, kokį man Dievas paskyrė," aprūpino pastaba: "Prašymas atsiųsti kunigą turėjo tikslą, kaip atrodo, taipgi perduoti per jį kokių nors žinių į laisvę"... Kalinys dar prašė: "Teikitės priimti likusius daiktus ir atiduoti tėvui Tadeušui Mackevičiui, perduoti asmenims, kuriems skiriu." Kaunas atsiklausė ką daryti, "kad šitie daiktai ... nepasiliktų fantastiško apie jį atsiminimo užstatu liaudies rankose." Muravjovas liepė likusius 15 rublių sidabru išdalinti jį suėmusiems kareiviams, o kiti daiktai — tabokinė ir laikrodis — "priklauso sunaikinimui."[689]

Rusai atvedė pas savo įžymųjį kalinį jo tėvą Tadą. Sūnus pravirko, puolė ant kelių prie tėvo. Aklas išsigandęs senelis pirštais vedžiojo po sūnaus veidą, jį atpažino, apsiverkė, išmetinėjo jam vadovavimą sukilime ir kelių (šnipų) pakorimą. Nuliūdęs sūnus atsistojo, persižegnojo ir tarė: "Tėve, atleisk, bet neišmetinėk. Ne viskas baigta, ne viskas žuvo. Tėve, mano karalystė ne iš šio pasaulio. Niekad nesigailėsiu, kad išėjau savo tautą/liaudį ginti. Čia kentėsiu, bet atlyginimas manęs laukia busimajame gyvenime."

Mackevičius vaidino ir suvedžiojo maskolius, kurie jau turėjo Dzičkovskio ir kelių kitų parodymus apie Kauno vaivadijos organizacijos sudėtį. Štai ką jis lenkų kalba rašė Kauno pavieto kariniam viršininkui plk. Božerianovui, kuris su 1863 XII 13/25 lydraščiu laišką persiuntė Korikui:

"Liepiate man, pone Pulkininke, kad atskleisčiau savo bendradarbius? Betgi kur jie? Ar galėjau panaudoti bajoriją, dvarininkjią, kolegas kunigus ar jaunimą arba liaudį? Sakau, kad ne. Dvarininkų nepanaudojau, kadangi juose regėjau seną lenkišką šlėktą, mažai arba ir visai nesirūpinančią liaudimi. Be to, ji pasirodydavo daugiau lenkiška, o mažiausiai lietuviška. Todėl tenkindavausi dėstymu mano idėjų apie liaudies ateitį, gi niekad, kad privalą veikti liaudį. Negalėjau panaudoti kunigų, o tai štai kodėl: daugelyje jų arba mačiau fanatiškai nekenčiančius lenkybės ir pasiruošusius viską Lietuvai pašvęsti teroru ir visišku visuomeniniu perversmu, arba savimi besirūpinančius ir besiraitančius prie bajoriškų dvarų laiptų arba visai abejingus viskam. Gi pačią liaudį, kaipo mokslo atžvilgiu tamsią, negalėjau tiksliai (wyraźnie) naudoti ir iš jų kurti suokalbininkus, betgi ją tokiu būdu panaudojau, kad ji, pati to nežinodama, skelbė ir tikėjo sukilimo galimybe, kai tiktai tatai įvyks Lenkijoje. Gi [sukilėlių] civilinės valdžios nariai, ar buvo kokie — nesigilinau. Buvo pasakojama, kad Komiteto priešakyje yra p. Andrius grafas Zamojskis, tai ir pasitenkinau. Gi provinciniam [Lietuvos] Komitete sėdi bendrai jaunimas mėgėjai (niefachowa), o smulkiai — daktarai, valdininkai ir profesoriai, taigi ir tenkinausi tuo. Juo labiau, kad tie ponai, patys nežinodami partizaninio karo ir tuo būdu liaudinės revolucijos pagrindų, niekina mus, kurie jau metus kovojame — bodėjausi jais (pogardzilem). Juo labiau, kai paskutiniais mandatais mane padarė liustratorium, toliau organizatorium ir galop vaivadiniu, kada nebebuvo nei ką liustruoti, organizuoti ar vadovauti kaipo vaiva-

[689] A. N. Mosolov, **Vilenskije Očerki 1863-1865 gg.** Muravjovskoje Vremia, Sankt-peterburg 1898, pp. 109-111; Smirnov, **Vosstanije v Litvie i Bielorussii,** 324, 383, išnašai 203, 204.

dai. Tačiau kadangi buvau paskirtas vaivadinio pavaduotoju arba tiesiog vaivadiniu radau būtinu reikalu patirti apie civilinę organizaciją ir todėl nuvykau pas štabo viršininką [Igną Liaskauskį] išsiaiškinti, o tasai pripažino esant reikalinga, kad nuvykčiau į Prancūziją į Centrinį Komitetą ir iš ten gaučiau žinių apie civilinę administracinę valdžią, su kuria turiu susisiekti ir kaip vesti karą. Tik tiek dar man pridėjo, kad dabartinį civilinį pareigūnų komplektą sudaro arba daktarai, rusų valdininkai arba profesoriai, mėgėjai žmonės, nežiną savo pareigų ir išbarstyti po visą Lietuvos provinciją. Tatgi jų ieškoti, susipažinti — nebuvo nei reikalo, nei noro, juo labiau, kad vykau į Centrinį Komitetą, su kuriuo turėjau išsikalbėti apie organizaciją krašte. Tik tai žinau, kad Panevėžio pavietiniu buvo kažkoks Centauras [Mečislovas Siesickis, išaiškintas jau rugsėjo mėn.], apylinkinis Kregždė, pirmojo niekad nemačiau, antrasis man įteikė 576 sid. rubl. ir man prisistatė kaipo apylinkės viršininkas Kregždė. Gi kur šie ponai gyvena ir kas jie per vieni — neisiteiravau, tad nežinau. Kad Centauras yra ar buvo pavietiniu, iš to žinau: žandarų viršininkas Dombrowskis [Sowa-Pelėda] man įteikė ano Centauro raštą, kad pravesčiau kvotą apie įžeidinėjimus, kurių p. Liutkevičiaus dalinys padaręs civilinei valdžiai pp. apylinkinio ir parapijinio viršininkų asmenyse. Pasiunčiau tą raštą p. Liutkevičiui, kad atsiųstų smulkų paaiškinimą. Anuomet buvau Pavinkšnių giriose, O kadangi tuo tarpu Liutkevičiaus dalinys buvo sumuštas ir jis pats nukautas, tad ir tardymas neįvyko, o aš negalėjau patirti kas yra tie apylinkinis ir parapijinis. Kad Micevičius yra apylinkiniu, sužinojau [tardymo] komisijoje iš maršruto, kurį turėjo mano adjutantas. O ar tai pseudonimas ar tikra pavardė — nežinau ir to pono neprisimenu, kad būčiau kada nors jį matęs. Gi Chochlowskis kaipo parapijinis toje kortelėje, žinau, kad vienas buvo pirma vaivadinėje, paskiau Kauno partijoje. Vardo neatsimenu. Buvo petingas ir briunetas.

"Mickevičius, berods Boleslovas [Kuszelewskio išduotas ir lapkričio mėn. suimtasis Dr. Julijonas], mažo ūgio, susikūprinęs briunetas su ūseliais, pradžioje buvo mano partijoje. Po Jablonauskio atsiskyrimo, nežinau kur pasidėjo. Kad jisai turėjęs būti anuo unguriu ar driežu civilinių pareigūnų komplekse— man niekad nei į mintį neatėjo. Gana, kad nuo kautynių prie Meginėnų [kovo 15/27] laiko, kur jisai ar kovojo ar pabėgo — nežinau ir apie jį ne girdėjau.

"Apie poną Krajewskį kaipo civilinės organizacijos pareigūną [Dzičkovskis gruodžio 5/17 parodė apie 'Krajewskio' veiklą — tikrosios pavardės, Sabaliausko, berods neminėjo], važinėjusį su laiškais į sukilėlių dalinį ir įkalintą Panevėžyje, sužinojau iš ten pasiųsto mano perrengto kareivio. Gi kas jis ir kaip atrodo, kokias pareigas ar pasiuntinybę turi — ligi šiandien nežinau. Ar esama kitų ir kur — nežinau. Gi iš parašų regisi, kad esama Vilniuje ir Kaune. Su mumis susisiekdavo per vietinius žandarus kiekviename paviete ir mieste.

"Tiek težinau apie civilinę valdžią ir šie yra mano parodymai. Jei žinočiau, ne savęs apsaugojimui, bet iš meilės kenčiančiai liaudžiai, kurios byla jau baigta, išduočiau, ar tai būtų brolis, pusbrolis ar bičiulis. Betgi prasimanyti ar nekaltuosius įvelti —- neturiu nei ketinimo nei galios."

Kituose parodymuose Mackevičius pasakojo savo pėstininkus pavedęs leitenantui Rutkauskui, o kavaleriją Kognovickiui, ir liepęs jiems laikytis pa-

gal Ukmergės ir Panevėžio pavietų pasienį ir, ligi jo sugrįžimo, vengti susitikimų "su Maskva".[690] Taigi, rusai nieko iš jo nepatyrė.

Anot Przygorowskio, kuris iš viso nelabai palankus lietuviams, Mackevičius buvo "Lietuvos patriotas, demokratas, šiandien sakytume liaudininkas, bet iš kitos pusės nuoširdus, atviras ir drąsus žmogus. Tardymo komisijoj iš jo reikalauta atskleisti sukilimo kaltininkus, ypač Lietuvos Vadybos ir Tautinės Valdžios narius (pagal Medekšą, už tai jam buvo žadama amnestija ir 'tūkstančiai caro malonių'). ... Taigi niekeno neišdavė, nieko neišpasakojo.— Tačiau mirties akivaizdoje tasai reiklusis charakteris kiek susiūbavo. Jis parašė du laišku Kauno pavieto kariniam viršininkui plk. Bateranovui [Božerianovui], prašydamas užstoti pas ciesorių, kad dovantotų jam gyvybę. Deja! kaip gi klydo! kaip nepažino anuometinių Lietuvos valdovų, o ypač Muravjovo Koriko. Lengviau buvo Nemuno vandenis atgal nusukti, nei iš krauju mintančio budelio rankų išplėšti tokią auką, kaip Mackevičių." Tačiau paskelbtasis Mackevičiaus laiškas Božerianovui, kurio vidurinę dalį tik ką citavome, rodo tik pašaipą iš priešo, štai to laiško įvadas ir galas:

"Jašnie wielmožny Panie Pulkowniku!

Garbingo tikrai žmogiško elgesio padrąsintas, kreipiuosi ne į tiktai valdininką, bet širdies ir proto žmogų.

Mano parodymai aiškiai rodo, kad pagal jūsų įstatymus manęs laukia atsakomybė. O kad jie buvo nuoširdūs įrodo, jog neišsisukinėjau. Todėl aiškiai išeina: jei nusikaltau, tai tuo, jog galėjau būti klaidingame kelyje, o ne piktame! Todėl nurodykite man blogį, ir duokite reikiamo laiko atitaisymui. Mano troškimas liaudžiai gero suteikė man ir jėgų ir galimybės ją sukelti, o tatai neturėjo kitokio tikslo, kaip tiktai pakelti ją iki savęs pažinimo (samopoznania) ir pasisakymo, ar su Rusija ar Lenkija nori būti sujungta. Tokia teisė jau egzistuoja Europoje, ir negalėjo būti išreikšta kitaip, kaip per išsilaisvinimą. Tatai pasiekiama karu, o šisai turėjo Lietuvoje įvykti per karą Lenkijoje. Tokios mano buvo tolimesnės politinės pažiūros. Gi kadangi Lietuvoje trūksta daugelio sąlygų savarankiškai revoliucijai ir jos keliu išsikovoti ką nors pastovesnio ateičiai, šaukiau masiniai padėti Lenkijai ir iš jos reikalauti pagalbos lietuvių revoliucijai ir per ją laimėti nors laikiną pilietinių teisių pripažinimą ir žemės suteikimą nemokamai, kas žymiai galėjo pakelti liaudį ir anksčiau ar vėliau įgalintų ją pasisakyti dėl savo likimo ateityje. Teikis pone pulkininke įsigilinti, argi čia esama kokios nors machinacijos į valdžią arba nors išsiaukštinimą, kas man komisijose prikišama? Galėjau neturėti teisės, betgi esu šios šalies gyventojas ir ją mylėdamas, ir sprendžiau turįs (teisę). Savo įsitikinimų išdėstyti negalėjau jokiame laikraštyje, tai aiškus dalykas. Nebent gal svetur, betgi tatai irgi būtų nuteisiama, kaip ir dabartinis rezultatas, tai yra sukilimas, [čia seka cituotoji dalis "Liepiate man ... neturiu nei ketinimo, nei galios.]

Užbaigiant mano parodymus dar pridedu: jei esu kaltas, tai kad nuėjau klaidingu keliu, bet ne su pikto noru. Kad netrūksta norų dirbti, o dirbti liau-

[690] Tiesiogiai cituotieji parodymai — **Vosstanije 1863 goda** Dokumenty i materialy, Moskva 1965, 58-61. Kiti parodymai esą paskelbti A. Storoženko, **Ksiondz Mackievič...,** Vilna 1866, p. 6.

dies laimei, užtikrinu siela. Tai jūsų, d. g. Poone Pulkininke, reikalas yra parodyti man teisingą kelią, o eisiu mielai. Nurodėte man baudžiamąjį įstatymą. Pagal jį, turiu mirti kaipo viršininkas ir sauvališkai švaistęs mirties nuosprendžius. Mirtimi nesišvaisčiau, tiktai prisilaikant įstatymo raidės: "Sukiliminė instrukcija ir baudžiamosios teisės kodeksas," ir tai aš patsai tiktai vieną kartą panaudojau Urbonavičiaus atveju [anot Storoženkos, už dezertavimą iš žandarų dalinio]. Gi kitais atvejais buvo arba valdinio komisaro ar vaivadinio įsakymais. Jei aš kuo nusikaltęs, tai kad nesipriešinau, o kad nieko nebūtų padėję — nerizikavau. O jei parodymuose pasakiau apie kelis mirtimi nubaustus ir tai tariamai mano, tai buvo nesuvokimas ir nenormalus dvasios stovis.

Grįžtu prie Jūsų, Pone Pulkininke, man parodytų įstatymų. Nors aš galėjau įžeisti valdžią, betgi monarchų valdžia, kilusi iš Dievo, privalo būti panaši Dievui. Dievas savo nusikaltusių vaikų nebaudžia amžina pražūtimi, nebent jie nežada taisytis. Gi jei jie nori pasitaisyti, neatsako savo malonės, bet kaip tėvas jiems atleidžia ir, kaip patsai sako, pasitaisiusį stato aukščiau už tą, kuriam nebuvo reikalo pasitaisyti. Todėl, pritaikant Aleksandro II ciesoriaus teismui ir širdžiai, nuolankiai laukiu ištarmės man.

Gi jus, d.g Pone Pulkininke, maldauju man atsiųsti katalikų kunigą, kad pasiruoščiau priimti likimą, kokį man Dievas paskyrė.

Teikis, d. g. Pone Pulkininke, priimti pareiškimą tikros pagarbos, su kokia turiu garbės pasveikinti

Šviesiai Galingą Poną

žemiausiuoju tarnu
Mackiewicz." [691]

Pagal Limanowskį, klausinėjamas apie savo idealus, "žemaitis karžygys" atsakė: "Viskas, ką prižadėjau žmonėms — tai mano krašto laisvė. ... Aš baigiau savo — dabar jūs darykite savo."[692]

LXXI. "AŠ BAIGIAU SAVO — DABAR JUS DARYKITE SAVO"

Pagal vyskupą Pov. Kubickį, kuris tikrino bylos dokumentus, karinio teismo komisija Kaune 1863 XII 12/24 persiuntė aktus laikinajam lauko auditoriatui Vilniuje. Auditoriatas nutarė: "Atsižvelgiant į jo nusikaltimo rimtumą, ėjusį ligi mirties bausmės taikymo, teisiamąjį priskaito prie I kategorijos politinių nusikaltėlių ir, atitinkamai su Karinio Teismo nuosprendžiu, daro siūlymą, pasmerkiantį jį mirties bausmei pakorimu. Pasmerktojo turtą, koks dabar būtų ar jam atiteks paveldėjimo iš tėvų keliu, konfiskuoti iždo labui. Minėtąjį siūlymą pristatyti Vilniaus karinės apygardos vado sprendimui." Ta-

[691] **Vosstanije 1863 goda Dokumenty...,** 58-64, gi Przyborowskio pastabos: **Dzieje 1863 roku,** V, 361-2.

[692] Bol. Limanovski, **Historja Powstania...,** 2ji laida, 445.

sai vadas, Muravjovas, konfirmaciją mielai pasirašė — net dviem atvejais: 1863 m. gruodžio 13 ir 14 dd., t.y. gruodžio 25 ir 26.[693]

"Tą baisųjį reginį stebėti, maskoliai suvarė visus Kauno ir aplinkinių kaimų gyventojus, kad matytų paskutiniojo žemaičių vaivados mirtį. Gruodžio 28 d. apie 11 val. rytą aikštėje prie vieškelio į Ukmergę, sprendimas buvo įvykdytas. Mackevičius mirė tyliai ir ramiai. Medekša pasakoja, kad kai Mackevičius buvo nuvestas prie kartuvių ir 'paskutinį kartą buvo paklaustas ar pasiduoda sąlygoms' (t.y. išduoti organizaciją), jisai tarė šiuos žoožius: 'Aš baigiau savo — dabar jūs darykite savo.' Tačiau nežiūrint, kad buvo suvaryti tūkstančiai žmonių, kad matytų sukiliminio vado mirimą, dar ilgai Žemaitijoje buvo pasakojama, kad jisai vėl Kauno apylinkėse pasirodė su nauju daliniu. Taip giliai žemaičių liaudies atminiman įaugo toji šauni kunigo sukilėlio asmenybė.—Su Mackevičiaus mirtimi, sukilimą Lietuvoje galima laikyti visiškai baigtu." [695] Tai Przyborowskio išvada.

Mjr. Ružancovas pažymi, jog "Buvo teigiama, kad sukilėliai buvo kariami ir šaudomi savanorių ugniagesių komandos sklype, prie laiptų iš Ožeškienės gatvės į Savanorių prospektą. Tačiau šioje vietoje, statant ev.-reformatų bažnyčią, nebuvo rasta jokių kaulų. Pagal padavimus ir atsiminimus nubausti mirtimi sukilėliai buvo laidojami egzekucijos vietoje. ... Kai kas teigia, jog tai buvo daroma pačioje Ožeškienės gatvėje, bet arčiau sinagogos."[695]

Taip žuvo didysis Lietuvos mylėtojas, palaidotas kaž kur toje numylėtoje žemėje, kurią jis gynė nuo okupantų ir išnaudotojų. Okupantas nuslėpė to lietuvio karžygio palaikus — o dabar mėgina iškreipti ir jo dvasinį palikimą tautai.

Jo vadovauti kovotojai irgi didvyriškai laikėsi. Buvęs Petrapilio univ. studentas Adomas Bulkevičius, nelaisvėn paimtas 1863 m. lapkričio gale su perskelta galva, peršautu veidu, nukirstais abiejų rankų pirštais, anot Smirnovo — apklausinėjamas pareiškė "gailįsis negalimumu užbaigti pradėtąjį darbą kaip fiziniu, taip ir moraliniu atžvilgiais", atsisakė įvardini vyriausybę ir kolegų staudentų pavardes, sakėsi sukilime dalyvavo, dėl atėmimo valdiniams "teisių, reikalaujamų laiko ir tautos (liaudies)". Stalius, neraštingas bajoras B. Andruškevičius, Mackevičiaus dalinin įstojęs 1863 m. rugpiūčio m., dalyvavęs keturiose kautynėse, tvirtai laikėsi. Kitas Mackevičiaus dalinio kovotojas, bajoras Antanas Jomantas (Jamont), nelaisvėn paimtas tik 1864 VII 19, dalyvavęs daugely kautynių, "nepareiškė jokios atgailos." Jokūbas Geištaras minėjo, kaip jau skaitėme, eilės kitų jaunuolių laikyseną.

---

693 Vysk. P. Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. II t., Nr. 512, pp. 570-572; Vostanije v Litvie..254-255.

694 W. Przyborows'ki, **Dzieje 1863 roku,** V, 362.

695 Mjr. A. Ružancovas, "Kautynės prieš 75 m.", **Trimitas,** Nr. 51-52, 1938 XII 22 p. 1229.

LXXII. MACKEVIČIAUS IDEOLOGIJA: "MYLIU AŠ MANO LIETUVĖLĘ.."

Stebėjome kun. Mackevičių kautynių įkarštyje Raguvos girioje, stovykloje, ir mirštantį už Lietuvos valstybinę ir žmonių laisvę. Dar susipažinkime su mums prieinamomis jo dvasinio palikimo trupmenomis, kurias dabartinis Lietuvos okupantas, paveldėjęs ir tebetęsiąs visas muravjovines užmačias ir valdymo metodus, tik vieton stačiatikybės primesdamas komunizmo rusiškąją rūsį, stengiasi iškreipti, kunigą Mackevičių vaizduoti nesuskaldomos Rusijos gynėju, rusų revoliucionierių mokiniu ir pasekėju, kovotoju prieš "carizmą."

1957 metais S. Lazutka rašė: "Nors ir nėra tiesioginių žinių apie tai, kad Mackevičius buvo susipažinęs su rusų revoliucinių demokratų mokymu, bet visa jo veikla ir priešmirtiniai parodymai kalba apie tai, jog šis mokymas padarė didžiulę revoliucionizuojančią įtaką Mackevičiui."[696] Taigi, jei ir nežinojo to tariamojo rusų "mokymo" nei negirdėjo apie jį, visvien "išmoko"... Metais vėliau, L. Bičkauskas-Gentvila jau drąsiai teigia: "Būdamas nepalenkiams, iki galo tvirtas kovotojas už savo liaudies laisvę, A. Mackevičius savo revoliucines pažiūras išreiškė kaip giliai įsitikinęs žmogus, ... A. Mackevičiaus parodymai, rašyti Kauno tardymo komisijai, kol kas yra vienintelis šaltinis jo pasaulėžiūrai apibūdinti, ši medžiaga pilnutiniai neatskleidžia A. Mackevičiaus visuomeninių-politinių pažiūrų, o kai kuriais atvejais jo pasisakymai yra nenuoseklūs ir prieštaringi. ... šios A. Mackevičiaus pažiūros, kaip ir jo revoliucinė veikla, kartu rodo, kokią didžiulę įtaką Lietuvos pažangiosios inteligentijos idėjiniam gyvenimui turėjo A. Gerceno, N. Černyševskio ir N. Dobroliubovo revoliucinė-demokratinė ideologija,"[697] — apie kurią kun. Mackevičius gal nei negirdėjo. Rusiškomis bacilomis užsikrėsti Mackevičius turėjęs, anot tarybinių istorikų, per tuos du metu, praleistu Kijevo universitete — kur, deja, rusų veik nebuvo: buvo virš tūkstančio "lenkų" (vos kelios dešimtys iš Karalystės) ir pora šimtų ukrainiečių. Ten Mackevičius laikėsi su savo "tautiečiais" ir, anot Przyborowskio, buvo veikiamas "ten skleidžiamų Versalio Centralizacijos teorijų," kad Lenkijai nepriklausomybę iškovoti tegali valstiečiai.[698] Lietuviuose ir lenkuose valstiečių laisvės ir žemės klausimas buvo ne naujovė jau nuo Kosciuškos laikų ir anksčiau, ir tasai klausimas buvo nuolat gvildenamas be jokių patarimų iš rusų, kurie, Mackevičiui jau kunigaujant, buvo vos bepradedą domėtis valstiečių reforma, naudojosi "lenkų" (Geištaro ir kitų) duomenimis ir patarimais, bet linko prie komūnų-kolchozų arba "mirų". Nei Mackevičius, nei Kalinauskas niekad reformos klausimo nestatė tokia kolūkine plotme ir reikalavo valstiečiams "nuosavos žemės" (užtat dabar jiems prikišamas "ribotumas"), o rusai ziemlevolcai derybose su Kenevičium, kaip matėme, norėjo komunų.

Politinių kalinių, ypač mirtininkų, parodymai priešo tardytojams niekuomet nėra istorijai "šventraštis" — netgi rašytiniai, pačių kalinių ranka rašytieji parodymai dažnai, tardytojų "patarimu", taisomi ir savaip nudažomi, tardytojai surašo parodymų esmę ir kaliniui pakiša pasirašyti, o pastara-

696 **"Komunistas",** 1957 m. nr. 12, p. 32.
697 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 169-170.
698 **Dzieje 1863 roku,** III, 25.

sis mėgina suvedžioti, pav. Geištaras arba Mackevičius. Tačiau pastarojo asmeninės ideologijos atpasakojimą galima priimti už gryną pinigą, nes jo "keistos" pažiūros domino atėjūnus ir jis dėstė nesivaržydamas. Bet ir čia, nagrinėjant tą "vieninteli šaltinį jo pasaulėžiūrai apibūdinti," prieš išleidžiant 1965 m. dokumentų rinkinį, buvo susiduriama su keistu fenomenu.

Bičkauskas rašo: *"Rašytinių* [mano pabraukta. — KRJ] A. Mackevičiaus parodymų keletą originalų 1950 m. radome Lietuvos TSR VCIA archyve; kai kuriuos iš jų paskelbė ypatingų reikalų valdininkas prie Vilniaus generalgubernatoriaus A. Storoženka kartu su kita medžiaga apie 1863 m. sukilimą Kauno gubernijoje žurnale: 'Viestnik Zapadnoj Rossii'. 1865-1866, t. 4, kn. 12."[699] Tai ta pati Przyborowskio pavadinta "šlykšti" (bezecna) Aleksiejaus Petrovičiaus Storoženkos (1805-1874) brošiūra: *"Ksiondz Mackievič,* predvoditielj šajki miatiežnikov, Vilna 1866" (Smirnovo vėliausiame veikale datuojama "Vilno 1867").[700] Bičkauskas nepažymi, ar tie "rašytiniai A. Mackevičiaus parodymai" buvo paties kalinio, ar karinio teismo tardytojų surašyti, ir kokia kalba jie buvo rašyti: jei ir paties kalinio, tai "savaime aišku" atrodytų, kad rusų kalba. Tačiau Anatolis Smirnovas, cituodamas tuos pačius archyvinius šaltinius kaip ir Bičkauskas-Gentvila, pažymi, kad Lietuvos valstyb. centr. archyve f. 439, b. 121, lap. 13-17 yra "Mackevičiaus parodymai, kiek skirtingi nuo pateiktojo *vertimo"*[701] [mano pabraukta. — KRJ], bet ir Smirnovas nepažymi kuria kalba Mackevičiaus parodymai buvo daromi, ir kuria kalba buvo rašyti du jo laiškai plk. Žeriebcovui ar Božerianovui, kurių "originalai neišliko" — bet 1965 m. išleistame dokumentų rinkinyje, bent du raštai pažymėti "Podlinnik", t.y. originalas. Tai Mackevičiaus laiškas Božerianovui, rašytas lenkiškai, kitame — apie vyskupą Valančių — klausimai rašyti rusų kalba, Mackevičiaus atsakymas lenkų kalba, kiti Mackevičiaus dokumentai žymimi vertimais.

Tad lieka neaišku, kiek Mackevičius mokėjo rusų kalbą — gal dėl tos kalbos permenko mokėjimo nepasiliko Kijeve? Ką bekalbėti, kad jis būtų buvęs "Gerceno, Černyševskio, Dobroliubovo" mokinys: ar Paberžės klebonijoje per kratą, arba atimant iš suimto Mackevičiaus "pundelį popierių", buvo rasta "Gerceno" (t.y. Herzeno) ir kitų revoliucinių raštų, — iš viso *rusiškų* raštų? Jei nei protokolai, nei Mackevičiaus bylos dokumentai rusiškų raštų nemini ir patsai kalinys parodymus davė arba bent rašė lenkų kalba, — tai tarybiniai istorikai turėtų liautis prasimanymus skleidę teiginiais ir innuendo pobūdžiu, pav., cituojant laišką apie bendradarbių neturėjimą kunigų tarpe, cituoja: "kadangi daugelyje jų mačiau arba fanatikus..., arba" — praleidžiant "nekenčiančius lenkybės ir pasiruošusius viską Lietuvai pašvęsti teroru ir visišku visuomeniniu perversmu, arba". Esama skirtumo, ar ne?

Smirnovas iš viso palieka atviresnio žmogaus įspūdį: jis ne tiktai atskleidžia, kad kun. Mackevičiaus parodymai ar jų dalis yra "vertimai", bet ir pačius parodymus patikimiau cituoja. Pav., Bičkauskas niekur necituoja Mackevičiaus žodžių: "Myliu aš mano Lietuvėlę, jai aš pašvenčiau savo menkas

---

699 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 169, išnašas 335.

700 Wal. Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** V, 357; A. F. Smirnov, **Vosstanije...,** 362, išnašas 14.

701 A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi...,** 201, 404 išnašas 26.

jėgas. Nieko pikta (durnogo) nejaučiau ... prieš rusų tautą". Kita būdinga iliustracija:

(a) Smirnovas cituoja Mackevičių: "Pasisekimo turėjau ne susyk, — rašė jis kitame laiške, — o dvylikos metų darbu. O jei man patikės, pasakysiu, kad ir kunigo pašaukimą (san sviaščennika) aš prisiėmiau su tikslu turėti prieįimą prie mano tautos [ar liaudies: k mojemu narodu. — KRJ] ir turėti daugiau teisės į jos pasitikėjimą."[702] Palyginkime Bičkauską:

(b) "... A. Mackevičius studijavo Kijevo universitete ir, rusų pažangiosios minties veikiamas, tapo 'įsitikinusiu demokratu' ... jis paliko Kijevo universitetą, stojo į Varnių dvasinę seminariją ir tapo dvasininku, kad būtų arčiau liaudies ir įsigytų jos pasitikėjimą. Šis kelias ne atsitiktinis: A. Mackevičiui jį padiktavo ne religiniai įsitikinimai, žinodamas, kaip giliai Lietuvos valstiečiai buvo paskendę religinėse miglose ir kokią didelę įtaką jiems turėjo kunigai, A. Mackevičius, kaip jis vėliau pats nurodė Kauno tardymo komisijai, tapęs kunigu, kovojo už savo 'reputaciją' liaudyje ir 'stengėsi būti tuo, kuo kunigas privalo būti', kad galima būtų 'perlieti' savo revoliucinius įsitikinimus į liaudies mases. Tardomas A. Mackevičius stačiai pareiškė: '... Dvasininku aš tapau, siekdamas būdų bendrauti su liaudimi ir turėti daugiau teisių į jos pasitikėjimą'. Carizmo ir dvarininkų priešas A. Mackevičius ... agitacijai panaudodamas bažnyčią, jis ruošė mases sukilimui."[703]

Beje, tos politgramotos autorius, rašydamas, kad "Mackevičius studijavo Kijevo universitete ir, rusų pažangiosios minties veikiamas, tapo 'įsitikinusiu demokratu'," šaltiniu nurodo Geištaro atsiminimų II t., pp. 262-3. Tačiau patsai Geištaras to iš viso *nerašė,* o jo atsiminimų redaktorius savo pastabose nurodytuose puslapiuose priede rašo: "Baigęs mokslą Vilniuje, susyk įstojo į universitetą Kijeve, tačiau, persiėmęs demokratiniais idealais, svajodamas apie artimesnį bendravimą su liaudimi, netrukus apleido universitetą ir įstojo į Žemaičių diecezijos seminariją Varniuose." Taigi nieko apie "rusų pažangiosios minties veikimą"...

Deja, ir Smirnovas rašo pagal partijos užsakymą, o ne faktus: "Pradžioje Antanas mokėsi Vilniaus gimnazijoje, o paskiau — Kijevo universitete. Studentavimo metais Mackevičius tap'o šalininku slavų apsijungimo į laisvą broliškų tautų federaciją ir apsisprendė grįžti Lietuvon vesti propagandą tarp valstiečių ir paruošti sukilimą, kurį jis vaizdavosi kaip sudėtinę dalį bendro Rusijos ir Lenkijos tautų išėjimo prieš carizmą" — ir po to cituoja Mackevičiaus akstiną — "meilė tiesai ir mano tautai. Todėl ne neapykanta (carui,) rusų tautai." Pamoką apie citatų naudojimą trupmenomis, pagal reikalą, matysime iš to, kaip minėtieji tarybiniai istorikai cituoja tą patį tekstą — kun. Mackevičiaus parodymus ir laiškus. Smirnovas pradeda:

"... Myliu aš mano Lietuvėlę, jai pašvenčiau savo menkas jėgas. Nejaučiu nieko pikta ... prieš rusų tautą. ... (čia įsijungia Bičkauskas:) Kurstydamas liaudį sukilti, aš visada ir visur veikiau pats, (čia Smirnovas išsijun-

---

[702] Smirnov, **Revoliuc. sviazi,** 199, šaltinis: "Zapiska o sobytijach 1863 g. v Kovenskoj gub., predstavlennaja ksiendzom A. Mackievičem v sledstviennuju komissiju", **Istoričeskij Archiv,** 1936, nr. 1, p. 90.

[703] Bičkauskas, **1863 m. sukilimas,** 168, šaltiniu nurodo tuos pačius archyvinius numerius ir laikrašti, kaip ir Smirnovas.

gia:) nepasikliaudamas kitais. Išskyrus sekmadienį ir šeštadienį, aš nuolatos važinėdavau. Ar sutikdavau valstietį, ar ką nors iš valdinių, pirmas mano rūpestis buvo išklausinėti apie jo buitį ir padėtį, (čia vėl įsijungia Smirnovas:) Pokalbyje aš duodavau pajusti, kad (čia Smirnovas deda tris taškus ir išsijungia:) jo vargų kaltininkė yra Rusijos vyriausybė ir kad (Smirnovas čia sugrįžta) ateis laikas, kada liaudis [ar tauta: narod], visuotinai sukilusi, išsivaduos. Tokių kalbų nereikėdavo kartoti (čia Smirnovas deda tris taškus:) ypač jei kalbėdavo kunigas, kurio reputacija įsitvirtino liaudyje; tad suprantama, kad jo kalbos pasklisdavo elektros greitumu, (čia Bičkauskas deda tris taškus, o Smirnovas įsiterpia:) Man lengva buvo savo įsitikinimus perlieti į liaudies masę. (po to abudu tęsia:) Aš stengiausi aplankyti kiekvieną žmonių susirinkimą: krikštynas, vestuves, laidotuves, — man tai buvo propagandos vietos [pagal Przyborowskį: momentai]. O kadangi tai buvo daroma teisingumo pagrindais, tai žmonės tikėjo, juo labiau, kad policija ir vyriausybinė administracija engė gyventojus (čia Bičkauskas ir Smirnovas abudu praleidžia:) ir abidvi valdžios buvo mano bendrininkės propagandoje. (Bičkauskas dar tyli, o Smirnovas įsijungia:) Kas teisus, tas skriaudžiamas, o niekšas malonėje. Taigi, jei man kas padėdavo propagandoje, tai policija ir administracinė valdžia. (Bičkauskas sugrįžta, abudu tęsia:) Dvarininkai taip pat man daug padėdavo savo nežmonišku elgesiu su valstiečiais. Todėl kai aš sakydavau, kad ponai ir apskritai bajorai (šliachta) yra jų rykštė ir kad, Dievas (abudu komunistai klastoja: rašo mažaja *d)* duos, ateis laikas, kai sutriuškinsime tą rykštę (bič), tai žmonės pakeldavo rankas į dangų ir pažadėdavo man savo visuotinę paramą. Gerai mokėdamas žemaičių kalbą ir turėdamas gerą iškalbą, aš niekada nepraleisdavau progos sakyti pamokslus, (čia Smirnovas citatą baigia, Bičkauskas dar tęsia:) čia nebuvo niekam pasigailėjimo: ar jis kunigas, ponas, šlėkta, valdininkas, ar valstietis — kiekvienam aš rodžiau gryną tiesą, (čia Bičkauskas stato 3 taškus, praleisdamas:) raginau atgailauti ir kaip atlyginimą pranašavau mano Tėvynės laisvę. Vienuolynų naikinimas ir vienuolių vijimas davė man pretekstą kaltinti valdžią, o blaivybės draugijų steigimo uždraudimas ir ryšium su tuo kilę persekiojimai buvo įtikinantis įrodymas, kad valdžia nepaiso mano liaudies, troško, kad ji būtų nedora ir eitų į pražūtį. Štai mano bendrininkai ir sukilimo bendradarbiai, (čia įsijungia abudu tarybiniai istorikai:) Liaudies engimas, kurį vykdė administracinė valdžia, policija ir ponai dvarininkai — štai mano sukilimo draugai ir talkininkai. (Smirnovas čia pasitraukia, o Bičkauskas tęsia:) Ponų draugystėje aš buvau nekenčiamas už jiems nemalonią griežtą teisybę [turėtų būti: atvirą teisybės sakymą jiems į akis. — KRJ], kurią aš garsiai reikšdavau, kad ir tarnai girdėtų (praleista:) ir žinotų, kad ponų neginu (Bičkauskas tęsia:) ir papasakotų apie tai kitiems valstiečiams, (abudu autoriai praleidžia:) Visa tai man laimėjo krašte populiarumą ir prie manęs pradėjo traukti vadinamieji patriotai."[704]

Įdomu palyginti, ką tarybiniai rusai ir lietuviai istorijos-pagal-užsakymą rašytojai daro su kun. Mackevičiaus ideologijos dėstymu, kurį Muravjovo bendradarbs carinis rusas buvo ištisai paskelbęs žurnale *Viestnik Zapadnoj Rossii* ir atskiru leidiniu dar 1866 m.: A. Storoženko, *Ksiondz Mackievič —*

[704] Bičkauskas, **1863 m. sukilimas,** 168-169; Smirnov, **Revoliuc. sviazi,** 200-201.

predvoditielj šaiki miatiežnikov. Skaitykime (lietuviškame vertime) rusiško vertimo (iš lenkų kalbos) pilną tekstą, skliausteliuose pažymint "Sm" (Smirnovo) ar "B" (Bičkausko) ar abiejų (SmB) nutylėtas vietas. Ant originalo paišeliu užrašyta rusų kalba: "Rašyta kun. Mackevičiaus užbaigus jo teismą", taigi tarp 1863 gruodžio 10/22 ir jo pakorimo gruodžio 16/28:

"Mano akstinu buvo meilė tiesai ir mano tautai (naroda). Todėl ne neapykanta (Sm: carui,) rusų tautai, kadangi ji, rusų tauta (narod), yra slaviškoji tauta, bet tautos/liaudies (naroda) meilė ir jos laimė mane paskatino ir buvo priežastimi daugiau nei 10 metų revoliucinio darbo. (SmB: Lietuvių tauta/liaudis yra darbšti, teisi ir religinga, todėl užsitarnavo mano aukščiausios meilės. Aš laukiau, kaip atpirkimo, nesakau jau revoliucinio pasireiškimo, bet mano tautos/liaudies laisvės.) (B: Duota, o kas gi? Ji ribojosi tuo, kad vargšai žmonės tik poną iškeitė, dar blogiau, kadangi, nepaisant koks jis piktas, reikalui atėjus ponas duodavo duonos, o dabar, nors mirk, negausi. Mokesčiams turi atiduoti paskutinę pagalvę, o jei nėra kuo degtinės pirkti raštininkui ar seniūnui, jo laukia bausmė. O ką bekalbėti apie administraciją, ar ji rūpinasi? Ve, kad galėtų plėšti, ir pristavas ir penkiašimtininkas turi sumokėti piniginę duoklę ispravnikui ir tik daboja, kad būtų galima prikibti prie gyventojų bendrai, ypač prie prastos liaudies), (SMB: ir nesiklausdami ar turi ar ne, privalo sumokėti tiek, kiek nuskirta. Sakoma, kad viešpatauja Aleksandras II — netiesa. Viešpatauja valdininkai žemyn ligi šimtininko parapijiniame miestelyje, kadangi šimtininkas ir penkiašimtininkas ne tiktai turi p. pristavui piniginių dovanų, bet pasilieka ir vaikams auklėti ir pragyvena geriau, nei tikrasis lietuviškas dvarininkas. Jei p. pristavas arba penkiašimtininkas, jau nebekalbu apie ispravniką, nori ką plėšti, tai pradeda nuo savo valdžios/galybės parodymo, o parodo sumušimais arba, jei tai šlėkta ar ponas, negarbingais niekinimais.) (B: O ar yra kur kreiptis ir nusiskųsti dėl šitos razbainikiškos valdžios? Ponui ir šlėktai ir tai sunku, o kaipgi mano vargšei iiaudžiaix Ve eina ir verkia, grįžta į savo dūminę pirkelę, dažnai neturi kuo savo alkį numarinti, o čia rodo mėlynes, kad neturėjo kuo dešimtininkui sumokėti prievoles. Ir tai priežastis, kodėl daugelis leidžiasi į vagystes, nes turi sumokėti, o nėra iš ko.) Argi aš galėjau nežiūrėti ir nelaukti ateities, kurią aš mačiau revoliucijoje?

"Atėjo revoliucijos laikas, ir duota laisvė. Laisvėje liaudį regiu visada skurde, nes už kąsnį duonos, gaunamos iš žemės, ji priversta, be pagalvės mokesčio, keletą dešimtmečių mokėti išperkamuosius mokesčius, (B: dėl savo senovinio tamsumo negali suprasti savo teisės,) o revoliucija manifestu duoda žmonėms žemę nuosavybėn be tikėjimo skirtumų ir tuojau tai įvykdo. Protas rodė, kad aš turėjau griebtis to, kas yra, o ne kas bus po 40 metų, kaip skelbia caro manifestas. (B: įvyko — žmonės/narod pakilo — užvirė revoliucija.) (SmB: Galop palaipsniui smunka, nes vadovai nemokėjo privesti prie visuotino/narodno, ateina nauja bėda ir visiems bendra bėda — kariniai viršininkai, kurie paskirti, berods tik tam atsiųsti, kad labiau galutinai rusų vyriausybę padarytų neapkenčiama. Beveik kiekvienas tų ponų karinių načalnikų regi, kad dabar praturtėjimui laikas, ir, sekdami vienas paskui kitą, stengiasi tiktai praturtėti, apgauti vyriausybę, o vargšę mano tėvynę pavergti galutinėn desperacijon. Ir taip, nori p. karinis viršininkas apiplėšti dvarininką, pasiun-

čia burlioką ar kelis jų, perrengtus sukilėliais, tie ant kelių maldauja gelbėti, kad jie persekiojami ir alkani. Artimo meilė, o ne patriotingumas liepia duoti duonos, o kai tiktai tas padaryta, atvyksta saldotai, seka žiauriausieji tarnų sumušimai, šeimininkus suima, o dvarą sekvestruoja. Tai padaręs, karinis načalnikas turi tikrų kelis šimtus sidabrinių rublių, o iždas — vos šimtinę dalį sekvestro, o viena ir kita tiek teisinga, kaip kad jei razbainikas, siautėdamas kelyje, skelbiasi esąs teisus. Ir taip sekvestruoti beveik visi dvarai. Pristavas arba načalnikas nori dėtis sąžiningu ir turėti pinigų? Štai tikra priemonė. Paskelbiama, kad sudegins kaimą ar akalicą, o gyventojus iškeldins į Rusiją, drauge pataria sudėti nustatytą pinigų sumą, kurią pasiųs aukštesnei valdžiai gubernijoje. Vargšai šitie, neįtariu apgaulės, daro rinkliavą, skolinasi ir tam tikram laikui laisvi. Pakaks pasakius, kad ištrūkėliai nuo kartuvių neblogesni už daugelį tų, kuriuos vyriausybė paskyrė načalnikais. Kiekvienas atvyksta vos apsirengęs, o grįžta su turtu. Pramonė taip vikriai pakelta, kad ten, kur regimai sunku, yra pajamoms šaltinis. Taip p. načalnikas Kavieras [majoras Kavier, 1863 rugp.-lapkr. mėn. Panevėžio pavieto karinis v-kas] paprastą kryželį nuo rožančiaus pas ponią Šilingienę pripažino revoliuciniu ir liepė sumokėti 25 rublius sidabru, o kadangi ji tiek neturėjo pas save, teikėsi ją iškolioti, kaip paskutinę, ir liepė vesti į kalėjimą, bet žydas išlaisvino, paskolindamas reikiamąją sumą. Ve Tautginą (Towgina) suėmė tarsi už tai, kad jis davė [tautinei t.y. sukilimui] rinkliavai, o kai tiktai užmokėjo 500 rb. sidabru, paleido. Ir Klovaiskis [Sov. akademikai-leidėjai mano, kad tai galįs būti "carinio dalinio vadas Klovainių kaime, Panevėžio pav."] kai nori išplėšti pinigų, tai liepia gyventojui apžiūrėti kiek gali kaštuoti jo pastatai, nes liepsiąs sudeginti, anas gi desperacijoje atiduoda likučius savo daugelio metų triūso, kad tik išsaugojus savo pastatus.

"Štai mano tėvynės padėtis.) Maištas liovėsi su manim. Ne dėl to, kad aš būčiau koks didis karys, bet kad žmonės/liaudis (narod) tiki ir žino mane, ir aš galėjau juos sukelti. Bet nors aš paimtas, nors tuomi nutrauktas sukilimas, — jeigu vyriausybė nepakeis administracijos veikimo būdo, jei nenutrauks apiplėšimų ir kerštavimo gyventojams, tai atsiras kitas Mackevičius ir sugebės užbaigti tai, ko aš nepadariau (SmB: arba ilgam prailgins bendrą nelaimę.

Mums nesuprantama: nejaugi Rusija neturi mūsų kraštui kitų valdininkų, kaip tiktai pačius nesąžingiausius? Nejaugi ši mano tauta/liaudis/narod yra tiek nelaiminga, kad jai jau nieko nėra, kaip tiktai desperacija, nieko nebelieka iš tautų likimo (iz sudjby narodov)? O, vienok, tai kelių milijonų tauta/narod. Ir tauta/narod, verta užtarimo, jau ne dieviško, o vyriausybės, kad ir rusiškos, kadangi ji nesugadinta ligi pamatų, nors tam sugadinimui darbuojasi administracinė valdžia. Tai buvo mano sukilimo akstinai ir tai buvo pagalbinės priemonės, kuriomis 10 mėnesių laikėsi lietuvių sukilimas.) O kad mano pažiūros teisingos, sau liudytoju nurodau dabartinę būklę kaip žmogus, kuris žinojo ką daręs, kai veikė, ir kas laukia, jei nepavyks.)"[706]

---

[705] **Vosstanije 1863 goda** Materialy i dokumenty. AN SSSR, Moskva 1965, dok. 25, pp. 55-57 — pilnas tekstas. Gi nuotrupos: Smirnov, **Revoliuc. sviazi,** 201-2; Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 170; Smirnov, **Vosstanije....,** 114.

Necituodamas paties Mackevičiaus žodžių, Bičkauskas-Gentvila dėsto, kad "A. Mackevičius buvo įsitikinęs, kad, norint išspręsti nacionalinį klausimą, visų pirma reikia įvykdyti socialinius pertvarkymus — visiškai atleisti valstiečius nuo baudžiavos ir duoti jiems žemės, suteikti liaudžiai 'piliečių teises,' t.y. panaikinti luomines privilegijas. Visa tai, A. Mackevičiaus nuomone, galėjo įgyvendinti tik ginkluotas liaudies sukilimas, kurio pasisekimo būtina sąlyga jis laikė Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos revoliucinių jėgų susivienijimą. A. Mackevičiaus nacionalinio klausimo sprendimui aiškią įtaką turėjo rusų revoliucinių demokratų — A. Gerceno ir N. Černyševskio — politinė programa. Valstiečių sukilimo vadas, lyg sekdamas A. Gercenu, tardymo komisijai rašė" — ir čia tarybinis istorikas, užuot skelbęs tiesą ir tik ką cituotą rusiškos sistemos pasmerkimą, įterpia nuotrupas iš lenkiškai rašyto, ir mūsų jau cituoto pilnai, laiško Božerianovui,[706] ir čia pat šaukiasi Lenino šventraščio citatų, kurios nieko neįrodo apie "rusų revoliucinių demokratų programą", kokios iš viso nebuvo. Mackevičius laikėsi Kosciuškos, Konarskio, Mierosławskio tradicijų ir tiktai dėstė sukilimo manifesto dėsnius ir europinę išsilaisvinimo bei apsisprendimo teisę. Jis gal žinojo, o gal ir nežinojo apie Varšuvos Taut. Komiteto "susitarimą su rusais," t.y. programinę deklaraciją dėl ateities, kurią Padlewskis įteikė Herzenui ir vėliau Petrapilyje keliems rusams, kurie dėjosi esą revoliucinių jėgų vadovai.

Bičkauskas, necitavęs kolchozinį gyvenimą ir "liaudies gynėjų" siautėjimą primenančių Mackevičiaus parodymų, kitoje vietoje skelbia kelias apklausinėjimo nuotrupas. "Turėdamas liaudį paruoštą maištui, aš pakėliau sukilimo vėliavą ir su 250 sukilėlių išėjau į mišką. Mano troškimas buvo sugrąžinti mano lietuviškai liaudžiai žmogiškąsias teises, dvarininkijos sunaikintas ir administracijos paliktas be dėmesio. Mano rūpestis buvo skelbti sukilimą Kauno, Vilniaus, Gardino gubernijose... Man pašaukus, jaunimas paliko savo tėvus ir susirinko su ginklu rankose ir su tvirtu apsisprendimu ginti tėviškę... Mums trūko ginklų. Aš ir kiti tikėjome Komiteto, o paskui Laikinosios tautinės vyriausybės pažadu pristatyti 10,000 šautuvų su municija. Todėl vasaros pabaigoje aš stengiausi išplėsti sukilimą, vengdamas mūšių, kol negausiu ginklų, kurie iki šio laiko nepristatyti. Dėl šių ginklų aš tris kartus buvau prisiartinęs prie Prūsų sienos, bet kiekvieną kartą mes grįžome be nieko... Kovo pradžioje parako gaudavau kiekviename miestelyje iš žydų... Alavo gaudavome iš šlėktų dvaruose — iš sieninių laikrodžių, svarsčių arba iš spirito varyklos mašinų ir perliedavome jį į kulkas ir grankulkas. Artimiausieji prie Prūsų ir Kuršo sienos partijų vadai — Kušleika ir Liutkevičius — gaudavo žymias kovinių šovinių ir kitokios amunicijos atsargas ir jas paslėpdavo arsenaluose, kurie buvo įrengti miško tankumynuose."[707]. Be to, ir Bičkauskas,[708] ir Smirnovas[709] cituoja savo pasirinktas citatas iš Mackevičiaus pasisakymo, dieną prieš mirtį, apie vyskupą Valančių.

[706] Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Bielorussii,** 115, 362; Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 170-171.

[707] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 215.

[708] **Ibid.,** 224, 279.

[709] Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v I.itvie...,** 291.

Istorinės tiesos dėliai, pažymėsime, kad 1863 XII 15/27 ypatingoji tardymo komisija raštu, rusų kalba užklausė — "jus prašo paaiškinti sekantį: Kokie buvo jūsų santykiai su vyskupu Volončevskiu prieš sukilimą ir jo metu? Ar jums žinoma jo pasakytoji kalba ir kokio įspūdžio ji padarė sukilimui, o taipgi kada ir kur sužinojote apie pasakytąją kalbą? Smulkiai paaiškinkite visas šias aplinkybes. Ar galėtumėte ką nors paaiškinti apie vyskupo santykius su Žondu ir atbulai? Kokiu laipsniu galima pasikliauti p. Volončevskio žodžiais ir nuoširdumu? — Pulkininkas Božerianov." Į šią aiškią provokaciją kun. Mackevičius parašė lenkų kalba:

"Niekad nesidalinau (nie zwierzal) su jo ekscelencija vyskupu Wolonczewskiu savo ketinimais ir bendromis tendencijomis revoliuciniais giedojimais. Sukilimo metu nesusisiekdavau. Laikiau jį esant silpno charakterio.

Ar sakė kokią kalbą, negirdėjau apie ją. Gi ganytojišką laišką skaičiau, kur tarp kitko kalba apie Dievo palaimą ir malonę, pareikštą blaivybe ir kaipo atlyginimą dabartiniu laiku. Visas tas raštas parašytas pataikant į širdį, o dviprasmiškumu daugeliui padėjo skaityti taip, kaip rasdavo reikalingu. Liaudžiai padarė milžiniško įspūdžio ir daug padėjo netgi neigiamai nusiteikusiems pasireikšti.

Gi antras laiškas ir paskutinis, kokį esu skaitęs, buvo visiškai priešingo turinio. Čia sukilimą pripažįsta esant Dievo rykšte, kalbina prie atgailos ir šaukia, kad sukilime pasiliekantieji žmonės (lud) grįžtų namo ir atsiduotų valdžios malonei. Bet ir čia prasimuša didelis dviprasmiškumas šalia ištikimumo viešpataujančiai šeimai. Todėl šiuo raštu, o juo labiau savo kalbomis Kaune, Ukmergėje ir Šiauliuose labai papiktino daugelį, tiek daliniuose pasiliekančius, tiek ir gyventojus. Ir kaip pirmuoju raštu buvo pakilęs savo reputacija, taip pastaruoju visai nusmuko. Taigi manau, kad tatai pasitarnavo pagrindu daugelio paškvilių ir grasinimų rašymui, kas dažnai ir anksčiau būdavo. Gi kad būtų susisiekęs su Tautine Valdžia arba tos valdžios nariais, nemanau. Ypač, kad šalia svyruojančio ir silpno charakterio buvo labai baikštus.

Kaipo kunigą ir nenuilstantį vyskupą gerbėme, bet ne kaipo žmogų, turintį pastovų ir iš įsitikinimo vyrišką charakterį. Todėl niekad nesiskaitėm nei su žodžiais nei pažadais, nes jie keitėsi pagal aplinkybes.

Apie politinius jo ekscelencijos įsitikinimus kiekvienas sprendė ir kalbėjo, kaip kam atrodė; kai dėl manęs, nedaug jais pasiklioviau, o pastarieji laiškai įtikino, jog neklydau.

Mackiewicz." [710]

Taigi, maskoliams nepavyko vyskupą susieti su miatiežnikais.

Įdomių citatų dar parūpina Smirnovas, kuris cituoja kitą priešmirtinį Mackevičiaus laišką Božerianovui-Žeriebeovui:

"Jei norite, kad daugiau nebebūtų to kas įvyko, pirma išsiųskite bajoriją už Nemuno. Arba liaudį pakelkite teisių lygybėn su bajorija... Duokite Lietuvai įstatymą [organinį statutą ar konstituciją. — KRJ], duokite Vietininkystę, tegu kuris iš [didžiųjų] kunigaikščių apsigyvens Vilniuje, ir tuo pačiu laiku paklauskite — ar nori būti su Rusija ar su Lenkija? Prievartavimu nieko nenuveiksite. Visada kels nerimo, visada darys sukilimus (vsiegda budut trevožitj, vsiegda budut vosstavatj). Tai paskutiniai mano pageidavimai ir

[710] **Vosstanije 1863 goda** Materialy i dokumenty, dok. 27, p. 65.

siūlymai. Žinau, kad jūs pasijuoksite, bet jie kyla iš žmogaus, kuris už minutės turės mirti."[711]

Tuos žodžius Smirnovas aprūpina pastabomis, kad Mackevičiaus laiške "pasireiškė lenkų nacionalistinės ideologijos įtaka vertinant savo tėvynės praeitį. Smerkdamas lenkus dvarininkus už Lietuvos slėgimą, jis tuo pačiu metu Lietuvos ir Lenkijos feodalų sąjungą vadina savanorišku tautų apsijungimu. Kovodamas su tos sąjungos pasekmėmis, jis dar nespėjo dabarties revoliucinio užmojo šviesoje pervertinti praeitį, įvykius labiau nutolusius nuo kovos, kurioje jis dalyvavo". Nejaugi Smirnovas tikrai vaizduojasi tą kovą buvus "rusų"? Mackevičius niekur nepateisina bolševikų jam primetamų prasimanymų.

Kunigas Antanas Mackevičius mylėjo, kovojo ir mirė už Lietuvą, už laisvą tautą ir laisvą valstybinę bei socialinę ateitį.

LXXIII. 1864 METAI: KOVA TEBEINA

Naujųjų metų dieną, 1864 m. sausio 1, ties Josvainiais, Kėdainių apylinkėse, maskoliai apsupo sukilėlių būrį ir jį išvaikė. Sukilėlių pusėje žuvo 11 vyrų ir 1 pateko nelaisvėn, maskolių pusėje 1 nukautas, 1 sužeistas. Sausio 2 d. buvo du susirėmimai. Ties Ibėnais, Vendžiogalos apylinkėse, Kauno paviete, maskoliai išvaikė Liaskausko būrį ir 3 vyrus paėmė nelaisvėn. Liaskauskas pabėgo užsienin, likusieji, jų tarpe Vaclovas Ibianskis, kun. (bene Kajetonas, Truskavos vikaras) Petravičius, atsiminimus palikęs Juozas Jankauskas, Iliasevičius ir Selenis, pasitraukė žiemai į Dotnuvos miškus. Ties Tytuvėnais, Raseinių pav., maskoliai užklupo sukilėlius, 6 nukovė, 3 paėmė nelaisvėn, o Reineravos miškuose (Smilgių v., Panevėžio aps.) nučiupo Kobylinskio vadovaujamos Šiaulių pavieto rinktinės žandarus, Jurgį Pranaitį ar Pranckietį ir Kostą Songailą, ir vasario 20 (kovo 3) Šiauliuose juos pakorė.[712]

Taigi, ginkluotoji kova nebuvo pasibaigusi. Tai liudijo ir naujai pasklidę sukilėlių lapeliai lietuvių kalba:

1

"Wiresnisis Lenku Rando Augustawo Gubemijoi wisiems žmoniems tosios gubernijos. Kožnas bus pakartas, kas atwožis duot Maskoliams žinia kur yra Palokai, arba kur pakavoti jų karabinai ir kitoki abazo daiktaj.

Ignotas Czynskis ant nauju metu 1864."[713]

---

711 Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Bielorussii,** 323-324.

712 Mjr. A. Ružancovas, "Kautynės prieš 75 m.", **Trimitas,** Nr. 51-52, 1938 XII 22, pp. 1229-1230.

713 **Karo Archyvas,** 1925 m., I t., 230; **Vosstanije v Litvie...,** 325-6.

Ignoto Czyńskio atsišaukimas

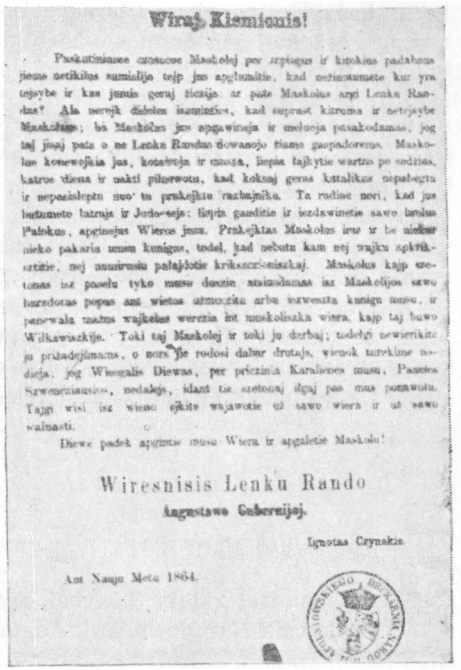

Wiraj Kiemionis!

Paskutiniuose czesuose Maskolej per szpiegus ir kitokius padabnus jiems netikelus sumislijo tejp jus apglumitie, kad nežinotumėte kur yra tejsybe ir kas jumis geraj žiczija; ar pats Maskolus argi Lenku Randas! Ala nerejk dideles iszminties, kad suprast kitruma ir netejsybe Maskolaus; ba Maskolus jus apgawineja ir meluoja pasakodamas, jog taj jisaj pats o ne Lenku Randas dowanojo žiame gaspadorems. Maskolus konewejkia jus, kotawoja ir musza, liepia lajkytie wartas po sodžius, katros diena ir pilnewotu, kad koksaj geras kitalikas nepabegtu ir nepasislepty nuo tu prekejku rachajnika. Ta radine nori, kad jus butumete lazraja ir Judaweja: tiejis gandžie ir iszdawinetie sawo brolius Palokus, apgimejus Wiewe jusu. Prekejktas Maskolus irgi ir be niekur nieko pakaria musu kunigus, todel, jad nebutu kam nej vajku apkrikszitie, nej musiruszu palajdotie krikszczioniszkaj. Maskolus kajp svetonas isz gawesu tyko musu duszie iszmuszinnas isz Maskolijos sawo barzdotas popas ant wietos atmoczita arba iszwestu kunigu musu, ir panewala vaikus werczia ist maskolinska wiera, kajp taj bawo Wilkawiszkije. Toki taj Maskolej ir toki ju derbaj; todelgi newierikite ju prizadejimams, o nors ir rodosi dabar drutajs, vienok turekime nodieja, jog Wieszalis Diewas, per prieczinia Karalevos musu, Panelos Szwenczianszios, nedalejs, idant tie szetonaj dgaj pas mus pasiwitu. Tajgi wisi isz wieno ejkite wajawotie už sawo wiera ir už sawo walnasti.

Diewe padek apginte musu Wiera ir apgalete Maskolu!

Wiresnisis Lenku Rando

Augustawo Gubernijoj.

Ignotas Czynskis.

Ant Naugo Meto 1864.

2

"Žinia apej Lenku vuajna su Maskolejs" (žr. nutrauka p. 449)—pirmas politinis ir karinis lietuvių kalba laikraštis, datuotas "1 diena Waserio 1864 m." Pirmasis jį paskelbęs prof. Augustinas Janulaitis rašo: "Bespausdinant gavau per p. Kairiūkštytę iš p. d-ro Levako, lenkų bibliotekos Rappersvilyje fotografijos nuotrauką nuo laikraščio 'Žinia ape Lenku wajna su Maskolejs' 1864 m. 1 lapas. — Jį išleido M. Akelaitis (Cziuoderiszkių Mikalojus)."[714]

3

WIRAJ KIEMIONIS! [715]

Paskutiniuose czesuose Maskolej per szpiegus ir kitokius padabnus jiems netikelus sumislijo tejp jus apglumitie, kad nežinotumėte kur yra tejsybe ir kas jumis geraj žiczija; ar pats Maskolus argi Lenku Randas! Ala nerejk dideles iszminties, kad suprast kitruma ir netejsybe Maskolaus; ba Maskolus jus apgawineja ir meluoja pasakodamas, jog taj jisaj pats o ne Lenku Randas dowanojo žiame gaspadorems. Maskolus konewejkia jus, kotawoja ir musza, liepia lajkytie wartas po sodžius, katros diena ir pilnewotu, kad koksaj

[714] **Karo Archyvas,** 1925 m., I t. 231.
[715] Žr. nuotrauką, kurią 1959 m. sausio m. gavau iš Aleksandro Žagos-Petkevičiaus, kuris rašė, kad originalas yra Paderewskio v. bibliotekoje, Rappersvily.

geras katalikas nepabėgtu ir nepasislėptu nuo tu prakejktu razbajniku. Ta rudine nori, kad jus butumete latrajs ir Judoszejs: liepia gauditie ir iszdawinetie sawo brolus Palokus, apginejus Wieros jusu. Prakejktas Maskolus ima ir be niekur nieko pakaria musu kunigus, todėl, kad nebutu kam nej wajku apkriksztitie, nej numirusiu palajdotie krikszczioniszkaj. Maskolus kajp szetonas iszpaselu tyko musu dusziu, atsiųsdamas isz Maskolijos sawo barzdotus popus ant wietos užmuczitu arba iszwesztu kunigu musu, ir panewala mažus wajkus werczia int muskoliszka wiera, kajp taj buwo Wilkawiszkije. Toki taj Maskolej ir toki ju darbaj; todelgi newierikitie ju prižadėjimams, o nors jie rodosi dabar drutajs, wienok turėkime nodieja, jog Wisogalis Diewas, per priczinia Karalienes musu, Paneles Szwencziausios, nedalejs, idant tie szetonaj ilgaj pas mus ponawotu. Tajgi wisi isz wieno ejkite wajawotie už sawo wiera ir už sawo walnasti.

Diewe padek apgintie musu Wiera ir apgaletie Maskolu!

Wiresnisis Lenku Rando
Augustawo Gubernijoj,
Ignoa Czynskis

Ant Nauju Metu 1864

Antspaudas: vidury 3 herbai, aplinkui —
Drukarnia Narodowa woj. Augustowskiego.[716]

4

Mieli Brolej, kurie sermėgas dewite, kajmuose giwenate ir sawo rankomis dirwa arete, Jumis szita gromata paraszyta,— paklausykite!

Paskutiniuose czesuose Maskolej per szpiegus ir kitokius padabnus jiems netikelus sumislijo tejp jus apglumitie ir apjeszkotie, kad nežinotumėte kur yra tejsybe ir kur jumis geraj žiczija: ar pats Maskolus argi Lenku Randas? Ale nereik dideles iszminties, kad suprast kitruma ir netejsybe Maskolauš; ba Maskolus jus apgawineja ir apjeszkoja ir meluoja, pasakidamas, jog tai jisaj pats o ne Lenku Randas dowanojo žiamia žmonėms; o Maskolus gwoltu plesze mokestij už dowanota žiamia, ir kas nemokėtu, ta wadina metežniku ir waro Sibirion. Maskolus prakejktas konewejkia jus kotawoja ir musza, liepia lajkytie wartas po kiemus ir uliczes, katros diena ir nakti pilniawotu, kad koksaj geras katalikas niepabegtu ir niepasisleptu nuog tu prakejktu razbajniku. Ta rudine Moskiauwska nori, kad jus butumete latrajs ir judoszejs ir zdrajcomis sawo giminiu, liepia gauditie ir iszdawinetie sawo brolius Palokus, Žemaiczius ir Lietuwnikus, apginejus Wieros jusu, jusų kunigus Tewus Dwasiszkus. Brudas Maskolus ir nuo Szwento Tewo prakejktas, ima ir be niekur nieko pakaria suszaudo musu kunigus, o kitus apkaustytus geleži-

[716] Tekstas taipgi paskelbtas **Karo Archyve,** 1925 m. I t., 219. L. Mulevičiaus straipsnio "Baudžiavos žlugimas" iliustracijai, įdėta kito egzemplioriaus nuotrauka su prierašu ranka — **Mokslas ir Gyvenimas,** Nr. 3(4) 1961 kovas, p. 7.

niajs pancziajs waro Siberion, todėl, kad nebutu kam nej waiku apkriksztitie, nej numirusiu palajdotie kirkszczioniszkaj. Diewe mielas, nebuwo tejp nog pradžios swieto! Mindžios kojom kazokaj Szencziausius Sakramentus, najkina wieru iki paskutiniam. Maskolus, kajp szetonas iszpaselu tijko musu dusziu atsiųsdamas isz Maskolijos sawo barzdotus popus ant wietos užmuczitu arba iszwesztu kunigu musu, ir panewala mažus wajkelius werczia ing maskoliszka wiera. Minskoj, Mogilewskoj Gardino Gubernijose, ir pas mus jau pradeda gwoltu daryti, ba nepazwalija kitajp kalbetie, kajp Maskoliszkaj, daro iszwadas wisur ir ten sodyna sawo popus ir popadziukus, idant wajkelus musu wieros Katalikiszkos perwerstj gwoltu ing sawo Maskoliszka wiera. Toki taj pagonaj Maskolej ir toki ju darbaj pagoniszki. Jezusas Ponas nieko gwoltu newerte ing wieru, kajp dabar daro Maskolej. — Deltogi žmonis wisi, kurie tikite ing Diewa ir turyte norynts laszeli mejles artymo, newierykite, maskolu prižadėjimams: anie szendie wiska žada padarytie, o ant ritojaus kare, szaudo rabawoja, degina uliczes ir waro spakajnus giwentojus su mažajs wajkialejs apkaustitus Siberion. — Iki szem czesu iszkore ir suszaude Ponu, kunigu siektu ir žmonių prastu du szymtu penkesdeszimts su virszum. — Tejpogi Siberion iszware septinesdeszimts tukstancziu, terpu tu daug labaj prastu žmonių su mažajs wajkelejs, kuriu bewejk puse iszmire kielionej per dideli szalti. — Muczije ciesorius szituos wajkelus, kajpo Herodas, raszineja Miestose, Miestieliosie ir kaimuose žmones; bijos kad lenkaj nebutu, ala dorma caro storawone, bus Lenkaj ir gana.

Nietrotikim nodiejos norynt dabar Maskolej iszrodo drutajs ir mocnais. Tikiekim wisu širdžių, jog wisagalis Diewas, per priczinia Karalienes musu, Panieies szwenczausios nedalejs, idant tie szetonaj Maskolej ilgaj pas mus ponewotu Eikime tiktaj wisi iszwieno wajawoti už wisus ir už sawo walnasti, o Diewas pablagaslowis per priczinia Marijos Panos musu procej. Diewe padek apgintie musu wiera ir apgaletie Maskolių.

Wilniuj 10 diena menesio Luto 1864.
Antspaudo viduryje: m. Wilno, aplinkui: Rząd Narod'owy
Drukarnia Wydzialu Ltwy.[717]

1864 balandžio mėn. per kratą Prūsuose pas buv. Tauragės pasienio sargybinį Mozę Mazniaką rasta keliasdešimt lietuviškų (bene "Mieli Brolej...") atsišaukimų, — kurių vienas egz. rastas ir Raseinių paviete. Pas Mazniaką rastas dar šis atsišaukimas:

"Prisakimas Lenku Rando Wiresniojo Augustawo Gubernijoje.

Danesze man pawietawi Lenku Wiresnieji, kad Maskolej gwoltu apgawineja ir kitokejs spasabajs priwersdami gaspadorius moketie czyžia, kuria Lenku Randas suwisaj pakasawojo sawo dekretu, 22 diena menesio Sausio 1863 metuose iszduota, — werczia tejpogi ponus ir wisus dwarus, kad nuo žmonių imtu czyžia. Ir paskutiniuose czesuose Maskolej dažnaj liepe žmoniems isz panewalos moketie czyžia, kajp taj buvo Anczoje, Gutkawe, Swiacke ir kurkitur da; taj gi, kolajk isz musu žiames neiszwijus Maskola, kurie nieko

[717] **Karo Archyvas,** 1925 m., I t., 219-220. Kaip matome, tai papildytoji Czynskio atsišaukimo laida, taikoma aukštaičiams, išleista jau po Kosto Kalinausko suėmimo.

gero žmoniems niekados nepadare, asz Wiresnis Lenku Rando prisakau vaisiems ponams ir dwarams, katruos Maskolej priwers su egzekucija imtie nuo gaspadoriu czyžias, kad int 24 adinas atgalos tiems gaspadoriams sugrąžytu czyžinius pinigus.

Katras ponas bijodamassi Maskolaus neiszpilde szito prisakimo, tasaj, kajpo nepaklusnus padėjaiams Lenku Rando, kurisaj amžinai dowanojo žiamia gaspadoriams, — bus nuo Krakusu korotas, po wisa swieta kajpo lajdokas apszauktas ir toksaj tegul jau nesitiki nejokios apwejzdos nuo Lenku.

Raszyta ant So Motiejaus Apaszialo, 1864 m. [vasario 24],

Ignotas Czynskis

(Czia buwo pieczetis Wiriausybes Lenku Rando)"

Vosstanije v Litvie i Bielorussii. . 3 2 1 pažymi, kad dokumentas turi Augustavo vaivadijos spaustuvės antspaudą. Mazniakas buvo nuteistas 10 metų katorgon.

5

GROMATA LENKU RANDO LEJSTA INT MUSU ŽMONIS

Jau bewejk metaj baigėsi, kajp musu Lenku smiełnas wajskas kajawoja su maskolum, tuom lupiku musu žiames. Mes sawasis Lenku Randas szaukdami wisus gerus žmonis gintie sawo žiamia nuo neprietelaus, ko pirmiausiej paliepėme, kad wisiems doriems kemioniams ir praszczokeliams butu tejsybe atligita, kad ta szwenta žemiale, kuria artojėlis prakajtu sawo aprasojas, butu žmonėms łocnai ant amžių atiduota ir kad wisi o wisi ligus terp sawies butu.

Ir stojosi pagal musu paliepima, ba wisi ponaj isz geros walios paklausė žodžio musu. Daleidome iłgaj łauktie, jog wisi žmonis žinotu, kad taj tikra tiesa yra, ka liepiame, neapgaudinedami žmonių tuszcziomis kalbomis kajpo maskolus daug jau metu musu žiamia bekonewejkdamas, o kosmarkiausius wirus int sawo wajska beimdamas, ne jokiam gero nedarydams, wisus wiloja ir lupa.

Jajgu pagal musu paliepima kiekwienam yra tejsybe atligita ir jaigu wisi wienokej tikrajs su mumis Lenku žiames esame asame, ar taj sermėga, ar gelumbia dewedami, tajgi rejkalingas yra dajktas, idant kožnas žinotu, kajp tame sawo stone turi apsielgtie.

O idant wisiems musu žmoniems isztisa tejsybia apej ta dalika iszpasakot, rejkia nuo pacziu pradžių kałba užwiestie.

Ta szwenta žemialia, kuria mes prakajtuodami apgiwename, Ponas Diewas dowana dowanojo mumis terp kitu giminiu. Ir pagirtas buvo musu giwenimas per ilgus amžius. Niekam kriwidos nepadareme, swetimo gero nejemem, o sawo gerybe wartojame, kajp Diewas prisakė. Todėl su Lenku karaliste wienojosi geri susiedaj, Lietuwininkaj su Žemajczeis ir su Gudajs. Ir tejp susiwienojan stojomesi lig sunarej wieno kūno. Tejpogi ir židelej kurkitur persekiajami atėjo pas mus, o mes juos gražej prijemem, o idant jie mu-

su žiamia numilejo, todėl ligej su kitajs jos su mumis ir sawiszkej wadinasi. Ala Ponas Diewas dawe mumis susiedus, piktus žmonis, swetimo gero jieszkojanczius, o ypaczej Maskolus ir Wokieczius, tajgi ilgus amžius sugajszome bewajkydami tuos neprietelus łupikus nuo musu sodybų.

Ant wajnos ejo tiktaj ir mokiti wirai, szlekta wadinami, o praszeziokelej are lauka, neiszpažindami kas taj yra wajna, ir nejokios *žaunierskos* tada nebudawo. Szlektos liedami krauja už ta Lenku žiamia, norėjo, kad jiems geriaus nekajp kitiems btutu; taj ir žiamia po savimi paėmė, o apej praszcziokelius nesirūpino. Paskuj szlektos daugiaus da iszdiko ir suwisaj jau nebuwo paredko.

Tada pikti musu susiedaj, aniejai lupikai Maskolus su Wokiecziu, kaipo alkani wilkaj jieszkodami lajmikio užsipuoli ant musu, o gwołtu ir wisokejs apgawimajs apėmė musu žiamia. Wisas swietas tuojaus suprato, jog bajsus nusidėjimas ir didele kriwida stojosi Lenku giminėj, kada musu neprietelej neswietiszkai nulobo musu turtajs.

Ir atsirado tuo metu labaj geras žmogus iszmintingas ir teisus Tadeuszas Kasciuszka.

Tasaj matidamas jog taj negerai yra, kad tiktaj wieni szlektos gina sawo žiamia ir už ja krauja lieja, tajp pastanawijo, kad ir kiemionis artojaj, metian žagria imtu dalgi, ir gindami ta Lenku žiamia nuo neprietelaus, stotųsi wałnajs jos sūnumis ir ligejs su szlektomis.

Wienok nuo to czeso pasidabojo Ponuj Diewuj ilgai mus datirtie ir wisokejs rupesczejs užlejstie; sztajgi baigėsi jau 70 metu, ligej tiek, kiek Diewas židus Babilono newalej lajkytie dalejdo.

O tejpjaugi ir mumis nuo Diewo atėjo wałanda susimilejimo. Nes gi Maskolus, int kurio newalia mus Ponas Diewas paskyrė, suwisaj jau paskendo piktybesia ir nors labaj pasiputia durnojo wisa swieta sawo kojomis bemindžians, betgi nusigando ir be proto liko. Lenku wajskuj prieszaj jin stojus, o bjaurybių kelejs bewajkszcziodamas, gerus žmonis bežudidamas, musu žiamia bepustaczidamas, pats sau amžina prapulti gamina.

Žinoma wisiems, jog wajkams nesutinkant bepigu swetimam užejtie ant kito tewiszkes. Tajgi ir Maskolus terp musiszkiu brolu barnius darė, kiemionis ant szlektu kurstidams. Norėdamas kas žmogų užmusztie, pirmiaus int galwa jam siekia, tejpos ir Maskolus, kolabjausej užsipuolė ant iszmintingu žmonių ir bagocziu, katruos isznajkinians, kitus kajpo kajmenia be piemenio po waldžia sawo patrauksians. Isz pradžių taritum praszcziokelams geraj dare ir daugeli jiems prižadėjo, bijodamasis ju, ba žinote žinojo, kad wisi iszwieno ejtu, taj tie kirmeles Maskolej iszniktu isz musu žiames.

Wienok, nors dauguma Maskolus prižadėjo, bet nej wienam nieko gero nepadare, ir kitajp būt negali, ba jis dėlto pas mus atsikraustė, kad isz musu procios giwentu ir musu krauja łaktu. Kadagi jau netejsybe to neprietelaus perdaug išsiskete, o musu kantrybe negalėjo tesetie, tada kilo wiraj paszaukti nuo Diewo, kurie dėl wisu ligej gero jieszkojo.

Ir dėl to radosi sawasis Randas, kuris tam slauniam Warszawo mieste, pasislepians nuo neprietelu, procewoja ant wisu gero. O kajpo anie jaunikajczej Babilonijos piaczaus ugnialeje giwais liko per mejlia Diewo, tejpo ir sawasis Lenku Randas tarpu piktu ir lutu Maskolu būdamas ir apej gera ir baj-

mia wisu žmonių sawo besirupindams, swejkas ir nedalitetas yra, nesgi Wieszpatis Diewas uždengia ji slaptos dangczu ir saugoji sawo milaszirdyste.

Kajp tiktaj tasaj Randas pradėjo sawo darba dyrbtie, ant kurio ji Ponas Diewas pawadina, tajp tuojaus, atsimindamas anaji wira, Tadeusza Kasciuszka, padėjo ir pastanawijo, idant wisiems Lenku žiames giwentojams butu tejsybe atligita, idant kožnas praszcziokelis ligej kaipo szlekta butu uwožotas ir kad sawo locnasties ant amžių spakajnej užiwotu.

Žinoma, jog wisokia gerybe pati isz sawias neatsiras, tiktaj rejkia ant jos procewotie, o iszsididyrbia kokia gerybia, turi ja dabotie ir gintie, kad wagys nepawogtu. Tajgi mat, žmonis, apturejan łocnasti ir tejsybia nuo Lenku Rando, pawidni ta sawo gerybia gintie, jaj nenori inpultie in didelia newala maskolu, łupiku musu.

Kajpo kožnam tejsus yra dajktas tewiszkos procios ir turto ant sweimu pajieszkotie, tejpo tejsu ir rejkalinga yra ta musu wisu dalia, ta Lenku žiamia, nuo bediewiu łupiku užgrobta, jiems atimtie.

Nesgi nuo wisu szczesties, pareina kiekwieno žmogaus łajme ir pakajus. Kolj pas mus ponawojo negerumas, ala gobszumas, łupimas, ir wagista Maskolaus, kuri jau wisiems daedo, tolej negalėjo ir negali būti ne jokio gero, ir nesitikekite nieko nuo Maskolaus ir nuo jo ciesoriaus, kuris tuos razbajnikus ir lupikus atsiuncza, kad mus koneweiktu ir žudintu.

Juk žinoma, kas swetima gaspadoryste užgrebia, tasaj nesirūpina apej wajkus gaspadoriaus. Tejp ir nuo neprietelaus, o lupiko žiames musu nesitikekite nejokio gero, ligej, kajp negalite tiketiesi, kad wilkas awis gelbetu. O tas neprietelus szimta kartu už wilka arszesnis ir už lapia kitresnis. Szendien tiktai apej tai rupinasi, kad mes ko doriausiu ir išmintingiausiu žmonių netektume; todėl tukstanczius ju int sawo pustymas gabiana, arba giwasti ir turtą atima, teip sau dumodamos, jog kitus, katrie dar liks, kajp galwijus pavers po sawo valdžia, be periszkados apdes sunkiomis mokestimis, užlejs pulką sawo wagiu plesziku ir ims int sawo prakejkta wajska. O už wiska arsziausia yra persekiojimas musus wieros szwentos, kuria užsispire daugiausej najkintie, ba žino, kai Diewas myli tasaj nedasileis tokiu maskoliszku bjaurybių ir neklausis Maskolaus.

Tuos wisus dalikus int galwa sujemians Lenku Randas, kaipo tikras namu gaspadorius, pagal rodos iszmintingu ir doru wyru, toki twirta padėjimą padare, kad ta musu žiamia o wisu žmonių gerybia isz paskutinos gintie ir tolajk wajawojus nepalautie, kolajk nej wieno Maskolaus neliks pas mus ir tada tiktaj bus geraj wisiems ir wisu wirs pakajus.

Jog ta Lenku Krakusija yra tikras ir tejsingas dajktas, pripažino wisos mandros ir szwiesos gentys, iłgajs žodžejs iszguldinedamos Maskoluj ir noredamos, kad jisai bent siki susiprastų. O Maskolus, kajpo gałważudys nieko negirdi pejli kitam in krutinta insmejgians, neklauso tu tejsingu žodžiu ir nesusipranta, tajgi dėl to, kad užsispyrė ir piktadejautie nenustoja — tasaj Maskolus apmande su wisoms genczioms, ir stojosi kajpo bjaurybe žmonių ant paweikslo paties Diewo sutwertu.

O mus Lenkus geri žmonis po wisa swieta giria, o nors Maskolus kajpo įgalėdamas mełuote me- uoja ant musu ir wisus sawo sebrus prieszaj mus kelia, betgi jis nieko nepelno.

Ir Tewas Szwentas isztare: “Lenkaj, jus geri esate žmonis, jums pridera apgaletie neprietelu”. Paskuj tas pats Szwentas Tewas užsakė melstiesi už Lenkus ir jubileuszus užszauke, o antgalo raszo pas Prancuzu ciesorių, jog Jo valia yra, kad tejsybe butu atliginta ir panagraditos wisokios kriwidos. O Prancūzu ciesorius nuo Diewo paszauktas, wisam swietuj pasakė, kad mums Lenkams priguli toji dalia, kuriaja musu gimine per amžius walde, ir jajgu gera walia nebus tejsybe žmoniems padaryta, taj kanecznaj turi bot wajna!

Mesgi Lenku Randas tikete tikedami in Diewo teisybia ir miłaszirdystia, pastanawijome iki paskutiniam kraujo łaszuj ginti savo žiamia ir to pastanawijimo neatmajnisime. Isz wisu pusiu renkasi žmonis gintie giwybia sawo artimo ir nesza dowanos dėl tos musu miełos žemiales, katra trokszta kožnam padarytie tejsybia ir nuo katros tiktaj tikekimesi wisokio gero ir pelno dėl sawias.

Tajgi mes Lenku Randas, wardan wisos musu genties, dekowojame wisiems mieszczionims ir kiemioniems, kurie nesigajledami sawo turto, swejkatos ir giwasties, padeda gintie musu žiamia nuo neprietelaus.

O kajpo tewams skauda szirdi korojant pasilejdusius wajkus, tejpogi ir Lenku Randuj labaj nedoru, kad rejkia korotie zdrajcas, žudintojus sawuju, szpiegus ir služauninkus Maskolaus. O kajp tame dalike apsiejtie iszpuola, kožnas supras pasimislijans, koks taj negražus ir koros wertas yra darbas, kad sunus namu padetu razbajnikams užmusztie tewa arba motina ir ju turtą atimtie.

Tokiu piktadeju tegul mieszczionis ir kiemionis tarp sawias nekianczia ir nejokios su jais neturi draugystes, ala juos paduot int Lenku suda.

O musztiesi su neprietelu ir łupiku musu Lenku Randas wisus giwentojus szaukia, ba taj wisu rejkalas. Służba wisokia yra, pagal to, kajp rejkia. Nors neprietelus musu tejp didelis ir pujkus buwo, betgi mes jam nepasidawem; sztaj jau bewejk wisus metus su juomi wajawojame ir tegul nesitiki mus apgalėsiąs. O mes tuom tarpu su pagelba Pono Diewo pasidrutinsime ir tikimosi nuo milaszirdystes Diewo ir nuo drąsumo Lenku wyru, jog ji apgalėsime.

Tajgi wienus isz jusu brolej, kosweikiausius ir stipriausius, laukia Lenku Randas int abazus musztiesi su neprietelum, kitiems, silpnesniems ir senesniems liepia wisokius Krakusu rejkalus aprupintie, o Lenku Vairesniųjų kłausytie ir Lenku wajska gražej priimtie ir wisokia jam pagelba duotie; o wisiems seniems ir jauniems prisakoma, kad kajp iszmanydami ant kožnos wietos žudintu Maskolus, kolej nesusipras ir nepradės klausytie tejsybes. O tada sunkus jau virstu czesaj, kad patis apsileistume ir Maskoluj sawo sprandą sulenktume junga uždetie.

Sawasis Lenku Randas wiernaj prižada priesz Poną Diewa ir žmonis, kolejk busians, neperstos kolabjausej rupintiesi apej praszcziokus ir žiamia ant amžių jiem dowanodamas ir wisus ligejs wienus kitiems statydamas.

O dabar newožokime, brolej, jog daug wajskawu muszkietu neturime, ba už musu kruwinus pinigus nusipirko, kuriuos mumis iszplesze; geda gi didele butu mumis neatimtie sawo dajkto. Ejkime tiktaj wisi isz wieno ant neprietelaus, kas kuom galėdamas, wisi drauge ir linksmaj, o atimsime jam tas armatas ir karabinus, kurejs mislija mus iszgazdinsias. Ir ne tejp labaj bus

mumis sunku tas darbas, mat dabar žiema Maskolus nepawilks paskuj sawia tu armotu, o ir isz karabino nelabaj patajkis su atgrubusejs pirsztajs.

Skubekitesi-gi wajkelej int ta darba, smielnaj wardan Diewo pradedami, o Tewas Aukszcziausias per priežasti Paneles Szwencziausios, Karalienes musu, iszluosuos mus isz ranku to kirmeles Maskolaus.

Raszyta Warszawe ant nauju metu 1864. Szita Gromata isz lenkiszko perwestie ir iszdrukawotie liepe wisiems Lenku Rando Augustawo gubernijoj.

Czia buwo didele piaczetis Lenku Rando.
A n t s p a u d o viduryje: lenkų, lietuvių, gudų herbas.
Aplinkui: Woj. Augustowskiego Drukarnia Narodovra.[718]

Šis raštas pastebimai parafrazuoja Kalinausko "Mužikų Tiesos" mintis, nors patsai raštas skiriamas Lenkijos daliai, neseniai pavestai Muravjovo valdžion. Panašiai skamba ir sekančios citatos, Smirnovo priskiriamos Kalinausko "Laiškams ir po kartuvių", kai kur jo parafrazuojamiems:

"Jau bus 70 metų kaip lenkų valdžia, pralenkdama daugelį kaimyninių tautų, pradėjo nagrinėti klausimą apie mužikų laisvę, apie mužikų lygybę ir brolybę su šlėkta, o generolas Kosciuška, kuris, kaip pasakojama, buvo gimęs prie Slanimo ir apie kurį mūsų žmonės dainuoja, kad jis buvo labai geras ir maskolius smarkiai lupo, pasisakė už mūsų laisvę, bet maskolius sukliudė ir įvedė savo tvarką. Pasižiūrėkime ką-gi jis susyk pradėjo daryti, tas mužikų geradaris, kaip jis dabar patsai save vadina. Visų pirma, kad nesivystytų žmonių susipratimas, tasai 'geradaris' panaikino visus renkamų žmonių susirinkimus, visas mūsų mokyklas, dvasiniai mus apiplėšė ir įvedė savišką tvarką, kiekvienam galingajam leisdamas novyti vargšą kaip beišmanydamas. Ponus visai atleido nuo darbo ir nuo rūpesčių, suteikė jiems teisę įvesti maskvinę baudžiavą, o ji ne tris ir ne šešias dienas nuo kiemo, o šešias dienas nuo darbininko sielos. Mužikui ne tik kad nedavė jokios teisės, bet atėmė iš jo ir tas teises, kurias jis anksčiau turėdavo po lenkiška valdžia; daugelį laisvų žmonių ir karališkųjų liepė į baudžiavinius įrašyti, nugynęs į lažus. Kiekvienam buvo galima mužiką skriausti, o maskviniai valdininkai ne tiktai teisybės negynė, bet dargi į kareivius atiduodavo žmones, kurių teismas netrėmė į Sibirą. .. Maskviniai valdininkai mums dabar iš visų pusių be poilsio aiškina apie savo brolybę su mumis. Kaipgi tuo nesistebėti. Tiek metų išgyvenome maskvinės vyriausybės valdžioje, bet tik dabar apie tai nugirdome ... carai pas mus į brolius įsirašė tik savo viešpatavimui išsaugoti... Viena jums pasakysiu tikrą teisybę: ir po lenkiška valdžia mums nelabai-jau gerai buvo, bet kai maskolius pradėjo mus valdyti, jis mužiko gyvenimą padarė tikru pragaru, čia dar reikia pasakyti, kad jis verčia mus apleisti tėvynę, eiti į saldotus ir muštis ne už dieviškus įsakymus, ne už teisybę ir teisingumą, o už priespaudą, už skriaudą, dažnai prieš mūsų brolius ir tėvus. O dar reikia pasakyti, kad maskolius, tasai mužikų geradaris, ponus atleidęs nuo visokių prievolių ir mokesčių, visa tai suvertė ant mužikų giminės, prievolėmis apdėjęs ir mužikų žemes, ir mužikų pirkias, ir mužiko sielą, ir mužiko vaikus, ir mužiko galvijus, gyvuo-

[718] **Karo Archyvas,** 1925 m., t. II, 220-222. Sekančios citatos yra imamos iš Smirnovo **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Bielorussii,** 112-113, 289-290.

sius ir mirusius. ... Tikrai, žmoneliai, yra už ką dėkoti! O maskviniai valdininkai — tai dar viena geradarystė. Skaičiau aš knygose, kad pasaulyje esama kažkokių skėrių, kurie pasirodę viską nuplikins, viską sunaikins. Mes, broliai, turime dar ryklesnius skėrius, carinius valdininkus su jų teisingumu ir teisybe. Šie miklūs ir gabūs žmonės taip moka apnuoginti žmogų, kad iš jų rankų išeisi kuo motina pagimdė. Na ir gyvenk po tokia valdžia, be teismo ir be teisybės.— Ir štai susyk po karo su prancūzais prie Sevastopolio pasklido tarp mūs gandas, kad turi duoti mužikams laisvę. Ilgai mes laukėme, galop prieš tris metus išėjo caro ukazas. Tiesa, daug ten prirašyta, bet mums naudos mažai. Tik pristeigė kanceliarijų, tarpininkų, seniūnų, raštininkų, vis už mūsų mužikiškus skatikus, o į lažus kaip gainiojo, taip ir tebevaro. Tai supratę, mes pradėjome priešintis, na tai čia maskolius su savo valdininkais ir pradėjo mus versti nusilenkti cariškai 'malonei', o kazokų nagaika turi sutvirtinti tą brolišką mūsų mazgą, tik nežinau su kuo mes, mužikai, broliai: su ponais, ar su maskoliais. Tegu už mane pasakys tie, kas tai prasimanė, mūsų geradariai."

"Lenkiška valdžia dabar mums amžiams atiduoda mūsų žemę už mūsų darbą, maskolius rašo ir nustatinėja kaž kokius ten činšus, kuriems niekad nebus jokio galo, kaip kad daroma su iždiniais valstiečiais. Lenkiška valdžia mums duoda teisingąją laisvę, o maskolius ne tik ištisais kaimais, bet valsčiais tremia žmones, atėmęs jiem bet kokią laisvę, į Sibiro dykras. Lenkiška valdžia visoms broliškoms tautoms duoda savivaldą, o maskolius ne tiktai to nedaro, bet dargi ten, kur gyvena lenkai, lietuviai, bielorusai, įveda maskvines mokyklas, kur niekad žodelio nenugirsi lenkiškai, lietuviškai, bielorusiškai, kaip kad žmonės norėtų; ir iš kito pasaulio galo į šias mokyklas atsiunčia tokius mokytojus, kurie temoka vogti, žmones plėšti ir už pinigus tarnauti pagoniškam reikalui. Sunku visa tai nupasakoti, visa ką mes savo krauju įrašėme, taip kad ašaros varva, skaitant apie visą neteisiškumą. Štai kodėl sakome: lenkiškas reikalas — tai mūsų reikalas. Tai laisvės reikalas! ...

"Ilgai lenkai laukė pagalbos iš svetur, svetimos tautos daug šūkavo, bet nieko dėl mūs ligi šiol nenuveikė. ... žinant, kaip mūsų reikalas stovi svetur, nesiliaujame tikėję, kad tiesa ir šventas teisingumas nepražus, ir jeigu dabartinėje būklėje tos pagalbos neatsiras, tai liaudies jėgos posūkis nutrauks ir tą mazgą. Mums gi reikia tvirtai su nepalaužiamu tikėjimu stoti už savo, o mūsų valdžia privalo mokėti ginti liaudies labą. Gi mūsų jėgos didelės, Dievas žino kaip ilgai su jomis galime kovoti, bet tam reikia, iš vienos pusės, jas taupyti, o iš kitos — nuolat didinti."

Ginkluotoji kova tebėjo. 1864 I 3/15 Dono kazokų 42jo pulko jesaulo Grekovo vora užpuolė "Pelėdos" būrį ties Liepagirio dvaru, Svedasų vals. Lietuviai kietai gynėsi ir bemaž visi žuvo, liko tik 3 sužeistieji, jų tarpe patsai vadas "Pelėda" (Sowa), t.y. latgalietis Povilas Červinskis, Petrapilio univ. studentas, seniau suimtas ir iš Daugpilio tvirtovės pabėgęs. Dabar šis reiklus vadas "pragydo" apie Zarasų organizaciją. Muravjovas tuojau pasiuntė Daugpilin įsakymą suimti kun. Skorupskį, kun. Aleksandravičių ir kitus. 1864 III 7/19 Červinskis buvo Užpaliuose pakartas — du sykiu: pirmą kartą virvė nutrūko. ..

Augustavo vaivadijoj Seinų paviete reiškėsi Vlado Kulviečio ir Tomo Songino būriai. Kaunijoj slapstėsi Liaskauskio ("Ignacy Zgorszczyzna") ir

Kušleikos rinktinių likučiai, Severino Grosso (“Aleksandraičio”), "Piekarskio”, Kognovickio, Krasausko, Puslovskio būreliai, daugiausiai raiteliai. Vis buvo laukiama sugrįžtant “Jablonauskio” (Dluskio). Tiesa, Dluskis stengėsi. Koziellas-Poklewskis užpirko 8 tūkst. šautuvų, surinko ligi 1,000 vyrų, pasienyje sukūrė bazę, išsiuntė kelias nedideles grupes į Gardiniją “pasklisti tarp valstiečių ir paruošti žmones” visuotiniam sukilimui, o gen. “Krukas” (Heydenreich) dar 1864 m. vasarą mėgino įsiveržti “Žemaitijon”, bet visos pastangos smuko. Dar liepos mėn. sukilėlių saujelės slapstėsi Sūduvoje, “kažkoks sukilėlių būrys buvo pastebėtas Žiežmarių apylinkėse,” Kognovickio ir Puslovskio 42 vyrų būrys išsilaikė ligi rudens. *1864 m. spalių 12 d.* kazokų šimtinė su puskuopiu pėstininkų Panevėžio pavieto miškuose apsupo Kognovickio ir Puslovskio sukilėlius. 5 sukilėliai žuvo, vadai su 25 kovotojais paimti nelaisvėn. *“Daugiau ginkluotų susirėmimų* tarp sukilėlių ir maskolų *neįvyko.”*[719] Bičkauskas-Gentvila tas kautynes atkelia į “rugsėjo mėn. vidurį” ir pažymi, kad “Kauno gubernijoj valstiečių sukilimas galutinai buvo likviduotas 1864 m. pavasarį, nors kelios negausios valstiečių grupės veikė ligi 1865 m. pavasario.”[720] Tačiau Bičkauskui iš viso rūpėjo ne ginkluoti susirėmimai su “vyriausybine kariuomene”, bet sukilėlių apsirūpinimas maistu ir išdavikų baudimas: dvarų užpuolimai jam vaizdavosi kaip “stichinės, visiškai pakrikusios valstiečių kovos” pobūdžio judėjimas. Naujasis Vilniaus karinės apygardos ginkluotųjų pajėgų vado (Muravjovo) padėjėjas, buvęs karinis Varšuvos gubernatorius gen. adj. Nikolaj Andriejevič Kryžanovskij (1818-1888) vasario pradžioje tyrinėjo padėtį Kauno gb ir pranešė, kad vienur-kitur tebeveikė ginkluotos “gaujos”, kurių nariai kartais sugaunami, “tačiau valstiečiai ir negalvoja jų išduoti, ... vietose kur anksčiau veikė nusikaltėlis A. Mackevičius, gyventojų nuotaika nepatikimiausia ir ligi šiol nepavyko įvesti tvirtos tvarkos.” Tačiau dažnėjo sukilėlių pasidavimai.

Anot Bičkausko, rusų būkštavimus dar padidino “1863 m. pabaigoje žandarmerijos (III skyriaus) gautos žinios, kad iš Monrealio (Kanada) ruošiamasi pasiųsti į Lietuvą laivą su 750-800 savanorių, ginklais ir net su lauko artilerija.” Muravjovas liepė sustiprinti Liepojos-Palangos krantų sargybą ir iškirsti giriose proskynas į tokias vietas, “kuriose gaujos galėtų patogiai pasislėpti". Specialiu 1864 II 29 įsakymu Panevėžio, Šiaulių ir Ukmergės kariuomenės vadui gen. Pachomovui Muravjovas liepė sugriežtinti priemones gyventojams išlaikyti paklusniais “teisėtai valdžiai”, iš sukilimo grįžusius ir vėl maište dalyvaujančius liepė karo lauko teisme teisti “pagal I kategoriją (t.y. sušaudyti)”. Bičkauskas sumini kelis kitus mums jau žinomus potvarkius sukilėliams paneigti mitybą, bausti nepranešusius vyriausybei apie maištininkų pasirodymą ir jų slapstymosi vietas, apdėti pinigine ir natūrine kontribucija, nepatikimus suimti ir tremti, ypač seniau pasidavusius maištininkus “kaip elementą, kuris gali būti panaudotas gaujoms formuoti”. Devynios kariuomenės rinktinės “valė” Panevėžio pavieto kaimus — anot Bičkausko-Gentvilos, uolus teroro vykdytojas buvo dvarininkas grafas Toulouse de Lautrec, “kuris mokėjo lietuvių kalbą”, su žandarų būriu “apėjo nuošalias vietas, iššvalgė, kas

719 Mjr. A. Ružancovas, “Kautynės prieš 75 m.”, **Trimitas,** Nr. 51-52, 1938 XII 22, p. 1230. “Pelėdos” parodymai — **Vosstanije v Litvie...,** 257-260.

720 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 286-287.

kur darosi, kas kur kalbama, ir suėmė visus įtartinus asmenis". Iš Žaliosios girios buvo iškraustyti visi vienkieminiai, t.y. šlėktos, artimi kaimai apdėti kontribucijomis, atimami produktai ir gyvuliai, kaimuose palikti raiti patruliai. Ukmergės paviete buvo sudaryti 25 stribų — atsiprašau, "skrajojamieji būriai", kurie Pachomovo žodžiais "išilgai ir skersai" perėjo šiaurines pavieto apylinkes ir pagal namų knygas tikrino gyventojus."[721]

Kažkodėl Bičkauskas miškų revizijų ir "proskynų" įsakymą atkelia į 1864 m., nors pradžia buvo padaryta nuolat papildoma pagrindine 1863 m. gegužės mėn. instrukcija. 1863 VII ir rugsėjo 11, 12 ir 30 aplinkraščiai favorizavo valstiečius, rugsėjo 7-9 įsakymai liepė surašyti gyventojus, rugsėjo 12 — iškeldinti girininkų šeimas ir nusikaltusius tremti, rugsėjo 13 liepta girininkų pastatus miškuose padaryt negyvenamus ir iškirst plačius kelius, darbą pravedant tų miškų savininkų, t.y. dvarininkų kaštu. Spalio 3 įsakymas liepė valstiečiams budriai stebėti ar esama ginklų palivarkuose, akalicose, už kiekvieną surastą ir atiduotą ginklą mokėti valstiečiams nuo 50 kapeikų ligi 3 rublių ir trigubai bausti už neatiduotus ginklus ir tokius asmenis "laikyti maišto dalyviais ir atiduoti karo teisman". 1863 XII 10 įsakymas liepė: "Turint dėmesy, kad, kaip eina gandas, maištininkų gaujų vadai, kurių vieni slapstosi krašte, o kiti pabėgo užsienin, šaltam laikui užėjus savo gaujas paleido ir kai kurias jų žiemos laikui apgyvendino krašte maišto pritarėjų butuose, ypač dvarininkų palivarkuose, šlėktų akalicose ir kai kuriuose iždinių valstiečių kaimuose (ypač Kauno gb), o atėjus atitinkamam laikui turi atnaujinti maištą — gubernijų viršininkams pavedu" tikrinti gyventojų knygas, pravesti reviziją, susekti pikta galvojančius, maištininkus ir slaptai iš gaujų grįžusius ir juos, bei jiems padėjusius, tremti į Rusijos vidaus gubernijas. "Ypatingai reikia dėmesį kreipt į Romos katalikų vienuolynus ir bendrai kunigų butus, taipgi ir dvarininkų namus ir palivarkus". Gruodžio 3 įsakymas liepė administraciniai tremiamų dvarininkų trėmimo kaštus iš jų išrinkti, "kadangi sąmyšį sukėlė dvarininkai ir šlėktos." Lapkričio 9 įsakyta: "Viešai paskelbti ir be atodairos prižiūrėti, kad niekas iš dvarininkų, šlėktų, valdininkų, kunigų, pirklių, miestiečiu, vienkieminiнkų ir kt., išskiriant valstiečius, nevyktų iš savo gyvenamos vietos be bilieto, kurį išduoda karinis pavieto viršininkas ar jo padėjėjas ar pavieto ispravnikas ar pristavas... Kiton gubernijon vykti bilietą tegali duoti gubernijos viršininkas." 1864 I 1 įsakymas skelbė, kad "Kadangi šiuo metu maištas jau visiškai užgeso, maištininkų gaujos sunaikintos ... laikau galimu atšaukti nutarimą dėl karinės kontribucijos". 1864 metais vyko senų potvarkių įgyvendinimas, medžioklės, koncentruojamasi į kovą su koplyčiomis, kryžiais, knygomis, už stačiatikybės skleidimą.[722]

Rytprūsių oberprezidentas 1864 I 11 irgi išleido potvarkį, "pagal kurį Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos sukilimo dalyviai turėjo būti ne tik suimami, bet ir išduodami" rusams. Klaipėdoje ir Tilžėje prūsų ir rusų žandarai bendradarbiavo, kliudė lietuvių pastangoms ten spausdintis atsišaukimus ir gauti karinių medžiagų, bet Muravjovas visvien 1864 m. pradžioje pavedė žandarų kpt. Vittichui patikrinti bene sudaromos maištininkų gaujos Prūsų pusėje. Anot Bičkausko, kpt. Vittichas pranešė, kad "užsilaikiusius prie sienos insurgentus" persekioja policija ir pasienyje dislokuota kariuomenė, suimtieji

[721] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 281-283.
[722] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., I t., pagal Cylovo rinkinį.

siunčiami Saksonijon. Žandaras nusiskundė, kad nuo Prūsų valdžios besislapstantieji maištininkai randa "prieglaudą pas naivius vokiečius" ir kad, "nepaisant griežtų vyriausybės potvarkių ... Prūsijos liaudis vyriausybei reikiamai nepadeda."

Belaukiant sukilimo atsinaujinimo, prigabenta daugiau kariuomenės, kurią vėl pradėta naudoti žemės reformai įgyvendint. Bičkauskas mato "įnirtingos klasinės valstiečių kovos" žymių, kadangi 1864 m. pradžioje 350 Grūšlaukio dvaro šeimų ir 15 Darbėnų dvaro šeimų, kurias grafas Tiškevičius paskelbė "laisvaisiais žmonėmis", atsisakė išsikraustyti iš grafo valdų ar sudaryt nuomos sutartis, nevykdė prievolių, nemokėjo mokesčių, reikalavo juos pripažinti laikinais prievolininkais ir skirti žemės. Ir Darbėnų dvaro 1200 laikinųjų prievolininkų reikalavo jiems grąžinti atimtas inventorines žemes, sumažint prievoles, nebemokėjo činšų. Bendroje abiejų dvarų sueigoje valstiečiai vadovu išsirinko "laisvą valstietį" Antaną Daukšą, skelbė, kad jų valdoma žemė "yra jų nuosavybė". Valdžiai nepanaudojant jėgos, 1864 II 15/27 mėginta įvesti nuostatinį raštą, bet 244 darbėniečiai pareiškė taikos tarpininkui, kad jie "turį naują įsaką, ... kuriame esą pasakyta ne tik nepriimti, bet ir neklausyti nuostatinių raštų skaitymo ir svarstymo, o tuos, kurie juos vers tai daryti, laikyti kurstytojais maištauti ir surištus pristatyti kur reikia." Valstietis Butkus visų vardu pasakė, kad jie turi "savo įsaką" ir "valdininkų jiems nereikia," o valstietis Zabernis "priėjo prie pristavo, įžeidinėjo jį grubiausiais žodžiais, nepripažindamas jo valdžios." Butkus ir Zabernis buvo suimti, bet kaimiečių tučtuojau išlaisvinti. Atvykęs gen. Plaksino kariuomenės dalinys liepė Grušlaukio dvaro valstiečius surašyt į gyventojų knygą, ragino "sumokėti nors mažiausią činšo dalį" ir išduoti kurstytojus, ypač Antaną Daukšą. Kaimiečiai atsisakė, "30 puolė ant kelių ir, sunėrę rankas, prisiekinėjo, kad neleis sudaryti knygos ir nemokės činšo, nes žemė jiems turi priklausyti už jų protėvių darbus." Plaksino įsakymu, 8 valstiečiai buvo atiduoti karo lauko teisman, 10 įkalinti ištrėmimui į Tomsko gb valstybines žemes. Darbėnuose 6 atiduoti karo teisman, 8 šeimos ištremtos. Gegužės mėn. buvo suimtas 35-metis Antanas Daukša. "Karo lauko teismas ir patį A. Daukšą, ir jo darbininką šlėktą Klimaševskį nuteisė mirties bausme, 14 Grūšlaukio ir Darbėnų dvarų valstiečių buvo nuteisti įvairų laiką kalėti, o 10 valstiečių su šeimomis ištremti į Tomsko gb. Mirties bausmė A. Daukšai ir jo darbininkui Klimaševskiui vėliau buvo pakeista kalėjimu su ištrėmimu." Taigi, kaip ir Stalino enkavedistų 1945 -1953 m., valstiečiai už savo žemės gynimą buvo tremiami į "valstybines" plėšinines žemes. Bičkauskas-Gentvila nurodo, kad kariuomenė numalšino grynai valstiečių bruzdėjimus 3-se Telšių pavieto dvaruose "ir daugelio kitų Kauno gb dvarų", tačiau tie bruzdėjimai buvo grynai vietinio pobūdžio. Per visą sukilimo laiką valstiečiai nemokėjo činšo ir mokesčių. Kauno gb, "palyginus su kitomis imperijos gubernijomis, buvo didžiausios nepriemokos. 1864 m. lapkr. 1 d. činšo nepriemokos sudarė 939 225 rb iš 2 321927 rb bendrosios činšo sumos, kuri priklausė iš valstiečių už laikotarpį nuo 1863 m. gegužės 1 d. iki 1865 m. sausio 1 d."[723] Bruzdėjimų dalyviai gynė savo teises ir dvarų nepuldinėjo, bet per visą žiemą ligi 1864 m. rudens reiškėsi ir sukilėlių būreliai, kurie maistu apsirūpindavo puldami dvarus.

[723] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 284-287.

LXXIV. KOSTO KALINAUSKO SUĖMIMAS

Vincas Kostas Kalinauskas jau 1862 m. gale ar 1863 m. pradžioje nesireiškė savo tikrąją pavarde — jis buvo Makarevičius, Čarneckis, Chamovičius, galop mokytojas Witorzeniec, žandarų skelbiamuose paieškojimuose žymimas tai blondinu, tai rusvaplaukiu, tai briunetu, ir ligi pat jo suėmimo nebuvo nustatytas tų įvairių ir nevienodos išvaizdos asmenų tapatumas. O jis gyveno — čia pat šalia Muravjovo rūmų.

1863 m. kovo 11 d., Kalinausko žodžiais, "Varšuvos iniciatyva Vilniuje susidariusi Lietuvą valdanti Vadyba prisiėmė vadovybę sukilimo reikalu, garsiai apie tai paskelbdama". Žinoma, kad pradžioje jis buvo paskirtas Vilniaus miesto viršininko padėjėju, gi kai Stan. Soltanas nepriėmė paskyrimo Gardino vaivada, Hofmeisteris gyveno pertoli nuo įvykių, o Zablockis nerodė veiklumo, balandžio pradžioje Geištaras pasiuntė Kalinauską Gardino vaivadijon komisaru. Patsai Kalinauskas rašė: "Vadybos kuriamoje organizacijoje man teko Gardino gb karinio komisaro pareigos. Jokių instrukcijų negavau. Tik buvo pasakyta, kad mano pareigos bus karinius veiksmus stebėti politiniu atžvilgiu ir kad aš būsiu ryšininkas visiems santykiams tarp karinio vado ir N. Diuliorano, kaip įgaliotinis. Diuliorano įsakymu, iš jo gautu pasu Čarneckio pavarde, išvykau ir aš į Baltstogę rinkti ir Diulioranui pristatinėti žinias apie Gardino vaivadijos gaujų stovį. Ta buvo prieš Velykas. Kelis mėnesius važinėjau nuo vienos gaujos į kitą ir visas asmeniškai gautas žinias pranešinėjau Diulioranui ... dažniausiai paštu, simpatiškais rašalais rašytais raportais. Šiam darbui bendrininkų Baltstogėje neturėjau." "Pirma manęs Gardino gubernijon pasiųstasis Onupras Duchińskis, čia Vilniun prisistatęs su pulkininko mandatu, jam duotu, kaip iš parašo mačiau, Wysockio, pradėjo sukilimą Gardino gubernijoje. Duchińskio potvarkiu, visi pavietai turėjo sukilti tuo pačiu laiku, bet kadangi jis davė labai trumpą terminą, tai sukilimą pradėti suskubta tik trijuose pavietuose: Sokolkos, Baltstogės ir Bielsko... Duchińskio nesėkmė kautynėse prie Sokolkos, nors ne tiek triuškinanti kaip rusiškuose oficialiuose pranešimuose paskelbta, blogai nuteikė apylinkės gyventojus, tačiau dar nesulaikė pritarimo sukilimui. Po to sekę veik nuolatiniai mūsų dalinių pralaimėjimai, gyvavimas be charakterio politinės propagandos atžvilgiu, visiškas karinių priemonių ir gabių žmonių trūkumas, silpninant liaudyje sukeltą pritarimą sukilimui, padėjo veik galutiniam gaujų sunaikinimui Gardino gubernijoje mano karinio ten komisaravimo metu. Jų skaičius, dėl ginklų stokos, buvo labai nežymus ... iš viso nedaugiau 1700 žmonių. Šių dalinių sudėtyje didesne dalimi buvo iždiniai valstiečiai, smulkūs šlėktos ir miestiečiai, kur gaujos ir rasdavo pačios stipriausios paramos. Iš karinių vadų aš nuolat gaudavau skundų apie dvarininkus ir valstiečius, ir savo ruožtu (skundus) pristatydavau pagal pareigas Diulioranui. Kiek gardiniškiai dvarininkai dalyvavo tautinėje organizacijoje, man gerai nežinoma, bet jų veiklos rezultatų ryšium su kariniais daliniais veik visiškai nebuvo. Gaujos buvo priverstos daugiausiai savo priemonėmis įsigyti visa kas reikalinga... Birželio pradžioje aš vėl buvau Vilniun iššauktas Diuliorano, kuriame po atvykimo aš pamačiau pagrindinį sukilimo vietiniame krašte judintoją, Lietuvos komisaro titulu. Neduodamas man jokios nominacijos, jis mane priėmė kaip ir savo sekretoriu-

mi. ... Mano atvykimas Vilniun įvyko laiko visuotinio pakrikimo Lietuvoje kaip tautinės organizacijos, taip ir ginkluoto sukilimo reikalais. Duomenų, pagal kuriuos galėčiau spręsti apie sukilimo krašte tikrovę, kaip patsai būtinumas iš manęs reikalavo, aš ne tiktai negaudavau iš Diuliorano, bet prie viso mano noro negalėjau susigaudyti kokių nors žinių šiame sąryšyje. Vyriausybės statomi sunkumai susisiekimo atžvilgiu, silpna Vilniaus Vadybos valdžia, negalinti sau sužadinti krašto pritarimo, ir aiškus daugelio galvojimas apie sukilimo reikalą ne per susižavėjimo prizmę, bet tik kaip nusilenkimą būtinumui, savo gyvybės aukojimą benaudžiam tikslui, — buvo priežastys to, kad sukilimas įgijo vietinį pobūdį ir tautiniai vaivadiniai pareigūnai Vilniun su įvairios rūšies pranešimais kreipdavos tik būtinumo ir galimais atvejais. Vietinio krašto sąlygų visiškai nepažįstąs Diulioranas negalėjo iš tokių pranešimų darytis jokių išvadų, juo labiau jas perduoti man, gi aš, vadovaudamasis mano paties gautais duomenimis, tegalėjau išvesti rezultatą, jog Lietuvoje sukilimo jau nėra, o jei kas yra, tai tik priešmirtinis drebulys."[724]

Taigi savo parodymuose Kalinauskas kalbėjo tik apie svetur atsiradusius asmenis, nutylėdamas apie savo kolegas Vadyboje. Pagal Smirnovą, kariniu vadu Gardinijoje buvo Valeras Wróblewskis, o pagal Geištarą — plk. Anupras Duchińskis, norėjęs Kaunijoje kovoti, kuris tik rugpiūčio 15 atsistatydino, gi Wróblewskis tebuvo vieno dalinio vadu. Smirnovas Kalinauską tituluoja "revoliuciniu komisaru", nuolat sekamu "šlėktiško gaivalo. Dar skiriant jį tan postan, Geištaras įsakė Kalinauskui dvarininkus laikyti gaivinamąja sukilimo siela. Gi Kalinauskas, pribuvęs vieton, pradėjo veikti visiškai priešinga kryptimi."[725] Pagal Geištarą, "Kalinauskas padavė man ranką ir sąžiningai derinosi su instrukcija. ... ir patsai Kalinauskas po kelių kovos mėnesių įsitikino, kaip jo pirmykštės pažiūros buvo klaidingos."[720] Tik "asmenų pasirinkime" Kalinauskas buvęs "nelaimingas".

1863 m. birželio pradžioje Kalinauskas buvo Geištaro kooptuotas Vadybos nariu ir apsigyveno Vilniuje. Anot Geištaro, "Pašauktas Vadybon, Kalinauskas drauge su Malakausku užtikrino didesnę energiją." Jau skaitėme apie Kalinausko separatizmą ir apie jo atsisakymą bet kokias pareigas priimti, jei Geištaras pasitrauktų, ir apie Kosto kilnią širdį, Geištaro žodžiais "tikrąją bajorystę". Tačiau bielorusišku "buržuaziniu nacionalizmu" atsižymįs Smirnovas dirbtinai parafrazuoja 1863 m. liepos mėn. "autonomijos kovą" su Varšuva, ir vienbalsį Lietuvos Vadybos prieštaravimą paikiems Varšuvos potvarkiams — Smirnovas vadina "atkaklia kova su Geištoro grupe", nors patsai Geištaras sakosi vienui vienas atsisakęs pasilikti Vadyboje, jei bus nutraukta su Varšuva. Iš Malakausko šūktelėjimo kelių asmenų Vadybos posėdyje, Smirnovas štai ką priskaldo: "Kalinovskio nutarimas buvo paremtas triuškinančios didžiumos krašto revoliucinių veikėjų. Galop jau laikas, sakė revoliucinė jaunuomenė, nusimesti šį priklausomumą, kuris mus žlugdo. Negalima tokiai neišmanėlei galvai, kaip varšuvinė vyriausybė, patikėti krašto likimą, sakė

[724] Smirnov, **Vosstanije 1863 goda v Litvie i Bielorassii,** 172, 220, 245, 256-7, 275, šaltiniu nurodydamas Lietuvos archyvų f. 1248. Patys parodymai—**Vosstanije v Litvie..**68-79.

[725] Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** 63.

[72fi] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 50-51 (mūsų p. 479-480).

kiti."[727] Smirnovas nupina pasaką apie "lenkų dvarininkijos Lietuvoje" atsimetimą nuo sukilimo ir, 1863 m. liepos mėn., perėjimą "baudžiavinės carinės vyriausybės pusėn", ir tą pasaką kartoja rusų kompartijos tarnai Lietuvoje. "Kaip tik šitą niekšų šeimynėlę, susitelkusią apie Muravjovą-koriką, turėjo galvoje Kalinovskis, kai jis rašė, jog carizmas propaguoja klaidingą teoriją apie valstiečių brolystę su dvarininku ir žandaru, kuri sutvirtinama kazokų nagaikos." Smirnovas nušneka, tarsi Lietuvos dvarininkai "garbino carizmo kolonizatorišką politiką, savo išdavystę teisindami pliauškalais apie tautinių skirtumų nešimą." Tas viskas Smirnovo teigiama be jokios dokumentacijos,[729] ir vadintina jo paties terminu — "boltovnia." Tučtuojau po to Smirnovas šoka į kovą su "reakcinės katalikų dvasininkijos pastangomis."

Kostas Vincas Kalinauskas

Lietuvos Vadybos priešakyje Kalinauskas atsistojo paskutinę 1863 m. liepos mėn. dieną — 31, arba naujuoju stiliumi rugpiūčio 12, po Geištaro suėmimo. Geištaras rašo, kad liepos 30 (rugpiūčio 11) Malakauskas jam pareiškė "privaląs naktį apleisti Vilnių, kadangi, jei nepabėgsiąs, būtų suimtas" dėl nepasisekusio atentato prieš Domeiką. Jis Bienkowskj į viešbutį pristatė prieš rugp. 17 (žr. mūsų 414). Prieš bėgdamas, Malakauskas atsistatydino ir jo vieton Geištaras kooptavo Igną Zdanavičių. Dokumentuotuose veikaluose Smirnovas pažymi, kad Malachovskis, kaipo nerusas, buvo iš Vilniaus iškeltas, kad, pagal žandarų susirašinėjimo duomenis, jis "iš Vilniaus išvažiavo 1863 m. rugpiūčio 1 d." (13) ir "jau būdamas Petrapily, V. Malachovskis buvo įspėtas apie įvyksiantį suėmimą ir pabėgo užsienin."[729] Tačiau tas pats Smirnovas nesivaržo Socekgizo leidinyje pinti pasaką: "Kalinovskis ir jo draugai, vėl atsistoję sukilimo Lietuvoje ir Bielorusijoje vadovybės priešakyje, ėmėsi priemonių atstatyti Geištoro grupės sugriautus ryšius su 'Ziemlia i Volia'. Veiksmų vienybei su rusais revoliucionieriais nustatyt, Petrapilin buvo pasiųstas Kalinovskio kovos draugas Vladislav Malachovskij. Jisai vedė pokalbius su 'Ziemlia i Volia' Centrinio komiteto atstovais ir prašė sustiprinti pagalbą sukilėliams. Bet areštų susilpninta, savo geresniųjų vadų netekusi pati organizacija buvo reikalinga pagalbos. Malachovskis pranešė apie tai į Vilnių ir prašė Kalinovskio 'revoliucijos labui' padėti 'Ziemlia i Voliai' naujai atsteigti spaustuvę, kas ir buvo padaryta,"[730] — ir pasiųsti rusams 500 rb "paskolą". Jau laikotarpiui po 1863 m. rugpiūčio 1/13 Smirnovas priskiria štai ką: "Ne-

[727] Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** 69-70. Žr. mūsų p. 395-6.

[728] **Ibid.,** 70-71.

[729] Smirnov, **Revoliuc. sviazi,** išnašai 20—21, pp. 422-3; Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie,** 377, išnašas 63.

[730] Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** 75.

skaitlingi nuo areštų išlikę rusų revoliucinės organizacijos nariai vedė pilną pavojaus ir heroizmo darbą, teikiant sukilėliams pagalbą. Jie siuntė jiems ginklus ir šaudmenis, pristatinėjo karinius žemėlapius, pranešinėjo baudžiamųjų ekspedicijų maršrutus."[731] Iš dokumentacijos veikale "Vosstanije 1863 g." žinome, kad, anaiptol, ginklus ir žemėlapius parūpino "lenkai'-lietuviai karininkai ir studentai, o jei apie rusų kariuomenės "maršrutus" kas pranešinėjo kovų zonoje, tai tik ne rusų Petrapilyje nuopelnas.

Bielorusiško buržuazinio nacionalizmo pagautas, Smirnovas teigia: "Bielorusijos ir Lietuvos revoliucinių demokratų pastangos, kiek tai leido ano laiko istorinės sąlygos, nenuėjo veltui. Visoje eilėje rajonų — Gardinijoj, Vitebščinos šiaurėje, Žemaitijoje jiems pavyko kovai suteikti tikrai liaudinio sukilimo pobūdį. Nepaneigiamą to įrodymą sudaro Vitebščinos sukilėlių pranešimas, pasiųstas Kalinovskiui 1863 m. gruodžio mėn. Jame pranešama apie sukilėlių populiarumą ir apie palaikomos organizacijos tobulumą kaimo vietovėse. 'Sukilėlių daliniai naudojasi vaišinga užuovėja žiemos būstinėse pas valstiečius."[733] Tik iš kito veikalo paaiški, kad valstiečių talka reiškėsi ne "Vitebščinos šiaurėje", bet Kaunijos Zarasų (NovoAleksandrovsko) paviete, Červinsko-"Pelėdos" veiksmų bare. Taigi Smirnovo teiginiai nesudaro "nepaneigiamo įrodymo," ir neteikia garbės Sovietų moksliniam personalui.

Smirnovas nurodo, kad Kalinauskui ir jo draugams nepavyko įveikti valstiečių "politinį nesąmoningumą, jų maištais tampančių pasireiškimų stichingumą. ... Sukilėlių stovykloje nesirado klasės-hegemonės, kuri savo organizuotumo, glaudumo, sąmoningumo jėga galėtų įveikti valstiečių neorganizuotumą ir maištininkus-mužikus paversti sąmoningais revoliuciniais kovotojais. Štai kodėl 1863 m. sukilime pilna kontrastų. Vienoje vietoje valstiečiai išvien su lenkiška inteligentija ir dvarininkais (kaip taisyklė, bežemiais) ["dvarininkai"-bežemiai? — KRJ] drąsiai kovoja prieš carinę kariuomenę, o kitoje, ir tokie atvejai nereti, išvien su carine kariuomene gaudo 'maištininkus', naiviai galvodami, kad tuo būdu jie padeda tėvui-carui dovanoti liaudžiai tikrą laisvę."[733] Čia yra būtina pažymėti, kad lietuviuose katalikuose niekad nebuvo "tėvo-caro" pojaučio.

1863 m. lapkričio gale Kaune buvo suimtas "Kalinausko kreatūra" dr. Dzičkovskis, kuris rusams pareiškė, jog poeto Syrokomlios našlės bute Vilniuje Kalinauskas priima pasiuntinius iš Kaunijos dalinių vadų. Žandarai suorganizavo spąstus. Kaž kas suskubo Kalinauską įspėti, bet "javočnoje kvartiroje" buvo suimtas Vadybos sekretorius Titas Daliauskas. 1863 m. galop iš tremties į Vilniaus kalėjimą grąžintas Geištaras rašo: "Kiekvienoms šventėms Muravjovas paprastai darydavo (mirties) sprendimus; šį kartą man tai buvo skaudžiausias nuosprendis, Titui Daliauskui, kurį sušaudė paskutinę 1863 m. dieną [1863 XII 30, t.y. 1864 I 11. — KRJ]. Grįžęs iš Maskvos, kur jis veikliai padėjo Jeronimui Kenevičiui, Titas visą laiką buvo prie manęs, turėjau jame uolų ir išmintingą padėjėją. Prie karščiausio patriotingumo, jis turėjo sveiką dalykų nuovoką ir ne tiktai priklausė man artimai šeimai, bet tikrai

731 **Ibid.,** 75-76.

732 **Ibid.,** 78-79. Palygintina su Smirnovo **Vosstanije 1863 g. v Litvie,** 311: kalbama apie "Sovos" būrį.

733 Smirnov, **Kastusj Kalinovskij**. 81.

tai buvo vienas mano tikrųjų numylėtinių; po mano arešto ir ištrėmimo jis nuolat buvo prie Kalinausko. Kai buvo suimtas niekingas (Juozas) Kušelevskis, tasai pasisisiūlė Kauno komisijai savo patarnavimus Vilniaus organizacijai atskleisti, ir komisija laikinai ji paleido. Tad jis nuvyko pas komisarą [dr. Julijoną] Mickevičių [sušaudytas Kaune 1864 XI 5/17, už tai, kad "ėjo aukštesnes pareigas Kauno revoliucinėje organizacijoje kaip Kauno komisaras, veikliai tvarkė sukilimą Kauno gubernijoje ir, palaikydamas betarpius santykius su tįvį revoliucine Vadyba Lietuvoje, ėmėsi energingų priemonių tikslu skleisti revoliucinį sąmokslą ir propagandą" — *Vilenskij Viestnik* nr. 129 1864 XI 10] ir kitus, su popieriais atvyko Vilniun į Kondratavičienės butą. Nustatytą valandą ten turėjo atvykti Titas su atsakymu.

Titas Dalewski (Daliauskas)

Kaune tuojau buvo pastebėtas išdavimas ir pasiųsta įspėjimas. (Pasiuntinys) p. D. atvyksta laiku, deja Titą įspėti apsiima žinomoji demonstrante p-lė T. Toji laiko reikalingu pirma nueiti atsisveikinti su Sibiran tremiamais... Paskui ieško Tito jo bute, veltui. Tasai, nieko nežinodamas, ateina pas Kondratavičienę ir tuojau apsupamas namas, jį suima, suranda popierius, kurie tarp kitko nekompromitavo kitų asmenų, o patsai Titas turėjo (Vytauto) Parfianovičiaus pasą ir nuo seniau Vilnių je slapstėsi. Kondratavičienė, silpna moteris, sako kas jis yra, o galų gale, mano nuomone, Vilniuje nebūtų galėjęs ilgai nuslėpti kas jis esąs, kadangi visa Daliauskų šeima buvo gerai žinoma. Prisipažįstu, aš pats galbūt būčiau komisijos sugautas, nes neišsiginčiau jį pažįstąs. Titą į mirtį pasiuntė išlaikymas būtinos paslapties apie Kalinausko asmenį, kuris jiems (rusams) rūpėjo, — ir Muravjovo neapykanta Daliauskų šeimai. Titas taipgi elgėsi tauriausiai. Kitaip negalėjo būti, tai buvo graži ir didvyriška siela. Maždaug už dešimties dienų po jo mirties buvo suimtas Kalinauskas. Jei tas būtų įvykę kiek anksčiau, Titas būtų gyvenęs... Taip šie metai užsibaigė Tito egzekucija."[734]

Smirnovas pažymi, kad archyve Vilniuje išliko, regimai niekad nepristatytasą Tito Daliausko 1863 XII 22 rašytas laiškas Elenai Jomantaitei: "Dėl daktaro Dziczkowskio išdavikiškumo, pas Syrokomlienę buvo pasiųstas šnipas. Kai aš įėjau, paskui mane įsiveržė policija ir suėmė visus užtiktus jos bute. Pas mane bute rado smarkiai mane kompromituojančius popierius. Pirmos dvi kalinimo dienos dar buvo pakenčiamos, trečią dieną iš manęs atėmė viską, palikę vienais baltiniais. Mane nuvedė komisijon vadinamai akistatai su Syrokomliene. Atsakydamas į jos prašymus ir maldavimus, turėjau pasirašyt jos parodymus, galutinai mane nuteisiančius. Be to aš pareiškiau komisijai,

[734] **Pamiętniki J. Gieysztora,** II, 122-123.

kad jei man nepalengvins padėties, tai susidaužysiu sau galvą į sienos kampą. Turbūt mano veidas buvo baisus, akys degė nuo alkio ir šalčio, veidas purve, rankos smėlėtos ir pelėsiuotos. Komisijos narys išsigandęs atšoko. Aš sugrįžau į savo požemį su mintimi apie savižudybę, jau buvau pasiruošęs tai atlikti, kai man atsiuntė apsiaustą ir kelias sukaltas lentas. Tai buvo palaima! Dabar aš naudojuosi teisėmis, suteiktomis visiems kalinamiems, kadangi esu karo lauko teisme. Pirmadienį karo lauko teismas persiųs savo nuotartį mano byloje Muravjovui — antradienį ar sekančiomis dienomis aš būsiu miręs.

"Mano gyvenime aš nepatyriau laimės. Dalinausi su mano šeima jos didžiąją nedalia ir visomis moralinėmis kančiomis. Mylėjau savo tėvynę ir dabar man miela atiduoti už ją gyvybę. Palieku mano šeimą mano tautos globai, kadangi iš mūsų brolių niekas nebeliks gyvas."[735]

Geištaras rašo Trijų Karalių vigilijoj matęs egzekucijai išvedamą kareivį Čekanauską: "Kiekvienai šventei buvo aukos...". 1864 I 16/28 Geištaras buvo vežamas citadelėn, kai kieme praeidamas pro jį karinis raštininkas jam pakuždėjo: "Tamsta Kalinausko nepažįsti." Jis rašo: "Šiuo metu įvyko jiems labai svarbus Kosto Kalinausko suėmimas. Tasai didvyriško drąsumo žmogus žinodamas, jog jo budriai ieško, pats vienas viską dirbo ir dargi stebėdavo kiekvieną egzekuciją, stovėdamas prie kalėjimo vartų kai išvesdavo pasmerktuosius. Taigi neklydau, kai kartą sprendžiau jį matęs. Po Tito Daliausko suėmimo ir suradimo pas jį paso Parfianavičiaus pavarde, netrukus po to tasai buvo Minske suimtas.

"(Vytautas Parfianavičius) buvo jaunas vyras iš Petrapilio universiteto, priklausęs organizacijai ir Kalinausko buvo siunčiamas į Minską ir Mohilevą. Gal iš visų įkalintųjų ir suniekšėjusių tai buvo menkiausia asmenybė. Tai jis pasisakė pasiruošęs atskleisti Kalinausko gyvenvietę ir tai atliko. Tarp kitko, jį patalpino drauge su (Ildefonsu) Milevičium. Tasai buvo Gardine prie Kalinausko, ir Kalinauskas labai jį vertino. Paskui partraukė jį Vilniun ir jau prie manęs jis buvo labai veiklus; po mano suėmimo, tapo dešiniąją Kalinausko ranka. Suimtas Gardine, čia pasodintas, ligi tol gerai atsilaikė, Parfianavičių pažinojo, žinojo jį esant organizacijoje. Taigi dabar tą Parfianavičių padėjo jo (Milevičiaus) kameron, tasai pastarajam sakėsi būsiąs paleistas, nes buvęs suimtas tik dėl savo paso atidavimo Titui Daliauskui; jis prašo įsakymo ką toliau daryti, ką pasakyti ir kam. Nieko stebėtino jei Milevičius, nuo seniau jį pažinojęs, nurodo jam įvairius asmenis, kaip Juozą Kalinauską, daktarą (Bronių) Mackevičių, (grafą Lucijoną) Morykonį ir kitus. Rytdieną po Parfianavičiaus išvedimo, komisija šaukia Milevičių ir sako jam viską, ką jisai atskleidė Parfianavičiui, ir pastarasis jam į akis pakartoja. Vieton išsiginti, Milevičius prisipažįsta, ir atsiranda desėtkai naujų aukų. — Taigi, K. Kalinauskas jau buvo suimtas."[736]

Smirnovas kiek skirtingai vaizduoja. "Gali būti, jog Kalinovskis būtų pasilikęs laisvas, jei nebūtų pažeidęs savo taisyklės — niekam neatidengti savo slėptuvės, reikalus atlikinėti pasimatymo punktuose, juos galimai dažniau keičiant. Tiktai kartą jisai sulaužė šią taisyklę — atsivedė pas save netikėtai į Mohilevą išvažiuojantį savo pažįstamą iš universiteto laikų studentą Parfia-

[735] Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie,** 381, išnašas 169, su archyvine metrikacija.
[736] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** 131-132.

noviCių ir davė jam kaž kokį pavedimą. Minske Parfianovičius buvo sulaikytas. Ir nusikalstamų duomenų prieš jį nebuvo — įtarimą sukėlė pavardė: neseniai prieš tai pas suimtąjį Dalevskį buvo rastas pasas su tokia pačia pavarde. Studentą sulaikė. Parfianovičius pasirodė esąs niekšas ir bailys ir išdavė viską, ką žinojo. Vilniun nuskriejo šifruotoji telegrama, pranešanti, jog sukilimo vadovas Kostas Kalinovskis Vilniuje slapstosi Vitoženco pavarde. Jisai nuduoda esąs gimnazijos mokytojas ir gyvena gimnazijos rūmuose, mokytojo Žebrovskio bute. Nurodytasis pastatas užėmė kvartalą — tai buvo senojo universiteto korpas. Jį apsupo kariuomenės žiedas. Prasidėjo visuotinoji krata ir dokumentų tikrinimas. Kai pabeldė į duris, Kalinovskis išėjo su žvake rankoje į aikštelę, ir į klausimą, "Kas toksai", ramiai atsakė: "Gimnazijos mokytojas Ignas Vitoženiec". Jis tuojau buvo suimtas.

"Tatai įvyko 1864 m. sausio 29 [vasario 10]. Tą dieną Muravjovo sekretorius savo dienoraštyje įrašė: 'Šiandien paimtas revoliucinės organizacijos galva Kalinovskij...' Tardymo-teismo byla 'Apie Gardino gb ir pavieto bajorą Vikentijų Kalinovskį' atskleidė viską, kas su juo įvyko po arešto. Pristatytas į tardymo komisiją, Kalinovskis tebeteigė esąs mokytojas Vitoženiecas ir neturįs jokio ryšio su revoliucija, betgi akistatoje atpažintas, prisipažino esąs sukilimo vadovas."[737]

Raštininko įspėtas "nežinoti Kalinausko", Geištaras citadelėje pirmą kartą pamatė kitos tardymo komisijos pirmininką gen.-leit. Siergiejų Gavrilovičių Viesielickį: "tai buvo gana pagyvenęs žmogus, be rankos, audringas, aistringas ir, sakoma, gana nemandagus. Vėliau patyriau, jog Sobolevskio komisija vienbalsiai įsitikino, jog aš visai nedalyvavau organizacijoje, tačiau esu nepataisomas žmogus, ligi tam tikro laipsnio kenksmingų pažiūrų, vienok priešiškas sukilimui, o parodymai prieš mane lengvai paneigiami ir mano žodžiais ir bendrais kitų kaltinamųjų parodymais; jog mano vardu kiti — Kalinauskas, Malakauskas — prisidengdavo, tatgi komisija pasiūlė mane ištremti atgal į Ufą. Betgi Muravjovas esą juos išbarė, liepė mane kalint nuolat vienišą ir, ko niekad neatsitinka, liepė, kad Viesielickis pravestų naują tardymą. — Taigi K. Kalinauskas jau buvo suimtas."[738]

LXXV. "TIK TADA GYVENSI LAIMINGAI, KAI MASKOLIAUS NEBEBUS ANT TAVO SPRANDO"

Gen. Viesielickis mandagiai pasisveikino, po laisvo pasikalbėjimo pradėjo klausinėti ir užbaigė klausimu: "Taigi, ar tamsta kaip nors dalyvavai?" Geištaras atsakė neigiamai. "Išsigyniau pažinties su Kalinausku, buvau tikras, jog ir jisai taip darys, taip ir įvyko. Viesielickis pasakė negalįs manęs atgal tremti, nes turįs pravesti tardymą, ir nugabeno į citadelę." Iš ten "Ligoninėn atvykau rytdieną po Kalinausko egzekucijos kovo mėn. Kai važinėdavau su (kalėjimo sargu) Nikolinu į Domininkonus, komisija buvo kaip tik-

737 Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** 83-84.
738 **Pamietniki Jakóba Gieysztora,** II, 132-133.

tai užimta jo byla. Kalinauskas pasakė ‘dabar galėsite būti ramūs, kai mane paėmėt, Vilniuje jau bus ramu’, jis nežinojo, jog jisai užbaigs aukų vilkstinę Vilniuje, bet tiktai Vilniuje. Buvo įdomūs jo atsakymai komisijai, jei žinotume kiek teisingi buvo gandai apie tai, ką jisai kalbėjo. Jis esą pasakęs, jog mirsiąs ramiai, nes liaudis turi žemę, o pusė bajorijos sunaikinta. Komisija juokavo, kad jis reiškėsi kaip Lietuvos diktatorius; tiek tikra, kad jisai nei reikalui, nei jokiam asmeniui nepakenkė. Veiklos neišsigynė, bet kitų niekuo nekompromitavo. Tai graži asmenybė, tik nelaimei svetimos įtakos sužalota.”

Iš pokalbių su ligoninėje paguldytais kaliniais aiškėjo, jog rusų tardomosios komisijos nariai gerbė Mykolą Oskierką. “apie jį kalbėdavo su pasigėrėjimu, niekam neprimetė jokio šešėlio, savęs negynė, ir visada atsakinėdavo su savigarba, liepiančia jį gerbti. Jis ir Juozas Kalinauskas susilaukdavo daugiausiai pagyrimų, pastarąjį komisijoje laikė esant asketą, iš dalies tarsi mistiką, trokštantį atversti netgi Muravjovą ir besimeldžiantį už visus. Vienok patys (komisijos nariai) pripažino, kad jo tikėjimas yra aukščiau visų juokų, nes, šalia regimo pasišventimo, jo savęs išsižadėjimas juos vertė gerbti tai, ko jie patys nesuprato. Zdanavičiui pripažindavo taurumą, bet ir šiurkštumą. Kostą Kalinauską laikė veik ligi sąmonės netekimo apsijakinančiu ir kietu žmogumi.”[739]

Protokolais pasiremdamas Smirnovas rašo, kad “Nepaisant visų tardomosios komisijos pastangų, (Kalinauskas) nieko neišdavė ir laikėsi vyriškai. Jis atsisakė duoti bet kokius parodymus apie revoliucinės organizacijos sudėtį ir jos veiklą, išdidžiai pareiškęs budeliams: ‘Darbe ir gyvenime išvystęs sampratą, kad jeigu pilietinis nuoširdumas atžymi geradarį, tai šnipinėjimas teršia žmogų, kad kitokiais pagrindais sukurtoji visuomenė nėra verta tokio vardo, kad tardymo komisija kaipo vienas visuomeninių organų negali manyje neigti tų pradmenų, kad mano parodymai apie asmenis, kurie daro atviraširdžius prisipažinimus arba apie kuriuos tardymo komisija žino kitais keliais, negalėtų padėti kraštą nuraminti, aš radau reikalingu komisijai pareikšti, jog klausinėjamas apie jos nurodytus asmenis aš kai kada esu statomas jos norų neatitinkančion padėtin, ir dėl aukščiau minėtų priežasčių esu priverstas susilaikyti savo parodymuose. Šis pareiškimas yra daromas, tikintis, jog tardymo komisija savo tvarka nušalins mano padėtį be išeities. Priežastys ir pasekmės mano yra gerai apgalvotos, o garbės, asmens digniteto ir mano užimamos visuomenėje padėties pojautis man neleidžia eiti kitu keliu.” Komisija liovėsi jį klausinėjusi ir pranešė Muravjovui: “Tokio pareiškimo iš Kalinovskio pusės ir pilnai atskleistų jo nusikaltimų akivazdoje, ypatingoji (osobaja) komisija nutarė bylą apie jį baigti ir pristatyti Jūsų Ekscelencijai.” Muravjovas užrašė: “Karinio teismo komisiją įpareigoti teismą baigti trijų parų eigoje ir po to karinio teismo bylą pristatyti laikinajam lauko auditoriatui.” Staigiai, jau teisme, vasario 27 / kovo 11, anot Smirnovo, “Kalinovskis pareikalavo plunksnos ir popieriaus. Budelių nustebimui nebuvo ribų. O gal neįbauginamasis pabūgo virš jo pakibusios mirties? O gal jis apsigalvojo ir, galų gale, duos (atviraširdį) prisipažinimą? — Kalinovskis rašė visą naktį. Rytdieną į tardymo komisiją, o iš ten į generalgubernatoriaus rūmus iš jo kameros pristatė kelis

[739] **Pamiętniki Jakoba Gieysztora,** II, 140-143.

lapelius, prirašytus tvirto lygaus rašto. Šaunia rusu kalba, neslėpdamas savo paniekos budeliams ir caro satrapams, sukilimo vadas griežtai kritikavo visus Muravjovo veiksmus ir jo bendrus, išjuokė koriko socialinę demagogiją, pabrėžė, jog carizmo kruvinoji rusinimo politika yra pasmerkta pilnam pralaimėjimui."[740]

Smirnovas čia ne Kalinausko žodžiais operuoja, bet iškraipo Muravjovo icliaus A. N. Mosolovo išvadas, o anas taip rašė: "Kalinovskis buvo 26 m. amžiaus, tvirto sudėjimo ir su griežtu išraiškingu povyziu; trumpi rusvi plaukai buvo sušukuoti atgal; tokiu jį mačiau kalėjime keletas dienų prieš jo mirtį. Jam davė plunksną ir popieriaus ir leido laisvai savo mintis dėstyti. Šaunia rusų kalba jis parašė gana įdomų raštą apie *rusų* valdžios santykius su vakarų krašto lenkiškais gyventojais, kuriame, tarp kitko, pareiškė mintį apie vyriausybės dabartinių darbų nepastovumą ir visišką panieką *rusams* valdininkams, atvykusiems į šį kraštą."[741] Įsidėmėtina kuo pas Smirnovą pavirto žodžiai apie rusus.

Kitame savo veikale Smirnovas išbarstė ištraukų iš tos Kalinausko 1864 m. vasario 28 / kovo 12 "Zapiskos", kurias pacituosime, gal ir ne originalo eile. Taigi Kalinauskas rašė:

"Įvairiais sąjūdžiais (Lenkijos) Karalystėje pasireiškę bruzdėjimai negalėjo neturėti įtakos Lietuvai, bet kai Karalystėje tokie reiškiniai pasitarnavo sudaryti tautinės organizacijos priešakyje stovintį Centrinį komitetą, Lietuvoje visa tai vystėsi (razygryvalosj) be jokių rezultatų. Dėmesį kreipdama tik į demonstracinius išėjimus vietiniame krašte, vyriausybė teikė jiems rimtą pobūdį. Kai įvairios nepraktiškos teorijos, nematydamos dienos šviesos, galėjo turėti įtakos Lenkijos Karalystės gyventojų užsidegančiam ir susižavinčiam charakteriui, tai šaltesnėje (v boleje serjoznoj) Lietuvoje ir dėl viso savo palaptingumo, savo pagrindinio judintojo, jos turėjo praeiti be įtakos." Kaip Smirnovas atpasakoja, Kalinauskas rašė, jog Lietuvoje dvarininkai-liberalai rinkdavosi pasitarimams, svarstydavo žemės ūkio kredito draugijos ir plaukiojimo Nemunu pagerinimo projektus, tyrinėjo kreditų tvarkymą Rusijoj ir svetur, tačiau, kalinio žodžiais, tie projektai "turėjo dėmesyje tiktai materialinį ir moralinį krašto pagerinimą jo dabartinėje politinėje padėtyje."

"Lenkijos Karalystė buvo priversta sukilti dviejų aplinkybių susiliejimo: pirma, brankos, o antra, stiprios veiklos Centrinio Komiteto, norėjusio gandus apie (rekrūtų) ėmimą išnaudoti, kad sudaryti galimai daugiau 'dešimkių' ir 'šimtinių' tautinių organizacijų, ir nepajėgusio suvaldyti to pasekmėje sukeltas aistras. (Karalystė) savo sukilimu nepagerbė (nieuvažilo) Lietuvos interesų. Lietuva anuomet, su savo vyraujančiais kaimo gyventojais, gyveno kritiškas minutes, kuriose praktiškos išeities neturįs sukilimas grasino pačiu jautriausiu būdu visiškai sugriauti materialinę būklę... Vienoje pusėje, skolų slegiamas ir valstiečių klausimo surūpintas (ozadačennyj) dvarininkas, o kitoje pusėje — valstietis, savo vaizduotėje įsisąmoninęs mintį, jog visa žemė esanti jo nuosavybė, ginčijama tiktai dvarininko, (abudu sluogsniai) gyvendami laukimo, o todėl neryžtinga nuotaika, negalėjo tautiniam (narodnomu) reikalui tarnauti visomis jiems prieinamomis priemonėmis." Smirnovas parafra-

[740] Smirnov, **Kasiusj Kalinovskij,** 83-85.
[741] A. N. Mosolov, **Vilenskije Očerki 1863-1865 gg.,** 126. Pabraukimai mano.

zuoja: esą, sausio (sukiliminis) manifestas nedžiugino valstiečių, galvojusių visą žemę gauti, ir nepatenkino dvarininkų; pastariesiems perėmus sukilimo vadovybę, tasai faktas, Kalinausko žodžiais, "kliudė sėkmingai reikalo eigai, kiek tai galėjo būti įmanoma." Po to jis cituoja "Zapiską" vėl: "Tautiniam reikalui patys ištikimiausi Lietuvos dvarininkai, turėdami žymią garbės troškimo (čestoliubija) atsargą, kadangi juose tebegyvena tradicija, tautinės vyriausybės potvarkį apie žemės atidavimą valstiečiams stengėsi vaizduoti kaip savo asmenišką dovaną. Matydamas dar neapkarpytus savo ponų nagus, valstietis negalėjo jais pasitikėti ir į lenkišką reikalą pradėjo žiūrėti kaip į dvarininkų užmačią (zatieju), gi (rusų) valdžios organai stengėsi valstiečiuose palaikyti tokį galvojimą." Smirnovas kitame veikale parafrazuoja baigiamąjį pareiškimą: "Kalinovskis rašė, jog jis atmeta jam daromą kaltinimą apie priešiškumo Rusijai veiksmus ir valstybinio su ja bendrumo nutraukimą. Nurodęs, jog valstybinės santvarkos klausimas jo nuomone priklauso nuo svarbesnio klausimo — parūpinimo tautai (narodnogo) laimės, jis atvirai pasisakė esąs priešas tai neteisingai tvarkai, kuri *bielorusų* tautai atima jos valstybingumą ir elementarines sąlygas kultūrai vystyti." Po to Smirnovas jau patį Kalinauską cituoja: "Aš galėjau prieiti prie tos išvados, jog Rusija nori pilno *Lietuvos* susiliejimo su ja, kad parūpinus laimę vietiniams žmonėms (zdiešniemu narodu). Aš nesu visuomenės (narodnogo) laimės priešininkas, nei Rusijos priešininkas jei ji nori mums gero, bet esu priešininkas tų vargų ir nelaimių, kurios lanko mūsų nelaimingąjį kraštą",[742] taigi Lietuvą. Kaip ir Kolyszko, jis Rusijai nelinki pikto.

Čia Smirnovas vėl parafrazuoja: "Pašiepdamas Muravjovo rusifikatorišką politiką, Kalinovskis rašė, jog valdininkai, jo surankioti iš visų pusių, nieko nenuveiks žmonėms nuraminti, nepasmaugs žmonių tautinio sąmoningumo, o tik iššauks naują sukilimą. Tokia politika negali rasti palankaus atgarsio krašto gyventojų širdyse. Bet prie kitokių sąlygų," — čia Smirnovas įdeda kabutes: "rusiškoji vyriausybė labiau patenkinamu būdu ir su didesne nauda abiejoms tautoms galėtų išspręsti šį klausmą." Galop, po dar vieno politgramotos įterpimo, Smirnovas cituoja ir deda nuotrauką paskutinių dviejų "Zapiskos" sakinių: "Mano sąmonėje, aš nusikaltėlis ne pagal įsitikinimą, bet pagal aplinkybių susidėjimą, o todėl tebūnie ir man leista ramintis viltimi, jog susikurs tautos gėris (narodnoje blago). Tik Dieve duok, kad tam atsiekti mūsų palikuonys nereikalingai nelietų broliško kraujo."[743]

Dabar, Kalinausko "Zapiską" paskelbus veikale *Vosstanije v Litvie i Bielorussii* (pp. 75-79), paaiški ką Smirnovas parafrazavo. Jis praleido (p. 76): "Istorijos eigoje išsivysčiusi Lietuvos simpatija Lenkijai, labiausiai sustiprėjusi Rusijos viešpatavimo laike (faktas, kuriam reikia skirti dėmesio), nugalėjo visas aplinkybes, priešingas sukilimui, ir Lietuva pajudėjo." O prieš galą (p. 79) praleido priešpaskutinįį paragrafą: "Kas galvoja, kad Rusija turės lengvą uždavinį, tas sprendžia paviršutinai, tas save apgaudinėja. Tinklas, mus apjungiąs visose klasėse ir jungiąs su Lenkija, turi tiek pagrindų tradicijose

---

742 Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** 86 (pabraukimai mano). Citatos imtos iš Smirnovo Vosstanije 1863 g. v Litvie i Bielorussii, 72, 77, 110, 111, 223, 383. Zapiska laikoma Lietuvos CGIA, f. 1248, op. 2, d. 280.

743 Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** 86, ir **Vosstanije,** 326.

ir netgi prietaruose, kad jį atmegzti, sunaikinti ir sukurti ką nors nauja reikalauja (sostavliajet) šimtmetinio, sistemingo ir išmintingo darbo. Iš visų Rusijos kampų surenkami agitatoriai nieko pas mus nenuveiks susivienijimo reikalu, tik save apgaus, vyriausybę, netęsės tikslo ir nuves kraštą, prieš savo valią, į naujas aukas, į naujas tautines nelaimes. Kol vyriausybė nejsigys simpatijos tikrai apšviestoje vietinių gyventojų klasėje, tol Rusijos žodis neras atgarsio lietuvių širdyse."

Prieš mirdamas už Lietuvos nepriklausomybę ir jos žmonių laisvę ir gėrį, Kostas Kalinauskas gudų kalba (lotynų raidėmis) iš kalėjimo parašė vieną ar kelis laiškus "iš po kartuvių". Jis rašė:

"Broliai mano, mieli mužikėliai! Aš jums rašau iš po maskoliškų kartuvių, galbūt jau paskutinį kartą. Skaudu palikti gimtinę žemę ir jus, mano mieli tautiečiai. Mano krūtinė plyšta, mano širdis sprogsta, bet aš nesigailiu mirdamas už teisingumo jums reikalą. Broliai, priimkite mano žodžius su pasitikėjimu, nes jie pasieks jus jau iš kito pasaulio ir aš juos rašiau tik jūsų labą galvoje turėdamas. Broliai, nėra pasaulyje didesnės laimės, kaip turėti išmintį ir apšvietą galvoje. Bet — kaip naktis ir diena nevaikščioja drauge, taip tikroji apšvieta nesiporoja su maskoliška vergove. Tol, kol toji vergija viešpataus mūsų šalyje, mes neturėsime nei tiesos, nei gerovės, nei apšvietos, ir mes būsime valdomi kaip neišmintingi galvijai, ne mūsų pačių gerovei, bet mūsų pražūčiai. Todėl, kada tik nugirstumėte, kad jūsų broliai iš po Varšuvos kovoja už Tiesą ir Laisvę, nepasilikite neveiklūs: griebkite bet kokį ginklą po ranka — dalgį ar kirvį — sukilkite visi, kovokite už jūsų teises kaip žmonės ir kaip tauta, už jūsų tikėjimą, už jūsų gimtąją žemę. Nes aš iš po kartuvių sakau tau, Tauta (ar Liaudie: Narodzie): kad tik tada gyvensi laimingai, kai maskoliaus nebebus ant tavo sprando. (Bo ja tabie z pad szubienicy każu Narodzie, szto tahdy tolko zażywiesz szczašliwo kali nad toboju Moskala už nie budzie.)"

Palyginkime dabar, ką su tokiu "rusų revoliucionierių mokinio" raštu padarė rusų kompartijos valdomas istorikas. Visų pirma, Smirnovas apsirūpina pastaba: "Būdamas cariniam kalėjime, griežtai saugomas, Kalinovskis surado priemonę parašyti ir laisvėn persiųsti kelis priešmirtinius laiškus, kuriuose šaukė tęsti kovą už žemę ir laisvę. — Istoriografijon šie dokumentai pateko pavadinimu 'Laiškai iš po kartuvių', šių dokumentų autografai kol kas nesurasti ir jie mus pasiekė nepilni, bet ir šioj pakeistoj formoj ligi mūsų laikų danešė Kalinovskio dvasinį drebulį (trepiet) ir nepalenkiamą tvirtumą jo paskutiniame kreipimesi į bielorusišką valstietiją." Po to Smirnovas "cituoja" — visi taškai arba praleidimai yra jo: verčiu ištisai; pabraukimai mano.

"Broliai mano, mužikai gimtieji. Iš po *carinių* kartuvių man tenka jums rašyti ir, regimai, paskutinį kartą. Kartu palikti gimtąją žemę ir tave, mano miela liaudie (narod). Krūtinė sudejos, širdis suskaus, bet negaila žūti už tavąją tiesą. Priimk gi, liaudie, gausiai (ščedro) mano priešmirtinį žodį, juk jis kaip ir iš ano pasaulio, tiktai tavo labui parašytas... Nėra, broliai, didesnės laimės pasaulyje, jei yra galimybė žmogui gauti priėjimą prie mokslo, įsigyti išmintį. Tada tiktai jis gyvens aprūpintai, tada tiktai jis tvarkys savo likimą. .. kadangi, mokslu praturtinęs protą ir išvystęs jausmus, su gausia meile atsižvelgs į visą savąją tautą. Bet kaip diena su naktim nevaikšto drauge,

taip neina greta tikrasis mokslas su *carine* vergija. Ir kol mes būsime po šia priespauda, pas mus nieko nebus, nebus tiesos, turto ir jokio mokslo, kaip galvijus mus vaikys ne dėl mūsų labo, bet pražūčiai...” Regimai bielorusiška kalba labai skiriasi nuo rusų... Smirnovas tęsia: “Sujaudintos šaukimo į kovą eilutės priėmė eilėraščio formą:

“Gyvuok gi amžinai, mano gimtoji tauta (narod)!
Naudodamisi įgytųjų laisvių laime...
Gi kai žodis pereis į veiksmą,
Už tiesą tada stoki drąsiai.
Tu laimę atsieksi tik bendra kova.
Tik gyvenime pagal teisybę mūsų tauta susieis!”[744]

Smirnovas prie "laiškų iš po kartuvių” priskiria ir mūsų anksčiau jau minėtą atsišaukimą, Augustavo vaivadijos 1864 m. sausio 1 atsišaukimo versiją.[745] 1864 III 1/13 kariniam teismui Kalinauskas parašė: “Pilnai patvirtinu savo parodymus, padarytus per tardymą. Sau pateisinti ar bylai aiškinti nieko neturiu daugiau patiekti.” Kovo 2/14 teismas nuteisė jį sušaudyt “už Lietuvos revoliucinio komiteto nario, o paskiau sukilimo vietiniame krašte vyriausiojo tvarkytojo titulo priėmimą, ir drauge su tuo už valstybės išdavimą ir gyventojų kurstymą į maištą.” Kovo 4/16 laikinasis lauko audotoriatas pritarė sprendimui, bet Muravjovo įsakymu nutarė: “.. mirties bausmę vykdyti pakorimu.” Muravjovas dar kartą bylą peržiūrėjo ir užrašė: “Sutinku. Nuosprendį įvykdyti Vilniuje trijų parų eigoje.” Smirnovas cituoja ištrauką iš Mosolovo atsiminimų, kurią jis kiek patobulina, tad versime iš originalo: “Buvo giedras šaltas rytas; Kalinovskis mirt ėjo drąsiai; atėjęs į aikštę, jis atsistojo tiesiai veidu į kartuves ir tik protarpiais mesdavo žvilgsnį į tolimą minią. Kai jam skaitė konfirmaciją, jis pradėjo daryti pastabas; taip, pav., kai įvardino jo pavardę: bajoras Vikentij Kalinovskij, jis sušuko: ‘pas mus nėra bajorų, visi lygūs!’ Policmeiseris palingavo galva ir prašė nutilt.”[746]

Anot Smirnovo, valdinėje spaudoje buvo paskelbta apie maišto palutinį sutriuškinimą ir jo vadovo nugalabijimą. “Liberalai, šliaužiodami prieš carizmą, garbino budelius. — O Muravjovas bravo! Karia ir šaudo! Dieve duok jam sveikatos! — rašė tais laikais vienas iš liberalinio kliedėjimo piliorių.” Beje, cituodamas krauju rašytus lietuvių katalikų dokumentus, Smirnovas klastoja ir žodį “Dievas” rašo mažaja "d", bet rusą budelį cituodamas Smirnovas rašo kaip originale: su didžiąją raide (Bog).

E. Rozauskas ir G. Kisieliovas teigia, kad “neseniai rastas įrodymas” — Apolonijos Daliauskaitės Sierakauskienės atsiminimai, ir seniau Lietuvos archyve prieinami —, kad “šie įžymūs dviejų broliškų tautų veikėjai ... Kalinauskas ir (kun. Antanas) Mackevičius susitiko 1862 metų liepos 30 (rugpjūčio 11) dieną Kėdainiuose” Sierakausko vestuvėse,[747] kur dalyvavo ir nuotakos

744 Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** 87-88.
745 Žr. mūsų pp. 522-526, palygink Smirnovo **Kastusj Kalinovskij,** 88-89, ir to paties **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Belorussii,** 112-113, 289.
746 **Vilenskije Očerki 1863-1865 gg.** (Muravjovskoje Vremia) A. N. Mosolova, Sanktpeterburg, 1898, p. 126.
747 E. Rozauskas, G. Kisieliovas, “K. Kalinauskas ir Lietuva”, **Komunistas** Nr. 5(467) 1963 m. gegužė (pp. 40-44), 42-43.

broliai Pranas, Titas ir Kostas Daliauskai, ir jaunojo bičiulis, Mackevičiaus parapijietis Jokūbas Geištaras. Rozauskas su Kisieliovu dar pažymi, kad 1865 m. kratant sukilėlių dalinio vadovo valstiečio Kazio Lukošiūno butą Dusetose, buvo rastas "Mužyckaja Prauda" nr. 7, o 1863 m. gegužės mėn. to laikraščio nnr. 1 ir 3 buvo Žąslių stotyje atimti iš kauniečio praporščiko Jeronimo Švoinickio, kuris "vengęs dalyvauti baudžiamosiose ekspedicijose ... prieš savo tėvynainius." Šiaip jau tarybinių Lietuvos istorikų porelė remiasi Smirnovu ir mėgina iš Kalinausko ir kitų Lietuvos patriotų daryti "rusus.'

LXXVI. SUKILIMO MERDĖJIMAS

Etnografinėje Lietuvoje ilgiausiai kovoje išsilaikė valstiečių vadovaujami, ar bent remiami daliniai. Lenkijoje, Aleksandro Bierniawskio pastangomis iš Krokuvos, 1863 m. rudenį ligi 1864 m. vasario mėn. daugiau kaip 3000 kaimiečių įstojo organizacijon. Trauguttas nusiskundė, kad, deja, tik trys komisarai įsisąmonino jo dekretų dvasią ir rūpinosi sukelti 50,000 vyrų armiją, o pavasarį ją padvigubinti. Palenkėję ilgiausiai kovojo gardiniečio kun. Brzoskos ir Vilčinskio vadovaujamas valstiečių dalinys.

Visą laiką Kaunijoje kovojęs — ir atsiminimuose nepaprastai kukliai po 40 metų rašęs — Juozas Jankauskas taip aprašo žiemos laikotarpį: "Lapkričio mėn. iškrito sniegas, kas kartą buvo sunkiau su maistu. (Ignas) Liaskauskas surizikavo pasiųsti žmones į kaimyninį kaimą gauti duonos, lašinių ir kitų reikmenų, tačiau numatydamas, kad tatai užtrauks maskolius, nes kaimiečiai — Sibiran ištrėmimo grėsmėje — buvo įpareigoti maskoliams pranešinėti apie sukilėlių pasirodymą. Tai buvo 1863 m. gruodžio mėn. galop. Vakare, sekdami duonos nešėjų paliktais sniege pėdsakais, maskoliai lengvai užtiko stovyklą. Jau temo: nugirdome šūvi pikiete. Nežinau kodėl, Liaskauskas dalinio neparuošė maskolių atvykimui. Su savo štuceriu rankoje, laukiau įsakymo šaudyt. Buvo jau beveik tamsu. Mačiau raitelį, kuris šaukė 'nešaudyt, tai mūsieji'. Paskui pasirodė, kad tai buvo kazokas. Be susirėmimo pasitraukėme gilyn i mišką ir, turėdami gerus vadovus, nužygiavome kiton vieškelio pusėn į Orlavos girią [Lapių v., Kauno aps.]. Rytmetį dar buvome nedideliame ir retame miške. Samprotaudamas, kad maskoliai netrukus pasivys, ir norėdamas daliniui duoti poilsio, Liaskauskas išstatė mus tiraljerei ir pasiuntė maisto gauti. Gavome kiaulienos, šviežios, bet be duonos ir be druskos. Tačiau maskoliai neatvyko, tad pajudėjome toliau į miškų gelmes. Kitą dieną vakare pikiete nugirdome šūvį ir riksmą čia pat prie postovio vietos. Ligi šiol nežinau kokiu būdu maskoliai priselino prie stovyklos, man atrodo, kad priešakyje turėjo valstiečius. Vado pavyzdžiu sekdamas, visas mūsų dalinys pradėjo bėgti, nors, galbūt, buvo galima užpuolikus lengvai sulaikyti, nes miškas buvo tankus ir daug išvirtusių medžių, kas vadinama 'zavalais'. Netrukus užėjo naktis, vijimasis liovėsi. Liaskauskas buvo su mumis ir pareiškė, kad nebeįmanoma laikytis didesniais daliniais. Liaskauskas laimingai perėjo seną, 1865 m. regėjau jį Paryžiuje. Tai turėjs būti gabus karys, bet menkas partizanas.

"Aš prisidėjau prie mažos 7 asmenų partijos, kurioje buvo Vaclovas Ibianskis (buvęs vadas "Robak"- Kirminas), kunigas Petravičius, Iliasevičius ir Boleslovas Selens. Nuvykome į miškus prie Dotnuvos ir ten praleidome visą žiemą, manydami, kad 1864 m. pavasarį sukilimas vėl prasidės. Iš to stovyklavimo miške — maždaug toje pačioje vietoje — tas yra įdomu, jog, kaip vėliau sužinojome, visas kaimas apie mus žinojo, bet niekas nepranešė maskoliams. Tatai geriausiai rodo, kokis buvo valstiečių nusiteikimas Žemaitijoje. Su pasauliu susisiekdavome tarpininkaujant pažįstamam kaimiečiui Marcinkai (Marcinek), kuris mums už pinigus pristatydavo avižinių miltų košei, lašinių, degtinės, cukraus ir arbatos. Duonos negalėjo mums kepti, kad nesužadintų įtarimo. Kūrendavome 'amžiną' ugnį, vienas mūsų budėdavo. Iš septynių partizanų, netrukus pasiliko tik penki: Iliasevičius ir Selens lankė gimines netoliese ir buvo maskolių pagauti.

"Kokia stipri siela buvo tasai valstietis Martynėlis, kuris mums parūpindavo maistą, geriausiai pasirodė pavasarį. Vieną kartą jisai naktį pasirodė mūsų stovykloje apsiverkęs ir žiauriai sumuštas. Maskoliai užpuolė jo pirkią ir liepė parodyt, kur yra sukilėliai. Martynėlis griežtai išsigynė, tad buvo sumuštas ir sužalotas. Tas pats Martynėlis padėjo mums susisiekti su Kaunu ir atnešė žinią, kad mums nieko kita nebelieka, kaip bėgti užsienin. Kas to nepatyrė, tikrai nesugebės sau įsivaizduoti, kaip skaudu gimtinį kraštą apleisti, ypač po nepavykusio sukilimo. Ligi paskutinio momento susivedžiojome viltimi, kad sukilimas vėl bus, o emigracija buvo paskutinė priemonė."[748] Taip savo atsiminimus užbaigia Kėdainių apylinkės bajoraitis, 1863 m. pradžioje buvęs Maskvos universiteto fizikos-matematikos fakulteto 3-čio kurso studentas.

Lenkijoje, Trauguttui perimant valdžią, smarkiai reiškėsi kaunietis plk. "Struš" (Stella Savickas), kuris suorganizavo kelis neblogai ginkluotus dalinius Galicijoj, bet visi liūdnai užbaigė ir likučiai sugrįžo Austrijon. Kališo srityje tebekovojo plk. Pr. Kopernickis ir Oxinskis, Krokuvos-Sandomierzo srity gyvai reiškėsi gen. "Basuolis" (Bosak, grafas Juozas Hauke) ir jo štabo viršininkas Zigmas Chmieleńskis, Igno brolis, kuris, deja, buvo paimtas nelaisvėn ir 1863 m. gruodžio 23 d. buvo Radome sušaudytas. Vienos rimtesnių kautynių įvyko 1864 m. vasario 21 prie Opatovo — kur nelaisvėn pateko iš užsienio sugrįžęs Lietuvos raudonikių komiteto narys, plk. Liudvikas Zwierzdowskis- "Kirvis" (Topor), ir kitą dieną buvo maskolių pakartas, ar sušaudytas. Valeras Wróblewskis, dabar Palenkės srities vadas, dar švaistėsi su mjr. Poninskiu po Lenkiją, bet susirėmime prie Uścimovo buvo Kubanės kazokų sumuštas, sunkiai sužeistas, ir išgabentas užsienin, kur jis pasiliko ištikimas savo radikalizmui ir 1871 m. buvo vienas Paryžiaus komunos vadų. Po to Savickas Galicijoj sudarė 300 raitelių dalinį ir pavedė jį plk. "Sawai"-Rudnickiui. Tačiau pastarasis, "kritikuojąs viską ir visus," iki kovo mėn. delsė su išvykimu ir galop, vieton vykęs į Lenkiją, nuvyko į Paryžių, ten susidėjo su Mieroslavskio partija, naiviai leidosi rusų provokatoriams nusivilioti Varšuvon, ten buvo Romos viešbutyje suimtas, pasodintas citadelėn davė plačius parodymus; kas su juo vėliau atsitiko — nežinia.

[748] Józef Jankowski, "Na Żmudzi", **W 40-tą rocznicę...,** 137-138.

Romualdas Trauguttas

Trautguto nuomone, "Basuolis" goriausiai įsisavino naujosios sukilėlių strategijos dėsnius ir kautynes vedė su tam tikra karine prasme. Tai buvo vienintelis reguliarios kariuomenės modelio karinis korpas, su tam tikru pasisekimu kovojęs iki 1864 m. balandžio vidurio. Grafas Juozas Hauke, "Bosako" vardu pasivadinęs dėl herbo, kurį 1826 m. caras Mikalojus I suteikė jo tėvui ir dėdėms, buvo visiškai šiame sukilime nelaukta asmenybė. Jaunas aristokratas, gimęs 1834 m., išauklėtas pažų korpe Petrapily, įstojo į gvardijos gusarų pulką, netrukus išėjo atsargon ir išvyko užsienin, į Paryžių, kur buvo ligi 1858 m. galo. Jo sesuo, garsioji gražuolė, buvo "freilina" (Fräulein) caro rūmuose, ištekėjo už carienės brolio Hesse-Darmstadto kunigaikščio Aleksandro ir gavo grafaitės Battenberg titulą — tai šeima, kuri per pirmąjį pasaulinį karą Anglijoj savo pavardę išvertė į Mountbatten ir susigiminiavo su Anglijos (ir Graikijos) karališkaja šeima. Dėl taip aukštos "koligacijos", jaunasis Hauke buvo, šeimos rūpesčiu, vėl priimtas karinėn tarnybon rotmistru ir pasiųstas į Kaukazą. Ten jis kovojo kng. Bariatynskio vadovybėje, pasižymėjo kovose prieš Šamilą, gavo šv. Stanislovo ordiną, garbės kardą, ir galop pulkininko laipsnį. 1862 metais jis atvyko Petrapilin ir suėjo į santykius su "lenkų" karininkų rateliu. Regimai toji aplinkybė apsprendė to kaukaziečių vergintojo tolimesnį likimą. 1863 m. vasario mėn. jis pasidavė dimisijon, vėliau nuvyko Paryžiun, užmezgė santykius su kng. Čartoryskiu, susipažino su ten viešėjusiu Trauguttu ir gavo iš jo paskyrimą vadovauti antrajam korpui. Anot Sokołowskio, Hauke "neturėjo genialių gabumų, bet jau toji aplinkybė, kad tokio būdo žmogus kaip Trauguttas aukštai jį vertino ir teikė savo pasitikėjimą, įrodo, kad Bosakas nebuvo išpaikintas ponaitis, kuris Sandomiero giriose beieškotų įspūdžių, ir kad jis mokėjo ne tiktai nukariauti moterų širdis, bet ir užsitarnauti karo meno žinovų ir laisvų nuo šališkumo pripažinimą. Paėmęs vadovybę pačiose sunkiausiose sąlygose, Bosakas sugebėjo suorganizuot savo korpą ir per kelis mėnesius kovoti, kai kitose krašto dalyse smūgis krito paskui smūgį ir sukilimas pastebimai merdėjo."[749] Vėliau emigracijoje grafas Hauke dalyvavo demokratinės srovės veikloje, dirbo Lenkų Respublikonų Židinyje (Oginsko) ir tarptautinėje Taikos ir Laisvės Lygoje, 1871 m. žuvo kare su Prūsais, kovodamas prancūzų pusėje.

Traugutto diktatūros laikais vėl buvo mėginama gauti užsienio revoliucionierių talką. Mazzini 1864 V 10 prancūzų kalba rašytame laiške Taut. Vyriausybei reikalavo, "kaip vienintelio Lenkijos išgelbėjimo", sukelti ginkluotą

[749] Aug. Sokołowski, **Powstanio styczniowe,** 333-334**.**

sąjūdį prieš Austriją Galicijoje ir užtikrino, kad tuo pačiu metu pajudės vengrai ir italai, bet jam terūpėjo tik Venecija ir, anot Przyborowskio, jis norėjo, "kad lenkų rankos italams grobstytų riešutus iš ugnies." Kai emigrantų Londone pasiūlymai tuo reikalu buvo Traugutto atmesti, emigrantai pradėjo kaltinti Tautinę Valdižą nerangumu ir reakcingumu. Buvo ir "privatūs memorialai, siūlę sudaryti santarvę su kažkokiu neaiškiu sąjūdžiu Suomijoje, ir Gilleris norėjo vykti Švedijon ir Suomijon ten sukurti revoliucinį komitetą arba surasti ten tariamai veikiančius slaptus suokalbius. Betgi tasai (Karolio) Majewskio projektas atkrito ir Taut. Valdžia nei su Suomija, nei su jokiu revoliuciniu sąjūdžiu Rusijoj neturėjo santykių, dargi rūpestingai jų vengė ir gerai padarė, nes, kaip istorija mus moko, visokie tos rūšies sąryšiai su rusų revoliucionieriais niekad prie nieko nenuvesdavo, tik prie savitarpio susierzinimo." Tačiau Vengrijon buvo pasiųstas Wlodzimerzas Milowiczius, kuris, deja, nepasiekė Pešto ir buvo įkalintas Lvove, gi Elžanowskis atsiuntė smulkų savo raportą apie vengrų revoliucionierių pasiruošimo stovį. "Vengrų komitetas buvo be įtakos ir be pinigų, žadėjo sukelti sukilimą, bet reikalavo milijonų, ir visas dalykas atrodė, kad norėjo lenkų rankomis iš ugnies grobstyti savo kaštanus. Dar gegužės mėn. anas vengrų komitetas žadėjo sudaryti 5,000 vyrų legijoną ir po to didinti jį pagal aplinkybes, o jo išlaikymą vengrai prisiėmė sau, kas galop atrodė esant pasaka ir tasai legijonas niekad neįsikūnijo. Paskui italų plk. Frigiezi (tariamai tikrovėje vadinosi Sutak), vengras kadaise tarnavęs pas Garibaldį, žadėjo (1863 m.) rugpiūčio mėnesį Multanuose [t.y. būsimoje Rumunijoje. — KRJ] per du mėnesiu sudaryti legijoną iš 1200 vengrų, italų ir lenkų, kuris, pasidalinęs į dvi dali, turėjo įsiveržti Vengrijon ir per Transilvaniją į Galiciją ir rusų Podolę, bet kaštams reikalavo nemažiau nedaugiau, tik milijono frankų. 'Manėme (rašo Majewskis savo parodymuose), jog tik mes ubagai, o įsitikinome, jog mūsų revoliucija buvo Krezas, palyginus su visomis europinėmis revoliucijomis'. Vengrų legijonas niekad neįsikūrė, nes jau rugpiūčio mėn. Taut. Valdžios įgaliotinis Bukarešte, Mykolas Mrozowickis, ne be humoro pranešė ieškojęs tų vengrų, kurie turėję sukurti Frigiezio legijoną, 'begi niekur nurodytose vietose negalima buvo surasti. Anie vengrai man buvo nesugaudomas mitas.'

"Maždaug taip pat buvo su italais. Tiesa, buvo užmegzti santykiai su Garibaldžiu, kuris žadėjo pristatyti italų desantą, išlaipinti jį savo vadovybėje Odesos apylinkėse, o paskui vadovautų jo sūnus Menotti. Tas saitas ir planai atrodė rimti; garsus italų vado vardas, žavesys, kokis jį gaubė visų laisvės mylėtojų akyse, pranašavo tikrą naudą lenkų sukilimui. Taut. Valdžia, norėdama išnaudoti tą gerą Garibaldžio valią, paskyrė prie jo įgaliotą komisarą, kuriuo trumpai buvo galingas anuomet ponaitis Zygmuntas Sarneckis, vėlesnysis kelių komedijų ir apysakų autorius. Jis apsigaubė išdidumu ir išlaidumu, stengėsi vaidinti Lenkijos ambasadorių, kas aišku negalėjo patikti demokratiškai ir respublikonišku kuklumu gyvenančiam Garibaldžiui. Netrukus italų vadas pasišalino nuo visko, sugrąžino jam atsiųstus legijonui sudaryti pinigus, ir daugiau nebeturėjo santykių su lenkų sukilimu." Tik paskiri italai, kaip matėme, kovojo.[750]

[750] W. Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** V, 107-109.

Įdomūs epizodai buvo pastangos pasiųsti jūrines ekspedicijas. Tai buvo sumanymas, išdygęs iš pastangų gauti pripažinimą "kariaujančiąja šalimi." Lordas Russell pareiškė gen. Zamoyskiui, kad Anglija tokį pripažinimą suteiksianti, kai keli laivai su Lenkijos vėliava atplauksią Malton. "Kožkoks amerikietis patarė, kad Taut. Valdžia pirktų porą šarvuotų laivų, o svarbiausia — garsųjį Amerikos secesijos kare šarvuotą laivą 'Potomac', ir tasai amerikietis įsipareigojo juo plaukti į Baltijos jūrą, iš ten į Vislą, sugriauti Gdanską, Elbingą, Torunę, Modliną ir Varšuvos citadelę. Kasgi, kad tasai planas buvo siejamas su milžiniška kelių milijonų sąskaita, o sukiliminė Lenkija neturėjo pinigų ir pats projektas galų gale atrodė fantastiškas. Tačiau stengtasi palaikyti santykius su Amerika ir nebuvo atmetami skaitlingi gaunami projektai Jungtinėse Valstybėse sukurti ginkluotą dalinį."[751]

Tasai projektas neišdegė, užtat vystėsi kiti sumanymai tautiniam laivynui ir sukilimui parengti krašte ir Kaukaze. Gen. Edmundas Rožyckis buvo pasiųstas Konstantinopolin dirbti su Tadu Orzechowskiu-"Oksza". 1863 m. birželio mėn. kng. Vladas Čartoryskis užpirko du laivu, "Samsoną" Konstantinopoly, "Princess" Newcastle, Anglijoj (pagal Przyborowskj — buvusį amekiečių karo laivą "Florida", kuris drauge su garsiuoju "Alabama" laimėjo sau garsą karo veiksmuose). Jis buvo laikomas vienu greičiausių laivų, ''kas paskui nelabai pasitvirtino, ir jau dėl savo dalyvavimo kare buvo kiek apkultas ir girgždėjo. Jis nupirktas už 1,800,000 frankų, kuriuos davė kng. Adomienė Cartoryskienė ir gen. VI. Zamoyskis su žmona..., įrengtas Newcastle uoste".[752] Vadu buvo pasikviestas prancūzas kpt. D. Magnan. Iškilus nesusipratimams su juo, laivą beginkluojant, Paryžiuje pasirodė Vladas Zbyszewskis, buvęs rusų korveto kapitonas, kuris Kinijoj pabėgo iš laivo ir per Japoniją atvyko Paryžiun, pasisiūlė tarnauti tautai. Jis ketino iškelti lenkų vėliavą, Juodojoj jūroj puldinėti rusų prekybinius laivus, vežioti ginklus ir savanorius į Kaukazą, ir laimėti tarptautinį pripažinimą Lenkijos vėliavai. Atsižvelgiant į Konfederuotų Amerikos Valstybių laivo "Alabama" pasisekimus jūroje, Trauguttas pripažino sumanymą vertingu. Zbyszewskis sutaikė Magnaną su Čartoryskiu: 1863 XII 11 Magnanas pasižadėjo visu pasišventimu tarnauti lenkų reikalui. Magnanas turėjo apginkluoti du laivu, o Zbyszewskis, dabar pasivadinęs "kpt. Karpiu", nuvyko Anglijon perimti "Princess", kuris dabar buvo pavadintas 1794 m. sukilėlio kurpiaus vardu, "Kilinski". Tasai laivas su anglų vėliava išplaukė Ispanijon, po to į Marselę, kur jo laukė Karpis. Deja, nepavyko išlaikyti paslapties. Amerikiečiai įtarė, kad "Kilinski" yra konfederatų korsaras, kaip kad "Alabama", o rusai apie reikalą patyrė iš savo šnipų, ir todėl ir amerikiečiai ir rusai nuolat sekė kelionę ir visur mėgino sukliudyt. Laivas užsuko į Malagą pasipildyti anglies. Kažkieno sukurstyti, ispanai padarė laive reviziją, o suradę ginklų ir amunicijos—neva veiksmams prie Popiežiaus valstybę — įgulą įkalino, o laivą 1864 II 12 konfiskavo. Tuo tarpu jau buvo paruoštas lenkų karinių jūros pajėgų statutas ir iš Varšuvos padaryti paskyrimai. Zbyszewski-Karpis nenusiminė ir veikė toliau, talkon pasikvietęs švedą Mengelį, savo seną pažįstamą jūros kpt. Kossaką, per Zigmą Sarneckį užmezgė ryšius su keliais italais, bet visas reikalas subyrėjo dėl lėšų stokos. Buvo mė-

[751] W. Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** V, 106.
[752] **Ibid.,** V, 112.

ginta užgrobti rusų laivą "Piervieniec", bet, prieš gaunant Varšuvos sutikimą, rusų laivas įplaukė į Rusijos vandenis. Ekspedicijai į Kaukazą buvo gauta iš Drouyn de l'Huys 150,000 frankų, bet nepavyko turkus prikalbinti projektą paremti. Trauguttas pasiuntė Turkijon Vaclovą Przybylskį, buv. sekretorių Lietuvos reikalams, kuris su gen Różyckiu kalbintų Mykolą Čaikovskį, dabar Sadik-pašą, su savo "sultono kazokais" mestis į Ukrainą, bet Sadik-paša nesutiko, ekspedicija Kaukazan neįvyko, kadangi čerkesai pasidavė Rusijai. Różyckis grįžo Paryžiun. Nemažai dokumentų jūrinių ekspedicijų reikalu yra paskelbta rinkinyje *Polska Działalność Dyplomatyczna.*

Tuo tarpu karinių dalinių vadai ir eiliniai sukilėliai vienas po kito krito arba traukėsi svetur. "Kovos už valdžią" lauke pritrūko ne tiktai "baltukų" kandidatų, bet ir "raudonikių". 1863 XI 8 Trauguttas pasirašė gen. Mieroslavskio atleidimą, jam įteiktą lapkričio 25, dėl to, kad Mieroslavskis savo įgaliojimus ginkluotųjų pajėgų organizatoriumi svetur "patobulino" į ginkluotųjų pajėgų organizatorių kitapus rusų okupuotų sričių. Kitaip sakant, Mieroslavskis dar turėjo ambicijų reikštis Galicijoj ir Poznanijoj. Pogrindžio išlaisvintas iš Lvovo kalėjimo Jonas Kurzyna, rugsėjinės vyriausybės laikais Mieroslavskio paskirtas patikėtiniu Varšuvoje, prisistatė Varšuvon, tačiau Trauguttas nei nesimatęs su juo liepė jam nešdintis iš sostinės. Mierosławskį Trauguttas vadino politiniu ir kariniu šarlatanu, ir 1864 m. vasario mėn. ketino paskelbti jį tėvynės priešu, kai Mieroslavskis išleido "Valdinius dokumentus tautinio sukilimo generalinės organizacijos istorijai pavaizduoti 1863 ir 1864 metais." Varšuvoje užsilikę "Revoliucinio Ratelio" ir buvusios Priežiūros Komisijos likučiai veik kasdien tirpo — Trauguttas padoriu laikė tiktai Stasį Frankowskį. Po Napoleono III lapkričio mėn. kalbos, Trauguttas nebetikėjo užsienio vyriausybių talka: jis suvaržė diplomatinio agento kng. VI. Čartoryskio veiklą ir pasiuntė svetur Przybylskį, kuris su liberalais Ruprechtu ir Ordęga linko į glaudesnius saitus su vengrų, italų ir slavų revoliucionieriais, veikimui prieš Austriją. Prahoje Przybylskis įsitikino, kad negalima pasikliauti cechų sukilimo svajone — čechai dargi galį reikštis prieš vengrus arba bent chorvatus sulaikytų nuo bendradarbiavimo su vengrais, tiek stipri buvo rusofilų ir panslavistų įtaka. Be Čartoryskio dalyvavimo, Przybylskis, Ordęga ir Ruprechtas 1864 III 8 Paryžiuje pasirašė susitarimą su Vengrų Tautiniu Komitetu, kovai prieš Rusiją ir Austriją. Vengrai žadėjo chorvatams ir kitiems slavams užtikrinti autonomiją federacijoje su Vengrija. Trauguttas tą sutartį patvirtino 1864 IV 8, prieš pat savo suėmimą. Vėliau, 1864 VI 6, kaip matėme, Ordęga Capreroje pasirašė susitarimą su italais prieš Austriją, bet italai nerado Londone pritarimo ir turėjo atidėti savo planus Venecijai užgrobti. Dėl rusų priekaištų, kad sukilimas tarnauja bajorijai, Trauguttas atsišaukime (1864 III 18) į tautas pažymėjo, kad lenkų aristokratijos vaikai kautynių lauke žūva eiliniais, vadovaujami iš liaudies kilusių karininkų, o kai dėl revoliucinių pradų priekaištų: "Jei revoliucija reiškia religijos naikinimą, šeimos ir turto nuosavybės paneigimą, tai Rusija yra revoliucinė. Gi jei revoliucija vadinsime tai, kas žmonijai yra švenčiausia, jei ji reiškia visuomeninę pažangą ir išmintingos laisvės įgijimą, tai yra principai, už kurių pergalę mes jau dešimt mėnesių kovojame."

Karolis Majewskis dažnai sueidavo diktatorių ir buvo jo kalbinamas valdžion, bet 1864 m. kovo 1 d., kai Majewskis turėjo duoti atsakymą, Trau-

guttas rado jo buto duris atdaras: prieš auštant maskoliai jį suėmė ir netrukus ištrėmė į Voronežo guberniją, o po metų dar kartą jį atvežė Varšuvon jiems surašyti sukilimo istoriją, papildant savo kolegos Oskaro Aweydės užrašus — Aweyde, tarp kitko, rašė apie savo bičiulį, kad kur žengia Majewskio koja, ten pagrindas po revoliucija lūžta.

Jau ir miestiečiai, pagrindinis manifestacijų ir sukilimo veiksnys, šaukė: "baigti sukilimą — bet kokia kaina", anot laiškų, nuo 1863 m. lapkričio mėn. skelbiamų rusų valdiniame laikraštyje "Dziennik Powszechny". 1864 m. vasario mėn. Varšuvos miesto prezidentas plk. Witkowski jau išdrįso "Varšuvos gyventojų vardu" iškelti balių Vietininkui Bergui, ir sukilėlių policijai nepavyko tą balių sugadinti. Kai maždaug tuo laku Drouyn de l'Huys buvo pakalbinęs anglus pripažinti sukilėlius kariaujančia šalimi, lordas Russell atsakė, kad nebeverta vargintis, nes sukilimas smunka. "Baltukų" rateliai neteko vilties, emigrantai ragino Čartoryskį darbuotis koncesijoms iš rusų laimėti, kad tik nutraukti ginkluotąją kovą. Čartoryskis atsakė, kad pasirinkimo nėra, su priešu derėtis neįmanoma, belieka arba nesąlyginai pasiduoti priešo malonei ar nemalonei, arba ištverti kovoje ir vengti susiskaldymo. Bet po pasimatymo su Napoleonu 1864 m. balandžio mėnesį ir jis atsistatydino.

LXXVII. TRAUGUTTO ŽUVIMAS

Demoralizacija smaugė sukiliminę organizaciją iš apačios. Baltukai traukėsi iš pareigų ir bėgo svetur, raudonikiai bėgo iš Varšuvos, kiekviename žingsnyje persekiojami rusų viešos ir slaptos policijos. Į ligi tol drausmingas kovotojų eiles pradėjo spraustis išdavimas. Jau ne tiktai revizijos ir suėmimai, bet paprasti įskundimai nurodinėjo rusams kelius į ginklų sandėlius ir kompromituotųjų slėptuves. Niekšiško elgesio akstinai buvo asmeniniai pobūdžiai, kartais privatus kerštas arba godumas. Rusų tardytojai siūlas po siūlo pradėjo atmegzti Varšuvos miesto organizacijos tinklą ir galop siekė į pačią Tautinę Vyriausybę, į tirpstančią saujelę žmonių, kurie kasdien matydavosi su Trauguttu ir atlikdavo reikalus.

Przybylskiui 1863 m. lapkričio mėn. išvykus su misija svetur, rusai kitą mėnesį geležinkelio stotyje suėmė geležinkelietį, kuris išvežiodavo pogrindžio valdžios raštus. 1864 m. sausio mėn. gatvėje atsitiktinai buvo suimtas Valdžios "valstybės sekretoriaus" Janowskio sekretorius Jonas Lawcewiczius, kuris su savim turėjo sekretariato knygą. Taipgi pripuolamai per vieną kratą buvo užgrobta dalis Valdžios popierių. Policija savo naguose jau turėjo kelis asmenis, įtartus priklausius pogrindžio vadovybei — Lietuvos reikalams sekretorių Cezarą Morawskį ir Vaclovo Przybylskio brolį Karolį. Vyriausio tardytojo plk. Tucholkos žodžiais (1864 V 2/14 pranešime Vietininkui), "panaudojus visas priemones", pirmasis Laucevičius, po to kiti pradėjo "giedoti". Rezultatas buvo — masiniai suėmimai 1864 m. kovo mėn. Citadelėn pateko Rapolas Krajewskis ir Juozas Toczyskis, taigi "ministeriai", pašto ir ekspedicijos tvarkytojas Romanas Žulińskis, ir Jonas Jeziorańskis. Veik stebuklingai suėmimo išvengė įspėtieji — valstybės sekretorius Juozas Janowskis, karo

skyriaus vedėjas Juozas Gałęzowskis (maskoliams žinomas Jono ar Igno Golkiewicz pavarde), ir užsienio reikalų skyriaus vedėjas kun. Albinas Dunajewskis, seminarijos rektorius. 1864 m. kovo mėnesį Valdžioje beliko Trauguttas, Marijonas Dubieckis ir Dr. Dybek.

Dubieckiui ir Dybekui kalbant, kad nieko nebeliko, kaip tiktai bėgti iš miesto, Trauguttas kuždėjo: "Dar ne viskas žuvo". Bet 1864 m. balandžio 10 d. buvo suimtas ir patsai "Mykolas Czarnieckis", su Przybylskiu gyvenęs Kirkorienės pansijone.

Pagal Szelągowskį, Trauguttą išdavė 21 m. amžiaus studentas Arturas Goldmanas, save gelbėdamas dėl slaptų spaustuvių vedėjo Juozo Wagnerio slapstymo pas save. 1864 IV 8 Goldmanas per tardymą pažymėjo: "Būdamas pas Vaclovą Przybylskį, kartą girdėjau, kad buvęs sukiliminių dalinių Lietuvoje vadas Traugutt, buvęs rusų karys, kaip tariamas Lvovo prekybos namų komisantas, spalio pradžioje atvyks Varšuvon ir perims Taut. Valdžios vadovybę. Minėtasis Trauguttas tikrai Mykolo Czarnieckio pavarde atvyko Varšuvon, kur jis gyvena — nežinau", — ir nupasakojo fizinę Traugutto išvaizdą. Nei Laucevičius, nei Moravskis, nei Przybylskis neišdrįso Trauguttą išduoti, ir per akistatą atpažino tiktai Kirkorienės pansijono gyventoją, bet porai dienų praslinkus — pirma Moravskis, paskui kiti "pragydo": po Goldmano parodymų Moravskis prisipažino, kad, susipažinęs su Trauguttu-"Čarnieckiu", jis padarė pastabą, jog, sprendžiant iš to žmogaus išminties, jis turįs būti Valdžios narys, į ką Karolis Przybylskis atsakė: "Ką tu šneki — jis yra Valdžios viršininkas." Balandžio 11 d. Goldmanas papildomai parodė, jog jis iš Vaclovo Przybylskio buvo girdėjęs, kad Trauguttas Čarnieckio pavarde turįs perimti karo skyriaus vadovybę. Tą pačią balandžio 11 d. kitas liudytojas "užkasė" Trauguttą — Napoleonas Dębickis parodė: "iš buvusio Medicinos Akademijos staudento Edvardo Kokosinskio Krokuvoje girdėjau, jog čia (Varšuvoje) dalykai eina blogai, bet kad iš ten (iš Krokuvos) šiomis dienomis atvyks Trauguttas, buvęs rusų kariuomenės karininkas, ir kad jisai, nušalinęs visus tuos, kuriuos ras negabiais, patsai paims Valdžios vairą ir sudės savo patikėtinius."

Szelągowskis primena Dubieckio žodžius, jog Krokuvos trotuaruose pagyrūnų pergarsiai tarti žodžiai buvo girdimi Maskvos šnipų, ir pastebi, kad ne tiek Karolis, kiek Vaclovas Przybylskis savo plepumu pražudė Trauguttą. Traugutto "bičiulio Vaclovo Przybylskio šnekumas pirmasis atvėrė akis Goldmanui, nežinia ar šnipui ar išdavikui; čia vietoje, Varšuvoje, o ne Krokuvoje." Dar daugiau, tasai Przybylskio plepumas leido jam, "miesto viršininkui, viešoje vietoje, kavinėje, pirštu nurodyti Valdžios galvą pirmam geram pažįstamui. Ir dar viena: kas Trauguttą apsupo tokiomis figūromis, kaip C. Morawskis ir K. Przybylskis, jei ne tie patys Dubieckiai, Przybylskiai, kurie sakėsi esą jo bičiuliai, ... svetimoje vietoje, Varšuvoje atsidūrusio lietuvio." Goldmanas maskoliams išdavė paskutinįjį Varšuvos miesto viršininką Aleksandrą Waszkowskį, kuris buvo pagrobęs Lenkijos iždą, bet Waszkowskis dar aštuonis mėnesius išsislapstė: suimtas 1864 XII 19, pakartas 1865 II 19.

Galop 1864 m. balandžio 19 d., po paskutinės akistatos su Morawskiu ir Karoliu Przybylskiu, Trauguttas prisipažino ir sutiko duoti parodymus "su ta pasarga, kad nieko iš asmenų neminėsiu, tik išpažinsiu, ką patsai veikiau." Savo parodymus jisai surašė gegužės 4 d., o po dviejų dienų pas jį dar teira-

vosi apie skaičių vyrų jo dalinyje Pinsko srityje ir apie tariamąjį valstiečių slėgimą: Gardino gubernatorius pranešęs, jog Trauguttas už neklusnumą revolveriu nušovė vieną gaujos dalyvį Kwiatkowskį, o kitą, Makowskį, norėjęs sušaudyti už pabėgimą, bet pasigailėjęs, ir kad Pinsko paviete jo įsakymu buvo nubausti du valstiečiai, o seniūnas, kurį norėta pakarti, pabėgo. Į tai Trauguttas atsakė: "Neturėjau mažiausio reikalo imtis piktų priemonių su valstiečiais. Tiktai visiškas mūsų valstiečių charakterio nežinojimas gali kitiems rodyti tokį klaidingą kelią. Man nebuvo bloga su valstiečiais, kadangi mokėjau gražiuoju su jais tvarkytis, ką jie irgi mokėjo įvertinti." Gegužės 14 d. pulk. Tucholkos vadovaujama karinė tardymo komisija su triumfu pranešė Vietininkui, kad, Trauguttą suėmus, "visa revoliucinė organizacija sunaikinta."

Komisija bylos dalyvius suskirstė: pirmoje grupėje buvo asmenys, kurie pareiškė "visišką ir nuoširdžiausią atgailą" ir komisijai padėjo atskleisti svarbiuosius nusikaltėlius ir jų bendradarbius. Šie pirmos kategorijos asmenys buvo — broliai Emilis ir Zigmas Lauberiai, Jonas Lawcewiczius (gavęs 400 rb premiją), Karolis Przybylskis, Cezaras Morawskis ir Arturas Goldmanas. Komisija rekomendavo šiuos išdavikus ištremti Rusijon, bet Bergas užrašė: "palikti ligi baigsis teismas." Antroje grupėje buvo Trauguttas ir kiti kaltinamieji. Komisija savo pranešime pažymėjo, jog Trauguttas ligi galo atsisakė duoti bet kokius parodymus apie asmenis. Apart pirmų 6, komisija rekomendavo visus kitus 22 asmenis atiduoti karo lauko teisman.

1864 VI 5 karo lauko teismas paskelbė sprendimą — mirties bausmė tik penkiems, pradedant su Trauguttu. Krajewskis ir Toczyskis per tardymą "palūžo", gi Romanas Žulinskis ir Jonas Jiezioranskis atsisakė liudyti, "nepaisant komisijos pastangų", ir todėl pripažinti visiškai kenksmingais ir visi keturi, drauge su Trauguttu, pasmerkti miriop. Caras esą liepęs tik penkis pakarti, kadangi pogrindžio vyriausybės turėdavo po penkis narius. 1864 m. rugpiūčio 5 d. visi 5 buvo pakarti.

Anot Szelągawskio, sukilimas kariniai geso jau nuo 1863 m. pabaigos, o diplomatiniai jį pribaigė lapkričio 5 d. Napoleono III kalba senate, — Austrija po to išdrįso Galicijoj skelbti karo stovį. Tačiau ir "lenkų visuomenės demobilizacija buvo jau visiška — pirma moralinė, o netrukus ir materialinė," bet sukilimą išlaikė pusmetinis Traugutto vadovavimas. "Trauguttas į sukiliminę kovą vėl įneša tą kietą lietuvišką pradmenį, kurio tiek nedaug lenkų politikoje nuo mozūrų valdymo laikų... Trauguttas išėjo kaip didvyris iš lietuviškų girių, bet Varšuvos dirvoje buvo laikomas užsidaryme ir vienišume, apsuptas tokių bičiulių, kurių jis visai nežinojo ir kurie pirmieji jį čia išgarsino kaip Čartoryskininką ir klerikalą. — Iš tiesų, Trauguttas buvo antitezė Mierosławskiui, kurį jis laikė 'latru ir bailiu', ir nešališkoji rami istorija tą pavadinimą teisingai patvirtins to 1830/1 revoliucijos 'našlio balno' didvyrio karjeros užbaigai. Bet Trauguttas mažai besiskaitė ir su Hotel Lambert politika, nes jis pasakė, jog vieton kng. Čartoryskio Taut. Valdžios atstovu pasiusiąs kurpių, kad tik turėtų paprastą arba sveiką protą. Jeigu klerikalo pavadinimą jis savo bičiulių sferoje pelnė dėl to, kad kasdien rytais ir vakarais kalbėdavo poterius ir kad paskutinę parą prieš mirtį jisai praleido dvasiniame susikaupime su Dievu ir su savim, tai tikrai tai buvo klerikalas, kuris uždraudė kelis tūkstančius auksinų avansuoti lenko šventojo kanonizacijos bylai — vienintelei prie-

monei, kokią Valdžios atstovas Romoje sugalvojo sukilimui paremti. Nes Popiežius Pijus IX su sveiku kaimiečio protu pasakė, kad jums (lenkams) reikia šautuvų ir patrankų.

"Jei kiekviena revoliucija reikalinga savo atpirkimo ožio, tai tikrai sausio mėnesio revoliucijos atpirkmo ožiu tapo Trauguttas. Už tai jo bičiuliai jį patepė šventuoju, o kai jo lūpos kuždėjo 'dar ne viskas žuvo'..., ramino jį, jog anoji (1830 m. lapkričio) revoliucija buvo bajoriškoji, dabartinė (sausio) miestietiškoji, o kai ateis liaudinė, tai Lenkija bus išgelbėta... Tik užmiršo, kad kiekviena revoliucija, nepaisant kokia ji yra, karališkoji ar mužikiškoji, bajoriškoji ar miestietiškoji, privalo būt ne tiktai pradėta, bet ir užbaigta, ir kad kas sueikvojo dvi revoliucijas — bajoriškąją ir miestietiškąją, tas sueikvos ir trečiąją liaudinę.

"Kartuvėse aukštai pakibusio diktatoriaus akyse akimirkai pasimatė Varšuva. Bet tai buvo jau kita Varšuva: iš užsienio grįžtančių dvarininkų ir bankininkų, savo patriotinįį entuziazmą iškeičiančių į audinių prekybą su Vokulskių Maskva, savo bajorišką kleinotą iškeičiančių į turtą, įgytą Polaneckių mieste... Varšuva liovėsi buvus revoliucijos židiniu, ir vėl tapo miestu, kur ypatingai jaukiai per 150 metų jautėsi grobikai, pradedant rusiškuoju Stackelbergu, baigiant prūsiškuoju Beseleriu."[753]

LXXVIII. SUKILIMAS IR KUNIGAI

Kunigų dalyvavimą ginkluotoje kovoje — žmogaus prieš žmogų, ginklu, gyvybės atėmimą ar kūniškąjį žmogaus žalojimą, kito žmogaus pasmerkimą mirčiai — šių žodžių rašytojas, nesileisdamas į teologijos plonybes, nelaiko suderinamu su kunigo sielovados pašaukimu. Labai abejotina ar kunigui tinka kitus žmones kurstyt į ginkluotąją kovą. Tačiau buvo epochų, kai krikščioniškoji bažnyčia įteisino ginkluotųjų ordinų steigimą kovai prieš netikėlius — ir už priverstiną krikštą. Ir 1863-4 metų sukilime kunigai, ir Lenkijoj ir Lietuvoj, ne tiktai suteikdavo dvasinių patarnavimų — klausė išpažinčių (ir sukilėlių, ir jų nuteistųjų miriop, ir kalinių Rusijos kalėjimuose), saikdino sukilėlius, — bet ir kurstė žmones sukilti, keliais atvejais kurstė prieš stačiatikius, ir visa eilė kunigų, ypač Lietuvoje, dalyvavo ginkluotoje kovoje ir netgi vadovavo daliniams. Ryškiausi yra -— kun. Antanas Mackevičius Lietuvoje, kun. Stanislovas Brzoska Lenkijoje. Teisingai ar klaidingai jų suprastas patrijotingumas, ar liaudies interesų meilė, juose įveikė kunigo pašaukimą ir, nuo pat demonstracijų pradžios, kunigai dalyvavo tuose pasireiškimuose ir vėliau ginkluotoje kovoje. Geištaras teigia, kad sukilimas Lietuvoje iš viso būtų buvęs neįmanomas be kunigų paramos ar dalyvavimo. Lietuvos kunigai buvo savo epochos žmonės, ir ton kovon įsijungė dideliu įkarščiu. Rusai visvien būtų katalikų kunigus persekioję, kaip jie persekiojo prieš sukilimą ir per sekančius penkis dešimtmečius po sukilimo, kaip ir dabarties okupacijoje. Tačiau žinomas kunigų

[753] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 456.

pritarimas sukilimui dar labiau siutino okupantą. Faktas yra, kad, grynai proporcingai pagal "luomus" imant, kunigai daugiausiai nukentėjo.

Lietuvoje nebuvo parapijos, kurios kunigai nebūtų buvę suimti ir ilgai kalinami, galop tremiami arba piniginėmis baudomis baudžiami. Sandomierzo vyskupas Povilas Kubickis 1933-1939 m. laikotarpyje išleido aštuonis tomus bylų apie kunigus, nukentėjusius dėl Bažnyčios ir Tėvynės. Rusai siautėjo be jokio atsakomybės pojaučio, administraciniai trėmimai — tai yra, trėmimai gubernatorių nuožiūra, nekeliant jokių formalių kaltinimų — leido rusams su nieku nesiskaityti. Šimtuose bylų yra Muravjovo, arba jo pavaduotojo Potapovo arba įpėdinio von Kaufmanno, ranka rašyti nuosprendžiai: jokia kaltė teisme neįrodyta, bet kadangi kaltinimą iškėlė "vyriausybės pasitikėjimą turįs" majoras Korff ar kuris kitas pareigūnas, — arba: kadangi yra žinoma, kad katalikų kunigai sukurstė ir rėmė maištą, arba manifestacijomis paruošė dirvą maištui, tai — kaipo kenksmingą, ištremti apsigyventi Rusijos centrinėse gubernijose arba Sibire. Dar prieš vykdamas Lietuvon, Muravjovas pasižadėjo "pradėti kokio kunigo sušaudymu" — ir pradėjo trijų kunigų sušaudymu. Vilniun atvykęs, jis sąmoningai ir viešai nuolat rodė savo priešiškumą katalikų religijai ir kunigams. Jo pirmtakas Nazimovas buvo suėmęs visą eilę kunigų už sukilimo manifesto paskaitymą bažnyčiose, tačiau daugumoje atvejų kunigai pristatė raštiškus sukilėlių dalinių vadų asmeninius įsakmius įsakymus, grasinančius mirties bausme už nepaskaitymą manifesto, ir buvo nustatyta, jog visais atvejais bažnyčiose ir arti jų buvo ginkluoti sukilėliai savo vadų įsakymams įgyvendinti. Nazimovo laikais, kariniai teismai atsižvelgdavo į tą prievartos elementą, ir arba paleisdavo atsakovus, arba nubausdavo piniginėmis baudomis. Tačiau Muravjovas išleido įsakymą nesiskaityti su grasinimo ir prievartos įrodymais, kadangi kuingo pareiga esanti savo gyvybe ginti priesaikos (carui) šventumą, — mirti, o ne pasiduoti prievartai.

Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius matė kaip vienas po kito nukentėjo visi kunigai, kurie toleravo patriotinių himnų ("Bože, coš Polskę") giedojimą arba dalyvavo Kauno-Aleksoto ir kitose demonstracijose, arba sąmoningai ar nesąmoningai nepaskaitydavo arba negiedodavo maldos už caro šeimą, arba išlaikė pradines mokyklėles. Valančius Petrapilyje pažino rusų valdžios viršūnių galvoseną, ir per kelis ganytojavimo metus pažino rusų satrapų ir žemesniųjų valdininkų elgesį. Jis numatė, kokią katastrofą atneš visiškai neparuoštas lietuvių sukilimas be jokios pagalboos iš šalies. Jis matė, kaip rusai Petrapilyje sukūrė kolegiją ir mėgino be Romos tvarkyti katalikų bažnyčios reikalus — ir jam rūpėjo, kad bažnyčia nepasiliktų be vyskupų, parapijos be kunigų. Kun. Antanas Alekna rašo, kad kun. Petras Šaulevičius 1861-1862 m. buvo klierikas Varnių seminarijoje ir girdėjo vyskupą Valančių seminarijoje kalbant apie anų laikų manifestacijas: "Vaikeliai, atminkite, kad katalikų Bažnyčia daug nukentės." 1862 m. gruodžio 13/25 d. klierikai su seminarijos rektorium kanauninku Juozapu Davidavičium (sukilimo metu nušalintas iš pareigų, ir už sukilime dalyvavusio kun. Dembskio priėmimą ištremtas į Tomsko gb.) nuvyko pas vyskupą. Valančius, sukilimo išvakarėse, jiems kalbėjo: "Žinote, kas pasaulyje dedasi? Demonstracijos pasibaigė, ir jau prasideda karo baisenybės. Juk Lenkijoje jau revoliucija. Matydamas, kas darosi, jaučiu, kad lietuviai įsimaišys ir bus daug nelaimių. Katalikų Bažnyčia daug nu-

kentės. Tai jaučia mano širdis. Todėl sakau jums: kai apsigyvensite paskirtoje vietoje, nesimaišykit į politiką, prisaikdinu jus Dievo vardu. Laikykitės savo pareigų: altoriaus ir brevioriaus. Liūdni ateina laikai."[754] Deja, Žemaičių vyskupijoje turbūt nebuvo vikaro, kuris paklausė savo ganytojo įspėjimo žodžių...

Jau po to, kai daugelyje Lietuvos bažnyčių buvo paskaitytas sukilimo manifestas, kai Kaune ką tik buvo sušaudytas Kletas Kareiva (Korewo), kai kun. Antanas Mackevičius ir daugelis kitų jau kovojo, — Nazimovo verčiamas, vyskupas Valančius 1863 III 29 / balandžio 10 parašė, anot Bičkausko-Gentvilos, "Kauno gubernijos [sic!] gyventojams specialų ganytojišką laišką," kuriame sukilimą apibūdino kaip "Dievo bausmę" (tarybinis istorikas klastoja, Dievo vardą citatoje rašydamas mažaja "d"), "paklydimą", ir ragino melstis, kad "praleimuj krauja kugrejcziausiaj gala padietu, ir kad zgada, mejle ir pakaju mums suteiktu". Bičkauskas necituoja ištiso teksto ir tenkinasi archyvinio katalogo numerių nurodymu. Iš jo ir kitų tarybinių istorikų jau pasimokę klastojimo metodų, skaitykime jo išvedžiojimus: "Tokiu sukilimo traktavimu ir pačiu raginimu melstis buvo siekiama, panaudojant religijos įtaką, atitraukti valstiečių mases nuo sukilimo. Kokią didelę politinę reikšmę šis raštas turėjo dvarininkinei vyriausybei, nurodė pati vyriausybinė administracija, įvertindama analoginį Vilniaus vyskupo Krasinskio raštą. Vilniaus generalgubernatorius V. Nazimovas vidaus reikalų ministeriui su pasitenkinimu rašė, kad vyskupo Krasinskio raštas yra 'tokia didelė pagalba, kokios tik gali vyriausybė tikėtis iš aukštosios katalikų dvasininkijos, siekdama likviduoti krašte esamus sąmyšius'. ... — Kaip ir dvarininkai, daugelis Lietuvos kunigų nuo pat sukilimo pradžios buvo atviri vyriausybės agentai. Pavyzdžiui, Subačiaus (Ukmergės aps.) kunigas Januškevičius skubiai pranešė valdžios organams (1863. IV. 15), kad į Subačių atvyko A. Mackevičiaus vadovaujamas sukilėlių būrys. Dėl šio kunigo išdavikiško poelgio carinei kariuomenei pasisekė netikėtai užpulti sukilėlius."[755]

Kai dėl pranešimo apie sukilėlių atsilankymą — tai buvo toli gražu ne vienintelis pranešimas, nes rusai griežtai to reikalavo ir daugelis kunigų ir pasauliečių nukentėjo dėl delsimo, dėl suvėlinto pranešimo. Kai dėl "netikėto užpuolimo" — neturint po ranka "VCIA, 430 f., 1863 m., 17 ap., 164 b., 31 l", niekur kitur neužtikome žinios apie rusų susirėmimą su kun. Mackevičiaus daliniu prie Subačiaus 1863 IV 15/27: Mackevičiaus vora tada žygiavo pakeliui į susitikimą Andrioniškio girioje, jau po Genetinių kautynių: iš Andrioniškio girios iššygiuota tik gegužės 3.

Bočkariovo redaguotam Bičkauskui-Gentvilai nepatiko "lenkų ir lietuvių buržuazinių istorikų teigimas" apie katalikų kunigų suvaidintą vaidmenį sukilime, nesiskyrimą nuo liaudies ir ėjimą su ja petys į petį. Girdi, "Tai įrodinėdami, buržuaziniai istorikai rėmėsi įvairiais duomenimis apie baustų už dalyvavimą sukilime kunigų skaičių" ir išnaše 356 prideda: "Lietuvos buržuazinis-klerikalinis cituojamosios brošiūros autorius, aiškiai perdėdamas, kalba apie 177 kunigus, kurie buvo suimti ir ištremti (P. *Šležas,* Muravjovo veikimas

---

754 Antanas Alekna, **Katalikų Bažnyčia Lietuvoje,** red. J. Stakauskas, Kaunas 1936, 141-142.

755 Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 271-272.

Lietuvoje 1863-1865 m., Kaunas, 1933, 10 psl.). Klerikalas A. Alekna pateikia duomenis apie 107 dalyvavusius sukilime kunigus (A. *Alekna,* Nurod. leid., 156 psl.).” Aleknos “nurod. leid.” veikiausiai yra *žemaičių vyskupas M. Valančius,* Kaunas, 1922, nes jo *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje* neturi 156 puslapių. Kaip ten bebūtų, patikrinus vysk. Kubickio archyviniais duomenimis dokumentuotus nukentėjusių kunigų sąrašus — ne vien žemaičių vyskupijos, bet ir Seinų (anuomet Lenkijai priklausiusios), Vilniaus, Minsko ir Mohilevo vyskupijų kunigų, vienuolių ir klierikų sąrašus pagal teismo bylų archyvus Varšuvoje, Augustave, Gardine, Vilniuje, Kaune, Daugpilyje ir Rygoje (ir visų vyskupijų archyvus), yra aišku, kad nei Šležas, nei Alekna toli gražu nesurašė visų dvasininkų, “kurie buvo suimti ir ištremti”, netgi Kaune ar Gardine kalintų Seinų diecezijos kunigų. Visų Lietuvos (su Seinų vyskupija) ir Rusios nukentėjusių kunigų skaičius siekia virš tūkstančio.

Lenkijoj buvo miriop pasmerkti ir nugalabyti 5 kunigai, jų tarpe ir *(1)* Liublino diecezijos kun. Stan. *Brzóska,* 33 m., Marcelio ir Karolinos “Enekajt” sūnus, kilęs iš Gardino gb. Bielsko pav. Dokutovo kaimo, paskutinio kovojusio dalinio vadas, Radome sušaudytas 1865 V 23, ir *(2)* grynas lietuvis, tėvas-kapucinas kun. Maksimas *Tareiva* (Tarejwa), gimęs Prienuose 1834 VIII 14, į kapucinų ordiną įstojęs 1854 VI 9, rusų karinių organų suimtas kapucinų vienuolyne Lądze, Slupcų pav., Kališo gb, ir nuvežtas į Koniną, kur karo lauko teismas jį pasmerkė miriop — pakartas 1864 VII 19 rytą prie Vartos upės už miesto.[756] Tai pas kun. Tareivą 1862 m. vasarą Čenstakavoje viešėjo kun. Antanas Mackevičius. Dar keli kunigai Lenkijoje mirė nuo žaizdų ir sumušimų.

Lietuvoje — tėvynės meilę savo gyvybėmis apmokėjo šie kunigai:

(S) Kun. Jurgis *Dailyda (Dajlida),* Seinų vysk. Rudaminos parapijos: Augustavo gb karinio viršininko patvirtintu sprendimu, už “kurstančių proklamacijų” perskaitymą iš ambonos, sušaudytas 1864 IV 1/13 lauke prie Vygrių. Anot arkiv. Rom. Jalbrzykowskio, vygriečiai 1894 m. iškasė kūną, kuris rastas veik čielas ir senesnieji atpažino savo kunigą ir palaidojo Vygrių parapijos kapinėse.[757]

(4) Kun. Adomas *Falkowskis,* sušaud. Lydoj 1863 VI 13/25 (žr. p. 363).

(5) Kun. Antanas *Gargasas (Gargas)* — Jono s., g. 1835 VIII 16 Rekečių km., Viekšnių v., Šiaulių pav., kilęs iš valstiečių, 1849 (pagal Liet. Enciklop. 1848) baigęs Varnių seminariją Darbėnų, paskiau Varnių vikaras, pagal Liet. Encikl., “už nemoralinius darbus 1856 konsistorijos nutarimu uždarytas 6 metams Varnių kunigų pataisos namuose. Išleistas kurį laiką buvo Varnių vikaras. Gavęs vysk. Valančiaus leidimą, 1863 V 11 išėjo į Šimkevičiaus vadovaujamą sukilėlių būrį ... kun. Veitas, Atsiminimai iš 1863 m., Mūsų Senovė 11:1 1937.” Pagal vysk. Kubickį, 1863 gegužės mėn. įstojo į Matusevičiaus partiją, “pasakė du kurstančiu pamokslu”, Lydavėnuose skelbė “lenkų revoliucinį manifestą”, saikdino sukilėlius, buvo ginkluotas pistalietu ir karabinu. 1863 VI 2/14, kai 15 sukilėlių atvyko į Varnius, jis raitas vadovavo “kaip Varnių gyventojas”. Pagal bylos duomenis, sukilėliai viešai nuplakė šnipais įtartus “vietinius vokiečius bajorus Berentą ir sūnų, malūnininkus”, jaunas Berentas ga-

[756] P. Kubicki, **Bojownicy Kapłani...,** I d. III t. p. 705; **Russko-Poljskije Revoliucionnyje Sviazi i Vosstanijc 1863 g.,** AN SSSR, Moskva 1962, 538.
[757] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., pp. 139-140.

vo 200 botago smūgių, tėvas dusyk tiek; “dalyvavo pristavo buto apiplėšime’’, kai sukilėliai nuplakė ir išsivedė pristavą Ciechanovskį “į dalinį, pakarti” už pranešinėjimą apie sukilėlius ir dėl nesutikimo atsisakyti savo tarnybos rusams. Pagal Telšių pav. karinio viršininko pranešimą buvo nuplaktas ir penkiašimtininkas ats. puskarininks Skaugirdas, o senis šimtininkas Danilavičius buvo surištas varomas gatvėmis ir mušamas kardais, kai jis suklupo — kun. Gargasas kardu perkirto jo galvą ir kaklą, po to pusgyvį nuvežė už miesto ir pakorė už kojų. Po to kun.Gargasas “nuvyko pas pažįstamus ir pasigėrė”, ir jo bendrai turėjo jį palikti Varniuose, o rytdieną užėjo rusų dalinys ir jį suėmė. Karo lauko teismas 1863 IX 23 / X 5 nuteisė atimt kunigystę ir pilietines teises, Krymo karo kryžių ir medalį, ir sušaudyti. IX 30 / X 12 gen. baronas von Maidelis konfirmavo. 1863 X 7/19 egzekucijos vietoje Telšiuose buvo paskaityta konfirmacija ir kun. Gargasas buvo sušaudytas. Egzekucijai vadovavo Astrachanės grenadierių pulko 2jo batal, vadas mjr. Puščin, stebėjo Narvos pėst. p. štabs-kpt. Oviečkin, to paties pulko chorunžas Dombrovskij ir Maskvos atsargos dragūnų p. poručikas Gramotin.[758] Bet štai kaip Bičkauskas-Gentvila nupasakoja “iš baudžiauninkų kilusio” kun. Gargaso likimą: esą “Varnių kunigai, įvilioję A. Gargą į senelių prieglaudą, perdavė jį kariuomenės būriui, iškviestam su M. Valančiaus žinia. ... Varniuose ... sušaudytas. Vyskupas M. Valančius tardymo komisijai pateikė atsiliepimą, kuriame apibūdino A. Gargą kaip ‘labai blogo elgesio’ kunigą, tokiu būdu asmeniškai prisidėdamas prie mirties sprendimo. Šiuo atveju išryškėjo tikroji pozicija, kurią kunigai ir vyskupas buvo užėmę dviejų priešiškų klasių kovoje.”[759] Kai kun. Gargaso kolegos mėgino jį nuo rusų paslėpti — tarybiniam istorikui valia teigti, kad jie jį “įviliojo” ir pasišaukė rusus... Galų gale, jis sušaudytas Telšiuose, o ne Varniuose.

(6) Kun. Stanislovas *Išora*—pirmoji Muravjovo auka Vilniuj, žr. p. 359.

(7) Kun. Antanas *Mackevičius* pakartas Kaune 1863 XII 28, žr. mūsų 493-518.

(8) Kun. Izidorius *Noreika* — Jurgio s., amžius niekur nenurodytas, Gargždų vikaras, už kurstančių manifestų ir atsišaukimų skelbimą bažnyčiose, už dalyvavimą sukilime, savo partijos (būrio) sudarymą, dalyvavimą Statkevičiaus maištininkų rinktinės veiksmuose — dalinį sumušus suimtas Rietavo apylinkėje su ginklu rankoje, Telšių miesto ir pavieto karinio viršininko patvirtintu karo lauko teismo sprendimu sušaudytas Telšiuose 1863 VIII 2/14 (pagal vieną šaltinį, Mosėdžio vikaras, sušaudytas 1863 VII 10) ;[760] dar prieš sukilimą “turėjęs ryšių su vadin. Lietuvos raudonųjų komitetu Vilniuje”. Paėmę jį nelaisvėn ir veždami į Telšius, “rusai sustodavę kaimuose trimituodavę, orkestras griežęs maršus, kad patrauktų gyventojų dėmesį ir galėtų jiems parodyti surištą ir sumuštą sukilėlių vadą.” Prieš sušaudymą, kun. Noreika miniai sušukęs: “Mirštame už savo vierą, tėvynę ir laisvę!” Kazokai sutrypė ka-

---

[758] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., 221-225; **Vosstanije v Litvie i Belorussii...,** 226; **Lietuvių Enciklopedija,** VII, 14.

[759] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 274; visą pp. 271-280 skirsnį autorius pavadino “Reakcinis dvasininkijos vaidmuo 1863 metų sukilime.”

[760] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., 727-8; III d., I t., 458.

po žemę, bet 1922 VII 16 kun. Gargaso ir kun. Noreikos kaulai buvo atkasti ir iškilmingai palaidoti Telšių bažnyčios kriptoje.[761]

(9) Kun. dominikonas Teofilis *Račkauskas* (Raczkowski) — 56 mt. amžiaus, kilęs iš Kauno pav. (pagal W. Studnickio "Wyroki šmierci", teismo byloje pažymėta, kad "iš kokios gb kilęs, nepatirta", o Liet. Enciklopedijos teigimu — gimęs "1809 Žemaičiuose"), dominikonų noviciatą atliko Paparčių vienuolyne, 1826 m. išvyko į Zabialų vienuolyną teologijos studijoms, po to buvo Raseinių vienuolyne, sukilimo pradžioje Panevėžio pav. Naujamiesčio parapijos vikaras. Kauno miesto ir pavieto kar. viršininkas plk. Božerianovas 1863 VIII 13/25 raštu nr. 676 pranešė Vilniaus gen. gubernatoriui: "Valstybinį nusikaltėlį kun. Teofilį Račkauską paėmiau nelaisvėn 1863 m. rugp. 5 per susirėmimą prie Pališkių km., Panevėžio pav. Belaisvis paimtas su ginklu rankoje. Pagal tamstos įsakymą, jį teisė karo lauko teismas, mano patvirtintas, kuris nusprendė: teisiamajam atimti kunigystę, kryžių ir bronzos medalius, kuriuos jis gavo 1853-1856 mm. karui atminti, ir pasmerkti sušaudymui. Tas nuosprendis įvykdytas Kaune vakar 11 val. prieš piet." Kitame pranešime pažymima, kad jis buvo sušaudytas 1863 VIII 11/23, o Liet. Enciklopedija teigia, kad sukilėlių kapelionas kun. Račkauskas buvo nučiuptas rgpč. 17 ir "VIII 23 pakartas Kaune," bet šaltiniu nurodomas vysk. Kubickis.[762]

(10) Kun. Aleksandras *Vitartas* (Witort, Witord) — (a) kunigo Antano Norvaišo byloje yra jo parodymai, jog jis ne kartą prašęsis dalinio vado Boleslovo Kolyszkos, kad jį paleistų iš dalinio, bet tasai jam nurodęs likimą kunigo Vitorto, kuris buvo partijoje, o paskui rusų dalinys jį nužudė, ir Kolyszko raginęs Norvaišą neapleisti partijos, nes ir jį ištiksiąs kun. Vitorto likimas; (b) vysk. Kubickis viename dokumente, "Martyrologium Polskie" rado "maskolių nužudytų kunigų sąrašą, iš visų diecezijų", kuriame yra "Kun. Aleksandras Witord, vikaras z Szczeliszek" (iš Čekiškės), nužudytas "Raudondvaryje 1864" (veikiausiai korektūros klaida: 1863) balandžio 25; *(c)* nukentėjusių kunigų alfabetiniame sąraše, kurį Nekrasovo komisija Kaune 1865 m. per kratą rado Kauno diecezijos konsistorijoje, prie kun. Antano Witorto pavardės yra pastaba: "išvežtas"; vėliau tokia pavarde buvo Klovainių vikaras, buvęs Joniškio vikaras, 1880 ir 1893 m. turėjęs su valdžia bėdų dėl parapijiečių kurstymo ir mokymo "giedoti priešvalstybines giesmes"; *(d)* kun. Vincas Witortt, Trakų pav. Kalvių parap. klebonas, suimtas 1865 X 1, uždarytas karmelitų vienuolynan, paskui degraduotas vikaru; *(e)* Washingtone Kongreso Knygyne vyskupo Kubickio veikalo I d., III t. prie p. 429 yra įdėta kažkieno ranka rašyta kortelė lenkų kalba: "p. 428. Kubickis supainiojo du skirtingu Antanu Vitortu — vienas buvo nukautas sukilime 1863 m. prie Čekiškės, o kitas mirė sanatorijoje pamišėliams Kalvarijoje apie 1930 m."; *(f)* Vaclovas Biržiška "Aleksandryno" III tome rašo, kad kun. Aleksandras Vytartas, gal. Aleksandro s., gim. 1814 m., baigęs Varnių seminariją 1861 m. įšventintas kunigu, buvo Čekiškės vikaru, iš kur "išėjo į sukilimą, matyti, į Žarskio-Kolyškos būrį. Valančius neteisingai pažymėjo, kad Vytartas buvo rusų nužudytas tik už paskaitymą Čekiškės bažnyčioje sukilėlių laikinosios vyriausybės manifesto. Iš

[761] **Lietuvių Enciklopedija,** XX, 409.
[762] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., III t., 619-620; II d., IV t., 368; **Liet. Enciklopedija,** XXIV, 326.

tikrųjų, jis žuvo kautynėse ties Čekiške 1863 m. kovo 17/29 d. (kiti tas kautynes vadina kautynėmis ties Lenčiais)". Biržiška prileidžia, kad, kadangi Vytarto sakytas pamokslas buvo vėliau Paryžiuje lietuviškai išleistas, Vytartas galėjęs išlikti gyvas, o kautynėse žuvęs kitas kunigas.[763] Tiek tėra tikra, kad bienas "Vitartas" žuvo.

(11) Kun. Raimundas Mikalojus *Ziemackis* — 1863 VI 5 sušaudytas Vilniuje — žr. mūsų pp. 362-3.

Nuteistas sušaudyti, kalėjime mirė:

(12) Kun. Jonas *Rajauskas* (Rojewski) — Juozo s., 37 m. amž., kilęs bene iš Kurmaičių, Šiaulių pav., baigęs žemaičių seminariją ir kunigu įšventintas 1859 IX 19, Batakių parapijos vikaras, Šiaulių miesto ir pavieto kar. viršininko įtartas ir kvotoje nuo 1863 m. kovo mėn., suimtas, bet 1863 m. gegužės mėn. pabėgo iš pus-etapio, pasmaugdamas puskarininkį Abramovičių, ir mėgino svetur bėgti dvarininko Mikalojaus Lukaševičiaus pasu, bet buvo suimtas ir kalinamas Kaune. Galop 1865 III 19 komisija Kaune kaltino, kad kun. Rajauskas dalyvavo maištininkų gaujoj ir 1863 IV 4/16 dalyvavo pristavo Bilimos-Posternakovo pakorime, pabėgo iš kalėjimo ir pasmaugė paskui jį besivejantį puskarininkį, mėgino nusinuodyt, ir pasivadino svetima pavarde. 1866 X 20 komisija pasiuntė Kauno gubernatoriui opiniją: teisti karo teisme kaip I kategorijos nusikaltėlį. 1866 XI 25 gubernatorius liepė teisti. Kun. Rajauskui teisme iškėlus teisinę abejonę, karo lauko teismo komisija 1868 III 13 nutarė, kad naujos kvotos nereikia po to kai dingo kvotos aktai (ir buvo suimti ir teisman atiduoti du Kauno gb karinio viršininko raštininkai). Komisija nustatė minėtus kaltinimus ir kad kun. Rajauskas "pats prisipažino" aiškindamas, kad, esą, puskarininkis "pats užduseęs dėl pergreito bėgimo", bet ekspertizė nustatė, kad jis mirė nuo pasmaugimo rankomis; be to jis bėgdamas sužeidė valstiečio Čepausko galvą, ir be pateisinamų priežasčių atsisakė pasirašyti savo parodymus teisme; kai dėl buvimo gaujoj ir pristavo pakorimo — teisiamasis įrodė, kad iš Kurtuvėnų jis neišvyko ligi 1863 V 11. Karo teismas 1868 III 23 nusprendė: atimt kunigystę, visas teises, ir sušaudyt. Vilniaus karo apygardos v-kas 1868 IX 14 grąžino bylą Kaunan nustatyti "visas proceso aplinkybes" ir pravesti naują kvotą. Kauno kalėjimo inspektorius 1869 III 8 pranešė, kad polit. kalinys Jonas Rajauskas 1869 II 22 mirė kalėjime. (Liet. Enciklopedija prideda: "1869 II 22/III 6 sumuštas kalėjime mirė.") Karo teismo komisija 1869 V 31 nutarė: aktuose trūkstami duomenys išaiškino visus faktus, nėra pagrindo keisti 1869 III 23 nuosprendžio. "Kiek liečia (mirties) bausmės vykdymą, tai toji nuosprendžio dalis pakeičiama dėl teisiamojo mirimo."[764]

Ši byla įrodo, kad Muravjovo apyskaita toli gražu neatžymėjo sukilimo procesų galo.

Be minėtojo kun. Rajausko, rusų kalėjimuose mirė šie kunigai:

(13) Kun. Tomas *Čečetas (Czeczot)* — Lydos pav. Asavo parapijos klebonas, pagal Rodūnės dekano 1864 X 16/28 pranešimą Vilniaus konsistorijai, valdžia jį suėmė spalio 12/24; X 31/XI 12 dekanas rašė, kad kun. čečetas

---

763 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., III t. 428-429; II d., IV t. 459; Vaclovas Biržiška, **Aleksandrynas,** III, Lituanistikos Institutas, Čikaga 1965, pp. 414-415.

764 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., III t., 108-111; **Lietuvių Enciklopedija,** XXIV, 452.

spalio 28 (lapkr. 9) vėl suimtas. Kun. Čečetas mirė Lydos ligoninėje 1866 VIII 5/17.[765]

(11/) Kun. Steponas *Gailevičius (Gojleivicz)* — 63 m. amž. Trakų pav. Dusmenų klebonas, suimtas 1863 VII 9/21, mirė 1863 VIII 9/21 Vilniuje kariniame šv. Jokūbo ligoninės skyriuje — žr. mūsų p. 463.

(15) Kun. Jonas *Kačanauskas (Kaczanowski)* — Ašmenos pav. Dieveniškių filialistas, kariuomenės suimtas 1863 III 15-16/27-28 naktį ir išvežtas Ašmenon. Baustų kunigų sąraše pažymėta, kad kun. Kačanauskas mirė kalėjime 1865 XII 8/20 — taigi po 2 metų ir veik 9 mėn.[766]

(16) Kun. Vladas *Mongirdas* — 28 m. amž. Linkuvos parap. vikaras, kilęs iš Pašušvės, Šiaulių pav. — 1863 X 22 / XI 3 Panevėžio pav. tardomoji komisija pranešė pavieto kar. v-kui plk. Karpovui, jog maište dalyvavę valstiečiai parodė, jog kun. Mongirdas juos prikalbino į sukilimą, sakė kurstančius pamokslus, gaujai pristatė švino. Kvota užvesta po 2 dienų ir trečią dieną iškelti kaltinimai kun. Mongirdui ir bajorams Jonui ir Antanui Šostakams. Po metų kalinimo, 1864 X 31 / XI 12 Kauno karo ligoninės vyr. gydytojas rado Mongirdą sveiku, tinkamu bet kokiam darbui, ir įvyko teismas, kuris nustatė, jog trys sukilime dalyvavę valstiečiai parodė apie pamokslus ir švino pristatymą, 7 Linkuvos gyventojai liudijo apie jo skaitytą bažnyčioje "ištikimybės Lenkijai proklamaciją" ir jog jis kurstė žmones, kad "caras neteisėtai laiko Lietuvą", du iš gaujos grįžę valstiečiai ir Linkuvos žydas teigė patys tai girdėję. Mongirdas teisinosi nevežęs švino. Teismas nutarė priskaityt II kategorijai, atimt kunigystę ir teises, ištremt katargon 12 metų kasyklose, palikt įtarime dėl gaujos lankymo, turtą konfiskuot. Kauno gubernatorius 1864 XI 5/17 persiuntė bylą Vilniun, gi laikin. lauko auditoriatas 1865 III 11/23 nusprendė: Mongirdas kurstė valstiečius į maištą, netgi per išpažintį, vienas dalyvis liudijo, kad jis atvežė gaujai švino ir pats mokėsi šaudyt, bet kun. Mongirdas neprisipažįsta; 7 Linkuvos gyventojai pakartojo: kartą kun. Mongirdas bažnyčioje skaitė atsišaukimą, kad Lietuva neteisingai pateko į caro rankas. Apie Mongirdo lankymąsi gaujoje papildomai parodė iš gaujos grįžęs bajoras Grybauskas, kuriam Mongirdas sakėsi grįžęs iš Sierakausko partijos. Nuosprendis: 10 metų katorgon Sibire, konfirmuota 1865 III 15/27. Bajorė Antanina Mongirdienė iš Pašušvės maldavo ligoninėn perkelti nuo džiovos mirštantį jos sūnų, kuris su pavojum savo gyvybei iš po kartuvių išlaisvino tris sukilėlių pasmerktuosius. Gen. gubernat. von Kaufmann 1865 VII 18 užrašė: pridėt prie bylų atsakymui. Ankstyvesniam prašyme Mongirdienė rašė, kad jos sūnus 37 žmones išgelbėjo, "tamsta patsai geg. 10, kai jį lankiai kalėjime Kaune, žadėjai lengvatą". Kai Kaufmannas atsiklausė Kauno, Kauno gubernat. 1865 XI 2/14 atsakė: kun. Mongirdas mirė kalėjime 1865 VIII 22 / IX 3. Regimai kun. Mongirdas buvo kalinamas dar prieš formalų kaltinimą, nes vysk. Valančius 1863 IX 6/18 užtarė kalinamus kunigus, kurių tarpe minėjo ir jaunąjį kun. Mongirdą.[767]

(17) Kun. Klemensas *Moravoskis,* 63 m. am. Gardino gb, Baltstogės pav. Turosnės klebonas, suimtas 1863 VI 15/27, karo lauko teismo Gardine IX 20 /

---

765 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., 131.
766 **Ibid.,** II d., II t., 365.
767 **Ibid.,** II d., II t., 690-695.

X 2 nuteistas II kategor., katorgon Sibiro tvirtovėse 8 mt., palikt įtarime dėl kaltinimo, jog kurstė žudyt. 1865 I 23 / II 4 kalėjime 4 val. rytą pasauktas gydytojas rado 64-metį kunigą negyvą: dieną prieš tai kalinys skundėsi skausmais, bet žandaras viską juokais leido. Laikin. lauko auditoriatas 1865 III 31 / IV 13 nutarė: neįrodyta, kad kun. Moravskis kurstė parapijiečius į sukilimą, buvo kaltinamas, kad kurstąs pakarti Suražo popą, patsai mirė prieš teismą.[768]

Vyskupo Valančiaus "Margumynų" sąraše dar minimi: "36. *Lileika Antanas,* Drukšės klebonas, nuvežtas į Dinaburką, mirė 1863 m." — "39. *Milosnickis,* Palėvenės vienuolyno dominikonas, mirė 1867 m. Kauno kalėjime." — "61. *Petrašauskas Nikodemas,* Babtų klebonas, Kauno dekanas, mirė Kauno kalėjime 1864 m." Vysk. Kubickio težymima, kad "468. kun. *Ligiejko Antoni"* iš Drisvetų, Zarasų pav., 1863 XI 19 turtas atleistas nuo sekvestro. "1155. Kun. *Milošnicki docentas",* kai kur vadinamas Gabrielių ir Domu, turėjęs būti 1865 birž. ištremtas į Tomsko gb. — "662. Kun. *Pietraszewicz Nikodem"* turėjęs būti tremiamas į Permės gb. — sukilėlių pakartų už dvarininko įskundimą Baginskių neleidęs laidoti kapinėse, neaišku ar ištremtas, vysk. Valančius jį užtaręs 1864 m. Valančius galėjo geriau mirimo faktą žinoti, nei nepilni archyvai.[769]

Keli kunigai, karinio teismo pasmerkti miriop, išliko gyvi:

(1) Kun. Benediktas *Bugenis (Bugien)*—Jono s., "baporas, kilęs iš Kauno gub.", Mohilevo gb Čečersko par. vikaras, kalintas vežęs maištininkams ginklus—valizoje turėjo švino kulkų, kaimo sargybos sulaikytas šovė į valst. Gavrilą Vasiljevą. Karo lauko teismas nuteisė kun. Bugenį sušaudyt, bet Mohilevo karinis gubrnt. bausmę pakeitė: atimti kunigystę, bajorystę ir visas teises, ištremti į Tobolsko gub. Teismas vyko 1863 m. kovo-rugsėjo laikotarpy.[770]

(2) Kun. Andrius *Čepavičius (Czepowicz)* — 38 m. amž., Gardino gb Mostų parap., vienas pirmųjų "raudonikių" komiteto Gardine narių, anot Geištaro — Kostas Kalinauskas "žmonių pasirinkime buvo labai nelaimingas; tokie Zablockis, Czajewicz (Čepavičius), Milevičius, Parfianavičius, Dr. Dzierzkowskis tai buvo jo kreatūros, kraugeriai teorijoje, o niekingi kai susitiko su persekiojimu".[771] Gardino dekanas 1863 X 8/20 pranešė konsistorijai Vilniuje, kad kun. Čepavičius kaž kur dingo. Laikinasis Lauko Auditoriatas 1864 XI 16/28 pranešė Gardino gubernatoriui, kad liudytojai Zablockis, Silvestravičius ir Vrublevskis parodė, jog kai kūrėsi "organizacija", kun. Čepavičius pradžioje buvo apygardos vadu (okręgowy); kai Zablockis buvo paskirtas Gardino komisaru, kun. Čepavičius buvo jo padėjėju ir vyko į Volkovyską parinkt naujus žmones tenykštei silpnai organizacijai ir netrukus pasislėpė; kaltinamasis verbavo žmones gaujoms, tiekė maistą, buvo Voverio ir Lenkevičiaus gaujose. Nutarta priskirt I kategorijon ir teist už akių. Nuteistas: sušaudyt, turtą konfiskuot, bausmę vykdyt kai bus surastas, ir Muravjovas patvirtino nuosprendį. — Vėliau Augustavo kar. viršininkas pristatė auditoriatui Mostų parap. administratoriaus kun. Čepavičiaus bylą su kaltinimu, kad ilgiau kaip dvi pa-

[768] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., 700-706.
[769] **Ibid.,** II d. II t. 516; II d. III t. 614-615; II d. III t. 39-42; Ant. Alekna, **Žem. Vysk. Mot. Valančius,** Klaipėda (1922), 159, 161.
[770] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. II t., 104-105.
[771] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 50-51.

ras jis lankėsi gaujoje. Auditoriatas bylą patikrino, nutarė priskaityti prie II kategor. nusikaltėlių, bet pranešė karo apygardos vadui, kad kun. Čepavičius užstojo Voverio gaujos paimtą nelaisvėn rusų karininką, ir todėl 1864 XII 8/20 rekomendavo: atimt kun. Čepavičiui kunigystę ir visas teises, ir ištremt į Tobolsko gb. Muravjovas konfirmavo: Atsižvelgus, kad kun. Čepavičius nuo mirties išgelbėjo karininką, — neatimt nei ypatingų luomo teisių nei kunigystės, bet ištremt apsigyventi Orenburgo gb. griežčiausioje policijos priežiūroje.[772]

(3) Kun. Jonas *Korzeniovoskis* — Juozo s., 30 m. amž., Lydos pavieto Naujadvario parap. vikaras, paplk. Epifanovo 1863 II 3 ar 13 suimtas drauge su klebonu kun. Dionizu Raicevičium (Rojcewicz) už revoliucinio manifesto paskaitymą bažnyčioje, kalintas Vilniuje citadelėje ir buv. dominikonų vienuolyne. Karinis teismas prie citadelės rašo: "Matydamas bendrą stoką pritarimo revoliuciniam judėjimui, jis (Korzeniovskis) kreipėsi į bažnyčioje esančius su klausimu, ar suprato tai, kas buvo paskaityta, ir pridėjo: jūsų laukia." Teismas nutarė: už valstybės išdavimą — sušaudyt. Gen. gubernat. Nazimovas užrašė: "Turint dėmesy monarcho malonę ir man suteiktus įgaliojimus, nutariu: vieton mirties bausmės, atimt kun. J. Korzeniovskiui kunigystę ir teises, ir išsiųsti katorgon 12 m. darbams kasyklose." Nazimovo sprendimas praneštas 1863 V 8/20, gi geg. 10/22 ištremtas į Tobolsko gb.[773]—prieš Muravjovo atvykimą.

(į) Kun. Antanas *Norvaišas (Narwojsz)* — Jokūbo s., gim. 1828 m. Kazliškėse, mokėsi bajorų mokykloj Panevėžy, baigęs Varnių seminariją kunigu įšventintas 1853 m., Kauno pav. (Babtų v.) Josvainių parapijos, Panevėžiuko filialistas, Kauno gubernat. aplinkraščiu 1863 IX 30 ir X 4 paieškomas kaip dingęs ir su gauja lankęsis Kazliškėse, bet 1864 V 26 rašte rašoma, kad po susirėmimo prie Strūnos upės 1863 m. birželyje plk. Božerianovo dalinys nelaisvėn paėmė bajorą Joną Savickį, Felicijono s., kuris parodė dviem atvejais buvęs gaujose: 4 dienas Kolyškos gaujoj, iš kur pabėgo, po to lenkų žandarai jį pristatė Stryckio arba Norvaišo gaujon. 1864 VI 11/23 tard. komisija Kaune pranešė, kad 50 iš gaujų sugrįžusių asmenų parodė, kad kun. Norvaišas buvo dalinio vadas ir kai kurie tarnavo pas jį. 1865 VII 28 Kauno gubernat. rašė laik. lauko auditoriatui, kad kun. Norvaišas, savo noru grįžęs iš gaujos, kaltinamas asmeniškai dalyvavęs maište, raginęs valstiečius eiti į gaujas, iš sakyklos skelbė manifestus ir per 4 mėn. vadovavo daliniui; be to, 16 žmonių liudijo, kad kun. Norvaišo vadovaujama gauja pakorė kelis asmenis, jų tarpe valstiečius Bubiną ir Stankevičių, du liudytojai teigė, jog kun. Norvaišas liepė juodu pakarti. 1865 VII 6 tard. komisija rašė, kad kun. Norvaišas per pirmą parodymą, bene 1865 VI 11 teigė, kad 1863 m. kovo mėn. Kaune susidariusi partija žygiavo per Panevėžiuką ir penki pas jį užėję maištininkai jam rodė "Vilenskij Viestnik" numerį su žinia, jog valdžia nėra priešinga kai gydytojai ir kunigai teikia patarnavimus maištininkams, "ir be ceremonijos liepė jam eiti į mišką". Taip jis pateko į Kolyszkos partiją kapelionu. Jis nekartą prašė Kolyškos, kad jį paleistų namo, bet Kolyška priminė kun. Vitorto likimą — tas kunigas buvo partijoj, o paskui rusų dalinys jį nužudė, ir ragino neapleist par-

772 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., 136-139.
773 **Ibid.,** II d., II t., 426-429.

tijos, nes ir jį ištiks kun. Vitorto likimas. Jis su partija ėjo į Panevėžio pavietą, kur įvyko susirėmimas su rusų kariuomene Raguvos girioje, paskui prie Kuršo sienos, kur Kolyška pateko nelaisvėn. Kai naujojo vado kun. Mackevičiaus ir Vaivados vadovybėje partija po kelių pralaimėjimų sugrįžo į Kauno pavietą, "jam buvo patikėta dalinio vadovybė, ligi atvyks naujas tikrasis vadas. Tokiomis aplinkybėmis vadovavau partijai 10 vyrų, būtent, ligi ji buvo priskirta prie Vaivados dalinio". — 1865 X 12/24 Kauno gb. karinis viršininkas raštu Nr. 13611 pranešė Vilniun, kad spalio 10/22 vakare, prieš kalinių patikrinimą, kalinys kun. Ant. Norvaišas iš kameros Nr. 34 įžengė išvietėn, gavęs tam leidimą iš 106-to Ufos pėst. pulko jaun. puskarin. Pavlo Averino. Kalinys nesugrįžo kameron ir jo nesurasta. Per reviziją kameroje, kurioje su kun. Norvaišų sėdėjo kun. Jurgis Bakevičius, įtartas dalyvavęs pristavo Bilimos-Posternakovo pakorime, kun. Kaz. Choromanskis, kaltinamas siuntęs žmones į maištininkų gaujas, kun. Feliksas Vyšinskis, įpainiotas bajoro Kosto Purickio bylon ir santykiavęs su maištininkais, kun. Vinc. Kurtynskis, suimtas per kratą radus įtartino turinio susirašinėjimą ir už važinėjimą be leidimo į kitus pavietus, ir kun. Jonas Žakevičius, dalyvavęs per pamaldas kitoje parapijoje, kai ten buvo skaitomas kurstantis manifestas, — kameroje surasta virvinės kopėčios apie 5 aršinų ilgumo, 2 aršinų virvegalys, o po kun. Kurtynskio naru dar 2 sieksniu šniūro. — Iš Kauno 1865 XI 9/21 raštu nr. 9195 vėl buvo pranešta Vilniaus karo apygardos vadui gen von Kaufmannui, kad Kauno gb žandarmerijos viršininkas mjr. Blau vakar paštu gavo laišką iš Paryžiaus nuo politinio nusikaltėlio kun. Ant. Norvaišo, kuris 1864 m. pavasarį buvo savo noru prisistatęs jo įstaigon, o praeitą spalio mėn. pabėgo iš politinio kalėjimo Kaune. — Laikin. lauko auditoriatas 1865 XI 13/25 nr. 3496 pasiūlė: kunigą Ant. Norvaišą, už tai, kad kurstė savo parapijiečius į maištą, kad asmeniškai buvo gaujoj ir jai vadovavo, kad tame laikotarpyje įvykdavo egzekucijos, galop už pabėgimą iš kalėjimo ir perėjimą per sieną, jo bylai vykstant kariniame teisme, — priskaityt prie polit. nusikaltėlių I kategorijos, atimt kunigystę ir visas valstybines teises, ir pasmerkt miriop sušaudant, turtą konfiskuoti — mirties sprendimą vykdyti po sugavimo arba kun. Norvaišo pasirodymo. Konfirmacija: "Sutinku. 1865 m. lapkr. 26. Paniutin."[774] — Liet. Enciklopedijoj klaidingai rašoma, kad kun. Norvaišas buvo 1863 m. rugp. 1 suimtas "ir tuojau ištremtas į Tobolsko gub. 18 metų":[775] faktinai, kun. Norvaišas gyveno Prancūzijoje, buvo pijorių rektorius, dar 1867 m. birž. 20 Paryžiuje pasirašė pagalbos prašymą drauge su kitais "samogitais": kun. Aleks. Balčiausku, kun. Vladu Dembskiu, kun. Dom. Peža, kun. Jonu Radavičium, ir su vilniečiais kun. Ad. Radzišausku ir Juozu Stankevičium, bei augustaviečiu kun. Vincu Trockiu.[776] — Koks buvo jo likimas vėliau?

(5) Kun. Juozas *Paulauskas* — Vinco s., 45 m. amž. Nemakščių klebonas, suimtas 1863 m. rugpiūčio galop už tai, kad bal. 7/19 sukilėlių įsakymu skaityti revoliucinį manifestą, geg. 15/27 su procesija pasitiko kun. Mackevičiaus gaują, leido Mackevičiui bažnyčioje skaityti manifestą, saikdino žmones būti ištikimais lenkų valdžiai. Karuomenės teismas nuteisė kun. Paulauską

[774] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., 720-724.
[775] **Lietuvių Enciklopedija,** XX, 427.
[776] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., IV t., 388, 470-474, III t. 573-4.

sušaudyt, atimant kunigystę ir teises, o vikarą kun. Praną Močulskį, kurį 3 ginkluoti maištininkai privertė išeiti pasitikti Mackevičių — ištremt Sibiran ir atimt kunigystę. Laikin. lauko auditoriatas 1863 XI 2 pasiūlė kleboną nuteist 12 mt. katorgon Sibiro kasyklose, o vikarą apgyvendini Sibire. Vyskupas Valančius 1863 IX 6 užtarė teisiamus kunigus, jų tarpe kun. Paulauską, bet Muravjovas dar pridėjo jam 50 rb baudą. Ištremtas 1863 XI 13/25.[777] Liet. Enciklopedija pažymi, kad kun. Paulauskas Sibire buvo prižiūrėtojų užmuštas.[778]

(6) Kun. Juozas *Ruzga* (Rózga) — vienur žymimas Juozo s., kitur Vinco, 28 m. amž., mokėsi bajorų mokykloj Telšiuose, nuo 1855 m. Varnių seminarijoj, tapęs kunigu 4 metus dirbo Lydavėnų parapijoj, nuo 1862 m. Seredžiaus parapijoj. Koporsko pėst. pulko mjr. Stepanovas ir Kauno ziemskio spravniko pareigas einąs kolegijinis asesorius Šafatovičius pranešė Kauno gubernatoriui, kad 1863 III 15/27 gubernatoriaus įsakymu jie nuvyko į Seredžių patikrinti padėtį ir liepti valsčiaus valdybos nariams patikrinti "ar kunigai skelbia ką nors mūsų valstybės nenaudai", ir suėmė kun. Ruzgą už kurstančių manifestų paskaitymą bažnyčioje. Kovo 16/28 kun. Ruzgą uždarytas Daugpilio tvirtovėm Karo lauko teismas prie Ordonanshauzo Daugpilio tvirtovėje 1863 V 14/26 pasmerkė kun. Ruzgą sušaudyt. Vitebsko gb karinis viršininkas pakeitė sprendimą: "nutariu ... atimti kunigystę ir visas teises ir pasiųsti katorgon 10 mt. tvirtovėse." Vilniaus gen. gubernat. konfirmavo 1863 VI 27. Kauno tard. komisija pranešime už 1863 m. liepos mėn. pažymi: kun. Juozas Ruzgą išsiųstas katorgon.[779] Kituose šaltiniuose klaidingai pažymima, kad "Kun. Ignas Rózgo sušaudytas Daugpily 1863 VI 8" — be pagrindo, kaip ir kun. Pežos atveju.[780]

Prabėgomis dar suminėsime eilę kitų "politinių nusikaltėlių" kunigų, kurie dalyvavo "organizacijoje" arba sukilime: apypilnį vaizdą tegalima susidaryti įsigilinus į vysk. Kubickio surinktus archyvinius duomenis.

(1) Kun. Leonas *Abramavičius,* Juozo s., 41 m., Judrėnų filialistas, nuteistas katorgon už manifesto skaitymą bažnyčioje, bet caro malone 1863 m. spalio mėn. paleistas.[781]

(2) Kun. Bol. *Aleksandravičius* — Daugpilio klebonas, suimtas 1864 II 12/24, teistas su Lietuvos Vadybos komisaru kun. Skorupskiu, 1865 III 2/14 konfirmacija: kaltė neįrodyta, bet kaipo įtariamą ištremti į Tomsko gub. Anot Geištaro, "tai buvo vienas veikliausių žmonių sukilime, daug padėjo kaliniams ir kuriam laikui pas jį vieną telkėsi sukiliminis darbas tose srityse [Zarasų ir Latgalos] ... mirė nuo tifo kalėjime trėmime."[782]

(3) Kun. Aleksandras *Balčiauskas (Balczewski)* — gim. 1836, baigęs 1860 m. Varnių seminariją, Butkiškės, vėliau Krakių vikaras, Kauno tard. komisijos tardomųjų sąraše 1863 II 18 —1864 VIII 1 kaltinamas, kad išmetinėjo, kodėl neina sukiliman. Kaltinimas nebuvo įrodytas, ir 1864 V 4/16 Kauno gbrnt. liepė paleisti su "paranka" griežton policijos priežiūron, bet jis pabėgo, ir 1864 VI 29 Paryžiuje pasirašė "lenkų kunigų balsą į viso pasaulio klerą" —

---

777 **Ibid.,** II d., III t., 23-27.
778 **Lietuvių Enciklopedija,** XXII, 183.
779 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., III t., 122-123.
780 **Ibid.,** II d., IV t., 457.
781 **Ibid.,** II d., II t., 6.
782 **Ibid.,** II d., II t., 9-16; **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 232-3.

penktuoju, kaip "klebonas iš Lietuvos".[783] Liet. Encikloped. pažymi: "1863 aktyviai dalyvavo sukilime ir, jį numalšinus, pabėgo į Maž. Lietuvą."[784]

(4) Kun. Jurgis *Bakevičius* — Skaudvilės vikaras, įveltas pristavo Bilimos Posternakovo pakorimo bylon už santykius su maištininkais. 1865 XII 24/1866 I 5 laikn. lauko auditoriatas Vilniuje (gen. Fominas ir pulkininkai Tyzenhauzen, Leontovič ir Chomitjanov) nutarė: dėl stokos tikslių įrodymų, palieka įtarime, ir kaip nepravomyslnai galvojantį — ištremt Tomsko gb. Po kun. Norvaišo pabėgimo, buvo apkaltintas padėjęs anam bėgti; auditoriatas nerado kaltės įrodymų, bet pranešė Tomsko gubernatoriui, kad sustiprintų jam policinę priežiūrą.[785]

(5) Kun. Jonas *Balcevičius* — už grafo Leono Platerio dalinio prisaikdinimą, ištremtas į Olonieco gb griežčiausioj priežiūroj, 1889 m. leista apsigyveni Odesoj.[786]

(6) Kun. Antanas *Baranauskas* —poetas, būsimas vyskupas, Vilniaus tard. komisijos bylų sąraše už 1863 m. Nr. 4 įvardintas Kauno diecezijos kun. Baranauskas, kaltinamas 1862 m. parašęs "baustino turinio laišką" kun. Klemensui Kairiui (Kajro, Petrapilio "Baublio Karalystės" nariui): laiškas rodo kun. Baranausko simpatijas lenkų kunigijos siekimams ir Varšuvos arkivyskupo Felinskio "piktiems veiksniams" (nieblagonamiernych diejstvij); komisija pasiūlė reikalą persiusi vidaus reik. ministerio sprendimui.[787]

(7) Kun. Andrius *Bartoševičius* — Slucko vikaras, 27 m., per kratą 1863 IV 4/16 pas jį rastas Taut. Valdžios atsišaukimas į Lietuvos kunigus, laikraščio "Ruch" nr. 7, dvi nuotraukos tremtinių Viatkoje ir Perizavodske su pavardėmis. Suimtas 1864 m. sausio m., V 7/19 kar. teismas Bobruiske rado kaltu saugojus revoliuc. popierius, neleidęs kun. Zaborovskiui sakyt pamokslų, aiškinančių klaidingas nuotaikas. Auditoriatas nutarė: atimt kunigystę ir teises, pasiųst katorgon darbams fabrikuose 6 met., konfirmacija 1864 VI 22. Paleis tas 1875 m. apsigyventi Kurske.[788]

(8) Kun. Juozas *Bartoševičius,* Garliavos vikaras, gim. 1826 m., nepranešė valdžiai, kad kažkas ant bažnyčios prilipino "kurstančią" proklamaciją, per pamokslą kurstė sukilti, įspėjo maištininkų dalinio vadą konduktorių (inžinerijos studentą) Kulčicką, kad prieš jį siunčiamas karinis dalinys, tardomas nuo 1863 m. liepos m. Kaune. Auditoriatas 1864 VIII 21 nutarė: kaltė neįrodyta, bet kaip politiniai nepatikimą — ištremt jį Tomsko gb. Vilniaus gen. gub. pavad. Potapovas patvirtino, neatimant teisių.[789]

(9) Kun. Antanas *Bogušas (Boliusz)* — Upynos filialistas, Raseinių pav., žinojęs apie dvarininko Stankevičiaus kelionių tikslą, patsai iš jo gavo laišką su prašymu aukoti maištui, bet nepranešė valdžiai. 1865 III 30 nuteistas: atimt kunigystę ir teises, ištremt Sibiran į Tobolsko gb. Kauno gubernat. 1865 V 14/26 pranešė vysk. Valančiui apie ištrėmimą.[790]

---

783 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t. 26-27, II d., 1 t. 233-4, 470-4.
784 **Liet. Enciklopedija,** II, 80.
785 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., 24-25.
786 **Ibid.,** II d., II t., 25-26.
787 **Ibid.,** II d., II t., 32.
788 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t., 37-40.
789 **Ibid.,** I d., III t., 301-302, II d., II t., 40-42.
790 **Ibid.,** II d. II t. 64-65.

(10) Karmelitų klierikas Leonas *Bylinskis,* kitur vadinamas Klevinsku ir Chlevinskiu, Igno s., bajoras, buvo Liudviko Narbuto adjutantu, vėliau tarnavo Kareivos dalinyje ir slapstėsi Ramygaloje, 1864 m. rugpjūčio gale ištremtas Irkucko gb., 1877 m. buvo leista aplankyt sergančią motiną Trakų pav. ir grįžo Rusijon, policijos priežiūroje.[791]

(11) Kun. Kazys *Choromanskis* — Šiaulių pav. Luokės (Luknikų) parap. klebonas, kalintas nuo 1864 II 26, kaltinamas su dvarininku Pilsudskiu keliavęs kurstyti į sukilimą, pasiuntė gaujon 3 vyrus, kurstė per pamokslus, jo patarimu maištininkai apiplėšė valsčiaus valdybą, pakorė žmogų, jis pristatinėjęs maistą Jablonauskio, Stanevičiaus ir Šimkevičiaus gaujoms. Jį suėmė kpt. Andriejevas pagal žydo Šterno įskundimą. 1865 II 14 Šiaulių tard. komisija priskaitė jį prie IV kateg. Kauno gubernat. 1865 IV 12/24 rašė tard. komisijai Kaune, kad kun. Choromanskis grąsinęs, kad sukilėliai nubaus žydus už ištikimybę valdžiai. Kar. teismas Kaune 1865 VII 6 nerado kaltės įrodymų, nutarė paleist policijos priežiūron, bet auditoriatas 1866 II 22 pasiūlė nedaryt galutino sprendimo, kol paaiškės gaujos vado kun. Norvaišo pabėgimo iš Kauno kalėjimo aplinkybės. Galop, nors nerasta įrodymų, kad jis žinojęs apie kun. Norvaišo pasiruošimus bėgt ir nepranešęs valdžiai, bet yra kaltas ginklų laikymu namie ir politiškai žalingai galvojantis, tad nuteistas: ištremti į Tobolsko gb.[792]

(12) Kanauninkas Juozas *Davidavičius* — Varnių seminarijos rektorius, kaltinamas padėjęs slapstyti gaujos vadą Bagdonavičių, priėminėjo pas save gaujos vadą kun. "Liudviką Dembskį", sauvališkai keliavęs Varšuvon į kunigų pasitarimą. Kaltė neįrodyta, bet paliktas įtarime, ir kaipo klaidingai galvojantis — ištremtas į Tomsko gb. griežtoj polic. priežiūroj. 1881 m. gyveno Jekaterinoslave.[793]

(13) Kun. Vladas *Dembskis (Dębski)* — 1863 VII 9 eskadrono rotmistras pranešė, kad Kražių vikaras kun. Dembskis geg. 30 (birž. 11) iš ambonos paskaitė revoliucinį manifestą. Karinis teismas nustatė, kad tą dieną ginkluota gauja privertė kunigą skaityt žemaičių kalba kurstantį manifestą ir reikalauti iš pamaldų dalyvių prisiekti ištikimybę lenkų valdžiai, po to gauja išsivedė jį su savim. Vėliau iš bajoro Pranc. Racevičiaus parodymų sužinota, kad jis gaujoj ir įsakyta ieškoti "dingusį" Raseinių pavieto kun. Dembskį. Faktinai, jis kurį laiką vadovavo daliniui, po to pabėgo užsienin. 1864 X 12 Paryžiuje jis buvo vienas steigėjų "Lenkų Kunigų Sąjungos" — iždininko padėjėjas. Kun. Dembskis buvo gimęs 1831 m. Šiaulių paviete, mokėsi Raseiniuose, 1860 m. baigė Varnių seminariją, "Robako" (Kirmino) slapyvardžiu dalyvavo Banevičiaus ir Šimkevičiaus daliniuose kapelionu, paskui tarnavo Stanevičiaus-"Pisarskio" daliny, dalyvavo Varnių puolime ir kovojo keliuose susirėmimuose. 1863 X 5 rusams sumušus Bagdonavičiaus dalinį ties Tryškiais, pabėgo užsienin per Klaipėdą, gyveno Paryžiuje, 1873 m. išsikėlė Šveicarijon ir susidėjo su senkatalikių srove, 1875 m. buvo Italijoj, vėl grįžo Paryžiun, 1880 m. emigravo Amerikon, buvo kunigu lenkų parapijoj Milwaukee, Wis., dalyvavo veikloje ir spaudoje, 1883-1892 m. klebonavo Kanadoje, grįžęs Amerikon susibičiuliavo su Dr.

---

791 **Ibid.,** II d. III t. 654-656.
792 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. II t. 121-123.
793 **Ibid.,** II d. II t. 142-143.

Jonu Šliupu, 1895-6 m. dar klebonavo lenkų senkatalikių parapijoj, po to tapo laisvamanybės skleidėju, mirė 1913 m. Scranton, Pa.[794]

(14) Kun. Adomas *Dobkevičius* — Antano s., 30 m., Rietavo vikaras, už sukilimo kurstymą suimtas 1863 m. vasarą ir ištremtas į Kazanės gb., 1873 m. gyveno Bauskėje, 1884 m. gavo leidimą vikarauti Ilukštos paviete.[795]

(15) Kun. Jonas *Doržinskas (Dorzynski)* — 29 m., Kriaunų vikaras, Dusetose 1863 m. geg. 12/24 iškilmingai pasitiko sukilėlius ir laikė pamaldas — aiškinosi: grąsinta jį pakart. 1864 II 28 auditoriatas nutarė atimt kunigystę ir teises, ištremt į Tomsko gub., konfirmuota kovo 19/31. Kunigo Juozo Šileikos byloje pažymėta: "suimtas greičiausiai per klaidą, vieton kito Kriaunų mt. kunigo Jono Doržinsko, kuris jau ištremtas."[796]

(16) Kun. Vladas *Duseika (Dusejko),* 25 m., Juozo s., Ugionių (Raseinių pav.) filialistas, 1863 m. įtartas slapstęs sukilėlius, 1864 V 6 Muravjovo įsakymu, kaip žalingai galvojąs, ištremtas Orenburgo gb. griežton polic. priežiūron, 1873 m. gyveno Kurše, Palangoj, 1884 m. priežiūroj Liepojoj, 1885 m. jam įsakyta vykt į Simferopolį Kryme, 1890 m. gavo leidimą gyventi Palangoj ir tais metais kovo 2 ten mirė.[797]

(17) Kun. Juozas *Dyakevičius,* 33 m. bajoras iš Panevėžio pav., Gardino gb. Volkovysko vikaras suimtas 1863 m. vasarą dėl priešvyriausybinių laiškų rašinėjimo kun. Pisankai — pastarasis apkaltintas, kad valdžiai nepersiuntė tų laiškų. Be to, pas kun. Djakevičių rasta konfederatka, jis reiškęs apgailestavimą dėl sukilėlių pralaimėjimų. 1864 m. vasarą nuteistas ištremti į Tomsko gb, atimant kunigystę ir teises. 1875 paleistas, gyveno Kurše ir vilkėjo sutaną, atlikdavo relig. patarnavimus, ir valdžia pareikalavo nusivilkt. 1885 m. gavo leidimą išvykti užsienin.[798]

(18) Kun. Kostas *Eimantas (Ejmont)* — Juozo s., 43 m., kilęs iš Kauno gb. šlėktų, klebonaudamas Naugardėlyje 1863 IV 23 / V 5 atsisakė iš ambonos skaityti Minsko gubernatoriaus raštą, žadantį caro malonę iš partijų savanoriškai grįžtantiems, — esą, negalįs skaityti be vyskupo leidimo. Kalintas Vilniuje, teistas 1863 XI 15 Naugardėlyje Sierpuchovo pulko kariniam teisme ir nuteistas 4 mėn. į tvirtovės kazematą; 1864 I 8 Muravjovas patvirtino sprendimą, užskaitė ilgą kalinimą ir liepė perkelt kiton parapijon su 3 asmenų paranka, apsistojo Vilniuje.[799]

(19) Kun. Boleslovas *Filipavičius* — 27 m. amž. "Laterano kanauninkų" vienuolis, Panevėžio pav. bajorų kilmės, 1863 V 14 "dingo" iš vienuolyno Vilniuje, tarnavo "Ostojos" daliny, vėliau slapstėsi ir buvo rastas pas bajorą Henriką Sviderskį "Wierbine" kaime, Panevėžio pav., "po pečium"; 1864 m. rugp. mėn. nuteistas 10 mt. katorgos Sibiro tvirtovėse. 1876 m. gyveno Civilske, Kazanės gb, polic. priežiūroje.[800]

---

794 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. II t. 153-4, II d. I t. 335-6; **Liet. Enciklopedija,** IV, 435.
795 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. II t. 156-160.
796 **Ibid.,** II d. II t. 165-167.
797 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. II t. 172-176.
798 **Ibid.,** II d., II t. 176-182.
799 **Ibid.,** II d. II t. 194-196.
800 **Ibid.,** II d. III t. 648-651.

(20) Kun. Petras *Gedgaudas (Giedgowd)* — Raseinių pav. Kaltinėnų parap. vikaras, ligi 1865 I 1 žymimas "nežinia kur dingusių" kunigų sąrašuose. 1865 XI15 lenkų kunigų sąjungos Paryžiuje narys. Nėra aišku as jis vadovavo Gedgaudo daliniui.[801]

(21) Kun. Marcelis *Gedminas (Giedmin)* — Dusetų vikaras: kai Dusetose pasirodė 8 sukilėliai ir vienas įžengė klebonijon, vikaras "nepasistengė jį suimti", "nevedė parapijiečių padėti tūkstantininkui" suimti maištininkus, nubaustas 20 rb., Kauno gubernat. pakėlė iki 100 rublių.[802]

(22) Kun. Juozas *Gegužinskas (Giegužynski)* — Petro s., 43 m., marijonas iš Igliaukos, Mariampolės prp filijos, Gatčinos pulko vado įsakymu suimtas 1863 X 10, kalintas Kaune, kaltinamas lankęs maištininkų dalinį, kur išklausė miriop pasmerktų 3 valstiečių išpažintis, kurstė žmones į sukilimą, bažnyčioje skaitė revoliuc. atsišaukimus. 1864 m. karinio teismo nuteistas: atimt kunigystę ir visas teises, konfiskuot turtą, ištremt apsigyventi į Tomsko gb., vėliau gyveno Kostromos gb., 1873 m. apsigyveno Ilukštos paviete Kuršo gb., dar 1885 m. buvo griežtoj priežiūroj.[803]

23) Kun. Pranas *Genutavičius (Gienutowicz)* — Kasparo s., 37 m., kilęs iš Rietavo valstiečių, Varnių katedros vikaras, 1863 V 12/24 Estliandijos pulko suimtas už valstiečių kurstymą į sukilimą, įtariamas priklausęs Centr. Komitetui; 1863 VII 26/VIII 7 Tauragėje karo lauko teismas nuteisė 15 mt katorgon kasyklose, atimant kunigystę; 1890 leista gyventi polic. priežiūroj Novgorodo gb., grąžintos teisės išskiriant kunigystę, draudžiama gyvent Vakarų krašte, Lenkijoj, Kurše ir Lifliandijoj.[801]

(24-27) Kunigai *Giedraičiai:* Giedraičių parap. kun. *Aleksandras,* Jono Žemaičio ir Burneikos parodymais 1863 IV 18/30 "Pomernadskoj" girioj prisaikdino žižgailos gaujos vyrus ir buvo ginkluotas; Lydos pav. kun. *Antanas* 1863 gegužės galop "apleido partiją" ir 1863 VIII 10 jo turtas buvo konfiskuotas; Lucinios pav. Latgaloje klebonas kun. *Kazimieras* Sibiran ištremtas "už stačiatikių bažnyčios šventumo žeminimą"; Kelmės klebonas kun. *Norbertas* 1863 III 24 / IV 5, maištininkų grasinamas mirtimi, bažnyčioje skaitė revoliuc. manifestą, vysk. Valančiui užstojus po 10 mėn. kalinimo paleistas 1864 m. gegužės mėn.[805]

(28) Kun. Baltrus *Grikietis (Grykietys)* — g. 1806, Seinų seminarijos profesorius, kaltinamas žinojęs apie maištininkų ketinimą pakarti valstietį Jakimavičių ir nepranešė valdžiai, Vilniaus kar. apygardos vado (Muravjovo) 1864 IV 16 ištremtas katorgon Sibiro fabrikuose.[806]

(29) Kun. Telesforas *Hanusowski-Janušauskas,* — Domo s., 26 m., kilęs iš Zarasų pav., Petrapilio dvas. akademijoj buvo Baublio Karalystės narys, Šiaulių ar Panevėžio gimnazijos prefektas (kapelionas), suimtas 1863 VII 27 / VIII 8, per kratą pas jį rasta Paryžiuje 1858 m. išleistoji uždraustoji brošiūra apie "dabartines politines nuotaikas Rusijoj" ir 2 laiškai iš akademikų draugų

---

[801] Kubicki, **Bojownicy Kaplani,** II d. II t. 226-7; III d. I t. 470.
[802] **Ibid.** II d. II t. 227.
[803] **Ibid.,** I d. II t. 308; II d. II t. 232; II d. III t. 669-671.
[804] **Ibid.,** II d. II t. 232-4; Karo Archyvas, 1925 m. II t., 130.
[805] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** I d. II t. 308; II d. II t. 232; II d. III t. 669-671.
[806] **Ibid.,** I d. III t. 309.

su dviprasmiais išsireiškimais. Po metų kalinimo paleistas, uždrausta mokytojaut, perkeltas kitan pavietan policijos priežiūroje.[807]

(30) Varnių seminarijos klierikas Antanas *Jakimavičius (Jachimowicz)* — Povilo s., valstietis, Vilniaus gen. gbrnt. įsakymu 1864 m. kovo mėn. administraciniai ištremtas į Tobolsko gb Sibire; jau po ištrėmimo, 1864 m. liepos m. Panevėžio tard. komisija gavo žinių, kad Jakimavičius buvo maištininkų gaujos vadas, verbavo savanorius, vykdė nusikaltimus. Todėl Muravjovas pareikalavo iš Tobolsko gbrnt. konvojumi grąžinti jį Vilniun. 1865 III 4/16 Jakimavičius buvo pristatytas Vilniun — ir tą pačią dieną pabėgo ir pasislėpė.[808]

(31) Kun. Vincas *Januškevičius* — pagal Gardino dekano kun. Aleks. Gintauto (Gintowt) pranešimą konsistorijai Vilniuje, 1863 IV 20 sukilėliai su savim išsivedė Jeziorų prp vikarą Januškevičių. Vilniaus gen. gbrnt. 1863 VIII 20 rašė Gardino gb tard. komisijai politiniams reikalams, kad teisiamas dvarininkas Mykolas Toloczko parodė, jog Jeziorų vikaras kun. Januškevičius su juo tarnavo vienoje gaujoje. 1883 m. kun. Januškevičius, paskaitęs apie caro amnestijos lengvatas, iš Bavarijos prašė leisti jam sugrįžti tėvynėn. Leidimo negavo.[809]

(32) Kun. Anupras *Jasevičius (Jassewicz)* — Juozo s., 54 m., kunigu įšventintas 1833 m., Eriogalos klebonas, liet. poetas, suimtas 1863 III 22 / IV 3 už parapijiečių kurstymą į sukilimą, atimta kunigystė ir ištremtas katorgon 8 metams. Kai 1866 vysk. Valančius pasiuntė tremtiniui siuntinį, Irkucko gbrnt. apskundė, kad polit. nusikaltėlis tituluojamas kunigu. Kaune Niekrasovo komisija padarė kratą vyskupijos kanceliarijoj ir ten rado nukentėjusių kunigų sąrašą. Vyskupas teisinosi pasiuntęs tremtinio giminių įteiktus 25 rb ir kad jis negavęs pranešimo apie kunigystės atėmimą.[810]

(33) Kun. Leopoldas *Kačinskas (Kaczynski)* — Damazo s., 23 m. amžiaus, kilęs iš Augustavo gb., Disnos pav. Mosarz prp vikaras, suimtas 1863 m. liepos m., kalintas šv. Petro ir Povilo kalėjime. Vilniaus tard. komisija 1863 VIII 21 pranešė gen. gbrnt, jog rugp. 20/rūgs. 1 paimtieji belaisviai iš Wisloucho gaujos davė parodymus, kad vienai maždaug 20 vyrų partijai vadovavo kun. Leopoldas Kačinskas, kad įvairiose vietose kun. Kačinskas pakorė 8 valdžiai ištikimus valstiečius; kun. Kačinskas nežinia iš kur atvyko į Žiežmarius šeštadienį prieš Viešpaties kančią, o 2 savaitės po Velykų išėjo gaujon. 1864 I 13/25 ištremtas į Kostromos gb., 1871 m. atleistas iš policijos priežiūros Kostromos gb.[811]

(34) Kun. Klemensas *Kairys (Kajro)* — 27 m., Adomo s., Kauno mergaičių gimnaz. prefektas, ilgai kalintas Vilniuje už tai, kad III klasės mokinėms skiepijo "valdžiai neklusnumo galimybę", buvęs Baublio Karalystės narys, administraciniai ištremtas į Permės gb, mirė tremtyje 1864 V 16(28).[812] Liet. Enciklopedija rašo apie jo lietuviškus raštus.[813]

---

807 **Ibid.,** II d. II t. 279-282.
808 **Ibid.,** II d. II t. 315.
809 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., II t. 333-4, 336.
810 Ibid., II d. II t. 344-347; **Aleksandrynas,** III, 199-203; **Liet. Enciklopedija,** IX, 321-2.
811 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. II t. 365-367.
812 **Ibid.,** II d. II t. 368-369.
813 **Liet. Enciklopedija,** X, 251.

(35) Kun. Alfonsas *Kareiva (Korejwo)* — 1861 m. suimtas už dalyvavimą polit. demonstracijose ir siūlyta ištremt, bet po 5 savaičių buvo paleistas pagal Kauno gb bajorijos maršalkos Daugirdo paranką; 1862 m. policijos priežiūroje Niurkonyse, Panevėžio pav. — 1863 IX 6 Kauno gb valdytojas paieškojo nežinia kur dingusio Niurkomų filialisto, ir dar 1866 V 26 buvo paieškomas, bet jis jau gyveno Paryžiuje.[814]

(36) Kun. Viktoras *Kozłowvskis* — ar Ignas: Vilniaus gen. gbrnt. 1864 VI 16 rašė Gardino gbrnt., kad Gardino gb 5ms pietiniams pavietams revoliuc. org-joj buvo veiklus kun. Kozlovskis ir kad atsiklaustoji konsistorija pranešė, kad Gardino gb buvo du kunigai Kazlauskai — Viktoras ir Ignas. Gardino tard. kom-ja VI 21 pranešė gbrnt., kad pagal bajoro Erazmo Zablockio parodymus, kun. Viktoras Kazlauskas buvo vaivada, paskui komisaras, ir kad tas kunigas sakėsi pasiruošęs jį prisaikdinti, kai Zablockiui buvo pavestos naujos pareigos. 1864 X 19 buvo suimtas Induros prp vikaras kun. Viktoras Kazlauskas. Vilniaus kar. apyg. vadas 1864 XI 16 rašė Gardinan, kad, pagal Zablockio parodymus prieš jo pabėgimą, kun. Viktoras Kazlauskas gyveno Lenkijos karalystėje; Muravjovui kilo įtarimas, kad tas kunigas gyveno Wróblewskio namuose, kai ten gyveno Kostas Kalinauskas ir buvo tariamasi sukurti org-ją. Kitame užraše Gardino gb archyve: "Kun. Kozlovskis pasislėpė ir negalima buvo jo surasti; be to, nežinoma, kurioj parapijoj dirbo ar kuriam ordinui priklausė." 1864 XI 21 laikin. lauko auditoriatas Vilniuje nutarė: kaltinamasai buvo pasmerktas miriop už priklausymą revoliucinei organizacijai, bet kadangi jis kažkur dingo, sulaikyti sprendimo paskelbimą ligi jis bus surastas ir sužinotas tikrasis jo vardas. Volkovysko dekanas 1864 XI 24 rašė, kad Rosj prp klebonas kun. Viktoras Kazlauskas buvo X 19 suimtas, bet netrukus paleistas. Reiškia, Zablockiui pabėgus, Zwierzdowskiui žuvus, Wróblewskiui išvykus svetur ir Kalinauską pakorus, maskoliams nepavyko nustatyt priešsukiliminės org-jos sudėties.[816]

(37) Kun. Antanas *Mackevičius* — Suveiniškio filialistas, grįžęs iš sukilėlių partijos "prieš 1863 m. gegužės 1 d." amnestijos terminą, 1864 m. suimtas ir 1865 m. ištremtas į Tobolsko gb. (žr. mūsų p. 493).

(38) Kun. Juozas *Majauskas (Majewski)* — 1863 IX 29 paieškomas Kauno gbrnt., esą nežinia kur dingo Novoaleksandrovsko pav. Kriaunų prp vikaras, apie kurio dalyvavimą maište parodė bajoras Romualdas Čapreckis. 1865 m. Niekrasovo pravestoje kvotoje, rastame nukentėjusių kunigų sąraše prie Majausko pavardės pažymėta "nežinia kur dingo." Prancūzijoje lenkų kunigų sąjungos sąraše pažymėta: "kapelionas Majewski. 1865 III 28. Išvyko."[816]

(39) Kun. Petras *Mančinskas (Mączyński)* — Mykolo s., 36 m. amž., Raseinių pav. (Tauragės apskr.) Kvėdarnos prp Pajūrio filialistas: Telšių žandarų v-kas štabskpt. Kryžickij drauge su Narvos pėst. pulko mjr. Postnikovu 1863 V 28 "sugavo" gaujoj tarnavusį kun. Mančinską. 1863 VI 12/24 Šiauliuose kar. teismas prie Narvos pulko nuteisė jį ištremt į Tobolsko gb. Vilniaus kar. apyg. vadas Muravjovas VI 26 / VII 8 konfirmavo, bet vėliau nuosprendį pakeitė: esą kun. Mančinskas buvo prievarta paimtas į kun. Mackevičiaus gau-

---

[814] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. II t. 423—4; III d. I t. 470—474.
[815] **Ibid.,** II d. II t. 450-453.
[816] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. III t. 567-577.

ją, tad — ištremt į tolimas Permės gb sritis, bet neatimt kunigystės. 1871 m. buvo nuimta polic, priežiūra tremtyje Čerdynėje, Permės gb.[817]

(40) Kun. Kajetonas *Petravičius (Piotrowicz)* — Panevėžio pav. Truskavos vikaras, paieškomas ir konsistorijos sąraše pažymėtas "nežinia kur pasidėjo", o iš Jankausko atsiminimų žinoma, kad juodu ištisą 1863-4 m. žiemą drauge stovyklavo girioje.[818]

(41) Kun. Dominikas *Peža* — valstietis, Raguvos vikaras: 1863 VI 4/16 Novoaleksandrovsko (Zarasų) pav. žemės teismo vyr. teisėjas Kielpš ir Simbirsko pulko poručikas Rochanskij Panemunyje pravedė kvotą ir įstikino, kad žmonės yra nusiteikę prieš valdžią, nes kai maištininkai žygiavo pro miestelį, su gauja atvykęs kun. Dom. Peža ten laikė pamaldas, sakė pamokslą, ragino į sukilimą. 1864 VI 26 Kauno kar. v-kas aplinkraščiu liepė paieškoti kun. Pežą, kuris esąs Albertaus gaujoj. Bet kun. Peža tarp 1864 X 12 ir 1865 III 7 buvo kunigų s-gos Prancūzijoje nariu, paskiau gyveno Romoje, 1867 m. vėl Paryžiuje tarp pagalbos prašiusių 32 kunigų, pasirašęs: "Pežo Dominik, samogit." — *Liet. Enciklopedija* klaidingai pažymi du kun. Dom. Pėžas: 1) Panemunio "kleboną", už pamokslą nukeltą Raguvon vikaru, rusų "suimtą Žalgirio girioje ir 1864 m. ištremtą" 10 mt. į Tomsko gb. ir 2) Pavandenės vikarą, sukilėlių kapelioną, kuris buvęs suimtas prie Žeimių ir 1863 m. rugsėjo mėn. rusų pakartas Ukmergėje. Panašią žinią turi ir "Martyrologium Polskie," kur rašoma, kad Daugpily buvo sušaudytas "kun. Ignas Rózgo" — faktinai Juozas, kuris buvo nuteistas sušaudyt, bet buvo ištremtas; kun. Ipolitas "Sawicki, sušaudytas Šiauliuose 1863 VI 24", faktinai ištremtas; kun. Feliksas Juškevičius, "pakartas Telšiuose 1863 liepos 20" ir kun. Peža, "vikaras Owundoje (Aluntoje), sušaudytas Ukmergėje 1863 m. rugsėjy." Tačiau kun. Peža emigravo. Be to, Niekrasovo komisijos per kratą Žemaičių vyskupijos kanceliarijoj rastame nukentėjusių kunigų sąraše tėra vienas kun. Dom. Peža, su pastaba "dingo."[819]

(42) Kun. Jonas *Radavičius (Rodovoicz)* — Šiaulių pav. Gruzdžių prp vikaras, paieškotas, tardytas, ir "nežinia kur dingęs". Faktinai, tarnavo Mackevičiaus ir kituose daliniuose, paskiau buvo Paryžiuje: 1864 X 12 įkurtos lenkų kunigų sąjungos 29 narių tarpe buvo ir jis, dar žymimas 1865 III 1, o 1867 VI 20 tarp pašalpos prašiusių 32 kunigų buvo ir "Rodowicz Jan, samogit."[820]

(43) Kun. Steponas *Rudzkis* — Juozo s., 27 m. amž., Pasvalio vikaras, savo noru 1863 m. rugsėjo pradžioj grįžęs iš partijos. Kitą mėn. Panevėžy pradėta kvota ir 1864 II 2 jis buvo suimtas kaip "buvęs gaujos vadas", nes prieš jį liudijo keli valstiečiai ir bajorai, netgi kad maištininkus ir belaisvius teisiant — jis "visada stovėdavo už korimą", 2 valstiečiai buvę pakarti kai jis buvo pliutono vadas, taipgi tarnavo Jablonauskio ir Liutkevičiaus partijose. 1865 II 18 nuteistas: atimti kunigystę ir teises, 12 mt. katorgon į kasyklas.[821]

(44) Kun. Ipolitas *Savickas* ar *Sivickas* — Juozo s., 45 m., Šiaulių pav. Akmenės vikaras, bevejant "Pisarskio'-Stanevičiaus dalinį paimtas 1863 V 14/26 nelaisvėn, prisipažino kapelionavęs, nuteistas 10 m. katorgon tvirtovėse,

---

817 **Ibid.** II d. II t. 583-586.
818 **Ibid.,** II d. II t. 47-48; žr. mūsų p. 840.
819 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. III t. 29; III d. I t. 335-6; **Liet. Enciklopedija,** XXII, 419.
820 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. III t. 102-3; III d. I t. 567.
821 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. III t. 128-131.

turtas konfiskuotas (turėjo 103 rb). 1865 m. Niekrasovo rastame Žemaičių diecezijos nukentėjusių kunigų sąraše prie Savicko pavardės pažymėta "mirė".[822]

(45) Kun. Mykolas *Skorupskis* — 35 m. amž., kilęs iš Kauno gb laisvų žmonių, Zarasų klebonas, anot Geištaro, kuris sykiu su juo Sibire į tremti plaukė laivu, tai "didelio teisumo ir patriotingumo žmogus, vienas įgaliotų organizatorių"; suimtas 1864 II 12 po revizijos, pravestos po to, kai Muravjovas telegrafavo, jog eks-studentas, buvęs gaujos vadas Povilas Červinskis (kuris Plateriui siūlė užimti Daugpilio tvirtovę), sukilime veikęs "Pelėdos" (Sowa) slapyvardžiu, parodė, jog kun. Skorupskis skaitosi revoliuc. valdžios komisaru Novoaleksandrovsko pavietui. Komisija vedė bendrą bylą prieš kunigus Bol. Aleksandravičių, Skorupskį ir Juozą Šileiką. Nieko neįrodyta, tačiau komisija pažymėjo, kad pirmieji du klebonai esą išmintingi žmonės, "kurie pataikys kiekvieną savo žingsnį pridengti," ir "jei revoliucija turėtų pasisekimo progų, kad ir menkiausių, jie būtų valstybei kenksmingi", todėl "privalo nepasilikti šiame krašte." Karo lauko teismas 1864 X 28 nerado teisinių įrodymų ir išteisino, bet žiaurusis gen. Kovalevskis, bylą persiųsdamas Vilniun, pridėjo, kad kun. Skorupskio "ištrėmimą laikau būtinu, kaip ir kun. Bol. Aleksandravičiaus." Auditoriatas 1865 III 1 rekomendavo palikti "stipriame įtarime" ir ištremti į Tomsko gb. Konfirmuota rytojaus dieną. 1873 m. apsigyveno Kurše, 1884 m. vidaus reik. ministeris jam leido vikarauti Ilukštos pav. Elerne, bet neleido grįžti Lietuvon.[823]

(46) Kun. Adolfas *Snigurskis* — Kai caras 1883 V 15 manifestu leido ištremtiems kunigams tam tikromis sąlygomis grįžti — faktinai į Kuršą, — kun. Snigurskis iš Čikagos padavė prašymą įsileisti Lietuvon, sakėsi dalyvavęs sukilime ir 1864 m. pabėgęs užsienin. Vilniaus gen. gbrnat. 1884 X 27 atsakė vidaus reik. ministeriui neigiamai: kun. Snigurskis mokėsi Romoje, galėjo ten būti jėzuitų vadovaujamas, o pats jo apsistojimas vėliau Čikagoje, "politinių nusikaltėlių slėptuvėje," kalba apie jo "niepravomieriennostį" (kenksmingumą, žalingą galvoseną).[824]

(47) Kun. Bronius *Stasevičius* — 1863 IX 6 vysk Valančius užtarė kalinamus ir tardomus savo kunigus, jų tarpe Stasevičių. Kauno gbrnt. 1886 V 15 rašė Vilniun, kad Konstantinavo klebonas kun. Stasevičius 1863 m. buvo maištininkų gaujoj, bet patsai pasitraukė, caro malone gavo kaltės dovanojimą, sudėjo ištikimybės priesaiką, ir gen Muravojavas atleido nuo bausmės, leido gyventi laisvai su paranka.[825]

(48) Kun. Ferdinandas *Stulginskis* — Anykščių klebonas, dar 1861 m. kratytas ir kvostas dėl "slaptų mokyklėlių" ir blaivybės skleidimo. Juozo s., 43 m. amž., suimtas 1863 V 8/20 už valstiečių kurstymą į sukilimą, "už caro peikimą caro portreto akivaizdoje" ir "žiaurų elgesį su valstiečiais, kuriant blaivybes draugijas." Vilniaus Ordonanshauzo kar. teismas nuteisė II kategorija, atimti bajorystę, kunigystę ir teises, turtą konfiskuoti, ištremti katorgon fabrikuose 8 metams. Vyskupas Valančius trim atvejais buvo raginamas atimti kunigystę, bet vyskupas tylėjo. Ištremtas 1863 m. gale. 1877 III 27 Kauno

---

[822] **Ibid.,** II d. III t. 148-150, 179-180.
[823] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. III t. 190-200. Įdomių faktų.
[824] **Ibid.,** II d. III t. 315.
[825] **Ibid.,** II d. III t. 227.

gbrnt. rašė Vilniun, kad Stulginskio įpėdinis Anykščiuose, kun. Simonas Gutauskas, slaptu žodžiu vysk. Valančiui įsipareigojo kasmet siuntinėti Stulginskiui po 100 rb., bet kai Stulginskiui leista atvykti Kuršan, pinigai nebesiunčiami. 1883 m. prašėsi grįžti tėvynėn, bet Vilniaus gen. gbrnt. atsakė, kad "jo kraštutinai kenksmingoji įtaka valstiečiams ir netolerancija viskam, kas rusiška" neleidžia prašymo tenkinti. 1884 m. jam liepta vykti bet kur Rusijon. 1889 m. caras grąžino Stulginskiui Smolenske kunigystės teises.[826]

(49) Kun. Leopoldas *Tautkevičius (Towtkiewicz)* — vienur (Vilniaus konsistorijoj) žymimas Žiežmarių vikaru, kitur (Trakų tard. komisijos) Naujadvario vikaru, 1863 m. balandžio mėn. kaž kur pasislėpęs, ėmęs iš maištininkų priesaiką. Paryžiuje lenkų kunigų sąjungos narys 1864-5.[827]

(50) Kun. Juozas *Zagurskis*—Trakų pavieto Punios klebonas, Jono s., 43 m. amž., 1863 m. rugsėjo pradžioj leibgvardijos dragūnų pulko 3čio eskadrono vado suimtas už valstiečių kalbinimą į sukilimą. Trakuose bekalinant, pridėta, kad jis suverbuotuosius pats nuvežė į mišką ir paliko pas Wislouchą. "To akivaizdoje, ir turint dėmesy, kad katalikų kunigai daugiausiai už visus padėjo sukelti ir palaikyti maišto sąjūdį vietiniame krašte, o kai kas jų patys išėjo į maištininkų gaujas, gi parapijose pasilikę kaip katalikybės atstovai, turėdami įtakos savo parapijiečiams, įvairiomis priemonėmis stengėsi juose įskiepyti nepasitikėjimą rusų valdžia." Netrukus jam prikišo, kad jis miškan važinėjo klausyti maištininkų pasmerkto pakarti penkiašimtininko S. išpažinties. Vėliau pridėjo kaltinimą, kad jis lankė Liubičiaus gaują ir kad dvarininkui Barisevičiui įteikė susiūtą knygelę aukoms "bažnyčiai" rinkti. Kalinys keliais atvejais gulėjo ligoninėje. 1864 m. lapkričio mėn. jis buvo nuteistas: atimta kunigystė ir teisės, ištremtas 4 metams katorgon fabrikuose.[828]

Daugelyje vietų valstiečiai padavė prašymus paleisti jų mylimus kunigus — ir pasirašiusieji buvo baudžiami piniginėmis baudomis. Visvien, parapijiečiai vėl siuntė prašymus, vėl buvo baudžiami, bet nesiliovė dėję pastangų savo ganytojams išlaisvinti. Švėkšnos klebonas kun. Petras Staškauskas buvo apie metus laiko tardomas ir kalinamas dėl "santykiavimo su maištininkais" ir "gyventojų kurstymo," bet dėl įrodymų stokos paleistas. 1879 m. jis vėl buvo suimtas ir kamojamas: kodėl leidęs svečiui kun. Bol. Tamulevičiui laikyti pamaldas. Esą jis "išsisukinėjo, netgi naudojo netinkamus ir arogantiškus išsireiškimus," tad prisiminta, kad jis esą maišto laikais teikęs maištininkams maisto, ir todėl buvo pusmečiui uždarytas į dominikonų vienuolyną Raseiniuose. Deja, vietos stoka neleidžia įsigilinti į šimtus dramatiškų įvykių ir kentėjimų. Keli šimtai kunigų buvo ištremti už manifesto paskaitymą, sužeistų sukilėlių slapstymą, saikdinimą, išpažinčių klausymą, maisto, drapanų, ginklų bei švino teikimą. Pora desėtkų kunigų atsidūrė užsienyje — be jau minėtų, Paryžiuje atsidūrė Surviliškio vikaras kun. Jonas Valauskas (Wolowski), Užbalių (Zablocie) prp. Lydos pav. klebonas kun. Adomas Zareckas-Zarzecki, Biržų vikaras kun. Tomas Žymantas (Zymontt). Kunigų martirologija tebelaukia savo istoriko.

---

826 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. III t. 239-245.
827 **Ibid.,** II d. III t. 332-3; I d. III t. 567 sq.; III d. I t. 335-6, 470-474.
828 **Ibid.,** II d. III t. 468-473.

Vyskp. Kubickis suvestiniuose duomenyse pažymi, kad Lenkijoje, pagal rusų pranešimus, sukilimo laikais mirtimi buvo nubausti šeši kunigai — jų tarpe prieniškis kun. Maksimas Tareiva, Mackevičiaus bičiulis; Lietuvoje — 8 (su Vitartu 9). Sibiran 1861-1915 m. laikotarpyje iš Lietuvos po ilgo kalinimo ištremta 363 kunigai, kalinta 723, veik visi sukilimo laikotarpyje, ir tremtyje mirė 55 kunigai. Kartu su Lenkija — įkalinta arba ištremta viso 1731 kunigas, jų tarpe 1089 iš Lietuvos ir Baltgudijos. Už politines 1861-2 m. manifestacijas Lietuvoje nukentėjo 33 kunigai. Po sukilimo, už atsisakymą laikyti pamaldas už carą, nukentėjo 45, veik visi gryni lietuviai. Ginant savo bažnyčias — 7- kunigai buvo rusų užmušti, 7 sužeisti ir 7 nuplakti. Sukilimo ruošime, ginkluotuose daliniuose ir iš viso sukilime dalyvavo 212 kunigų.[829] Bet duomenys nepilni.

Ne istorinės tiesos sumetimais, bet rusų kompartijos pavedami, tarybiniai istorikai mėgina atskleisti kunigų "visuomeninį veidą" iš maskoliams duotų, kalėjimuose išprievartautų parodymų. Taigi, esą, kun. Ant. Mackevičius "aiškiai pabrėžė", kad "šie" (kurie?) kunigai "keliaklupsčiavo" prieš dvarininkus, "pasižymėjo gobšumu ir rūpinosi tik savo gerove". Kad tokių asmenų buvo, ir yra, galima neabejoti. Bet, vieton davęs faktus, tarybinis istorikas nei nemėgina skaitytojui padėti, ir tęsia: "Tik kai kurie žemesnieji dvasininkai, kilę iš baudžiauninkų ir nusigyvenusių šlėktų (taip pravardžiuojami žemės artojai, kurie nuo Vytauto laikų savo krauju ir prakaitu apšlakstė Lietuvos žemę, nešdami sunkiausią valstybės gynimo naštą, rinkę valdovus ir savo valdininkus, bet patys dirbę žemę, niekuo nesiskyrę nuo valstiečių, tik turėję bajorystės teises, kurias maskoliai jiems neigė. — KRJ], atvirai stojo prieš dvarininkus ir carizmą, gynė valstiečių interesus, aktyviai dalyvavo valstiečių sukilime." Čia jis suminėjo kun. Anuprą "Širvydą" ir kun. Ant. Gargasą. Bičkausko-Gentvilos nepadedami, žinome iš archyvinių duomenų, kad "iš valstiečių kilęs" Lydos pavieto Vasiliškių klebonas, 62 m. amž. kun. Anupras Sirvydas (Syrwid, ne Szyrwid) buvo suimtas 1863 m. vasario vidury, kalintas Lydoje, kad ir sergąs. Už valstiečių kurstymą į sukilimą, jis buvo karinio teismo 1863 V 19/31 nuteistas 12 metų katorgon kasyklose ("nors reikėtų miriop nuteisti"), atimant kunigystę, ir 1864 m. vasario gale jis buvo ištremtas. Katorgą atlikęs, jis 1883 m. iš Tambovo prašėsi leisti sugrįžti tėvynėn, bet rusai neleido, kaip ir kitiems kunigams, nepaisant caro paskelbtų lengvatų.[830] Apie kun. Gargaso likimą jau skaitėme (pp. 555-7).

Neminėdamas sukilimo manifesto skaitymo, Bičkauskas pažymi, kad 1863 I 30, taigi vasario 11, kun. Sirvydas atvyko į Šeibakpolio valsčiaus valdybą, "įsakė viršaičiui sukviesti visus valsčiaus valstiečius, paskelbė jiems laisvę bei teisę į žemę ir ragino juos prisidėti prie sukilimo", ir kad valstiečiai "rašė kolektyvinius prašymus, reikalaudami paleisti A. Sirvydą." Šiuo atveju, lenkų sukilimo manifesto skelbimas "šiaurės vakarų krašte", atkuriant "Lenkiją", Bičkausko nelaikomas nusikaltimu, nes kun. Sirvydas "kilęs iš valstiečiųų". Betgi už to paties manifesto skelbimą kliūva nukankintajam kun. Vitartui ir vysk. Valančiaus bendradarbiui, blaivybės skleidėjui ir sukilimo kurstytojui Anykščių klebonui kun. Ferdinandui Stulginskiui — mat, anie kilę iš bajorų.

---

829 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. IV t. 368-430.
830 Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. III t. 249-252.

Bičkauskas dėsto: "Klerikalinės-nacionalistinės propagandos pavyzdžiu gali būti Čekiškės (Kauno aps.) kunigo Vitarto pamokslas. Šis kunigas, ragindamas sukilėlius kovoti už 'šventą vierą' ir Lenkijos atkūrimą, Lietuvos valstiečius mokė: 'Pas lenkus gawom mes wiera s. kataliku, iszmokom garbinti tikra Diewa ir kajpo brolej turėjom wiena karalu ant sawies ir wiena rieda'. Ukmergės (Kauno gub.) kunigas Stulginskis Anykščių valstybinius valstiečius ragino nemokėti činšo mokesčio už žemės sklypus, kurie atiteks jiems nemokamai naudotis tuo atveju, jei jie prisidės prie sukilimo, 'siekiančio grąžinti Lenkijai vakarines gubernijas'."[831] Ašku, kun. Stulginskis nenaudojo maskolių terminų.

Ir manifestacijų laikotarpio žemaičių atsišaukimą su nulaužtu kryžiumi Bičkauskas įtaria: tai buvęs "dalies dvasininkijos bandymas valstiečių sukilimui Lietuvoje primesti religinius ir lenkų nacionalistinius šūkius." Ką gi padarysi, jei žemaičiai negirdėjo apie Černyševskį ir kitus kabinetinius revoliucionierius: jie gynė savo "vierą", savųjų revolucionierių ir kunigų skatinami, gynė sukilimo manifesto dėsnius, gynė savo žemę, kurią rusai savinosi. Žemaičiai mylėjo savo vyskupą, kuris juos išmokė telktis organizuotai veiklai, išmokė pamilti savąjį spausdintą žodį ir nuvedė juos 40 metų kovon už lietuvišką raštą. Bet užtat ir šiandien maskoliai niekina lietuvių atgimimo tėvą, per kelis dešimtmečius vadovavusį visos tautos kovai už žodžio laisvę, katalikybę ir lietuvybę, sulaikiusį maskolių kėsinimąsi į lietuvių sielą.

LXXIX. VYSKUPAIS VALANČIUS IR MASKOLIAI

Jau skaitėme (pp. 553-554) vyskupo Valančiaus įspėjimą, sukilimo išvakarėse, kad kunigai nesikištų į politinę kovą, kuri Lietuvai atneš daug nelaimių ir jo 1863 III 29 / IV 10 išleistą ganytojišką laišką, kuriame ragino melstis, kad "praleimuj krauja kugrejcziausiaj gala padietu, ir kad zgada, mejle ir pakaju mums suteiktu." Nazimovas patsai suredagavo to laiško turinį, nes ir Vilniaus vyskupo Krasinskio ganytojiškas laiškas buvo veik vienodas: savo pranešime Petrapilin Nazimovas juose matė "didelę pagalbą, kokios vyriausybė begali tikėtis iš aukštosios katalikų dvasininkijos, siekdama likviduoti krašte esamus sąmyšius". Tačiau Lietuvos kunigai nepaklausė įspėjimų, parėmė sukilimą — ir skaudžiai apmokėjo tą ryžtą savo gyvybėmis, kančiomis, kalinimu, tremtimi, baudomis. Jau skaitėme (pp. 107-111) ir Vilniaus konsistorijos bei žemaičių vyskupo naujus ganytojiškus laiškus, Muravjovo išprievartautus ir jo paties "pataisytus" ir paskelbtus bei paskleistus. Tie raštai susilaukė pasmerkimo iš Lietuvos Vadybos, tad susipažinkime su įvykių raida.

1863 m. liepos 13/25 Varniuose pas vyskupą Valančių lankėsi Kauno gubernatorius, Koriko sūnus, Mikalojus Michailovičius Muravjovas. Pagal Bičkauską-Gentvilą, vyskupas "jam pažadėjo katalikų bažnyčios pagalbą", tačiau "įnirtingos klasinės valstiečių kovos sąlygomis suabejojęs" savo ganytojiškų laiškų veiksmingumu ir pranešė pačiam Korikui į Vilnių, kad, jo nuo-

[831] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 272-274.

mone, “moralinis poveikis tol neduos vaisių, kol metantiesiems ginklą nebus aišku, kad jiems bus suteikta malonė.” Korikas 1863 m. rugpiūčio 19/31 laišku paskubėjo vyskupui pranešti, kad vyriausybė jam — Muravjovui — suteikė teisę savo nuožiūra amnestuoti, ir tuo pačiu metu paskelbė atsišaukimą, malonę žadėdamas ginklą sudėjusiems sukilėliams, nors tas atsišaukimas ir “neturėjo vyriausybinio akto reikšmės.”[832] Iš daugelio bylų ir Muravjovo apyskaitos žinome, kad tūkstančiai sukilėlių, ypač valstiečiai, pasinaudojo tuo malonės pažadu, nors nevisi sulaukė malonės.

Kai jaunesnysis Muravjovas lankėsi pas vyskupą Valančių, Vilniaus vyskupas Krasinskis jau buvo ištremtas, keli Vilniaus kunigai buvo vyriausybės įvesti kapitulon “prelatais” ir aiškiai pataikavo Muravjovui, baltgudžių srityse žmonės jau buvo verčiami į stačiatikybę, bažnyčios buvo konfiskuojamos, Minsko ir Mohilevo diecezijose ir Vilniaus diecezijos dalyje katalikybė tirpo, kunigai Išora, Vitartas, Ziemackis ir Falkovskis buvo sušaudyti, keli šimtai kunigų buvo kalinami arba ištremti, parapijinės mokyklėlės uždarytos, blaivybės sąjūdis uždraustas. Visas kraštas pasruvo kraujais, buvo plėšiamas, žmonės kankinami siautėjančių rusų karinių dalinių. Muravjovas tuojau po savo atvykimo skelbė: “Dar niekad anksčiau katalikų dvasininkija taip akiplėšiškai ir neteisėtai nerodė savo nusikalstamųjų veiksmų, kaip šiandien... Gi aukštesnioji dvasininkija sąmoningai nieko neveikia, tuo būdu pritardama kruviniems bruzdėjimams ir netvarkai.” Savo pagrindinėje (geg. 24/birž. 5) instrukcijoje jis liepė prieš kunigus taikyti “visą karo įstatymo griežtumą. Dažnai daromi aiškinimai, kad jie sukilėliams padėjo prievartos verčiami, nebus imami dėmesin, kadangi altoriaus tarnai mažiau nei kas kitas privalo nusilenkti to pobūdžio grasinimams. Jų pareiga yra būti auka... Dvasiški asmenys, kurie netęsės tos pareigos, ... privalo būti griežčiausiai baudžiami, pavyzdžiu kitiems” (12 str.). Geg. 26/birž. 7 jis tą straipsnį pacitavo laiške vyskupui Krasinskiui ir paskelbė spaudoje, porą kunigų jau sušaudžius. Birž. 23 / liepos 5 atsišaukime jis skelbė: “altoriaus tarnams uždedu pareigą visur skelbti ramybės ir teisėtai valdžiai paklusnumo būtinumą, sulaikyti lengvatikius..., gi įtrauktuosius grąžinti iš ten į teisingą kelią, ir tai atlikti Dievo žodžio galia ir šv. Bažnyčios vardan.”

Matėme, kad Muravjovas ketino ištremti vyskupą Valančių, bet pabūgo valstiečių parodytos meilės savo ganytojui. Tad Muravjovas pasiuntė į Varnius savo “osobos kanceliarijos” viršininką, žandarą Ivaną Akimovičių Nikotiną, kuris paliko savo *Zapiski.* Nikotinas keliavo jau po to, kai vyskupas buvo pasiuntęs savo ganytojiško laiško projektą, panašų į savo pirmąjį Nazimovo laikais rašytą — su priedu: 10 punktų iš Muravjovo “malonės” instrukcijų. Anot Aleknos, Nikotinas aiškino projektą esant įmanomą, tačiau Muravjovas “pridėjęs kaikurias vietas ir visą galą, paimtą iš bajorų adreso.” Mainais už malonės pažadus, Valančius turėjo sutikti su dalim naujovių. Bičkauskas teigia, kad “Šiam paties vyskupo M. Valančiaus parašytam laiškui pritarė Muravjovas-korikas. Šiek tiek laišką pataisęs, jis grąžino jį M. Valančiui paskelbti. Rugsėjo 6 d. galutinai suredaguotą ‘ganytojišką žodį’ vyskupas pasiuntė generalgubernatoriui ir Kauno gubernatoriui, pranešdamas, kad jis bus pa-

[832] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 275.

skelbtas rugsėjo 8 d.,"[833] atsieit rugsėjo 20. Bičkauskas "melagina" kun. Alekną, kam jis "mėgino įrodyti", kad laišką suredagavo Muravjovas, o ne vyskupas. Tačiau tarybinis istorikas patsai uždokumentavo Muravjovo "neesminiais prierašais papildytus" žodžius, kuriuos jau skaitėme p. 110. Jis uždokumentavo ir Muravjovo įsakymą skubiai atspausdinti ir paskleisti "pataisytą" vyskupo laišką. Kaip ir tarybinis istorikas, Muravjovas "džiaugdamasis" pranešė vidaus reikalų ministeriui Valujevui, kad "Žemaičių Romos katalikų vyskupas Volončevskis, turįs krašte didesnę už kitus įtaką, nusprendė atlikti ištikimo valdinio pareigą ir pašaukė savo parapijiečius [sic! — KRJ] paklusti teisėtai vyriausybei... Šis aktas turi didelę reikšmę tiek siekiant nuraminti kraštą, tiek ir politiniu atžvilgiu, nes šioje vyskupijoje pirmaujantis Volončevskis, turįs didelę įtaką visai Žemaitijai, iškilmingai visus ragina būti paklusniems ir pareiškia apie šios šalies neatskiriamumą nuo Rusijos." Taigi, Muravjovas pagyrė savo *paties* įterptus "neesminiais prierašais papildytus" žodžius.

Bičkauskas-Gentvila visai nerado reikalo paminėti, kad Valančius drauge su negalutine laiško redakcija — Muravjovo dar "nepapildyta neesminiais prierašais" — pasiuntė ilgą sąrašą kalinamų ir tardomų kunigų, kuriuos jis užtarė ir prašė malonaus atsižvelgimo. Veikiausiai, Nikotinas ką nors Muravjovo vardu pažadėjo už ganytojiško laiško paskelbimą — quid pro quo. Bičkauskas visai neatkreipė dėmesio į Valančiaus laiško drąsius pareiškimus, kuriuos citavo Przyborowskis (žr. mūsų p. 109). Mat, marksistui "abiejų tekstų sugretinimas rodo jų turinio vienodumą klasinės esmės požiūriu". Užtat jis cituoja gen. Kovalevskio pranešimą iš Daugpilio. Tasai generolas, vadovaręs Kauno gb. Zarasų pavietui, Vilniaus gb Disnos pavietui ir vietiniam Vitebsko gb pavietui, daugiau nei kuris kitas karinis viršininkas švaistėsi mirties nuosprendžių siūlymais, kuriuos netgi Muravjovas turėjo švelninti. Dabar jisai rašė Vilniun, kad jo nekenčiami "kunigai kaip pagal komandą paskaitė Volončevskio atsišaukimą." Aišku, komanda buvo—Kovalevskio žandarų ir baudžiamųjų stiprių pajėgų, kurios pasižymėjo nirštu neklusniuosius sutvarkyti Daugpilio tvirtovės kazematuose..., tačiau tarybinis istorikas kėsinasi palikti įspūdį, tarsi ta "komanda" buvusi "Volončevskio". Jis cituoja Muravjovo sumanymą apdovanoti vyskupą Valančių ordinu, "kaip ypatingai pasižymėjusį", kad "vyskupo Volončevskio pavyzdžiu pasektų ir kitų ... gubernijų dvasininkai". Muravjovas pačiam carui pasiuntė to savo išprievartauto ir "papildyto" spaudinio egzempliorių ir atžymėjo reikšmingą faktą, kad vyskupas "buvo atvestas iki tokio viešo pareiškimo vyriausybės prasme." Žodis "atvestas" — daug pasako...

Toliau, anot Bičkausko-Gentvilos, Korikas 1863 IX 20 / X 2 laišku dėkojo vyskupui, kad pastarasis Kaune pats kreipėsi "į savo ganomuosius ir į pavaldžius dvasininkus meiliais žodžiais", ir pakvietė vyskupą atvykti Vilniun, kad asmeniškai padėkotų "už jūsų suteiktą pagalbą nuraminant kraštą." Tarybinis istorikas prideda: "Po kelių dienų M. Valančius iš Varnių atvyko pas generalgubernatorių ir, su juo susitaręs, į savo rezidenciją grįžo aplinkiniu keliu — per Ukmergę, Panevėžį, Šiaulius, visur bažnyčiose pats ragindamas žmones nutraukti kovą." Pagal bolševikinę "klasinę prasmę", vyskupas "šiuo

[833] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 275-276.

atveju buvo tikras vyriausybės agitatorius, kuriam kaip valdininkui vyriausybė išmokėjo net kelpinigius už vykimą nurodytu maršrutu" — viso 223 rb. 94 kap. "Vyskupo M. Valančiaus pavyzdžiu pasekė Vilniaus ir Minsko vyskupai."[834] Kadangi Vilniaus vyskupas buvo jau ištremtas, tarybinis istorikas naudoja tokią formulę: "1863 m. rugsėjo 19 d. Vilniaus vyskupą pavadavęs pralotas Bovkevičius parašė atsišaukimą į Vilniaus ir Gardino gubernijų valstiečius." Aišku, konsistorija rašė ne į valstiečius, ir ne į gubernijas, bet į savo diecezijos tikinčiuosius. Tas "atsišaukimas" irgi buvo valdžios atspausdintas, "o kunigai ir valdininkai jį paskelbė bažnyčiose ir visuose kaimuose bei miestuose."

Tarybinis istorikas, aišku, niekur nemini, kad per visą tą jo vaizduojamą "medaus mėnesį" vyskupas Valančius buvo nuolat varginamas nuolatiniais reikalavimais ir baudomis. Metams praslinkus po to muravjovinio "ganytojiško laiško", Valančius sumokėjo naują 500 rb baudą už vienos filijos koplyčios pastatymą ir 1864 X 28 buvo Muravjovo iššauktas Vilniun aiškintis dėl to, kad sukilėliai dviem atvejais buvo iš konsistorijos Varniuose pasiėmę pinigų. Kvota parodė, kad 1863 V 11/23 pas vyskupą atvyko 6 sukilėliai, kuriuos vyskupas priėmė su pusryčiais ir jie iš konsistorijos paėmė 350 rb.; 1863 VI 2/14 apie 15 sukilėlių (kun. Gargasas) atėjo į Varnius, vienas jų, regimai vadas, darže kalbėjosi su vyskupu, dalis jų nuvyko į konsistoriją ir paėmė 2 tūkst. rublių, — po sukilėlių pirmo atsilankymo, katedros vikaras kun. Ant. Gargasas pas vyskupą pasiprašė atostogų gimines lankyti, bet tikrovėje nuvyko maištininkų gaujon. Kauno gubernatorius tarpininkavo siunčiant vyskupui šaukimą, bet vysk. Valančius 1864 XI 2 atrašė negalįs važiuoti, dėl ligos. 1865 m. sausio gale Muravjovas uždėjo vyskupui 100 rb baudą už nesilaikymą nuostatų skiriant tikybos mokytojus (prefektus) į mokyklas ir liepė atleisti Ukmergės bajorų mokyklon paskirtą kun. Juozą Gabševičių. Jau kitą mėnesį — 1865 II16/28 — Vilniaus gen. gubernat. pavedė Kauno gubernatoriui išrinkti iš vysk. Valančiaus 500 rb baudą už tai, kad į parapijų sąrašą įtraukė seniau išbrauktus katalikus. Vasario 25 nauja bauda po 100 rb nuo dviejų aukoms rinkti knygučių uždaromoms Raseinių ir Šiaulių labdaros draugijoms. Vasario 26 kita 200 rb. bauda už dviejų kunigų įšventinimą. 1865 m. liepos m. vyskupas Valančius sumokėjo 1000 rb baudą už tai, kad, nepaisydamas draudimo, jis aplankė auklėjamąją įstaigą Kaune. Neskaitant nesiliaujančių baudų, laikinasis lauko auditoriatas 1865 XI 18/30 svarstė bylą dėl pinigų, sukilėlių paimtų iš Varnių konsistorijos. "Apsvarsčius vyskupo M. Volončevskio elgesį tuo metu, kai maištininkai dviem atvejais puolė konsistoriją, kuri yra jo tiesioginėje priežiūroje, ir taipogi vyskupo MKV elgesį maišto laike, apie ką smulkmenos yra Auditoriato aktuose ir tos smulkmenos turi nepaprasto svorio bendroje dalykų eigoje krašte, Laikin. Aud-tas nutaria: ... visą reikalą pristatyti Vilniaus kar. apygardos vadui." 1865 XII 31 Auditoriatas rašė gen. gubernat. Kaufmannui: "Iš patyrimo žinome, kad vyskupas Volončevskis jau ne kartą veiksmais įrodė savo nepatikimumą. Todėl negalima pasikliauti jo paranka. Tenka prileisti, kad ir šiuo atveju vyskupas MV yra pasiruošęs prisiimti atsakomybę valstybės tarnautojais pasirinkti neva pasitikėjimo vertus

[834] Bičkauskas Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 277-278.

Žemaičių vyskupas
Motiejus Kazimieras Valančius

asmenis, bet neatliks to, ko vyriausybė tikisi," tad prašo potvarkio, kad, prieš nominuodamas bet ką į savo konsistoriją, vyskupas susiprastų su gen. gubernatorium.[835] "Katės ir pelės" susirašinėjimas su rusų vyriausybe sekė ligi pat vyskupo mirties — jam bevadovaujant tautos kovai su rusinimu ir nužmoginimu.

Muravjovo "smegenys", I. P. Kornilovas, savo veikale "Pamiati grafa Michaiła Nikolajeviča Muravjova. K istorii vilensk. učebnago okruga na 1863-1868 gg." (S. Peterburg 1898), apibūdinęs Muravjovo kovą su katalikybe ir kunigais, pažymi: "Gi įtakingiausias buvo žemaičių vyskupas Volončevskis, kuris jau 40-tais metais, taigi dar prieš tapdamas vyskupu, skatino galvoti apie savo tėvynę, mokė vaikus lenkiškai ir rašė įvairius kurstančius atsišaukimus. Vėliau 50-tais metais, jo įtakoje pasirodė žemaičių ir baltgudžių elementoriai lenkų kalba, o kunigai persirengdavo pristavais ir skleidė spaudinių propagandą.—Kai prasidėjo sukilimas, to viso judėjimo siela, kaip ir 1831 metais, ... buvo R.-kat. dvasininkija." Ir Vilniaus gen. gubernat. Kaufmanas 1865 XII 20 rašė savo kolegai Kijeve, kad "pastarajame sukilime pagrindinį vaidmenį atliko lotyniškoji dvasininkija ... vyskupai yra tos pačios dvasios kaip ir jų kunigai."

Savaime aišku, kad sukiliminė vadovybė negalėjo tylomis praeiti pro rusų atspausdintus ir kariuomenės, žandarų ir valdininkų skleidžiamus atsišaukimus vyskupų vardu, nes kunigai buvo valdžios verčiami juos bažnyčiose skaityti — žandarams klausantis. Keli kunigai visaip išsisukinėjo nuo skaitymo, ir turėjo vargo su administracija: susilaukė kalinimo ir baudų. Kaip jau minėjome, Taut. Valdžia 1863 X 29 raštu (žr. 107-108) nusiskundė popiežiui ir paskelbė Varšuvoje savo slaptai spausdinamam laikraštyje "Niepodległość" (1863 XI 10, Nr. 11) Lietuvos Vadybos (taigi jau Kosto Kalinausko) atsišaukimą "į Romos katalikų konsistoriją Vilniuje" (žr. mūsų p. 109), ragindama nedelsiant dėti pastangas tam klaidingam žingsniui atitaisyti. Kaip ir kiti protestai, tasai atsišaukimas "praskambėjo be aido". Tačiau įsidėmėkime kaip tą "ganytojiško laiško" incidentą traktuoja Muravjovo įpėdiniai, dabartinis Lietuvos okupantas.

1957 m. gale, S. Lazutka tenkinosi šiuo: "Tuo pat laikotarpiu vyriausybės pusėn atvirai pereina katalikų dvasininkijos viršūnės. Jeigu Valančiaus kovo mėnesio laiškas tikintiesiems, kaip teisingai pastebėjo Mackevičius, pasižymėjo 'dvilypumu', davė tuo progos skaityti jį taip, kaip kas 'laikė esant reilingu', tai savo pamoksluose 1863 metų vasarą ir ypač savo 1863 metų rugsėjo

[835] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. I t. 870-883.

6 dienos laiške tikintiesiems Valančius atvirai smerkė sukilimą, ragindamas tikinčiuosius melstis už caro ir ministrų sveikatą, o sukilėlius ragino pasiduoti organų malonei (Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius, 4484). — 1863 metų vasarą Lietuvos dvarininkai ir katalikų dvasininkija, Lietuvos valstietijai sukilus, pasidavė tokiu būdu carizmo malonei ir atvirai perėjo jo pusėn." [836] Bičkauskas-Gentvila savo veikale, pradėtame spausdinti 1958 m. gale, tik užsimena: "1863 m. spalio 1(13) d. Lietuvos sukilėlių vadovybė pasiuntė į Vilniaus vyskupiją 'laišką' ir ragino dvasininkus 'būti sąžiningiems'. Prieš dvi dienas analogiškas raštas buvo pasiųstas vyskupui M. Valančiui."[837] Prieš minint Vadybos raštą, Bičkauskas pamini, autoriaus neįvardindamas, "vienoje korespondencijoje iš Kauno" išsireiškimą, kad "išskyrus sunkų skausmą, kitos įtakos vyskupo žodžiai liaudžiai nepadarė." Jis prideda ir kun. Mackevičiaus pasisakymą priešmirtiniuose parodymuose, kad vyskupas Valančius "šiuo raštu ir dar labiau savo pamokslais Kaune, Ukmergėje ir Šiauliuose jis nuteikė prieš save tiek esančiuosius sukilėlių būriuose, tiek ir tuos kurie buvo namie... Manau, kad dėl šios priežasties jis susilaukė tiek daug paskvilių ir grasinimų, kurių ir anksčiau dažnai pasitaikydavo." Bičkauskas tęsia, kad "sukilėliai jam atsiuntė laišką, grasindami jį nubausti tokia pat bausme, kokia ištiko vyskupą Masalskį Varšuvoje (jis buvo sukilėlių pakartas 1794 m.) ir Lietuvos etmoną Kosakovskį Vilniuje", ir iškraipo Valančiaus 1863 XII 17/29 laišką Muravjovui: "Liaudis, matydama naujus suėmimus ir įkalinimus, dabar murma ir piktinasi manim... Mano įtaka žymiai nukentėjo ir kasdien mažėja. Iš įvairių vyskupijos vietų gaunu priekaištų, kad sukėliau nepasitvirtinusias viltis, žodžiu, mano padėtis tapo labai nepavydėtina." Tarybinis istorikas užbaigia vyskupo tariamai pasakytu — bent parašytu pagal tekstą rusišką ir lietuvišką (rusiškomis raidėmis rašytą)" — Kaune 1868 V 8/20 pamokslu: sukilėliai kunigai "žinomi buvo savo blogu elgesiu", "Koks buvo jų likimas, jūs patys žinote. Matyti, viešpats tokiu būdu apvalė mūsų dvasininkiją". Bičkauskas-Gentvila cituoja visai ne valančine kalba ir rašyba, taigi ne autentiškais žodžiais.[838] Kai dėl laiško Muravjovui, tarybinis istorikas, po ranka turėdamas originalą, gerai žino, kad gerasis vyskupas nusiskundė, jog Korikas nesilaiko malonės pažado, kurį vyskupas gera valia perteikė žmonėms. Aleknos vertime — "remdamasis žodžiais gubernijos viršininko ir Tamstos komandiruoto pas mane valdininko Nikotino, kad po apskelbimo mano ganytojiško aplinkraščio bus dovanota areštuotiems kunigams, aš pripažinau naudingu daiktu apskelbti žmonėms, kad pasibaigus sumaiščiams, mylimiems jų kunigams bus suteikta liuosybė. Žmonės paklausė mano žodžių, nurimo, o tuo tarpu nesulaukdami sugrįžimo savo mokytojų, matydami nuolat naujus areštavimus, ima murmėti ir pyksta ant manęs." Tačiau Bičkauskas sąmoningai iš kuklaus nusiskundimo daro išvirkščią išvadą: "Valstiečiai pagrįstai kaltino išdavyste kunigus."

Kaip skirtingai į mus byloja vieno kankinio laiškas vyskupui. Nemakščių vikaras, kun. Pranas Močulskis, 1863 m. vasarą drauge su savo klebonu

---

[838] S. Lazutka, "Išsivadavimo judėjimas Lietuvoje 1863-1864 m.", **Komunistas** Nr. 12(492), 1957 gruodis Cpp. 29-41), p. 39.
[837] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 279.
[838] **Ibid.,** 279-280.

kun. Juozu Paulausku suimtas už sukilėlių pasitikimą su procesija, buvo nuteistas katorgon, atimant kunigystę. Kai 1871 m. valdžia leido 30 kunigų vykti apsigyventi į Archangelsko arba Vologdos gb savo kaštu, arba etapu valdžios kaštu, kun. Močulskis iš Tunkos, Irkutsko gb atvykęs į Cholmogorą, Archangelsko gb, 1872 XI rašė Valančiui: "... pasidaviau valdžios kaštu... Džiaugiuos galįs pasirašyti kunigu, o jei Dievas prailgins gyvenimą, greičiau priartėsiu prie mylimos diecezijos, šventosios Žemaitijos, o labiausia galėsiu dar matyti mano mieliausią Ganytoją, pabučiuoti Jo rankeles ir asmeniškai padėkoti už Jo atsiminimą manęs. Per laiką, kai buvau Sibire, aprūpino mane, esantį paskutiniame skurde. Meldžiausi ir nesiliausiu maldavęs Aukščiausiojo Kūrėjo, kad Jį apdovanotų stipria sveikata ir prailgintų gyvenimą. Nusibodo man ir sunekantrino 10-metis kalinimas, trokštu juo greičiau tapti laisvas... Tunkoje gyvenau viename bute su kun. Kaziliausku [Jurgiu, Pakalnių filialistu], džiaugiuosi, kad svetimoje šalyje užtikau savo vyskupijos kunigą, bet aš tik vienas žemaitis išvykęs iš Tunkos, o kolegų ten pasiliko 12, tai yra kunigai: Stulginskis, Jasevičius, Šreders, Ruzgą, Piesliakas, Galkevičius, Jakavičius, Genutavičius, Pacevičius, Rajuniec, Rudzkis, ir Tytuvėnų gvardijonas Petravičius. Kun. Antanas Opolskis mirė š.m. 18 d."[839]

Iš daugelio bylų ir skundų prieš vyskupą Valančių žinome, kad jis nuolat šelpė tremtinius kunigus siuntiniais ir pinigais, ir laiškus bei siuntinius adresuodavo kunigais tituluodamas kalinius, kuriems rusų karinis teismas kunigystę atėmė. Dėl to jis turėdavo daug vargo su valdžia. Tarp kitko, dar 1863 II 14/26 Vilniaus karo apygardos štabo viršininkas rašė Vilniaus komendantui, kad "skelbiant konfirmaciją ... visus išrikiuot prie pastato Nr. 14. Paskaičius, ... nuo visų katorgon pasmerktųjų nuimti drapanas ir uždėt areštantiškas, nuskust galvas kaip nurodyta [viduriu galvos nuo kaktos ligi kaklo], ... siųsti grupėmis po 2 su sargyba, su karininku, ligi išvyks už lietuviškų gubernijų sienos". Bet pasitaikydavo, kad maskoliai neišrengdavo kunigų ir vienuolių. Taigi, kai kun. Aleksandras Šepetauskas, Augustavo gb, Kozovieco pav., Plonkos vikaras, buvo rusų paimtas nelaisvėn prie Suražo miestelio, Gardino gb., ir Vilniuje buvo nuteistas miriop, bet Nazimovas bausmę pakeitė 12 mt. katorga kasyklose, atimant kunigystės teises, — Muravjovui atvykus, kalinys dar nebuvo išvežtas. Vietininkas Varšuvoje, d. kng. Konstantinas 1863 VI 25 / VII 7 pusiau oficialiai rašė Muravjovui šioje byloje: "Kunigystei atimti reikia dvasinio teismo ... tos diecezijos. Nei kiek neabejotina, kad tasai teismas baigtųsi protestu, atsisakymu vykdyti karinio teismo nuosprendį, ir nepageidaujama intervencija iš dvasininkijos pusės. — Suprantama, kad tokio pobūdžio elgesys turėtų susilaukti griežtų represinių priemonių. To kaip tiktai nori kunigija, kad prisidengti kankinystės už Tikėjimą ir Tėvynę aureole, vildamosi, iš vienos pusės, kad tatai atkreips didesnį Vakarų Europos dėmesį, o iš kitos, žiniomis apie kunigijos ir Bažnyčios persekiojimą sukelti jei ne sukilimą, tai bent pasipiktinimą gyventojuose, ... neatsargu ... geriau apleisti tą formalumą." Muravjovas ant to laiško užrašė "1863 m. birž. 27: Nuosprendį vykdyti

[839] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. II t., 675-681. Valančiaus laiško Muravjovui citata — iš Aleknos, **Žem. Vyskupas Motiejus Valančius,** Klaipėda (1922), 154.

neatimant kunigystės."[840] Su "Vakarų gubernijų" kunigais jisai nesivaržė užsienio opinijos bauginimusi.

Kaip matėme, 1957-8 m. Lietuvoje nesidomėta Vadybos atsišaukimu i Lietuvos vyskupus. Tačiau 1959 m. Maskvoje rusų kalba išleistame Smirnovo veikale apie Kostą Kalinauską, pirmą kartą buvo plačiai panaudotas Vadybos protestas — ir 1963 m. tarybiniai rašeivos, rašydami lietuviškame vertime iš rusų kalbos, jau plačiai jį panaudoja, veik pažodžiui sekdami Smirnovą "savo" pastabose. Smirnovas rašė:

"Šiame periode — paaštrėjusios kovos periode, Kalinovskiui prisiėjo taipgi pasisakyti prieš pastangas reakcinės katalikų kunigijos — Vilniaus ir Kauno episkopatų, kurie mėgino, spekuliuodami tikinčiųjų jausmais, religiją išnaudoti kovai su sukilimu.

"Rugsėjo pradžioje katalikų bažnyčios vadovai visoje Bielorusijos ir Lietuvos teritorijoje paskelbė ganytojiškus laiškus ir beveik tuo pačiu metu pasakė pamokslus, šaukusius žmones (narod) sudėti ginklą ir paklusti carinės administracijos." Toliau Smirnovas cituoja vyskupo Valančiaus vardu paskelbto rašto ištrauką ir žandarų džiaugsmą, kad kunigai skaito "kaip pagal komandą". Po to Smirnovas poetiškai įveda Vadybos protestą:

"Reikėjo, neįžeidžiant tikinčiųjų religinių jausmų, atidengti tikrąjį dvasinių ganytojų veidą, parodyt, jog jie mažiausiai vadovaujasi religijos interesais. Šis uždavinys buvo sukilimo vadovybės išrištas šauniausiai. Tučtuojau buvo paskelbtas Kalinovskio parašytas kreipimasis, adresuotas vysk. Valančiui ir Vilniaus Romos-katalikų konsistorijai.

"Atskleisdamas bažnyčios vadovų kreivą priesaiką ir išdavystę, Kalinovskis rašė, jog savo atsišaukimuose į tautą (narod), jie šventą kovą už laisvę prieš patį barbariškiausią priešą, pavadino maištu; narsius kovotojus, pavadino maištininkais; amžiną tėvynės ir tautos priešą, negailestingą katalikų persekiotoją, kurio rankos suteptos žmonių krauju, vadina teisingu ir mielaširdingu monarchu, o niekšišką pasidavimą engėjams pripažįsta esant šventa tikinčiojo pareiga. 'Taip, prelatai, sunku buvo trumpesniais žodžiais išreikšti tiek melagysčių! Ir dar niekad antrasis Dievo įsakymas — netark Viešpaties vardo be reikalo — nebuvo iškilmingiau sutryptas ir pažeistas. Ir keno gi? Tų, kas privalo skaisčiai išlaikyti Dievo įsakymus!' Vyskupų pasielgimą Kalinovskis pavadino nuodėmingu silpnumu ir tęsė: 'Sušuksime drauge su jumis, drauge su aukšta tiesa — regimai, mūsų nuodėmių skaičius be galo išaugo, jeigu Aukščiausias atėmė mūsų ganytojams pasiaukojimą ir patvarumą. Niekas — visokie kentėjimai, žudynės, degėsiai tautai, pakilusiai teisingam reikalui, bet silpnumas tuose, kas save laiko ištvermės, pastovumo, pasiaukojimo pavyzdžiu, bet iš viršaus einąs gedimas, patvarumo stoka juose — štai skausmas, pats skaudžiausias iš visų kentėjimų.' Primindamas, kad netgi Romos Papa nedrįso prakeikti sukilusių,[841] Kalinovskis ironiškai šaukė: 'argi tai nėra sunkus kunigų kritimas nuodėmėn, kad jie pasielgė prieš Kristaus vietininko

---

[840] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. III t., 275-280.

[841] Smirnovas čia nesusigiedojo su kitu kompartijos tarnyboje rašančiuoju: Bičkauskas-Gentvila rašo, kad "Popiežius Pijus IX 1864 m. liepos 30 d. aplinkraštyje (sic!) Lenkijos vyskupams žodžiais reprobamus ac dailinamus (atmetame ir smerkiame) griežtai neigiamai pasisakė apie 1863 metų sukilimą."— Bičkauskas-Gentvila, 1863 m. Sukilimas, 280.

žemėje valią! Ir argi tai atitinka Dievo įsakymus — skelbti sąmoningą apgavystę iš bažnyčių ambonų, skirtų kreiptis į Dievą su pačiais skaisčiausiais ir teisiausiais sielos pajudėjmais.' Smulkiai nagrinėdamas vyskupų kritimą nuodėmėn, Kalinovskis iš anksto nukreipė galimąjį jų pasiteisinimą dėl caro administracijos įsakymo: 'Jūs pasakysite, kad buvote baisaus smurto suspausti kaip į geležines reples, kad jums beliko du keliai — arba išleisti melagingą atsišaukimą, arba užsitraukti bažnyčiai sunkų persekiojimą. Jūs tarsi iš dviejų blogių pasirinkote mažesnį. Taip jums patarė žemiškoji išmintis, vadinama paikyste, o ne Kristaus mokslu, kuriam jūs tarnaujate. Tegul šio pasaulio žmonės vadovaujasi diplomatiniais manevrais, bet jūs, kunigai, kurie privalote būti nesuteptais Kristaus atstovais, privalote vadovautis tiktai tiesa ir niekad nepasirinkti blogio, kad ir menkiausio... Jūsų širdims privalo būti tolimi visokie žemiškieji būkštavimai, visokis pasaulietiškas atsargumas, kada jūs vykdote šventą pareigą...' Baigiamosiose savo rašto vyskupams eilutėse, Kalinovskis šaukia kulto tarnautojus 'panaudoti visas priemones žalingoms savo atsišaukimo pasekmėms likviduoti.'

"Reikiamu laiku Kalinovskio padarytas žingsnis žymiai pasunkino religijos išnaudojimą sukilimui nusmaugti. Tiesa, nepavyko pilnumoje paraližuoti šauniai išlavinto bažnytinio aparato veiklą, bet vis tik gauta žinių, kad eilėje vietų kunigai nesirįžo skaityti vyskupų krepimosi į ganomuosius. Na ir patsai vyskupas Volončus laiške į Muravjovą skundėsi dėl savo populiarumo smukimo." Čia Smirnovas, kaip ir Bičkauskas-Gentvila, cituoja pasirinktą sakinį "žmonės (narod) murma ir piktinasi...". Po to Smirnovas tęsia: "Nelaisvėn paimtieji sukilėliai taipgi atžymėjo, kad savo raštu ir pamokslais prieš sukilusius, Volančus 'aukštesniam laipsny suerzino prieš save žmones (narod), visiškai pažeidė save... Tai buvo priežastis daugeliui paskvilių ir grasinimų, kas, tarp kitko, ir anksčiau pasitaikydavo.' Jie nurodinėjo, kad jų akyse vyskupas buvo bailys ir žmonės netikėjo jo žodžiams, besikeičiantiems pagal aplinkybes."[842] Smirnovo "jie" — tai Mackevičiaus pareiškimas.

Po Smirnovo — kompartijos rašeivos turi platų lauką medžioklei — tik pasiskaitykime 1963 m. Lietuvoje jų paskelbtus straipsnius.

Taigi matome, kad vyskupus kaltino ir Muravjovas, ir sukilėliai: pagal 1863 m. "Niepodleglošė"—Vadyba kaltino Vilniaus konsistoriją, gi pagal kompartiją — pirmoje eilėje "Volančų".

Tačiau Muravjovo amžininkai rusai savęs nesuvedžiojo dėl Valančiaus simpatijų, štai palyginti nekaltoje byloje, kai Kauno gubernatorius 1865 VII 16 Vilniun pranešė Telšių pavieto karinio viršininko raportą, jog Žarėnų klebonas kun. Izidorius Každailevičius "maišosi į valstiečių visuomeninius reikalus ir savo patarimais valstiečius atitraukia nuo rusų kalbos mokymosi ir valdinės mokyklos steigimo," Kaufmanas patvirtino 150 rb baudą ir pareikalavo, kad vysk. Valančius, vieton perkelti kun. Každailevičių kiton parapijon, visai "nustumtų nuo parapijinių pareigų", — vyskupas Valančius delsė. Tada gen. gubernat. 1865 VIII 11/23 parašė Kauno gubernatoriui, kad atiduoda vyskupą Valančių į Laikinojo Lauko Auditoriato rankas ir liepia šią bylą pridėti prie jo

[842] A. Smirnov, **Kastusj Kalinovskij,** 74-75.

proceso "apie dalyvavimą sukiliminiuose veiksmuose." [843] Gi kai vyskupas Valančius 1864 m. vasarą vizitavo parapijas, Novoaleksandrovsko (Zarasų) pavieto karinis viršininkas 1864 VII 14/26 parašė Vitebsko gb 1-jo "otdielo" kariniam viršininkui, kad esą vyskupas Valančius pravažiavo "keliais, kuriais prieš metus laiko žygiavo žinomas gaujos vadas Antanas Mackevičius", žmonėse vyrauja nuomonė, kad "vyskupas tyčia tuo keliu vyko, kad priminti tą vadą"; vyskupą lydėjo "politiniai niepravomyslni kunigai", — jis įvardijo kun. Viktorą Rusteiką ir kt. Daugpilio ir kelių kitų pavietų karinis viršininkas gen. Kovalevskis tučtuojau liepė suimt visus įvardintus kunigus ir pristatyt Daugpilio tvitrovėn — ir visi buvo ilgai kalinami, iškelti į Gardino gb ir kitur, ir sumokėjo baudas, o kai kurie niekad nebesugrįžo — buvo ištremti Sibiran, ne dėl nusikaltimo, bet dėl savo "politinio nepravomyslnumo". [844]

Jonas Savickas, Lenkijoj kovojęs "Strusio" slapyvardžiu ir vėliau tapęs Dr. Stella Sawickiu, sukilimo pradžioje gyvenęs Kaune, rašo:

"Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius ... tyčiomis nuvyko į Vilnių bei Kauną ir, prisidengęs bažnyčių vizitavimu, ilgai čia užtruko, nenorėdamas viešai pasisakyti sukilimo reikalu. Grįždamas iš Kauno į savo sostinę Varnius, buvo Raseinių girioje valstiečių sustabdytas ir klausinėjamas, kaip jis žiūri į sukilimą, ar jie turi stoti prieš maskolius. Vyskupas susirūpinęs ir kiek pagalvojęs, atsakė; — Dievas liepia ginti savo tikybą nuo kiekvieno, kas jai grasina. — Tad palaimink mus, Tėve! — sušuko valstiečiai ir atsiklaupė. Jaunas sukilėlių vadas davė ženklą savo vyrams, buvusiems čia pat tankumynuose. Šie išbėgo į kelią su ginklais ir vėliavomis, suklupo kartu su liaudimi apie vyskupo karietą. Ganytojas turėjo visus palaiminti, lyg duodamas sankciją sukilimui. Tik prašė apie tą įvykį tylėti. Ir tikrai, kol Valančius buvo gyvas, niekas jo neišdavė maskoliams. Tas jo palaiminimas buvo žemaičiams svarbesnis, negu laimėtos kautynės, nes valstiečiai tikėjo, kad sukilimą ruošti pats Dievas įsakė."[845]

Alekna cituoja drąsų Valančiaus laišką carui (1863 VIII 21), nurodydamas valdžios nesiskaitymą su amnestija ir kunigų suėmimus dėl sukilėlių apsilankymo pas juos, dėl neteisingų skundų ir vien įtarimų. Vyskupas prašė "palengvinimo katalikų gyventojų nepakenčiamo likimo..., pavelijimo dvasiškiems mokytojams sugrįžti prie savo apleistų bažnyčių." Alekna cituoja ir regimai nepaskelbto ganytojiško laiško projektą: "Netiktai mes, bet ir visa Europa, matydama jūsų pasišventimą, stebisi ir sako: ach, kaip smarkiai šie vargšai kenčia dėl savo žemės. Per kiaurus metus gyvendami ne namie, be maisto, be apdangalo, kiek sielvarto, kiek šalčio ir bado jie pritirsta. Nėra abejojimo, vaikai mano, jog jūsų meilė mūsų krašto neapsakoma ... savo jėgomis nepergalėsite rusų. ... Prancūzai ... nežada skubintis jums į pagalbą; ... Aš pats važiuosiu į Vilnių prašyti jums dovanojimo... Pakol gi nesugrįšite namo, nekarkite nieko ir nebauskite, dėl to, kad kankinimu niekam meilės neįkvėpsite ir prie savęs nepatrauksite."

---

[843] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. II t. 387.
[844] Ibid., II d. III t. 136-139.
[845] Dr. V. Daugirdaitė-Sruogienė, **Lietuvos Istorija,** Chicago 1956, pp. 824-5. Valančiaus laiško carui ir aplinkraščio projekto citatos — Alekna, **Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius,** 148-149, 152-3.

Muravjovas savo kovą prieš vyskupą Valančių užbaigė, bet kovą tęsė jo įpėdiniai. Tą kovą tebeveda raudonieji Lietuvos okupantai, tebekovodami prieš krikščionybę, prieš kunigus, už lietuvių surusinimą, varu primesdami komunizmo rusiškąją versiją. Tačiau įžymiausias XIX amžiaus lietuvis, tautinio atgimimo pradininkas ir vadas, yra dvasios milžinas, kurio istorinės didybės nepaveiks okupanto tarnų lojimas.

LXXX. LIETUVOS BYLA SVETUR

Kai 1863 V 3 Varšuvos Centr. Komitetas pavedė Lenkų Komitetui Paryžiuje telkti užsienyje talką, komiteto sudėtin buvo paskirti keturi įvairių srovių žmonės. Visi dokumentai žymėti antspaudu "su Lenkijos trijų dalių herbais: Koronos, Lietuvos ir Rusios." Gi instrukcija diplomatiniam agentui, kng. Vladui Čartoryskiui, 1863 V 15 skelbė: "Politiniu klausimu, Lenkų Tautos obalsis yra valstybinė nepriklausomybė, tvarka ir organizacija, užtikrinanti moralinių ir materialinių interesų pažangą. ... Lenkija turi prievolę jos sudėtinių dalių tautybėms, tų pareigų ne tiktai neišsigina, bet jų tęsėjimą laiko jos paskirtimi. Kadangi lenkų tautybės, platesne prasme, vienumas priklauso nuo istorinių atsiminimų ir likimo atsiminimų, nuo bendro papročių, kultūros, teisinių sampratų ir ekonominių santykių vystymo, nuo politinių siekinių bendrumo, ir geografinės padėties diktuojamų būvio ir gerovės sąlygų...; to bendrumo ribose įvyksta (kaip kad būna šauniausiai išsivysčiusių tautų tarpe) nedarnumo dėl religinių skirtumų ... ir genties skirtumų, ypatingai pasireiškiančių kai kuriose provincijose naudojamomis kalbomis bei tarmėmis šalia lenkų kalbos, bendros mokytiesiems sluogsniams. Tokios pagrindinės kalbos yra: ... lietuvių-žemaičių kalba, nepriklausanti slavų kalbų šakai. Tų kalbų skatinimas, iš vienos pusės, stipriai padėtų liaudies švietimui pakelti ir įgalintų pilietinės laisvės naudą, ir iš kitos pusės galima manyti, jog, civilizacijai pažengiant, pačiuose gyventojuose kiltų noras dar labiau kultivuoti tas kalbas; todėl tuo atžvilgiu numatytinas tam tikras organinis vystymasis, kurio, be abejonės, lenkų valdžia ne tiktai nemėgintų trukdyti, bet anaiptol, pagal galimybę užtikrintų patenkinimą, ir tinkama tam sritis yra tai panaudoti administraciniuose, teismų ir mokyklų santykiuose, ką rusų valdžia ligi šiol nuolat paneigia interesuotiems gyventojams."[846]

Toji pagrindinė instrukcija toliau dėstė tikėjimo laisvę ir sienų klausimą. Sienoms reikia teisinio pagrindo, pajėgumo, ir gyventojų nusistatymo. Teisinį pagrindą sudaro valstybinės sienos prieš senosios Bendruomenės išdraskymą, "ligi to pagrindo nepakeis kitas lygiai teisėtas pagrindas, savo sankciją imąs iš neverčiamos ir visiškai laisvai pasireikšti galinčios tautinės valios." Sukilimo apimtis teritorine plotme pavaizduoja jo pastangas ir pajėgumą.[847]

Kaip jau matėme iš ginklų komisijos veiklos, Lietuvos aprūpinimas ginklais buvo viena svarbiausių veiklos svetur sričių, ir diplomatinė agentū-

[846] **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, 12-13.
[847] **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, 132-133.

ra buvo aprūpinama pogrindžio literatūra iš Lietuvos. Vakarų valstybėms iškėlus sumanymą sudaryti paliaubas tarp sukilėlių ir rusų kariuomenės, 1863 VI 13 Varšuva pranešė Čartoryskiui savo sutikimą, tačiau paliaubos turi apimti ne tiktai Lenkiją, "mais encore aux six provinces de la Lithuanie (Gouvernements de Grodno, Kowno, Wilno, Minsk, Witebsk, Mohilew)" ir Podoliją. Birželio 29 raštu Varšuva pareiškė abejonę, "kad Maskva sutiktų paliaubas praplėsti į visą užgrobtą kraštą", bet jei paliaubos būtų siūlomos tik Kongresinės Lenkijos teritorijoje, reikia jas griežtai atmesti, kadangi "Lenkija, Lietuva ir Rusia sudaro vieną nedalomą čielybę, yra viena valstybė, pasilieka vienoje valdžioje. (Jei armisticium neliestų Lietuvos ir Rusios), Taut. Vyriausybė, vesdama karą su Maskva, negalėtų nei užgirti, nei išlaikyti paliaubų Lietuvoje ir Rusioje." Čartoryskis buvo įgaliotas tokiu atveju pareikšti protestą, o sukilėlių daliniai tokių paliaubų atveju persimestų į Lietuvą ir Rusią. Galop, užsienio spaudoje "reikia ypatingą dėmesį kreipti į tai, kad Lietuvoje ir Rusioje Maskva ginkluoja valstiečius" ir kursto plėšikavimą, ko įrodymų pilna Vilniaus ir Kijevo spaudoje.[848]

Diplomatinis agentas Čartoryskis 1863 VI 23 rašte pastebėjo, kad Prancūzija savo notose sąmoningai naudoja terminą "Royaume de Pologne", taigi Kongresinės Lenkijos vardą, o ne bendresni terminą "Pologne". Viešoji opinija Prancūzijoje ir Anglijoj "žymiai pagyvėjo mūsų naudai. Lietuvos pranešimai čia neskelbiami susyk, stengiuosi prieš tai juos paskelbti *Morning Post* (Palmerstono organas) skiltyse, tatai juo labiau čia daro didesnį įspūdį. Parlamente diskusijos dažnos ir gyvos, dabar dedu pastangas suorganizuoti stambius mitingus."[849]

Drauge jis įspėjo, kad "rusų revoliucinė partija sutinka su Lenkijos atstatymu, bet reikalo esmėje nenori mums atiduoti Lietuvos, ypač Rusios, šaukiasi visuotinio balsavimo, kuriam norėtų patikėti tą gyvybinį klausimą. Neabejotina, čia ne gera valia, o tiktai tikrumas, jog valdžios veikiamas balsavimas išeitų labai naudingas Maskvai. Sukilimui prasidėjus, grobiko valdžia rinko valstiečių parašus; tiesa, ji viešai tų adresų nepanaudojo, kadangi nereikėjo, bet jei plačių provincijų likimas nuo to priklausytų, tai neabejotinai griebtųsi visokių priemonių rinkimams paveikti: ir tais adresais tarsi paruošė sau kelią. Esu įsitikinęs, jog Taut. Vyr-bės dekretai, kai jie bus visame krašte įgyvendinti, apšvies liaudį apie tikruosius jos interesus ir ją patrauks tautinėn pusėn. Betgi tam reikia laiko, šiandien tai tėra pažadai, kuriuos Maskva stengiasi nusverti savais pažadais. Ligi šiol reškiasi gabiai kurstomas graikų tikėjimo išpažintojų priešiškumas katalikybei ir lenkiškai bajorijai, tai yra liūdnas, bet neginčijamas faktas. Jei būtų balsuojama šiandien, tai dėl mums nedraugingų popų, Maskvos prigabentų valdininkų ir mažarusių agitacijos įtakos, galėtume pralaimėti netgi mūsų — ir Europoje kas kartą daugiau pritarimo susilaukiančių — principų srityje ir netekti senųjų provincijų dalies. Jeigu tokios nuotaikos yra galimos kaimo liaudyje, tai ir maskvinių pajėgų užimtieji mūsų miestai ir miesteliai tikrai nebūtų laisvesni savo nusiteikimams pareikš-

---

848 **Ibid.,** 24, 123, 135-7, 145, 268.

849 **P. Działalność Dyplom.,** I, 279-280.

ti: pasikliauti tegalima būtų tik tais, kurie šiandien kovoja, — o tokie visados sudaro mažumą.” [850]

To rašto dar negavusi, Taut. Vyr-bė liepos 12 rašė Čartoryskiui, kad jis įspėtų Napoleoną derinti Vakarų veiksmus ir “kad neužtylėtų prieš jį apie sunkią būklę, kuri turėsianti kas kartą blogėti dėl Vakarų valstybių elgesio, kurių siūlymai žiaurųjį mūsų priešą tik sugriežtino prieš mus, nors esmėje tie siūlymai jam naudingi, kadangi, jį ribojant Kongresuvka, mūsų klausimas principe klastojamas, į Maskvos rankas be mūšio atiduodant diplomatinę pergalę, nes paaukoja Lietuvą bei Rusią ir apima netgi mažiau, nei Vienos Kongresas buvo pripažinęs; tatai rimtai mums nepriimtina, o tuo pačiu Europoje mums suteikia malkontentų vaidmenį; kol Maskva yra pas mus (krašte), nėra jokios sėkmingos garantijos prieš jos arbitrariškumą.”[851] Liepos 14 d. diplomatiniam agentui Paryžiuje siunčiamas pluoštas įsakymų, dokumentų ir spaudos —jos tarpe ir *Dziennik Wileński,* ir įspėjama, jog “grafienė Rozalija Rzewuska Romon pasiųsta caraičio Konstantino ir Wielopolskio su raštais, ir ji ten esanti maskvinio agento vaidmenyje.”[852]

Tą pačią liepos 14 d. Čartoryskis pranešė Varšuvai apie įvairius straipsnius anglų ir prancūzų spaudoje. “Lietuvos ir Rusios klausimą išsamiai aptarė markizas de Noalles [E. H. V. de Noalles, *La Pologne et ses frontières,* Paris 1863] ir vienas *Revue des Deux Mondes* straipsnis... Visi Muravjovo potvarkiai čia laikraščiuose skelbiami *in extenso,* ten vietos randa netgi Lietuvos Vadybos pranešimai: visame krašte vykdomi žiaurumai viešosios opinijos jau atžymėti gėdos dėme, kokios jie nusipelnė, ir visas reikalas esmėje jau tiek vispusiškai aptartas, jog būtų sunku ką nauja bepridėti. Jei vien laikraščių pakaktų, tai jau seniai būtume susilaukę ginkluotos intervencijos. Šioje srityje daroma visa, kas įmanoma, ir neabejotina, kad jokis reikalas ligi šiol nebuvo susilaukęs tiek visuotinos simpatijos, kiek mūsų.”[853]

1863 VII 24 diplom. agentas pranešė, kad Napoleonui ruošiama nota “apie Lietuvos padėtį ir anti-socialinius Rusijos veiksmus ten — apie ką savo laiku buvo rašyta užsienio reikalų ministeriui, Muravjovo sistemai besivystant su nepermaldaujama konsekvencija.” Dabarties padėtyje, “yra būtina energingai vesti kovą. Dar nejudinant paskutinių jėgų ir į mūšį nešaukiant visas kelių mėnesių kovos suvarginto krašto jėgas, išlaikyti tą kovą bent ligšiolinėje plotmėje ir pajėgume... Kai dėl kovos Lietuvoje, leisiu sau atkreipti Taut. Vyr-bės dėmesį į tai, kad, kiek man žinoma, ten niekur nepajudintas Unijos klausimas, kuris būtų milžiniškos reikšmės dalykas ir daugelyje vietų galėtų kovą sustiprinti nauju ir galingu gaivalu.” Jis tik ką gavo atsišaukimą į popiežių. Netrukus Romon vyks pasiuntinys, kuris popiežiui nuvež tą atsišaukimą ir “memorialą apie Bažnyčios persekiojimus kitose Lenkijos provincijose bei apie jai gresiantį smukimą, Lietuvoje ir Rusioje išnaikinus apšviestąją klasę. Prie to pridedami rusų viešpačių svarbesniųjų potvarkių nuorašai ir aprašomi įvykiai Baltgudijoje.”[854]

---

[850] **P. Działalność Dyplom.,** I, 288 — 1863 VI 30 prieraše.
[851] **Ibid.,** I, 144-145.
[852] **Ibid.,** I, 148.
[853] **P. Działalność Dyplom.,** I, 292-293.
[854] **Ibid.,** 300-301.

Panašiai galvota ir Varšuvos raudonikių: liepos 26, taigi dar negavus Čartoryskio rašto, Taut. Vyr-bė pasisakė dėl Vakarų notų, — kurių "principų užnugaryje nesimato rigoro". Tarp kitko, Varšuva "skaitytų labai pageidaujamu dalyku" anglų ir prancūzų spaudoje stipriai pabrėžti "ką atimtųjų provincijų labui įmanoma išknisti iš pačių Vienos traktato rezervacijų ir visas pastangas nukreipti į tai, kad tiek karžygiškoji kankinė Lietuva, tiek Rusia dalintųsi vienodu likimu su Kongresuvka.[855] Gi atsiliepdama į Čartoryskio liepos 24 laišką, Taut. Vyr-bė rgpč. 10 rašė: "4. Unijos kėlimas Lietuvoje ir Rusioje tikrai yra milžiniškos reikšmės klausimas, o to klausimo palikimas nuošaliai yra milžiniška skriauda sukilimui. Tačiau, akivaizdoje nepakankamų sukilimo jėgų Rusioje, to klausimo kėlimas šiuo metu neturėtų pageidaujamos naudos, dargi tenka manyti, jog tas klausimas tegali būti stipriai ir naudingai keliamas tik žymiai sustiprinus karines pajėgas. Kiekvienu atveju, veikimą tuo atžvilgiu Taut. Vyr-bė pasilieka pati sau." — "9. Lietuvos ir Rusios štabinis žemėlapis didesniame egzempliorių kiekyje būtų labai reikalingas, tačiau Varšuvoje jį persispausdinti neįmanoma. Pilietis Branickis tariamai turi tokį žemėlapi, tačiau veikiausiai nežino, kad jis reikalingas ir neįmanoma jį persispausdinti čia. Tad teikis J. K. Malonybė išsikalbėti su juo, ar jis apsiimtų Paryžiuje jį perspausdinti, apie ką, galų gale, žinodama patriotingumą ir tikrą norą tarnauti tėvynei, kokis gaivina pil. Branickį, Taut. Vyr-bė negali abejoti. Tame veiksme jam gali padėti pil. Okorskis, inžinierius, kurį reikėtų pakviesti. Gavusi žinių apie čia aptariamą reikalą, Taut. Vyr-bė atsiųs reikiamas lėšas."[856]

Įdomu, kad Varšuvos rgpč. 10 raštas apsilenkė su diplomatinio agento rgpč. 4 laišku, kuriame Čartoryskis ragino, akivaizdoje Rusijos atsakymo į Vakarų notas, neskelbti savo manifesto. "Nepaisant koks būtų Taut. Vyr-bės nutarimas, laikau savo pareiga pranešti, jog dabartiniu metu viešas ir įsakmus priminimas apie 1772 m. sienas būtų žalingas. P. Drouyn de Lhuys aiškiai pasakė, kad tatai kenkia mūsų reikalui, kadangi, jau nekalbant apie Prūsams ir Austrijai sukeliamą nerimą, visą problemą tatai apgaubia sunkumais. Esmėje, kai Vakarų valstybės taip nenoriai ir tik iš būtinumo imasi to reikalo, tai, man atrodo, geros politikos dalykas yra nedauginti jų akyse kliūčių. Nei vienu žodžiu negalime pasisakyti prieš tokias mūsų Tėvynės sienas: įsakmiai užklausti apie sienas, privalome nurodyti tas, o ne kitokias, tačiau, kol neprasidės ginkluotoji intervencija, geriau nieko apie sienas nesakyti, o kalbėti tik apie nepriklausomybę. Kartą kova bus prasidėjusi, ji negalės sustoti kitokiose sienose... Tos (1772) datos kartojimas kiekviename žingsnyje nedaug jėgos suteiktų, tik baidytų tuos, kurie ir šiaip jau turi daug pagrindų mūsų bylos bijotis. Vakarų kabinetams įteiktose notose paliaubų klausimu pareiškiau, jog Taut. Vyr-bė negali išsižadėti jokios rusų užgrobtos dalies. Visais panašiais atvejais to laikysiuos, ir skaityčiau dabar kenksminga vyriausybes baidyti 1772 metais." "Tuo tarpu Romon jau nuvežtas smulkus memorialas apie Lietuvos padėtį ir apie Bažnyčios persekiojimą ten ir Baltgudijoj. Apie tai kaip Šv. Tėvas reaguos, pranešiu."[857]

---

855 **Ibid.,** 1,152,156-159.
856 **P. Działalność Dyplom.,** I, 164, 166.
857 **P. Działalność Dyplom.,** I, 304- 308.

1863 VIII 9 Čartoryskis rašė, jog "Prūsų vyriausybė, veikiausiai susipratusi su Rusija, pareiškė Anglijai, jog kadangi lenkai įsakmiai nori nepriklausomos valstybės senose 1772 m. sienose, taigi su D. Poznanės Kunigaikštyste, tai bet kokią ginkluotą intervenciją jų naudai betkuriame kadaise buvusios lenkiškos teritorijos punkte, ji laikys esant *casus belli:* ir anglų kabinetas praneša apie tai." Jis rašė lankęsis pas Drouyn de Lhuys ir prašęs pagalbos, kad sukilimas galėtų laikytis per žiemą. Neturėdami teisės reikalauti, kad prancūzai lietų savo kraują, sukilėliai vistik prašo pagalbos, kadangi "man atrodo, jog Prancūzija turi intereso, kad mes pajėgtume kovą vesti toliau, o tam reikalinga kraštui padėti ginklais ir instruktoriais, kurių mums trūkta; jog Lietuva be tokios pagalbos neišsilaikys ilgiau kap kelias savaites; kad jei mus pripažins kariaujančia šalimi, tai mes patys pinigų susirasime, bet priešingu atveju prancūzų vyriausybė turi suteikti mums pinigų." Jei to nesulauksime, "tai laikyčiau padoraus žmogaus pareiga pranešti Taut. Vyr-bei, kad iš viso nesitikėtų Prancūzijos paramos." Prancūzas sakęs už kelių dienų galėsiąs atsakyti. Anglijoje reiškiasi ir Rusijai palankūs žmonės. Romon pasiųstas platus memorialas apie būklę Lietuvoje, tikintis, jog popiežius kalbins Austriją šiuo klausimu artėti su Prancūzija, kuriai irgi įteiktas "tasai memorialas apie Lietuvą."[858]

1863 VIII 17 Čartoryskis rašė Varšuvon apie nepalankius vėjus, o Varšuva tą pačią dieną jam rašė, kad Austriją reikia raminti. Reikia jai nurodyti, kad "lenkiško gaivalo Lietuvoje ir Rusioje išnaikinimas tiesiogiai kelia grėsmę Austrijai, kad jei ji neparems Lenkijos, tai netrukus ji turės Galiciją atiduoti Maskvai, kuri sugebės ir į Vengrijos slaviškas sritis dasigrūsti."[850] Tą pačią rgpč. 17, Čartoryskis vėl rašė, kad Prancūzijos užs. reik. ministeris de Lhuys po pasikalbėjimo su Napoleonu pranešė, jog Prancūzija pati viena negali sukilėlių pripažinti beligerentais; kad ji niekad neragino žūt-būt kovoti, o Walewskio kalbos tebuvo jo paties nuomonė, ir baigė žodžiais: "Ką padarysi, sakau tamstai kaip yra, ir kitaip negaliu kalbėti; ir aš esu įsitikinęs, jog kovos nutraukimas būtų nelaimė; bet ar jūs pajėgiate ją vesti, ar ne, tai jūsų reikalas, privalote pasikliauti tik savo jėgomis." Memorialas apie Lietuvą įteiktas ir Austrijai, gi apie popiežiaus reagavimą į tą memorialą dar negauta žinių. Be to, Čartoryskis rašė, jag Varšuvoje slaptame posėdyje rusai nutarė greičiau pribaigti "smukusį ar smunkantį sukilimą Rusioje ir Lietuvoje," ir po to rusų jėgas sutelkti Lenkijos vakarinėse srityse ir spausti prie Prūsų sienos, kur yra sutelkta Prūsų kariuomenė.[860]

Rgpč. 22 diplom. agentas pranešė, kad "Memorialas apie sekvestrus Lietuvoje išsiuntinėtas į visas puses, persiunčiau ir anglų ministeriams su laišku lordui Russellui... Tai padaryti mane įgalino iš Lietuvos atsiųstieji aktai." Jis matė galimybių Krolikowskio iškeltam sumanymui "užgrobti pirmą Anglijoje statomą Maskvos geležinį laivą, kurio įsigijimas įgalintų Lietuvon iškelti stambesnį dalinį ir pilnai apsisaugoti Baltijos jūroje," bet reikėjo išlaikyti paslaptį, nepasikliauti laiškais; bet kol atėjo Varšuvos atsakymas, "laivas jau buvo Suomių įlankoje, taigi projektas pasidarė visiškai nebeįmanomas. Kas nors pa-

858 **P. Działalność Dyplom.,** I, 309, 311-312.
859 **Ibid.** 1,170.
860 **Ibid.,** I, 315, 318-319.

našaus nepasikartos, bet gali pasitaikyti kitokios kombinacijos," reikalingos paslapties išlaikymo. "Lietuvos Vadybos pageidavimu, čia buvo nufotografuotas štabinis Lietuvos žemėlapis; Taut. Vyr-bės pareikalautas egzempliorių kiekis netrukus galės būti jai prisiųstas. Tai buvo greičiausia, pigiausia ir vienintelė įmanoma reprodukcijos priemonė. — Kai dėl Rusios žemėlapio, tai jei jis pas grafą Branickį atsiras, liepsiu panašiai nufotografuoti, nes esu stipriausiai įsitikinęs, jog grafas Branickis tikru malonumu jį atiduos Taut. Vyr-bės reikalams."[801] Tai buvo lietuvių karininkų Petrapilyje nuopelnas.

1863 VIII 28 Taut. Vyr-bė matė reikalo tiksliau išdėstyt savo diplomatiniam agentui jos politikos gaires. Visus tris grobikus erzinti "būtų nedovanotina klaida". "Rusija užgrobė tris ketvirtadalius žemės ir gyventojų su sostine; to užgrobimo dėka ji pasidarė europinė valstybė, lygiai rimtai kaip ir žalingai veikianti žmonijos likimą. Schizmatiškai-carinė Rusija naikina ir turi naikinti katalikiškai-liberalinę Lenkiją, — ką ji užsimoja religiniai, politiniai ir visuomeniniai, Lenkija tam prieštarauja, ir atbulai; antagonizmas su ja yra visame kame. ... Lenkija be sienų prie Dauguvos ir Dniepro, tai yra be savo civilizacinės ir istorinės įtakos sienų, yra neįmanoma." ir t.t. Čartoryskis turįs įtikinėti Austriją, kad ji turi didelį interesą "stiprinti lenkškąjį gaivalą Lietuvoje ir Rusioje, tai yra tą lenkų tautybę, kuri buvo Vienos traktato garantuota. .. Vakarų valstybių notos neaiškiai tą klausimą stato, o kng. Gorčakovo notos aiškiausiai visą ginčą riboja Karalyste. — ... Jokia vyriausybė, nesiremianti istorijos nurodytąją tautine idėja, nepajėgs netgi trumpai Lenkijoje išsilaikyti. ... neabejotinai niekas iš lenkų nedrįstų prikišti rankos prie įgyvendinimo kombinacijos, kuri įsakmiai reikalautų Rusijos naudai išsižadėti tam tikrų sričių, ir tuo pačiu lenkiškąjį gaivalą jose pasmerktų religiniam, politiniam ir socialiniam išnaikinimui ir aiškiai bei viešai nelestų tautinės idėjos, ir neišdildomų mūsų teisių gintis."[862]

Rgpč. 29 Varšuva vėl šaukėsi diplomatinių pastangų Austrijai patraukti savo pusėn, gauti pripažinimą beligerentu ir piniginę paramą iš Prancūzijos. "Jei tokios piniginės paramos dėka būtų įmanoma pristatyti ginklų ir mažiausiai du ligi trijų tūkstančių savanorių į Žemaitijos krantus, tai dabartinėse aplinkybėse tai būtų neįkainojama parama lietuvių sukilimui, kuris nesiliauja, nepaisant visų Muravjovo pastangų ir kuriam tikimės Karalystės pajėgomis ateiti su pagalba iš vakarų ir pietų."[863]

Rgpč. 31 Čartoryskis rašė patyręs, jog memorialą apie Lietuvą popiežiui į rankas įteikė Prancūzijos pasiuntinys Anglijai, kngt. Latour d'Auvergne. Vakaruose bręsta įtartinos naujos kombinacijos, Prancūzijos nesėkmės ją izoliuoja. "Lietuvai gresiančio pavojaus akivaizdoje, nutariau dėti vietinėje spaudoje išimtiną spaudimą Lietuvos klausimu, dar kartą aiškindamas Vakarams, kad tų provincijų sujungimas su Karalyste yra jai gyvybinis reikalas, ir kad tauta negali jų išsižadėti be savižudybės." Darbininkai Prancūzijoje rodo daug simpatijų sukilimui. Kai dėl specialistų kadrų — "čia ir Anglijoje juos rasti būtų lengva, jei būtų galimybė pasiųsti juos į kraštą. Ligi šiol, daugelis siųstųjų turėjo grįžti atgal ir nuolat iš Poznanės ir Krokuvos gaudavome įspė-

[861] **P. Działalność Dyplom.,** I, 322-324.
[862] **P. Działalność Dyplom.,** I, 175, 177.
[863] **Ibid.,** 1,179.

jimus susilaikyti nuo jų siuntimo, nes tik pinigai eikvojami be jokios naudos reikalui. Šiandien, kada viso klausimo raktas atrodo glūdįs sukilimo Lietuvoje palaikyme, smarkiai saugojant sieną ir Prūsams sugriežtėjus, — gal vienintelis būdas ton provincijon pristatyti pagalbos žmonėmis ir ginklais, drauge tikrai sustiprinant visą kovą, būtų suorganizuoti stambesnio masto ekspediciją, kam būtinai reikalinga užpirkti laivus. Tam reikia stambių lėšų, ligi šiol jų neturime." Rusų organas lenkų kalba, *Kurjer Wileilski,* Paryžiuje gaunamas. "Visi Muravjovo potvarkiai čia ištisai paskelbti [brošiūra: Code Rouge, *Ordonances et circulaires des généraux Mourowieff, Dłotowskoj..*Paris 1863, psi. 46] ; o jų reikšmę aiškinantieji komentarai buvo siunčiami užsienio reikalų ministerijoms čia ir Londone. Tad Taut. Vyr-bės man atsiųstas vertimas pasirodė nenaudotinas, ir ateityje Taut. Vyr-bė gali be nuostolio sau sutaupyti tą darbą."[864] Deja, jau 1863 IX 1 diplom. agentas rašė buvęs pas Drouyn de Lhuys, kuris po pasikalbėjimo su imperatorium Napoleonu pranešė negalįs suteikti piniginės paramos. "Taigi atkrenta viltis iš to šaltinio gauti kokios pagalbos ekspedicijai į Lietuvą."[865]

Rugsėjo 4 Varšuva siuntė savo rgpč. 1 d. rašto nuorašą, stebėdamasi, kad Paryžiuje to rašto negauta. "Vienos traktatas tik todėl ten paminėtas, kad turėti progą apie Lietuvą kalbėti Europai suprantamiausiu būdu." Nepaisant nepalankios tarptautinės konjunktūros, "tauta, o su ja ir Taut. Vyr-bė nesiduos nukreipiama nuo pasirinkto kelio. ... Iš maskvinių sferų, kaip ir iš Vakarų, mus pasiekia žinios apie Maskvos ketinamas koncesijas..., tačiau galime pareikšti..., kad jokia kombinacija, kuri neapimtų Lietuvos, jokiu būdu negalėtų būti visuomeninės opinijos priimta ir nepajėgtų iš rankų išmušti ginklą. Nepaisant kiek Maskva siautėtų, kiek galima ateitį įžvelgti, jos viltis 4 savaičių eigoje sukilimą numalšinti bus toli nuo įgyvendinimo. Kuo kuo, bet savo pasiutusiu šėlimu Lietuvoje Maskva ir sau, ir mums nukirto kelią į kompromisą. Jei šiuo jautriausiu ir skaudžiausiu klausimu negausime satisfakcijos, kova bus vedama ne sumažinta, bet padidinta jėga, kadangi tai yra tautinio honoro reikalas. Mums ginklą iš rankų išmušti tegalėtų niekas kitas, kaip tik galutinis iškapojimas." 18-me punkte rašoma: "Kunigaikšti, labai gerą dalyką atlikai nufotografuodamas Lietuvos žemėlapį, teikis priimti už tai padėką, aštuonis egz. atsiųsk Varšuvon taut. org-jos keliu... Likusius pasilaikyk savo žinioje Paryžiuje. Rusios žemėlapi irgi liepk nufotografuoti mažiausiai 20-30 egz. Tik reikia daboti, kad befotografuojant nepasikeistų skalė ir tam reikalinga lankus supjaustyti į keturias dalis ir tik po to fotografuoti. Jei pil. Branickis neturi Rusios žemėlapio, jį galima per Lvovą gauti iš gen. Rožyckio, kuriam buvo pasiųsti trys egz." 21-me punkte Taut. Vyr-bė pranešė paskyrusi 233 auksinų 10 skatikų pensiją Emilijai Suzinienei, Augustavo vaivadijos vieno dalinio vado našlei.[866]

1863 IX 8 Taut. Vyr-bė iš Varšuvos aplinkraščiu pranešė savo diplomai, agentams svetur apie Maskvos šnipų egzekucijas ir aiškinosi dėl tos nemalonios priemonės. "Tikrai šlykšti tikrovė yra ta, kad visai nekalti žmonės buvo maskolių nuvesti į kartuves, kaip kad Kaminskis Varšuvoje, du broliai Rew-

[864] **P. Działalność Dyplom.,** I, 329-331, 334-5.
[865] **Ibid.,** I, 336-7.
[866] **P. Działalność Dyplom.,** I, 184-5, 189-192.

kowskiai, Sipavičius ir Jablonskis Vilniuje vien tik tam, kad maskvinei procedūrai nebūtų prikišamas bejėgiškumas."[867]

Diplomatinis agentas 1863 IX 13 iš Paryžiaus rašė apie tarptautinės politikos painiavas, rusų skleidžiamus gandus, ir Dluskio atvykimą Lježan ginklų Lietuvai reikalu. 17-me punkte: "Lietuvos žemėlapis čia buvo nufotografuotas, Lietuvos Vadybos įsakymu, pono Branickio rūpesčiu (šifru). Tad jam priklauso pelnytoji padėka. Pageidautieji 12 egz. Lietuvon pasiųsti taut. orgjos keliu, betgi klišės yra mūsų nuosavybė čia ir pasirūpinsiu dar 8 egz. atmušti, pagal Taut. V-bės įsakymą, ir kai tik bus gatavi, persiusiu nurodytu keliu. Skalė nepasikeitė, ir kiekvienas žemėlapis padalintas į dvi dali ir taip paklijuotas, kad galėtų lengvai tilpti kišenėje." Kai dėl Varšuvos įsakymo ten atsiųsti Bron. Zaleskį, Čartoryskis jautėsi įpareigotas pranešti, kad "tasai pilietis nuo pat savo atvykimo Prancūzijon buvo mano naudojamas Paryžiaus agentūroje; kad tiek savo darbu, gabumais ir uolumu jis teikia reikalui nepaprastų patarnavimų, savo sugyvenimu su įvairiais emigracijos atspalviais daug prisideda prie išlaikymo juose harmonijos ir vieningumo; taigi jo išvykimas iš Paryžiaus man būtų tikras ir sunkiai atlyginamas nuostolis. — Be to turiu pridėti, kad tasai pilietis, kuris tiek iškentėjo kalėjime ir ilgametėje maskvinio saldoto tarnyboje ir sueikvojo savo sveikatą, atrodo, šiandien yra Maskvos ambasados agentų sekamas, regimai pagal reklamacijas iš Vilniaus ar Petraplio keliais atvejais apie jį teiravosi; todėl veikiausiai jisai begrįždamas būtų sulaikytas prie sienos, ir nebegalėtų daugiau kraštui teikti savo patarnavimų. ... tačiau jei Taut. V-bė laikytųsi savo nutarimo, tai p. Bron. Zaleskis laikytų savo pirmąją pareiga prisitaikinti prie Vyr-bės valios."[868]

1863 X 28 Taut. Vyr-bė, taigi jau diktatorius Trauguttas, apie padėtį rašė: "Negalime pranašauti, ką mums suteiks karo likimas, tačiau kiekvienu atveju yra būtina visu skaistumu tvirtai kelti Taut. Vyr-bės idėją. — Mūsų kankinė Lietuva parūpina šiam tikslui priemonę, privalo žymiai pasitarnauti situacijai pagerinti, dargi tučtuojau. Čia jungiame originalą, Lietuvos Vadybos šio mėn. 19 d. raportą, pasiųstą iš Vilniaus ir čia gautą 23 d. Įsitikinsi iš jo, J. K. Malone, kad prieš adresus carui pasirašomi protestai, veik su 250,000 parašų. Maskva yra tiek tikra Lietuvą prislėgsianti, kad ji negali tikėtis tokio veiksmo ir tatai buvo atlikta didžiausiu paslaptumu. Reikia žinoti dabartinę Lietuvos padėtį, kad suprastum, kiek tame žygyje yra patriotingumo. Trokštame, kad čia jungiamą lietuvių vadybos raportą paskelbtumėte in extenso. Čia jungiame ir nuorašus protestų, Lietuvos provincijų sekretariato tarnybiniai patvirtintų iš kiekvienos vaivadijos, pažymint, jog pasirašantieji norėjo, kad jų pavardės būtų spaudoje skelbiamos, ką Lietuvos Vadyba, atsižvelgdama į reikalo interesą, sulaikė. Teikis J. K. Malone visus protestus paskelbti laikraščiuose." [869]

Atskiru 1863 X 29 komunikatu spaudai prancūzų kalba, Taut. Vyr-bė pranešė apie Augustavo vaivadijos — Vienos traktatu sukurtos tariamai autonominės Lenkijos Karalystės dalies — pavedimą "grynai maskvinei gen. Muravjovo valdžiai" ir šaukėsi į Europos sąžinę dėl naujo smurto ir Vienos trak-

[867] **Ibid.,** I, 49.
[868] **P. Działalność Dyplom.,** I, 348-350.
[869] **Ibid.,** 1,196.

tato pažeidimo.[870] Jau anksčiau citavome padėką popiežiui už maldų užsakymą, ir dėmesio atkreipimą į "kai kurių dvasininkų Lietuvoje homagiumą" Maskvos carui. Lapkr. 11 Vyr-bė painformavo Paryžių, kad pil. Br. Zaleskis atleidžiamas nuo atvykimo Varšuvon, ir prašė "teiktis, pilieti, pranešti garbingajai Zigmo Sierakausko motinai, jog mėnesinės pensijos jai išmokėjimas Krokuvoje, kaip ji pageidauja, bus sutvarkytas."[871]

Po garsios Napoleono III kalbos senate, diplom. agentas 1863 XI 10 rašė Varšuvon, jog europinio kongreso sušaukimo atveju "Lietuvos adresų klausimas irgi įgija daugiau reikšmės. Reikia apgailestauti, jog tie adresai buvo paskelbti *Czas* [lapkr. 4 laidoje, o *Niepodległošč* lapkr. 7] ir tuoj po to buvo pakartoti vokiečių spaudoje, pirma negu mane pasiekė tarnybiniu keliu." Tatai pasunkino jų paskelbimą Prancūzijoje ir sumažina įspūdį. "Lietuvos Vadybos raportas bus ištisai paskelbtas *Debatuose,* po to mums draugingoje spaudoje čia ir Anglijoj. Tas dalykas labai sudomino poną Drouyn de Lhuys; prašė duoti jam nuorašus, kuriuos jam siunčiu kaip jie mane pasiekė, su vietinių civilinių organų antspaudais, pridėjęs prancūzišką vertimą. Betgi nesitikiu, kad mūsų antspaudai pajėgtų visai išsklaidyti nepasitikėjimą, kokį pastebėjau, pranešęs tikslias parašų skaitlines. Veikliausiai nepasitikės ir anglų kabinetas; o Maskva irgi iš savo pusės pasinaudos visą reikalą paneigti ir apjuokinti; tiek darbo ir pasišventimo gali nueiti niekais, bent neatnešti naudos reikalui, ko buvo ketinama atsiekti. Todėl prašau Taut. Vyr-bę atsiųsti man minėtųjų adresų originalus su rankraštiniais parašais. Kartą parodyti vietinei Vyriausybei, jie bus nesumušamas įrodymas tautinių Lietuvos jausmų ir tolimesnėse derybose, kai prie jų prieis, gali pasitarnauti priežastimi, jei ne atramos punktu. Šiandien tai yra svarbiau nei prieš kelis mėnesius ir todėl taip stipriai prašau. Kartą patekę svetur, tie aktai bus saugesni nei krašte, kur jiems bet kuriuo momentu gresia maskoliškos kratos. Prie Taut. Vyr-bės man atsiųstų nuorašų, šiandien gautas panašus lenkiškų Infliantų adreso nuorašas, čia atsiųstas Lietuvos provincijų vykdomosios vadybos, kuriame pagal vietinių civilinių įstaigų liudijimą yra daugiau kaip 26,000 parašų. Šia proga tebūnie man leista padaryti Taut. Vyr-bei pastabą, jog aktai, kuriuos diplomatinė Vyr-bė nori panaudoti (kaip pav. Lietuvos protestacijos, apie kurias kaip tik kalbame), turi būti pirma diplomatiniu keliu sutvarkyti prieš jiems atsiduriant krašto ar užsienio spaudoje; kitaip jie nustoja savo svorio, arba jo visai neįgija."[872]

1863 XI 12 Čartoryskis pranešė, jog "Lietuvos Vadybos raportas Taut. Vyr-bei šiandien vertime pasirodė dienraščiuose. Man atsiųstasis pranešimas prancūzų kalba pirmiausiai pasirodys anglų laikraščiuose, be jokio minties pakeitimo, bet su tam tikrais formos pakeitimais, kurie pasirodė būtini. Tatai skatina mane padaryti pastabą, kad Taut. Vyr-bė savo notas, kurias man siunčia ir kurias nori paskelbti, redaguotų lenkų kalba. Tatai palengvins darbą Varšuvoje, ir mane atleis nuo neramumo ir sunkumų."[873] Lapkr. 19 jis vėl paprašė Lietuvos adresų originalų: "originaliais parašais pagrįsti, jie gali tap-

[870] **P. Działalność Dyplom.,** I, 59-60.
[8717] **Ibid.,** I, 202-203.
[872] **P. Działalność Dyplom.,** I, 387-8.
[873] **Ibid.,** I, 395.

ti nesumušamu Lietuvos jausmų ir troškimų įrodymu ir sėkmingu ginklu mūsų byloje." Prancūzų seimui posėdžiaujant, jis ketina paskleisti tarp deputatų ir senatorių, kas sužadintų diskusijas. Nors europinio kongreso klausimas abejotinas, tačiau reikia ruoštis ir tai galimybei. "Dienraščiai jau pradeda teigti, jog dalyvavimui kongrese Rusija stato pirmąją sąlyga, kad lenkų klausimas ribotųsi Kongresinės Karalystės sienomis; jau visose savo notose deda aiškų spaudimą į tariamąsias savo teises į likusias lenkiškas provincijas ir neabejotinai neleis nei kalbėti apie jas. — Mums tai yra gyvybinis klausimas, ir turime turėti paruoštus visus įrodymus, kad kiekviename lauke gintume mūsų teises. Šalia dabartinio sukilimo ir pačių Muravjovo aktų, vienas tokių įrodymų neabejotinai bus adresai, tad privalome juos turėti po ranka. Čia iš Lietuvos atvykę ir organizacijai priklausą asmenys užtikrina mane, jog ten adresų Taut. Vyr-bei pasirašinėjimas turėjo tikslo ne tiktai protestuoti prieš smurtu išprievartautus adresus carui, bet ir iškilmingai prieš visą Europą pareikšti tų provincijų jausmus ir jų nenutraukiamą saitą su didžiąją Tėvyne. Tiktai tų adresų atsiuntimas čia gali patenkinti pasirašiusiųjų norus. To nebojimas ir nesunaudojimas reikalui, būtų sunki nuodėmė prieš tautą, kuria ateityje mus galėtų pagrįstai kaltinti. Dar kartą ir juo stipriausiai prašau Taut. Vyrbės, kad šiuo reikalu neeikvotų laiko ir sudarytų man galimybes iš Lietuvos aktų padaryti galimai daugiausiai naudos reikalui."[874]

1863 XII 6 Taut. Vyr-bė pasisakė dėl Napoleono kalbos. Tarp kitko, Trauguttas rašė: "Atrodo, jog Maskva ir Prūsai gana palankia akimi dabar žiūri į kongreso sukvietimą, bet tikrumoje čia slypi velniškoji politika, kurią veda maskviniai praporščikai. Ji yra ta, kad visas dešinysis Vislos krantas būtų pavestas Muravjovo valdžion ir smaugiamas drauge su Lietuva ir Rusia, o kairysis krantas būtų atiduotas prūsokams. Šiuo metu maskviniai liberalai deda pastangas Plocko vaivadiją sujungti su Augustavo ir atrodo, kad tai praves. Yra žinoma, kaip Muravjovas šeimininkauja Augustavo vaivadijoj, kaip areštuoja ir tremia masėmis, kursto kaimiečius, įveda maskvines institucijas ir nesuskaitomais sekvestrais paruošia krašto nuteriojimą." Kai dėl Lietuvos adresų ankstyvo paskelbimo spaudoje, Taut. Vyr-bė "neketina leistis į polemiką" ir pažymi, kad "perankstyvas lietuvių adresų paskelbimas padarytas Lietuvos Vadybos, kuri tuo norėjo duoti viešą satisfakciją įžeistai tautinei sąžinei. Adresų originalai bus persiunčiami užsienin, tačiau šiuo metu siuntimas susiduria su negirdėtais sunkumais dėl rusų valdžios potvarkių." Ligi šiol dar negautos Lježo Ginklų Kom-jos apyskaitos.[875]

1863 XII 9 "direktorius" Trauguttas pranešė apie Mieroslavskio dimisiją su įsakymu, kad antspaudą jis grąžintų komisarui Ruprechtui, o apyskaitas ir pinigus — Tautinės Skolos Komisijai. Likviduota ir Ginklų Komisija. "Kai dėl būklės krašte, ji yra tokia: tebekovosime, nors turėtume ligi paskutinio žūti, mes bevelijame sunaikinimą, nei gėdingą vergiją, betgi priešas kasdien darosi pasiutesnis. Kunigaikščiui žinoma apie masines proskripcijas ir gyventojų išvežimą ištisomis šimtinėmis. Garsus yra negirdėtas maskolių barbariškumas ir siautėjimas Augustavo vaivadijoje, kuri ištisai prjungta prie Muravjovo valdomos krašto dalies."[876]

---

874 **P. Działalność Dyplom.,** I, 397.
875 **Ibid.**, I, 212, 215-6.
876 **P. Działalność Dyplom.,** I, 219-222.

1864 I 6 diplom. agentas ragino Varšuvą, "kad Vadybos ir komisijos Lietuvoje ir Rusioje, Galicijoj ir Poznanijoj paskirtų gabius korespondentus, kurių pareiga būtų reguliariai, bet kuria kalba pranešinėti į Londoną apie provincijos padėtį," nurodytais adresais.[877] 1864 I 15 Čartoryskis rašė apie gen. Mieroslavskio siautėjimą, apie kurio dimisiją nebuvo paskelbta spaudoje, bet reikalinga tatai padaryti. Mieroslavskis elgiasi skandalingai: "supamas advokatų, garsiai šaukia, jog Taut. Vyr-bė yra fikcija, kad jis težino Tautinės Skolos Komisiją ir politinę Agenciją, ir teismo keliu iš jų paieškos nuostolių atlyginimo už, kaip sako, kontrakto sulaužymą ir turėtus nuostolius. Netgi jau pradėjo Lježe teismo bylą, suareštuodamas tam tikrą sumą, Lietuvos komisaro sudėtą pas bankininką. Mieroslavskio pretenzijos negalios; tačiau mūsų priešai gali tuo faktu pasinaudoti mūsų nuoskaudai. ... Galop pranašu Taut. Vyr-bei, kad pirmasis laivas Košciuszko šiandien leidosi į jūrą."[878]

1864 I 16 Taut. Vyr-bė persiuntė planus — Modlino, Varšuvos Citadelės, Demblino ir Lietuvos Brastos: "teikis kunigaikšti juos nukopijuoti, kadangi čia neįmanoma to daryti be jų netekimo grėsmės. Padarius kopijas, teikis originalus pasiūlyti prancūzų vyriausybei... Gali, kunigaikšti, užtikrinti prancūzų vyriausybę, kad planai yra visiškai tikslūs ir atitinka notūrą. Netrukus bus atsiųsti tikslūs tų tvirtovių ginklavimo ir įvairių atsargų aprašymai. Netrukus vyriausybė gaus Zamoscės Kongresuvkoje ir Daugpilio Inflantuose planus drauge su ginkluotės ir atsargų aprašymais, kuriuos tuojau Kunigaikščiui per siųsiu."[879] Jau minėjome Traugutto II 8 raštą, kuriame įspėjama, kad Lietuvos Vadyba buvo užaliarmuota kažkokio rašto, gauto iš "Mrowkos", — tai yra, Broniaus Zaleskio, Lietuvos išeivio, kuris eilę metų su Zigmu Sierakausku vergavo rusų kariuomenėje Orenburgo srities dykumose ir prie Čartoryskio buvo priskirtas Lietuvos Vadybos reikalavimu, kad Lietuvos reikalai nebūtų apleisti ir būtų traktuojami vienodai su Kongresuvkos reikalais.

Daugiau dokumentų Lietuvos reikalais nepaskelbta.

Skaitytojas šio skirsnio pradžioje matė pogrindžio vyriausybės tautybinę politiką, kuri atitinka tautinio apsisprendimo principus bei tautinių savybių bei kalbų puoselėjimą. Gi praktiškoje diplomatijoje — anuomet, kaip ir dabar, Kongresinės Lenkijos padėtis buvo žymiai geresnė, nei Lietuvos: Lenkija buvo tarptautinių Vienos traktatų sukurtas valstybinis organizmas su pripažinta autonomijos teise, kaip kad dabar yra Jungtinių Tautų narė, gi Lietuva buvo rusų laikoma "šiaurės vakarų kraštu", Rusijos sudėtine dalimi, "nuo amžių rusiškąją šalimi", kaip kad dabar "sąjungine respublika". Anuomet, 1863-4 metais, lietuviams rūpėjo fiziškai ir teisiniai ištrūkti iš Rusijos nagų, todėl tos pastangos vaizduotis neatskiriama Lenkijos dalimi. Praktiškuose santykiuose su Varšuva, veikta autonomiškai.

---

877 **Ibid.,** I, 425.

878 **Ibid.,** 1,426-7, 430.

879 **Polska P. Działalność Dyplomatyczna,** I, 227.

LXXXI. SUKILIMO GESIMAS — STEBINT IŠ KALĖJIMO

Geištaras iš administracinio ištrėmimo Ufon buvo atgal Vilniun sugrąžintas į Lukiškių kalėjimą prieš pat Kalėdas. 1863 XII 25/13 jis buvo pašauktas į komisiją. Kambarin įžengus, gen. Sobolevskis sako: "Pakanka į tamstą pasižiūrėti, kad žinotum, jog kaltas." Geištaras atšovė: "Pone generole, tamsta jau esi generolas, aukštą laipsnį įgijai kautynių lauke, taigi neabejoju, jog tamstai netrūksta charakterio ir drąsos, bet jei per aštuonias paras be pertraukos būtum vežamas ir paskui statomas prieš komisiją, kaltinant, jog nužudei savo tėvą, tai nežinau ar geriau už mane atrodytum." Komisija Geištarui sakė, kad "viskas jau atidengta," ant kelio užvedė tam tikras ponas iš Kauno (paskaitė ir pakeistų parodymų dalį). Sobolevskis sako: "Žinome viską ir apie visus; Vadyboje buvai tamsta, buvo Oskierka, Daliauskas," — po to, tarsi dvejodamas, pridėjo: "ir Jelenskis". Kai Geištaras sakėsi kalbąs nuoširdžiai, "kaip lenkas", Sobolevskis pašoko: "Ne, tamsta esi rusas." — Atsiprašau, p. generole, esu Rusijos valdinys, bet esu lenkas ir mane stebina, kad, kai grįžtu iš Ufos, o ten kiekvienas vargšas totorius viešai gali reikšti savo įsitikinimą, jog esąs totorius, mes čia neturime tos teisės. — "Tamsta čia gimęs, o Lietuva tai senoviška rusiška šalis." — Ne, p. generole, ir tikrai ne čia vieta istoriniams disputams ir juo labiau tarp Komisijos pirmininko ir kalinio, vienok padarysiu pastabėlę, jog netgi toksai istorikas, kaip Ustrialovas, kurio aš tikrai nelaikau autoritetu, vienok ir jis Kauno gubernijos nelaiko maskvine Rusia. — "Tai tamsta lietuvis, o ne lenkas, tai visvien atsimetėlis nuo savo tautybės."
— Generole, palikime tuščius žodžius, jei būtų įmanoma analizuoti kiekvieną šiandieninio lietuvio kraujo lašą, nežinia, kiek ten būtų lenkiško ar lietuviško; keturi šimtmečiai mus sujungė, taigi tiek pat palūkėkite, o šiandien palikite mus ramybėje. Galų gale, čia kelių jūsų ponų esama, tikrai bent vienas yra vedęs vokietę, ar turėjo vokietę motiną, o kas ji yra? gimusi Pabaltijo provincijose. Jei kuršietis ir t.p. gali vokiečiu vadintis, kokiu pagrindu neleidžiate mums, kurie ištisus amžius buvome su Lenkija sujungti — vadintis tos tautos sūnumis' — Po kiek laiko jam sako: "Taigi tamsta, nepaisant priešiškumo sukilimui, vis tik jame dalyvavai?" — Sprendžiu, jog kiekvienas padorus šiame krašte gimęs žmogus negalėjo būti nešališku stebėtoju, kai jo broliai ar sūnūs žūva, nors ir nebuvo jų nuomonės. Pasirinkimas lengvas." Geištaras išsigynė pažinojęs, tarp kitų, Kostą Kalinauską.[880]

Netrukus Geištaras buvo iškeltas į dominikonų kalėjimą, kur Maks. Dembickis jam pasakė, kad ten sėdi jau nuteistieji. "Jei būtų tikri, jog tu priklausai organizacijai, tai tavęs čia nedėtų." Pasistojus, pro langą į kiemą matėsi ir vartai. Gruodžio 23 (1864 1 4— faktinai turėjo būti groudžio 21, t.y. sausio 2) "negalėjau miegoti, ir štai prasidaro vartai ir įeina mūsų taurusis mokytojas (Aleks.) Zdanavičius! Jis betgi atėjo atsisveikinti su sūnum ... paskui prisistatė karininkai, kunigas, buvo ir nepakeičiamas Mauša, (Vilniaus komendanto gen. Aleks. Sergiejevičiaus) Viatkino patikėtinis kirpėjas. Kiemą apibarstė spygliais ... prie vartų telkiasi minios žmonių, o priešais kalėjimą
— visada egzekucijas stebėjęs Kostas Kalinauskas! Mačiau abudu kaliniu

[880] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** IX, 112-114.

[Zdanavičių ir Dormanowskį] iš tolo ateinančius. Sakoma, kad Zdanavičius [Ignas, Vilniaus bajorų instituto prof. Aleksandro ir Emilijos Piaseckaitės s., gimęs 1840 I 1, baigęs Petrapilio universitetą, Malakauskui pabėgus buvo Vilniaus miesto viršininku, suimtas rūgs. 26 / spalio 8. — KRJ] savo bylą pablogino aštriu pasistatymu prieš komisiją; nežinau, bene prisidėjo čia ir Muravjovo išskaičiavimas, kad reikia miriop pasmerkt sūnų kaip tik tokio žmogaus, kuris padarė tiek įtakos jaunajai kartai. Zdanavičius išėjo ramus, nieko nesukompromitavo ir mirė drąsiai...

"Vargšas (Mečislovas) Dormanowskis ["Liudvikas Suchodolskis", pažnanietis, Vilniun atvykęs iš Varšuvos, suimtas 1863 m. rugpč. mėn., kaltinamas buvęs varšuvinės valdžios komisaru] buvo smarkiai kankintas, kiek painiojosi atsakymuose ir kai kam pakenkė, tačiau tai nebuvo niekšyštė, jis savęs negynė, pradžioje tai buvo kiek pakrikęs žmogus, bet visada kupinas pasišventimo. Tuojau po to, kai perėmėm Vadybą, mes jį pasiuntėme Kaunan, iš ten jis ligi Telšių dasigavo. Kaune, kaip įprastinai visi, ir jis buvo mano bute apsistojęs, ir galima įsivaizduoti, kad nelabai mielo įspūdžio man padarė, kai gavome pirmąjį raportą, rašytą ant mano stalo ir ant mano popieriaus su monograma J.K.G., žinoma, apačioje buvo revoliucinis antspaudas. Jis man prisipažino kelis panašius raštus išsiuntęs, prieš gaudamas įspėjimą. Jis kiek pakenkė Aleksandrui Oskierkai ir Vytautui Giedraičiui; bet kiekvienas žinojo, kokia sunki buvo jo padėtis. Jam teko aiškintis apie santykius, apie kuriuos kiti — kaip Orzeszko, Albinas Kohn, Langneris, Stejnmanas — išpasakojo viską, ką žinoję."[881]

1863 m. Kalėdų dieną šen. stilium (1864 I 6) prieš auštant į citadelę buvo išsiųsti keli Geištaro kameros įnamiai. "Iš vėlesniųjų pažįstamų, buvo ištremtas (Pranas) Konoplianskis [po kng. Mikai. Giedraičio atsistatydinimo Vilniaus vaivadinis, gimęs 1814 m. Disnos pav. Komorovo dvare, baigęs Polocko kadetų mokyklą, iš kariuomenės išėjęs ūkininkavo ligi 1859 m., po to buvo išrinktas asesorium, Muravjovo įtartas ir administraciniai ištremtas į Ufą, vėl grąžintas Vilniun, pasmerktas miriop, galop ištremtas visam amžiui, bet pakeliui į tremtį mirė 1864 III 18 Ochanske nuo plaučių uždegimo.]; jį iš Ūlos parvežus, jam, kaip ir man, buvo pasakyta kas jis esąs — jis prisipažino ir sumišęs pareiškė: kad gavo paskyrimą iš Kosto Kalinausko, kad turėjo santykių su Zigmu Czechowiczium, ir ką jisai pats buvo pavietuose paskyręs. Vėliau apsižiūrėjo ir daugiau nieko nekompromitavo. Apie Vadybos sudėtį pareiškė — nieko nežinąs; o kas geriausiai įrodo jo silpnumą, o ne blogą valią: nors jis pareigose buvo vos nuo liepos mėn. — kad pridengti Mikai. Giedraitį, jis neišsigynė buvęs vaivada nuo pat pradžios. Natūralu, kad ir kiti taurūs žmonės elgėsi panašiai, taigi — kaip vėliau patyriau — pasiliko tik Orzeszkos, Kuševlevskio ir Gažyco parodymai. ... Sugrąžintas Zigm. Czechowiczius, Vytautas Giedraitis, Kostas Tukallo, (Myk.) Obrąpalskis ... išsilaikė be priekaišto."[882] "Kai dėl mūsų organizacijos atskleidimo, tai kiti žmonės man pasakojo, jog tie išdavinėjimai prasidėjo su Bienkowskio suėmimu. Jis neva pasakęs, kad jam duota pinigų ir nurodė Orzeszką, gi tasai suimtas jau pirmą dieną išdavė 11 asmenų. Tada organizacinei bylai buvo paskirta speciali Do-

881 **Pamiętniki Jak. Gieysztora,** II, 118-120.
882 **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 120-122.

minikonų (kalėjimo) Komisija, pirmininkaujama Sobolevskio. Sukilėlių bylas svarstė gen. Viesielickis. Tarp tų dviejų institucijų būta tam tikros *bajoriškos* emuliacijos! Viršenybė visada buvo pripažįstama Domikonų komisijai. — Taip šie metai užsibaigė Tito (Daliausko) egzekucija.

"... Tikra, kad jei sukilimas, naikindamas viso gyvenimo darbą, buvo didžiausia nelaimė tiek kraštui, tiek man, tai, iš kitos pusės, aš jame dalyvavau visai sąmoningai ir iš pareigos jausmo. Mūsų atliktas vairo perėmimas išgelbėjo kraštą nuo daugelio nelaimių ir apsaugojo tūkstančius žmonių, kadangi kur organizacijon buvo įstoję rimti žmonės, ten aukų buvo mažiau. Asmenų parinkimas buvo geras. Taipogi, nuo pirmo momento, regėdamas laimėjimo neįmanomumą, rašiau Varšuvon, kad nejudintų Baltgudijos ir dargi priminiau, nors tai mums ir nepriklausė, apie Ukrainą. Mano nuomone, sukilimas tik ten galėjo būti, kur liaudis buvo palanki arba pasyvi, gi kur negalima nei to tikėtis, būtų geriau, jei bajoriškas jaunimas eitų į kaimyninius dalinius. Vyriausybė niekad nebūtų galėjusi kariuomenės išvesti iš tų neva ramių gubernijų, ir nebūtų liūdno vidujinės nesantaikos vaizdo. Varšuvos valdžia kitaip liepė, neva derindamasi su nurodymais iš Paryžiaus, kad sąjūdžiu nužymėtinos visos senosios Lenkijos sienos.

"Dviems baltgudiškoms vaivadijoms — Vitebsko ir Mohilevo — ginkluotųjų pajėgų vadu, jo paties pageidavimu, buvo paskirtas Zwierzdowski-Topór (Kirvis). Neilgai ten truko kova, daliniai išblaškyti, Kirvis turėjo bėgti užsienin. Aukščiau apie jį minėjau, jog tai nebuvo simpatiškas žmogus, man atrodė ambicingas, gal truputį intrigantas, pavydus, bet didelio patriotingumo. Kad jis stojo į kovą, nieko stebėtino, priklausė prie kraštutinųjų; akivaizdoje to, ką skelbė — būtų buvę niekšystė pasitraukti. Kai atliko savo uždavinį, galėjo, kaip kiti, skaityti jau atlikęs savo pareigą, bet kai visi, kartą perėję sieną, atsigulė ilsėtis ant laurų, Kirvis, tikrai netikėdamas savo ekspedicijos laimingu užsibaigimu, vėl atvyko sudėti gyvybės auką, nes jis žuvo Opatove... Mohilevo sąjūdyje, mano kolega iš instituto ir universiteto Tad. Čudovskis, visa siela visada atsidavęs reikalui, žuvo — tariamai nuo valstiečio rankos... Tarpininkas Zmiečerovskis išprotėjo, Juozas Wykowskis, Stachowskis, mūsų draugai iš Petrapilio laikų, ištremti."[883]

"Beveik per du mėnesiu kraštas buvo smarkiai pajudintas, mūsų širdyse buvo begimstanti tam tikra viltis. Bendrai, kovo mėnesį virė pasiruošimai, garbingiausieji žmonės pagal mūsų žodį dalyvavo organizacijoje. Balandis padengė Lietuvą daliniais. Gegužis buvo pralaimėjimų mėnuo ir jau vidujinio nerimo, dėl Valdžios nemokšumo ir Muravjovo terorizmo. Birželio ir liepos mėn. reikėjo visa energija ir atkaklumu kovoti su vaikišku sąjūdžio įgeidžiu, su savarankiškais veiksmais kas sau ir stebėti reikalo smukimą, mūsų bajorijos suniekšėjimą iš baimės. Kalinauskas, Malakauskas save suvedžiojo, laimingi, bet mane kankino *tas žaidimas valdžia,* be galimybės ką nors nuveikti. Kalta buvo varšuvinė valdžia, nemokėjusi nei atsižvelgti į nurodymus, nei energingai pravesti savo valią.

"Su mano suėmimu prasidėjo vadinamoji Kalinausko diktatūra, nors be jos formos; tai buvo paprastas sąmokslininko veikimas, niekas kita, o jis tai-

[883] **Pamiętniki Jak. Gieysztora,** II, 122-125.

kė i štai ką: visas vaivadijas apsodino savais žmonėmis, raudonikiais, nešaukė visuotinės mobilizacijos, tačiau jo paskirtieji dignitoriai neturėjo nei jo charakterio, nei jo garbingumo, ir padengė kraštą savo menkystės aukomis.

"Po nešvaraus įvykio su Domeika prasidėjo areštai ir išdavinėjimai; o kiek gi pirma buvo įkalinta iš partijų (dalinių) nelaisvėn paimtų žmonių, kurie gerai apie viską žinojo, tačiau nei vienas savo gyvybės gelbėjimo sumetimais nesukompromitavo kitų. Keli Varšuvos pasiuntiniai ir taipgi mūšiskiai kraštutinieji davė Muravjovui skaitlingų aukų — Malakausko pašauktieji Orzeszko, Kohnas, Kalinausko pasirinktas Konoplianskis, varšuviečiai Langneris, Stejnmanas, tai pirmasis būrys žmonių, kurių tarpe gal tik vienas Konoplianskis buvo silpnas. Vadinamoji vilniškė organizaccija buvo išaiškinta, bet visur dar tebeveikė Komisijos. Taip baigėsi tie metai, kelių dešimčių žmonių ištrėmimu iš Vilniaus į Sibirą ir sušaudymu Tito, labiau vilniškės aukos, nes kasgi tame mieste nepažinojo tos šeimos.

"Čia užrašau gana įdomų faktą, liudijantį, jog tam tikras nujautimas ir vadinamieji giminės prietarai turi tam tikro pagrindo. Nuo vaikystės neturėjau kastos nusistatymų, betgi turėjau labai stipriai įsišaknijusį tikėjimą padoriu ar piktu lizdu. Nuo kūdikystės laikų žinojau, ir laikas tą įsitikinimą sustiprino, jog išmintingas auklėjimas paveikia proto ir charakterio vystymą ir jog daug reiškia paveldėjimas bei kūdikystėje mus supantieji pavyzdžiai. Sukilimo metu mano įkyriuose ir sunkiuose užsiėmimuose man reikėjo prie savęs turėti jauną, gabų, energingą vyrą, kuris turėtų mano visišką pasitikėjimą. Taigi tikėjimas jo charakteriu ir pasišventimu privalo būti pilnutinis, nes reikalas lietė ne mano, bet visos Vadybos saugumą. Trumpai prie manęs buvo Jaroslavas grafas Kossakowskis, bet jis užsigeidė veikliai dalyvauti kovoje ir, kaipo Sierakausko adjutantas, įrodė visą būdo prakilnumą. Ilgiau užlaikiau Stan. Montvilą, kuris buvo man labai naudingas; bet ir tasai nuskubėjo į kovos lauką. Tada energingasis Malakauskas man pasiūlė Orzeszką, užgirdamas jo gabumus.

"Orzeszko buvo Tartu universiteto studentas, dalyvavęs 1861 m. geg. 8 demonstracijoje ir buvo artimuose santykiuose su sąjūdžio partija. Niekad jo nemačiau, bet tik įvardinus pavardę 'Orzeszko', pasakiau 'nenoriu'. Veltui Malakauskas įkalbinėjo, stebėdamasis mano prietaringumu, tačiau Konarskio byloje sukompromituotojo Ožeškos atminimas ir kažkoks neapsakomas pasibjaurėjimas man neleido tą jauną vyrą priimti.

"Netrukus atvyko Titas Daliauskas. Gausaus jaunimo tarpe jisai dar išsiskyrė pasišventimu ir dideliu apgalVotumu ir jis manęs neapleido ligi pat mano suėmimo. Kai Vilniun iš Vitebsko gb. atvyko Ulanowskis, kalbėjome su juo apie jo kolegą iš Tartu, Orzeszką; jis gyrė jo gabumus, bet charakterio negarantavo. Tat kai Malakauskas buvo priverstas apleisti Vilnių ir man pasiūlė du kandidatu miesto viršininko pareigoms — Ožešką ir Zdanavičių, rekomenduodamas pirmąjį, — aš paskyriau Zdanavičių. Taigi Ožeška nei kartą nesutiko manęs tarnybiniai; tatai mus išgelbėjo, nes kai jis išgiedojo viską, ką žinojo, tai turėjo pripažinti, kad nei manęs, nei kitų buvusių Vadybos narių nepažinojo. Tai prietaras, tikėjimas [geru ir blogu] krauju mus išgelbėjo.

"Ateičiai reikia priminti, kad pirmaisiais komisijų siautėjimo metais, nepaisant Muravjovo terorizmo, užuojauta kaliniams ir jų globojimas buvo di-

deli. Nedvejota, pavojun statant savo asmenis ir nesivaržant dėl kaštų, paveikti auditoriato opiniją, eiti į kalėjimus padėti vertėjais, pasaldinti aukų likimą. Nelaimei, tatai buvo įmanoma tik ligi tam tikro laipsnio, būtent, kaliniams bendrose kamerose; vienišai kalinamųjų likimas buvo labai sunkus, o ką bekalbėti apie 1864 metus? Šalia asmeniškai suinteresuotų kalinių šeimų, jų reikalais budėjo organizacija, kol ji gyvavo; labai veikli buvo jaunoji ponia Oginskienė, taipgi paminėjimo vertas jaunasis Mykolas Podbereskis. Turtingas, išpaikintas ponaitis, nuo kūdikystės lengvai traktuojamas, nenuėjo į partiją, dar mano laikais ruošdavo pabėgimus sukompromituotiems, o dabar su visu įkarščiu rūpinosi kalinių likimu, nesisielodamas dėl kaštų."[884]

1864 m. pradžioje kameron su Geištaru buvo pasodintas "kaž koks visai nusiminęs vaikiūkštis, kuris po poros dienų sutvirtėjo ir buvo paleistas. Jo vieton pas mus atsiuntė muziką Michalowskį. Tuštesni žmogų sunku rasti. ... turėdavau nuduoti miegąs..., vis tik tai nebuvo blogas žmogus ir geras savotiškas patriotas. Jį ištrėmė į Tomską ir vargšas mirė tremtyje." "Pas Dominikonus kalino celėse. Tai mažyčiai kambarėliai, bet švarūs, langai aukšti, nors ir uždažyti apačioje, į kiemo pusę... Dominikonuose prie geros valios buvo įmanoma susisiekti su miestu. Čia (citadelėje) kas kita, tamsu, drėgna, durys apkaustytos, langeliai pailgi, netgi ant stalo pasistojus tematomas kiemas, jame tik retkarčiais kas praeina ... vieną rytą atvyko Movša, tarsi norįs mane nuskusti ir, išeidamas, įspraudžia man rankon paišelį ir popierių. Ant kortelės buvo: 'būk tamsta ramus, apie jus galvoja'. ...

"... Protarpiais gaudavau žinią iš miesto iš Marynios Wyrzykowskos, kuriai ir aš parašydavau, žinoma, ji rašė atsargiai, o aš juo apdairiau, nes žinodavau, jog ponia P(etkevičienė) skaito. Vienok man pranešdavo apie kiekvieną suėmimą, aš paprastai atsakydavau to suimtojo nepažįstąs, taip iš jos ir apie Kostą Kalinauską sužinojau, jog suimtas, pas Dominikonus būdamas dar nežinojau.

"Pranas Daliauskas buvo nuteistas darbams, nors nieko jam neįrodyta, tačiau jį laikė esant Vadybos nariu, nors anuomet tam nebuvo jokio įrodymo. Jei būtų atsiradęs kas jį žinojo, neišvengiamai būtų buvęs miriop pasmerktas."[885]

1864 m. pradžioje "Dar ligoninėje sužinojau apie dalykų būklę Kaune. Praeidamas pro moterų kalėjimo apatinio aukšto langą klausiu p. V. Kupstytę [Kauno pavieto bajorijos maršalkos Nikodemo ir Julijos Kupsčių duktė Vanda su motina suimta 1863 m. gruodžio mėn., motina buvo ištremta į Permę, dukra Vanda vėliau ištekėjo už Teodoro Wankowicziaus ir gyveno Konstantinopoly. — KRJ], kas girdisi Kaune? — Blogai, išdavinėja. — Kas? — Vaiva - dinis ir miesto viršininkas. — Netiesa, negali būti. — Tikriausiai. — Kas gi jie? — 'Dzierzkowski ir Gieryc.' — Girdėdamas ištartas tokias dvi man visiškai svetimas pavardes, klausiu ar tai slapyvardžiai? — 'Ne, tai jų tikros pavardės.' — Taip buvo komplektuojama organizacija! Po tauraus Chmielewskio ištrėmimo, Mykolas Berkmanas nuvyko Kaunan tvarkyti ir laikinai susitvarkė, bet paskui Kalinauskas paskyrė Dzierzkowskį ir Gierycą. Pirmininkas Chmielewskis buvo sugrąžintas iš Troicko dėl stipraus įtarimo. Stovykloje buvo rastas

884 **Pamiętniki J. Gieysztora,** II, 126-128.
885 **Pamiętniki J. Gieysztora,** II, 128, 130-1, 133-4.

jo ranka rašytas mandatėlis, kaipo vaivadinio. Patikrino rankraščio charakterį, ir jo paties sekretorius Butkevičius, kuriam perdidelis palankumas ir taip buvo Chmieliauskui kenksmingas, nutarė, jog tai pirmininko rankraštis. Chmieliauskas neigė ir žinoma kalbėjo, kad, patsai nedalyvaudamas, nieko nežinąs. Iš eilės komisaru tapo Mickevičius [Dr. Julijonas, Kaune sušaudytas 1864 XI 5/17], teisus žmogus. Dzierzkowskis [Liudvikas Dziczkowskis] pasiskyrė naujus pavietų viršininkus, Kaune buvo (Adolfas) Hundius, Raseiniuose (Vladas) Chlewinskis, Panevėžy (Mečislovas) Siesickis, ir Ukmergėje (Vincas) Ingelevičius. L(iubomiras) Gadonas pabėgo užsienin. Kai prasidėjo areštai dėl (Juozo) Kuszelewskio kaltės, Dzierzkowskis ne tiktai patsai išdavinėjo, bet dargi nurodinėjo kokiu keliu priversti (Albertą) Gierycą duoti parodymus. Pastarasis buvo geras žmogus, bet silpnas ir truputį blogų papročių.

"Apart šių, išdavinėjo kaž koks (Henrikas) Harasimowiczius ir Kracneris. Dzierzkowskis būtų nepasigailėjęs ir pirmykštės organizacijos, apie kurią gerai žinojo, bet čia išgelbėjo Stan. Puslowskio proto sąmoningumas ir griežtas žingsnis. Jis parašė Dzierzkowskiui, kad jei jis dar ką nors pasakys apie ankstyvesnius laikus prieš jam perimant vaivadiją, tai nors jisai (Puslauskas), kaipo buvęs komisaras, žus, bet ir Dzierzkowskis nueis į kartuves. Čia dalykas ėjo apie Ibėnų reikalą: ten buvo pakarti keli burliokai (sentikiai). Nugąsdintas Dzierzkowskis nutilo ir komisijai pareiškė, jog ankstyvesnioji organizacija jam nežinoma. Yra žinoma, kaip už kelių įskundėjų pakorimą Muravjovas nubaudė visą sodybą. Iš Kauno su kariuomenės daliniu pasiųstas kngt. [gen. majoras Vladimiras Vladimirovičius] Jašvilis apsupo Lietuvoje "akalica" vadinamus Ibėnus, o tai buvo viena iš turtingiausių šlėktiškų sodybų. Visi gyventojai išėjo, retas kas su savim ką nors išsinešė ir tada pagal duotą signalą kaimas buvo iš kelių šonų padegtas. Vargšai gyventojai turėjo žiūrėti į degančius namus, medžius; paskui tą vietą suarė, o šlėktas su vaikais ištrėmė į Samaros guberniją. Vaikai pakeliui mirė, nevienas buvo pamestas nepalaidotas. Ir tokių atsitikimų desėtkais priskaitoma.

"Visa Kauno organizacija išliko ir, nepaisant, kad jokioj kitoj gubernijoj dvarininkai nebuvo veikliau prisidėję prie sukilimo, čia buvo mažiausiai konfiskatų. Man atrodo, kad tai turėtų akis atidaryti rėksniams ir įtikinti, kaip naudinga, kai slaptos organizacijos vadovybėje buvo atsistoję tokie žmonės kaip vaivada Chmieliauskas ir kad Vadybos nariais buvo ne valdžion besiskverbiantieji žmonės, bet trokštantieji ką įmanoma išgelbėti piliečių [ar dvarininkų — Geištaras abiem prasmėmis naudoja "obywateli".—KRJ] tarpę."[886]

Smirnovas teigia, jog Kalinauskas "laužė jo pastangoms kenkusius šlėktiškai-nacionalistinius gaivalus" — esą Minskijoj Geištaro paskirtasis vadovas dvarininkas Pelikša "sabotavo sukiliminio judėjimo vystymą", tad "revoliuciniu" komisaru ten buvo pasiųstas (skaitytojas supras, tarsi Kalinausko) Juozas Jomantas (Jamont) išaiškinti kodėl nevykdomi ar keičiami įsakymai, "patirti keitimo priežastis... Patirti vaivadijos vadovybės nuomonę dėl priemonių, kuriomis būtų galima valstiečius patraukti sukiliman", ir kaip ten sutinkami Vilniaus Vadybos atsišaukimai. Jomantas pranešė, jog "Pelikša apie rei-

[886] **Pamiętniki J. Gieysztora,** II, 150-152.

kalų eigą vaivadijoje atsakinėjo sausai, tenkindamasis bendrybėmis, po to prašė palikti instrukciją, kad prisiminti kelias aplinkybes."[887]

Gi Geištaras taip rašo: "Minsko organizaciją atidengė ir nuteisė. Komisijos pirmininku buvo plk. Losievas, vėliau pirmininkavęs komisijai Dominikonuose. Per asmenis, kuriems leista matytis, galėjome sužinoti smulkmenas. Ten po Pelikšos pabėgimo užsienin, kai savo papratimu tvarkingiausieji žmonės traukėsi, Kalinauskas vaivadiniu paskyrė Hektorą Lapicki. Tasai, kai jį suėmė, sukompromitavo vaivadiją. Vienok jis pasirodė esąs daugiau išpuikęs paikuolis (zarozumialym glupcem), nei niekšas. Stebėtinas dalykas, kad ir jaunasis Jomantas daugelį sukompromitavo. Turčinskis, Moščinskis irgi susiteršė; kiti iš tos organizacijos išėjo, kaip dera tauriems žmonėms. Pavietiniai Ad(omas) Wańkowiczius, Bol. Oskierka, Jonas Švida, Jurgis Mogilinickis, Bonifacas Krupskis (kolega iš universiteto, didelio teisumo žmogus), Dr. Pranas Novickis, nuteisti į Sibirą. ... Iš viso, ačiū Dievui, Lapickis nedaug ką žinojo kas dedasi kituose pavietuose, ir tik Minsko pavietas nukentėjo."[888]

Gaila, kad nėra vietos išsamiau pacituoti Geištaro atsiminimus ir pergyvenimus kalėjime ir per tardymus. Pasiskaičius, susidaro nuomonė, jog jis tęsėjo savo pažadą rašyti visišką tiesą, nesislepiant su savo galvojimu ir nenuslepiant gerų ir blogų reiškinių.

LXXXII. GEIŠTARAS PRISIPAŽĮSTA — ATSISVEIKINA SU TARDYTOJU

Geištaras tardomas nuolat išsisukinėjo ir neigė dalyvavimą sukilime, kaip jo pažiūrų žmogui neįmanomą dalyką. Po kalinimo įvairiuose kalėjimuose ir ligoninėje, 1864 m. rudenį jis vėl buvo atkeltas į Dominikonus. Muravjovo gydytojas atsisveikino su Geištaru: "Dievas teduoda tau stiprybės, kurį laiką netgi aš negalėsiu lankyti." Fovelinas atrodė sujaudintas — mat, tą naktį Jeleńskis prasitarė apie Geištarą.

Pirmą dieną Dominikonuose, niekas Geištaro netardė. Rytdieną prisistatė tardyti Nikolajus Valerianovičius Gogielis, "sumaniausias iš inkvizitorių" Nikolajus Juganas, ir Vilhelmas Filipovičius Spejeris.

"Tie ponai man sakė, jog jie stebisi mano charakteriu, sumaniais atsakymais ir digniteto kupinu gynimusi; betgi dabar jau ne laikas tam, nes viskas žinoma. Ir ištraukė popierių. — 'Štai Varšuvos Vyriausybės nario parodymai, jis čia buvo ir tamstai tikrai pažįstamas, Schmidt arba Aweyde. Jis čia Vilniuje nieko nepasakojo, tik paliko atsiminimų rūšies raštą, bet iš Varšuvos parašė sekantį: Vadybą sudarė penki nariai — Geištaras, Daliauskas, Jeleńskis, Oskierka ir Malakauskas ir t.t. Matai, tamsta, jog viską žinome.'

Mane nustebino Komisijos kvailumas, betgi man atrodė, jog norima mane taip grubiai pagauti. Jie nevykusiai pririnko penktąją pavardę. Žinojau, kad jei Aweyde jau išdavinėja, tai rašytų tiesą, o gi Malakauskas neturėjo nieko bendra su pirmuoju kompleksu. Nusijuokiau ir sakau: 'Nagi, teiskite!

---

[887] A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 317-318.
[888] **Pamiętniki J. Gieysztora,** II, 148-149.

aš jau seniai pasiruošęs, nes žinau, kad jums, ponai, rūpi tik pretekstas.' Dar porą valandų pakalbėję, daugiau juokais, ir išėjo. Tai buvo žaidimas, kaip katino su pele, o kadangi tatai jiems pavyko su Ant. Jeleńskiu, manė ir čia rasią lengvatakį, be to, jie turėjo laiko.

"Trečią dieną po mano atvykimo vėl (celėn) prisistatė Juganas su Gogieliu, ir čia mane ištiko tikras skausmas ir pasibaisėjimas. Jau pats pirmasis klausimais liepė tikėtis nelaimės. 'Tamsta pažįsti Jeleńskį?' — Pažįstu, ir gerai. — 'Koks tai žmogus?' — Padorus, nuoširdus. — 'O kaip jis su tamsta santykiavo?' — Geriausi santykiai. — 'Tadgi vertas pasitikėjimo?' — Taip manau. — 'O ar tamsta pažįsti jo rankos raštą?' — Pažįstu. — Čia man parodė raštą, dėl kurio negalėjau abejoti, jog tai Antano. 'Skaitykime' — sako Gogielis ir neskubėdamas skaito įžangą: jog jis buvo priešiškas sukilimui, kaip ir visi jo bičiuliai, jog pradžioje jis buvo manęs, kad tai niekais nueis, jog važinėjo Varšuvon, tačiau kai paskui įtikėjo intervencija, tai laikė būtina prisidėti, kaip ir jo kolegos; čia mus įvardija. Negalima buvo abejoti, jog tai Jelenskio parodymai, juo labiau, kad įvardijo kas iš mūsų ėjo kurias pareigas; jau tas viena aiškiai liudijo, kas rašė, galop ir stilius buvo jo. Toliau Jeleńskis kalbėjo, jog dalykų esmėje nesimpatizavo sukilimui; ko įrodymui nurodo, jog turėdamas suaugusius sūnus, neleido jiems vykti stovyklon. Užbaigė, primindamas ilgą kalinimą, savo nuoširdų gailestį ir prašo malonės, save nuduodamas laikinai pamišusiu žmogumi. Žinoma, man nieko neskaitė apie jo įvardintus asmenis, tik mus iš Vadybos.

"Prisipažįstu, mano skausmas buvo didelis. Antaną žinojau esant gana silpnos galvos žmogų, bet didelio teisumo. Nesupratau, kas galėjo jį paveikti mane įvardinti, kai ligoninėje gulėdamas jis gerai žinojo, kaip aš aiškinausi.

'Tai ką tamsta pasakyti į tai?' — teiravosi. — Ką? jog tai netiesa. — 'Bet dėl Dievo meilės, nežudyk tamsta savęs. Jukgi nuo pirmos valandėlės tamsta savęs nesigailėjai, tamstai tik kiti rūpėjo; dabar nebeliko nieko, kam tamstos parodymai pakenktų, o neigimas, tokių ryškių įrodymų akivaizdoje, pražudys tamstą!' — Mano ponai, čia reikalas neina apie užsispyrimą, bet aš kartoju, kad ponas Jeleńskis parašė netiesą. — 'Tai kokiais sumetimais?' — Aš viena težinau, Jeleńskis sėdi ilgiau metų, jau ligoninėje jį mačiau sunervintą, susikrimtusį, taigi su juo atsitiko tas pat, kas su jo broliu Jonu Konarskio komisijoj. Jis rašo jau nesąmoningas, nes galvoja, kad kartą kaip nors užbaigti. —

"Abudu pašoko, nuduodami pyktį, kad iš jų juokiuosi. Aš kuo mandagiausiai jų atsiprašiau, pridėdamas: Kai ponai klausiate, aš privalau atsakinėti, kaip man atrodo. — Neįmanoma aprašyti tų dienų smulkmenas — negalima atmintyje ir vaizduotėje atkurti tas kančias, patirtas regint, jog žmogus, kuris buvo branginamas, krenta, ir kasdien po keliolika valandų pakaitomis klausytis tai maldavimų, tai grasinimų, tų įvairių būdų už žodelio nučiupti. Ne, kas patsai to nepatyrė, tas nesupras. Tiek tikra, jog Dominikonų kalėjimas tuo buvo blogesnis, jog čia komisija posėdžiavo. Nebuvo spynų, o tik kabliukas iš koridoriaus pusės. Kiekvieną valandą tarp 8tos rytą ligi 2ros naktį galėjo atsirasti Komisijos narys su mandagia šypsena ir žodeliu: 'Ar nesukliudau?', atsisėsti šalimais kėdėje arba ant lovos, jei jau guli, ir porą valandų tave kamoti. Kai jis pats pavargsta, išeina, o už 15 min. pakaitai pasirodo ki-

tas. Tik tarp 2ros naktį ligi 8tos rytą niekad nesirodydavo, bet žmogus būdavai tiek sunervintas, kad dėl menkiausio sušlamėjimo, kad ir peliukei perbėgus, jau pašokdavai iš lovos...

"Už poros dienų man atneša laišką nuo Antano; tas vargšas žmogus tiek buvo jau apkvaišintas, kad rašo per Gogielį, neva patikimą kortelę, šiais žodžiais: 'Jokūbai, atleisk, priantspaudavau tave, prisipažinau [Kosto] Kaszyco ir Giedraičio parodymų pasekmėje — nemačiau kitos išeities ir tave nurodžiau. Nieko jau nebėra. Visi atskleisti, nuteisti; jei prisipažinsi, tai gyvensi. Atsimink, jog turiu kelis sūnus, Tavo mirties, mano gėdos nepergyvensiu!' Neturiu tos kortelės, tačiau mano atmintis gerai man kiekvieną jos žodį išsaugojo. Pridėjo, jog buvęs priverstas Kaszyco ir Giedraičio parodymų: tatai taip skambėjo, jog ir Mikalojus (kng. Giedraitis) galėjo ką kalbėti! Mikalojus, kuriuo aš buvau tikresnis nei savimi.

Jokūbas Geištaras
1866 m. kalėjime

"Tasai laiškas labiau mane sujaudino, nei patys parodymai. Sakau tiems ponams: Pasakykit, ponai, ką aš turiu prarasti? Ponams rūpi, kad būtų kaltė, įsitikinimą turite, bauskite; — prisipažindamas prie to, ko nedariau, tik prailginsiu bylą, o taip greičiau pasibaigs, nestebėsiu mano artimiausiųjų sunieksėjimo (spodlenie), Giedraitis, kūdikystės ir universiteto laikų kolega! Čia Juganas pertraukė: 'Ne, tas netiesa — Giedroje apie tamstą nieko neminėjo.' Paskiau, tarsi atsipeikėdamas, išeidamas pasakė: 'Dalykų esmėje, su tamstos charakteriu ir pažiūromis į pasaulį, šiandien verčiau negyventi.' Nuolat mane ragino, kad sutikčiau matytis su Jeleńskiu, aš atsakinėjau, kad jie turi teisę statyti Jeleńskį pas mane liudytoju, tačiau savanoriškai aš su tuo nesutinku, kadangi jo gailiuosi.

"Tų keliolikos parų eigoje mano celėje pasirodė (žandarų gen.-adj. ir nuo 1864 m. Vilniaus gen. gubernatoriaus padėjėjas Aleksandras Lvovičius, 1818-1886) Potapovas, teiravosi, kada mane atvežė, bet nieko nekalbėjo nei apie prisipažinimą, nei apie bylą. Kitą dieną buvo suvaidinta komedija, žinojau apie paprotį, kad miriop nuteistojo celėje išbarstoma spyglių. Tokiu atveju neatneša arbatos, išmėto spyglius, o po to pasirodo kunigas. Aš jau buvau teisiamas. Žinau, jog Muravjovas nepasirašė man pareikšto auditoriato sprendimo, ir pasakė 'laukti'. Dabar, akivaizdoje tikrų įrodymų ir užsispyrimo, gal ir pasirašė. Gana, kad apie 6-tą valandą įeina tarnas, o buvo prieblanda, nieko nesakydamas kambarį apibarsto spygliais. Nėra abejonės, šiandien egzekucija — praeina valanda, po jos kita, o po to atneša virduliuką. Tą dieną niekas pas mane nesilankė, nei vienas komisijos narys nieko man apie tai tą dieną ir paskiau neužsiminė ir aš irgi nelaikiau deramu kalbėti, o jau gerokai

vėliau jie šaipėsi, kartodami: 'Na ką gi, mėginti reikia.' Tuo tarpu kairėje pusėje turėjau draugą, barškinu į sieną: negaunu atsakymo, tatai man parūpo. Kartą sargyboje stovėjo kareivis, man atrodė padorus, kaž kas gera veizėjo iš jo veido, linktelėjau; jis klausosi, klausiu: Šalimais ar vienas sėdi? — 'Vienas.' — Pasiteirauk kas! — Paprašytas kareivis nueina ir po valandėlės sako: 'Černiak.' — Pasakyk, jog Geištaras. — Kareivis pakartojo: 'Nepažįstu', nueina ir sako: 'Ir jis nepažįsta', kalba baigta. Bet koks nerimas!

"Černiakas buvo vienas vyriausiųjų Jeronimo Kienevičiaus padėjėjų, kai sugrįžo iš Kazanės, pas mane atvyko. Aš jį nuvedžiau pas Aleks. Oskierką, kuris jį pasiuntė į Trakų (pavieto dalinį). Černiakas žinojo apie mane, o svarbiausia žinojo, jog ir Kazanės reikalas man ne svetimas. Čia reikalas ėjo ne apie mano gyvybę, ar katorgą Jeleńskiui, bet ir apie gyvybes tų, kurie jau buvo nuteisti, kadangi tai nauja ir šimtą kartų aršesnė byla. Kaip aš bijojau ir dėl Černiako ir Jeleńskio.

"Negana to tomis dienomis nuolatiniuose pokalbiuose su Juganu ir Gogieliu, kurie, žinoma, buvo tikri mano dalyvavimu, pastebėjau, jog reikalas gali labai pablogėti. Kartą Juganas man sako: 'Ar tamsta manai, kad mes nežinome, kas buvo penktasis narys? Du Laurens tebuvo komisaras, gi Lopacińkis penktasis narys, o Wagneris sekretorius.' — Ar taip buvo? klausiu. — 'Ne laikas juokauti, tai tiek tikra, kaip ir tai, jog aš čia esu pas tamstą.' Nusijuokiau, tačiau tas man kėlė nerimo. Man nupasakojo, jog Kaszycas parodė buvęs pas Wagnerį Dievo Kūno šventės dieną posėdžio metu ir mus ten visus matęs. 'Tačiau Kaszycas tik kalbėjo tai, o mes nerašėme, nes jau gana aukų. Muravjovas apie juos nežino, tad telieka! Bet tamsta privalai prisipažinti, mes dėl tamstos, kaip jau ir kitos komisijos, antri metai neturime ramybės. Lojoja mus, kad nemokame prie reikalo imtis. Ar manai, kad ir anose komisijose nebuvo daugiau apie tamstą kalbama? o Milevičius ir kiti? Bet tai buvo tik šnekos, kiekvienas pasakojo tai girdėjęs iš vieno, aną iš kito, tatgi komisijos nesurašinėjo. Tatai neverstų tamstą prisipažinti, o mums bėdos pridarytų. Dabar kas kita: tamsta turi prisipažinti!' Patsai Juganas, kuris vistik su manim visada padoriai elgėsi, pareiškė: 'Juk p. Jeleńskis su tamsta buvo artimesnis nei su kuo kitu, o vistik prisipažino ir tamstą išdavė, tai visas mūsų pagrindas. Mums rūpi tamstą įtikinti. Jeigu, kai tas nepadės, panaudos kitokią priemonę, patrauks kitus, prisidės aukų, ir tamsta gali tapti naujų suėmimų priežastimi: Lopacinskio, Wagnerio ir kitų, nes už kągi tamsta gali garantuoti?' Be to, iš Jugano šnekos (nors, žinoma, nei jis nebuvo atviras) galėjau spręsti, jog jis mane įtaria turėjus santykių su Černiaku. Teiravosi pas mane apie Čemiaką, aš atsakiau, kad jo nepažįstu, tačiau, kas stebėtina, jį tučtuojau iškėlė į kitą numerį.

"Delsimas man buvo baisus, bevelyčiau egzekuciją, nes kasdieninės indagacijos ir nerimas dėl tiek daugelio asmenų kamavo. Man regis, jog rugsėjo 11-tą prasiveria durys, įeina Gogielis, o paskui jį Jeleńskis, pasikeitęs, sujaudintas, užsiverkęs; manau, jog ir aš tuo momentu turėjau baisiai atrodyti. Jeleńskis metasi man prie rankų su žodžiais: 'Jokūbai, atleisk!' — Betgi, mano Antanai, jukgi aš nepykstu, gailiuosi tavęs. — 'Prisipažink.' — Prie ko gi? — Gogielis stovi duryse, pridengdamas langelį ir sako: 'Negaiškite laiko, žinoma, jog Geištaras todėl neprisipažįsta, kad nežino ką tamsta pasakiai. Sakyk,

p. Jeleński.' — Bet aš nenoriu klausytis, man nereikia išpažinčių. — Jeleńskis vėl metasi, smarkiai griebia mano ranką ir delne jaučiu gana storą popieriaus rutuliuką. Žinoma, turėjau jį apglėbti. Gogielis sako: 'Vilniuje buvo Giedraitis.' Aš vėl pertraukiu: Prašau nieko nesakyt, — ir jau tikresniu tonu sakau: Ponas Gogieli, jokių patikimybių man nereikia. Sakiau, jog nepriklausiau, ir tai kartoju; bet tamsta gerai žinai, kad jei ką nors žinočiau, tai nebūčiau reikalingas svetimųjų nurodymų, nes aš sakau, ką noriu ir sakau tik tiesą. Galų gale, prašau ponus palikti mane ramybėje. — Jeleńskis dar kartą mėgino man ranką pabučiuoti, bet aš prie durų širdingai jį paspaudžiau, nes man buvo gaila jo. Galų gale, mano nuomone, aš vienintelis pasaulyje turėjau teisę jį apglėbti, nes, nors tai buvo tautinis reikalas, tačiau ir aš buvau auka, be to niekad, kaip ir šiandien, nelaikiau jo niekšu, o anuomet netgi neįtariau, jog jis buvo egoistas, tik silpnas...

"Išėjo. Atskleidžiau Jeleńskio man duotą raštelį. Tai buvo ant plonyčio popieriaus surašytas smulkus jo parodymas. Atėjo vakaras, naktis. Tai antroji naktis, kuri mano gyvenime buvo tiek lemiama. Prieš daugelį metų reikalas ėjo apie asmeninę ateitį, apie gyvenimo laimę, tylų tik Dievui žinomą savęs išsižadėjimą, tęsėjau pareigą, nudėjau netgi asmeninės laimės viltį; bet niekad to nesigailėjau, kitaip pasielgti negalėjau. Dabar prasidėjo antroji kova. Čia reikalas ėjo apie likusią dalį to, kas žmogui gali būti brangu ant žemės: apie garbę, apie padoruįį vardą. Nuo kūdikystės gyvenau tik šalies meile, visus jausmus atidaviau tam vienam; savo sąžinės pasitenkinime turėjau įrodymą, jog gyvenimą išgyvenau nesusitepęs, nedvejodamas. Valdžiau įgeidžius, kovojau su simpatiškiausiais žmonėmis, kadangi man rūpėjo šalies labas, o ne populiarumas, ne garsumas. Vadindavo mane iš vienos pusės bajoru, prietarų gynėju, iš kitos pusės kraštutiniu užsidegėliu! Tie įvairūs ir prieštaraujantieji pravardžiavimai — gaivino mane. Darbas pamaži pražuvo. Iš gilaus įsitikinimo dėl neišvengiamo būtinumo, įėjau į sukiliminį darbą: čia buvo dirbama — kas įmanoma, visu atsidavimu, nors su tikrumu, kad nieko nebus, kadangi visuomenė nemokėjo pakilti į savo asmens išsižadėjimą. Bajorija buvo nori, betgi nepašventė visko. Gana pasakius, jog dvarininkijai sukilimas nekainavo dešimtos dalies to, ką iš jų atėmė kontribucijos! Čia moralinis akstinas, ten baimės terorizmas...

"Bet dabar klausimas kitaip atrodė. Citadelėje buvau pasiruošęs mirčiai ir, kaip rašiau, nuoširdžiai pageidavau mirties. Nutraukimas sunkaus darbo siūlų, krašto nuosmukis prie sužadintos, sakyčiau ne religingumo, bet mistiškos nuotaikos, gimdė karštligišką norą galo. Ligoninėje po teismo, kai nuosprendis buvo padarytas ir čia be pašalinių aplinkybių, būčiau ramus.

"Tai rašau su visu nuoširdumu. Nei kiek nesigailėjau gyvybės, o kraštą anuomet taip geru vaizdavausi, kad dėl vaikų buvau ramus. Aš pats buvau našlaitis ir, ačiū Dievui, subrendau padoriu žmogumi. Ką gi jie, tėvo krauju, jo nuopelnu, pavesti tėvynei ... tik maldavau Dievo, kad paskutinius momentus man suteiktų tokius, kokie privalo būti, be jokio prietaro, be baimės paskutinį momentą, nes kaipo žmogus ar galėjau žinoti, kokios paslaptys glūdi sieloje? Jeleńskio parodymai mane stipriai sujaudino. Smukimas žmogaus, kurį mylėjau ir laikiau padoriu, smukimas Mikai. Giedraičio, o ligi tam tikro laipsnio jis buvo teisumo įasmeninimas, mane skaudino. Norėjosi juo greičiau

baigti... Bet sąžinė kitaip man kalbėjo: “Tu užbaigsi, niekas pasaulyje tavęs nepasmerks, kadangi niekas nei nežinos apie kalėjimo ir tylos paslaptis, gėda kris ant Antano ir Mikalojaus, bet ar nebus ir tavo kaltės? Komisijos nariai žino apie dar du draugus iš Vadybos, ar nepanaudos grasinimo, ar tų dviejų areštas nepatrauks paskui save kitų, o juk šimtai asmenų tebėra laisvi? Ar pajudintoji Černiako byla nesugrąžins Aleksandro (Oskierkos) ir Prano (Daliausko) ? Antanas Jeleńskis rašo, kai prisipažinsiu, galėsiu su juo matytis, kiekvienu atveju pakiša man kelią susisiekimui. Pati komisija sako mesianti Jeleńskį ir čiups mane. Jeleńskis tik nuo manęs priklausys. ...

“Jeleńskis ... nevertas savo eitų pareigų, niekam nepakenkė, tik man... Taigi tegalėjau padėti, niekam nepakenkti. Tačiau turėčiau rašyti apie žmones, kurie, nors nuteisti, bet neprisipažinę...

“Po dešimtį kartų vienaip ir kitaip nusistatydavau, su ašaromis meldžiausi, kad Dievas mane apšviestų. ...

“Šiandien po tieko metų, po tiek skausmų ir nepelnytų kentėjimų, netgi menkinimo iš pusės tautiečių, jų abejingumo, šiandien su ranka ant širdies, su švaria sąžine sakau: ‘Ne, panašios kovos niekas neturėjo, niekas krašte nepasielgė su didesniu savęs išsižadėjimu.’ ... Ak, ta naktis — akių nesumerkiau. Už tą naktį, Viešpatie, nors ji man brangiai kainavo ir ligi šiandien velku sunkų gyvenimą, skaudų, vienok ačiū Tau už ją, nes laimėjau daugiau nei širdį, nei laimės viltį, čia atmečiau mano šalies tam tikrą šlovę ir garbę, kad išlaikyti vidinę rimtį, sekti sąžinės balsą. Lietuva mano mieloji, negera man motina, daugelis už tave mirdavo, bet ar daugelis su tokiu savęs išsižadėjimu privertė save gyventi ir savanoriškai eiti į kančią!

“Rytdieną paprašiau popieriaus ir parašiau savo prisipažinimą! Kaip mano pasirįžimas ėjo iš tyros sielos, Dievas suteikė man jėgų, kad nei valandėlei nepažeidžiau nei savo tautos garbingumo, nei kieno nors intereso.”

Geištaras prideda, kad Černiakas galėjęs išduoti Lietuvos Vadybą. “Kad Komisija galop žinojo apie šių bylų (mūsų ir Černiako) sąryšį, matosi iš Gogielio raštų ir aš pats iš Jugano šnekų galėjau įsitikinti, nors šiame reikale jis stebėtinai neapdairus. Iš prigimimo linkęs dalykus aiškinti gerojon pusėn, tikiu, jog anuomet jie patys nenorėjo šių bylų jungti ir mūsų likimą pabloginti; jiems nebuvo asmeninio intereso, piniginis atlyginimas neviliojo, o darbo turėjo pakankamai. Be to, ... visada buvo vilties, kad su Muravjovo pakeitimu pasikeis ir sistema, tad dėl visa ko reikėjo nepasireikšti kraštutiniu blogiu. Betgi ligi pat mano ištrėmimo, Kazanės byla labiausiai mane neramino, nes čia, kartoju, įvykęs nuosprendis neišgelbėtų, ne tik mudviejų su Jeleńskiu, bet Prano ir Aleksandro galvos kristų.

“Savo prisipažinimą pradėjau, jog padorus žmogus, elgdamasis pagal savo įsitikinimus, visada privalo turėti drąsos atvirai pasisakyti, neslėpti savo veiksmų. Tačiau niekas neturi teisės kitus įskųsti, jei turi sąžinės ir prievolių nuojautą. Taigi aš, nuo pat suėmimo ir pašaukimo Komisijon, neslėpiau savo įsitikinimų. Kas kita su žinojimu, jog mano prisipažinimas pražudytų ne tiktai mane, bet būtų apkaltinimas ir tų, kurie buvo drauge su manim įtariami. Šiandien yra kas kita. Nėra nei vieno asmens, kuriam galėčiau pakenkti; arba nebegyvi, arba nuteisti, arba patys prisipažinę. Tad su didžiausiu džiaugsmu nusimetu paslaptį, kuri visada mane apsunkindavo. Kaip anksčiau, taip ir dabar

patvirtinu, jog buvau priešingas sąjūdžiui ir demonstracijoms, o juo labiau sukilimui, bet kai sukilimas įvyko, tai nepaisant savo bjaurėjimosi slapta veikla, laikiau savo pareiga jame dalyvauti. Žmogus gimęs krašte, negali nuo jo skirtis, privalo pakelti ir gerą ir blogą jo likimą. Tatai mane paveikė dalyvauti. Gal tasai mano įsitikinimas buvo klaidingas, bet jį diktavo širdis ir sąžinė, negaliu tad to pasielgimo apgailestauti. Netikėjau nei gera sukilimo pasekme, nei svetima intervencija: tai buvo tik mano vidujiniai suprastos pareigos vykdymas, niekas daugiau. Stengiausi, kad ta kruvinoji demonstracija būtų kuostipriausia, kad nenukryptų nuo tautos charakterio ir tuo atžvilgiu nieku nenusikaltau. Įvardijau kada pradėjome dalyvauti, asmeninę Vadybos sudėtį (aišku, jau išaiškintų asmenų), ką paskyriau vaivadiniu, o apart tų — kitų nežinojau." Geištaras atsiminimuose prideda, jog jam pasitarnavo "niekingas Orzeszkos parodymas, jog aš iš principo labai mažą asmenų skaičių žinojau. Tiesa buvo visai kitokia; šimtai asmenų pas mane ateidavo. Žinojau apie visus paskyrimus, bet dabar galėjau gintis, jog apart šių kelių asmenų, man nereikėjo kitų žinoti. Koscialkovskis buvo po Dluskio paskirtas pagal Kauno vaivadinio rekomendaciją, paskutinėmis balandžio dienomis. Vienok jis pats nežinojo apie tai, nes jis buvo prieš tai suimtas, po pralaimėjimo ties Biržais. Koscialkovskis jau buvo ištremtas į Omską apsigyventi, su teisių atėmimu; tad dalykas nusiramino ir daugiau jis nebuvo minimas, juo labiau, kad Jeleńskis pasakė, jog paskyrimai daugiausiai iš manęs ateidavo ir jis neminėjo datų. Vitebskijoj ir Mohilevijoj organizacijos nebuvo. Inflantuose Ponsetas, Vitebske Červinskis, o Mohileve Mykolas Oskierka buvo komisarais, bet organizacijos nesukūrė. Ponsetas jau buvo nuteistas už sukilimą Inflantuose; Červinskis ir Oskierka jau nugalabyti. Visas vidaus reikalų skyrius man priklausė. Žinojau daugelį karių; suminėjau kiek iš atminties pajėgiau žinomiausius jų tarpe: Sierakauską, Duchińskį, Koziellą, Horodenskį, Jelskį, Dluskį, Zviežd ovskį, kurie arba buvo žuvę, arba svetur, ir pridėjau, jog bendrai mes veik jokių planų neduodavom, nes kiekvienas vadas turėjo derintis prie vietos aplinkybių, juo labiau, kad aš neturiu supratimo apie karybą. Jeleńskis parodė, jog dar prieš jo suėmimą padavėme atsistatydinimo prašymus. Aš tai patvirtinau, nenužymėdamas laiko, tik pridėdamas, jog neatsimenu kurią liepos dieną valdžią perdaviau Kostui Kalinauskui, jau nudėtajam, man padėdavo K. Kalinauskas, miesto viršininkas Malakauskas, Titas Daliauskas ir iš Varšuvos atsiųstasis Juozas Kalinauskas. Tasai pastarasis jau buvo nuteistas, nes patsai prisipažino. Nieko kito nepažinojau. Jeleńskis, jei ne tas jo charakterio silpnumas, privalėjo žinoti, jog *per du mėnesiu* po jų suėmimo tebebuvau veiklus, sukūriau visai naują Vadybą — taigi kiek galėjo būti aukų! vėliau kaipo Vyriausybės nariui nepritiko išsiginti principų, tad savo pareiga laikiau ne aštriai pasisakyti, kas mus privertė atsistoti prie reikalo vairo — kurio įvykimą *nelaiku,* o ne ką kita smerkėme.

Užbaigiau, jog, patsai žinodamas teisės (mokslą), gerai žinau, kokis likimas manęs laukia, tačiau nuo seniai esu jam pasiruošęs. Viduryje paliečiau ir terorizmą iš sukiliminių organų pusės, jog mano laikais to visiškai nebuvo, jog ne mano reikalas ginti ar už kitus kalbėti; tačiau turiu pridėti, kad jei ir atsirastų kas nors smerktina, tai reikia žinoti, jog tai įvyko tada, kai atsirado generolas Muravjovas ir kai 70 milijonų tautos atstovas, savo ranka val-

dydamas milžinišką kariuomenę, nedvejojo griebtis tų kruvinų priemonių; argi galima stebėtis, jei beginklė tauta, be priemonių, desperatiškai kovodama. .., jei ji irgi kerštui panaudojo terorizmą?

"Komisijoje paskaičius parodymus, neslėpta įsitikinimo, jog regimai tai, ką rašiau, yra tiesa, nes atitinka Jeleńskio parodymus, tik norėta, kad parašyčiau, pakeisdamas toną. Atšoviau, jog tai mano įsitikinimas ir aš tepildau savo pareigą. 'Betgi tai jau užsispyrimas, dėl žodžių tamsta statai save pavojun, o šiaip gali savo gyvybę išgelbėti.' — Ponai gerai žinote, jog aš nuo pirmo momento žinojau, kad toji gyvybė jau nebe mano, ji dargi priklauso ne nuo teisės, bet tiktai nuo gen. Muravjovo fantazijos: šimtai menkiau nusikaltusių žmonių žuvo, tatgi kas privalo pareikšti tiesą.

"Veik niekas neabejojo dėl mirties nuosprendžio. Įvyko kitaip. Muravjovas, kai jam buvo skaitoma, sakoma mėtęsis, betgi pabaigus neva pasakęs rusiškai: *chotia odin nie podličajet,* nors vienas neniekšėja. Taip man pasakojo Dr. Fovelinas, kuris atbėgo prie manęs, apglėbė ir pasakė: 'Daugiau nei tikėtasi, aštriai ir su savigarba pareikštas žodis gerai paveikė, esu veik tikras, kad tamstos gyvybė išgelbėta.' Dar kartą kartoju, jog anuomet tatai manęs visai neramino, mačiau prieš save dar ilgą bylą, po to Sibirą, jei ne mirtį, sunku pasakyti kas dar bus atskleista. Muravjovo žodžiai dalinai galėjo turėti pagrindo, nes Naugarduko byla stebėtinai blogai pavaizdavo ton organizacijon priklausančius asmenis. Be to, mano padėtis veik nuo pradžios buvo išimtina, nes nuo pradžios stovėjau ant teisingo pamato, kai veik visi išsigindavo dalyvavimo ir simpatijų sukilimui, manydami, jog taip išliks. Aš, pažinodamas ir save ir savo bylą, kitaip supratau. Nuo pat pradžios parūpindamas pagrindo priekaištui, jog esu nepataisomas, nuolatinis laikymasis savo principų man laimėjo pasitikėjimą, kiekvienas Komisijos narys suprato, jog negalėjau prisipažinti būdamas padorus žmogus, kad ir dabar neminėsiu niekeno kas nesukompromituotas ir nenuteistas, tačiau kaip tik tai davė man jėgų. Gogielis, aršiausias iš visų Komisijos narių, norėdavo nuduoti taurumą ir ta aplinkybė jį patį blogai vaizdavo, nes kai tiktai jis ką niekšiška sakydavo, aš jį pertraukdavau: 'Taip kalba ne Gogielis, bet Komisijos narys.'

"Prasidėjo kasdieninės ir ilgos indagacijos, eišeiti iš celės galėdavau, taigi ir laiškelius gauti, susirašinėdavome su Antanu, bet su šeima matytis nei draugų į kalėjimą neleido. Pasivaikščiojimas irgi būdavo retenybė, kiek gydytojas liepdavo. Ant mano pirmojo parodymo Losievas prirašė pastabų, kurioms turėjau rašyti smulkius atsakymus, betgi jau apie praeitį, daugiausia apie Ūkio ir Kredito Draugiją, suvažiavimus ir t.t. ... tai gynė mūsų honorą, ir niekam nekenkė. Nuolatiniuose pokalbiuose vykusiai kartodavau visus gerus anekdotus, o jie man nešykštėjo visų šlykštybių ir iš Komisijos, ir iš sukilimo. Girdėjau jų nuomones veik apie visus, tardytus Dominikonų Komisijos, ir reikia pasakyti, jog beveik visada visai pagrįstas. Manau, kad jų tikslas buvo parodyti, kiek esama niekšystės, kad pasibjaurėčiau, kad galvočiau apie savęs gelbėjimą ir irgi suniekšėčiau... Abudu, Juganas ir Gogielis, buvo gabūs žmonės, neslėpė anksčiau priklausę liberališkiausiai partijai, turėję santykių su lenkais. Tiek tikra, jog Gogielis dar neseniai buvo veiklus ir žinojo apie viską. Juganas turėjo butą kurį laiką pas Joną Dybowskį, Jeleńskio pusbrolį. Aš

išmetinėdavau Juganui už (kngtj) Mikalojų Giedraitį, jog jį pražudė. Stebėtinas dalykas, ir jis patsai prisipažino tai turįs ant savo sąžinės.

"Taip praėjo rugsėjo galas ir visas spalis.

"Po Jeleńskio parodymų, mano žmona nutraukė su ta šeima, liovėsi lankiusi ; bet aš persiunčiau kortelę, prašydamas, kad to nedarytų. ..."

Ir 1865 m. pradžioje Geištaras tebebuvo tardomas — jam davė skaityti Aweydės parodymus ... apie Kenevičiaus siuntimą Kazanėn ... pinigų siuntimą svetur, apie moterų komitetą, ... smulkų aprašymą, kad, Juozui Kalinauskui tarpinikaujant, Vadyba iš Petrapilio išrūpino tvirtovių planus ir pristatė juos Varšuvon, iš ten Paryžiun. Kai pradėjo skaityti Aweydės parodymus apie Petrapilio komitetą, Losievas ištraukė: "Čia jau ne tamstos reikalas." Galop Vilniun atvežė Juozapatą Ohryzką. Daugelis Aweydės įvardintųjų būtų žuvę, jei Ohryzko nebūtų visą kaltę sau prisiėmęs. "Kaip Lietuva man, taip Petrapilis Ohryzkai turi būti dėkingas už šimtų asmenų išgelbėjimą." Daugelis toje byloje "susibrudino".

Kai rusų paskirtasis artil. gen. Vasilijus Fedorovičius Ratč (1816-1870) lankė kalinius "istorijai surašyti" ir Komisijos posėdžiuose klausydavosi, "Aš jam pasakiau, kad jei reikia, tai aš rašysiu, tačiau, žinoma, manau, jog jis pats supranta tokio rašymo vertę, kadangi teisiamas kalinys ir patsai turi būti apdairus berašydamas, ir jo parodymai turi būti atsargiai naudojami. Man atrodė apsukriu žmogumi, kurį nustebino visai atviri žodžiai. Aš jam pridėjau: "Aš apie save nedaug begalvoju, tačiau visada atsimenu, jog esu Komisijoje."

Anuomet (1864 XI 2) numirė Geištaro vaikutis Vytukas — ir Juganas be Muravjovo leidimo kalėjiman atvedė Geištarienę. Galop kalinys, kaip jau žinome, gavo progos lankyti savo kūdikio šermenis. Ratčui Geištaras parašė autobiografiją, kur išdėstė savo pažiūras ir smerkė "dabartinę sistemą, kuri jokiu atveju neatlaiko kritikos: neapykantos skleidimas, konfiskatos, mirtys gali būti diktuojami tik neišmintingo apjakimo, niekad sveikos politikos. Lenkijos klausimo išrišimas tėra įmanomas trejopas. Pirmas, kurio mes norėjome. .. Tokiu atveju visada turėtume sienas su Rusija, ištisa ilga rytine siena, tūkstančius bendrų interesų, ir čia turime slopinti neapykantą, nors ji būtų mažiausiai kenksminga. Antras, gal praktiškiausias, būtų susijungimas po bendru skipetru ir išlaikymas visko, kas tautai brangu; jos autonomijos, kalbos, tikėjimo, papročių; čia dabartinė valdymo sistema yra kenksminga. Galop, ką jie (rusai) skelbia savo tikslu ir teigia, jog tai būtina: suliejimas, surusinimas — tai jau paskutinė kvailystė — jungti terorizmu, persekiojimu."

Kartą, besikalbant su Juganu ir Ratču, pastarasis prikišo Geištarui šališkumą ir rusų nemėgimą. Geištaras paklausė: "Prileiskime staigų pasikeitimą, kad ir dabar, kaip 1812 m., staigiai įžygiuoja prancūzų kariuomenė, ir ponai liekate Vilniuje, tai pas ką eitumėte? Pas Domeiką, kuris atstovauja, kaip jis adrese rašo, visada nuo amžių rusišką elementą? ar pas mane, apie kurio neapykantą rusams kalbate." Juganas įsiterpė: "Pas tamstą, nes esu tikras, jog tamsta su rizika gyvybei gelbėtum beginklius, o pigios spalvos žmonės tokiais momentais norėtų priešo akivaizdoje savo kaltes užglostyti kraugeryste." — "Taigi tamsta pats paskelbiai savo nuosprendį ir jiems, ir saviesiems, nes kuogi pasiremiate?"

Galop Geištaras buvo nuvežtas citadelėn. Vieną dieną kalinius išrikiavo ir paskaitė nuosprendžius: jis nuteistas 12 metų katorgos tvirtovėse, su bajorystės ir teisių atėmimu. Po to atėmė drapanas: perrengė "brodiagų" uniformomis ir iškėlė į kalėjimą.

Geištaras prisimena, kad kartą, jau po nuteisimo, kai jį lankė gen. Ratčas su Gogieliu, kareiviai nustebę žiūrėjo, kaip generolas glėbin ėmė Sibiran tremiamą "brodiagą". Kartą Geištaro sūnelis Tadas lankė tėvą kalėjime ir belankydamas užsigavo į apkaustytą kufarą. Kraujas ištryško, o vaikas šaukė pro skausmą: "Aš pats nukritau, niekas manęs nepastūmėjo." Žandaras pabučiavo vaiką ir kitiems papasakojo. Kitą dieną Juganas sako: "Šaunų ir ištvermingą vaiką tamsta turi!" — O, taip, pone, lenkiškas kraujas — kaipgi tėvai gali būti kitoki, kai kūdikis pirmą skausmo valandėlę tik galvoja, kad kitiems nepakenktų? — Juganas nusišypsojęs pasakė: "Kaipo Komisijos narys, visiškai tuo nesidžiaugiu, bet kaipo žmogus — sveikinu tamstą!"

Geištaras iš kito girdėjo, kad Juganas teigiamai vertino jį, tik prikiša dvi ydas: "Geištaras tiki sielos nemirtingumu ir Lenkijos ateitimi!" Juganas nemirtingumą tematė žemėje žmonių atminime, darbo vaisiuose. Komisijos nariai atvirai sakydavo, kad jų uždavinys yra ne tiktai "pražudyti, užmušti, nuteisti, bet ir suteršti mus." "O žinote, ponai, kaip šiandien istorija rašoma, ir jūsų vaikai jūs neatpažins mūsų atvaizduose. Jūsų tikėjimas — tai susivedžiojimas, jūs esate XIX amžiaus donkichotai, tikite tiesa, teisingumu." Geištaras sakosi ištisas valandas diskutavęs, bet Juganas nepajėgė suprasti tokio tikėjimo.

Ir štai Juganas atėjo atsisveikinti.

Juganas prašė jo elgesio nelaikyti blogiu. Geištaras sakėsi norįs kelis tiesos žodžius pareikšti. "Kaip tikiu sielos nemirtingumu, tiesos triumfu, Dievo mintimi žemėje, taip tikiu lenkų tautos ateitimi. Tai tiesa, o tamsta, kaip išmintingas žmogus, žinai, jog tikėjimas yra aklas ir nesiduoda įveikiamas jokio samprotavimo. Taigi, kai man ateis laikas mirti, kokia laimė tasai tikėjimas, tasai tikrumas, jog mūsų mirtis tėra plytelė būsimajai kartai. ... Tamsta ne kartą patsai man pripažindavai, jog mūsų reikalas yra pagrįstas, teisingas. Kasdieninio gyvenimo pavyzdžiais tamsta tiktai pavaizdavai, kaip politinės sąlygos iškraipė sampratas apie moralumą, kadangi tamsta teigiai, jog padorus žmogus neims svetimo turto, betgi negrąžins to, kurį dar jo tėvas paėmė, nes tatai tamstos sąžinės jau nebeapsunkina. Aš kitaip galvoju, aš gerbiu praeitį ir prosenių atminimą, taigi ir jų kaltes norėčiau nors krauju atpirkti. Eikime toliau. Taigi šis mūsų reikalas, nors anot tamstos pagrįstas, turi amžiams žūti, nes šiandien viešpatauja ir amžiais viešpataus tik jėgos teisė! Tamsta teigi, jog taip diktuoja protas ir stebiesi, jog aš, išmintingas žmogus, tiek esu apakęs, jog to nematau. Taip, mano pone! tikintysis mato tik tai, kuo tiki — jam ir tas yra išmintinga — nes teisinga; bet ir aš pripažįstu proto galybę ir virš visko gerbiu sveiką logiką. Aš tamstai prikišu, jog esi monomanas. Lenkų tautybė silpna; bet kad ji yra, to niekas jūsuose nepaneigia; šiandien ji yra dargi stipresnė nei ji buvo 1831 m., nes ji yra gyva skaitlingesnėse krūtinėse, galingesnė nei Saksų laikais. O kas tamstai pasakys, kokia ji bus po kelių dešimtų metų? Tai jau nebe aklas tikėjimas, tai sąskaitybos dalykas, įrodinėjimas skaitlinėmis; proto reikalus svarstome logiškai. Tamsta pripažin-

davai, kaip ir visi, kad nuo 1772 m. Lenkija prasiplėtė į sritį, kurią jūs vadinate jūsaja, o aš vadinu vietine-baltgudiška. Tai esanti jūsų kaltė, kaip sakai. Šiandien, sakote, nebus dvejojimo, bus išmintinga sistema, lanksti, įgyvendinama, ir 'Finis Poloniae'. Gerai, panagrinėkime šaltai. Ligi šiandien, kaip sakote, nebuvo pastovios sistemos. Tiesa, tamsta pats šiandieninės sistemos negiri, bet kita, tobula kaip jums atrodo, kuri yra jūsų galvose (apie sąžinę nekalbu, ji turi tylėti). Daleiskim, kad tamsta man skaitai tą lėtos, galutinos mūsų pražūties projektą, o tasai projektas esąs tiek išmintingas, tiek pragariškai mums pražūtingas, jog aš, lenkiškas monomanas, savo prote neturiu jam kritikos ir tik kaip kūdikis užmerkiu prieš tiesą akis. Sistema esanti tobula, — prileidžiu, dabar kita būtina sąlyga. Jokios galimos permainos, jokios būtinos reformos pačioje Rusijoje nepakeis tos mums pražūtingos sistemos! Atleisk, pone, čia praktiškas protas maištauja, bet būkime su juo be ceremonijų, liepkime jam nutilti: sutinku ir su tuo. Dabar, pone Jugane, kadangi jau nesame Komisijoj, tai aš tamstą paprašysiu duoti man žodį, jog į mano klausimą atsakysi su nuoširdžia tiesa. — Jis vėl padavė man ranką. — Štai ką reiškia sistema, ką reiškia patvarumas įgyvendinant ją viršūnėje, kai nebus žmonių tai sistemai įgyvendinti. Kad masėn įkūnyti kokią mintį, kokią naują tiesą, tarsi naują religiją, reikia, kad ji pirmiausa įsigyventų žmogaus krūtinėje. Atleisk, tamsta, čia negana proto, reikia ir tikėjimo ta idėja. Pasakyk man, tamsta, ar čia esančioje jūsų 'diejatielių' rujoje tamsta surasi vieną, kuris savęs išsižadėdamas, su tuo tikėjimu, su kokiu mes einame į mirtį, tiek jums darbuotųsi, o visoje Lietuvoje ar yra tokių desėtkas, kurie savo šalies interesą turėtų galvoje be atsižvelgimo į save ir savo karjerą, — kurių nepajudintų moterų ašaros, kūdikio mirtis, savo sąžinės išmetinėjimas, turtuolio piniginė ar meilužės apglėbimas?

"Juganas sujaudintas perėjo per kambarį. 'Ne, negaliu duoti žodžio!' — Negali, ir tai tamsta mums prikiši stoką šalto proto, tikslaus skaičiavimo, vadini mus monomanais, — mus, kurie vienok regime, kaip skaitlingos armijos ... jau ne bajoriškos, bet iš liaudies, savanoriškai eina aukotis. Ne, pone, su mūsų tikėjimu turi susitaikinti ir toliau siekiąs aukštesnis protas, ir kokios be pagrindo yra jūsų teorijos, kuriamos ant įvykusio fakto, ant jėgos ... jos neišlaiko šalto proto kritikos, ir jums patiems padoriems žmonėms yra šlykščios. Taip, pone, mirdami mes turime ir jūsų pagarbą, jei jūsų krūtinėje plaka žmogiška širdis; bet kaip sunkus bus mirimo momentas jums, kai žvelgsite atgal ir pamatysite, jog tebuvote apgailėtina spiruoklė Muravjovo rankose.

"Man prieš valią ištryško ašaros — pasižiūrėjau — ir Juganas pravirko. Sprendžiu, jog maždaug šie buvo mano žodžiai — tiek tikra, jog kalbėjau ilgai, išsireiškimus ir posūkius atsimenu kaip šiandien. Daugiau Jugano nebemačiau."[889]

[889] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora**, II, 153-172, 179-180, 190-211. Atsargiai parinktų bene raštininko surašytų Geištaro parodymų dalis — **Revoliucionnyj Podjom v Litvie,** 156-164.

LXXXIII. MURAVJOVO APYSKAITA

1865 m. kovo 19/31 Muravjovas išvažiavo Petrapilin — ir daugiau nebegrįžo Vilniun. Po 5 dienų caras principe priėmė jo atsistatydinimą, ir bal. 17/29 reskriptu Vilniaus gen. gubernat. ir karinės apyg. vadu paskyrė gen. Konstantiną Petrovičių von Kaufmaną (1818-1882), anot Nikotino "stačiatikį ir visiškai rusišką žmogų". Kaufmanas išvyko Vilniun, o Muravjovas gavo grafo titulą, caro padėkos reskriptą, 1866 IV 4/16 buvo paskirtas tardytoju svarbiai politinei bylai Rusijoje, ir mirė 1866 IX 11/23 Syrec dvare, Petrapilio gb., sulaukęs 68 m. amžiaus, palaidotas Aleksandro Nievskio lavros kapinėse Petrapily kaip Rusijos didvyris. Anot Nikotino, 1865 m. kovo pradžioje jisai kurstė Muravjovą uždaryti Aušros Vartų koplyčią, kuri palaikanti Vilniaus "lenkiškąjį pobūdį". Jis sakė Korikui: "Tasai potvarkis dar labiau įamžins Jūsų vardą vietiniame krašte." Prelatas Žylińskis esą siūlėsi ramiai perkelti paveikslą į bažnyčią. Muravjovas nepasinaudojo tuo pasisiūlymu, o iš jo pokalbių Nikotinas susidarė įspūdį, kad Korikas ketino sau pasisavinti stebuklingąjį paveikslą. Anot vysk. Kubickio, virš Muravjovo karsto pastatyta koplyčia-mauzoliejus, "sekant Aušros Vartais". Gi Valujevas 1865 V 22/VI 3 savo dienyne įrašė, kad, Vilniun atvykęs, Kaufmanas ketino susprogdinti Aušros Vartus: "Kokia mumyse valstybės vyrų atsarga!"

Paskutinis Muravjovo darbas Lietuvai buvo jo slaptas pranešimas carui "apie valdymą Šiaurės Vakarų Krašte nuo 1863 m. gegužės ligi 1865 m. balandžio 17 d." — 22 puslapių *opus.*

"Turėdamas dėmesyje, kad įvykęs maištas buvo paprasta lenkų neišmintingumo ir mūsų vyriausybės nuolaidumo pasekmė, jau 1863 m. gegužės mėn., kai buvau pašauktas nuraminti Šiaurės Vakarų Kraštą, pristačiau Jūsų Imperatoriškos Didybės pritarimui planą, jog tiktai energingos priemonės leis ten sugrąžinti tvarką, nors tai nepatiktų Europai, ir dargi kai kuriems individams mūsų vyriausybėje....

"Revoliucionierių teroro paraštėje ten maištas praplito į visus mūsų šiaurės vakarų pasienius ir netgi į bielorusiškas gubernijas, ligi pat senųjų 1772 m. Karalystės sienų. Jūsų Imperatoriškoji Didybė teikiasi užtvirtinti mano veiklos planus. ...

"Ginkluotas sukilimas netrukus buvo likviduotas. Nebuvo jis baisus ginkluotųjų skaičiumi, bet dėl revoliucinės organizacijos jėgos ir slaptumo... 1863 m. maištas vakarinėse gubernijose nebuvo staigmena, bet buvo ruošiamas per ištisus dešimtmečius. Nuolatinis valdžios nuolaidumas lenkiškos katalikiškos propagandos atžvilgiu, atžvilgiu įvairių revoliucinių reiškinių, kurie reiškėsi nuo 1857 m., sukėlė įsitikinimą, jog revoliucionieriams pavyks nebaudžiamiems savo reikalą stumti pirmyn. Pirmieji to sąjūdžio reiškiniai pasireiškė paskirais priešvyriausybiniais išėjimais, į liaudį ir ypač į miestų amatininkų klodą nukreiptais atsišaukimais. Nuo 1860 m. prasidėjo viešos manifestacijos, pamaldos už žuvusius ir miriop pasmerktuosius.

"Kunigų ir moterų kurstomas politinis užkrėtimas užvaldė visus gyventojus ir pasireiškė ginkluotu sukilimu. Tiktai tas mums atidarė akis. Vietinė, daugiausiai iš lenkų sudaryta valdžia ne tiktai nereagavo, bet kartais net pritardavo maištininkams. Policiniai teismai, įvesti politinių bruzdėjimų daly-

viams traukti atsakomybėn, greičiau buvo silpnos valdžios pajuokimas... Nepaisant valdinio uždraudimo, dvarininkė Bučinskaja Vilniuje įsteigė Vincentiečių Draugiją ir sauvališkai pradėjo savo veiklą ir pinigų rinkliavą... Romos-kat. dvasininkija, nuo pradžios kurstydama aistras ir slaptai bendradarbiaudama su maištininkais, galop nutarė viešai pasireikšti ir atsistoti sukilimo priešakyje. Kliauzuros apsaugoje, R.-kat. vienuolynai pasidarė organizacijos būstine. Miestuose pristeigta bibliotekų su revoliuciniais spaudiniais jaunimui įtraukti į sukilimą. Valstiečių interesams svarstyti ūkinių suvažiavimų priedangoje buvo sudaromi suokalbiai prieš J. Imp. D. valdžią ir renkami delegatai, kurie sektų vyriausybės veiklą. Buvo kuriami revoliuciniai komitetai, sandėliai. .. Teisminiai tarpininkai sąmoningai uždėdavo valstiečiams įkyrias prievoles ir skiepijo juose įsitikinimą, kad jie laisvę gavo ne iš J. Imper. Did., bet iš savo buvusiųjų ponų ir kad slegiantieji činšai išeina iš valdiškų nuostatų. ... kad visas jų kraštas visiškai nėra rusiškas, bet lenkiškas. ... 1860 m. R.-kat. dvasininkija pradėjo metrikas davinėti lenkų kalba ir savo korespondenciją vedė lenkų kalba. Netgi R.-kat. Dvasinė Kolegija tiktai man pareikalavus liovėsi lenkų kalba susirašinėjusi su Vakarų Krašto kleru. Stačiatikių cerkvės ir cerkvinio aptarnavimo butai buvo fatališkiausioje būklėje. Vietovėse su gyventojais stačiatikiais, vieton cerkvių stovėjo šaunios bažnyčios su aiškiu kėslu stačiatikiams patraukti katalikybėn. ... Kunigai sauvališkai statė bažnyčias priešingai įstatymams ir, materiališkai gerai aprūpinti, ruošė sukilimą. Nuo dvarininkų katalikų priklausanti stačiatikių dvasininkija gyveno skurde. Nuo sukilimo pradžios lenkų dvarininkija nusisuko nuo rusų visuomenės ir įsakmiai pabrėždavo savo stoką pasitikėjimo J. Im. D-bės vyriausybe. — Žemesnieji valdininkai lenkai, šlėkta ir miestiečiai visa siela buvo atsidavę revoliucijai. Iš gimnazijų ir pavietinių mokyklų daugelis ėjo į maištą, virš 2 tūkst. berniukų blaškėsi po miškus, kad prisidėti prie gaujos.

"Trumpai sakant, kraštą radau visiškai suanarchizuotą. Sukiliminė organizacija buvo stipri. Visur veikė paskirtieji vaivadiniai, komisarai, policija, kurių įsakymų gyventojai klausė daugiau nei valdžios potvarkių. Netgi pačiame Vilniuje nuo seniai buvo vaivada kaipo Lietuvos galva, pašto direkcija, karo ministerija, policija, civilinė komisija, kuri palaikydavo santykius su revoliuciniais komitetais Varšuvoje ir Petrapily. Sunkiausia buvo atskleisti organizaciją. ..

"Vykdydamas Jūsų Imp. D. valią, 1863 m. geg. 14 d. atvažiavau į Vilnių ir tuojau ėmiausi darbo, tam naudodamas sekančias priemones:

1. Stengiausi pakelti J. Imp. D-bės kariuomenės garbę ir nuotaikas, kariuomenės, kurią lenkai kiekviename žingsnyje niekino.

2. Geg. 24 išleidau instrukciją kariniams ir civiliniams pavietų viršininkams. .. Kiekvienas viršininkas atsakingas už savo pavietą, o dvarininkai mokėjo baudas šalia teisinio atsakingumo už netvarką jų apylinkėse.

3. Baudos buvo sėkmingiausia priemonė dvarininkams uždėti pančius, nes lietė jautriausią jų materialinės būklės stygą. Tai pravesti pavyko lengvai, kadangi baudos buvo išrenkamos momentaliai. Tatai nutraukė gedulą, giedojimus, manifestacijas, dvasininkijos norą Varšuvos pavyzdžiu varpais skambinti laike manifestacijų, patriotinių eisenų ruošimą tikslu pagerbti Lietuvos su Lenkija susijungimo atminimą ir patį siuntimą iš dvarininkų šeimų

židinių į gaujas. Kiekvienas tėvas atsakingas už visą savo šeimą ir įnamius. Kontribucijos buvo sumokamos į Iždo Rūmus ir iš jų daromi atitinkami panaudojimai.

4. Sukilimo vyriausiojo dvasinio vadovo vyskupo Krasinskio ištrėmimas ir keletas atvejų griežtos bausmės nusikaltusiems kunigams, netrukus prilaikė kriminalinę klero įtaką vietiniams gyventojams.

5. Valkatavimo nušalinimas ir laisvo judėjimo be pasų sukliudymas, o ypač R.-kat. dvasininkijos atveju, kontrolė visiems gyventojams, gyventojų knygų įvedimas.

6. Sukilimo didžiausio įtempimo laike 10% pabaudos uždėjimas visiems dvarininkams lenkams, ir tuo pačiu atėmimas jiems galimybės remti ginkluotąjį maištą, kuriam tasai sluogsnis nesigailėjo savo turto.

7. Įvedimas kaimo sargybų ir sargybinių, sudarytų iš kaimo gyventojų, kurie visu uolumu ir atsidavimu J. Imp. D-bei pildė savo pareigą, sekdami maištaujančią šlėktą ir vyriausybei padėdami maištą sunaikinti.

Bendras įsitikinimas, kad krašto vyriausiojo viršininko potvarkiai bus be atodairos įvykdyti, prisloškė dvarininkus ir visus maišto simpatikus, todėl 1863 m. liepos m., kada didesnioji karinių vadų ir organizacijos vadovų dalis buvo įkalinta ir valdžia pilnai buvo tuo, kuo privalo būti, maištas pastebimai nusilpo ir pradėta rašyti adresus J. I. D-bei su malonės prašymais... Tiesa, ne visi tie adresai buvo nuoširdūs, betgi jie reiškė valdžios triumfą prieš revoliuciją, juo labiau, kad lenkai, tiek išdidūs pasisekimo laiku, tiek nusižemina ir susilpnėja kada jiems nesiseka. ...

Kai sukilimas Š. Vakarų Krašte geso..., sukiliminis Varšuvos Komitetas padarė paskutinį mėginimą sužadinti maištininkuose dvasią. Panaudojo durklą ir nuodus prie vyriausius valdžios darbuotojus, o terorui padidinti sukūrė žandarus korikus. Bet netrukus pavyko ir tai įveikti. Jau liepos mėn. buvo suimti pasikėsintojai prieš Vilniaus bajorijos atstovą Domeiką, sąmokslas prieš mane irgi buvo atskleistas ir visa Vilniaus konspirantų organizacija 7 parų eigoje buvo suimta, nuteista ir nudėta kitiems pavyzdžiu ir atgrasinimui. Tuo būdu 1863 m. rugpiūčio mėn. buvo susidorota su paskutiniu varšuvinio tautinio žondo mėginimu, o kaltininkai atsidūrė teisinės atsakomybės rankose. Vienkart buvo atidengtas visas revoliucinis varšuvinis Komitetas, turįs savo Vadybą vakarinėms gubernijoms, įkalinti čionykščiai vaivados, komisarai, ir sukilimo liepsnos prigeso, gaujos išnyko, o valdžios galybę regėdami gyventojai pradėjo jai padėti, galop kaimo sargybos gaudė likusius nuginkluotus maištininkus. Tada, pagal J. Imp. D. leidimą, likusius maištininkus pradėjau švelnumo ir atleidimo keliu traukti iš miškų ir paskelbiau kaltės dovanojmą visiems nuoširdžiai atgailaujantiems. Tuo būdu poros mėnesių eigoje daugiau kaip 3 tūkstančiai apleido gaujas ir sudėjo ištikimybės priesaiką. Kuriais pasikliauti buvo negalima, tuos išsiunčiau į Sibirą. Tuo švelniu būdu, atžyminčiu J. Im. D. viešpatavimą, iš maištininkų tarpo ištraukiau nekaltas aukas ir jas grąžinau į šeimų židinius. Po to jau retai kada pasitaikydavo maištininkai, o dar rečiau iš jų sugrįžusieji grįždavo ten atgal. ...

Metams praslinkus po (Augustavo gubernijos pavedimo mano valdžion), Augustavo gubernija nebeatrodė kaip Lenkijos Karalystės dalis, bet kaip rusiška gubernija. ...

Netrukus maištininkai pakeitė savo taktiką. Liovėsi veikę stambiomis partijomis, bet veikė mažomis grupėmis po 5, 10, 15 žmonių. Tada reikalas su jais sunkėjo, o sėkminga kova buvo beįmanoma tiktai uždedant kontribucijas tiems, kas juos išlaikydavo ir maitindavo. Ne visiems patiko ši sistema, tačiau tai buvo vienintelė priemonė, spalio mėnesį maištas užgeso, beliko nedidelė saujelė maištininkų plėšikų, su kuriais baigta 1864 m. pradžioje. ... Kariuomenės judėjimams ir greitam permetimui palengvinti, dvarininkų kaštu buvo giriose iškirstos pakelės aikštelės ir pravestas balų nusausinimas. Tatai neleido stambesnių dvarų savininkams slėptuvėse krauti javus, kuriais mito maištininkai."

Muravjovas primena, jog ginklu likvidavęs sukilimą, jis prašėsi atleidžiamas iš gen. gubernat. pareigų, atsiųsti naujų jėgų, "atgaivinti ir sustiprinti senesnįjį šio krašto pobūdį, kaipo rusiško ir stačiatikiško," bet caro reskriptas liepė jam toliau darbuotis.

"Tad imdamasis krašto valdymo darbo, visų pirma užsiėmiau valstiečiais, o pirmoje eilėje rusais stačiatikiais. Primenu, kad jau 1863 m. gegužės mėn. nušalinau teisminius tarpininkus, kilusius iš vietinės bajorijos, kurie buvo pagrindiniai maišto pionieriai ir rusų gyventojų persekiotojai. Vieton nušalintų laikinųjų tarpininkų, kurių daugelis pateko į karinį teismą, atgabenau žmones iš Rusijos. Užsiėmiau kaimo gyventojų būviu, vienintelių sostui atsidavusių, kadangi šlėkta, ponai ir kunigai visada bus mūsų priešai."

Muravjovas pažymėjo bežemių apdovanojimą žeme — savo įsakymą iš dvarų žemių išskirti po 3 dešimtines tiems bežemiams, kurie sugrįžo iš sukilimo ir sudėjo ištikimybės priesaiką, kadangi, jo nuomone, tie bežemiai į mišką ėjo tik todėl, kad jų ponai "lenkai" slėgė, o sukiliminis manifestas jiems žadėjo žemę. "Tuo būdu keli tūkstančiai sugrįžo iš gaujų, vildamiesi sau ir savo šeimoms aprūpinti ateitį. Suprantama, jog ši priemonė, būtina kraštui nuraminti, principe teisinga, iššaukė murmėjimą tarp lenkų ir vokiečių dvarininkų katalikų; visi išmetinėjo ir jų skundai pradėjo pasiekti J. I. D. sostą. Žinojau apie tai, bet nuolat ir nepakeičiamai laikiausi iš anksto užsibrėžto tikslo, taip reikalingo rusų valdžiai šiame krašte įtvirtinti, kadangi tiktai kaimo liaudis ir sentikiai, taip uoliai bendradarbiaujantieji maišto slopinime, yra atsidavę J. Imp. Didybei; gi vadinamoji šlėkta, ponai ir kunigai buvo ir bus amžinieji mūsų priešai; jų ištikimybe ir užtikrinimais niekad negalima tikėti; suokalbiai ir apgaulė yra jų jausmų ir išauklėjimo pagrindai... Jie netgi išdavė savosios Riečpospolitos interesus ir buvo jos kritimo priežastimi.

"Paskui įvedžiau Revizines Komisijas valstiečiams tvarkyti, kas turėjo sutvirtinti jų nuosavybės stovį ir ant visados krašte įamžinti rusiškumą ir stačiatikybę. Tuo tikslu kuriamos rusiškos mokyklos ir visur įvedama rusų kalba. ... Visomis jėgomis rūpinausi statyti ir atnaujinti stačiatikių cerkves. Tam panaudojau pinigus, kuriuos savo žinioje turėjau iš kontribucijos sumų. ... civiliniuose reikaluose pagalbai gavau gen. Potapovą. Politiniams tikslams priderėjo sudaryti planą tolimesnei sistemingai veiklai. Tą planą sudarė šie punktai:

1. Valstiečių reikalą toliau vesti ligšioliniais pagrindais.
2. Sutvarkyti ir pagal galimybę pakelti stačiatikių dvasininkijos svorį, kam buvo paskirta 400 tūkstančių rb metams papildomai, tai dvasininkijai išlaikyti.

3. Užsiimti stačiatikių cerkvių statymu, kam iš kontribucijos sumų naujai paskirta 500 tūkst. rb.

4. Padidinti rusiškų mokyklų skaičių tiek krikščionims kaip ir žydams, kad visur viešpatautų rusų kalba, kaip pridera rusiškame krašte.

5. Gimnazijose ir kitose mokyklose lenkus mokytojus pakeisti rusais ir panaikinti visas tas institucijas, kurios buvo sukurtos lenkiškai propagandai.

6. Nušalinti sauvališką katalikų kunigijos veikimą, kuri (kunigija) save laikė šeimininke šiame krašte ir tuo tikslu neleisti:

a) Statyti ir atnaujinti bažnyčių, koplyčių ir filijų be krašto vyriausiojo viršininko leidimo.

b) Ruošti religines procesijas ir daryti skelbimus be vietinės civilinės valdžios žinios ir leidimo.

c) Neprileisti kunigų į vietas parapijose be vietinės valdžios sutikimo, ir klero skaičius niekad negali prašokti tos skaitlinės, kokios reikalauja parapijos skaitlingumas; taipgi neleisti į vienuolynus bei seminarijas įstoti be vyriausios administracinės valdžios leidimo.

d) Riboti laisvą keliavimą R.-kat. kunigijai, kuri, pasinaudodama vietinės valdžios globa, laisvai važinėjo po kraštą, nebaudžiama kurstė į maištą ir, būdama celibate, žadino įkarštį lenkų moteryse, kurios, kaip žinoma, lengvai leidosi susižavėti sukilimo idėja.

7. Įskiepyti krašte rusišką gaivalą, pasiremiant stipriais dėsniais ir tam tikslui už maištą konfiskuotus dvarus parceliuoti tarp rusų valstiečių ir rusams palengvinti tų dvarų pirkimą prieinamomis sąlygomis, paruoštomis Valstybinių Turtų Ministerijos su nauju priedu apie suteikimą rusams valdininkams ligi 500 dešimtinių žemės, ir net daugiau, su išmokėjimo prailginimu, kad tuo keliu geresnėn padėtin pastačius rusus veikėjus, kurie gali darbuotis dvarininkijos susirinkimuose.

8. Urėdus, ypač policinius ir turinčius tiesioginį kontaktą su gyventojais, palaipsniui ir nuolat apsodinti iš Rusijos gilumos atgabentais rusais ir jiems užtikrinti 50% priedą jų uolumui paskatinti.

Tiems, kurie Petrapilyje šią sistemą vaizdavo nenaudinga, turiu viena pasakyti, kad Rusija, kuri maišto metu praliejo tiek daug savo brangaus kraujo, privalo atsiminti ne kažkokį humanitarizmą lenkų reikalui, bet privalo vadovautis savo pačios interesu. Mano elgesio kritika, kurią, deja, išgirdau iš vieno ministerio lūpų Petrapilyje, keistai atrodo mano patyrimo šviesoje. Kai jam liepiau visose įstaigose vienu metu padaryti reviziją, tai katalikų vienuolynuose ir pas valdininkus stalčiuose atsirado: ginklai, parakas, proklamacijos, slapta korespondencija ir t.t. ... Tatai patvirtino mano 40 metų stebėjimus šiame krašte, jog Rusija negali daryti taikos su lenkiškomis svajonėmis.

Reikia išnaikinti tą kriminalą. Nuolaidos ir humanitarizmas šiuo atveju yra nusikaltimas Rusijos atžvilgiu. ... Iš Rusijos mano patraukti žmonės, nepaisant prieš juos skleidžiamų šmeižtų (čia atvyko daugiau kaip 3 tūkst. rusų valdininkų, mokytojų ir seminaristų užimti lenkų ligi tol laikytas vietas), dirbo su visu savęs išsižadėjimu kaip ir mūsų šlovingoji kariuomenė, kuriai buvo nepagrįstai primetami apiplėšimai. Tiesa, kad iš Rusijos atgabentų valdininkų daugelis žmonių neatitiko į juos sudėtą pasitikėjimą, kas galų gale dažnai dedasi ir pačioje Rusijoje, tačiau tokie buvo nušalinami iš užimamų pareigų.

Tuo būdu vienerių metų eigoje pasikeitė visas krašto veidas. Stačiatikių cerkvės visur statomos iš baudų ir kontribucijų fondų, išrinktų iš dvarininkų ir katalikų kunigų. Tuo būdu daugiau kaip 100 tų cerkvių atsinaujina ir statoma naujų, minėtomis lėšomis... Kalbant apie stačiatikių cerkves, negaliu neprimiti ligšiolinės mūsų tolerancijos katalikų tikėjimui...

Kol kunigija nebus priklausoma nuo pasaulietiškos valdžios, ką jau padariau, tol negalime būti tikri moralinėmis nuotaikomis krašte. Dabartinė katalikų kunigija nedrįsta viešai priešintis..., bereikia tiktai nuolat uždėti jai baudas už menkiausius prasilenkimus. Tai yra vienintelė ir būtina sistema, be kurios lenkiškai-lotyniškoji propaganda nesustabdysima. Kunigai nuolat be leidimo stato namines koplyčias dvaruose, iš jų gimsta filijos, filijos pakeičiamos parapijinėmis bažnyčiomis, kurios iškyla tarp stačiatikių parapijų, piktindamos ir mūsuosius traukdamos prie katalikybės... Labai trumpu laiku čia pražuvo lenkų reikalas ir niekad nepakils, jei valdžia dabos lotyniškai lenkišką propagandą. Tam reikalingi gabūs žmonės. Kitaip viskas pasibaigs, jeigu prie Rusijos dabar prijungtame krašte nesustiprės stačiatikybė ir rusiškas gaivalas. Prisipažįstu, jog ligšiolinėje mano darbuotėje, kai reikėdavo skubiai eiti pirmyn nesidairant atgal, kai reikėjo gesinti viską siaubiančias liepsnas, prisieidavo griebtis visokių premonių, kurios paprastame laikotarpyje būtų nelegalios, kadangi mus iš ten būtų drauge su teisėtumu išnešę kaip miegančius vaikus. 1863 metais mes buvome atsidūrę tokioje būklėje.

Europos ir viso Šiaurės Vakarų Krašto jau buvo nubrėžtos senos 1772 m. sienos. Prie veikiančių policinių teismų, visokios demonstracijos ir manifestacijos, siekiančios Rusijos sunaikinimo, su spjaudymu ant rusų, dargi ant rusų kariuomenės Varšuvos ir Vilniaus gatvėse, liudija, kokion padėtin pati rusų valdžia buvo save pasistačiusi. To jokiu būdu nenuveikė nei lenkų išmintis, nei lenkų gabumas.

Tatgi kai dorojausi su sukilimu, atėjo eilė valstiečių klausimui, sulaikiau lenkų propagandą, stačiau stačiatikių cerkves, sutvarkiau apgriuvusius gyvenamus namus cerkvių tarnautojams, įvedžiau rusiškas mokyklas, netgi Žemaitijoje žemaitiškiems ir latviškiems elementoriams įvedžiau rusišką abėcėlę vieton lenkiškos, paskleidžiau rusiškas maldaknyges, jomis pakeisdamas lenkiškas, kurias buvo naudoję stačiatikiai, skleidžiau tarp gyventojų istorinius žemėlapius ir šventus paveikslus su stačiatikių šventųjų vaizdais, vienų ir kitų paskleista daugiau kaip 100 tūkst., užsakiau apie 60 tūkst. įvairių maldaknygių, įvedžiau stačiatikiuose paprotį ant krūtinės nešioti kryžių, ko iki tol nepaisyta, iš apyvartos pašalinau žemaitiškas maldaknyges, keikiančias Rusijos viešpatavimą, išmečiau diversinį vietinės krašto istorijos mokymą, kuris teigė apie rusų valstybės agresiją čia ir jog čia niekad nieko nebuvo rusiška ir t.t. Tam tikslui yra suprojektuota parašyti vietinio Rusijos krašto istoriją, kurią rašys Maskvos universiteto profesoriai su premija už geriausią veikalą šia prasme. Visose vietose užtikau iškabinėtus daiktus, pasilikusius po Kosciuškos ir kitų agitatorių, kad tuo būdu stebėtojuose žadintų maištingas mintis. Žodžiu, mano visos pastangos buvo išnaikinti visa, ką lenkai prasimanė savajai propagandai. Tai buvo mano valdymo tikslas ir jį atsiekiau.” ...

Taigi, kompartija tik kopijuoja ir vykdo Muravjovo “sistemą.”

Muravjovas sakėsi per ištisus 1864 m. nagrinėjęs tardymo komisijų ir karinių teismų bylas. “Didelę pagalbą gubernatoriams teikė žandarų komandos, jiems pavaldžios savo veikloje, ypatingai, kad toji organizacija laimėjo sau pasitikėjimą vietinių gyventojų, kurie patys joms pranešdavo apie slaptų organizacijų tinklus. Šiuo metu kraštas yra apvalytas nuo valkatų, slaptoji organizacija išaiškinta ir joje dalyvaujantieji įkalinti. O tai buvo nelengvas dalykas, nes tinklas buvo užmestas toli už šio krašto sienų, imperijos gilumon, kur tame slaptame darbe padėjo valdininkai lenkai.” Politinių tremtinių grąžinimo tėvynėn “mintis niekais paverčia rusiško kraujo praliejimą, pralieto dėl mūsų čia pozesijos. Jaučiuosi įpareigotas įspėti vyriausybę apie tai, kadangi tasai metodas jau ne kartą davė karčių vaisių. Kiekvieną valdžios malonę lenkai laiko jos silpnumu... Neišmintingas humanitarizmas yra žiaurumas ir savo galutinėmis pasekmėmis nusikaltimas.”

“Karo ministeriui tarpininkaujant, jau turėjau progos Šviesiausiajam Viešpačiui pristatyti skaičių asmenų, kuriuos Tesminių Komisijų nuosprendžiai ir Tardymo Komisijų nuostatai pasmerkė sunkioms bausmėms, o taipogi ir administraciniai išsiųstų gyventi už krašto ribų. Opinija, ypatingai einanti iš lenkų pusės, stengėsi padaugint tų aukų skaičių. Iš tų ataskaitų J. Imp. D. žino, kad iš viso krašto tik 3500 nuteista sunkiomis bausmėmis su teisių atėmimu ir ligi 5 tūkst., daugiausia smulkių šlėktų ir kitų luomų, buvo išsiųsta apsigyventi Sibiro gubernijų valstybinėse žemėse. ...

Drįstu užtikrinti, kad panaudojau visas švelniausias priemones, kad sumažinus tų aukų skaičių. Daugiau kaip 9 tūkst. sukilimo dalyvių ir administracinėmis bausmėmis nuteistųjų, pasiliko krašte policijos priežiūroje. Tie skaičiai, kaip man atrodo, įrodo, jog šio krašto valdžia teisingumą saistė su mielaširdyste ... tada, kai visas kraštas skendėjo sukilimo liepsnose ir galbūt nebuvo nei vienos šlėktiškos ir dvarininkiškos šeimos, nei vieno katalikų kunigo. .., sukilimo nepalaikiusių žodžiu arba veiksmu.”

Ateičiai — Muravjovas rekomendavo carui:

1. Nuolat palikt tardymų komisiją ir kariniai teismine komisiją.
2. Įkurdinti civilinius rusus valdininkus, apdovanoti juos žeme.
3. Civilinį valdymą pagrįsti “stipriais įstatyminiais pamatais”.
4. Gubernatorių asmeniniai atliktina visų įstaigų revizija ir valdininkų tinkamo galvojimo tikrinimas.

Jis septyniais punktais suminėjo ką jisai pats patvarkė. 5-me punkte pabrėžia mokyklas: ten, kur nėra kliūčių, jas turi betarpiai globoti stačiatikių dvasininkija, nuo šiol nedėstytina lenkų kalba, neleisti jokių mokyklų, “įsteigtų dvarininkų ir valdžios nepatvirtintų”. 6sis punktas ragina stačiatikių šventikus gerai materialiai aprūpinti. 7sis punktas skelbia: “Kadangi R.-kat. kunigija buvo svarbiausias maišto kurstytojas ir nuolat siekė plėsti revoliucinę lenkų propagandą su tikslu nušalinti iš šio krašto rusus gyventojus ir todėl be pasaulietiškos valdžios sutikimo sauvaliai statė parapijines bažnyčias, filijas, koplyčias netgi stačiatikiškų parapijų vidury, todėl opiausia yra budėti tuo reikalu, kad nepasikartotų praeitis.”

“Ypatingiausias busimųjų šio krašto valdžių rūpestis privalo būti lenkiško gaivalo išnaikinimas, ir kad žemės ūkio draugijų kūrimas nežadintų len-

kuose naujų vilčių, karo stovis privalo čia pasilikti. Lenkai dvarininkai, šlėktos ir kunigai nenusipelno jokio pasigailėjimo, čia negali būti taikomi Rusijai išleisti įstatymai... Lenkams dvarininkams reikia nuolat be pertraukos uždėti kontribuciją.

"Maldauju Viešpatį Dievą, kad vadovaujantieji darbuotojai nesivadovautų bendrai europinėmis humanitarizmo idėjomis... Reikia nuolat budėti virš Šiaurės Vakarų Krašto, nes jis tiek Rusijai kainavo! Ligi tol nebūsime ramūs, kol lenkiškas gaivalas ten nebus visai sutriuškintas... Tam tikslui ten reikalingi darbuotojai rusai, ir maldauju Jūsų Imperatoriškąją Didybę kreipti dėmesį į pastovų rusiško gaivalo prieauglį tame krašte."[890]

Muravjovo pranešime (p. 613) matėme teigimą, kad "virš 2 tūkst. berniukų blaškėsi po miškus." Przyborowskis rašo, kad Kauno gimnazijoj moksleiviai nelankė pamokų, išdaužė langus mokykloje ir cerkvėje, reikalavo nušalinti nekenčiamą inspektorių Borščevskį, o kai 24 moksleiviai buvo pavaryti, visi likusieji 200 pareikalavo grąžinti jiems popierius ir, jei galima tikėti rusų raportams, "nuvyko miškan." Nazimovas "į kiekvieną gimnaziją paskyrė po 1 karininką su 10 puskarininkių, į progimnazijas po karininką su 6 puskarininkiais, mokyklose budėti nuo 8 val. ryto ligi 3 pp. Jau 1863/4 mokslo metų pradžioje Vilniaus gimnazijoje iš ligšiolinių 645 mokinių, pasiliko tik 337; Minske iš 666 užsirašė 377; Vitebske iš 300 tik 198." Moksleivius Muravjovas baudė trėmimu į Sibirą arba atiduodavo į kariuomenę centrinėse gubernijose, jaunesniuosius nuplakdavo rykštėmis tėvų akivaizdoje, ir tėvus bausdavo 100 rb kontribucija, "kad nedabojo tinkamai savo sūnaus ir leido vykti į gaujas."[891]

Anot Przyborowskio, slavofilas švietimo ministeris Aleksandr Vasiljevič Golovnin (1821-1886) tikėjo, kad "stačiatikybė ir rusiškas komunistinis miras kada nors atgaivins supuvusių Vakarų civilizaciją". 1864-5 mokslo metais įsakyta visose mokyklose rytinę maldą kalbėti rusų kalba ir katalikų religiją dėstyti rusų kalba. "Vienas pirmųjų kunigų religijai dėstyti rusų kalba buvo prelatas Nowicki Minsko gimnazijoj. Jis rusiškai surašė katekizmą, kurį patvirtino pedagogų taryba; šventraščio istoriją dėstė iš popo Bazanovo vadovėlio, o bažnyčios istoriją prieš schizmą iš popo Rudakovo vadovėlio. Jo pavyzdžiu pasekė kai kurie kiti kunigai, kiti nenusileido, kai kur religiją dėstė rusai mokytojai. Uždrausta švęsti katalikų šventes mokyklose." Vyskupo Kubickio yra uždokumentuota sunki lietuvių kunigų kova, ypač Žemaičių vyskupijoj, prieš religijos dėstymą rusų kalba. Kaip Muravjovas pats savo apyskaitoje minėjo, valdžia galop griebėsi geografijos ir istorijos, nes "lenkai mokytojai tuos dalykus dėstydami klastodavo faktus." Muravjovas prieš pat išvykimą, 1865 m. kovo mėn. reikalavo "jaunajai kartai visų pirma pavaizduoti visus melagingus padavimus ir suklastuotus istorinius faktus, kuriais pasiremdama priešiškoji lenkų srovė stengėsi vietinių švietimo įstaigų auklėtinius įtikinti tarsi vietinis kraštas esąs amžinai Lenkijos sritis, o ne Rusijos." Muravjovas

---

[890] Siekrietno. Viernopoddanniejšij otčiot grafa M. N. Muravjova po upravleniju Sieviero-zapadnym Krajem s 1 maja 1863 g. po 17 aprielia 1865, 22 psl., atspausdinta **Russkaja Starina** 1902 m. birželio sąsiuviny, cituojama iš lenkiško vertimo — Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. I t., 392-406.

[891] W. Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** V, 300-301.

pats pavartė Aleks. Zdanavičiaus vadovėlį ir uždraudė jį naudoti, "užtat buvo įvestas garsus Ilovaiskio vadovėlis, kame esama tokių istorinių gėlelių — kad Sobieskis buvo rusas, o 1683 m. Vieną išgelbėjo kazokai."

Kaimo cerkvinėms mokykloms skirtų knygelių tarpe buvo brošiūrėlė "Pokalbis su Vakarinių Rusijos provincijų liaudimi." Toje "Biesiedoje" rašoma: "Lenkai teikdavo mūsų priešams pagalbą ir paramą, ypač prancūzų imperatoriui Bonapartui, kuris be pagrindo ir priežasties 1812 m. Rusiją užpuolė išvien su visomis tautomis, kurias jis pavergė. Kai tasai Bonapartas buvo numestas nuo sosto ir pasiųstas į šv. Elenos salą, Lenkijos kaimynai, kuriems ji visada kenkdavo, pasidalino ją tarp savęs, ir tuo būdu tikroji Lenkija, t.y. carstvo Poljskoje, tasai drąsių akiplėšų ir tuščių liachų lizdas, atiteko Rusijai. Tatai trunka jau 50 metų ir lenkai per tą pusamžį džiaugiasi laime, kokios niekad anksčiau nepažinojo. Rusiškas imperatorius, saugodamas juos nuo nepermaldaujamų kaimynų ir vidujinių vaidų, pripildė jų vargingą kraštą auksu ir rusiška duona, įvedė tvarką teismuose, gynė vargšus nuo turtuolių. Bet tas kaip tiktai juos piktino, kadangi lenkai visų pirma nepakenčia tvarkos ir ramybės, griežė dantimis kaip gyvatės, negalėdami daugiau slėgti valstiečių, niekinti stačiatikių religiją, žydams atidavinėti mūsų cerkves, nebaudžiami grobti svetimą turtą, karti kas tik jiems pasidabojo, šaudyti į praeivius, vienu žodžiu pas save ir rusų kraštuose elgtis kaip miške. Susibuntavojo 1830 m., bet caras Mikalojus juos nubaudė, kaip jie nusipelnė." "Tokiais nuodais užpildė liaudies bibliotekas Lietuvoje ir Baltgudijoje,"[892] — kaip ir dabar nuo 1940 m,

Galop Muravjovas įsitikino, kad Lietuvoje perdaug mokyklų ir jos netinkamose vietose. Valančiaus parapijines pradžiamokslio ir katekizmo mokyklas dar Nazimovas uždarė 1862 m. galop. 1864 m. balandžio mėn. viešėdamas Petrapily ir, dėl akių, pasisiūlęs atsistatydinti, bet caro "įprašytas" Muravjovas pasiliko, — įtikinėjo Aleksandrą II, kad gimnazijos, progimnazijos ir triklasės mokyklos Lietuvoje esančios "lenkiškos propagandos židiniai" ir pasiūlė gimnazijas palikt tiktai gubernijų sostinėse, o kitur tik išimties atvejais. Likusiuose pastatuose — steigti mokytojų seminarijas ir rusiškas liaudies mokyklas. Tad uždaryta gimnazijos Kėdainiuose, Panevėžy, Telšiuose, Svisločėj ir Naugarduke, o Baltstogėje panaikintos lygiagretės klasės. Jų vietoje įrengtos cerkvinės rusiškos mokyklos popų globoje, o priežiūrai sugriežtinti — sudarytos keturios mokyklų direkcijos: Vilniuje, Panevėžy, Vitebske ir Minske. Toms įstaigoms Muravjovas paskyrė 25,000 rb iš kontribucijų fondo. Vien 1863 m. cerkvinių mokyklų pristeigta 235, o Petrapilio labdaros draugija atsiuntė apie 90.000 egz. rusų kalbos elementorių ir religijos vadovėlių. 1864 m. pradžioje Vilniuje, su Muravjovo pinigine talka, atsidarė pirmoji rusiška knygų parduotuvė, Sienkovskio, kuris jam suteiktą piniginę subsidiją įsipareigojo per 3 metus "atmokėti" knygomis cerkvinėms mokykloms. Lenkiškų ir lietuviškų elementorių, katekizmų ir knygų skleidėjams tarp valstiečių nustatytos bausmės nuo 200 iki 600 rb į kontribucijų fondą, o kunigams — trigubos bausmės ir areštas. * [892]

---

[892] **Dzieje 1863 roku,** V, 310 išnaše.

Netrukus kilo sumanymas uždrausti lotyniškus rašmenis lietuviškiems spausdiniams. Chicagoje 1957 m. išėjo šaunus kolektyus veikalas, *Kovos Metai dėl Savosios Spaudos,* kuriame net 9 autoriai uždokumentavo lietuviškojo rašto uždraudimo pradžią ir lietuvių kovą. Čia bepridėsiu kiek skirtingą uždraudimo kilmės aiškinimą pas Przyborowskį. Esą, 1864 m. vasario mėn. pas Vilniaus švietimo apygardos kuratorių kreipėsi Jonas Juškevičius (kun. Antano Juškevičaus brolis), Petrapilio "auditoriškos" mokyklos inspektorius, su rusiškai-lietuviškos gramatikos rankraščiu, prašydamas, kad jį išspausdintų valdžios kaštu ir įvestų vadovėliu Kauno gb mokyklose. "Kaip tik tuo laiku, oficialaus maskvinio patriotizmo apogėjaus bujojimo metu, Rusijoje gyvai domėtasi visaslavišku raidynu, sukombinuotu slavofilo ir tariamosios rusiškos kultūros gerbėjo, vokiečio (nes vokiečiai dabar buvo karščiausi rusiški patriotai) Aleksandro Hilferdingo." Modifikuoto rusiško raidyno pagalba, turėjo "visos slaviškos srovės susilieti į rusišką jūrą". Vilniaus švietimo apygardos viršininkas Kornilovas pasiūlė Juškevičiui, kad lietuviškame tekste jisai lotyniškus rašmenis pakeistų rusiškais. Juškevičius "mielai sutiko. Tas bandymas aišku buvo Muravjovo užgirtas, ir Juškevičius 1868 m. Petrapilyje išleido lietuviškų dainų rinkinį, spausdintą rusiška graždanka. Galbūt visas tas nelabasis reikalas tuo būtų pasibaigęs, jei nebūtų atsiradęs naujas jo propagatorius asmenyje tulo Stanislovo Mikuckio, mozūrų bajoro, iš seminarijos išmesto nedorėlio, vėliau rusų kareivio, po to Petrapilio univ. klausytojo, galop Varšuvos Aukšč. Mokyklos lektoriaus, karjeristo, prisisunkusio neapykanta žmonėms. Hilferdingo rekomenduotas Miliutinui, o per aną Muravjovui, 1864 m. paima redakciją lietuviškų knygų, spausdintų rusiška graždanka. Šalia jo, tam tikslui sudaromas komitetas, kurį sudaro protojerėjus Antonij Pietkievič (kadaise katalikas), Laurynas Ivinskis, buvęs pradinės mokyklos Rietave mokytojas, ir Jonas Krečinskis, irgi mokytojas iš Tauragės. Pirmasis Mikuckio redaguotas leidinys buvo žemaitiškai-lietuviškas elementorius ir nuo tol visos lietuviškos knygos turėjo būti taip spausdinamos. 1865 IX 6 Muravjovo įpėdinis gen. Kaufmanas išleido aplinkraštį, draudžiantį spausdinti, pardavinėti ir iš užsienio įvežti lietuviškas knygas, spausdintas lotyniškais rašmenimis, ir tasai draudimas buvo vidaus reikalų ministerio patvirtintas."[893]

I. P. Kornilovas, Vilniaus apygardos mokyklų kuratorius, rašė, kad 1863 I 1 13-je gimnazijų ir 3se progimnazijose buvo 6126 moksleiviai. Už sauvališką pasišalinimą ir piktą elgesį buvo pašalinta 455. Po bruzdėjimų Kauno gimnazijoje, nuo naujai įstojančių 1863 m. rugpiūčio mėn. mokyklų vadovybė pareikalavo tėvų įsipareigojimo sumokėti nuo 100 ligi 200 rb bausmę už kiekvieną "netvarkos" dalyvį. Tik rusai stačiatikiai ir nesulaukę 14 m. amžiaus buvo laisvi nuo tokio įsipareigojimo.

---

[893] W. Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** V, 311-312.

LXXXIV. KARIAUJANČIŲ JĖGŲ SANTYKIS

Išvien su "buržuaziniais istorikais," Bičkauskas-Gentvila teisingai pažymi, kad 1863 m. sukilimas "buvo pirmas tokio masto ir tokios reikšmės liaudies masių judėjimas." Anot jo, "toli gražu neišsamiais duomenimis", Lietuvoje ir Baltgudijoje "1863 m. laikotarpiu veikė 280 sukilėlių būrių, kurių eilėse kovėsi 77 000 sukilėlių." Taipogi "oficialiais duomenimis, Lietuvoje ir Baltarusijoje susirėmimuose su kariuomene daugiau kaip 5934 sukilėliai buvo užmušti, daugiau kaip 733 sukilėliai sužeisti ir 1361 sukilėlis paimtas į nelaisvę. Vyriausybinės kariuomenės tikruosius nuostolius oficialūs šaltiniai aiškiai nuslepia, nurodydami, kad iš sukilimo malšintojų tik 261 žmogus buvo užmuštas, 916 žmonių sužeista ir 18 žmonių pateko į nelaisvę. Kad vyriausybinė kariuomenė turėjo didesnių nuostolių, rodė žuvusių kareivių bei karininkų lentelės, buvusios vienoje Vilniaus koplyčioje, kurią M. Muravjovas 1865 m. pastatė kritusių sukilimo malšintojų garbei."[894] Tačiau jis nesirįžo atskleisti rusų nuostolių.

Augustinas Janulaitis pažymi, kad sukilėlių pajėgos labai įvairiai tyrinėtojų skaičiuojamos. Milovidovas "apskaitė sukilėlių Lietuvoj ir Guduose (su Užnemune) į 77.000. Ar gali būti tiek? — Lenkų istorikai remdamiesi dalyvių atsiminimais, skaito kitaip; jie atranda, jog kas mėnesį buvę nuo 3 iki 6 tūkstančių, bet skaičiaus neduodama. Taigi neapsiriksime, jeigu rusų cifrą sumažinsime 5-10 syk, tai bus ne 77.000, o tik 8-15 tūkstančių visoj Lietuvoj, abiem Nemuno pusėm. Neturime stebėtis, kad sukilėlių buvo tiek maža prieš rusų daugybę: tai buvo partizanai, kurie mažais, lengvais būreliais tegalėdami veikti, darė eibių kariuomenei ir neduodavo ramybės. Rusams gi tie užpuolikai iš pasalų atrodė skaitlingais. Tas pats būrys kitoj vietoj atrodė naujas."[895] Sukilimo rengimo komiteto ir sukiliminės valdžios narys Oskaras Aweyde visas "lenkų" pajėgas ligi 1863 m. liepos mėn. skaičiavo 23.000 vyrų, o maršalas Juozas Pilsudskis apskaičiavo, kad 1863 m. rugpiūčio mėn. sukilėlių pajėgos siekė 30,000. Lenkijoje daliniai būdavo stambūs ir šautuvais ginkluoti — kaip matėme, desėtkai tūkstančių konfiskuotų ginklų tūnojo austrų ir prūsų sandėliuose, ir eilė rusų kariuomenės dalinių buvo apginkluoti pamestais, arba iš jų atimtais, užsienyje pirktais ginklais.

Lietuvoje niekad nebuvo "tūkstantinių" rinktinių ar būrių — tiktai didžiausio pakilimo metu, Sierakausko žygyje iš Andrioniškio girios į Biržų pusę, žygiuojančios trys voros sudarė apie pustrečio tūkstančio vyrų, dar keli šimtai buvo Dluskio dalinyje, ir gal po kelis šimtus Vilniaus ir Gardino vaivadijose. Vėliau nuolat atsirasdavo nauji daliniai, kuriuos papildydavo nauji savanoriai, ir jų sudėtis nuolat keisdavosi. Tačiau niekur nesireiškė skaitlingos rinktinės — Bičkauskas mėgsta regėti daugelio šimtų ir tūkstantinius "būrius", bet tai tiktai ordinų trokštančių išsigandusių rusų vadų perdėti pranešimai apie savo žygdarbius, pagal rusų patarlę: "baimė turi dideles akis". Stambesni daliniai negalėjo pramisti ar nepastebimi judėti ar slapstytis, nors pradžioje, Sierakauskui pradedant kampaniją, tūkstančiai savanorių buvo siunčiami namo, kadangi nebuvo ginklų — netgi dalgių ir kirvių.

---

[894] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 288.
[895] Aug. Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas Lietuvoje,** 36.

Per visą sukilimo laikotarpį Lietuvoje galėjo būti “77,000” norinčiųjų kovoti. Tačiau daliniuose tiek žmonių nebuvo ir negalėjo būti. Manding, priimdami rusų karinių vadų pranešimus apie sukilėlių nuostolius, galime gana patikimai nustatyt kovotojų skaičių. Taigi: 5934 nukautieji sukilėliai, 733 sužeistieji, 1361 belaisviai, viso 8028. “Virš 3,000”, anot Muravjovo, savanoriškai pasidavė caro malonei. Masinės emigracijos iš Lietuvos nebuvo ir sėkmingai pasislėpti tegalėjo nedaugelis. Tatgi pridėję prie 8028 ir 3000 dar po kelis šimtus žuvusiųjų, kurių rusai nelaidojo, kelis šimtus užsienin pabėgusių, kelis šimtus Lenkijon perėjusių — kaip žinome, Valeras Wróblewskis, Liudvikas Zwierzdowskis, Julijonas Eitminavičius (Kauno gb bajoras) ir keli šimtai Kauno, Vilniaus ir Gardino vaivadijų kovotojų nusikėlė Lenkijon kovoti — gausime 12-15 tūkstančių vyrų ginkluotuose daliniuose Lietuvoje ir Baltgudijoje. Lietuviškoje Sūduvos dalyje nesireiškė stambesni vietiniai daliniai. Todėl 12-15 tūkst. kovotojų skaitlinė neturėtų žymiai keistis.

Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, sukilėliai turėjo tik pėstininkų ir raitelių dalinius. Pradžioje raitininkų buvo visai mažai, pav., Sierakausko voroje Labanauskas turėjo vos dvidešimt kelis raitelius. Sukilimo pradžioje šautuvų kaip ir neturėta — buvo vos keli šimtai medžioklinių ir senovinių šautuvų iš senienų rinkinių. Vėliau veik visi buvo ginkluoti šautuvais, pistalietais ir kirviais — šaunamieji ginklai buvo pagrobti iš rusų, nes tik Sūduvoj buvo gauta šautuvų iš užsienio. Pradžioje buvo daugiausia dalgininkų: dalgiai buvo perkalti durtuvais ir kapokliais ant ilgų kotų. Tai buvo baisus ginklas susirėmime žmogus prieš žmogų, bet neatstojo šautuvo, kurio šoviniai siekė toli. Buvo naudojami ir kardai, gi kariniai “štuceriai” turėdavo tribriaunius durtuvus.

Lenkijoje buvo įvairiausių uniformų, netgi zuavų. Lietuvoje — keturkampė “konfederatka” kepurė, be matikos, atstojo uniformą. Jų buvo kelių spalvų, o karininkų lankai buvo iš balto kailio. Veik visi vilkėjo sermėgas arba milines, pilkaspalves “čemarkas”, ir sukilėliams buvo būdingi ilgais aulais batai — rusai suimdavo tokių batų savininkus. Iš aprašymų žinome, kad uniformos įspūdį sudarydavo šikšniniai diržai ir per petį permesti drobiniai maišai-kuprinės — sukilėlių “gurguolė” ir “intendantūra”. Aišku, daugelis valstiečių avėjo vyžas arba nagines, nes po 1863 m. vasaros Lietuvoje veik nebuvo tiekimo tarnybos.

Pagal Varšuvos potvarkius, ir Lietuvoje buvo įvesta tautinių žandarų tarnyba — priešo ryšiams gadinti, žvalginėti, sukiliminių teismų nuosprendžiams vykdyti. Tačiau Lietuvoje žandarai nesudarė reikšmingo elemento ir “žandarais” buvo vadinami mirties nuosprendžių vykdytojai, “korikai”. Vilniuje jie buvo “miesto viršininko” žinioje, o daliniuose priklausė karinių vadų. Žandarų tarnyba — tai buvo mirties dekretas: rusai be pasigailėjimo juos žudydavo. Teorijoje buvo ir sanitarinė tarnyba — buvo gydytojų, slaptų ligoninių-slėptuvių, kurių apylinkėse ginkluotieji daliniai nesirodydavo, kad nesumasinus rusų. Kapelionų netrūkdavo — kunigų buvo ir daliniuose, o kur jų nebuvo — kunigai varu buvo pristatomi iš artimiausių parapijų ir daugelis kunigų dėl to nukentėjo nuo rusų represijų — už saikdinimą ir už išpažinčių klausymą, dargi sukilėlių pasmerktųjų išpažinčių. Veikė karinis statutas, kuris dalinių vadams leido skirti karinius teismus ir vietoje bausti šnipus. Drausmė buvo griežta, nedaryta skirtumo tarp valstiečių ir bajorų.

Žinoma, "apie 1000 karininkų" atsiuntimas iš Petrapilio yra gryna pasaka: lenkų karininkų rateliams išviso nepriklausė tiek narių, dalis jų nėjo sukiliman, gi rusuose buvo vos pora šimtų suokalbininkų ir "lenkai" neprisiimdavo rusų karininkų. Lietuvoje veikė nedaugelis dalinių ir kai kuriems vadovavo studentai, kunigai, eiliniai dvarininkai ir valstiečiai. Bent keli karininkai — Kolyška, Mineika ir kiti — buvo revoliucinės karo mokyklos Italijoje auklėtiniai. Bendrai imant, tai buvo demokratinė piliečių kariuomenė, nors pasitaikydavo ir martinetų, kurie, betgi, neilgai sukilime tarnaudavo. Kai dėl ginklų pirkimo — žinome, kad Geištaras užsienin persiuntė tris siuntas po 25,000 rb: per Emiliją Savickaite, Jeronimą Kenevičių ir Barborą Nelavickaitę. Pinigai buvo iš dvarininkų surinkti kaip "tautinė duoklė"—netgi iš Aleksandro Domeikos. Mieroslavskiui pradėjus Belgijoje bylinėtis su Lietuvos Vadybos įgaliotiniais — pradžioje Bonoldžiu, paskiau Dluskiu, — pasirodė, kad ginklams Lietuvai pirkti ten turėta: kng. Vlado Čartoryskio 138,841 franko auka, 154,000 frankų paskola iš ginklų kasos, ir per Paryžių iš Lietuvos gauta 90,000 frankų. "Pilietis Mrowka", arba Bronius Zaleskis, buvo Lietuvos Valdybos ryšininkas, dirbęs diplomatinio agento Vlado Čartoryskio sekretariate. Buvo ir slaptų spaustuvėlių.

Išskiriant vieną tikrai strateginį Sierakausko žygį į pajūrį ir pakuršę, Dluskiui "užimant" rusus Klaipėdos krašto pasieniu, — sukilėlių karyba buvo grynai partizaninė ir taktinė. Pradžioje, kaip žinome, bažnyčiose buvo skaitomi manifestai, bet vėliau tenkintasi rusų valdžios įstaigų puldinėjimu, dokumentų deginimu, tiekimo rekvizicijomis, baudžiamaisiais žygiais, ir tuojau trauktasi į girias, nuolat žygiuojant iš vienos vietos į kitą, vengiant susirėmimų su rusų kariuomene. Regimai buvo nustatyti susirinkimo punktai, kadangi sumuštieji ir išsklaidytieji daliniai vėl susirinkdavo kitoje vietoje ir tęsdavo "mažąjį karą", kuris su laiku išsigimė į slapstymąsi nuo medžiojančių rusų.

Rusų jėgos irgi nevienodai skaičiuojamos. "Istorinės literatūros duomenimis" — Muravjovas nurodė 90,000 karių, N. I. Pavliščev (Siedmicy poljskago miatieža 1861-1864 gg., V t., Sanktpeterburg 1887, p. 383) ir "Wydawnictwo materyalow do historyi powstania 1863-1864", (I t., Lw6w 1888, p. 275) skaičiuoja 100,000. Anuometinis lenkų šaltinis skaičiavo rusų kariuomenės buvus: Kongresuvkoje 170,000, Lietuvoje 160,000, Rusioje 100,000. Tačiau arčiausiai prie rusų originalių šaltinių stovįs Bičkauskas-Gentvila atliko tikrą patarnavimą. Anot jo, cituojant nieko nesakantį šaltinį — "VCIA, 439 f., 1863 m., 18 ap., 58, 60 L", Lietuvoje ir Baltgudijoje sukilimą malšino *69 pulkai,* iš jų — 9 gvardijos pulkai, 44 pėstininkųų pulkai, 6 kavalerijos pulkai, 10 Dono kazokų pulkų ir 19 artilerijos dalinių. Bičkauskas rašo (pabraukimai mano): "Iš tikrųjų kariuomenės, malšinusios sukilimą Lietuvoje ir Baltarusijoje, buvo žymiai daugiau. Tai rodo duomenys, patiekti *karo ministro 1863 m. ataskaitoje.* Iš šių duomenų matyti, kad *1863* TO. *sausio 10 d.* Vilniaus karinėje apygardoje buvo dislokuota iš viso *66 482 rikiuotės kareiviai* (50 batalionų pėstininkų, 36 eskadronai kavalerijos, 12 šimtinių kazokų ir *120 pabūklų), o 1863* TO. *rugpjūčio mėn.* dvigubai daugiau, t.y. *123 495 rikiuotės kareiviai. 1861,* TO. *pradžioje* Vilniaus karinėje apygardoje buvo 119 batalionų pėstininkų, 24 eskadronai kavalerijos, 60 šimtinių kazokų, *146 pabūklai, iš viso 144,786 rikiuotės karei-*

viai."[896] Kitaip sakant, rusų persvara buvo dešimteriopa: 10 gerai ginkluotų karių prieš 1 sukilėlį. Be to dar buvo žandarų komandos, policija ir kaimo sargybos: pagal *Žurnal Vojennych Diejstvij* (L. 368), 52-se pavietuose 1863 m. gruodžio mėn. "karauluose" tarnavo 3778 kareiviai, 259 kazokai, 21342 pėsti ir 1838 raiti "ratnikai" — viso virš 27,000 vyrų. Sukilėlius besivaikydami, rusai atlikdavo sunkius žygius, pav., besivydami Roginskio rinktinę, rusai per 10 parų nukeliavo 950 varstų.

Pagal Bičkauską (ir Smirnovą), "carinės kariuomenės kautynių su sukilėlių būriais buvo užregistruota 260". Janulaitis priskaitė 223, o patsai Bičkauskas kitoje vietoje 1863 metams priskyrė 227, o sudedant kito puslapio skaitlines susidaro 298 kautynės. Janulaitis taip rodo:

Gardino	gub. pradėjo 1863 I 11	pabaigta 1863 X 28,	mūšių 48.
Vilniaus	gub. pradėjo 1863 II 3	pabaigta 1863 X 21,	mūšių 38.
Suvalkų	gub. pradėjo 1863 I 21	pabaigta 1864 IV 22,	mūšių 17.
Kauno	gub. pradėjo 1863 II 27	pabaigta 1864 VI 23,	mūšių 120.[897]

Bičkausko lentelės taip sugretinamos:

puslapis 251 p. 288

Gubernijos pavadinimas	1863 metų mėnesiai												1863-4
	T	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Viso
Kauno	—	_	4	8	12	15	19	10	4	10	7	2	91	119
Vilniaus	-	4	3	8	8	12	4	4	3	2	-	-	48	38
Gardino	2	8	2	2	14	15	9	7	3	1	-	1	64	58
Minsko	-	1	-	-	9	3	5	2	-	-	-	-	20	
Vitebsko	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	66
Mogiliovo	—	—	—	—	3	--	—	—	—	—	—	—	3	
		2	13	9	19	46	45	23	10	13	7	3	227	281
Augustavo (lietuviškosioms apskritims 9 mūšiai, viso 17)														17/9
											Viso 227			298 arba 290

Bičkauskas p. 251 lentelę aprūpina pastaba: "Lentelės duomenys yra oficialūs, t.y. nepilni, užregistravę tik stambesniuosius kariuomenės susirėmimus su sukilėlių būriais", o p. 288 duomenis, kur vieton 281, 190 ar 298 jis sudėdamas suskaitė "260", aprūpino pastaba: "į šiuos duomenis neįeina operacijos, kurias vykdė kariuomenė, likviduodama smulkius sukilėlių būrius (ypač Kauno gubernijoje) laikotarpiu nuo 1863 m. gruodžio mėn. iki 1864 m. rugpiūčio mėn." Jis, atrodo, naudojo Milovidovo 1915 m. išleisto veikalo duomenis. Betgi reikėjo aprūpinti dar viena pastaba: iš Muravjovo įsakymo kariuomenei žino-

[896] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 287-288.

[897] Aug. Janulaitis, **1863-1864 m. Sukilimas Lietuvoje,** 34.

me, kad Gardino gb visa eilė susirėmimų įvyko ne su vietiniais daliniais, bet su daliniais, kurie pakartotinai įsiveržda vo iš Lenkijos. Tas pat, kaip matėme iš kovų Sūduvoje apžvalgos, keliais atvejais įvyko ir Augustavo gb. Visur kitur rusai kovėsi su grynai vietiniais savanorių daliniais. Palyginus Janulaičio ir Bičkausko lenteles, matome skirtumų ir skaičiuose ir datose, ypač dėl Vilniaus ir Gardino gubernijų duomenų.

Dr. Szelągowskis cituoja maršalo Juozo Pilsudskio išvadą, kad sukilime strategijos nebuvo. "Retai kada šiame laikotarpyje buvo su premeditacija priimti mūšiai, ryžtas nugalėti, paruoštos kautynės. Visos kautynės turi pripuolamumo, nesąmoningumo bruožus. Viskam vyrauja ne jėga, bet aklas pataikymas. Retos yra kautynės, pradėtos apgalvotai..., dar retesni puolamosios kovos sprendimai, metimasis į agresyvų mūšį... Rečiausi ... mūšiai susieti su dalinių manevrais, vienos minties vedami, pagal vieną planą. Dėl savo dezorganizacijos, sukilėliai niekad nepribrendo ligi tokio karo lygio. Nebuvo kas įsakytų komplikuotus manevrus, nebuvo autoriteto, kuris dalinius priverstų vykdyt įsakymus. Bet kuriuo metu buvo atsisakoma paklusti. Tai buvo vienas kitam pasitikėjimo neturinčių dalinių rinkinys."[898]

Gi Bičkauskas savo skyrių "7. Sukilimo pralaimėjimas", baigia klasiniu melu, kad sukilimą Lietuvoje "malšinti carizmui aktyviai padėjo Lietuvos dvarininkai ir katalikų bažnyčia", ir kad "prisidėjo" ta aplinkybė, kad "Lenkijoje ir Lietuvoje sukilimas prasidėjo anksčiau, negu ginkluoto judėjimo pradžią visos Rusijos mastu buvo numatę rusų revoliuciniai demokratai", kurie nepajudėjo iki 1905 ir 1917 m., o 1863 metais judėjo tiktai liežuviais.

LXXXV. SUKILIMO AUKOS ŽMONĖMIS

Grynai per nesusipratimą, sekant Muravjovo *Zapiski* (žurnale *Russkaja Starina* 1883 sausio-kovo nr., t. 37, p. 617: "Priloženija 1. Osuždionnyje i nakazannyje v 1863-1866 gg.") istorinėje literatūroje tebeteigiama, kad sukilimą Lietuvoje malšinant:

mirties bausme nubausta	128
katorgon (sunkiems darbams Sibire) nuteista	972
ištremta Sibiran apsigyveni (tolyn 573, arčiau 854)	1,427
ištremta Rusijon policijos priežiūroje gyventi	1,529
ištremta Rusijon įkurdinti valstybinėse žemėse	4,096
atiduota į kareivius (daugiausia moksleivių)	345
atiduota į areštantų kuopas	864
Viso	9,361

[898] **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 429, 430. Pilsudskis cituojamas iš jo straipsnio **Przegląd Historyczno-Wojskowy,** 1929 m., I sąsiuv.

Maskvos laikraštis *Novoje Vremia* (tuo vardu ten tebeišeina kompartijos laikraštis su vertimais keliomis kalbomis) tas skaitlines buvo paskelbęs dar 1882 m. lapkričio mėn., tik apjungiant Rusijoje "dozore" apgyvendintųjų 1529 su "žeme apdovanotais" 4096, taigi sudarant bendrą 5625 skaičių, ir dar pridėjo, kad 9229 asmenims bausmė buvo dovanota (administraciniai pavesti vietinių organų priežiūron). Tuo būdu susidarė viso 18,590 asmenų. Anot Przyborowskio, skelbdamas šiuos "kuklius" skaičius, *Novoje Vremia* pasigyrė ir palygino su Prancūzijos 1849 m. revoliucijos ir 1851 m. perversmo aukų skaitlinėmis: esą, po 1849 m. Alžerijon ir kitur iš Prancūzijos buvo ištremta 16,653 žmonės. Przyborowskis teisingai pastebi: "Tik užmiršta, jog Prancūzija turėjo apie 35 mil. gyventojų, o Lietuva su Baltgudija nepilnus 7 milijonus. Jei prancūzų vyriausybė būtų norėjusi tolygia proporcija bausti, tai būtų turėjusi ištremti mažiausiai 62,000." Smirnovas irgi cituoja magišką "9361" skaitlinę, tik prideda: "Be to, iš krašto buvo ištremtos vadinamųjų akalicų šlėktų 629 šeimos" — ir išnaše nurodo šaltinį, kuris duomenis riboja "iki 1865 m. sausio 1 d.", bei prideda, jog Muravjovas tuos duomenis citavo ir savo apyskaitoje carui. Kitoje vietoje Smirnovas rašo: "N. V. Bergas teigė, jog pagal Muravjovo patvirtintus nuteisimus, buvo nužudyta 240 žmonių — po vieną žmogų kas trijoms Muravjovo Vilniuje gyventoms dienoms!"[899] Patsai Muravjoovas savo galutinoje apyskaitoje kukliai užsiminė, kad "sunkiomis bausmėmis su teisių atėmimu nuteista tik 3500 iš viso krašto ir ligi 5 tūkst..... išsiųsta apsigyventi Sibiro gubernijų valstybinėse žemėse ... daugiau kaip 9 tūkst. sukilimo dalyvių ir administracinėmis bausmėmis nuteistųjų, pasiliko krašte policijos priežiūroje." Taigi: virš 9,000 mirtininkų ir katorgininkų tremtinių, ir virš 9,000 palikta krašte po ilgesnio "sėdėjimo". Tačiau jo paties apyskaita apima laikotarpį tarp 1863 gegužės ir 1865 balandžio 17/29, — nors faktinai iš Smirnovo įvardinto archyvinio dokumento aiškėja, kad tie duomenys apėmė tik "iki 1865 m. sausio 1 d." Naujai paskelbtame 1865 pradžios pranešime žymima, kad ištremta 12,483, priežiūroje palikta 6,024, viso 18,507, betgi leidėjų įvade minima Lauko Auditoriato apyskaita: iki 1865 sausio represuota 21,712 — kunigų 294, privilegijuotų lu'omų 6,443, paprastų žmonių 14,976, bet ir tie duomenys "neapima visų".

Taigi, nors "Zapiskų" priedas tariamai skelbė pilnus "1863-1866 metų" duomenis, faktinai tai buvo nepilni duomenys laikotarpiui tarp 1863 gegužės ir 1865 sausio 1/13. Kietas Kareiva (Korewo) buvo Kaune sušaudytas dar prieš tai, kaip ir kun. Vitartas bei kiti. Procesai vyko gen. Nazimovo administracijos laikais prieš Muravjovo atvykimą ir nesiliovė ilgą laiką po Muravjovo apyskaitos ir po jo išvykimo — prisiminkime kun. Rajausko bylą ir jo mirtį 1869 m. Į tas skaitlines nepateko kalėjimuose ar ligoninėse mirę nenuteistieji

[899] Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Bielorussii,** 319-320, Bergą cituodamas iš **Russkaja Starina** t. XXV, p. 251. Muravjovo apyskaitos pagrindu Smirnovas nurodo CGVIA, f. 484 op.; d. 1238, lapai 190-197, "Obščij otčiot o političes'kich prestupnikach i vojenno-sudnych dielach ob nich po šešti gubernijam Vilenskogo vojennogo okruga so vremieni otkrytija miatieža v Sieviero-Zapadnom kraje po 1 janvaria 1865 g.", o Muravjovo pranešimas — CGAOF, f. 811-1. — W. Przyborowski, **Dzieje 1863 roku,** V, 341. Kitos skaitlinės: **Vosstanije v Litvie i Bielorussii...,** XXI, 95-101.

kaliniai, k.a. žemaičių vyskupijos prelatas kun. Juozas Giniotas (Giniatt), kaltinamas "laisva valia davęs raktus" į konsistorijos dėžę su pinigais, kai 1863 VI 2/14 Varniuose lankėsi sukilėliai ir paėmė pinigų, — laikinasis lauko auditoriatas 1865 XI 18/30 (taigi po 1865 IV 17 arba I 1) jo byloje nutarė: akivaizdoje kun. Ginioto mirties, nebausti. Dar labiau abejotina, kad į tuos "oficialius" duomenis būtų patekę maskolių mirtinai sumuštieji "nesuimti" žmonės, mirę čia pat ar jau maskoliams išėjus. Anais laikais maskoliai nesielgė švelniau nei jų palikuonys 1941 m. Rainių miškelyje, Pravieniškiuose, Panevėžio ligoninėje, Červenės ar Katynės miškuose, Vinnicoje ir kitur.

Tardytojas Cylovas šalia Muravjovo potvarkių rinkinio ir rašinio apie Sierakauską, paliko ir savo dienoraštį, paskelbtą 1906 m. 3-me tome *Russkij Archiv.* Ten randame tokius užrašus: "šiandien pilnai įsitikinau, kad tardymo procese pirmininkas Viesielickis yra tiek neteisingas, grubus ir storžievis su asmenimis, kad kompromituoja ne tiktai valdininkus, bet pačią Rusiją. Padorus žmogus neprivalo būti jo elgesio liudininku ir aš duodu garbės žodį, kad jo elgesio neslėpsiu, jei pasitaikys proga, gi jei dabar tyliu, tai todėl, kad nenoriu būti įskundėju. Bet Dievas jį sunkiai nubaus už plk. Ordos, Idalijos Paradovskos, Andriejaus Berno ir Aleksandro Oskierkos bylas" (p. 261). Vienu metu Cylovas ketino atsistatydinti, nes "šioje komisijoje bylos sprendžiamos ne kaip pridera, bet neteisingai; pirmininko elgesys su vargšais kaltinamaisiais yra brutalus, nemandagus; ta komisija kompromituoja Rusiją ir sąžinė man neleidžia būti tos komisijos nariu prie tokio pirmininko-balvono" (p. 246). Przyborowskis, pagal kurį čia cituojame, pastebi, kad "Cylovas savo pareigose pasiliko ligi galo. Rusiška činovnikiška sąžinė pajėgia su viskuo susitaikinti." Patsai Muravjovas "su neapykanta rašė apie vienkiemininkus", t.y. šlėktas: "Šie žmonės ne žemdirbiai, jiems nereikia derlingų dirvų, jie savo amžių išgyventi gali ir Jakutsko srityje, ir Turuchano krašte." Į priekaištus dėl žiaurumų, Korikas ciniškai atsakydavo: "Humaniškumo juk galima pilnai laikytis ir Piečoros ir kitame krašte." Dėl nekaltų aukų, Muravjovas atsakydavo "Galbūt ne visi dalyvavo maište, bet tiek tikra, kad savo sieloje visi jam pritarė." Losievas ir Juganas sakė Juozapatui Ohryzkai, "kad negalvotų apie teisę ir teisingumą, nes teisės čia nesama, tėra komisijos ir Muravjovo moralinis įsitikinimas, o tokio įsitikinimo pakanka miriop žmogų nuteisti." Gogielis, kuris ziemlevolcui Pantielejevui gyrėsi dėl kankinimų politiniuose procesuose neišvengiamumo, buvo Muravjovo iškviestas Petrapilin pravesti pasikėsintojo prieš carą Karakazovo tardymą, o Losievas sakydavo: "kas pateks į komisijos rankas, tas negali būti išteisintas ... kartuvės, katorga arba Sibiras." Iš Vilniaus išvažiuodamas, Muravjovas paliko Lietuvoje pilnus kalėjimus — Losievo rankose. Procesai tebėjo, bet tų skaitlinių Muravjovo apyskaitoje nėra. Imkime vien egzekucijų skaitlines: Bergas mini 240, Muravjovo apyskaitoje 128, Bičkauskas-Gentvila pagal "VCIA, 378 f., P.S., 1871 m., 1 b., 4-63 l" suskaito 185: Kauno gb 59, Vilniaus 28 (turi būti 29), Augustavo 44 (turėtų būt 48), Gardino 26 (turėtų būt 22), Minsko 13 (15), Vitebsko 8 (turi būt 3), Mohilevo 7 (8). Iš Bičkausko šaltinio išeitų, kad tai 1871 m. padarytoji santrauka, bet jo paties žodžiais ji apima tik "1863-1864 m. laikotarpiu mirtimi" nubaustuosius. Ir trėmimų skaičiai "oficialiais duomenimis" neatitinka. Sugretinkime:

	Iš Lenkijos	Iš šiaur.-Vakarų Krašto	
		Bičkausko	Muravjovo
Ištremta katorgos darbams	1,128	1,621	972
Ištremta "į rytines gubernijas" ..	2,994	8,505	1,427
Ištremta policijos priežiūron atėmus ar suvaržius teises	1,401	3,074	5,615
Į kareivius	—	—	345
1 areštantų kuopas	—	—	864
Viso	5,523	13,200	9,223[900]

Vysk. Kubickis cituoja Lenkijos "Lauko Auditoriato" duomenis, kurie neatitinka Bičkausko skaitlines ir savitarpyje nesiderina. 1864 I 1 nebaigtų kvotų (sledstvų) buvo 1148, teismo bylų 716; tais metais naujų kvotų 8252, kar. teismo bylų 4170; 1864 m. baigtos 8628 kvotos ir 4190 bylų; 1865 I 1 liko nebaigtų kvotų 712, bylų 696; tose bylose ir kvotose buvo 27,143 asmenys. Kariniai teismai nuteisė: miriop 336, katorgon 1088, Sibiran apgyvendinti 661, įvairiai bausta 2455, palikta įtarime 297, išteisinta 390 asmenų. Vietininkas konfirmavo 1638 karinių teismų nuosprendžius, 566 tardymų bylas. 1865 m. gauta bylų apie 2655 polit. nusikaltėlius, iš kurių tais pačiais metais nuteista 2466, metų gale nebaigtų liko 187 bylos. 1864 m. kariuomenė susikovė su 91 sukilėlių daliniu. Kasų pagrobimų buvo 131 atvejis, geležinkelio ir kt. susisiekimo priemonių sugadinimų 4 atvejai. Sukilėliai sušaudė arba pakorė 90 asmenų. Valdžia baudomis surinko 669,883 rb 7 kpk. Kitame dokumente: suimta polit. nusikaltėlių 18,926, teisman paduota 6358, miriop pasmerkta 166, katorgon 990, Sibire apgyvendint 654, darbams Rusijoj 1717, apgyvendint Rusijoj 4243, išteisinta 537, iš kalėjimų paleista 2368, kratų atlikta 417, slaptų spaustuvių ir litografijų rasta 3.[901] Gi Laikinasis Lauko Auditoriatas prie Vilniaus karo okrugo karinių pajėgų vyriausiojo štabo, laikotarpyje tarp 1863 X 19 ir 1865 III 31 sprendė 729 politines baudžiamasias bylas: Vilniaus gb 186, Gardino 133, Kauno 129, Minsko 117, Vitebsko (Zarasų, Disnos, Vileikos ir Daugpilio pavietai) 166, Mohilevo 58, Augustavo 40.[902] Tai tik nuotrupos.

Nors Muravjovas, jo generolai, žandarai, teismai, šnipai, kariai, jo įpėdiniai, visi 1863-5, 1871 ir 1883 caro manifestų nuostatai, patys įvykių dalyviai ir malšintojai teigė, kad Lietuvoje katalikų kunigai, dvarininkai ir šlėktos buvo sukilimo kurstytojai ir pagrindiniai ramsčiai, o vienkiemininkai (exšlėktos) ir "laisvieji žmonės", iš viso katalikai nerusai ("lenkai"), buvo sukilimo pritarėjai (ak ir Bičkauskas cituoja Šiaulių pavieto karinio viršininko raportą, kad "krašte visuotinai prijaučiama maištui ir šiuo pagrindu reikėtų suimti beveik visus Šiaulių apskrities katalikus"),[903] — tarybiniai istorikai šimtmečiu vėliau mėgina faktus atbulai apversti. Esą, tai buvęs "valstiečių sukili-

[900] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 297-8, šaltinis: LCIA, 930 f., 1 ap. 6 b., 1 1.
[901] Kubicki, **Bojownicy Kapłany,** III d., I t., 270 sq.
[902] **Ibid.,** II d., I t., p. XII.
[903] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 299.

mas... Lietuvoje prisidėjo taip pat kai kurie suburžuazėję šlėktos-žemvaldžiai, ir dalis bežemės šlėktos. Tačiau sukilime dalyvavę šlėktos-žemvaldžiai, siekę liaudies masių judėjimą pajungti grynai nacionaliniams lenkų interesams, greitai buvo nustumti į antrąjį planą. Tikrosios sukilimo Lietuvoje varomosios jėgos buvo valstiečiai ir socialiniu bei ekonominiu atžvilgiais jiems giminingi vienkiemininkai bei suproletarėjusi šlėkta. — ... Prieš dvarininkus pavartotos politinės ir ekonominės represijos ... neįrodo aktyvaus jų dalyvavimo sukilime, nes šios represijos turėjo tikslą susilpninti lenkų dvarininkų žemėvaldą Lietuvoje ir Baltarusijoje ir apgyvendinti šiose srityse rusų dvarininkus — politinį patvaldystės ramstį."[904] Faktinai, kaip matėme, dar sukilimo išvakarėse vidaus reikalų ministerio ir caro buvo nustatytos visos gairės prieš katalikų gaivalą, ne tik prieš dvarininkus. Ir Muravjovo dvasinis įkvėpėjas, Vilniaus švietimo apygardos kuratorius Kornilovas, 1864 m. vasario mėn. Muravjovo partrauktas Vilniun, 1866 VII 22 (rgp. 3) rašė švietimo ministeriui Deljanovui: "Mūsų priešas, piktas ir pavojingas priešas, yra ne lenkų kalba, bet katalikybė. Kol bažnyčios Vakarų Krašte pasilieka organiniame ryšyje su Lenkijos Karalystės ir vakarų Europos bažnyčiomis ir hierarchinėje priklausomybėje popiežiui, tol Rusija su savo stačiatikybe negyvens taikoje su latinizmu, kad ir rusišku rūbu apvilktu." Apiplėšimų, konfiskatų, žudymų ir trėmimų nelaikydamas "sukilime dalyvavimo įrodymu" — juk ir Stalino laikais žudynės, trėmimai nebuvo nusikaltimo įrodymai, — Bičkauskas vistik teikiasi uždokumentuoti bendrus represijos prieš dvarininkus būdus, nutylėdamas apie dvasinį prievartavimą, bažnyčios ir kunigų persekiojimus (pp. 293-295).

Po to Bičkauskas mėgina patikrinti "sukilėlių būrių socialinę padėtį." Esą, "svarbiausias judėjimo pagrindas buvo valstiečiai, prie kurių prisidėjo taip pat suproletarėjusi bežemė šlėkta..., miesto gyventojų, kaimo dvasininkijos ir nekilmingosios inteligentijos — atstovai. Pažangiausieji šlėktinės inteligentijos atstovai ... nebuvo susiję su bajorais-žemvaldžiais. Visi jie priklausė prie skurstančių bajorų inteligentų, kurie gyveno ne iš pajamų, gaunamų iš pusiau feodalinio valstiečių išnaudojimo, o iš savo darbo." Čia knieti paklausti, ar žodis "visi" apima Vadybos narius Geištarą, Jeleńskį, Oskierką, Lopacinskį, grafą Morykonį, kunigaikštį Mikalojų Giedraitį, karinius vadus ir adjutantus — grafą Platerį, grafą Kossakauskį, grafą Puslauską, Montvilą, Stanevičių, Kušleiką, Šimkevičių ir šimtus kitų? Ir "iš savo darbo" gyvenę karininkai, kaip Valeras Wróblewskis ir kt., buvo bajorai ir turėjo bent smulkių dvarų ir ūkių. Savo tezei paremti, tarybinis istorikas šaukiasi Muravjovo talkos. Esą, Muravjovas rašė, jog 1863-4 m. daugiau kaip 4000 "pastebėtų sukilime prastuolių" buvo pavesti už juos laidavusioms kaimų "bendrijoms", policijos priežiūroje, "išskyrus tokį pat skaičių savanoriškai grįžusių iš gaujų, taip pat apgyvendintų pirmykštėse gyvenvietėse." Gal kam ir aiški citata, bet Bičkauskas prideda: "Į šį skaičių neįeina suimtieji, nuteistieji ir į rytines gubernijas ištremtieji valstiečiai." Jis nurodo "Žiniaraščius apie politinius nusikaltėlius", ir štai Raseiniuose 1863 m. spalio mėn. buvo tardomi, t.y. kalinami, "maždaug 175 žmonės", jų tarpe: 35 dvarininkai, 84 šlėktos ir bedvariai bajo-

[904] **Ibid.,** 293.

rai, 12 kunigų, 31 valstietis, 2 penkiašimtininkai, 2 vienkiemininkai, 2 valdininkai, 3 žydai ir liktinis kareivis. “Iš 35 tardomų dvarininkų 31 buvo kaltinamas dalyvavimu 1861-1862 m. manifestacijose, už savavališką išvykimą iš dvaro ir už tai, kad į jų dvarus ateidavo sukilėliai ir ‘nekliudomai’ imdavo maisto produktus ir pan. Visi kunigai buvo kaltinami Varšuvos Centro komiteto manifesto skaitymu, 4 valstiečiai ir 2 penkiašimtininkai, 2 valdininkai, 3 žydai ir miestiečiai buvo kaltinami valstiečių kurstyme sukilti. Vadinasi, iš 175 suimtųjų sukilime tiesiogiai dalyvavo 4 dvarininkai, 113 valstiečių, šlėktų ir vienkiemininkų ir 1 liktinis kareivis.” Tik visa bėda, kad manifesto skaitymas buvo baudžiamas kaip I ir II kategorijos dalyvavimo maište, “savavališkas išvykimas” reiškė “į gaujas”, dalyvavimas manifestacijose tebuvo priedeliai prie kaltinimų maištu, ir Bičkauskas stengiasi iš 31 valstiečio sudaryti įspūdžio, kad tai 113.

Bičkauskas skelbia Kauno gb 1864 m. žiniaraštį, pagal kurį kalinama 858 bajorai ir šlėktos, ir 1127 prastuoliai. Jie buvo taip nubausti:

	Mirties bausme	Katorgos darb.	Į kalinių kuopas	Kalėti	Į Sibirą	Ištremti į tol. gub.	Iš viso
Bajorų ir šlėktų	6	70	1	17	7	77	178
Vienkiemininkų	—	7	15	6	9	2	39
Valstybinių valstiečių	1	33	47	9	33	53	176
Buv. dvarininkų	—	11	7	—	8	10	36
Miestiečių	—	18	13	8	—	—	39
Valdininkų	—	9	—	8	4	12	33
Dvasininkų	—	3	—	—	—	5	8
Dimisijos karininkų	1	—	—	—	—	1	2
Kareivių	5	7	—	—	—	4	16
Iš viso	13	161	83	48	61	169	525

Bičkauskas pažymi, kad žiniaraščiuose nėra duomenų, kiek valstiečių tikrai buvo ištremta. Pagal Muravjovo žiniarašti, 1863 m. iš 33 šlėktų akalicų ir valstiečių kaimų, sudegintų jo valdose, į Rusijos vidurio gubernijas buvo iškelta 70 valstiečių šeimų, 234 akalicų šlėktų šeimos ir 18 nekilmingųjų inteligentų, viso 1775 žmonės, iš kurių vien Kauno gb teko 1150 žmonių, ir iš nesunaikintų kaimų ištremta dar 39 valstiečių šeimos, 11 vienkiemininkų šeimų, 43 šlėktų ir 37 nekilmingųjų inteligentų šeimų, “kurių didžioji dalis taip pat teko Kauno gubernijai.” Po to seka (mūsų psl. 629) trėmimų iš Lenkijos ir Lietuvos-Baltarusijos sugretinimas.[905] Bičkauskas visiškai nutyli apie kunigų trėmimus, nors patsai Muravjovas savo apyskaitoje žymėjo 177 ar 294 ištremtus kunigus.

Iš visų “oficialiųjų” statistikų tėra aišku, kad nei viena nedavė pilnų duomenų: tikrą vaizdą gal turėsime tik po to, kai mišrioji lenkų ir rusų mokslinė komisija kada nors paskelbs pilnus duomenis, nors “partlinija” gali nudažyti ir mišrios komunistų komisijos darbus.

[905] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 296-298.

Tėra aišku, kad 1863-1865 m. kautynėse žuvo mažiausiai 5934 Lietuvos (su Baltgudija, dalis iš Lenkijos įsiveržę) sukilėliai, "daugiau kaip 733" sužeisti, 1361 paimti nelaisvėn gyvi, "virš 3000" savanoriškai sugrįžo "iš gaujų", teisminiu procesu iškarta-sušaudyta nemažiau 185 ar gal 240, į kareivius atiduota bent 345, į kalinių kuopas 864, katorgon arba apsigyventi Sibiran ir Rusijon ištremta nemažiau 13,200 "ir dar akalicų šlėktų 629 šeimos", gi 9229 asmenims "bausmė dovanota" — jei teisingai supratome Bičkausko cituojamą Muravjovo dokumentą: apie pusė pastarųjų ("daugiau kaip 4000 pastebėtų sukilime prastuolių") buvo palikti namie, bendruomenėms priėmus už juos atsakomybę, ir "išskyrus tokį pat skaičių savanoriškai grįžusių iš gaujų, taip pat apgyvendintų pirmykštėse gyvenvietėse", policijos priežiūroj. Taigi žuvo mažiausiai 6119-6174, bent 1209 atiduota kariuomenės drausmės kuopose vergauti, nemažiau 13,900 ištremta, po kalinimo ir tardymo krašte palikta 9229, keli šimtai pabėgo užsienin, keli šimtai gal ilsisi nežinomuose kapuose ar išvengė atskleidimo — viso nukentėjo apie 31,000 kaltų ir nekaltų.

Kadangi Kauno gubernijos žmonės daugiausiai nukentėjo, pamėginkime atkurti sukilėlių ir jų opozicijos socialinį veidą. Pagrindu imame abiejų kovojusių pusių įvykdytus mirties sprendimus, pagal mjr. Steponaičio, Studnickio ir Bikuličiaus paskelbtus archyvinius duomenis.[906]

RUSU KARO LAUKO TEISMU KAUNO GB ĮVYKDYTOS EGZEKUCIJOS:

1. *Bagdanavičius* Paulinas-Ksaveras Antano s., bajoras-dvarininkas, gim. 1842, Šiaulių pav. Pušinių dvaro (1700 dešim., 135 "sielos") pusininkas, buv. kariūnas, savaja ir "Nečujos" pavarde žinomas "gaujos" vadas, nuteistas pakarti, bet Muravjovo sprendimu sušaudytas Šiauliuose 1863 XII 16/28 (jj užstojęs Šiaulių pv kar. vadas papulk. Leonovas buvo Koriko atstatytas).

2. *Bialozoras* Vincas Kazim s., 47 m., ats. kornetas, Panevėžio pav. bajoras-dvarininkas, sušaudytas Kaune 1863 V 29 / VI 10.

3. *Brazys* Ignas Jono s., Kaukazo 22-jo batalijono eilinis, ginklu kovojęs sukilėlis, sušaudytas Panevėžyje 1864 IX 29 / X 11.

4. *Braziulis* Kazys Martyno s., Šiaulių pv valstietis, sukilėlis, dalyvavęs 2 kareivių pakorime, pakartas Šiauliuose 1863 IX 3/15.

5. *Bučinskas* Pranas, Šiaulių pv valstietis, Pskovo leibgvardijos dragūnų pulko eilinis, sukilėlis, sušaudytas Pasvaly 1863 XII 23 / 64 I 4.

6. *Čerbulynas* Juozas Stasio s., 23 m., neraštingas Panevėžio pv valstietis, kovojęs Liudkevičiaus "gaujoj", nuteistas katorgon į kasyklas, bet kai Kauno kalėjime jis sunkiai sužeidė sargybinį, nuteistas miriop ir sušaudytas Kaune 1865 V 20 / VI 1.

7. *Červinskis* Povilas Jono s., latgalietis bajoras, Petrapilio Technologijos Instituto studentas, tarnavo Kulczyckio daliny, sužeistas paimtas nelaisvėn; miriop nuteistas už pabėgimą iš Daugpilio tvirtovės per tardymą ir po

[906] Kauno gb kanceliarijos 1864 m. byla 1442 su 50 pavardžių, pagal Auditoriato 1864 IX 30 reikalavimą Nr. 3942, **Karo Archyvas,** 1925 m. II t.; Studnickio redag. **Rok 1863 Wyroki šmierci,** ir **Revoliucionnaja situacija v Rossii v 1859-1861 gg.**

to vadovavimą, “Sowa”-Pelėdos pavarde, maištininkų gaujai, sužeistas 1864 13/ XII 22 paimtas nelaisvėn, pakartas Užpaliuose 1864 III 7/19 du kartu — pirmą kartą virvė nutrūko. Vienas jo brolis žuvo, kovodamas Zviežiovskio daliny, kitas sušaudytas Kijeve.

8. *Čižauskas* Antanas Mykolo s., 18 m., nerašt. valstietis, tarnavęs Liudkevičiaus daliny (savo brolį irgi nutempęs “į mišką”, bėgančiam nulupo odą nuo kojų, krūtinę suraižė), sušaud. Dusetose 1864 VIII 11/23.

9. *Danauskas* Albinas Gabrieliaus s., 20 m., nerašt. bajoras, besigindamas nuo paėmimo nelaisvėn nušovė Karpą Kirjanovą (todėl Legėčių valsčius pavadintas Kirjanovka, o Belazoriškių kaimas Karpovka), sušaudytas Šeduvoje 1864 IX 3/15, suvarius valsčiaus gyventojus.

10. *Daunoravičius* (Steponaitis skaitė “Dovržartas”) Juozas Dionizo s., 22 m., šlėkta, tarnavo Savrimavičiaus daliny, po to slapstėsi, kazokų suimtas su ginklų 1863 XII 4/16, sušaud. Dusetose 1863 XII 7/19.

11. *Duchnovskis* Antanas Antano s., Zarasų pv Žibaičių km. “miestietis”, taisė ginklus Lukošiūno “banditams”, už valstybės išdavimą — “pavyzdžiu kitiems” — sušaud. Žibaičių km 1863 XII 19/31.

12. *Filipavičius* Liudvikas Prano s., 24 m., katalikas, nerašt. Trakų pv Leliūnų valst., Šliselburgo pėst. pulko eilinis, pabėgęs, tarnavęs 2-se maištininkų gaujose, sušaud. Panevėžy 1864 V 22 / VI 3.

13. *Gargasas* Antanas Jono s., gim. 1825, kunigas, Varnių vikaras, sušaud. Telšiuose 1863 X 7/19 (žr. pp. 555-6).

14. *Gelumbis* ar *Golumbekas* (Steponaitis išskaitė “Golumjak”, Studnickis “Holumblas” ar “Golumbias”), Vaitiekus Anupro s., Kuršo leib-ulonų pulko eilinis, už valstybės išdavimą, priesaikos sulaužymą, ginkluotą kovą prieš teisėtojo caro kar-nę, sušaud. Panevėžy 1864 IX 29 / X 11.

15. *Grigoroščenko* Zachar Demjano s., 34 m. ukrainietis stačiatikis iš Podolės gb nuo Baltų, kariuomenėje nuo 1848 m., raštingas Sumos gusarų pulko eilinis, virš 5 mėn. buvęs su sukilėliais, teisinosi ten buvęs belaisviu, sušaudytas Kaune 1864 IV 3/15.

16. *Grochovskis* Ignas Antano s., Panevėžio pv bajoras, už maisto pristatymą, vadovavimą pliutonui, sušaud. Panevėžy 1864 IX 29 / X 11.

17. *Juozaitis* (Studnickis išskaitė “Juchajtis”) Aleksandras, Šiaulių pv valst., sukil. žandaras, sušaud. Selenų dvare (“už moters nužudymą”) 1864 III 14/26.

18. *Kasperavičius* Jonas Mato s., Bielozerų pėst. pulko ats. bat-no eilinis, už valst. išdavimą, priesaikos sulaužymą, pabėgimą, ginkluotą kovą prieš savo teisėto caro kar-nę, sušaud. Panevėžy 1864 IX 29 / X 11.

19. *Kazokevičius* Adomas Juozo s., Zarasų pv bjr-šlėkta, slapstęsis pas tėvus, suimtas su ginklu rankose, sušaud. Dusetose 1863 XII 5/17.

20. *Kobylinskis* Solub-Aleksandras, Kauno pv bajoras, sukilėlis, su Kuprijenka dalyvavo 2 brolių Jakšovų ar Jakševičių (“iš šlėktos”) pakorime Lepliūnų kaime, pakartas Šiauliuose 1864 II 10/22.

21. *Koreva* Kietas Anupro s. (“Gulevičius”, “Ivanauskas”, “Skirmantas”) bajoras, buv. girininkų (jėgerių) korpo praporščikas, dalinio vadas, vadovavęs Trakų pv 1863 III 3/15 kautynėse prie Būdos km, sušaudytas Kaune 1863 III 12/24 ar 9/21 — pirmoji rusų karinių teismų auka.

22. *Kozakowskis* Stanislovas Karolio-Napoleono s., gim. 1838 m., Ukmergės pv bajoras-dvarin., Šolkovo, Kuronių ir Novosiolkų dvarų įpėdinis, 1-sios raitos artiler. brig. paporučikis, sukilime Sierakausko štabo viršininkas, atsargon išėjęs prieš pat sukilimą, paimtas nelaisvėn, sušaudytas Ukmergėje 1863 VII 8/20.

23. *Krepaitis* Antanas Bernardo s., 26 m. valst., Liudkevičiaus dalinio dalyvis pakariant valstietę Fortūnatą Petrūnienę, už talką dviejų žydų pakorime (Krepaitis juodu suėmė ir pristatė į dalinį), nuteistas sušaudyt; Muravjovas pakeitė: pakarti nusikaltimo vietoje; pakartas Panevėžio pv 1864 X 29/ XI 10.

24. *Kučiauskas* (Kučevskis) Aleksandras Fortūnato s., 26 m. Telšių pv bajoras, suverbavęs 30-40 vyrų, tarnavęs "Pisarskio" ir kt. daliny, paimtas nelaisvėn geg. 1/13, kaltinamas "šnipu", dalyvavimu Užkalnių km pakariant valstietį Lopuksą, per tardymą mušamas nagaikomis — neprisipažino; pakartas Šiauliuose 1863 XII 31 / '64 I 12.

25. *Kuprijenko* Andriejus, pabėgęs Jo Imper. Did. leib-dragūnų pulko eilinis, gim. Poltavos gb, Perejaslavo v, Baryševkos km., už pabėgimą iš karnės ir tt., dalyvavimą pakariant 2 broliu Jakšovu Lepliūnuose, su Kobylinskiu pakartas Šiauliuose 1864 II 10/22.

26. *Kviatkauskas* Boleslovas Eustacho s., Šiaulių pv bajoras-dvarin. už maištą, vadovavimą gaujai, 2 kareivių pakorimą ir verbavimą į maištą, pakartas Šiauliuose 1863 IX 3/15.

27. *Labanauskas* Jonas Aleksandro s., Švenčionių pv bajoras-vienkiemininkas, už ginkluotą maištą, plėšimus, caro ir įpėdinio niekinimą, teisyno mindžiojimą ir valsčių raštų sunaikinimą, Ukmergės pv kar. vrš. plk. Mollerio konfirmacija, pakartas Troškūnuose 1863 IX 6/18.

28. *Laceris* Jonas Martyno s., Biržų v. valstietis, grįžęs iš gaujos slapstėsi, slėpė ginklą ir paraką, ketindamas vėl grįžti į maištą, tuo tikslu nuvyko su šautuvu į mišką ir, jį bevejant, nušovė vaitą Bruglą; pagal Steponaitį — sušaudytas Panevėžy 1864 V 22 / VI 3, pagal Studnickį — sušaudytas Biržuose 1864 III 24 / IV 5.

29. *Liugaila* Bronius Baltraus s., gim. 1840, Vilniaus gb bajoras, Konstantino kadetų korpo auklėt., ats. poručikas tarnavęs Polocko ir Smolensko pėst. pp., po to Maskvos univ. studentas, veiklus Ogule, gaujos vadas Kaunijoje "Čarnoskalskio" slapyvardžiu, "pakoręs 1 valstietį su žmona", už daugel "apiplėšimų", pakartas Kaune 1864 III 7/19.

30. *Mackevičius* Antanas, kunigas (iš šlėktos), pakartas Kaune 1863 XII 16/28.

31. *Maleckis* Dominikas Romualdo s., 22 m., Ukmergės pv bajoras-dvarin., leibgvardijos raitos artilerijos paporučikis negrįžęs iš 2 sav. atostogų, "vadovavo kelioms gaujoms, kurias pakartotinai sudarinėjo", liepė vykdyt "Sierakausko įsakymą" pakart Troškūnų tūkstantininką Lisauską, už valstybės išdavimą ir tt., pakartas Ukmergėje 1863 XI ar XII 9/21. (Jo broliai — Revelio pėst. p. poručikas Kasperas ir artiler. 3čios brigados poručikas Karolis irgi kovojo Kaunijoje, emigravo į Prancūziją.)

32. *Mickevičius* Julijonas Benedikto s., 26 m., gim. Kauno pv., Ukmergės gydytojas, bajoras, baigęs Petrapilio ehirurgijos-medicinos akad., Kali-

nausko paskirtas Kauno vaivad. komisaru, išduotas, pagal Steponaitį ir Geištarą sušaudytas, pagal Studnickį ir Smirnovą pakartas, Kaune 1864 XI 5/17. Egzekucijai vadovavęs žandaras pranešė Vilniun: "Žiūrovai su ypatinga nuostaba stebėjo egzekuciją, kurią jis pakėlė tvirtu ir ryžtingu būdu."

33. *Milašauskas* (kai kur Milaševskis) Simonas Jono s., 1-jo šaulių batai. eilinis, 6½ mėn. tarnavęs Kušleikos ir Mackevičiaus gaujose, kėsinosi nudėt valstietį, kardu gynėsi suimamas, už valst. išdavimą, priesaikos sulauž. ir tt., sušaudytas Panevėžy 1863 XI 10/22.

34. *Mizerevičius* Vincas Tado s., 27 m. nerast. Babtų valst. ar šlėkta, tarnavęs Kolyškos, Liaskausko ir Norvaišos gaujose, sakėsi iš visur pabėgęs; "Vincuko" slapyvardžiu sukil. žandaras-korikas, suimtas Papily 1863 XI 21, nuteistas pakart; lauko auditoriatas ragino Kauno gbrnt. bausmę pakeist 15 m. sunkių darbų katorga dėl "socialinės" padėties ir analfabetizmo, po konfirmacijos pakartas Babtuose 1864 XI 28 / XII 10.

35. *Mlynskis* Vladas Felikso s., g. 1835, Minsko gb bjr. katalikas, Smolensko ulonų p. štabsrotmistras, maištin. raito padalinio vadas, sušaudytas Zarasuose 1863 VI 27 / VII 9.

36. *Morkis* Jonas Antano s., Giedraičių valst. ir dešimtininkas (pagal Bikuličių, Šiaulių pav.), už valstybės išdavimą ir šnipinėjimą, pranešinėjimą kun. Mackevičiaus gaujai apie pražygiuojančios kariuomenės kiekį ir stovį, sušaud. Šiauliuose 1863 VI 14/26.

37. *Noreika* Izidorius Jurgio s., Gargždų kunigas, nelaisvėn paimtas su ginklu, sušaud. Telšiuose 1863 VII 10/22 ar VIII 2/14.

38. *Novakas* Juozas Juozo s., 24 m. nerašt. Panevėžio pv Daujėnų km valst., sukilime nuo 1863 birž. iki 1864 VI 16/28, neprisipažino dalyvavęs Petriūnienės pakorime, pakartas prie Ličiūnų km 1865 III 9/21.

39. *Pranaitis* (Pronaitis) Jurgis, Šiaulių pv Legėčių valstietis, už dalyv. keliose gaujose, ginkluotą kovą ir dalyvavimą 2 brolių "Jakšovų iš šlėktos" pakorime, pakartas Šiauliuose 1864 II 20 / III 3.

40. *Pranevičius* (Pronievič) Zigmas Kazio s., 19 m. bjr.-šlėkta, nerašt., sukil. žandaras, dalyvavęs 17 asmenų pakorimuose, pakartas prie buv. Ibėnų akalicos 1864 VI 5/17.

41. *Puhačevskis* Kostas Mykolo s., bjr-šlėkta, kovojęs keliose gaujose, nelaisvėn su ginklu paimtas "pasirodė užsispyręs", sakėsi "nieko nežinąs apie nieką", sušaud. Panevėžy 1863 XI 2/14.

42. *Račkauskas* Teofilis, 56 m. kunigas-dominikonas, nelaisvėn paimtas 1863 VIII 5/17 su ginklu, sušaudytas Kaune 1863 VIII 12/24.

43. *Scypionas* Mečislovas Juozo s., 32 m., Šiaulių pv bajoras ėjęs penkiašimtininko pareigas, už valstybės išdavimą ir šnipinėjimą sušaudytas Šiauliuose 1863 VI 14/26.

44. *Songaila* Kostas, Šiaulių pv šlėkta, už ginki, maištą, dalyvavimą brolių Jakšovų pakorime, pakartas Šiauliuose 1864 II 20 / III 3.

45. *Stanišauskas* Mykolas Juozo s., bajoras, gvardijos artiler. ats. štabskapitonas, gaujos vadas, sušaud. Ukmergėje 1863 VII 8 / 20.

46. *Stašys* Juozas Jono s., 28, neterminuot. atostogoms paleistas Kaukazo tvirtovių artiler. pirmos kuopos vyresn. kanonierius, nelaisvėn paimtas

su ginklu 1863 VII 4/16 Subačiuje, už valst. išdav. ir tt., pagal plk. Mollerio konfirmaciją, pakartas Ukmergėje 1863 VII 26 / VIII 7.

47. *Šablevičius* Damazas Juozo s., 20 m. nerašt. beturtis bajoras-šlėkta, žandaras korikas, pakartas Ibėnuose 1864 VI 5/17.

48. *Tautavičius* Mikalojus Dominiko s., Raseinių pv bjr.-šlėkta, beturtis, pusantrų metų maište, už vadovavimą "žandaro koriko Puidoko gaujoj", pakartas ar sušaud. Užventėje, Šiaulių paviete.

49. *Vaitulevičius* (Voitulevič) Andrius, Peterburgo ats. diviziono, Jo Karai. Did. Bavarijos karai, ulonų p. eilinis, pabėgęs iš kar-nės ir 3 mėn. tarnavęs gaujoj, sušaud. Panevėžy 1863 VIII 22 / IX 3.

50. *Vaškevičius* Tomas, 27, Augustavo gb šlėkta-vienkiem., "šnipas", 5-6 paras tarnavęs "Budrio" (Nešakočio) gaujoj, aiškinosi nuvykęs maldauti giminaičio pasigailėti; Muravjovas sušaudymą pakeitė pakorimu; pakartas Kaune 1863 VIII 13/25.

51. *Verbliučevičius* Albinas Kazio s., Šeduvos miestietis, už ginkl, kovą, dalyvavimą 3 moterų pakorime, pakartas Šiauliuose 1864 III 6/18.

52. *Vitkevičius* Marcelis Antano s., 37, Vimbarų akalicos (Kauno pv) šlėkta, žandaras-korikas, pakartas prie Ibėnų 1864 VI 5/17.

53. *Vitartas* Aleksandras, kunigas (žr. pp. 557-8).

54. *Vodopalas* Juozas Mato s., Smilgių km nerašt. valstietis, valstiečio Mačiuko samdinys, nuo 1863 bal. ligi galo buvo Liudkevičiaus daliny, po to slapstėsi ligi 1864 III 6/18, už maištą, ginki, kovą ir "plėšikišką užpuolimą" (t.y. su keliais draugais atsilankymą pas Mačiuką reikalauti jam priklausančios 10 rb algos, Mačiukas sakėsi mažiau priklauso), ir stovėjimą sargyboje kai kiti du draugai korė valdžiai ištikimą eks-kareivį Aloizą Toločką — pakartas Girsuduose (Pan.) 1864 VIII 24/IX 5.

55. *Volodzko* (Wolodžko) Heliodoras Kajetono s., Minsko gb bajoras, už dalyv. ginkl, maište, pakartas Ukmergėje 1863 VIII 1/13.

56. *Vrublevskis* (Wróblewski) Ignas, 29, latgalietis bajoras, nesigynė maištan ėjęs savanoriu, neprisipažino ruošęsis nudėti ištikimą pilietį (rusų šnipą) valstietį Akimaitį, kuris rusams kelius rodė, — sušaud. Kaune 1863 VIII 14/26.

57. *Zapasnikas* Aleksandras Augusto s., Lydos pv. Šemiakų akalicos šlėkta, už ginki, maištą, dalyvavimą penkiašimtininko Lebedevo pakorime, Širvintų mt. dokumentų sunaikinimą, 4 telegrafo stulpų "pavogimą", pakartas Ukmergėje 1863 VIII 1/13.

58. *Zybers* Juozas Martyno s., 20, nerašt. Zarasų pv valst., dirbęs Birželių dvare pas Gruževskį, kuris, žadėdamas duoti žemės, prikalbino jį į maištą; tarnavo Liudkevičiaus gaujoj, kuri pakorė 1 valstietį ir maistu apsirūpindavo plėšimais, kuriuose dalyvavo ir Zybersas. Kar. teismas 1863 VIII 9/21 įskaitė jį 3 kategor. ir nuteisė į kalinių kuopas, bet Daugpilio kar. vadas gen. mjr. Kovalevskis liepė taikyti Muravjovo instrukcijos 9 str. — Zybersas vėl buvo teistas ir pasmerktas, pakartas Papilyje ar Pandėlyje 1863 VIII 20 / IX 1.

59. *Žičkis* Antanas Kasparo s., 39, šlėkta-vienkiem., kitur žymimas valstiečiu iš Tytuvėnų prp., rekrūtu paimtas 1856 iš Bilevičiaus dvaro "Skorotiškių", Revelio vidaus sarg. bat-no eilinis, nuo 1862 II 12/24 paleistas atostogoms, dirbo pas šlėktas Liaugaudus Bedančių km (Raseinių pv), nuo 1863

geg. iki rugsėjo buvo Kušleikos gaujoj, nuo VII 10/22, po Vizgirdo vadovavo 30 vyrų būriui, nelaisvėn paimtas prisipažino buvęs žandaru-koriku, pakartas Raseiniuose 1863 IX 13/25 ar X 13/25.

Šiuos nepilnus duomenis sugretinę su nepilna Bičkausko-Gentvilos lentele, matome tokį Kaunijos kankinių "socialinį vaizdą":

Bajorai:	Bičkauskas	Jurgėla
a) karininkų 2, dvarininkų 2, bajorų 15, šlėktos 8, vienkiemininkų 2	29	
b) karininkų 7 (dvarininkų 3), dvarininkų 2, bajorų 9, šlėktų 9, vienkiem. 2.....		29/31
Kunigai (luominės kilmės nenurodant)	4	5
Valstiečiai (dalis buv. šlėktų)	13	13/11
Miestiečiai	2	2
Kareiviai (jų tarpe 2 ukrainiečiai)	11	10
	Viso 59	59

Karininkais buvo Bialozoras, Koreva, Kozakovskis, Liugaila, Maleckis, Młyńskis, Stanišauskas — taigi 7, ne 2. Berods ir Labanauskas buvo eks-karininkas. Bičkauskas nepriskaito kun. Vitarto, o priskaito kitur neužtinkamą kareivį.

Kaip matome, aukščiausią auką Tėvynei — ir kautynių laukuose ir egzekucijose — sudėjo *visų* socialinių sluogsnių lietuviai (ir 2 ukrain.).

Dabar patikrinkime ką sukilėliai mirtimi nubaudė. Apleisime kun. Norvaišo pasmaugtą puskarininkį Abramovičių, žuvusį einant pareigas, vejantis bėgantį politinį kalinį, o ne pagal sąmoningą sukilėlių vadovybės padarytą nuosprendį. Mjr. Steponaičio medžiagą papildome.

1. *Afanasjevas* Danila, tūkstantininkas, atsargos puskarininkis, Subačiuje pakartas 1863 IV 15/27. *(Vosstanije v Litvie..*194).

2. *Astrauskaitė* Barbora — iš Vabalninko sukilėliai "paėmė lengvo pasielgimo moterį ... girdėti pakorė" (p. 438); 1863 X 18 Švobiškiuose sukilėliai "pakorė vieną nežinomą su savim atsivestą moterį" (p. 442), bet pakartųjų sąraše Steponaitis turi *Elzbietą Koreckienę.*

3. *Avižonis,* bene Ignas, Žadeikių-Židikų seniūnas, pakartas 1863 VI 17/29 už pranešimą rusams apie sukilėlių birž. 6/18 išdalintus sandėlio javus. (Jonas Vadopalas *Kario* Nr. 10/1407 1964 XII p. 295 rašo, kad rusai pakorė šio seniūno brolį, magazininką Avižonį; Dr. V. Avižonis neigia.)

4. *Bakinas-Binkis* iš Traškūnų, pakartas 1863 V 30 / VI 11, — gal kun. Norvaišo byloje minimasis dalinio pakartas *Bubinas?* ar *Byra* Jokūbas (pp. 433, 561?

5. *Balčas* Juozas, iš Bernatonių kaimo.

6. *Bekera* ar *Bekeris* Jonas, Kauno miestietis kurpius, 1863 IV 20 / V 2 Ibėnuose sukilėlių iš pirties išvilktas ir miške pakartas, "pakorė Konst. Krasauskas."

7. *Bilima-Posternakovas* S., Kražiuose 1863 V 30 / VI 10 pakartas žandarų pristavas. (Bičkauskas neįvardijo pakarto Skaudvilės pristavo.)

8. *Borkevičius,* Luokės (Luknikų) penkiašimtininkas, 1863 V 22/VI 3 išvestas, vėliau rastas prie Tytuvėnų pakartas. (Vosstanije 226). Turbūt *Borisevičius* Leonas, "Luknikų 500-kas, išsivestas iš Barvydžių km." Telšių pv. 1863 VI 15/27." *(Vosstanije* 227).

9. *Bruglas* seniūnas, nušautas besivejant sukilėlį Lacerį (žr. 634).

10. *Bučevskienė,* Kriukuose 1863 VII 8/20 sumuštoji žydė, mirė.

11. *Budzinslcas* Antanas, pakartas Vadaktuose naktį į 1863 X 21 / XI 2.

12. *Byra* Jokūbas, 1863 V 13/25 išvestas iš Traškūnų, vėliau rastas girioje pakartas, (žr. 433 ir palygink su šio sąrašo Bakinu-Binkiu.)

13. *Cipris* Kazimieras, Raseinių pav.

14. *Čepulis* Baltrus, valstietis reformatas iš Panevėžio pv Šukštėnų km. prie Joniškėlio, 1863 X 18/30 pašautas "už ištikimybę rusų valdžiai"; po to rusų papulk. Karpovas kaimą sudegino ir jo 10 šeimų ištrėmė, (žr. p. 442 ir *Vosstanije* 238-9.)

15. *Červonis* Foma, pakartas 1863 VII 11/23, turbūt kolonistas.

16. *Černiauskas* iš Biržų, anot Daukšos parodymų, pakartas Liudkevičiaus dalinio. (*Vosstanije* 249.)

17. *Dagys* Kristupas, Panevėžio pv. "Nerado" v., reformatas, sužeistas 1863 VII 26 / VIII 7, mirė VII 27 / VIII 8.

18. *Danilevičius* Juozas, ats. puskarin., Varnių šimtininkas, 1863 VI 2/14 sumuštas ir už kojų pakartas kun. Gargaso dalinio.

19. *Engelbachas,* ats. papulk., Dvoržiškių dv. Panevėžio pv. savininkas, nudėtas Liudkevičiaus dalinio (*Vosstanije* 249-250); to dalinio sukilėlis valst. M. Mažukna iš Krinčino v. nuteistas 20 m. katorgon kasyklose "už paliepimą nuplakti dvarininko Engelbacho žmoną" (*Bikulič,* 122).

20. *Fišerienė,* Poliuniškių dvarininkė, Liudkevičiaus daliniui neatidavusi slepiamo šautuvo, pakarta 1863 VI 7/19.

21. *Gritenis* Adomas iš Mikančių km., pakartas 1863 VI 29 / VII 11.

22. *Hemnanas,* Liudkevičiaus dalinio narys, vado pranešimu pakartas už plėšikavimą. (*Vosstanije* 217).

23. *Heršelis,* "Pelėdos"-Červinskio parodymais, "prie Dusetų gyvenęs žydas..., pagelbėjęs rusų kariuomenei maištininkų ieškoti." (*Vosstanije* 258).

24-25. *Jakšovai* ar *Jakševičiai,* broliai Kasperas ir Nikalojus, "iš šlėktos", pakarti 1863 m. gruodžio mėn.

26. *Jaroševičius* Bonifacas, pakartas naktį į 1863 VII 8/20.

27. *Jasiukėnas* Mykolas, "Nerado" v., nušautas 1863 VII 26 / VIII 7, — regimai ir Dagys buvo tada pašautas.

28. *Jefremovas* Ignatijus iš Ukmergės, pakartas Žeimiuose.

29. *Josemovičius* ar *Lazarevas* Volfas, rezervistas. Žydų sudarytoji Kriukų mt sargyba rusams pranešė, kad klebonas kun. Myk. Pacevičius ir jo brolis kun. Adolfas priiminėja maištininkus. Pristavas juodu suėmė ir vėliau paleido. Netrukus atvyko Bol. Kviatkausko (žr. p. 634) dalinys, sumušė Bučevskienę ir pakorė Josemovičių-Lazarevą ir sargybos viršininką Ickų Moreliovičių 1863 VII 8/20. Kitą dieną abudu kunigai buvo suimti. Kun. Mykolas rytojaus dieną per išmuštą langą pabėgo, bet buvo sargybinio pagautas, apkaustytas ir įkalintas Šiauliuose. Liudytojai nurodė, kad kun. Adolfas sakęs, jog sargybiniai baudžiami už pranešinėjimus valdžiai apie kunigus. Nors niekas vietinių

nedalyvavo korime, bet rusai uždėjo kiekvienam namui po 1 rb. baudą, surinko 52 rb.; kun. Mykolo turtas buvo parduotas už 468 rb 85 kp., parduotas ir kun. Adolfo turtas, ir pinigai išdalinti tarp pakartųjų žydų šeimų. Po pusantrų metų kalinimo abudu kunigai buvo išteisinti ir kitur paskirti vikarais.[907]

30. *Kaslaučiūnas* Juozas, pakartas 1863 balandžio mėn. Apie Jefremovo ir Kaslaučiūno pakorimą pranešė Panevėžio išpravnikas raštu Nr. 315, kuriame minimi ir kiti sukilėlių išsivesti žmonės, kurių likimas nežinomas. Tai Pauliukevičius iš Pumpėnų ir Narvos pėst. pulko kareivis.

2-A. *Koreckienė* Elzbieta, pakarta Švobiškiuose 1863 X 18/30. (žr. Nr.2.)

31. *Kučis* Juozas iš Kučų km, Panevėžio pv., 1863 VIII 16/28 rastas pakartas Jaskildos girioje.

32. *Laukauskas,* Raseinių pav.

33. *Lebedievas* Pilypas, ats. puskarin., Vyžūnų penkiašimtininkas, pakartas Utenoje 1863 IV 16/28 (žr. Zapasniko bylą p. 636).

34. *Legčenko* Simonas, žandarų ats. puskarin., tarnavo Veliuonoje.

35. *Leitanas* Justinas, Zarasų valstietis.

36. *Lepas* Juozas, Bernatonių km šimtininkas, pakartas 8 varstai atstu nuo Panevėžio (gal Kučiausko byloje minimas "Lapuks"? žr. p. 634).

37. *Lipstas,* Petrušinų km Panevėžio pv mokytojas.

38. *Lisauskas* Antanas, bajoras, Traškūnų tūkstantininkas, pakartas netoli nuo miestelio 1863 V 13/25 — žr. Maleckio bylą (p. 634). Drauge su juo buvo išvesti Jokūbas Byra, vėliau rastas pakartas, ir Kasperas Mineika.

39. *Liutynskis* Felicijonas, dvarininkas, Šėtos tūkstantininkas: 1863 VI 7/19 atvyko B. Svolkenio apie 100 vyrų dalinys ir pakorė Liutynskį ir Šaltišių rezervistą Kaz. Railą, prie kartuvių prilipino skelbimą: "Toksai galas šnipams ir išdavikams." Pasmerktųjų išpažinčių klausytis priverstas 27 m. amž. vikaras kun. Vladas Miniotas buvo suimtas ir kalintas ligi 1866 m. spalio galo, galop sumokėjo 200 rb baudą.[908]

40. *Masliakovai* broliai — neaišku keli, pakarti prie Ibėnų.

41. *Mažantas,* pakartas Raseinių paviete 1863 V 20 / VI 1.

42. *Mažeika* Juozas, Varnių v. Patumšės girios eigulis, išvestas 1863 V 22/VI 3 ir vėliau rastas girioje prie Tytuvėnų pakartas. *(Vosst.* 226).

43. *Miakys* Mykolas iš Šlepečių km Panevėžio pv, pakartas 1863 VIII 20 barono Volfo girioje.

44. *Moreliovičius* ar *Movšovičius* Ickus, sargybos viršininkas, pakartas Kriukuose 1863 VII 8/20 su Vulfu Josemovičium-Lazarevu.

45. *Musnickis* Tadas, Zarasų miestietis, 1863 IV 22 / V 4 Rokiškyje įstojo į Mackevičiaus dalinį, o kitą dieną "gaujos vado įsakymu" pakartas valstybiniame miške. *(Vosstanije* 190).

46. *Petrakovas* Vasilijus, pakartas Vyžūnų dvare naktį į 1863 XI1/13 — kitur žymima: namie nusmaugtas, sūnus Trofimas sumuštas.

47. *Petrūnaitė, Petrėnaitė* ar *Petrūnienė* Fortunata, valstietė: jausdamasi darbdavių Mainonių skriaudžiama, grąsino juos rusams išduosianti už sukilėlių rėmimą; Ličiūnų valstiečiai nutarė, kad geriau jai nukentėti, nei visam kaimui kentėti nuo įskundimo, (žr. Krepaičio bylą, p. 634).

---

[907] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d., III t., 5-7, 13-18.
[908] Kubicki, **Bojownicy Kapłani,** II d. II t. 669-671.

48. *Petruškevičius* Baltrus “nuo Pogeriškių km”, pagal Šiaulių ispravniko pranešimą, pakartas 1863 VI 4, — veikiausiai tas pats yra *Baltruškevičius* Baltrus, pakartas 1863 VII 8/20 Grigonių kaime, pagal Šiaulių tardomosios komisijos rašto nuorašą.

49. *Plaktūnas* — “berods”, pagal Ed. Daukšos parodymus Liudkevičiaus pakartas *(Vosstanije* 249). — Gal Platelių šimtininkas Pranas *Plaina?* (*Vosstanije* 228 — išsivestas 1863 VII 18/30).

50. *Pusnikas* Silvestras, neseniai grįžęs iš sukilėlių dalinio, pakartas 1863 m. lapkr. m. netoli Bučiūnų dvaro.

51. *Raila* Kazimieras, šaltišius-rezervistas, Šėtoje, žr. Liutynskį.

52. *Sapikovas* Jakovas, pakartas Žeimiuose.

53. *Sirevičius* Jonas, pakartas 1863 V 28 / VI 9.

54. *Slavinskas* Antanas, Bajorų v. seniūnas, Panevėžio paviete papjautas ir pakartas 1863 VII 29 / VIII 10.

55. *Sologubas* Jurgis, 40, pakartas 1863 VII 13/25 Pilipučių kaime, 4 varstai nuo Krekenavos.

56-57. *Sosunovai,* Mironas ir jo sūnus Trofimas.

58. *Stankevičius,* valstietis, pakartas su Bubinu, tariamai kun. Norvaišo vadovaujamo dalinio dalyvių, (žr. p. 561)

59. *Sulupus* Ignas, rastas užmuštas 1863 VIII 12/24.

60. *Šilinskas* Tomas, Viešvėnų seniūnas, 1863 V 22 / VI 3 išvestas ir vėliau rastas girioje prie Tytuvėnų pakartas (*Vosstanije,* 226); “kun. Mackevičiaus dalinio pakartas po to kai nusiskundė valstietis S. Dabravičius” *(Bikulič,* 120).

61. *Širka* Stanislovas, Pagurių km., pakartas 1863 VII 21 / VIII 2.

62. *Šliavas* — Panevėžio ispravniko pranešimu, Liudkevičiaus dalinys 1863 rugp. mėn. pakorė iš Kaukazo atostogoms grįžusį kareivį Šliavą.

63 *Toločka* Aloizas — eks-kareivis, pakartas (žr. Vadopalas, 636).

64. *Valius* Jonas — pagal Steponaitį: Valys Jonas, Telšių pav. policijos pasiuntinys, pakartas prie Šiaulių; pagal Telšių pavieto karinio viršininko pranešimą — Valius Ivanas, leibgvardijos Izmailo pulko eilinis pasiuntinys, iš Telšių pasiųstas su paketu gen.-leit. Maideliui, maištininkų nučiuptas ir pakartas grafo Čapskio dvaro miške Šiaulių paviete (*Vosstanije,* 226).

65. *Vavržeckas* iš Raseinių pv, pas sukilėlius išbuvęs vieną savaitę rusų paimtas į nelaisvę ir 1863 V 27 / VI 8 paleistas. “Per tą laiką maištininkai pakorė 3 žmones.” (Kauno gb II skyr. vado raportas.)

66. *Volkovas* Larionas, pakartas prie Vendžiogalos miestelio.

67. *Waldemuth* Friedrich — 1863 IV 12/24 Dotnuvą užpuolusi gauja liepė vietos vokiečiams “palaidoti pakartąjį svetimšalį..., apie kurį mano pranešta”, rašė Kauno gubernat. Kriegeris. *(.Vosstanije,* 192).

68. *Wielbiekas* — Liudkevičius dalinio karys, vado pranešimu pakartas už plėšikavimą. (*Vosstanije,* 217) .

69. *Zikas* Bernardas — 1863 VI 23 / VII 5 sukilėliai viename Eriogalos v. kaime išvaikė sargybinius. Kai Žikas pradėjo išmetinėti ir grąsinti rusų kariuomene, sukilėliai jį pakorė, (žr. p. 439)

Artur Grottger **Pakeliui į Sibirą**

70. *Žukauskas* Mykolas, Tirkšlių penkiašimtininkas, 1863 VI 23 / VII 5 išvestas, o VI 28/VII 10 rastas miške pakartas. *(Vosstanije* 227. Žr. mūsų p, 438 — geg. 22 Šidlavoje sumuštas ir paleistas.)[909]

Yra aišku, kad nei nužudytų sukilėlių, nei pastarųjų pakartųjų sąrašai nėra pilni, o kai kada pavardės kartojasi, painiojamos. Tačiau atrodo, kad ir rusai, ir sukilėliai pakorė ar sušaudė maždaug po tiek pat žmonių. Dar kartą pasiskaitę pp. 430-446, matome, kad sukilėliai plakė skundikus ir sargybų viršininkus, grąsindami kitą kartą pakarsią. Buvo sumušta ir pora kunigų, kelios moterys, dvarininkai ir valstiečiai. Iš pakartųjų sąrašo matome, kad sukilėliai korė aršius žandarus, k.a. Bilimą-Posternakovą, kuris engė Anykščių lietuvius, bet susilaukė galo Kražiuose. Jie korė savo dezerterius, k.a. Pusniką ir Vavržeckį, bent kelis kaimų sargybų viršininkus, skundikus, ir vieną policijos ar kariuomenės pasiuntinį — kitam tik kailį iškaršė. Nedaryta skirtumo tarp bajorų ir valstiečių, buvo pakartos ir kelios moterys. Taipgi įsidėmėtina, kad buvo pakarti "tūkstantininkai" dvarininkai Lisauskas ir Liutynskis, ir dvarininkas plk. Engelbachas, bet šiaip dauguma pakartųjų buvo valstiečiai. Taigi nėra "klasių kovos" žymių. Dargi komunistas Bikuličius (rinkinyje *Revoliucionnaja Situacija*..121-122) cituoja, kad kai Bol. Kolyszko sudraudė

[909] **Karo Archyvas,** 1925 m. II, 79-80; papildymai pastebėtais duomenimis sukilėlių bylose ir **Vosstanije v Litvie i Belorussii.**

dvarininką Daugirdą, bet — anot nelaisvėn paimto kun. A. Norvaišos — nei vienas to kaimo taip jo globuotų valstiečių neįstojo į sukilėlių dalinį, Kolyszko pasakė: "Tiesą sakė Vilniaus general-gubernatorius Nazimovas, kad laisvės, kokią revoliucija skelbia, dvarininkai nėra verti, o valstiečiai nesupranta, tiesą, dievaži tiesą."

Ištremtųjų socialinį veidą pažinti padeda mjr. Vyt. Steponaičio sukaupti trėmimų duomenys iš rusų archyvų, kurių Kaune buvo išlikę kelių raidžių sąrašai. Be to, jis paskelbė ir paveldėjimo teises turėjusių tremtinių ir nežinia kur pasišalinusių asmenų sąrašą.

"G" raidės sąraše jis rado 49 pavardes į Samaros gb ištremtųjų. Kai kur pažymėta: Gaigalas Antanas su šeima, Galvydienė Teodora Kazim. duktė su šeima, Gladutis Tomas Vinco s. su šeima, Grižas Kipras Tomo s. su šeima įvardinti ir vaikai, nežymint amžiaus, tik prie Adomo Geigo pažymėta, kad jis mokosi Panevėžio gimnazijoj. NNr. 50-58 — Giedrių šeima siunčiama Vilniun ir toliau tremtin. NNr. 59-73 — Gaižauskų, Gudavičių, Gurskių šeimos ir Grybauskienė — į Samaros gb. Indrioniškio valsčiaus Gaidamavičius, Gogelis ir Ginrėnas — NNr. 74-75 į Samaros gb. NNr. 77-79 — Gvaldų šeima iš Alksnėnų km į Astrachanės gb. Lekėčių valsč. Nekrašūnų km Gorskiai NNr. 80-89 į Samaros gb, "Agotos vyras Liudvikas nesuimtas ir dar su sukilėliais." NNr. 90-96 Zarasų pv Gruodžiai į Samaros gb, turtas parduotas už 477 rb 95 kp.

"D" raide NNr. 97-99 — Dijokas Kaz. Andriaus s. su šeima, Dobeika Juozas ir Dombrovskis Ambrazas su šeimomis į Samaros gb, turtas parduotas už 100 rb 17% kp. NNr. 100-102 — Domaševičiai į Samaros gb, turtas parduotas už 85 rb 65kp. NNr. 103-107 — Domaševičiai ir Dzikai į Samaros gb., ir tt. Vis'o 160 "numerių" — šeimų ir paskirų asmenų.[910]

1866 II 2/14 Vilniaus apygardos kar. vadas pranešė Kauno gubernatoriui, kad kai kurie Rusijon ištremtieji gavo palikimą, kuris taip pat turi būti sekvestruojamas, ir pareikalavo tokių asmenų sąrašo. Gubernatorius sudarė sąrašą, su dvarų vardais. *Kauno paviete* 33 numeriai — čia žymėsime tik pavardes, be dvarų vardų ir tremties vietos: *Akko* Napoleonas, *Ciolkevičiai* Eduardas ir Gabrielius, *Dambrauskas* Maurikas, *Gailevičius* Ipolitas, *Geištaras* Steponas, *Gintautas* Tadas (iš Šlapoberžės), *Gintautienė* Julijona (iš Arvistavo), *Grincevičius* Juozas, *Gulbinas* Eduardas, *Ibianskis* Jonas (Ibėnai), *Jacunskis* Leonas, *Jagučanskis* Ignas ir jo sūnūs Ferdinandas ir Vladas, *Jucevičius* Anicetas, *Juškevičius* Mykolas, *Kulvietis* Kletas (Aukštadvaris), *Kulvietis* Vincas (Stašūnai), *Kupecas* Elijas su sūnum Jonu ir dukra Vanda (2 dvarai), *Medekša* Adomas, *Micevičius* Benediktas, *Narutavičius* Ignas, *Nemčevskis* Aleksandras, *Prozoras* Adomas, *Radvilavičius* Julijonas, *Romeris* Pranas, *Statkauskas* Apolinaras, *StradomsJcis* Vladas, *Strebeika* Mykolas, *Šimkevičius* Pranas, *Sukšta* Ignas, *Vimboras* Polikarpas, *Vondolovskis* Liudvikas.

NNr. 34-47, *Ukmergės pav.: Butleris* Tadas (4 dvarai), *Drazdauskas* Juozas (Juliškiai arba Pagrindžiai), *Drazdauskas* Julius (nežinia kur pasišalinęs, Biguškiai), *Eivildas* Juozas, *Kelpša* Ildefonsas, *Končius* Adomas, *Koseka* Juozas, *Krživkovskis* Liucijonas, *Kurminas* Vladas, *Lukaševičius* Vincas (ne-

910 **Karo Archyvas,** 1925 m., II, 98-100.

žinia kur pasišalinęs, Budreikiai), *Pomarnackis* Jurgis Tacitas, *Stoma* Adomas (nežinia kur pasišalinęs, Jasuliškiai), *Velička* Boleslovas (Pašuneržas), *Velička* Ignas (Padšaciai).

NNr. 48-81, *Raseinių pav.: Bortkevičius* Juozas, *Bucevičius* Adolfas (Gvaldai, *Bucevičius* Jeronimas (Judroniai), *Bušinskis* Ignas, *Butkevičius* Eduardas, *Giedvoiša* Konstantinas, *Jacevičius* Vladas, *Jodkevičius* Gekulianas, *Juškevičiai* Adolfas ir Jonas (abu iš Balčių), *Kelpša* Jonas, *Kontrimas* Ignas, *Koreva* Juozas, *Kržonstovskis* Vilius, *Labanauskas* Martynas, *Lopato* Karolis, *Miliauskas* Sta., *Montvila* Ant., *Narbutas* Cezaris, *Paškevičius* Tomas, *Pilsudskis* Julius (Bilevičiai), *Pilsudskis* Kalikstas (Blagoslovenstva), *Pržecišev-skiai* Adomas (Vainotiškiai), Jeronimas (Pažižava) ir Konstantinas (Žorai), *Račkauskas* Anastasijus, *Sirtautas* Kazim., *Stankevičius* Mikalojus (2 dvarai), *Strumila* Leonas (2 dvarai), *Šemeta* Stan., *Šimkevičius* Telesforas (2 dvarai), *Urbanavičius* Edvinas, *Urniažas* Stan., *Žukas* Jonas.

NNr. 82-91, *Telšių pav.: Bernatavičius* Eduardas, *Dimša* Kleofas, *Grombčevskis* Liudv., *Lukauskas* Julius, *Pilsudskis* Kazim. (3 dvarai), *Stirpeika* Valerijonas, *Svirtūnas* Jaroslavas, *Tautkevičius* Rokas, *Venckevičius* Ant. (3 dvarai), *Venslauskis* Antanas (2 dvarai).

NNr. 92-108, *Šiaulių pav.: Bociarskis* Domas, *Bodzevičius, Bogdanavičius* Mikalojus (Pušyne, sekvestruotoji pusė, kuri priklausė sušaudytam broliui Paulinui), *Cerpinskis* Konstant. (nežinia kur pasišalinęs), *Chominskis* Stan.,*Giedminai* Donatas ir Konstant. (nežinia kur pasišalinę, Mažaičiai), *Jagovdai* (Jogaudos, 2 broliai, nežinia kur pasišalinę, Badakiai), *Jogminas* Aleks., *Korizna* Adolfas, *Kučinas* Konstant., *Noreika* Justinas, *Piotravičius* Petras, *Poplauskis* Julius (nežinia kur yra, Šeponiai), *Rimkevičius* Feliksas, *Šabunevičius* Mykolas, *Šimanskis* Aloizas, *Tomkevičius* Cezaris.

NNr. 109-131, *Panevėžio pav.: Ambrozevičius* Juozas, *Antaševskiai* Ant. ir Jonas, *Ciskevičius* Maurikas, *Černiauskas* Bol. (2 dv.), *Červiakovskis* Ipolitas, *Gombrovičius* Anupras (2 dv.), *Januševskis* Jonas, *Jasiukevičius* Ignas, *Kušelevskis* Juozas, *Lapinskas* Domin., *Liutkevičhis* Hilaras, *Mickevičius* Julijonas, *Ordinec* Vlad., *Podrez* (Poderys?) Valerijus, *Radauskas* Jurg., *Rajuniec* Ant., *Selensas* Bron., *Smilčevičius* Kaz., *Sviderskis* Enr., *Špakovičius* Mikalojus, *Vaitkevičius* Jz., *Žongolavičius* Juoz.

NNr. 132-153, *Zarasų pav.: Aleksandravičius* Mykolas (2 dv.), *Chliudzinskis* Averjanas, *Čarnockis* Fortūnatas, *Černevskiai* Ignas (Mikailava) ir Liucijonas (Vainiuškiai), *Klimavičius* Edu., *Kołyszko* Juozas, *Komaras* Racholis (3 dv.), *Koscialkovskis* Ildefonsas, *Lopacinskienė* Ona, *Majauskas* Zenonas (2 dv.), *Pacovskis* Vlad., *Pizani* Petras, *Podbereskis* Liudv., *Požariškis* Vlad., *Rutkauskas* Liudv., *Slezerai* Feliksas ir Romualdas, *Stomai* Edu. (katorgoj) ir Myk. (atimta bajorystė, į eilinius kareivius), *Vrockis* Vacį., *Zagorskiai* Napol. ir Pranas, *Zaštautas* Feliksas.

Mjr. Steponaitis pažymi, kad "išdraikytose popierose yra tokie pat 1866 met. sustatyti sąrašai pavietais, kurių likę tik trys. Tais atskirais sąrašais remiantis prirašau" anksčiau neminėtas pavardes, "o jei kur parodyta ištrėmi mo vieta, tai parodau."

NNr. 154-196, *Kauno pav.:* — "161-170 yra smulkūs ūkininkai iš Lipliūnų: jų vietose buvo apgyvendinti rusai"; "175-192 yra smulkūs ūkininkai iš

Ibėnų: jų žemėse buvo apgyvendinti rusai". Šiems Šlėktoms atskirti nuo dvarininkų-bajorų, prie pavardžių žymėsime "šl L" arba "šl Ib".

Akko Jonas, grafas *Čapskis* Marijonas (Kėdainiai), *Drožeilcienė* Apolonija (šl. Ib), *Einikis* Vincas šl. L., *Gaižauskas* Kajetonas šl. Ib., *GeiStaras* Jokūbas, *Grincevičiai* Henr. ir Polikarpas, *Ibianskiai* (šl. Ib.) Antanai (2), Julė, Pranas ir Zigmas, *Jagelavičius* Jonas šl. Ib., *Jagminas* Adolfas, *Jurevičiai, Jutkevičius* Vincas šl. L., *Kazakauskas* Juozas, *Kontautai* Ign. ir Ju'ozas šl. L., grafas *Kosakauskas* Jaroslavas (Juozapavas), *Kulvietis* Vinc., *Levgaudas* Jon. šl., *Lukaševičius* Felicijonas šl. Ib., *Marcinkevičius* Zigm. šl. L., *Navickis* Juoz. šl. L., *Pepošienė* Juzė šl. L., *Reklevičius* Vikt. šl. L., *Sipavičius* Jeron., *Stankūnevičiai* (šl. Ib.) Ant., Juozas ir Kaz., *Strebeika* Mykolas (Užkloniai), *Šiliauskis* Vinc. šl. Ib., *Šlezingeris* Myk., *Vilkevičius* Petras šl. Ib., *Vimboras* Jonas, *Vitkauskas* Adomas šl. L., *Vitkauskai* (ši. Ib.) Andr., Myk. Fabijonas ir Povilas, *Voitkunskiai* Jeron. ir Kaz. (2 dv.), *Volodkevičius* Baltr. šl. L.

Nr. 197 *Ukmergės pav.:* grafas *Čapskis* Eduardas (Kalnaberžė).

NNr. 198-208 *Panevėžio pav.: Bialozoras* (Paežeriai), *Gernevskis* Tadas, *Kalinauskas* Juozas, *Kildišius, Liandsbergis* Donatas, *Narkevičius Kaz.* šl., *Rimkevičius* Romualdas, *Stravinskis* Pov., *Šilingas* Stasys, *Švoinickiai* Romualdas ir Step.

NNr. 209-213 *Zarasų pav.: Koskos* Anupras ir Bolesl., *Petrikevičius, Pizani* Povilas, *Sakalauskas* Juozas.[911]

Mjr. Steponaitis pažymi, kad "1864 m. liepos mėn. 30 d. Telšių ir Šiaulių pavietų kariuomenės vadas pradėjo persiuntinėti į Kauną gubernatoriui išspręsti bylas. Buvo sudaryti sąrašai atskiroms grupėms. Sąraše 3 N. yra bylos ištremtųjų į Rusiją. Ištrėmimus patvirtino minimas kariuomenės vadas. Galima spręsti, kad bylose pažymėti asmens buvo ištremti, tik, žinoma, gal būt kai kuris buvo ir neištremtas. Paduodu betgi visas bylose minėtas pavardes. Į kur jie buvo ištremti taip pat nepažymėta." Kauno gbrnt. kanceliarijos 1864 m. byloje 646 surašytos 129 pavardės ir jų visuomeninis sluogsnis — bajoras, valstietis, miestietis. Du (Kulakauskas ir Verbauskas) pažymėti "seniūnas", juos priskaitysime prie valstiečių. Iš tų 129 — valstiečių 96, bajorų 27, miestiečių 6 (Dionas ar Dioksas Vincas, Linkevičius Jurgis, Rupeika Mykolas, Rusteika Jonas, Šauleika Vincas, Žukauskas Pranas — turbūt išbajoriai).

Toliau Steponaitis deda 1864 m. vidury Telšiuose kalinamųjų patikrinimo sąrašą, — 40 asmenų, socialinis sluogsnis nepažymėtas, ir dar atskirai 3 pavardės iš Varnių v. ir 2 iš Žarėnų.

Iš Zarasų pavieto ištremtųjų sąrašuose mjr. Steponaitis rado: (1) Dusetų valsč. Kalbutiškių kaimo 25 asmenų pavardes (jauniausias "politinis nusikaltėlis" Šutas Vincas, 2½ metų amžiaus, iš viso — 14 asmenų dar nesulaukę 15 mt. amž.); Dusetų v. Raguvos kaimo — *15* pavardžių (jauniausias "polit. nusikaltėlis" 2 metų Urbonas Juozas); Dusetų v. Dumblių km. — 2; Antažegių km. — 2; Jackoniškių km. — 4; Salinu km. — 3; Vapelių km. — J_{fi}; Kairanų km. 2 (Dijokai: tėvas Vincas 35 m., sūnus Juozas 1 mt.); Pakniškių km. 3 (Dalibagai: senelis Jonas 62 m., Justinas 35 m., pastarojo s. "polit. nusikalt." Vincas 1½ mt. amž.); Guntulių km. — 5 Čegių šeima; Skineikių km. — 2

[911] **Karo Archyvas,** 1925 m., II, 100-103.

Artur Grottger **Pakeliui i Sibirą**

Pranckūnai; Gipėnų km. — *2* Januliai; Plytnyčios km. — *1* Gaulia; viso iš Dusetų valsč. — *70 asmenų.* Aknystos vls. *2;* Rokiškio v. Bajorų km. — *6* Kalniečių šeimos nariai; Skapiškio mt. — *1* Aleks. Šlapelis; Skapiškio vais. — *2;* Čedasų v. — *2,* ir dar *3* iš kitų kaimų. Viso *86 asmenys,* regimai visi valstiečiai-šlėktos-vienkiemininkai.

Prie Vinco Bardzevičiaus 1864 m. bylos 293 Nr., mjr. Steponaitis rado pridėtu du sąrašu tremiamųjų 1864 m. vasarą, "Dauguma jų buvo Liutkevičiaus būryje." Sąraše *19* asmenų — bajoras Juozas Urbanavičius ir 18 valstiečių. 1863 m. gruodžio gale Kauno gbrnt. liepė Panevėžio kar. viršininkui ištremti Pempių akalicos žmones šlėktas. Sąraše yra *13 asmenų* — 9 vyrai, 4 moterys, seniausias Motiejus Vaitkevičius 70 m., jauniausia Rožė Vaitkevičiūtė 15 metų. Nežinomos įstaigos surašytos bylos yra užsilikusios "A" ir "B" raidės — įvairių pavietų S asmenys ir Panevėžio pav. *14.* Pskovan pakeliui į kitas trėmimo vietas siunčiamų sąraše yra *19* pavardžių. Kitas sąrašas yra įdomus: "ištremti į Rusiją, kaip negavę parankos" *38* asmenys — 33 valstiečiai, 5 bajorai. Šiame "parankos" reikalingų "polit, nusikaltėlių" sąraše yra vienmetė "bajorė Kamelija Sipavičiūtė", jos 5 metų sesuo Valerija, 4 metų amž. "valstietis Latvėnas Jonas", 7 metų "valstietė Davidonytė Anelė ir tt. Kitame sąraše — dar 4 asmenys.

"Siūlomų ištremti į Rusiją" sąraše, Ukmergės pav. 5-to stano pristavas pristatė "iš gaujų" sugrįžusių Anykščių ir Indrioniškio apylinkių vyrų sąrašą. "Visi tie žmonės jam esą nepatikimi. Nepatikimumas paaiškėjo dar iš to, kad vieną kartą jisai paskelbė, kad visi jie užeitų pas jį gauti bilietus, kuriais galės laisvai gyventi, tai nė vienas neatėjo. Neatėjo taip pat po trijų kartų šaukimo. Tada įsakė surinkti jėga. Seniūnai praneša, esą jie ir toliau turi ryšių su sukilėliais. Todėl 5-to stano pristavas poručikas Amende randa geriausiu išsiųsti juos iš šių vietų." 1863 XII 2/14 Ukmergės kar. v-kas pasiuntė kariuomenės vadui visus tuos žmones ir parėmė Amendės siūlymą. "Ar šie asmens

buvo ištremti — davinių nėra." Sąraše yra *50* pavardžių — vienas jų, Jonas Paškevičius iš Piktagalės km., "pasislėpė ir nesuimtas."

1870 m. pirmoje pusėje "rusų valdžia pradėjo patikrinėti ištremtųjų į Rusiją sąrašus, tam tikslui, kad ištremtuosius išbraukti iš nuolatinių gyventojų ir mokesnius mokančių sąrašų. Bet ir šiuo kartu pilnų sąrašų nėra, likę tik atskiri įvairiausių vietų lapai." Kruopštusis mjr. Steponaitis surankiojo pavardes ir sudarė sąrašus pavietais, "stengdamasis atmesti tuos, kurie jau buvo pirmesniuose sąrašuose." Ukmergės paviete jis surinko ištremtųjų Miškininkų kaimo žmonių sąrašą — *43* asmenis; Andrioniškio vals. kaimų asmenis (8 iš Anykščių miestelio); Užpalių v. 4*, (Kozickis* Domas su žmona ir 2 dukrytėm — amerikiečio verslininko Juozo Kazicko seneliai); Vižūnų v. *9* (3 broliai Šapokos, jų dėdė, vaikai); Kildančių km. *1;* Anykščių v. Semeniškių km. *24* asmenys tarp 3 ir 50 metų amžiaus; Stvarančių km. *S;* Barasų pav. *1;* Kauno pavieto — Ložų km. *1,* Užupių 7, Mazgalių km. *10,* Čukiškių *3,* Svilių *6,* Zaštautų *1,* Juodžių *5,* Babtų mt. *1,* Grinių km. *7,* Ariogalos v. *1,* Verputėnų v. *5.* Šiaulių pav. *1* (Adomas Matuzevičius). Panevėžio pav.: Alsniūnų km *2,* Gulbinų *4,* Panevėžio miesto *6* (Petruškevičiaus Jono šeima), Pnevų v. *22,* Lebeniškių km. *22,* Krinčino v. *1* (Adomas Borisas).[912]

Visus tuos duomenis sudėjus, turime *1027 plius* — kai kurios pavardės pažymėtos "su šeima". Iš mjr. Steponaičio uždokumentuotų ištrėmimų (su keliais "nežinia kur pasišalinusiais") — viso 1027 plius, matome: 185 bajoraidvarininkai, 74 šlėktos, 147 valstiečiai, 6 miestiečiai, 615-plius kilmė nenurodyta, bet daugiausiai šlėktos ir buvusieji šlėktos-vienkiemininkai ir kiti "laisvi" valstiečiai. Taigi ir tremtyje likimu dalinosi *visų* sluogsnių lietuviai: "klasių kovos" nesimato, bet labai ryški yra visų Lietuvos sluogsnių kova prieš svetimą okupaciją. Dėmesį patraukia miestiečių nežymumas, visiška žydų ir kitų tautinių mažumų stoka tremiamųjų sąrašuose — gi vokiškų pavardžių pilna rusų karininkų ir žandarų sluogsniuose. Taip atrodo Kauno gb vaizdas.

Dar meskime akį į kitas "Vakarų gubernijas". Neturime tremtinių sąrašo, nei sukilėlių nubaustųjų sąrašo, bet turime rusų karinių teismų pasmerktųjų sukilėlių sąrašus.

Vilniaus gb.: 1) *Aleksandravičius* Pranas, Ašmenos pv bajoras-dvarininkas, pakartas Ašmenoje 1863 XI 5/17; 2) *Apanavičius* Pranas, Ašmenos pv šlėkta, pakartas Smurgainiuose 1863 XI 6/18; 3) *Bieńkowski* Jan, Varšuvos gb valstietis, žandaras-štiletininkas, pakartas Vilniuje 1863 VIII 28/IX 9; 4) *Gaplinskis* Edvardas, vaistinės mokinys, Panevėžio pv. bjr., žandaras, pakartas Vilniuje 1863 VIII 28 / IX 9; 5) *Ciechanavičius* Jokūbas, 40, Vilniaus pasienio batal, eilinis, Gardino gb neraštingas valstietis katalikas, Vilniuje sušaudytas 1864 I 13/25; 6) *Daliauskas* (Dalewski) Titas, g. 1841 m., bjr. studentas, atsisakęs parodymus duoti, sušaudytas Vilniuje 1863 XII 30/64 I 11; 70) *Dormanowski* Mieczysław, Prūsų valdinys, g. 1836, bajoras, Kalinausko paskirtas Vilniaus vaivad. komisaru "Nemunas", "Liudvikas Suchodolskis", pakartas Vilniuje 1863 XII 21/64 I 2; 8) *Falkowski* Adomas, 53, kunigas, Gardino gb Bielsko pv. bajoras, sušaud. Lydoje 1863 VI 13/25; 9) *Išora* Stasys, g. 1838 m., kunigas, Kauno gb bajoras, sušaud. Vilniuje 1863 V 22/VI 3; 10) *Jablonskis* Vladas, bjr., sukil. žandaras, pakartas Vilniuje 1863 VIII 7/19; 11) *Jo-*

[912] **Karo Archyvas,** 1925 m., II, 103-112.

čys Liudvikas Prano s., ats. karininkas, Lydos pv bjr., pakartas Jeziornicuose 1863 VIII 7/19; 12) *Kalinauskas* Vincas Kostas, 26, Gardino gb bjr, pakartas Vilniuje 1864 III 10/22; 13) *Kolyszko* Boleslovas Vinco s., g. 1837 Lydos pv bjr., studentas, pakartas Vilniuje 1863 V 28 / VI 9; 14) *Liaskevičius* Albertas Felikso s., Lydos pv bjr, sušaud. Vilniuje 1863 V 24 / VI 5; 15) *Leśniewski* Julijonas, Liublino gb bjr., Lydos pv dvaro valdytojas, sušaud. Vilniuje 1863 VI 10/22; 16) *Losinskis* Vincas Kazim. s., Ašmenos pv vienkiem., sušaud. Alšėnuose 1863 XI 6/18; 17) *Mackevičius* Petras Juozo s., Trakų pv bjr, dalyvavo vienkiem. Jono Nosevičiaus pakorime, sušaud. Ašmenoje 1863 XI 6/18; 18) *Makoveckis* Henrikas, ats. pakaružis, Mohilevo gb bjr, sušaud. Vilniuje 1863 VIII 17/29; 19) *Marczevoski* Jan, felšeris, Lenkijos miestietis, žand.-štiletin., pakartas Vilniuje 1863 VIII 28/IX 9; 20) *Nikolai* Vladas Fridriko s., Vilniaus gb bjr liuteronas, Narvos pėst. p. paporučikis, nelaisvėn paimtas sužeistas, sušaud. Vilniuje 1863 IX 13/25; 21) *Revkovskis* Jonas ir jo brolis 22) *Revkovskis* Juozas, bajorai, sukil. žandarai, pakarti Vilniuje 1863 VIII 5/17; 23) *Sierakauskas* Zigmas, Igno s., gen. štabo kapitonas, g. 1827 m., Volynės gb bjr, pakartas Vilniuje 1863 VI 15/27; 24) *Sipavičius* Karolis, miest., sukil. žandaras, pakartas Vilniuje 1863 VIII 7/19; 25) *Snadzkis* Adrijonas Jokimo s., Ašmenos pv. bjr, valdininkas, sušaud. Ašmenoje 1863 VIII 17/29; 26) *Stanevičius* Edvardas Krizostomo s., Ašmenos pv šlėkta, pakoręs vienkiem. Joną Nosevičių, pakartas Alšėnuose 1863 XI 6/18; 27) *Syčukas* ar *Sacevičius* Kazys Adomo s., Vilniaus tvirtovės artiler. kanonierius, sukilėlis, paimtas nelaisvėn, sušaud. Vilniuje 1863 XII 10/22; 28) *Zdanavičius,* Ignas Aleksandro s. bjr, gim. 1841, Petrapilio univ. stud., suimtas 1863 IX 26/ X 8 Vilniaus miesto virš., nieko neišdavė, sušaud. Vilniuje ar pakartas 1863 XII 21 / 64 I 2; 29) *Ziemackis* Raimundas Andriaus s., g. 1810, kunigas, bjr, sušaud. Vilniuje 1863 V 24 / VI 5. — Vaizdas: įvairių rūšių bajorų (3 kunigai) 25, 2 kareiviai, 1 miestietis, 1 valstietis.

Vitebsko gb.: 1) *"Budrys* Antanas", 22, tikrovėje Raseinių pv bjr Telesforas *Nešokocis,* gim. 1832 ar 1841, Petrapilio univ. stud., vertęs himnus į liet. kalbą, Marijampolės pv "gaujos vadas Nešakotis, Miškocis", dalinyje komandas davinėjęs lietuvių k., parodymus rašė lenkų kalba, sušaudytas Daugpilyje fiktyve Budrio pavarde 1864 III 3/15 (Povilo Suzino kolega; taip teigia Smirnovas, *Vosstanije... v Litvie,* 283-284, visų kitų autorių vadinamas Budriu); 2) *Kołb* Przemyslaw Mykolo s., Lepelio pv bjr, Karo Inžin. Akad. paporučikis, sušaud. Daugpily 1864 IV 2/ 14; 3) grafas *Plateris* Leonas, 27, Daugpily 1863 V 27 / VI 8. — Viso 3 bajorai. Bičkauskas dar prideda su sukilimu nieko bendra neturėjusius rusus karinius kriminalistus, kurių bylas pripuolamai nagrinėjo Laikin. Lauko Auditoriatas: Niki-

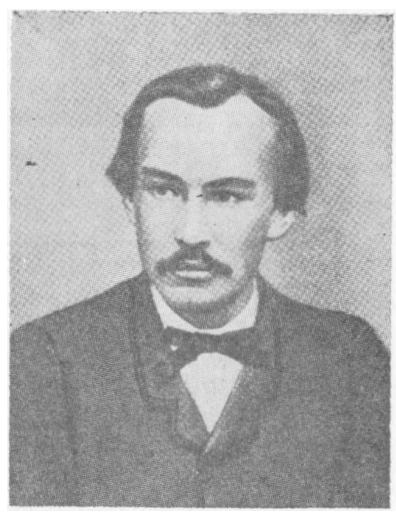

Telesforas Nešokocis, Daugpilyje sušaudytas „Antano Budrio" pavarde (gal Nešukaitis)

for Buzino, Jegor Jevtrepov, Nikolaj Petrov, Andriej Siemieniuk ir Gerasim Zujev.

Mohilevo gb.: 1) *Ancypo* Ildefonsas, Gardino gb bjr, "gaujos" vadas, sušaud. Mohileve 1863 VI 6/18; 2) JID leibgvardijos Jekatierinoslavo pulko poruč. *Budzilavičius* Ignas Martyno s., gim. 1841, Volynės ar Kauno gb bjr katalikas, gaujos vadas "Katkov", sušaud. Oršoje 1863 VIII 28/IX 9; 3) ats. rotmistras *Grinevičius* Tomas Mykolo s., bjr. sušaud. Rogačeve 1863 VII 16/28; 4) artiler. brigados lmo batai. 3 baterijos paporuč. *Korsakas* Vladas Antano s., sušaud. Mohileve 1863 VI 6/18; 5-6) artil. 3čios brigados karininkai broliai *Mancevičiai* Jonas ir Mykolas, bjr, sušaud. Mohileve 1863 VI 6/18; 7) Liepojos pėst. pulko praporšč. *Micevičius* Alvitas Leono s., Gardino gb bjr. katalikas, sušaud. Mohileve 1863 VI 6/18; 8) *Oskierka* Mykolas, g. 1836, Minsko gb bjr gydyt., sušaud. Mohileve 1864 VI 28 / VII 10. (Bičkauskas mini 7.)

Minsko gb.: 1) *Bulynko* Cezaris, miest., pakartas Minske 1864 I 29/11 10; 2) *Charevičius* Edvardas, bjr., sušaud. Borisove 1864 XI 28 / XII 5; 3) *Choleva* Telesforas Antano s., 24, šlėkta batsiuvis, nerašt., katalikas, kovojo 2 "gaujose", dalyvavo pristavo Liackio nužudyme, po to slapstėsi svetima pavarde, pakartas Borisovo pav. "nusikaltimo vietoje" 1865 III 27 / IV 8; 4) artiler. 8tos brigados karužas *Ciundzevickis* Mykolas Valerijono ar Melchioro s., Minsko gb bjr katal., g. 1840, sušaud. Minske 1863 VI 21 / VII 3; 5) *Okuličius* Boleslovas, bjr., sušaudytas Ihumeno pv. Boguševičių dvare 1863 XI 16/28; 6) lauko artil. paporuč. *Olendzkis* Antanas Baltr. s., Gardino gb bjr., su Žebrausku išėjęs sukiliman, sušaud. Minske 1864 III 30/IV 11; 7) *Podoleckis* Aleksandras, valst., dalyvavęs popo Konopasevičiaus pakorime, pakartas "nusikaltimo vietoje" Boguševičių dvare 1863 XI 16/28; 8) *Puslovskis* Adomas Jono s., 20, turtingų dvarin. s., 2 mt Petrapilio univ., po to Krokuvos univ. stud., "gaujos" vadas, sušaud. Novogrudke 1863 VI 26/VII 8; 9) *Sakovičius* Jokūbas Tomo s., valst., pakartas Boguševičių dvare 1863 VI 16/28; 10) *Smyslovas* Vladas, stačiai., 22 m., miest. felčeris, dalyv. 1 valstiečio pakorime, sušaud. Novogrudke 1864 I 8/20;; 11) *Telševskis* Albinas, bjr., pakartas Boguševičiuose 1863 XI 16/28; 12) *Ungebauer* Aleksandras, miest., sukil. žandaras, sušaud. Novogrudke 1864 I 8/20; 13) *Vrublevskis* Gabrielius, Volynės gb bjr, sušaud. Mozyre 1863 VII 5/17; 14) JID leibdragūnų Maskvos pulko eilinis *Zmačinskis* Jonas iš Minsko gb laisvų žmonių, 32, katal., skaito, nerašt., atostogose nuo 1859, buvo Trusovo "gaujoj" 15 dienų, aiškinosi nugirdytas ir išvestas, karo lauko teismo nuteistas 6 mt. sunk. darbams, Muravjovo pakeista mirties bausmę, sušaud. Minske 1863 VIII 5/17; 15) artiler. 6tos brigados paporučikis *Žebrauskas* Kostas ("Rostko", "Novickis"), g. 1838, Augustavo gb bjr katal., Seinų pav. kar. virš-kas, "gaujos" vadas, sušaud. Borisove 1863 VI 25 / VII 6 — NNr. 1, 5, 7, 9 ir 11 buvo įvelti į popo Konopasevičiaus pakorimą Ihumeno pv Boguševičių dvare. Bičkauskas priskaito 13 aukų. Tikrovėje: 6 bajorai, 3 bjr-karininkai, 3 miest., 2 valst., 1 kareivis.

Gardino gb.: 1) Muromsko pėst. pulko eilinis *Adomavičius* Stasys Adomo s., latgalietis katal., kareivis 1844-1860, dezertavęs, vėliau iš etapo pabėgęs į Roginskio gaują, sušaudytas Brastoje 1863 VI 3/15; 2) *Bejda* Dominikas, Lomžos pv šlėkta, pakartas Bielske 1863 XI 20 / XII 2; 3) *Ciuchna* Matas, valstietis, už kurstymą į maištą sušaud. Sokolkoje 1863 VI 6/18; 4) *Gruševs-*

kis ar *Horuševskis* Feliksas, valst., sukil. žandaras, pakartas Kobryne 1863 X 5/17; 5) *Gzovskis* Vincas, Minsko gb vienkiem., žandaras, pakartas Jezioruose 1863 XII 30 / 64 I 11; 6) *Hrynčuk* Jan, valst., žand., pakartas Šerymove 1863 XII 8/20; 7) *Ilkovskis* Antanas, šlėkta žand., pakartas Šerymove 1863 XII 8/20; 8) *Liaskovskis* Mykolas, miest., pakartas Suraže 1865 VI 15/27; 9) *Markovskis* Ksaveras, šlėkta -darbin., įveltas korimo bylon, sušaud. Choroščoje 1864 X 14/26; 10) *Masalskis* Karolis, bjr, įveltas korimo bylon, sušaud. Slonime 1863 VIII 5/17; 11) *Osviecińskis* Vincas, rusų polic. "stražnikas", valst. sukil. žandaras, pakartas Choroščoje 1863 X 14/26; 12) leibdragūnų Jekatierinoslavo pulko poruč. *Pavlovskis* Juozas-Marijonas Petro s., Podolės gb bjr-dvarin., katal., sušaudytas Brastoje; 13) artiler. 13tos brigados karužas *Pawlowicz* Boguslovas, Varšuvoje gimęs bjr, sušaud. Brastoje 1863 VII 19/31, nepaisant d. kngtnės Aleksandros Josifovnos užstojimo; 14) *Piotrowski* Feliksas, šlėkta, žandaras, pakartas Kobryne 1863 X 5/17; 15) *Rogowski* Jonas, šlėkta žandaras, pakartas Choroščoje 1863 X 14/26; 16) Prūsų valdinys *Solomon* Augustas, žan.-korikas, pakartas Šerymove 1863 XII 8/20; 17) *Świętorzeckis* Janas, Lomžoos pv miest., žandaras-korikas, pakartas Baltstogės pv Bajkos km 1865 I 11/23; 18) *Tolinskis* Dominikas, valst. žandaras, sušaud. Gardine 1863 X 11/23; 19) *Trofimčukas* Teodoras, valstietis, įveltas kareivio pakorimo bylon, pakartas Kobryne 1863 X 5/17; 20) Kaporsko pėst. pulko eilinis *Urbonavičius* Juozas, Zarasų pv valstietis katalikas, sušaud. Gardine 1864 III 14/26; 21) ats. poručikas *Zavistovskis* Karolis, Gardino gb bjr, gim. 1817, kariuomenėj 1839-1856, Kaukaze narsumu pasižymėjęs, gaujos vadas, sušaud. Volkovyske 1863 VII 10/22; 22) *Zelmicas* Vlodzimiežas, bjr, už ginkluotą kovą ir seniūno pakorimą sušaud. Jeziornicuose 1863 VIII 7/19.

Taigi 11 bajorų, 5 valstiečiai, 3 kareiviai, 2 miestiečiai, 1 Prūsų valdinys. Bičkauskas priskaito ne 22, bet 26, veikiausiai įtraukęs su sukilimu nieko bendra neturėjusius Dono kazokų 5to pulko kazokus Lavrentijų Alajevą, Nikiforą Gnutovą ir Ivaną Korgalskovą, sušaudytus už moterų žaginimą, žydų šeimos iššudymą ir plėšimus.

Augustavo gb.: 1) *Baranauskas* Petras, Kalvarijos pv šlėkta, nudėjęs kareivį Ant. Prokopovičių, sušaud. Kalvarijoj 1863 XI 11/23; 2) *Bieliavskis* Henrikas, miest. gminos raštininkas, sušaud. Suvalkuose 1864 II 5/17; 3) *Blachinycli* Fedoras, Kalugos JKD Prūsų karai. pėst. pulko eilinis, kilęs iš Permės gb valst., už antrą pabėgimą į sukilėlių gaują sušaud. Suvalkuose 1864 III 20/IV 1; 4) *Bonach* Stanislovas, 18 m. valst. žandaras, pakartas Lomžoje 1863 XII 19/31; 5) *Bugielskis* Polikarpas, bjr, gaujos vadas, sušaud. Ščučyne 1864 V 2/14; 6) *Burokas* Antanas, Vištyčio miest., pakartas Kalvarijoje 1864 III 24/IV 5; 7) *Byszewski* Antanas, valdininkas, Varšuvos gb bjr, "Špoko" kovotojas vėliau savo "gaują" sudaręs, pakartas Vilkaviškyje 1863 IX 30/X 11; 8) *Chončak* Izraelis, žydas, sukil. žandaras-korikas, pakartas Lomžoje 1863 XII 19/31; 9) *Chonesta* Juozas, miestietis, kitur žymimas bajoru, žandaras, pakartas Suvalkuose 1863 XI 20/XII 2; 10) *Chrzanowski* Leonas, Lomžos pv šlėkta, paimtas su ginklu, sušaud. Lemanų kaime 1864 IV 21/V 3; 11) Rudaminos kun. *Dailyda* Jurgis, už kurstymą sušaud. Suvalkuose 1864 IV 1/13; 12) Nižnegorodo garnizono batalijono eilinis *Galinaitis* Juozas-Jonas, Kalvarijos pv valstietis, sukil. puskarin., sušaud. Kalvarijoje 1864 IV 11/23; 13) *Gar-*

dzulevičius Matas, valst., pakartas Kalvarijoj 1864 III 24/IV 5; 14) *Gonglevskis* (Gąglewski) Martynas, Augustavo pv valst., žand., pakartas Suvalkuose 1864 VII 23/VIII 4; 15) *Gordackis* ar *Gardockis* Edvardas, bjr., pakartas Suvalkuose 1864 IV 14/26; 16) artiler. eilinis *Harasimov,* už pabėgimą sušaud. Kalvarijoj 1863 XI 11/23 sykiu su minėtu Baranausku, puskarin. Krotiuku, eiliniais Korževoj ir Latyševu; 17) *Ičkovskis* Vladas, beturtis šlėkta, žand., pakartas Lomžoje; 18) artiler. kareivis *Jakovščik,* už pabėgimą sušaud. Kalvarijoj 1863 XI 14/26; 19) Kaporsko pėst. pulko eilinis *Jasinskis* Antanas, už antrą pabėgimą į sukil. sušaud. Seinuose 1864 IV 11/23; 20) *Jaskoldas* Stanislovas, bjr., pakartas Suvalkuose 1863 XI 20/XII 2; 21) *Kliama* Stanisl., Lomžos pv valst., žandaras, Prūsų išduotas rusams, pakartas Zabielos km 1864 III 30 / IV 12; 22) *Kojka* Tomas, Lomžos pv valst., sukil. žandaras, pakartas Lomžoje 1863 XI 19/ XII 1; 23) *Koninski* Aleksandras, miest., žand., pakartas Lomžoje 1863 XI 19/XII 1; 24) *Konopko* Jonas, miest., žand., pakartas Šokoluose 1863 XI 29/XII 11; 25) artiler. eil. *Korževoj,* už pabėgimą (žr. Harasimov) sušaud. Kalvarijoj 1863 XI 11/23; 26) netermin. atostogose invalidų komandos eilinis *Kozelskis* Feliksas, už ginki, kovą, valst. Suchockio pakorimą, pakartas Seinuose 1864 II 28/III 12; 27) *Krajewski* Sebastijonas, bjr., sušaud. savo kaime Lochy, Lomžos pv 1864 IV 24/V 6; 28) Gardino batalijono eilinis *Krasińskis* Jonas, Augustavo pv valst. ar šlėkta, už antrą pabėgimą į sukil. sušaud. Suvalkuose 1864 II 3/15; 29) *Krejczman* Pranas, valst., žand., pakartas Suvalkuose 1864 VII 23/VIII 4; 30) artil. puskarin. *Krotiuk,* sušaud. (žr. Harasimov) Kalvarijoje 1863 XI 11/23; 31) *Kulesza* Kostas, bjr.-dvarin., už kurstymą, sušaud. Lomžoje 1863 VIII 16/28; 32) artil. eilinis *Latyšev,* už pabėgimą (žr. Harasimov) sušaud. Kalvarijoj 1863 XI 11/23; 33) žydas *Lejbman* Leiba, sukil. žandarų-korikų vachmistras, pakartas Suvalkuose 1864 III 2/14; 34) *Letautas* (Letowt) Julius, Bulhakovo gminos vaitas, bajoras, sušaud. Suvalkuose 1864 III 28/IV 9; 35) *Mikuckis* Teofilis, šlėkta, dvaro ekonomas, už talką sukil. pakartas Suvalkuose 1864 IV 14/26; 36) *Narzymski* Kostas, bjr., žand., pakartas Suvalkuose 1864 IV 7/19; 37) *Obuchovičius* Julijonas, Minsko gb bjr, "gaujos" vadas, pabėgęs svetur, pakartas Lomžoje 1864 V 20/VI 1; 38) *Okurowski* Julijonas, bjr., paimtas su ginklu, sušaud. savo Lončkų kaime, Lomžos pv. 1864 IV 21/V 3; 39) *Piotroivski* Karolis, bjr., sukil. raitas šaulys ar žandaras, pakartas Suvalkuose 1863 XI 20/XII 2; 40) *Rutkovskis* Baltazaras, šlėkta, pakartas Suvalkuose 1864 IV 14/26; už talką sukil.; 41) *Sawo (Sabas?)* Petras, Marijampolės pv bjr, ėjęs girininko pareigas, už kelių rodymą maištininkams, ginklų saugojimą, sušaud. Šakiuose 1863 X 1/13; 42) *Staškevičius,* Staševskis ar Staševičius Jonas, Augustavo pv valstietis, žand.-korikas, pakartas Suvalkuoose 1864 VII 23/VIII 4; 43) *Stoduba* Pranas, Lomžos pv valst., žand.-korikas, pakartas Lomžoje 1863 XII 19/31; 44) skrajojančio invalidų puskuopio Nr. 3 prie Suvalkų karo ligoninės eilinis *Šamkov* Leontij, neraštingas Vologdos gb valst., už antrą pabėgimą į sukil. 3 mėn., sušaudytas Suvalkuose 1864 IV 15/27; 45) *Vitkauskas* Pranas, valst., už talką sukilėliams pakariant valstietį Suchockį, pakartas Seinuose 1864 II 29 / III 11; 46) *Wolski* Antanas, Plocko gb bjr., Krokuvos studentas, už ginki, maištą, pabėgimą į Prūsus, sugrįžimą vadovauti gaujai ir Gontarzų miestelio puolimą, sušaudytas Lomžos pv Gontarzuose 1864 VI 3/15; 47) *Wysócki* Janas, Augus-

tavo pv valst., žand.-korikas, pakartas Suvalkuose 1864 VII 23 / VIII 4; 48) *Žalauskas (Žołowski)* Feliksas, valst. žandaras-korikas, verbavo žmones, skelbė žemės dalinimą, dalyvavo pakariant bajorą Karolį Nadolny, pakartas Suvalkuose 1863 IX 27 / X 9.

Viso Augustavo gb: įvairių rūšių bajorų 19, miestiečių 6 (jų tarpe du žydu), valstiečių 15, kareivių-valstiečių 7, ir 1 kunigas. Skaitytojas gal įsidėmėjo, kad Gardino ir Augustavo gubernijose pakartųjų tarpe žymią dalį sudaro sukiliminiai "žandarai-korikai".

Bikuličius pažymi, kad Kijeve 1864 X 6/18 buvo sušaudytas kareivis "Ja." (Jan ar Jakov?) *Brazaitis,* kurstęs draugus ir pabėgęs iš kariuomenės. Kaunijoje Maleckio daliny kovojęs ats. kareivis M. *Gilvytis* buvo nuteistas sušaudyt, galop buvo ištremtas katorgon 12 mt. kasyklose. Tokios pat bausmės susilaukė kareivis M. *Mikaliūnas.* Valstybinis valstietis "I." (Ivanas? Ipolitas?) *Lužys* dar 1855 m. pabėgo iš rekrūtų, tarnavo Liudviko Narbuto daliny, nuteistas sušaudyt, galop ištremtas katorgon 15 mt kasyklose. Ats. kareivis P. *Zuikis,* kovojęs Liaskausko daliny, buvo nuteistas 6 mt darbams Sibiro fabrikuose.

Sugretinę visus (nepilnus) 1863-1865 mm. mirtim nubaustųjų sukilėlių sąrašus su Bičkausko lentele, matome tokį "socialinį vaizdą":

J—Jurgėla, B—Bičkauskas	Gubernijos: Kauno		Vilniaus		Augustavo		Gardino		Minsko		Vitebsko		Mohilevo		Iš viso	
	J	B	j	B	J	B	J	B	j	B	J	B	J	B	J	B
Valstiečių	13(11?)	13	i	1	11	12	5	5	2	3		2			32/30	36
Kareivių	10	11	2	2	11	6	3	5	1	1	-	3	-	-	27	28
Šlėktų	9(11?)	8	1	2	6	10	1	2	-	1	-	-	-	-	17/19	23
Vienkiemininkų	2	2	1	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	4	4
Bajorų	9	15	14	:13	12	10	6	6	6	4	1	1	2	2	50	51
Bajorų-dvarininkų	2	2	1	-	1	-	Pr.1	1	-	-	1	1	-	1	6	5
Karininkų	7	2	4	3	-	-	3	1	3	3	1	1	6	4	24	14
Miestiečių	2	2	2	3	6	5	2	5	3	1	-	-	-	-	15	16
Kunigų	5	4	3	3	1	1									9	8
Viso	59	59	29	:28	48	44	22	26	15	13	3	8	8	7	184	185

Bendra išvada: į kovos lauką, į kartuves ir į tremtį ėjo visų klodų "Vakarų gubernijų" gyventojai. Sušaudytųjų tarpe matome ir 27 kareivius, kurių tarpe buvo keli ukrainiečiai ir keli rusai, kiti gi lietuviai ir gudai katalikai. Gi sukilusius lietuvius ir jų rėmėjus žudė, kalino, engė ir trėmė visų sluogsnių rusai ir germano-rusai, pradedant aristokratais Šuvalovais, Šachovskojais, Dolgorukiais, Chruščiovais, eks-liberalais-revoliucininkais Gogieliais, baigiant karininkais, bajorais, popais, baudžiauninkais ir svetiman kraštan atsidanginusiais kolonistais.

LXXXVI. TARIAMOJI "KLASIŲ KOVA"

"Tegyvuoja Tėvynės laisvė, valstiečio lygybė ir nuosavybė! Amžina garbė Jums, jos gynėjams!" Tokiais žodžiais prasideda lenkų kalba rašytas 1863 VI 16/28 laiškas, per suėmimą rastas pas Trakų pavieto karinio vado Felikso Wisloucho asmens sargybinį, 22-metį Trakų pv bajorą, kanceliaristą Vladą Komarą, kuriam Vilniaus miesto organizacija geg. 4/16 leido vykti į kovos dalinį. Muravjovo įsakymu, liepos 12/24 apie tą laišką buvo apklausinėtas nelaisvėn paimtas Zigmas Mineika, kuris tesakė, kad laiško mintys primena Weryhą (jau nuo pernai katorgoje), bet parašas ne jo. Originalas tebeguli byloje "Apie Trakų ujezdo bajorą Vladislovą Komarą, valstiečius Antaną Stasiūną, Dominiką Orlovičių." Smirnovas gal pagrįstai tą laišką priskiria Vladui Malakauskui, tik ištraukas jis skelbia kalbėdamas apie Kalinausko diktatūros laikotarpį, taigi po 1863 VIII 1/13, nors išnaše pažymi, kad laiškas rašytas diktatūros "išvakarėse."

Necituodamas laiško ištisai, Smirnovas pasirinko ištraukas, kurios pasitarnauja geru įvadu į "Lenkiškos valdžios įsakymą visoms lietuviškoms ir baltgudiškoms sritims, Lietuvos ir Baltgudijos žemių žmonėms," datuotą 1863 m. "šv. Baltramiejaus dieną." Rusų archyvuose esama kelių to įsakymo egzempliorių. Skaičius "Mužyckaja Praudą" Nr. 7, netenka abejoti dėl įsakymo autorystės, tik Smirnovas ištraukas pasirenka atsargiai — palygintina su pilnu tekstu mūsų pp. 385-386. Smirnovas tik tiek cituoja: "... jau praėjo baudžiava, pasibaigė jūsų skriauda, ir jokia jėga jos nebesugrąžins... Lenkiškoji valdžia be jokio išpirkimo ar lažų jums atiduoda tą žemę, kurią jūsų tėvai ir seneliai valdė, Ši valdžia jums duoda tikrąją laisvę... Niekas tenedrįsta skriausti prastą žmogų... Daugiau nebemokėti činšų, duoklių, mokesčių maskviniam iždui ir dvarininkams, žemė jau jūsų... Dabar atėjo laikas, jog kiekvienam bus atmatuota tiek žemės, kiek jis pats ketina. Jei ponas bus piktas — poną pakarsim kaip šunį! Mužikas bus blogas, tai ir mužiką pakarsim, o jų dvarai ir kaimai dūmais nueis, ir bus teisingoji laisvė... Mes laisvi žmonės, o kas nori nevalios, tam duosime kartuves. ... O kas bus šiam įsakymui prie šingas, ar jis būtų popas ar kunigas, mužikas ar ponas, apie kiekvieną tokį pranešti lenkiškai valdžiai..., arba, sukvietę sueigą ir padarę teisingą teismą, be atsikalbinėjimų vesti į kartuves! Nes kas nori žmogui skriaudos, tegu pats veltui žūsta!" Spausdintasis įsakymas yra rašytas baltgudžių kalba lotyniškomis raidėmis, yra aprūpintas Lietuvos Vadybos antspaudu, ir buvo skleidžiamas Gardino, Vilniaus ir Minsko gubernijose.[913]

Gi minėtojo laiško autorius "iš atminties" pavaizduoja sukilimo eigą: "nuo Moldavijos iki Smolensko ir Pskovo nėra nei pėdos žemės, kur nesigirdėtų sukilėlių šūviai." Smirnovas nepaiso, kad čia smarkiai perdedama, ir tęsia, jog autorius pirmoje vietoje stato Gardinijos dalinius, vadovaujamus "įmantraus Valero Vrublevskio", kuris kiekviename paviete išstatė po 100-150 vyrų, kurie sėkmingai manevravo ir turėjo pergalių. Vienoje vietoje sukilėliai sumušė keturias rusų kuopas, vieną visai išblaškė, "o išlikęs kuopos būgni-

[913] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 322-3, 422; Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie...,** 262-3 (pilnesnis tekstas); pilnas tekstas — **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Belorussii,** 29-30, gi laiškas — pp. 33-38.

ninkas, pabėgęs į miestelį už 2 mylių nuo kautynių lauko, ir du dragūnai lėkė rinkos aikšte šaukdami: ‘Gelbėkitės kas galite, maištininkai atsiveja, insurgentai čia pat už mūs!’” Apie Kauno gb reikalus “mažiau smulkmenų galiu pranešti,” tik kad ten daliniai “gerai apginkluoti” (?KRJ) ir “valstiečių laikysena šauni. Visų šauniausias ten Jablonauskis: visiškai atsidavęs principams ... daro stebuklus”. “Vilniaus vaivadijoje kiekviename paviete yra savi daliniai”, minimas “tavo kovos draugo ir mano bičiulio” Zigmo Mineikos patekimas nelaisvėn Ašmenos paviete. Vitebsko ir Mohilevo gubernijose sukilimas negalėjo ilgai laikytis, kadangi “stambiausia kliūtis buvo valdžios visaip kurstoma liaudis.” Po to, anot Smirnovo, autorius aiškina nepasisekimų priežastis. Vengdamas cituoti, Smirnovas parafrazuoja: nepasisekimai esą laikino pobūdžio; eilėje gubernijų valstiečiai į sukilimą žiūri kaip į išimtinai dvarininkų prajovą, kadangi dvarininkai pasigrobė jiems svetimo reikalo vadovybę ir sugriovė civilinę sukilėlių organizaciją, tuo pačiu dalinius pasmerkdami badui ir pražūčiai. “Pas mus Lietuvoje, — rašė autorius, — tik dabar reikalas eina prie civilinės administracijos, kadangi ligi šiol administracija provincijose beveik neveikė dėl niekšystės ir baikštumo dvarininkų, besiveržiančių į valdžios pareigas be noro dirbti, be savo galių ir prievolių supratimo.”

Po šios citatos, Smirnovas vėl leidžiasi parafrazuoti. Įvykiai kitaip vyksta tais retais atvejais, kur civilinei admnistracijai vadovauja energingi jauni revoliucionieriai. Pavyzdžiu nurodo Gardiniją, ir Smirnovas čia cituoja: “... vienas mūsųjų (‘Chomut’-Pavalkas — palik tai sau), tos vaivadijos komisaras, šauniai sudarė civilinę administraciją, daliniams parūpino geresnius ryšius ir maisto tiekimą.” Vėl parafrazuojama: reikia, bajorijos neatstumiant nuo kovos, dvarininkus laikyti bendroje priežiūroje, žiauriai baudžiant už revoliucinės prievolės neatlikimą. Smirnovas džiaugiasi: “Tai — vertingiausia ir svarbiausia dokumento dalis”, ir po to cituoja: “Dabar jaunasis gaivalas ima dvarininkus į reples. Po 2-3 savaičių susyk pajusite šį skirtumą, pajusite, jog jūsų užnugaryje yra liaudis, kaip savo vaikus jus mylinti, motiniška ranka jus saugojanti liaudis, pamatysite, kad kovos lauke žūstantiems broliams yra pasiruošę aukotis broliai su maisto vežimais, su žiniomis ir apranga. Mes įžengiame į pasiutusios energijos kelią, į tokio terorizmo kelią, kuris ne tiktai iš šaknų rauja niekšystę, bet be dvejojimo ar pasigailėjimo nukauja pasyvumą, kapoja silpnumą ir neapdairumą.

“Dvarininkija vengia darbo kaime, bėga nuo jūs, kadangi bijosi muravjovinių kartuvių ir jo sekvestrų. Taigi mes reikalą taip pastatysime, kad jam teks pasirinkti tarp mūsų kilpos, dervėtų spyglių pluošto ir carinės bausmės. Kai tūkstančiai alkanų, nusilpusių ir apnuogintų kautynėse lieja tauriausią kraują, tu, gyvas dvarininke, kaip tu gali abejingai stebėti tuos pašėlusius susirėmimus, kad išgelbėtum valstiečių darbu įgytą savo turtą.

“Mes kariame valstiečius kai jie dėl nesusipratimo, nesuprasdami savo padėties ir kovos tikslo, šnipinėja, skundinėja, patys sau kenkdami. Tad kokioms kančioms ir egzekucijoms mes privalome atiduoti tiek daugelio aukų, tiekos pralaimėjimų ir kančių kaltininkus — dvarininkus, kurie kiekviename žingsnyje jus išduoda, bėga į miestus, svirnuose nuo jūs slepia savo atsargas.

“Jūs esate nuoširdžiai jums pritariančios tautos (naroda) jėgų įkūnijimas, ir jums nevalia, jei jūs suprantate dabarties momento svarbumą ir savo

įtaką liaudies susipratimui, nevalia skųstis dėl dvarininkų niekšiško ir bailaus elgesio. Tegu vienas ar du pikta linkinčių ponų savo nutukusiais kūneliais pasispardys nuo medžio, tegu nors vienas valstiečių engėjas savo buvusių negrų akivaizdoje užkrioks kartuvėse už įskundimą, už įsakymo ar prievolės neatlikimą, už neišdildomas ir neatlyginsimas liaudžiai ar jums, tuo būdu ir bendram reikalui, padarytas skriaudas, tai liaudis jus supras. Ji nepavadins jus 'barsukais', o regės jumyse įkūnytus laisvės tribūnus, apie kuriuos dar lopšyje svajojo, visuotinos laisvės gynėjus. Ji apgaubs jus pasitikėjimu... Gimtinėje šalyje jūs neprivalote gauti atsakymą 'neduoda'. Nuo jūsų pasisekimo priklauso Tėvynės likimas — kaipgi jūs begalite kęsti vargus ar skurdą, bijodami šiurkščiu įsakymo balsu įžeisti dvarininkės nervus arba sudrumsti tuščiame nuobodulyje dvokiančio dvarininko ramybę."

Smirnovas sako, kad autorius laišką taip baigia: ''Mes jaučiame savyje naujas jėgas, regime gėdingą carinės galybės galą. Po kiekvienos egzekucijos darbas pas mus dar geriau eina. Jaunimas ima viršų, ir mes tikimės netrukus taip susiorganizuoti, kad greičiau amžius įveiks, nei surūdijęs budelio pabūklas."[914]

Smirnovas pažymi, kad Kalinausko "diktatūros" laikotarpio duomenų trūksta, "kadangi organizacija nebuvo visur valdžios atskleista, o memuarinėje literatūroje tie klausimai rūpestingai apleidžiami". Daugiausiai reiškėsi "revoliuciniai raznočincai, politinį auklėjimą išėję dar studentų ir karininkų rateliuose." Karinių pajėgų vadais jis vadina: Vilniaus gb Feliksą Vislouchą, Gardino gb Valerą Vrublevskį, Kauno gb Stanislovą Liaskauską, o komisaru Dr. Julijoną Mickevičių. Iš pavardžių sprendžiant, tas neatitinka tikrovę, kadangi Vrublevskis dar prieš Geištaro suėmimą pasitraukė Lenkijon, Stanislovas Liaskauskas vadovavo buvusiai "šwiętorzeckio partijai" Minsko gb, o Vislouchas, gavęs paskyrimą, pareiškė kaip ir Mackevičius: "Tatai jau pervėlu". Kaunijoje reiškėsi Ignas Liaskauskas, kuriam Sierakauskas pareigas perdavė. Taigi tik gydytojas Mickevičius, 26 m. amžiaus jaunuolis, Petrapilio medicinos-chirurgijos akademijos auklėtinis, "caro valdininkų žodžiais, pasižymėjęs kraštutiniai revoliucine galvosena ir milžiniško stiprumo valia", buvo nauja asmenybė. Smirnovas dar mini Kalinausko paskirtą Kauno miesto organizacijos viršininką "matininką A. Giercą", faktinai Gierycą, kuris netrukus išdavė savo kovos draugus. Jis mini ir Kauno organizacijoj veiklų policijos valdybos raštininką Ožinską, dimisijos valdininką Gincevičių ir laikrodininką Jachimavičių.

Apžvelgę sukilimo Lietuvoje ruošimą ir eigą, priešsukiliminę propagandą ir sukilimo laikotarpio potvarkius, žinome, kad dvarininkų "raudonikiu" pravardžiuojamas "baltukas" Geištaras panaudojo buvusius raudonikių Komiteto narius įvairioms pareigoms Vilniuje ir provincijoje, vėliau pakvietė raudonikius Kostą Kalinauską ir Vladą Malakauską Vadybos nariais, ir visi veikė išvien — tuo atžvilgiu, lenkai lietuviams pavydėjo. Geištarui nepatiko kai kurie Varšuvos potvarkiai, pav., saugumo tarybos ir žandarų įvedimas, o Kalinauskui su Malakausku tie potvarkiai patiko. Geištaras nei kiek neprieštaravo, kai Varšuva norėjo tiesioginėn savo žinion perimti Palenkei gretimas

[934] Smirnov, a) **Revoliucionnyje sviazi,** 318-322, 422; b) **Vosstanije 1863 g. v Litvie i Bielorussii,** 258-260, 375-6.

Gardinijos sritis, bet čia Kalinauskas su Malakausku prieštaravo, reikalavo visiškos lygybės su Varšuvos komitetu. Nepaisant ar Varšuvos potvarkiai patiko ar ne, Geištaras su kitais vykdė visus įsakymus, tik nurodinėdami Varšuvai tų potvarkių klaidingumą.

Geištaras norėjo, kad sukilimas prasidėtų visur tą pačią dieną ir kad, dvarininkams dalyvaujant pamaldose, būtų skaitomas Varšuvos sukilimo manifestas ir dekretas, valstiečiams suteikiąs žemę nuosavybėn. Išėjo kitaip — kai kas pasikarščiavo, sukiliman išėjo per anksti. Vadybos padarytą mirties nuosprendį Aleksandrui Domeikai — padarytą vienbalsiai baltukų ir abiejų Vadybos raudonikių, — ir kitą mirties sprendimą Frolovui, už kurį balsavo Pranas Daliauskas, Aleks. Oskierka, Ant. Jelenskis, Ignas Lopacinskis ir Varšuvos komisaras Du Laurens, Geištaras irgi pasirašė. Geištaras pažymi dar vieną jo pažiūroms būdingą dalyką: "Čia turiu pažymėti, jog visi Vadybos atsišaukimai, (mirties) sprendimai ir laiškai turėjo būti, šalia antspaudo, aprūpinti mano, kaipo Vadybos pirmininko, ženklu. Tasai mano pasirinktas žymuo buvo dvi drauge supintos raidės L.S., primenančios raidę G. Tatai turėjo reikšti liaudies susijungimą su bajorija (szlachta) į vieną Lenkiją, be to tos raidės L.S. buvo mano tėvų vardų inicialai. Ir po mano suėmimo Kostas Kalinauskas tariamai naudojęs tą patį ženklą; galų gale, tas žymuo dažnai dedamas vieton antspaudo *(locus sigilli)."*[915]

Kalinauskas perėmė ir Geištaro sekretorių Titą Daliauską, taurųjį jaunikaitį, kuris su panieka atsisakė maskoliam duoti parodymus ir žuvo, su savim nusinešęs Vadybos ir Kosto Kalinausko paslaptis.

Kostas Kalinauskas buvo didelis liaudies tribūnas, bet, kaip ir Geištaras, teisus ir drausmingas. Sukilimo manifestas buvo po visą Lietuvą skelbiamas civilinių ir karinių vadų, kurių didžiuma buvo dvarininkai ar bent bajorai: tai buvo sukilimo programa, ir visi ją vykdė. Kaip matėme, kur reikėjo, sukilėliai nuplakdavo ir kunigus, ir dvarininkus, ir valstiečius, ir Kaunijoj, ir Vilnijoj, ir kitur, ne tiktai Gardinijoj, kur Kalinauskas naudojo spalvingą kalbą. Socialinė sukilimo programa turėjo būti *visų* vykdoma — kaip ir tautiniai-valstybinė sukilimo programa, aukščiau cituoto laiško žodžiais: "Tegyvuoja Tėvynės laisvė, valstiečio lygybė ir nuosavybė!" Turėjo būti atkuriama trijų sudėtinių dalių Lenkija: Lenkijos Karalystė, Lietuva (su Baltgudija) ir Rusia (Ukraina) jos senose 1772 m. sienose. Kai Malakauskas rašė, kad "nuo Moldavijos iki Smolensko ir Pskovo" girdisi sukilėlių šūviai, tai jisai atžymėjo 1772 m. Lenkijos sienų apimtį — o ne kažkokią rusų revoliuciją. Kai Kołyszko, Sierakauskas, Mackevičius ir kiti prieš mirtį sakėsi mirštą už savo Tėvynę, bet nieko pikta netrokšta nei rusams, — jie mirė už "Lenkiją", o ne už Rusiją, kuriai telinkėjo laimėti sau laisvę nuo carinės tironijos.

Smirnovas ir kiti tarybiniai istorikai rusams revoliucionieriams priskiria 1863 m. birželio 22 d. datuotą atsšaukimą į rusų kariuomenę, užtiktą 1863 m. rugp. 17/29 d. Lietuvos Brastos tvirtovėje, Romualdo Traugutto operacijų rajone. Tačiau pasiskaičius yra aišku, kad tasai rusų kalba rašytas atsišaukimas savo stiliumi, išsireiškimais yra grynai *Kalinausko* rašinys. Pasiskaitykime, kaip jį cituoja Smirnovas:

---

[915] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 34.

“Draugai! Jūs nelaimingi žmonės! Jūs paliekate tėvą, motiną, brolius, seseris, gimines, žmoną, vaikus, ūkį; bastotės po svetimus kraštus, toli nuo Tėvynės 15-10 ar 25 metus, stengiatės, dirbate kaip arkliai, netenkate savo sveikatos, turto ir gyvybės. Ir kokia gerovė jūs laukia po daugelio metų tarnybos? Vėl bastytis ir išmaldauti elgetomis! O netrukus po to gulti į kapus. Broliai! Pas jokį carą žemėje nėra tokios velniškos tarnybos: tokią tarnybą sugalvojo ne žmogus, bet čiortas (velnias)... Lenkai, kaip geri krikščionys, nenori jūs nei skersti, nei skriausti, jie tiktai save gina, nes nori gyventi pas save namie, su savo šeimomis ir rūpintis savo ūkiu ir nenori, kad juos kankintų taip, kaip Jus kankina velniškąją ir pražūtinga tarnyba. Lenkai nori, kad jiems ir jums būtų galima pasaulyje gyventi taip, kaip Dievas [Smirnovas klastoja: rašo mažaja “d”. — KRJ] liepė, o ne taip kaip velniui patogu. Susijunkite su lenkais... Pas juos jau daug yra mūsųjų, kurie suprato kame reikalas.. .”[916]

Akivaizdoje tos vieningos tautinės, valstybinės ir socialinės sukilimo programos, kurią sukilėliai vykdė, — trijų sudėtinių autonominių dalių Lenkija su visų jos piliečių lygybe ir su valstiečių žemės nuosavybe be jokių išmokų, — akivaizdoje žuvusių, miriop pasmerktųjų ir ištremtųjų sukilėlių ir sukilimo simpatikų “socialinio veido”, yra aišku, kad tarybiniai istorikai, vos prieš kelis metus visu ratu pakeitę savo pirmykštį sukilimo vertinimą, nusikalsta tiesai. Pav., Okupanto cenzūruojamas Bičkauskas-Gentvila rašo: “Plečiantis sukilimui ir ryškėjant socialinei programai, radosi vis daugiau klasinių prieštaravimų tarp dviejų jėgų — valstiečių ir laikinai prie sukilimo prisidėjusių vidutiniųjų šlėktų, kurie reikalavo nacionalinio Lenkijos išsivadavimo. Kai tik paaiškėjo, kad Prancūzijos ir Anglijos intervencijos nėra ko laukti, Lietuvos dvarininkai ne tik nusigręžė nuo sukilimo, bet ir padėjo vyriausybei kovoti su valstiečiais. Vadinasi, dvarininkai nustojo kovoti už Žečpospolitos atkūrimą, t.y. už nacionalinę nepriklausomybę, ir, atsisakydami savo nacionalinių siekimų, ėmė remti prieš sukilusius valstiečius kovojančią vyriausybę.”[917] Tokį pat kaltinimą tasai Lietuvos rusas meta ir kunigijai.

Tai grynas prasimanymas, kadangi sukilimo dalyvių, rėmėjų ir priešų buvo visuose sluogsniuose — nuo aristokratų ligi kumečių, gi išprievartautas muravjovinio “adreso” pasirašymas toli gražu nereiškė išsižadėjimo bendros su lenkais nepriklausomos valstybės atstatymo. Patsai Bičkauskas-Gentvila cituoja vyskupo Valančiaus 1863 m. rugpiūčio 25 d. rašto-projektą: “Szit ir dabar kares Wilniaus gubernatorius užsakė linkiedamas, kad wisi pri sukilusiu prikluwen su gajlesiu namosna grinžtu. Noriedamas tad gelbieti, kurius dar gal gelbieti, sakau szendien wisims, waikaj mana, kad duotumėt pakaju priesz wiresnibe ristes, kad ne klausitumet ikalbinieimu tu, kurie jums prižad pamacze swecziu szales ... jeigu weikej ne nurimste wisi pražuste”. Tarybinis istorikas, kaip pastebėjome anksčiau (p. 109), necituoja gerojo vyskupo žodžių, kuriais raginama nutraukti persekiojimus. Patsai Geištaras niekad nepasikliovė “intervencija” ir tai sakė prieš sukilimą, kaip ir jo eigoje, — tik raudonikiai, kaip skaitėme jų literatūroj, propagandiniais sumetimais gąsdino

[916] A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi...,** 24-325.
[917] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 243.

rusus ir viliojo tamsias minias savo kalbomis apie pranzūzų talką. Kalinauskas ypač tai kartojo, netgi sukilimo metu skelbė kaip faktą.

Patsai Bičkauskas-Gentvila pažymi Muravjovo 1863 m. birželio 24 d. cirkuliorių, kad "Jei sugautus su ginklu rankose sukilėlius, priklausančius mokesčius mokančių valdinių luomui, buvo numatoma išsiųsti į kalinių kuopas arba ištremti, tai dvarininkus ir kitus privilegijuotų luomų asmenis .... įsakė 'priskirti prie gaujų vadų ir maišto kurstytojų kategorijos, jei jie bus sugauti su ginklu rankose', ir taikyti jiems aukščiausią bausmę."[918] Nuolatiniai Muravjovo ir kitų rusų smerkimai kunigų ir dvarininkų "lenkų", lietuviškosios šlėktos sunaikinimas, valstiečių kurstymas prieš "ponus", žvėriškas visų rusų organų elgesys, kontribucijos, apiplėšimai, siautėjimai prieš katalikus dvarininkus, kunigus ir šlėktas — jokiu būdu neparodo dvarininkų ar kunigų paramos "vyriausybinei" kariuomenei prieš savo tautiečius. Kai dėl adresų — iš Geištaro atsiminimų žinome, kokią dvasinę tragediją pergyveno Lietuvos bajorija, ir kad masiniai adresų pasirašinėjimai vyko jau po Vadybos paskelbto leidimo pasirašinėti bereikšmį išprievartautą aktą. Rusų vyriausybės užmojus dar sukilimo išvakarėse išdėstė, kaip matėme, vidaus reikalų ministeris Valujevas, ir savo galutiniame pranešime carui patsai Muravjovas, ir Muravjovo pavaduuotojas gen. Potapovas (pp. 374-5), ir Kaufmanas, ir gen. gubernat. Albedinskij 1874-1877. O išdavikų buvo irgi įvairių sluogsnių žmonių, ne tiktai Bičkausko-Gentvilos įvardinti keli dvarininkai — tą liudija sukilėlių įvykdyti mirties sprendimai.

Bičkauskas-Gentvila, savo pasaką pindamas toliau, mato pirmojo etapo galą su Sierakausko pralaimėjimu. "Pralaimėjus Z. Sierakausko sukilėlių kariuomenei ir dvarininkams atvirai perėjus į vyriausybės pusę, prasidėjo antrasis sukilimo etapas (1863 m. birželis-gruodis). Šiam etapui būdingas griežtas klasinių jėgų atsiribojimas ir klasinio antagonizmo padidėjimas. Nuo sukilimo pasitraukė laikinieji pakeleiviai, kurie stichinį valstiečių judėjimą stengėsi išnaudoti Lenkijos nacionalinio išsivadavimo tikslams; pasitraukė ir elementai, pabūgę agrarinės revoliucijos... Valstiečių kovai už žemę ir laisvę prieš dvarininkus ir carizmą toliau vadovavo revoliucinis demokratas K. Kalinauskas. 1863 m. liepos mėn. jis antrą kartą sudarė Vilniuje revoliucinę Lietuvos ir Baltarusijos vyriausybę — Lietuvos Valdymo komitetą. Kauno gubernijoje valstiečių sukilimui vadovavo A. Mackevičius. Plačiai palaikomi valstiečių masių ir kariuomenės, nesugaunami sukilėlių būriai tapo tikru siaubu dvarininkams."[919] Išeitų, kad ir sukilėliai, ir "vyriausybinė kariuomenė" išvien kovojo prieš tą patį priešą? tai kur sukilimas? kodėl Muravjovas, caro atstovas, putojo prieš kunigus ir dvarininkus? Mes žinome, kad Kalinauskas valdžion atėjo 1863 m. rugp. 1/13, kad jis jokios naujos "Lietuvos Valdymo komiteto" valdžios nesukūrė, tik pasiliko dirbti su Juozu Kalinausku, Titu Daliausku, grafu Morykoniu, gal porą savaičių su Varšuvos komisaru Aweyde, ir tebekovojo už "Lenkijos" atstatymą. Nieko nepasako tarybinio istoriko teigimas, kad "klasių kovos vystymąsi" atspindėjo ir "žandarų-korikų" grupės,

[918] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 244.
[919] Bičkauskas-Gentvila, **1863 m. sukilimas,** 249.

“į kurias įėjo daugiausia įvairių tautybių amatininkai, darbininkai ir valstiečiai”. Juk tik rusuose buvo įmanoma, kad didikas eitų žandaro, budelio ar slaptos policijos vado pareigas — tokie kunigaikščiai ir grafai, kaip Dolgorukij, Šachovskoj, Jašvil, šuvalov, Tolstoj ir kt.

Pasiklausykime sukilimo amžininko, ruso revoliucionieriaus Pantielejevo liudijimo. Pantielejevas Petrapily ir kitur besutiko tik “lenkus” iš Vakarinių gubernijų. Po ilgesnio patyrimo, jis rašė:

“Nei Vilniuje, nei Petrapilyje neturėjau progos sutikti įžymesniuosius lenkų sukilimo vadovus. Tačiau suėjau labai daug vidutinių žmonių... Todėl juo labiau man buvo įdomu stebėti skirtumus tarp ano meto rusų ir lenkų žmonių. Nuo paprasto šlėktos, kuris žemę arė savo rankomis, ligi palyginamai pasiturinčio dvarininko, ar laisvos profesijos žmogaus, visus jungė viena idėja, kad ir skirtingai gimusi, savo šalies ir savo tautybės meile pagrįstoji idėja. Netgi labai kuklaus apsišvietimo žmonėse buvo regimas gana gilus savo tautos istorijos ir savo literatūros pažinimas. Ir kas labiausia veikė, tai jų tikėjimas ateitimi. Jokios represijos negalėjo to tikėjimo sugriauti. Jie nešiojosi jį savo sielose, kaip dogmą: Lenkija dar nežuvo!” Pantielejevas paneigė kaip naivų rusų įsitikinimą, kad lenkai dvarininkai Vakarinėse gubernijose prisidėjo prie 1863 m. sukilimo, kad pasipriešinti rusų vyriausybės paskelbtai žemės reformai. “Jie be abejo žinojo, kad sukilimo pergalės atveju praeitis nebesugrįžtų. Be to, jie žinojo, jog sukilimas tegalėjo pasisekti tiktai jei jame gausiai dalyvaus valstiečių masės, ir pergalinčios masės, vadovaujamos vadinamųjų raudonikių, greičiausiai pareikštų reikalavimus radikališkesnius už rusų vyriausybės pravestą įstatymą. Dalyvavimas sukilime tokių žmonių, kaip Venclovavičius, įrodė, kad 1863 metais svarbiausias akstinas buvo tautinis jausmas, užtemdęs bet kokius klasinius interesus.”[920]

Tasai Anupras Venclovavičius (Węclawowicz), Anupro ir Filipinos Horwattaitės s., gimęs apie 1833, baigė Tartu universitetą ir gyveno tėvo jam pavestame Samsonų dvare, Mohilevo gb., dalyvavo sąjūdyje, 1863 m. buvo suimtas Mohileve, žiauriai tardomas, atvežtas Vilniun, nuteistas miriop. Jo sesers Pomarnackienės pastangomis Petrapilyje per buv. gen. gub. Nazimovą ir ministerį Adlerbergą, mirties sprendimas buvo pakeistas 12 m. katorgos darbais, nors jis buvo invalidas, vaikščiojęs su dviem kriukiais. Kngt. Aleks. Suvorovas tremtinį kiek ilgiau išlaikė Petrapily veik laisvą. Bausmę atlikęs Tobolske, Krasnojarske ir Barnaule, 1874 m. paleistas, mirė Petrapily 1883 m., palaidotas Anykščiuose.[921] Tremtyje Sibire susipažino su Pantielejevu.

---

[920] L. Pantielejev, **Iz vospominanij prošlago,** II, 90-91, 116.

[921] **Pamiętniki Jakóba Gieysztora,** II, 298-299.

LXXXVII. PRIEŠSUKILIMINIAI SANTYKIAI SU RUSAIS REVOLIUCIONIERIAIS

"Nie vierjtie nam, my vas obmaniem"—
"Netikėkite mums, mes jus prigausim"

Nikolaj Gavrilovič Černyševskij

Tai buvo pranašingi žodžiai, Petrapilyje ištarti sukilimo išvakarėse. Černyševskis buvo populiaraus liberališko žurnalo *Sovriemiennik* radaktorius, sąjūdžio *"Ziemlia i Volia"* (Žemė ir Laisvė) įkvėpėjas ir dvasinis vadas. Jis gana artimai bičiuliavosi su "lenkais" karininkais, kilusiais iš Lietuvos ir Vakarinių gubernijų: gen. štabo bibliotekininku štabskapitonu Jonu Stanevičium (gim. 1833 Vilniaus gb), gen. štabo plk. Jonu Savicku (gim. 1831 Kauno gb), gen. štabo kpt. Zigmu Sierakausku (valuiniečiu), spaustuvininku Juozapatu Ohryzko (gim. 1827 Vitebsko gb), Petrapilio universiteto teisės profesorium Vladimiru Spasovičium (gim. Riečicoje, Minsko gb), o gal ir su kitais, Černyševskio artimi bičiuliai buvo Nikolaj Aleksanddrovič Dobroliubov, Nikolaj Aleksand. Sierno-Solovjovič, V. Bervi-Flerovskij, poetas Niekrasovas, ir visi ano meto "revoliucionieriai". Vienas jų, vėliau ilgus metus praleidęs tremtyje, Bervi-Flerovskij rašė apie rusų ir bendraminčių "lenkų" susitikimą: "Po šaunių pietų ir gausaus pilstymo jie metėsi vienas kitam į glėbį; staigiai, vidury džiaugsmingų broliškų bučkių, iš kampo pasigirdo Černyševskio balsas; savo aukštu falsetto jis garsiai taria žodžius: 'Netikėkite mums, mes jus prigausim'."[922]

Žandarų korpo vadas, caro kanceliarijos III Otdielo viršininkas gen. Dubeltas dar 1856 m. rašė: "Mane pasiekė žinios, kad iš Lietuvos gubernijų kilę aukštųjų mokyklų auklėtiniai gyvena vyriausybei bendrai kraštutiniai nepalankiais jausmais ir žalinga dvasia, ir kad visa dabartinioji karta Rusijai nepalankumo atžvilgiu yra žymiai aršesnė už savo tėvus." Žandarų korpo 4-sios (Vilniaus) apygardos viršininkas į tai atsiliepė: "Jaunuomenė į senius žiūri kaip į atsilikusius nuo dabarties amžiaus, kaip į pasenusius savo pažiūrose, kaip į klaidingai aiškinančius krikščionio ir piliečo pareigas."[923]

Smirnovas svarbiu dalyku laiko Sierakausko "radikalizmą" ir jo ryšius su Černyševskiu bei Herzenu — ypač kad Leninas jau nurodė, kad "pažangių lenkų veikėjų" bendradarbiavimas Sovriemiennike, "dažni jų susitikimai su Černyševskiu, kurių metu užsimegzdavo pokalbiai ir disputai, yra esminiai svarbūs išsilaisvinamajam sąjūdžiui Baltarusijoje ir Lietuvoje, rusų-lenkų revoliucinės sąjungos kūrimui suprasti. Tų susitikimų metu Černyševskis reikšdavosi kaip visa-rusiško sąjūdžio atstovas, valstiečių interesų gynėjas ir reiš-

[922] A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi...,** 152, šaltiniu nurodydamas: V. Bervi-Flerovskij, Vospominanija, **Golos minuvšego,** 1916, Nr. 1, p. 216; Jan Kucharzewski, **The Origins of Modern Russia,** New York 1948, pp. 318-319, šaltiniu nurodydamas: Vasilij Bervi (slapyvardis Flerovskij), **Tri političeskija sistemy: Nikolaj I, Aleksandr II, Aleksandr III,** 1897, p. 277 ir kt.

[923] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 145-146.

kėjas. Jis įžvalgiai įspėjo lenkus draugus, kad jų nepagrįstos pretenzijos į bielorusiškas, ukrainiškas, lietuviškas žemes, nesiskaitant su interesuotųjų tautų valia, gali nutraukti jungtinį išėjimą prieš carizmą. Jis padėjo savo draugų lenkų pasaulėžiūrą išlaisvinti iš šlėktiškai-nacionalistinės ideologijos atgyvenų, nuo istorinio proceso atgyvento supratimo. Kaip liudija Jono Savicko memuarai ir Zigmo Sierakausko rankraštis 'Lenkų Klausimas', lenkai demokratai pasirodė buvę verti Čemyševskio kovos draugai, nors, deja, jie nepakilo ligi pirm-marksistinės sociologijos ir filosofijos stambesnių atstovų lygmės."[924]

Pasikalbėjimuose su ta "už savo tėvus aršesne" anti-rusiškaja lietuvių-"lenkų" karta, kurioje buvo ir iš tremties grįžę vyrai ir jauni studentai, rusai Petrapilyje vedė gyvus ginčus. "Savickas prisimena ginčus su Černyševskiu, kuriuose pastarasis barė lenkus klaidingai suprantančius praeitį, ignoruojančius Ukrainos ir Baltarusijos tautų teises. Dobroliubovas savo laiškuose atžymėjo savo jaunų lenkų draugų 'nepakankamą rimtumą'. V. Bervi- Flerovskis rašė apie Černyševskio gilų lenkų problemos supratimą. Galop, Antonovičius liudijo, kad jo akivaizdoje Černyševskis 'kepino' Spasovičių už klaidingas pažiūras apie Lenkiją. ... 1859 m. pažangūs lenkų veikėjai Petrapilyje pradėjo leisti laikraštį 'Słowo' (su mėnesiniu literatūriniai-politiniu priedu). Redkolegijos sudėtyje buvo Ohryzko, Sierakauskas, Stanevičius, Spasovičius, Želigovskis, Rachnievskis ir kiti. Laikraštyje bendradarbiauti prižadėjo Geištaras, Oskierko, Pavlovičius, Balinskis, Syrokomlia ir kiti žinomieji vilniečiai veikėjai. Naujas lenkiškas organas greitai laimėjo populiarumą. Jo pirmuose numeriuose buvo vertingos korespondencijos iš Baltarusijos, Lietuvos, Ukrainos valstiečių klausimu, apie blaivybės sąjūdį, kurių medžiagą sunaudojo demokratinė spauda, ypač N. A. Dobroliubovas. 15me numeryje 'Slowo' paskelbė Joachimo Lelevelio laišką su pasisekimo linkėjimais laikraščiui. Išnaudojusi šį faktą carinė vyriausybė uždraudė 'Słowo' ir suėmė Ohryzką. Visuomenės protestas privertė vyriausybę kiek nusileisti, Ohryzką išleisti iš Petropavlovsko tvirtovės, bet laikraštis žuvo. — Tuo metu 'Słowo' redakcija suskilo. Spasovičius, Rachnievskis, Čaikovskis su Kavelino pritarimu padavė ištikimybės prašymą, teisindamiesi ir smerkdami lenkų tautos nepriklausomybės troškimą. Sierakauskas, Stanevičius ir kai kurie kiti buvę 'Słowo' redakcijos nariai, glaudžiai susiję su 'Sovriemienniku', mėgino organizuoti naują lenkišką žurnalą ... jiems nepavyko."[925]

Šios citatos pavaizduoja rusų "revoliucionierių" vadų pažiūras į "lenkų" klausimą ir sienas, — kurį jie diskutavo ne su Lenkijos žmonėmis, bet su Lietuvos "lenkais" ir Sierakausku. Jos taipgi pavaizduoja faktą, kad įžymūs sukilimo Lietuvoje veikėjai — Sierakauskas, Geištaras, Ohryzko, Stanevičius — savitarpyje bendradarbiavo, ir kad tiek "raudonikis" Sierakauskas kaip ir "baltukas" Geištaras vertino valstiečių reformos reikalą, vertino Valančiaus sukurstytą visuomeninės organizuotos veiklos mokyklą — blaivybės sąjūdį, nesutiko su rusų pretenzijomis į D. Lietuvos Kunigaikštystės žemes. Ne gana to, dideji rusų revoliucionieriai naudojo šių lietuvių-lenkų parūpintą medžiagą — ne atbulai.

[924] **Ibid.,** 152.

[925] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 153.

Jau anksčiau, apžvelgdami studentijos sąjūdį, matėme, kad "lenkai" studentai buvo "tie niegodiajai — mūsų gerų šeimų jaunimo visų kurstymų ir gadinimo šaknis", kaip išsireiškė rusas valdininkas. Lietuvos studentai išmokė rusus savigarbos, reikalauti savo teisių, demonstruoti, nepasiduoti, kovoti. Lenkijos, Vilniaus ir Kijevo gen. gubernatoriai kratėsi tų Lietuvos studentų — valstiečių ir sukilimo kurstytojų. Dabar meskime žvilgsnį į Lietuvos studentijos santykius su rusais studentais.

Iš Varšuvos į Lietuvą persimetus manifestacijų ir pamaldų bangai, neatsiliko ir studentija Petrapilyje bei Maskvoje. Petrapilyje jie surengė pamaldas 1861 m. kovo 1/13 d., "kur dalyvavo daugelis rusų studentų, kurie drauge su lenkais giedojo lenkų himną". Maskvoje studentai suorganizavo dvi gedulo pamaldas prancūzų katalikų bažnyčioje kovo 16/28 ir 17/29. "Jose dalyvavo daugelis rusų studentų; vieni jų atstovavo fakultetus, atsiųsti rusų studentų, kiti patys savo noru atvyko. Visi jie išvien su lenkais giedojo lenkų himną. Po gedulo mišių į lenkus kalbą pasakė rusas studentas, vėliau žinomas revoliucinis veikėjas P(iotr Grigorjevič) Zaičnievskij. Savo kalbos užrašą jis perdavė studentams-lenkams, kurie jį padaugino ir paskleidė. Jos nuorašų neužsiliko, o Zaičnievskio parodymuose per kvotą išdėstytas turinys neatitinka tikrą turinį. Pochvisniovo laiškas, cituojamas M. Lemkės knygoje, regimai daug tiksliau atvaizduoja Zaičnievskio kalbos turinį. ... Zaičnievskis pasakė: 'Tauriųjų lenkų kankinių mirtis neturi būti užmiršta. Mes privalome per jų laidotuves paduoti vieni kitiems rankas ir eiti prie (bendro) tikslo. Priešas pas mus vienas, mūsų vėliava turi būti viena — ar tai būtų socializmo raudonoji vėliava, ar proletariato — juodoji. Tad paduokime vienas kitam rankas, broliai lenkai, ir tebus pirmas mūsų keliamas šūkis: tegyvuoja socialinė Lenkija!' Tokį kalbos turinį patvirtino ir policijos valdininkų stebėtojų pranešimai. Esą, studentas Azančevskis sušuko į kalbėtoją: 'Tyliau, liaukitės! Čia yra perrengti kvartaliniai'. Oberpolicmeisteris pranešė, kad Zaičnievskis 'buvo pradėjęs kalbą, bet kadangi ten buvo vietinis pristavas ir keli žemesnieji policijos komandos nariai, tai Zaičnievskis tik truputį pasakė naudai Lenkijos, kurią jis pavadino socialine, ir studentai jį apleido'. Katalikų dekanas Daugėla (Dovgiallo) pranešė, jog studentai 'didžiąją gatve nuvyko į universitetą', bet ten rado užrakintą, apart anatomijos salės, kur tariamai irgi buvo sakomos kalbos ir renkamos aukos Varšuvoje statysimam paminklui žuvusiems. Lenkus mėgdžiodami, rusai studentai esą aukoja, kad atlaikyti pamaldas Kremliaus sobore."[926] "Atsakydami į Zaičnievskio kalbą," lenkai jam atsiuntė "Poslanije k russkim" su padėka. Tas rašinys per kratą buvo rastas pas Zaičnievskį, žr. mūsų psl. 667.

Mums įdomiau stebėti ne pripuolamas momento demonstracijas, bet rimtus pokalbius. Anot Snytko, Maskvos universitete lenkų ir rusų studentų draugystę "karštai gynė vienas 1861 m. studentų demonstracijų vadų, lenkas Boleslav Kolyško" — vilnietis lietuvis bajoras nuo Lydos. L. F. Pantielejevas "daug pasakoja" apie Petrapilio studentijoje įtakingąjį Vladą Choroševskį (Karašauską), kuris "įsitikinęs, kad abipusis interesas reikalauja galimai didesnio rusų ir lenkų suartėjimo, tuojau ėmėsi savo idėjas vykdyti (lenkų stu-

[926] T. G. Snytko, "Studienčeskoje dviženije...", **Vosstanije 1863 g.,** 211-213.

dentų) korporacijoje." Jis pasiūlė lenkų ogului Petrapilyje "sudaryti ryšį su rusų organizacijomis, tačiau pirmomis dienomis lenkų studentų vadovybės didžiuma jo nepalaikė. Tačiau rusų studentų dalyvavimas studentų-lenkų demonstracijoje paskatino pastaruosius dalyvauti T. G. Ševčenkos laidotuvėse drauge su rusais ir ukrainiečiais." Choroševskis pasakė "šaunią kalbą", kuri po to buvo atspausdinta ukrainiečių žurnale *Osnova.* Petrapilio studentų"rusų iniciatyva ir bendradarbiaujant Choroševskiui, įvyko lenkų ir rusų studentų organizacijų atstovų pasitarimas. Ta proga N(ikolaj) Utinas pasakė 'karštą kalba apie brolybę ir būtiną reikalą, istorinio momento akivaizdoje, užmaršt in mesti visas praeities sąskaitas'. Iš lenkų kalbėjo Vladas Markevičius ir kiti, pabrėžę, jog jie pirmame plane stato Lenkijos nacionalinį išlaisvinimą. Utinas pareiškė, kad 'rusų jaunimas šiuo atžvilgiu pilnai lenkų pusėje'. Tačiau numatytas susiartinimas pairo, kai pasitarime dalyvavęs L. F. Pantielejevas pasiūlė lenkų pusei pasisakyti apie Lenkijos rytinę sieną, šiuo klausimu nesutarimai tarp rusų ir lenkų studentų buvo žinomi, ir Utinas nutarė jį nuimt. Tarp kitko, 'instrukcijoje' rusiškų universitetų ir kitų mokslo įstaigų studentams-lenkams, atsiųstoje iš Varšuvos į Kijevą ir užgrobtoje pas Varšuvos meno mokyklos studentą Karolį Matuševskį, buvo nurodoma, kad studentai privalo ginti Lenkijos sienas tokias: 'Elbė—Karpatai—Juodoji Jūra—Dniepras—Dauguva—Baltija'. Buvo žinoma, jog tose sienose lenkai sudarė nedaugiau trečdalio gyventojų. Žinoma, ne visi studentai-lenkai laikėsi vienos pažiūros, betgi 1772 m. sienos nustatymo reikalavimą palaikė studentų-lenkų didžiuma, kas sunkiai kenkė lenkų nacionaliniai-išsivaduojamam sąjūdžiui bendrai, ir lenkų-studentų sąjūdžiui paskirai."[927]

Jau žinome, kad kovą už 1772 m. sienų Lenkiją organizavo Černyševskio draugai Sierakauskas, Stanevičius ir kiti "lenkai" karininkai. Kovai už Lenkiją 1772 m. sienose į lenkų karo mokyklą Paryžiuje, o vėliau Italijoje, iš Petrapilio ir Maskvos universitetų vyko bendradarbiavimo su rusais šalininkas Boleslovas Kolyška ir "apie 100" kitų, jų tarpe Maskvos univ. studentas ašmenietis Zigmas Mineika. Įsidėmėtina, ir niekad neužmirština, kad pokalbius su rusais vedė, kaipo "lenkai", kaip tiktai tų ginčijamų "Vakarinių gubernijų" studentija. Tatai nežadėjo rusų talkos busimajam sukilimui... Mūsų jau minėtasis Zaičnievskis, suimtas 1862 m. balandžio mėn., dar parašė proklamaciją *"Molodaja Rossija",* kuri buvo atspausdinta ir paskleista Maskvoje, Petrapilyje "ir kitur". Tame atsišaukime buvo kritikuojamas Herzeno "Kolokolas" ir Herzeno pasisakymas Lenkijos kalusimu, ir buvo skelbiama, kad jaunuomenė turi vadovauti "liaudies partijai" ir Rusijoje įvesti "socialinę demokratinę respubliką" federacijos pagrindais. Buvo ir sakinys: "Mes reikalaujame pilnos nepriklausomybės Lenkijai ir Lietuvai". Anot Snytko, kai kurie Zaičnievskio teiginiai, kaip šeimos neigimas ir bendras tonas "nepatiko daugeliui revoliucinio sąjūdžio dalyvių". Pantielejevas rašo, jog ir Černyševskis neigiamai įvertino tą "Jaunosios Rusijos" proklamaciją ir ruošėsi išleisti atsišaukimą "Į mūsų geresniuosius draugus", bet netrukus jis buvo suimtas. Herzenas atsiliepė: "Prie ginklo šaukti — tegalima tik kovos išvakarėse. Kiekvienas

[927] Snytko, . . . **Vosstanije 1863 g.,** 214-216.

perankstyvas šaukimas — priminimas, priešui duodama žinia ir savo silpnumo atskleidimas jam. Todėl meskite revoliucinę retoriką ir imkitės darbo."[929]

Dabar rusai jau buvo išmokę proklamacijas skleisti — ir jų pasirodė nemažai: prieš carą, prieš religiją, į karininkus, į valstiečius, į "Vielikorusus", ir tt. Snytko pažymi, kad "Drauge su rusais studentais, propagandą varė ir lenkų studentija, tarp kitko, studentų-lenkų propaganda vis labiau telkėsi į klausimą apie ginkluotą sukilimą ir būtiną besimokančio jaunimo dalyvavimą jame. Sukilimui paramos uždavinį taipgi vykdė propaganda kariuomenėje ir tarp valstiečių." Kijevo universiteto studentai-lenkai netgi panaudojo Lavros vienuolyno spaustuvę, kuo labai pasipiktino Kijevo gen. gubernatorius. Snytko rašo: "Tarp kitko, Kijevo vienuoliai nevaidino šiame reikale žymesnio vaidmens. Pagal Kijevo univ. studento Stepono Bobrovskio užsakymą, lapelius vienuolyno spaustuvėje spausdino darbininkai. Viso buvo atspausdinta keli šimtai egz. 'Vielikoruso' Nr. 1 ir 'Odrodzenie' Nr. 1. Kai reikalas su lapelių spausdinimu buvo atskleistas, Steponas Bobrovskis, o su juo studentas Liudvigas Bernšteinas pabėgo į užsienį."[929] Kaip žinome, Steponas Bobrovskis netrukus Varšuvoje tapo vienas vyriausių sukilimo vadų ir 1863 m. pavasarį žuvo dvikovoje. Buvo spausdinami ir lapeliai ukrainiečių kalba — Znaite liudi, dlia čoho carj vijsko trimaje". Čia matome sąmoningą "lenkų" studentų pastangą paveikti rusų kariuomenę, valstiečius ir pačią rusų studentiją, kaip kad vėliau Kalinauskas skleidė propagandos lapelius tarp priešo karių Brastoje ir kitur. Černyševskis ir kiti "didieji" rusų revoliucionieriai tebuvo stebėtojai, gi veikė "lenkai" ir nedaugelis jų kolegų rusų studentų — jau matėme, kad Kolyška dar anksčiau buvo Vilniaus gb suimtas su lapeliais į rusų karius. Taigi, kaip Snytko citavo "vieno Maskvos studento-lenko laišką savo bičiuliui Vilniuje" 1863 m. sausio mėn.: "Ne kartą mes kalbėjomės, jog mūsų reikale rusai mums labai naudingi."

Sierno-Solovjovičiaus ratelio iniciatyva, 1862 m. pradžioje Petrapilyje susikūrė slapta organizacija "Ziemlia i Volia", kurios pavadinimas "Pagal Herzeno ir Ko. pragramą" buvęs paimtas iš Ogariovo straipsnio "Čto nužno narodu" (Ko liaudžiai reikia), paskutiniųjų žodžių: "Narodu nužny ziemlia da volia" (liaudžiai reikalinga žemė bei laisvė). Tuo vardu organizacija pirmiausia įsikūrė tarp jūrininkų, Londone lankiusių Herzeną. Posėdžiai vykdavo Kronštadto klube, ir netrukus prisidėjo kariuomenės karininkai. "Paskiau ji vystėsi SanktPeterburge per Utiną, Maskvoje — per studentus ir literatorius". Anot Snytko, centrinio organo nebuvo, tebuvo palaidi įvairių ratelių federacija. Jis teigia, kad organizacija, kad ir palaidi, turėjusi daug narių. Andriaus Potebnios karininkų ratelis "turėjo iki 200 žmonių", o ratelių buvę daug ir įvairiuose miestuose. "Negalima nepripažinti pagrįstu ir agento Volgino pranešimo, kad 'Ziemlia i Volia' sudėtin įeina ir lenkų rateliai," ir per kratas buvo užtikti tam tikri ryšiai. Kai "lenkų" Eduardo Podosskio ir Mykolo Veidės padedama spaustuvė buvo susekta, "lenkai" ir Lietuvos Provincinis Komitetas parūpino spausdinamąją mašiną ir raides, ir tą spaustuvėlę pristatė į Viliakos (Marienhausen) dvarą Latgaloje (Vitebsko gb) — kur rusų policija netrukus susekė spaustuvę.

---

[928] **Vosstanije 1863 g.,** 265.

[929] **Ibid.,** 271-272.

Snytkos žodžiais, pagal III Skyriaus pranešimą apie Utino veiksmus, ziemlevolcų veikla buvo "veik išimtinai žodinė propaganda." III Skyrius rašė apie Utiną: "Jis sueidavo su įtartinais asmenimis, dalyvaudavo studentų ruošiamose piruškose [išgertuvėse], kur skelbdavo prieš valdžią priešiškas nuomones ir skatino tam kitus, dalyvavo pagrindinių veikėjų sudarytoje revoliucinėje draugijoje 'Ziemlia i Volia'." Anot Snytkos, 1862 VI 8/20 policija užgrobė Utino įsigytą tipografinį šriftą, 25 svarus, ir po to patys rusai sugebėjo tik vieną mašiną įsigyti ir išgelbėti, kuri buvo išvežta bene į Nižni Novgorodą. 1862 m. galop, "su Sierakausko ratelio narių pagalba," pavyko Petrapilyje sukurti spaustuvėlę ir išspausdinti kelis Utino atsišaukimus, nutarta leisti laikraštėlį "Svobodą" (Laisvę). Pirmas numeris buvo atspausdintas Viliakoje (Marienhausene), kur spaustuvėlę nugabeno lenkas Podosskis. Regimai čia kalbama apie Lietuvos Provincinio Komiteto, su Sierakausko talka, parūpintą spaustuvėlę. Anot Snytkos, "Spaustuvės patalpinimas Vitebsko gb buvo klaida, kadangi ryšium su Lenkijoje kilusiu sukilimu vietinė policija ir žandarai budriai sekė lenkų dvarus ir ten atvykstančius pašaliečius." Šiame dvare rinkdavosi studentai, vykstą į sukilimą, ir 1863 m. "vasario gale policija revidavo dvarą, suėmė Petrapilio mediko-chirurginės akademijos studentų grupę, vykusią į sukilėlių dalinius." Rusai studentas Dmitrij Stepanov ir štabskapitonas Ilja Žukov mėgino gelbėti spaustuvėlę, bet vasario 26 (turbūt kovo 10?) pakeliui buvo suimti su proklamacijomis ir dalimi spaustuvės. Stepanovą ir Žukovą suėmus, liepta suimti ir Utiną, kuris betgi spėjo pabėgti svetur. Kiti visą kaltę suvertė ant Utino, bet visvien buvo ištremti katorgom[930]

Taigi matome, kad rusams organizuotis ir propagandą pradėti daug padėjo "lenkai" karininkai ir studentai, ir Lietuvos Provincinis Komitetas. Pagal Lietuvos tarybinius rašeivas — viskas atbulai: rusai įkvėpė, mokė, švietė, organizavo ir vadovavo Vilniaus veiklai ir tt.

A. F. Smirnovas gali rusų kalba daug laisviau rašyti, nei Bičkauskas, Lazutka ar Žiugžda lietuviškame vertime. Apie studentų ogulą jis rašo: "bendras tikslas — kova už Lenkijos nacionalinę nepriklausomybę. Bet žinoma, kad organizacijos sudėtyje nebuvo nei vieno išeivio iš Lenkijos. Tiksliai kalbant, tai buvo baltgudžių ir lietuvių jaunimo organizacija, kurioje buvo ir lenkų ar sulenkėjusių dvarininkų."[931] Jis gana daug rašo apie karininkų ratelius, ir yra aišku, kad pagrindinis akstinas buvo katalikų "lenkų" karininkų kadrai "iš vakarinių gubernijų" — gen. štabo karininkai ar klasytojai Sierakauskas, Jar. Dombrovskis, Heidenreichas, Stanevičiai, Ozieranskis, Galinevičius, Zvieždovskis, kitų dalių karininkai Kersnauskai, Liaskauskai, Jundzilas, Zigmas Padlevskis, Giedraitis, Kaplinskis, ukrainietis Andrius Potebnia, ir kt. Tai vis busimieji sukilimo karžygiai. Vėliau, Potebnios "Rusų karininkų komitete Lenkijoje" buvo rusų — viso apie 66, pagal kitus "ligi 200". Daugelis tų karininkų išryškėjo, kai po Slivickio, Arnholdo ir kt. egzekucijų karininkai ruošė gedulo pamaldas.

Tad karinė vadovybė panoro "išvalyti" kariuomenę ir jos kurstytojus — 1862 m. vasarą buvo suimti rašytojai-žurnalistai Černyševskis, Sierno-Solovjovičius, Rymarenko, buvo uždaryti "Sovriemiennik" ir "Russkoje Slovo", keli

930 **Vosstanije 1863 g.,** 286-287.
931 A. F. Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 182.

šimtai karininkų ir kariūnų buvo atleisti iš kariuomenės. Įsitikinus, kad "kas trečias karininkas" Lenkijoje, Lietuvoje, Baltgudijoje ir Ukrainoje "yra čiagimis ir katalikas", valdžia liepė skubiai juos pakeisti stačiatikiais, o katalikus siuntė Rusijon. Mūsų jau minėtas kaunietis, gen. štabo puk. Jonas Savickas, Sierakausko ir Černyševskio bičiulis, buvo atstatytas iš divizijos štabo viršininko pareigų, tariamai dėl dalyvavimo poeto Syrokomlios pagerbtuvėse. Kngt. Gorčakovas laiške karo ministeriui Miliutinui rašė: "Pulkininkas Savickas ... pagal korpo vado liudijimą, pasižymi šauniais proto gabumais ir ligi šio laiko savo pareigas vykdė pavyzdingu uolumu, tačiau, kaipo gimęs Kauno gb. ir turįs tame mieste artimų giminių, dabartinėse aplinkybėse negali pasilikti jo užimamoje vietoje."[932] Zvieždovskis, gen. gubernat. Nazimovo adjutantas, buvo iškeltas Maskvon į grenadierių korpo štabą — ir netrukus ten atsirado "Laisvų lenkų ir rusų tautų sąjunga." Lenkas karininkas J. Jelanskis rašė, kad "lenkų jaunimas negalėjo nesimpatizuoti liberaliam rusų jaunimo sąjūdžiui, ir visomis nuo jo priklausančiomis priemonėmis palaikė tokį judėjimą."

Atsimenant, kad Zvieždovskis, būdamas Vilniaus karinės apygardos vado gen. Nazimovo adjutantu, drauge buvo Lietuvos raudonikių pirmojo komiteto nariu, turėjęs daug "lenkų" ir liberalių rusų draugų karininkų Vilniaus, Kauno, Gardino, Daugpilio ir kitose įgulose, — netenka stebėtis, kad 1861 ir 1862 m. ten rusų kariuomenėje sklido lapeliai — "Vielikorus", "Į rusus karininkus Lenkijoje", "Į rusus karius" ("Atsiminkite, kad lenkų klausimas yra jūsų pačių likimo klausimas ir kad nuo Lenkijos laisvės priklauso jūsų laisvė"), "Ką kariuomenei reikia daryti?". Kai kurie tų karininkų 1863 m. nuėjo į sukilimą—Smirnovas sumini Jelčaninovą, Bulatovą, Brandtą, Tymkevičių "ir kit.", tik jie veik visi buvo baltgudžiai, lietuviai (Brandtas) arba ukrainiečiai.

1862 m. pavasarį petrapiliečiai "lenkai" karininkai ėmėsi ruošti sukilimą. Jaroslavas Dombrovskis netrukus Varšuvoje atsidūrė raudonikių komiteto vadovybėje. Būdamas jaunesnis nei Zvieždovskis, jis menkiau rusus pažinojo, bičiuliaudamasis su ukrainiečiu Potebnia aklai save ir kitus suvedžiojo, kad rusai sukils Rusijoje, o Lenkijoj ištisi batalijonai nekovos ir sudės ginklus. Smirnovas teigia, kad Dombrovskio planas užtikrino sukilėliams iniciatyvą. "Drąsumas, staigumas, ryžtingi puolamieji sukilėlių veiksmai galėjo jų pusėn palenkti dvejojančias kariuomenės dalis. Stiprioji plano pusė buvo rusų ir lenkų revoliucionierių veiksmų vieningumo užtikrinimas. Silpnoji vieta plano, pagrįsto visų pirma revoliucinėmis kariuomenės ir miesto grupėmis, buvo ryšio su valstiečiais neturėjimas. Regimai, Dombrovskis perdėjo valstiečių pasiruošimą reikštis ginkluotai." Pagal Dombrovskio planą, jo paruoštą citadelės kalėjime besėdint, sukilėlių organizacijos karinių pajėgų pakako "tik pirmajam smūgiui smogti, užgrobti tvirtoves, ginklus, amuniciją, armijai demoralizuoti. Tolimesnė eiga priklausė nuo sukilimo vadovybės veiksmų, nuo sukilimo programos, gyventojų ir visų pirma valstiečių nusistatymo kovos atžvilgiu." Smirnovas sako, kad "nacionalistai bijojo" valstiečių, ir pagrindą šiam teigimui mato petrapiliečio karininko Varavskio parodymuose rusams.

Esą, Vilniuje organizacijos vadovybėje įvyko "ilgas pokalbis, kuriame Sierakauskas ir Zvieždovskis įrodinėjo bendrą krašto nusiteikimą revoliucijos

[932] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 212.

labui. Gi (Pranas) Daliauskas, priešingai, tikino, kad joje (revoliucijoje) bemato tikrą pražūtį ir kad, jo nuomone, geriau siekti socialinės reformos, valstiečių būvio pagerinimo ir kaimo mokyklų steigimo. Ginčas pasiliko neišspręstas." 1862 m. pavasarį ginčas tebesitęsė: "Man išvykus iš Petrapilio, pakeliui į Varšuvą, aš buvau Vilniuje pas Daliauską ir Zvieždovskį. Zvieždovskis kalbėjo apie revoliucijos būtinumą, užtikrino apie daromus visame krašte pasiruošimus, ir apie bendrą visų gyventojų klasių palankumą jai. Gi kai aš buvau pas Daliauską, tai jis man pasakė, jog Zvieždovskis žūtbūtinai nori revoliucijos, bet jam, Dalevskiui, labai gerai žinoma krašto padėtis, kad didžiuma dvarininkų pasisako prieš revoliuciją, kad valstiečiai, su kelių vietovių išimtimis, jai priešingi." Smirnovas dar prikergia Maksimo Černiako parodymus, kad, nors visi Petrapilyje mokęsi ar tarnavę karininkai-lenkai lankė "literatūros vakarus", bet pasirodė, kad "vieni jų įsipareigojo tučtuojau eiti į sukilimą, jam prasidėjus, o kiti — kada prasidės užsienio intervencija arba kai susidarys reguliari lenkų kariuomenė." Smirnovas teisingai išveda, kad "kitaip sakant, dalis karinės organizacijos narių orientavosi ne į vidujines Rusijos ir Lenkijos tautų jėgas, bet į interventų pagalbą."[933] Smirnovas dar cituoja Zvieždovskio iš Paryžiaus 1863 VIII 20 laišką, bene grafui gen. Haukei-"Bosakui": "Kai dėl manęs, tai aš visada vadovavausi įsitikinimu, jog tautiniame reikale būtina užsitikrinti tautų pagalba". Neaišku ar jis turėjo dėmesyje svetimų valstybių intervenciją ar, veikiau, tarptautinių revoliucionierių. Kai dėl Sierakausko — Smirnovas rašo, kad 1862 m. liepos gale jis su Stanevičium buvo Kaune — nedasako, kad susituokti — ir po kelių dienų "reiškė įsitikinimą, jog sukilimo atveju galima skaičiuotis su ukrainiečių pagalba". Jau anksčiau skaitėme Geištaro pasakojimą apie anuometinius jo pokalbius su Sierakausku Kaune.

Kol kas iš viso atpasakojimo tematome "lenkų" karininkų veiklą ir nuomones. Tačiau, pagal Smirnovą, "1861 m. rudenį [pagal Snytko — 1862 m. pradžioje. — KRJ] Rusijoje veikę revoliuciniai rateliai apsijungė į draugiją 'Ziemlia i Volia'," kurios vadovais jis sumini brolius Mikalojų ir Aleksandrą Sierno-Solovjovičius, Aleksandrą Slepcovą, Mikalojų Utiną, Mikalojų Obručevą, Michailą Gulevičių, Petrą Puštorskį, Jurijų Mosolovą, Mikalojų Šatilovą, Andrių Potebnią "ir eilę kitų". Černyševskis "tiesiogiai ir netiesiogiai dalyvavo draugijos gyvenime'. Esą, centrinis komitetas buvęs Petrapily, o "Kolokolo" redakcija "tarsi buvo jo centru užsienyje", ir veikę apie 14 skyrių. Iš narių parodymų cariniams tardytojams, draugijos programa "buvo suformuluota 1862 m. pradžioje, vėliau buvo papildoma ir keičiama, jos tekstas ligi mūsų neišliko." Bet esminiai pagrindai žinomi iš parodymų. "Programos turinį dėsčiusiųjų parodymuose nėra tikslaus tautybinės programos išdėstymo, neaišku, ar buvo numatoma pripažinti Ukrainos, Bielorusijos, Lietuvos tautoms teisė į savistovų gyvavimą. Pastebima visų pirma nesimas organizacijoje bielorusų, lietuvių ir lenkų skyrių. Čia gyvavę rateliai ir grupės neįėjo į 'Ziemlia i Volia' sudėtį, nors palaikė su ja glaudžius ryšius. Pagal A. Slepcovo parodymus, Sierakauskas ir Ohryzko veikliai dalyvavo 'Ziemlia i Volia' sukūrime, ypač pagal jų rekomendaciją buvo sudarytas specialus karinės ir studentų jaunuomenės dalinys, kuris žandarmerijos agentus padarydavo nekenskmingais. ... Slep-

[933] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 221-222, 216-221.

covas liudijo: ‘Kiek liečia Lietuvą ir Mažarusiją, tai čia turi veikti savitos organizacijos: vielikorusų organizacija, žinoma, būtinai su jomis sueina į pačius tamprius santykius, bet kaip lygūs su lygiais’.”[934] Bičkauskas ir jo “tarybiniai” kolegos Lietuvoje niekad nedrįso tiek pasakyti savo skaitytojams.

Savitarpio santykiams nušviesti, įdomus yra L. Pantielejevo liudymas: “Kai aš įstojau į universitetą, lenkai studentai, ypatingai iš kongresinės Lenkijos, laikėsi visai nuošaliai nuo rusų, nebuvo jokių artimų santykių. Visa kas buvo leistina, tai mandagus pasisveikinimas, susitinkant paskaitose. Lenkai studentai nedalyvaudavo mūsų susirinkimuose, nei studentų delegatų bei redaktorių rinkimuose, ir jie niekad nesiprašė bet kokios paramos iš rusų studentų fondo.”[936]

Tam tikras suartėjimas prasidėjo tik po 1861 m. vasario mėn. demonstracijų Varšuvoje. Tačiau, per gedulo pamaldas Maskvoje, kaip matėme, vakarinių gubernijų “lenkams” rūpėjo patriotingumas, o Zaičnievskis kalbėjo apie kovą prieš carizmą po raudonąją socializmo arba po juodaja proletariato vėliava. Snytko mini, kad lenkai — tokie kaip Kolyška, Daliauskas ir kiti — atsiuntė Zaičnievskiui “Poslanije k russkim” su padėka, bet nutyli rašto turinį. Faktinai, “lenkai” studentai rašė rusams, kad “carizmas nustelbė jūsų laisvę, bet suteikė jums išviršinę didybę, praplėtė jūsų valstybės vyravimo sienas. Mums jis visai svetimas, ir išplėšė iš mūs viską. Jei jis nusileistų, jūs galėtumėte su juo susitaikinti. Betgi rusų valdžia Lenkijoj yra anomalija... Nesuvedžiokite savęs faktu, kad mūsų tautiečiai tame sektoriuje, kuriam Vienos Kongresas leido vadintis Lenkija, reikalauja konstitucinių garantijų. Jie negali su tuo sustoti. Jie nereikalauja daugiau, dėl paprastos priežasties, kad jie nesijaučia pakankamai stiprūs. Bet netrukus mums gali ateiti laikas savo reikalavimus pareikšti viešai ir aiškiai. Mes žinome jūsų vyriausybės atsakymą, bet mes norėtume žinoti ką tada jūsų žmonės sakys? Ką darys geresnieji jų atstovai? Paryškinkit tai mums. Mes prašome jus būti tarpininkais tarp mūs ir jūsų žmonių. Paaiškinkit jiems mūsų aspiracijas ir mūsų reikalavimus. Sužadinkite juose nešališko teisingumo jausmą, ir stiprybę jo laikytis be varžtų. .. Tada mes būsime įsitikinę jūsų simpatija mūsų reikalui... Rusai ir lenkai tada vėl bus broliai, kaip priešistoriniais laikais.” Anot Kucharzewskio, 1923 m. tarybinio leidinio redaktoruis Kozminas po šios citatos pažymi: “Zaičnievskio ištiestoji ranka pakibo ore, nepriimta tų, kuriems ji buvo su pasitikėjimu ištiesta. Atsakymo autorius buvo pasiruošęs su revoliucionieriais bendradarbiauti ne socializmo ir ne proletariato vardan, bet vardan Lenkijos laisvės ir nepriklausomybės.” Kucharzewskis pažymi, kad suimtasis Zaičnievskis vėliau per tardymą sakėsi nežinąs kas buvo lenkų atsišaukimo autorius: “Aš jį gavau iš lenko studento, kurio aš nepažįstu.”[936]

Iš to, kas ligi šiol, pasiremiant rusų šaltiniais, pasakyta, yra ašku, kad vakarinių gubernijų “lenkai” karininkai, studentai ir veikėjai rūpinosi padėti rusams organizuotis, skleisti revoliucinę propagandą, kad susilaukus revoliu-

---

[934] Smirnov, **Revoliuc. sviazi,** 233-234.

[935] Kucharzewski, **The Origins...,** 329, cituodamas: Pantielejev, **Iz vospominanij,** 1,65-66.

[936] Kucharzewski, **The Origins...,** 329-330, cituodamas Centrarchiv, Gosizdat, **Političeskije procesy 60ch godov,** Moskva 1923, I, 142-5.

cionierių paramos savo kovai už nepriklausomybę ir socialinį teisingumą. Tuo tikslu jie patys įstodavo, bent Petrapily, į rusų ratelius, atidarė kelius emigrantų leidiniams į Rusiją, įrengė rusams spaustuvėlę. Bet patys rusai neturėjo tikslios programos. Jie naudojo Sierakausko, Geištaro, Ohryzkos, Oskierkos ir kitų pristatomą medžiagą savo spaudai, bet jokiu atveju nebuvo "mokytojai" ar "įkvėpėjai" žmonėms, kurie nuo Kosciuškos laikų turėjo savo agrarinę revoliucinę programą su žemės nuosavybe valstiečiams, ne komunoms. Rusų didieji revoliucionieriai tebuvo stebėtojai. Černyševskis savo apysakoje, *Ką mes darysime?,* rašė: "Kaip laimingi yra lenkai, galvojau. Pas juos žodžiai ir veiksmai gali eiti ranka rankon. Mūsų spauda paskelbė, kad veiksmai turėtų sekti paskui žodžius, bet koks tai gali būti veiksmas? Žmonės yra nutolę nuo bet kokio veiksmo. Tegali būti vienas veiksmas — revoliucinė propaganda."

Černyševskio amžininkas Vasilij Bervi-Flerovskij rašė, jog prancūzai ir rusai mokėjo organizuoti revoliucijas. Gi lenkai perdaug linkę gailėtis aukštesniųjų sluogsnių — inteligentijos ir turtingųjų klasių, jiems stinga "lyginamosios" dvasios, kuri yra bet kokios revoliucijos variklis. "Lenkai niekad nepajėgė suorganizuoti tokį vieningą sąjūdį: tai tauta, prisisunkusi luominių prietarų. Mes, rusai, kita vertus, esame tuo atžvilgiu visai skirtinga tauta; visi mes su panieka žiūrime į aukštesniąsias klases. ... Aš niekad nesutikau ruso, kuris tikėjo geromis tų klasių savybėmis, nei vieno, kas tikėtų pasakojimams apie caro šeimą, išskiriant skandalingus anekdotus... Rusai maldauja mases jų neatmesti ir įsileisti į savo broliją; lenkai išdidžiai atsišaukia į mases juos sekti. ... įkarštis lenkus daro herojais, pas mus vyrauja apatija. Absoliuti monarchija išsilaiko tik dėl to pasyvumo. Rezultatai būtų visai skirtingi, jei lenkiškas entuziazmas susijungtų su mūsų demokratine dvasia. Lenkai sukurstytų mus demonstruoti ir kovoti, mes pamokintume juos kaip visą tautą gaivinti entuziazmu ir kaip pilietinį karą paversti revoliucija... Lenkų ir rusų tautų atgimimas tegali vykti tuo pačiu metu... Laisva lenkų tauta neturi jokio pagrindo atsiskirti nuo mūs." Tai tas pats Flerovskis, kuris savo veikale, *Tri političeskije sistemy* aprašė Rusijos liberalų būdą: "Visas kraštas protestavo prieš radikališkus žodžius, kuriuos skelbė kiekvieno sukčiaus ir karjeristo lūpos, ir kuriuos kiekvienas jų buvo pasiruošęs bet kuriuo metu atmesti ir tapti šnipu."

Ir Vasilij Ivanovič Kelsijev (1835-1872), su Herzenu Vokietijoje leidęs "Obščeje vieče" sentikiams kurstyti kovai su vyriausybe, o 1867 m. sugrįžęs Rusijon verstis literatūrine veikla, rašė, kad jo amžininkai rusai žymiai prašoko lenkus savo šūkių ir programų radikalizmu, bet lenkai pralenkė savo pasiruošimu imtis veiksmų. Jis rašė: "Kol mes vystėme teoriją ir ją svarstėme mūsų susirinkimuose, lenkai nutarė tuojau įgyvendinti idėją. Pirmiausiai jie pradėjo tikėti mūsų liberalizmo nuoširdumu, įrodytu trėmimais ir nuteisimais katorgom Po to juos padrąsino mūsų spaudos ir mūsų proklamacijų drąsumas. Galop, jie smarkiai užsikrėtė mūsų opozicine dvasia. Lenkų jaunuoliai sekė mūsų pavyzdį ir staigiai tapo valstybininkais, diplomatais, savo šalies tėvais, ir savo tautos vadais. Tačiau mūsų jaunimas neprašoko kuklių ribų — revoliuciją kurstyti žodžiais ir sukilti sapnuose. ... Mes buvome šnekūs kaip vaikai, kai kiekvienas lenkas mokėjo laikyti liežuvį prikandęs. Drąsi frazė ar nauja teorijėlė sudaro mums didžiausią smagumą, ir nieko daugiau nepaiso-

me, kaip pasirodyti, tuo tarpu kai visas lenko protas yra sutelktas Lenkijai atstatyti jos 1772 m. sienose: tai yra jų tėvų testamentas. ”[937]

Anot Kucharzewskio, revoliucinis demokratas, rašytojas Nikolaj Vasiljevič Šelgunov (1824-1891) savo atsiminimuose rašo, kad Paryžiuje jo sutiktas 1830-1831 m. sukilimo gen. Henrikas Dembinskis jam pasakė: “Ar žinai skirtumą tarp mūs, lenkų, ir jūs, rusų? Mes lenkai norime iš kiekvieno kaimiečio padaryti poną, kai jūs norite iš kiekvieno pono padaryti mužiką.” Šelgunovas prideda: “Tai buvo tiesa, kurios anuomet negalėjau pilnai suprasti, bet supratau vėliau, kai septyniasdešimtųjų metų dešimtmety buvo mėginama inteligentiją paversti kaimiečiais.”[938]

Ištiesų, kaip matėme, Geištaras, Kalinauskas ir keli 1863 m. sukilimo dokumentai skelbė valstiečiams suteikią žemę ir bajorystę...

Čia cituojami rusų pasisakymai pasitarnaus suprasti vėliau aptarsimą susitarimą su rusais revoliucionieriais ir jo pasekmes.

LXXXVIII. REVOLIUCINĖ RUSŲ EMIGRANTŲ PROGRAMA

Tarybiniai istorikai teigia, kad Londono “Kolokol” (Varpas) buvo ziemlevolcų “centras užsienyje” ir sklido Rusijoje — “Lietuvoje ir Baltarusijoje” — padedant ir “lenkams” karininkams. Pastaruoju metu netgi išleisti "Kolokolo” komplektai — fotografiniu būdu, neklastojant. Tad susipažinkime dar su to organo skelbtais dėsniais.

Rusai “revoliucionieriai” nuolat prikišdavo “lenkams” dvi silpnybes: (1) prisirišimą prie praeities ir atgyvenusių gyvenimo formų, todėl revoliucinio radikalizmo stoką ir pusiaukelės pažiūras; (2) nacionalistinį ekskluzyvumą ir patriotinį siaurumą. Šiuose priekaištuose lenkai įžvelgdavo psichologines rusų revoliucijos savybes: (1) palinkimą kruvinu perversmu sugriauti modernią Vakarų kultūrą ir pasaulį padaryti *tabula rasa,* ant kurios kūrybingoji rusų revoliucinė dvasia kurs naują gyvenimą; (2) rusų nepajėgumą be rezervų pripažinti lenkų ir kitų savo pavergtų tautų teisę į nepriklausomą ir savistoviai tvarkomą gyvenimą. Anuomet rusų pažiūras dar painiojo panslavizmas, kuris rusams reiškė, kad rusai dominuos visoms slavų tautoms. Anot Juozo Igno Kraszewskio, Rusijos despotizmas gimdė rusišką nihilizmą ir “azijatišką socializmą”. Mūsų amžiuje tai rusiškoji komunizmo forma: leninizmas ir “didysis brolis.”

1856 m. Aleksandras Herzenas išleido “Balsus iš Rusijos”. Apžvelgdamas Mikalojaus I viešpatavimą, jis smarkiai kritikavo prievartinį rusinimą. “Ar nebūtų reikliau, jei, vieton prievarta rusinus baltgudžius ir lietuvius, vyriausybė pasikeitimą paliktų laikui ir įvykių jėgai? Juk tuo būdu somai ir kitos Rusijoje gyvenančios gentys surusėjo. Kas gali juos šiandien įžvelgti? Tuo pačiu keliu, laiko eigoje dabartiniai mūsų priverstiniai prozelitai taptų rusais.”

---

[937] Kucharzewski, **The Origius...,** 324-325, cituodamas **Archiv Russkoj Revoliucii,** XI, 249; kitos citatos — **The Origins...,** 322-323.

[938] **Ibid.**

"Reikalingumas Lenkiją ir Rusiją sujungt yra lygiai neišvengiamas blogis, kaip ir reikalingumas pajungti Kaukazą."

Severinas Elžanowskis savo redaguojamam *Przegląd Rzeczy Polskich* (ėjo Paryžiuje nuo 1857 iki 1863 m. sausio mėn.) pareiškė baimijimosi dėl permainų Rusijoje Aleksandrui įsiviešpatavus. 1858 III 22 laidoje jis rašė: "Įkalintas ir sukaustytas vergas yra kantrus, bet kai jis kiek atsikvepia laisvės oru, jisai nežino nei stabdžių nei ribų tai laisvei, kokią jis savo sapnuose sugalvojo." Po Herzeno "Balsų" pasirodymo, Elžanowskis pasipiktino Herzeno patarimu rusinimą vykdyti atsargiai — "laikinai" leisti kalbėti sava kalba, išpažinti religiją ir laimėti palankumą Rusijai. *Przeglądas* tokį patarimą pavadino "ramiu žudiko apdūmojimu apie aukos nužudymo metodą, fizinėmis ar moralinėmis kančiomis." Tiesa, tai nebuvo įsakmus paties Herzeno patarimas, tačiau Elžanowskis priminė ir Herzeno žodžius, kad "jauni daiktai auga" ir nurodė Rusijos teritorinį plitimą kaip jos jaunystės ir gyvastingumo simptomą. Elžanowskis išvedė: anot Herzeno, "pavogtos Lenkijos atstatymas būtų priešingas Rusijos ekspansijos jaunatviškai energijai" (1858 XI 10).

Po to kai lenkiškame žurnale tilpo dviejų dalių straipsnis, "Pažangioji Rusų Mintis ir Lenkų Uždaviniai", panslavistas Herzenas pasisakė savo straipsniu, "Rossija i Poljša" (Kolokol, 1860 m. NNr. 65-67). Herzenas jaunąją Rusiją vaizdavosi "naujosios sąjungos taikiąją galva". Jis pabrėžė rusų tautos solidarumą su Vakarų proletariatu, pranašavo kruviną pasaulinę revoliuciją, o kai dėl Lenkijos nepriklausomybės — tėra du pasirinkimai: (1) arba Lenkija žygiuos išvien su rusais į šviesų rytojų arba (2) nuskęs drauge su Vakarų pasauliu — ir jis pagerbsiąs lenkų pasirinkimą. "Bet, galbūt, Lenkija tikrai verčiau priklauso Vakarų pasauliui ir riterišku papročiu nori dalintis jo galutiniu likimu, lieti už jį (Vakarų pasaulį) savo kraują, kaip josios herojus Poniatovskis, ir pamatyti kaip patsai Poniatovskis pamatė, Bérangero poemoje, kad Vakarai savo rankos neišties skęstančiam už juos. Tebūnie šventa jos (Lenkijos) valia!"

1861 m. Michailas Aleksandrovičius Bakuninas (1814-1876) pabėgo iš Sibiro ir kitų metų pradžioje parašė atsišaukimą "į rusus, lenkus ir visus slavus draugus". Jis lenkams nuoširdžiai linkėjo išsilaisvinimo sąjungoje su revoliucine Rusija, ir apgailestavo lenkų įsimylėjimą į savo praeitį, žiūrėjimą į rytus anapus Kongresinės Lenkijos sienų. Bakuninas ragino lenkus dėtis su rusais būsimajai agrarinei revoliucijai. Jis gyrė rusų bendruomeninę žemės nuosavybę ir numatė vienodą sistemą visose busimosios slavų federacijos šalyse. Bakuninas dabar prisidėjo prie "Kolokolo" redakcijos Londone.

Paryžiaus *"Przegląd"* (1862 III 24 Nr. 58) pasisakė apie Bakunino straipsnį ir atmetė mintį, kad Lenkija tai tiktai kongresinė Karalystė. "Atrodytų natūralu, kad kas buvo sujungta smurtu, turėtų būti atskirta teisingumu, ką tironija sukaustė, tam laisvė turėtų pančius nuimti." Deja, Bakuninui terūpi atstatyti Krymo karo aplamdytą Rusijos galybę ir garbę, didybę. "Komunalinis kolektyvizmas, kurį Bakuninas laiko rusų valstiečių gyvenimo pagrindiniu dėsniu, turįs būti primestas ir kitoms tautoms." Taigi Bakuninas "nepajėgia suprasti kas yra laisvė." Laikraštis išvedė, kad "rusų revoliucionizmas savo pasekmėmis Lenkijai yra panašus į rusų despotizmą."

Lietuvis Bronius Zaleskis, daugel metų gyvenęs kario-areštanto gyvenimą tremtyje Orenburgo dykumose, išleido knygą: *"Michal Bakunin i jego odeztva do przyjaciól rosyjskich i polskich* — przez Litwina. Paryž. W Księgarni Polskiej, 1862". Ševčenkos ir Sierakausko bičiulis tremtyje, Zaleskis rašė daug girdėjęs apie Bakunino veiklą, ir jis "mums buvo artimas ir mielas." Kai dėl priekaišto, kad lenkai nepasitiki rusais, tai esąs "neteisingas priekaištas. Per visą mūsų istoriją mūsų silpnybė buvo greičiau perdidelis pasitikėjimas. Mes tikėjome Kotrynos ir jos ambasadorių pažadais, kaip ir Aleksandro I pažadais, ir mes tikėjome gera jo brolėno valia." "Argi mes mielai nepasitikėtume rusais patriotais, laisvės kovotojais? Priešingai, jie lengvai susilauktų pas mus pasitikėjimo ir pasikliovimo, jei jie panorėtų būti nuoširdžiai teisingi, jei jie netiestų mums rankos tik iš neapykantos savo vyriausybei ir tik iš susigėdinimo, tačiau visada su mintimi mums dominuoti ir pelnytis iš Lenkijos padalinimo."

Toliau Zaleskis pažymėjo, kad Bakuninas nesitenkintų despotizmo nuvertimu. "Jis nori sunaikinti viską, kas ligi šiol buvo, trumpai, jisai nori tvano. Arkon, kuri veš žmoniją išganysiančią idėją, jisai pakraus tiktai rusišką bendruomenę (mir), kaip ji išsivystė vergijoje, su savo bendra žemės nuosavybe. Visas privatus turtas turi būti ant visados panaikintas... Jam nerūpi ar daugelio griuvėsių prireiks toms plačioms ganykloms papuošti. Žmonės kadaise sakydavo, jog patrankos sviedinys yra *ultima ratio regum.* Bakunino masėms nereikia taip toli ieškoti — pakaks kirvio, jų naudojamo kasdieniniame darbe. Ziemlia i Volia! yra naujosios eros šūkis, vėliava, po kuria naujoji Rusija ves slavų tautas, ir per jas gal visą žmoniją, į naują gyvenimą ir naują laimę. Tai tokia yra Arkadija perspektyvoje, deja, visiems vilkint vienodą uniformą, ir priedui — kraujo klanuose."

Zaleskis rašė, jog Bakunino idėjos išplaukia iš jo meilės paprastam žmogui ir jo sielojimosi tojo likimu. Zaleskis sakėsi prisimenąs rusą valstietį, kuris po daugiau kaip 30 metų išmoko rašyti ir surašė savo mintis, katekizmą. "Nebuvo, nėra ir nebus Dievo, Kristus buvo didžiausias šio pasaulio apgavikas; buvo metropolitai, arkivyskupai, vyskupai ir popai, bet nebebus; generolai, gubernatoriai ir ponai buvo, bet nebebus. Visi žmonės yra visiškai lygūs. Visi jie privalo dirbti žemę ir gyventi sandoroje ir meilėje; vasarą jie privalo vilkėti drobinius rūbus; žiemą kailinius ir avies kailius pagal tam tikrą sukirpimą. .. Kas suminės Dievo vardą, išlupt jam nasrus ir pasmerkti sunkiam darbui; kas suminės Kristaus vardą, išlupt jam nasrus ir pasmerkti sunkiam darbui; kas suminės caro ar pono vardą, išdraskyti jam nasrus ir pasmerkt sunkiam darbui; kas vilkės kitokius nei nustatytus rūbus, išdraskyt jam nasrus," ir t.t. Zaleskis pridėjo: "Žmogus, kuris tai parašė, buvo ramaus nusiteikimo, darbštus ir teisingas. Jis savo mokslą skleidė, būdamas tikras, kad nors jis patsai žus, tačiau jo žodžiai gyvens ir padarys žmones laimingus, nes neteisybės taurė esanti perpilna."

Zaleskis pažymėjo, kad to kaimiečio ir Bakunino mintys yra vienodos, "skirtumas tėra tas, kad vienas yra barbaras, grubus, ciniškai nuoširdus, kai antrasis atrodo civilizuotas ir socialiai pažangus. Abudu yra ... protesto balsai prieš vergiją. Abiejų dvasia yra ta pati, ir jų praktiški rezultatai ... būtų tie patys." Busimoji Rusija, kur su kirvio pagalba viešpatautų komunalinė

nuosavybė, lenkų nepatraukia: “tuojau sugrįžtų senasis despotizmas, gal kiek skirtinga forma, bet dar aršesnis.” Praeities patyrimo lobyno negalima atmesti, kitaip tektų viską iš nauja pergyventi ir kentėti. “Kaip ir Bakuninas, mes mylime paprastus žmones, tačiau mes tikime, jog esama dalykų didesnių už paprastą liaudį. Mes esame pasiruošę kovoti ir mes neabejojame, kad kas yra negyva, privalo galų gale kristi į karstą. Betgi mes, kurie per daugelį metų buvome palaidoti, bet pasilikome gyvi, mes žinome, kad tiktai *teisingumas* yra amžinas, ir kad caro ar liaudies vardu vykdomas smurtas visada lieka smurtu ir savyje turi mirties bakterijas... Rusų tautos labui, labui tų, kurie ją veda į naujus kelius, mes turime juos įspėti, kad kirvis, netgi jei šiandien minimas tiktai bajorijai gąsdinti, yra pavojingas ginklas, ir kad jokio išganymo nelauktina iš kraujo liūno... Bakunino programa Rusijai yra pavojinga, kadangi ji yra neteisinga, kadangi ... ji nepraktiška, ir kadangi, kutendama masių aistras, ji patenkina tik blogus instinktus. Kai dėl Lenkijos, ji visiškai jai nepriimtina, nes ji priešinga jos dvasiai ir jos skirtingoms tautinėms tradicijoms.”

Zaleskis nurodė, jog plotuose tarp Volgos ir Uralu “kiti žmonės nusiskųstų gyventojų stoka, bet rusai kolonistai jau skundžiasi erdvės stoka.” Reikia rusų gyvenimą pažinti, kad suprasti žodžio *“volia”* prasmę. “Tai toli gražu nėra tas pats, kaip mūsų *laisvės* samprata. Laisvė, kaip mes ją suprantame ir kokios trokštame, apima teisės-įstatymo ir pareigos sąvoką: laisvę riboja pirmiausiai moralinis įstatymas, po to kitų žmonių laisvės ir teisės; visų laisvė ir teisės. *Volia* kaip Bakunino arba tiksliau rusų suprantama, reiškia milžinišką stepių plotą, beribį horizontą, kur bet koks kaimynas ir bet koks įstatymas yra laikomas erzinančia ir nepatogia kliūtimi... Tokioje sampratoje, rusai obalsyje *Ziemlia i volia* regi ne tiktai visų jų šios žemės vargų atitaisymą, bet ir formulavimą visų troškimų ir aistrų, kurios, socialinio sąmyšio atveju, lengvai gali nusmukti ligi to ruso valstiečio katekizmo... Reikia ne tiktai nuversti, bet ir statyti. Negalima darbo pradėti vien su šūkiu *liaudis.* Reikia pradėti su teisės ir teisingumo idėjomis, kad viskas nesugriūtų susyk.”

Ar ne keista Zaleskį skaityti šioje kolchozų eroje? kovos su asmenybės kultu, su nukrypimais, su leninizmo iškraipymais, su buržuaziniu nacionalizmu, už didžiosios rusų tautos”... etc.?

Lenkijoje ir Lietuvoje prasidėjus manifestacijoms ir kraujo praliejimui, Herzenas savo “Kolokole” karčiai rašė prieš carą — esą, norėjosi pakelti taurę už carą dėl valstiečių išlaisvinimo, bet dabar caro vardas “užšalo ant mūsų lūpų”. Herzenas tyčiojosi iš Aleksandro II jo paties žodžiais, pasakytais lenkams. "Sire, pas de reveries! pas de reveries! Tu netekai Lenkijos. Netekai gyvos Lenkijos. Nužudytoji, ji galbūt pasiliks jūsų Didybės pergalinčių armijų trofėjumi.” Kitame numeryje Herzenas rašė: “Lenkija, tu Mater Dolorosa! sukryžiuotomis ant krūtinės rankomis mes tavęs maldaujame, kad iš aukštybių, į kurias tu pakilai savo kankinyste, neišmetinėtum mums pažeminimą, kurį tau padarė mūsų korikai, mūsų tautiečiai! Užmiršk, kad tu buvai teisi! Nepasinaudok iš mūsų negarbės! Mes suprasime ir įvertinsime liūdną tylą,— ir prakeikimo bei pasmerkimo keiksmai, kuriuos mes tarsime, bus tamsesni, nei visi tavo žodžiai.” Garibaldis gėrėjosi tais žodžiais ir sveikino Herzeną. Rusų vyriausybė bejėgė stebėjo Herzeno raštų sklidimą.

Bet pačioj Rusijoj pradėjo kilti Michailo Nikiforovičiaus Katkovo (1818 -1887) žvaigždė, kuri pakirto ir nusmaugė Herzeno ir Bakunino įtaką.

Katkovas nuo 1851 m. redagavo "Moskovskije Viedomosti", nuo 1856 m. "Russkij Viestnik". Jaunystėje jisai žavėjosi Hegelio filosofija, buvo Herzeno ir Bielinskio draugas. Po Krymo karo šis "liberalas" neužsikrėtė radikalizmu, bet laikėsi nuošaliai ir nuo reakcionierių. Dar 1861 m. Katkovas karštai skatino mėgdžioti anglų institucijas. Tai buvo smulkaus valdininko sūnus, skurde išaugintas našlės motinos, bet ambicingas, šaltas, žiaurus. Jo jaunystės draugas Bielinskis rašė Botkinui, jog Katkovas pakils aukščiau kitų. "Jo raštams savitas bruožas yra proto vyravimas — jo silpnybė šilumos stoka." Netrukus Bielinskis jame įžvelgė kraštutinį egoizmą. Staigiai — 1862 m. Katkovas pasuko nacionalizmo ir reakcijos keliu, visą polemiką nukreipė prieš radikalus su visu pastariesiems įprastiniu aistringumu ir nesiskaitymu su žodžiais. Caro cenzūra neleido kritikuoti nei Čičerino *Novoje Vremia,* nei Katkovo. Paskiau, kaip žinome, Lenkijoj ir Lietuvoje prasidėjus sukilimui, Katkovas parėmė Muravjovą ir atsisuko prieš Herzeną, kuris esą lengva širdimi ardo savo tėvynės pamatus, Londone gyvendamas ir anglų policijos saugomas puola Rusiją tuo metu, kai caras-reformatorius pažadino Rusiją naujam gyvenimui. Pakilkite, rusai, iš hipnotiško transo, užmigdyti akiplėšos, kuris jus apjakino savo žodine pirotechnika, aptemdė jūsų protus ir sugadino širdis, dirbdamas su Rusijos priešais!

Katkovas nutraukė šventojo aureolę nuo Herzeno — ir rusai jo pakluso: ir liberalai, ir revoliucionieriai nuėjo su Katkovu. Lenkų tautos nėra — tėra lenkų ponai, gi lenkų valstietis esąs suniekintas baduolis be energijos ir be jokios tautinės dvasios, nieko nežinąs apie ponų svaičiojimus. Visos lenkų demonstracijos tėra Romos katalikų, jėzuitų intriga, sukilimas tėra ponų ir kunigų intriga. "Visur regima intriga, šlykšti jėzuitų intriga, jėzuitiška savo kilme ir savo pobūdžiu. ... Mokytojas liberalas, varąs propagandą už kosmopolitizmą ir ateizmą, netiesiogiai yra jėzuitų intrigos instrumentas." Slavofilai intrigos šaknis išvedė iš Romos — išvalyk Lenkiją ir vakarines gubernijas nuo katalikybės ir Vakarų civilizacijos, ir bus taika su Rusija. Gi Katkovas teigė, kad pati Lenkija visko blogis, Rusijos priešas; katalikybė ir Vakarų civilizacija nevaidina lemiančio vaidmens, lenkus užtarianti Vakarų spauda yra lenkų papirkta. Sukilimo metais ir po to — Katkovas davė "toną" visai rusų spaudai ir sukurstė kraštutinį rusiškai-stačiatikišką šovinizmą—gausiai Muravjo atlyginamas iš kontribucijų, išplėštų iš kankinamos Lietuvos gyventojų katalikų.

Bet 1861-1862 mm. laikotarpyje rusų revoliucionierių programos reikalavo Lenkijai teisės į nepriklausomybę. Sierno-Solovjovičiai kalbėjo apie vicekaralių Lenkijai, Herzeno ir Bakunino straipsniai "Kolokole" viešai kalbėjo apie nepriklausomą Lenkiją. Europoje sklindant nacionalizmui, buvęs Kaukazo valdytojas kngt. Bariatinskis 1862 m. lapkr. 21 (gruodžio 3) iš Vilniaus rašė carui, kad Rusija turėtų vadovauti visoms slavų tautoms, kitaip Rusija nukentės. Reformos kongresinėje Lenkijoje ir d. kng. Konstantino ten pasiuntimas nepadės, kadangi "autonomija Kongresinei Lenkijai pasidarė nebeįmanoma be Lietuvos, Valuinės, Kijevo ir gal Smolensko, Maž. Rusijos ir netgi Odesos." Jis patarė carui pabrėžti rusų valstybės slaviškumą ir sostinę iš Petrapilio perkelti į Kijevą, kas automatiškai neigtų lenkų pretenzijas į "visų Rusi-

jos miestų motiną". Visos slavų tautos gravituos į Rusiją, niekas nepaneigs, kad Lietuva priklauso Rusijai, ir Lenkija savanoriškai pasiduos caro globai. Revoliucionierius Vasilius Ivanovičius Kelsijevas (1835-1872) galvojo, kad, tautinio apsisprendimo atveju, baltgudžiai ir ukrainiečiai pasiliktų su Rusija, ir ''lenkų problema automatiškai išsirištų. Lenkija turėtų sudaryti vieną natūralią grupę, ir ar baltgudžiai bei mažarusiai dėtųsi su ja ar su mumis, priklausytų nuo jų pačių. Mums atrodo, kad jie pasiliktų su mumis, kadangi jie nemėgsta lenkų, ir kadangi mūsų tikslai ir mūsų institucijos yra aukštesnės už lenkų."

Londone rusai emigrantai samprotavo, kad lenkai nori atsiskirti nuo dabartinės caristinės, despotiškos, centralistinės Rusijos, kurios patys rusai nekenčia. Bet jei Rusija išsivaduotų iš savo vergijos, tai lenkai turėtų gero pagrindo pasilikti savanoriškoje unijoje su atgimusia Rusija. Antrajame savo "Rusija ir Lenkija" straipsnyje Herzenas rašė: "Lenkija, kaip Italija ir Vengrija, turi neišdildomą pilną teisę valstybinei egzistencijai nepriklausomai nuo Rusijos. Ar mes norime, kad laisvoji Lenkija atsiskirtų nuo laisvos Rusijos, yra kitas klausimas. Ne, mes to nenorime... Mums atrodo, kad Lenkija ir Rusija gali ranka rankon žengti į naują laisvą socialinį gyvenimą." *(Kolokol* 1860 m. Nr. 67, Herzeno Raštai, IX t., 463.)

Anot Jono Kucharzewskio, kuris nuodugniai šį klausimą studijavo, pastarasis teigimas sudaro viso klausimo ar konflikto pradžią. "Lenkai tautybės principą aiškinosi pagal tikrąją jo prasmę, jų nenuslopinamų aspiracijų dvasią ir italų jau parodytą pavyzdį, kaipo pateisinantį Lenkijos teisę į nepriklausomybę. Lenkai tikėjo, kad jie rytinėje Europoje pakels savo ir kitų pavergtų tautų išsilaisvinimo vėliavą, kad jungą numetančios tautos išvien su Lenkija eitų už bendrą reikalą, ir kad senosios Lenkijos Bendruomenės rusėniškos teritorijos savanoriškai įsijungtų į atgimusią Lenkiją. Taigi, po priedanga viešai skelbiamos dviejų tautų sąjungos, pagrįstos abiejų tautų tuo pačiu metu skatinamu tautybės principu, vyko karas tarp dviejų tautų, dviejų pasaulių, dviejų misijų. Iš to paties principo išvedamų politinių išvadų pagrindinis išsiskyrimas buvo laikinai nuslėptas, tuo pačiu metu juo stipriau pabrėžiant patį principą kaip teoretinį pagrindą rusų-lenkų susipratimui. Jei visa problema būtų pasilikusi teorijos plotmėje, bendromis demonstracijomis prieš carizmą pasireiškusi politinė harmonija būtų galėjusi išsilaikyti ilgą laiką. Tačiau lenkų sukilimas turėjo susyk išsklaidyti visas abejones ir atskleisti susipratimo menkumą."[939]

Smirnovas aiškina, kad "Kolokolas" 1861 IX 15 laidoje nustatė obalsį: "Mūsų tikslas — visiškas valstiečių išlaisvinimas, liaudies teisė į žemę, jos teisė tvarkytis ir patiems valdytis, išlaisvinimas, ir sričių sąjunga." Prisiminkime, kad tatai buvo jau po carinės valstiečių reformos paskelbimo, ir įsidėmėkime "liaudies" teisę į žemę —- tai neatitinka Lietuvos raudonikių skelbtą paskirų mužikų teisę į nuosavus žemės sklypus. Pagal Smirnovą, sekančiame "Kolokolo" numeryje 108 (1861 X 1) Herzeno bendradarbis Mikalojus Platonovičius Ogariovas (1811-1867) rašė, jog reikia skaitytis su daugianacionaline Rusijos sudėtimi: "Nuo Uralo ligi Vislos, nuo Archangelsko iki Odesos, impe-

[939] Jan Kucharzewski, **The Origins of Modern Russia,** 321-322.

riją sudaro įvairios kiltys, su savo vietiniais poreikiais, su savo vietinėmis sąlygomis, drauge susietos vienodos vergovės ir, todėl, vidutinio būtinumo išsilaisvinti, be to surištos gamtos giminystės, savitarpio rinkų patogumų ir vienodų kelių gaminiams išvežti Baltijos ir Juodąją jūra, Baltaja jūra, Sibiru ir Kaspija, ir į Vakarus per Lenkiją. Jei statote ant savo vėliavos išlaisvinimą ir sričių sąjungą, jei jūs tą pačią mintį ėmėte iš Pestelio, tai mes su jumis sutariame ... kadangi tasai pasiskirstymas ir toji sąjunga priklauso vietos sąlygų ir sudaro istorinę būtinybę. — Iš to seka, jog slaptos draugijos, turinčios tikslu vergijos imperiją pakeisti į savivaldos sąjungą, tikrai susikurs srityse ir pradės siekti apsijungimo. ... Lenkai jau sutinka, jog gretimų sričių prijungimas prie Lenkijos ar prie Rusijos, ar jų savita nepriklausomybė — privalo priklausyti nuo pačių gyventojų laisvo sprendimo. Mes nieko daugiau nereikalaujame.

"Bet mes nurodome viena: tam, kad būtų sritinių gyventojų sprendimas, reikia, kad pirma būtų jų išlaisvinimas nu'o Petrapilio despotizmo ir valdininkijos. Todėl Lenkijos išlaisvinimas, gretimų sričių išlaisvinimas ir Rusijos išlaisvinimas — neatskiriami... Mes galime laisvai ir be gincų broliškai sienas išvesti, bet vienas be kito išsilaisvinti negalime. Ir lenkiškoji visuomenė (obščestvo), ir lietuviškoji, ir ukrainiškoji, ir rusiškos visuomenės kiekviena turi sudaryti vieną iš sudėtinių dalių bendroje jėgoje ir todėl veikti išvien."[940]

Anot Smirnovo, ši "Kolokolo" programa atitiko antrojo "Vielikoruso" numerio programą, kuri reikalavo tuojau duoti valstiečiams jų sklypus (gal tai lietuvių-lenkų programos įtakoje? — KRJ), reikalauti pavergtų tautų išlaisvinimo ir konstitucijos, likvidavus "ginkluoto smurto sistemą". "Mes vielikorusai, galime pilnai pripažinti tautybių teises. Mes būtinai turime tai padaryti, kad įvesti ir sustiprinti laisvę pas save." Smirnovas primena, kad Herzenas bei Ogariovas "ne kartą nurodė, kad negalima kovoti už rusų tautos laisvę, nepadedant visų pavergtų tautų išsilaisvinimui. Lietuva, Baltgudija ir Ukraina, Gierceno žodžiais, turi pilną teisę į nepriklausomą valstybinį gyvavimą, ir reikia sudaryti visas sąlygas, kad tautos valios išreiškimas tikrai būtų laisvas. Tuo pačiu metu Giercenas reiškė gilią mintį, jog revoliucijos pergalės Rusijoje atveju, broliškoms tautoms nebus reikalo nutraukti istoriniai susidėjusius saitus, pagrįstus ekonominio gyvenimo, kultūros bendrumu."[941]

Jau matėme, kad Bervi-Flerovskis savo mintis baigė: "Lenkų ir rusų tautų atgimimas tegali vykti tuo pačiu metu... Laisva lenkų tauta neturi jokio pagrindo atsiskirti nuo mūs." Tegalima pridėti, kad ir Leninas, dabartinio okupanto "pranašas" ir dievaitis, 1917 m. skelbė: "Rusijoj reikia pabrėžti pavergtų tautų atsiskyrimo laisvę, o Lenkijoj pabrėžti susijungimo laisvę. Susijungimo laisvė yra atsiskyrimo laisvės numatoma. Mes, rusai, turime pabrėžti atsiskyrimo laisvę, o Lenkijoj — susivienijimo laisvę. ... Mes separatistiniams sąjūdžiams abejingi, neutralūs. Jei Suomija, Ukraina atsiskirs nuo Rusijos, tame nėra nieko blogo. Kas gi čia bloga? Kas tai sakys, tas šovinistas. Reiktų išprotėti, kad tęsti caro Mikalojaus politiką. Juk Norvegija atsiskyrė nuo Švedijos... Suomiai dabar nori tik autonomijos. Mes už tai, kad Suomijai bū-

---

[940] Smirnnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 234-235.
[941] Ibid., 236, šaltiniu nurodoma: **A. I. Giercen, Polnoje sobranije soč.,** red. M. K. Lemke, XV t., Petrograd 1920, p. 514; XVI, 508, 516.

tų duota pilna laisvė, tada pasitikėjimas rusų demokratija sustiprės, kaip tik tada jie nesiskirs kai tas bus įgyvendinta... Rusas socialistas, neigiąs laisvę Suomijai, yra šovinistas. ... Rusija, nedrįsk kariauti už Kuršą! Vokietija, šalin kariuomenę iš Kuršo! Štai kaip mes sprendžiame klausimą apie atsiskyrimą. Proletariatas negali griebtis prievartos, kadangi jis turi nešti tautoms laisvę. Tada bus teisingas lozungas 'šalin sienas', kai socialistinė revoliucija taps tikrove, o ne metodu, ir mes pasakysime tada: draugai, eikite pas mus.
... Kur nori, ten ir eik... Kas nesilaiko to požiūrio, tas aneksionistas, tas šovinistas. Mes norime broliškos visų tautų sąjungos. Jei bus Ukrainos respublika ir Rusijos respublika, tarp mūsų bus daugiau ryšio, daugiau pasitikėjimo. Jei ukrainiečiai pamatys, kad pas mus Sovietų respublika, jie neatsiskirs, o jei pas mus bus Miliukovo respublika, tai atsiskirs."[942] Tai tas pats Leninas, kuris 1918 m. galop išskyrė-sudarė "Lietuvos sovietinei respublikai" vyriausybę, tą pačią dieną ją "pripažino" ir jai pavedė Pskovo diviziją, pakrikštytą "Lietuvių divizija", ir įsiveržė Lietuvon vyti "interventus"... Stalinas tą Lenino veiksmą pakartojo 1940 ir 1944 m., o Chruščiovas — kurio bendravardis, gal prosenis, malšino sukilimą Lenkijoj 1863 m. — numalšino Vengriją, Lenkiją, prislėgė Lietuvą. Ir dabar okupantas šaukia prieš buržuazinį nacionalizmą ir "anglų-amerikiečių imperializmą ir kolonializmą" Lietuvoje.

Kaip matėme, caro, Muravjovo, Herzeno-Ogariovo, Lenino ir Kerenskio idėjos ir kėslai Lietuvos atveju visai sutapo. Rusų revoliucionierių idėjos apie bendruomeninę (kolchozinę) žemės nuosavybę nesutapo su Lietuvos ir Lenkijos sukilimo skelbta individualių sklypų valstiečiams nuosavybe: ir Kazanėje 1863 m. ziemlevolcas Orlovas prieštaravo lietuvių programai — esą, revoliucija privalo visą žemę perduoti bendram valstiečių nadojimui.[943] Taigi ir socialinės idėjos neatitiko: Kalinauskas iš po kartuvių skelbė Lietuvai: "tik tada gyvensi laimingai, kai maskoliaus nebebus ant tavo sprando".

LXXXIX. SUKILĖLIŲ SUSITARIMAS SU RUSŲ REVOLIUCIONIERIAIS

A. VARŠUVOS KOMITETO MISIJA LONDONE

Pagal Smirnovą, Varšuvos Centr. Tautinis Komitetas 1862 m. rudenį pradėjo tiesioginius pokalbius su "Ziemlia i Volia" vadovybe: akivaizdoje tos organizacijos veiklos rusų kariuomenės tarpe Lenkijoje — negalima buvo ignoruoti "Rusų Karininkų Lenkijoje Komiteto", susijungusio su ta organizacija, ir tuo būdu sudariusio "jėgą, su kuria reikia skaitytis." Esą lenkų Komitete buvo prieštaravimų dėl santykių su rusais. "Kairiesiems" — Dombrovskiui, Padlevskiui, Bobrovskiui, Švarcei — "veiksmų vieningumo su rusais draugais nustatymas buvo esminis pageidavimas. Gillerio ir Aweydės tipo taikstytojams — tai buvo priversta būtinybė". Be to, esą, "derybomis su Giercenu, plačiai ži-

[942] V. I. Lenin, **Sočinienija,** Gosizdat Moskva-Leningrad 1927, XX t., 276-278.
[943] **Vosstanije 1863 g.,** 295.

nomu europinės demokratijos rateliuose, gillerininkai tikėjosi užkariauti savo pusėn visuomenės simpatijas ir padaryti galą reikalavimams Mieroslavskio, pasišovusio vadovauti lenkų sąjūdžiui. Taipogi, kaip vėliau prasitarė Aweydė, buvo dar vienas slaptas skaičiavimas — derybas išnaudoti, kad savo naudai nulemti užsitęsusius nesutarimus su Lietuvos Provinciniu komitetu ir Sierakausko karininkų sąjunga. Laimėjus oficialų Gierceno pripažinimą ir užgyrimą savo programai, CNK skaičiavo palenksiąs lietuvius demokratus nusileisti ir nusilpninti savo 'kairiuosius'. Regimai, tuo paaiškinimas Gillerio įjungimas delegacijon."[944] Atrodytų patikimas aiškinimas, tik nesiderina laikas: pagal Smirnovą, derybos su rusais pradėtos 1862 m. rugsėjo mėn., o Lietuvos raudonikių komitetas buvo 1862 m. sudarytas kaž kada tarp birželio ir rugpjūčio mėn., gi Weryho buvo Varšuvon su lenkais derėtis pasiųstas tik lapkričio mėn. ir netrukus buvo suimtas "prieš sukilimą". Taigi rugsėjo mėn. derybos negalėjo būti "užsitęsusios."

Pagal Smirnovą, rusų karininkų komitetui vadovavo 15-tojo Šlisselburgo pėst. pulko paporučikis Andrius Atanazo s. Potebnia, ukrainietis, gimęs 1838 m., dar kadetų korpo Konstantino vardo mokykloje susibičiuliavęs su (ukrainiečiu) Jaroslavu Dombrovskiu ir Petrapilyje dalyvavęs Sierakausko-Dombrovskio ratelyje. Varšuvoje rusų karininkų komitete esą buvę aukštesnių, pav., gen. štabo ir gvardijos pulkininkų. Lenkams pradėjus pokalbius su karininkais, rusų komitetas pareiškė, kad be "Kolokolo" redaktorių — "savo vyriausių vadovų, patarimo jis negali sudaryti susitarimo." Bet, kita vertus, Oskaras Aweyde savo užrašuose griežtai teigia, kad Petrapilio ratelis buvo tik Sierakausko bičiulių draugystė ir ten jokio revoliucinio karininkų komiteto nebuvo, buvo tik bičiuliškos diskusijos; kad Varšuvoje Centrinis Tautinis Komitetas buvo pavedęs Zigmui Padlewskiui sudaryti rusų karininkų komitetą ir mažesnį lenkų, bet jam nepavyko, tada besislapstąs Potebnia ėmėsi organizuoti ir net kelis, bene penkis laiškus rašęs prasimanyto rusų komiteto vardu, o juos antspaudavęs Bron. Szwarce.[945] Kaip žinome, Potebnia ir Varšuvoje bičiuliavosi su Dombrovskiu, dabar veikliu lenkų Komitete — Dombrovskis buvo vienintelis, kuriam Potebnia pasisakė nudėsiąs Vietininką gen. Ludersą. Potebnia šovė (mūsų p. 36) į gen. "Lidersą" 1862 VI 27 ir netrukus pabėgo užsienin. Lenkų šaltiniai nurodo, kad Dombrovskis vedė pokalbius su rusais, t.y. su Potebnia, o pastarasis, Arngoldto ir kitų karių teismo metu, 1862 VI 7 iš Varšuvos rašė Herzenui: "Jūsų atsišaukime į rusų kariuomenę Lenkijoje 1854 m. buvo pareikšta: mes jums pasakysime kas darytina, kai valanda išmuš. Pagal mūsų gilų įsitikinimą, ta valanda išmušė; kas buvo įmanoma daryti, padaryta... Mes tiek suartėjome su lenkų patriotais, kad tiesiogiai dalyvausime būsimame lenkų sukilime. Varšuvoje stovinti kariuomenė dabar taip nusiteikusi, kad yra pasiruošusi kovoti prieš savuosius žmones, jei pastarieji kėsintųsi eiti prieš lenkus."[946]

---

944 Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 251-252.

945 Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 251, 414-415; **Pokazanija i Zapiski Oskara Avejde** (1961 m. laida), 492-3.

946 Kucharzewski, **The Origins...,** 333, šaltiniu nurodoma Herzeno Raštų XV t., 363; V. R. Lei'kina-Svirskaja, "Andriej Potebnia", **Revoliucionnaja Situacija v Rossii v 1859-1861 gg.** (83-114), p. 95.

Jei Potebnia taip rašė 1862 m. birželio pradžioje — taigi prieš Zwierzdowskio-Kalinausko komiteto Vilniuje įsikūrimą — ir to mėnesio gale paspruko užsienin, tai negalėjo būti "derybų" rugsėjo mėn. Dombrovskis irgi netrukus — rugpiūčio 2/14 — buvo suimtas. Veikiausiai, "derybos" tebuvo paties Dombrovskio pokalbiai su Potebnia ir Dombrovskio optimistiški pasakojimai Varšuvos komiteto nariams apie rusų karininkų suokalbio rimtumą. Jau žinome, kad ir citadelėje kalinamas Dombrovskis tikino apie rusų kariuomenės talką ir ruošė sukilimo planus, Modlino tvirtovės užėmimą ir kt.

Potebnia netrukus prisistatė pas "Kolokolo" redaktorius Londone — Rusų karininkų komiteto Lenkijoje "vyriausius vadovus". Kelsijevas rašo: "Aš jį (Potebnią) mačiau tik vieną kartą. Jis atvyko Londonan, ir kai aš buvau pas Bakuniną, tai girdėjau jo pranešimą apie tai, kas dedasi Lenkijoj. Jis mums pasakė, kad Rusų Komiteto padėtis buvo pati sunkiausia, kadangi jie vos begalėjo savo kariuomenę sulaikyti nuo sukilimo. Jis sakė, kad nepasitenkinimas mūsų vyriausybe prašoko visas įsivaizduojamas ribas. Pačių kareivių sąžinė neleido jiems krikdyti kunigų vedamas minias, nešančias kryžius ir žvakes ir giedančias religines giesmes. Vyriausybė kariuomenę laiko nuolatinėje paruoštyje. Tatai erzina kareivius, gi grubūs ir neatsargūs karininkai jiems kalba, kad jei ne vyriausybės įgeidžiai, kurie varu laiko lenkus pavergtus, tai kareiviai būtų daug laimingesni ir mažiau žmonių būtų imama kariuomenėn... Potebnios pranešimas sutvirtino Herzeno ir visų mūs įsitikinimą, kad situacija jokiu atveju nebuvo juoko reikalas."[947]

Kelsijevas, buvęs Maskvos studentas, dar 1861 m. rusams atstovavęs derybose su "lenkais" studentais (Kolyszko, Zelverovičium ir kt.), štai ką rašė apie derybas su lenkais sukilėliais: "Lenkai emigrantai pradėjo ieškoti suartėjimo su mumis. Pirmasis apsilankė pulkininkas Zigmantas Jordanas. Po jo sekė kiti: Branickis ir Chojeckis, Padlevskis ir galop Vladislovas Čartoryskis. Jie labiausiai domėjosi klausimu ar mes esame pasiruošę revoliucijai, ar mūsų partija esanti stipri, ir kokia buvo mūsų pažiūra lenkų reikalu. Mes nieko neslėpėme, kadangi nebuvo ko slėpti. Iš Rusijos pas mus ateinančios žinios buvo tikrai skaudžios. Valstiečiai atsisakinėjo pasirašinėti ukazo palieptus susitarimus, jie tikėjosi visiškos laisvės ir laukė *Aukso Gromatos.* Kariuomenėj vyko fermentacija. Karininkai palaikė ryšius su kareiviais ir valstiečiais, ir iš visur plaukė žinios, kad visas pavietas seks paskui tam tikrą asmenį, visas miestas seks paskui kitą. Niekas negarbino *Jaunosios Rusijos,* tačiau daugelis pritarė tam atsišaukimui. Tik buvo prikišama, kad jis išplepėjo dalykus, kurie turėtų būti laikomi paslaptyje. Demonstracijos Lenkijoj iš pradžių sukėlė daug simpatijų. Rusai jautė gėdą, kad jiems stokoja lenkų drąsumo ir įtakingumo, kad jie nepajėgia sužadinti masių. Betgi vyravo nuomonė, kad jei Lenkijoj bus sprogimas ir jei numatomas lenkų sukilimas pasiektų didžiarusių provincijas, mes irgi sukiltume... Herzenas ir Ogariovas sunkiai dūmojo. Bakuninas negalėjo susilaikyti ir nuvyko Paryžiun su lenkais susipažinti. Lenkai jam pasakė, kad jie bijojosi sukilimą įvyksiant ir kad vienintelė jų viltis buvo mūsų kariuomenės karininkai ir kareiviai kongresinėje Lenkijoje, kurie jiems simpatizavo ir kurie tariamai jau buvo sukūrę komitetą, jau sudariusį

[947] Kucharzewski, **The Origins..**333-4, šalt. **Archiv Russkoj Revoliucii,** XI, 250-251.

kontaktą su ‘Centriniu Komitetu’. Trys to (karių) komiteto nariai (vienas jų buvo [Vladimir Valerianovič] Fienin) jau anksčiau pabėgo į Paryžių ir pareiškė, kad mūsų kariuomenė tik laukė sukilimo.”[948]

Pagal prof. Szelągowskį, Centrinio Komiteto vardu derybas su Bakuninu ir Herzenu pirmiausiai vedė kpt. Jaroslavas Dombrovskis, o po jo suėmimo — Zigmas Padlewskis ir Agatonas Gilleris. Derybose maišėsi Mieroslavskio piktoji valia, “tačiau tikroji nesutarimų priežastis buvo klausimas apie Lietuvos ir Rusios žemių priklausomybę bei rusų revoliucininkų aspiracijas, kad Rusija būtų pripažinta ‘taikios visaslaviškos sąjungos vadove’.” “Kaip nemokamos žemės suteikimas valstiečių nuosavybėn ir baudžiavų panaikinimas tučtuojau, buvo pirmasis ir pagrindinis Centr. Komiteto socialinės programos punktas, taip svetur buvo susipratimas su Europos tarptautine demokratija, kuriai atstovavo Europos Revoliucinis Komitetas su Mazziniu Londone bei su to Komiteto rusais bendradarbiais Hercenu ir Bakuninu, galop su mūsuoju Mieroslavskiu. Tuo tikslu rugsėjo mėn. susipratimo tikslais užsienin buvo pasiųstas Gilleris — į Paryžių ir Londoną. Su Mierosławskiu (derybos) baigėsi ... visišku nutraukimu, užtat su Revoliuciniu Komitetu ir su rusais, Hercenu ir Bakuninu, sudarytas susitarimas, kuris vėliau buvo patvirtintas ir mūsų Centr. Komiteto ir Maskvos karinio komiteto. — Taip pagal Švarcę ir Lukaševskį. Įdomu, kad Gilleris niekur apie tą savo misiją nemini, rašydamas apie save anuo metu ir po sukilimo (santykiai su revoliucininkais nelabai atrekomendavo). Gi Awejde iš viso nežino, ko Gilleris važinėjo užsienin.”[949]

Londone su rusais derėjosi Zigmas Padlewskis, Vlodzimiežas Miliovičius ir Gilleris. Milowiczius rašė: “Anuomet žmonės laukė tokio judėjimo (revoliucijos Rusijoj), kadangi organizacijon priklausę jauni lenkai karininkai rusų tarnyboje, siųsdavo Varšuvon tokius optimistiškus pranešimus ir taip pozityviai teigė, jog galima pasikliauti rusų revoliucinės partijos parama, kad buvo sunku netikėti jų tikinimais. Taipgi pranešimai iš Jaunimo Sąjungos Paryžiaus komiteto, kuris užmezgė kontaktą su Herzenu, irgi leido mums skaičiuotis su rusų revoliucija... Mūsų komitetas sudarė specialią sekciją santykiams su rusais palaikyti, ypač su rusų kariuomene, ir jos galva paskyrė Jaroslavą Dombrowskį, po kurio suėmimo jj pakeitė Zigmas Padlevskis, tam tikslui iš Ženevos iškviestas Varšuvon. Sekcija paskyrė agentus įvairiose rusų divizijose ir pulkuose, ir Petrapily sudarė specialią komisiją iš Juozapato Ohryzkos, Z. Sierakausko ir (Vitalio) Opockio. Lemiamu momentu, betgi, visa Maskvos agitacija pasirodė buvus paprastas farsas: tik labai nedaugelis rusų entuziastų laikė savo pareiga veiksmu pareikšti savo pažado tikrumą.”[950] Taip jis rašė žymiai vėliau, bet 1863 II 10 tasai Milowiczius iš Breslau rašė Vyt. Marčevskiui, kad jisai norėtų būti įgaliotiniu Rusijoj: “Mūsų reikalo pasisekimas gali priklausyti nuo sukilimo Rusijoj.”[951]

---

948 Kucharzewski, **The Origins...,** 332-333, šaltiniu nurodoma **Archiv Russkoj Revoliucii,** XI, 249-250. Išnaše pažymima, kad Arnholdto, Slivickio ir Rostkovskio “sąmokslas” ir sušaudymas buvo laikomas rimtu dalyku, Bergas menkino, Gilleris matė klaidą tikintis rusų kareivių sukilimo tik todėl, 'kad kas jiems paskaitė revol. raštus.

949 **Polska Jej Dzieje i Kultura,** III, 306, 367.

950 Kucharzewski, **The Origins...,** 331-332, šaltiniu nurodoma **Wydawnictwo Materyalów,** IV, 54-55.

951 Kucharzewski, **The Origins...,** 331, cituojama: **Krasnyj Archiv,** VIII, 111.

Tatgi 1862 m. rugsėjo mėn. galop Londonan prisistatė Lenkų Centrinio Tautinio Komiteto Varšuvoje delegatai — regimai Padlewski, Giller ir Milowicz, — suderėti sandėrį su tariamaja rusų karininkų ir "Ziemlia i Volia" revoliucinio sąjūdžio vadovybe. Jie atsivežė 1862 m. rugsėjo mėn. 20 d. Varšuvoje datuotą ir antspaudu aprūpintą raštą, adresuotą Herzenui ir Bakuninui, kurio esminis sakinys buvo šis: "Pagrindinė idėja, su kuria Lenkija šiandien sukyla, yra pilnas pripažinimas valstiečių teisės į jų dirbamą žemę, ir kiekvienai tautybei suteikimas pilniausios teisės spręsti savo likimą." Komitetas pareiškė norą atstatyti Lenkiją jos "senose", t.y. istorinėse 1772 m., sienose, ir kad sukilimas apimtų visas jos sudėtines dalis, t.y. Koroną, Lietuvą ir Rusią. Tačiau neketinama atkurti senovinę ponų Lenkiją, ir po pergalės "lietuviams ir rusėnams paliekama visiška laisvė pasilaikyti saitus, arba išstoti (iš sąjungos), ir savo likimą nuspręsti pagal savo valią". Būsimoje Lenkijoje nepripažįstama bet kurios tautybės hegemonijos. Komiteto įgaliotiniai ir gyvu žodžiu įrodinėjo, kad nors rusai išsilaisvinimui rengiasi agrarinio sąjūdžio keliu, tikėdami, kad politinė laisvė jų šaliai ateis po socialinio perversmo, tačiau Lenkijoje — nepriklausomybės atsteigimas turi vykti prieš pradedant socialinę reorganizaciją. Sekdami pramintu visų lenkiškų atsišaukimų į rusus taku, jie priminė dekabristus ir jų nusistatymą lenkų reikalu (nežinodami, kad jų tikslus nuo dekabristų skyrė tikra praraja), ir pareiškė viltį, kad rusai revoliucionieriai veiks su lenkais ranka rankon.

Varšuvos Komiteto laiškas ir buvo tasai "susitarimas", paskelbtas "Kolokolo" 1862 X 1 laidoje, kurį spalio 15 d. laidoje Herzenas pavadino "nauja epocha didžiojoje kovos už nepriklausomybę epopėjoje." Derybininkas Milowiczius vėliau rašė: "Vienintelis kiekvieno lenko tikslas yra jo šalies nepriklausomybė, gi revoliucija tik priemonė tam tikslui atsiekti, tuo tarpu kai rusas, kuris pradeda protauti ir liaujasi buvęs despotizmo įrankiu, revoliucijos siekia kaip tikslo, nei nesuprasdamas jo pasekmių, kadangi jis yra patenkintas dėl paties fakto, jog ji pakeisianti dabartines sąlygas, kurias jis laiko žmogaus vertingumą pažeminančiomis. ... rusas benori chaoso ir sunaikinti bet kokį socialinį organizmą, jį pakeisdamas svajonėmis, kuriomis jis pats netiki... Juos skirianti praraja yra priežastis to, kad netgi tarp jų revoliucinių partijų negali būti pastovios sąjungos, tik laikinos labai trumpos paliaubos." Kitas sukilėlis, Kijevo universiteto eks-studentas Tomas Burzynskis irgi atžymi despotizmo sužalotą rusų charakterį: "Dabartinės Rusijos nelaimė yra tasai lengvumas, su kuriuo žmonės pereina iš vienos į kitą visai priešingą partiją."

Herzenas nejučiomis patvirtina šias išvadas, rašydamas apie savo derybas Londone 1863 m. rudenį su Padlewskiu ir kitais: "vienodą supratimą pasiekti buvo neįmanoma. Mes ėjome iš skirtingų taškų — ir mūsų keliai tiktai susieidavo bendroje neapykantoje peterburginei patvaldystei. Lenkų idealai buvo už jų: jie siekė susigrąžinti savo praeitį, smurto nutrauktą ir tik iš ten galėjo toliau tęsti savo kelią. Jie turėjo begales relikvijų, o mes — tuščius lopšius." Šią citatą parūpino velionis Jonas Stonys iš 1958 m. Vilniaus leidinio, Gerceno raštų IV tomo "Praeitis ir Godos."

Smirnovas šiuose Herzeno žodžiuose temato "įžvelgimą". Esą, Herzeno žodžiais, Varšuvos rašto prasmė buvusi "per mus pasakyti rusams, jog susi-

daranti lenkų vyriausybė sutaria su mumis ir savo veiksmų pagrindan deda" — ir čia pabraukia mūsų jau nurodytą sakinį apie valstiečių teisę į jų dirbamą žemę ir tautų apsisprendimo teisę. Anot Smirnovo, Herzenas susitarimo pagrindu siūlė žinomąjį atsišaukimą "Į rusų karininkus Lenkijoje." Apsikeičiant nuomonėmis, abiejų pusių buvo padarytos nuolaidos. "Aš sutikau, — prisimena Giercenas, — su kai kuriais pakeitimais ir iš savo pusės pasiūliau jiems apibrėžti ir aiškiau išreikšti mintį apie provincijų apsisprendimą, jie sutiko." Smirnovas cituoja Lemkės redakcijos Herzeno Darbų IV tomą, pp. 435, 437.

"Giercenas ir Gilleris skirtingai suprato suderėtą susitarimą," rašo Smirnovas, nors pagrindiniu derybininku ir Varšuvos misijos vadovu buvo Zigmas Padlewskis, ne Gilleris. Padlewskis buvo Petrapilio karo akademijos auklėtinis ir lektorius, gimęs 1835 m., gi 1861 m. pasitraukęs užsienin lektoriauti lenkų karo mokyklose. Smirnovas nurodo, kad 1862 X 15, taigi tuojau po susitarimo su Varšuvos misija, "Kolokolas" atsišaukime į rusų karininkus Lenkijoje skelbė: "Žemė valstiečiams, savistovumas (samobytnostj) sritims — šiuo pagrindu ir tiktai juo tegali įsitvirtinti reikli jūsų santarvė su broliais lenkais." Smirnovas aiškina, jog šis dokumentas "be išsisukinėjimų pasisakė už teisės į nepriklausomybę pripažinimą Lietuvai, Bielorusijai, Ukrainai, jei to pageidaus jose gyvenančios tautos ('su kuo jos benorėtų ar su nieku, kad tik patirti jų valią, ne dirbtinę, bet tikrąją'). Toje dvasioje tame pačiame 'Kolokolo' numeryje Giercenas ir Ogariovas kreipdamiesi į Lenkų Nacionalinį komitetą" rašė: "Jūs vadovaujatės pripažinimu valstiečiams teisių į jų dirbamą žemę; Jūs pripažįstate bet kurios tautos teisę spręsti savo likimą, štai mūsų pagrindai, štai mūsų dogmos, mūsų vėliavos."

Smirnovas tęsia, jog "Gilleris ir jo šalininkai" esmėje gynė 1772 m. sienas. "Mums nėra išdalintos Lenkijos, — rašė savo laiške Nacionalinis komitetas, —- mums Lenkija yra vieninteliai toji, kuri susidaro iš Lenkijos, Lietuvos ir Rusios susivienijimo." Smirnovas prideda: "Kaip to laiško autoriai suprato šį susivienijimą, atskleidžia jų veiksmai Lietuvoje." Toliau jis rašo: "Šis ginčas dėl žodžių rodė,—rašė Giercenas,—kad mūsų jausmai vienais ir tais pačiais klausimais nebuvo vienoki." Esą Herzenas įtarinėjo Gillerį dviveidyste: "Na, šitas,—pamaniau aš,—atvažiavo pakaustytas ir vasariškai, ir žiemiškai, jis niekur nenusileis faktiškai ir todėl taip lengvai visur nusileidžia žodžiais." (Lietuviškas vertimas — iš minėto 1958 m. leidinio "Praeitis ir Godos" IV t.) Pagal Smirnovą, Herzenas matė, kad "gillerininkai" buvo "demokratai be socialinių idėjų", — ko, kaip matėme, misijos nariai neslėpė: nepriklausomybės atsteigimas jiems buvo pirmoji sąlyga, o socialinė reorganizacija seks po to. Pagal Smirnovą, Herzenas įspėjo Gillerį, kad negalima sukilimą Lenkijoj pradėti per anksti, neužsitikrinus valstiečių paramos: "Jei Rusijoj ant mūsų vėliavos, — sakė jis Gilleriui, — nepamatys žemės *skyrimo (nadiėl) ir valios* provincijoms (pabraukta Gierceno, — A.S.), tai mūsų simpatija *jums neatneš jokios naudos, o mus pražudys."*

"Gilleris ir Padlevskis užtikrino Gierceną, kad jie tęsės susitarimą. 'Jūs būsite patenkinti,' — sakė jie Giercenui. Tarp kitko, jau anomis dienomis Padlewskis reiškė Giercenui abejojimą dėl daugelio savo draugų sugebėjimo įsisąmoninti rusų revoliucinių pajėgų paramos visą svarbumą pasisekimui santar-

vinio sukilimo, kurį skaitė neišvengiamu."[952] Herzenas pataręs lenkams pasiųsti misiją Petrapilin ir ten vietoje susipažinti su rusų "Ziemlia i Volia" sąjūdžio pasiruošimu sukilti bei su sąjūdžio jėgomis. Tuo tikslu, Herzenas įteikė Padlewskiui rekomendacinį laišką į kunigaikštį Trubieckojų, kuris lenkų misiją suriš su to sąjūdžio vadovybe.

Kaip jau matėme (p. 41), Mieroslavskis smarkiai — Smirnovo žodžiais, "durtuvais" (na štyki) — puolė susitarimą su rusais. Esą Tautinis Komitetas "Maskvai pardavė Lietuvą ir Rusią", pagimdė "naująją Targovicą." Čia Smirnovas junta reikalą ieškoti paspirties iš liaudinės Lenkijos istoriko, kurio veikalas išleistas rusų kalba: Ju. Kovalskij, *Russkaja revoliucionnaja demokratija i janvarskoje vosstanije 1863 goda v Poljše,* Moskva 1953. Taigi, anot Smirnovo, "negalima nesutikti su mūsų laiko lenku istoriku Ju. Kovalskiu, kad 'Londono derybose ryškiai pasireiškė Gierceno vaidmuo ne tiktai kaip nuoširdaus draugo, bet ir kaipo lenkų demokratinių veikėjų mokytojo ir nurodinėtojo. .. Giercenas veikia kaip tikrai revoliucinis demokratas, suprantąs milžinišką abiejų tautų pažangiųjų jėgų kovinės santarvės reikšmę Rusijos laisvei ir Lenkijos išlaisvinimui. Tvirtai ir ryžtingai Giercenas atsistojo tos kovinės santarvės pusėn ir, nepaisant skirtumų einant prie Ukrainos ir Lietuvos problemos, bendros padėties įvertinimo ir apie sukilimo laiką, Londone buvo pasiektas principinis susitarimas."[953]

Jau matėme, kad rusų karininkai — veikiausiai Potebnia — lenkams sakėsi savo organizaciją sujungę su "Ziemlia i Volia" sąjūdžiu. Anot Smirnovo, "CNK pradėjo derybas su rusų karininkų Komitetu Lenkijoje, kuris pareiškė, jog be 'Kolokolo' redaktorių — savo vyriausiųjų vadovų — jis negali sudaryti sandėrio." Matėme Potebnios laišką Herzenui ir jo pasakojimą Londone apie kariuomenės nuotaikas Lenkijoje. Vėliau pamatysime, kad Padlewskis įteikė Herzeno rekomendacinį laišką kng. Trubieckojui, kuris tuojau per Aleksandrą Aleksandravičių Slepcovą ir lenką karininką Kossowskį surišo Varšuvos misiją su "Ziemlia i Volia" Cetnro Komitetu, kurio vardu derybas vedė Aleksandras Slepcovas ir studentas Mikalojus Utinas. Prieš tai pasiskaitykime Kucharzewskio duomenų.

"Ziemlia i Volia" buvusi "ypatinga organizacija rusų revoliuciniame sąjūdyje. Būta įvairių prieštaraujančių versijų apie jos galybę ir svorį. Kol ji gyvavo, ją gaubė misterija; kai ji išnyko, ji greit buvo užmiršta. Vyriausybė jos nesusekė. Jos įsteigėjai ir įžymūs nariai netrukus išmirė, kaip kad broliai Sierno-Solovjovičiai, arba nepastebimai persimetė į legalią veiklą ir todėl turėjo praktiškų sumetimų visiems praeities saitams užtrinti ir palikti užuomarštyje. Tatai jiems taip gerai pavyko, kad, kai 1876 m. suorganizuota to paties vardo revoliucinė draugija, jos nariai nieko tikra nežinojo apie savo pirmtakus, kurių kai kas jau ėjo atsakingas valdines pareigas, kaip Aleksandras Slepcovas ar broliai Obručevai.

"Tačiau sausio sukilimo eroje toji organizacija naudojosi dideliu prestižu. *Kolokolas* turėjo jai pagarbos ir vilties žodžių, o Katkovas apie ją rašė su

---

[952] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 251-253, šaltinis: Herzeno **Darbų,** 1957 m. laidos XI, 372, ir XVIII, 294, 439.

[953] Smirnov, **Revoliucioniiyje sviazi,** 254, cituodamas Kovalskio pp. 198, 184-185.

pasipiktinimu. Lenkai patriotai su pasitikėjimu kartojo tuodu misterišku žodžiu *Ziemlia i Volia,* kurie Rusiją sužadinsią kovoti už laisvę. ...

"Atrodo, kad viso dalyko pagrinde glūdėjo mistifikacija; žmonės girdėdavo keistų dalykų apie tos draugijos didelę galybę; nauji nariai kaip ir senieji, sąjungininkai Londono revoliucionieriai kaip ir jų priešai bei konservatyvieji buvo suvedžiojami, mistifikacija buvo naudojama arba jiems prisivilioti arba bauginti. Kiekvienu atveju tai buvo groteskiškas milžiniškas blefas. Pantielejevo pastabos apie Slepcovą pataikė į tašką. — ["Velionis A. M. Unkovskis man taip pasakojo: 1862 m. ponas su pince-nez (Slepcovas) susitikęs kunigaikštį T(rubieckojų) tiek pripasakojo nesąmonių apie draugijos *Ziemlia i Volia* galybę, kad pastarasis iš pradžių viskam tikėjo. Tačiau kai pasirodė, kad visa pasaka tebuvo mitas, jis netiktai didžiai piktinosi melu, bet dargi griežtai pasuko priešingon pusėn." — Pantielejev, *Vospominanija,* I, 299.]

"1863 m. sausio mėn. Slepcovas išvyko užsienin sudaryti ryšius su emigrantais. Jis užsuko į *Kolokolo* raštinę kaip *Ziemlia i Volia* organizacijos įgaliotinis ir labai išdidžiai kalbėjo į redaktorius. Herzenas rašė: 'Įgaliotinis buvo kupinas savo misijos svarbumo ir ragino mus tapti *Ziemlia i Volia* draugijos agentais. Aš atsisakiau, dideliam ne tiktai Bakunino, bet ir Ogariovo nustebimui. ... 'Kiek jūsų yra?' — paklausiau. 'Tai nelengva pasakyti, — atsakė jis, — keli šimtai Petrapily ir trys tūkstančiai provincijose'. Aš paklausiau Bakunino: 'Ar tu tiki tam?' — 'Žinoma jis perdėjo; bet jei jie nėra tiek skaitlingi šiandien, tai bus rytoj', ir jis nusikvatojo. ... 'Visas reikalas yra palaikyti silpną pradžią; jei jie būtų stiprūs, jiems nebereikėtų mūsų', pridėjo Ogariovas, tokiais atvejais visada nepatenkintas mano skeptiškumu."[954] Jonas Stonys parūpino kitą Herzeno citatą: "Kad Rusijoje buvo dedamos tam tikros organizacijos pirmos ląstelės, dėl to nebuvo abejonės — pirmos skaidulos, gijos buvo pastebimos paprasta akimi; iš tų gijų, mazgų laikui bėgant ir ramioms aplinkybėms esant galėjo susidaryti platus audinys, — visa tai tiesa, bet organizacijos nebuvo, ir kiekvienas smarkesnis smūgis grėsė sunaikinti darbą ištisai kartai ir sutraukyti pradinius voratinklio rezginius."

Dabar susipažinkime su Varšuvos misija Petrapilin.

B. VARŠUVOS MISIJA PETRAPILIN: SANDĖRIS SU RUSAIS

Varšuvoje padaręs pranešimą Taut. Komitetui, Zigmas Padlewskis vėl drauge su bėgliu Potebnia išvyko atsakingon misijon į Petrapilį — 1862 m. lapkričio mėn. galop, nes gruodžio 5 d. buvo sudarytas sandėris.

Įdomu, kad Smirnovas nematė reikalo smulkiau apžvelgti derybų Petrapilyje eigą, nes "ji pakankamai nušviesta literatūroje", bet randa reikalo patiekti "naujų duomenų". O tie nauji duomenys tai seni, seni Aweydės parodymai, jog Padlewskis (naudojamės Bičkausko-Gentvilos vertimu) "Norėjo: iš vienos pusės, užmegzti santykius su rusų sąmokslu Peterburge, iš antros —

[954] Kucharzewski, **The Origins...,** 334-335, cituod. Herzeno **Darbų** XIV t., 440; M. V. Niečkina, "Konspirativnaja tierna v 'Bylom i Dumach' A. I. Giercena", **Revoliucionnaja situacija...** (275-297), pp. 292-3; **Praeitis ir Godos,** Gerceno raštų IV t., Vilnius 1958.

suvienyti visas karines-revoliucines jėgas [Smirnovas: "kariniai-revoliucinius ratelius" — KRJ] ir centralizuoti jas Varšuvoje, perduodant jas į betarpišką Centro komiteto priklausomybę." Smirnovas čia nemėgina "lenkų" karininkų paversti rusais ir eina prie Padlewskio stabtelėjimo Vilniuje, bet Bičkauskas mėgina skaitytoją apgauti — dargi, prieš cituojant Aweydės parodymų ištrauką, rašo: "rusų karininkai stačiai pareiškė..

Smirnovas įžiūri Padlewskio misiją Vilniuje buvus "likviduoti paaštrėjusi nesutarimą tarp Lietuvos Provincinio Komiteto ir CNK" ir cituoja Jono Koziello 1872 m. parodymus, kad lietuviai nepasitikėjo CNK ir Du Laurensu, "dėl to pas mus prasidėjo stiprūs ginčai ir galop, po kažkokio potvarkio iš Varšuvos... [Gardine atmušti suimtą vaiką Četvertyńskį, kad padarius demonstracijas, ir "paskirti viršininkus nesamiems pavietams" — KRJ] aš parašiau Centriniam Komitetui, jog jie esą vaikėzai, ir patariau jiems pasimokyti geografijos. Todėl Vilniun buvo atsiųstas Padlevskis su ponu Potebnia, kuris pasivadino Bakunino įgaliotiniu." Smirnovas tęsia, kad Koziellas rašė, jog lenkų veikėjų tarpe buvo paplitusi nuomonė, "kad didžioji dalis kariuomenės Lenkijos Karalystėje buvo pasiruošusi pereiti mūsų pusėn. Tai ypatingai buvo Dombrovskio (Jaroslavo) nuomonė." [Faktinai Koziellas rašė: "Mums iš Varšuvos atsiųsdavo agentus daugumoje be pinigų, skalbinių ir drabužių; jie pasakodavo mums niekus apie tūkstančius ginklų, kurie tarsi buvo pristatyti iš užsienio, apie tai, kad Lenkijos Karalystėje..." — KRJ]. Vilniun atvykę Padlewskis ir Potebnia "pranešė man, jog sudaryta santarvė tarp visų liberalų ir jog rusų organizacija palaikys lenkų sukilimą, be to Potebnia dar pridėjo, kad jeigu mes, t.y. lietuviai ir baltgudžiai, 1863 m. sausio 3/15 nesukilsime, tai jie įves pas mus socialinę revoliuciją. Po to jie nuvažiavo į Petrapilį, baigti derybų neva su kaž kokiais rusų generolais ir gubernatoriais."

Anot Smirnovo, Koziello liudijimas "ne tiktai patvirtina jau anksčiau turėtus duomenis apie Padlevskio kelionę, bet ir papildo juos nepaprastai svarbia smulkmena." Ir nors seniau Varšuvoje Potebnia savo vadovais nurodinėjo londononiškius, po to pats svetur pabėgo, dabar grįždamas vadinosi Bakunino agentu ir faktinai Petrapilin vyko patirti ar tikrai ten esama kokios organizacijos, — Smirnovas daro išvadas. Esą "Derybose dalyvavo 'Rusų karininkų Lenkijoje Komiteto' vadovas Andriejus Potebnia, kaip ir Dombrovskis pasireiškiąs sutelktinio rusų-lenkų ginkluoto sukilimo-tučtuojau šalininku, įsitikinęs, jog Petrapilyje ziemlevolcai irgi stiprūs ir susitelkę, kaip ir jo vadovaujamoji karinė organizacija. Potebnia buvo tikras, jog 'prie Ziemlia i Volia' priklauso daugelis aukštų kariuomenės karininkų. Galop, įdomi yra Potebnios mintis apie 'socialinę revoliuciją', kurios įgyvendinimui jis ir stengėsi suvienyti rusų, lenkų, lietuvių-bielorusų revoliucines jėgas."[955]

Mums atrodo, kad tuštiems jauno vyro pagyrams ir blefams geriau tinka Smirnovo citata iš Koziello ano rašto Varšuvos jaunuolių Komitetui, jog jie esą "vaikėzai" (maljčiški) — daug neperdedant. Gal Smirnovas nežinojo, jog Potebnia buvo besislapstąs bėglys, veik pusmetį gyvenęs svetur ir neturėjęs savo žinioje jokios karininkų organizacijos? Jaunas besislapstąs paporu-

[955] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 254-255. Koziello parodymai — **Revoliucionyj Podjom v Litvie i Bielorussii,** AN SSSR Moskva 1956, (172-186) p. 173.

eikis, gimęs 1838 m., taigi 24 metų amžiaus, giriasi esąs "Bakunino įgaliotinis," vykstąs deryboms "su generolais ir gubernatoriais." Jį lydėjęs Padlewskis, 3 metais vyresnis gen. štabo akademijos auklėtinis ir lektorius, savo užnugaryje tikrai turėdamas keliolika ar keliasdešimt tūkstančių jaunuolių, — nepliauškia Koziellui nei apie generolus- gubernatorius, nei apie socialinę revoliuciją.

1862 m. gruodžio pradžioje Padlewskis, lydimas bėglio Potebnios, atvyko į Petrapilį, kur jiems abiems buvo tekę kelis metus gyventi ir veikti. Padlewskis įteikė Herzeno laišką kng. Trubieckojui, kuris tučtuojau parašė Herzenui apie Padlewskio atvykimą ir per Slepcovą bei štabskapitoną Vladą Kossowskį surišo Taut. Komiteto atstovą su "Ziemlia i Volia" centro komitetu. Iš rusų pusės — derybas vesti buvo pavesta Slepcovui ir Utinui. Aleksandr Aleksandrovič Slepcov — tai tas pats ponaitis, kuris kitą mėnesį vyko Londonan, vaidindamas didelį žmogų, ir ten Potebnios "viršininkus" norėjo skirti savo "agentais." Petrapilio universiteto studentas Nikolaj Issakovič Utin mums jau pažįstamas iš studentijos veiklos. Kucharzewskis pažymi: "Kai Padlewskis jau buvo suimtas ir kalėjime rašė savo karžygiškos sielos vertus užrašus, Slepcovas Šveicarijoje išpažino jaunajam Herzenui (sūnui) savo nusivylimą revoliucija ir iš proto kraustėsi besibijodamas šnipų. Kai Padlewskis paskutinius savo gyvenimo momentus leido Plocko kalėjime prieš egzekuciją, Utinas, nebegalėdamas ilgiau pakęsti savo nuolatinės arešto baimės, užsienin pabėgęs, slaptai parašė Suvorovui, paneigdamas, jog jis bet kada turėjęs kontaktų su lenkų sukiliminiu sąjūdžiu."

Slepcovo asmenybei pavaizduoti, prof. Kucharzewskis nurodo į Černyševskio straipsnį, "Rusas Susitikime" (rusiško pavadinimo nepaduoda, o angliškai verčia: A Russian at a Rendez-Vous.). Černyševskis pabrėžė, kad rusų romanų herojai paprastai lemiamais momentais rodo neapsisprendimą ir bailumą, kaip pav. Bieltov ir Rudin. Jie mėgsta išrasti ir skelbti drąsias ir kraštutines mintis savo svajonėse, bet neturi drąsos kai ateina momentas veikti. Černyševskis rašė: "Kol veiksmų nereikia ir klausimas tėra kaip laisvalaikį sunaudoti ir tuščią galvą ar tuščią širdį užpildyti pašnekesiais ar svajonėmis, herojus yra labai ... drąsus... Bet kai jam kas pasako: štai ko tu nori, mums labai miela, pradėk veikti ir mes tave paremsime, — pusė narsiausių herojų apalpsta, o kiti pareiškia, jog geriausia būtų nieko nepradėti, kadangi viskas siejasi su sunkumais ir kliūtimis ir šiuo metu negalima laukti gerų rezultatų." Kucharzewskis teisingai pažymi, kad Černyševskis išpranašavo 1862 m. gruodžio mėn. lenkų-lietuvių susitikimą su rusais.[956]

Įžymus ziemlevolcas Longinas Fedorovičius Pantielejevas rašo, kad Padlewskis buvo rusų sutiktas draugiškai. Padlewskis pranešė, kad už kelių savaičių prasidės lenkų sukilimas ir atsiklausė, ką rusai darys sukilimui padėti. Rusai aiškinosi esą labai silpni, "draugija buvo organizavimosi tarpsnyje ir neturėjo pakankamai plačios įtakos, nepajėgtų organizuoti ginkluotą suki limą Rusijos viduje," ir ragino sukilimą atidėti. Padlewskis pasakė karčią tiesą, kad atidėti neįmanoma. Paklaustas, kas bus kai valdžia sutriuškins, Padlewskis atsakė: "Visvien, ar turime 20,000 lenkų netekti kautynių laukuose,

[956] Kucharzewski, **The Origins...,** 340-341.

ar į tolimus batalijonus siunčiamais rekrūtais — tas pat išeina." Pantielejevas rašo: "Mes visi buvome palankūs lenkų sąjūdžiui, numatėme revoliucinio sprogimo galimybę, tačiau Padlevskio kategoriškas pareiškimas, jog sukilimas sprogs pačiu artimiausiu laiku, mums sukėlė stulbinančio įspūdžio (ošelomliajuščeje i udručajuščeje vpiečatlenije); mums atrodė, jog lenkai eina į tikrą mirtį." Pantielejevas tęsia: "mirti einantiems žmonėms negalima duoti kokių šmėkliškų vilčių. Taip šnekėjo didžiuma komitete."[957] Anot Kucharzewskio, rusai "stebėjosi, kad kas nors taip pažodžiui priėmė kas jų buvo ir bus sakoma apie revoliuciją... Ir mistifikacija buvo tęsiama."[958]

Anot Snytkos, "Padlevskis teisingai suprato 'Ziemlia i Volia' draugijos atstovų paaiškinimus ir savo apyskaitoje apie derybas rašė, kad 'Rusija dar nėra tiek paruošta, kad sukilimu palydėtų lenkų revoliuciją, jei ji netrukus įsižiebs" — ir šaltiniu nurodo Ju. Kovalskį. Snytko tęsia, jog "derybose buvo pakeltas klausimas apie Lenkijos rytines sienas. Padlevskis, kaip ir londoniškiuose pokalbiuose su Giercenu, įtikinėjo, kad jei sukilimas laimės, tai ukrainiečių, bielorusų ir lietuvių tautoms bus suteikta teisė patiems spręsti klausimą apie prisidėjimą prie tos ar kitos valstybės arba savo nepriklausomų valstybių sukūrimą. Buvo taipgi pasiektas susitarimas dėl nuolatinio savitarpio ryšio, kuriam 'Ziemlia i Volia' ir lenkai paskyrė po savo atstovus. Padlevskis Petrapilyje sukūrė Žondo (Vyriausybės) skyrių ir vadovybę pavedė Josafatui Ogryzko. Skyriaus atstovais ryšiams su 'Ziemlia i Volia' pradžioje buvo Vladas Kossovskis, paskui Vitalis Opockis ir Feliksas Rimavičius. Tačiau Kossovskis savo parodymuose sakosi reikalus dėl ryšių su 'Ziemlia i Volia' perdavęs pačiam Ogryzkai. Be to, Petrapilio 'Ziemlia i Volia' organizacija palaikė reguliarų ryšį su Vilniaus komitetu. Pastarasis pasiuntė ziemlevolcams spaustuvėlę, bet pakeliui ji pateko į policijos rankas. Turėta tiesioginis ryšis ir su Varšuva. Pav., Pantielejevas pasakoja, kad Varšuvon jo pasiųstas dimisijos karininkas Viačeslav Valickij vos nebuvo suimtas, kai jis ieškojo Bronislavo Švarcės buto. Kartą Kossovskis paprašė ziemlevolcų gauti iš gen. štabo Lenkijos topografinį žemėlapį, reikalingą sukilimo ginkluotųjų jėgų vadovybei. Žemėlapis buvo gautas, padedant draugijos nariams karininkams, ir įteiktas Kossovskiui. Ziemlevolcai paruošė suimtųjų lenkų revoliucionierių pabėgimus ir teikė jiems piniginės paramos. Taip buvo suorganizuoti Dombrovskio, Liaskovskio, Jundzillo, Gižickio pabėgimai ir nepavykęs Kviatkovskio pabėgimas."[959] žodžiu, Snytko jokio susitarimo neskelbia.

Smirnovas nutyli derybų eigą, bet pažymi, kad Slepcovo ir Utino vestos "Derybos privedė prie Londono susitarimo ratifikavimo. Savickis (Struš) liudija, jog, Petrapilin atvykęs, Padlevskis nustatė ryšį su rusų revoliuciniu komitetu, kuriam atvežė laišką nuo Gierceno ir Bakunino. Tasai komitetas prisipažino, jog jis labai silpnas ir negali lenkams suteikti pagalbos, ir prašė sukilimą atidėti iki pavasario. Kraštutiniu atveju rusai žadėjo padaryti sukilimą prie Dono, kur revoliucinė organizacija buvo geriausiai išvystyta. Per Pad-

[957] L. F. Pantielejev, **Iz Vospominanij prošlago,** St. Peterburg 1905, **Vospominanija,** Moskva 1958, pp. 319-321, cituojama is Snytkos str. **Vosstanije 1863 g.,** 290; Aug. Sokołowski, **Powstanie Styczn.,** 187.

[958] Kucharzewski, **The Origins...,** 342.

[959] V**osstanije 1863 g.,** 290-291.

levskį rusų komitetas pasiuntė CNK laišką su simpatijos pareiškimu ir pasisekimo linkėjimu. — Pantielejevas neigė betkokio susitarimo su Padlevskiu pasisekimą. Pagal jo versiją, 'Ziemlia i Volia' CK neva atsakė lenkams, jog jie nepajėgs suteikti jokios pagalbos: 'pas mus nėra nei menkiausių priemonių jų naudai padaryti kad ir nežymiausią diversiją'."

Smirnovas tęsia: "Tačiau tas Pantielejevo pranešimas neatitinka tikrovę, kas atskleidžiama I. Ogryzkos parodymuose (1865 I 20). Reikia neužmiršti, jog Ogryzko per tardymą stengėsi visaip mažinti rusų-lenkų revoliucinių saitų vaidmenį, kalbėjo apie 'menkumą tariamosios rusų revoliucinės draugijos Petrapily', apie tai, kad Nikolaj Utin — 'visiškai tuščias žmogus', o Pantielejevas ir už tą blogesnis. Ogryzko savo išmintingąją gynyba literaliai tardymą sustabdė prie 'Ziemlia i Volia' CK slenksčio. Ir vis tik jo atsargiuose parodymuose kalbama ne tiktai apie CNK ir 'Ziemlia i Volia' CK ryšius, bet ir apie susitarimą tarp jų. Ryškėja, jog 1863 m. balandžio mėn. Ogryzko per Vilniaus komitetą gavo CNK laišką, adresuotą 'rusų revoliucinei draugijai Petrapily'. Kaip parodė Ogryzko, 'tame popieriuje, rašytame prancūzų kalba, be parašų, bet su Komiteto antspaudu (datos, Nr. ir popieriaus spalvos neatsimenu), ant mažo formato paštinio popieriaus, Centrinis komitetas, nurodydamas kaž kokius tai ankstyvesnius rusų pažadus, teiravosi, kada ir kokios galima tikėtis jų pagalbos.' Tasai laiškas, Ogryzkos žodžiais, per Kossovskį buvo perduotas rusams. 'Aš, — tęsė Ogryzko, — keliais atvejais teiravausi pas Kossovskį apie atsakymą, bet jis sakė, jog rusai vis dar negali duoti atsakymo.' Ogryzkos iniciatyva, Opockis kreipėsi į rusus revoliucionierius su prašymu pagreitinti atsakymą. Ir pirmasis ir antrasis popieriai buvo perduoti per Pantielejevą. Galop gautas atsakymas. Ogryzkos žodžiais, tai buvo maždaug 1863 m. gegužės mėn. Atsakymas skelbė, jog 'rusų revoliucinė utinistų draugija negali suteikti jokios pagalbos Centriniam Komitetui.'

"Taigi Ogryzkos liudijimas (jį patvirtina ir kiti duomeys) išsprendžia Pantielejevo suraizgytą klausimą. Susitarimas buvo, į jį buvo nurodinėjama, jis numatė iš 'Ziemlia i Volia' pusės kaž kokią pagalbą lenkams. Drauge buvo reiškiamas pageidavimas, kad lenkai nesukiltų prieš 1863 m. pavasarį — Rusijoj laukiamų valstiečių bruzdėjimų laikotarpį. Aišku, jog Pantielejevas tiesiog nežinojo apie ką šnekėjo ir apie ką susitarė Padlevskis su 'Ziemlia i Volia' CK, o pasirėmė gandais. Jis nežinojo nei apie CNK laiškų 'Ziemlia i Volia' CK-tui turinį. Iš Ogryzkos parodymų matyt, kad Pantielejevu nepilnai pasitikėta. Opockis atsisakė palaikyti su juo ryšius ir nustatė tiesioginį ryšį su Utinu ir greit gavo savo atsakymą."[960]

Čia kaž kas nesiderina. Snytko nurodo, kad po Padlevskio pasitarimų, iš rusų pusės "ligi jo išvykimo užsienin, ryšius su lenkų organizacijomis tvarkė N. Utin, vėliau — L. Pantielejev."[961] Tačiau netrukus po "derybų" Utinas pabėgo užsienin, o Pantielejevas — ne parodymuose tardytojams, bet savo atsiminimuose — rašo, kad "1863 m. vasara praėjo be jokios kuo nors įsidėmėtinos 'Ziemlia i Volia' veiklos."[962] Visvien, sudirbęs ziemlevolcų paskirtą ryšinin-

[960] Smirnov, **Revoliueionnyje sviazi,** 255-7.

[961] **Vosstanije 1863 g.,** 290.

[962] **Ibid.,** 289, cituoja: L. F. Pantielejev, **Vospominanija,** 327. Koziello parodymai — **Revoliucionnyj Podjom v Litvie i...,** (172-186), p. 173-4.

ką Pantielejevą ir nepateikdamas jokių ziemlevolcų talkos dokumentinių įrodymų, Smirnovas kaltę suverčia ant Varšuvos — kam ji per anksti pradėjo sukilimą...

Smirnovas toliau rašo, kad pagal Jono Koziello 1872 m. parodymus, "iš Petrapilio sugrįžę Padlevskis ir Potebnia buvo desperacijoj (v otčajanii) dėl jų atskleisto 'Ziemlia i Volia' silpnumo." Tik Smirnovas nutyli kodėl. O Kozziellas taip rašė: "Neilgai buvoję Petrapilyje, jie vėl pasirodė Vilniuje, abudu desperacijoje; pasirodo, kad visą [rusų] organizaciją sudarė keli studentai, geriau pažįstą karčiamas, nei universitetą." Smirnovas tęsia: "Tiesioginė derybų Petrapily pasekmė buvo nutarimas sukilimo nepradėti sausio 3/15... 'Padlevskis davė garbės žodį ir raštinį įsipareigojimą kaipo Komiteto viršininkas pasipriešinti bet kokiam sukilimui ir uždrausti įvažiavimą Paryžiaus (Mieroslavskio) agentams. Todėl 1862 m. paskutinėmis dienomis po visą Lietuvą ir Baltgudiją buvo išsiuntinėtas (Vilniaus) Komiteto manifestas, šaukiąs visą organizaciją nepradėti jokių sukilimų ir netikėti ne iš Komiteto siunčiamiems agentams.' ...

"Per derybas Petrapilyje 'Ziemlia i Volia' CK pareikalavo iš Padlevskio aiškaus atsakymo į klausimą apie Ukrainos, Bielorusijos ir Lietuvos ateitį. Padlevskis nurodinėjo į CNK laišką 'Kolokolo' redaktoriams ir pridėjo, kad tų žemių gyventojai gaus teisę 'plebiscito keliu nuspręsti, ar jie nori susijungti su Lenkija ar trokšta savo likimą kitaip sutvarkyti'."

Čia Smirnovas nurodo į "vieną svarbų dokumentą", kurį V. I. Niepokojevas iš Lietuvos valstyb. archyvų paskelbė Maskvos 1960 m. leidinyje, "Revoliucinė situacija Rusijoj 1859-1860 mm." Tai esanti "anksčiau nežinota dalis žurnalo 'Ziemlia i Volia', renkamo 1863 m. sausio-vasario mėn. spaustuvėje prie Marienhauzeno" (Viliakos). Autorium ar bent iniciatorium buvęs N. Utinas, Petrapilio derybų dalyvis. Kodėl rusų žandarų archyvo dokumentas buvo "anksčiau nežinotas", nepaaiškinama. Tame dokumente rašoma:

"Dabartinis lenkų sąjūdis neturi jokių pretenzijų į rusų tautybės teisę ir į Rusijos nepriklausomybę. Lenkai nori būti savistovia tauta, šventai gerbiančia kitų nacijų teisę ir laisvę, jie nori pas save sunaikinti despotizmą, visas dvarininkų žemes išdalinus liaudžiai su atlyginimu dvarininkams. Jie nepradės varžyti žmonių valios ir į savo giminystę priims tiktai tas iš sričių, šiandien priklausančių Rusijai, kur žmonės (narod) patys panorės prisijungti prie Lenkijos. Kitų ketinimų jie neturi. Tuo mes pilnai įsitikinome pasėkoje savo asmeninių santykių su lenkų sąjūdžio vadovais ir garbės žodžiu užtikriname tai visus rusus."

Smirnovas po to rašo, jog "Rusų Tautinio (Narodnogo) Komiteto" atsišaukime buvo pabrėžiama, kad "lenkai dėl žemės sukyla prieš ponus" ir pripažįsta kitų tautų teisę nekliudomai vystytis (žodžiai Smirnovo, ne citata). Jis įžvelgia laisvo plebiscito formulę: "Tuo būdu, derybų eigoje tarp 'Ziemlia i Volia' iš vienos pusės, ir Potebnios bei Padlevskio — iš kitos, buvo išlaikyta demokratinis rusų-lenkų revoliucinės santarvės pagrindas ir patvirtinta Bielorusijos ir Lietuvos tautų teisė į apsisprendimą. Objektyviai susitarimas davė galimybių Vilniaus komitetui sutvirtinti savo pozicijas kovoje su Varšuvos CNK dešiniojo sparno nacionalistiniais įgeidžiais." Taigi, Smirnovas sąmoningai užmiršta, kad Vilniaus ginče su Varšuva ne te klausimai figūravo: ginčas

lietė Švarcės sukurtą organizaciją Baltstogėje ir Varšuvos komisaro kompetenciją, o šiaip Vilniaus raudonikių komitetas skaitė save pavaldžiu Varšuvai ir kovojo už trijų autonominių sudėtinių dalių — Koronos, Lietuvos ir Rusios — "Lenkiją". Smirnovas taipgi sąmoningai nutyli, kad ir Petrapilyje Varšuvą atstovavę Ohryzko, Kossowskis ir Opockis — ir visi kiti "lenkai" — buvo kilę iš Lietuvos ir atstovavo sudėtinei "Lenkijai". Be to, kažkodėl "Rusų karininkų Lenkijoje komiteto" galva, tą organizaciją "sujungęs su Ziemlia i Volia" ir dabar atvykęs kaip "Bakunino įgaliotinis", — Smirnovo dabar statomas tarsi "lenkų" pusės derybininku šalia Padlewskio.

Smirnovas neskelbia "susitarimo teksto", tačiau jam aišku "iš susitarimo teksto", kad Varšuvos komitetui "nepavyko laimėti tiesioginę revoliucinių grupių kariuomenėje priklausomybę. Jos išlaikė savo savistovumą, kaip 'Ziemlia i Volia' dalis." Potebnios dalyvavimas "teikia papildomos šviesos" susitarimo reikšmei, kadangi penktasis susitarimo straipsnis skelbia: "Suokalbyje dalyvavę rusų kariai Lenkijoje susijungs į vieną kūną, gerai suorganizuotą ir tvarkomą komiteto, kuris turės savo atstovą Varšuvoje ir prie kurio bus Laisvosios Rusijos atstovas. Šis atstovas padės nustatyti nacionalinį atspalvį rusų nepriklausomybės ir laisvės prasme. Ligi naujo potvarkio, visas šios karinės organizacijos padarytas išlaidas padengs Centrinis Nacionalinis Komitetas."[963]

Smirnovas pažymi, kad "rusiškas dokumento nuorašas: CGIAM, f. 109, Slaptas archyvas, b. 136. Pilnas tekstas taipgi paskelbtas Ju. Kovalskio 'Russkaja revoliucionnaja demokratija i janvarskoje vosstanije 1863 g. v Poljše' pp. 209-210. Į mokslinę apyvartą dokumentas buvo 1931 m. įvestas Vitkovskio". Taigi, nevisai "anksčiau nežinotas."

Reikia pažymėti, kad nors Padlewskis buvo rusų kariuomenės gen. štabo eks-karininkas, tačiau lenkų komiteto nota — sandėrio "santrauka" — buvo rašyta, kaip Ohryzko pažymėjo, prancūzų kalba. Jos tekstas visą laiką buvo tyrinėtojams prieinamas ne rusų slaptame archyve, bet viešoje Rappersvillės bibliotekoje, ir buvo 1937 m. paskelbtas Dr. Adomo Lewako redaguotame diplomatinės veiklos rinkinyje.

Dr. Lewakas savo įžanginiame žodyje pažymi, kad "šiandien skaitant tą [1863 I 22 sukilimo manifestą] atsišaukimą, negalima atsispirti įspūdžiui, jog Tautinis Centrinis Komitetas netikėjo rusų revoliucinio sąjūdžio pagalba, nors su jo vadovais derėtasi jau pora metų. Derėjosi Bakuninas su Mierosławskiu, lenkų kariniai rateliai Petrapilyje, politiniai lenkų ir rusų emigrantai Londone ir Paryžiuje, ir galop rusų revoliucinių sąjungų delegatai su Tautiniu Centriniu Komitetu Varšuvoje. 1862 m. gruodžio 5 d. Petrapilyje pasirašytas susitarimas tarp TCK ir Laisvosios Rusijos Komiteto, susitarimas, kuriame rusų revoliucininkai žadėjo lenkų sukilimui 'sėkmingą diversiją', apsunkinančią naujų karinių pajėgų transportą iš Rusijos gilumos į Karalystę, ir (žadėjo) propagandą bei karinį sąmokslą tarp kariuomenės, stovinčios Lenkijoje. Atimtų žemių klausimas vos nesuardė derybų su revoliucininkais taip pat, kaip jis buvo tikroji priežastis nepasisekimo sandėrio, Gorčakovo padaryto su A. Wielopolskiu. Iš ginčijamos problemos, kas turi kalbėti rusėniškų žemių vardu, išbrista kompromisu. Rusų revoliucininkų susitarimo su lenkais trečia-

[963] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 257-259.

sis punktas skelbė, jog Tautinio Centrinio Komiteto atstovas Ukrainoje gali Rusios reikalais susisiekti tiesiogiai su Laisvosios Rusijos Komitetu. Rezultate, didieji rusų revoliucininkų pažadai atnešė tiktai 'Kokolo' atsišaukimą į rusų karius kovoti su caratu, rezervacijas dėl lenkų teisių Atimtose Žemėse, dėl sukilimo tikslų ir pobūdžio, betgi neatnešė jokių revoliucinių veiksmų. Bakuninas dalyvavo Lapinskio ekspedicijoj į Žemaitiją kaip tiktai tam, kad atžymėti rusų teises į tenykštį sąjūdį. Jis ciniškai skelbė 'Myliu Lenkiją ir kitas devynias tautas senosios Lenkijos teritorijoje ir norėčiau, kad jos visos būtų nepriklausomos'. Kai kova jau merdėjo ir kada protai Rusijoje buvo užvaldyti Katkovo anti-lenkiškos propagandos, Herzenas prikaišiojo sukilėliams klerikalizmą ir antisocialines idėjas, iššaukdamas atsakymą netgi iš tokio radikalaus demokrato, kaip Garibaldi. — Tautinio Centr. Komiteto gruodžio mėn. susipratimas su rusais vyko Europinio Revoliucinio Komiteto globoje Londone."[904]

Sandėrio — "Note du Comité Central National au Comité de la Russie Libre" — pilnas tekstas yra šis:

"Centrinio Komiteto pasiuntinys mums iš Petrapilio pateikia sekantį atpasokijmą susitarimo tarp jo ir Laisvosios Rusijos Komiteto delegatų šių metų gruodžio 5 / lapkričio 23:

1. Pagrindiniai principai, išdėstyti Centr. Taut. Komiteto laiške į pp. Herzeną ir Bakuniną, priimami kaip bazė dviejų tautų, lenkų ir rusų, santarvei (bases de l'alliance).

2. Centr. Taut. Komitetas pripažįsta Laisvosios Rusijos Komitetą kaip vienintelį rusų revoliucijos atstovą (le seul représentant), ir Laisvosios Rusijos Komitetas iš savo pusės pripažįsta Centr. Tautinį Komitetą kaip vienatinį lenkų tautos atstovą (l'unique représentant de la nation polonaise). Centr. Taut. Komitetas taipgi yra autorizuojamas palaikyti jo turimus santykius su Londono Revoliuciniu Komitetu.

3. Komiteto organizacija Ukrainoje apims visą kraštą šiapus (en deçà) Dniepro; ji sueis į santykius tiesiogiai su Laisvosios Rusijos organizacija per tarpininką, rusenu provincinio komiteto įgaliotą narį, kuris veiks su Laisvosios Rusijos Komiteto įgaliotu komisaru, veikiančiu kaip Mažosios Rusijos provincinio Komiteto narys.

4. Centr. Taut. Komitetas pripažįsta, jog Rusija nėra užtektinai paruošta, kad pajėgtų sukiliminiu veiksmu paremti (pour pouvoir secoonder) lenkų revoliuciją, jei (dans le cas) ji ištiktų nepertolimame laikotarpyje. Betgi jis I.CTK] tikisi (il compte) veiksmingos diversijos iš savo sąjungininkų rusų pusės (une diversion efficace de la part de ses alliés Russes) sutrukdyti caro vyriausybės šviežių karinių pajėgų siuntimą į Lenkiją. Jis taipgi viliasi (il espère), kad gerai tvarkoma (dirigée) propaganda leis jam užmegzti santykius su kariuomene, šiuo metu stovinčia Lenkijoje. Sukilimo momentu ši propaganda turės imtis labiau riboto pobūdžio, ir raginti karius aktyviai favorizuoti sukilimą (le soulèvement).

5. Lenkijoje reziduojantieji rusai kariai, kurie prisidės prie suokalbio, susitelks į organizuotą kūną (corps), diriguojamą Komiteto, kuris reziduos

[964] **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, pp. XV-XVI.

Varšuvoje ir prie kurio Laisvosios Rusijos organizacija turės savo atstovą: šisai įgaliotinis galės šiai naujai organizacijai suteikti tautinį pobūdį, rusų nepriklausomybės reikalo prasme (un caractère national dans le sens de la cause de l'indépendance russe). Iki naujo potvarkio, šios karinės organizacijos visas išlaidas teks pakelti Centr. Taut. Komitetui.

6. Tarp dviejų Komitetų įsteigiamas susirašinėjimas, reguliariai apsikeičiant kas savaitė, tikslu reguliuoti abiejų organizacijų raportus ir priemones savitarpyje teikti."[965]

Taigi matome, kad ir Smirnovo cituojamas 5-sis straipsnis kiek kitaip atrodo. Lewako rinkinyje yra įdomus kng. Vlad. Čartoryskio 1863 IV 29 pranešimas iš Paryžiaus, kai jisai dar nebuvo sukilėlių diplomatiniu agentu. Jis įspėja apie rusų šnipus prūsus Varšuvoje, rašo apie diplomatinę situaciją, Krokuvon pasiųstą ginklų siuntą, ir tęsia: "Drauge pranešu, jog Herzeno pasiuntinys šiandien išvažiuoja į Galiciją ir su savim vežasi 200,000 įvairių rusiškų proklamacijų, turi surasti kelią tiems spaudiniams paskleisti tarp maskvinės liaudies ir kariuomenės. Pasiuntinio adresas bus žinomas Krokuvoje."[966] Taigi ne tiktai per Lietuvą ėjo rusų atsišaukimai — vienintelė rusų revoliucionierių suteiktoji sukilimui talka.

Smirnovas teigia, kad Varšuvos CTK-tui "nepavyko sau pajungti nei Petrapilio Karinio komiteto (Jundzillas, Opockis ir kt.), kuris vaidino stambų vaidmenį, paruošiant sukilimą Lietuvoje, rišo tą darbą su 'Ziemlia i Volia' CK." Kossovskis savo parodymuose per tardymą "pripažino", kad Petrapilin atvykęs Padlevskis "nurodęs į Opockį, pavedė man pasiūlyti Opockiui drauge sueiti į tiesioginį santykį su Varšuvos komitetu. Bet Opockis ir Jundzillas, nurodydami, kad vietinės Petrapilio aplinkybės bet kuriuo metu nėra Varšuvoje žinomos, nesutiko tiesiogiai priklausyti Varšuvoos komiteto. Be to, atsisakymą veikė gandai apie nuolatines permainas Varšuvos ir Vilniaus komitetuose." Ir Jonas Savickas rašo, jog į Padlewskio reikalavimą pasiduoti tiesiogiai CNK vadovybei, Karinis lenkų komitetas atsakė: "Kai sukilimas prasidės ir žymiai praplis, karininkai bus pasiųsti ten, bet šią minutę apie tai negali būti nei kalbos." Toks rezultatas, anot Smirnovo, nepatiko Varšuvai, kurios veikėjas Aweyde savo parodymuose rašė: "Varšuvon sugrįžęs Padlewskis pranšė Centr. komitetui..., jog Vilniuje Koziello pastangos, kaip ir Varšuvos, nežymios ir bevaisės, tenkinasi santykiais su paskirais po kraštą išmėtytais karininkais. Kad Petrapilyje rusų karininkai tiesiai pasakė galį su mumis santykiauti tik tarpininkaujant Centr. rusų komitetui, su kuriuo kaipo rusai jie laiko būtina išvien veikti, kad lenkų karinis Kossovskio ir Jundzillo komitetas tikrai yra, bet kad jie jam pareiškė, jog iki sukilimo minutės jie nori pasilaikyti visišką savarankumą ir nenori būti priklausomi nuo Varšuvos centr. komiteto ir nesutinka varšuvinei centralizacijai pavesti visus paruošiamuosius karinius veiksmus; kad jie betgi įsipareigoja kap savistovus komitetas padėti visiems suokalbių komitetams Varšuvoje ir Vilniuje ir Kijeve, ir palaikyti su jais nuolatinius ryšius; kad jie sutiko atsiųsti Padlewskiui padėti ir Centr. komiteto žinion kelis karininkus, bet kaip technikus, o ne kaip revoliucionierius; ir kad, galop, sukilimo prasidėjimo minutę jie galutinai pereis vyriausybės

[965] **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, 7-8.
[966] **Polska Działalność Dyplomatyczna,** I, 254-255.

(Varšuvos) žinion. Vienu žodžiu, Padlewskio kelionė Petrapilin neprivedė prie jo pageidauto tikslo."[907]

Smirnovas išveda, kad derybos Londone ir Petrapily "davė teigiamų rezultatų". Vienur ir kitur rusai reikalavo "aiškaus atsakymo" apie lietuvių ir baltgudžių teisę "laisvai spręsti savo likimą". Esą, Londone lenkai dar išsisukinėjo, bet Petrapilyje "jau tiesiai kalbėjo apie plebiscitą" ir tai buvęs "esminis posūkis į kairę", "rusų revoliucionierių nuopelnas", kaip tariamųjų gynėjų lietuvių ir baltgudžių teisių. Ir Potebnia buvo "pilnai supažindintas" su viskuo. Taigi, Smirnovas jau užsimiršo jo paties cituotą Jono Koziello parodymą, kad "Iš Petrapilio sugrįžę Padlevskis ir Potebnia buvo desperacijoj dėl jų atskleisto "Ziemlia i Volia' silpnumo" ir dėjo pastangas sukilimą atidėti.

Tačiau Vakaruose rusai revoliucionieriai vaidino esą galingi ir skelbė, kad Rusijoj verda revoliucijos puodas. 1862 XII 28 Bakuninas rašė Ildefonsui Kossilowskiui apie revoliucinio sąjūdžio plitimą rusų armijoj — esą, kongresinėje Lenkijoje 400 įstojo į suokalbį, ir pranešė "paslaptį", kurios prašė neskleisti: "Prieš mėnesį Petrapilio centrinis komitetas *Ziemskaja Duma* pasiuntė savo delegatus Varšuvon ir pakvietė (lenkų) Centr. Komiteto ir rusų karinio komiteto delegatus atvykti į Petrapilį jungtiniam pasitarimui tikslu sudaryti ginamąją ir puolamąją sąjungą visos Rusijos vardu, kurios vardu kalbėti komitetas turi teisę. Taigi paktas, kurį mes [Londone] sudarėme su lenkais, buvo Rusijoj ratifikuotas tų pačių principų pagrindu. Dabar mūsų santarvė jau nebe sapnas, bet tikrovė gręsianti carizmui ir abiejoms tautoms išganinga tikrovė, kuri, aš tikiu, netrukus materializuosis iškilmingų pergalingų veiksmų solidarumu." 1863 I 5 Bakuninas vėl rašė apie Varšuvos Centrinį Tautinį Komitetą: "Jo susijungimas su rusų revoliucine partija, Petrapilyje sankcionuotas ir ratifikuotas, liovėsi buvęs *pia desiderium,* bet tapo tikrove."[968]

Jau matėme, kad Slepconas 1863 m. pradžioje buvo Londone ir išdidžiai norėjo "Kolokolą" skirti savo "Ziemlia i Volia" agentais. Dabar, irgi jau po derybų Petrapilyje, bėglys paporučikis Potebnia vėl atsidūrė Londone — tuo pačiu metu kaip ir Slepcovas — ir šį kartą savo pokalbiuose su Londono emigrantais jis jau nebeturėjo iliuzijų apie tariamąją "Ziemlia i Volia" didybę ir galybę.

1870 metais Bakuninas, atsišaukime į rusus karininkus, rašė, kad kai Potebnia 1862 m. rudenį buvo Londone, "Kolokolo" redaktoriai paprašė jį nuvykti Rusijon ir susisiekti su revoliuciniu komitetu, tariamai veikusiu Petrapilyje. Potebnia sutiko, nuvyko Petrapiln, susirado žmones, kurie save vadino "Ziemlia i Volia" komitetu, sugrįžo kitą mėnesį Londonan ir pranešė: "Ten nesama nieko rimto, netgi nei branduolio kam nors rimtesniam. Didžiuma narių yra konspiracijos ir revoliucijos paikuoliai, vienas prieš kitą vaidinantieji vaikėzai, žaidžią su griausmingomis, bet tuščiomis frazėmis; jie yra vaikai ne tiktai amžiumi, bet inteligencija, sugebėjimais ir visiška valios, patyrimo ir tikro nusimanymo stoka. Jų tarpe esama kelių nuoširdžių žmonių, norinčių, bet nepajėgiančių veikti, ir visame komitete nėra nei šešėlio Rusijos pažinimo. Galop, komitetui trūksta organizuotumo ir jis neturi jokių kontaktų nei santykių

[967] Smirnov, **Revoliucioiuiyje sviazi,** 259-260.
[968] Kucharzewski, **The Origins...,** 342, cituoja Rappersvilės archyvų portfoolio nr. 432.

su provincijomis... Tarp mūsų kalbant, visas komitetas yra blefas, kuriuo negalima pasikliauti ir iš kurio negalime laukti jokio vadovavimo ar talkos." Tačiau Bakuninas drauge smerkė lenkų sukilėlius. Esą, jie reikalavo nepriklausomos valstybės ir socialinės santvarkos senųjų principų, visų pirma privačios nuosavybės principo. Jis smerkė tokį ponijos nusistatymą išlaikyti savo "šliacheckuju sobstviennostj", gi rusai reikalavo "visiškai sugriauti vadinamąją buržuazinę ir valstybinę civilizaciją, kuri kaip tik buvo pagrįsta nuosavybės teise." Rusai revoliucionieriai esą patarė lenkams pravesti socialinę revoliuciją, pasakyti mužikams: "Imkite visą žemę. Ji yra jūsų, ir nuvykite nuo jos parazitus!" Lenkai buvę herojai, bet sielos gelmėse niekad nesiliovė buvę bajorai. "Lenkų revoliucinės organizacijos pradininkai ir vadovai priklausė tai pačiai klasei. Visa revoliucinė jaunuomenė, įskaitant Varšuvos buržuaziją ir amatininkus, buvo įkvėpti tos pačios politinės Valstybės ir dvarininkijos dvasios" ir bijoję valstiečių revoliucijos Rusijoj, nes ji galėjo persimesti Lenkijon. Rezultate, ir lenkų ir rusų reikalas, anot Bakunino, pralaimėjo.[969]

Potebnia, keliavęs su Padlewskiu, buvo gana gerai susipažinęs su lenkų komiteto struktūra, veikla bei pasirįžimu veikti. Tad jis su panieka žiūrėjo į Petrapilio komitetą. Bet ar jis patarė lenkams ar rusams emigrantams atitinkamai vertinti tą blefą? Štai ką Potebnia, po Petrapilio derybų, patarė Bakuninui ir Ogariovui: "Nepaisant visko, mes turėtume tą komitetą pripažinti ir veikti, žinoma savistoviai, bet jo vardu, kadangi nesama jokio kito komiteto ir jokios kitos organizacijos Rusijoj, ir mums yra būtina, kad viešoji opinija tikėtų, jog toksai komitetas ir tokia organizacija yra. Galop, vėliau kurie nors rimti žmonės įstos į tariamąjį komitetą ir iš jo padarys tikrą komitetą." Bakuninas pridėjo: "Mes pasekėme mūsų draugo Potebnios patarimu."[970]

XC. RUSŲ "TALKA" SUKILIMUI

Smirnovas cituoja M. Ašenbrennerį, kuris paliko atsiminimus apie "Karinę 'Liaudies Valios' organizaciją". Tasai rusas karininkas nurodo, jog Maskvon iškeltas buvęs Nazimovo adjutantas Zvieždovskis "palaikė gyvus saitus su Maskvos įgulos revoliuciniai nusiteikusių karininkų rateliais" ir "atvirai šnekėjo su karininkais apie to meto įvykius". Jaunieji Zivieždovskio draugai "buvo pritrenkti jo charakterio geležinės valios, konspiracijos įmantrumo, jo nuomonių ir veiksmų nuoseklumo."[971] Ir lenkas karininkas J. Jelanskis, Zvieždovskio bičiulis, rašė: "Lenkų jaunimas negalėjo nesimpatizuoti rusų jaunimo liberaliniam sąjūdžiui ir visomis jam prieinamomis priemonėmis rėmė tokį sąjūdį. .. Laisvės principas, kuriuo anuomet kliedėjo visa rusų ne tiktai jaunuomenė, bet ir inteligentija, turėjo galvoje ne tiktai vien rusus, bet visus žmones be skirtumo, juo labiau lenkus. Rusų ir lenkų jaunuomenė Maskvoje

[969] Kucharzewski, 335-6, 345-6, cit. J. Stieklov, **M. A. Bakunin,** II t., 1927, 94-95, 166-172.
[970] Kucharzewski, 336, cit. Steklovą, 95.
[971] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 214, 417, cituoja: M. Ju. Ašenbrenner, Vojennaja organizacija "Narodnoj Voli" i drugije vospominanija (1860-1904), Moskva 1924, pp. 12-13.

netgi buvo sukūrusi ‘Laisvos lenkų ir rusų tautos sąjungą’. Rusai tos sąjungos nariai taip nuoširdžiai skelbė brolybę su lenkais, reikalą visiškai išlaisvinti Lenkiją..., kad neabejotinai pralenkdavo pačius lenkus.” Smirnovas pastebi: “Paskiau, kai prasidėjo sukilimas, Zvieždovskio maskviniai draugai nepakeitė savo žodžio” ir esą atsisakinėjo dalyvauti sukilimo malšinime, “su jų veikliausiu dalyvavimu” buvęs organizuojamas “Kazanės suokalbis” ir sukilimas Mohilevo gubernijoj. Tas, žinoma, netiesa, bet įdomu, kad čia pat Smirnovas sumeta pėdas: “Maskvoje būdamas, Zvieždovskis įsitikino ne tiktai rusų revoliucionierių draugiškų jausmų nuoširdumu, bet ir sugebėjo suprasti rusiškojo liberalizmo stulpų veidmainystę.” Taigi, “revoliucinį jaunimą” jis jau mėgina padaryti “liberalais”, nors tai tie patys Zvieždovskio rateliai.

Smirnovas tęsia: “Lenkas karininkas Jelanskis, artimai pažinęs Ja. Dombrovskį ir Zvieždovskį”, netrukus prieš sukilimą su Zvieždovskiu ir inžinierijos kpt. “Ja...”, Maskvoje dalyvavo vienos “Kolokolo” korespondentės bute priėmime. Ten dalyvavo “apie šimtas liberaliai nusiteikusių dailininkų, rašytojų, aukštų laipsnių karininkų. Girdėjosi Lenkijai simpatijos šauksmai, giedota lenkiški himnai, skaityta lenkų poetų eilėraščiai.” Jelanskis žavėjosi, vos besulaikė ašaras, bet jo draugai, “mokyti žmonės, apsišvietę ir besidomį to meto sąjūdžiu Rusijoje..., geriau pažino ano meto rusų visuomenę.” Zvieždovskis literaliai pasakė Jelanskiui: “Ir aš tikiu nuoširdumu to, ką regėjau ir girdėjau, deja, nelaimei, šios simpatijos ne ilgaamžės. Nei metai nepraeis, kai dauguma šių žmonių bus mūsų priešai.” Smirnovas tęsią: “Autorius pažymi, kad šie žodžiai pasirodė buvę pranašiški.”[972] Išnaše Smirnovas pažymi, kad Ašenbrennerio, Zvieždovskio ir Jelanskio “sąjungos” nariais buvo šie Maskvos įgulos karininkai: Agapjev, Bogdanov, Budkievič, Budzilovič, Čižik, Gvozdievič, du broliai Vinogradovai ir Zamarajev. “Du pastarieji (Budzilovič ir Čižik) dalyvavo sukilime. Per Gofšteterį sąjunga buvo susieta su ‘Ziemlia i Volia’ Maskvos skyriumi.” Betgi Ignas Budzilavičius buvo Volynės gb bajoras katalikas, vėliau sušaudytas Oršoje, o Melchioras Čižikas buvo Minsko gb bajoras katalikas, kovojęs Vilnijoj, ištremtas Sibiran. Taigi abu buvo “lenkai”.

Zvieždovskio ir Jelanskio liudijimais Smirnovas patsai atskleidė tiesą apie rusų revoliucionierių ir liberalų talką liežuviais. Jei tasai priėmimas buvo pas "Kolokolo” korespondentę, tai turėjo būti “revoliuciniai nusiteikę” rusai. Kaip greitai tas revoliucinis nusiteikimas išgaravo, patsai Smirnovas kitame veikale rašo: “Kol kovos vyko prie Vyslos, dar buvo galima kelti tostus už Lenkijos autonomiją, bet kai sukilėliai pasirodė prie Dniepro krantų, anglomanai ir slavofilai būgnijo aliarmą.” Sokołowskio žodžiais: “Katkovo ir samobytnikų agitacijos įtakoje nyko dar neseniai revoliucinis rusų nusiteikimas, valdinis lojalumas ėmė viršų prieš laisvės troškimą, ‘Kolokolo’ prenumeratorių skaičius antroje 1863 m. pusėje nuo 2500 krito ligi 500; ‘Šarlota Corday iš Orlovo ir mužikas Danilo tapo pravomyslnais’.”[973]

---

[972] Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 214-215, 407-408, šaltiniu nurodoma: I. Elanskij, "Mysli i vospominanija poliaka", **Russkaja Starina** žurnalas, 1906 m. X knyga, pp. 235-237.

[973] Aug. Sokołowski, **Powstanie styczniowe,** 289, šaltiniu cituoja: Hercen: **Michail Bakunin i poljskojc dielo,** Berlin 1904, p. 47.
Taipgi žr.: Smirnov, **Vosstanije 1863 g. v Litvie...,** 307.

Visvien, "Kolokolo" redaktoriai palaikė "Ziemlia i Volia" mitą. 1863 m. kovo 1 d. laidoje pirmame puslapyje rašė: "Tuo tarpu, kai Petrapilio erelis vieną galvą nuleidęs drasko nelaimingos Lenkijos krūtinę, apie antrąją jo galvą renkasi kiti debesys — savi, naminiai... Mes tikrai žinome, kad sostinės ir sritiniai rateliai besitelkdami savitarpyje su karininkų komitetais — susitelkė į vieną draugiją. — Toji draugija prisiėmė vardą "ZIEMLIA I VOLIA". *To šūkio vardu ji nugalės!"...*

Tačiau savo privačiame susirašinėjime jie dėstė savo tikras mintis. 1863 II 15 Herzenas rašė Ogariovui: "Teįrodo jie, kad jie yra jėga... Patys vieni stovėdami ant savo sukurtų pamatų, mes neįsivelsime į fiasko ar absurdišką situaciją, ligi gausime įrodymus, jog jų pamatai sustiprėjo... Jie nemoka rašyti."[974] Bakuninas 1863 III 4 iš Florencijos rašė Herzenui ir Ogariovui: "Mes turime paprašyti Ziemlią i Volią mums surasti patikimą žmogų Odesoje, jeigu Ziemlia i Volia yra tikrovė, o ne šmėkla... Aš noriu dar kartą tavęs, Ogiarovai, paklausti, ar tu tebetiki, kad yra Ziemlia i Volia. Jeigu ji yra, tai tikrai atėjo laikas, kad ji išsiperėtų. Ar gavai galų gale kokių naujų įrodymų apie tos draugijos egzistenciją ir tikrovę? Jei ji veikia, tai ką, ir kokie yra jos tikslai?"[975] Herzenas, tik ką karštais žodžiais pasveikinęs ziemlevolcų proklamaciją *"Svoboda"* nr. 1, 1863 IV 27 rašė Ogariovui: "Aš negaliu labai menkų sugebėjimų žmonių saujelę pripažinti branduoliu... (jų atstovas jų kratosi)... Aš netikiu, kad branduolys yra paruoštas, kad mes galime pradėti sukilimą." Bet Ogariovas tuo pačiu metu atsišaukime į rusų jaunimą šaukė: "Įstok į organizaciją; nesiklausk ar ji stipri ar silpna, bet įstok, kad padaryti ją milžiniškai stipria." Herzenas 1863 IV 29 rašė Ogariovui: "Aš noriu, kad tu atsimintum, Ogariovai, jog aš tave pat pradžioje įspėjau prieš skleidimą gando, tarsi rusų kariuomenės karininkai ir kareiviai ateitų Lenkijai padėti. Tu man atsakinėjai, kad tu ant savęs prisiimi už tai atsakomybę, tartum galima būtų kalbėti apie bent kokią atsakomybę mudviejų tarpe. Ar tu ar tas mielas durnelis Bakuninas būtų atsakingi, pasilieka faktas, jog tai mums žalinga."[976] Tačiau pats Herzenas 1863 V 1 vėl rašė Ogariovui: "Mes privalome remti Ziemlia i Volia mitą, kad ir vien tikslu sukelti jų tikėjimą savimi. Tačiau yra aišku, kad iki šiol jokia Ziemlia i Volia neegzistuoja."[977]

1863 V 28 Bakuninas Stokholme pasakė kalbą prancūzų kalba, kuri plačiai išgarsėjo po Europą. Jis "varė iš peties": "Gilaus ir visuotino nepasitenkinimo gaubiama, ligi kraštutinumo nustumta to baisaus lenkų sukilimo, kuris, žengdamas iš Vakarų kaip audra, grasina savo liepsnomis uždegti visą imperiją, kuriai namie gresia dar baisesnė liaudies revoliucija; nekenčiama Europoje, pati savęs nekenčianti, jos (rusų imperijos) dvasia dvejuoja, ji tvaiksta, ji vos besilaiko ant kojų kaip mirštąs ligonis... Didžioji patriotinė organizacija neseniai susikūrė Rusijoj, vienkart konservatyvi, liberališka ir demokratinė, Ziemlia i Volia vardu. Jos būstinė yra Petrapily ir jos skyriai yra paplitę po visas Didžiosios Rusijos sritis. Visi geros valios rusai, visų sluogsnių ci-

974 Kucharzewski, **The Origins...,** 337, cituod. Herzeno **Darbus,** XVI t. 68, 69, 107-8, 150-1.
975 Kucharzewski, **The Origins...,** 338-9, cituod. Dragomanov, Pisma Bakunina, 258.
976 Kucharzewski, **ibid.,** 343, cituod. **Herzeno Darbų** XVI, p. 233.
977 Ibid., 337-8, cit. Herzeno **Darbų** XVI, 233-4, 241.

viliai, dvarininkai, dvasininkai ir valstiečiai joje dalyvauja. ... Sukurta ant tvirtų pamatų, draugija siekia sudaryti tarsi valstybę valstybėje. Jie turi savo finansus, savo administraciją ir policiją, ir netrukus, tikiuosi, jie turės savo kariuomenę. Jie sudarė santarvę su Varšuvos Centr. Komitetu, kuris dabar vadinamas tautine vyriausybe, santarvę, pagrįstą plačiais ir teisingais pamatais. ... Tokiomis pačiomis sąlygomis, santarvė yra suderėta su ukrainiečių patriotais, ir kai tiktai suomiai pasisakys sutinką, mes pasiūlysime jiems tas pačias garantijas." Bakuninas būtų ir daugiau pripliauškęs, jei Stokholme nebūtų buvęs Herzeno sūnus, jį prilaikęs."[978]

Kucharzewskis pažymi, kad, nors Herzenas ir jo bičiuliai iš Potebnios lūpų patyrė tiesą ir Slepcovas jų negalėjo apgauti, visvien 1863 m. liepos mėn. Herzenas rašė "Ziemlia i Volia" delegatui Šveicarijoje—gal bėgliui Utinui?—, kad jis mielai pasiduoda Centro Komiteto valdžiai. Paskiau juodu su Ogariovu pradėjo ruošti projektą, Ogariovo ranka rašytą, pagal kurį "Ziemlia i Volia" taryba būtų Londone, o komitetas Rusijoje. Herzenas projektą pataisė būdingu sakiniu: "Tų vietinių skyrių narių kiekis turėtų būti žinomas tarybai ir mums be jokio melo ar perdėjimo."[979] Keturis mėnesius Londono emigrantų tarpe besisukinėjęs buvęs karininkas Sodomcev buvo 1864 m. pavasarį suimtas Rusijoj. Per tardymą Sodomcevas prisipažino, kad vieną kartą pas Herzeną jisai sutiko Klaczko ir kelis kitus lenkus. Herzenas jiems prikaišiojo, kad jie sukilimą pradėjo anksčiau nei slaptoji rusų organizacija galėjo pakankamai sustiprėti. Klaczko atsakė, jog Bakuninas užtikrino lenkus apie rusų organizacijos galybę. Kai lenkai išėjo, Herzenas pasakė: "Tas žmogus Bakuninas visada meluoja. Jis kalbėjo, kad organizacija esanti didelė, kad ji turinti 20 generolų ir 15 vyskupų. Buvo sveikų jaunų vyrų organizacija, bet ji subyrėjo. Kai kurie nariai išbėgiojo iš baimės, kiti dėl bukumo."[980]

Varšuvos sukilimo komitetas, iš kalėjimo tikinamas Dombrowskio, tebetikėjo rusais. Bronislovas Švarce pažymi, kad "komitetas ir organizacija ištikimai laikėsi nustatytos programos", kurios antrasis paragrafas numatė "jungtinį veikimą su Ziemlia i Volia Petrapilio komitetu." Ypač Lietuvos Komitetas pridėjo savo pastangų, žmonių ir pinigų rusams spaustuvę įgyti, Londono emigrantų lapelius pristatinėti ir skleisti tarp rusų. Mėginta sukilti Ukrainoje, Baltgudijoje ir Kazanėje — tikėta, jog rusų kariai ištisais batalijonais pereis sukilėlių pusėn, savo karininkų vadovaujami. Bet rusų kariuomenė niekur nesukilo. Kazanėje rusas išdavikas gavo 3000 rb, o visa eilė lietuvių ir lenkų savo gyvybėmis apmokėjo savo pasitikėjimą rusais. Sentikiai Lietuvoje, gudai valstiečiai Bielorusijos centrinėse ir rytinėse srityse padėjo Muravjovui, o rusų karininkų ir studentų "revoliucionierių" masė nuėjo su Katkovu. Petrapilio "ziemlevolcų organizacija" nič nieko nepadėjo: Utinas ir Slepcovas pabėgo užsienin, Pantielejevas nieko neveikė, galop pateko kalėjiman ir Sibiran. Rusų revoliucionieriai tikėjo, kad vyriausybė kapituliuos dėl jų grasinimų ir garsių kalbų...

Šalia "Svoboda" pirmojo numerio, 1863 m. vasario gale išleistas naujas ziemlevolcų lapelis, "Liejasi lenkų kraujas, liejasi rusų kraujas..". kuris šau-

978 **Ibid.**
979 Kucharzewski, **The Origins,** 339, šaltinis: Herzeno **Darbai,** XVI t., pp. 93-95.
980 **Ibid.,** 343, šaltinis: Herzeno **Darbai,** XVIII t., 18-19.

kė karius nenaudoti ginklo prieš lenkus. "Nesutepkite savo rankų lenkų krauju, rusų tautos garbės ir teisumo nepadenkite neišdildoma gėda. Arti laikas, kada rusų tauta prasišvies ir supras šlykščią savanaudišką dabartinės rusų valdžios politiką. Tada Rusija prakeiks visus dalyvavusius lenkų kraujo praliejime. Tada vaikai gėdinsis vardų savo tėvų, padėjusių prievarta pavergti tautą. Supraskite tai, supraskite, jog su Lenkijos išlaisvinimu yra ankštai surišta mūsų kenčiančios tautos ateitis." Anot Snytkos, žandarų III Skyrius 1863 m. vasario 18 (kovo 2) pranešė, kad Petrapilio studentai "daug kartų grupėmis jį skaitė" ir sumini kelias pavardes. Bet nedaug kas paklausė to balso: sukiliman išėjęs vilnietis liuteronas poručikas Vladas Nikolai tarnavo Narbuto dalinyje; sunkiai sužeistas (kiaurai peršauta krūtine) jis pateko nelaisvėn; nors jis kietai išsigynė ir sakėsi esąs kas kitas, jis buvo savo kolegų karininkų atpažintas, išduotas ir 1863 IX 13/25 Lukiškių aikštėje sušaudytas. Pagal Przyborowskio cituojamą Cylovo dienoraštį, Nikolai mirė vyriškai. Kai jam paskaitė nuosprendį, jis pasakė: "jei kulka manęs neužmušė kautynių lauke, tai dabar užmuš." Anot Przyborowskio, "tokie išdavikai negalėjo vadovautis patriotizmu, nes Nikolai mirtis negalėjo rusų valstybei suteikti nei nuostolio, nei pelno; jie vadovavosi noru pelnyti atlyginimą už judošišką elgesį."[981]

Patetiškai atrodo tarybinių istorikų pastangos sumedžioti bent kelis talkos sukilimui pavyzdžius, o konkrečių įrodymų trūkstant — cituojami keli pavyzdžiai, kur talka tariamai buvo atmesta. Šalia žinomo atsitikimo su Potebnia — kai Liangevičius nesileido į kalbas apie rusų dalinio sudarymą, nes Potebnia nieko nei neatstovavo, Potebnia esą buvo mūšin nustumtas eiliniu, o pagal kitus šaltinius — kovos įkarščio pagautas, Potebnia griebė dalgį, įsiveržė kovon, ir žuvo. Smirnovas mini A. Cerkiesovo pasisiūlymą užsienyje, tačiau Plateris atmetė jį dėl įtarimo, kad Čerkiesovas buvęs šnipas; vistik Smirnovas nepavaizduoja, ar tikrai Čerkiesovas nebuvo šnipas — žandarų archyvus jis turėjo. Jis mini kaž kokio A. Benni pastangas "su grupe rusų jaunų revoliucionierių vykti Lietuvon", bet "Vilniaus Komitetas, t.y. Geištaras ir jo šalininkai, paskelbė Bennį esant carizmo šnipą" — bet šaltiniu nurodo ne Geištarą, bet Bennio 1863 III 26 ir 31 laiškus Herzenui. Suomių gvardijos pulko karininkas Viktor Ivanovič Bartieniev "organizavo belaisvių pabėgimus, nutraukdavo sukilėlių dalinių vijimąsi ir tt., bet jam nepavyko sudaryti tiesiogio ryšio su sukilimo vadovybe. Įtarimų ir pykčio aukomis krito keli V. I. Bartienievo draugai" — bet nepažymi kieno tie buvo įtarimai, kas su kuo pykosi kai suomių pulkas medžiojo lietuvius, tarp kitų suėmė Sierakauską, Kolyšką ir kt. Beje, Knevos dalinio karį Vladą Daujotą (Doviat) apklausinėjo Kauno Tardymo komisija, kurios vardu pasirašė kornetas Bartienievas. Gal tas pats? *(Vosstanije v Litvie,* 115.)

Esą visvien, "nepaisant baltukų intrigų, sukilėlių gretose po vėliava 'Už mūsų ir Jūsų laisvę' kovojo daugelis revoliucionierių. Ligi šiol neišaiškinti visi rusai karininkai, dalyvavę sukilime" — girdi, caro valdžia "dėl suprantamų priežasčių slėpė" faktus. O vistik, turint savo rankose visus žandarų ir kariuomenės archyvus, nebūtų sunku visus tuos rusus atskleisti — jei jų būtų buvę. Juk tarybiniai istorikai surado alfabetinį 213 karininkų sąrašą, kuriame yra

[981] **Dzieje 1863 roku,** V, 161-162, Cylov, **Dnievnik, Russkij Archiv** III, 1906 m., p. 274.

ir ukrainietis Andrius Potebnia ir baltgudis Antanas Trusovas, bet didesnioji tų karininkų pusė buvo "lenkai" iš "vakarinių gubernijų". Išskiriant Cuneo karo mokyklos auklėtinius — Kolyšką, Mineiką ir kt. — ir buv. austrų, prūsų ir prancūzų, italų bei turkų eks-karininkus lenkuose, veik visi karininkai, ypač Lietuvoje, buvo rusų tarnybos žmonės.

Bičkauskas Gentvila mėgina rusų talkos įrodymus išrišt paprasčiau — kartojant "rusų kariuomenės..., rusų kariuomenės" karininkai Narbutas, Sierakauskas, Stanevičius, Kušleika ir t.t., ir t.t. Tačiau tie karininkai nebuvo rusai: didžiumoje tai buvo lietuviai katalikai, kiti Baltgudijos ir Ukrainos katalikai bajorai, buvo ir keli unitai arba eks-unitų šeimų gudai ir ukrainiečiai, ir liuteronas Nikolai. Galime būt tikri, kad "žemaičiai" katalikai jokiu atveju nebūtų kovoję rusų vadovybėje. Iš Smirnovo ir Bičkausko minimų "rusų", rusiškai atrodo A. Borisovo, plk. Lavrovo ir ne rusų šaltinių, bet Londono "Times" minimi "du rusai karininkai — broliai Rykovai". Taipogi Antanas Trusovas, gimęs Petrapilio gb. — gal iš gudų tėvų, ar bent motinos lietuvės ar gudės iš istorinės Lietuvos. Žmonės su rusiškomis pavardėmis galėjo tarnauti guduose žinomojo "lenko" vadovybėje, bet ne lietuvių katalikų srityse, kur žmonės nei rusiškai, nei gudiškai nemokėjo, retas kas lenkiškai bemokėjo, ir neturėjo pasitikėjimo "prakeiktais maskoliais". Bičkauskas-Gentvila mini ukrainietį, Pskovo dragūnų pulko gvardijos eilinį Kuprijenką, pakartą Šiauliuose "kartu su Kauno apskrities šlėkta Kobylinskiu". Sūduvoje 1864 m. kovo mėn. buvo sušaudytas "iš Permės gubernijos valstiečių" kilęs eilinis F. Blochinichas, dviem atvejais dezertavęs pas sukilėlius. Suvalkuose buvo sušaudytas ir iš Vologdos gb kilęs Liepojos pėst. pulko eilinis valstietis L. Šamkovas. Bet šie vyrai tai ne Petrapilio ar Maskvos inteligentijos-bajorijos sferų "revoliucionieriai."

Smirnovas "pavyzdžiu" nurodo gen. štabo kpt. Mykolo Roškovskio elgesį: jis metė uniformą ir "Kolokolo" skiltyse pasiskelbė: "Pagal mano nuoširdų ir gilų įsitikinimą, dabartiniu laiku vieninteliu žmonišku telkiniu Rusijoje tegali skaitytis draugijos 'Ziemlia i Volia' taryba", bet ir čia Smirnovas nepasako, ką Roškovskis veikė mundurą nusimetęs. Iš biografijos matyti, kad tai buvo "gim. 1832 m., iš Gardino gb. bajorų, stačiatikis" — kitaip sakant, Lietuvos bajoras, gudas, greičiausiai eks-unitas, ne rusas — kaip ir Černiakas ir keli kiti sukilimo kovotojai. Kiek geriau Smirnovui sekasi uždokumentuoti kelis karininkus, kovojusius Lenkijoje, bei kelis kareivius.

Kiek patikimiau skamba Smirnovo duomenys apie karininkų išėjimą dimisijon protesto ženklan — tik be reikalo jis ten įterpia visų lietuvių, lenkų ir gudų karininkų pavardes: tai ne rusų nuopelnas. "1863 m. sausio 15 Gen. štabo tarnyboje buvo 236 karininkai. Iki 1863 m. rugpiūčio m. sąrašas sumažėjo 35 žmonėmis" — bet ne rusais, nes ne rusai buvo Sierakauskas, Savickis, Stanevičius, Šydlovskis ir kt. Garbingai pasielgė Obručevas, atsistatydinęs iš 2-sios gvardijos divizijos vado pareigų, kai toji divizija buvo siunčiama Lietuvon. Lietuvoje kovėsi keli gvardijos pulkai, Lenkijoje kovojo "žemaičių gvardijos pulkas", kuriame turėjo būti ir tikrųjų žemaičių. Ir gen. A. A. Demontovič, ir žandaras Nikotinas pranešė, kad kai kurie rusų daliniai įvairiomis priedangomis nutraukdavo sukilėlių vijimąsi — bet tai buvo iš kitur atsiųsti naujieji daliniai, ne nuolatinių pavietuose stovėjusių baudžiamųjų dalinių kariai

Kaunijoje ir Vilnijoje. Reguliarios kariuomenės karininkai kartais išsisukinėjo ir aiškinosi įsakymų neturėjimu. Bet tai buvo reti, garbingų žmonių veiksmai. Buvo netgi atsitikimų, kur eiliniai nesiveržė atlikinėti žiaurių veiksmų — Smirnovas mini karius, nenorėjusius padegti Lukovicos kaimą. Na, Ibėnuose vadovavęs kngt. Jašvilis patsai veržėsi deginti ir plėšti, ir niekur neužfiksuota, kad kareiviai pasipriešino tokiems veiksmams. Kai dėl kaimiečių rusų reiškiamos užuojautos ir pagalboos tremtiniams, tai tikras laktas, ypač kad tie mužikėliai žinojo arba jautė, kad tai nėra paprasti "brodiagos" ir galvažudžiai, bet kunigai, ponaičiai, studentai, paprasti kaimiečiai su šeimomis. Kai kurie tremtiniai ir Sibire mėgin'o rusams bėdų sukelti, pradėti sukilimą, bet nieko neišėjo.

Smirnovas "tragediją" mato tame, kad 1863 m. pavasarį sukilimo vadovybėn Lietuvoje atėjo baltukai — bet juk "baltukas" Geištaras parūpino Kenevičiui lėšų kelti Kazanėje sukilimą: Kenevičius kreipėsi į dvarininkų suvažiavimą, kadangi raudonikiai neturėjo pinigų. Geištaras netikėjo rusų pagalba, bet ir nesikratė ja, sakė — tepradeda pirmieji. Ir kiti Lietuvos sukilimo veikėjai laikė rusų talką esant labai reikalingą, "jie mums labai naudingi". Patsai Smirnovas cituoja, jog Kazanėje per tardymą "Kenevečius atsisakė atsakinėti į tardytojų klausimus, pareiškęs, jog jisai eis Konarskio nurodytu keliu" — ne Černyševskio ar Herzeno keliu. Konarskis, Seinų pavieto bajoras reformatas, veikė už Lenkijos atstatymą 1772 m. sienose ir su socialiniu teisingumu krašte. Visiškai nesimato logikos teigime, jog Kazanės suokalbio rengėjai "pralaimėjo dėl ano meto Rusijos ir Lenkijos demokratinių jėgų silpnumo, dėl 'baltukų', užgrobusių sąjūdžio vadovybę". Juk Lietuvos Vadybos pinigais lietuvių ruošiamą suokalbį Kazanėje išdavė rusas studentas, o rusų masės nepajudėjo. Jeronimą Kenevičių Smirnovas (p. 301) vadina "Čartoryskio agentu", bet prieš tai ir po to — "artimu Rusijos ir Lenkijos demokratiniams rateliams", Švarcės ir Dombrovskio rekomenduojamu, Sierakausko ir Zviežd̆ovskio draugu.

Kai dėl Lapinskio jūrinės ekspedicijos į Žemaitiją laivu — Bakuninas ten buvo tik prisiplakėlis Švedijoj, o ne organizatorius. Tą ekspediciją rėmė ir raudonikiai, ir baltukai, ir europinis revoliucinis komitetas, ir kng. Čartoryskis, ir Sierakauskas, ir Geištaras, daug padėjo Herzenas, bet, gink Dieve, ta jūrinė ekspedicija neturėjo tikslo "sozdanije v Litvie russkogo revoliucionnogo legioną". Bakuninas Švedijoj prisiplakė prie ekspedicijos ir pradėjo, Smirnovo žodžiais, "propaguoti tarp švedų 'Ziemlia i Volia' programą, ypač rusų-lenkų revoliucinę santarvę" (p. 303). "Savo pareiškimuose Švedijoj Bakuninas bendrai teisingai dėstė demokratinę 'Ziemlia i Volia' programą, bet perdėjo jos narių kiekį ir įtaką, valstiečių pasiruošimą tuojau sukilti. Natūralu, kad, sužinojęs apie ruošiamą ekspediciją Lietuvon, Bakuninas pareiškė esąs pasiruošęs drauge su ja prasiskverbti Rusijon" (p. 304). Tik pastaruosiuose dvejuose sakiniuose pasakyta tiesa.

Yra visai natūralu, kad Herzenas dėjo dideles viltis į sukilimą Lietuvoje, nes tasai sukilimas turėjo jam duris atkelti į Rusiją ir sukelti rusus. Bet — ką rusai nuveikė lietuvių sukilimui padėti? Rašė straipsnius "Kolokole" ir vienas kitam laiškus apie sukilimo Lietuvoje svarbumą... Ogariovas rašė jaunajam Herzenui: "Dabar einu prie Lietuvos klausimo... Aš manau, kad lenkų

revoliucija ikrai pasiseks tik tada, jei lenkų sukilimas kaimyninėmis gubernijomis persimes į rusų valstiečių sukilimą. Tam būtina, kad ir patsai lenkiškas sukilimas iš grynai tautinio, taptų valstietišku sukilimu ir, tuo būdu, pasitarnautų mielėmis (fermentu) visai Rusijai ir Mažarusijai. Lig šiol aš statau klaustuką — ir viskas. Žinios iš Ukrainos parodo, kad valstiečių nuotaikos visiškai antilenkiškos, tas pats Bielorusijoj. Fermentui pasilieka viena Lietuva; jei joje sąjūdis bus anti-poniškas, tai ir Bielorusijoj ir Ukrainoj lengvai gali būti tas pat ir persiristi toliau, tautybės pobūdį pakeisdamas valstietišku. Jei Lietuvoje sąjūdis eis ne iš žemės valstietiško klausimo, o tik religinis, prie ko dar pradės deginti rusiškas cerkves, tai visi stačiatikiai gyventojai nueis prieš Lenkiją ir tiek sustiprins vyriausybę, kad Lenkijos sukilimas bus nusmaugtas kaip katalikiškas ir poniškas... Greičiausiai, lenkų klausimas neprieis prie to, kad taptų fermentu visuotiniam valstietiškam sukilimui, nei prie to, kad išsauktų religiniai-tautines neapykantas."[982] Reikėtų pridėti, kad lietuviai nesudegino ir neapiplėšė nei vienos cerkvės ir nepakorė nei vieno popo, — tik minskiečiai pakorė vieną popą Konopasevičių, — o ką Lietuvoje darė rusai?

Šis Smirnovo cituojamas laiškas vaizduoja filosofavimą, bet jokio veiksmo Rusijoj, jokios pastangos padėti sukilimui Lietuvoje, ar Lenkijoje. Ir Bakuninas 1864 III 18 iš Florencijos rašė kontesai Elžbietai Sailhas: "Jei šią vasarą nebus karo nei visuotino lenkų, lietuvių ir ukrainiečių valstiečių sukilimo, socialinė valstietiškoji Lenkija gali nepražūti, tačiau dabar lenkų reikalu vadinamas dalykas pražus. Naujas lenkiškas reikalas tada galįs iškilti, iš kurio galbūt išsiristų rusų valstiečių reikalas."[983] Ir Herzenas gėrėjosi sukilėlių ginklų supirkimo agentu: "Cvierciakevičius — tiesiog genijus ir, berods, laimėjimas su jais. ... Čia formuojasi desperatų dalinys ... jei dar mūsiškiai sėkmingai pasitvarkys, tai vyriausybė pranyks kaip šmėkla, tikiu pasisekimu."[984] Taigi visi trys didieji rusų revoliucionieriai vienodai pasikliovė: kiti tedirba ir aukojasi, o rusai lauks, kol vyriausybė subyrės nuo jų griausmingų kalbų...

Gi tuo tarpu Muravjovas ir Bergas darbavosi. M. Dragomanovas pastebi: "Kas sekė 1864-1868 m. Petrapilio ir Maskvos laikraščius, tas negalėjo nepastebėti fakto, jog šviesieji carinės demokratijos organai, palaipsniui tapę rusinančios biurokratijos liaupsintojais, beveik literaliai kartojo Herzeno idėjas apie 'senąjį pasaulį ir Rusiją', apie gelbėjimą Lenkijos, nustojusios savo slaviško pobūdžio, jai primetant grynai slaviškus elementus, išsaugotus Didžiojoj Rusijoj... G. Samarino, Čerkasskio ir N. Miliutino veikla kongresinėj Lenkijoj buvo įkvėpta tų pačių idėjų," nors Herzenas asmeniškai buvo laisvas nuo "pan-rusiško mesianizmo."[985] Atrodo, kad rusų revoliucijos "stulpų" tarpe Herzenas buvo padoriausias. 1864 m. kai Londone viešėdamas Garibaldis paklausė Herzeno, "Na, o ar galima laukti kokio nors judėjimo Rusijoje?" — Herzenas atsakė: "Jokio. Nuo to laiko kai aš lapkričio mėn. parašiau jums lašką (1863), niekas nepasikeitė. Jausdama, kad pritariama visoms jos pikta-

---

982 Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 306-307.

983 Kucharzewski, **The Origins,** 346 išnaše 80 — originalas Rappersvilės Archyvuose, Ildefonso Kossiłowskio Portfolio.

984 Smirnov, **Revoliucionnyje sviazi,** 308.

985 Kucharzewski, **The Origins,** 346, šaltiniu nurodo: M. Dragomanov, **Istoričeskaja Poljša i vielikorusskaja demokratija,** Ženeva 1881, pp. 86-89. — Garibaldžiui atsakymas: A. Gercenas, **Praeitis ir Godos,** 4 tomas, Vilnius 1958.

darybėms Lenkijoje, rusų Vyriausybė nieko nepaiso, visiškai nepaiso, visiškai nesiskaito su Europa, visuomenė vis giliau ir giliau smunka. Liaudis tyli.” Bet ir Herzenas laipsniškai nuslydo į sukilimo smerkimą kaip nacionalistinio ir klerikalinio.

Sukilimas Lietuvoje ir Lenkijoje nesusilaukė iš rusų revoliucionierių jokios organizuotos talkos. Bet buvo padorių paskirų rusų, kurie padėjo ir patys aukojosi. P. Lossowskis ir Z. Mlynarskis 1959 m. paskelbė 36 pavardes kareivių “rusų, baltgudžių ir ukrainiečių”, perėjusių sukilėlių pusėn.

XCI. ATSIMINIMŲ NUOTRUPOS

1. JUOZAS MIBIAUSKAS-“MIGLOVARA”

“Mes, jaunuoliai, nieko apie sukilimą nesuprasdami, leidomės toms pinklėms pasiduoti, o mūsų apyseni vadai, būdami lenkiškumu patys apkvailėję, kvailino ir mus lenkišku sukilimu. — Mums, lietuviams, vadinamasis lenkmetis, politikoje neturi nė jokios reikšmės. Jis galėtų sau vietos rasti tik lenkų istorijoje, nes buvo ne lietuvių, o lenkų darbas. Mums stovykloje buvo draudžiama net lietuviškai dainuoti. Kai vieną kartą buvo leista dainuoti ir kai mes užtraukėm “Vilniaus miesto žalias bromas, ten žirgus balnojom...”, tai karininkai tuojau uždraudė ir liepė lenkiškai dainuoti, sakydami, kad mes esame lenkų kareiviai. Taigi, nevertėtų to lenkmečio atsiminti.”

Miliauskas 1863 m. sausio mėn. turėjo 18 metų amžiaus ir mokėsi Šiaulių gimnazijos 4 klasėje. Mokinių herojai buvo Mierosławskis, Garibaldi, Liangevičius. Ir kai Garibaldžio-Genujos “mums parengtas” vadas Jablonauskis (Dr. Boleslovas Dluskis) “atsilankė į didelę bajorų apylinkę Liaudą, pulkui organizuoti. Kas be mūsų? — ir mes tikimės Jablonauskiui kareiviauti.” Balandžio 4 d. Kražiuose ir Miliauskas prisidėjo prie savanorių — nuvyko pas organizatorių Leonauską į jo Žalpių dvarą, iš ten į stovyklą miške ir mokėsi 18 dienų. Šv. Jurgio dieną išėjo į žygį. Jablonauskis piktai priėmė savanorius: “Pas mane tarnyba sunki; reikės kartais nevalgiusiems ir po keletą mylių be poilsio eiti ir jei bus įsakyta — reikės dvi valandas ir ant galvų stovėti; stovėk ir neklausk dėl ko!” Iš 105 savanorių, 35 nusigando ir buvo paleisti namo.

Valiūnų dvare buvo incidentas.

“Prasčiokėlis Petkevičia, kovotojas dėl laisvos tėvynės, neturėdamas nė vieno skatiko, paprašė komisaro pinigėlių nusipirkti ko sau. Durasevičia tuojau jam padavė trirublinę. Tai karininkai pamatę ir suėję į mišką, kapitonas Jankevičia pristatė mums teisti. Sustojome visi į eilę. Petkevičia kaltinamas, kad prašė pinigų. Mes, draugai, nusikaltimo nematėm, nes tas nabagas ir nežinojo, jog prašyt neleidžiama. Kapitonas stigavojo, kad Petkevičia kaltas ir turi būti rykštėmis nubaustas. Klausia mūsų — kiek kartų jį plakti? Karininkas Barkauskis, kaip pikto charakterio mozūras, tuojau suriko: ‘sto rózeg’. Visi tylim. Tik vienas eilėj bestovįs studentas Martišauskas drįso pasakyti, jog bausmė didelė ir kad Petkevičia yra nekaltas. Kapitonas atsakė, jog lenkų kodeksu paskirta bausmė nemažinama. Mes žvalgomės — kas čia nugalės? O gi tas menkaprotis mozūras vienas. Kapitonas Petkevičią šimtą kartų rykšte

išplakė, o Martišauską dėl išsitarimo pastatė su keliais karabinais ant pečių stovėti. Bet paskui be paliovos ėjo karšti ginčai stovykloje dėl nuplaktojo kaltės ir nekaitės. Martišauskas vis tvirtino, jog tokios nežmoniškos bausmės nėra nė vienam kodekse, jog nėra to ir tobuliausiam romėnų kodekse. Jam prieštarauja menkai mokytas karininkas Talačka, sakydamas, kad mums čia nerūpi svetimi kodeksai, mes turim žinoti tik 'pravo pravdzivego poliaka', nors tą 'pravo' jis išgirdo iš begėdžio Jankevičiaus lūpų."

Po nelaimės prie Biržų, Jablonauskio dalinį papildė "Dolengos pulkų liekanos." 600 vyrų "jau nebelinksmi." Vėliau po kautynių su rusais tarp Papilio ir Akmenės, Jasinskio ir Groso-"Aleksandraičio" daliniai atsiskyrė — su Jablonauskiu liko 20. Žiaurusis kpt. Jankevičius nuvyko ieškoti ginklų, laukiamų iš Prūsų, Miliauskas lankė savo seserį, ir jam beviešint Jablonauskis kautynėse neteko 38 vyrų ir buvo išblaškytas. Miliauskas prisidėjo prie Šimkevičiaus dalinio, kur 200 vyrų būry rado ir daugiau savo buvusio dalinio draugų. Šv. Petro dieną už Laukuvos susikovęs su rusų dviem kuopom, Šimkevičius neteko 26 vyrų. Šimkevičius "30 padarė raitininkais, O kelias dešimtis paleido." Bejodinėjant sužino, kad "Karnatauskas-Pisarskis ties Triškiais sumuštas, Bielinskis taip pat jodinėja su 40 raitininkais. Mackevičius ir naujas vaivada Liaskauskas su mažais būriais slapstosi, kunigas Dembskis jau užsieny, Kolišką, Liutkevičius, Kognovickis kažin kur dingo, kunigas Stasevičius su 70 vyrų sudėję ginklus rusams pasidavė. Vienas tik Bitė su 200 pašušviečių valstiečiais darydavo rusams didelių netikėtų užpuolimų, nors ir centro buvo įsakyta neužpuldinėti, o tik užpultiems gintis. Tik vieni paskiri parapijų viršininkai mus džiugino, sakydami, jog jau ateina mums padėti prancūzai. — Šimkevičius siunčia 20 mūsų pas vaivadą pasiklausti, kas mums reikia daryti. Jojam. Sutinkam Pisarskį, jojam drauge." čia seka mūsų jau skaitytas susitikimas su Bite.

"Nujojom per Grinkiškį. Ties Kėdainiais miške suradom vaivadą Liaskauskį. Jis, nedavęs mums nei išsitarti, išbarė, sakydamas: 'Ko jūs pas mane atvykot, aš pats su 70 vyrų neturiu kur dingti!' Supratome, jog mūsų muzika jau sprogo ir grįžtam į Kražių apylinkes.

"Grįždamas netyčia pakliuvau pas vadą Pauliną Bogdanavičių, kurs arti savo Pušiniškės dvaro, netoli nuo Pakapės, dar laikė 30 vyrų. Porą savaičių dar visus palaikęs Šimšos upės tyreliuose (klampios balos), paleido, pats savo dvare pasislėpęs. Netrukus, jau rudenį, jis buvo ten suimtas ir Šiauliuose sušaudytas.

"Drauge su vienu seneliu žiemą slapstėmės pas jo pažįstamus gerus žmones. Mudu dažnai Šalant bėgdavome ir į mišką, kai po kiemus rusai darydavo kratas. Beišdykinėdami 1864 met. pavasarį sutikome Puidoką, kuris vedžiojo 16 sukilėlių, prie kurių mudu prisidėjom. Dar vienas Žandras surinko besislapstančių 70 vyrų, kurie arti Šiaulėnų buvo rusų užpulti ir išblaškyti. — Finis Poloniae-

"Patamsį slaptai atstojau nuo savo draugų ir praėjęs Kiaunorius, Tytavėnuose padėjau feldfebeliui ant stalo savo pistoletą. Rusai visi mane sveikina, vaišina ir davė man laisvę. Šešioms savaitėms praėjus, po įvairių atliktų jiems formalybių gegužės mėn. pabaigoj jie mane visai paleido."[986]

[986] Juozapas Miliauskas-Miglovara, "1863 metų sukilimą atsiminus", **Karo Archyvas,** 1925 m. II t., 45-51.

2. MJR. VLADAS BRANDT: MANO DALYVAVIMAS SUKILIME

Kaipo rusų kariuomenės karininkas — Baltstogėje — su keliolika karių ... 1863 m. balandžio mėn. nuvykome į susirinkimo punktą, prie Baltstogės Bialoviežo girioje, kur turėjo būti keli batalionai suorganizuotų ir ginkluotų pėstininkų — deja, nieko nebuvo.

Pasklidus girdui, kad tiek karininkų dalyvauja sukilime, per dvi paras susirinko jaunimo (daugiausia iš Gardino) virš 400 veik beginklių — kaip mokėjome, taip sudarėme tą dalinį — jį vadovauti paėmė 1831 m. veteranas pulk. Duchińskis (istoriko brolis), 4tą ar 5tą dieną turėjome priimti kautynes prie Vavilų, kovojant visą dieną daugelis mūsų žuvo, likusieji išbėgiojo.

Po nelaimingų kautynių, nuvykau į Karalystę — į Augustavo gb. ir iš 1831 m. veterano Andriuškevičiaus perėmiau naujai sudarytą apie *70* vyrų dalinį ir trumpu laiku padidinau iki 110 pėstininkų ir 18 raitelių pavadintą Brandto daliniu — dalyvavau kautynėse prie Gruškų, Kadišiaus, Balbieriškio ir kituose mažesniuose susirėmimuose, vis laiminguose. Liepos gale maskvinės pajėgos išstūmė sukilėlių dalinius iš Augustavo vaivadijos į Lomžos pavietą — tuo metu buvau arklio sužalotas, taip kad turėjau apleisti dalinį ir 4 savaites gydžiausi. Po to nuvykau į Kurpių kraštą ... gruodžio antroje pusėje vargais negalais perėjau sieną ir patekau į Drezdeną — prieš pereidamas sieną buvau priverstas savo 3 nominacijas iš Taut. Vyr-bės, topografinius žemėlapius ir savo asmeninį ginklą užkasti, nes kelio rodytojai nenorėjo per sieną vesti ginkluotą ir su dokumentais.[987]

3. JUOZAS JANKAUSKAS: ŽEMAITIJOJE

1863 m. pradžioje buvau Maskvoje, fizikos-matematikos fakulteto 3me kurse. Maskvos universitete anuomet buvo virš 500 studentų iš Lietuvos ir Kongresuvkos, vienok daugiausia iš Lietuvos, kadangi "koroniažai" — kaip juos vadindavome — paprastai vykdavo į universitetą Petrapily. Visi šie lenkai priklausė vienon draugijon, aišku slapton, vadinamon "Ogół". Apie pasiruošimus sukilimui nežinojome, taip kad žinia apie 1863 I 22 sprogimą buvo staigmena. Kai plakatais buvo paskelbtos perdėtos žinios apie maskolių išskerdimą įvairiose Lenkijos Karalystės vietose, — mūsų padėtis Maskvoje darėsi nesaugi, juo labiau, kad daugelis mūsų vilkėjo kaimiečių čamarkas ir sermėgas, kadangi buvusieji mundurai jau pora metų buvo atšaukti. Maskoliai pradėjo mūs vengti. Susyk buvo nežinia ką daryti, ar tuojau keliauti, ar laukti iš krašto pašaukimo ir pirmiausia susiprasti su organizacija, kokia tikriausiai turėjo būti Lietuvoje. Tam tikslui buvo pasiųstas Titas Daliauskas (Dalewski, vėliau pakartas) į Vilnių. Jam sugrįžus, sužinojome, kad jaunimui liepta laukti. Tačiau tai regimai buvo "baltukų" partijos įsakymas. To įsakymo mažai kas paklausė, regėdami, kad sukilimas auga ir kovo mėnesį prasidėjo Lietuvoje. Didžiuma jaunimo išvažinėjo. Aš išvykau balandžio mėn. prieš pat Velykų šventes. Gavau nuvežti 5 didesnius revolverius (Adamso sistemos). Pakro-

[987] "Mój udzial w powstaniu", **W 40-tą Rocznicę Powstania Styczniowogo 1863-1903,** Lwów 1903, pp. 78-79.

viau juos mažon rankinėn valizon, kad neatkreipti dėmesio, nes svoris buvo įtartinas.

Kelionę geležinkeliu į Vilnių atlikau be kliūčių. Atrodė, kad maskoliai visai nepaisė, kad jaunimas iš universitetų vyko arba grįžo į kraštą, nors dar nebuvo atostogų laikas. Važiavome pavieniui, kad netraukti dėmesio. Vilniuje turėjau K. adresą (buvusio studento Maskvoje, kuris priklausė organizacijai ir tariamai vėliau buvo Sibiran ištremtas). Atvykęs Vilniun į geležinkelio stotį, paėmiau vežiką ir liepiau važiuoti pagal K. adresą, arti botanikos daržo. Buvo 10 ar litą valanda naktį, mieste jokio judėjimo, tik kazokų patruliai. Kai privažiavau vieton negalėjau surasti nurodytų vartų ir dasibelsti, prijojo kazokai su paklausimu kodėl stovime gatvėje. Galvojau, kad bus bloga su manim, kadangi mažiausio įtarimo atveju — imdavo policijon, o ten revizija atskleistų revolverius. Tačiau vežikas, regimai dasiprotėjęs ką vežąs, labai aštriai prašneko į kazokus ir tie nujojo, nieko nesakę.

Būdamas vieną dieną Vilniuje, regėjau aikštėje prie katedros paraduojant kariuomenę, vykstančią prieš Narbuto dalinį. Gubernatorium tada buvo — Nazimovas. Su kokiu jausmu stebėjau tą paradą, galima sau įsivaizduoti.

Iš Vilniaus iškeliavau Kaunan, turėdamas adresą komiteto nario, kuris turėjęs man padėti nuvykti sukilėlių stovyklon. Pilietiniu paštu nuvykau prie Kėdainių miestelio, vengdamas susitikti su maskoliais, į Zastasynę, priklausančią gr. Marijono Čapskio Kėdainių dvarui. Ten mūsų šeima ieškojo užuovėjos, kadangi Zastasynė yra miške, ir sukilimo pradžioje visiems atrodė, kad ten bus saugiau nei miestelyje. Netrukus pasirodė, kad buvo priešingai: 1863-64 m. partizaninis karas vyko daugiausiai miškuose, kur sukilėliai slėpdavosi ir organizuodavosi, taip kad pamiškių kaimai ir dvarai buvo labiausiai pavojun išstatyti. Iš Zastasynės, kur radau kelis ginklo draugus, balandžio 2 d. patekusius į smulkų sukilėlių dalinį, apie 30 vyrų, priklausantį Kušleikos partijon, kuris laikinai — po kautynių prie Lenčių — ją padalino į kelis dalinius, kad lengviau maitinti vyrus. Tuo būdu patekau pas Tomą Kušleiką, kuris kaip maskolių kariuomenės majoras dalyvavo Vengrijos kampanijoj 1849 m., paskui apsigyveno Bartkūniškyje, dvare, kuris nebuvo jo nuosavybė visumoje ir dėl kurio paskui bylinėjosi su broliais, būdamas emigracijoj. Prie Lenčių susitelkusių sukilėlių pašauktas, Kušleiką priėmė vadovybę, bet — kaip žinoma — ten įvykusios kautynės būtų buvusios pralaimėtos, jei nebūtų laiku atvykęs Jablonovskis (Dluskis) su Panevėžio daliniu.

Kušleikos dalinyje geg. 8 d. tapau pliutono vadu, t.y. karininku, o paskui jo adjutantu. Surinkęs mažesnes partijas, Kušleiką stropiai mokė rikiuotės ir organizavo dalinį, liepė rašyt atsišaukimą į gyventojus. Turėjome antspaudą "Pulk nadniewiažski". Nakvojome miškuose po kelias paras vienoje vietoje. Dalinys priskaitė apie 400 vyrų, bet iš jų daugiau nei pusė dalgininkai. Kai kurie vieton dalgių turėjo spragilų kotus. Trūko ginklų, t.y. karabinų, turėjome tik menkus medžioklinius šautuvus, dažnai senovinius "skeltuvinius", perdirbtus į pistoninius. Išimtinai, turėjau belgišką štucerį ir iš Maskvos atsivežtą revolverį.

Taipgi trūko karininkų ir inteligentų, kadangi dalinį sudarė daugiausiai vietiniai valstiečiai.

Kai dalinys buvo suorganizuotas, pradėjo išeidinėti iš miško ir pro kaimus traukti. Savanorių netrūko, bet nebuvo kuo juos apginkluoti.

Žemaitijoje, kiek man žinoma, su obalsiu "už tikėjimą ir Tėvynę" būtų buvę galima sudaryti kariuomenės korpą, nes "iždiniai" valstiečiai t.y. iš buvusių karališkų dvarų, kurių Žemaitijoje buvo labai daug, visi būtų ėję. Tačiau valstiečiai, kurie dar priklausė dvarams ir dirbdavo lažus, — buvo arba abejingi, t.y. nepasitikį, arba atvirai nusistatę prieš sukilimą, nes maskoliai juos balamūtijo. Tačiau tos išimtys buvo retos.

"Pulkininkas" Kušleika, turėdamas dalinį jau suorganizuotą, nežinojo ką su juo veikti. Dviem atvejais ruošė žygį "spąstams", bet be pasekmių: pirmą kartą buvo pasiųsta tik dalis dalinio, kitą kartą visas dalinys naktį žygiavo prie vieškelio iš Kėdainių į Baisogalą. Švintant buvome arti Baisogalos, tačiau maskoliai neatėjo. Kai mus pasiekė žinia, kad vaivados pavaduotojo dalinys, t.y. Kauno vaivadijos ginkluotųjų pajėgų vado Liaskausko (turėjo pseudonimą "Ignacy Zgorszczyzna") ir kunigo Mackevičiaus — turįs nakvoti kaimyniniuose miškuose, Kušleika nutarė vykti pas juos įsakymų gauti. Kelių raitelių grupėje nuvykau sykiu su Kušleika. Po forsuoto žygio, stovykloje viskas miegojo. Dasigavę prie štabo, t.y. prie vadų, vieton įsakymų, išgirdome patarimą, kad su mūsų daliniu vyktume kur nors, kad išvengus susitikimo su maskoliais. Kušleika tikrai prisiderino prie to patarimo. 1863 m. birželio 8 d. traukėme per Varnionių km. Šiaulių paviete. Sustojome ten per pietus ir gerai pavyko, nes radome maistą, paruoštą kun. Mackevičiaus daliniui; bet užtat užtraukė ant mūs maskoliai, kurie sekė ano dalinio pėdomis.

Kai iš kaimo išėję artėjome prie miško, savo užpakalyje pastebėjome maskolius su kazokais priekyje. Kušleika liepė daliniui iš kelio pasukti į mišką, kuris buvo tankus ir žemas prie kelio, o toliau aukštastiebis. Ištysę eilėje prie kelio, nieko prieš save nematėme. Maskoliai pradėjo šaudyt, bet kulkos mums nekenkė, tik kirto šakas virš mūsų galvų. Mes negalėjome šaudyti, kadangi miškas dengė priešą. Po kiek laiko įsakyta — gilyn į mišką. Pasitraukėme tvarkoje ir susirinkome saugioje vietoje. Vėliau pasirodė, kad apart poros vyrų nukautų ar sužeistų, jokių nuostolių nebuvo. Betgi mūsų dalinys daug nustojo moraliniu atžvilgiu, kadangi nustojo dvasios.

Tuo pasibaigė pulkininko Kušleikos karinė veikla. Netrukus po to, dalinio išlaikymui palengvinti, padalino jį į kelias dalis, o patsai pradėjo atskirai slapstytis, su daliniu susisiekdamas kavalerijos pagalba. Mane pasilaikė prie savęs, kaip adjutantą. Atsimenu, jog gavome "Tautinės Vyriausybės" įsakymus vengti susirėmimų su maskoliais ir kraujo praliejimo. Tatgi nieko stebėtino, kad Kušleika nesiėmė žymesnės veiklos. Neilgai truko mano slapstymasis drauge su Kušleika, rugpjūčio pradžioje Kušleika išsiuntė savo štabą, tikriausiai su sumetimu geriau pasislėpti. Nuo to liko daugiau nebemačiau jo, ligi susitikimo Šveicarijoj 1864 m.

1879 m. Gazeta Narodowa feljetone paskelbta "historya pulku Nadniewiažskiego", kuriame plk. Kušleikos veikla pavaizduota su dideliu perdėjimu: mūs buvo apie 400 vyrų, ten paduota 4200 ir t.t. Kušleikai nusišalinus, prie manęs pasiliko apie 30 vyrų, kuriuos turėjau globoti kaip vyriausias karininkas ir nuvest juos į stambesnį sukiliminį dalinį. Susisiekimas buvo labai sunkus, maskoliai anuo metu, t.y. 1863 m. rugpiūčio, rugsėjo ir spalio mėn., buvo

tankiai pasiskirstę po visą kraštą, stovėjo visuose miestuose ir miesteliuose. Mūsų veikla tada tebuvo aliarmuojanti: vakarais siųsdavome savanorius prie Kėdainių ir į kitas vietas paleisti keliolika šūvių, o naktį žygiuodavome priešingon pusėn. Po ilgų pastangų, patyriau vaivados Liaskausko pobūvio vietą ir spalio galop ar gal lapkričio mėn. su savo vyrais pasiekiau jo stovyklą Kauno girioje, vadinamoje "Tyškinėje" (Tiškevičiaus miškas prie Gaižuvėlės akalicos).

Liaskausko stovykloj buvo apie 50 vyrų. Liaskauskas savo veiklą ribojo slapstymusi ir susitikimų su maskoliais vengimu: maistą, t.y. daugiausiai bulves, gaudavo iš dvarų su patikėtinių žmonių pagalba. Stovykloje visai nebuvo duonos. Anuomet kun. Mackevičius su Kognovickiu sukinėjosi su savo kavalerija po Panevėžio ir Kauno pavietus ir buvo sumušti vadinamoje "Po viatuvkoje" t.y. žemastiebėje girioje, kuri šliejosi prie Tyškinės miško. Kun. Mackevičius, Kognovickis ir kiti paspruko. Aleksandras Domaševičius, subadytas durtuvais, pateko nelaisvėn į Kėdainius, iš kur vienok sugebėjo pabėgti, pasigydęs iš rimtesnių žaizdų. Tai šiuo laiku kun. Mackevičius nutarė emigruoti, kadangi tolimesnis sukilimo palaikymas grėsė kraštui kas kartą aršesniu persekiojimu ir prieš vykdamas užsienin jis buvo mūsų stovykloje drauge su savo iždininku Dertiuziu. Apie kun. Mackevičiaus suėmimą ir pakorimą netrukus sužinojome, bet ne visi tam tikėjo.[988]

(Užbaiga — mūsų pp. 543-544).

Įdomu, kad dalinio karininkas nežinojo kas atsitiko su Kolyška. Šiaip, rašinys nuteikia savo nuoširdumu ir kuklumu.

4. DR. STELLA-SAWICKI (PULKININKAS STRUś) : IŠ KRUVINOS PRAEITIES

Jau esu senis, 73 žiemos nubaltino ant galvos plaukus, o kai prisimenu prieš 40 metų išgyventus momentus, sieloje atsiliepia senos, pavasariškos viltys, momentai tikėjimo ateitimi, o paskui nusivylimų skausmai ir desperacija po sumušimo.

Gyvenau anuomet Kęstučio sostinėje Kaune, kurio grožį apgiedojo mūsų didžiausias poetas. Ten su akiračiu žmogaus, kuris jau pažinojo gyvenimą, bet su jaunatviška širdim sugrįžau į gimtinį kraštą po ilgo bastymosi po svetimus, stebėjau pirmuosius tautinio sąjūdžio reiškinius, kuris taip fatališkai pasibaigė Lenkijai, o dar fatališkiau Lietuvai, ir šiandien stovėdamas jau prie karsto, per 40tasias metines, noriu pakalbėti apie 1863 metus.

Paskui Lenkų Karalystę sukilo Lietuva ir Rusia, nors nei moraliai, nei materialiai nebuvo tinkamai tam pasiruošusios.

Lietuvių dalinių veikloje viskas turėjo rimties bruožą, ramybės ir pamaldumo. Valstiečiai, ypač Žemaitijoje, pajudinti ankstyvesnių religinių manifestacijų, masėmis ėjo į sukilimą, ypač smulkioji šlėkta; tačiau mums trūko ginklų ir vadų, nes pastarieji vienas paskui kitą žuvo, priversti kovoti kaip paprasti eiliniai, kad savo asmeniniu pavyzdžiu pamokinti, gaivinti dvejojančius, sulaikyti ir tvarką pridaboti.

Suklimas Rusioje truko labai trumpai, įvyko vos keli susirėmimai...

[988] Józef Jankowski, **Na žmudzi.** (Wspomnienie). **W 40tą rocznice powstania styczniowego 1863-1903,** 133-138.

Sunku man rašyti šį atsiminimą. Mintyse atsistojo jaunatviškų metų bičiuliai ir mokyklos kolegos. Vėjai jau išnešiojo jų dulkes, arba laukinis žvėris sudraskė nukautųjų kūnus,o Sibiro sniegas uždengė savo baltuoju calūnu tuos, kurie kovoje nežuvo... šiandien mintimis grįždamas į anuos laikus, nieko jau neberandu mano gimtinėje, kas man rūpėtų, nes viskas žuvo arba iš tėviškės išvaryta. Netgi mano Lietuvos dangaus, netgi numylėtųjų kapų nebematysiu, neatsikvėpsiu oru, kuris gaivino kūdikio krūtinę, nepamatysiu tų vietų, kur taip gera buvo gyventi, mylinčioje ir numylėtoje šeimoje.. ,[989]

5. EPIZODAS IŠ LIETUVIU SUKILIMO

... Po kelių dienų apalpau jau ne kovoje, bet paprastai be jokios priežasties, stovykloje, o mano vyrai paskiau man pasakojo, kad turėjau konvulsijas ir kalbėjau įvairius beprasmius žodžius. ... netrukus per vieną tokį naktinį susirėmimą, nežinau ar apalpau, ar kaip man maskolių kareivis įtikinėjo, kad jis šautuvo buože smogė mano kakton ir aš pavirtau, gana, kad atsipeikėjau priešų rankose. Turėjau apalpimo metu ką nors kalbėti, nes susyk man pasakė, jog buvau dalinio vadu ir surišo man rankas. Nors jau daug bjaurių momentų buvau išgyvenęs, nes kai ėjau 12 metus buvau iš tėvų namų atiduotas į kadetų mokyklą Petrapily, bet tokio bjauraus momento kaip šis, kai atsipeikėjau surištas maskolių rankose, dar niekad neturėjau. ... pradėjau šaukti ir pravardžiuoti kareivius, kam mane surišo. Sakiau, jog esu rusų karininkas ir kad privalo mane sušaudyt, o ne suraišioti. Į mano šūkavimą kareiviai atsiliepė kvatojimu ir tyčiojimusi. Bet kadangi nesilioviau rėkavęs, o balsą turiu stiprų, tad prie manęs priėjo keli karininkai ir pasakė neturį teisės liepti mane atrišti, o juo labiau be teismo sušaudyti, bet liepė nuvesti mane pas pulkininką. Į mano prašymą, kad mane sušaudytų, pulkininkas atsakė, kad ir jis negali to daryti be įsakymo iš aukščiau, tačiau leido mane atrišti ir už kelių valandų pasiuntė 100 vyrų dalinį su karininku, kuris turėjo mane pristatyti Kaunan ir ten atiduoti į Muravjovo sūnaus rankas. Vedė mane dideliu atsargumu per tris dienas. Tos liūdnos kelionės metu nuolat šnekėjau su karininku...

Ketvirtą dieną turėjome jau atvykt Kaunan. Atėjome į kažkokį kaimą prie Neries už keliolikos varstų nuo to miesto. Čia karininkas patyrė, kad sukilėliai sukinėjos prie miesto, bijojo eiti toliau ir pasiuntė Kaunan kurjerį. Jau buvo vakaras ir kareiviai ruošėsi poilsiui. Mane kaip paprastai nuvedė į daboklę ir be ano po kiemą vaikščiojusio sargybinio, dar vienas sargybinis pastatytas prie mano pirkios durų, stipriai uždarius langinę, kuri uždengė vienintelį ten buvusį langą. Regėdamas save jau taip arti tikslo, pagalvojau sau, kad jei šiandien nepabėgsiu, tai jau visai nepabėgsiu. Tad nutariau visą naktį nemiegoti ir pasinaudoti bet kuriuo patogiu momentu. Apie vienuoliktą valandą pakeitė sargybinį prie pat mano slenksčio. Kareivis įėjo į mano pirkią, bet regėdamas mane gulintį kampe ir manydamas, kad aš miegu — išėjo ir pridarė duris; dar valandą palaukiau, paskui patylomis pakilau ir priėjau prie mažyčio plyšelio langinėje; naktis buvo rami ir ne per tamsi; didelis laužas kūrenosi už kelių žingsnių nuo mano pirkios ir apšvietė sargybinį, lėtai vaikš-

[989] Dr. Stella-Sawicki, "Z krwawej przeszlości", **W 40-tą rocznice...,** pp. 405, 409, 413.

čiojantį po kiemą. Priėjęs prie durų, pro plyšį pamačiau mano sargybinį sėdintį kampe ir snaudžiantį. Jo karabinas stovėjo šalia jo, atremtas į sieną. Pamėginau toliau pasistūmėti: durys nesugirgždėjo, tačiau mano širdis taip smarkiai plakė, jog bijojausi, kad jos plakimas pažadins sargybinį. Nebuvo laiko eikvoti. Patylomis paėmiau savo sargybinio karabiną, priartėjau prie durų, kurios vedė tiesiai į kiemą, kur vaikščiojo kitas kareivis ir iš penkių žingsnių atstumo šoviau į jį. Vargšas, pataikytas į kaktą, krito nei neaiktelėjęs. Po to šūvio, kampe už dviejų žingsnių nuo manęs miegojęs maskolius pašoko, bet irgi nespėjo išsitiesti, kai visas mano durtuvas jau buvo jo krūtinėje. Sudejavo ir tyliai smuko ant žemės. Iššokau į kiemą ir leidausi bėgti; tačiau, nors tas viskas įvyko akimirkoj, manė šūvis pažadino kitus ir nenubėgau tūkstančio žingsnių, kai jau nugirdau šūkavimą ir judėjimą visame dalinyje. Vienok aš nuolat bėgau. Širdis kas kartą smarkiau plakė, galva pradėjo suktis, jaučiau, kad nuvirsiu. Buvau prie Neries kranto. Tad įšokau upėn, kad atsigaivinus. Iš tiesų, tada gana šaltas vanduo sužadino manyje naujų jėgų; išlipęs, norėjau vėl eiti tolyn, bet pamačiau netoliese kelis raitelius: supratau, jog tai turi būti maskoliai ir vėl įlipau vandenin. Didelis krūmas augo pačiam vandenyje, tad pasinėriau ligi kaklo, galvą slėpdamas krūme ir taip tupėjau, manydamas, kad po valandos liausis ieškoję ir aš galėsiu išlysti. Betgi apsigavau, kadangi ne tiktai per naktį, bet visą dieną po to maskoliai nuolat sukinėjosi prie upės kranto, ir turėdavau visai pasinerti, kad manęs nepamatytų. Besimaudydamas visą parą, kas man nedarė jokio malonumo, galvojau ar gyvybė yra verta, kad tiek daug kankinčiausi? Ir man atrodo, kad ne tiek noras gyventi ir gal netgi ne mintis, kad galėsiu kada nors būti kraštui naudingas, bet paprastas lietuviškas užsispyrimas privertė mane tupėti vandeny: norėjau manaip padaryti. Tik vakarop pamačiau kaip maskoliai persikėlė per upę, nukeliavo turbūt Kaunan. Betgi nelipau lauk, ligi sutemo. Vilkėjau paprastą kaimiečio sermėgą, o dirže po marškiniais turėjau pusantro šimto rublių ir auksinį laikrodėlį. Sermėgą nusimečiau, nes buvo persunki nuo vandens, smėlio ir dumblo, ir tik šlapiomis apatinėmis drapanomis apsirengęs, pasiėmęs mano nudėto sargybinio karabiną, nukeliavau Neries pakrante toliau. Taip eidamas netrukus priėjau kaž kokį kaimelį, įlindau karčiamon, pažadinau krikščionį nuomotoją ir daviau jam pasirinkti, arba paimti 50 rublių už švarius baltinius, drapanas ir duonos gabalą, arba mano durtuvą krūtinėn. Pasirinkimas nebuvo sunkus ir buvo 50 sidabrinių rublių naudai. Ne tiktai gavau ko norėjęs, bet mano šeimininkas dargi reikalavo, kad atsigulčiau jo lovon ir pailsėčiau. Nors galima įsivaizduoti kaip buvau išvargęs, tačiau savo tikėjimą pono arendatoriaus patriotiniais jausmais nepastūmėjau ligi tokio laipsnio, kad visiškai juo pasitikėčiau; tad persirengęs ir, kramtydamas savo duonos gabalą, vilkausi tolyn. Pradėjo švisti, kai pasiekiau Nemuną, prie Kauno; persikėliau kiton pusėn upės maža žvejo valtimi, įlipau į aukštą, apaugusį krantą, atsiguliau miškelyje ir savęs paklausiau, ką toliau veiksiu su savim, bet sapnas mane įveikė ir užmigau, to klausimo neišrišęs. Jau buvo gerokai popiet kai prabudau. Mano galva plyšo nuo skausmo, drebulys kratė kūną, karštis varė prakaitą; supratau smarkiai sergąs ir kad turiu judėti, kol liga neužvaldė kūną visiškai; tad pakilau ir nuėjau geležinkelio kryptimi; betgi bijojau vagonan įsėsti pačiame Kaune, tad toliau ėjau pėsčias ligi pirmos stoties

jau Lenkų Karalystėje. Ten pirkausi bilietą ir vakare buvau Virbalyje, paskutinėje stotyje Rusijos teritorijoj. Čia vėl išlipau ir naktį perėjau sieną ir nukeliavau dar porą stočių Prūsų gilumon. Karštis taip smarkiai manyje vystėsi, kad bijojausi ir valandėlei stabtelti, kad nenuvirsčiau. Tad vėl įlipau į vagoną ir vienu ypu nuvažiavau ligi Breslau (Wroclawio), kur susiradau tą padorųjį vengrą, kuris mane jau beveik be sąmonės esantį nugabeno į Vieną, ir kuris ligi šiol mane globoja.

Štai trumpais žodžiais mano pastarųjų mėnesių istorija. Vieniems ji gali atrodyt juokinga, kitiems dramatiška, gi man tragiška — nes rizikuodamas tiek įkyrumų ir pavojų, statydamas gyvybę ant kortų, teiraujuosi savęs, ką nuveikiau? Nagi vieną didelį — nieko.

Šį įdomų laišką, pasirašytą "Hipolit", suradau tarp savo popierių. Autoriaus nepažinojau, betgi manau, kad jis klausytojus sudomins, kaip jis mane sudomino.[990]

G. IŠ TOMO ŽIČKAUSKO AUTOBIOGRAFIJOS

(Pradžia — žr. pp. 267-269).

Tomo tėvas, sužinojęs, kad parubežio žvalgai (objezdčikais vadinami) rengiasi jo vaiką suimti, nuvežė jį pas vieną prūsų parubežy gyvenantį ūkininką, melsdamas, kad kol maištas pasibaigs pas save palaikytų, o pavojuje į užrubežį pasprukti padėtų. Neužilgo atvažiavo jo tėvas ir atsilyginęs su šeimininku už vaiko išlaikymą, pargabeno jį namon; inspektorius išleido aplinkraštį, kad visi maište dalyvavausieji mokiniai grįžtų mokyklon, kad tas jų prasižengimas prieš valdžią, kaip mažamečiams bus atleistas.

Tuo būdu ir Tomas sugrįžo į (Marijampolės pavieto) mokyklą ir apsigyveno tame pat bute. Iš jo neatimta buvo pirmoji jo pareiga — būti tojo buto aštuonių mokinių prievaizda. Vienuolyno pirmininkui kun. Čėsnai ir mokyklos prefektui įsakius, prievaizda garsiai, o mokiniai suklaupę paskui jį tyliai kas rytą rytmetines ir kas vakarą vakarines maldas, o po jų Viešpaties maldelę atkalbėdavo, melsdami V. Dievo sveikatos, proto, atminties moksle, Dievo ir žmonių meilės ir tarp kariaujančių ramybės. Taip auklėjami mokiniai gerai mokinosi, pavyzdingai elgėsi, V. Dievą mylėjo ir gerais piliečiais tapdavo. Tuo metu Mačiulių name gyveno šie mokiniai: antros klasės Ališauskas, Bogatyrius, Ovaras, ir Nalenta, trečios — Dabulevičia, Kedis, Kuras ir Sakalauskas. Jų prievaizda paskirtas buvo 4 klasės mokinys Tomas Žičkauskas. Didesnė dalis tų mokinių kunigų luomą pamėgę, kunigais pasiliko, o kiti mokytojais ar pavyzdingais ūkininkais tapo.

Ramiai praslinko pavasaris ir prasidėjo giedra vasara. Lenkų žvalgai po visas apylinkes pasklydę, vėl pradėjo jaunus vyrus gundyti, idant maištan prisidėtų, žadėdami apturėti dideles dovanas laimingai karą užbaigus, o ties Čystabūda mūšyje dalyvavusiems mirties bausme grasindami, jeigu jie vėl maištan nesugrįžtų.

Tokio šnipų grąsinimo pabūgęs, Tomas, mokslą pertraukęs, vėl maištan iškeliavo — per antrus Gudelius į Balbieriškiu girią, kurios vidurgiry, ūki-

990 Dr. Stella Sawicki, **ibid., W 40-tą rocznicę,** 414-417.

ninkui Dranginiui priklausančiam, du suklėlių abazai stovėjo. O Dranginio triobos ir dirvos kitam tarpigiryje šale ano tūnojo.

Vienai kuopai vadovavo Kaminskis, o kitai — Suzinas. Tomas buvo priskirtas prie Kaminskio būrio, susidedančio iš 200 jaunuomenės, kiti gi buvo priskirti prie nemažesnės Suzino kuopos. Abudu vadu turėjo po penkias dešimtis vyrų tolšūviais su durtuvais apginkluotų, po 50 vyrų dalgiais apšarvuotų ir po 100 vyrų medžiokliniais šautuvais aprūpintų, savais namų rūbais aprengti, miežių koše ir kopūstais su lašinių spirgais uždarytais maitinami buvo, o kartais degtine po vieną puskvatierkę pavaišinami. Naktimis ant paparčių lapų, savo rūbais užsikloję, iš eglių šakų sukrautose būdose ilsėjosi. Rytmečiais sušaukti melsdavosi, tarpdieniuose komandos mokindavosi ir pataikinti į žymę lavindavosi, vakarais pavalgę lenkų dainas dainuodavo.

Vieną giedrą dieną savanoris Žaliauskas, bevalant savo šautuvą, laikydamas jį prieš Tomą, staigiai iššovė ir šūvio kulipka pro Tomo dešinę ausį prašvilpė; jisai, pajutęs ausyse cypimą, manė, kad yra sužeistas, griebė už ausies, bet ausis nepaliesta. Už tokį neatsargų pasielgimą ir nemokėjimą su ginklu elgtis, Žaliauskas buvo nubaustas.

Taip besilavindami, tuodu sukilėlių būriai porą savaičių tarpgiryje ramiai prastovėjo. Staigiai sargyba praneša, jog nuo Gudelių dvaro link lenkų stovyklos atvyksta rusai su baterija armotų. Vadai švilpukais švilptelėję sušuko: — Ginklan!

Savanoriai ūmai apsišarvavo, eilėsna sustojo. Idant nedraugą stačiai šūviais patikti, ūkininką Dranginį su visu turtu iš triobų iškraustyta, o jo triobose avangarda išstatyta, šauliai už upelio pagiryje sustatyti, o dalgininkai kitam pagirio šone patalpinti ir paslėpti.

Kada viskas buvo surengta, tik štai keliu link Dranginio triobų rusų raitarija atslenka. Duotu ženklu avangardas iš Dranginio triobų į tą raiterių kuopą kartu šūvius paleido ir triobas apleidę pagirin atšuoliavo. Rusai savo pėstininkus ūmai pastatę, urmu šūvius į triobą paleido ir tas triobas, iš armotos bombą paleidę, uždegė. Prasidėjo mūšis. Lenkų savanoriai, štucieriais vadinami, rusų eilę po eilės klojo. Rusų pėstininkai, mainydami išklotą eilę kita eile, vienkarčiais šūviais atsakydavo, bet be pasisekimo, nes lenkai už medžių pasislėpę šūvius iš akies leido. Paskiau rusai paleido darban armotas, bet ir tos nieko nepešė, nes bombos medžių viršūnėmis aukštyn slinko ir žmonėms nekenkė.

Rusų vadai, matydami jog atviras mūšis jiems nesiseka, norėjo apsupti lenkų kairįjį sparną, bet vadai nesidavė — užkomandavo trauktis. Tas mūšis tęsėsi apie dvi valandi. Nesuskaityta kiek krito lenkų ir lietuvių vyrų. Kad su rusais nesusitiktų, lenkų vadai, planais orientuojantis vedė iš Balbieriškiu mišką į Narbutiški, o iš čia į Alytiškį. Į ten einant prisidėjo Glasko ir Brandto du būriai, kiekviename po du šimtus žmonių; Alytiškės miške sustojo nakvoti.

Tame miške augo daug ąžuolų, todėl vadai sumanė iš sveiko ąžuolo padaryti armotą. Tame kaime esančiam račiui liepta ąžuolo rašte pragręžti skylę ir apdailinti jo paviršį, o kalviui geležies lankais apkalstyti ir prie vežimo prikalti. Paskiau iš cino nulieta keletą buožių, viena buožių su paraku į vamzdį įpilta ir užtaisyta armota tolyn iškeliavo.

Gavę žinią, jog rusai ant to būrio traukia, savanoriai, tęsdami tą arnotą keliavo į Kriokialaukį, Ūdriją i Narbuto girią; dasižinoję, kad rusai jau netoli, iš Panemunės mišku per Nemuną ant laivų į užnemunę persiyrę ir keliais per Punę ir Merkynę į Alytų alkani ir pavargę atėjo. Rusai gi neatsilikdami jų pėdsakais sekė. Lenkai, matydami, jog negalima iš rusų ištrūkti pasiryžo muštis. Todėl persikėlė į kitą pusę už Nemuno aukštojo kalno pakalnėje savo būrius vadai sustatė ir pro tarpkalnę armotą iškišo. Kada viskas prie mūšio parengta buvo, atvyko Alytun ir rusai, ir susėdę į laivus pradėjo keltis per Nemuną. Vadams liepiant visi keturi būriai iškarto į iriančius rusus iššovė. Laivai pasviro ir iš jų kareiviai į dugną nugrimzdo. Likę ant upės kranto apibėrė lenkus tankiais šūviais, bet nieką neužgavo, nes jie pakalnėj stovėjo. Tuo tarpu armota užgriovė ir staiga perplyšo. Rusai, neturėdami armotos, neatsakė ir pasitraukė atgal. Tą patyrę, lenkų vadai atsitraukė ir nuėjo toliau Seirijų link.

Vieną tamsią naktį į einančius per tankų mišką kaž kas iš dešinio šono paleido šūvį; neilgai laukius antrą, paskui trečią, ketvirtą, iš viso suskaityta keturios dešimtys šūvių. Iš pradžios manyta, kad šaudo pasislėpę rusai, norėdami išsklaidyti lenkų eiles. Kada vadai peržiūrėjo savo kuopas, tai pasirodė, kad Kaminskio būry nėra Žaliausko. Tada suprato, jog tai savanorio Žaliausko darbas, bet visi nuėjo toliau savo keliu ir patogioj vietoj sustojo ir apsinakvojo. Rytmetį virėjai su virtuve parvažiavo ir tuo pačiu keliu sutikę einantį Žaliauską, suareštavo ir atsivedė. Vadai peržiūrėję šarvus, rado, kad patrontašė tuščia, o šautuvo vamzdis parako dūmais aprūkintas, todėl susirinkę nutarė už pasikėsinimą ant savųjų Žaliauską mirtimi nubausti.

Tą dieną žvalgavo kuopa, kurios kapitonu buvo iš Vokietijos pabėgęs vokietys, kartu su kitu kareiviu; jie prisidėjo prie lenkų maišto. Todėl tos kuopos savanoriams ir išpuolė įvykdyti kariško teismo nutarimą. Paskirtą valandą nusikaltusį, po išpažinties ir komunijos priėmimo, atvedė į bausmės vietą, prie pušies pririšo prieš iškastą duobę; jam užrišo akis ir perskaitė teismo nutarimą. Tuo metu šūviai buvo branginami, todėl nutarta, kad pasmerktąjį šautų vienas iš kuopos išrinktųjų. Išrinko kareivį vokietį. Jo kapitonas užkomandavo;

— Büchse auf der Hand!

Kareivis, stovintis dešimtį žingsnių nuo pasmerktojo ištiesė šautuvą prieš jo galvą.

Kapitonas sušuko:

— Fejer!

Kareivis, nešovęs, šautuvą nuleido žemyn.

Kada antrą kartą kapitonas užkomandavo šauti, kareivis, nešovęs, vėl nuleido šautuvą žemyn. Trečią kartą po komandos tinktelėjo ir šūvį suvarė į kaktą. Žaliauskas staiga susmuko ir amžinai užmigo. Savanoriai atrišo jį nuo beržo ir į duobę palaidoję užkasė. Velionis gyvas būdamas gal nenoromis į draugus ir andai į Tomo galvą nepataikė, o vokiečių kareivis nenoromis į jo kaktą kulipką suvarė.

Rusų kariuomenė susitvarkius ir bateriją armotų parsigabenus per keletą dienų persikėlė per Nemuną.

Lenkai tada jau buvo atsidūrę Staciškių kaime, esančiame Seirijų miestelio apylinkėj, šalia kelio, susiduriančio su vieškeliu, vedančiu į Seirijus, gyveno girininkas Stackevičius. Jo kambariuose viešėjo vadai, o savanoriai buvo išskirstyti kitose vietose. Išilgai tojo kelio tysojo miškas didžiosios raidės E paveiksle.

Žvalgai pranešė, kad rusai ateina su armotomis, todėl vadai nutarė juos pasitikti ir pasveikinti ugnimi. Todėl paliepė išsikraustyti iš smuklės žydui-šinkoriui, smuklėj pastatė dešimtį štucinierių, o prie jų Tomą, kaip saperą. Išilgai pagirio stojo Kaminskis su Brantu, viršutiniame girios kampe pasislėpė Suzinas su dalgininkais, o žemutiniame kampe nuo Seirijų miestelio pakelyje stovėjo Glasko su šauliais. Jam buvo įsakyta tol tūnoti ir tylėti, kol į mūšį įžengs Suzinas su dalgininkais.

Kada viskas jau buvo sutvarkyta, pasirodė ir rusai. Pirmiausia iš smuklės paleido kartu dešimtį šūvių štucinieriai į ateinantį raitą avangardą; patys per užpakalines duris prie savųjų pasileido tekini bėgti. Rusai, išsiskirstę į reteilę, pradėjo su lenkais šaudytis. Matydami, kad jų šūviai užsislėpusių už medžių lenkų nekliudo, rusai paleido darban ir armotas, bet ir tos nieko nepešė, nes šūviai tik medžių viršūnes laužė, o žmonių nelytėjo. Lenkai gi priešingai — ant lygaus lauko sustatytus rusus, kaip pėdus klojo ir klojo.

Už kokios valandos nuo mūšio pradžios, iš girios kampo rankoj dalgiu nešinas su dalgininkais puolė rusus Suzinas, bet rusai juos šaudydami arti ne prisileido. Vienas šūvis pateko Suzinui į krūtinę ir jis turėjo išeiti iš eilių; keletas dalgininkų buvo nukautų, o likę sveki sugrįžo į girią.

Glasko gi vieton to, kad iš šono kryžiavą ugnį parodytų, ne vieno šūvio nepaleidęs iš pozicijos atsitraukė. Bukliausio vado netekę ir kiti atsitraukę į balas įbrido. Tuomi ir mūšis pasibaigė. Sunkiai sužeistas Suzinas buvo nugabentas į vieną dvarą arti Seirijų, ten pasimirė ir Seirijuose palaidotas.

Vakare Tomas su kitu draugu iš balų išbridę ir iš girios išlindę užėjo pas vieną to kaimo ūkininką. Juodu šlapius ir sušalusius moterys nurengė, sausus rūbus apsivilkti padavė, pavalgydino, juodviejų rūbus išskalbusios išdžiovino ir patalus pakloję paguldė. Iš ryto atsikėlę, į savo jau išdžiovintus rūbus apsirengė ir, pavalgę pusryčius, padėkavoję už nakvynę ir viešėjimą, iškeliavo.

Pamatę keliu einančią savo bendrų kuopelę, prisidėjo prie jos ir drauge atvyko į Augustavo miškus, kur stovėjo tuo laiku garsaus Vavro būrys, susidedantis iš tūkstančio gerai apginkluotų vyrų. Jo vadovybėje ir pasiliko.

Rusai dėjo visas jėgas tą garsųjį vadą pagauti ir jo armiją sunaikinti. Tą uždavinį norėdami išpildyti, rusai be atvangos Vavrą sekė. Gindamas save ir savo žmones, Vavras skraidė po įvairius miškus: iš Leipūnų miško į Šlavantų, iš čia į Punės, o iš ten į Augustavo grįžo. Tokioje kelionėje žmonės nemaža vargo nukentėjo — buvo priversti keliauti alkani, nuvargę, nemigę. Būdavo, jaunesni, silpnesni vaikinai pajutę, kad kojos jau niekam, iš eilės išeina į šoną, aukštelninkai ant žemės parvirtę, kojas aukštyn kelia. Pajutę, kad kraujas iš jų nuslinko, pasiveja savo eilę ir vėl pajėgia toliau eiti.

Taip besikankindami prisiartino vieno kaimo, esančio pačiame viduryje Augustavo miškų. Toje vietoje ūkininkavo Kurpiais vadinama tauta, kuri istorijoje žinoma, kaip senovės laikuose sumušusi švedų kariuomenę. Toji ge-

ra, rami, žmoniška ir gerai pasiturinti tauta, noriai priėmė savanorius savo namuose, maloniai paviešėjo duonele, lašiniais, kuo tik galėjo. Jų namukai dailiai padaryti, viduje švarūs, dirva juodžemis, o rūbai į žemaičių rūbus panašūs, kurpės iš gryno medžio, gal todėl ir kurpiais vadinami.

Čia porą dienų pasilsėję, pasidrūtinę, gavo žinią, kad nemalonus svečias artinasi į tą kaimą. Lenkai skubiai pasitraukė ir net Radzilavo miestelyje atsidūrė. Buvo jau vakaras. Saulė leidosi. Rusai vėl nepertoli. Dar atsikvėpti negavę, vėl į kelionę pasileido. Rusų avangardas, pasivijęs lenkų ariergardą per visą naktį šūviais ramumo nedavė.

Dienai prašvitus jau buvo viename kaime netoli Viznos miestelio. Čia rusai pradėjo supti. Lenkų štucinieriai sugulę už to kaimo akmeninių tvorų rusus sulaikė ir tol šaudydami juos iš tolo laikė, kol visa lenkų armija per Naravą į aną pusę persikėlė ir apleido poziciją patys; visi pasitraukė į anapus esančią tankią girią.

Tokių rusų be atvangos vaikinimu, lenkai bemaž jau nupuolė dvasioje, kaip netikėtai Prancūzų caras Napoleonas atsiuntė laiškus, kuriuos vadai surinktiems į kuopas savanoriams perskaitė. Tuomi suramino, nes rašyta buvo, kad tvirtai laikytųsi ir karą tęstų tol, kol jis su savo kariuomene pagalbon atvyks ir lenkams laimingai karą baigti padės.

Pėdsakams nuo rusų paslėpti, vadai liepė toliau žąsų eile eiti. Tokioj tvarkoj po girią skrajodami vienoj vietoj porą dienų poilsio gavo. Pasilsėję ėjo į Gruškų kaimą. Vėliau gauta žinia, kad rusai ir čia ateina.

Tasai kaimas tūnojo viduryje girios. Gale kaimo išilgai eina kelias. Štucinieriai sustatyti išilgai ir skersai girios krašto ir tokioj tvarkoj tyliai laukė rusų pasitikti.

Kada visas rusų būrys suėjo į tą plotą, lenkai pasitiko juos kryžiava ugnimi ir tol pliskino, kol privertė pasitraukti. Suėmę paliktą rusų turtą, užmuštus palaidoję, sužeistų žaizdas aprišę, tolyn iškeliavo ir sustojo tarpgiryje balomis apsuktame Kozirinekų kaime. Čia būdas iš šakų pasidarę, pasilsėjo ir išvirę košę pavalgė, sužeistų žaizdas perrišo ir nakčia juos prižiūrėjo. Buvo įsitikinę, kad toje neprieinamoje vietoje rusai jų neras. Vieną dieną, kada buvo išvirti jau pietūs ir rengtasi valgyti, rusai netikėtai apipylė stovyklą kryžiava ugnimi. Palikęs visą savo turtą ir sužeistuosius, po vieną šūvį atgal paleidęs, visas būrys į balas įšoko ir tolyn pasitraukė, o visą savo ir ties Gruškais iš rusų paimtą turtą, kartu su sužeistaisiais paliko. Balas perbridę ir apie porą mylių nuo nedraugų atsitolinę, sustojo patogioj vietoj linksmi, kad nuo rusų pabėgo. Toje vietoje buvo trys būriai — Vavro, Glaskos ir Branto, bet vien tik Vavro įsakymai vykdomi buvo. Nepaprastai buklus, lakus ir sargus vadas. Nedraugo galei ir judėjimams ištirti, jisai, persirengęs elgeta ar žydeliu su prekių maišeliu apsikrovęs, kaimus aplankydamas su kaimiečiais draugavosi ir tuo būdu gaudavo iš jų reikalingas žinias. Tik tada mūšį jisai priimdavo, jeigu buvo įsitikinęs, jog jį laimėsęs, nes labai brangino savo žmonių gyvastį.

Rusai, matydami, kad Vavrą sunku pagauti, einančią jo kariuomenę laukais sunku pasivyti, mėgino sugrumti bombomis iš armotų, bet jisai laimingai ir iš to pavojaus išsisuko. Pagaliau matydamas, kad iš visų pusių yra apsuptas nedraugais, iš visų savo savanorių atėmęs ginklus į žemę užkasė,

paleidimo laiškelius jiems įdavė ir liepė namo keliauti. Tik įsakė, kad apie kokį nors savanorių būrį išgirs, tuojau prie jo prisidėtų. Tojo įsakymo neišpildžiusiems grasino mirties bausme. Atsisveikinęs ir palinkėjęs laimingos kelionės, kartu su Glaska ir Brantu savo keliais nukeliavo ir į užrubežį pasišalino.

Tuomet savanoriai į įvairias šalis išsiskirstę, kiekvienas į savo gimtąją vietą dūlino. Tomo gimtinė buvo šiaurėje, todėl jisai keliais į šiaurę, žmonių klausinėdamas keliavo ir sveikas pasiekė Liudvinavo miestelį, kuriame užėjo pas savo motinos dėdę kunigą Lapinską. Porą savaičių pasilsėjęs, jau rengėsi išpildyti vado Vavro įsakymą, bet nežinojo kur eiti. Tuo kartu motinos brolis kun. Simanas Lapinskas davė jo tėvams žinią, kad jų vaikas Tomas gyvas ir yra Liudvinavo mieste. Netrukus atvyko ir tėvai. Kunigai aprengė jį kunigo rūbais, pristato tėvams ir sako, kad jų vaikas išlaikęs egzaminus ir priimtas į Seinų dvasišką seminariją. Porą dienų savo sūneliu pasidžiaugę, tėvai grįžta namo vieni, nes pabūgo vežti į namus savo sūnų maištininką, kad rusai jo nesuimtų, kalėjiman nepatupdytų, arba nesušaudytų.

Tuo metu į Liudvinavą atvyksta lenkų raitarija ir ilgai nebuvus, toliau savo keliais išjoja. Tomas pildo vado Vavro įsakymą, su kunigais atsisveikina ir apturėjęs iš jų linkėjimą laimingai grįžti, raitarijos pėdsakais keliauja į antrųjų Gudelių kaimą. Čia prisiskiria į artimoje girioje esančias Zajončko ir Špoko partijas, gauna karabiną su durtuvu ir priskirtas šaulių kuopai.

Dar gerai naujoje vietoje neapsiprato, su ginklo draugais nesusipažino, kaip lenkų žandarai duoda žinią, kad ant jų rusai traukia. Vadai švilptelėjo, sukvietė į ginklus. Savanoriai ūmai apsišarvavę į kuopas stoja ir vadų vedami pirmyn skubina. Pagiryje arti Kauno plento štucinierius priekin į pirmą eilę stato, dalgininkus jų užpakalyje, o šalia štucinierių eiles mušketierių su dvivamzdžiais šautuvais suguldo.

Kada viskas buvo parengta, pasirodo ir rusai. Kada jie šūvio atstume buvo, lenkai ūmai į juos šauja. Rusai taip pat urmu šūviais atsako. Taip apie pusvalandį pasišaudę, lenkai mato, kad rusai dukart gausingesni, palikę visą savo turtą pasitraukė. Tasai susidūrimas įvyko netoli nuo Budkos kaimo, todėl ir nukauti palaidoti girioje šalia plento.

Abu būriu po girią išsiblaškę, nei tada, nei vėliau daugiau į krūvą nesusirinko; mažomis kuopelėmis be vadų klaidžiodami pavieniui į savo namus sugrįžo.

Viena tokių kuopelių kapitono vedama per Krosnos, Kalniškės ir Prigos miškus atsidūrė Svydos giraitėje. Ten sustojo ir iš netolimo dvarelio atneštais lašiniais ir degtine pasidrūtino.

Iš ryto žvalgai praneša, kad atjoja rusų raitarija. Visa ta kuopelė, tik iš šimto žmonių susidedanti, nepajėgs prieš rusus atsispirti, nei toje mažoje giraitėje pasislėpti. Platesnės girios toli, už pusmylios atstumo. Rusai ją apsups ir visą tą kuopelę suims, o jeigu pasipriešins, tai iškapos.

Kapitonas pasiryžo bėgti į didįjį mišką. Nors savanorių dauguma ir suprato, kad kapitono siekimas pavojingas, bet nedrįso jam priešintis. Vienas tik Tomas užsispyrė neiti kartu ir prikalbino porą draugų sekti jo pėdomis. O kadangi jie paskutinėje poroje buvo, tai nuo kitų atsilikę, atgal į giraitę sugrįžo, surado tankų lazdyną ir jame pasislėpė.

Netrukus atdundena rusai. Nieko toje giraitėje neradę, pasivijo kuopė-

lę, vienus į tenykštį ežerą suvijo ir paskandino, kitus pasipriešinusius nukovė, o likusius suėmę, apkalino.

Šitas Toomo nuotykis jau buvo paskutinis. Nakčiai užėjus, abu draugu išlindo iš savo slaptynės, sušalę, išalkę, eina kur nors nakvynės ir maisto rasti. Sargiai žengdami keliu per Sutros kaimą, mato — vieno ūkininko name žiburiai dega. Įžengia į tą kaimą, savo šautuvus į šieno kūgį sukišę, sargiai į triobos vidų lenda ir ten randa užstalėse susėdusę žmonių minią žąsieną valgančią ir degtine ją užpilančią.

Tuodu nepažįstamus svečius pamatęs ir kas jie sužinojęs, šeimininkas kaip malonius svečius sutinka, prie įvairiais valgiais apkrauto stalo sodina, sočia pavalgydina ir degtine bei alum pavaišina. Su svečiais bešnekučiuodami nuolatinėse kelionėse nuvargę, juodu miego užsimanę į kūgį šieno įlindo, ūmai užmigo. Rytmetį jau saulei aukštokai pakilus, eina kambariuosna to namo šeimininkui už viešnagę ir nakvynę padėkuoti. Mato, kad svečių jau nėra, nakčia visi išsiskirstė ir į namus parvyko, liko tik vienas to ūkininko giminaitis, bet ir jis rengiasi namon važiuot.

Sužinoję, kad jis važiuos į tą pusę, kur ir jiedu dūlina, prašė pavėžinti, žadėdami už tai savo šautuvus atiduoti. Tasai žmogus apsiėmė juodu pavėžinti. Parsivežęs į savo namus Vartų kaime Krosnos valsčiuje, pavaišina ir per Budkos mišką nuveda į Budkos dvarą. Už tokį draugišką patarnavimą padėkavoję, plentu nuėjo į Liudvinavo miestelį: vienas pas burmistrą, kitas pas kleboną prisiglausti. Tada jau vėlybas rudens laikas buvo.

Rusų caras Aleksandras antrasis išleido manifestą, žadėdamas nebausti tuos maištininkus, kurie sugrįžę namon savo valdžiai pasireikš. Todėl kun. Lapinskas, pabūgęs atsakomybės, nuvedė Tomą pas Mariampolės karo viršininką ir, kaip iš maišto grįžusį, pristatė. Viršininkas bažnyčioje prisaikdino, kad daugiau niekada prie maištininkų neprisidės, davė jam kelionės laišką į namus sugrįžti... Ūmai vieną naktį, bemiegant kareiviai apstoja namą ir į vidų žengdami klausia: Ar namie maištininkas Tomas Žičkauskas?... išveža į Šakių miestą ir ten šaltojon patupdo. Šakių miesto viršininkas Medemas susirašęs su Zyplių val. vaitu sužino, kad Tomas jau Mariampolės pavieto valdžiai apsireiškęs ir yra todėl laisvas. Iš šaltosios jį paleidžia, su kareivių sargyba parvežę, tėvams globoti atiduoda.[991]

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Kaleidoskopiškoje panoramoje pro mus prabėgo praeities vaizdai. Stebėjome, kaip Kosciuškos-Konarskio tradicijomis gyvenusios tautos jaunąją kartą giliai veikė Mieroslavskio-Liangevičiaus-Garibaldžio tautinės ir revoliucinės idėjos. Lietuvių jaunimas — ne tik dvarininkai bajorai, bet vargingieji šlėktos ir nubajorintieji laisvieji valstiečiai — veržėsi į aukštuosius mokslus, kaip ir mūsų amžiaus kartos po 1904 m., ypač nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikais. Matėme kaip jaunoji inteligentija buvo visiškai sudemokratėjusi, ir ji stengėsi juo greičiau padaryti galą "XIX amžiaus gėdai" — baudžiavinei rusiškai sistemai. Skaitėme tų nepaprastų liaudies, laisvės, tautybės

[991] **Karo Archyvas,** 1925 m. II, 53-59.

tribūnų leidinius Lietuvos liaudžiai, ir matėme kaip vyskupas Valančius savo išjudintuoju galingu blaivybės sąjūdžiu pirmą kartą tautos mases išmokė organizuotos veiklos, ir skatino liaudies švietimą. Matėme labai ribotos carinės valstiečių reformos pravedimą ir jos įgyvendinimo skriaudas, kurioms nušalinti pati liaudis jau ryžosi veikti, kovoti, aukotis. Matėme, kaip Paryžiaus karinėje mokykloje studijavęs Lietuvos jaunimas perdiegė Lenkijos manifestacijų karštligę Lietuvon.

Lenkijoje politiniai reiškėsi daugiausia miestiečiai — buržuazija, amatininkai ir darbininkai, kurių nebesuvaldė besiorganizuojanti dvarininkija. Lenkijos visuomeniniam-politiniam gyvenimui toną dabar davė ne dvarininkų suvažiavimai, bet sostinės sluogsniai, gyvai veikiami demokratinių emigrantų-bajorų iš svetur. Manifestacijų fenomenas nugąsdino carinę vyriausybę, veikė rusų inteligentijos sluogsnius savo naujoviškais reikalavimais, atnešė Lenkijai eilę nuolaidų ir margrafo Vieliopolskio administraciją: jei lenkai būtų pajėgę sužadintų masių reikalavimus pažaboti, jie būtų turėję autonomiją, kuri palaipsniui būtų išsivysčiusi jei ne visiškos nepriklausomybės, tai dinastinių saitų su Rusija ribotos nepriklausomybės keliu. Bet Vieliopolskio išdidumas ir nepopuliarumas, politinės išminties ir inteligentijos stoka masėse, tikrųjų liaudies vadų neturėjimas — gramzdino Lenkiją chaosan. Lietuvos ir Rusios studentų lenkiškas patriotizmas ir tų sričių būtinas kergimas vienam su Lenkija likimui pasunkino pačios Lenkijos Karalystės padėtį ir nuvedė į griežtėjantį konfliktą su Rusijos vadovaujančiais sluogsniais. Lenkijoj pogrindžio vadovybę perėmė iš “vakarinių gubernijų” kilę jauni studentai ir karininkai — Steponas Bobrovskis, Jaroslavas Dombrovskis, Zigmas Padlevskis. Vieliopolskiui panorus nusikratyti sostinės ir miestų revoliuciniu jaunimu, sukilimas Lenkijoje prasidėjo anksčiau nei sveikas protas diktavo — begelbstint "brankos” pasmerktus “sostinės vaikus”, pradėtas sukilimas dar nei pusiau neparuoštas.

Lietuvoje prasidėjęs agrarinio socialinio teisingumo sąjūdis susyk buvo valdomas pažangiųjų dvarininkų — Geištaro ir kitų. Tačiau menkadvasių dvarininkų gobšumas, nenoras skirtis su savo privilegijuota padėtimi ir neįžvelgimas socialinio teisingumo būtinumo — iššaukė griežtą valstiečių pasipriešinimą. Jaunieji “raudonikiai” pradėjo organzuotis tik vėlai 1862 m. vasarą-rudenį — liaudies tribūnas Kostas Kalinauskas, jaunieji kunigai, jauni karininkai Zvieždovskis, Malakauskas, Vrublevskis, Dluskis ir kiti. Lietuvos raudonikius veikė tos pačios Kosciuškos, Konarskio, Mieroslavskio ir Garibaldžio idėjos, bet jie nevaldė masių. Jie save laikė lenkais ir norėjo atkurti trijų sudėtinių dalių — tikrosios Lenkijos arba "Karalystės”-Koronos, Lietuvos ir Rusios — Lenkiją. Jų akyse toji Lenkija turėjo būti liaudinė ir jos sudėtinės dalys turėjo naudotis plačia autonomija. Tad, pasišovę būti Lietuvos, Lenkijos sudėtinės autonominės dalies, vadovais, jie greit susikirto su Varšuvos raudonikių pastangomis tiesiogiai valdyti Baltstogėje Švarcės ir Vrublevskio sukurtą revoliucinę organizacijėlę, bet nieko nedarė sukilimui suorganizuoti — sukelti lėšas, sutvarkyti pogrindžio administracinį ir karinį tinklą. Varšuvoje vadovavę jauni "ukrainiečiai” Bobrovskis, Padlevskis ir Dombrovskis (pastarasis jau kalėjime sėdėdamas) nematė busimajam sukilimui pasisekimo be platesnio pamato — be dvarininkų dalyvavimo ir be rusų revoliucionierių-karininkų talkos.

Užtat, skubiai besivystančių įvykių ujamas, Padlevskis vyko užsienin gauti europinių revoliucininkų ir rusų karininkų bei tariamojo "Žemės ir Laisvės" sąjūdžių talką. Pasiekę susitarimą su Londono rusų emigracine vadovybe — sukilimas Varšuvos vadovybėje bus vystomas po visą 1772 m. Lenkijos plotą, tačiau lietuviams, gudams ir ukrainiečiams bus taikomas tautinio apsisprendimo dėsnis nutarti ar, po sukilimo pergalės, jie norėsią pasilaikyti senus unijos saitus su Lenkija, dėtis su Rusija ar sudaryti nepriklausomas valstybes — Padlevskio-Potebnios misija pro Vilnių nuskubėjo Petrapilin. Ten jie buvo visiškai apvilti, įsitikinę, kad rusų tariamasis "Žemės ir Laisvės" sąjūdis buvo kūdikystės tarpsnyje. "Lenkai" karininkai nesutiko iš anksto paklusti Varšuvos raudonikių komitetui — jie pasiųs kur reikia karininkų ir bendradarbiaus, tačiau Varšuvai paklus tik po to kai sukilimas bus praplitęs ir bus susilaukta užsienio intervencijos. Betgi tebetikėta rusų karininkų revoliucine organizacija: rusų karininkų vadovybė turėsianti savo ryšininkus Varšuvoje ir Kijeve. Padlevskis dėjo visas įmanomas pastangas sukilimą atidėti mažiausiai ligi 1863 m. pavasario. Deja, įvykių raidą nulėmė aštuoniolikamečio Frankowskio ir kitų "sostinės vaikų" reikalavimai bei Vieliopolskio sugalvotoji "branka" į kariuomenę. Sukilimas Lenkijoje prasidėjo 1863 m. sausio 22 d. be tinkamo pasiruošimo ir niekur nelaimėjo teritorinio ploto, neužgrobė nei vienos tvirtovės, rusai niekur nesukilo, Lenkijos dvarininkai buvo nusistatę prieš sukilimą.

Lietuvoje irgi, po kelių metų pertraukos, buvo pravestas "rekrūtų" ėmimas. Tačiau Lietuvoje rekrūtų ėmimas nebuvo taikomas miestų revoliuciniam jaunimui sumedžioti — viena, Lietuvoje miestietija buvo nereikšmingas gaivalas, daugiausia žydai, savosios buržuazijos ir revoliucinės studentijos-amatininkijos jaunuomenės čia kaip ir nebuvo, o antra — lietuvius papiktino ne tiktai rekrūtų ėmimas po kelių metų pertraukos, bet ir nesiskaitymas su ligi šiol čia turėta "pasienio zonos" teise išsipirkti, kitaip sakant, vieton žmonių duoti, užsimokėti nustatytas pinigines kvotas. Daugelyje dvarų vykdomos "karinės egzekucijos", plėšiant ir plakant protestuojančius valstiečius, atiminėjant iš jų sodybas, geresnes žemes ir pievas — jau po to, kai buvo paskelbtas valstiečių "išlaisvinimas" pagal 1861 m. caro manifestą — ligi gelmių įžeidė valstiečių teisingumo pojūtį. Negana to, "plikbajoriai" šlėktos tebebuvo ujami, jiems atiminėjama bajorystė ir taikomas padidintas rekrūtų normavimas. Tad vyrai pradėjo slapstytis, vienur-kitur įsidrąsinę puolė valdžios įstaigas ir atmušė kelis suimtųjų "rekrūtų" konvojus. Tai buvo stichijinis pačių žmonių reagavimas, be jokio vadovavimo iš aukšto. Užtat, rusai tuos įvykius laikė "banditizmu" ir istorija nei nepastebėjo, kad neorganizuotas sukilimas Lietuvoje prasidėjo 1862 m. gruodžio mėn.

Lenkijos sukilimas užklupo Lietuvos raudonikius netikėtai ir visiškai nepasiruošusius. Gabus konspiracijos organizatorius kpt. Zviežđovskis anuomet jau buvo Maskvoje, o Kalinauskas ir Dluskis buvo užimti jurisdikciniu ginču su Varšuva. Lenkai tik 1863 m. sausio 29 d. paskelbė atsišaukimą į "brolius lietuvius" sukilti — ir Kalinausko vadovaujamas Lietuvos Provincinis Komitetas tučtuojau reagavo, po poros dienų paskelbdamas atsišaukimą sukilti. Gardinijon netrukus įsiveržė keli sukilėlių daliniai iš Lenkijos, Suvalkijoje ("Lenkijos Karalystės" pusėje) jau vasario 2 d. įvyko nelaimingos kautynės

ties Čystabūda. Liudvikas Narbutas Vilnijoje, Valeras Vrublevskis Gardinto-je pradėjo organizuoti dalinius, Kietas Koreva netrukus įkliuvo rusams, Dlus-kis nuvyko Kaunijon dalinius organizuoti, ir jam padėjo iš užsienio atvykęs Boleslovas Kolyška, kun. Antanas Mackevičius uoliai mokėsi karinio mokslo.

Dvarininkų organizacijos atstovas Jokūbas Geištaras buvo Varšuvoje 1862 m. gruodžio galop ir, su kpt. Zigmu Sierakausku sugrįžęs, sausio vidury-je užtikrino dvarininkų suvažiavimą Kaune, kad sukilimo nebus. Sukilimui prasidėjus ir niekam nepajėgiant suvaldyti įkaitusius jaunuomenės jausmus, Lietuvos baltukai suskato perimti sukilimo Lietuvoje vadovybę. Mes nežinome kieno iniciatyva tas buvo padaryta — Padlevskis vargiai beturėjo ką bendra su tuo, 1862 m. gruodžio pradžioje vykdamas Petrapilin ir grįždamas iš ten, abiem atvejais sustodamas Vilniuje. Atrodo, kad daugiausia kijeviečio studen-to Stepono Bobrovskio ir lenkų ryšininko-"komisaro" Du Laurens pastangomis, Geištaras buvo Varšuvos raudonikių komiteto "pašauktas" vadovauti Lie-tuvos Provincijas Valdančiai Vadybai, perimti vadžias iš Lietuvos Provincinio Komiteto. Tas buvo padaryta 1863 m. kovo pradžioje — ir tik Kostas Kalinaus-kas raštu protestavo prieš Varšuvos elgesį, bet pakluso.

Geištaro vadovaujamos Vadybos nariai buvo veik visiems Lietuvos dva-rininkams žinomi, nes bajorijos suvažiavime išrinkti ir dvarininkai mokėjo "tautinį mokestį", netgi Vilniaus gubernijos bajorijos maršalka Aleksandras Domeika mokestį sumokėjo, bet turtingiausias dvarininkas grafas Romualdas Tyzenhauzas, nemokėjo. Reikia pasakyti, kad Geištaras nuveikė milžinišką darbą — užsienin ginklams pirkti persiuntė 75,000 rublių, paveikė raudonikius bendradarbiauti, sukūrė karinį ir administracinį tinklą, Kenevičiui parūpino 15,000 rublių sukilimui organizuoti Kazanėje, bet veltui mėgino sukilimą atidė-ti ligi balandžio mėn., kai organizacinis darbas bus užbaigtas, kariniai daliniai sutvarkyti ir įmanomai apginkluoti. Geištaras norėjo, kad visur Lietuvoje tą pačią dieną bažnyčiose būtų paskaitytas sukilimo manifestas, nemokamai su-teikiąs valstiečiams žemę — dvarininkams dalyvaujant pamaldose — ir ža-dant bajorystę laisvės kovotojams. Narbutas Vilnijoje, Mackevičius Kaunijo-je pajudėjo "pergreit" ir manifestas nepadarė tokio įspūdžio, kokį sudaryti buvo tikėtasi, jį visur vienkart paskelbiant ir dvarininkams dalyvaujant. Sie-rakauskas turėjo būti skubiai iškviestas Lietuvon ir vykti Kaunijon: raudoni-kių suorganizuotoji jūrinė ekspedicija Lietuvon, su ginklais ir karininkais, jau buvo pakeliui į Baltiją.

Sierakausko "triumfo žygis" buvo žaibo blykstelėjimas: nebuvo kuo ap ginkluoti savanorius, ir pats Sierakauskas pralaimėjo prie Biržų, sumanymas užgrobti Daugpilio tvirtovę buvo pradėtas per anksti ir susilaukė pralaimėji-mo. Zvieždovskis guduos ir kijevinė studentų organizacija pajudėjo gegužės pradžioje — laiku, bet nesusilaukė pritarimo valstiečiuose. Guduose sukilimas tuojau užgeso ir prasidėjo negirdėtas katalikybės persekiojimas, priverstinas unitų ir katalikų gudų pravoslavinimas, bažnyčių atiminėjimas. Lietuvoje da-liniai vėl turėjo imtis partizaninio karo, be nustatyto tikslo. Jau po didžiųjų sukilimo Lietuvoje pralaimėjimų Vilniun atvykęs Muravjovas-"Korikas— ge-ležinėmis replėmis ir masiniu teroru surišo Lietuvą ir be atvangos siautėjo, netrukus savo valdžion gavęs ir Suvalkiją. Dvarininkų ir valstiečių baudimas už sukilėlių pasirodymą jų gyvenvietėse, kontribucijos, šaudymai, areštai, trė-

mimai, kaimų deginimas — padarė nebeįmanomą sukilėlių veiklą prieš dešimteriopai skaitlingesnes reguliarios kariuomenės pajėgas su artilerija, su telegrafo ir geležinkelio ryšiais. Niekur Lietuvoje sukilėliai neužvaldė jokio teritorinio ploto — tik blaškėsi po kraštą ir nuolat tirpo kautynėse, kartuvėse ir kalėjimuose. Lietuva niekad nesusilaukė stambesnės ginklų siuntos ir savanorių dalinių iš užsienio — pradžioje nebuvo netgi dalgių. Vėliau, sukilėliai jau buvo ginkluoti iš rusų atimtais ginklais ir daugiausiai buvo raiteliai, bet tai buvo tik desperatų saujelė. Daugelis visaip išsislapstė per žiemą, bet 1864 m. pavasari jau nepajėgė išvystyt jokios platesnės veiklos.

1863 m. birželio mėn., suėmus kelis Vadybos narius, Geištaras Vadybon kooptavo Kalinauską ir Malakauską. Rugpiūčio 12 d. Geištaras buvo suimtas, Malakauskas pabėgo, beliko Kalinauskas su grafu Morykoniu, Juozu Kalinausku ir studentu Titu Daliausku. Daliauskas buvo išduotas, atsisakė duoti rusams parodymus, ir buvo sušaudytas. Kostas Kalinauskas stebėjo kiekvieną egzekuciją, kai vienas po kito jo draugai mirė už laisvę ir tėvynę. Bet ir jis buvusio kolegos buvo išduotas ir žuvo 1864 m. kovo mėn. Kas po to vadovavo sukilimui Lietuvoje—nežinoma, nors ryšys su Varšuva ir Paryžium buvo nuolatinis ir lietuviški atsišaukimai tebebuvo skleidžiami. 1864 m. rudenį liovėsi paskutiniai partizaniniai veiksmai—beliko rusai savo kerštui ir rusinimui vykdyti.

Įdomu, kad rusai niekad neišaiškino Lietuvos Vadybos sudėties — Aleksandras Domeika žinojo, bet neišdavė netgi po atentato prieš jį. Tiktai kai Varšuvos raudonikių valdžios ilgalaikis narys ir kurį laiką Varšuvos komisaro Lietuvai pareigas ėjęs marijampolietis adv. Oskaras Aweyde 1864 m. galop rusams išpasakojo viską ką žinojo, rusai pradėjo siūlus atmegzti. Tada ir Geištaras prisipažino ir davė parodymus, bet tik apie žuvusius ir jau nuteistuosius veikėjus.

Sukilimo organizavime ir pačiame sukilime dalyvavo visų sluogsnių žmonės — pradedant aristokratais ir dvarininkais bei kunigais, baigiant valstiečiais ir revoliucionieriais. Visų autorių pripažįstama, kad tik Lietuvoje valstiečiai masiniai dalyvavo sukilime, ypač Kaunijoj. Uoliausi buvo "plikbajoriai" arba "iždiniai" valstiečiai. Pinigiškai daugiausiai nukentėjo dvarininkai — anot Geištoro, kontribucijomis dešimteriopai sumokėjo sumą, sukeltą sukilimui organizuoti. Proporcingai daugiausiai nukentėjo kunigai — veik nebuvo kunigo, kuris nebuvo ilgai kalinamas, keli šimtai buvo ištremti, kai kas buvo sušaudyti. Grynais skaičiais imant, daugiausia nukentėjo šlėktos arba "plikbajoriai" — senosios Lietuvos pagrindas, nuo Vytauto laikų valdovų ir pareigūnų rinkikai, šimtmečiais nešę karinės prievolės naštą, išsaugoję "bajoriškos demokratijos" ir laisvės tradicijas — juos daugiausiai persekiojo absoliutistinė carų Rusija, stengdamasi juos masėmis nubajorinti ir Rusijon iškeldinti. Palyginamai lengviausiai išėjo valstiečiams: rusų vyriausybė bijojo masinio valstiečių sukilimo po tiek daugelio 1861-1862 metų bruzdėjimų, todėl mėgdžiojo sukilėlių programą valstiečių atveju, pakartotinai teikė lengvatų, kurių nedavė Rusijos valstiečiams, sąmoningai kurstė valstiečius prieš "ponus" ir carą vaizdavo valstiečių globėju, "kaimo sargybas" vaizdavo buvus ištikimybės veiksniu, lengvai teikdavo amnestiją iš sukilimo grįžusiems valstiečiams: paties Muravjovo pranešimu, tūkstančiai valstiečių buvo palikti savo gyvenvietėse, kai bajorai ir kunigai buvo priskaitomi prie "gaujų vadų" ir be pasigailėjimo šaudomi, kariami ir tremiami katorgon.

Iš viso, atrodo, kad valstiečiai sukilime dalyvavo daugiausia Kauno gubernijoj, ir gana žymiai reiškėsi Sūduvoje, mažiausiai Vilnijoje ir Gardinijoje — tik tarp katalikų. Guduose valstiečiai-stačiatikiai buvo "valdžios ramstis".

Iš viso, Lietuva smarkiau nukentėjo nuo sukilimo, nei Lenkija. Lietuvoje daugiau kaip 6,000 sukilėlių žuvo kovoje, daugiau 13,200 buvo ištremti, apie 10,000 buvo kalinami ir palikti krašte, keli šimtai pabėgo užsienin — iš viso nukentėjo apie 30,000 žmonių.

Betgi skaudžiausia sukilimo pasekmė buvo — lietuvių tautinio atgimimo ir sudemokratėjimo atidėjimas keliems dešimtmečiams. Jau pat sukilimo išvakarėse ir 1863 m. pradžioje buvo uždarytos visos parapijinės mokyklėlės, visos blaivybės draugijos, suimti šimtai kunigų ir liaudies švietėjų. Kaip skaitėme nežinomo lenko pasakojime apie jo įstojimą Mackevičiaus dalinin, Kėdainių apylinkėje lietuvių pareigūnas jam pasakė, "Visa mūsų dabartinė karta turės padėti savo galvas, atpirkti mūsų tėvų nuodėmes ir laimėti būties teisę būsimoms kartoms". Ištiesų, visa ta jaunoji studentų, karininkų, kunigų ir jaunų inteligentų karta žuvo. Tai buvo daug žadanti karta — visiškai įsisąmoninusi laisvės, lygybės ir demokratijos principus, tautybės principus. Tiesa, tie keli tūkstančiai jaunuolių buvo vadinami ir patys vadinosi "lenkais", bet jie skatino masių kalbą ir kultūrą, skelbė tautinį apsisprendimą, leido literatūrą lietuvių ir baltgudžių kalbomis. Tie "lenkai" Maskvoje leido laikraštėlį lietuvių kalba, Petrapilyje steigė "Baublio Karalystę", ir Varšuvoje ir užsienyje kietai gynė Lietuvos autonomijos teises, leido įsakymus lietuvių kalba netgi "Lenkijos Karalystėje", Sūduvoje, kur dargi išėjo pirmas politinis-karinis laikraštis lietuvių kalba.

Karti ironija buvo, kad užsienyje sukilimas buvo tik žaislas diplomatinėms intrigoms regzti. Carinė administracija, Londono emigrantai rusai ir rusų "revoliucionieriai" visi vienodai savinosi Lietuvą — kaip ir sovietiniai rusai. Lietuvos sukilimas sujungė visus rusus kovai prieš jį: ir anuomet Lietuva buvo "Rusijos integrali dalis", kaip dabar "sąjunginė respublika", ir todėl sukilėliams taip rūpėjo viešumai rodyti visišką vienybę su Lenkija, o santykiuose su lenkais kietai laikytis savo autonomijos teisių. Lietuvą išjungti iš mirtino Rusijos glėbio anuomet — kaip ir dabar — buvo sunkiausia užduotis. Lenkų sukiliminė programa buvo pagrįsta tautinio apsisprendimo principu.

Jei būtų laimėjęs sukilimas, kas gali abejoti, kad Kalinausko, Mackevičiaus, Vrublevskio vadovaujamoje Lietuvoje būtų išnykę visi luominiai skirtumai, būtų įsiviešpatavusios lietuvių kalbos teisės, Valančius būtų atlietuvinęs mases? Visuomenės socialinis ir politinis sudemokratinimas, teisingi agrariniai santykiai, visuotinas švietimas ir socialinis teisingumas buvo sukilimo ideologų gairės.

Deja, tai ištisai demokratiniai- revoliucinei kartai žuvus, nebeliko netgi jos saito su sekančia karta, užaugusia tironijos sąlygose be jokios žinios apie dingusios generacijos idėjas ir pastangas. Tautinis atgimimas, Valančiaus įdiegtas, turėjo dar ilgai laukti.

Garbė mūsų senuoliams, 1863 metų sukilimo karžygiams ir kankiniams, Tėvynės, tikėjimo, laisvės ir liaudies gynėjams, kurie mus įgalina iš jų kovų, iš Lietuvos praeities stiprybės semtis!